ॐ

द्रोणपर्व.

રા. રા. ભાઈશંકર નાનાભાઈ સોલીસીટરની સાહાય્યથી

સ્વ૦ રા. રા. મણિશંકર મહાનંદ ભટ્ટે

પ્રસિદ્ધ કરેલું ભાષાંતર.

छपावी प्रसिद्ध कर्त्ता

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની તરફથી

નરહરિરામ માધવરામ ત્રિપાઠી.

સ્થલઃ કાલબાદેવીરોડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબાઈ.

સંવત. ૧૯૮૦ સને ૧૯૨૪

આવૃત્તિ ૪ થી. પ્રતો ૧૦૦૦

કીંમત રૂ. ૫—૦—૦

અમદાવાદ—શાહપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં પટેલ હરિભાઇ દલપતરામે

પોતાના "અન્યોદય" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપ્યું.

અનુક્રમણિકા.

સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

પુસ્તક	કિંમત
અમર ચરિત્ર. ભા. ૧–૨–૩–૪. ...	૧૬ ૦ ૦
સરસ્વતિચંદ્ર. ભા. ૧–૨–૩–૪. ...	૧૨ ૧૨ ૦
સતિધર્મ પતિસેવા. ભા. ૧–૨. ...	૫ ૮ ૦
પતિવ્રતા સતિઓ. (સચિત્ર) ...	૩ ૮ ૦
પકવાન પોથી અથવા પાકશાસ્ત્ર. ...	૩ ૦ ૦
ભરત ગુંથણુ. ...	૨ ૦ ૦
વેતરવા તથા શીવવાની કળા. ...	૨ ૦ ૦
ગુંથણુ કળા ભાગ. ૨ જો. તથા ૩ જો. ...	૫ ૦ ૦
લીલાવતી જીવન કલા. ...	૧ ૮ ૦
ઝાંસીની રાણી. (સચિત્ર) ...	૩ ૦ ૦
ગુજરાતની જુની વારતા. (સચિત્ર)	૩ ૦ ૦
પૃથુરાજ ચૌહાણુ અને ચંદબરદાઈ. (સચિત્ર) ...	૩ ૦ ૦
વહુને શિખામણુ. ...	૧ ૪ ૦
સતી મંડળ. ભા. ૧–૨. ...	૭ ૦ ૦
પંચરત્ન ગીતા. ...	૨ ૦ ૦
ગૃહવ્યવસ્થા. ...	૧ ૦ ૦
શ્રી હિત શિક્ષક. ...	૪ ૦ ૦
વનિતા વિનોદ. ...	૨ ૮ ૦
કુસુમાવલી. ...	૧ ૧૨ ૦
અરેબીયન નાઇટસ. ...	૧૦ ૦ ૦
કરણ ઘેલો. ...	૨ ૮ ૦
કથા સરિત્સાગર ભા. ૧–૨ ...	૬ ૦ ૦
નવલગંગા. ભા. ૧–૨. ...	૪ ૦ ૦
પ્રેમાનંદ કાવ્ય. ...	૫ ૦ ૦
મણી અને મોહન. ...	૨ ૮ ૦
પ્રેમઘેલી પના. ...	૩ ૮ ૦
કાવ્ય માધુર્ય. ...	૨ ૮ ૦
નીલમ માણેક. ભા. ૧ થી ૮. ...	૧૨ ૦ ૦
મેઘદુત. ...	૩ ૦ ૦
વાલ્મીકી રામાયણુ. ...	૭ ૦ ૦
શંકરાચાર્ય પંચરત્ન. ...	૧ ૪ ૦
હિંદુસ્તાનની તીર્થયાત્રા. ...	૭ ૦ ૦
ભર્તૃહરી નાટક (સચિત્ર) ...	૨ ૮ ૦
કૈલાસ માનસ સરોવર. ...	૨ ૮ ૦
પ્રમાદધનની પ્રભુતા. (સચિત્ર) ...	૪ ૮ ૦
કુંદન અને કુસુમ ભાગ. ૧ થી ૮. ...	૧૦ ૦ ૦
નીલમ માણેકની સંતતિ. ભા. ૧ થી ૪. ...	૪ ૦ ૦
ચક્રવર્તી હમીર. ...	૩ ૮ ૦
વિશ્વ મોહીની. ભા. ૧ થી ૮. ...	૧૬ ૦ ૦
ભારત લોક કથા. ભા. ૧ થી ૯. ...	૧૮ ૦ ૦
વસંત વિજય ભાગ. ૧–૨–૩–૪ ...	૧૩ ૦ ૦
વેરની વસુલાત. ...	૩ ૮ ૦
પાટણની પ્રભુતા. ...	૨ ૮ ૦
મારી કમલા અને બીજી વાતો. ...	૧ ૮ ૦
વિર અને વીરપૂજા. ...	૩ ૦ ૦
વિવિધ સુખાભાસ. ...	૩ ૦ ૦
ભીષ્મ ચરિત્ર. ...	૩ ૮ ૦
મનોરમા. ...	૨ ૦ ૦
વહેમી વનિતા. ...	૨ ૮ ૦
મોહબત કે મુશીબત. (સચિત્ર) ...	૫ ૦ ૦
કલાપીનો કેકારવ. ...	૪ ૦ ૦
દુર્ગનું વહાણુ. ...	૪ ૦ ૦
સૈનીકની સુંદરી. ...	૪ ૦ ૦
શ્રીમતિ વિજયા. ...	૩ ૦ ૦
મણીકાન્ત કાવ્યમાલા. ...	૪ ૦ ૦
મોતી ગૌરી. ...	૨ ૮ ૦
સતી ત્રીવેણી. ...	૧ ૮ ૦
દુઃખનો દિલાસો ભાગ. ૧ થી ૬. (દરેકના) ...	૦-૧૨-૦
ગુલીસ્તાનનું ગુલ. ...	૫ ૦ ૦
કબીરવાણી. ...	૩ ૦ ૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કાલબાદેવીરોડ—મુંબાઇ.

ॐ

श्रीमन्महाभारत.

द्रोणपर्व.

અધ્યાય ૧ લો. સેનાધિપત્ય માટે ધૃતરાષ્ટ્રનો પ્રશ્ન.

जनमेजय उवाच—तमप्रतिमसत्वौजो बलवीर्यसमन्वितं ।
हतं देवव्रतं श्रुत्वा पांचाल्येन शिखंडिना ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન ! કોઇને જેની ઉપમા અપાય નહિ એવાં ધૈર્ય, માનસબળ તથા પરાક્રમ સહિત ભીષ્મને દ્રુપદપુત્ર શિખંડિએ માર્યા એમ સાંભળી, હે વિપ્રર્ષે ! શોકથી વ્યાકુળ છે નેત્ર જેનાં એવા પરાક્રમી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ શું કર્યું ? હે ભગવન્ ! હે તપોધન ! તેમજ ભીષ્મ તથા દ્રોણ છે મુખ્ય જેમાં એવા રથિઓવડે મોટા ધનુષવાળા પાંડવોને પરાજય પમાડી રાજ્યને ઇચ્છતા દુર્યોધને પણ શું કર્યું તે મને કહો ? વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પોતાના પિતારૂપ ભીષ્મને હણાયા સાંભળી કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શોકાતુર ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા શાન્તિ ન પામતા દુઃખથી ચિંતાતુર થઇ રહ્યા હતા, એટલામાં શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો સંજય ફરી આવ્યો. હે મહારાજ ! હે જનમેજય ! તંબુએથી રાત્રિએ હસ્તિનાપુર આવેલા સંજયને ભીષ્મનુ મરણ સાંભળી અત્યંત અપ્રસન્ન ચિત્તવાળા, પુત્રના જયને ઇચ્છતા, આતુરની પેઠે વિલાપ કરતા, અંબિકાના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્રે, ભયંકર પરાક્રમવાળા મહાત્મા ભીષ્મનો અત્યંત શોક કરી પૂછ્યુ કે, હે તાત ! હે સંજય ! મહાત્મા પાંડવોનું વૃદ્ધિ પામેલું મોટું સૈન્ય, ત્રિલોકને પણ મોટો ભય ઉત્પન્ન કરે તેવું છે, બીજાને કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? માટે ભીષ્મ પડયા પછી દુર્યોધનના સૈન્યમાં કયો મહારથિ પુરૂષ રહ્યો છે, કે જેનો આશ્રય કરી મોટા ભયવાળા સંગ્રામમાં પાંડવની સેનાથી કૌરવો ત્રાસ ન પામે ? હે સંજય ! કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ મહાત્મા ભીષ્મ હણાયા પછી, કાળે પ્રેરેલા કૌરવો તથા બીજા રાજાઓ શું કરવા ઇચ્છતા હતા, તે મને કહે ?

સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! ભીષ્મ હણાયા પછી તમારા પુત્રોએ એકાગ્રચિત્ત થઇ જે કર્યું, તે વૃત્ત હું કહું તે આપ હવે સાંભળો. હે રાજન્ ! સત્ય પરાક્રમવાળા ભીષ્મ હણાયા ત્યારે તમારી તરફના તથા પાંડવ તરફનાઓ જુદો જુદો વિચાર કરતા હતા. પછી ક્ષાત્રધર્મને જોઇ વિસ્મય પામેલા તથા પ્રસન્ન થયેલા સ્વધર્મને નિંદતા તે, મહાત્મા ભીષ્મને પ્રણામ કરી હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! ઘણાં કર્મવાળા મહાત્મા ભીષ્મ વાસ્તે ગ્રંથિ વગરના બાણે કરી ઓશિકાસહિત શય્યાની કલ્પના કરી, તેમની રક્ષા કરી. પરસ્પર ભાષણ કરી, ગંગાપુત્રને સત્કાર સાથે પ્રદક્ષિણા કરી: ક્રોધે કરી રક્ત છે નેત્ર જેમનાં એવા કાળે પ્રેરેલા સર્વ ક્ષત્રિયો એક બીજાને

મળી પાછા યુદ્ધ વાસ્તે નીકળ્યા. તુરી તથા ભેરીના શબ્દો સાથે તમારા તથા પારકાઓનાં સૈન્ય યુદ્ધ વાસ્તે બહાર પડ્યાં. ગંગાપુત્ર પડયા ને અપરાહ્ન વખતના સૂર્ય થયા તે વખતે કાળે હણેલાં છે ચિત્ત જેમનાં એવા ક્રોધ વશ થયેલા ક્ષત્રિયો, પોતાના હિતરૂપ મહાત્મા ગંગાપુત્રના વચનનો અનાદર કરી, શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી ઉતાવળથી યુદ્ધ વાસ્તે નીકળ્યા. સ્નેહ સહિત તમારા પુત્રો મોહથી શાંતનુ પુત્ર ભીષ્મનો વધ થવાથી ખિન્ન થયા. સર્વ રાજાઓ સહિત મૃત્યુ વશ થયેલા તમારી તરફનાઓ, શિકારી પશુથી સંકુલ એવાં વનમાં ગોવાળ વગરનાં બકરાંનાં ટોળાંની પેઠે ભીષ્મે કરીને હીન, અત્યંત ઉદ્વિગ્ન મનવાળા થયા. ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ તે મહાત્માના પડવાથી કૌરવની સેના નક્ષત્ર વગરના આકાશની પેઠે શોભાહીન તથા શૂન્ય, ધાન્ય વગરની પૃથ્વીની પેઠે નિઃસાર, અસંસ્કૃત વાણીની પેઠે કર્તવ્યમાં અસમર્થ, બલિરાજાનો નિગ્રહ થયા પછી અસુરની સેનાની પેઠે વ્યાકુળ, વિધવાની પેઠે અલંકાર રહિત, પાણી વગરની નદીની પેઠે નિરૂપયોગી, વનમાં હણાયો છે યૂથપતિ જેનો એવી, વરૂએ રૂંધેલી વિચિત્ર મૃગીની પેઠે નજીક મરણ આવેલી, શરભ નામના મૃગે હણેલો છે સિંહ જેમાંથી એવી પર્વતની ગુફા સરખી, અનેક દિશાના વાયુથી હણાયેલ મહા સમુદ્રમાં ભાગેલા નાવ સરખી, વ્યાકુળ છે અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ જેમાં અને ઘણા હણાયેલ મનુષ્યવાળી, કૃપણ, મનોભંગ થયેલી, તથા બરોબર તાકી બાણ મારનાર શૂરવીર તથા બળવાન પાંડવોએ અત્યંત પીડા પમાડેલી, તમારી સેના ઝાંખી પડી ગઇ. ત્રાસ પામેલા રાજાઓ તથા બીજા સૈનિકો, ભીષ્મ વિના પાતાળ વિષે જાણે બુડતા હોય નહિ એવા થઇ જઈ, શસ્ત્ર ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ અતિથિની પેઠે વિદ્યા તથા તપો યુક્ત કર્ણને, આ ભીષ્મ સરખો છે, એ રીતે યાદ કરી કહેવા લાગ્યા કે, આપદ્ વિષે જેમ માણસનું મન પોતાના બંધુમાં જાય તેમ, અમારૂં મન કર્ણમાં જાય છે, એમ કહી, સંગ્રામમાં શરીર ત્યાગ કરનારા સૂતપુત્ર કર્ણને એજ અમારા હિતનો પણ કરનાર છે, એમ કહેવા લાગ્યા. હે કર્ણ ! હે કર્ણ ! એમ પોકારતાં તેમણે કહ્યું કે, મોટા યશવાળા જેણે દશ દિવસ સુધી અમાત્ય તથા બંધુ સહિત યુદ્ધ ન કર્યું તે કર્ણને જલદી લઇ આવો. હે રાજન્ ! સર્વ ક્ષત્રિયોની સમક્ષ ભીષ્મે, બળ તથા પરાક્રમ યુક્ત રથિઓને હણ્યા, તેમાં પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ મહાબાહુ શૂરવીરોમાં સંમત અને રથિ તથા અતિરથિની સંખ્યા ગણવામાં અગ્રણી ગણવા લાયક, વળી સંગ્રામમાં અસુર સહિત દેવતાઓ સાથે પણ યુદ્ધ કરવા સમર્થ દ્વૈરથિ એવા કર્ણને અર્ધરથિ ગણેલો છે. હે રાજન્ ! કોપે કરી ગંગાપુત્ર ભીષ્મને તેણે કહ્યું હતું કે, હે કૌરવ્ય ! તમ જીવતાં હું યુદ્ધ નહીં કરૂં, અને હે કૌરવ્ય ! મહા સંગ્રામમાં પાંડવ તરફના સર્વને તમે મારશો તો દુર્યોધનની આજ્ઞા લઇ હું વનમાં જઇશ; અથવા પાંડવે તમને મારવાથી તમે સ્વર્ગમાં જશો તો, જેને તમે રથિઓ માનો છો તે બધાને એક રથે કરી હું મારી નાંખીશ એમ કહી મોટા બાહુ તથા યશવાળા કર્ણે તમારા પુત્રની સંમતિથી દશ દિવસ સુધી યુદ્ધ ન કર્યું. હે ભારત ! અસંખ્ય પરાક્રમવાળા ભીષ્મ, પાંડવ તરફના હજારો યોદ્ધાઓને મારી, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા મોટા બળવાન શૂરવીર તેઓ હણાયા ત્યારે તમારા પુત્રોએ, સમુદ્રને તરવાની ઇચ્છાવાળા જેમ નાવને યાદ કરે તેમ કર્ણને યાદ કરી સર્વ રાજાઓ સહિત, હે કર્ણ ! એ રીતે તેને બોલાવીને કહ્યું કે, તારા પરાક્રમનો આ વખત છે. એ રીતે સંગ્રામમાં તે તે ઠેકાણે મહા બળવાન યોદ્ધાઓ, શરીરનો ત્યાગ કરનાર સૂતપુત્ર કર્ણને કહેવા લાગ્યા. પરશુરામે શિખવેલું છે અસ્ત્રવિદ્યામાં કોઇથી વારી શકાય નહિ એવું પૌરૂષ જેને એવા કર્ણ પ્રત્યે, દુઃખ વખતે પોતાના બંધુ પ્રત્યે જેમ માણસનું મન જાય તેમ, અમારૂં મન જવા લાગ્યું છે.

હે રાજન્ ! સંગ્રામમાં હંમેશ દેવતાઓને જેમ ગોવિંદ ભગવાન રક્ષણ કરવા સમર્થ છે તેમ કર્ણ આપણું મહા ભયથકી રક્ષણ કરવાને સમર્થ છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! તે રીતે વારંવાર કર્ણની વાત કરતા સંજયને, આશીવિષ સર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરી, ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, જે વખતે સૂર્ય પુત્ર કર્ણમાં તમારૂં મન ગયું તે સમે સંગ્રામમાં શરીર ત્યાગ કરનાર કર્ણને તમે જોયો ? અને સત્ય પરાક્રમવાળા તેણે, સંભ્રાંત પીડિત, રક્ષણને, ઇચ્છતા, ત્રાસ પામેલા અમારાઓનું ધારેલું ફોગટ તો ન કર્યું ? ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ તેણે, ભીષ્મ હણાયા પછી કૌરવોમાં જે ન્યૂનતા થઈ હતી તે પુરી ? હે સંજય ! ન્યૂનતાને ટાળનાર તેણે, પારકાઓને ભય ઉત્પન્ન કર્યો; કારણ કે લોક વિષે પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે કહેવાય છે, વળી જેણે પીડિત તથા પોકારતા બાંધવોના રક્ષણ વાસ્તે સંગ્રામમાં પ્રાણ તથા સુખનો ત્યાગ કર્યો, કે જેથી મારા પુત્રોના જયની આશા સફળ થાય ?

परित्यज्य रणे प्राणांस्तत्राणार्थं च शर्म च ।
कृतवान् मम पुत्राणां जयाशां सफलामपि ॥

इतिश्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्र प्रश्ने गुर्जर-भाषायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો. કર્ણનું ભીષ્મ પાસે જવું.

**संजय उवाच—हतं भीष्ममथाधिरथिर्विदित्वा भिन्नां नावमिवात्यगाधे कुरूणां ।
सोदर्यवद्व्यसनात्सूतपुत्रः संतारयिष्यंस्तव पुत्रस्य सेनां ॥ १ ॥**

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! અધિરથનો પુત્ર કર્ણ, ભીષ્મ હણાયા એ વાત સાંભળી, અગાધ જળમાં ભેદ પામેલા નાવની પેઠે ભેદ પામેલી તમારા પુત્રની સેનાને કૌરવના સગા ભાઇની પેઠે દુઃખથી તારવા વાસ્તે પાસે આવ્યો. હે નૃપ ! એ રીતે અસ્ખલિત વ્રતવાળા મહારથિ શંતનુ પુત્ર ભીષ્મ પડયા તે વાત સાંભળી, ધનુષ ધરનારમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ, શત્રુનો નાશ કરનાર તે, પિતા, પુત્રને તારવા જાય તેમ, સમુદ્રમાં બુડતા નાવની પેઠે નાશ પામતા કૌરવોને તારવા ઇચ્છતા કર્ણે, તમારા પુત્રની સેના પાસે આવી કહ્યું કે, જેમ ચંદ્રમામાં સદા કલંક રહેલું છે તેમજ, કૃતજ્ઞ તથા બ્રાહ્મણના શત્રુનો નાશ કરનાર ભીષ્મમાં, ધારણા, બુદ્ધિ, પરાક્રમ, મનોબળ, સત્ય, સ્મૃતિ, શૂરવીરના સર્વગુણ, દિવ્યાસ્ત્ર, વિનય, લજ્જા, પ્રિયવાણી તથા દ્વેષરહિત એટલા ગુણ, હંમેશ રહેલા હતા. પર શૂરવીરને હણનાર તે હણાયા તેથી હું સર્વ યોદ્ધાઓને હણાયેલાજ માનું છું. દૃઢ બ્રહ્મચર્યવાળા ભીષ્મ હણાયા તેથી હવે કાલ સૂર્યોદય થશે એવો નિશ્ચય કોને થાય ? કોઇને પણ થાય નહિ, આ લોકમાં અનિત્ય કર્મને લીધે કદી પણ કાંઇ નિશ્ચય થતો નથી. વસુ સરખા પ્રભાવવાળા, વસુના જેવા વીર્યવાળા શંતનુથી છે જન્મ જેનો એવા પૃથ્વીના પતિ ભીષ્મ, વસુ પાસે ગયા ત્યારે, હવે ધન, પુત્ર, પૃથ્વી, કૌરવ ને આ સેનાનો પણ શોચ શો. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે મોટા

પ્રભાવવાળા વર આપનાર લોકના ઇશ્વર, ગર્વને શિક્ષા કરનાર ઘણા પરાક્રમવાળા ભીષ્મને પાંડ-વોએ પાડ્યા, ભરતો પરાજય પામ્યા ત્યારે બેદયુક્ત છે મન જેનું એવો કર્ણ એટલાં વચન કહી મોટો નિશ્વાસ મૂકવા લાગ્યો; ને તેની આંખોમાંથી અશ્રુ પડવા માંડ્યાં હે રાજન્! તે વખતે કર્ણનાં વચન સાંભળી, તમારા પુત્ર તથા સૈનિકો પણ પરસ્પર આક્રોશ કરતા આંખમાંથી અશ્રુ પડે તે રીતે રોવા લાગ્યા. વળી મોટો સંગ્રામ પ્રવર્ત્તમાન થયો ને રાજાઓ સેનામાં આવ્યા ત્યારે સર્વ મહારથિમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણે, રથિમાં શ્રેષ્ઠ સર્વને, હર્ષ ઉપજાવે રીતે એવી કહ્યું કે આ અનિત્ય જગત નાશવાન છે તે પર વિચાર કરતાં કાંઇપણ સ્થિર હોય એમ હું માનતો નથી, તોપણ તમે સર્વ વિદ્યમાન છતાં સંગ્રામમા પર્વત સરખા કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મને તેમણે કેમ પાડ્યા. પૃથ્વીમા બીજા સૂર્ય સરખા મહારથિ શંતનુ પુત્ર ભીષ્મને પાડ્યા ત્યારે, પર્વતના વહેનાર પવનને જેમ વૃક્ષો સહન કરી શકે નહિ તેમ રાજાઓ, અર્જુનને કેમ સહન કરી શકશે? માટે આજ હણાયા છે મુખ્ય નાયક જેમાંથી એવા પીડાયેલા, શત્રુએ હણેલા, ઉત્સાહ વગરના અનાથ કૌરવના સૈન્યને જે રીતે તે મહાત્મા રક્ષ કરતા હતા તેમ હું રક્ષા કરીશ. સંગ્રામમાં શોભિતા ભીષ્મ પડ્યા, તેથી આ ભાર મારી ઉપર આવી પડ્યો છે. તેમ આ જગત અનિત્ય છે, એમ જાણવા છતાં આ વખતે હું ભય કેમ ધરૂં? સંગ્રામમા વિચરતો હું બાણે કરી પાંડવોને યમપુરીમાં મોકલી, જગતમાં યશ સંપાદન કરવા સંગ્રામમાં ઉભો રહીશ. વા, તેમણે હણેલો હું વીરશય્યામાં શયન કરીશ. જે સૈન્યમા ધૈર્ય, બુદ્ધિ, સત્ય તથા બળવાન યુધિષ્ઠિર, સેંકડો હસ્ત તુલ્ય પરાક્રમવાળા, ભીમ-સેન તથા ઇન્દ્ર પુત્ર યુવાવસ્થાવાળો અર્જુન છે તે સૈન્યને દેવતાઓથી પણ સહજ જીતાય નહિ. વળી બળમા જેને યમરાજાની ઉપમા અપાય એવા નકુળ, સહદેવ, તથા સાત્યકિ સહિત દેવકી પુત્ર કૃષ્ણ છે તે સૈન્ય સામે જઇ, મૃત્યુના મુખથી જેમ પ્રાણી બચે નહિ, તેમ કુત્સિત પુરૂષ બચે નહિ. જેમ તપને તપે કરી બાધ કરાય છે તેમ, શરીરો સૈન્યને સૈન્યે કરી બાધ કરે છે; તેમ મારૂં મન પણ શત્રુનું નિવારણ કરવામા તથા પોતાનું રક્ષણ કરવામાં અચલ પર્વત સરખું થઇ રહ્યું છે. હે સૂત! આ રીતે મારૂં મન અનુકૂળ છે માટે જતાંવાંત એમના પ્રભાવને બાધ કરી હું જીતીશ. આ મારા મિત્રનો દ્રોહ મારાથી સહન થતો નથી, કારણ કે સૈન્યના ભંગાણ વખતે સહાયતા કરવા આવી ઉભો રહે તેજ ખરો મિત્ર જાણવો. એ રીતે સંગ્રામમાં સર્વ શત્રુ સમુદાયને હું હણીશ. અથવા તેણે હણેલો હું પ્રાણનો ત્યાગ કરી ભીષ્મની પાછળ વીર લોકને પામીશ. સત્પુરૂષોને યોગ્ય એવું શ્રેષ્ઠ કર્મ હું કરીશ. જે કોઇ પણ 'મારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો,' એમ કહે, સ્ત્રી અથવા બાળક રૂવે તથા દુર્યોધનનું પરા-ક્રમ હણાય તે વખતે મારે યુદ્ધજ કર્ત્તવ્ય છે. એમ હું જાણું છું: માટે આજ રાજાના શત્રુ ઓને હું જીતીશ. ભયંકરરૂપે આ સંગ્રામમાં કૌરવોની રક્ષા કરતાં પાંડવોને મારવા ઇચ્છતો હું પ્રાણનો ત્યાગ કરીને પણ, સર્વ શત્રુ સમુદાયને હણી, દુર્યોધનને રાજ્ય અપાવીશ; માટે મણિ તથા રત્ને કરીને શોભિતું સ્વચ્છ, મારૂં વિચિત્ર પ્રકારનું સુવર્ણનું કવચ લાવો, ને સૂર્ય સરખી કાંતિવાળી મારી લડાઇની ટોપી આણો. અગ્નિ, વિષ તથા સર્પ સરખા મારાં ધનુષ બાણ તૈયાર કરો. બાણુથી ભરેલા સોળ ભાથા, દિવ્ય ધનુષ, ખડ્ગ, શકિતયો, મોટી ગદાઓ, સુવ-ર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના નાળવાળો શંખ, સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના હાથીના તંગ સરખો કમળપટો, કમળના ચિન્હવાળો, જયને આપનાર, વિચિત્ર-પ્રકારનો ધ્વજ, અને સારી રીતે બાંધેલી સાળની પ્રાણી સહિત વિચિત્ર પ્રકારની માળા લઇ આવો. હે સૂતપુત્ર! શ્વેત વાદળ સરખા,

પુષ્ટ, મંત્ર કરી પવિત્ર જળથી નાહેલા અને સુવર્ણના ચિત્રવાળા આભરણે કરી યુક્ત તથા જલદી ચાલનારા ઉત્તમ અશ્વોને રથમાં જોડ. સુવર્ણની માળા યુક્ત સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા પ્રકાશવાળા, રત્ને કરી શોભિતા, પ્રહાર કરવા યોગ્ય સાધનો તથા વાહને કરી યુક્ત એવા ઉત્તમ રથને જલદી લાવ. વિચિત્ર પ્રકારનાં વેગવાળાં ધનુષ, ઉત્તમ પ્રત્યંચાઓ, બાણ ભરેલા મોટા ભાથાઓ, કવચો, ને યુદ્ધ વાસ્તે પ્રયાણ કરવાને યોગ્ય એવી સર્વ વસ્તુઓ તથા દહિંથી ભરેલાં કાંસાનાં તથા સોનાનાં પાત્ર, અને માળાને લાવી, અંગે બાંધી તત્કાળ જય વાસ્તે ભેરી નામનાં યુદ્ધવાદ્ય વગાડ. હે સૂત! પછી જ્યાં અર્જુન, ભીમસેન, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા તથા નકુલ સહદેવ હોય ત્યાં ચાલો. કારણ કે સંગ્રામમાં હું મારીશ અથવા તેમણે મારેલો હું ભીષ્મની ગતિને પામીશ. જ્યાં સત્ય તથા ધૈર્યવાન યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન અર્જુન, વાસુદેવ ભગવાન, સાત્યકિ તથા સૃંજયો છે તે સૈન્યને કોઈ પણ રાજાઓ જીતી શકે નહિ એમ હું માનું છું. તેમ કદાચિત્ સંગ્રામમાં હંમેશ સાવધાન, સર્વને હરનાર મૃત્યુ, પોતે તે અર્જુનની રક્ષા કરશે તોપણ હું તેને મારીશ; અથવા તેણે મારેલો હું ભીષ્મની પાછળ યમપુરીમાં જઈશ. સ્વામી ઉપર થોડા સ્નેહવાળા મિત્રના દ્રોહી પાપિષ્ઠ એવા આ મને સહાય નથી, એમ કહી શૂર-વીરના મધ્યમાં નહિ જાઉં એવું હું નહિ કહું.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એટલું કહી કુમડા સહિત સુવર્ણથી શોભિતા પતાકા યુક્ત, વાયુ સરખા વેગવાળા, ઉત્તમ ઘોડા જોડેલા દૃઢ ઉત્તમ રથમાં બેસી જય વાસ્તે તે રણ તરફ ચાલ્યો. દેવતાના ગણ જેમ ઇન્દ્રનો સત્કાર કરે તેમ કૌરવોએ સત્કાર કરેલો, રથિમાં શ્રેષ્ઠ, ઉગ્ર ધનુષવાળો, મહાત્મા કર્ણ, સંગ્રામમાં જ્યાં ભીષ્મ પડયા હતા ત્યાં લોહાદિકના દૃઢ આવ-રણ યુક્ત, ધ્વજ સહિત, સુવર્ણ, મોક્તિક, તથા રત્નની માળાથી શોભિતા, મેઘ સરખા શબ્દવાળા રૂડા અશ્વ જોડેલા રથે કરી, સૂર્યની પેઠે તેજવાળો તે ત્યાં ગયો. તે વખતે અગ્નિ સરખી કાંતિવાળો સુંદર, પોતાના રથમાં બેઠેલો, અગ્નિ સરખા તેજવાળો ધનુષ ધરનાર શોભિતો અધિરથનો પુત્ર મહારથિ પોતાના વિમાનમાં બેઠેલો ઇન્દ્ર શોભે તેમ શોભતો હતો.

> हुताशनाभः सहुताशनप्रभेशुभः शुभैरश्वैस्वरथेधनुर्धरः ।
> स्थितो रराजाधिरथिर्महारथः स्वयं विमाने सुरराडिवास्थितः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वाणि द्रोणाभिषेकपर्वाणि कर्णनिर्याणे गुर्जर भाषायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જો. ભીષ્મ આગળ કર્ણનું ભાષણ.

> संजय उवाच—शरतल्पे महात्मानं शयानममितौजसं ।
> महावातसमूहेन समुद्रमिव शोषितं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! મહા વાયુના સમૂહે શોષણ કરેલા સમુદ્રની પેઠે બાણ-શય્યામાં સુતેલા સર્વ ક્ષત્રિયનો નાશ કરનાર, દિવ્ય અસ્ત્રે કરી અર્જુને પાડેલા, મોટા ધનુષ

તથા પરાક્રમવાળા, અગાધ જળમાં રહેલા સ્થાનને ઇચ્છના ઘણાકને દ્વીપ સરખા, યમુનાના પ્રવાહ સરખા, બાણના ઓઘે કરી વ્યાપ્ત, ઇન્દ્રે પૃથ્વી ઉપર પાડેલા મૈનાકપર્વત સરખા, અસહ્ય, આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ થઇ પૃથ્વી તળ ઉપર પડેલા સૂર્ય સરખા, પૂર્વે ઇન્દ્રે જીતેલા વૃત્રાસુર સરખા, સર્વ સૈન્યને મોહ કરનાર સર્વ સૈનિકોમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વ ધનુષ ધરનારમાં ઉત્તમ, અર્જુનના બાણે કરી વ્યાપ્ત, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા વ્રતવાળા શૂરવીર વીરશય્યામાં સુતેલા મહાત્મા ભીષ્મને જોઇ, અધિરથનો પુત્ર મોટી કાંતિવાળો કર્ણ, રથમાંથી નીચે ઉતરી હાથ જોડી તે મહાત્માને પ્રણામ કરી, પીડિત સ્વરે તેમને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે—હે ભારત ! હું કર્ણ છું. મારી સાથે તમારી કલ્યાણરૂપ પવિત્ર વાણીએ કરી ભાષણ કરો; તથા પવિત્ર દૃષ્ટિએ કરી મને જુઓ. તમારૂં કલ્યાણ થાઓ, અને અહિં હવે કોઇ સુકૃતના ફળને નહિ પામે, કારણ જ્યાં ધર્મમાં તત્પર વૃદ્ધ તમો પૃથ્વી ઉપર સુતા છો, તેમ હે કુરૂપુંગવ ! કોશ સંચય કરવામાં, વિચાર કરવામાં, વ્યૂહ રચવામાં, તથા પ્રહાર કરવામાં કૌરવોના મધ્યમાં તમારા વિના બીજા કોઇને હું જોતો નથી. તમો, શુદ્ધ બુદ્ધિએ કરી કૌરવોને ભયથી તારતા હતા. ઘણાક યોદ્ધાઓને મારી તમો પિતૃલોકમાં જશો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! આજથી અત્યંત ક્રુદ્ધ પાંડવો વાઘ જેમ મૃગનો ક્ષય કરે તેમ કૌરવોનો ક્ષય કરશે, ને આજ આ ગાંડીવ ધનુષના શબ્દના પરાક્રમને જાણનાર કૌરવો, ઇન્દ્રથકી અસુરો જેમ ત્રાસ પામે તેમ અર્જુનથી ત્રાસ પામશે; અને ગાંડીવમાંથી નીકળેલા બાણોનો વજ્ર સરખો શબ્દ કૌરવ તથા બીજા રાજાઓને ત્રાસ પમાડશે. હે વીર ! વૃદ્ધિ પામેલો મોટી જ્વાળાવાળો અગ્નિ જેમ વૃક્ષોને બાળે તેમ અર્જુનનાં બાણ, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને બાળશે. વનમાં એકઠા મળેલા વાયુ તથા અગ્નિ, જે જે માર્ગે જાય તે તે માર્ગમાં ઘણાક ગુચ્છ, તૃણ તથા વૃક્ષોને બાળી નાખે, તેમ વૃદ્ધિ પામેલા અગ્નિ સરખો અર્જુન છે ને વાયુ સરખા કૃષ્ણ છે એમાં સંશય નહિ. હે નર વ્યાઘ્ર ! એકઠા મળેલા તે બેઉ કૌરવોના સૈન્યનો નાશ કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? માટે પાંચજન્ય તથા ગાંડીવનો શબ્દ સાંભળી, સર્વ સૈન્યો ત્રાસ પામશે. હે વીર ! શત્રુનો નાશ કરનાર સામે આવતા અર્જુનના રથના શબ્દને તમારા વિના બીજા રાજાઓ સહન નહિ કરી શકે, બુદ્ધિમાન પુરૂષો જેનાં દિવ્ય કર્મનું ગાન કરે છે, તેમ જે મહાત્મા મહાદેવ સાથે યુદ્ધ કરી, બીજાઓને દુઃખે કરીને પણ પ્રાપ્ત થાય નહિ એવા વરને પ્રાપ્ત થયેલા છે તેમ સર્વ ક્ષત્રિયોનો નાશ કરનાર ભયંકર દેવ તથા દાનવનો ગર્વ હરનાર પરશુરામને જે, તમો જીત્યા હતા તે તમો પણ પૂર્વે જેને જીતી નહોતા શક્યા, તે અર્જુનને જીતવા સમર્થ કોણ થશે તથા તેની સાથે યુદ્ધ કરવા પણ યોગ્ય કોણ ગણાશે ? યુદ્ધમાં પરાક્રમી પાંડુપુત્રને સહન ન કરી શક્તો હું, સંગ્રામમાં શૂરવીર, અત્યંત ઘોર, દૃષ્ટિ હરનાર, સર્પ સરખા, શૂરવીર પાંડુપુત્રને તમારી આજ્ઞાથી આજ, અસ્ત્રના બળે કરી હું મારી શકીશ.

तमद्याहं पांडवं युद्धशोडममृष्यमाणो भवता चानुशिष्टः ।
आशीविषं दृष्टिहरं सुधोरं शूरं शक्ष्याम्यस्त्रबलान्निहंतुं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णवाक्ये गुर्जरभाषायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો. કર્ણને ભીષ્મે આપેલું ઉત્તેજન.

संजय उवाच—तस्य लालप्यमानस्य कुरुवृद्धः पितामहः ।
देशकालोचितं वाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે બોલતા કર્ણનાં વચન સાંભળી કુરૂકુળમાં વૃદ્ધ પિતામહ ભીષ્મ, પ્રસન્ન મનથી દેશકાળને યોગ્ય આવી રીતનું વચન કહેવા લાગ્યા. નદિયોનો સમુદ્ર, તેજનો સૂર્ય સત્યના સત્પુરૂષો, બીજોની પૃથ્વી તથા સર્વ પ્રાણિયોનો જેમ મેઘ પાલક છે, તેમ સર્વ સંબંધિયોનો તું પાલક થા. ઇન્દ્રનો આશ્રય કરી જેમ સર્વ દેવતાઓ જીવે છે તેમ તારી પાછળ સર્વ બાંધવો જીવો. શત્રુનું માન હરનાર તથા મિત્રને આનંદ વધારનાર તું, દેવતાઓની ગતિ જેમ વિષ્ણુ છે તેમ કૌરવોની ગતિરૂપ થા. હે કર્ણ! દુર્યોધનના જયને ઇચ્છતા તેં રાજપુર પ્રત્યે જઇ પોતાના બાહુબળના પરાક્રમથી કાંબોજને જીત્યા હતા; તેમજ ગિરિવ્રજમાં રહેલા નગ્નજીત્ વગેરે રાજાઓ, અંબષ્ઠ, વિદેહ, તથા કંધારના રાજાઓને પણ તેં જીત્યા હતા, હે કર્ણ! હિમાલયમાં દુઃખે કરી જઇ શકાય નહિ એવા સ્થાનમાં રહેલા સંગ્રામમાં કઠોર કિરાતોને પણ પૂર્વે તેં, દુર્યોધન માટે વશ કર્યા હતા. હે કર્ણ! તે તે ઠેકાણે સંગ્રામમાં દુર્યોધનના હિતને ઇચ્છતા તેં, ઉત્કલ, મેકલ, પૌંડ્ર, કલિંગ, આંધ્ર, નિષાદ, ત્રિગર્ત્ત, તથા બાલ્હીકને પણ જીત્યા હતા. હે તાત! જ્ઞાતિકુલ તથા બંધુ સહિત દુર્યોધન જેમ કૌરવોની ગતિ છે તેમ તું પણ સર્વ કૌરવોની પરમ ગતિરૂપ થા. તારૂં કલ્યાણ થાય તે રીતે હું તને કહું છું કે, જા શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કર, સંગ્રામમાં કૌરવોનું પાલન કર અને દુર્યોધનનો જય કર. અમારે જેમ દુર્યોધન તેમ તું પણ પૌત્ર સમાન છે. તેમજ અમે બધા જેમ તેને, તેમ ધર્મથી તારે પણ અમે છીએ. હે નરશ્રેષ્ઠ! લોકમાં યૌન સંબંધથી સત્પુરૂષોની સત્પુરૂષો સાથે એકતા અધિક હોય છે, એમ બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે. આ સૈન્ય મારૂં છે એમ સત્ય સંગતવાન થઇ દુર્યોધનની પેઠે કૌરવના સૈન્યનું પાલન કર. ભીષ્મનાં આવાં વચન સાંભળી તેમના ચરણમાં પ્રણામ કરી સૂર્યપુત્ર કર્ણે, સર્વ ધનુષ ધરનારની સમીપ આવી મનુષ્ય સમુદાયનું મોટું અનુપમ સ્થાન જોઇ, એકઠાં મળી ઉભેલાં પ્રહાર કરવામાં બલિષ્ઠ સૈન્યને વૃદ્ધિ પમાડયાં. સર્વ સૈન્યની આગળ ચાલનાર યુદ્ધમાં ઉભેલા મહાબાહુ મહાત્મા કર્ણને જોઇ, પ્રસન્ન થયેલા દુર્યોધનાદિ સર્વ કૌરવો, ક્રીડા, શસ્ત્રના શબ્દ, સિંહનાદ તથા વિવિધ પ્રકારના ધનુષના શબ્દે કરી તેનો સત્કાર કરવા લાગ્યા.

कर्णंदृष्ट्वा महात्मानं युद्धाय समुपस्थितं ।
क्ष्वेडितास्फोटीतरवैः सिंहनादरवैरपि ॥
धनुःशब्दैश्च विविधैः कुरवः समपूजयन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वाणि द्रोणाभिषेकपर्वाणि कर्णाश्वासने गुर्जरभाषायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો. દ્રોણને સેનાધિપત્ય આપવાની કર્ણે કરેલી ભલામણ.

संजय उवाच—रथस्थं पुरुषव्याघ्रं दृष्ट्वा कर्णमवस्थितं ।
हृष्टो दुर्योधनो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! રથમાં બેઠેલા પુરૂષમાં સિંહરૂપ કર્ણને જોઇ, પ્રસન્ન થયેલા દુર્યોધને આવી રીતે તેને કહ્યું કે, તેં રક્ષા કરેલા આ સૈન્યને હું સનાથ થયેલું માનું છું, માટે આ વખતે આપણા હિતરૂપ શું કર્ત્તવ્ય છે તે તું કહે. કર્ણે કહ્યું કે, હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ! હે નૃપ! તમે અત્યંત ચતુર છો માટે અમને તમે તે કહો. કારણ મુખ્ય સ્વામી, જે રીતે કૃત્ય જાણે તેવું બીજો કોઇ જાણે નહિ હે નરેશ્વર! અમને સર્વને તમારાં વચન સાંભળવાની ઇચ્છા છે; તેમ તમે ન્યાય રહિત વચન બોલશો પણ નહિ એમ હું માનું છું કર્ણનાં વચન સાંભળી દુર્યોધને કહ્યું કે, અવસ્થા, પરાક્રમ તથા શસ્ત્ર સંપન્નતાને લીધે ભીષ્મ, સર્વ યોદ્ધાઓ સહિત સેનાના નાયક હતા. શત્રુગણને હણતા સારી રીતે યુદ્ધ કરનાર અતિ યશસ્વી મહાત્મા તેમણે દશ દિવસ સુધી અમારી રક્ષા કરી પણ હવે કોઇથી ન બને એવું કર્મ કરનાર તે પડયા માટે સેનાનો નાયક કોને કરવો ધારો છો? કર્ણધાર વિના નાવ રહે નહિ તેમ નાયક વિના સેના પણ રહે નહિ. કર્ણધાર વિના નાવ તથા સારથિ વગરનો રથ જેમ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરે તેમ નાયક વિનાની સેના પણ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરે, કોઇ પણ અગ્રેસર વિના જેમ સથવારો કષ્ટ પામે તેમ નાયક વિનાની સેના સર્વ દોષને પામે, માટે ભીષ્મની પાછળ મારી તરફના સર્વ મહાત્મામાં સેનાપતિ કરવા યોગ્ય કોણ છે તે જુઓ. જેને સેનાના નાયક થવાની યોગ્યતા હોય, હે કર્ણ! તે તું કહે? તેને અમે સર્વ એકઠા મળી સેનાપતિ કરીશું એમાં સંશય નહિ. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી કર્ણે કહ્યું કે, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ આ સર્વ મહાત્મા, સેનાપતિપણાને યોગ્ય છે, એમાં કાંઈ પણ વિચાર કરવા જેવું નથી, તેમ આ સર્વ, કુળ, શરીર, જ્ઞાન, બળ, પરાક્રમ, બુદ્ધિ તથા શાસ્ત્રસંપન્ન હોઇ સંગ્રામમાં પાછા ન ફરે એવા છે, તથાપિ એક વખતે કાંઇ સર્વને નાયક કરી શકાય નહિ, માટે જેમાં વિશેષ ગુણ હોય તે એકને નાયક કરો. પરસ્પર સ્પર્ધા કરનાર એઓમાંથી એકને નાયક કરશો તો બાકી રહેલા ખેદયુક્ત મનવાળા થઇ જરૂર યુદ્ધ નહિ કરે. માટે આ દ્રોણાચાર્ય સર્વ યોદ્ધાઓમાં વૃદ્ધ, શસ્ત્ર ધરનારમાં, શ્રેષ્ઠ, તથા ગુરૂ છે, માટે એમને સેનાપતિ કરવા યોગ્ય છે. કોઇથી દુઃખે કરીને પણ સહન થાય નહિ એવા શસ્ત્રધરનારમાં શ્રેષ્ઠ શુક્ર તથા બૃહસ્પતિ સરખા દ્રોણાચાર્ય ઉભા હોય ત્યાં બીજો કોણ સેનાપતિ થાય? તેમ હે ભારત! સર્વ રાજાઓમાં તમારો એવો કોઇ પણ યોદ્ધો નથી, કે જે સંગ્રામમાં જતા દ્રોણની પાછળ જાય. તેમ હે રાજન્! તમારા ગુરૂ આ દ્રોણ, સેનાના નાયકોમાં શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં તથા બુદ્ધિમાન પુરૂષોમાં પણ શ્રેષ્ઠ છે માટે હે દુર્યોધન! અસુરોને જીતવા ઇચ્છતા દેવતાઓએ જેમ કાર્તિકસ્વામિને સેનાપતિ કર્યા હતા તેમ તું આચાર્યને સેનાપતિ કર.

एवं दुर्योधनाचार्यमाशु सेनापतिं कुरु ।
जिगीषंतो सुरान् संख्ये कार्तिकेयमिवामराः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णवाक्ये गुर्जर-भाषायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો. દુર્યોધને દ્રોણને કરેલી વિનંતિ.

संजय उवाच—कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
सेनामध्यगतं द्रोणमिदं वचनमब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! કર્ણનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન રાજાએ, સેનાના મધ્ય ભાગે ઉભેલા દ્રોણાચાર્ય પાસે આવી, આવી રીતે કહ્યું કે, ચાર વર્ણમાં શ્રેષ્ઠપણું, સત્કુલમાં જન્મ, શાસ્ત્રાધ્યયન, અવસ્થા, બુદ્ધિ, પરાક્રમ, ચતુર્ય, અસહ્યતા, અર્થજ્ઞાન, ન્યાય, જય, તપ તથા કૃતજ્ઞતા ઇત્યાદિ સર્વ ગુણે કરી યુક્ત તમારા સરખો અમારૂં રક્ષણ કરનાર રાજાઓમાં બીજો કોઇ નથી, માટે હે દ્વિજસત્તમ ! સર્વ દેવતાઓને જેમ ઇન્દ્ર પાળે છે તેમ તમો અમારી રક્ષા કરો. કારણ તમારા રક્ષણથી અમો શત્રુઓને જીતવા ઇચ્છિયે છીએ. રૂદ્રોમાં કપાલિ, વસુમાં અગ્નિ, યક્ષોમાં કુબેર, દેવોમાં ઇન્દ્ર, બ્રાહ્મણોમાં વસિષ્ઠ, તેજસ્વિયોમાં સૂર્ય, પિતૃઓમાં યમ, જળજંતુઓમાં વરૂણ, નક્ષત્રોમાં ચંદ્ર, તથા દૈત્યોમાં જેમ શુક્ર શ્રેષ્ઠ છે, તેમ સેનાપતિમાં શ્રેષ્ઠ તમે અમારા સેનાધિપતિ થાઓ. હે અનઘ ! આ મારી અગિયાર અક્ષૌહિણી સેના તમારે વશ થાય છે તેની વ્યૂહ રચના કરી, ઇન્દ્ર દૈત્યોને મારે તેમ તમે શત્રુઓને મારતાં, દેવતાઓની આગળ જેમ કાર્તિકસ્વામી ચાલે તેમ અમારી આગળ ચાલો. અમો, મોટા બળદની પાછળ નાના વાછરડા ચાલે તેમ તમારી પાછળ ચાલીશું. કારણ આગળ ચાલતા તમોને જોઇ, ઉગ્ર તથા મોટા ધનુષવાળો, દિવ્ય ધનુષ ધરનાર અર્જુન પણ પ્રહાર નહિ કરે. હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! તમો જો સેનાપતિ હશો તો રણસંગ્રામમાં પરિવાર તથા ભાઇઓ સહિત ધર્મરાજાને જરૂર હું જીતીશ. સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! એ રીતે તમારા પુત્રે દ્રોણાચાર્યને કહ્યું તે વખતે રાજાઓએ તમારા પુત્રને અભિનંદનાં મોટા સિંહનાદ સાથે 'જય, જય' એવો ઘોષ કર્યો અને મોટા યશને ઇચ્છતા હર્ષયુક્ત સૈનિકો દુર્યોધનને આગળ કરી, બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ દ્રોણાચાર્યને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! તે વખતે દ્રોણાચાર્યે દુર્યોધનને આવી રીતે કહ્યું.

सैनिकाश्च मुदायुक्ता वर्द्धयंति द्विजोत्तमं ।
दुर्योधनं पुरस्कृत्य प्रार्थयंतो महद्यशः ॥
दुर्योधनं ततो राजन् द्रोणो वचनमब्रवीत् ॥

इतिश्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणप्रोत्साहने गुर्जरभाषायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો. દ્રોણાભિષેક.

द्रोण उवाच—वेद्मि षडंगवेदाहमर्थविद्यां च मानवीं ॥
त्रैयंबकमथेष्वस्त्रशस्त्राणि विविधानि च ॥ १ ॥

દ્રોણ કહે છે—હે દુર્યોધન ! ષડંગવેદ, મનુનીતિ, મહાદેવ સંબંધી અસ્ત્ર, બાણવિદ્યા તથા

વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્ર હું જાણું છું, અને જયને ઇચ્છતા તમોએ બીજા પણ જે મારા વિષે ગુણ કહ્યા તે સર્વે સત્ય કરી દેખાડવા ઇચ્છિતો હું, પાંડવ સાથે યુદ્ધ કરીશ; પણ પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હું નહિ મારૂં. કારણ કે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે, મારા વધ વાસ્તેજ ઉત્પન્ન થયેલો છે અને સર્વ સોમકોનો નાશ કરતાં સૈન્યો સાથે યુદ્ધ કરીશ, પણ યુદ્ધમાં પાંડવો પ્રસન્ન થઇ મારી સાથે યુદ્ધ નહિ કરે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી તમારા પુત્રે વિધિપૂર્વક દ્રોણાચાર્યને સેનાપતિ કર્યા. એ રીતે જેમ પૂર્વે ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓએ કાર્તિકસ્વામીને સેનાપતિનો અભિષેક કર્યો હતો તેમ દુર્યોધનાદિક રાજાઓએ દ્રોણાચાર્યને અભિષેક કર્યો. દ્રોણાચાર્યને સેનાપતિ કર્યા તે વખતે વાદિત્ર તથા શંખના મોટા શબ્દોએ કરી સર્વને હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે પુણ્યાહવાચન અને સ્વસ્તિવાચનના શબ્દ સાથે સૂત માગધ તથા બંદિજનના સ્તુતિ સહિત ગાન શબ્દ તથા ઉત્તમ બ્રાહ્મણના જય શબ્દ અને સૌભાગ્યવતીના નૃત્યે કરી, વિધિપૂર્વક દ્રોણાચાર્યનો સત્કાર કરી ' પાંડવોને જીતેલાજ છે " એમ તમારી તરફના માનવા લાગ્યા. સંજય કહે છે—હે રાજન્! યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા મહારથિ દ્રોણાચાર્ય સેનાપત્ય પામી, સૈન્યોની વ્યૂહ રચના કરી તમારા પુત્રો સહિત રણપ્રતિ ચાલ્યા. જે વ્યૂહમાં સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ, કલિંગ તથા તમારો પુત્ર વિકર્ણ, કવચ પહેરેલા એટલા તો જમણા પડખાંનો આશ્રય કરી ઉભા રહ્યા. નિર્મળ સાંગથી યુદ્ધ કરનાર કંધારના શ્રેષ્ઠ ઘોડેસ્વારો સહિત તેમની રક્ષા કરનાર શકુનિ થયો. કૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા, ચિત્રસેન વિવિંશતિ તથા સાવધાન થયેલા દુઃશાસનાદિક વ્યૂહના ડાબા પક્ષની રક્ષા કરવા લાગ્યા. તેમના રક્ષણ વાસ્તે મોટા વેગવાળા અશ્વેકરી સુદક્ષિણાદિક કાંબોજ તથા યવન સહિત શક ઉભા રહ્યા. મદ્ર, ત્રિગર્ત્ત, અંબષ્ઠ, પશ્ચિમ તથા ઉત્તરના માલવ, શિબિ, શૂરસેન, શૂદ્ર, મલદ, સૌવીર, કિતવ, પૂર્વ તથા દક્ષિણના ચોતરફથી તમારા પુત્રને આગળ કરી, સૂતપુત્ર કર્ણની પાછળ બીજા તમારા પુત્રો સહિત પોતાના સૈન્યને હર્ષ પમાડતા યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા. સર્વ યોદ્ધાઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ સૈન્યોને બળ આપનાર સૂર્યપુત્ર કર્ણ, સર્વ ધનુષધારિના અગ્રણી થઈ ચાલવા લાગ્યા તે વખતે તેનો અત્યંત મોટો હાથી સાંકળના ચિન્હવાળો, સૂર્ય સરખો કાંતિમાન મોટો ધ્વજ, પોતાના સૈન્યને હર્ષ પમાડતાં ઘણોક શોભતો હતો. કર્ણને જોઇ ભીષ્મ સંબંધી દુઃખને કોઇપણ જાણતા ન હતા. કૌરવસહિત સર્વ રાજાઓ શોકરહિત થયા. તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા ઘણાક યોદ્ધાઓ આવી રીતે કહેવા લાગ્યા—કર્ણને જોઇ યુદ્ધમાં તેની સામે પાંડવો નહિ ઉભા રહે. કારણ કે કર્ણ સંગ્રામમમાં ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓને પણ જીતવા સમર્થ છે, ત્યારે હીન છે વીર્ય તથા પરાક્રમ જેમનું એવા પાંડવોને જીતે તેમાં શું આશ્ચર્ય! અને ભીષ્મે તો બળવાન છતાં પાંડવોનું રક્ષણ કર્યું હતું અને કર્ણ તો તેમને તીક્ષ્ણ બાણેકરી સંગ્રામમાં મારશે. એ રીતે પરસ્પર ભાષણ કરતા પ્રસન્ન થયેલા તે, કર્ણની પ્રશંસા તથા સત્કાર કરતા યુદ્ધ કરવા નીકળ્યા. હે રાજન્! આપણી સેનાનો દ્રોણાચાર્યે શકટ નામનો વ્યૂહ કરેલો હતો, અને મહાત્મા પાંડવોનો પ્રસન્ન થયેલા ધર્મરાજાએ ક્રૌંચ નામનો વ્યૂહ રચેલો હતો. તેમના વ્યૂહના અગ્ર ભાગમાં પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન, હનુમાન છે ધ્વજામાં જેની, એવા રથમાં વિરાજમાન થઇ ઉભેલા હતા. ઘણા તેજવાળા તે મહાત્મા અર્જુનનો સૂર્ય પર્યંત ઉંચો ગયેલો ધ્વજ ચોતરફથી દેખાતો હતો, ને પ્રલય વખતનો પ્રજ્વલિત સૂર્ય જેમ પૃથ્વી પર પ્રકાશ કરે તેમ યુધિષ્ઠિરના સૈન્યને પ્રકાશ કરતો હતો. યોદ્ધાઓમાં અર્જુન, ધનુષમાં ગાંડીવ, સર્વ ભૂતમાં વાસુદેવ તથા ચક્રોમાં સુદર્શન શ્રેષ્ઠ છે. એ ચાર તેજને વહન કરતો, ધોળા ઘોડાવાળો,

ઉદ્યુક્ત થયેલા કાળચક્ર સરખો, અર્જુનનો રથ શત્રુઓ સામે આવી ઉભો. એ રીતે શત્રુઓના અગ્ર ભાગમાં અર્જુન અને તમારાઓના અગ્રભાગમાં કર્ણ ઉભો. ભગવાન સેનાના અગ્રભાગમાં ઉભેલા પરસ્પર વધને ઇચ્છતા અત્યંત ક્રોધથી ભરાયેલા મહાત્મા કર્ણ તથા અર્જુન પરસ્પરની સામે જોવા લાગ્યા. મહારથિ દ્રોણાચાર્યે પ્રયાણ કર્યું તે વખતે ભયંકર શબ્દ સાથે પૃથ્વી કંપાયમાન થઇ. સૂર્ય સહિત આકાશ, વાયુથી ઉડેલ રેશમના સમુદાય સરખી તીવ્ર રજે કરી ભરાઇ ગયું. વાદળ વગરના આકાશમાંથી માંસ, અસ્થિ તથા રૂધિરની વૃષ્ટિ થઇ. ગૃધ્ર, સિંચાણા, બગલા, કંક તથા હજારો કાગડા સેના ઉપર પડવા લાગ્યા. માંસ ખાતા તથા રૂધિર પાન કરવા ઇચ્છતાં શિયાળવાં ભયંકર શબ્દ કરતાં બહુધા કરી તમારી સેનાને જમણાં થતાં હતાં. પ્રકાશવાન ગર્જના સહિત કંપાયમાન બળતાં ઉમાડિયાં આકાશમાંથી ચોતરફ વીંટી સંગ્રામમાં પડવા લાગ્યાં. વીજળી તથા કડાકા સહિત મોટું કુંડાળું સૂર્યની ચોતરફ થવા લાગ્યું તથા શૂરવીરના જીવિતનો ક્ષય કરનાર બીજા પણ અત્યંત ઘણાક દારૂણ ઉત્પાત સંગ્રામમાં થવા લાગ્યા. ત્યાર પછી પરસ્પર વધને ઇચ્છતા કૌરવ તથા પાંડવના સૈન્યનું શબ્દે કરી જગતને પૂરતું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું; જેમાં અત્યંત ક્રોધે ભરાયેલા જયને ઇચ્છતા, પ્રહાર કરનાર કૌરવ તથા પાંડવો તીક્ષ્ણ શસ્ત્રે કરી પરસ્પર મારવા લાગ્યા. મોટી કાંતિ તથા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્ય હજારો તીક્ષ્ણ બાણ ફેંકતાં પાંડવની મોટી સેના સામે વેગે કરી દોડયા. સંગ્રામમાં ઉદ્યુક્ત થયેલા દ્રોણને જોઇ સૃંજય સહિત પાંડવો જુદા જુદા બાણનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. દ્રોણે મારવા માંડેલી તેથી ક્ષોભ પામેલી પાંચાલ સહિત પાંડવોની મોટી સેના વાયુએ કરી મેઘ વીખરાય તેમ વીખરાવા લાગી. એટલામાં ઘણાંક દિવ્ય અસ્ત્રનો પ્રયોગ કરતા દ્રોણાચાર્ય, ક્ષણમાત્રમાં પાંડવ સહિત સૃંજયોને પીડવા લાગ્યા. એ રીતે ઇન્દ્ર જેમ દૈત્યોને મારે તેમ દ્રોણે મારવા માંડેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિક પંચાલો અત્યંત કંપવા લાગ્યા. તે વખતે દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો બળવાન મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, અનેક તરેહથી બાણના વરસાદે કરી દ્રોણે નાખેલી બાણવૃષ્ટિને નિવારણ કરી સર્વ કૌરવોને મારવા લાગ્યો. મોટા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્યે પોતાના સૈન્યને નિયમમાં રાખી, સંગ્રામ મૂકી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સામે દોડી, ઇન્દ્ર જેમ દૈત્યો ઉપર બાણનો વરસાદ કરે તેમ તેની ઉપર બાણનો વરસાદ વરસાવ્યો. દ્રોણે બાણેકરી કંપાવેલા પાંડવ સહિત સૃંજયો, સિંહને જોઇ મૃગલાંઓ ભાગે તેમ ભાગ્યા. હે રાજન્! તે વખતે બળવાન દ્રોણાચાર્ય, પાંડવના સૈન્યમાં અગ્નિ ચક્રની પેઠે ફરવા લાગ્યા. સ્વર્ગ સરખા, શાસ્ત્ર દ્રષ્ટિથી રચેલા, વાયુથી હાલતા પતાકાવાળા, યુદ્ધ કરનારને આનંદ આપનાર, સુંદર ઘોડા જોડેલ, સ્ફટિકમણિ સરખા નિર્મળ ધ્વજયુક્ત શત્રુઓને ત્રાસ આપે એવા શ્રેષ્ઠ રથમાં બેઠેલા દ્રોણાચાર્ય શત્રુની સેનાને મારતા હતા.

खचरनगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या ।
चलदनिलपताकं ह्लादनं वल्गिताश्वं ॥
स्फटिकविमलकेतुं त्रासनं शात्रवाणां ।
रथवरमधिरूढः संजहारारिसेनां ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणपराक्रमे गुर्जरभाषायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮ મો. દ્રોણે કરેલો યુદ્ધારંભ.

संजय उवाच—तथाद्रोणमभिघ्नंतं साश्वसूतरथं द्विपान् ॥
व्यथिताः पांडवा दृष्ट्वा न चैनं पर्यवारयन् ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્! તે રીતે અશ્વ, સારથિ, રથ તથા હસ્તિઓને મારતા દ્રોણાચાર્યને જોઇ, વ્યથા પામેલા પાંડવોએ એમને વીંટી ન લીધા. તે સમયે યુધિષ્ઠિર રાજાએ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા અર્જુનને કહ્યું કે, સાવધાન થઇ ચોતરફથી દ્રોણાચાર્યને વારી રાખો. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી અર્જુન તથા પાછળ ચાલનાર સહિત પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રોણની સામા ગયા. ત્યાર પછી કેકય, ભીમસેન, સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ, ઘટોત્કચ, યુધિષ્ઠિર, નકુળ, સહદેવ, દ્રુપદના પુત્રો, અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો; ધૃષ્ટકેતુ, સાત્યકિ, અત્યંત ક્રુદ્ધ ચેકિતાન, મહારથિ યુયુત્સુ, તથા પાંડવને અનુસરનાર બીજા મહારથિ સર્વ રાજાઓ પણ, પોતાના કુળ તથા પરાક્રમને યોગ્ય એવાં કર્મ કરવા લાગ્યા. પાંડવોએ સારી રીતે રક્ષા કરેલી તેમની સેનાને જોઇ, કોપથી ચક્ષુ ફાડી સંગ્રામમાં દુઃખે કરી જીતાય નહિ એવા દ્રોણાચાર્ય તીવ્ર ક્રોધ ધારણ કરી, વાદળાંનો જેમ વાયુ નાશ કરે તેમ પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરવા લાગ્યા. ચોતરફ દોડી, રથ, અશ્વ, મનુષ્ય તથા હસ્તિઓને મારતા તે, વૃદ્ધ હોવા છતાં પણ તરૂણની પેઠે ઉન્મત્તતાથી ફરતા હતા. હે રાજન્! રૂધિરથી લીંપાયેલાં છે અંગ જેનાં, વાયુ સરખા વેગવાળા, કુલીન, થાકેલા નહિ એવા તેના ઘોડા આવવા લાગ્યા. એ રીતે અત્યંત ક્રોધે ભરેલા નિયમિત વ્રતવાળા, કાળ સરખા સામે આવતા તેમને જોઇ પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ તે તે ઠેકાણેથી નાસવા લાગ્યા. એથી કરી જે ભાગતાં, પાછા વળતા જોતા અને ઉભા રહેતા તેમનો શૂરવીરોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનાર તથા ભીરૂને ભય પેદા કરનાર, દ્યાવાપૃથ્વીના મધ્યને ચોતરફથી પૂરતો અત્યંત ભયંકર અને દારૂણ શબ્દ થવા લાગ્યો. વળી ફરીથી પણ દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં પોતાનું નામ સંભળાવી ભયંકર રૂપ ધારણ કરી શત્રુ ઉપર બાણ નાખવા લાગ્યા. હે મારિષ! એ રીતે બળવાન દ્રોણાચાર્ય, યુધિષ્ઠિરનાં સૈન્યોમાં પોતે વૃદ્ધ છતાં કાળની પેઠે તથા યુવાન પુરૂષની પેઠે વિચરતાં, કેટલાક મહારથિયોને આક્રોશ કરાવતાં તેમનાં મસ્તક તથા ભૂષણ સહિત બાહુને કાપી કેટલાક રથ શૂન્ય કરી નાંખ્યા; વખતે તેના હર્ષજન્ય શબ્દથી તથા બાણના વેગે કરી ટાઢથી પીડિત થએલી ગાયોની પેઠે યોદ્ધાઓ કંપવા લાગ્યા. દ્રોણના રથના શબ્દે કરી તથા પ્રત્યંચાના દાબવાથી થતા ધનુષના શબ્દે કરી આકાશમાં મોટો શબ્દ થતો હતો. એના ધનુષમાંથી નીકળતાં હજારો બાણ સર્વ દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થઇ, હસ્તિ, અશ્વ, રથ, તથા પાયદળો પર પડતા હતા. ધનુષરૂપી મોટા વેગવાળા, અસ્ત્રરૂપ પ્રજ્વલિત અગ્નિસંયુક્ત, દ્રોણ સામે પાંડવ સહિત પંચાલો ગયા; તેમને હસ્તિ પાયદલ તથા અશ્વ સહિત થોડા વખતમાં યમપુરીમાં મોકલી દ્રોણે રૂધિરના ગારાવાળી રણભૂમિ કરી. દિવ્ય અસ્ત્ર વિસ્તારતા તથા હંમેશ બાણ ફેંકતા દ્રોણે નાંખેલા બાણ સમુદાય દિશઓમાં દેખાતા હતા. પાયદળ, રથ, અશ્વ તથા હસ્તિઓ પર વિચરતો તેમનો ધ્વજ, વાદળમાં વિજળી દેખાય તેમ દેખાતો હતો. ધનુષબાણ છે હાથમાં જેના એવા ઘણા બળવાળા દ્રોણાચાર્ય, પાંચ કેકય તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બાણથી મંથન કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય સામા આવ્યા. તે જોઇ ભીમસેન, અર્જુન, સાત્યકિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શૈબ્યનો પુત્ર, કાશીપતિ તથા શિબિ, એટલા શૂરવીર તેમની ઉપર બાણનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. તેમના તથા દ્રોણના ધનુષમાંથી

મુકાયલાં સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના પુંખવાળાં રૂધિરથી લીંપાયલાં બાણ, ગજ, અશ્વ તથા વાર પુરૂષોનાં શરીરો મેદી પૃથ્વીપર પડતાં હતાં. તે વખતે પડેલા યોદ્ધાઓના સમુદાય, રથ, ભાગેલાં બાણ, હસ્તિ તથા ઘોડાઓથી ઢંકાઇ ગયેલી રણભૂમિ કાળા મેઘથી વીંટાયેલ આકાશ શોભે તેમ શોભતી હતી. તે વખતે તમારા પુત્ર વાસ્તે સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા દ્રોણાચાર્ય, સાત્યકિ, ભીમ, અર્જુન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, અભિમન્યુ, દ્રુપદ, કાશિરાજ, તથા બીજા પણ શૂરવીરોને મર્દન કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! હે કૌરવેંદ્ર! એ રીતે કર્મ કરનાર મહાત્મા દ્રોણાચાર્ય અને બાકી બીજા પણ સંગ્રામમાં મોટાં કર્મ કરી કાળ સર્પની પેઠે લોકોને તપાવી સ્વર્ગમાં ગયા. સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા, શરીર પાંડવ તરફના લોકોને મારનારને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને મરી પાડયા. પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોની અક્ષૌહિણી ઉપરાંતને માર્યા પછી ધૈર્યવાન પરમગતિને પામ્યા. હે રાજન્! ક્રૂર કર્મ કરનાર અમંગળરૂપ પંચાળ સહિત પાંડવોએ અત્યંત દુષ્કર કર્મ કરી સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા તેમને માર્યા. હે રાજન્! યુદ્ધમાં આચાર્ય હણાયા તે વખતે આકાશમાં તથા સૈન્યમાં પ્રાણિયોનો હાહાકાર, આકાશ દિશા તથા વિદિશાઓમાં પ્રતિધ્વનિ કરતો, 'અહો ધિક્' એ રીતે એટલે અહો ધિક્કાર! એવો શબ્દ થતો હતો, તે વખતે દેવતા, પિતૃ તથા એના જે પૂર્વે બંધુ હતા તે પણ હણાયેલા મહારથિ દ્રોણાચાર્યને જોતા હતા. પાંડવો તો જયને પામી સિંહનાદ કરતા હતા. પૃથ્વી મોટા સિંહનાદ સાથે કંપાયમાન થઇ.

> पांडवास्तु जयं लब्ध्वा सिंहनादान् प्रचक्रिरे ।
> सिंहनादेन महता समकंपत मेदिनी ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणवधश्रवणे गुर्जरभाषायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો. મિથ્યા દ્રોણપતનને ધૃતરાષ્ટ્રનો શોક.

धृतराष्ट्र उवाच—किं कुर्वाणं रणे द्रोणं जघ्नुः पांडव सृंजयाः ॥
तथा निपुणमस्त्रेषु सर्वशस्त्रभृतामपि ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં અતિ નિપુણ દ્રોણાચાર્યને શું કામ કરતા પાંડવ સહિત સૃંજયોએ માર્યા? શું એમનો રંગ ભંગ થયો? વા બાણ ફેંકતા એમનું ધનુષ શિથિલ થઇ ગયું? અથવા પોતે ગાફલ રહ્યા? એમાં શું થયું. હે તાત! શત્રુથી દુઃખે કરી સહન થાય નહિ, સુવર્ણના પુંખવાળા અનેક બાણ સમુદાય નાંખતા, જલદી બાણ ફેંકનાર, બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ, સારી કૃતિવાળા, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, દૂર બાણ નાંખનાર, ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખનાર, અસ્ત્ર યુદ્ધમાં પારંગત, દિવ્યાસ્ત્ર ધારણ કરનાર, પાછા નહિ ભાગનાર, દારૂણ કર્મ કરનાર, સાવધાન, મહારથિ શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને મહાત્મા પંચાળ પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હણ્યા માટે જરૂર પુરૂષાર્થથી દૈવ બલવાન છે, એવી મારી મતિ છે. વળી જે શૂરવીર ચાર પ્રકારની અસ્ત્ર વિદ્યા જાણે છે, ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ, વ્યાઘ્રના ચર્મથી વીંટાયલા, સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા તે આચાર્ય હણાયા, એ રીતે તું કહે

છે તે સાંભળી આજ હું શોક નથી કરતો, તેમ, હે સંજય ! પારકા દુઃખે કરી જરૂર કોઇ મરતું પણ નથી. જો કે દ્રોણને હણાયા સાંભળી મંદ બુદ્ધિવાળો હું જીવું છું તેમ મારૂં હૃદય કાળમીંઢ પત્થર સરખું અત્યંત દૃઢ છે કે જે તેમને હણાયા સાંભળી વિદીર્ણ થતું નથી. વેદમંત્ર તથા અસ્ત્રવિદ્યા શીખવા સારૂ ગુણ સંપાદન કરવા ઇચ્છતા બ્રાહ્મણ તથા રાજપુત્રો નિરંતર જેને સેવતા હતા તે કેમ મરણ પામ્યા ? સમુદ્રનું સુકાવું, મેરૂ પર્વતનું ખસવું, તથા સૂર્યનું પડવું જેમ અસંભવિત છે તેમ તેમનું રણ પડવું પણ સંભવિત નથી. વળી શત્રુને તપાવનાર, દુષ્ટોને રૂંધનાર, ધાર્મિકની રક્ષા કરનાર, કૃપણ વાસ્તે પોતાના પ્રાણ આપનાર, મંદ બુદ્ધિવાળા મારા પુત્રોની આશા પૂરણ કરનાર તથા બુદ્ધિએ કરી બૃહસ્પતિ અને શુક્રાચાર્ય સરખા તે કેમ હણાયા ? તેમજ સુવર્ણની જાળથી ઢંકાયલા, વાયુ સરખા વેગવાન, સંગ્રામમાં સર્વ શાસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર, બલવાન હણહણાટી કરનાર, દમન કરેલા, સારી રીતે રથને વહેનાર, દૃઢ અંગવાળા, વિહ્વળતા રહિત, શ્વાસ જીતેલ, વ્યથા રહિત, જય કરનાર દ્રોણાચાર્યના રથમાં જોડેલા સિંધુદેશના લાલ ઘોડા શું પરાજય પામ્યા ? હે તાત ! સુવર્ણથી શોભિતા, ઉત્તમ રથમાં બેઠેલા, સત્ય પરાક્રમવાળા દ્રોણાચાર્યે તે વખતે યુદ્ધમાં શું પરાક્રમ કર્યું ? લોકમાં સર્વ ધનુષ ધરનાર, જેની વિદ્યાથી પોતાનું ઉપજીવન કરે છે, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા બલવાન, દ્રોણાચાર્યે યુદ્ધમાં શું કર્યું ? સ્વર્ગમાં ઇન્દ્રની પેઠે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, ધનુષ ધરનારમાં પ્રધાન તથા યુદ્ધમાં ભયંકર કર્મ કરનાર તેમની સામે કયા રથિયો આવ્યા હતા ? સુવર્ણથી શોભિતા રથમાં બેસી દિવ્ય અસ્ત્ર નાંખતા મહા બલવાન તેમને જોઇ પાંડવો ભાગી જતા હતા; સૈન્ય તથા ભાઇઓ સહિત ધર્મરાજા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આગળ કરી તેમને વારી રાખતા હતા; અથવા બાણે કરી આપણી તરફના બીજા રથિઓને અર્જુને વારી રાખવાથી પાપ કર્મ કરનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણને હણ્યા. અર્જુને રક્ષણ કરેલા, ભયંકર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણને મારે એવા બીજા કોઇ પણ તેજસ્વીયોને હું જોતો નથી, તથાપિ જેમ કીડીઓ સર્પને આકુલ કરે તેમ, કૈકય, ચેદિ, કારૂષ, મત્સ્ય, તથા બીજા રાજાઓએ આકુલ કરેલા કોઇથી ન બને એવા કર્મમાં આસક્ત, તેમને ચોતરફથી પાંડવોએ વીંટાયલા પાંચાલમાં અધમ શૂરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હણ્યા હશે; આચાર્ય પુરાણ ભારતાદિરૂપ પાંચમા વેદયુક્ત અંગ સહિત ચાર વેદ ભણી, નદીઓનો આશ્રય જેમ સમુદ્ર છે, તેમ સર્વ બ્રાહ્મણોના આશ્રયભૂત હતા. વળી જે વિષે ક્ષત્રિયપણું તથા બ્રહ્મત્વ બેઉ રહ્યાં હતાં તે શત્રુઓને તપાવનાર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ શસ્ત્રે કરી કેમ હણાયા ? મને એમ ભાસે છે કે, કલેશ પમાડવા લાયક નહિ એવા કુંતિપુત્ર પાંડવોને ક્રોધથી મેં કલેશયુક્ત કર્યા. દ્રોણ સહન કરી ગયા પણ તેમની સહાયતા ન કરી તેનું આ ફળ થયું. વળી જેની પાસેથી વિદ્યા શીખી લોકમાં સર્વ ધનુષ ધરનાર જીવે છે. સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, પુણ્યવાન, સ્વર્ગમાં ઇન્દ્રની પેઠે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, મહા બુદ્ધિ તથા બળવાળા, જલદી બાણ ફેંકનાર, દૃઢ ધનુષવાળા, તથા શત્રુને મર્દન કરનાર, તેમને, નાના મત્સ્ય જેમ મોટા મત્સ્યને હણે તેમ લક્ષ્મીની કામના વાસ્તે પાંડવોએ કેમ હણ્યા ? જેને વિદ્યમાન છતાં વેદ ભણનાર વાસ્તે વેદનો શબ્દ અને ધનુર્વિદ્યા શીખનાર વાસ્તે પ્રત્યંચાનો શબ્દ એ બે શબ્દ કદી પણ ત્યાગ ન કરતા હતા. જયને ઇચ્છનાર પુરૂષ જેના સામીપ્ય દેશને પામી પાછો જીવતો જાય નહિ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, લજ્જાવાન, શૂરવીર કોઇ ઠેકાણે પરાજય પામેલા નહિ. હસ્તિ સરખા પરાક્રમી, અસહ્ય તથા બળવાળા મહા પરાક્રમી દ્રોણ હણાયા તે હું સહન કરી શકતો નથી. પણ આપણી તરફના શ્રેષ્ઠ સર્વ યોદ્ધાઓ જોતાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તેમને માર્યા તે

વખતે અગ્ર ભાગમાં તેમનું રક્ષણ કરનાર કોણ હતા ? પાછળથી કોણ રક્ષા કરતા હતા ? તથા તે મહાત્માના દક્ષિણ તથા વામચક્રની કોણ રક્ષા કરતા હતા ? પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરી કોણ પ્રતિકૂળ મૃત્યુને પામ્યા અને કયા શૂરવીર તે સમયે દ્રોણને ધૈર્ય આપતા હતા ? હે સંજય ! રક્ષણ કરનાર સર્વ ક્ષત્રિયો તેમને છોડી દઇ દૂર તો ખસી ગયા ન હતા ? તે શૂન્ય દેશમાં તે તે શત્રુઓએ તો તેમને નહોતા હણ્યા ? જે આચાર્ય શૂરવીરપણાને લીધે અત્યંત આપદ્‌ને પામે તો પણ ત્રાસથી સંગ્રામમાં શત્રુઓને પોતાનો પૃષ્ઠ ભાગ દેખાડે નહિ, તેમને શત્રુઓએ કેવી રીતે માર્યા ? હે સંજય ! શ્રેષ્ઠ પુરૂષનું સદા એજ કર્તવ્ય છે. જે કષ્ટરૂપ આપદ્ પ્રાપ્ત થાય તોપણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પરાક્રમ કરી ઉભું રહેવું એ ગુણ હંમેશ તે મહાત્મા વિષે રહ્યો હતો. હે તાત ! હે સંજય ! હવે મારૂ મન મુઝાય છે, માટે કથા બંધ કર. ફરી સંજ્ઞા પામી પાછો હું તને પૂછીશ.

मुह्यते मे मनस्तात कथा तावन्निवार्यतां ।
भूयस्तु लब्धसंज्ञस्त्वां परिपृच्छामि संजय ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रशोके गुर्जरभाषायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો. કોણ કોણ દ્રોણ સામે ઉભા રહ્યા.

वैशंपायन उवाच—एतत्पृष्ट्वा सूतपुत्रं हृच्छोकेनार्दितो ।
जये निराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोपतत्क्षितौ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે મહારાજ ! સૂતપુત્ર સંજયને એટલું પૂછી પુત્રના જય માટે નિરાશ થયેલા, હૃદયના શોકથી અત્યંત પીડિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. સંજ્ઞા રહિત તેમને અંતઃપુરની દાસીઓ સુગંધી શીતળ જળે કરી વાયુ કરતાં સિંચન કરવા લાગી. હે મહારાજ ! એ રીતે એમને પડેલા જોઈ ભરતકુળની સ્ત્રિયોએ હાથે કરી સ્પર્શ કરતાં ચોતરફથી વિંટી લીધા. નેત્રમાં છે અશ્રુ જેમને એવી, શ્રેષ્ઠ મુખવાળી તે સ્ત્રિઓએ રાજાને પૃથ્વી ઉપરથી ઉપાડી આસનપર બેસાડ્યા. સ્ત્રિઓએ ચોતરફથી વાયુ કરેલા મૂર્છાએ કરી વ્યાપ્ત રાજા આસનમાં બેસતાં કંઇક શાંત જણાવા લાગ્યા. પછી કંપાયમાન રાજા ધીરે ધીરે સંજ્ઞા પામી ગવલ્ગના પુત્ર સંજયને પૂછવા લાગ્યા કે, ઉગતા સૂર્યની પેઠે તેજે કરી અંધકારને ટાળતા આપણી તરફના કોણે, મદ ઝરતા હસ્તિ સરખા, ક્રોધે ભરાયેલા વેગવાન, સામેના યૂથપતિથી જીતી શકાય નહિ એવા હસ્તિનીના સંગ વાસ્તે સામે દોડતા હસ્તિ સરખી ગતિવાળા, પ્રસન્ન મુખે કરી દ્રોણ સામે આવતા યુધિષ્ઠિરને વારી રાખ્યા. વળી પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શૂરવીર, આપણી તરફના શૂરવીરોને હણનાર જે, સમગ્ર દુર્યોધનના સૈન્યને પોતાના ભયંકર ચક્ષુએ કરી બાળી નાખે, એવા મહા પરાક્રમી, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, ધૈર્યવાન, માત્ર ચક્ષુથી હણનાર, જયમાં આસક્ત, ધનુષ ધારણ કરેલા, પાછા ન ફરનાર, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર, લોકમાં અત્યંત મનાયલા કુન્તિપુત્રને, મારી તરફના કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યા ?

વેગે કરી દ્રોણ સામે દોડતો, શત્રુ સામે મોટું કર્મ કરનાર. મોટી કાયા, બળ તથા ઉત્સાહવાળા, બળે કરી દશ હજાર હસ્તિ સરખા ભીમસેનને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો ? જ્યારે વરસાદ વરસાવતા ભયંકર વીજળીને સૃજતા ઇન્દ્રની પેઠે બાણ સમુદાય મુકતા, મેઘ સરખા અત્યંત પરાક્રમી, મોજાના તથા રથના પાટાના શબ્દે કરી સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતા. ધનુષરૂપ વિજળીવાળા, ભયંકર, બાણ ધારણ કરનાર, રુધિરરૂપી ઉદકે કરી સર્વ દિશાઓને બોળનાર, મનુષ્યે કરી રણભૂમિને પૂરી દેનાર, ભયંકર શબ્દવાળા, ગાંડીવ ધનુષ ધારણ કરનાર, બુદ્ધિમાન અર્જુને, ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલા, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલ બાણનો દુર્યોધનાદિક ઉપર વરસાદ કર્યો. તે વખતે તમારૂં મન કેવું થયું ? એ રીતે વાનર ધ્વજવાળો અર્જુન બાણ સમુદાયથી આકાશને પૂરતો જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેને જોનારનું મન કેવું થયું ? વા જે વખતે અત્યંત ભયંકર શબ્દ કરતા, અર્જુન આવ્યો તે સમયે ગાંડીવના શબ્દે કરી સૈન્ય શું નાશ ન થયું ? વાયુ, વેગે કરી જેમ મેઘગણનો નાશ કરે તેમ બાણગણે કરી રાજાઓને વીંધતા અર્જુને સૈનિકોના પ્રાણનો શું નાશ ન કર્યો ? જેનું નામ સાંભળી સેનાના અગ્ર ભાગમાં રહેલા સર્વ મનુષ્ય નાશ પામે તે ગાંડીવ ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુનને કોણ સહન કરી શકે ? જેનાથી સેના કંપાયમાન થાય તેમજ શૂરવીરોને પણ ભય પ્રાપ્ત થાય એવા અર્જુન, દ્રોણ સામે આવ્યા તે વખતે આપણી તરફના કયા યોદ્ધાઓએ દ્રોણનો ત્યાગ ન કર્યો ? કયા તુચ્છ પુરૂષો ભયથી નાઠા અને કયા શૂરવીરો તે સમયે પોતાનું શરીર ત્યાગ કરી મૃત્યુ પામ્યા ? યુદ્ધમાં દેવતાઓને જીતનાર, ધોળા ઘોડાવાળા અર્જુનના વેગને તથા વર્ષાઋતુના મેઘ સરખા શબ્દવાળા, ગાંડીવના શબ્દને મારી તરફના સહન કરી શકશે નહિ. જેના સારથિ વિશ્વક્સેન ભગવાન છે અને જેમાં યોધ અર્જુન છે તે રથને દેવ તથા અસુરો પણ જીતવા સમર્થ થઇ શકે નહિ એમ હું માનું છું. સુકુમાર અંગવાળો, જુવાન, શૂરવીર, દર્શનીય, મેધાવી, નિપુણ, બુદ્ધિમાન, યુદ્ધમાં સત્ય, પરાક્રમી પાંડુપુત્ર નકુળ, મોટા શબ્દે કરી સર્વ સૈનિકોને વ્યથા પમાડતો જ્યારે દ્રોણ સામે આવ્યો ત્યારે તેને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો ? તેજે કરી દુઃખથી જીતાય નહિ, સર્પની પેઠે ક્રોધયુક્ત, શ્રેષ્ઠ વ્રતવાળો, લજ્જાવાન, પરાજય પામેલો નહિ એવો તથા સફળ છે બાણ જેનાં એવો, સહદેવ જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો ? જેણે સૌવીરરાજની મોટી સેનાને પીડી સર્વ અંગે કરી શોભતી પોતાની ઇચ્છા કરતી ભોજા નામની સ્ત્રીનું હરણ કર્યું ને સત્ય, ધૈર્ય, શૌર્ય, મતિ તથા બ્રહ્મચર્ય ઇત્યાદિ સર્વ શ્રેષ્ઠગુણવાળા પુરૂષ શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ વિષે, વીરના કેશવ ભગવાન વિષે રહી છે તેમ રહેલી છે. બળવાન, સત્ય કર્મવાળા, ઉદાર, પરાજય નહિ પામેલા, યુદ્ધમાં વાસુદેવ સરખા, તે પછી બીજા, અર્જુનના ઉપદેશથી અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલા, તે વિદ્યામાં અર્જુન તથા પરશુરામ સરખા, યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ, વીર, સર્વ ધનુષ ધરનારમાં શૂર, બ્રહ્માસ્ત્ર જાણનાર, યશસ્વી તથા અત્યંત પરાક્રમી એવા ગુણસંપન્ન, દેવતાઓ દુઃખે કરી જેને વારી શકે નહિ એવા મોટા ધનુષવાળા સાત્યકિને સામે જઈ કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો ? સર્વ પંચાળોમાં ઉત્તમ, મુખ્ય જન વિષે પ્રીતિમાન, સંગ્રામમાં ઉત્તમ પરાક્રમવાળા, ગુણવાન, અર્જુનના હિતમાં તત્પર, મારા અનર્થ વાસ્તે ઉઠેલા, યમ કુબેર, સૂર્ય, મહેંદ્ર તથા વરૂણ સરખા, મહારથિપણાથી વિખ્યાત, સંગ્રામમાં દ્રોણ વાસ્તે ઉદ્યુક્ત થયેલા, તથા ભયંકર, યુદ્ધમાં પ્રાણ ત્યાગ કરનાર, વળી એકલા જેણે ચેદી દેશી અપસરણ કરી પાંડવોનો આશ્રય કર્યો હતો એવા દ્રોણ સામે આવતા ધૃષ્ટકેતને કોણે વારી રાખ્યો ? શૂરવીર કેતુમાને દુઃખે કરી

સહન થાય નહિ એવા રાજપુત્રને ગિરિદ્વારવિષે માર્યો હો. તેને દ્રોણ સામે આવતાં કોણે વારી રાખ્યો? પુરૂષમાં સિંહરૂપ સ્ત્રી પુરૂષ એઉના ગુણાગુણ જાણનાર મહાત્મા ભીષ્મના સંગ્રામમાં મરણના હેતુરૂપ પ્રસન્ન મનવાળા દ્રોણ સામે આવતા શિખંડિને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? શૂરવીરોમાં અર્જુન થકી, સર્વ ગુણ અધિક છે તેમજ સમગ્ર અસ્ત્રવિદ્યા, સત્ય તથા બ્રહ્મચર્ય જેને વિષે નિરંતર રહેલાં છે, પરાક્રમમાં વાસુદેવ તથા બળમાં અર્જુન સરખા, તેજે કરી સૂર્ય અને મતિએ કરી બૃહસ્પતિ સમાન, મોઢું ફાડેલા કાળ સરખા દ્રોણ સામે આવતા મહાત્મા અભિમન્યુને સંગ્રામમાં કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? અને તરૂણ બુદ્ધિ તથા અવસ્થાવાળો, શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રા પુત્ર જ્યારે દ્રોણાચાર્ય સામો આવ્યો ત્યારે તમારા મનમાં કેમ થયું? જે બાળકો ક્રીડાનો ત્યાગ કરી બાર વર્ષ પર્યંત ઉત્તમ વ્રત ધારણ કરી ભીષ્મ પાસે અસ્ત્રવિદ્યા શીખતા રહ્યા હતા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, સમુદ્ર પ્રત્યે નદીઓ જાય તેમ દ્રોણ સામે આવતા દ્રૌપદી પુત્રોને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યા? તેમજ દ્રોણ સામે આવતા શૂરવીર ક્ષત્રંજય, ક્ષત્રદેવ, તથા માન દેનાર ક્ષેત્રવર્મા નામના ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પુત્રોને કોણે વારી રાખ્યા? યુદ્ધમાં જેને યાદવો સૌથી અધિક માને છે તે દ્રોણ સામે જતા મોટા ધનુષવાળા તે ચેકિતાનને કોણે વાર્યો? જેણે યુદ્ધમાં કલિંગોની કન્યા હરણ કરી હતી તે દ્રોણ સામે આવતા વૃદ્ધક્ષેમના પુત્ર શૂરવીર અનાધૃષ્ટિને કોણે વાર્યો? ધાર્મિક, સત્ય પરાક્રમવાળા, ઇન્દ્રગોપ નામના જંતુ સરખાં લાલ છે કવચ, આયુધ તથા ધ્વજ જેનાં, માની બેનના છોકરા, શૂરવીર પાંડવોના જયને ઇચ્છતા દ્રોણ સામે આવતા પાંચ ભાઇ કેકયને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યા? પૂર્વે વારણાવતમાં જે શૂરવીરને, અત્યંત ક્રોધથી યુદ્ધ કરતા તથા મારવા ઇચ્છતા રાજાઓ છ મહીને પણ જીતી શકયા નહતા તે ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ, શૂરવીર, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, મહા બળવાન તથા પુરૂષમાં સિંહરૂપ, દ્રોણ સામે આવતા યુયુત્સુને કોણે વારી રાખ્યો? જેણે વારાણસીમાં સ્ત્રીયોની ઇચ્છા રાખનાર કાશિરાજના મહારથિ પુત્રને ભાલાએ કરી રથમાંથી પાડયો હતો તે મોટા ધનુષવાળા, પાંડવના મંત્રી, દુર્યોધનના અનર્થમાં તત્પર, દ્રોણના વધ વાસ્તે વિધાતાએ સૃજેલા, સંગ્રામમાં યોદ્ધાઓને બાળતા, તથા ચોતરફથી વિદારણ કરતા દ્રોણ સામે આવતા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? દ્રુપદના ખોળામાં જાણે વૃદ્ધિ પામેલો હોય નહીં તેમ અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા, અસ્ત્રવિદ્યામાં અત્યંત કુશળ, શસ્ત્રે રક્ષણ કરેલા દ્રોણ સામે આવતા શિખંડિ પુત્રને કયા શૂરવીરોએ રોકયો? જેણે ઘણા અન્નપાન તથા દક્ષિણાવાળા દશ અશ્વમેધ કર્યા હતા, અને જ્યાં કોઇને જવાની બંધી નથી એવા બીજા પણ સર્વ યજ્ઞ કર્યા હતા, વળી જે ઉશીનર પુત્ર શૂરવીર શિબિએ ગંગાના પ્રવાહમાં જેટલી વેળુની સંખ્યા હોય તેટલી ગાયો દાન દીધી હતી અને જેનું દુષ્કર કર્મ જોઇ દેવતાઓએ આવી રીતે કહ્યું હતું કે, આવું કર્મ પૂર્વે કોઇ માણસોએ કર્યું નથી અને કોઇ કરશે પણ નહિ, તેમ, સ્થાવર જંગમાત્મક આ ત્રણ લોકમાં આના જેવો કોઇ થયો નથી અને થશે પણ નહિ ને હાલ વિદ્યમાન પણ અમે કોઇને જોતા નથી, જેની ગતિને પણ, મનુષ્ય લોકવાસી કોઇ પામે નહિ, મોટા રથના શબ્દે કરી આ સમગ્ર પૃથ્વી ચર્મની પેઠે વીંટી લેનાર, મુખ્ય શત્રુને હણનાર મહારથિ દ્રોણ સામે આવતાં શૈબ્યને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? દ્રોણની સન્મુખ આવતા સાવધાન, મોઢું ફાડેલા કાળ સરખા, શત્રુને હણનાર મત્સ્ય દેશના વિરાટ રાજાના રથસૈન્યને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યું? તત્કાળ ભીમસેન થકી ઉત્પન્ન થયેલ, મોટા બળ તથા પરાક્રમવાળા, માયાવી, શૂરવીર, પાંડવોના જયને ઇચ્છનાર, મારા પુત્રોને કંટકરૂપ અને મને જેથી

હંમેશ મોટો ભય રહે છે તે મહાત્મા ઘટોત્કચ રાક્ષસને દ્રોણ સામે આવતાં કોણે વારી રાખ્યો ? હે સંજય ! એટલા એ અને બાકી બીજા પણ ઘણાક, જેમને વાસ્તે સંગ્રામમાં પ્રાણત્યાગ કરી ઉભેલા છે તેમણે યુદ્ધમાં ન જીતેલું એવું શું છે ? કંઇ પણ નથી. પાંડવોના પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શાર્ઙ્ગધનુષ ધરનાર શ્રી કૃષ્ણ, આશ્રયભૂત તથા હિત કરનાર હોય તેમનો પરાજય કેમ થાય ? તેમ સંગ્રામમાં જેમના નાથ, પણ લોકના ગુરૂ, લોકનાથ, સનાતન, દિવ્યરૂપ, દિવ્ય સમર્થ નારાયણ છે, બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ ગાયેલા શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય કર્મને બુદ્ધિ સ્થિર કરવા સારૂ હું પણ કીર્તન કરીશ.

यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदंति मनीषिणः ।
तान्यहं कीर्तयिष्यामि भक्त्यास्थैर्यार्थमात्मनः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जर-भाषायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો. શ્રીકૃષ્ણનાં પરાક્રમ.

धृतराष्ट्र उवाच—शृणु दिव्यानि कर्माणि वासुदेवस्य संजय ।
कृतवान् यानि गोविंदो यथानान्यः पुमान् क्वचित् ॥१॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય ! ગોવિંદ ભગવાને બીજા કોઇ પુરૂષથી કદી પણ બને નહિ એવાં જે કર્મ કર્યાં તે વાસુદેવનાં દિવ્ય કર્મ હું કહું તે તું સાંભળ. ગોપકુળમાં વૃદ્ધિ પામતા તે બાળકે, ત્રણ લોકમાં પોતાનું બાહુબળ વિખ્યાત કર્યું હતું. ઉચ્ચૈઃશ્રવા ઘોડા સરખા બળવાળા, વેગે કરી વાયુ સરખા, યમુનાના તટ ઉપરના વનમાં ફરતા મોટા ઘોડાને માર્યો હતો. તેમજ ભયંકર કર્મ કરનાર, બળદનું રૂપ ધારણ કરેલા, ગાયોને મૃત્યુ તુલ્ય દુઃખ દેનાર દૈત્યને બાળકપણામાં બે હાથથી માર્યો. કમળ સરખાં નેત્રવાળા તેમણે પ્રલંબ, નરક, જંભ, પીઠ તથા કાળ સરખા મોટા મુર નામના દૈત્યને પણ માર્યો હતો. તેમજ શ્રીકૃષ્ણે જરાસંધે પાલન કરેલા મોટા તેજવાળા પોતાના ગણ સહિત કંસને પરાક્રમે કરી માર્યો હતો. સંગ્રામમાં પરાક્રમી સમગ્ર અક્ષૌહિણીના પતિ, વેગવાન શૂરસેન દેશના રાજા ભોજરાજ, કંસના વચોટભાઇ સૈન્ય સહિત સુનામાને શત્રુને હણનાર બળદેવ સહિત શ્રીકૃષ્ણે નાશ પમાડયો હતો. સ્ત્રી સહિત શ્રીકૃષ્ણ અત્યંત કોપાયમાન વિપ્રર્ષિ દુર્વાસાનું આરાધન કરી વરને પ્રાપ્ત થયા હતા. વળી કમળ સરખાં નેત્રવાળા જેમણે રાજાઓને જીતી સ્વયંવરમાં ગાંધાર રાજાની કન્યાને હરણ કરી હતી. ન સહન કરી શકતા રાજાઓને જેમણે જાતવાન ઘોડાઓની પેઠે વૈવાહિક રથમાં જોડી ચાબખાથી વ્રણયુક્ત કર્યા હતા; તેમજ અક્ષૌહિણીપતિ મહા બાહુ જરાસંધને પણ મરાવ્યો હતો. બળવાન કૃષ્ણે, અર્ઘ્ય આપવા વખતે ખરાબ બોલનાર પરાક્રમી તથા સેનાપતિ શિશુપાળને પશુની પેઠે મારી નાંખ્યો હતો. શાલ્વે રક્ષણ કરેલ આકાશમાં રહેલા, દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવા સૌભ નામના દૈત્યપુરને જે માધવે પરાક્રમ કરી સમુદ્રમાં પાડયું હતું તે જ પુંડરીકાક્ષ, અંગ, બંગ, કલિંગ, માગધ, કાશી. કોશલ, વાત્સ્ય, ગાર્ગ્ય, કરૂષ, પૌંડ્ર, આવંત્ય, દાક્ષિ-

શાલ્વ, પાર્વતીય, દાશેરક, કાસ્મીરક, ઔરસિક, પિશાચ, મુદ્ગલ, કાંબોજ, વાટધાન, ચોલ, પાંડ્ય, ત્રિગર્ત, માલવ, દુઃખેકરી જીતાય નહિ એવા દરદ અને અનેક દિશાઓમાંથી આવેલા ખશ, શક તથા તેમની પાછળ ચાલનાર સહિત યવનને જીત્યા હતા. વળી જળજંતુએ સેવેલા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરી જળમધ્યમાં રહેલા વરૂણને સંગ્રામમાં પૂર્વે જેમણે જીત્યા હતા. તેમજ જે હ્રષિકેશ પાતાળમાં રહેનાર પંચજન નામના દૈત્યને યુદ્ધમાં હણી પાંચજન્ય નામના દિવ્ય શંખને પ્રાપ્ત થયા હતા. વળી અર્જુન સહિત શ્રીકૃષ્ણે ખાંડવવનમાં અગ્નિને તૃપ્ત કરી કોઇથી સહન થાય નહિ એવા આગ્નેયાસ્ત્ર ચક્રને મેળવ્યું. શૂરવીર એવા તેમણે દેવપુરી અમરાવતી જઇ તેને ત્રાસ પમાડી ઇન્દ્રના ઘરમાંથી પારિજાત નામના વૃક્ષને લેઈ આવ્યા. તેમના પરાક્રમને જાણનાર ઈન્દ્ર સહન કરી ગયો. રાજાઓમાં શ્રીકૃષ્ણે જીતેલો નહિ હોય એવો કોઈ પણ અમે સાંભળ્યો નથી. હે સંજય! મારી સભામાં તે પુંડરીકાક્ષ ભગવાને જે મોટું આશ્ચર્યરૂપ કર્મ કર્યું, તે કરવા બીજો કોણ સમર્થ છે? ઇશ્વરરૂપ શ્રીકૃષ્ણનાં મને દર્શન થયાં માટે હું તો તે બધું પ્રત્યક્ષની પેઠે સારી રીતે જાણું છું. હે સંજય! બુદ્ધિ તથા પરાક્રમયુક્ત હ્રષિકેશ ભગવાનનાં એવાં અસંખ્ય કર્મ છે. તેમજ ગદ, સાંબ, પ્રદ્યુમ્ન, વિદૂરથ, અગાવહ, અનિરૂદ્ધ, ચારૂદેષ્ણ, સારણ, ઉલ્મુક, નિશઠ, પરાક્રમી ઝીલીજંભ, પૃથુ, વિપૃથુ, શમીક, તથા અરિમેજય એટલાએ અને બીજા પણ શૂરવીર, બલવાન, પ્રહાર કરનાર, યાદવમાં શ્રેષ્ઠ પુરૂષો, મહાત્મા કેશવ ભગવાનના બોલાવવાથી પાંડવ તરફ આવી સંગ્રામમાં ઉભા રહેશે, તે સમયે આપણું સર્વ સૈન્ય સંશયયુક્ત થશે. દશ હજાર હસ્તિ જેટલા બળવાળા, કૈલાસ શિખર સરખા શૂરવીર, વનમાળા તથા હળ ધારણ કરેલા બળરામ જેની તરફ જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ તેની તરફ રહેશે. હે સંજય! વાસુદેવને બ્રાહ્મણો સર્વના પિતા કહે છે. એ પાંડવ વાસ્તે જ્યારે કવચ પહેરી યુદ્ધ કરે ત્યારે તેમની સામે યુદ્ધ કરનાર કોઇપણ યોદ્ધો નહિ નિકળે. કદી કૌરવો પાંડવોને જીતે તો તે વખતે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ભગવાન ઉત્તમ અસ્ત્ર ગ્રહણ કરી પુરૂષમાં સિંહરૂપ મહાબાહુ તે, સર્વ રાજાઓને તથા કૌરવોને સંગ્રામમાં મારી કુંતિને પૃથ્વીનું રાજ્ય અપાવે, માટે રથના સારથિ હ્રષિકેશ અને જેમાં યુદ્ધ કરનાર અર્જુન છે તે રથ સામે સંગ્રામમાં ચાલનાર કોણ છે? કોઈ પણ નહિ. હે સંજય! વિચાર કરતાં કોઇ ઉપાયે કરી કૌરવોનો જય દેખાતો નથી માટે જે રીતે યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું હોય તે રીતે સર્વ વૃત્તાંત તું મને કહે. શ્રીકૃષ્ણનો અર્જુન આત્મા અને અર્જુનનો શ્રીકૃષ્ણ આત્મા છે. તેમ અર્જુન વિષે નિરંતર વિજય અને શ્રીકૃષ્ણ વિષે નિરંતર કીર્તિ રહી છે. અર્જુન સર્વલોકમાં કોઇ વખતે પણ પરાજય પામ્યો નથી. કેશવ ભગવાનમાં સર્વ મુખ્ય ગુણ રહ્યા છે, તથાપિ મૃત્યુપાશને વશ થયેલો દૈવયોગે કરી મોહાવિષ્ટ દુર્યોધન, મોહને લીધે શ્રીકૃષ્ણને જાણતો નથી, તેમ પાંડુપુત્ર અર્જુનને પણ જાણતો નથી. એ બેઉ પ્રાચીન દેવ એકાત્મ છતાં બે રૂપે થયેલા પૃથ્વીમાં મનુષ્યો મનથી પણ સહન કરી શકે નહિ એવા મહાત્મા તથા યશસ્વી નરનારાયણ છે; માટે તેઓ ઇચ્છા કરે તો આ સેનાનો તેજ વખતે નાશ કરે; તથાપિ મનુષ્યપણું ધારણ કર્યું છે તેથી લોકને મોહ કરવા વાસ્તે તેમ નથી ઇચ્છતા. તેમ બ્રહ્મચર્ય, વેદાધ્યયન કર્મ તથા અસ્ત્ર પણ મૃત્યુનું નિવારણ કરી શકતાં નથી. નહિ તો મહાત્મા ભીષ્મ તથા દ્રોણનો વધ કેમ થાય? હે સંજય! ભીષ્મ તથા દ્રોણને હણાયા સાંભળી હવે હું શું કરવા જીવું? પૂર્વે યુધિષ્ઠિર વિષે રહેલી જે લક્ષ્મીની આપણે ઇર્ષ્યા કરતા હતા, ભીષ્મ તથા દ્રોણનો વધ થવાથી આજ તે લક્ષ્મીને તેની પાસે મોકલવા તૈયાર થયા છીએ. આ કૌરવોનો ક્ષય પણ મારે લીધેજ પ્રાપ્ત થયો,

કેમકે પાકેલાંનો નાશ કરવામાં તૃણ પણ વજ્ર સરખાં થાય છે. જેના કોપથી મહાત્મા ભીષ્મ તથા દ્રોણ પડયા માટે હવે યુધિષ્ઠિર અનંત ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત થશે. કારણ તેમને વિષે સ્વાભાવિક ધર્મ રહ્યો છે અને મારા પુત્રો વિષે તે નથી રહ્યો. મારી તરફના શૂરવીર જેની રીતનું ચિંતન કરે છે તેથી વિપરીત થાય છે. જરૂર સર્વનો વિનાશ કરનાર અતિક્રમણ થઇ શકે નહિ એવો આ અતિ ક્રૂર કાળ આવ્યો છે. આ રીતે જેનો પરિહાર થઇ શકે નહિ એવો અત્યંત કષ્ટરૂપ દુશ્ચિંત્ય તથા પાર પામી શકાય નહિ એવો વિષય પ્રાપ્ત થયો માટે હવે તો બનેલું વૃત્તાંત યથાર્થ મને કહે.

तस्मादपरिहार्येऽर्थे संप्राप्ते कृच्छ्र उत्तमे ।
अपारणीये दुश्चिन्त्ये यथाभूतं प्रचक्ष्व मे ॥

इतिश्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रविलापे गुर्जरभाषायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ જો. દ્રોણાચાર્યની પ્રતિજ્ઞા.

संजय उवाच—हंत ते कथयिष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
यथा सैन्यपतद्द्रोणः सूदितः पांडुसृंजयैः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! પાંડવ તથા સૃંજયોએ હણેલા દ્રોણ જે રીતે પડયા તે બધું વૃત્તાંત પ્રત્યક્ષ જોનાર હું કહું તે સાંભળો. મહારથિ દ્રોણાચાર્યે સેનાપતિપણું લઇ સર્વ સૈન્યના મધ્યમાં તમારા પુત્રને આવી રીતે કહ્યું કે, હે મહારાજ! કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મ પછી આજ તેં મને સેનાપતિ કર્યો તે કર્મના તેવાજ ફળને તું પ્રાપ્ત થા. આજ શું હું તારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરૂં? તારી ઇચ્છા હોય તે માગ. એવાં આચાર્યનાં વચન સાંભળી કર્ણ દુઃશાસનાદિક સાથે વિચાર કરી જય કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, દુઃખેકરીને પણ સહન થાય નહિ એવા આચાર્ય પ્રત્યે તે કહેવા લાગ્યો કે, હે આચાર્ય! મને ઇચ્છિત વર આપતા હો તો રથિમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરને સંગ્રામમાં જીવતા પકડી મારી પાસે લેઇ આવો. તમારા પુત્રનાં આવાં વચન સાંભળી કૌરવોના આચાર્યે સર્વ સેનાને અત્યંત હર્ષ ઉપજાવતાં આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે વીરો! જેના વધની માગણી ન કરતાં દુઃખેકરી સહન ન થાય એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરી લેઇ આવવા તું ઇચ્છે છે તે તને ધન્ય છે! હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ! હે દુર્યોધન! શું કરવા તેના વધને તું ઇચ્છતો નથી, શું મારાથકી તેની વધરૂપ ક્રિયાની સંભાવના નથી કરતો? આ મોટું આશ્ચર્ય છે. ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરનો કોઇ દ્વેષ કરનાર નથી. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! યુધિષ્ઠિરને તું જીવતા ઇચ્છે છે માટે પોતાના કુળની રક્ષા કરે છે; અથવા યુદ્ધમાં પાંડવને જીતી તેને રાજ્ય આપી, તું ભાઇઓમાં સ્નેહ કરાવવા ઇચ્છે છે. બુદ્ધિમાન કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને ધન્ય છે અને એનો જન્મ પણ સફળ છે. તેને વિષે રહેલું અજાતશત્રુપણું પણ સત્ય છે કારણ તું તેમનાપર સ્નેહ રાખે છે.

હે ભારત! દ્રોણનાં એવાં વચન સાંભળી તમારા પુત્રનો હંમેશ હૃદયમાં રહેલો જે ભાવ હતો તે તત્કાળ બહાર નીકળ્યો. બૃહસ્પતિ સરખાનો પણ હૃદયગત ભાવ બહાર નીકળ્યા વગર રહેતો નથી. હે રાજન્! પ્રસન્ન થઈ તે વખતે તમારા પુત્રે કહ્યું કે, હે આચાર્ય! કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને મારવાથી મારો જય થાય નહિ, કારણ તેને મારવાથી બાકીના પાંડવો આપણ સર્વને જરૂર મારી નાંખે. તેમ તે સર્વને સંગ્રામમાં દેવતાઓ પણ મારી શકે નહિ, માટે તેમાં જે બાકી રહે તે આપણામાંથી કોઈને પણ બાકી રહેવા દે નહિ. વાસ્તે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા તેમને જીવતા લેઇ આવી પાછા દ્યૂતથી જીતી તેમને અરણ્યમાં મોકલીએ એટલે તેમને અનુસરનાર સર્વ પાંડવો અરણ્યમાં જાય. એમ કરવાથીજ મારો જય ઘણા વખત સુધી થાય; બીજી રીતે થાય નહિ. હું ધર્મરાજના વધને ઇચ્છતો નથી. અર્થ તત્ત્વ જાણનાર બુદ્ધિમાન દ્રોણાચાર્યે, કપટ રૂપ તેનો અભિપ્રાય જાણી વ્યવધાન સહિત વર આપતાં આવી રીતે કહ્યું કે, હે દુર્યોધન! શૂરવીર અર્જુન યુદ્ધમાં યુધિષ્ઠિરની રક્ષા નહિ કરે તો, પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ તેમને હું લેઇ આવી તારે વશ કરીશ, પણ તેમ હશે તો નહિ થાય. સંગ્રામમાં ઇન્દ્ર સહિત દેવ તથા અસુરો પણ અર્જુન સામે જઇ શકે તેમ નથી, વાસ્તે તેણે રક્ષણ કરેલા તેમને પકડવાનો હું ઉત્સાહ નથી રાખતો. તેમ તે મારી પાસે અસ્ત્ર શીખેલ છે કર્મમાં કુશળ, તરૂણ, સુકૃત યુક્ત, જય તથા મરણ બેમાંથી એકનો નિશ્ચય કરેલો, વળી ઇન્દ્ર તથા રૂદ્ર પાસેથી અસ્ત્ર શીખેલો તથા તારી ઉપર ગુસ્સે થયેલો છે માટે તેણે પાલન કરેલા યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવાનો હું ઉત્સાહ નથી રાખતો. માટે કોઇ પણ ઉપાયે કરી જે રીતે તે સંગ્રામમાંથી ખસી જાય તેમ કરજે, ધર્મરાજને તેં જીતેલાજ છે. હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ! એમને ગ્રહણ કરવાથી તારો જય થાય પણ મારવાથી થાય નહિ. એ ઉપાયથી એમનું ગ્રહણ થાય બીજા ઉપાયથી થાય નહિ, વાસ્તે હે રાજન્! પુરૂષમાં સિંહરૂપ કુંતિપુત્ર અર્જુન સંગ્રામમાંથી દૂર થાય અને બે ઘડી પણ જો યુધિષ્ઠિર સંગ્રામમાં મારી સામે ઉભા રહે તો સત્ય ધર્મમાં તત્પર તે રાજાને ગ્રહણ કરી અજને આજ તારી પાસે આણી આપું એમાં સંશય નહિ, અને હે રાજન્! અર્જુન પાસેથી તો યુધિષ્ઠિરને ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓ તથા અસુરો પણ ગ્રહણ કરવા સમર્થ થાય નહિ, ત્યારે બીજા તો કયાંથી થાય? સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે યુધિષ્ઠિરના નિગ્રહ વિષે દ્રોણે વ્યવધાન સહિત પ્રતિજ્ઞા કરી તોપણ અત્યંત બાળબુદ્ધિવાળો તમારો પુત્ર યુધિષ્ઠિર નિગ્રહ થએલાજ છે, એમ માનવા લાગ્યો. તમારો પુત્ર પાંડવ વિષે દ્રોણાચાર્ય સાપેક્ષ છે એમ જાણતો હતો માટે તેની પ્રતિજ્ઞા સ્થિર રહેવા વાસ્તે તેણે તેનો વિચાર બહાર પાડ્યો. હે શત્રુને દમન કરનાર! એ રીતે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવાની દ્રોણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, એ વાત દુર્યોધને સર્વ સૈન્ય સ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ કરાવી.

ततो दुर्योधने नापिग्रहणं पांडवस्य तत् ।
सैन्यस्थानेषु सर्वेषु सुघोषितमरिंदम ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वाणि द्रोणाभिषेकपर्वाणि द्रोणप्रतिज्ञायां गुर्जर-भाषायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

સંકીર્ણ, પ્રાણરૂપી પક્ષિઓએ સેવેલી, નાશ પામેલા ક્ષત્રિયોરૂપી હંસવાળી, મુકુટરૂપ અંડજે સેવેલી, ચક્રરૂપી કચ્છપ તથા ગદારૂપી નક્રવાળી, બાણરૂપી નાના માછલાંથી સંકુલ, બક, ગૃધ્ર, તથા શૃંગાલના ભયંકર સમુદાયે સેવેલી, અને સંગ્રામમાં મરણ પામેલા હજારો પ્રાણિઓને પિતૃલોકમાં લેઇ જનારી, કેશરૂપ સેવાળવાળી, તથા ભીરૂને ભય વધારનારી પ્રલયના વખત સરખી ભયંકર નદીને પ્રવર્તાવી. એ રીતે તે સૈન્યને તિરસ્કાર કરતા, મહારથિ દ્રોણાચાર્ય સામે યુધિષ્ઠિરાદિક ચોતરફથી દોડયા. સામે આવતા શૂરવીરોને દઢ પરાક્રમવાળા તમારી તરફનાઓએ ચોતરફથી રોકયા. તે રૂંવાં ઉભાં થાય તેવું થયું. હજારો તરેહથી માયા કરનાર શકુનિએ તો સહદેવ સામે દોડી, સારથિ, ધ્વજ, તથા રથ સહિત તેને તીક્ષ્ણ બાણેકરી વીંધ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન નહિ થયેલા એવા માદ્રિપુત્ર સહદેવે સાઠ બાણથી તેને વીંધી, બીજા બાણેકરી તેના ધ્વજ, ધનુષ, સારથિ તથા ઘોડાઓને વીંધ્યા. શકુનિયે હાથમાં ગદા લેઇને રથમાંથી નીચે ઉતરી, ગદાએ કરી રથમાંથી તેના સારથિને પાડયો. હે રાજન્! તે સમયે વિરથ થયેલા હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરેલા મહા બળવાન શૂરવીર, શૃંગવાળા, બે પર્વતો ક્રીડા કરે તેમ સંગ્રામમાં ક્રીડા કરતા હતા. દ્રોણાચાર્યે પંચાલ રાજા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને દશ બાણે કરી વીંધ્યો. તેણે પણ ઘણાંક બાણે કરી તેમને વીંધ્યા. વળી તેથી અધિક બાણે કરી તેમને તેણે વીંધ્યો. શૂરવીર ભીમસેને તીક્ષ્ણ એવાં વીસ બાણે કરી વિવિંશતીને વીંધ્યો, તોપણ તે કંપાયમાન થયો નહીં એ આશ્ચર્ય સરખું થયું.

હે મહારાજ ! વિવિંશતીએ તત્કાળ ભીમસેનને અશ્વ, ધ્વજ તથા ધનુષ રહિત કર્યો. તે વખતે બધાં સૈન્ય તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. તે સમયે સંગ્રામમાં શત્રુના પરાક્રમને સહન ન કરી શકતા શૂરવીર ભીમસેને ગદાએ કરી દમન કરેલા એના સર્વ અશ્વને પાડયા. હે રાજન્! હણાયલા અશ્વવાળા રથમાંથી નીચે ઉતરી મહા બળવાન મદોન્મત્ત હસ્તિ જેમ મદોન્મત્ત હસ્તિ સામે દોડે તેમ ભીમસેન સામે દોડયો, શૂરવીર શલ્યે તો હાસ્ય કરી પોતાના ભાગિનેયને લડાવતા તથા કોપાવતા હોય તેની પેઠે બાણે કરી વીંધ્યો. પ્રતાપવાન નકુળે પણ તેના અશ્વ, છત્ર, ધ્વજ, સારથિ તથા ધનુષને પાડી સંગ્રામમાં શંખ વગાડયો. ધૃષ્ટકેતુએ પોતાની ઉપર કૃપે નાખેલાં અનેક તરેહનાં બાણોને કાપી તેને સિત્તેર બાણથી વીંધી, ત્રણ બાણે કરી એનું ચિન્હ પણ હરણ કર્યું. વળી કૃપાચાર્યે મોટા બાણના વરસાદથી ક્રોધી ધૃષ્ટકેતુને વીંધ્યો. હસતા હોય નહિ તેની પેઠે સાત્યકિએ સિત્તેર બાણે કરી કૃતવર્માને સ્તનના મધ્યભાગમાં વીંધી વળી બીજા બાણે કરીને વીંધ્યો. શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિને તીક્ષ્ણ સીત્યોતેર બાણે કરી વીંધ્યો, તોપણ શીઘ્ર વાયુએ કરી જેમ પર્વત કંપાયમાન થાય નહિ તેમ તે કંપાયમાન થયો નહિ. સેનાપતિએ સુશર્માને મર્મસ્થાનમાં અત્યંત વીંધ્યો. તેણે પણ ભાલાથી જત્રુદેશ એટલે હાંસડીમાં વીંધ્યો. મહા પરાક્રમી મત્સ્યો સહિત વિરાટ રાજાએ સંગ્રામમાં સૂર્યપુત્ર કર્ણને વારી રાખ્યો, તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. તે વખતે ગ્રંથિ વગરના બાણે કરી સૈન્યને વારી રાખનાર સૂતપુત્ર કર્ણનું પરાક્રમ દેખાયું. દ્રુપદ રાજાનું તો ભગદત્ત રાજા સાથે આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ભગદત્ત રાજાએ ગ્રંથી વગરના બાણે કરી સારથિ, ધ્વજ તથા રથ સહિત દ્રુપદને વીંધ્યો, તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રુપદે ગ્રંથિ વગરના બાણે કરી મહારથિ ભગદત્તને જલદી વક્ષઃસ્થળમાં વીંધ્યો. યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ, અસ્ત્રવિદ્યામાં ચતુર એવા ભૂરિશ્રવા તથા શિખંડિ, એ બેઉ, પ્રાણિઓને ત્રાસ આપે એવું ભયંકર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

હે રાજન્! જેમાં પરાક્રમી ભૂરિશ્રવાએ મહારથિ શિખંડિને મોટા બાણના સમુદાયથી ઢાંકી દીધો. ક્રોધાયમાન થયેલા શિખંડિએ પણ નવ બાણે કરી સોમદત્તપુત્ર ભૂરિશ્રવાને કંપાયમાન કીધો. ભયંકર કર્મવાળા, પરસ્પર જીતવા ઇચ્છતા હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચ તથા અલંબુસ નામનો રાક્ષસ અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ કરતા હતા. પરસ્પર હજારો માયા કરનાર, મદોન્મત્ત, અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ કર્મ કરનાર, તે બેઉ અંતર્ધાન થઇ આમતેમ વિચરતા હતા. દેવાસુર સંગ્રામમાં મહા બળવાન બળ નામનો દૈત્ય તથા ઇન્દ્ર જે રીતે યુદ્ધ કરતા હતા તે રીતે ચેકિતાન અને અનુવિંદ અતિ ભયંકર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! પૂર્વે વિષ્ણુ ભગવાને જે રીતે હિરણ્યાક્ષ સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું, તે રીતે લક્ષ્મણ, ક્ષત્રદેવ સાથે અત્યંત યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. હે રાજન્! અત્યંત ચલાયમાન અશ્વ જોડેલા, વિધિએ કરી રચેલા રથે કરી સિંહનાદ કરતો પૌરવ, સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સામે આવ્યો. તેમજ યુદ્ધની આકાંક્ષાવાળો મહા બળવાન, શત્રુને દમન કરનાર, અભિમન્યુ પણ જલદી તેની સામે આવ્યો. તે સમયે તે બેઉનું પરસ્પર મોટું યુદ્ધ થયું. જેમાં પૌરવે બાણ સમુદાયથી સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુને ઢાંકી દીધો. અર્જુનપુત્રે પણ તેનો ધ્વજ, છત્ર તથા ધનુષ પૃથ્વી ઉપર પાડી બીજાં સાત બાણે કરી પૌરવને વીંધી બીજાં પાંચ બાણથી તેના ઘોડા તથા સારથિને વીંધી સેનાને અત્યંત હર્ષ આપતાં વારંવાર સિંહનાદ કરતાં પૌરવને નાશ કરે એવું બાણ ગ્રહણ કર્યું. ભયંકર દેખાવવાળા તે બાણને જોઈ હાર્દિક્યે બે બાણે કરી તેનું બાણ સહિત મોટું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. તે વખતે પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુએ તે કપાઇ ગયેલા ધનુષનો ત્યાગ કરી હાથમાં ઢાલ લેઇ શ્વેત ખડ્ગ ખેંચ્યું. પછી બાણ મૂકવામાં કુશળ અનેક તારાકૃતિ ચિન્હવાળી ઢાલ તથા ખડ્ગ હાથમાં લેઇ પોતાનું પરાક્રમ દેખાડતા, તથા ઢાલ અને ખડ્ગનું નિર્વિશેષપણું જણાય તે રીતે તેમને ફેરવતાં, અનેક માર્ગમાં વિચરતા તેણે સિંહનાદ કરી પૌરવના રથના દાંડા ઉપર કૂદી, રથમાં જઈ પાટુથી એના સારથિને તથા ખડ્ગથી ધ્વજને પાડી, સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડી ગરૂડ જેમ સર્પને પકડે તેમ તેના કેશ પકડયા. સિંહે પાડેલા બેભાન થયેલા બળદની પેઠે તેણે કેશે પકડેલા પૌરવને સર્વ રાજાઓ જોતા હતા. અભિમન્યુને વશ થયેલા તેણે, અનાથની પેઠે ખેંચેલા પાડેલા પૌરવને જોઇ જયદ્રથ સહન કરી શકયો નહિ, તેથી તે સિંધુનો રાજા મયૂરપિંછ બાંધેલ અનેક ઘુઘરીની જાળ બાંધેલી ઢાલ તથા ખડ્ગ લઇ સિંહનાદ કરતો રથમાંથી કુદ્યો. અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુએ પણ જયદ્રથને જોઇ પૌરવને મૂકી જલદી રથમાંથી શ્યેન પક્ષિની પેઠે કુદી શત્રુએ નાંખેલા ભાલા, પટ્ટા તથા ખડ્ગોને ખડ્ગથી કાપી ઢાલે કરી રૂંધી રાખ્યાં. એ રીતે બળવાન અભિમન્યુ, સૈન્યોને પોતાનું બાહુબળ દેખાડી મોટું ખડ્ગ તથા ઢાલ ઉગામી પિતાના અત્યંત વૈરી, વૃદ્ધ ક્ષત્રના પુત્ર જયદ્રથ સામે સિંહ જેમ હસ્તિ સામે દોડે તેમ દોડયો. દાંત તથા નખરૂપી આયુદ્ધવાળા તે બેઉ પરસ્પર સામે આવી પ્રસન્ન થઇ વાઘ તથા કેસરી સિંહની પેઠે અન્યોન્ય પ્રહાર કરવા લાગ્યા. સામે કુદવું, મારવું, ખડ્ગ તથા ઢાલનું નાખવું, એમાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉ વિષે કોઇના જોવામાં અંતર આવતો ન હતો. એ વખતે મર્મનું ભાષણ, ખડ્ગના શબ્દ, બીજા શસ્ત્રનું દેખાડવું, બહાર તથા અંદર કુદવું ઇત્યાદિ વિષે બેઉમાં નિર્વિશેષપણું દેખાતું હતું. બાહ્ય તથા અભ્યંતરરૂપ, ઉત્તમ માર્ગમાં વિચરતા તે બેઉ પક્ષ સહિત બે પર્વત જેવા દેખાતા હતા, અને તેટલામાં ખડ્ગ ફેંકતા હતા. યશસ્વી અભિમન્યુની ઢાલ ઉપર જયદ્રથે ખડ્ગનો પ્રહાર કર્યો. સુવર્ણથી શોભિતી પ્રકાશમાન તે ઢાલ વિષે બળથી વાગેલું જયદ્રથનું મોટું ખડ્ગ ભાગી

ગયું. તે સમયે ૭ પગલાં નાસી નિમિષ માત્રમાં જયદ્રથ પાછો પોતાના રથ ઉપર ચઢી બેઠો. તે વખતે એકઠા મળી સર્વ રાજાઓએ ચોતરફથી તેને વીંટી લીધો. મહા બળવાન અર્જુન-પુત્ર અભિમન્યુ ઢાલ તથા ખડ્ગ મૂકી જયદ્રથ સામે જોઇ સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. પછી શૂરવીરને હણનાર તે, સિંધુરાજાને મૂકી સૂર્ય જેમ જગતને તપાવે તેમ તેના સૈન્યને તપાવવા લાગ્યો. તે વખતે શલ્યે સુવર્ણથી શોભતી, ભયંકર, પ્રદીપ્ત અગ્નિની શિખા સરખી લોહમય શક્તિ તેની ઉપર નાંખી, તેને નીચે કૂદી પડતા ઉત્તમ સર્પને જેમ ગરૂડ ગ્રહણ કરે તેમ તેણે ગ્રહણ કરી, મ્યાનમાંથી ખડ્ગને બહાર કાઢયું. ઘણા તેજવાળા તેના તે લાઘવી તથા બળને જોઇ સર્વ રાજાઓ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તે સમયે શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ વૈદૂર્યમણિથી શોભિતી તીક્ષ્ણ એવી તેજશક્તિ પોતાના બાહુબળને લીધે તેની ઉપર નાંખી. છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખી તેણે તેના રથને ભાગી સારથિને રથમાંથી પાડયો. તે વખતે વિરાટ, દ્રુપદ, ધૃષ્ટકેતુ, યુધિષ્ઠિર, સાત્યકિ, કેકય, ભીમસેન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડિ, નકુળ, સહદેવ, તથા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર, એ સર્વે ‘ સાધુ, સાધુ, ’ એ રીતે પોકારવા લાગ્યા. વિવિધ પ્રકારના બાણ શબ્દ તથા સિંહનાદ, સંગ્રામમાં પાછા ફરનાર નહિ એવા અભિમન્યુને હર્ષ પમાડતાં થવા લાગ્યા. શત્રુના વિજય સરખા તે લક્ષણને તમારા પુત્ર સહન ન કરી શકયા. તત્કાળ મેઘ જેમ પર્વતને ઢાંકી દે, તેમ તેમણે તીક્ષ્ણ બાણે કરી, ચોતરફથી એને ઢાંકી દીધો. તે સમયે સૂતના પરાભવને જોઇ તેમના પ્રિયને ઇચ્છતો, શત્રુને હણનાર, ક્રોધાયમાન થયેલો, આર્તાયનિ અભિમન્યુ સામે આવ્યો.

तेषां च प्रियमान्विच्छन् सूतस्य च पराभवं ॥
आर्तायनिरमित्रघ्नः क्रुद्धः सौभद्रमभ्ययात् ॥

इति श्रीमन् महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वण्यभिमन्युपराक्रमे गुर्जरभाषायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો. શલ્યનું અપયાન.

धृतराष्ट्र उवाच—बहूनि सुविचित्राणि द्वंद्वयुद्धानि संजय ।
त्वयोक्तानि निशम्याहं स्पृहयामि स चक्षुषां ॥१॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! અત્યંત વિચિત્ર પ્રકારનાં ઘણાંક દ્વંદ્વયુદ્ધ તેં કહ્યાં તે સાંભળી વળી હું, દેવાસુર સરખાં ચક્ષુવાળાને આશ્ચર્યકારક કૌરવ પાંડવના યુદ્ધને સાંભળવા ઇચ્છું છું કારણ કે, એ ઉત્તમ યુદ્ધ સાંભળતાં મને તૃપ્તિ થતી નથી. સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુનું અને આર્તાયનિનું યુદ્ધ તું મને કહે. સંજય કહે છે—રથમાંથી અભિમન્યુએ પોતાના સારથિને પાડવાથી ક્રોધાયમાન થયેલો શલ્ય, લોહમય ગદા લેઇ, સિંહનાદ કરી ઉત્તમ રથમાંથી નીચે ઉતર્યો. પ્રદીપ્ત કાળાગ્નિ સરખા તથા હાથમાં દંડ ગ્રહણ કરેલા, કાળ સરખા તેની સામે મોટી ગદા ગ્રહણ કરી વેગથી ભીમસેન આવ્યો. સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ પણ વજ્ર સરખી મોટી ગદા ગ્રહણ કરી ‘ સામે આવ, અહિં આવ ’ એ રીતે શલ્યને કહેવા લાગ્યો. યત્નથી

તેને વારી રાખી પ્રતાપવાન ભીમસેને સંગ્રામમાં શલ્ય સામે જઇ અચળ પર્વતની પેઠે ઉભો રહ્યો. મદ્રદેશનો અધિપતિ શલ્ય પણ મહા બળવાન ભીમસેનને જોઈ સિંહ જેમ હસ્તિ સામે જાય તેમ જલદી તેની સામે જઇ ઉભો. તે સમયે હજારો તુરી, ભેરી તથા શંખ શબ્દ સાથે મળેલા સિંહનાદ થવા લાગ્યા. તેમજ યુદ્ધ જોનાર પરસ્પર સામે દોડતા હજારો રાજાઓનો તથા કૌરવ પાંડવનો ‘ સાધુ, સાધુ, ’ એ રીતે શબ્દ થવા લાગ્યો. તેમ હે ભારત ! સર્વ રાજાઓમાં મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્ય વિના, બીજો ભીમસેનના વેગને સહન કરી શકે નહિ, તેમજ મહાત્મા મદ્રાધિપના ગદાવેગને પણ ભીમસેન વિના બીજો કોણ સહન કરી શકે ? સુવર્ણમય વસ્ત્રથી બાંધેલી, મનુષ્યને હર્ષ કરનારી, મંડળાકારે વિચિત્ર પ્રકારના માર્ગમાં વિચરતા શલ્યની ભીમસેને વિંધેલી પ્રજ્વલિત વિજળી સરખી મોટી ગદા અત્યંત શોભતી હતી. મંડળાકાર થયેલી ગદારૂપી શીંગડાંવાળી પરસ્પર શબ્દ કરતા તે બેઉ બે બળદોની પેઠે મંડળાકારે વિચરતા હતા. એ રીતે મંડળાકાર માર્ગમાં વિચરવું તથા ગદા-વિહારમાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેનું નિર્વિશેષ યુદ્ધ થયું હતું, જેમાં ભીમસેને હણેલી અગ્નિની જ્વાળા જેવી મહા ભયંકર શલ્યની મોટી ગદા તત્કાળ વિખરાઇ ગઇ. શત્રુએ હણેલી ભીમ-સેનની ગદા વર્ષાઋતુમાં સાયંકાળ સમયે ખદ્યોત નામના જંતુથી વિંટાયેલું વૃક્ષ જેમ શોભે તેમ શોભતી હતી.

હે ભારત ! સંગ્રામમાં મદ્રદેશના અધિપતિએ નાંખેલી, વારંવાર અગ્નિ ઉત્પન્ન કરતી ગદા આકાશને શોભાવતી હતી. તેમજ ભીમસેને દ્વેષી ઉપર નાંખેલી તેની ગદા પણ પડતા મોટા ઉંબાડીયાની પેઠે સૈન્યને તપાવતી હતી. ગદા ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે બેઉની ઉત્તમ ગદા પરસ્પર મળી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતી બે નાગકન્યાની પેઠે અગ્નિને ઉત્પન્ન કરતી હતી. નખે કરી મોટા વ્યાઘ્ર, અને દાંતે કરી બે મોટા હાથી જેમ પરસ્પર હણે, તેમ શ્રેષ્ઠ ગદાથી પરસ્પર હણતા તે બેઉ સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. ક્ષણ માત્રમાં ગદાના અગ્રભાગથી હણાયલા, રૂધિરથી વ્યાપ્ત અંગવાળા, બેઉ પુષ્પવાળા બે ખાખરાના વૃક્ષ સરખા દેખાતા હતા. તે વખતે પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉ જણાનો પરસ્પર ગદા મારવાનો ઇન્દ્રના વજ્ર સરખો શબ્દ, સર્વ દિશાઓમાં સંભળાતો હતો. તેટલામાં મદ્રરાજાએ સવ્ય તથા દક્ષિણ બાજુથી હણેલો ભીમ-સેન, ભેદાતા પર્વતની પેઠે ચલાયમાન થયો નહિ, તેમજ ભીમસેનના ગદા વેગે હણાયેલો મહા બળવાન મદ્રાધિપતિ પણ ધૈર્યથી વજ્રે હણેલા પર્વતની પેઠે ઉભો રહ્યો. ઉંચી ગદા કરેલા મહા વેગવાન તે પરસ્પર સામે આવી મંડળાકારે અનેક તરેહથી વિચરતા હતા. વળી બે હસ્તિની પેઠે આઠ પગલાં પરસ્પર સામે આવી લોહદંડે કરી અન્યોન્યને મારવા લાગ્યા. ગદાના વેગથી અત્યંત હણાયેલા શૂરવીર તે બેઉ એક વખતે રણભૂમિમાં બે ઇન્દ્રધ્વજ પડે તેમ પડ્યા. તે વખતે હે મહારાજ ! વારંવાર શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતા વિહ્વળ થયેલા, ગદાએ કરી પીડિત, મુર્છાએ કરી વ્યાપ્ત, સર્પની પેઠે ચેષ્ટા કરતા શલ્યને જોઇ મહારથિ કૃતવર્મા તેની પાસે આવી તેને પોતાના રથમાં બેસાડી જલદી સંગ્રામમાંથી બહાર લઇ ગયો. અત્યંત મહાબાહુ વિહ્વળ થયેલો શૂરવીર ભીમસેન નિમિષ માત્રમાં મત્તની પેઠે પાછો ઉભા થઇ હાથમાં ગદા લઇ ધસ્યો. હે મારિષ ! વિમુખ થયેલા, મદ્રાધિપતિને જોઇ હસ્તિ, પાયદળ, અશ્વ, તથા રથ સહિત તમારા પુત્ર કંપવા લાગ્યા: તે સમયે જયશાલી પાંડવોએ પીડવા માંડેલા ભયભીત તે તમારી તરફના વાયુએ ખસેરેલા મેઘની પેઠે દિશાઓમાં ભાગવા લાગ્યા. હે રાજન્ !

એ રીતે પાંડવ તરફના મહારથિયો તમારા પુત્રોને જીતી સંગ્રામમાં પ્રદીપ્ત અગ્નિ સરખા શોભતા હતા; હર્ષ પામેલા, સિંહનાદ કરતા તથા મોટેથી શંખ વગાડતા તે, ભેરી, મૃદંગ તથા આનક નામનાં યુદ્ધવાદ્ય પણ વગાડવા લાગ્યા.

सिंहनादान् भृशं चक्रुः शंखान् दध्मुश्च हर्षिता।
भेरीश्च वादयामासुर्मृदंगांश्चानकैः सह ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि शल्यापयाने गुर्जरभाषायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો. દ્રોણાભિષેક (ચાલુ)

संजय उवाच—तद्बलं सुमहद्दीर्णं त्वदीयं प्रेक्ष्य वीर्यवान्।
दधारेको रणे राजन् वृषसेनास्त्रमायया ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્! તે સમયે અત્યંત વિદીર્ણ થતા તમારા સૈન્યને જોઇ પરાક્રમી એકલા વૃષસેને અસ્ત્ર બળે કરી તેને ધારણ કરી રાખ્યું, અને તે વૃષસેને સંગ્રામમાં મૂકેલાં બાણ, મનુષ્ય, અશ્વ, રથ, તથા હસ્તિઓને ભેદી દશે દિશાઓમાં વિચરતાં હતાં. હે મહારાજ! એ રીતે ગ્રીષ્મઋતુમાં સૂર્યનાં કિરણો નીકળે તેમ, તેનાં પ્રદીપ્ત હજારો મોટાં બાણ નીકળતાં હતાં. હે મહારાજ! તેથી પીડાયલા રથિઓ તથા ઘોડેસ્વાર, વાયુથી ભાગેલા વૃક્ષની પેઠે રણભૂમિમાં પડતા હતા. હે રાજન્! એ રીતે મહારથિ વૃષસેન અશ્વ, રથ તથા અગણિત હસ્તિ સમુદાયને સંગ્રામમાં મારવા લાગ્યો. નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા તેને એકલાને જોઇ એકઠા મળેલા સર્વ રાજાઓએ ચોતરફથી તેને વીંટી લીધો. નકુળપુત્ર શતાનીક વૃષસેન સામે આવી, મર્મ ભેદનાર નારાચ નામનાં દશ બાણે કરી એને વીંધ્યો. કર્ણપુત્ર વૃષસેને પણ તેનું ધનુષ કાપી ધ્વજ કાપી નાંખ્યો. તે વખતે ભાઇના રક્ષણને ઇચ્છતા દ્રોપદીના પાંચ પુત્રોએ ત્યાં આવી બાણના સમુદાયથી કર્ણપુત્ર વૃષસેનને ઢાંકી દીધો. તેને જોઇ સિંહનાદ કરતા તમારી તરફના અશ્વત્થામાદિક રથિઓએ ત્યાં આવી મેઘ જેમ પર્વતોને ઢાંકે તેમ નાના પ્રકારનાં બાણે કરી મહારથિ દ્રૌપદી પુત્રોને ઢાંકી દીધા. તે સમયે પુત્રના રક્ષણને ઇચ્છતા, ઉગામેલા આયુધવાળા પાંડવ, પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય, તથા સૃંજયોએ તેમને વારી રાખ્યા. તે વખતે તમારી તરફનાઓ સાથે પાંડવોનું દેવદાનવ સરખું રૂંવાં ઉભાં કરનાર દારૂણ યુદ્ધ થયું. એ રીતે પરસ્પર અપરાધ કરેલા, પરસ્પર સામે જોતા, અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા, શૂરવીર કૌરવ પાંડવો યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે ઘણા તેજવાળા, યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા તેમનાં શરીર, ક્રોધને લીધે આકાશમાં ગરૂડ પાસે રહેલા સર્પ સરખાં દેખાતાં હતાં. રણોદેશ પણ ભીમ, કર્ણ, કૃપ, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તથા સાત્યકિએ કરી ઉદય પામેલા કાળસૂર્ય સરખો શોભતો હતો. તે વખતે વળી પરસ્પર મારતા મહા બળવાનોનું દેવદાનવ સરખું મહા ભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્ર સરખા શબ્દવાળું યુધિષ્ઠિરનું સૈન્ય, ભાગે છે મહારથિયો જેમાંથી એવા તમારા સૈન્યને મારવા લાગ્યું. શત્રુઓએ અત્યંત પીડેલા તથા

ભંગાણ પાડેલા પોતાના સૈન્યને જોઇ 'હે શૂરવીરો! હવે ઘણું થયું, સંગ્રામમાંથી પલાયન માં કરો,' એમ કહી લાલ ઘોડાવાળા ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, ચાર દાંતવાળા હસ્તિની પેઠે પાંડવના સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી યુધિષ્ઠિર સામે દોડચા.

પોતા સામે આવતા તેમને જોઇ યુધિષ્ઠિરે કંકપત્ર બાંધેલા તીક્ષ્ણ બાણે કરી તેમને વીંધ્યા, દ્રોણ પણ તેમનું ધનુષ કાપી જલ્દી તેમની પાછળ દોડચા. તે સમયે પંચાલોનું યશ વધારનાર ચક્રરક્ષક કુમારે આવતા દ્રોણને, કિનારો જેમ સમુદ્રને રોકે તેમ રોકી રાખ્યા. કુમારે વારેલા બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ દ્રોણને જોઇ, પાંડવ સેનામાં સર્વ 'સાધુ સાધુ,' એ રીતે ભણતા કરતા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં વળી અત્યંત ક્રોધે ભરાયેલા કુમારે, તે મહા સંગ્રામમાં વારંવાર સિંહની પેઠે શબ્દ કરતાં બાણે કરી દ્રોણાચાર્યને વક્ષઃસ્થળમાં વિંધ્યા. દ્રોણે પણ શૂરવીર, શ્રેષ્ઠ વ્રતવાળા, મંત્ર તથા અસ્ત્રમાં કુશળ, ચક્રરક્ષક કુમારને મર્દન કર્યો. એ રીતે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ તે, સૈન્યના મધ્યમાં જઇ સર્વ દિશાઓમાં વિચરતાં તમારા સૈન્યનું રક્ષણ કરતા હતા. કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને પ્રાપ્ત થવા સારૂ સંગ્રામમાં મુખ્ય યોદ્ધાઓ સામે દોડતા દ્રોણે, બારથી શિખંડિને, વીસથી ઉત્તમૌજાને, પાંચે કરી નકુળને, સાતથી સહદેવને બારવડે યુધિષ્ઠિરને, ત્રણ ત્રણે કરી દ્રૌપદીના પુત્રોને, પાંચે કરી સાત્યકિને, તથા દશ બાણેકરી મત્સ્યને વીંધી સંગ્રામમાં મુખ્ય યોદ્ધાઓને વિક્ષોભ પમાડચા. તે વખતે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા યુગંધરે વાયુથી વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રની પેઠે ઘણા ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્યને વારી રાખ્યા. દ્રોણાચાર્યે પણ ગ્રંથિ વગરના બાણથી વિંધી ભલ્લ નામના બાણે કરી યુગંધરને રથમાં બેસવાના સ્થાન ઉપરથી પાડી નાંખ્યો. તેટલામાં વિરાટ, દ્રુપદ, કેકય સાત્યકિ, શિબિ, પાંચાલ્ય, વ્યાઘ્રદત્ત, તથા પરાક્રમી સિંહસેન એટલા યુધિષ્ઠિરના રક્ષણને ઇચ્છતા બીજા પણ ઘણાક યોદ્ધાઓએ ઘણાંક બાણ નાંખતાં તેનો માર્ગ વીંટી લીધો. હે રાજન્! વળી પંચાલનાં વ્યાઘ્રદત્તે તીક્ષ્ણ એવાં પચાસ બાણે કરી દ્રોણને વીંધ્યા. તેને જોઇ સર્વ મનુષ્ય ઉંચા સ્વરથી પોકારવા લાગ્યાં. સિંહસેન જલદી મહારથિ દ્રોણને વીંધી મહારથિઓને ત્રાસ પમાડી પ્રસન્નતાથી તત્કાળ હસવા લાગ્યો. તે સમયે બળવાન દ્રોણાચાર્યે નેત્ર ફાડી ધનુષની પ્રત્યંચા ખેંચી, મોટો મોજાનો શબ્દ કરી, તેની પાછળ દોડી, સિંહસેનનું કુંડળ સહિત મસ્તક તથા વ્યાઘ્રસેનનું પણ બે ભલ્લ નામનાં બાણે કરી કાયા ઉપરથી મસ્તક નીચે પાડી નાંખ્યું. પાંડવ તરફના તે મહારથિઓને બાણ સમુદાયથી વારી રાખી પોતે સર્વના અંત કરનાર મૃત્યુની પેઠે યુધિષ્ઠિરના રથની પાસે આવી ઉભા રહ્યા.

તે વખતે હે રાજન્! યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં 'રાજા હણાયા, રાજા હણાયા,' એ રીતે યોદ્ધાઓનો મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. અને દ્રોણના પરાક્રમને જોઇને પણ સૈનિકો કહેવા લાગ્યા કે, આજ દુર્યોધન રાજા જરૂર કૃતાર્થ થશે. કારણ આ મુહૂર્તમાં પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરી હર્ષ પામેલા દ્રોણાચાર્ય, સંગ્રામમાં આપણા દુર્યોધન રાજા પાસે આવશે, એમાં સંશય નહિ. એ રીતે તમારી તરફના મહારથિઓ ભાષણ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં મહારથિ કુંતિપુત્ર અર્જુન, રથના ગર્જને કરી રણભૂમિને શબ્દાયમાન કરતો વેગે કરી ત્યાં આવી, રૂધિરરૂપ ઉદકવાળી, રથરૂપ આવર્તયુક્ત, શૂરના અસ્થિ સમુદાયથી સંકીર્ણ, પ્રેતરૂપ તીરને અપહરણ કરનારી, બાણના ઓઘરૂપ છે મોટાં ફેન જેમાં, ભાલારૂપી મત્સ્યથી સંકુલ એવી નદીને વેગે કરી, તેને ઉતરી કૌરવોને નસાડી મોટા બાણના સમુદાયથી તમારી તરફનાઓને ઢાંકી

દેતો તથા મોહ પમાડતો હોય નહિ તેની પેઠે તત્કાળ દ્રોણ સૈન્ય સામે દોડયો. એ રીતે જલદી બાણ નાંખતા તથા હંમેશ બાણ સાંધતા યશસ્વી કુંતિપુત્ર અર્જુનનું કાંઈપણ છીદ્ર કોઇનાથી જોવામાં આવતું ન હતું. હે મહારાજ! એવી રીતે ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુને બાણે કરી મોટો અંધકાર કર્યો, તેથી દિશાઓ, અંતરીક્ષ, તથા પૃથ્વી ઇત્યાદિ કંઇ-પણ દેખાતું ન હતું. તેટલામાં સૂર્યાસ્ત થવાથી અંધકારને લીધે શત્રુ, મિત્ર તથા કોઇપણ દેખાતું ન હતું. તેવા વખતને જોઇ દ્રોણ દુર્યોધનાદિકે પોતાના સૈન્યને યુદ્ધથી નિવૃત્ત થવાનો હુકમ આપ્યો. યુદ્ધથી નિવૃત્ત થયેલા તથા ત્રાસ પામેલા શત્રુઓને જાણી અર્જુને પોતાના સૈન્યનો પણ ધીરજથી અવહાર કર્યો; તે સમયે અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા પાંડવ, સૃંજય, તથા પંચાલ મનોહર વાણીએ કરી ઋષિઓ જેમ સૂર્યની સ્તુતિ કરે તેમ અર્જુનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. એ રીતે શત્રુને જીતી પ્રસન્ન થયેલા કેશવ સહિત અર્જુન સર્વ સૈન્યની પાછળ પોતાના તંબુ પ્રત્યે ગયા. ઇન્દ્રનીલમણિ, પદ્મરાગમણિ સુવર્ણ, હિરક, પ્રવાલ તથા મુખ્ય સ્ફટિકે કરી વિચિત્ર પ્રકારના રથમાં વિરાજમાન પાંડુપુત્ર, નક્ષત્રે કરી વિચિત્ર પ્રકારના આકાશમાં ચંદ્રમા શોભે તેમ શોભતા હતા.

मसारगल्वर्कसुवर्णरूपैर्वज्रप्रवालस्फटिकैश्च मुख्यैः ॥
चित्रे रथे पांडुसुतो बभासे नक्षत्रचित्रे वियतीव चंद्रः ।

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि प्रथमदिवसावहारे गुर्जरभाषायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો. સંશપ્તકવધપર્વ.

संजय उवाच—ते सेने शिबिरं गत्वा न्यविशेतां विशांपते ।
यथाभागं यथान्यायं यथागुल्मं च सर्वशः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે! એ રીતે તે બેઉ સેના, પોતપોતાના તંબુમાં જઇ ઘટતા વિભાગ પ્રમાણે પોતાની ટુકડીમાં રહી અને અત્યંત ખેદયુક્ત થયું છે ચિત્ત જેનું એવા દ્રોણાચાર્ય પણ લજ્જાથી દુર્યોધન સામે જોઇ, આવી રીતે કહેવા લાગ્યા, પૂર્વેજ મેં તને કહ્યું હતું કે જ્યાં સુધી અર્જુન પાસે ઉભો હોય ત્યાં સુધી યુધિષ્ઠિરને સંગ્રામમાં દેવતાઓ પણ ગ્રહણ કરવા સમર્થ થઇ શકે તેમ નથી. એ મારાં વચન તારે સત્ય જાણવાં. કારણ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન કોઇથી જીતી શકાય એવા નથી, માટે તમે સર્વ મળી તેમની પાસેથી અર્જુનને જુદા પાડવાનો યત્ન કરો. હે રાજન્! કોઇ પણ ઉપાયે કરી તેમ જો થાય તો યુધિષ્ઠિર રાજા તારે વશ થાય માટે તેનો ઉપાય હું બતાવું તે સાંભળ. આપણી તરફનો કોઇ પણ યોદ્ધો, યુદ્ધ વાસ્તે સંગ્રામમાં તેને બોલાવી, બીજા સ્થાનકે લઇ જાય, તો તેને જીત્યા વગર કુંતિપુત્ર તે, કદી પણ પાછો નહિ વળે; એટલામાં તો હું, અર્જુન વગરના ધર્મરાજાને સેનાને ભેદી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જોતાં ગ્રહણ કરી લઇશ. પછી અર્જુને કરી હીન યુધિષ્ઠિર રાજા, સામે આવતા મને જોઇ જો સંગ્રામનો ત્યાગ ન કરે તો તેમને મેં ગ્રહણ કર્યાજ છે, એમ તારે

જાણવું. હે મહારાજ ! એ રીતે હું ગણ સહિત ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને તારા વશમાં લેઇ આવું, એમાં સંશય નહિ. જો સંગ્રામમાં યુધિષ્ઠિર બે ઘડી પણ રહે ને જો ભાગે નહિ તો વિજયથી પણ તે વધારે સારૂં. સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! દ્રોણનાં એવાં વચન સાંભળી ભાઇઓ સહિત ત્રિગર્તના અધિપતિએ આવી રીતે વચન કહ્યું કે, ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુને અમારો હંમેશ તિરસ્કાર કર્યો છે અને અમો નિરપરાધી છતાં તેણે અમારૂં અનિષ્ટ કરેલું છે તેથી એના કરેલા જુદા તિરસ્કાર અમે જ્યાં સંભારીએ છીએ ત્યાં ક્રોધાગ્નિએ બળેલા અમોને રાત્રિએ નિદ્રા પણ આવતી નથી. અસ્ત્રસંપન્ન તે અમારી નજર સામે આવશે એ ઘણું સારૂં થશે ને અમારે જે હૃદયમાં કરવાની ઇચ્છા છે તે કર્મ અમે કરીશું. તમારૂં જે રીતે પ્રિય થાય ને અમારો યશ વધે તે રીતે સંગ્રામમાંથી તેને બહાર લઇ આવી અમો મારશું. આજ કાં તો અર્જુન વગરની અને કાં તો ત્રિગર્ત વિનાની પૃથ્વી થાઓ. એ અમે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ તે મિથ્યા નહિ થાય. એ રીતે સત્યરથ, સત્યવર્મા, સત્યવ્રત, સત્યેષુ, તથા સત્યકર્મા કહી, એકઠા મળેલા પાંચ ભાઇઓ દશ હજાર રથ સહિત સંગ્રામમાં સપથ ખાઇ તૈયાર થયા. માલવ તથા તુંડીકેર રાજાઓ પણ ત્રીસ હજાર રથ સુદ્ધાં શપથ લઇ તૈયાર થયા; તેમજ પુરૂષમાં સિંહરૂપ પ્રસ્થલાપુરીનો પતિ ત્રિગર્તાધિપતિ સુશર્મા પણ માવેલક, લલિત્થ તથા મદ્રકોને સાથે લઇ દશ હજાર રથ તથા ભાઇઓ સહિત નીકળ્યો. તેમ અનેક દેશના દશ હજાર બીજા પણ શ્રેષ્ઠ રથિઓ શપથ ખાવા નીકળ્યા. પછી તે સર્વ અગ્નિની પૂજા કરી, તેમાં જુદા જુદા હોમ કરી, કુશનાં ચીર તથા વિચિત્ર પ્રકારનાં કવચ ગ્રહણ કરી, ઘૃતાક્ત શરીરવાળા, ઘણી દક્ષિણા આપનાર, પ્રત્યંચારૂપ મેખળાવાળા, યજન કરનાર, પુત્રવાન, કૃત્ય કરેલા સંગ્રામમાં શરીરનો ત્યાગ કરનાર, યશ તથા વિજયને ઇચ્છનારા, બ્રહ્મચર્ય તથા વેદાધ્યયન છે મુખ્ય જેમાં એવા કર્મે કરી તથા ઘણી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞે કરી પ્રાપ્ય એવા લોકને યુદ્ધે કરી પામવાને ઇચ્છિતા તે, બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરી તેમને સુવર્ણ, ગાયો તથા વસ્ત્રોનાં દાન આપી અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરી તેની સમીપ સર્વ પ્રાણી સાંભળે તે રીતે મોટેથી પોકારી આવી રીતે અર્જુન વધ વિષે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવા લાગ્યા કે, વ્રત ન કરનાર, બ્રહ્મહત્યારા, મદિરા પાન કરનાર, ગુરૂ સ્ત્રી વિષે આસક્ત, બ્રહ્મત્વ હરણ કરનાર, રાજાનું લેનાર, શરણાગતનો ત્યાગ કરનાર, યાચના કરનારને હણનાર, પારકા ઘરમાં અગ્નિ મુકનાર, ગાયને હણનાર, પારકાનો તિરસ્કાર કરનાર, બ્રાહ્મણ તથા વેદના દ્વેષી, ઋતુકાળ વિષે પોતાની સ્ત્રી સાથે મોહથી ન ગમન કરનાર, શ્રાદ્ધને દિવસે મૈથુન કરનાર, પોતાની જાતિ છુપાવનાર, સંન્યાસી તથા વૈરાગી પાસેથી વેરો લેનાર, મોઢેથી પ્રતિજ્ઞા કરી તે કામ ન કરનાર, નપુંસક સાથે યુદ્ધ કરનાર, નીચને અનુસરનાર, પરલોકને ન મારનાર, અગ્નિ તથા માતા પિતાનો ત્યાગ કરનાર, તથા નિરંતર પાપ કરનારાઓને જે લોક મળે છે તે લોકને, અર્જુનને સંગ્રામમાં માર્યા વગર પાછા વળીએ, વા તેણે પીડિત કરેલા તેના ત્રાસને લીધે સંગ્રામથી વિમુખ થઇએ તોપણ અમે પામીએ અને સંગ્રામમાં કોઇથી ન બને એવું કર્મ કરીએ તો ઇચ્છિત લોકને પ્રાપ્ત થઇએ એમાં સંશય નહિ, એમ કહી શૂરવીર અર્જુનને યુદ્ધમાં બોલાવતાં રણમાં તેઓ સામ સામે આવ્યા, એટલે તેમને જોઇ શત્રુને જીતનાર અર્જુને ધર્મરાજને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે રાજન્ ! આ સંશપ્તકગણ તથા ભાઇઓ સહિત સુશર્મા મહા સંગ્રામમાં મને બોલાવે છે, તેમ મારૂં એવું વ્રત છે કે સંગ્રામમાં કોઇપણ મને બોલાવે તો હું પાછો ન વળું માટે ગણ સહિત સુશર્માના વધની મને આજ્ઞા આપવા યોગ્ય છો. હે પુરૂષર્ષભ ! સંગ્રામમાં પારકા

અધ્યાય ૧૯ મો. અર્જુન ને સંશપ્તક.

संजय उवाच—दृष्ट्वा तु संनिवृत्तांस्तान् संशप्तकगणान् पुनः ।
वासुदेवमहात्मानमर्जुनः समभाषत ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! ફરી પાછા આવેલા સંશપ્તગણને જોઇ અર્જુને મહાત્મા વાસુદેવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે ઋષિકેશ! આ સંશપ્તકગણ તરફ ઘોડાઓને હાંકો, કારણ જીવતા સુધી એ સંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે એવી મારી મતિ છે. મારા ભયંકર અસ્ત્રબળ, બાહુબળ તથા ધનુષબળને જુવો. આજજ હું, ક્રોધાયમાન થયેલા રૂદ્ર જેમ પશુને હણે તેમ એમને હણીશ. અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હાસ્ય કરી 'તારૂં કલ્યાણ થાઓ, તારૂં કલ્યાણ થાઓ' એ રીતે તેને આશિષ આપી કોઇથી સહન થાય નહિ એવા અર્જુને, જે જે સ્થાનકે જવાની ઇચ્છા કરી તે તે ઠેકાણે પોને રથ લેઈ જવા લાગ્યા. સંગ્રામમાં ઉદ્યુક્ત થયેલો શ્વેત અશ્વોએ વહન કરાતો રથ આકાશમાં વિમાન શોભે તેમ ફરતો શોભતો હતો. હે રાજન્! પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં ઇન્દ્રનો રથ જેમ ફરતો હતો તેમ આ રથ, આગળ જવું, પાછું ફરવું, ઇત્યાદિ મંડળાકાર ક્રિયા કરતો ફરતો તેટલામાં વિવિધ પ્રકારનાં આયુદ્ધ છે.હાથમાં જેમના એવા ક્રોધાયમાન થયેલા નારાયણ યોદ્ધાઓએ, ચોતરફથી અર્જુનને વીંટી, બાણ સમુદાયે કરી બે ઘડીમાં કૃષ્ણ સહિત તેને ઢાંકી દીધો. ક્રોધાયમાન થયેલા, બમણું કર્યું છે પરાક્રમ જેણે એવા અર્જુને, ક્રોધસૂચક ભ્રકુટિ ચઢાવી જલદી ગાંડીવ ધનુષ ખેંચી. દેવદત્ત નામનો પોતાનો મોટો શંખ વગાડી શત્રુ સમુદાયને હણનાર ત્વષ્ટાનું અસ્ત્ર નાંખ્યું. જુદાં જુદાં હજારો રૂપ તેથી ઉત્પન્ન થયાં. પોતાના પ્રતિબિંબ રૂપને, નાના પ્રકારનાં રૂપે કરી મોહ પામેલા અને અત્યંત મૂઢ થયેલા તે, પરસ્પર અર્જુન જાણી એક બીજાઓને "આ અર્જુન, આ ગોવિંદ, આ પાંડવ, અને આ યાદવ," એમ ભાષણ કરતા સંગ્રામમાં મારવા લાગ્યા. પરમાસ્ત્રેકરી મોહ પામેલા તે ક્ષય પામવા માંડયા, તે વખતે યોદ્ધાઓ પુષ્પવાળા ખાખરાના વૃક્ષ સરખા સંગ્રામમાં શોભતા હતા. અર્જુને મૂકેલા તે અસ્ત્રે, તેમણે નાખેલાં હજારો બાણને બાળી શૂરવીરોને યમપુરીમાં મોકલી દીધા. તે સમયે અર્જુન અત્યંત હાસ્ય કરી લલિત્થ, માલવ, માવેલ્લક તથા ત્રિગર્તના યોદ્ધાઓને બાણેકરી પીડવા લાગ્યો., અર્જુને મારવા માંડેલા કાળે પ્રેરેલા તે ક્ષત્રિયો નાના પ્રકારના બાણ સમુદાય અર્જુન ઉપર નાંખવા લાગ્યા. ભયંકર બાણવૃષ્ટિથી વીંટાવાને લીધે ધ્વજ, અર્જુન, રથ તથા કેશવ ભગવાન્ પણ દેખાતા ન હતા. એ રીતે બાણના લક્ષરૂપ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ન દેખાવાથી કૃષ્ણ તથા અર્જુન હણાયા" એ રીતે મોટેથી પોકાર કરતા તે હર્ષથી વસ્ત્ર હલાવવા લાગ્યા. હે મારિષ! હજારો શૂરવીર, ભેરી, મૃદંગ, તથા શંખનાદ સાથે ઉગ્ર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ધર્મથી અત્યંત ખેદ પામેલા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે, હે પાર્થ! હે શત્રુહન્! તું ક્યાં છે. હું તને જોતો નથી, શું તું જીવે છે? શ્રીકૃષ્ણનું ભાષણ સાંભળી ઉતાવળા થયેલા અર્જુને વાયવ્યાસ્ત્રે કરી શત્રુની વૃષ્ટિનો નાશ કર્યો; તેટલામાં વાયવ્યાસ્ત્રમાંથી નીકળેલો સમર્થ વાયુ, સુકા પાંદડાના સમુદાયની પેઠે અશ્વ, હસ્તિ, રથ તથા આયુધ સહિત સંશપ્તકગણને વહન કરવા લાગ્યો વાયુએ વહન કરેલા તે, વૃક્ષમાંથી વખતસર ઉડવાનો આરંભ કરતાં પક્ષિયો શોભે તેમ શોભતા હતા. તે રીતે ઉતાવળા થયેલા

અર્જુન તેમને વ્યાકુળ કરી તીક્ષ્ણ બાણથી હજારોને મારતાં વળી ભલ્લ નામના બાણવડે કેટલાક યોદ્ધાઓનાં મસ્તક, આયુધ સહિત હસ્તિની શુંડ સરખા બાહુ તથા સાથળોને પણ પૃથ્વીપર પાડતા હતા. વાંસામાં વાગેલા, ચરણ વગરના બાહુ, પાર્શ્વ તથા ઇક્ષણ વિષે આકુળ. નાના પ્રકારના અવયવ તથા અંગે કરી હીન એવા કેટલાક શત્રુને માર્યા. વળી જેણે વિધિએ કરી રચેલા ગંધર્વનગર સરખા રથોના, બાણવડે કડકા કરી શત્રુઓને અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ રહિત કર્યા. કોઇ કોઇ ઠેકાણે તેણે ભાગેલા કેટલાક શૂન્ય રથો પાંદડા વગરના તાલ વનની પેઠે શોભતા હતા. તેમજ કેટલાક તેણે હણેલા માવત, પતાકા, અંકુશ તથા ધ્વજ સહિત હસ્તિઓ ઇંદ્રના વજ્રે હણેલા દ્રુમવાળા પર્વતની પેઠે નીચે પડતા હતા. ચમરી છે શિરોભૂષણ જેમને એવા કવચ પહેરેલા, ત્રાસ પામેલા નેત્રવાળા, અર્જુનના બાણથી હણાયેલા સવાર સહિત ઘોડાઓ પણ પૃથ્વીપર પડતા હતા, તેમજ તેના બાણથી કપાઇ ગયેલાં શસ્ત્ર તથા કવચવાળાં કૃપણ પાયદળ પણ રણભૂમિમાં શયન કરતાં હતાં. એ રીતે તેણે હણેલા, હણવા માંડેલા, પડતા, ભમતા તથા શબ્દ કરતા પ્રાણિઓએ કરી ભયંકર રણસ્થાન શોભતું હતું. અત્યંત ઉડતી ધણીક રજ પણ રૂધિરની વૃષ્ટિએ કરી શાંત થઇ ગઇ, ને હજારો મસ્તક વગરના શરીરે કરી સંકુલ રણભૂમિ પણ દુઃખે કરી જઇ શકાય નહિ એવી થઇ ગઇ. વખતસર પશુને હણતા રૂદ્રની ક્રીડા સરખું ભયંકર અર્જુનનું યુદ્ધ સંગ્રામમાં શોભતું હતું. અર્જુને મારવા માંડેલા તેથી વ્યાકુળ છે અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ જેમના એવા ક્ષીણ થયેલા તથા ઇન્દ્રના અતિથિપણાને પ્રાપ્ત થયેલા તે, સન્મુખ ઉભા રહેતા હતા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! હણાએલા પ્રેત થયેલા તે મહારથિઓએ કરી આસ્તિર્ણ રણભૂમિ ચોતરફથી અત્યંત શોભતી હતી. એ રીતે અર્જુન પ્રમત્ત થયા એ છિદ્ર જોઇ સૈન્યનો વ્યૂહ રચનાર દ્રોણાચાર્ય યુધિષ્ઠિર સામે દોડયા. તેમને જોઇ યુધિષ્ઠિરના રક્ષણને ઇચ્છતા વ્યૂહ રચનાથી ઉમેના પ્રહાર કરનાર યોદ્ધાઓ જલદી તેમની સામે આવ્યા, તે સમયે મોટું યુદ્ધ થયું.

तं प्रत्यगृह्णंस्त्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः ॥
युधिष्ठिरं परीप्संतस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वण्यर्जुनसंशप्तकयुद्धे गुर्जरभाषायामुनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો. અર્જુનનું મહાયુદ્ધ.

संजय उवाच—परिणाम्यनिशां तां तु भारद्वाजो महारथः ॥
उक्त्वा सुबहुराजेंद्र वचनं वै सुयोधनं ॥

સંજય કહે છે—હે રાજેન્દ્ર! મહારથિ દ્રોણાચાર્ય, તે રાત્રિ જવા દઇ ઘણાંક વચન દુર્યોધનને કહી સંશપ્તકગણ સાથે અર્જુનનો યોગ કરી સંશપ્તક વધ પ્રત્યે નીકળ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! વ્યૂહ રચના કરેલા દ્રોણાચાર્ય પાંડવોની મોટી સેના પ્રત્યે ધર્મરાજને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા સારૂ ગયા. દ્રોણાચાર્યે કરેલા તે સુપર્ણ નામના વ્યૂહને જોઇ યુધિષ્ઠિરે પોતાના સૈન્યનો

અધ્યાય ૧૯ મો. અર્જુન ને સંશપ્તક.

संजय उवाच—दृष्ट्वा तु संनिवृत्तांस्तान् संशप्तकगणान् पुनः ।
वासुदेवमहात्मानमर्जुनः समभाषत ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ફરી પાછા આવેલા સંશપ્તગણને જોઇ અર્જુને મહાત્મા વાસુદેવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે ઋષિકેશ ! આ સંશપ્તકગણ તરફ ઘોડાઓને હાંકો, કારણ જીવતા સુધી એ સંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે એવી મારી મતિ છે. મારા ભયંકર અસ્ત્રબળ, બાહુબળ તથા ધનુષબળને જુવો. આજજ હું, ક્રોધાયમાન થયેલા રૂદ્ર જેમ પશુને હણે તેમ એમને હણીશ. અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હાસ્ય કરી ' તારૂં કલ્યાણ થાઓ, તારૂં કલ્યાણ થાઓ ' એ રીતે તેને આશિષ આપી કોઇથી સહન થાય નહિ એવા અર્જુને, જે જે સ્થાનકે જવાની ઇચ્છા કરી તે તે ઠેકાણે પોતે રથ લેઈ જવા લાગ્યા. સંગ્રામમાં ઉદ્યુક્ત થયેલો શ્વેત અશ્વોએ વહન કરાતો રથ આકાશમાં વિમાન શોભે તેમ ફરતો શોભતો હતો. હે રાજન્ ! પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં ઇન્દ્રનો રથ જેમ ફરતો હતો તેમ આ રથ, આગળ જવું, પાછું ફરવું, ઇત્યાદિ મંડળાકાર ક્રિયા કરતો ફરતો તેટલામાં વિવિધ પ્રકારનાં આયુદ્ધ છે હાથમાં જેમના એવા ક્રોધાયમાન થયેલા નારાયણ યોદ્ધાઓએ, ચોતરફથી અર્જુનને વીંટી, બાણ સમુદાયે કરી બે ઘડીમાં કૃષ્ણ સહિત તેને ઢાંકી દીધો. ક્રોધાયમાન થયેલા, બમણું કર્યું છે પરાક્રમ જેણે એવા અર્જુને, ક્રોધસૂચક ભ્રકુટિ ચઢાવી જલદી ગાંડીવ ધનુષ ખેંચી. દેવદત્ત નામનો પોતાનો મોટો શંખ વગાડી શત્રુ સમુદાયને હણનાર ત્વષ્ટાનું અસ્ત્ર નાંખ્યું. જુદાં જુદાં હજારો રૂપ તેથી ઉત્પન્ન થયાં. પોતાના પ્રતિબિંબ રૂપને, નાના પ્રકારનાં રૂપે કરી મોહ પામેલા અને અત્યંત મૂઢ થયેલા તે, પરસ્પર અર્જુન જાણી એક બીજાઓને " આ અર્જુન, આ ગોવિંદ, આ પાંડવ, અને આ યાદવ, " એમ ભાષણ કરતા સંગ્રામમાં મારવા લાગ્યા. પરમાસ્ત્રેકરી મોહ પામેલા તે ક્ષય પામવા માંડયા, તે વખતે યોદ્ધાઓ પુષ્પવાળા ખાખરાના વૃક્ષ સરખા સંગ્રામમાં શોભતા હતા. અર્જુને મૂકેલા તે અસ્ત્રે, તેમણે નાખેલાં હજારો બાણને બાળી શૂરવીરોને યમપુરીમાં મોકલી દીધા. તે સમયે અર્જુન અત્યંત હાસ્ય કરી લલિત્થ, માલવ, માવેલ્લક તથા ત્રિગર્તના યોદ્ધાઓને બાણેકરી પીડવા લાગ્યો. અર્જુને મારવા માંડેલા કાળે પ્રેરેલા તે ક્ષત્રિયો નાના પ્રકારના બાણ સમુદાય અર્જુન ઉપર નાંખવા લાગ્યા. ભયંકર બાણવૃષ્ટિથી વીંટાવાને લીધે ધ્વજ, અર્જુન, રથ તથા કેશવ ભગવાન પણ દેખાતા ન હતા. એ રીતે બાણના લક્ષરૂપ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ન દેખાવાથી કૃષ્ણ તથા અર્જુન હણાયા " એ રીતે મોટેથી પોકાર કરતા તે હર્ષથી વસ્ત્ર હલાવવા લાગ્યા. હે મારિષ ! હજારો શૂરવીર, ભેરી, મૃદંગ, તથા શંખનાદ સાથે ઉગ્ર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ધર્મથી અત્યંત ખેદ પામેલા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે, હે પાર્થ ! હે શત્રુહન્ ! તું ક્યાં છે. હું તને જોતો નથી, શું તું જીવે છે ? શ્રીકૃષ્ણનું ભાષણ સાંભળી ઉતાવળા થયેલા અર્જુને વાયવ્યાસ્ત્રે કરી શત્રુની વૃષ્ટિનો નાશ કર્યો તેટલામાં વાયવ્યાસ્ત્રમાંથી નીકળેલો સમર્થ વાયુ, સુકા પાંદડાના સમુદાયની પેઠે અશ્વ, રથ તથા આયુધ સહિત સંશપ્તકગણને વહન કરવા લાગ્યો વાયુએ વહન કરેલા તે, વખતસર ઉડવાનો આરંભ કરતાં પક્ષિયો શોભે તેમ શોભતા હતા. તે રીતે ઉ[illegible]

કારક યુદ્ધ થયું અને પછી ઉન્મત્તની પેઠે મર્યાદા વગર યુદ્ધ ચાલવા લાગ્યું. પોતાના તથા પારકાના જાણવામાં આવે નહિ તેથી અનુમાન તથા સંજ્ઞાએ કરી યુદ્ધ થતું હતું. યોદ્ધાઓના મસ્તકમણિ, કંઠાભરણ, બીજાં ભૂષણ તથા કવચો વિષે રહેલાં સૂર્યના વર્ણ સરખાં કિરણો અત્યંત શોભતાં હતાં. તેમના મોટા પતાકાવાળા રથ, હસ્તિ તથા ઘોડાઓનું રૂપ જળ સહિત મેઘ જેવું બગલાઓને દીસતું હતું ને સંગ્રામમાં પાયદળ પાયદળોને, ઘોડેસ્વાર ઘોડેસ્વારોને, રથિ રથિઓને તથા હસ્તિ ઉપર બેસનાર, તે ઉપર બેસનારને મારતા હતા. ઉંચા છે માથે પતાકા જેમને એવા હસ્તિઓનું બીજા હસ્તિઓ સાથે ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું. પરસ્પર અથડાતા તથા ખેંચતા તેમના પરસ્પર દાંતના ઘસારાથી ધૂમ સહિત અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હતો. મોટી છે પતાકા જેની ઉપર એવા, દાંતથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિવાળા હસ્તિઓ આકાશમાં રહેલા વિદ્યુત્ સહિત મેઘ જેવા દીસતા હતા. પરસ્પર ફેંકતા, શબ્દ કરતા, તથા પડતા હસ્તિઓએ કરી વ્યાપ્ત રણભૂમિ શરદ્ ઋતુમાં મેઘના ઓઘવી આકાશ શોભે તેમ શોભતી હતી. બાણ, ભાલા તથા ખડ્ગે કરી ચોતરફથી હણેલા હસ્તિઓનો શબ્દ પ્રલય સમયના મેઘ જેવો ભયંકર થતો હતો. ભાલા તથા બાણે કરી હણાયલા કેટલાક હસ્તિઓ ત્રાસ પામતા, અને કેટલાક ભયંકર શબ્દ સાંભળીને નાસતા. બીજા હસ્તિઓએ દાંતે કરી હણેલા કેટલાક હસ્તિઓ ઉત્પાત સમયના મેઘની પેઠે ભયંકર શબ્દ કરતા હતા. શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓએ પાછા વાળેલા કેટલાક હસ્તિઓ ઉત્તમ અંકુશથી ભયભીત થઇ પાછા આવતા હતા. મોટા મોટા લોકોએ ભાલા તથા બાણથી હણેલા મોટા માવત, મૂકાઇ ગયાં છે હાથમાંથી આયુધ તથા અંકુશ જેમનાં એવા થઇ પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા. કેટલાક મનુષ્ય વગરના શબ્દ કરતા હસ્તિઓ છુટાં પડેલાં વાદળાંની પેઠે ચોતરફ પડતા હતા. હણાએલા, પડેલા તથા આયુધ વગરનાઓને વહન કરનાર એકાકી રહેવા ચાહતા કેટલાક મોટા હસ્તિઓ દિશાઓ તરફ જતા હતા. ભાલા, તરવાર તથા ફરશીથી મારેલા તથા મારવા માંડેલા કેટલાક હસ્તિઓ પીડિત સ્વર કરી સંગ્રામમાં પડતા હતા. પર્વત સરખી તેમની કાયાએ કરી હણાયલી પૃથ્વી મોટા શબ્દ સાથે કંપાયમાન થતી. પતાકા તથા માવત સહિત ચોતરફ પડતા હસ્તિઓએ કરી રણભૂમિ ચોતરફ પડેલા પર્વતે કરી શોભે તેમ શોભતી હતી. હસ્તિ ઉપર બેઠેલા, હૃદયવાળા, ભેદાયેલા, પડી ગયા છે હાથમાંથી અંકુશ તથા ભાલા જેમના એવા મોટા માવતોને, રથિઓ ભલ્લ નામના બાણથી નીચે પાડતા હતા. નારાચ નામના બાણથી હણાએલા કેટલાક હસ્તિઓ ક્રૌંચ પક્ષિની પેઠે શબ્દ ઉચરતા પોતાના તથા પારકાઓને મર્દન કરતા દશેય દિશાઓમાં દોડતા હતા. હે રાજન્! ગજ, અશ્વ, રથ, તથા યોદ્ધાઓના શરીર સમુદાયથી પૃથ્વી માંસ તથા રૂધિરના ગારાવાળી થઇ ગઇ હતી. દાંતના અગ્રભાગે કરી બીજા હસ્તિઓએ મારેલા હસ્તિઓ, મહારથિઓ, ચક્ર સહિત તથા ભાગેલા ચક્રવાળા રથો, રથિ વગરના કેટલાક રથ, સવાર વગરના અશ્વ તથા ભયથી આતુર માવત વગરના કેટલાક હસ્તિઓ પણ દિશાઓમાં દોડતા દેખાતા હતા. વળી યુદ્ધમાં પિતા પુત્રને અને પુત્ર પિતાને મારતા હતા, એવું નિર્મર્યાદ કંઇ જાણવામાં ન આવે એવું મોટું યુદ્ધ થતું હતું. દેદીપ્યમાન દાવાનળે કરી જેમ મોટાં વૃક્ષો ખેદ પામે તેમ ઘુંટી પર્યંત રૂધિરના કર્દમથી મનુષ્યો ખેદ પામતા હતા. ચોતરફથી રૂધિર ઉડવાને લીધે યોદ્ધાઓનાં વસ્ત્ર, કવચ, છત્ર તથા પતાકા પણ લાલ દેખાતાં હતાં. સંગ્રામમાં હય, રથ તથા મનુષ્ય સમુદાયને પાડી રથના પાટાથી અર્જુને મર્દન કર્યા હતા. ગજના ઓઘરૂપી મોટા વેગવાળો, મરણ પામેલા મનુષ્યરૂપી છે શેવાળ તથા રથના ઓઘરૂપી ભયંકર

મંડળાર્ધ નામનો વ્યૂહ રચ્યો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! તમારી તરફના સુપર્ણ વ્યૂહનું મહારથિ દ્રોણાચાર્ય મુખ, પાછળ ચાલનાર તથા ભાઇઓથી વિંટાયલા દુર્યોધન રાજા મસ્તક, કૃતવર્મા તથા બાણ ફેકનારમાં શ્રેષ્ઠ કૃપાચાર્ય બે નેત્ર, ભૂતશર્મા, ક્ષેમશર્મા, પરાક્રમી કરકાક્ષ, કલિંગ, સિંહલ, પ્રાચ્ય, શૂરવીર આભીર, દાશેરક, શક, યવન, કાંબોજ, હંસપથ, શૂરસેન, દરદ, મદ્ર તથા કેકય, ગજ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળના ઓઘ સહિત કવચ પહેરેલા એટલા ગ્રીવા, ભૂરિશ્રવા, શલ્ય, સોમદત્ત, તથા બાલ્હિક, એટલા સેનાથી વિંટાયલા શૂરવીર દક્ષિણ પાર્શ્વનો આશ્રય કરી રહ્યા. તેમજ અવંતિના વિંદ તથા અનુવિંદ તથા કાંબોજ દેશનો સુદક્ષિણ એટલા વામ પાર્શ્વનો આશ્રય કરી દ્રોણપુત્રની આગળ રહ્યા હતા. કલિંગ, અંબષ્ટ, માગધ, પૌંડ્ર, મદ્રક, ગાંધાર, શકુન, પ્રાચ્ય, પાર્વતીય, તથા વસાતયો પૃષ્ઠ ભાગ વિષે રહ્યા હતા. અનેક દેશમાંથી આવેલી સેના તથા પુત્ર, જ્ઞાતિ બાંધવ સહિત સૂર્યપુત્ર કર્ણ પુંછ વિષે રહ્યો હતો. જયદ્રથ, ભીમરથ, સંપાતિ, ઋષભ, ભય, ભૂમિજય, વૃષકાથ તથા મહા બળવાન નૈષધ, બ્રહ્મલોકમાં જનાર યુદ્ધમાં ચતુર મોટા સૈન્ય સહિત એટલા વ્યૂહના વક્ષઃસ્થલ વિષે રહ્યા હતા. હે રાજન્! એ રીતે પાયદળ, અશ્વ, તથા હસ્તિએ કરી દ્રોણે રચેલો વ્યૂહ વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડવાથી નૃત્ય કરતા સમુદ્ર સરખો દેખાતો હતો. તેના પક્ષ તથા પ્રપક્ષમાંથી જેમ વર્ષાઋતુમાં સર્વ દિશાઓમાંથી વિજળી તથા કડાકા સહિત મેઘ નીકળે તેમ યોદ્ધાઓ નીકળતા હતા. તેના મધ્યમાં સજ્જ થયેલા હસ્તિ ઉપર વિરાજમાન ભગદત્ત, ઉદય વખતે જેવો સૂર્ય શોભે તેમ શોભતા હતા, અને તેના મસ્તક પર રહેલું પુષ્પમાળાની ઝાલરવાળું શ્વેત છત્ર શરદૃઋતુના પૂર્ણચંદ્ર સમ શોભતું હતું. નીલ અંજનના પર્વત સરખો મદાંધ તેનો હસ્તિ પણ અત્યંત વર્ષાદ જેની ઉપર પડે છે એવો, મોટો પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. હસ્તિ ઉપર બેઠેલો તે, વિવિધ પ્રકારનાં છે આયુધ તથા ભૂષણ જેમનાં એવા શૂરવીર અનેક રાજાઓથી તથા પાર્વતીય રાજાઓથી દેવગણે કરી ઇન્દ્ર શોભે તેમ શોભતો હતો. મનુષ્યથી ન બની શકે તથા શત્રુથી જીતી શકાય નહિ એવા વ્યૂહને જોઇ યુધિષ્ઠિરે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આવી રીતે કહ્યું કે, ' હે પ્રભો! હે પારેવા સરખો છે વર્ણ જેનો એવા અશ્વવાળા! જે રીતે આજ હું બ્રાહ્મણને હાથ ન જાઉં તે રીતે કર. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કહ્યું કે, હે રૂડા વ્રતવાળા! દ્રોણ યત્ન કરશે તથાપિ તેમને હાથ તમો નહિ જાઓ. કારણ આજ પાછળ ચાલનાર સહિત દ્રોણને હું વારી રાખીશ. હે કૌરવ્ય! હું જીવતાં તમો ઉદ્વેગ કરવા યોગ્ય નથી. સંગ્રામમાં કોઇપણ રીતે દ્રોણ મને જીતવા સમર્થ થઇ શકે તેમ નથી. સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એટલાં વચન કહી પારેવા સરખો છે વર્ણ જેનો એવા ઘોડાવાળો બળવાન દ્રુપદપુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણ નાખતો પોતે દ્રોણ સામે દોડ્યો. અનિષ્ટ છે દર્શન જેનું એવા સામે આવેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઇ ક્ષણ માત્રમાં દ્રોણાચાર્ય, નથી પ્રસન્ન મન જેનું એવા થયા. દ્રોણાચાર્યને જોઇ શત્રુનો નાશ કરનાર તમારા દુર્મુખ નામના પુત્રે, દ્રોણનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છા સારૂ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વારી રાખ્યો. તે વખતે શૂરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા દુર્મુખનો પરસ્પર અત્યંત ભયંકર સંગ્રામ થયો. તે સમયે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને બાણ સમુદાયથી દુર્મુખને ઢાંકી મોટા બાણ સમુદાયવડે દ્રોણને વારી રાખ્યા, તેણે વારેલા દ્રોણને જોઇ અતિ પ્રયત્નવાન તમારા પુત્રે અનેક તરેહના બાણ સમુદાયથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મોહ પમાડ્યો. એ રીતે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં દ્રોણાચાર્ય બાણે કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્યને પીડવા લાગ્યા. વાયુએ કરી જેમ વાદળાં ચોતરફ જુદાં પડી જાય, તેમ કોઇ કોઇ ઠેકાણે યુધિષ્ઠિરનાં સૈન્ય જુદાં પડી ગયાં. હે રાજન! એ રીતે મુહૂર્ત માત્ર તો આનંદ-

કારક યુદ્ધ થયું અને પછી ઉન્મત્તની પેઠે મર્યાદા વગર યુદ્ધ ચાલવા લાગ્યું. પોતાના તથા પારકાના જાણવામાં આવે નહિ તેથી અનુમાન તથા સંજ્ઞાએ કરી યુદ્ધ થતું હતું. યોદ્ધાઓના મસ્તકમણિ, કંઠાભરણ, બીજાં ભૂષણ તથા કવચો વિષે રહેલાં સૂર્યના વર્ણ સરખાં કિરણો અત્યંત શોભતાં હતાં. તેમના મોટા પતાકાવાળા રથ, હસ્તિ તથા ઘોડાઓનું રૂપ જળ સહિત મેઘ જેવું બગલાઓને દીસતું હતું ને સંગ્રામમાં પાયદળ પાયદળોને, ઘોડેસ્વાર ઘોડેસ્વારોને, રથિ રથિઓને તથા હસ્તિ ઉપર બેસનાર, તે ઉપર બેસનારને મારતા હતા. ઉંચા છે માથે પતાકા જેમને એવા હસ્તિઓનું બીજા હસ્તિઓ સાથે ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું. પરસ્પર અથડાતા તથા ખેંચતા તેમના પરસ્પર દાંતના ઘસાવાથી ધૂમ સહિત અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હતો. મોટી છે પતાકા જેની ઉપર એવા, દાંતથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિવાળા હસ્તિઓ આકાશમાં રહેલા વિદ્યુત્ સહિત મેઘ જેવા દીસતા હતા. પરસ્પર ફેંકતા, શબ્દ કરતા, તથા પડતા હસ્તિઓએ કરી વ્યાપ્ત રણભૂમિ શરદ્ ઋતુમાં મેઘના ઓઘથી આકાશ શોભે તેમ શોભતી હતી. બાણ, ભાલા તથા ખડ્ગે કરી ચોતરફથી હણેલા હસ્તિઓનો શબ્દ પ્રલય સમયના મેઘ જેવો ભયંકર થતો હતો. ભાલા તથા બાણે કરી હણાયલા કેટલાક હસ્તિઓ ત્રાસ પામતા, અને કેટલાક ભયંકર શબ્દ સાંભળીને નાસતા. બીજા હસ્તિઓએ દાંતે કરી હણેલા કટલાક હસ્તિઓ ઉત્પાત સમયના મેઘની પેઠે ભયંકર શબ્દ કરતા હતા. શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓએ પાછા વાળેલા કેટલાક હસ્તિઓ ઉત્તમ અંકુશથી ભયભીત થઇ પાછા આવતા હતા. મોટા મોટા લોકોએ ભાલા તથા બાણથી હણેલા મોટા માવત, મૂકાઇ ગયાં છે હાથમાંથી આયુધ તથા અંકુશ જેમનાં એવા થઇ પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા. કેટલાક મનુષ્ય વગરના શબ્દ કરતા હસ્તિઓ છુટાં પડેલાં વાદળાંની પેઠે ચોતરફ પડતા હતા. હણાએલા, પડેલા તથા આયુધ વગરનાઓને વહન કરનાર એકાકી રહેવા ચાહતા કેટલાક મોટા હસ્તિઓ દિશાઓ તરફ જતા હતા. ભાલા, તરવાર તથા ફરશીથી મારેલા તથા મારવા માંડેલા કેટલાક હસ્તિઓ પીડિત સ્વર કરી સંગ્રામમાં પડતા હતા. પર્વત સરખી તેમની કાયાએ કરી હણાયલી પૃથ્વી મોટા શબ્દ સાથે કંપાયમાન થતી. પતાકા તથા માવત સહિત ચોતરફ પડતા હસ્તિઓએ કરી રણભૂમિ ચોતરફ પડેલા પર્વતે કરી શોભે તેમ શોભતી હતી. હસ્તિ ઉપર બેઠેલા, હૃદયવાળા, ભેદાયેલા, પડી ગયા છે હાથમાંથી અંકુશ તથા ભાલા જેમના એવા મોટા માવતોને, રથિઓ ભલ્લ નામના બાણથી નીચે પાડતા હતા. નારાચ નામના બાણથી હણાએલા કેટલાક હસ્તિઓ કૌંચ પક્ષિની પેઠે શબ્દ ઉચરતા પોતાના તથા પારકાઓને મર્દન કરતા દેશય દિશાઓમાં દોડતા હતા. હે રાજન્! ગજ, અશ્વ, રથ, તથા યોદ્ધાઓના શરીર સમુદાયથી પૃથ્વી માંસ તથા રૂધિરના ગારાવાળી થઇ ગઇ હતી. દાંતના અગ્રભાગે કરી બીજા હસ્તિઓએ મારેલા હસ્તિઓ, મહારથિઓ, ચક્ર સહિત તથા ભાગેલા ચક્રવાળા રથો, રથિ વગરના કેટલાક રથ, સવાર વગરના અશ્વ તથા ભયથી આતુર માવત વગરના કેટલાક હસ્તિઓ પણ દિશાઓમાં દોડતા દેખાતા હતા. વળી યુદ્ધમાં પિતા પુત્રને અને પુત્ર પિતાને મારતા હતા, એવું નિર્મર્યાદ કંઈ જાણવામાં ન આવે એવું મોટું યુદ્ધ થતું હતું. દેદીપ્યમાન દાવાનળે કરી જેમ મોટાં વૃક્ષો ખેદ પામે તેમ ઘુંટી પર્યંત રૂધિરના કર્દમથી મનુષ્યો ખેદ પામતા હતા. ચોતરફથી રૂધિર ઉડવાને લીધે યોદ્ધાઓનાં વસ્ત્ર, કવચ, છત્ર તથા પતાકા પણ લાલ દેખાતાં હતાં. સંગ્રામમાં હય, રથ તથા મનુષ્ય સમુદાયને પાડી રથના પાટાથી અર્જુને મર્દન કર્યા હતા. ગજના ઓઘરૂપી મોટા વેગવાળો, મરણ પામેલા મનુષ્યરૂપી છે શેવાળ તથા રથના ઓઘરૂપી ભયંકર

છે આવર્ત જેમાં, એવો સૈન્યરૂપી સમુદ્ર શોભતો હતો. તે સૈન્યરૂપી સમુદ્રમાં જય તથા ધનને ઇચ્છતા યોદ્ધાઓ અવગાહન કરી ડૂબે છે તોપણ મોહ પામતા નથી. બાણનો વરસાદ કરનાર, સારા ચિન્હવાળા યોદ્ધાઓમાંથી ટળી ગયેલા ચિન્હવાળો કોઈ પણ મોહ પામતો ન હતો. તે રીતનું ઘોરરૂપ ભયંકર યુદ્ધ વર્તમાન થતાં દ્રોણાચાર્ય પારકાઓને મોહ પમાડી યુધિષ્ઠિર સામે દોડ્યા.

वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयंकरे ॥
मोहयित्वा परान्द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો. દ્રોણે ચલાવેલો સંગ્રામ.

संजय उवाच—ततो युधिष्ठिरो द्रोणं दृष्ट्वांतिकमुपागतं ।
महता शरवर्षेण प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! તે સમયે યુધિષ્ઠિર રાજા, સમીપ આવેલા દ્રોણાચાર્યને જોઇ ભય રહિતની પેઠે મોટા બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. એ રીતે હસ્તિઓમાં યૂથપતિને જેમ મોટો સિંહ ગ્રહણ કરવા ઇચ્છે છે તેમ દ્રોણાચાર્યે યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરી. તે વખતે યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં 'હલહલા' શબ્દ થઇ રહ્યો. સત્ય પરાક્રમવાળો શૂરવીર સત્યજીત યુધિષ્ઠિર સમીપ આવેલા દ્રોણને જોઇ તેમના રક્ષણ વાસ્તે દ્રોણાચાર્ય સામે દોડ્યો. તે વખતે મહા બળવાન આચાર્ય તથા પાંચાલ્ય સૈન્યને ક્ષોભ પમાડતા ઇન્દ્ર તથા બલિરાજાની પેઠે પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, જેમાં મોટા ધનુષવાળા, સત્ય પરાક્રમવાળા સત્યજીતે પરમાસ્ત્ર દેખાડતાં તીક્ષ્ણ અગ્રભાગવાળા બાણે કરી દ્રોણાચાર્યને વિંધી એમના સારથી ઉપર સર્પવિષ તથા કાળ સરખાં બાણ નાખ્યાં, જેથી સારથી મોહ પામી ગયો. દશ બાણે કરી ઘોડાઓને વિંધી ક્રોધથી બીજાં દશ બાણે કરી પાર્ષ્ણિ-સારથિને પણ વિંધી સેનાના મુખમાં વિચરતા તેણે મંડળાકારે ફરી દ્રોણનો ધ્વજ પણ કાપી નાખ્યો. શત્રુને દમન કરનાર દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં તેનું ચરિત જોઇ, 'વખત પ્રમાણે આમ થયું,' એમ મનથી વિચારી મર્મ ભેદનાર તીક્ષ્ણ દશ બાણે કરી સત્યજીતને વિંધી એનું બાણ સહિત ધનુષ કાપી નાંખ્યું. હે રાજન્! પ્રતાપવાન તેણે જલદી બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી ગૃધ્રપિંછ બાંધેલાં ત્રીસ બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. તે સમયે સત્યજીતે જાણે ગળ્યા હોય નહિ એવા દ્રોણાચાર્યને જોઇ પાંચાલ્ય એવા વૃકે પણ તીક્ષ્ણ એવાં સો બાણેકરી દ્રોણને ઢાંકી દીધા. સંગ્રામમાં વૃકના બાણે કરી ઢંકાઇ ગયેલા મહારથિ દ્રોણને જોઇ પાંડવો મોટેથી શબ્દ કરતા વસ્ત્ર હલાવવા લાગ્યા. તેટલામાં હે રાજન્! વળી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા બળવાન વૃકે સાઠ બાણે કરી દ્રોણને સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિંધ્યા. મહા વેગવાન તથા મહારથિ એવા દ્રોણે પણ ક્રોધથી નેત્ર ફાડી મોટા વેગથી બાણનો વરસાદ કરી. સત્યજીતનું ધનુષ કાપી બીજાં ૭ બાણેકરી સારથિ

તથા ઘોડાઓ સહિત વૃકને વિંધ્યો. સત્યજીતે અત્યંત વેગવાળું બીજું ધનુષ લેઇ બાણે કરી અશ્વ, સારથિ તથા ધ્વજ સહિત દ્રોણને વિંધ્યા. એ રીતે સંગ્રામમાં પાંચાલ્ય એવા સત્યજીતે પોતાને પીડિત કર્યા તે દ્રોણ સહન કરી શક્યા નહિ. તેમણે તેના નાશ વાસ્તે હજારો બાણ તેના ઘોડા, ધ્વજ, ધનુષ, મુષ્ટિ, પાછળ ચાલનાર તથા સારથિ ઉપર નાંખ્યા. અને વારંવાર એનાં ધનુષ પણ કાપવા માંડયાં. ક્રોધાયમાન થયેલા, પરમાસ્ત્ર જાણનાર પાંચાલ્ય સત્યજીતે પણ લાલ ઘોડાવાળા દ્રોણ સાથે યુદ્ધ કરવા માંડયું. એ રીતે મહા સંગ્રામમાં વૃદ્ધિ પામેલા સત્યજીતને જોઈ દ્રોણે અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણે કરી તે મહાત્માનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. પંચાલોમાં મુખ્ય તે મહારથિ હણાયો તે જોઇ દ્રોણથી ત્રાસ પામેલા યુધિષ્ઠિર, વેગવાન અશ્વે કરી પલાયન કરવા લાગ્યા.

તે વખતે પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય, ચેદિ, કારૂષ તથા કોશલ, એટલા યોદ્ધાઓ દ્રોણને જોઇ યુધિષ્ઠિરના રક્ષણ વાસ્તે તેમની સામે દોડયા. યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા શત્રુ સમુહના હણનાર આચાર્ય, અગ્નિ જેમ રૂના સમુદાયનો નાશ કરે તેમ તેના સૈન્યનો નાશ કરવા લાગ્યા. વારંવાર તે સૈન્યને બાળતાં દ્રોણ સામે આવી, મત્સ્યના નાના ભાઇ શતાનીકે, કારીગરે સજેલા, સૂર્યનાં કિરણો સરખા છ બાણવડે સારથિ તથા અશ્વ સહિત દ્રોણને વિંધી, મોટો સિંહનાદ કરી ક્રૂર કર્મ કરવા તૈયાર થયેલા તથા દુષ્કરકર્મ કરવા ઇચ્છતા સેંકડો બાણે કરી મહારથિ દ્રોણાચાર્યને ઢાંકી દીધા. એ રીતે પરાક્રમ કરતા તથા સિંહનાદ કરતા કુંડળ સહિત તેનું મસ્તક દ્રોણાચાર્યે ક્ષુરપ્ર નામના બાણે કરીને કાયા ઉપરથી પાડી નાંખ્યું. તે જોઈ તેની સામે મત્સ્યો દોડયા. સામે આવતા તે, ચેદિ, કારષ, કેકય, પંચાલ, સૃંજય, તથા પાંડવોને વારંવાર જીતી અગ્નિ જેમ વનને બાળે તેમ ક્રોધથી સૈન્યને બાળતા સુવર્ણથી રથવાળા શૂરવીર સૃંજયો કંપવા લાગ્યા. તે વખતે ઉત્તમ ધનુષવાળા, જલદી બાણ ફેંકનાર, શત્રુને હણતા તેમની પ્રત્યંચાનો શબ્દ સર્વ દિશાઓમાં સંભળાતો હતો. બાણ નાંખવામાં ચતુર, નાંખેલા બાણ, હસ્તિ, અશ્વ, પાયદળ, રથિ, તથા હસ્તિ ઉપર બેસનારાઓને પણ મંથન કરતા હતા. વળી શબ્દ કરતો વાયુ સહિત મેઘ જેમ કરાને વર્ષાવે તેમ બાણના વરસાદે કરી શત્રુઓને તે ભય ઉત્પન્ન કરતા હતા. સૈન્યને ક્ષોભ પમાડતા હોય તેની પેઠે સર્વ દિશાઓમાં વિચરતા, બળવાન, શૂરવીર, મોટા ધનુષવાળા, મિત્રોને નિર્ભય કરનાર, ઘણા તેજવાળા દ્રોણાચાર્યના સુવર્ણથી શોભિતા ધનુષને મેઘ વિષે વિજળી દેખાય તેમ સર્વ દિશાઓમાં અમે તે વખતે જોતા હતા. હે ભારત ! સંગ્રામના મધ્યમાં વિચરતા તેમના ધ્વજ વિષે હિમાલયના શિખર સરખી વેદિ અમો દેખતા હતા. એ રીતે સુર તથા અસુરોએ નમસ્કાર કરેલા વિષ્ણુ ભગવાન જેમ દૈત્યસૈન્યનો નાશ કરે તેમ દ્રોણાચાર્ય પાંડવસૈન્યનો નાશ કરતા હતા. સત્યવાણીવાળા, શૂરવીર, પ્રાજ્ઞ, બળવાન, સત્ય પરાક્રમવાળા મહાનુભાવ દ્રોણે, પ્રલય સમયના સરખી ભયંકર, ભીરૂને ભય આપનાર, કવચરૂપી લ્હેર તથા ધ્વજરૂપ આવર્ત્તવાળી, મનુષ્યરૂપ તીરનું અપહરણ કરનારી, ગજ તથા અશ્વરૂપી મોટા ગ્રાહવાળી, ખડ્ગરૂપી છે મત્સ્ય જેમાં, દુઃખે કરી તરી શકાય નહિ એવી, શૂરવીરનાં અસ્થિરૂપી કાંકરાવાળી, ભયંકર ભેરી તથા મુરજ નામના વાદ્યરૂપી કચ્છપથી સંકુલ, ઢાલ તથા કવચરૂપી નાની નૌકાથી શોભિતી, કેશરૂપ સેવાળથી હરિત, બાણરૂપી ઓઘવાળી, ધનુષરૂપી છે પ્રવાહ જેનો એવી બાહુરૂપી સર્પથી સંકુલ, રણભૂમિમાં વહેનારી, તીવ્ર કૌરવ તથા

સૃંજયને વહેનારી, મનુષ્યના મસ્તકરૂપી પાષાણયુક્ત, શક્તિરૂપી મત્સ્યવાળી, ગદારૂપી હોડીવાળી, મસ્તકની ટોપીરૂપી ફીણવાળી, વેરાયેલાં અંત્રરૂપી જળજંતુથી સંકુલ, વીરને અપહરણ કરનારી, ઉગ્ર, માંસ તથા રૂધિરરૂપી ગારાવાળી, ધ્વજરૂપી વૃક્ષથી સંકુલ, ક્ષત્રિયોને ડૂબાડનારી ક્રૂર શરીરે કરી ગાઢ ઘોડેસ્વારરૂપી છે નક્ર જેમાં એવી કાળ પ્રત્યે જનારી, માંસ ખાનાર પક્ષિ, કુતરા તથા શિયાળગણે સેવેલી, તેમજ માંસ ખાનાર રાક્ષસોએ સેવન કરેલી નદી, સંગ્રામના મધ્યમાં ચલાવી. સૂર્ય જેમ કિરણોએ કરી જગતને તપાવે તેમ કાળની પેઠે સૈન્યને બાળતા રથિમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા ધનુષવાળા શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને જોઇ યુધિષ્ઠિરાદિક શૂરવીર ચોતરફથી વિંટી તેમની સામે દોડયા. તે વખતે ઉગામેલા આયુધવાળા તમારી તરફના રાજાઓ તથા રાજપુત્રોએ પણ ચોતરફથી એમને વિંટી લીધા. તે સમયે શિખંડિયે ગ્રંથિ વગરનાં પાંચ બાણે કરી ક્ષત્રવર્માએ વીસે કરી, વસુદાએ પાંચથી, ઉત્તમૌજાએ ત્રણથી, ક્ષત્રદેવે સાતથી, સાત્યકિએ સોથી, યુદ્ધામન્યુએ આઠથી, યુધિષ્ઠિરે બારે કરી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દશે કરી તથા ચેકિતાને ત્રણ બાણે કરી દ્રોણને વીંધ્યા. તે વખતે મદ ઝરતા હસ્તિ સરખા, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા દ્રોણાચાર્યે, રથ સૈન્યને અતિક્રમણ કરી દઢસેનને પાડી નિર્ભયની પેઠે પ્રહાર કરતાં રાજાની સામે જઇ નવ બાણે કરી રથમાંથી ક્ષેમને પાડયો. વળી સૈન્યના મધ્યમાં જઇ સર્વ દિશાઓમાં વિચરતા તે બીજાઓના રક્ષક થયા પણ બીજાઓએ રક્ષણ કરવા લાયક ન થયા. બાર બાણે કરી શિખંડિને તથા વીસ બાણથી ઉત્તમૌજાને વિંધી ભલ્લ નામના એક બાણે કરી વસુદાનને યમ લોકમાં મોકલી દીધો. એંશીથી ક્ષત્રવર્માને તથા છવીશથી સુદક્ષિણને વિંધી, ભલ્લ નામના બાણેકરી ક્ષત્રદેવને રથ ઉપરથી પાડી નાંખ્યો. તેમ સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા તે, ચોસઠથી યુધામન્યુને તથા ત્રીસથી સાત્યકિને વિંધી વળી યુધિષ્ઠિર સામે દોડયા. સામે આવતા તેમને જોઇ રાજામાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર, વેગવાન અશ્વે કરી ગુરૂ આગળથી પલાયન કરવા લાગ્યા. તે વખતે પાંચાલ્ય દ્રોણ સામે દોડયો. તેને તેમણે ધનુષ, અશ્વ તથા સારથિ સહિત હણ્યો, તેથી તે, આકાશમાંથી નક્ષત્ર પડે તેમ રથ ઉપરથી પૃથ્વી પર પડયો. એ રીતે પંચાલોના યશને વધારનાર તે રાજપુત્ર હણાયો તે જોઇ, 'દ્રોણને મારો, દ્રોણને મારો.' એ પ્રમાણે સેનાના મધ્યમાં મોટો શબ્દ થતો હતો. પણ બળવાન દ્રોણાચાર્યે, અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા પંચાલ, મત્સ્ય, કેકય, સૃંજય તથા પાંડવોને ક્ષોભ પમાડી, સાત્યકિ, ચેકિતાન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડિ, વાર્ધક્ષેમિ, ચૈત્રસેનિ, રૂડી ક્રાંતિવાળા સેનાબિંદુ એટલા એ અને નાના દેશના અધિપતિ સર્વ બીજા રાજાઓને પણ કૌરવોથી વિંટાયલા તેમણે સંગ્રામમાં જીત્યા; તે સમયે હે મહારાજ! તે મહા સંગ્રામમાં જય પામેલા તમારી તરફના, ચોતરફ ભાગતા પાંડવ તરફનાઓને મારવા લાગ્યા. હે ભારત! ઇન્દ્ર જેમ દૈત્યોને મારે તેમ તે મહાત્માએ મારવા માંડેલા પાંચાલ કેકય તથા મત્સ્ય રણમાં કંપવા લાગ્યા.

ते दानवा इवेंद्रेण वध्यमाना महात्मना ॥
पंचालाः केकयामत्स्याः समकंपंत भारत ॥

इतिश्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्रोणयुद्धे गुर्जरभाषायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ જો. દ્રોણે જમાવેલો જંગ.

धृतराष्ट्र उवाच—भारद्वाजेन भग्नेषु पांडवेषु महामृधे।
पंचालेषु च सर्वेषु कश्चिदन्योऽभ्यवर्तत ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! મહા સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યે પાંડવ તથા સર્વ પંચાલોને પરાજય પમાડયા તે વખતે પાંડવ તરફનો બીજો કોઇ સામે આવી ઉભો કે ક્ષત્રિયોના યશને વધાવનારી, કુત્સિત પુરૂષોએ ન સેવેલી, શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ સેવન કરેલી એવી યુદ્ધ વિષે વિરામ બુદ્ધિએ કરી, ભંગાણ વખતે પાછો ફરી સામે આવી ઉભો રહેનાર શૂરવીરમાં શ્રેષ્ઠ કોઇ હતો કે ન હતો? હે સંજય! બગાસાં ખાતા વ્યાઘ્ર તથા મદ ઝરતા હસ્તિ સરખા, સંગ્રામમાં પ્રાણત્યાગ કરનાર, સજ્જ થયેલા, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, મોટા ધનુષવાળા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શત્રુઓને ભય વધારનાર, કરેલા ઉપકારને જાણનાર, સત્યમાં તત્પર, દુર્યોધનના હિતેચ્છુ, શૂરવીર, સંગ્રામમાં સામે ઉભેલા દ્રોણાચાર્યને જોઇ પાછા ફરી કયા શૂરવીર સામે આવ્યા તે મને કહે? સંજય કહે છે—સમુદ્રના ઓઘે કરી તણાતાં નાના નાવની પેઠે દ્રોણના ધનુષમાંથી મૂકાયલા બાણના ઓઘે કરી હણાતા તથા ચલાયમાન થતા પંચાલ, પાંડવ, મત્સ્ય, સંજય, ચેદિ તથા કેકયને જોઈ કૌરવો નાના પ્રકારનાં રણવાદ્ય સાથે સિંહનાદ કરતા રથ, હસ્તિ તથા મનુષ્યોને ચોતરફથી નાસવા લાગ્યા. તેમને જોઇ સૈન્યના મધ્યમાં રહેલો તથા સ્વજનથી વિંટાયલો દુર્યોધન રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થઇ જાણે હસતો હોય નહિ, તેમ કર્ણને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે 'હે રાધેય! સિંહ જેમ વનના મૃગોને ત્રાસ પમાડે તેમ દૃઢ ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્યે ત્રાસ પમાડેલા તથા તેમના બાણે કરી ખેદ પામતા પંચાલોને જો. વાયુએ ભાગેલાં મોટાં વૃક્ષોની પેઠે દ્રોણે હણેલા આ કદી પણ હવે પાછા યુદ્ધની ઇચ્છા નહિ કરે, એમ હું માનું છું. મહાત્મા દ્રોણે સુવર્ણના પુંખવાળાં બાણે કરી પીડિત કરેલા આ, તે તે ઠેકાણે ઘુર્ણાયમાન થઇ અનેક માર્ગે નાસે છે અને અગ્નિએ કરી ચોતરફથી તપાયમાન થયેલા હસ્તિઓની પેઠે મંડળાકાર થઇ ઉભા રહે છે. ભ્રમરની પેઠે દ્રોણનાં તીક્ષ્ણ બાણે વિંધેલા, પલાયન કરવામાં તત્પર એવા આ પરસ્પર છુપાય છે. હે કર્ણ! પાંડવ તથા સૃંજયે કરી હીન, મારા યોદ્ધાઓથી વિંટાયલા મહા ક્રોધી આ ભીમસેનને જોઇ આ વખતે આનંદ થાય છે, માટે દુર્મતિવાળો પાંડુપુત્ર જીવિત તથા રાજ્યથી નિરાશ થઇ આજ જરૂર સર્વ લોકને દ્રોણમય દેખશે.'

દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી કર્ણે કહ્યું કે, હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ! હે દુર્યોધન! આ મહાબાહુ જીવતા સુધી સંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે; તેમ આપણી તરફથી થતા સિંહનાદોને પણ એ સહન કરશે નહિ. તેમ શૂરવીર, બળવાન, અસ્ત્ર શીખેલા, યુદ્ધમાં દુર્મદ પાંડવો યુદ્ધમાંથી કદી ભાગે પણ નહિ, એમ હું સમજું છું. વિષ, અગ્નિ, દ્યૂત સંબંધી ક્લેશ તથા વનવાસને સ્મરણ કરતા પાંડવો સંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે. પાછો ફરેલો, ઘણા તેજવાળો, મહાબાહુ કુંતિપુત્ર વૃકોદર શ્રેષ્ઠ, શ્રેષ્ઠ ઉદાર રથિઓને હણશે. તેમજ ખડ્ગ, ધનુષ, શક્તિ, અશ્વ હસ્તિ, પાયદળ, રથ, ભુશંડી તથા દંડે કરી આપણા સમુદાયને તે હણશે. એને સાત્યકિ આદિ લેઇને રથિઓ, પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય તથા વિશેષે કરી બીજા પાંડવો પણ અનુસરે છે. શૂરવીર, બળવાન, પરાક્રમી, પ્રહાર કરનાર, ક્રોધે ભરાયલા ભીમસેને પ્રેરેલા, કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ

સૃંજયને વહેનારી, મનુષ્યના મસ્તકરૂપી પાષાણયુક્ત, શક્તિરૂપી મત્સ્યવાળી, ગદારૂપી હોડીવાળી, મસ્તકની ટોપીરૂપી ફીણવાળી, વેરાયેલાં અંત્રરૂપી જળજંતુથી સંકુલ, વીરને અપહરણ કરનારી, ઉગ્ર, માંસ તથા રૂધિરરૂપી ગારાવાળી, ધ્વજરૂપી વૃક્ષથી સંકુલ, ક્ષત્રિયોને ડૂબાડનારી ક્રૂર શરીરે કરી ગાઢ ઘોડેસ્વારરૂપી છે નક્ર જેમાં એવી કાળ પ્રત્યે જનારી, માંસ ખાનાર પક્ષિ, કુતરા તથા શિયાળગણે સેવેલી, તેમજ માંસ ખાનાર રાક્ષસોએ સેવન કરેલી નદી, સંગ્રામના મધ્યમાં ચલાવી. સૂર્ય જેમ કિરણોએ કરી જગતને તપાવે તેમ કાળની પેઠે સૈન્યને બાળતા રથિમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા ધનુષવાળા શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને જોઇ યુધિષ્ઠિરાદિક શૂરવીર ચોતરફથી વિંટી તેમની સામે દોડયા. તે વખતે ઉગામેલા આયુધવાળા તમારી તરફના રાજાઓ તથા રાજપુત્રોએ પણ ચોતરફથી એમને વિંટી લીધા. તે સમયે શિખંડિયે ગ્રંથિ વગરનાં પાંચ બાણે કરી ક્ષત્રવર્માએ વીસે કરી, વસુદાએ પાંચથી, ઉત્તમૌજાએ ત્રણથી, ક્ષત્રદેવે સાતથી, સાત્યકિએ સોથી, યુદ્ધામન્યુએ આઠથી, યુધિષ્ઠિરે બારે કરી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દશે કરી તથા ચેકિતાને ત્રણ બાણે કરી દ્રોણને વીંધ્યા. તે વખતે મદ ઝરતા હસ્તિ સરખા, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા દ્રોણાચાર્યે, રથ સૈન્યને અતિક્રમણ કરી દઢસેનને પાડી નિર્ભયની પેઠે પ્રહાર કરતાં રાજાની સામે જઇ નવ બાણે કરી રથમાંથી ક્ષેમને પાડયો. વળી સૈન્યના મધ્યમાં જઇ સર્વ દિશાઓમાં વિચરતા તે બીજાઓના રક્ષક થયા પણ બીજાઓએ રક્ષણ કરવા લાયક ન થયા. બાર બાણે કરી શિખંડિને તથા વીસ બાણથી ઉત્તમૌજાને વિંધી ભલ્લ નામના એક બાણે કરી વસુદાનને યમ લોકમાં મોકલી દીધો. એંશીથી ક્ષત્રવર્માને તથા છવીશથી સુદક્ષિણને વિંધી, ભલ્લ નામના બાણેકરી ક્ષત્રદેવને રથ ઉપરથી પાડી નાંખ્યો. તેમ સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા તે, ચોસઠથી યુધામન્યુને તથા ત્રીસથી સાત્યકિને વિંધી વળી યુધિષ્ઠિર સામે દોડયા. સામે આવતા તેમને જોઇ રાજામાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર, વેગવાન અશ્વે કરી ગુરૂ આગળથી પલાયન કરવા લાગ્યા. તે વખતે પાંચાલ્ય દ્રોણ સામે દોડયો. તેને તેમણે ધનુષ, અશ્વ તથા સારથિ સહિત હણ્યો, તેથી તે, આકાશમાંથી નક્ષત્ર પડે તેમ રથ ઉપરથી પૃથ્વી પર પડયો. એ રીતે પંચાલોના યશને વધારનાર તે રાજપુત્ર હણાયો તે જોઇ, 'દ્રોણને મારો, દ્રોણને મારો.' એ પ્રમાણે સેનાના મધ્યમાં મોટો શબ્દ થતો હતો. પણ બળવાન દ્રોણાચાર્યે. અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા પંચાલ, મત્સ્ય, કેકય, સૃંજય તથા પાંડવોને ક્ષોભ પમાડી, સાત્યકિ, ચેકિતાન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડિ, વાર્ધક્ષેમિ, ચૈત્રસેનિ, રૂડી કાંતિવાળા સેનાબિંદુ એટલા એ અને નાના દેશના અધિપતિ સર્વ બીજા રાજાઓને પણ કૌરવોથી વિંટાયલા તેમણે સંગ્રામમાં જીત્યા; તે સમયે હે મહારાજ ! તે સહા સંગ્રામમાં જય પામેલા તમારી તરફના, ચોતરફ ભાગતા પાંડવ તરફનાઓને મારવા લાગ્યા. હે ભારત ! ઇન્દ્ર જેમ દૈત્યોને મારે તેમ તે મહાત્માએ મારવા માંડેલા પાંચાલ કેકય તથા મત્સ્ય રણમાં કંપવા લાગ્યા.

ते दानवा इवेंद्रेण वध्यमाना महात्मना ॥
पंचालाः केकयामत्स्याः समकंपंत भारत ॥

इतिश्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्रोणयुद्धे गुर्जरभाषाया-मेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ જો. દ્રોણે જમાવેલો જંગ.

धृतराष्ट्र उवाच—भारद्वाजेन भग्नेषु पांडवेषु महामृधे।
पंचालेषु च सर्वेषु कश्चिदन्योभ्यवर्तत ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! મહા સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યે પાંડવ તથા સર્વ પંચાલોને પરાજય પમાડયા તે વખતે પાંડવ તરફનો બીજો કોઇ સામે આવી ઉભો કે ક્ષત્રિયોના યશને વધાવનારી, કુત્સિત પુરૂષોએ ન સેવેલી, શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ સેવન કરેલી એવી યુદ્ધ વિષે વિરામ બુદ્ધિએ કરી, ભંગાણ વખતે પાછો ફરી સામે આવી ઉભો રહેનાર શૂરવીરમાં શ્રેષ્ઠ કોઇ હતો કે ન હતો? હે સંજય! બગાસાં ખાતા વ્યાઘ્ર તથા મદ ઝરતા હસ્તિ સરખા, સંગ્રામમાં પ્રાણત્યાગ કરનાર, સજ્જ થયેલા, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, મોટા ધનુષવાળા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શત્રુઓને ભય વધારનાર, કરેલા ઉપકારને જાણનાર, સત્યમાં તત્પર, દુર્યોધનના હિતેચ્છુ, શૂરવીર, સંગ્રામમાં સામે ઉભેલા દ્રોણાચાર્યને જોઇ પાછા ફરી કયા શૂરવીર સામે આવ્યા તે મને કહે? સંજય કહે છે—સમુદ્રના ઓઘે કરી તણાતાં નાના નાવની પેઠે દ્રોણના ધનુષમાંથી મૂકાયલા બાણના ઓઘે કરી હણાતા તથા ચલાયમાન થતા પંચાલ, પાંડવ, મત્સ્ય, સંજય, ચેદિ તથા કેકયને જોઈ કૌરવો નાના પ્રકારનાં રણવાદ્ય સાથે સિંહનાદ કરતા રથ, હસ્તિ તથા મનુષ્યોને ચોતરફથી નાસવા લાગ્યા. તેમને જોઇ સૈન્યના મધ્યમાં રહેલો તથા સ્વજનથી વિંટાયલો દુર્યોધન રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થઇ જાણે હસતો હોય નહિ, તેમ કર્ણને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે 'હે રાધેય! સિંહ જેમ વનના મૃગોને ત્રાસ પમાડે તેમ દઢ ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્યે ત્રાસ પમાડેલા તથા તેમના બાણે કરી ખેદ પામતા પંચાલોને જો. વાયુએ ભાગેલાં મોટાં વૃક્ષોની પેઠે દ્રોણે હણેલા આ કદી પણ હવે પાછા યુદ્ધની ઇચ્છા નહિ કરે, એમ હું માનું છું. મહાત્મા દ્રોણે સુવર્ણના પુંખવાળાં બાણે કરી પીડિત કરેલા આ, તે તે ઠેકાણે ઘુર્ણાયમાન થઇ અનેક માર્ગે નાસે છે અને અગ્નિએ કરી ચોતરફથી તપાયમાન થયેલા હસ્તિઓની પેઠે મંડળાકાર થઇ ઉભા રહે છે. ભ્રમરની પેઠે દ્રોણનાં તીક્ષ્ણ બાણે વિંધેલા, પલાયન કરવામાં તત્પર એવા આ પરસ્પર છુપાય છે. હે કર્ણ! પાંડવ તથા સૃંજયે કરી હીન, મારા યોદ્ધાઓથી વિંટાયલા મહા ક્રોધી આ ભીમસેનને જોઇ આ વખતે આનંદ થાય છે, માટે દુર્મતિવાળો પાંડુપુત્ર જીવિત તથા રાજ્યથી નિરાશ થઇ આજ જરૂર સર્વ લોકને દ્રોણમય દેખશે.'

દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી કર્ણે કહ્યું કે, હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ! હે દુર્યોધન! આ મહાબાહુ જીવતા સુધી સંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે; તેમ આપણી તરફથી થતા સિંહનાદોને પણ એ સહન કરશે નહિ. તેમ શૂરવીર, બળવાન, અસ્ત્ર શીખેલા, યુદ્ધમાં દુર્મદ પાંડવો યુદ્ધમાંથી કદી ભાગે પણ નહિ, એમ હું સમજું છું. વિષ, અગ્નિ, દ્યૂત સંબંધી કલેશ તથા વનવાસને સ્મરણ કરતા પાંડવો સંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે. પાછો ફરેલો, ઘણા તેજવાળો, મહાબાહુ કુંતિપુત્ર વૃકોદર શ્રેષ્ઠ, શ્રેષ્ઠ ઉદાર રથિઓને હણશે. તેમજ ખડ્ગ, ધનુષ, શક્તિ, અશ્વ હસ્તિ, પાયદળ, રથ, ભુશંડી તથા દંડે કરી આપણા સમુદાયને તે હણશે. એને સાત્યકિ આદિ લેઇને રથિઓ, પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય તથા વિશેષે કરી બીજા પાંડવો પણ અનુસરે છે. શૂરવીર, બળવાન, પરાક્રમી, પ્રહાર કરનાર, ક્રોધે ભરાયલા ભીમસેને પ્રેરેલા, કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ

મહારથિ ભીમસેનના રક્ષણ વાસ્તે સૂર્યને જેમ વાદળના ગણ, સામે આવે તેમ દ્રોણ સામે આવી ઉભા હતા. એક ઠેકાણે ઉભેલા એ બધા, આપણે રક્ષણ ન કરેલા, નિયમિત વ્રતવાળા દ્રોણને, મારવાને ઇચ્છતા તીડ નામના જંતુઓ જેમ દીપને પીડે તેમ પીડશે. આ વખતે દ્રોણ ઉપર અતિ ભાર આવી પડયો છે, એમ હું માનું છું. માટે જલદી આપણે જ્યાં દ્રોણ છે ત્યાં તેમના રક્ષણ વાસ્તે ચાલો; કારણ વૃક નામનાં શિકારી પશુઓ જેમ મોટા હસ્તિને મારે તેમ નિયમિત વ્રતવાળા દ્રોણને તેઓ હઠાવશે. સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી ભાઇઓ સહિત દુર્યોધન રાજા જ્યાં દ્રોણનો રથ હતો ત્યાં ગયો. તે વખતે નાના પ્રકારના વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વે કરી પાછા ફરેલા દ્રોણને પીડતા પાંડવોનો મોટો શબ્દ થતો હતો.

तत्रारावो महानासीदेकं द्रोणं जिघांसतां ।
पांडवानां निवृत्तानां नानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्रोणयुद्धे गुर्जरभाषायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો. પાંડવસેનાનું વર્ણન.

धृतराष्ट्र उवाच—सर्वेषामेव मे ब्रूहि रथचिन्हानि संजय ।
ये द्रोणमभ्यवर्तंत क्रुद्धाभीमपुरोगमाः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેનાદિક જે યોદ્ધાઓ દ્રોણ સામે આવ્યા તે સર્વના રથના અશ્વ તથા ધ્વજ કેવા હતા તે મને કહે ? સંજય કહે છે–રીંછ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ જોડેલા રથ ઉપર બેસી ભીમસેન દ્રોણ સામે આવ્યો. રૂપા સરખા વર્ણવાળા અશ્વ જોડેલા રથપર બેસી શૂરવીર સાત્યકિ, સારંગ સરખા વર્ણવાળા અશ્વયુક્ત રથમાં બેસી ક્રોધાક્રાંત થયેલો યુધામન્યુ, પારાવત સરખા વર્ણવાળા સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા મહા વેગવાન અશ્વવાળા રથ પર બેઠેલો દ્રુપદ પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, લાલ કમળ સરખા વર્ણવાળા ઘોડાયુક્ત રથમાં બેઠેલો પિતાના રક્ષણને ઇચ્છતો નિયમિત વ્રતવાળો, ક્ષત્રધર્મા, કમળ પત્ર સરખા વર્ણ જેવા તથા નિર્મળ નેત્રવાળા શણગારેલા અશ્વયુક્ત રથમાં બેઠેલો શિખંડિ પુત્ર ક્ષત્રદેવ, મોટાં છે લલાટ, કટિદેશ, સ્કંધ, વક્ષઃસ્થળ તથા વેગ જેમનો; મોટી ગ્રીવા તથા નાના મસ્તકવાળા પોપટનાં પીંછાં સરખાં રૂંવાંવાળા મનોહર કાંબોજ દેશના અશ્વ જોડેલા રથમાં બેસી નકુળ, હે ભારત ! મેઘ સરખા કૃષ્ણ અશ્વ જોડેલા રથમાં બેઠેલો ક્રોધાયમાન ઉત્તમૌજા, તેતર સરખા ચિત્રવર્ણવાળા, વેગે કરી વાયુ સરખા અશ્વયુક્ત રથમાં બેસી ઉગામેલા આયુધવાળો સહદેવ, હસ્તિના દાંત સરખા વર્ણવાળા, કાળા વાળથી શોભિતા, ભયંકર વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વયોજિત રથપર બેઠેલા પુરૂષમાં સિંહરૂપ યુધિષ્ઠિર, સુવર્ણના ઉપસ્કરથી ઢંકાયલા, વાયુ સરખા વેગવાળા ઘોડા જોડેલા રથે કરી યુધિષ્ઠિરનાં સર્વ સૈન્ય; તે સર્વે રક્ષા કરેલા સુવર્ણમય છત્રવાળા, રૂડી કેશવાળીવાળા યુદ્ધમાં સર્વ શબ્દ સહન કરે

નાર ઘોડા જોડેલા રથમાં બેઠેલા રાજાની પાછળ પાંચાલ્ય દ્રુપદ, તેની પાછળ પાટલીપુષ્પ સરખા વર્ણવાળા અશ્વયુક્ત રથમાં બેઠેલો, શત્રુને મારનાર, સર્વ મહારથિ સહિત વિરાટ, તેની પાછળ પોતપોતાના સૈન્યથી વિંટાયલા કેકય, શિખંડિ તથા ધૃષ્ટકેતુ, હરિદ્રા સરખા વર્ણવાળા તથા વેગવાન, સુવર્ણની માળા પહેરેલા અશ્વયોજિત રથમાં બેઠેલો વિરાટનો પુત્ર, દ્રોણ સામે ધસી આવ્યો. ઇન્દ્રગોપ નામનાં જંતુ સરખા લાલ વર્ણવાળા અશ્વયોજિત રથમાં બેઠેલા સુવર્ણ સરખી કાંતિ તથા લાલ ધ્વજાવાળા, સુવર્ણની માળાવાળા, શૂરવીર, યુદ્ધમાં ચતુર, કવચવાળા પાંચ ભાઇ કેકય, વરસતા મેઘ સરખા દેખાતા હતા. આમ્રપત્ર સરખા વર્ણવાળા, તુંબરૂ ગંધર્વે આપેલા દિવ્ય અશ્વ ઘણા તેજવાળા પાંચાલ્ય શિખંડિને વહન કરતા હતા. પંચાલોના બાર હજાર મહારથિઓમાંથી ૭ હજાર શિખંડિ પાછળ ચાલતા હતા. હે મારિષ! પુરૂષમાં સિંહરૂપ શિશુપાળના પુત્રને ચોતરફ ક્રીડા કરતા સારંગ સરખા વિચિત્ર પ્રકારના અશ્વ વહન કરતા હતા. ચેદિયોમાં શ્રેષ્ઠ, અતિ બળવાન, દુઃખેકરી કોઇથી જીતી શકાય નહિ એવો ધૃષ્ટકેતુ, કાંબોજ નામના વિચિત્ર પ્રકારના અશ્વ જોડેલા રથે કરી દ્રોણ સામે આવ્યો. સુકુમાર અંગવાળા કેકય, બૃહત્ક્ષત્રને, ધાન્ય તૃણના ધૂમ સરખા વર્ણવાળા સિંધુ દેશના અશ્વ વહન કરતા હતા. મલ્લિકા સરખાં નેત્ર તથા પદ્મ સરખા વર્ણવાળા કાંબોજ સરખા મોટા પૃષ્ઠભાગવાળા શણગારેલા અશ્વ, શિખંડિના શૂરવીર રક્ષદેવ નામના પુત્રને વહન કરતા હતા. સુવર્ણના સાજથી ઢંકાયલા સીતમિશ્ર પીતવર્ણવાળા ક્ષમાવાન અશ્વ, સંગ્રામમાં શત્રુને દમન કરનાર સેનાબિંદુને વહન કરતા હતા. શ્વેત છે રોમ તથા કેશવાળી જેમની અને કૃષ્ણવર્ણ છે ત્વચા, શુક્લ લોચન, ઓષ્ઠ તથા ખરી જેમની એવા મુનિઓએ વહન કરેલા ક્રૌંચ વર્ણ અશ્વ યુવાવસ્થાવાળા અભિભુ નામના કાશિરાજાના સુકુમાર અંગવાળા મહારથિ પુત્રને વહન કરતા હતા. શ્વેત વર્ણ તથા કૃષ્ણ ગ્રીવાવાળા વેગે કરી મન સરખા, સારથિની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર અશ્વ પ્રતિવિંધ્ય નામના રાજપુત્રને વહન કરતા હતા. રક્તમિશ્રિત પીતવર્ણવાળા તરૂણ આદિત્ય સરખા અશ્વ, પ્રશંસા કરવા લાયક નકુળ પુત્ર શતાનીકને વહન કરતા હતા. સુવર્ણના ચોખડાવાળા રક્તમણિ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, સંગ્રામમાં પુરૂષોમાં સિંહરૂપ દ્રૌપદી પુત્ર શ્રુતકર્માને વહન કરતા હતા. ચાષ પક્ષીનાં પિંછ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વ, શ્રુત-કીર્તિને વહન કરતા હતા; અને પીતવર્ણવાળા અશ્વ, સંગ્રામમાં કૃષ્ણ તથા અર્જુનથી અધિક ગુણવાન જેને કહે છે એવા અભિમન્યુને વહન કરતા હતા. મોટી કાયાવાળા વૃદ્ધિ પામેલા ફળ વગરના સાલના દાંડા સરખા અશ્વ, દુર્યોધનાદિક પાસેથી આવી પાંડવોનો આશ્રય કરેલા એક યુયુત્સુ નામના કુમારને વહન કરતા હતા. શણગારેલા, કૃષ્ણવર્ણવાળા અશ્વ, ભયંકર, યુદ્ધમાં વેગવાન વાર્ધક્ષેમિને વહન કરતા હતા. સારથિની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલ-નાર કાળા પગવાળા સુવર્ણના ઉપસ્કરથી શોભિતા અશ્વ, સૌચિત્તિ નામના કુમારને વહેતા હતા. સુવર્ણ સરખા પૃષ્ઠભાગ તથા કૌશેય સરખા વર્ણવાળા સુવર્ણની માળાથી શોભિતા વિનયવાન અશ્વ શ્રેણિમાનને વહેતા હતા. સુવર્ણની માળા ધારણ કરેલા, સુવર્ણ સરખા પૃષ્ઠભાગવાળા શણગારેલા શૂરવીર અશ્વ, પ્રશંસા કરવા લાયક નરશ્રેષ્ઠ કાશિરાજને વહન કરતા હતા. અસ્ત્રવિદ્યા, ધનુર્વેદ તથા બ્રાહ્મણ અને વેદમાં પારંગત એવા આવતા સત્યધૃ-તિને અરૂણ વર્ણવાળા અશ્વ વહેતા હતા. પારાવત સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, દ્રોણના ભાગ-રૂપ કલ્પેલા પંચાળના સેનાધિપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વહન કરતા હતા. તેની પાછળ સત્યધૃતિ, યુદ્ધમાં દુર્મદ સૌચિત્તિ, શ્રેણિમાન, વસુદાન તથા કાશિરાજનો પુત્ર અભિભૂ, યમ તથા કુબેરની

ઉપમાં આપવા લાયક એટલા શૂરવીર સુવર્ણની માળા પહેરેલા વેગવાન કાંબોજ નામના અશ્વ જોડેલા રથેકરી શત્રુના સૈન્યને ભય પમાડતા હતા. સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા છે રથ તથા ધ્વજ જેમના એવા ઉગામેલા આયુધવાળા, મોટા ધનુષવાળા ૭ હજાર કાંબોજ પ્રભદ્રક, બાણ સમુદાયથી શત્રુઓને કંપાવતા મૃત્યુનો સ્વીકાર કરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નની પાછળ ચાલતા હતા. પિંગળ તથા ગૌરવર્ણવાળા સુવર્ણની માળાવાળા ગ્લાનિરહિત મનવાળા ઉત્તમ અશ્વ, ચેકિતાનને વહેતા હતા. ઇન્દ્રાયુધ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વ જોડેલા રથે કરી અર્જુનનો મામો કુંતિભોજ રણમાં આવતો હતો. ચિત્રેલા તારા સરખા ચિન્હયુક્ત, નીલવર્ણવાળા અશ્વ રોચમાન રાજાને સંગ્રામમાં વહન કરતા હતા. વિચિત્ર વર્ણ તથા શ્યામ પગવાળા સુવર્ણના ઉપસ્કરથી શોભિતા શ્રેષ્ઠ અશ્વ, જરાસંધ પુત્ર સહદેવને વહન કરતા હતા. કમળના નાળ સરખા વર્ણવાળા વિચિત્ર પ્રકારના અને સિચાણા સરખા વેગવાળા ઉત્તમ અશ્વ, સુદામાને વહેતા હતા, શ્વેતમિશ્રિત અરૂણવર્ણ તથા શ્વેત રૂંવાંવાળા અશ્વ, ગોપતિના પુત્ર પાંચાલ્ય સિંહસેનને વહેતા હતા. સર્ષવના પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વ, પંચાળોમાં પ્રખ્યાત પુરૂષમાં સિંહરૂપ જનમેજયને વહન કરતા હતા. માષા સરખા વર્ણવાળા વેગવાન મોટા, સુવર્ણની માળાવાળા દધિ સરખા શ્વેત પૃષ્ઠભાગ તથા વિચિત્ર પ્રકારનાં મુખવાળા અશ્વ, પાંચાલ્યને વહેતા હતા. શોભાયમાન મસ્તકવાળા શૂરવીર, કમળના પરાગ સરખા વર્ણવાળા ગૌર અશ્વ દંડધારને વહન કરતા હતા. કંઇક લાલમિશ્રિત મલિન વર્ણવાળા પૃષ્ઠભાગ વિષે મલિન; શ્વેતવર્ણે કરી શોભિતા ઉડતા હોય નહિ તેની પેઠે ચાલનાર અશ્વ, વ્યાઘ્રદત્તને વહેતા હતા. વિચિત્ર પ્રકારનો વર્ણ તથા કાળા મસ્તકવાળા, વિચિત્ર પ્રકારની માળાઓથી શોભિતા સુંદર અશ્વ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ પાંચાલ્ય સુધન્વાને વહેતા હતા. વજ્રના સરખો છે સ્પર્શ જેમનો એવા ઇન્દ્રગોપ સરખા, આશ્ચર્યરૂપ છે દર્શન જેમનું એવા અશ્વ, ચિત્રાયુધને વહન કરતા હતા. સુવર્ણની માળા ધારણ કરેલા કંઇક શ્વેત વર્ણવાળા અશ્વ, કોસલાધિપતિના પુત્ર સુક્ષત્રને વહન કરતા હતા. વિચિત્ર વર્ણવાળા મોટા, સુવર્ણની માળાવાળા સુંદર અશ્વ, યુદ્ધમાં ધૈર્યવાન ક્ષેમિને વહન કરતા હતા. એક વર્ણનાં છે ધ્વજ, કવચ, તથા ધનુષ જેનાં એવો શુલ્ક, શ્વેત અશ્વ જોડેલા રથે કરી દ્રોણ સામે આવતો હતો. ચંદ્ર સરખા સામુદ્રઅશ્વ, રૂદ્ર સરખા તેજવાળા સમુદ્રસેનના પુત્ર ચંદ્રસેનને વહન કરતા હતા. નીલ કમળ સરખા વર્ણવાળા સુવર્ણથી શોભિતા વિચિત્ર પ્રકારની માળા યુક્ત અશ્વ, વિચિત્ર પ્રકારના રથવાળા શૈબ્યને વહન કરતા હતા. વટાણાના પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા શ્વેતમિશ્રિત રક્ત રૂંવાંવાળા શ્રેષ્ઠ અશ્વ, યુદ્ધમાં દુર્મદ રથસેનને વહન કરતા હતા. શુક સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, સર્વ મનુષ્ય થકી જે રાજાને અત્યંત શૂર કહે છે તે પટચ્ચર નામના અસુરને હણનાર સમુદ્રાધિપને વહેતા હતા. ખાખરાના પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વો વિચિત્ર પ્રકારનાં છે કવચ, આયુધ તથા ધ્વજ જેનાં એવા વિચિત્ર પ્રકારની માળા પહેરેલા ચિત્રાયુધને વહેતા હતા. એક વર્ણના ધ્વજ, કવચ, ધનુષ તથા નીલ અશ્વ જોડેલા રથે કરી નીલરાજા દ્રોણ સામે આવ્યો. રત્નના ચિન્હવાળા, વિચિત્ર રૂપવાન વરૂથ, રથ, ધનુષ, વાજીંત્ર, ધ્વજ, તથા પતાકા સહિત ચિત્રરાજા દ્રોણ સામે આવ્યો. આકાશના વર્ણ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વ, રોચમાનના પુત્ર હેમવર્ણને વહન કરતા હતા. યુદ્ધ કરવામાં સમર્થ, શોભન ક્રિયાવાળા, સીતગૌર છે પૃષ્ઠભાગ જેમનો એવા કુકડાનાં ઇંડાં સરખા અશ્વ, યુદ્ધમાં દંડકેતુને વહન કરતા હતા. કેશવ ભગવાને, સંગ્રામમાં પોતાના પિતાને હણ્યો એ રીતે પાંડવોનો કપાટ ભેદાયો અને બાંધવો ભાગ્યા ત્યાર પછી ભીષ્મ, દ્રોણ, પરશુરામ, તથા કૃપા-

ચાર્ય પાસેથી અસ્ત્ર શીખી તે વિદ્યામાં રૂકિમ, કર્ણ, અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણે કરી સમાનપણાને પ્રાપ્ત થઇ દ્વારકાંપુરીને હણવા તથા સમગ્ર પૃથ્વીને જીતવા ઇચ્છતા તેને બુદ્ધિમાન સ્નેહિઓએ હિત વાસ્તે વારી રાખ્યો, તેથી વૈર સંબંધ મૂકી પોતાનું રાજ્ય કરતો હતો. સાગર ધ્વજવાન તથા પરાક્રમરૂપી દ્રવ્યવાળો બળવાન પાંડ્યરાજા, વૈડૂર્યમણિની જાળથી ઢંકાયલા ચંદ્રનાં કિરણ સરખા અશ્વ જોડેલા રથે કરી પોતાના દિવ્ય ધનુષનો ટંકાર કરતો દ્રોણ સામે આવ્યો. અરડુસાનાં પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, પાંડ્યના અનુસરનાર ચૌદ અયુત મુખ્ય રથિઓને વહન કરતા હતા. નાના પ્રકારનાં રૂપ, વર્ણ, આકૃતિ તથા મુખવાળા અશ્વ, રથચક્ર સરખા ધ્વજવાળા શૂરવીર ઘટોત્કચને વહેતા હતા. જે એકલો એકઠા મળેલા ભરતોના મતને મૂકી, સર્વ ઇચ્છિતનો ત્યાગ કરી ભક્તિવડે યુધિષ્ઠિર પાસે ગયો; લાલ નેત્રવાળો મહાબાહુ તે બૃહંત, મોટી કાયા તથા બળવાળા અશ્વેકરી દ્રોણ સામે દોડયો. સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, સુવર્ણના રથમાં બેઠેલા ધર્મજ્ઞ, સૈન્યના મધ્યમાં રહેલા રાજશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરની પાછળ ચાલતા હતા. નાના પ્રકારના વર્ણવાળા બીજા પણ કેટલાક શોભન ક્રિયાવાળા દેવ સરખા ઘણાક અશ્વ, યુદ્ધ વાસ્તે દ્રોણ સામે આવતા હતા. હે રાજેંદ્ર! સુવર્ણની ધ્વજાવાળા ભીમસેન સહિત દ્રોણ સામે આવતા કેટલાક સાવધાન યોદ્ધાઓ, ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓ જેવા દેખાતા હતા, તે સર્વને અતિક્રમણ કરી આગળ ઉભેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શોભતો હતો. સર્વ સૈન્યને અતિક્રમણ કરતો તે દ્રોણાચાર્ય સામે, અતિશય શોભતો હતો. હે મહારાજ! તે સમયે દ્રોણાચાર્યનો કૃષ્ણાજીન યુક્ત કમંડળના ચિન્હવાળો સુવર્ણમય સુંદર ધ્વજ પણ અત્યંત શોભતો હતો. ભીમસેનના વૈડૂર્યમણિથી શોભિતા મોટા સિંહના ચિન્હવાળા સુંદર ધ્વજને જોયો. કુરૂકુળના રાજા પાંડુપુત્ર મહા પરાક્રમી યુધિષ્ઠિરનો સુવર્ણમય ગ્રહગણ સહિત ચંદ્રલાંછિત ધ્વજ, અત્યંત શોભતો હતો. વિસ્તીર્ણ યંત્રે યુક્ત ઉત્તમ શબ્દવાળા, હર્ષ વધારનાર દિવ્ય એવા નંદ તથા ઉપનંદ નામના બે મૃદંગ પણ શોભતા હતા. નકુળના રથ વિષે રહેલા શરભના ચિન્હવાળા, સુવર્ણમય, અતિ ઉગ્ર તથા ભયંકર મોટા ધ્વજને અમે જોતા હતા. સહદેવના રથવિષે શત્રુઓને શોક વધારનાર કોઇથી સહન થાય નહિ એવો હંસલાંછિત ઘંટાયુક્ત પતાકાવાળો ધ્વજ શોભતો હતો. દ્રૌપદી પાંચ પુત્રના ધ્વજ, ધર્મ, વાયુ, ઇન્દ્ર તથા મહાત્મા અશ્વિનીકુમારના ચિન્હથી અત્યંત શોભતા હતા. હે રાજન્! અર્જુનકુમાર અભિમન્યુનો શાર્ઙ્ગપક્ષીના ચિન્હવાળો સુવર્ણથી ઉજ્વળ ઉત્તમ ધ્વજ રથપર અત્યંત શોભતો હતો. હે રાજેંદ્ર! ઘટોત્કચના ધ્વજવિષે ગૃધ્રપક્ષી શોભતો હતો, અને તેના અશ્વ પણ પૂર્વે જેવા રાવણના અશ્વ હતા તેવા ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરનાર હતા. હે નૃપ! ધર્મરાજનું દિવ્ય એવું માહેંદ્ર; ભીમસેનનું વાયવ્ય, ત્રૈલોક્યની રક્ષા વાસ્તે બ્રહ્માએ સૃજેલું અજર તથા દિવ્ય ધનુષ અર્જુનનું, નકુળનું વૈષ્ણવ, સહદેવનું અશ્વિજ, ઘટોત્કચનું દિવ્ય એવું ભયંકર પૌલસ્ત્ય, હે ભારત! રૌદ્ર આગ્નેય, કૌબેર, યામ્ય તથા ગિરીશ નામનાં પાંચ ધનુષરત્ન પાંચ દ્રૌપદી પુત્રોનાં, રૌદ્ર નામનું શ્રેષ્ઠ ધનુષ રોહિણીપુત્ર બળરામને પ્રાપ્ત થયું હતું, તે તેણે પ્રસન્ન થઇ મહાત્મા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુને આપ્યું છે; એટલા એ અને બીજા પણ સુવર્ણથી શોભિતા ઘણાક શત્રુઓને શોક વધારનાર શૂરવીરોના ધ્વજ ત્યાં દેખાતા હતા. ધ્વજાએ કરી અત્યંત બાધ કરનાર, કુત્સિત પુરૂષથી સેવન થઇ શકે નહિ એવું તે, દ્રોણસૈન્ય પટમાં લખેલા ચિત્ર સરખું શોભતું હતું. તે વખતે હે રાજન્! સંગ્રામમાં દ્રોણ સામે દોડતા શૂરવીરોના સ્વયંવરની પેઠે નામ તથા ગોત્ર સંભાળતાં હતાં.

शुश्रुवुर्नामगोत्राणि वीराणां संयुगे तदा ।
द्रोणमाद्रवतां राजन् स्वयंवर इवाहवे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि हयध्वजादिकथने गुर्जरभाषायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો. ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્રો માટે શોક.

धृतराष्ट्र उवाच—व्यथयेयुरिमे सेनां देवानामपि संजय ।
आहवे येभ्यवर्तंत वृकोदरमुखान्नृपाः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! સંગ્રામમાં ભીમસેનાદિક રાજાઓ દ્રોણ સામે આવ્યા. તે દેવતાની સેનાને પણ વ્યથા પમાડે એમાં સંશય નહિ. અદૃષ્ટે કરી બંધાયલો પુરૂષ જરૂર ઉત્પન્ન થાય છે. દિષ્ટચર્મમાંજ સર્વ અર્થ જુદા જુદા દેખાય છે. જો કે યુધિષ્ઠિર રાજા, કોઇ ન જાણે તે રીતે જટા તથા મૃગચર્મ ધારણ કરી ઘણા કાળસુધી અરણ્યમાં વિહાર કરતા હતા, તેજ યુધિષ્ઠિર, સંગ્રામમાં મોટી સેનાને આજ્ઞા કરે છે, તે પણ દૈવસંયોગથી અને મારા પુત્રને જે રાજ્ય મળ્યું હતું તે પણ દૈવયોગથી એમાં સંશય નહિ; કારણ કે નિશ્ચય પુરૂષ ભાગ્ય સાથેજ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તે તેને આકર્ષણ કરે છે; પણ પોતે જેમ ઇચ્છા કરે તેમ થતું નથી. આ યુધિષ્ઠિર રાજા દ્યૂતથી વ્યસનને પ્રાપ્ત થઇ અત્યંત ક્લેશને પ્રાપ્ત થયો હતો. તેજ આ વખતે ભાગ્યયોગે સહાયોને પ્રાપ્ત થયો છે. હે સંજય ! મંદ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન પૂર્વે મને કહેતો હતો કે, હે તાત ! કેકય, કાશિકા, કોસળ, ચેદિયો તથા વંગો પણ મારી તરફ આવ્યા છે, માટે સમગ્ર પૃથ્વી જેમ મને ભજે છે તેમ પાર્થને ભજતી નથી, તથાપિ આ વખતે તેની સેના સમૂહના મધ્યમાં રહેલા સારી રીતે ચોતરફથી રક્ષણ કરેલા દ્રોણને સંગ્રામમાં પાર્ષિત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પાડયા એનું કારણ ભાગ્ય વિના બીજું શું કહી શકાય ? ભાગ્યજ. પણ હે સંજય ! મને એક આશ્ચર્ય થાય છે કે, રાજાઓના મધ્યમાં રહેલા નિરંતર યુદ્ધથી આનંદ પામનાર, સર્વાસ્ત્રમાં પારંગત એવા મહાબાહુ દ્રોણ મૃત્યુ કેમ પામ્યા ? હે સંજય ! ભીષ્મ તથા દ્રોણને હણાયા સાંભળી કષ્ટ તથા અત્યંત મોહને પ્રાપ્ત થયેલો હું હવે જીવવાનો ઉત્સાહ નથી રાખતો. હે સંજય ! પૂર્વે પુત્રવિષે પ્રીતિ ધરનાર મને જોઇ વિદુરે કહ્યું હતું તે દુર્યોધન સહિત મને પ્રાપ્ત થયું, પણ હવે જો દુર્યોધનનો ત્યાગ કરી બાકીના પુત્રોનો બચાવ ઇચ્છું તો સમગ્રનું મરણ ન થાય તથાપિ તે અત્યંત નૃશંસ કર્મ કહેવાય. હું તે કેમ કરૂં ? તેમ જે પુરૂષ ધર્મનો ત્યાગ કરી કેવળ સ્વાર્થમાં તત્પર થાય તે આલોકથી ભ્રષ્ટ થઇ ક્ષુદ્રપણાને પ્રાપ્ત થાય છે હે સંજય ! મુખ્ય પુરૂષોનું મર્દન થવાથી હવે ઉત્સાહ રહિત આ દેશના શેષને હું જોતો નથી. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, ક્ષમાવાન જે વડે કરી આપણે નિરંતર જીવીએ છીએ તે બે મુખ્ય પુરૂષ જવાથી હવે શું બાકી રહેલું છે ? હવે તો હે સંજય ! કેવી રીતે યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું, કયા યોદ્ધા યુદ્ધ કરતા હતા, અને કયા ક્ષુદ્ર પુરૂષો ભયથી નાસતા હતા તે બધું યથાર્થ મને કહે ? રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને શું પરાક્રમ કર્યું ? તે પણ મને કહે, કારણ કે તેનાથી તથા તેના ભાઇ ભીમસેન થકી હમેશ મોટો ભય મને

રહે છે. હે સંજય! પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાં દ્રોણ સામે આવ્યા પછી. બાકી રહેલા મારા સૈન્યનો અત્યંત દારુણ પ્રહાર જે રીતે થયો હોય તે રીતે મને કહે. તેઓ આવ્યા તે વખતે તમારા મનને કેવું થયું અને મારી તરફના કયા શૂરવીરોએ કોને વારી રાખ્યા; તે પણ મને કહે?

कथं च वो मनस्तात निवृत्तेष्वभवत्तदा।
मामकानां च ये शूराः केस्तांस्तत्रन्यवारयन्॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वाणि संशप्तकवधपर्वाणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुर्विंशोऽध्यायः॥ २४॥

અધ્યાય ૨૫ મો. પાંડવોએ કરેલો ઉપમર્દ.

संजय उवाच—महद्भैरवमासीन्नः सन्निवृत्तेषु पांडुषु।
दृष्ट्वा द्रोणं छाद्यमानतैर्भास्करमिवांबुदैः॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! જે વખતે પાંડવ પાછા ફરી આવ્યા તે વખતે મેઘે ઢાંકેલા સૂર્યની પેઠે તેમણે ઢાંકી દીધેલા દ્રોણને જોઇ અમને મોટા ભય ઉત્પન્ન થયો, અને તેથી કરી ઉડેલી તીવ્ર રજે કરી તમારી સેના ઢંકાઇ જવાને લીધે દૃષ્ટિપંથ હણવાથી દ્રોણ હણાયા એમ અમે માનવા લાગ્યા. ક્રૂરકર્મ કરવા ઇચ્છતા મોટા ધનુષવાળા તે શૂરવીરોને જોઇ દુર્યોધને પોતાના સૈન્યને આજ્ઞા કરી કે, હે રાજાઓ! શક્તિ, ઉત્સાહ તથા બળ પ્રમાણે યુક્તિથી પાંડવની સેનાને વારો. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી સમીપ ઉભેલા ભીમસેનને જોઈ તેના જીવિતને હરણ કરવા ઇચ્છતો તમારો પુત્ર દુર્મર્ષણ બાણનો વરસાદ કરતો તેની સામે જઇ ક્રોધાયમાન થયેલા મૃત્યુની પેઠે બાણે કરી તેને મારવા લાગ્યો. તે વખતે ભીમસેન પણ બાણે કરી તેને પીડવા લાગ્યો; વળી ઇશ્વરે પ્રેરેલા પ્રાજ્ઞ, શૂરવીર તથા પ્રહાર કરનાર તે રાજાઓ રાજ્ય તથા મૃત્યુ ભયનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં શત્રુઓ સામે ઉભા રહ્યા. હે વિશાંપતે! દ્રોણને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા સંગ્રામમાં શોભિતા શિનીપૌત્ર શૂરવીર સાત્યકિને કૃતવર્માએ વારી રાખ્યો. ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ બાણના સમુદાયથી સામો તેને પણ વારી રાખ્યો. વળી મદોન્મત્ત હસ્તિ મદોન્મત્ત હસ્તિને વારે તેમ કૃતવર્માએ તેને વાર્યો. દ્રોણ સામે આવતા મોટા ધનુષવાળા ક્ષત્રવર્માને ઉગ્ર ધનુષ્યવાળા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથે તીક્ષ્ણ બાણે કરી વારી રાખ્યો. ક્ષત્રવર્માએ સિંધુપતિનાં ધ્વજ તથા ધનુષ કાપી ક્રોધથી દશ બાણે કરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં તેને વિંધ્યો. બાણ નાંખવામાં ચતુર સિંધુ રાજાએ પણ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી સંગ્રામમાં લોહમય બાણે કરી ક્ષત્રવર્માને વિંધ્યો. પાંડવ વાસ્તે યત્નથી દ્રોણ સામે આવતા ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શૂરવીર, મહારથિ યુયુત્સુને સાવધાન થયેલા સુબાહુએ વારી રાખ્યો. યુયુત્સુએ કૃષ્ણ તથા પીતવર્ણવાળાં બે ક્ષુર બાણે કરી બાણ ફેંકતા સુબાહુના ધનુષ બાણ સહિત બેઉ હાથ કાપી નાંખ્યા. પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજાને, ક્ષોભ પામેલા, સમુદ્રને કિનારો વારે તેમ, મદ્રાધિપતિ શલ્યે વારી રાખ્યા. તેની ઉપર ધર્મરાજાએ મર્મ ભેદનાર ઘણાંક બાણ નાંખ્યાં. મદ્રાધિપતિએ

પણ ચોસઠ બાણથી તેમને વિંધી સિંહનાદ કર્યો, વડિલ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે સિંહનાદ કરતા. તેનાં ધ્વજ તથા ધનુષ ક્ષુર નામનાં બે બાણથી કાપી નાંખ્યાં. તે વખતે મનુષ્યો ઉંચે સ્વરે પોકાર કરવા લાગ્યા. તેમજ સૈન્ય સહિત બાહ્લિક રાજાઓ, સૈન્ય સહિત દ્રોણ સામે આવતા દ્રુપદ રાજાને બાણે કરી વારી રાખ્યો. તે વખતે સેના સહિત પરસ્પર સામે આવેલા તે બેઉ વૃદ્ધનું મોટા યૂથપતિ મદ ઝરતા બે હસ્તિયોના જેવું ભયંકર યુદ્ધ થયું. પૂર્વે ઇન્દ્રે તથા અગ્નિએ જેમ બલિરાજાને વાર્યો હતો તેમ સૈન્ય સહિત અવંતિપુરીના, વિંદ તથા અનુવિંદે સૈન્ય સહિત મત્સ્ય દેશના વિરાટ રાજાને વારી રાખ્યો. મત્સ્યના યોદ્ધાઓને કેકય સાથે દેવાસુર યુદ્ધ સરખું, ભય રહિત છે અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ જેમાં એવું અતિ આકુળ યુદ્ધ થયું. બાણ સમુદાયને ફેંકતા દ્રોણ સામે જતા નકુળ પુત્ર શતાનીકને સભાપતિ શ્રુતકર્માએ વારી રાખ્યો. તેટલામાં નકુળ પુત્ર અત્યંત તીક્ષ્ણ કરેલાં ભલ્લ નામનાં ત્રણ બાણે કરી સંગ્રામ વિષે શ્રુતકર્માને બાહુ તથા મસ્તક રહિત કર્યો. બાણના ઓઘ નાંખતા દ્રોણ સામે આવતા પરાક્રમી તથા શૂરવીર સુતસોમને વિવિંશતિએ વારી રાખ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સુતસોમે સરળ બાણે કરી બળવાન વિવિંશતિને ભેદી સકવચ તે સામે ઉભો રહ્યો નહિ. ભીમરથે તીક્ષ્ણ કરેલાં લોહમય છ બાણે કરી અશ્વ તથા સારથિ સહિત શાલ્વને યમલોકમાં મોકલી દીધો. હે મહારાજ ! મયૂર સરખા અશ્વ જોડેલા રથે કરી સામે આવતા તમારા પૌત્ર શ્રુતકર્માને તમારા ચૈત્રસેનિ પૌત્રે વારી રાખ્યો. દુઃખથી સહન થાય નહિ એવા, પરસ્પર વધને ઇચ્છતા તે બેઉ તમારા પૌત્ર વડિલોની અર્થસિદ્ધિ વાસ્તે ઉત્તમ યુદ્ધ કરતા હતા. મહા સંગ્રામમાં દ્રોણની આગળ ઉભેલા પ્રતિવિંધ્યને જોઇ પિતાને માન આપતા અશ્વત્થામાએ બાણથી એને વારી રાખ્યો. પ્રતિવિંધ્યે તીક્ષ્ણ બાણે કરી પિતા વાસ્તે ઉભેલા સિંહલાંગુલ ચિન્હવાળા ક્રોધાયમાન થયેલા તેને વિંધ્યો. હે નરર્ષભ ! તેટલામાં બીજ વાવવા વખતે જાણે બીજ વાવતા હોય તેની પેઠે દ્રૌપદી પુત્રોએ અશ્વત્થામા ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. દ્રોણ સામા જતા અર્જુન પુત્ર મહારથિ દ્રૌપદેય શ્રુતકીર્તિને દુઃશાસનના પુત્રે વારી રાખ્યો. અર્જુન સરખો તે અર્જુન પુત્ર અત્યંત તીક્ષ્ણ કરેલાં ભલ્લ નામનાં ત્રણ બાણે કરી તેનાં ધનુષ, ધ્વજ, તથા સારથિને છેદી દ્રોણ સામે ગયો. હે રાજન્ ! જે બેઉ સેનાવિષે અત્યંત શૂર મનાય છે. પટચ્ચર નામના અસુરને હણનાર સમુદ્રાધિપને લક્ષ્મણે વારી રાખ્યો. હે ભારત ! લક્ષ્મણનાં ધનુષ તથા ધ્વજ ચિન્હ છેદી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરતો હતો. સંગ્રામમાં દ્રોણ સામે આવતા યાજ્ઞસેનિ યુવાવસ્થાવાળા શિખંડિને મહા પ્રાજ્ઞ યુવાવસ્થાવાન વિકર્ણે વારી રાખ્યો. તે વખતે શિખંડિએ બાણના સમુદાયથી તેને ઢાંકી દીધો. બાણ સમુદાયનો નાશ કરી બળવાન તમારો પુત્ર શોભતો હતો. દ્રોણ સામે જતા શૂરવીર ઉત્તમૌજાને સંગ્રામમાં બાણના સમુદાયથી અંગદે વારી રાખ્યો, તે વખતે પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તે બેઉનો સર્વ સૈનિકોને પ્રીતિ વધારનાર અત્યંત ભયંકર પ્રહાર ચાલતો હતો. દ્રોણ સામે જતા શૂરવીર પુરૂજીતને મોટા ધનુષવાળા બળવાન દુર્મુખે વત્સદંત નામના બાણથી વારી રાખ્યો, તે સમયે તેણે નારાચ નામના બાણે કરી દુર્મુખની ભૃકુટિનો મધ્યભાગ વિંધ્યો. તેણે કરી તેનું મુખ, નાળ સહિત કમળ સરખું શોભતું હતું. દ્રોણ સામે જતા લાલ ધ્વજાવાળા પાંચ ભાઇ કેકયને બાણના વરસાદથી કર્ણે વારી રાખ્યા. અત્યંત સંતપ્ત થયેલા તેમણે બાણના વરસાદથી એને ઢાંકી દીધો. તેણે પણ વારંવાર બાણ સમુદાયથી તેમને ઢાંકી દીધા. પરસ્પર આવતા બાણના સમુદાયથી ઢંકાઇ જવાને લીધે અશ્વ, સારથિ,

ધ્વજ તથા રથ સહિત કર્ણ તથા પેલા પાંચ ભાઇ કેકય પણ દેખાતા ન હતા. દ્રોણ સામે જતા નીલ, કાશ્ય તથા જયત્સેન એ ત્રણને દુર્જય, જય તથા વિજય નામના તમારા ત્રણ પુત્રોએ વારી રાખ્યા. તે વખતે પરસ્પર તેમનું એક બાજુએ સિંહ, વ્યાઘ્ર તથા તરક્ષુ અને બીજી બાજુ રીંછ, મહિષ તથા બલિવર્દનું, પરસ્પર જેવું યુદ્ધ થાય તેવું જોનારને પ્રીતિ વધારનાર ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું. યુદ્ધમાં દ્રોણ સામે જતા સાત્વતને ક્ષેમધૂર્તિ તથા બૃહંત નામના બે ભાઇઓએ તીક્ષ્ણ બાણે કરી વિંધ્યા, તે વખતે અન્યોન્ય તેમનું બિયાબાન વન વિષે મદ ઝરતા બે મુખ્ય હસ્તિ તથા સિંહનું જેવું પરસ્પર યુદ્ધ થાય તેવું અતિ આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થવા માંડ્યું. યુદ્ધમાં દ્રોણ સામે જતા, યુદ્ધથી આનંદ પામનાર એકલા અંબષ્ટ રાજાને બાણ ફેંકતાં ક્રોધાયમાન થયેલા ચેદિ રાજાએ વારી રાખ્યો, તે સમયે અંબષ્ટ રાજાએ અસ્થિ ભેદનાર શલાકાએ કરી ચેદિરાજને ભેદ્યો: તે બાણ સહિત ધનુષનો ત્યાગ કરી રથ ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. ક્રોધારક્ત રૂપવાળા દ્રોણ સામે આવતા વાર્ષ્ણેય, વાર્ધક્ષેમિને ઉદાર ચિત્તવાળા શરદ્વાનના પુત્ર કૃપાચાર્યે ક્ષુરપ નામના બાણે કરી વારી રાખ્યો. તે વખતે, પરસ્પર વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરતા કૃપાચાર્ય તથા વાર્ષ્ણેય વાર્ધક્ષેમિને, જે યોદ્ધાઓ જોતા હતા તે યુદ્ધમાં આસક્ત મનવાળા થઇ બીજી ક્રિયાને ભૂલી જતા હતા. દ્રોણ સામે આવતા સાવધાન મણિમાન રાજાને દ્રોણના યશને વધારનાર સૌમદત્તિએ વારી રાખ્યો. મણિમાન રાજાએ સૌમદત્તિનાં વિચિત્ર પ્રકારનાં ધનુષ, ધ્વજ, પતાકા તથા સારથિને પાડી છત્ર પણ રથપરથી પાડી નાખ્યું. તે વખતે યૂપાધ્વજવાળો શત્રુને હણનાર સૌમદત્તિ રથમાંથી નીચે કૂદી પડી શ્રેષ્ઠ ખડ્ગથી અશ્વ, સારથિ, ધ્વજ તથા રથ સહિત તેને મારી પાછો પોતાના રથમાં બેસી બીજું ધનુષ લેઈ ઘોડાઓને નિયમમાં રાખતો પાંડવની સેનાને મારવા લાગ્યો. અસુર પ્રત્યે આવતા ઇન્દ્રની પેઠે દ્રોણ પ્રત્યે આવતા, દુઃખે કરી જીતી શકાય નહિ એવા પાંડ્ય રાજાને સમર્થ વૃષસેને બાણના ઓઘથી વારી રાખ્યો. ગદા, ભાલા, ખડ્ગ, પટા, લાકડીઓ, પાષાણ દંડ, અગ્ન્યસ્ત્ર, સાંગ, ગુરંજ, બાણ, મુસળ, મોદાલી, ચક્ર, ગોફણ, ફરસી, રજ, વાયુ, અગ્નિ, સલિલ, ભસ્મ, લોષ્ઠ, તૃણ તથા દ્રુમે કરી સેનાને વ્યથા પમાડતો, ખેદ ઉપજાવતો ભાગતો, હણતો, ભગાડતો, ફેંકતો તથા ભય પમાડતો ઘટોત્કચ રાક્ષસ, દ્રોણ સામે આવ્યો. તેને કોપાયમાન થયેલો અલંબુષ રાક્ષસે નાના પ્રકારનાં યુદ્ધ સાધનભૂત શસ્ત્રે કરી મારવા માંડ્યો. તે વખતે રાક્ષસમાં મુખ્ય તે બેઉનું શંબરાસુર તથા ઇન્દ્રના યુદ્ધ જેવું યુદ્ધ થયું. હે રાજન્! એ રીતે તમારા તથા તેમના સંકુલ યુદ્ધમાં રથ, હસ્તિ તથા પાયદળોનાં સેંકડો દ્વંદ્વયુદ્ધ થતાં હતાં. તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. દ્રોણને મારવા તથા રક્ષણ કરવા વખતે એકઠા મળેલાઓનો જેવો સંગ્રામ થયો હતો, એવો સંગ્રામ પૂર્વે મેં કદી દીઠો ન હતો, તેમ સાંભળ્યો પણ ન હતો. હે પ્રભો! આ ઘોર આશ્ચર્યરૂપ અને આ રૌદ્ર, એ રીતે કહેવાતા તે સંગ્રામમાં વિસ્તૃત ઘણાંક યુદ્ધ દેખાતાં હતાં.

इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
तत्र युद्धान्यदृश्यंत प्रततानि बहूनि च ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वंद्वयुद्धे गुर्जरभाषायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો. ભગદત્તનું પરાક્રમ.

धृतराष्ट्र उवाच—तेष्वेवं सन्निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ॥
कथं युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! એ રીતે તેઓ વિભાગ પ્રમાણે પાછા ફરી સામે આવ્યા ત્યારે પાંડવ તથા વેગવાન મારી તરફનાઓનું કેવી રીતે યુદ્ધ થયું ? હે સંજય ! અર્જુને સંશપ્તક સૈન્ય પ્રત્યે શું કર્યું અને સંશપ્તકોએ અર્જુન પ્રતિ શું કર્યું, તે પણ મને કહે? સંજય કહે છે-પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ પાછા ફર્યા અને બેઉ સેનાના યોદ્ધાઓ વિભાગ પ્રમાણે સામે ઉભા રહ્યા તે વખતે તમારા પુત્ર દુર્યોધને હસ્તિ સૈન્ય સહિત ભીમસેન સામે દોડી, હસ્તિ, હસ્તિને તથા બલિવર્દ બલિવર્દને જેમ બોલાવે તેમ યુદ્ધ વાસ્તે તેને બોલાવ્યો. તેણે બોલાવેલો યુદ્ધમાં કુશળ તથા બાહુબળ યુક્ત ભીમસેન, હસ્તિસૈન્ય સામે દોડી તે જ વખતે તે સૈન્યને નારાચ નામનાં બાણે કરી ભેદવા લાગ્યો. વિમુખ તથા મદ રહિત થયેલા ચોતરફ મદ ઝરતા પર્વત સરખા હસ્તિઓને જોઇ પવનનો પુત્ર ભીમ વૃદ્ધિ પામેલો વાયુ જેમ વાદળાંના સમૂહનો નાશ કરે તેમ તે સૈન્યોનો નાશ કરવા લાગ્યો. તે સમયે હસ્તિઓપર બાણ સમૂહ નાંખતો ભીમસેન, સર્વ ભુવન વિષે કિરણોનો વિસ્તાર કરતો, ઉદય પામેલો સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. તેના બાણે કરી વિંધાયલા હસ્તિઓ, આકાશમાં સૂર્યનાં કિરણોએ કરી વ્યાપ્ત થયેલા અનેક મેઘ શોભે તેમ શોભતા હતા. એ પ્રમાણે હસ્તિઓનો નાશ કરતા વાયુપુત્ર ભીમસેનની સામે આવી ક્રોધાયમાન થયેલા દુર્યોધને તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણે કરી તેને ભેદ્યો, તેજ ક્ષણે ક્રોધથી રૂધિર સરખા લાલ નેત્રવાળા ભીમસેને દુર્યોધન રાજાને તેના નાશ વાસ્તે તીક્ષ્ણ બાણથી વિંધ્યો. વળી બાણે કરી વિંધાએલા સર્વ અંગવાળા ક્રોધાક્રાંત થયેલા તેને પણ જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સૂર્ય કિરણ સરખા ઉજ્વળ નારાચ નામના બાણે કરી પાંડુપુત્ર ભીમને વિંધ્યો. તે વખતે પાંડુપુત્રે રત્નથી વિચિત્ર પ્રકારના તેના ધ્વજ વિષે રહેલા મણિમય હસ્તિને ભલ્લ નામના એક બાણથી ભેદી બીજા ભલ્લ બાણે કરી તેનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. હે મારિષ! એ રીતે ભીમસેને પીડિત કરેલા દુર્યોધનને જોઇ ભીમને ક્ષોભ પમાડવાની ઇચ્છાથી હસ્તિ ઉપર બેઠેલો અંગ રાજા તેની સામે આવ્યો. મેઘ સરખા શબ્દવાળા આવતા તે હસ્તિને જોઇ ભીમસેને નારાચ નામના બાણે કરી કુંભસ્થળના મધ્યમાં ઘાયલ કર્યો. તેણે નાંખેલાં નારાચ નામનાં બાણ, તે હસ્તિની કાયાને ભેદી પૃથ્વીમાં પેઠાં અને હસ્તિ પણ વજ્રે હણેલા પર્વતની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડયો. તે વખતે હસ્તિ ઉપરથી નીચે પડતા મ્લેચ્છનું મસ્તક બાણ ફેંકનાર ભીમસેને ભલ્લ નામના બાણથી કાપી નાંખ્યું. તે શૂરવીર પડયો તે જોઇ સંભ્રાંત થયા છે અશ્વ, હસ્તિ તથા રથ જેમાં એવી દુર્યોધનની સેના પાયદળોને મર્દન કરતી ચોતરફ ભાગવા લાગી. પ્રાગજ્યોતિષનો અધિપતિ ભગદત્ત, જે હસ્તિયે કરી ઇન્દ્ર, દૈત્ય તથા દાનવને જીત્યો હતો તેના વંશના હસ્તિ ઉપર બેસી ભીમસેન સામે આવ્યો. તે વખતે નેત્ર ફાડેલા તથા ક્રોધાયમાન થયેલા શ્રેષ્ઠ હસ્તિએ સંકુચિત કરેલી શુંડ તથા બે પગે કરી પાંડુપુત્ર ભીમસેનને જાણે મંથન કરતો હોય તેમની સામે દોડી અશ્વ સહિત તેના રથનું ચૂર્ણ કરી નાખ્યું. તે સમયે અંજલિકા વેધવિદ્યા જાણનાર પાંડુપુત્ર ભીમસેન પલાયન ન કરતાં સામે દોડી તેના શરીરમાં લપટાઇ ગયો.

એ રીતે તેના શરીરપર ચોંટી હાથથી વારંવાર તેને મારતાં પોતાને મારવા ઇચ્છતા હસ્તિને લડાવતો હતો. દશ હજાર હસ્તિ સરખા બળવાન ભીમસેનને ખોળતો તે હસ્તિ કુલાલ ચક્રની પેઠે આમ તેમ ગોળ ફરવા લાગ્યો. ભીમસેન પણ તેના શરીરમાંથી બહાર નીકળી સુપ્રતિક નામના હસ્તિની આગળ જઇ ઉભો. તે વખતે હસ્તિ શુંડથી ભીમસેનને પકડી તેની ડોકમાં વીંટી લેઇ બે ઘુંટણથી તેને પાડી મારવા તૈયાર થયો. વળી મહા બળવાન ભીમસેન તેની શુંડમાંથી બહાર નીકળી પાછો તે હસ્તિના શરીરપર વિંટાઇ પોતાના પક્ષ તરફના હસ્તિને આવવાની વાટ જોવા લાગ્યો. પછી હસ્તિના શરીરમાંથી નીકળી વેગથી ભાગવા લાગ્યો, તેટલામાં હે મારિષ! ભીમસેનને હસ્તિએ માર્યો માટે એને ધિક્કાર છે, એ રીતે સર્વ સૈન્યમાં મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. હે રાજન્! હસ્તિથી ત્રાસ પામેલી પાંડવની સેના પણ જ્યાં ભીમસેન હતો ત્યાં ગઇ. તે વખતે યુધિષ્ઠિર રાજા ભીમસેન હણાયા એમ માની પાંચાલ્ય સહિત પોતે ભગદત્તને ચોતરફથી વારવા લાગ્યા. રથિમાં શ્રેષ્ઠ શત્રુને તપાવનાર બીજા યોદ્ધાઓ પણ હજારો તીક્ષ્ણ બાણ ભગદત્ત ઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે વખતે ભગદત્ત બાણોને અંકુશથી નિવારણ કરી હસ્તિથી પાંડવ તથા પંચાલોને મારવા લાગ્યો. સંગ્રામમાં ભગદત્તના આશ્ચર્યરૂપ પરાક્રમને અમે જોતા હતા, એટલામાં દશાર્ણ દેશનો રાજા જલદી ચાલનાર મદ ઝરતા હસ્તિ ઉપર બેસી ભગદત્ત સામે આવ્યો. તે વખતે ભયંકર રૂપવાળા તે બેઉ હસ્તિઓનું દ્રુમ સહિત પક્ષવાળા બે પર્વતનું યુદ્ધ થાય તેવું ભયંકર યુદ્ધ થયું; જેમાં ભગદત્તના હસ્તિએ પાછા ફરી દશાર્ણાધિપતિના હસ્તિના પાર્શ્વભાગને ભેદી તેને પાડ્યો. ભગદત્તે પણ સૂર્ય કિરણ સરખા સાત ભાલાએ કરી હસ્તિ ઉપર બેઠેલા શત્રુને હણ્યો. તે વખતે યુધિષ્ઠિર રાજાએ ભગદત્તને વિંધી મોટા રથસૈન્યે કરી ચોતરફથી તેને વિંટી લીધો. તે વખતે ચોતરફથી રથિઓએ વિંટાયેલો હસ્તિ ઉપર વિરાજમાન તે, વનના મધ્યમાં પર્વત વિષે રહેલો પ્રજ્વલિત અગ્નિ શોભે તેમ શોભતો હતો. તેમજ ચોતરફથી બાણ ફેંકતા ઉગ્ર ધનુષવાળા રથિ પુરૂષોના મંડળના મધ્યમાં રહેલો તે હસ્તિ ભ્રાંત થતો હતો. તે વખતે પ્રાગ્જ્યોતિષના અધિપતિ ભગદત્ત રાજાએ તે મોટા હસ્તિને સાત્યકિના રથ સામે મોકલ્યો. હસ્તિએ સાત્યકિના રથને ગ્રહણ કરી વેગથી ફગાવ્યો. સાત્યકિ તો તેમાંથી કૂદી પલાયન કરી ગયો. તેમજ તેનો સારથિ પણ ઘોડાઓને સ્થિર કરી સાત્યકિ પાસે જઇ ઉભો. તેટલામાં વળી અવકાશ પામેલો તે હસ્તિ, ઉતાવળે રથ મંડળમાંથી બહાર નીકળી સર્વ રાજાઓને મારવા લાગ્યો. ત્વરિત ગતિ કરનાર તેણે ત્રાસ પમાડેલા રાજાઓ એક હસ્તિના સેંકડો હસ્તિ સરખો માનવા લાગ્યા. એટલામાં તેની ઉપર બેઠેલો ભગદત્ત, ઐરાવત હસ્તિ ઉપર બેઠેલો ઇન્દ્ર જેમ દૈત્યનો નાશ કરે તેમ પાંડવ તરફનાઓને મારવા લાગ્યો. ચોતરફ દ્રોણ તથા પંચાલોના હસ્તિ અને અશ્વનો મોટો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. એ રીતે ભગદત્તે પાંડવ તરફનાઓને ચોતરફથી પીડિત કર્યા. તે જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલો ભીમસેન પાછો ભગદત્ત સામે આવ્યો. તે વખતે સામે આવતાં તેનાં વાહનને ભગદત્તના હસ્તિએ શુંડમાંથી મૂકેલા જળે કરી ત્રાસ પમાડ્યાં, તેથી તે ભીમસેન સહિત ત્યાંથી પલાયન કરવા લાગ્યો.

તે સમયે રથમાં બેઠેલા કાળ સરખા કૃતિપુત્ર રૂચિપર્વાએ તેની સામે આવી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. તેટલામાં સુંદર અંગની સંધિવાળા તે પર્વતપતિએ ગ્રંથિ વગરના બાણે કરી રૂચિપર્વાને યમલોકમાં મોકલી દીધો. તે શૂરવીર પડ્યો તેને જોઇ સુભદ્રાપુત્ર અભિ-

મન્યુ, દ્રૌપદી પુત્ર, ચેકિતાન, ધૃષ્ટકેતુ, તથા યુયુત્સુ એટલા પાંડવો તરફના શૂરવીર ભયંકર સિંહનાદ કરતા ત્યાં આવી હસ્તિને પીડિત કરી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. પાની, અંકુશ તથા અંગુઠાએ કરી ભગદત્તે પ્રેરેલા અને સ્તબ્ધ છે કર્ણ તથા નેત્ર જેનાં એવા ઉંચી શુંડ કરેલા હસ્તિએ બે પગવડે વાહનોને પીડિત કરી યુયુત્સુના સારથિને માર્યો. પછી હે રાજન્! યુયુત્સુ રથ ઉપરથી જલદી પલાયન કરી ગયો. પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ ભયંકર શબ્દ કરતા બાણે કરી હસ્તિને મારવા લાગ્યા, તે સમયે તમારો પુત્ર અભિમન્યુ રથમાં ચઢી બેઠો. શત્રુપર બાણ નાંખતો હસ્તિ ઉપર બેઠેલો ભગદત્ત રાજા, ભુવનો વિષે કિરણોનો વિસ્તાર કરતો જેમ સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. હસ્તિ ઉપર બાર બાણ અભિમન્યુએ, દશ યુયુત્સુએ, ત્રણ ત્રણ દ્રૌપદીના પુત્રોએ, તથા ત્રણ બાણ ધૃષ્ટકેતુએ નાંખ્યા. અતિ યત્નથી નાંખેલાં તે બાણે કરી વિંધાયલો હસ્તિ, સૂર્યનાં કિરણોએ કરી મોટો મેઘ શોભે તેમ શોભતો હતો. માવતે શિક્ષા તથા અંકુશે કરી પ્રેરેલો શત્રુના બાણથી પીડિત હસ્તિ સવ્ય તથા દક્ષિણ બાજુથી શત્રુઓને ફેંકવા લાગ્યો. વનમાં ગોવાળ જેમ દંડે કરી પશુગણને વિંટી લે તેમ ભગદત્ત વારંવાર પાંડવ સેનાને વિંટી લેતો હતો. તે સમે જલદી આવ્યો છે સિંચાણો પાસે જેમની એવા કાગડાઓનો જેવો શબ્દ થાય તેવો ભાગતા પાંડવ તરફનાઓનો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. હે નૃપશ્રેષ્ઠ! અંકુશે હણેલો પક્ષવાળા પર્વત સરખો શ્રેષ્ઠ તે હસ્તિ ક્ષોભ પામેલો સમુદ્ર જેમ વ્યાપારી જનોને ભય ઉત્પન્ન કરે તેમ શત્રુઓને અત્યંત ભય ઉત્પન્ન કરતો હતો. ભયથી ભાગતા હસ્તિ, રથ, અશ્વ તથા રાજાઓમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો ભયંકર શબ્દ પૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ, દિશા તથા વિદિશાઓમાં પણ ફેલાઈ જતો હતો. પૂર્વે સંગ્રામમાં દેવતાઓએ સારી રીતે રક્ષા કરેલી દેવસેનાને વિરોચન દૈત્ય જેમ પીડતો હતો તેમ ભગદત્ત રાજા તે શ્રેષ્ઠ હસ્તિએ કરી શત્રુઓની સેનાને પીડતો હતો. તે વખતે વાયુ અત્યંત વાતો હતો, અને આકાશમાં ઉડતી રજ વારંવાર સૈનિકોને વિંટી લેતી હતી તેથી મનુષ્યો તે હસ્તિને ચોતરફ આવેલા ઘણાક હસ્તિ સરખો માનતા હતા.

भृशं ववौज्वलनसखो वियद्रजः समावृणोन्मुहुरपि चैव सैनिकान् ।
तमेकनागं गणशोयथागजान् समंततो द्रुतमथ मेनिरे जनाः ।

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि भगदत्तयुद्धे गुर्जरभाषायां षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

અધ્યાય ૨૭ મો. સંશપ્તક હનન.

संजय उवाच—यन्मां पार्थस्य संग्रामे कर्माणि परिपृच्छसि ।
तच्छृणुष्वमहाबाहो पार्थो यदकरोद्रणे ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે મહાબાહો! સંગ્રામમાં અર્જુને શું કર્મ કર્યાં, એ રીતે તમે મને પૂછો છો માટે તેણે જે સંગ્રામમાં કર્યું તે હું તમને કહું તે સાંભળો. ભગદત્તે વિવિધ પ્રકારની ક્રિયા કરવા માંડી તેથી ઉત્પન્ન થયેલી રજને જોઇ તથા હસ્તિનો શબ્દ સાંભળી કુંતિપુત્ર અર્જુને

શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, હે મધુસૂદન ! પ્રાગ્જ્યોતિષનો અધિપતિ ભગદત્ત રાજા હસ્તિ ઉપર બેસી જલદીથી યુદ્ધ કરવા નીકળેલો છે તેનો આ શબ્દ સંભળાય છે. જે સંગ્રામમાં ઇન્દ્રથી અધિક, હસ્તિ ઉપર બેસવામાં ચતુર તથા હસ્તિ ઉપર બેસી યુદ્ધ કરનારાઓમાં અગ્રેસર છે એવી મારી મતિ છે. તેમજ તેનો હસ્તિ પણ હસ્તિ માત્રમાં શ્રેષ્ઠ અને યુદ્ધમાં બીજો હસ્તિ જેની સામે ઉભો રહી શકે નહિ, સર્વ શસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર, સંગ્રામમાં પરાક્રમ કરનાર, ખેદ રહિત શસ્ત્રનું વાગવું અને અગ્નિ સ્પર્શને સહન કરનાર છે, માટે તે એકલો આજ સર્વ પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરશે. તેમ આપણ બે વિના બીજો કોઇ તેને બાધ કરવા સમર્થ પણ નથી, વાસ્તે જે સ્થાનકે તે પ્રાગ્જ્યોતિષનો અધિપતિ ભગદત્ત છે ત્યાં જલદી ચાલો, એટલે અવસ્થા તથા હસ્તિના બળે કરી મદોન્મત્ત તથા અહંકારી એવા એને ઇન્દ્રનો પ્રિય અતિથિ હું કરૂં. અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જે સ્થાનકે ભગદત્ત રાજા પાંડવ સેનાને વિદારણ કરતો હતો તે સ્થાનકે જવા લાગ્યો. એ રીતે જતા અર્જુનને દશ હજાર ત્રિગર્તોના મહારથિ તથા પૂર્વે વાસુદેવના ચાર હજાર અનુચર હતા તે મળી ચૌદ હજાર સંશપ્તકોએ પાછળથી બોલાવતાં તને વિંટી લીધો. તે વખતે હે મારિષ ! એક બાજુ ભગદત્ત રાજા સેનાને વિદારણ કરે છે તેને જોઇ અને બીજી બાજુ પાછળથી સંશપ્તકો પોતાને આહ્વાન કરે છે તેને પણ સાંભળી અર્જુનનું હૃદય બે પ્રકારથી દોલાયમાન થયું. તે વખતે પોતે આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ વખતે શું કરવાથી મારૂં શ્રેય થાય શું ? સંશપ્તક ગણ પ્રત્યે પાછો વળું, વા યુધિષ્ઠિર પાસે જાઉં ? એમ બુદ્ધિથી વિચાર કરતાં તેની પાછા વળી સંશપ્તકને મારવા વિષે વધારે સ્થિર બુદ્ધિ થઇ. હનુમાન છે ધ્વજ વિષે જેને એવો ઇન્દ્રપુત્ર હજારો રથિઓને મારવા એકલો પોતે પાછો વળ્યો. તે વખતે દુર્યોધન તથા કર્ણ પણ અર્જુનના વધ વાસ્તેજ એક બાજુ ભગદત્તનું યુદ્ધ અને બીજી બાજુ સંશપ્તકનું યુદ્ધ રચાવેલું હતું, તથાપિ પાંડુપુત્ર અર્જુન તો તે દોલાયમાન થએલી બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી હજારો સંશપ્તકને મારવા તેની સામે પાછો વળ્યો, તેને જોઇ સંશપ્તકના મહારથિઓએ અર્જુન ઉપર ગ્રંથિ વગરનાં હજારો બાણ નાંખ્યાં. બાણથી ઢંકાઇ જવાને લીધે કુંતિપુત્ર અર્જુન, જનાર્દન કૃષ્ણ, રથના ઘોડાઓ તથા રથ એ કંઇ પણ દેખાતું ન હતું. જનાર્દન ભગવાન ઘર્મથી આકુળ થઇ મોહને પ્રાપ્ત થયા તેને જોઈ અર્જુને તેમની ઉપર બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખ્યું. સંશપ્તક ગણનાં બાણ પ્રત્યંચા, મોજા તથા ધનુષ સહિત સેંકડો હાથી, ધ્વજ, અશ્વ, સારથિ તથા રથિઓ રણભૂમિ પર પડવા લાગ્યા. તેમજ અર્જુનના બાણથી હણાયલા, દ્રુમ પર્વતના અગ્રભાગ તથા મેઘ સરખી કાયાવાળા હણાયેલા માવત સહિત હસ્તિઓ તથા કેટલાક વિંધાયેલા ઝુલ તથા આભરણવાળા માવત સહિત મરેલા હસ્તિઓ પણ રણભૂમિ વિષે પડતા હતા. તેમજ અર્જુને ભાલાથી કાપેલા યોદ્ધાઓના લાકડી, ભાલા, ખડ્ગ, મોદાલી તથા ફરશી સહિત બાહુ, તથા ઉગતા સૂર્ય, કમળ અને ચંદ્ર સરખા યોદ્ધાઓનાં મસ્તકો પણ પૃથ્વીપર પડતાં હતાં. એ રીતે ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને શત્રુઓને હણ્યા તે વખતે નાના પ્રકારનાં રૂપવાળાં પ્રાણિઓને ખાનાર પક્ષિઓએ કરી સેના શોભતી હતી. જેમ હસ્તિ કમલિનીને ક્ષોભ પમાડે તેમ સેનાને ક્ષોભ પમાડતા અર્જુનને જોઇ 'સાધુ, સાધુ' એ રીતે પ્રાણિઓ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ઇન્દ્રના સરખું અર્જુનનું કર્મ જોઇ માધવ ભગવાને પરમ આશ્ચર્ય પામી હાથ જોડી કહ્યું કે—હે પાર્થ ! આજ જે કર્મ સંગ્રામમાં કર્યું તે કર્મ ઇન્દ્ર, યમરાજા તથા કુબેર પણ કરી શકે નહિ, એક કાળાવચ્છિન્ન સંગ્રામમાં હજારો સંશપ્તક મહારથિઓને પડેલા મેં જોયા.

ગયાં. અર્જુન તેનું ધનુષ કાપી પરિવારને હણી ભગદત્તને લડાવતા હોય નહિ જાણે, તેમ તેને યુદ્ધ કરાવવા લાગ્યા. તે વખતે ભગદત્તે સૂર્યકિરણ સરખા તીક્ષ્ણ ચૌદ ભાલા અર્જુન ઉપર નાંખ્યા. તે એક એકના અર્જુને બે બે કકડા કર્યા. ત્યાર પછી વળી ઇન્દ્રપુત્ર અર્જુને મોટા બાણ સમુદાયથી હસ્તિનું કવચ ભેદ્યું. તે વિખરાઇ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયું, તે સમે વિખરાઇ ગયેલા કવચવાળો બાણે કરી અત્યંત પીડિત થયેલો હસ્તિ, અંધારાથી વ્યાપ્ત વાદળ વગરનો મોટો પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. તે વખતે પ્રાગ્જ્યોતિષના અધિપતિ ભગદત્તે, સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમય શક્તિ વાસુદેવ ઉપર નાંખી. તેના તે જ સમયે બે કકડા કરી હાસ્ય કરતા અર્જુને એ રાજાનાં છત્ર તથા ધ્વજ કાપી દશ બાણે કરી જલદી પર્વતના પતિ તેને પણ વીંધ્યો. એ રીતે સુંદર પુંખવાળાં ગૃધ્રનાં પિંછ બાંધેલાં બાણવડે અર્જુને વિંધેલા ક્રોધાવિષ્ટ ભગદત્ત રાજાએ શ્વેત ઘોડાવાળા અર્જુનના મસ્તક વિષે ભાલાથી ફરી ગયેલા મુકુટને સામો રાખી પાંડુપુત્ર અર્જુને તેને કહ્યું કે, હવે લોકને સારી રીતે તું જોઈ લે. એવાં તેનાં વચન સાંભળી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા ભગદત્તે સુંદર ધનુષ ગ્રહણ કરી ગોવિંદ સહિત અર્જુન ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. અર્જુને પણ તેનું ધનુષ તથા બાણ નાંખવાના ભાથાઓને કાપી જલદી બોતેર બાણે કરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં તેને વિંધ્યો. એ રીતે વિંધાવાથી અત્યંત વ્યથા પામવાને લીધે ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા તેણે, અંકુશને અભિમંત્રણ કરી અર્જુનના વક્ષઃસ્થળમાં વૈષ્ણવાસ્ત્ર નાંખ્યું. સર્વનો ઘાત કરનાર ભગદત્તે નાંખેલા અસ્ત્રને, અર્જુનને આચ્છાદન કરી કેશવ ભગવાને પોતાના વક્ષઃસ્થળમાં ગ્રહણ કર્યું. તે અસ્ત્ર કેશવ ભગવાનના વક્ષઃસ્થળમાં વૈજયન્તીમાળા થઇ ગયું. કમળના કોશથી વિચિત્ર પ્રકારની, સુગંધિ પુષ્પ યુક્ત, અગ્નિ, સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા વર્ણવાળી, ઉજ્વળ પત્રથી શોભિતી, કમળપત્રથી મનોહર, તથા વાયુએ ચલાયમાન કરેલા પત્રવાળી તે માળાએ કરી અશોકિઆના પુષ્પ સરખા ઘનસ્યામ મૂર્તિ ભગવાન અત્યંત શોભવા લાગ્યા. તે વખતે ગ્લાનિયુક્ત થયું છે મન જેનું એવા અર્જુને કેશવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે અનઘ! હે પુંડરીકાક્ષ! યુદ્ધ ન કરતાં હું કેવળ ઘોડાઓને હાંકીશ, એમ કહી કરેલી પોતાની પ્રતિજ્ઞાને હાલ પાળતા નથી. પણ કદાચ હું દુઃખિત વા તેને વારવામાં અશક્ત થાઉં તો તમારે એમ કરવું. અન્યથા હું વિદ્યમાન છતાં તમારે તેમ ન કરવું જોઇએ. તેમ બાણ તથા ધનુષ સહિત હું સુર, અસુર તથા મનુષ્ય સહિત સર્વ લોકને જીતવા સમર્થ છું, તે તમે પણ જાણો છો. અર્જુનનાં એવાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાન આવી રીતે અર્થયુક્ત વચન અર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે અનઘ! હે પાર્થ! ગુહ્ય એવું આ પ્રાચીન વૃત્તાંત જેવી રીતે છે તેવી રીતે હું કહું તે તું સાંભળ. હું નિરંતર લોકના કલ્યાણ વાસ્તે મારા આત્માનો વિભાગ કરી ચાર મૂર્તિથી લોકનું કલ્યાણ કરૂં છું. તેમાં એક મારી મૂર્તિ પૃથ્વી વિષે રહી બદ્રિકાશ્રમમાં તપશ્ચર્યા કરે છે. બીજી પરમાત્મરૂપ મારી મૂર્તિ જગતના શુભાશુભ કર્મને જુવે છે. ત્રીજી ક્ષેત્રજ્ઞરૂપ મારી મૂર્તિ મનુષ્ય લોકનો આશ્રય કરી કર્મ કરે છે. ચોથી જળશાયિની નારાયણરૂપ મારી મૂર્તિ હજારો વર્ષ સૂધી નિંદ્રા કરે છે, તેમાંથી મારી જે મૂર્તિ હજારો વર્ષને અંતે ઉઠે છે તે, તે વખતે વર આપવા લાયકને શ્રેષ્ઠ એવા વર આપે છે. પ્રાપ્ત થયેલા તે વખતને જાણી પોતાના પુત્ર નરકાસુર વાસ્તે પૃથ્વીએ મારી પાસેથી જે વરની યાચના કરી તે કહું છું સાંભળ. આવી રીતે તેણે કહ્યું કે, દેવ તથા દાનવોએ અવધ્ય તથા વૈષ્ણવાસ્ત્રે કરી પ્રસન્ન મારો પુત્ર થાઓ. એ વર તમો મને આપવા યોગ્ય છો. એવી પોતાના પુત્ર વાસ્તે પૃથ્વીની માગણી સાંભળી અમોઘ એવું વૈષ્ણવાસ્ત્ર આપી

મેં તેને પુર્વે કહ્યું હતું કે તારા પુત્ર નરકાસુરની રક્ષા વાસ્તે આ અસ્ત્ર અમોઘ થાઓ, અને આને કોઇ નહિ મારે, ને આ અસ્ત્રે રક્ષા કરેલો પારકા સૈન્યને હણનાર તારો પુત્ર સર્વ લોકમાં કોઇ સહન કરી શકે નહિ એવો બળવાન થશે, એવો વર મારાથી પામી 'ઠીક તેમ હો,' એમ કહી કાર્યસિદ્ધ થયેલી મનસ્વિની તે ગઇ. શત્રુને તપાવનાર નરકાસુર મારા કહેવા પ્રમાણે કોઇ સહન કરી શકે નહિ તેવો થયો હતો. હે પાર્થ ! લોકમાં ઇન્દ્ર, રૂદ્રાદિક, પણ અવધ્ય નથી એવું એ મારૂં પરમાસ્ત્ર પ્રાગ્જ્યોતિષ રાજાને પ્રાપ્ત થયું હતું તે તારે વાસ્તે મેં લઇ લીધું, માટે મેં જેમ લોકના હિત વાસ્તે પૂર્વે નરકાસુરને માર્યો હતો તેમ દેવતાના દ્વેષિ, કોઇથી સહન થાય નહિ એવા પરમાસ્ત્ર રહિત, મોટા વૈરી અસુર ભગદત્તને તું માર. મહાત્મા કેશવ ભગવાને એ રીતે અર્જુનને કહ્યું તે જ વખતે ભગદત્ત ઉપર તીક્ષ્ણ બાણનો વરસાદ કરી સંભ્રાંત થયેલા નહિ એવા ઉદાર મનવાળા મહાબાહુ તેણે, હસ્તિના કુંભસ્થળના મધ્યમાં નારાચ નામનું બાણ નાંખ્યું. જે પુંખ સહિત વજ્ર જેમ પર્વતમાં પેસે તથા સર્પ જેમ રાફડામાં જાય તેમ તે હસ્તિના શરીરમાં પેઠું. તે વખતે ભગદત્તે વારંવાર પ્રેરણા કરેલો તે હસ્તિ દરિદ્ર પુરૂષની સ્ત્રી જેમ પોતાના સ્વામિનું વચન માને નહિ તેમ તેનું કહ્યું માન્યું નહિ. પછી તે મોટો હસ્તિ તો શરીર સ્તંભન કરી બે દાંતવડે પૃથ્વીને સ્પર્શ કરી આર્ત-સ્વર કરતો પ્રાણ ત્યાગ કરવા લાગ્યો. તે વખતે કેશવ ભગવાને ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુ-નને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે પાર્થ ! પલિત શરીરવાળો, અત્યંત મોટો દુર્જય, શૂરવીર, વાળથી ઢંકાઇ ગયેલા નેત્રવાળો તથા નેત્ર ઉઘાડવા વાસ્તે ઉપર બાંધેલો છે પટ્ટ જેણે એવો એ રાજા છે. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુને બાણે કરી નેત્ર ઉપર બાંધેલું તે પટ્ટ વસ્ત્ર કાપી નાંખ્યું, તેથી વાળથી રૂંધાયેલા નેત્રવાળો પ્રતાપવાન ભગદત્ત રાજા આ જગતને તમો-મય માનવા લાગ્યો. તેટલામાં પાંડુપુત્ર અર્જુને ગ્રંથિ વગરના અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણેકરી ભગ-દત્ત રાજાનું હૃદય ભેદ્યું. શિથિલ અંગ થવાને લીધે તેના હાથમાંથી ધનુષ તથા બાણ પડી ગયાં. તેમજ નાળવામાં મારવાથી ભ્રષ્ટ થયેલું પાંદડું કમળમાંથી પડે તેમ તેના મસ્તક ઉપરથી ભ્રષ્ટ થયેલું શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર પણ નીચે પડી ગયું, સુવર્ણની માળા પહેરેલો તે રાજા વાયુના વેગથી ભાગેલો, સુંદર પુષ્પથી શોભિતો કર્ણિકારનો વૃક્ષ, જેમ પર્વતના શિખર ઉપરથી પડે તેમ સુવર્ણના આભરણ પહેરેલા પર્વત સરખા તે હસ્તિ ઉપરથી તરત પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. એ રીતે ઇન્દ્રપુત્ર અર્જુન, ઇન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા, તથા ઇન્દ્રના સરખા એવા તે રાજાને સંગ્રામમાં હણી બળવાન વાયુ જેમ વૃક્ષોને ભાગે તેમ જયને ઇચ્છતા તમારી તરફના બીજા પુરૂષોને હણવા લાગ્યો.

निहत्य तं नरपतिमिंद्रविक्रमं सखायमिंद्रस्य तदैंद्रिराहवे ।
ततो परांस्तवजयकांक्षिणो नरान् बभंज वायुर्बलवान् द्रुमानिव

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि भगदत्तवधे गुर्जरभाषाया-मेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

ગયાં. અર્જુન તેનું ધનુષ કાપી પરિવારને હણી ભગદત્તને લડાવતા હોય નહિ જાણે, તેમ તેને યુદ્ધ કરાવવા લાગ્યા. તે વખતે ભગદત્તે સૂર્યકિરણ સરખા તીક્ષ્ણ ચૌદ ભાલા અર્જુન ઉપર નાંખ્યા. તે એક એકના અર્જુને બે બે કડકા કર્યા. ત્યાર પછી વળી ઇન્દ્રપુત્ર અર્જુને મોટાં બાણ સમુદાયથી હસ્તિનું કવચ ભેદ્યું. તે વિખરાઇ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયું, તે સમે વિખરાઇ ગયેલા કવચવાળો બાણે કરી અત્યંત પીડિત થયેલો હસ્તિ, અંધારાથી વ્યાપ્ત વાદળ વગરનો મોટો પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. તે વખતે પ્રાગ્જ્યોતિષના અધિપતિ ભગદત્તે, સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમય શક્તિ વાસુદેવ ઉપર નાંખી. તેના તે જ સમયે બે કડકા કરી હાસ્ય કરતા અર્જુને એ રાજાનાં છત્ર તથા ધ્વજ કાપી દશ બાણે કરી જલદી પર્વતના પતિ તેને પણ વીંધ્યો. એ રીતે સુંદર પુંખવાળાં ગૃધ્રનાં પિંછ બાંધેલાં બાણવડે અર્જુને વિંધેલા ક્રોધાવિષ્ટ ભગદત્ત રાજાએ શ્વેત ઘોડાવાળા અર્જુનના મસ્તક વિષે ભાલાથી ફરી ગયેલા મુકુટને સામો રાખી પાંડુપુત્ર અર્જુને તેને કહ્યું કે, હવે લોકને સારી રીતે તું જોઈ લે. એવાં તેનાં વચન સાંભળી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા ભગદત્તે સુંદર ધનુષ ગ્રહણ કરી ગોવિંદ સહિત અર્જુન ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. અર્જુને પણ તેનું ધનુષ તથા બાણ નાંખવાના ભાથાઓને કાપી જલદી બોતેર બાણે કરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં તેને વિંધ્યો. એ રીતે વિંધાવાથી અત્યંત વ્યથા પામવાને લીધે ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા તેણે, અંકુશને અભિમંત્રણ કરી અર્જુનના વક્ષઃસ્થળમાં વૈષ્ણવાસ્ત્ર નાંખ્યું. સર્વનો ઘાત કરનાર ભગદત્તે નાંખેલા અસ્ત્રને, અર્જુનને આચ્છાદન કરી કેશવ ભગવાને પોતાના વક્ષઃસ્થળમાં ગ્રહણ કર્યું. તે અસ્ત્ર કેશવ ભગવાનના વક્ષઃસ્થળમાં વૈજયન્તીમાળા થઇ ગયું. કમળના કોશથી વિચિત્ર પ્રકારની, સુગંધિ પુષ્પ યુક્ત, અગ્નિ, સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા વર્ણવાળી, ઉજ્વળ પત્રથી શોભિતી, કમળપત્રથી મનોહર, તથા વાયુએ ચલાયમાન કરેલા પત્રવાળી તે માળાએ કરી અશોલિઆના પુષ્પ સરખા ઘનસ્યામ મૂર્તિ ભગવાન અત્યંત શોભવા લાગ્યા. તે વખતે ગ્લાનિયુક્ત થયું છે મન જેનું એવા અર્જુને કેશવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે અનઘ ! હે પુંડરીકાક્ષ ! યુદ્ધ ન કરતાં હું કેવળ ઘોડાઓને હાંકીશ, એમ કહી કરેલી પોતાની પ્રતિજ્ઞાને હાલ પાળતા નથી. પણ કદાચ હું દુઃખિત વા તેને વારવામાં અશક્ત થાઉં તો તમારે એમ કરવું. અન્યથા હું વિદ્યમાન છતાં તમારે તેમ ન કરવું જોઇએ. તેમ બાણ તથા ધનુષ સહિત હું સુર, અસુર તથા મનુષ્ય સહિત સર્વ લોકને જીતવા સમર્થ છું, તે તમે પણ જાણો છો. અર્જુનનાં એવાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાન આવી રીતે અર્થયુક્ત વચન અર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે અનઘ ! હે પાર્થ ! ગુહ્ય એવું આ પ્રાચીન વૃત્તાંત જેવી રીતે છે તેવી રીતે હું કહું તે તું સાંભળ. હું નિરંતર લોકના કલ્યાણ વાસ્તે મારા આત્માનો વિભાગ કરી ચાર મૂર્તિથી લોકનું કલ્યાણ કરૂં છું. તેમાં એક મારી મૂર્તિ પૃથ્વી વિષે રહી બદ્રિકાશ્રમમાં તપશ્ચર્યા કરે છે. બીજી પરમાત્મરૂપ મારી મૂર્તિ જગતના શુભાશુભ કર્મને જુવે છે. ત્રીજી ક્ષેત્રજ્ઞરૂપ મારી મૂર્તિ મનુષ્ય લોકનો આશ્રય કરી કર્મ કરે છે. ચોથી જળશાયિની નારાયણરૂપ મારી મૂર્તિ હજારો વર્ષ સુધી નિંદ્રા કરે છે, તેમાંથી મારી જે મૂર્તિ હજારો વર્ષને અંતે ઉઠે છે તે, તે વખતે વર આપવા લાયકને શ્રેષ્ઠ એવા વર આપે છે. પ્રાપ્ત થયેલા તે વખતને જાણી પોતાના પુત્ર નરકાસુર વાસ્તે પૃથ્વીએ મારી પાસેથી જે વરની યાચના કરી તે કહું છું સાંભળ. આવી રીતે તેણે કહ્યું કે, દેવ તથા દાનવોએ અવધ્ય તથા વૈષ્ણવાસ્ત્રે કરી પ્રસન્ન મારો પુત્ર થાઓ. એ વર તમો મને આપવા યોગ્ય છો. એવી પોતાના પુત્ર વાસ્તે પૃથ્વીની માગણી સાંભળી અમોઘ એવું વૈષ્ણવાસ્ત્ર આપી

મેં તેને પૂર્વે કહ્યું હતું કે તારા પુત્ર નરકાસુરની રક્ષા વાસ્તે આ અસ્ત્ર અમોઘ થાઓ, અને આને કોઇ નહિ મારે, ને આ અસ્ત્રે રક્ષા કરેલો પારકા સૈન્યને હણનાર તારો પુત્ર સર્વ લોકમાં કોઇ સહન કરી શકે નહિ એવો બળવાન થશે, એવો વર મારાથી પામી 'ઠીક તેમ હો,' એમ કહી કાર્યસિદ્ધ થયેલી મનસ્વિની તે ગઇ. શત્રુને તપાવનાર નરકાસુર મારા કહેવા પ્રમાણે કોઇ સહન કરી શકે નહિ તેવો થયો હતો. હે પાર્થ ! લોકમાં ઇન્દ્ર, રૂદ્રાદિક, પણ અવધ્ય નથી એવું એ મારૂં પરમાસ્ત્ર પ્રાગ્જ્યોતિષ રાજને પ્રાપ્ત થયું હતું તે તારે વાસ્તે મેં લઇ લીધું, માટે મેં જેમ લોકના હિત વાસ્તે પૂર્વે નરકાસુરને માર્યો હતો તેમ દેવતાના દ્વેષિ, કોઇથી સહન થાય નહિ એવા પરમાસ્ત્ર રહિત, મોટા વૈરી અસુર ભગદત્તને તું માર. મહાત્મા કેશવ ભગવાને એ રીતે અર્જુનને કહ્યું તે જ વખતે ભગદત્ત ઉપર તીક્ષ્ણ બાણનો વરસાદ કરી સંભ્રાંત થયેલા નહિ એવા ઉદાર મનવાળા મહાબાહુ તેણે, હસ્તિના કુંભસ્થળના મધ્યમાં નારાચ નામનું બાણ નાંખ્યું. જે પુંખ સહિત વજ્ર જેમ પર્વતમાં પેસે તથા સર્પ જેમ રાફડામાં જાય તેમ તે હસ્તિના શરીરમાં પેઠું. તે વખતે ભગદત્તે વારંવાર પ્રેરણા કરેલો તે હસ્તિ દરિદ્ર પુરૂષની સ્ત્રી જેમ પોતાના સ્વામિનું વચન માને નહિ તેમ તેનું કહ્યું માન્યું નહિ. પછી તે મોટો હસ્તિ તો શરીર સ્તંભન કરી બે દાંતવડે પૃથ્વીને સ્પર્શ કરી આર્ત-સ્વર કરતો પ્રાણ ત્યાગ કરવા લાગ્યો. તે વખતે કેશવ ભગવાને ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે પાર્થ ! પલિત શરીરવાળો, અત્યંત મોટો દુર્જય, શૂરવીર, વાળથી ઢંકાઇ ગયેલા નેત્રવાળો તથા નેત્ર ઉઘાડવા વાસ્તે ઉપર બાંધેલો છે પટ્ટ જેણે એવો એ રાજા છે. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુને બાણે કરી નેત્ર ઉપર બાંધેલું તે પટ્ટ વસ્ત્ર કાપી નાંખ્યું, તેથી વાળથી રૂંધાયેલા નેત્રવાળો પ્રતાપવાન ભગદત્ત રાજા આ જગતને તમો-મય માનવા લાગ્યો. તેટલામાં પાંડુપુત્ર અર્જુને ગ્રંથિ વગરના અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણેકરી ભગ-દત્ત રાજાનું હૃદય ભેદ્યું. શિથિલ અંગ થવાને લીધે તેના હાથમાંથી ધનુષ તથા બાણ પડી ગયાં. તેમજ નાળવામાં મારવાથી ભ્રષ્ટ થયેલું પાંદડું કમળમાંથી પડે તેમ તેના મસ્તક ઉપરથી ભ્રષ્ટ થયેલું શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર પણ નીચે પડી ગયું, સુવર્ણની માળા પહેરેલો તે રાજા વાયુના વેગથી ભાગેલો, સુંદર પુષ્પથી શોભિતો કર્ણિકારનો વૃક્ષ, જેમ પર્વતના શિખર ઉપરથી પડે તેમ સુવર્ણના આભરણ પહેરેલા પર્વત સરખા તે હસ્તિ ઉપરથી તરત પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. એ રીતે ઇન્દ્રપુત્ર અર્જુન, ઇન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા, તથા ઇન્દ્રના સરખા એવા તે રાજાને સંગ્રામમાં હણી બળવાન વાયુ જેમ વૃક્ષોને ભાગે તેમ જયને ઇચ્છતા તમારી તરફના બીજા પુરૂષોને હણવા લાગ્યો.

निहत्य तं नरपतिमिन्द्रविक्रमं सखायमिन्द्रस्य तदैन्द्रिराहवे।
ततो परांस्तत्रजयकांक्षिणो नरान् वभंज वायुर्वलवान् द्रुमानिव॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि भगदत्तवधे गुर्जरभाषाया-मेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

અધ્યાય ૩૦ મો. શકુનિનું પલાયન.

संजय उवाच—प्रियमिंद्रस्य सततं सखायममितौजसं ॥
हत्वा प्राग्ज्योतिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्तत ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! નિરંતર ઇન્દ્રના સરખા તથા તેના પ્રિય એવા ઘણા તેજવાળા પ્રાગ્જ્યોતિષને હણી અર્જુને પ્રદક્ષિણા કરી, એટલામાં પારકા શહેરને જીતનાર, શૂરવીર, ધનુષ ધરનાર, વૃષક તથા અચળ નામના ગાંધાર રાજના પુત્ર બે ભાઇઓ, અર્જુન સામે આવી એક આગળ અને બીજો પાછળ એ રીતે ઉભા રહી અત્યંત તીક્ષ્ણ તથા વેગવાન બાણે કરી તેને વિંધવા લાગ્યા. અર્જુને પણ સુબળપુત્ર વૃષકના અશ્વ, સારથિ, ધનુષ, છત્ર, રથ તથા ધ્વજના, તીક્ષ્ણ બાણવડે તિલ તિલ જેટલા કટકા કરી બાણ સમુદાય તથા નાના પ્રકારનાં આયુધથી શકુનિ આદિ ગાંધારોને આકુળ કરતાં વળી ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા તેણે ઉગામેલા આયુધવાળા શૂરવીર એવા પાંચસો ગાંધારોને યમલોકમાં મોકલી દીધા. મહાબાહુ વૃષક, હણાએલા અશ્વવાળા રથમાંથી નીચે ઉતરી અચળ નામના પોતાના ભાઇના રથમાં ચઢી બેઠો અને બીજું ધનુષ ગ્રહણ કર્યું. એ રીતે એક રથમાં બેઠેલા વૃષક તથા અચળ નામના બેઉ ભાઇઓ બાણના વરસાદથી વારંવાર અર્જુનને વિંધવા લાગ્યા. હે મહારાજ! એ રીતે વૃષક તથા અચળ નામના મહાત્મા તમારા સાળાઓ વૃત્ર તથા બળ નામના દૈત્ય જેમ ઇન્દ્રને હણે તેમ અર્જુનને હણવા લાગ્યો. વળી પ્રાપ્ત થયું છે નિશાન જેમને એવા તે બેઉ ગાંધાર, ગ્રીષ્મઋતુ સંબંધિ બે માસ તીક્ષ્ણ કિરણે કરી જેમ લોકને પીડે તેમ પાંડુપુત્ર અર્જુનને પીડવા લાગ્યા. હે રાજન્! પુરૂષમાં સિંહરૂપ રથમાં બેઠેલા વૃષક તથા અચળ નામના રાજાઓને એક બાણે કરી અર્જુને હણ્યા. હે રાજન્! તે વખતે સિંહ સરખાં લાલ નેત્ર તથા મોટી ભુજાવાળા, સરખાં લક્ષણવાળા, શૂરવીર તે બેઉ ભાઇઓ રથમાંથી નીચે પડયા. બંધુજન છે પ્રિય જેમને એવા દશે દિશાઓમાં યશને વિસ્તારી પલાયન ન કરતાં સંગ્રામમાં સામા ઉભા રહેનાર અર્જુનના બાણથી હણાઇ, રણભૂમિમાં પડેલા તે બેઉ મામાને જોઇ, હે વિશાંપતે! તમારા પુત્રોના નેત્રમાંથી અત્યંત અશ્રુ પડવા લાગ્યાં. એ રીતે સંગ્રામમાં હણાયેલા પોતાના ભાઇઓને જોઇ ઘણીક માયા જાણનાર શકુનિએ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને મોહ પમાડવા સારૂ માયાનો વિસ્તાર કર્યો. તે કેવી રીતે કે લોઢાના સોટા, લોહના ગોળા, પાષાણ, તોપો, શક્તિઓ, ગદા, ભાલા, ખડ્ગ, ત્રિશૂળ, મોદ્ગલિયો, પટા, લાકડિઓ, તલવાર, નખ, મુસલ, પરશુ, શૂલ સરખા ફળવાળાં બાણ, ક્ષુરપ્ર, નાલીક, વત્સદંત, તથા અસ્થિસંધ નામનાં બાણ ચક્ર, બાણ, ગુરંજ તથા વિવિધ પ્રકારનાં બીજાં સેંકડો આયુધ દિશા તથા વિદિશાઓમાંથી અર્જુન ઉપર પડવા લાગ્યાં. તેમજ ખર, ઉષ્ટ્ર, મહિષ, સિંહ, વ્યાઘ્ર, ગવય, ચિત્રા રીંછ, શ્વાન, ગૃધ્ર, વાનર, જલજંતુઓ, ભૂખ્યા થયેલા વિવિધ પ્રકારના રાક્ષસ તથા ક્રોધ પામેલા વિવિધ પ્રકારનાં પક્ષિઓ ચોતરફથી અર્જુન સામે દોડવા લાગ્યાં. તેમને જોઇ દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર, શૂરવીર કુંતિપુત્ર અર્જુને બાણ સમુદાયથી તત્કાળ તેમને હણ્યા. એ રીતે શૂરવીર અર્જુને શ્રેષ્ઠ એવા દઢ બાણે કરી હણવા માંડેલા તે, મોટા શબ્દ કરતા ચોતરફ ભાગવા લાગ્યા. વળી અર્જુનના રથ પ્રત્યે અંધકાર ઉત્પન્ન થયો. તે અંધકારમાંથી ક્રૂર વાણી અર્જુનને તિરસ્કાર કરવા લાગી. મહા સંગ્રામમાં ભય કરનાર તે ઘોર અંધકારને જ્યોતિષ નામના

મોટા ઉત્તમાસ્ત્રે કરી અર્જુને ટાળી નાંખ્યો, તે વખતે અર્જુનના રથ ઉપર ભયંકર જળના ઓઘ ઉત્પન્ન થયા. તેનો નાશ કરવા સારૂ અર્જુને આદિત્યાસ્ત્ર સાંધ્યું, જેણે બહુધા કરી તે જલ શોષણ કરી લીધું એ રીતે શકુનિએ બહુ પ્રકારની જે જે માયા કરી તે તે માયા અસ્ત્રબળે કરી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે અર્જુને તત્કાળ નાશ કરી. ત્રાસ પામેલો તથા અર્જુનના બાણથી હણાયલો શકુનિ વેગવાન અશ્વેકરી સાધારણ માણસની પેઠે પલાયન કરી ગયો. તે સમયે શત્રુઓને પોતાનું જલદી બાણ નાખવાપણું દેખાડતા અર્જુને કૌરવોની સેના ઉપર ઘણાંક બાણ નાંખ્યાં. હે મહારાજ ! એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલી તમારા પુત્રની સેના પર્વતને પ્રાપ્ત થઇ જેમ ગંગા બે તરેહથી વિભાગને પામે, તેમ વિભાગને પ્રાપ્ત થઇ. તે વખતે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ કેટલાક યોદ્ધાઓ દ્રોણની પાછળ અને કેટલાક દુર્યોધનની પાછળ જતા હતા. રજથી વિંટાયલા સૈન્યમાં અર્જુનને અમે દેખતા પણ ન હતા. દક્ષિણ દિશામાં સંભળાતો ગાંડીવનો શબ્દ, શંખ, દુંદુભિ તથા બીજાં વાદિત્રોના શબ્દને અતિક્રમણ કરી ઠેઠ સ્વર્ગ પર્યંત જતો હતો; વળી દક્ષિણ બાજુમાં વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર યોદ્ધાઓનું અર્જુન સાથે ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું. હું તો દ્રોણની પાછળ જતો રહ્યો. હે ભારત ! એ રીતે યુધિષ્ઠિરનાં સૈન્ય, તે તે ઠેકાણે નાના પ્રકારનાં તમારા પુત્રનાં સૈન્યોને પ્રહાર કરતાં હતાં. અર્જુન પણ વખત જોઇ વાયુ જેમ વાદળાંને નસાડે તેમ તમારા સૈન્યને નસાડતો હતો. ઘણાં બાણનો વરસાદ કરતા ઇન્દ્રની પેઠે સામે આવતા ઉગ્ર પરાક્રમવાળા ને પુરૂષમાં સિંહરૂપ તમારી તરફના કોઇપણ તેને વારી શકયા નહિ એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલા તેથી અત્યંત વ્યથા પામેલા તે તે ઠેકાણે દોડતા તમારી તરફના ઘણાક યોદ્ધાઓ પોતાનાઓનેજ હણતા હતા. તે વખતે ગૃધ્રનાં પિંછ બાધેલાં, શત્રુના શરીરને છેદનાર, તીડ નામના જંતુની પેઠે દશે દિશાઓમાં જતાં અર્જુનનાં મૂકેલાં બાણ, તુરંગ, રથિ, હસ્તિ તથા પદાતિને પણ ભેદી સર્પ જેમ રાફડામાં જાય તેમ પૃથ્વીમાં જતાં હતાં. તે કુંજરાદિક વિષે તેને બીજું બાણ નાંખવું પડતું નહિ. કેવળ એક બાણથીજ પ્રાણ રહિત થઇ તે જુદા જુદા પૃથ્વીમાં પડતા હતા. અર્જુનના બાણવડે હણાયલા મનુષ્ય, હસ્તિ તથા અશ્વે કરી પરિપૂર્ણ અને શ્વાન તથા શૃગાલના કોલાહલે કરી વિચિત્ર પ્રકારનું રણાંગણ શોભતું હતું. વળી અર્જુનના બાણથી પીડવાને લીધે પિતા પુત્રનો, પુત્ર પિતાનો તથા સુહૃદ, સુહૃદનો ત્યાગ કરતો હતો. તેમ પોતાના રક્ષણ વિષે કરી છે મતિ જેમણે એવા અર્જુને પીડેલા તે, પોતાના વાહનનો પણ ત્યાગ કરતા હતા.

पितासुतं त्यजति सुहृद्वरं सुहृद् तथैव पुत्र पितरं शरातुरः ।
स्वरक्षणे कृतमतयस्तदाजनास्त्यजंति वाहनापि पार्थपीडितः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि शकुनिपलायने गुर्जर-भाषायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

અધ્યાય ૩૧ મો. નીલનો વધ.

धृतराष्ट्र उवाच—तेष्वनीकेषु भग्नेषु पांडुपुत्रेण संजय ॥
चलितानां द्रुतानां च कथमासीन्मनो हि वः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! એ રીતે પાંડુપુત્ર અર્જુને તે સૈન્યોમાં ભંગાણ પાડયું તે વખતે ભાગતા તથા ચલાયમાન થયેલા તમારું મન કેવું થયું હતું અને પાછા સ્થિતિને ઇચ્છતા ભંગાણ પડેલા સૈન્યોનું પાછું સંધાન થવું પણ દુષ્કર છે માટે તે પણ કેમ થયું, તે મને કહે? સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે! તે રીતે ભંગાણ પડયું તોપણ તમારા પુત્રનું પ્રિય કરવા ઇચ્છતા તથા લોક વિષે પોતાના યશનું રક્ષણ કરનાર કેટલાક દ્રોણની પાછળ જતા હતા. યુધિષ્ઠિર રાજા સમીપ આવ્યા અને અસ્ત્ર ઉદ્યુક્ત થયાં તેને જોઇ ભયંકર એવા તે સંગ્રામમાં નિર્ભયની પેઠે આર્ય પુરૂષોના સરખાં કર્મ કરતા લાગ જોઇ ઘણા તેજવાળા ભીમસેન, શૂરવીર સાત્યકિ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સામે જવા લાગ્યા. તે વખતે ક્રૂર બુદ્ધિવાળા પંચાલ યોદ્ધાઓ 'દ્રોણને આક્રમણ કરો' એમ કહી સૈન્યને પ્રેરણા કરવા લાગ્યા. તમારા પુત્ર પણ 'જાઓ દ્રોણને આક્રમણ મા કરો' એમ કહી સર્વ કૌરવોને પ્રેરણા કરવા લાગ્યા. એ રીતે કેટલાક 'દ્રોણને આક્રમણ કરો, દ્રોણને આક્રમણ કરો;' એમ કહેનાર તથા બીજા કેટલાક એને આક્રમણ મા કરો, એમ બોલનાર કૌરવ તથા પાંડવોનું દ્રોણને વાસ્તે યુદ્ધરૂપ દ્યૂત પ્રવર્તમાન થયું હતું. તેમાં જે જે પંચાલોના રથ સમુદાયને દ્રોણાચાર્ય મંથન કરતા હતા તે તે ઠેકાણે પાંચાલ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સામે આવી ઉભો રહેતો હતો. એ રીતે વિભાગથી વર્તતા દારૂણ સંગ્રામમાં, બેઉ સૈન્યમાંના શૂરવીર ભયંકર શબ્દ કરતા પરસ્પર સામે જઈ યુદ્ધ કરતા હતા. જેમાં શત્રુથી કંપાયમાન થયેલા પાંડવ, પૂર્વે તન્નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયેલા, નાના પ્રકારના ક્લેશને સ્મરણ કરી કૌરવ સૈન્ય ધ્રુજાવતા હતા. ક્રોધવશ થયેલા લજ્જાવાન, દૈવે પ્રેરેલા મહા સંગ્રામમાં દ્રોણને હણતા તે, પ્રાણનો ત્યાગ કરી ભય રહિત થઇ રણે વિચરતા હતા. ભયંકર યુદ્ધમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરી ક્રીડા કરતા ઘણા તેજવાળાઓને લોહ તથા શિલાના સરખો ભયંકર સંપાત થતો હતો. હે મહારાજ! વૃદ્ધોને પણ તેવો સંગ્રામ પૂર્વે જોયેલો તથા સાંભળેલો સ્મરણ આવતો ન હતો. શૂરવીરોનો છે ક્ષય જેમાં એવા તે મોટા સંગ્રામમાં, સૈન્ય સમુદાયના અતિ ભારથી પીડિત થયેલી પૃથ્વી જાણે કંપતી હોય નહિ તેવી થતી હતી. ચોતરફ ઘૂર્ણાયમાન થયેલા કૌરવ સૈન્યનો અત્યંત ભયંકર શબ્દ, સ્વર્ગને સ્તબ્ધ કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં પ્રવેશ કરતો હતો. તે વખતે સંગ્રામમાં વિચરતા દ્રોણાચાર્યે, તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી પાંડવ સૈન્યનું ભંગાણ કરવા માંડયું, તે જોઇ સેનાપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ત્યાં આવી સૌને વારી રાખ્યા. દ્રોણ તથા પાંચાલ્યનું, જેની કોઇને ઉપમા અપાય નહિ એવું આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. બાણરૂપી તણખા તથા ધનુષરૂપી જ્વાળાવાળો અનળ સરખો નીલરાજા, શુષ્ક તૃણના ઢગને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ કૌરવની સેનાને બાળવા લાગ્યો. એવી રીતે સૈન્યને બાળતા તેને પ્રતાપવાન દ્રોણપુત્રે આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે નીલ! તારા યોદ્ધાઓએ બાણરૂપી જ્વાળાથી ઘણાકને બાળ્યા, તેણે કરી શું? મારી સાથે યુદ્ધ કર અને ક્રોધાયમાન થઈ જલદી મને પ્રહાર કર. એવાં તેનાં વચન સાંભળી પ્રફુલ્લિત કમળ સરખાં નેત્રવાળા નીલે, પદ્મપત્ર સરખાં નેત્ર તથા પદ્મ સમુદાય સરખા આકારવાળા તેને બાણે કરી વિંધ્યો. અશ્વત્થામાએ પણ તીક્ષ્ણ કરેલાં ભલ્લ નામનાં ત્રણ બાણેકરી શત્રુનું ધનુષ, ધ્વજ તથા છત્ર કાપી નાંખ્યું. હાથમાં એક ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી પક્ષિની પેઠે વેગે કરી રથમાંથી નીચે કૂદી અશ્વત્થામાનું મસ્તક કાપવા તૈયાર થયો. એટલામાં તો હે અનઘ! આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થયા હોય નહિ તેની પેઠે અશ્વત્થામાએ ભલ્લ નામના બાણે કરી ઉન્નત ખભા તથા સુંદર નાસિકાથી શોભતું કુંડળ સહિત તેનું મસ્તક કાપી

નાંખ્યું. તે જ વખતે પૂર્ણ ચંદ્ર સરખું મુખ અને કમળપત્ર સરખાં નેત્ર કરી શોભતો પદ્મ-પત્ર સરખી કાંતિવાળો, ઉચ્ચ શરીર તથા પ્રજ્વલિત તેજવાળો તે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો, તેને જોઇ અત્યંત આકુળ થયેલી પાંડવ સેના, ઘણીજ વ્યથા પામવા લાગી. તે વખતે હે મારિષ! પાંડવોમાંના સરવે મહારથિઓ આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ સમે અર્જુન. સેનાની દક્ષિણ બાજુમાં બાકી રહેલા સંશપ્તક તથા નારાયણ સૈન્યનો નાશ કરે છે માટે શત્રુઓ થકી આપણી કેવી રીતે રક્ષા કરશે.

दक्षिणेन तु सेनायाः कुरुते कदनंबली ॥
संशप्तकावशेषस्य नारायणबलस्य च ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि नीलवधे गुर्जरभाषाया-मेकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

અધ્યાય ૩૨ મો. સંકુલ યુદ્ધ.

संजय उवाच—प्रतिघातं तु सैन्यस्य नामृष्यत वृकोदरः ॥
सोभ्याहनद्गुरुं षष्ठ्या कर्णं च दशभिः शरैः ॥

સંજય કહે છે —હે ધૃતરાષ્ટ્ર! તે વખતે પોતાના સૈન્યના થતા પ્રતિઘાતને ન સહન કરી શકતા ભીમસેને સાઠ ગુરૂ ઉપર તથા દશ બાણ કર્ણ ઉપર નાંખ્યાં અને તેના જીવિ-તના અંતને ઇચ્છતા દ્રોણે પણ તીક્ષ્ણ ધારવાળાં સરળ બાણ એના મર્મસ્થાન વિષે નાંખ્યાં. તે પછી તરત બાણ ફેંકવા ઇચ્છતા કર્ણે બાર, અશ્વત્થામાએ સાત, તથા દુર્યોધને છ બાણ નાંખ્યાં. મહા બળવાન ભીમસેન પણ પચાસથી દ્રોણને, દશથી કર્ણને, બારે કરી દુર્યોધનને તથા આઠે કરી અશ્વત્થામાને વિંધી મોટો શબ્દ કરી સંગ્રામમાં તેમની સામે ઉભો રહ્યો. તે સમયે સંગ્રામમાં પ્રાણ ત્યાગ કરતા મરણતુલ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા ભીમસેનને જોઇ યુધિષ્ઠિરે પોતાની તરફના યોદ્ધાઓને કહ્યું કે, ભીમસેનની રક્ષા કરો. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ આદિ લઇ મહા પરાક્રમી તે યોદ્ધાઓ તથા નકુળ સહદેવ પણ ભીમસેન સમીપ ગયા. એટલામાં મોટા શ્રેષ્ઠ ધનુષ્યોએ રક્ષા કરેલા મહા પરાક્રમી ભીમસેનાદિક રથિઓ દ્રોણ સૈન્યને ભેદવા સામે આવવા લાગ્યા. સંગ્રા-મમાં યુદ્ધ કરનાર, શૂરવીર સામે આવતા તે મહારથિઓને રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે અવ્યગ્ર ચિત્તથી વારી રાખ્યા. પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ મૃત્યુનો ભય મૂકી કૌરવ સૈનિકોની સામે જવા લાગ્યા. તે વખતે ઘોડેસ્વાર ઘોડેસ્વારને, તથા રથિઓ રથિઓને મારતા હતા. પુરૂષ શબ્દ જેમાં સંભળાય છે એવું શક્તિ, ખડ્ગ, તથા ફરશીનું અત્યંત ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું, અને પરસ્પર હસ્તિઓ સામે આવ્યા ત્યારે પણ અત્યંત દારૂણ યુદ્ધ થયું. હે મારિષ! બાણથી હણાયલો પુરૂષ, એક હસ્તિ ઉપરથી, બીજો અશ્વ ઉપરથી તથા ત્રીજો રથમાંથી એ રીતે નીચે મસ્તકે પડતા હતા. વળી યુદ્ધમાં કવચ રહિત થઇ પડતા પુરૂષને વક્ષઃસ્થળથી પકડી હસ્તિઓ હણતા ને કાયા ઉપરથી મસ્તકનું છેદન કરતા હતા. તેમ કેટલાક હસ્તિઓ સંગ્રામમાં પડતા

પુરૂષોને મર્દન કરતા હતા. કેટલાક હસ્તિઓ દાંતવડે પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી ઘણાક રથિઓને ભેદતા હતા. બીજા કેટલાક દાંતમાં વળગી રહ્યાં છે મનુષ્યના અંત્ર જેમને એવા હસ્તિઓ સેંકડો મનુષ્યોને મર્દન કરતા સંગ્રામમાં ભમતા હતા. કેટલાક હસ્તિઓ સંગ્રામમાં પડેલા લોહના કવચવાળા નર, અશ્વ, રથ તથા કુંજરોને નળ નામના સ્થૂળ તૃણને જેમ ફેંકે તેમ ફેંકતા હતા. કેટલાક લજ્જાવાન રાજાઓ ગૃધ્ર પક્ષિઓ પિંછરૂપી વસ્ત્રવાળા અત્યંત દુઃખરૂપ શયનોમાં સુતા હતા. વળી સંગ્રામમાં રથે કરી સામે આવી પિતા પુત્રને તથા મોહને લીધે પુત્ર પિતાને મારતો હતો; એ રીતે નિર્મર્યાદ યુદ્ધ થતું હતું. કોઇ સ્થાનકે ભગેલો રથ, ધ્વજ તથા ભાગેલું છત્ર પણ પૃથ્વીપર પડતું હતું. કોઇ સ્થાનકે એક ધુંસરી ભાગી ગયેલા રથને ખેંચી ઘોડા દોડયા જતા હતા. કોઇ સ્થાનકે ખડ્ગ સહિત હસ્ત તથા કુંડલ સહિત શૂરવીરોનાં મસ્તક પડતાં હતાં. કોઇ સ્થાનકે બળવાન હસ્તિએ આક્ષેપ કરી અત્યંત ચૂર્ણ કરેલો હસ્તિ તથા રથિએ નારાચ નામના બાણે કરી મારેલો હસ્તિ રણભૂમિ પર પડતો હતો. કોઇ ઠેકાણે હસ્તિએ અત્યંત હણેલા સવાર સહિત અશ્વ પડતા હતા. એ રીતે અત્યંત દારૂણ મર્યાદ વગરનું યુદ્ધ થતું હતું.

કોઇ ઠેકાણે હે તાત! હે પુત્ર! હે સખે! અરે તું ક્યાં છું? ઉભો રહે. ક્યાં દોડો છો? હાસ્ય, ક્રીડા તથા ગર્જના કરી 'આને માર, આને માર.' એ રીતે ઉચ્ચારણવાળી વિવિધ પ્રકારની વાણી સંભળાતી હતી. તેમ નર, અશ્વ તથા હસ્તિનું રૂધિર ઘનતાને પ્રાપ્ત થયું ને તે રૂધિરને લીધે પૃથ્વી સંબંધી રજ શાંત થઈ. આવા ભયંકર યુદ્ધાંગણને જોઇ ભીરૂ પુરૂષોને મોહ પ્રાપ્ત થતો હતો. તે વખતે મહા સંગ્રામમાં શૂરવીર પુરૂષ, સામેના શૂરવીરના ચક્ર સાથે પોતાના રથનું ચક્ર લગાડી બાણ નાંખવાનો તેનો વખત ખોઇ, ગદાથી તેનું મસ્તક કાપી નાંખતા હતા. તેમજ નિરાશ્રય એવા તે મહા સંગ્રામમાં આશ્રયને ઇચ્છતા શૂરવીરોનું દાંત તથા નખે કરી દારૂણ યુદ્ધ, મુષ્ટિયુદ્ધ તથા કેશપરામર્ષ થતો હતો. જેમાં શૂરવીરનો ઉગામેલો ખડ્ગ સહિત બાહુ કપાઈ ગયો હતો. તેમજ કોઇનો ધનુષ સહિત, કોઇનો બાણ સહિત તથા કોઇનો અંકુશ સહિત હણાઇ જતો હતો. કોઈ કોઇને આક્રોશ કરતો હતો તથા કોઇ વિમુખ થઇ ભાગતો હતો. કોઇ શૂરવીર સામે આવેલા બીજા શૂરવીરનું કાયા ઉપરથી મસ્તક પાડતો હતો. કોઇ મોટેથી શબ્દ કરી ભાગતો હતો. બીજો તેનો શબ્દ સાંભળી ત્રાસ પામતો હતો. બીજા કેટલાક તીક્ષ્ણ બાણે કરી પોતાના તથા પારકાઓને મારતા હતા, અને કોઇ શૂરવીરે નારાચ નામના બાણે કરી હણેલો પર્વત સરખો હસ્તિ ગ્રીષ્મઋતુમાં જેમ નદીનો તટ પડે તેમ પડતો હતો. કોઈ ઠેકાણે પર્વત સરખો મદ ઝરતો હસ્તિ, અશ્વ તથા સારથિ સહિત રથને પગે હણતો સામે આવી ઉભો રહેતો હતો. એવા મહા સંગ્રામમાં અસ્ત્ર શીખેલા શૂરવીર, રૂધિરથી વ્યાપ્ત અંગવાળા, પ્રહાર કરતા શૂરવીરોને જોઈ ઘણાક દુર્બળ હૃદયવાળા ભીરૂ પુરૂષોને મોહ પ્રાપ્ત થતો હતો એવી રીતે થતા સંગ્રામમાં કોઈ પણ જણાતું ન હતું. સૈન્યમાંથી ઉડતી રજે કરી મર્યાદા પણ રહેતી ન હતી. તેટલામાં સેનાપતિએ 'આ કાળ છે' એમ કહી જલદી પાંડવોને ઉતાવળા કર્યા. તેની આજ્ઞાથી બાહુશાળી પાંડવો તળાવ પ્રત્યે જેમ હંસ જાય તેમ પ્રહાર કરત. દ્રોણના રથ પ્રત્યે દોડયા; તે વખતે દ્રોણ રથ પ્રત્યે 'એને ગ્રહણ કરો, દોડો, ભય પમાડો તથા મારો,' એ રીતે ભયંકર શબ્દ થતો હતો. દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ, અશ્વત્થામા, રાજા જયદ્રથ, અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ તથા શલ્યે એઓને વારી રાખ્યા. કોઇથી દુઃખે કરી સહન થાય નહિ તથા વારી શકાય નહિ એવા આર્યધર્મે કરી યુક્ત પાંડવ

સહિત બાણથી પીડાયલા પંચાલોએ દ્રોણનો ત્યાગ ન કર્યો, તેથી અતિ ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્યે સેંકડો બાણે કરી ચેદિ પંચાલ તથા પાંડવોનો ક્ષય કર્યો. હે મારિષ ! તે વખતે તેની પ્રત્યંચા તથા મોજાનો વજ્ર સરખો શબ્દ ધણાક માણસોને ત્રાસ પમાડતો સર્વ દિશાઓમાં સંભળાતો હતો, એટલામાં અર્જુન ધણાક સંશપ્તકોને છતી જે ઠેકાણે દ્રોણાચાર્ય પાંડવોને મર્દન કરતા હતા ત્યાં આવ્યો. બાણના ઓઘરૂપી મોટા આવર્ત્તવાળા રૂધિરરૂપી છે ઉદક જેમાં એવા મોટા દ્રદરૂપી સંશપ્તકોને તરી અર્જુન દેખાયા, તે વખતે સૂર્ય સરખા તેજવાળા, કીર્તિમાન, અર્જુનના વાનરધ્વજરૂપી દેદિપ્યમાન ચિન્હને અમે જોતા હતા. એ રીતે અસ્ત્રોનાં કિરણોવડે સંશપ્તક સમુદ્રને શોષણ કરી પાંડવરૂપી પ્રલય સમયનો સૂર્ય કૌરવોને પણ તપાવવા લાગ્યો. પ્રલય સમય વિષે ઉદય પામેલા ધૂમકેતુનો તારો જેમ સર્વ પ્રાણિઓને બાળે તેમ અર્જુન, શસ્ત્રના તેજે કરી સર્વ કૌરવોને બાળવા લાગ્યો. તેણે કરી બાણના ઓઘથી મારવા માંડેલા ગજ, અશ્વ, તથા રથ ઉપરથી યુદ્ધ કરનારા, છૂટા છે કેશ જેમના એવા થઇ પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યા. બાણથી પીડિત થયેલા કેટલાક, આર્ત્ત શબ્દ કરી પ્રાણ રહિત થઇ રણભૂમિમાં શયન કરતા હતા. એમાંથી કોઇ પાછા ઉઠતા હતા તેમને, વિમુખ થયેલા તથા પડેલાઓને શૂરવીરના વ્રતનું સ્મરણ કરાવી તે મારતો ન હતો. વળી વિખરાઇ ગયા છે વિચિત્ર પ્રકારના રથ જેમના એવા વિમુખ થયેલા કેટલાક કૌરવો 'હે કર્ણ ! હે કર્ણ !' એ રીતે આક્રોશ કરતા હતા. શરણ ઇચ્છતા તેમનો પીડિત સ્વર સાંભળી રથિમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વ ભારતને હર્ષ કરાવનાર અધિરથ પુત્ર કર્ણે, 'અરે તમે બીઓ માં.' એમ પ્રતિજ્ઞા કરી અર્જુન સામે આવી અસ્ત્ર જાણનારમાં શ્રેષ્ઠ તેણે આગ્નેયાસ્ત્ર સાંધ્યું. તેમાંથી આવતા બાણ સમુદાયને અર્જુને સામાં બાણ નાંખી ખંડિત કર્યો. તેમજ કર્ણે પણ પ્રજ્વલિત તેજવાળા તેના બાણને ખંડિત કરી અસ્ત્રવડે અસ્ત્રને વારી તેની ઉપર બાણ નાંખતાં મોટો સિંહનાદ કર્યો. તે વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ભીમસેન તથા મહારથિ સાત્યકિએ કર્ણ સામે આવી ત્રણ ત્રણ બાણે કરી એને વિંધ્યો. રાધાપુત્ર કર્ણે પણ બાણના વરસાદથી અર્જુનના અસ્ત્રને વારી ત્રણ બાણે ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિ ત્રણેનાં ધનુષ કાપી નાંખ્યાં. કપાયેલા ધનુષવાળા નિર્વિષ સર્પ સરખા તે ત્રણે શૂરવીરોએ સિંહનાદ કરી કર્ણ ઉપર શક્તિઓ નાખી. મોટા વેગવાળી સર્પ સરખી દેદિપ્યમાન પોતાના સામે આવતી તે મોટી શક્તિઓને ત્રણ ત્રણ બાણથી કાપી અર્જુન ઉપર બીજાં બાણ નાંખી બળવાન કર્ણે સિંહનાદ કર્યો. અર્જુને પણ સાત બાણથી રાધાપુત્ર કર્ણને વિંધી તીક્ષ્ણ કરેલા બાણે કરી તેના નાના ભાઇને હણ્યો. પછી બાણે કરી શત્રુંજયને મારી ભલ્લ નામના બાણવડે રથમાંથી વિપાટનું મસ્તક પણ તત્કાલ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે અર્જુને તમારા પુત્રો જોતાં કર્ણની સન્મુખ તેના ત્રણ ભાઇઓને માર્યા. તે પછી ભીમસેને ગરૂડની પેઠે પોતાના રથમાંથી નીચે કૂદી શ્રેષ્ઠ ખડ્ગે કરી કર્ણ પક્ષના પંદર યોદ્ધાઓને માર્યા.

વળી રથમાં બેસી બીજું ધનુષ લઇ દશથી કર્ણને તથા પાંચ બાણે કરી તેના સારથિ તથા અશ્વને વિંધ્યા. ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પણ શ્રેષ્ઠ ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી રથમાંથી નીચે ઉતરી ચંદ્રવર્મા તથા નૈષધ બૃહત્ક્ષત્રને હણી પાછા પોતાના રથમાં બેસી બીજું ધનુષ લેઇ સિંહનાદ કરી તોતેર બાણે કરી કર્ણને વિંધ્યો. ચંદ્ર સરખી કાંતિવાળા સાત્યકિએ પણ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી સિંહનાદ કરતાં ચોસઠ બાણે કરી કર્ણને વિંધી સારી રીતે મૂકેલા ભલ્લ નામના બાણ વડે તેનું ધનુષ કાપી વળી ત્રણ બાણ, એના બે બાહુ તથા વક્ષઃસ્થળ પર નાંખ્યાં.

દુર્યોધન, દ્રોણ તથા જયદ્રથ રાજાએ સાત્યકિરૂપ સમુદ્રમાં બૂડતા કર્ણનો ઉદ્ધાર કર્યો, તે સમયે તમારી તરફના પાયદલ અશ્વ, રથ તથા સેંકડો માતંગ ભયભીત થઇ કર્ણની પાછળ દોડવા લાગ્યા. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ભીમસેન, સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવ એ પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાં સાત્યકિની રક્ષા કરતા હતા. એ રીતે પ્રાણનો ત્યાગ કરી યુદ્ધ કરતા તમારા તથા પારકાઓનો સર્વ યોદ્ધાઓના ક્ષય વાસ્તે મહા ભયંકર સંગ્રામ થતો હતો. જેમાં પાયદલ, રથ. હસ્તિ તથા અશ્વ, ગજ, અશ્વ, રથ તથા પાયદલ સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. કોઇ ઠેકાણે રથિઓ, હસ્તિ, પાયદલ તથા અશ્વ સાથે, તેમજ રથ તથા પાયદલ, રથ તથા હસ્તિ સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. કોઇ ઠેકાણે અશ્વ સાથે અશ્વ, હસ્તિ સાથે હસ્તિ, તથા રથિ સાથે રથિઓ યુદ્ધ કરતા હતા. કોઇ સ્થાનકે પાયદલ સાથે મળેલા પાયદલો દેખાતાં હતાં. એ રીતે માંસ ખાનાર પ્રાણિઓને હર્ષ કરનાર મોટાઓ સાથે સન્મુખ આવેલા આપણા તરફનાઓનું યમના દેશને વધારનાર એવું સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું. તેમા કેટલાક પાયદળ, રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિઓએ અનેક હસ્તિ, રથ, પાયદળ તથા અશ્વોને હણ્યા. હસ્તિઓએ હસ્તિઓને, ઉગામેલા આયુધવાળા રથિઓએ રથિઓને, ઘોડેસ્વારોએ ઘોડેસ્વારોને, તથા પાયદળના ગણોએ પાયદળોને માર્યા. તેમજ રથો હસ્તિને, શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓએ મોટા અશ્વોને, અશ્વો પાયદળોને તથા શ્રેષ્ઠ રથિઓ શ્રેષ્ઠ અશ્વોને મારતા હતા. મંથન થયેલાં છે કવચ તથા ભૂષણ જેમનાં એવા જીભ્હા, દાંત તથા નેત્ર વિનાના તે પૃથ્વીમાં પ્રાણ વગરના થઇ પડયા હતા. વળી મહા સંગ્રામમાં કેટલાક અનેક તરેહના શ્રેષ્ઠ આયુધથી નાશ પામ્યા. કેટલાક ઘોડા તથા હસ્તિના પગથી કચરાઇ મરણ પામ્યા. તથા કેટલાક રથના પાટાથી ચગદાઇ ગયા. એ રીતે માંસ ખાનાર પશુ, પક્ષિ તથા રાક્ષસોને આનંદ આપનાર તે દારૂણ સંગ્રામમાં, પરસ્પર નાશ કરતા કોપેલા બળવાન યોદ્ધાઓ વિચરતા હતા. પછી અત્યંત ચલાયમાન પરસ્પર સામે જોતાં રૂધિરના ઓઘથી વ્યાપ્ત એવાં બેઉ સૈન્ય, સૂર્ય અસ્તાચળ પ્રત્યે ગયો તે સમે ધીરેધીરે પોતપોતાના તંબુ પ્રત્યે ગયાં.

ततो बले भृशलुलिते परस्परं निरीक्षमाणे रुधिरौघसंप्लुते ॥
दिवाकरेस्तं गिरिमास्थिते शनैरुभे प्रयाते शिबिराय भारत ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वितीयदिवसावहारे गुर्जरभाषायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

અધ્યાય ૩૩ મો. અભિમન્યુ વધ પર્વ.

अभिमन्युवध पर्व.

संजय उवाच—पूर्वमस्मासु भग्नेषु फाल्गुने नामितौजसा ॥
द्रोणे च मोघसंकल्पे रक्षिते च युधिष्ठिरे ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! અમિત તેજવાળા અર્જુને પૂર્વે અમારા લોકમાં ભંગાણ

પાડ્યું અને દ્રોણનો સંકલ્પ ફોગટ થયો તથા યુધિષ્ઠિરનો બચાવ ગયો યુદ્ધમાં વિધ્વસ્ત થયાં છે કવચ જેમનાં, પરાજય પામેલા, રજે કરી વ્યાપ્ત, અત્યંત ઉદ્વિગ્ન, દશે દિશાઓ સામે જોતા, પાંડવના બાણથી હણાયેલા, સંગ્રામમાં ઉપહાસ્ય પામેલા અને અર્જુન વિષે રહેલા ઘણાક ગુણ તથા તે વિષે રહેલું શ્રીકૃષ્ણનું સૌહાર્દ પણ સૈનિક જનના મુખથી સાંભળી, ધ્યાને કરી મુગાપણાને પ્રાપ્ત થયેલા, લોકાપવાદ યુક્ત તમારી તરફનાઓએ દ્રોણાચાર્યના સંમતથી સૈન્યનો અવહાર કર્યો. પછી પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી સ્નેહ, અભિમાન તથા દ્વેષિઓની વૃદ્ધિથી ખેદ યુક્ત મનવાળા, વાક્ય બોલવામાં ચતુર દુર્યોધને સર્વ યોદ્ધાઓ સાંભળતાં દ્રોણાચાર્યને કહ્યું કે, હે દ્વિજસત્તમ! જરૂર અમે તમારા વધ્યપક્ષમાં છીએ, એમાં સંશય નહિ, નહિ તો સમીપ પ્રાપ્ત થયેલા યુધિષ્ઠિરને તમે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે કેમ ગ્રહણ ન કરો? તેમજ તમો, સંગ્રામમાં ચક્ષુગોચર થયેલા શત્રુને પકડવા તથા મારવા ઇચ્છો તો તેને દેવતા સહિત પાંડવો પણ રક્ષણ કરવા સમર્થ થાય નહિ, માટે તમે પૂર્વે પ્રસન્ન થઇ મને વર આપી પછી અન્યથા કર્યું; પણ તમોને એમ કરવું ઘટે નહિ. કારણ શ્રેષ્ઠ પુરૂષો પોતાના ભક્તની આશાનો ભંગ કરતા નથી. એવાં દુર્યોધનનાં વખાણ સાંભળી અપ્રસન્ન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, દુર્યોધન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે દુર્યોધન! તારૂં પ્રિય કરવા ઇચ્છતા મને તું આવી રીતે કહેવા યોગ્ય નથી. હું તો શું પણ સુર, અસુર, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ તથા સર્પ સહિત તમામ લોકો પણ અર્જુને રક્ષા કરેલાને જીતવા સમર્થ થઇ શકે નહિ. જ્યાં વિશ્વના સ્રજનાર, ગોવિંદ ભગવાન વિરાજમાન છે તથા સેનાપતિ અર્જુન છે ત્યાં સમર્થ મહાદેવ વિના બીજા કોનું બળ તેને અતિક્રમણ કરે? હે તાત! વળી જો આજ એક સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે આજ કોઇ એક પણ અત્યંત શ્રેષ્ઠ મહારથિને હું પાડીશ. એ વચન અન્યથા નહિ થાય. તેમ દેવતાઓ પણ ભેદી શકે નહિ એવો વ્યૂહ રચીશ, તથાપિ હે રાજન્! કોઇ ઉપાયે કરી અર્જુનને દૂર લેઇ જજો. કારણ સંગ્રામમાં તેણે અસાધ્ય તથા ન જાણેલું એવું કંઇ પણ છે નહિ. મારાથી તથા બીજેથી કળા સહિત સર્વ સૈનિક જ્ઞાન તેણે મેળવેલું છે. દ્રોણનાં વચન સાંભળી બાકી રહેલા સંશપ્તકગણે દક્ષિણ દિશામાં જઈ અર્જુનને યુદ્ધ વાસ્તે બોલાવ્યો. શત્રુઓ સાથે અર્જુનનો કદી જોએલો નહિ તથા સાંભળેલો પણ નહિ એવો અતિ દારૂણ સંગ્રામ થયો. હે રાજન્! તે વખતે દ્રોણે રચેલો વ્યૂહ દુઃખિત દષ્ટિવાળાને અત્યંત તપાવતો મધ્યાન્હનો સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. હે ભારત! દુઃખેકરી ભેદાય નહિ એવા તે ચક્રવ્યૂહને યુધિષ્ઠિરના કહેવાથી અનેક પ્રકારે અભિમન્યુએ ભેદ્યો. એ રીતે તેણે દુષ્કર કર્મ કરી હજારો શૂરવીરને હણી દ્રોણ, અશ્વત્થામા, કૃપ, કર્ણ, ભોજ તથા શલ્ય એ છ મહાવીર સાથે યુદ્ધ કરી દુઃશાસનના પુત્રને વશ થઇ પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કર્યા. પરમ સંતુષ્ટ થયેલા આપણે તથા શોકકર્ષિત પાંડવોએ સૈન્યનો અવહાર કર્યો. સંજયનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, હે સંજય! નથી પ્રાપ્ત થઇ યુવાવસ્થા જેને એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનના પુત્રને હણાયો સાંભળી મારૂં મન વિદીર્ણ થાય છે. તેમ ધર્મના કર્તાઓએ આ ક્ષાત્રધર્મ પણ અતિદારૂણ કહેલો છે; કારણ કે ધર્મને આચરી રાજ્યને ઇચ્છતા શૂરવીરો, બાળક ઉપર અસ્ત્ર નાંખે છે. હે ગાવલ્ગણે! અત્યંત સુખી તથા નિર્ભયની પેઠે વિચરતા બાળકને, અસ્ત્ર શીખેલા ઘણાકે કેમ માર્યો? તેમ હે સંજય! રથ સૈન્યને ભેદવા ઇચ્છતા ઘણા તેજવાળા સુભદ્રા પુત્રે સંગ્રામમાં કેવી રીતે ક્રીડા કરી તે પણ મને કહે. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે રાજન્! સુભદ્રાપુત્રનું પડવું કેવી રીતે થયું તે તમો મને પૂછો છો વાસ્તે

સાવધાન થઇ સમગ્ર વૃત્તાંત કહું તે સાંભળો. સૈન્યને ભેદવા ઇચ્છતા કુમારે જે રીતે યુદ્ધમાં ક્રીડા કરી તથા નાશ સમયે દુઃસાધ્ય એવા શૂરવીરો જે રીતે ક્લેશને પ્રાપ્ત થયા તે કહું તે સાંભળો. ઘણાક છે ગુચ્છ, તૃણ તથા દ્રુમ જેમાં એવા અરણ્યમાં ચોતરફથી ઉઠેલા દાવાનળે કરી પ્રાપ્ત વનવાસિઓના જેવો ભય તમારી તરફનાઓને ઉત્પન્ન થયો.

दावाग्न्यभिपरीतानां भूरि गुल्मतृणद्रुमे ।
वनौकसामिवारण्ये त्वदीयानामभूद्भयं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वाणिण्यभिमन्युवधसंक्षेपकथने गुर्जरभाषायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

અધ્યાય ૩૪ મો. ચક્રવ્યૂહ નિર્માણ.

संजय उवाच—समरेत्युग्रकर्माणः कर्मभिर्व्यंजितश्रमाः ।
सकृष्णाः पांडवाः पंचदैवैरपि दुरासदाः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! અતિ ઉગ્ર કર્મવાળા, જીતેલો છે શ્રમ જેમણે એવા કૃષ્ણ સહિત પાંચ પાંડવોને દેવતાઓ પણ દુઃખે કરી સહન કરી શકે નહિ, તેમ બળ, કર્મ, વંશ, બુદ્ધિ, કીર્તિ, યશ તથા શોભાએ કરીને પણ એમના સરખા ગુણવાળો કોઇ પુરૂષ થયો નથી; અને થશે પણ નહિ. સત્યધર્મમાં તત્પર, ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર યુધિષ્ઠિર રાજા તો વિપ્ર પૂજાદિક ગુણેકરી નિરંતર સ્વર્ગનેજ પ્રાપ્ત થયા છે. તેમ હે રાજન્! પ્રલય સમયનો કાળ, પરાક્રમી પરશુરામ તથા રથમાં બેઠેલા ભીમસેન એ ત્રણેય સરખા છે. સંગ્રામમાં પ્રતિજ્ઞા કરવા વિષે ચતુર ગાંડિવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનની ઉપમા આપવા લાયક પૃથ્વી વિષે હું કોઇને જોતો નથી. ગુરૂ વાત્સલ્ય, કૃત તથા કર્તવ્ય કર્મનું અપ્રકાશન, વિનય, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, સૌંદર્ય તથા શૌર્ય, એ છ ગુણ નકુળ વિષે નિરંતર રહેલા છે. શ્રુત, ગાંભીર્ય, માધુર્ય, સત્ય, રૂપ તથા પરાક્રમે કરી શૂરવીર સહદેવ અશ્વિનીકુમાર સરખો છે. એ રીતે પાંચ પાંડવો વિષે તથા શ્રીકૃષ્ણ વિષે જે જે મહાગુણો રહેલા છે તે સર્વ એક અભિમન્યુ વિષે દેખાતા હતા. અભિમન્યુ પરાક્રમે કરી, યુધિષ્ઠિર ચરિત્રે કરી, શ્રીકૃષ્ણ કર્મેકરી, ભીમસેન રૂપ તથા પરાક્રમે કરી અને અર્જુન શ્રુતે તથા વિનયેકરી, નકુલ તથા સહદેવ સરખો હતો.

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સૂત! કોઇ સ્થાનકે પરાજય પામેલો નહિ એવો અભિમન્યુ સંગ્રામમાં કેમ હણાયો? એ સમગ્ર વૃત્તાંત હું સાંભળવાને ઇચ્છું છું. સંજય કહે છે—હે મહારાજ! તે વૃત્તાંત વિષે થયેલો મોટો બંધુઓનો નાશ હું કહું તે સાંભળો. સ્થિર થઇ દુઃખે કરી ધારી શકાય નહિ એવા શોકને ધારણ કરો. હે મહારાજ! આચાર્યે ચક્રવ્યૂહ રચેલો હતો તેમાં ઇન્દ્રની જેમને ઉપમા અપાય એવા રાજાઓને ઉભા રાખ્યા હતા. તેના આરાસ્થાન વિષે સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા સર્વ રાજકુમાર ઉભેલા હતા. સુવર્ણથી શોભિતા ધ્વજ-

-વાળા રક્તવસ્ત્ર, રક્ત આભરણ તથા રક્ત પતાકાવાળા, સુવર્ણની માળાથી દિપાયમાન, ચંદન તથા અગરચંદને કરી લીંપાએલ અંગવાળા, સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર ધરેલા, તેઓ હતા. તેઓ અભિમન્યુ સાથે યુદ્ધ કરવા સારૂ એકઠા મળી સજ્જ થઈ ઉભેલા હતા. તેમાં દ્રઢ ધનુષવાળા દશ હજાર, પ્રિય છે દર્શન જેનું એવા તમારા પૌત્ર લક્ષ્મણને આગળ કરી એક બીજાનાં હિતમાં તત્પર, સમાન છે પરસ્પરનું દુઃખ જેમને એવા સ્પર્ધા કરનાર યુદ્ધ વારતે તૈયાર થઇ ઉભા હતા. હે રાજેંદ્ર ! શ્વેત છે છત્ર જેની ઉપર, કર્ણ, દુઃશાસન, તથા કૃપાદિક મહારથિથી વિંટાયલો ઇન્દ્ર સમાન શોભિતો દુર્યોધન તો ચામર તથા વ્યજનના આપેક્ષે કરી ઉગતા સૂર્યની પેઠે સૈન્યના મધ્યમાં શોભતો હતો. સેનાના મુખમાં સૈન્યના નાયક દ્રોણ તથા અચળ એવા મેરૂ પર્વતની પેઠે શોભિતો સિંધુરાજા ઉભો હતો. તેની પડખે અશ્વત્થામા છે મુખ્ય જેમાં એવા દેવતા સરખા તમારા ત્રીસ પુત્રો ઉભા હતા. ગાંધારરાજ, શકુનિ, શલ્ય તથા ભૂરિશ્રવા, એટલા મહારથિ સિંધુરાજને બીજે પડખે ઉભા હતા. એ રીતે વ્યૂહ રચના કરી ઉભા રહ્યા પછી મૃત્યુનો ભય મૂકી તમારા તથા પારકાઓનું રૂંવાં ઉભાં કરે એવું ભયંકર યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું.

> ततः प्रववृत्ते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं ।
> तावकानां परेषां च मृत्युं कृत्वा निवर्तनं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि चक्रव्यूहनिर्माणे गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

અધ્યાય ૩૫ મો. અભિમન્યુની પ્રતિજ્ઞા.

> **संजय उवाच—तदनीकमनाधृष्यं भारद्वाजेन रक्षितं ।**
> **पार्थाः समभ्यवर्तंत भीमसेन पुरोगमाः ॥ १ ॥**

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! દ્રોણે રક્ષા કરેલા કોઇથી સહન થાય નહીં એવા સૈન્ય સામે ભીમસેનાદિક પાંડવો આવ્યા. તેમજ સાત્યકિ, ચેકિતાન, પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પરાક્રમી કુંતિભોજ, મહારથિ દ્રુપદ, અર્જુન પુત્ર, ક્ષત્રધર્મા, પરાક્રમી બૃહત્ક્ષત્ર, ચેદિપ, ધૃષ્ટકેતુ, માદ્રિપુત્ર નકુળ, તથા સહદેવ, ઘટોત્કચ, પરાક્રમી યુધામન્યુ, પરાજય પામેલો નહિ એવો શિખંડિ, કોઇથી સહન થાય નહીં એવો ઉત્તમૌજા, મહારથિ વિરાટ, અત્યંત ક્રોધાક્રાંત દ્રૌપદીના પુત્રો, પરાક્રમી શિશુપાળ પુત્ર, મહા પરાક્રમી કેકય, તથા હજારો સંજય, એટલા અને પોતાના ગણ સહિત અસ્ત્ર શીખેલા યુદ્ધમાં દુર્મદ, યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા બીજા પણ તત્કાળ દ્રોણ સામે દોડ્યા. પાસે આવતા તેમને અસંભ્રાંત ચિત્તવાળા અતિ પરાક્રમી દ્રોણાચાર્યે બાણના ઓઘે કરી વારી રાખ્યા; પણ પાણીનો મોટો ઓઘ પર્વત આગળ જઇ તેને જેમ દુઃખેકરીને ભેદી શકે કે ઉલ્લંઘી શકે નહિ તથા જળાશયો જેમ પોતાના કિનારાને ઉલ્લંઘી શકે નહિ તેમ તેઓ દ્રોણને ઉલ્લંઘી શક્યા નહિ, તેથી હે રાજન્ ! દ્રોણના ધનુષમાંથી નીકળેલા બાણેકરી પીડિત થયેલા સંજય સહિત પંચાલ તથા પાંડવો તેની સામે ઉભા રહેવા

સમર્થ થઇ શક્યા નહિ. આશ્ચર્યરૂપ દ્રોણના બાહુ બળને અમો જોતા હતા. એ વખતે અત્યંત ક્રોધાયમાન થઇ સામે આવતા દ્રોણને જોઇ તેમને વારવા વિષે અનેક તરેહથી તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. પછી યુધિષ્ઠિરે બીજો કોઇ દ્રોણને વારવા સમર્થ નથી એમ વિચારી કોઇથી સહન થાય નહિ એવો મોટો ભાર અભિમન્યુ ઉપર નાંખી, વાસુદેવ તથા અર્જુન સરખા ઘણા પરાક્રમવાળા પારકા શૂરવીરને હણનાર તેને આવી રીતે વચન કહ્યું કે–હે તાત ! અર્જુન આવીને જે રીતે આપણને નિંદે નહિ તે રીતે કર, તેમજ ચક્રવ્યૂહ ભેદવા વિષે કંઇ પણ અમો જાણતા નથી. હે મહાબાહો ! તું, અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તથા પ્રદ્યુમ્ન તમો ચાર ચક્રવ્યૂહને ભેદો એવા છો તે વિના પાંચમો છે નહિ. હે અભિમન્યો ! આ વખતે તારી પાસે વર માગતા પિતૃઓ, માતુલ તથા સર્વ સૈન્યોને વર આપવા તું યોગ્ય છે. નહિ તો સંગ્રામમાં આવી અર્જુન આપણને નિંદશે, માટે જલદી અસ્ત્ર ગ્રહણ કરી દ્રોણના સૈન્યનો નાશ કર.

યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી અભિમન્યુએ કહ્યું કે, દ્રોણનું શ્રેષ્ઠ સૈન્ય દૃઢ તથા અતિ ઉગ્ર છે તથાપિ પિતૃઓના જય વાસ્તે જલદી હું તેમાં અવગાહન કરીશ. મારા પિતાએ તે રીતે રચેલા સૈન્ય, ભેદવા વિષે મને ઉપાય બતાવેલો છે તથાપિ કોઇ આપદ આવે તે વિષેથી પાછો નિકળવાનો ઉપાય મને આવડતો નથી. તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે તાત ! હે યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તેના સૈન્યને ભેદી તું રસ્તો કર એટલે જે માર્ગે તું જઇશ તે માર્ગે અમે તારી પાછળ આવીશું. હે તાત ! યુદ્ધમાં અર્જુન સરખા તને માંહે પ્રવેશ કરાવી ચોતરફથી તારી રક્ષા કરતા અમો પાછળ આવીશું. ભીમસેન કહે છે કે હું, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય, તથા સર્વ પ્રભદ્રકો પણ તારી પાછળ આવીશું. ભેદેલા વ્યૂહમાં તે તે ઠેકાણે પાછળ આવી તને મારવા આવતા શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને અમો મારીશું. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી અભિમન્યુ કહેવા લાગ્યો કે, દુઃખે કરી કોઇથી સહન થાય નહિ એવા દ્રોણસૈન્યમાં ક્રોધાયમાન થયેલો હું પતંગ નામનો જંતુ જેમ પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે તેમ પ્રવેશ કરીશ અને માતુલ તથા પિતા, એ બેઉને પ્રીતિ કરનાર તથા હિતરૂપ એવું કર્મ કરીને આજ સંગ્રામમાં એકલો બાળક હું શત્રુના સૈન્યને હણીશ, તે તમે સર્વ જોશો. આજ સંગ્રામમાં મારી સામે કોઇ પુરૂષ પાછો જીવતો જાય તો હું સુભદ્રા તથા અર્જુનનો પુત્ર નહિ. તેમ યુદ્ધમાં એકરથે કરી સમગ્ર ક્ષાત્રમંડળને આઠ પ્રકારે જુદું ન કરૂં તો હું અર્જુન પુત્ર નહિ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે સુભદ્રાપુત્ર ! મોટા ધનુષવાળા, મહા બળવાન, સાધ્ય, રૂદ્ર, વાયુ, વસુ, અગ્નિ તથા આદિત્ય સરખા પરાક્રમવાળા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શૂરવીરોએ રક્ષા કરેલા, કોઇથી સહન થાય નહિ એવા દ્રોણસૈન્યને તું ભેદવાનો ઉત્સાહ કરે છે તથા આવી રીતે ભાષણ કરે છે માટે તારૂં બળ વૃદ્ધિ પામો. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એવાં તેમનાં વચન સાંભળી તેણે સારથિને કહ્યું કે, હે સુમિત્ર ! જલદી દ્રોણસૈન્ય સામે મારા ઘોડાઓ ચલાવ.

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सयंतारमचोदयत् ।
सुमित्राश्वान् रणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वण्यभिमन्युप्रतिज्ञायां गुर्जरभाषायां पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

અધ્યાય ૩૬ મો. અભિમન્યુનું પરાક્રમ.

संजय उवाच—सौभद्रस्तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।
अचोदयत यंतारं द्रोणानीकाय भारत ॥

સંજય કહે છે—હે ભારત ! સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ બુદ્ધિમાન ધર્મરાજાનું એવું વચન સાંભળી દ્રોણસૈન્ય સામે જવાની સારથિને આજ્ઞા આપી. હે રાજન્ ! એ રીતે તેણે દ્રોણસૈન્ય પ્રત્યે જા, એમ કહેવાથી સારથિએ અભિમન્યુને આવી રીતે કહ્યું કે, હે આયુષ્મન્ ! પાંડવોએ તમારી ઉપર આ અતિ ભાર નાંખ્યો છે માટે ક્ષણ માત્ર બુદ્ધિથી વિચાર કરી પછી તમે આગળ વધો. દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધ કરવામાં કુશળ તથા અસ્ત્રવિદ્યામાં કરેલો છે શ્રમ જેણે એવા છે અને તમે સુખથી વૃદ્ધિ પામેલા તથા આવા યુદ્ધમાં વિશારદ નથી. સારથિનાં વચન સાંભળી હાસ્ય કરી તેણે સારથિને કહ્યું કે, હે સારથે ! આ દ્રોણ કોણ માત્ર અને સમગ્ર ક્ષત્રિયો પણ કોણ માત્ર છે ? ઐરાવત ઉપર બેસી દેવગણ સહિત ઈન્દ્ર તથા સર્વ ભૂતગણે પૂજેલા મહાદેવ સાથે પણ રણસંગ્રામમાં હું યુદ્ધ કરૂં ત્યારે આ ક્ષત્રિય સાથે યુદ્ધ કરૂં તેમાં શું આશ્ચર્ય ! આ શત્રુ સૈન્ય મારી સોળમી કળાને પણ યોગ્ય નથી. હે સૂત ! વિશ્વને જીતનાર માતુલ વિષ્ણુ તથા પિતા અર્જુન સામે થતાં પણ સંગ્રામમાં મને ભય પ્રાપ્ત થાય નહિ; એ રીતે અભિમન્યુએ સારથિની તે વાણીને ન ગણકારી અને એને કહ્યું કે જલદી દ્રોણસૈન્ય પ્રત્યે જા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી નથી અતિશય પ્રસન્ન મન જેનું એવા સારથિએ સુવર્ણનાં છે આભરણ તથા ઉપસ્કર જેમનાં એવા ત્રણ વર્ષના અશ્વને જલદી દ્રોણ સૈન્ય પ્રત્યે હાંકયા. સુમિત્ર નામના સારથિએ દ્રોણસૈન્ય સામે હાંકેલા તે અશ્વ, મહાવેગ તથા પરાક્રમવાળા દ્રોણ સામે દોડયા. તે રીતે સામે આવતા તેને જોઇ દ્રોણાદિક સર્વ કૌરવ તેની સામે આવ્યા અને પાંડવો તેની પાછળ ચાલ્યા. કર્ણિકાર વૃક્ષના ચિન્હવાળી ઉંચી શ્રેષ્ઠ ધજાવાળો, સુવર્ણનું કવચ પહેરેલા અર્જુનથી શ્રેષ્ઠ અર્જુનપુત્ર સિંહનું બચ્ચું જેમ હસ્તિઓ સામે થાય તેમ યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી દ્રોણાદિક મહારથિઓ સામે થયો. વ્યૂહના રક્ષણમાં સાવધાન તેઓ અભિમન્યુને પ્રહાર કરવા લાગ્યા. તે વખતે બે ઘડી તો સમુદ્ર તથા ગંગાના આવર્ત્તની પેઠે સૈન્ય ફરવા લાગ્યું. હે રાજન્ ! પરસ્પર હણતા તથા યુદ્ધ કરતા શૂરવીરોનો અત્યંત દારૂણ સંગ્રામ પ્રવર્ત્તમાન થયો. એ રીતે વર્તતા અતિ ભયંકર સંગ્રામમાં દ્રોણ જોતાં તે વ્યૂહને ભેદી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ તેમાં પેઠો. અંતઃપ્રવિષ્ટ થયેલા શત્રુસમુદાયને હણતા મહા બળવાન તેને, ઉગામેલાં છે આયુધ એવા હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળે ચોતરફથી ઘેરી લીધો. વળી નાના પ્રકારના યુદ્ધવાદ્યના શબ્દ સાથે ક્રીડા કરવી મોટેથી પોકારવું, ગર્જના કરવી, હોકારા, સિંહનાદ, 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે,' એ રીતના શબ્દ ઘોર એવા હલહલા શબ્દ, 'નહિ જા, ઉભો રહે, મારી સામે આવ, હે શત્રો ! આ હું' એ પ્રમાણે વારંવાર બોલતા યોદ્ધાઓ હસ્તિઓનું બોલવું, આભરણનો શબ્દ, ગર્જના, હસ્ત તથા પાટાના શબ્દે કરી પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડયા. પોતા સામે આવતા તેમને જલદી યુદ્ધ કરનાર, તથા તત્કાળ અસ્ત્ર સાંધનાર, મર્મજ્ઞ, મહા બળવાન, તે મર્મ ભેદનાર બાણેકરી હણવા લાગ્યો. એ રીતે નાના પ્રકારનાં તીક્ષ્ણ બાણે કરી તેણે હણવા માંડેલા પરવશ થયેલા ઘણાક યોદ્ધાઓ શલભ નામના જંતુઓ જેમ અગ્નિમાં પડીને નાશ પામે

તથા વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વેકરી એને વારી ' અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે; ' એમ કહી દશ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. અભિમાની અભિમન્યુએ પણ દશ બાણેકરી તેના સારથિ, ધ્વજ, બાહુ તથા ધનુષ કાપી મસ્તક પણ પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. એ પ્રમાણે સુભદ્રાપુત્રે શૂરવીર અશ્મકેશ્વરને માર્યો તેને જોઇ પલાયન કરવામાં તતપર એવું તમારૂં સર્વ સૈન્ય ચલાયમાન થયું. તે સમયે કર્ણ, કૃપાચાર્ય, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, ગાંધાર રાજા શકુનિ, શલ, શલ્ય, ભૂરિશ્રવા, ક્રાથ, સોમદત્ત, વિવિંશતિ, વૃષસેન, સુષેણ, કુંડભેદી, પ્રતર્દન, વૃંદારક, લલિત્થ, પ્રબાહુ, દીર્ઘલોચન, તથા અત્યંત કોપાયમાન થયેલો દુર્યોધન એટલા શૂરવીરોએ અભિમન્યુ ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. અત્યંત વિંધાયલા તેણે કવચ તથા કાયા ભેદનાર બાણ કર્ણ ઉપર નાંખ્યું; તે, તેના કવચ તથા કાયાને ભેદી સર્પ જેમ રાફડામાં જાય તેમ પૃથ્વીમાં પેઠું. તે અતિ પ્રહારે કરી વ્યથા પામેલો કર્ણ વિન્હળ થતો હોય નહિ તેની પેઠે પૃથ્વી કંપથી જેમ પર્વત ચલાયમાન થાય તેમ સંગ્રામમાં ચલાયમાન થયો. વળી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા બલવાન તેણે સુષેણ, દીર્ઘલોચન તથા કુંડભેદી એ ત્રણને તીક્ષ્ણ કરેલાં બીજા ત્રણ બાણેકરી હણ્યા. તે વખતે કર્ણે નારાચ નામનાં પચ્ચીશ, અશ્વત્થામાએ વીશ, તથા કૃતવર્માએ સાત બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. બાણેકરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેનું એવો ક્રોધાવિષ્ટ થયેલો સૈન્યમાં વિચરતો તે, હાથમાં પાશગ્રહણ કરેલો કાળ સરખો દેખાતો હતો. વળી અસ્ત્ર જાણનાર પ્રબાહુએ પાસે ઉભેલા શલ્ય ઉપર બાણનો વરસાદ કરી તમારા સૈન્યને ભય પમાડતાં મોટો શબ્દ કર્યો; તે સમયે મર્મ ભેદનાર બાણ વરસાદથી વિંધાયલો શલ્ય, મૂર્છિત થઇ રથમાં બેસી ગયો. તેને જોઇ દ્રોણાચાર્યના દેખતાં તમારી સર્વ સેના જેમ સિંહથી પીડાયલા મૃગો ભાગે તેમ ભાગવા લાગી. તે વખતે ઉપરથી પિતૃ, દેવ, ચારણ, સિદ્ધ તથા યક્ષોએ અને પૃથ્વીતલ ઉપર રહેલા પ્રાણિઓએ સ્તુતિ કરેલો સંગ્રામના યશયુક્ત અભિમન્યુ તો જેમ આજ્યે સિંચન કરેલો અગ્નિ શોભે તેમ અત્યંત શોભતો હતો.

> स तु रणयशसाभिपूज्यमानः पितृसुरचारणसिद्धयक्षसंघैः ।
> अवनितलगतैश्च भूतसंघैरतिविबभौ हुतभुग्यथाज्यसिक्तः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वण्यभिमन्युपराक्रमे गुर्जरभाषायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

અધ્યાય ૩૮ મો. સૌભદ્રનું શૂરાતન.

धृतराष्ट्र उवाच—तथा प्रमथमानं तं महेष्वासानजिह्मगैः ॥
आर्जुनिं मामकाः संख्ये के त्वेनं समवारयन् ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! તે રીતે સંગ્રામમાં મોટા ધનુષવાળાઓને મંથન કરતા અર્જુનપુત્રને મારી તરફના કયા યોદ્ધાઓએ વારી રાખ્યો ? સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! દ્રોણે રક્ષા કરેલા રથસૈન્યને ભેદવા ઇચ્છતા અર્જુનકુમારે સંગ્રામમાં જે રીતે મોટી ક્રીડા કરી તે હવે કહું છું સાંભળો. સંગ્રામમાં સુભદ્રાપુત્રે બાણે કરી પીડેલા મદ્રેશ શલ્યને જોઈ ક્રોધાયમાન

થયેલા તેના નાના ભાઇને બાણ ફેંકતાં તેની સામે જઇ દશ બાણવડે અશ્વ તથા સારથિ સહિત અર્જુન પુત્રને વિંધી મોટો શબ્દ કરી 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે,' એમ તેને કહ્યું, એટલામાં બાણ નાંખવામાં ચતુર અર્જુનપુત્રે પણ તેનું મસ્તક તથા ગ્રીવા, હાથ, પગ, ધનુષ, અશ્વ, છત્ર, ધ્વજ, સારથિ, ત્રિવેણુ, રથગતશય્યા, ચક્ર, ભાથો, રથના નીચેનો ભાગ, પતાકા, ચક્રરક્ષકો અને સર્વ ઉપસ્કર પણ બાણે કરી કાપી નાંખ્યાં. તથાપિ તેને કોઇએ જોયો નહિ. પછી વિંધાયાં છે આભરણ તથા વસ્ત્ર જેનાં એવો ક્ષીણ થયેલો તે, ઘણા બળવાન વાયુએ ભાંગેલું મોટું વૃક્ષ પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. તેને તથા અભિમન્યુના તે કર્મને જોઇ ત્રાસ પામેલા તેની પાછળ ચાલનારાઓ શબ્દ કરતા સર્વ દિશાઓમાં ભાગવા લાગ્યા. તેમનો શબ્દ સાંભળી સર્વ પ્રાણિ 'સાધુ, સાધુ' એ રીતે કહેવા લાગ્યા. એવી રીતે શલ્યનો નાનો ભાઇ હણાયો તે વખતે વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ છે હાથમાં જેમના એવા ઘણાક સૈનિકો પોતાનું કુળ, નિવાસ તથા નામ અર્જુન પુત્રને સંભળાવતા રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિએ કરી, કેટલાક પગે કરી તેની સામે દોડ્યા અને બીજા કેટલાક સૈનિકો બાણનો શબ્દ, રથના પાટાનો શબ્દ, હુંકાર, ઉંચેથી પોકાર, ગર્જના, સિંહનાદ, પ્રત્યંચાનો શબ્દ, તથા મોજાના શબ્દે કરી પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતા તથા અર્જુન પુત્રને 'અમારા જીવતાં તું જીવતો જઇશ નહિ' એવી રીતે કહેતા તેની સામે દોડ્યા. તે રીતે બોલતા તથા સામે આવતા તેમને જોઇ સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ હસતો હોય તેની પેઠે જે જે યોદ્ધો પ્રથમથી પોતા ઉપર પ્રહાર કરતો હતો તે તે યોદ્ધાને પોતે બાણે કરી વિંધતો હતો. વળી શૂરવીર અર્જુનપુત્ર, વિચિત્ર પ્રકારનાં અસ્ત્ર દેખાડતો, મૃદુતા છે આરંભમાં જેના એવું યુદ્ધ કરતો હતો. વાસુદેવ તથા અર્જુન પ્રાસેથી પોતે જે અસ્ત્ર મેળવેલાં હતાં તેનું પરાક્રમ દેખાડતાં તે બેઉ સરખું પોતે એકલો યુદ્ધ કરતો હતો. પોતાવિષે રહેલા ઘણા ભારને તથા ભયને દૂર કરી નિરંતર બાણ નાંખતોજ દેખાતો હતો. એનું ધનુષમંડળ શરદ્ઋતુમાં અત્યંત પ્રકાશમાન સૂર્યનું મંડળ દેખાય તેવું સ્ફુરાયમાન દિશાઓમાં દેખાતું હતું તથા વખતસર મોટું વજ્ર મૂકતાં મેઘનો શબ્દ સંભળાય તેવો દારૂણ તેની પ્રત્યંચા તથા મોજાનો શબ્દ સંભળાતો હતો. એ પ્રમાણે લજ્જાવાન, ક્રોધી, માન કરનાર, તથા પ્રિય છે દર્શન જેનું એવો અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ શૂરવીરોનું શૌર્ય જોવા સારૂ બાણ તથા અસ્ત્રે કરી યુદ્ધ કરતો હતો. હે મહારાજ! ભગવાન સૂર્ય, જેમ વર્ષાઋતુમાં મૃદુ થઇ પછી શરદ્ઋતુમાં દારૂણ થાય છે તેમ અર્જુનપુત્ર પણ પ્રથમ મૃદુ થઇ પછી દારૂણ થતો હતો અને તે મહા સંગ્રામમાં સૂર્ય જેમ કિરણોને વિસ્તારે તેમ ક્રોધાક્રાંત અભિમન્યુ, વિચિત્ર પ્રકારનાં, સુવર્ણની પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં ઘણાંક બાણ મૂકતો હતો. મોટા યશવાળો તે, ક્ષુરપ્ર, વત્સદંત, વિપાઠ, નારાચ, અર્ધચંદ્ર તથા અંજલિક નામનાં વિચિત્ર બાણ દ્રોણ જોતાં રથસૈન્ય ઉપર નાંખવા લાગ્યો ત્યારે બાણથી પીડિત થયેલું તમારૂં સૈન્ય વિમુખ થયું.

अवाकिरद्रथानीकं भारद्वाजस्य पश्यतः ।
ततस्तत्सैन्यमभवद्विमुखं शरपीडितं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वण्यभिमन्युपराक्रमे गुर्जरभाषायामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

અધ્યાય ૩૯ મો. અભિમન્યુ ને દુઃશાસન.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—द्वैधीभवति मे चित्तं भिया तुष्ट्या च संजय।
मम पुत्रस्य यत्सैन्यं सौभद्रः समवारयत् ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! સુભદ્રાપુત્રે મારા પુત્રના સૈન્યને વારી રાખ્યું તેથી ભય તથા તુષ્ટિએ કરી મારૂ ચિત્ત દ્વિધા થાય છે. હે ગાવલ્ગણે! ફરીથી અસુર સાથે કાર્તિકસ્વામીએ જેવું યુદ્ધ કર્યું હતું તેવું કુમારનું સર્વ યુદ્ધ વિસ્તારથી મને કહે. સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એકનું ઘણા સાથે અત્યંત દારૂણ યુદ્ધ થયું તે કહું છું માટે સાંભળો. ઉત્સાહવાન રથમાં બેઠેલા અભિમન્યુએ, કર્યો છે ઉત્સાહ જેમણે એવા, શત્રુને દમન કરનાર, રથમાં બેઠેલા તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો અને અગ્નિચક્રની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા તેણે, દ્રોણ, કૃપ, શલ્ય, અશ્વત્થામા, ભોજ, બૃહદ્બળ, દુર્યોધન, સોમદત્ત પુત્ર ભૂરિશ્રવા, મહા બળવાન શકુનિ, નાના દેશથી આવેલા રાજાઓ, રાજકુમારો, તથા વિવિધ પ્રકારના સૈન્ય ઉપર બાણ નાંખ્યાં. હે ભારત! તેજસ્વી તથા પ્રતાપવાન સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ પરમાસ્ત્રે કરી એ રીતે શત્રુને મારતાં સર્વ દિશાઓમાં પોતાનું પરાક્રમ દેખાડતો હતો. ઘણા તેજવાળા તેનું તે ચરિત્ર જોઇ તમારી તરફનાં સર્વ સૈન્ય કંપવા લાગ્યાં. તે વખતે એવું અભિમન્યુનું પરાક્રમ જોઇ હર્ષે કરી પ્રફુલ્લિત નેત્રવાળા મહા પરાક્રમી પ્રતાપવાન દ્રોણાચાર્યે, કૃપાચાર્યને બોલાવી તેને તમારા પુત્રના મર્મસ્થાનને ભેદે એવું આવી રીતનું વચન કહ્યું કે—હે કૃપ! યુવાવસ્થાવાળો પાંડવોમાં વિખ્યાત સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સર્વ સંબંધિઓ, યુધિષ્ઠિર રાજા, નકુળ, સહદેવ, પાંડુપુત્ર ભીમસેન, બંધુઓ તથા મધ્યસ્થ માણસોને આનંદ આપતો સંગ્રામમાં વિચરે છે; તેના સરખો પરાક્રમી બીજા કોઇપણ ધનુષ ધરનારને હું માનતો નથી. તે ઇચ્છા કરે તો આપણી આ સમગ્ર સેનાનો નાશ કરે. પણ કોણ જાણે શા વાસ્તે તેવી તે ઇચ્છા કરતો નથી. હે ભારત! અભિમન્યુ પર પ્રીતિ યુક્ત એવાં દ્રોણનાં વાકય સાંભળી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા તમારા પુત્રે ગર્વ કરતો હોય નહિ તેની પેઠે દ્રોણ સામે જોઈ કર્ણ, બાલ્હિક, દુઃશાસન, શલ્ય તથા બીજા મહારથિઓને કહ્યું કે, બ્રહ્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ સર્વ રાજાઓના ગુરૂ આ આચાર્ય અર્જુનના મૂઢ પુત્ર અભિમન્યુને હણવા ઇચ્છતા નથી; નહિ તો સંગ્રામમાં શસ્ત્ર લેઇ ઉભેલા આ દ્રોણની સામે સાક્ષાત કાળ પણ યુદ્ધ કરી શકે નહિ તો બીજો સાધારણ મનુષ્ય તો શું કરી શકે? એ હું તમોને સત્ય કહું છું. ગુરૂને શિષ્યો પોતાના પુત્ર સરખા પ્રિય હોય છે તેમ આ અર્જુન પુત્ર છે માટે પોતાના શિષ્યનો પુત્ર જાણી આચાર્ય તેની રક્ષા કરે છે. દ્રોણે રક્ષા કરેલો અભિમન્યુ 'હું પરાક્રમી છું' એમ માને છે, માટે તમે એને જલદી મારો. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તથા અભિમન્યુને મારવા ઇચ્છતા તે સર્વે, દ્રોણાચાર્ય જોતાં અભિમન્યુ સામે દોડ્યા. તે વખતે હે કુરૂશાર્દૂલ! દુઃશાસન પણ દુર્યોધનનાં તે વચન સાંભળી આવી રીતે તેને કહેવા લાગ્યો કે, હે મહારાજ! પાંડવ તથા પંચાલો જોતાં હું એને હણીશ તથા રાહુ જેમ સૂર્યને ગળે તેમ સુભદ્રાપુત્રને આજ હું ગળીશ. વળી મોટેથી પોકારી ફરીથી તે કુરૂરાજને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે મહારાજ! મેં ગળેલા સુભદ્રાપુત્રને સાંભળી અતિમાની એવા અર્જુન તથા કૃષ્ણ બે જણ જીવ લોકમાંથી પ્રેત લોક પ્રત્યે જશે, એમાં સંશય નહીં. તે બેઉનું મરણ સાંભળી સુહૃદ્વર્ગ સહિત પાંડવો એક દિવસમાંજ ક્લીબ૫ણાથી જીવિતનો

ત્યાગ કરશે; વાસ્તે હે રાજન્! સુભદ્રાપુત્ર હણાવાથી તમારા સર્વ શત્રુ હણાયા છે એમાં સંશય નહીં, માટે હું આ તમારા શત્રુઓને હણું છું. મારા કલ્યાણનું ચિન્તન કરો. હે રાજન્! એવી રીતે કહી ક્રોધાયમાન થયેલો તમારો પુત્ર દુઃશાસન સિંહનાદ કરી બાણનો વર્ષાદ કરતો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડ્યો. અભિમન્યુએ પણ ક્રોધથી પોતાની સામે આવતા શત્રુને દમન કરનાર તમારા પુત્રને તીક્ષ્ણ એવાં છવીસ બાણે કરી વિંધ્યો. મદ ઝરતા હસ્તિની પેઠે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો દુઃશાસન સંગ્રામમાં તેની સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. રથે કરીને સવ્ય તથા દક્ષિણ બાજુએ વિચિત્ર પ્રકારના મંડળાકારે વિચરતા રથશિક્ષામાં ચતુર તે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. તે વખતે ત્યાં મનુષ્યોએ કરેલ શંખના શબ્દ તથા સિંહનાદ સાથે મળેલા પણવ, મૃદંગ, દુંદુભિ, કકચ, આનક, ભેરિ તથા ઝર્ઝર નામનાં યુદ્ધવાદ્યના શબ્દ થતા હતા.

अथ पणवमृदंगदुंदुभीनां क्रकचमहानकभेरिझर्झराणाम् ।
निनदमतिभृशंनराः प्रचक्रुर्लवणजलोद्भवसिंहनादमिश्रं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि दुःशासनयुद्धे गुर्जरभाषायामेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

અધ્યાય ૪૦ મો. દુઃશાસનની મદદે કર્ણ.

संजय उवाच—शरविक्षतगात्रस्तु प्रत्यमित्रमवस्थितं ।
अभिमन्युः स्मयन् धीमान् दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! બાણે કરી ક્ષત થયું છે શરીર જેનું એવો બુદ્ધિમાન અભિમન્યુ સામે ઉભેલા દુઃશાસનને ગર્વથી આવી રીતે કહેવા લાગ્યો. શૂરવીર, માની, કઠોર વચન બોલનાર, ત્યાગ કર્યો છે ધર્મ જેણે, દોષારોપ કરનાર, સંગ્રામમાં સામે આવેલા તને હું જોઉં છું એ ઘણું સારૂં થયું; અને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા સાંભળતાં તેં સભામાં પરૂષ વાક્યે કરી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને કોપાવ્યા હતા, તેમ શકુનિના કપટથી જૂઠા પાસાનો આશ્રય કરી જયથી ઉન્મત્ત એવા તેં ભીમસેનને પણ ઘણાં અબદ્ધ વચન સંભળાવ્યાં હતાં; પણ હવે હે દુર્મતિવાળા! પારકા ધનનો અપહાર, તે મહાત્માના ક્રોધનું અશમન, લોભ, અજ્ઞાન, દ્રોહ, સાહસ, તથા ઉગ્ર ધનુષવાળા મહાત્મા મારા પિતૃઓનું રાજ્યહરણ ઇત્યાદિ રૂપ પૂર્વે કરેલા ઉગ્ર અધર્મના નજીક આવેલા ફળને પ્રાપ્ત થા. આજ સર્વ સૈન્ય જોતાં બાણે કરી હું તને જ્યારે શિક્ષા કરીશ ત્યારે, તમે ક્રોધ પમાડેલી દ્રૌપદી, તને મારવા ઇચ્છતા મારા પિતા ભીમસેન તથા તે મહાત્માને થયેલા કોપના ઋણથી હું મુક્ત થઇશ. તેમ એટલું પણ કહું છું કે, સંગ્રામનો ત્યાગ નહિં કરે તો મારી આગળથી જીવતો પણ નહીં જાય. એમ કહી શૂરવીરને હણનાર મહાબાહુએ કાલ, અગ્નિ તથા વાયુ સરખું દુઃશાસનનો નાશ કરે એવું બાણ તેની ઉપર નાખ્યું. જે, જલદી તેના જત્રુદેશને એટલે હાંસડીને ભેદી સર્પ જેમ રાફડામાં પેસે તેમ પુંખ સહિત પૃથ્વીમાં પેઠું. વળી કર્ણપર્યંત ધનુષ ખેંચી અગ્નિ સરખા સ્પર્શવાળાં પચ્ચીશ

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે ધનુષ છે હાથમાં જેના એવા કર્ણના નાના ભાઇએ વારંવાર ધનુષ ખેંચી અતિ ગર્જના કરતાં, જલદી તે બેઉ મહાત્માના રથના મધ્યમાં આવી, પોતાના બાપ તથા દાદાની પેઠે અતિમાનુષ્ય કર્મ કરનાર, ક્રોધથી સહન નહીં થાય એવા અભિમન્યુને દશ બાણે કરી તેના છત્ર, ધ્વજ, સારથિ તથા અશ્વ સહિત વિંધ્યો. તે જોઈ તમારી તરફના પ્રસન્ન થવા લાગ્યા. અભિમન્યુએ ધનુષ ખેંચી એક બાણે કરી પર્વત ઉપરથી વાયુ જેમ કર્ણિકારના વૃક્ષને પાડે તેમ તેનું મસ્તક રથમાંથી પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. હે રાજન્ ! એવી રીતે અભિમન્યુએ હણેલા પોતાના ભાઇને જોઇ કર્ણ વ્યથાને પ્રાપ્ત થયો અને સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ તો ગૃધ્રનાં પિંછ બાંધેલાં બાણે કરી કર્ણને વિમુખ કરી જલદી મોટા ધનુષવાળા બીજા સૈનિકો સામે દોડી ઘણાક છે હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદલ જેમાં એવાં તમારી તરફનાં મોટાં સૈન્યને તીક્ષ્ણ તેજવાળો મહારથિ ક્રોધથી ભેદવા લાગ્યો. તે વખતે અભિમન્યુનાં ઘણાંક બાણકરી પીડિત થયેલો કર્ણ સંગ્રામમાંથી વેગવાન અશ્વે કરી પલાયન કરી ગયો. ત્યાર પછી તમારૂં સૈન્ય ભાગવા લાગ્યું. હે રાજન્ ! શલભ નામના પ્રાણીએ કરી તથા વર્ષાદની ધારાએ કરી વિંટાઇ ગયેલા આકાશમાં જેમ કંઇ દેખાય નહીં તેમ અભિમન્યુના બાણથી ઢંકાઇ ગયેલા સૈન્યમાં કાંઇપણ દેખાતું ન હતું. એવી રીતે અભિમન્યુનાં તીક્ષ્ણ બાણે કરી હણાતા તમારી તરફનાઓમાંથી સિંધુરાજા વગર બીજો કોઇ પણ ઉભો રહ્યો નહિ. હે ભરતર્ષભ ! પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ તો શંખ વગાડી જલદી તમારા સૈન્ય સામે દોડી શુષ્ક તૃણના ઢગલા પર મૂકેલો અગ્નિ જેમ તેને બાળે તેમ વેગે કરી શત્રુઓને બાળતો સૈન્યના મધ્ય ભાગમાં વિચરતો હતો; જેણે તીક્ષ્ણ બાણે કરી રથ, હસ્તિ, અશ્વ તથા મનુષ્યોને પીડિત કરી કબંધના ગણે કરી સંકુલ રણભૂમિને કરી અને જેના ધનુષમાંથી નિકળેલા શ્રેષ્ઠ બાણેકરી હણાતા, જીવિતને ઇચ્છનાર, પોતાનાઓનેજ હણતા ચોતરફ ભાગતા હતા. તેનાં તીક્ષ્ણ કરેલાં ભયંકર કર્મ કરનાર ભયંકર બાણો તો રથ, હસ્તિ તથા અશ્વને હણી તત્કાલ પૃથ્વીમાં પેસતાં હતાં. સુવર્ણના ભૂષણથી શોભિતા આયુધ, મોજા, ગદા તથા બાજુબંધ સહિત કપાઈ ગયેલા ઘણાક બાહુ રણભૂમિમાં દેખાતા હતા. તેમ બાણ, ધનુષ, ખડ્ગ, શરીર તથા માળા પહેરેલાં કુંડળ સહિત હજારો મસ્તક પણ રણભૂમિમાં શોભતાં હતાં. તેમ રણભૂમિમાં પડેલાં ઉપસ્કર સહિત બેસવાનાં સ્થાનક લાંગલ, દંડ, મુગટ મથન થયા છે આરા જેના એવાં ચક્ર, અનેક તરેહથી પાડેલ ધુંસરીઓ, શક્તિ, મોટા ધ્વજ, ઢાલ, ધનુષ, બાણ તથા હણાએલ ક્ષત્રિય, અશ્વ અને હસ્તિએ કરી અતિ દારૂણ રણભૂમિ ક્ષણમાત્રમાં અગમ્ય થઇ પડી અને નાશ પામતા તથા પરસ્પર પોકારતા રાજપુત્રોનો બીરૂ પુરૂષોને ભય વધારનાર સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. સુકા તૃણના ઢગને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ વેગે કરી શત્રુઓને બાળતો, શ્રેષ્ઠ અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને હણતો અભિમન્યુ સૈન્યના મધ્યમાં દેખાતો હતો. હે ભારત ! તે વખતે રજેકરી ઝાંખા સૈન્યમાં સર્વ દિશા તથા વિદિશાઓમાં વિચરતા તેને અમે દેખતા ન હતા. હે ભારત ! ગજ, અશ્વ, તથા મનુષ્યોના આયુષ્યને ગ્રહણ કરનાર, શત્રુગણને તપાવતા, મધ્યાન્હના સૂર્ય સરખા તેને ક્ષણમાત્રમાં પાછો અમે જોવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! સંગ્રામમાં ઇન્દ્ર સરખો ઇન્દ્રના પુત્રનો પુત્ર અભિમન્યુ સૈન્યના મધ્યમાં શોભતો હતો.

स वासवसमः संख्ये वासवस्यात्मजात्मजः ।
अभिमन्युर्महाराज सैन्यमध्ये व्यरोचत ॥

બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં તેથી અત્યંત વિંધાવાને લીધે વ્યથા પામેલો દુઃશાસન મૂર્છા પામી રથમાં ઢળી પડયો. તે વખતે તેનો સારથિ અચેતન થયેલા એને જલદી સંગ્રામમાંથી બ્હાર લઇ ગયો. તેને જોઇ દ્રૌપદ, વિરાટ, પંચાલ તથા કેકય સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અને પાંડવ તરફના બીજા સૈનિકો પણ નિર્ભય થઇ વિચિત્ર પ્રકારનાં યુદ્ધવાદ્ય વગાડવા લાગ્યા. અત્યંત વૈરિ, મદોન્મત્ત, પરાજય પામેલા તે શત્રુને જોઇ ધર્મ, વાયુ, ઇન્દ્ર, તથા અશ્વિનીકુમારની પ્રતિમા છે ધ્વજાગ્ર ભાગમાં જેના એવા મહારથિ દ્રૌપદીના પુત્ર સાત્યકિ, ચેકિતાન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડિ, કેકય, ધૃષ્ટકેતુ, મત્સ્ય, પંચાલ, સૃંજય તથા હર્ષ યુક્ત યુધિષ્ઠિરાદિક પાંડવો દ્રોણ સૈન્યને ભેદવાની ઇચ્છાથી જલદી તેની સામે દોડયા. તે વખતે જયને ઇચ્છતા પાછા ન ફરનાર શૂરવીર તમારી તરફનાઓનું પારકાઓ સાથે મોટું યુદ્ધ થયું. તે રીતે વર્તતા ભયંકર સંગ્રામમાં હે મહારાજ! તમારા પુત્ર દુર્યોધને રાધાપુત્ર કર્ણને આવી રીતે કહ્યું કે, હે વીર! સૂર્યની પેઠે અત્યંત ઘોર સંગ્રામમાં શત્રુને હણતા અભિમન્યુને વશ થએલા દુઃશાસનને જો. અત્યંત ક્રોધાક્રાંત સિંહ સરખા બલિષ્ઠ ઉગામેલ આયુધવાળા પાંડવ, અભિમન્યુની રક્ષા કરવા દોડયા જાય છે માટે તું આ સમે યોગ્ય હોય તે કર. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી તમારા પુત્રનું હિત કરનાર ક્રોધાવિષ્ટ થયેલાં શૂરવીર કર્ણે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણનો અભિમન્યુ ઉપર વર્ષાદ કરી એના અનુચરોને અવજ્ઞાપૂર્વક તેવાંજ બાણેકરી વિંધ્યા. દ્રોણ સામે જવા ઇચ્છતા ઉદાર મનવાળા અભિમન્યુએ પણ તોતેર બાણે કરી રાધાપુત્રને વિંધ્યો. એ રીતે દ્રોણ સામે જતા રથસમુદાયને નાશ કરતા અભિમન્યુને તમારી તરફનો કોઇપણ રથિ વારવા સમર્થ થયો નહીં. તે સમયે જયને ઇચ્છનાર સર્વ ધનુષ ધરનારમાં માની, પ્રતાપવાન, પરશુરામના શિષ્ય અસ્ત્ર જાણનારમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણે પરમાસ્ત્ર દેખાડતાં અસ્ત્રવડે શત્રુઓએ દુઃખે કરી સહન થાય નહીં એવા અભિમન્યુને પીડિત કર્યો. તે રીતે સંગ્રામમાં કર્ણે પીડિત કરેલા દેવ સરખા અભિમન્યુએ ખેદ ન પામતાં તીક્ષ્ણ કરેલાં ભલ્લ નામનાં સર્પસરખાં સરલ બાણે કરી છત્ર, ધ્વજ, સારથિ તથા અશ્વ સહિત કર્ણને તત્કાળ પીડિત કર્યો. કર્ણે પણ ગ્રંથી વગરનાં બાણ એની ઉપર નાંખ્યાં. અસંભ્રાંત ચિત્તવાળા પરાક્રમી અર્જુનપુત્રે આવતાં બાણને રોકી મુહૂર્તમાત્રમાં એક બાણેકરી ધ્વજ સહિત કર્ણનું ધનુષ કાપી પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું એ રીતે કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા કર્ણને જોઇ તેનો નાનો ભાઇ દૃઢ ધનુષ ઉગામી જલદી અભિમન્યુ સામે દોડયો. તે સમયે પાંડવ તથા તેમના અનુચર મોટેથી પોકાર કરી વાદિત્ર વગાડતા અભિમન્યુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

तत उच्चक्रुशुः पार्थास्तेषां चानुचराजनाः ।
वादित्राणि च संदघ्नुः सौभद्रं चापि तुष्टुवुः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि कर्णदुःशासनपराक्रमे गुर्जरभाषायां चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

અધ્યાય ૪૧ મો. અભિમન્યુનું ઘોર યુદ્ધ.

संजय उवाच—शोणितगर्जन् धनुष्पाणि ज्यांविकर्षन् पुनःपुनः ।
तयोर्महात्मनोस्तूर्णरथांतरमवापतत् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે ધનુષ છે હાથમાં જેના એવા કર્ણના નાના ભાઇએ વારંવાર ધનુષ ખેંચી અતિ ગર્જના કરતાં, જલદી તે એકે મહાત્માના રથના મધ્યમાં આવી, પોતાના બાપ તથા દાદાની પેઠે અતિમાનુષ્ય કર્મ કરનાર, ક્રોધથી સહન નહીં થાય એવા અભિમન્યુને દશ બાણે કરી તેના છત્ર, ધ્વજ, સારથિ તથા અશ્વ સહિત વિંધ્યો તે જોઈ તમારી તરફના પ્રસન્ન થવા લાગ્યા. અભિમન્યુએ ધનુષ ખેંચી એક બાણે કરી પર્વત ઉપરથી વાયુ જેમ કર્ણિકારના વૃક્ષને પાડે તેમ તેનું મસ્તક રથમાંથી પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. હે રાજન્! એવી રીતે અભિમન્યુએ હણેલા પોતાના ભાઇને જોઇ કર્ણ વ્યથાને પ્રાપ્ત થયો અને સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ તો ગૃધ્રનાં પિંછ બાંધેલાં બાણે કરી કર્ણને વિમુખ કરી જલદી મોટા ધનુષવાળા બીજા સૈનિકો સામે દોડી ઘણાક છે હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદલ જેમાં એવાં તમારી તરફનાં મોટાં સૈન્યને તીક્ષ્ણ તેજવાળો મહારથિ ક્રોધથી ભેદવા લાગ્યો. તે વખતે અભિમન્યુનાં ઘણાંક બાણકરી પીડિત થયેલો કર્ણ સંગ્રામમાંથી વેગવાન અશ્વે કરી પલાયન કરી ગયો. ત્યાર પછી તમારૂં સૈન્ય ભાગવા લાગ્યું. હે રાજન્! શલભ નામના પ્રાણીએ કરી તથા વર્ષાદની ધારાએ કરી વિંટાઇ ગયેલા આકાશમાં જેમ કંઇ દેખાય નહીં તેમ અભિમન્યુના બાણથી ઢંકાઇ ગયેલા સૈન્યમાં કાંઇપણ દેખાતું ન હતું. એવી રીતે અભિમન્યુનાં તીક્ષ્ણ બાણે કરી હણાતા તમારી તરફનાઓમાંથી સિંધુરાજા વગર બીજો કોઇ પણ ઉભો રહ્યો નહિ. હે ભરતર્ષભ! પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ તો શંખ વગાડી જલદી તમારા સૈન્ય સામે દોડી શુષ્ક તૃણના ઢગલા પર મૂકેલો અગ્નિ જેમ તેને બાળે તેમ વેગે કરી શત્રુઓને બાળતો સૈન્યના મધ્ય ભાગમાં વિચરતો હતો; જેણે તીક્ષ્ણ બાણે કરી રથ, હસ્તિ, અશ્વ તથા મનુષ્યોને પીડિત કરી કબંધના ગણે કરી સંકુલ રણભૂમિને કરી અને જેના ધનુષમાંથી નિકળેલા શ્રેષ્ઠ બાણેકરી હણાતા, જીવિતને ઇચ્છનાર, પોતાનાઓનેજ હણતા ચોતરફ ભાગતા હતા. તેનાં તીક્ષ્ણ કરેલાં ભયંકર કર્મ કરનાર ભયંકર બાણો તો રથ, હસ્તિ તથા અશ્વને હણી તત્કાલ પૃથ્વીમાં પેસતાં હતાં. સુવર્ણના ભૂષણથી શોભિતા આયુધ, મોજા, ગદા તથા બાજુબંધ સહિત કપાઈ ગયેલા ઘણાક બાહુ રણભૂમિમાં દેખાતા હતા. તેમ બાણ, ધનુષ, ખડ્ગ, શરીર તથા માળા પહેરેલાં કુંડળ સહિત હજારો મસ્તક પણ રણભૂમિમાં શોભતાં હતાં. તેમ રણભૂમિમાં પડેલાં ઉપસ્કર સહિત બેસવાનાં સ્થાનક લાંગલ, દંડ, મુગટ મથન થયા છે આરા જેના એવાં ચક્ર, અનેક તરેહથી પાડેલ ધુંસરીઓ, શક્તિ, મોટા ધ્વજ, ઢાલ, ધનુષ, બાણ તથા હણાએલ ક્ષત્રિય, અશ્વ અને હસ્તિએ કરી અતિ દારૂણ રણભૂમિ ક્ષણમાત્રમાં અગમ્ય થઇ પડી અને નાશ પામતા તથા પરસ્પર પોકારતા રાજપુત્રોનો બીરૂ પુરૂષોને ભય વધારનાર સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. સુકા તૃણના ઢગને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ વેગે કરી શત્રુઓને બાળતો, શ્રેષ્ઠ અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને હણતો અભિમન્યુ સૈન્યના મધ્યમાં દેખાતો હતો. હે ભારત! તે વખતે રજેકરી આંખા સૈન્યમાં સર્વ દિશા તથા વિદિશાઓમાં વિચરતા તેને અમે દેખતા ન હતા. હે ભારત! ગજ, અશ્વ, તથા મનુષ્યોના આયુષ્યને ગ્રહણ કરનાર, શત્રુગણને તપાવતા, મધ્યાન્હના સૂર્ય સરખા તેને ક્ષણમાત્રમાં પાછો અમે જોવા લાગ્યા. હે મહારાજ! સંગ્રામમાં ઇન્દ્ર સરખો ઇન્દ્રના પુત્રનો પુત્ર અભિમન્યુ સૈન્યના મધ્યમાં શોભતો હતો.

स वासवसमः संख्ये वासवस्यात्मजात्मजः।
अभिमन्युर्महाराज सैन्यमध्ये व्यरोचत ॥

यो यो हि यतते भेत्तुं द्रोणानीकं तवाहितः ।
तं तमेव वरंप्राप्य सैंधवः प्रत्यवारयत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि जयद्रथयुद्धे गुर्जरभाषायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

અધ્યાય ૪૪ મો. અભિમન્યુએ ચલાવેલું ઘોર યુદ્ધ.

संजय उवाच—सैंधवेन निरुद्धेषु जयगृद्धिषु पांडुषु ।
सुघोरमभवद्युद्धंत्वदीयानां परैः सह ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે સિંધુરાજાએ જયને ઇચ્છતા પાંડવોને રૂંધ્યા, તે વખતે તમારી તરફનાઓને પારકાઓ સાથે અત્યંત ભયંકર યુદ્ધ થયું. કોઇથી સહન થાય નહિ એવો, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો તેજસ્વી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ, સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી મોટો મગરમચ્છ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ તેને ક્ષોભ પમાડવા લાગ્યો. એ રીતે બાણના વરસાદે કરી ક્ષોભ પમાડતા શત્રુને દમન કરનાર તેને જોઇ રથિમાં શ્રેષ્ઠ મુખ્ય યોદ્ધાઓ તેની સામે દોડ્યા. તે સમયે બાણની વૃષ્ટિ કરતા ઘણા તેજવાળા તેમનો તથા તેનો, અત્યંત દારૂણ સંમર્દ થયો. શત્રુઓએ રથના સમુદાયથી રૂંધેલા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ વૃષસેનના સારથિને મારી એનું ધનુષ કાપી વળી બાણેકરી એના અશ્વને પણ વિંધ્યા. વાયુ સરખા વેગવાન તે અશ્વ, સંગ્રામમાંથી દૂર તેને લેઇ ગયા. એટલામાં અભિમન્યુના સારથિએ પોતાના રથને બીજે ચલાવ્યો. તેને જોઈ પ્રસન્ન થયેલો રથિસમુદાય 'સાધુ, સાધુ' એ રીતે મોટેથી શબ્દ કરવા લાગ્યો. અત્યંત ક્રોધે ભરાયેલા સિંહની પેઠે બાણેકરી શત્રુઓને મંથન કરતા તથા સમીપ આવતા તેને જોઇ વસાતિએ સામે આવી સુવર્ણના પુંખવાળાં સાઠ બાણ અભિમન્યુ ઉપર નાંખી તેને કહ્યું કે, હું જીવતાં સંગ્રામમાંથી તું જીવતો નહિ જાય. તેનાં એવાં વચન સાંભળી સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ લોહમય કવચવાળા તેને દુરજનાર બાણેકરી હૃદયમાં વિંધ્યો, તેથી તે પ્રાણરહિત થઇ પૃથ્વીપર પડી ગયો. હે રાજન્ ! એવી રીતે હણાયલા વસાતિયને જોઇ તમારા પૌત્રને મારવા ઇચ્છતા તથા ક્રોધાયમાન થયેલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોએ ચોતરફથી તેને ઘેરી લીધો. એ રીતે નાના પ્રકારના ધનુષના ટંકાર કરતા શત્રુઓ સાથે સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુને ભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં ક્રોધાયમાન થયેલો અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ, તેમના બાણ, ભાથા, શરીર અને માળા તથા કુંડળ સહિત મસ્તકોને કાપતો હતો. કેટલાક તો ખડ્ગ, મોજા, પટ્ટા તથા ફરશી સહિત સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા કપાઇ ગયેલા હાથ રણભૂમિમાં દેખાતા હતા. અભિમન્યુએ પાડેલા ભાલા, આભરણ, વસ્ત્ર, મોટા હાથ, કવચ, ઢાલ, હાર, મુકુટ, છત્ર, ચામર, ઉપસ્કર, બેસવાનાં સ્થાનક, લાંગલ દંડ મુકુટ, મંથન થયેલા અક્ષવાળાં ચક્ર, અનેક તરેહથી ભાગેલી ધુંસરીઓ, રથના નીચેના ભાગ, પતાકા, સારથિ, અશ્વ ભાગેલા રથ તથા હણાયેલા હસ્તિએ કરી સંકીર્ણ છે ભૂમિ જેમાં એવું રણસ્થાન થઇ ગયું. તેમજ નાના દેશના અધિપતિ જયને ઇચ્છતા શૂરવીર હણાયલા ક્ષત્રિયોએ કરી વિંટા-

ચલી રણભૂમિ અત્યંત ભયંકર દેખાવા લાગી. સર્વ દિશા તથા વિદિશાઓમાં વિચરતા ક્રોધાયમાન થયેલા અભિમન્યુનું રૂપ સંગ્રામમાં અંતર્ધાન થઇ ગયું હતું. કવચ, આભરણ તથા ધનુષ બાણ સંબંધી એવું જે જે સુવર્ણમય હતું તે કેવળ અમે જોતા હતા. બાણેકરી યોદ્ધાઓને ગ્રહણ કરતા તથા સૂર્યની પેઠે સંગ્રામના મધ્યમાં ઉભેલા તેને ચક્ષુએ કરી જોવા પણ કોઇ સમર્થ થતું ન હતું.

तं तदाना शकन्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुं ।
आददानं शरैर्योधान् मध्ये सूर्यमिवास्थितं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वण्यभिमन्युपराक्रमे गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

અધ્યાય ૪૫ મો. અભિમન્યુએ કરેલો દુર્યોધનપરાજય.

संजय उवाच—आददानस्तु शूराणामायुष्य भवदार्जुनिः ।
अंतकः सर्वभूतानां प्राणान् काल इवागते ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! કાળ આવે સર્વ ભૂતના પ્રાણોને જેમ અંતક ગ્રહણ કરે તેમ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ શૂરવીરોના આયુષ્યને ગ્રહણ કરતો હતો. ઇંદ્ર સરખો પરાક્રમી ઈંદ્રના પુત્રનો પુત્ર મહા બળવાન ઉત્તમ ક્ષત્રિયને કાળ સરખા અભિમન્યુએ સૈન્યના મધ્યમાં પ્રવેશ કરી બળવાન વાઘ જેમ મૃગને ગ્રહણ કરે તેમ સત્યશ્રવાને ગ્રહણ કર્યો. તેને જોઇ શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો સ્પર્ધાથી 'પ્રથમ હું, પ્રથમ હું' એમ કહી અર્જુનપુત્રને મારવાની ઇચ્છાથી મોટાં શસ્ત્ર લેઇ તેની સામે દોડ્યા. અભિમન્યુ તો સમુદ્રમાં જેમ તિમિ નામનો મોટો મત્સ્ય ક્ષુદ્ર મત્સ્યોને ગ્રહણ કરે તેમ ક્ષત્રિયોના સૈન્યને ગ્રહણ કરતો હતો. તે વખતે પલાયન ન કરતાં ક્ષત્રિયો તેની પાસે ગયા સર્વ સમુદ્રમાંથી નદિયો જેમ પાછી ન જાય તેમ તે પાછા જતા ન હતા, અને મોટા ગ્રાહે ગ્રહણ કરી હોય તેની પેઠે તથા સમુદ્રમાં વાયુના વેગથી ભ્રષ્ટ થયેલી નૌકાની પેઠે તમારી સેના કંપવા લાગી. એ રીતે ત્રાસ પામેલી સેનાને આશ્વાસના આપી રૂક્મરથ છે નામ જેનું એવો મદ્રેશ્વરનો બલવાન પુત્ર આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે શૂરવીરો! ત્રાસ પામવાથી હવે ઘણું થયું. હું વિદ્યમાન છતાં તેમ ન થાઓ, હું જીવતો એને ગ્રહણ કરીશ એમાં સંશય નહિ. એમ કહી પરાક્રમી, તે સારી રીતે રચેલા શોભિતા રથેકરી સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડી ત્રણ બાણ સવ્ય તથા દક્ષિણ બાહુ ઉપર નાંખી ત્રણ બાણથી તેનું વક્ષઃસ્થળ વીંધી સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. ફાલ્ગુન પુત્ર અભિમન્યુએ તેનું ધનુષ કાપી સવ્ય તથા દક્ષિણ બે ભુજ અને સુંદર છે નેત્ર તથા ભ્રકુટી જેમાં એવું તેનું મસ્તક પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. એ રીતે શલ્યના માની પુત્રને અભિમન્યુએ હણ્યો તે જોઇ હે રાજન્! સંગ્રામમાં દુર્મદ પ્રહાર કરનાર, સુવર્ણથી શોભિતી ધ્વજવાળા અવસ્થાએ શલ્યપુત્ર સમાન મહા બળવાન રાજપુત્રોએ તાડ જેવડાં મોટાં ધનુષ ખેંચી બાણનો વરસાદ કરતાં ચોતરફથી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુને ઘેરી લીધો. શૂરવીર, શિક્ષાબળ સંપન્ન, તરૂણ, અત્યંત

ક્રોધાક્રાંત એવા તે રાજકુમારોએ કોઇ સ્થાનકે પરાજય પામેલા નહિ એવા શૂરવીર સુભદ્રાપુત્રને બાણ સમુદાયથી ઢાંકી દીધો; તે જોઇ પ્રસન્ન થયેલો દુર્યોધન રાજા આ યમપુરીમાં ગયેલોજ છે, એમ માનવા લાગ્યો. તેમ તે રાજકુમારોએ પણ નિમિષ માત્રમાં સુવર્ણના પુંખવાળાં સારી રીતે ચકચકિત કરેલાં નાના પ્રકારનાં બાણેકરી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુને અદૃશ્ય કરી દીધો. હે મારિષ! તે વખતે સારથિ, અશ્વ તથા ધ્વજ સહિત તેના રથને તથા તેને પણ શલભ નામના કાળ સરખા પીંછથી ઢંકાઇ ગયેલો અમે જોતા હતા. હે ભારત! અંકુશથી પીડાયેલા હસ્તિની પેઠે અત્યંત વિંધાવાથી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ કોઇના જાણવામાં આવે નહિ એવી રથશિક્ષા દેખાડતાં અર્જુને તપશ્ચર્યા કરી તુંબરૂ આદિ ગંધર્વ પાસેથી જે ગંધર્વાસ્ત્ર મેળવ્યું હતું તેનો પ્રયોગ કરી શત્રુઓને મોહિત કર્યા. જેથી સંગ્રામમાં અગ્નિચક્રની પેઠે જલદી અસ્ત્ર દેખાડનાર પોતે એક પ્રકારથી સો પ્રકારથી તથા હજાર પ્રકારે કરી સંગ્રામમાં દેખાતો હતો. હે રાજન્! એ રીતે અભિમન્યુ રથચર્યા તથા અસ્ત્રમાયાવડે કરી શત્રુઓને મોહ પમાડી સેંકડો રૂપથી રાજાઓના શરીરને ભેદવા લાગ્યો. હે રાજન્! અભિમન્યુએ તીક્ષ્ણ બાણેકરી મોકલેલા પ્રાણિઓના પ્રાણ પરલોકમાં ગયા અને શરીરો પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યાં. તેમજ ફાલ્ગુનપુત્ર અભિમન્યુ તેમનાં ધનુષ, અશ્વ, સારથિઓ, ધ્વજ, બાજુબંધ સહિત બાહુ તથા મસ્તકોને તીક્ષ્ણ બાણે કરી છેદતો હતો. ફળ થવાના વખતમાં પાંચ વરસના આંબાનો બગીચો જેમ ભાગી પડે તેમ સુભદ્રાપુત્રે સેંકડો રાજકુમારોને જમીન પર પાડયા. ક્રોધ પામેલા સર્પ સરખા, સુકુમાર છે અંગ જેમનાં, સુખને લાયક એવા રાજકુમારોને એકલા અભિમન્યુએ માર્યા, તે જોઇ ભયભિત થયેલો દુર્યોધન રાજા દુઃખિત એવા રથિ, કુંજર, અશ્વ તથા પાયદળોને જોઇ ક્રોધથી જલદી તેની પાસે આવ્યો. તે વખતે તે બેઉનો મહા ક્ષયકારક અપૂર્ણ સંગ્રામ થયો. જેમાં સેંકડો બાણેથી હણાયેલો તમારો પુત્ર વિમુખ થયો.

तयोः क्षणमिवापूर्णः संग्रामः समपद्यत ।
अथाभवत्ते विमुखः पुत्रः शरशताहतः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि दुर्योधनपराजये गुर्जरभाषायां पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

અધ્યાય ૪૬ મો. અભિમન્યુએ કરેલો લક્ષ્મણવધ.

धृतराष्ट्र उवाच—यथा वदसि मे सूत एकस्य बहुभिः सह ॥
संग्रामं तुमुलं घोरं जयं चैव महात्मनः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સૂત! એકનો ઘણાક સાથે ભયંકર એવો સંગ્રામ થયો તથા તે મહાત્માનો જય થયો, એ સર્વ સૌભદ્રનું પરાક્રમ આશ્ચર્યરૂપ તથા અશ્રદ્ધેય સરખું લાગે છે, તથાપિ જેમને ધર્મનો આશ્રય છે તેમનું એવું પરાક્રમ હોય એમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી. દુર્યોધન વિમુખ થયો, સેંકડો રાજપુત્ર હણાયા ત્યાર પછી સુભદ્રાપુત્ર સામે મારી તરફના કોણ જઇને ઉભા? સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર! સુકાઇ ગયાં છે મુખ જેમનાં એવા ચલાયમાન નેત્રવાળા,

સ્વેદયુક્ત, રૂંવાં ઉંભાં થયેલાં એવા, પલાયન કરવામાં તત્પર, શત્રુઓને જીતવા વિષે ઉત્સાહ રહિત તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, હણાયેલા ભાઇ, પિતૃઓ, પુત્ર, સુહૃદ્ સંબંધી તથા બાંધવજનને મૂકી અશ્વ તથા હસ્તિઓને જલદી ચલાવતા રણમાંથી નાસવા લાગ્યા. તેમને જોઇ દ્રોણ, અશ્વત્થામા, બૃહદ્બળ, કૃપ, દુર્યોધન, કર્ણ, કૃતવર્મા, તથા શકુનિ અસંત ક્રોધાયમાન થયેલા એટલા યોદ્ધાઓ, પરાજય પામેલા નહિ એવા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડયા. હે રાજન્! તેમને પણ તમારા પૌત્ર અભિમન્યુએ વિમુખ કર્યા, તે વખતે મોટા તેજવાળો સુખથી અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલો બાળકપણાથી તથા ગર્વને લીધે નિર્ભય, બાણ તથા અસ્ત્રવિદ્યા જાણનાર, એકલો લક્ષ્મણ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડયો. પુત્રના રક્ષણને ઇચ્છતો તેનો પિતા દુર્યોધન તેની પાછળ પાછો આવ્યો. તેની પાછળ બીજા મહારથિઓ પણ પાછા આવ્યા. તે સર્વ મેઘો જેમ પર્વત ઉપર જળનો વરસાદ કરે તેમ તેની ઉપર બાણનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા, તોપણ એકલો તે, સર્વ દિશાઓમાં વાયુ જેમ મેઘને વિખેરે તેમ સર્વને વિખેરવા લાગ્યો. પછી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ મદોન્મત્ત હસ્તિ સામે જાય તેમ દુઃખે કરી સહન થાય નહિ એવા સુંદર રૂપવાળા પિતાની પાસે ઉભેલા શૂરવીર, ઉગામેલ છે ધનુષ જેણે, અત્યંત સુખથી વૃદ્ધિ પામેલા કુબેરપુત્ર સરખા તમારા પૌત્ર લક્ષ્મણ સામે આવ્યો. તે વખતે લક્ષ્મણે પાસે આવી શત્રુ શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુના બે બાહુ તથા વૃક્ષઃસ્થળ વિષે અત્યંત તીક્ષ્ણ બાણ માર્યાં; તેથી લાકડીથી મારેલા સર્પની પેઠે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો તમારો પૌત્ર અભિમન્યુ, તમારા પૌત્ર લક્ષ્મણને કહેવા લાગ્યો કે, બાંધવો જોતાં હું તને યમપુરીમાં મોકલીશ માટે આ લોકને સારી રીતે જોઈ લે. એમ કહી શત્રુના શૂરવીરને હણનાર મહાબાહુ સુભદ્રાપુત્રે સર્પ સરખું ભલ્લ નામનું બાણ તેની ઉપર નાંખ્યું. તેથી લક્ષ્મણનું સુંદર નાસિકા તથા ભ્રકુટીવાળું કેશથી મનોહર કુંડળસહિત મસ્તક કપાઇ ગયું. એ રીતે લક્ષ્મણ હણાયો તે જોઇ સૈન્ય હાહાકાર કરવા લાગ્યું અને પોતાનો પ્રિય પુત્ર પડવાથી ક્રોધાયમાન થયેલો ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન પણ પોતાની તરફના ક્ષત્રિયોને, હે ક્ષત્રિયો! 'આને મારો, મારો' એમ પોકાર કરવા લાગ્યો. તે સાંભળી દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ, અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા તથા હાર્દિક્ય એ છ રથિઓએ ચોતરફથી તેને ઘેરી લીધો, ક્રોધાયમાન થયેલો અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ તીક્ષ્ણ બાણવડે તેમને વિમુખ કરી વેગથી સિંધુરાજાના મોટા સૈન્ય સામે દોડયો. તે વખતે કવચ પહેરેલા કલિંગ, નિષાદ તથા પરાક્રમી ક્રાથપુત્રે હસ્તિસૈન્યે કરી તેના માર્ગને રૂંધી લીધો. હે વિશાંપતે! તેથી ત્યાં પાસે પાસેનું અત્યંત મોટું યુદ્ધ થયું. જેમાં આકાશ વિષે સદા ગતિમાન, વાયુ જેમ સેંકડો મેઘનો નાશ કરે તેમ અર્જુનપુત્રે તે મોટા હસ્તિસૈન્યનો નાશ કર્યો; તેટલામાં ક્રાથે બાણ સમુદાયથી અર્જુનપુત્રને ઢાંકી દીધો. તે જોઇ બીજા દ્રોણાદિક રથિઓ પણ પરમાસ્ત્ર હલાવતા પાછા અભિમન્યુ સામે આવ્યા. તેમને બાણથી વારી રાખી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ ઉતાવળથી ઘણાંક બાણના સમુદાયે કરી ક્રાથપુત્રના છત્ર, ધ્વજ, સારથિ, રથ તથા, ઘોડાઓને પાડી ધનુષ બાણ અને બાજુબંધ સહિત એના બાહુ તથા મુકુટ સહિત મસ્તક ભૂમિપર પાડી નાંખ્યું. એ રીતે કુલ, શીલ, શાસ્ત્ર, બળ, કીર્તિ તથા અસ્ત્રબળે કરી યુક્ત એવો તે હણાયો તે જોઇ તમારી તરફના ઘણાક શૂરવીર વિમુખ થઇ ગયા.

> कुलशीलश्रुतिबलैः कीर्त्या चास्त्रबलेन च ।
> युक्ते तस्मिन् हते वीराः प्रायशो विमुखाभवन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि लक्ष्मणवधे गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૭ મો. અભિમન્યુએ કરેલો બૃહદ્બલ વધ.

धृतराष्ट्र उवाच—तथा प्रविष्टं तरुणं सौभद्रमपराजितं ।
कुलानुरूपं कुर्वाणं संग्रामेष्वपराजितं ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! એ રીતે સૈન્યમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા તરૂણ, પરાજય પામેલા નહિ, પોતાના કુળને યોગ્ય કર્મ કરનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો ? તેમજ કુળવાન, અત્યંત બળવાળા ત્રણ વર્ષના અશ્વેકરી આકાશમાં જાણે ઉડતા હોય તેની પેઠે જતા તેને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો તે મને કહે ? સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! પાંડુનંદન અભિમન્યુએ સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી તીક્ષ્ણ બાણવડે તમારી તરફના સર્વ રાજાઓને વિમુખ કર્યા તે વખતે દ્રોણ, કૃપ, બૃહદ્બળ સહિત દ્રૌણિ, કૃતવર્મા તથા હાર્દિક્ય એ ૭ રથિઓએ તેને વારી રાખ્યો. હે મહારાજ ! તમારૂં સૈન્ય તો સિંધુરાજા વિષે રહેલા ઘણા ભારને જોઇ યુધિષ્ઠિર સામે દોડયું અને બીજા મહા બળવાન શૂરવીરો તો તાડ જેવડાં મોટાં ધનુષ ખેંચતાં શૂરવીર અભિમન્યુ ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. સંગ્રામમાં પર શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્રે બાણેકરી મોટા ધનુષવાળા સર્વ વિદ્યા જાણનાર એવા તે સર્વને સ્તંભન કરી પચાસથી દ્રોણને, વિશથી બૃહદ્બળને, એંશીથી કૃતવર્માને, સાઠે કૃપાચાર્યને, સુવર્ણના પુંખવાળા મહા વેગવાન દશથી અશ્વત્થામાને તથા પાયેલા એવા તીક્ષ્ણ કર્ણિ નામના એક બાણેકરી કર્ણને વિંધી, કૃપાચાર્યના ઘોડા તથા પાછળ ચાલનાર સહિત સારથિને પાડી, દશ બાણેકરી સ્તનના મધ્યમાં તેને વિંધ્યો; ત્યાર પછી શૂરવીર એવા તમારા પુત્રો જોતાં બળવાન એવા તેણે કૌરવોની કીર્તિ વધારનાર શૂરવીર વૃંદારકને હણ્યો. એ રીતે નિર્ભયની પેઠે શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને મારતા તેની ઉપર અશ્વત્થામાએ પચાસ બાણ નાંખ્યાં. હે મારિષ ! અર્જુનપુત્રે પણ તમારા પુત્રો જોતાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી અશ્વત્થામાને વિંધ્યા. અશ્વત્થામાએ પણ સારી રીતે તીક્ષ્ણ કરેલાં ઉગ્ર તીક્ષ્ણ અગ્ર ભાગવાળાં સાઠ બાણેકરી તેને વિંધ્યો, તોપણ મૈનાક પર્વતની પેઠે તે કંપાયમાન થયો નહિ. મહા બળવાન તેજસ્વી તેણે પણ સુવર્ણના પુંખવાળાં તોત્તેર બાણેકરી પોતાને અપકાર કરનાર અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. પુત્રના રક્ષણને ઇચ્છતા દ્રોણાચાર્યે સો અને પિતાના રક્ષણને ઇચ્છતા અશ્વત્થામાએ આઠ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. કર્ણે ભલ્લ નામનાં બાવીશ, કૃતવર્માએ વિશ, બૃહદ્બળે પચાસ તથા કૃપાચાર્યે દસ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં; ચોતરફથી તેમણે તીક્ષ્ણ બાણેકરી પીડિત કરેલા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ દસ દસ બાણેકરી તે સર્વને વિંધ્યા. એટલામાં કોસળદેશના અધિપતિએ કર્ણિ નામના બાણેકરી હૃદયમાં તેને વિંધ્યો. તેણે પણ કોસળ રાજાના અશ્વ, ધ્વજ, તથા ધનુષ સહિત સારથિને પૃથ્વીપર પાડયો; તે વખતે વિરથ થયેલો કોસલરાજા હાથમાં ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી કાયા ઉપરથી કુંડલ સહિત અભિમન્યુનું મસ્તક કાપવા તૈયાર થયો, તેટલામાં તો અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ કોસળદેશના અધિપતિ બૃહદ્બળ નામના રાજપુત્રને બાણેકરી

વિંધ્યો, તેથી ભેદાયેલા હૃદયવાળો તે પૃથ્વી પર પડી ગયો. ખડ્ગ તથા ધનુષ ધારણ કરનાર તથા અમંગળ વાણી બોલનાર મહાત્મા દશ હજાર રાજા ભાગ્યા. મોટા ધનુષવાળો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ તો તે રીતે બૃહદ્બળને મારી બાણરૂપી જાળથી તમારી તરફના યોદ્ધાઓને સ્તંભન કરી સંગ્રામમાં ધન્ય બોલાવવા લાગ્યો.

तथा बृहद्बलं हत्वा सौभद्रो व्यचरद्रणे ।
व्यष्टं भयन् महेष्वासो योधांस्तव शरांबुभिः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि बृहद्बलवधे गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

અધ્યાય ૪૮ મો. અભિમન્યુનું વિરથ થવું.

संजय उवाच—सकर्णं कर्णिना कर्णं पुनर्विव्याधफाल्गुनिः ।
शरैः पंचाशताचैनमाविध्यत् कोपयन् भृशं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! પછી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ કર્ણિ નામના બાણેકરી કર્ણને કર્ણ દેશમાં વિંધી વળી બીજા પચાસ બાણથી વિંધી અત્યંત કોપાવ્યો. રાધાપુત્ર કર્ણે પણ તેટલાંજ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. હે ભારત! બાણેકરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેનાં એવો અભિમન્યુ સંગ્રામમાં અત્યંત શોભતો હતો. તેમજ તેના બાણેકરી ભેદાએલા અંગવાળો રૂધિરથી વ્યાપ્ત કર્ણ પણ શોભતો હતો. શરીરમાં રહેલા બાણેકરી વિચિત્ર પ્રકારનાં અંગવાળા, રૂધિરથી વ્યાપ્ત મહાત્મા તે બેઉ ફુલ ઉઘડેલા ખાખરાનાં બે વૃક્ષ શોભે તેમ શોભતા હતા. સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, શૂરવીર કર્ણના ૭ પ્રધાનોને અશ્વ, સારથિ, ધ્વજ તથા રથ સહિત હણી, અસંભ્રાંત છે ચિત્ત જેનું એવા તેણે મોટા ધનુષવાળા બીજા શૂરવીરોને પણ દશ દશ બાણેકરી વિંધ્યા. વળી ૭ બાણેકરી માગધના પુત્રને હણી અશ્વ તથા સારથિ સહિત તરૂણ અશ્વકેતુને પાડી ક્ષુરપ્ર નામનાં બાણેકરી હસ્તિ ઉપર બેઠેલા માર્ત્તિકાવત ભોજને મંથન કરી બાણ નાંખતાં સિંહનાદ કર્યો. તે વખતે દુઃશાસનપુત્રે ચાર બાણેકરી ચાર અશ્વને તથા એક કરી સારથિને વિંધી દશ બાણેકરી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુને વિંધ્યો. ક્રોધથી લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ સાત બાણથી દુઃશાસન પુત્રને વિંધી ઉંચે સ્વરે તેને કહ્યું કે, તારો પિતા કુત્સિત પુરૂષની પેઠે સંગ્રામનો ત્યાગ કરી નાસી ગયો એ ઘણું સારૂં થયું; તું પણ યુદ્ધ કરી જાણે છે માટે આજ સંગ્રામમાંથી પાછો જઇશ નહિ. પછી સરાણીયાએ સજેલું નારાચ નામનું બાણ એની ઉપર નાંખ્યું. તેને ત્રણ બાણે કરી અશ્વત્થામાએ કાપી નાંખ્યો. અર્જુનપુત્રે પણ તેનો ધ્વજ કાપી ત્રણ બાણેકરી શલ્યને વિંધ્યો. હે રાજન્! શલ્યે ગૃધનાં પિંછ બાંધેલાં નવ બાણેકરી અસંભ્રાંતની પેઠે તેને હૃદયમાં વિંધ્યો. અર્જુનપુત્રે તેનો ધ્વજ કાપી પાછળ ચાલનાર સહિત સારથિને હણી લોહમય ૭ બાણેકરી શલ્યને વિંધ્યો ત્યારે તે બીજા રથમાં ચઢી બેઠો. સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ શત્રુંજય, ચંદ્રકેતુ, મેઘવેગ, સુવર્ચા તથા સૂર્યભાસ નામના પાંચ યોદ્ધા-

ઓને હણી સુબળપુત્ર શકુનિને વિંધ્યો. શકુનિએ પણ ત્રણ બાણથી તેને વિંધી દુર્યોધનને કહ્યું કે, આપણામાંના એક એકને આ હણે છે માટે સર્વ મળીને એકદમ એને મારીએ. સૂર્યપુત્ર કર્ણે પણ દ્રોણાચાર્યને કહ્યું કે, આપણ સર્વને આ તપાવે છે માટે એને મારવાનો ઉપાય જલ્દી અમને કહો. કર્ણનાં વચન સાંભળી મોટા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્ય તે સર્વ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, ધનુષમાં બાણ સાંધી જલદી બાણ મૂકતા તથા સર્વ દિશાઓમાં વિચરતા પુરૂષમાં સિંહરૂપ આ પાંડવેયની શીઘ્રતા જુવો. આ કુમારનું અણુમાત્ર છિદ્ર છે તે પણ જુઓ. રથમાર્ગ વિષે આનું ધનુષ મંડળાકારજ દેખાય છે તેમ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિઓ પણ જેનું છિદ્ર નથી જોતા. આપણા શૂરવીરને હણનાર સંગ્રામમાં વિચરતો અભિમન્યુ મારા પ્રાણને પીડિત કરે છે અને બાણેકરી મોહ પમાડે છે તોપણ મને અત્યંત હર્ષ સાથે આનંદ ઉપજે છે. હસ્ત લાઘવીથી સર્વ દિશાઓમાં મોટાં બાણ નાંખતાં આ કુમારથી સંગ્રામમાં ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનની કંઇ પણ હું વિશેષતા જોતો નથી. એ રીતે કહેતા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે અભિમન્યુના બાણથી હણાયલા કર્ણે વળી આવી રીતે કહ્યું કે અભિમન્યુના બાણથી પીડાયલા મારે સંગ્રામમાં ઉભું રહેવું જોઇએ, વાસ્તે ઉભો છું, તથાપિ તેજસ્વી કુમારના અગ્નિ સરખા તેજવાળાં અત્યંત દારૂણ એવાં ભયંકર બાણ આજ મારા હૃદયને ભેદે છે. કર્ણનાં વચન સાંભળી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે ધીરેથી દ્રોણાચાર્યે કહ્યું કે આ કુમારના પિતાને મેં કવચ ધારણા શીખવેલી છે તે સમગ્ર ધારણાને, મોટાં શહેરને જીતનાર આ કુમાર જરૂર જાણે છે એથી આનું કવચ અભેદ્ય છે અને યુવાવસ્થાવાળો પોતે પણ જલદી પરાક્રમ કરનાર છે, માટે હે રાધેય ! સાવધાન બાણેકરી બની શકે તો આનું ધનુષ, પ્રત્યંચા, બાણ, અશ્વ તથા પાછળ ચાલનાર સહિત સારથિને મારી તે વિમુખ થાય એવો પ્રહાર કર. ધનુષ સહિત એને તો દેવતા તથા અસુર પણ જીતવા સમર્થ થઇ શકે તેમ નથી. આચાર્યનાં એવાં વચન સાંભળી સૂર્યપુત્ર કર્ણે બાણેકરી ઉતાવળા થઇ હસ્ત લાઘવીથી બાણ નાંખનાર અભિમન્યુનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. ભોજે અશ્વને માર્યા, ગૌતમે પાછળ ચાલનાર સહિત સારથિને હણ્યો. જલદી બાણ નાંખનાર, કપાઇ ગયેલા ધનુષવાળા એકલા તે બાળક ઉપર બાકીના તમારી તરફના યોદ્ધાઓ સહિત નિર્દય એવા છ મહારથિઓ એકદમ બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તોપણ કપાઇ ગયું છે ધનુષ જેનું એનો વિરથ થયેલો, શોભિતા અંગવાળો અર્જુનપુત્ર ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી સ્વધર્મ ન છોડતાં આકાશ માર્ગે કુદી લાઘવી તથા બળથી કૌશિકાદિક માર્ગેકરી ગરૂડની પેઠે આકાશમાં વિચરવા લાગ્યો. તે વખતે ખડ્ગ સહિત ‘ આ મારી ઉપરજ જરૂર પડશે ’ એમ જાણી ઉંચી છે દૃષ્ટિ જેની એવા સંગ્રામમાં છિદ્ર જોનાર તમારી તરફનાઓ મોટા ધનુષવાળા તેને વિંધવા લાગ્યા. તેમાંથી શત્રુને જીતનાર દ્રોણે તો ઉતાવળે એની મુષ્ટિમાં રહેલું મણિમય મુઠવાળું ખડગ પાડી નાંખ્યું. રાધાપુત્ર કર્ણે તીક્ષ્ણ બાણવડે ઉત્તમ એવી એની ઢાલ છેદી નાંખી. ત્યારે ઢાલ તથા ખડ્ગ રહિત બાણથી વિંધાઇ ગયેલો પૂર્ણ અંગવાળો તે, આકાશમાંથી પાછો પૃથ્વી ઉપર આવી ચક્ર ઉગામી ક્રોધથી દ્રોણ સામે દોડ્યો. તે વખતે રથના ચક્રોમાંથી ઉડતી રજેકરી ઉજ્વળ અને શોભિતું છે અંગ જેનું તથા ઉજ્વળ ચક્ર છે હાથમાં જેના, વાસુદેવ ભગવાનનું અનુકરણ કરતો ક્ષણમાત્રમાં ભયંકર રૂપ ધારણ કરી અભિમન્યુ સંગ્રામમાં શોભતો હતો. વળી શરીરમાંથી સ્રવતા રૂધીરે કરી લાલ રંગવાળાં થયાં છે વસ્ત્ર જેનાં, ક્રોધથી ચઢા-

વેલી ભ્રૃકુટીએ કરી આકુળ, મોટા સિંહનાદ કરતો, સમર્થ, ઘણા બળવાળો, રાજાઓના મધ્યમાં ઉભેલો અભિમન્યુ સંગ્રામમાં અત્યંત શોભતો હતો.

स्नुतरुधिरकृतैकरागवक्त्रो भ्रकुटिपुटाकुलितोऽति सिंहनादः ।
प्रभुरमितबलो रणेऽभिमन्युर्नृपवरमध्यगतो भृशं व्यराजन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युविरथकरणे गुर्जरभाषायामष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

અધ્યાય ૪૯ મો. અભિમન્યુ વધ.

संजय उवाच—विष्णोः स्वसुर्नन्दकरः सविष्ण्वायुधभूषणः ।
रराजातिरथः सङ्ख्ये जनार्दन इवापरः ॥ ॥ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! વિષ્ણુ એવા શ્રીકૃષ્ણની બેનને આનંદ આપનાર વિષ્ણુના સરખા આયુધ તથા ભૂષણવાળો અતિરથ તે, સંગ્રામમાં બીજા જનાર્દન ભગવાન સમ શોભતો હતો. તે સમયે વાયુએ ઉડાડેલા કેશે કરી મનોહર, ઉગામેલ છે શ્રેષ્ઠ ચક્ર જેણે, અને દેવતાઓ પણ દુઃખે કરી જેની સામું જોઇ શકે નહિ એવા અભિમન્યુને જોઇ, અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયેલા તમારી તરફના રાજાઓએ અનેક પ્રકારથી તે ચક્ર કાપી નાંખ્યું. એ રીતે શત્રુઓએ ધનુષ, રથ, ખડ્ગ તથા ચક્ર રહિત કરેલો મહારથિ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ, મોટી ગદા ગ્રહણ કરી અશ્વત્થામા સામે દોડ્યો. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અશ્વત્થામા પણ પ્રજ્વલિત વજ્ર સરખી ઉગામેલી ગદાને જોઇ રથમાં બેસવાના સ્થાનકથી ત્રણ પગલાં દૂર ખસી ગયા; તોપણ ગદાએ કરી તેમના અશ્વ તથા પાછળ ચાલનાર સહિત સારથિને મારી બાણે કરી વ્યાપ્ત સર્વ અંગવાળો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ શિસોળિઆ સરખો દેખાતો હતો. ત્યાર પછી તેણે સુબળપુત્ર કાલિકેયને મારી એના અનુચર સિત્યોત્તેર ગાંધારને માર્યા. પછી રથિ એવા દશ વસાતિઓને મારી તેમજ કેકયોના સાત રથ તથા દશ હસ્તિઓને મારી, ગદાએ કરી અશ્વ સહિત દુઃશાસનપુત્રના રથને ભાગી નાંખ્યો. કોપાયમાન થયેલા દુઃશાસનપુત્રે ગદા ઉગામી સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડી 'અરે ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ તેને કહ્યું. ત્યાર પછી ઉગામેલ ગદાવાળા અન્યોન્ય વધને ઇચ્છતા શત્રુ એવા તે બેઉ, પૂર્વે મહાદેવજી તથા અંધકાસુરનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. જેમ ગદાના અગ્રભાગથી પરસ્પર હણતાં શત્રુને તપાવનાર તે બેઉ રણસંગ્રામના મધ્યમાં બે ઇન્દ્રધ્વજ પડ્યા હોય તેમ નીચે પડી ગયા. તેઓમાંથી કૌરવોની કીર્તિને વધારનાર દુઃશાસનપુત્રે જલદી ઉઠી ઉભા થતાં સુભદ્રાપુત્રના મસ્તકમાં ગદા મારી. તે વખતે મોટા ગદાના વેગથી તથા મહેનતથી મોહ પામેલો પર શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ બેભાન થઇ પૃથ્વી પર પડી ગયો.

હે રાજન્ ! એ રીતે ઘણાકે મળી સંગ્રામમાં એકલા અભિમન્યુને માર્યો તે સમયે સર્વ સેનાને ક્ષોભ પમાડી ઘણાકવડે હણાએલો શૂરવીર અભિમન્યુ કમલિનીને ક્ષોભ પમાડી

પારધિયો વડે હણાયેલો વનહસ્તિ શોભે તેમ શોભતો હતો. વસંતઋતુમા વનને બાળી શાંત થયેલા અગ્નિની પેઠે રણભૂમિમાં પડેલા તેને, તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓએ ઘેરી લીધો, પર્વતના શિખરોને મર્દન કરી સારી રીતે નિવૃત્ત થયેલા વાયુ સરખા, અસ્તાચળ પ્રત્યે ગયેલા સૂર્ય સરખા, રાહુગ્રસ્ત ચંદ્ર જેવા તથા સુકાએલા સમુદ્ર સરખા, પૂર્ણ ચંદ્ર સરખા મુખથી શોભિતા, કાન આગળ રાખેલા કેશથી વિંટાઇ ગયેલ નેત્રવાળા તમારી સેનાને તપાવી રણભૂમિમાં પડેલા તેને જોઇ, પરમ હર્ષયુક્ત થયેલા તમારી તરફના મહારથિઓ વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે વિશાંપતે ! એ રીતે હણાએલા અભિમન્યુને જોઇ તમારી તરફનાઓને પરમ હર્ષ થયો અને બીજા શૂરવીરોના નેત્રમાંથી અશ્રુ પડવા લાગ્યાં. અંતરિક્ષમાં રહેલા પ્રાણિઓ આકાશમાંથી પડેલો પૂર્ણચંદ્ર હોય તેની પેઠે પૃથ્વી પર પડેલા તે શૂરવીરને જોઇ આક્રોશ કરવા લાગ્યા કે, ધૃતરાષ્ટ્ર તરફના દ્રોણ કર્ણાદિક છ મહારથિઓએ મળી એકલા બાળક અભિમન્યુને માર્યો, એ મોટો અધર્મ થયો; એમ અમે માનીએ છીએ. તે શૂરવીર હણાવાથી રણભૂમિ નક્ષત્રગણ સહિત આકાશ જેમ પૂર્ણ ચંદ્રેકરી શોભે તેમ શોભતી હતી. અને સુવર્ણના પુંખવાળાં બાણથી સંપૂર્ણ, રૂધિરના ઓઘથી વ્યાપ્ત, તેમજ શૂરવીરોનાં કુંડળ સહિત શોભિતાં મસ્તક, વિચિત્ર પ્રકારની હાથીની ઝુલ તથા પતાકાથી વિંટાયેલી અને પડેલા ચામર, ઉત્તમ વસ્ત્ર, અશ્વ, નર તથા નાગના સુંદર અલંકાર, તીક્ષ્ણ ખડ્ગ, સર્પ સરખાં બાણ, વિવિધ પ્રકારનાં કપાઇ ગયેલાં ધનુષ, શક્તિ, ખડ્ગ, ભાલા, કંપન તથા વિવિધ પ્રકારનાં બીજાં આયુધેકરી યુક્ત ભયંકર દેખાતી હતી. તેમજ અભિમન્યુએ પાડેલા કેટલાએક નિર્જીવ તથા રૂધિરથી વ્યાપ્ત શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતા કેટલાક સવાર સહિત અશ્વ, અને બાણેકરી તેણે હણેલા અંકુશ, મોટા માવત, કવચ, આયુધ તથા ધ્વજ સહિત પડેલા પર્વત સરખા હસ્તિઓ, તથા નાશ પામ્યા છે અશ્વ, સારથિ તથા યુદ્ધ કરનાર જેમાંથી એવા ક્ષોભ પામેલા હૃદય સરખા ઉત્તમ રથ તેમજ વિવિધ પ્રકારનાં છે આયુધ તથા ભૂષણ જેમનાં એવા રણસંગ્રામમાં હણાયેલા પાયદળ સમૂહથી ભયંકર રણભૂમિ ભીરૂ પુરૂષોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરતા થઇ પડી. હે રાજન્ ! ચંદ્ર તથા સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા રણભૂમિમાં પડેલા તેને જોઇ તમારાઓને અત્યંત હર્ષ થયો અને પાંડવ તરફનાઓને અત્યંત વ્યથા થઇ. એ રીતે નથી પ્રાપ્ત થઇ યુવાવસ્થા જેને એવો બાળક અભિમન્યુ હણાયો તે વખતે ધર્મરાજ જોતાં તેની સર્વ સેના નાસવા લાગી, તે સમયે વિદીર્ણ થતા સૈન્યને જોઇ યુધિષ્ઠિર રાજાએ તે શૂરવીરોને આવી રીતે કહ્યું કે, હણાયો તોપણ શૂરવીર અભિમન્યુ સંગ્રામથી વિમુખ થયો નહિ, માટે એ તો સ્વર્ગમાં ગયો. હવે ભયનો ત્યાગ કરી નાસતા સૈન્યને ઉભું રાખો. સંગ્રામમાં શત્રુઓને આપણે જીતીશું. એ રીતે મોટા તેજવાળા યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મરાજા, દુઃખિત થયેલા પોતાના તરફનાઓને કહી તેમનું દુઃખ દૂર કરતા હતા. હે રાજન્ ! સંગ્રામમાં કૃષ્ણ તથા અર્જુન સરખો પરાક્રમી અભિમન્યુ સર્પ સરખા આકારવાળા પોતાના શત્રુ એવા દશ હજાર રાજપુત્રોને તથા મહારથિ કૌશલ્ય, બૃહદ્બળને પણ પૂર્વે હણી પછી પોતે સ્વર્ગમાં ગયો, એમાં સંશય નહિ. રથ, અશ્વ, નર તથા હજારો હસ્તિયોને મારી સંગ્રામથી તૃપ્ત થયેલો નહિ માટે શોચ કરવા યોગ્ય નહિ એવો પવિત્ર કર્મ કરનાર તે, પુણ્યથી સંપાદન કરેલા પુણ્ય કરનારાઓના શાશ્વત લોકને પ્રાપ્ત થયો.

अवितृप्तः स संग्रामादशोच्यः पुण्यकर्मकृत् ।
गतः पुण्यकृतां लोकान् शाश्वतान् पुण्यनिर्जितान् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वण्यभिमन्युवधे गुर्जरभाषाया-मेकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

અધ્યાય ૫૦ મો. શોકાકુલ રણભૂમિ.

संजय उवाच—वयं तु प्रवरं हत्वा तेषां तैः शरपीडिताः ।
निवेशायाभ्युपायामः सायांह्ने रुधिरोक्षिताः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે શ્રેષ્ઠને મારી તેના બાણથી પીડિત તથા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત એવા અમે તો સાયંકાળ વખતે પોતાના તંબુ પર ગયા. હે મહારાજ! એ રીતે ગ્લાનિને પ્રાપ્ત થયેલા બેભાન સરખા અમે તથા સામાવાળા સંગ્રામને જોઇ ધીરેથી પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા. તે વખતે રક્ત કમળના કેશ સરખો લાલ સૂર્ય અસ્તાચળ પર્વત પ્રત્યે જવાથી રાત્રિ તથા દિવસોનો, શિયાળના રોવાથી અમંગળ તથા આશ્ચર્યરૂપ છે સંધિ જેમાં એવો સંધ્યાકાળ થયો. રથાવરણ, ઢાલ તથા આભરણોની પ્રભાનો સંહાર કરતો સૂર્ય, આકાશ તથા પૃથ્વીની જાણે એકતાને પમાડતો હોય નહિ તેની પેઠે પ્રિય એવા પાવકરૂપ તનુને પ્રાપ્ત થતો હતો. મોટા વાદળના સમુદાય તથા પર્વતના શિખર સરખા જાણે વજ્રથી પડતા હોય નહિ તેની પેઠે ભાલા, અંકુશ, કવચ, તથા માવત સહિત અભિમન્યુએ પાડેલા હસ્તિઓએ કરી રણભૂમિ અગમ્ય થઇ પડી હતી. વળી હે નરાધિપ! હણાયા છે સ્વામિ, અશ્વ તથા સારથિ જેમના એવા ચૂર્ણ થયાં છે પાયદળ તથા ઉપસ્કર જેમાંથી, પતાકા તથા ધ્વજ વગરના ચૂર્ણ કરેલા મોટા રથોએ કરી સંગ્રામમાં શત્રુઓએ હણેલા શહેરથી શોભે તેવી, તેમજ વિંધાયાં છે ઉપસ્કર તથા આભરણ જેમનાં એવા તથા વિખરાઈ ગયાં છે જિહ્વા, દાંત, આંતરડાં તથા નેત્ર જેમનાં એવા નાશ પામેલા અશ્વ સમુદાયેકરી ભયંકર છે દર્શન જેનું એવી થઇ હતી. વિંધાયાં છે કવચ, આભરણ, વસ્ત્ર તથા આયુધ જેમનાં અને નાશ પામ્યા છે હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાછળ ચાલનાર જેઓના, એવા અમૂલ્ય શય્યા તથા આસ્તરણને ઉચિત પુરૂષો, અભિમન્યુએ હણવાથી અનાથની પેઠે રણભૂમિ પર પડેલા દેખાતા હતા. શ્વાન, શિયાળિયાં, કાગડા, બગલા, ગરૂડ, વૃક, તરક્ષુ, રૂધિર પાન કરનાર પક્ષિયો, રાક્ષસોના ગણ તથા અત્યંત દારૂણ પિશાચના સમુદાય, અત્યંત પ્રસન્ન થઇ મરેલાની ત્વચાને ભેદી રૂધિર, વસા તથા મજ્જાનું પાન કરતાં માંસને ખાતાં તથા અનેક ધડને ઘસડતાં અને ગ્રહણ કરતાં, હસતાં અને ગાતાં હતાં. શરીર સમુદાયને વહેનાર રૂધિરરૂપી જળવાળી રથરૂપી છે હોડિઓ જેમાં, હસ્તિરૂપી પર્વતથી સંકટરૂપ, માણસના મસ્તકરૂપી પાષાણ તથા માંસરૂપી કાદવવાળી, ભાગેલાં નાનાં પ્રકારના શસ્ત્રરૂપ માળાવાળી, ભય વહેનારી, વૈતરણીની પેઠે દુસ્તર એવી નદી, યોદ્ધાઓએ રણસંગ્રામના મધ્યમાં પ્રવર્ત્તમાન કરી. હે રાજન્! ઉગ્ર છે દર્શન જેનું, યમના દેશને વધારનાર ઉભા થઈ નૃત્ય કરતા કબંધેકરી સંકુલ, તે સંગ્રામને જોઇ સાયંકાલ વખતે ધીરેથી મનુષ્યો તેનો ત્યાગ કરી પોતપોતાને સ્થાનકે જવા લાગ્યા. નાશ પામ્યાં છે અમૂલ્ય ભૂષણ જેનાં એવા ઇન્દ્ર સરખા મહા બલવાન, સંગ્રામમાં પાડેલા સભામાં રહેલા હવ્ય વગરના અગ્નિ સરખા અભિમન્યુને તે વખતે મનુષ્યો દેખતાં ન હતાં.

अपेतविध्वंस्त महार्हभूषणं निपातितं शक्रसमं महाबलं ॥
रणेऽभिमन्यु ददृशुस्तदाजना व्यपोढहव्यं सदसीव पावकं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि तृतीयदिवसावहारे समरभूमिवर्णने गुर्जरभाषायां पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

અધ્યાય ૫૧ મો. યુધિષ્ઠિરને થયેલો શોક.

संजय उवाच—हते तस्मिन् महावीर्ये सौभद्रे रथयूथपे ।
विमुक्त रथसंन्नाहाः सर्वे निक्षिप्तकार्मुकाः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! રથના યૂથને પાળનાર મહા પરાક્રમી સુભદ્રાપુત્ર હણાયો ત્યારે મૂક્યાં છે રથ, કવચ તથા ધનુષ જેમણે એવા અભિમન્યુ વિષે ગયું છે મન જેમનું એવા પાંડવો તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ યુદ્ધનુંજ ધ્યાન કરતા યુધિષ્ઠિરને વિંટી તેમની પાસે બેઠા. એ રીતે શૂરવીર મહારથિ ભાઇનો પુત્ર અભિમન્યુ હણાયો તેથી અત્યંત દુઃખિત યુધિષ્ઠિર રાજા આવી રીતે વિલાપ કરવા લાગ્યા કે, યુદ્ધમાં, દુર્મદ, મોટા ધનુષવાળા, શૂરવીર, શત્રુ સૈન્યના યોદ્ધાઓ પણ જેની સામે ઉભા રહી શકતા ન હતા અને જેણે મારૂં પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી કોઇથી બાધ થઈ શકે નહિ એવા દ્રોણ સૈન્યને ભેદી, ગાયોના મધ્યમાં જેમ કેસરી પ્રવેશ કરે તેમ વ્યૂહમાં પ્રવેશ કર્યો, જેણે સન્મુખ ઉભેલા અમારા શત્રુ દુઃશાસનને પણ સંગ્રામમાં સંજ્ઞા રહિત તથા વિમુખ કર્યો, શૂરવીર એવો આ અર્જુનપુત્ર દુસ્તર એવા દ્રોણ-સૈન્યરૂપી મોટા સમુદ્રને તરી દુઃશાસનના પુત્રને મારી રણમાં પડયો, એટલે હવે અર્જુન તથા પ્રિય પુત્રને ન જોતી મોટા ભાગ્યવાળી સુભદ્રાને હું કેવી રીતે મુખ દેખાડી શકીશ ? તેમ શ્રી કૃષ્ણ તથા અર્જુનને પણ, તેઓ પૂછશે ત્યારે શો ઉત્તર આપીશ ? જયની આકાંક્ષાવાળા પોતાનું પ્રિય કરનાર મેં જ સુભદ્રા, શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનનું અપ્રિય કર્યું. લોભી પુરૂષ જેમ લોભ તથા મોહથી કાર્યમાં પ્રવર્ત્તમાન થાય પણ તેમાં રહેલા દોષને જાણે નહિ તેમ રાજ્યના લોભી એવા મેં આવા અનર્થરૂપ પ્રપાતને જોયો નહિ. જેને લીધે મેં ભોજન, વાહન, શયન, તથા ભૂષણ ધારણ કરવા યોગ્ય એવા તરુણ કુમારને યુદ્ધમાં મરાવ્યો. પણ બાળક, તરૂણ તથા યુદ્ધમાં અવિશારદ એવો અભિમન્યુ રૂડા અશ્વની પેઠે મોટા યુદ્ધમાં કયાંથી કુશળ રહે ? માટે હવે જો એની પાછળ આપણે પૃથ્વીમં શયન નહિ કરીએ તો ક્રોધેકરી પ્રદીપ્ત થયેલા અર્જુનનાં નેત્રેકરી બળી જઇશું. અલુબ્ધ, મતિમાન, લજ્જાવાન, ક્ષમાવાન, રૂપવાન, બળયુક્ત, ઉત્તમ શરીરવાળા, માનનીય શૂરવીર, સત્ય પરાક્રમવાળા તથા ઉત્તમ કર્મ કર-નાર અર્જુનનાં કર્મની દેવતાઓ પણ પ્રશંસા કરે છે. તેમ પરાક્રમી એવા જેણે નિવાતકવચ તથા કાલકેય દૈત્યોને માર્યા હતા. તેમજ જેણે મહેંદ્રના શત્રુ હિરણ્યપુરવાસી ગણ સહિત પૌલો-મને ચક્ષુના નિમિષ માત્રમાં હણ્યા હતા. સમર્થ એવો અભયની પ્રાર્થના કરતા શત્રુઓને પણ અભય આપનાર અર્જુનના બળવાન પુત્રને પણ આપણે રક્ષણ કરવા સમર્થ થઇ શકયા નહિ. તેમ મહા બળવાન કૌરવોને પણ અત્યંત મોટો ભય પ્રાપ્ત થયો; કારણ પુત્ર વધથી ક્રોધાયમાન થયેલો અર્જુન કૌરવોને શિક્ષા કરશે. ક્ષુદ્ર સહાયતાવાળો, ક્ષુદ્ર, પોતાના પક્ષનો

ક્ષય કરનાર દુર્યોધન પણ અર્જુનને જોઇ શોચ કરતો પોતાના જીવિતનો ત્યાગ કરશે. હવે મને તો જેના પરાક્રમ કે પૌરૂષની ઉપમા આપવા લાયક બીજો કોઇ નથી એવા ઇન્દ્રના પુત્રના પુત્ર અભિમન્યુને પાડેલો જોઇ જય, રાજ્ય, અમરપણું તથા દેવલોકમાં જઇ રહેવું, એ કંઇ પણ પ્રીતિ ઉપજાવશે નહિ.

न मे जय प्रीतिकरो न राज्यं न चामरत्वं न सुरैः सलोकता ॥
इमं समीक्ष्या प्रतिवीर्यपौरुषं निपातितं देववरात्मजात्मजं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि युधिष्ठिरप्रलापे गुर्जरभाषायामेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

અધ્યાય પર મો. વ્યાસે આપેલું આશ્વાસન.

संजय उवाच—अथैनं विलपंतं तं कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं ।
कृष्णद्वैपायनस्तत्र आजगाममहानृषिः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર વિલાપ કરતા હતા, ત્યાં કૃષ્ણદ્વૈપાયન છે નામ જેમનું એવા મોટા ઋષિ વ્યાસજી પધાર્યા. તેમની ઘટતી રીતે પૂજા કરી આસન ઉપર બેસાડી ભાઇના પુત્રના વધથી શોકસંતપ્ત થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજા આવી રીતે કહેવા લાગ્યા. બાળક બુદ્ધિવાળો બાળક, પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ બીજો ઉપાય ન ચાલતાં સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા ગયો હતો, તેને મોટા ધનુષવાળા અધર્મયુક્ત ઘણાક મહારથિઓએ ચોતરફથી ઘેરી લઇ સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતાં માર્યો; તેમ ઉપાયાંતર ન મળતાં મેં જ તેને કહ્યું કે, આપણે જવા સારૂ ચક્રવ્યૂહમાં તું દ્વાર ઉત્પન્ન કર. મારાં વચન સાંભળી તે વ્યૂહમાં પ્રવિષ્ટ થયો કે પાછળ પ્રવેશ કરનાર અમોને સિંધુરાજાએ વારી રાખ્યા. તેમ યુદ્ધથી જીવનાર પુરૂષોએ સરખે સરખા સાથે યુદ્ધ કરવું જોઇએ, પણ શત્રુઓએ જે કર્યું એ કાંઇ સમાન યુદ્ધ કહેવાય નહિ. શોકાગ્રએ વ્યાપ્ત તથા અત્યંત સંતપ્ત થયેલો હું વારંવાર વિચાર કરૂં છું તોપણ શાંતિ પામતો નથી.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે વિલાપ કરતા તથા શોકે કરી વ્યાકુળ મનવાળા યુધિષ્ઠિરને ભગવાન વ્યાસજીએ આવી રીતે કહ્યું કે, હે યુધિષ્ઠિર! હે મહાપ્રાજ્ઞ! હે સર્વ શાસ્ત્રમાં વિશારદ! હે ભરતર્ષભ! વ્યસન આવ્યેથી તમારા જેવા પુરૂષ મોહને પ્રાપ્ત થતા નથી. પુરૂષમાં ઉત્તમ આ શૂરવીર બાળક અભિમન્યુ તો સંગ્રામમાં ઘણાક શત્રુઓને મારી બાળકથી ન થઇ શકે એવું મોટું કર્મ કરી સ્વર્ગમાં ગયો. હે યુધિષ્ઠિર! હે ભારત! મૃત્યુ તો દેવ દાનવ તથા ગંધર્વને પણ મારે છે, માટે આ વિધિ કોઇથી અતિક્રમણ થઇ શકે તેમ નથી. વ્યાસજીનાં વચન સાંભળી વળી યુધિષ્ઠિર આવી રીતે પૂછવા લાગ્યા કે, સેનાના મધ્યમાં નાશ પામેલા આ મહા બળવાન રાજાઓ મૃત એવું નામ ધારણ કરી પૃથ્વીતલ વિષે સુતા છે. દશ હજાર હસ્તિ સરખા બળવાળા, કેટલાક વાયુના વેગ સરખા બળવાળા, તુલ્યરૂપ

ધારણ કરનાર પુરૂષોને સંગ્રામમાં બીજા પુરૂષોએ હણ્યા. કેટલાક પરાક્રમ સંપન્ન તપોબળે યુક્ત અને આપણે જીતવું એ રીતે અન્યોન્ય જેમના હૃદયમાં રહ્યું છે એવા, આયુષ્ય વગરના પ્રાપ્ત પણ નાશને પ્રાપ્ત થઈ રણભૂમિમાં સુતા છે તે બહુધા ભયંકર પરાક્રમવાળા રાજાઓ પણ મરણ પામ્યા. તેમજ ક્રોધાયમાન થયેલા શૂરવીર રાજપુત્રો પણ ચેષ્ટા તથા અભિમાન રહિત થઇ વૈશ્વાનરના મુખમાં ગયા પણ સંગ્રામમાં પ્રાણિઓના હણનારને કદી હું દેખતો નથી. સર્વ મૃત થયા એટલે કે પુરૂષ મરણ પામ્યો એમ કહેવાય છે, માટે મૃત શબ્દેકરી ધાતુનો અર્થ જોતાં પ્રાણ ત્યાગ વિષે પુરૂષને સ્વતંત્રતા જણાય છે, માટે મને સંશય થાય છે કે પુરૂષને શું બીજો કોઇ મારે છે? વા પોતેજ પોતાના આત્માને મારે છે? તેમાં પણ જો બીજો મારનાર છે તો કોણ કોને મારનાર છે અને પોતે પોતાના આત્માને મારે છે તો શા કારણ માટે પોતે પોતાને મૃત્યુરૂપ થાય છે? હે પિતામહ! તે વૃત્તાંત મને કહો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! ને રીતે પૂછતા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે ભગવાન વ્યાસજી આશ્વાસનપૂર્વક આવી રીતે કહેવા લાગ્યા. હે નૃપ! પૂર્વે અકંપન નામના રાજાને નારદજીએ કહેલો પ્રાચીન ઇતિહાસ હું તને કહું તે સાંભળ. હે રાજેંદ્ર! તે રાજા પણ લોકવિષે સહન થાય નહિ એવા પુત્રસંબંધિ દુઃખને પ્રાપ્ત થયો હતો. જે સાંભળવાથી સ્નેહમૂલક દુઃખથી તું મુક્ત થઇશ. મૃત્યુ શું છે તે વિષેનું સમસ્ત પાપ સમુદાય ટાળનાર, ધન તથા આયુષ્ય આપનાર શોકને ટાળનાર, પુષ્ટિ વધારનાર, પવિત્ર, શત્રુ સમુદાયને હણનાર, મંગલોનું પણ મંગલરૂપ, હે મહારાજ! વેદાધ્યયન તથા ભારતાખ્યાનની પેઠે હંમેશ શ્રવણ કરવા લાયક, નિરંતર પ્રાતઃકાળે સાંભળવાથી આયુષ્યમાન પુત્ર, રાજ્ય તથા લક્ષ્મીને આપનાર એવું ધન્ય આખ્યાન કહું તે તું સાંભળ. હે તાત! પૂર્વે સતયુગમાં અકંપન એવા નામે એક રાજા હતો. તે રણસંગ્રામના મધ્યમાં શત્રુને વશ થયો અને બળમાં નારાયણ સરખો, શોભિતો, અસ્ત્ર શીખેલો, મેધાવી, યુદ્ધમાં ઇન્દ્ર સરખો તથા બળવાન હરિ નામે તેનો એક પુત્ર હતો, તે પણ સંગ્રામના મધ્યમાં ઘણાક શત્રુથી વિંટાઇ ગયો તોપણ યોદ્ધાઓ તથા હસ્તિઓ ઉપર હજારો બાણ ફેંકતો શત્રુને તપાવનાર સંગ્રામમાં દુષ્કર કર્મ કરી શત્રુઓના હાથથી મરણ પામ્યો. શોકયુક્ત અકંપન રાજા મરણ પામેલા પુત્રનાં પ્રેતકૃત્ય કરી રાત્રિ દિવસ શોચ કરતો હતો, પણ સુખને પ્રાપ્ત થતો ન હતો, ત્યારે દેવર્ષિ નારદ, પુત્રના દુઃખથી થયેલા તેના શોકને જાણી એની પાસે આવ્યા, તેમને જોઇ મોટા ભાગ્યવાળો તે રાજા ઘટતી રીતે દેવર્ષિની પૂજા કરી બનેલું સર્વ વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યો. હે દેવર્ષિસત્તમ! ઇન્દ્ર તથા વિષ્ણુ સરખી કાંતિવાળા મહા પરાક્રમી બળવાન મારા પુત્રને સંગ્રામમાં પરાક્રમ કરી ઘણાંક શત્રુઓએ માર્યો, માટે હે મતિમાનમાં શ્રેષ્ઠ! હે ભગવન્! મૃત્યુ એટલે શું? અને તેનું વીર્યબળ તથા પૌરૂષ શું છે તે બધું તમારા થકી હું સાંભળવાને ઇચ્છું છું.

અકંપન રાજાનાં વચન સાંભળી વર આપનાર સમર્થ નારદજી પુત્રનો શોક ટાળનાર એવું તે મોટું આખ્યાન કહેવા લાગ્યા. હે વસુધાધિપ! હે મહાબાહો! ઘણાક વિસ્તારવાળું આ આખ્યાન મેં પણ જે રીતે સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે કહું તે તું સાંભળ. મોટા તેજવાળા, સમર્થ પિતામહ બ્રહ્માએ પ્રથમ સ્વર્ગના આરંભે પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી, પણ પાછો આ જગતનો સંહાર ન થયો તે જોઇ, સંહાર કેવી રીતે કરવો, તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. તોપણ તેમ કરવાનો ઉપાય તેમના જાણવામાં આવ્યો નહિં, તેમથી તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તેમના શ્રોત્રા-

દિક છિદ્રમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. બાળવાને ઇચ્છતા તેણે સર્વ દિશાઓ વ્યાપ્ત થઇ ગઇ. ચરાચર સર્વ જગત, આકાશ તથા પૃથ્વી પણ જ્વાળારૂપી માળાએકરી આકુળ થઇ. એવી રીતે સમર્થ બ્રહ્મા સર્વનો સંહાર કરવા લાગ્યા. એ રીતે બ્રહ્માના ક્રોધના વેગથી સ્થાવર જંગમ સર્વ પ્રાણી નાશ પામવા લાગ્યાં. તે જોઇ નિશાચરના પતિ જટાધારણ કરેલા, દુઃખ હરણ કરનાર રુદ્ર-સ્થાણુ, પ્રજાના હિત વાસ્તે પરમેષ્ઠિ એવા બ્રહ્મદેવને શરણે આવ્યા. તે જોઇ મહામુનિ પરમદેવ બ્રહ્માજીએ જ્વલાયમાન થતા હોય નહિ તેની પેઠે આવી રીતે તેમને કહ્યું કે, હે પુત્રક! હે સ્થાણો! હે ઇચ્છા કરવા યોગ્ય! મારી ઇચ્છાથી તું ઉત્પન્ન થયો છું. શું તારી ઇચ્છા અમે પૂર્ણ કરીએ? તારી ઇચ્છા હોય તે તું કહે. તારૂં સર્વ હું પ્રિય કરીશ.

किं कुर्मकामं कामार्हकामाज्जातोसि पुत्रक ।
करिष्यामि प्रियं सर्वं ब्रूहि स्थाणो यदीच्छसि ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि गुर्जरभाषायां द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

અધ્યાય ૫૩ મો. મૃત્યુ તે શું?

स्थाणुरुवाच—प्रजासर्गनिमित्तं हि कृतो यत्नस्त्वया विभो ।
त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामाः पृथग्विधाः ॥ १ ॥

સ્થાણુ કહે છે—હે વિભો! પ્રજાના સર્ગ વાસ્તે તમે યત્ન કર્યો, તેથી જુદાં જુદા ભૂતગ્રામ તમે ઉત્પન્ન કર્યાં અને તે વૃદ્ધિંગત થયા. તે સર્વ પ્રજા પછી તમારા ક્રોધથી બળી જાય છે તેને જોઇ મને દયા આવે છે; માટે હે પ્રભો! હે ભગવન્! મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, એવાં સ્થાણુનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માએ કહ્યું કે, મારે આ જગત 'આ રીતે થાય' એમ સંહાર કરવાની કામના હતી નહિ; પરંતુ પૃથ્વીના હિત વાસ્તે મને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો; કારણ ભારથી પીડાયેલી પૃથ્વીએ સંહાર વાસ્તે મારી પ્રાર્થના કરી તોપણ અનંત એવા આ જગતના અનેક તરેહના સંહારને હું સમજી શકયો નહતો તેથી મને ક્રોધ પ્રાપ્ત થયો. બ્રહ્માના વચન સાંભળી વળી મહાદેવજીએ કહ્યું કે, સંહાર વાસ્તે તમારે ક્રોધ કરવો નહિ અને પ્રસન્ન થાઓ; કારણ સ્થાવર જંગમાત્મક પ્રજાનો નાશ ન થાઓ. હે ભગવન્! તમારા પ્રસાદથી ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનરૂપ જગત સર્વદા રહો. હે ભગવન્! તમારા ક્રોધથી ઉત્પન્ન થયેલો અગ્નિ, પર્વતનાં શિખર, વૃક્ષ, નદીઓ, સર્વ નાનાં જળાશય, તૃણ સમુદાય તથા સ્થાવર જંગમાત્મક સર્વ જગતને નિઃશેષ કરે છે; માટે હે ભગવન્! તમને રોષ ન થાય એજ મને વર આપો. કારણ કોઇ રીતે તમે સૃજેલી સર્વ પ્રજા નાશ થાય છે. આ તેજ નિવૃત્ત થઇ તમારે વિષેજ લીન થાઓ. હે દેવ! પ્રજાના હિત વાસ્તે સારી રીતે જુઓ. આ સર્વ પ્રાણી જે રીતે નિવૃત્તિ પામે તે રીતે કરો. હે આદિદેવ! લોકની વૃદ્ધિ કરવામાં મને જોડી, કેમ લોકનો નાશ કરો છો? હે જગન્નાથ! જે રીતે આ સ્થાવર જંગમાત્મક જગત નાશ ન પામે તે રીતે કરો. દેવ એવા તમોને પ્રસાદમાં સુમુખ જોઇ આ રીતે હું કહું છું.

નારદ કહે છે—હે અકંપન રાજા ! પ્રજાના હિતરૂપ મહાદેવજીનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માજીએ બહાર નીકળેલું તેજ પાછું પોતાના અંતરાત્મા વિષે ધારણ કર્યું. લોકે સત્કાર કરેલા ભગવાન સમર્થ બ્રહ્માએ એ રીતે અગ્નિનો ઉપસંહાર કરી સૃષ્ટિ તથા મોક્ષના હેતુરૂપ પ્રવૃત્ત અને નિવૃત્ત નામનાં બે પ્રકારનાં કર્મ કહી દેખાડ્યાં. એવી રીતે રોષથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિને સંહાર કર્તા મહાત્મા બ્રહ્માના સર્વ ઇંદ્રિય છિદ્રમાંથી કાળો, લાલ તથા પીંગળો છે વર્ણ જેનો અને લાલ છે જીભ્હા, મુખ તથા નેત્ર જેનાં એવી અને તપ્ત એાાં કુંડળ ધારણ કરેલી તપ્ત ભૂષણવાળી એક નારી ઉત્પન્ન થઈ. એવી રીતે ઇંદ્રિય છિદ્રમાંથી નિકળેલી તે, આદિદેવ બ્રહ્મા રૂદ્રને જોઇ હાસ્ય કરી દક્ષિણ દિશાનો આશ્રય કરી ઉભી રહી. તે વખતે આદિદેવ એવા બ્રહ્મા તેને બોલાવી કહેવા લાગ્યા કે, હે મૃત્યો ! તું સંહારરૂપ બુદ્ધિએ કરી મારા રોષથી ઉત્પન્ન થઇ છે માટે જડ તથા પંડિતરૂપ સર્વ પ્રજાનો મારી આજ્ઞાથી તું સંહાર કર, નહિ તો તું કલ્યાણને પ્રાપ્ત થઇશ નહિ. બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી કમળ સરખાં નેત્રવાળી મૃત્યુરૂપી નારી ઘણોજ વિચાર કરી રૂડા સ્વરથી અત્યંત રોવા લાગી. તે વખતે પિતામહ એવા બ્રહ્મા બે હાથથી તેનાં અશ્રુ લોહી સર્વ ભૂતના કલ્યાણ વાસ્તે તેને આ પ્રમાણે સમજાવા લાગ્યા.

पाणिभ्यां प्रतिजग्राह तान्यश्रूणि पितामहः ।
सर्वभूतहितार्थाय तां चाप्यनुनयत्तदा ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि मृत्युकथने गुर्जरभाषायां त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

અધ્યાય ૫૪ મો. મૃત્યુ અને પ્રજાપતિ સંવાદ.

नारद उवाच—विनीय दुःखमबला आत्मन्येव प्रजापतिं ।
उवाच प्रांजलिर्भूत्वा लतेवाविजितापनः ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે અકંપન ! પછી તે અબળા પોતાને વિષેજ દુઃખ શમાવી કર્માએલી લતાની પેઠે બે હાથ જોડી બ્રહ્માને કહેવા લાગી કે, બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, આ સ્ત્રી તમે શું કરવા મને ઉત્પન્ન કરી ? તે અહિતરૂપ એવું ક્રૂર કર્મ હું શું જાણી કરૂં ? હે ભગવન્ ! હે પ્રભો ! અધર્મથી હું બીહું છું માટે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. હે દેવ ! પુત્ર, વયસ્ય, ભાઇઓ, માતાઓ, પિતાઓ તથા પતિઓને જો હું મારૂં તો તેમના સંબંધિઓ મારૂં અનિષ્ઠ ચિંતન કરે; તેથી હું બીહું છું. હે સર્વોત્તમ ! મરનારના રૂદન કરતા કૃપણ બંધુઓનાં જે અશ્રુબિંદુ પડે તેથી અત્યંત ભય પામતી હું તમારે શરણે આવી છું. હે દેવ ! યમ રાજના ઘર પ્રત્યે જઇશ નહિ. હે લોકપિતામહ ! કાયાથી, મસ્તકથી તથા અંજલિએ કરી હું તમારે શરણે આવી છું, અને મારે એ કામ ન કરવું પડે, એજ કામના તમારા થકી ઇચ્છું છું. હે પ્રભો ! હે ભગવન્ ! હે પ્રજેશ્વર ! તમારા પ્રસાદથી હું તો તપ કરવા ઇચ્છું છું માટે એવું તમે મને આપો. હે ભગવન્ ! તમે આજ્ઞા આપેલી હું ઉત્તમ ધેનુકાશ્રમમાં જઇ ત્યાં પણ તમારા આરાધનમાં તત્પર રહી તીવ્ર તપ કરીશ; પણ હે દેવેશ ! વિલાપ કરતા

પ્રાણિયોના પ્રિય પ્રાણને હરણ કરવા હું સમર્થ નહિ થાઉં, માટે હે ભગવન્! અધર્મથી મારી રક્ષા કરો. મૃત્યુરૂપ તે સ્ત્રીનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માએ તેને કહ્યું કે, હે મૃત્યો! પ્રજા સંહારના હેતુએ કરીનેજ મેં તને સંકલ્પિત કરી છે, વાસ્તે તું જા અને વિચાર ન કર; સર્વ પ્રજાનો સંહાર કર. મેં કહેલું તે એમજ થશે; અન્યથા નહિ થાય માટે મારાં વચન પ્રમાણે કર. તારી લોકમાં નિંદા નહિ થાય. નારદ કહે છે, હે અકંપનરાજા! બ્રહ્માએ કહ્યું તોપણ પ્રસન્નતાથી બ્રહ્મા સામે હાથ જોડી ઉભેલી તે મૃત્યુરૂપી સ્ત્રીએ પ્રજાના હિત વાસ્તે સંહાર વિષે બુદ્ધિ ન કરી, ત્યારે પ્રજાના ઇશ્વરેશ્વર પ્રજાપતિ બ્રહ્મા તૂષ્ણીભાવને પ્રાપ્ત થઇ પોતાની મેળેજ જલદી પોતે પ્રસન્ન થયા; પ્રસન્નતાથી સર્વ લોકને પોતે જોયા, એટલે એ રીતે ક્રોધ રહિત તેણે જોયેલા લોક જેવા પૂર્વે હતા તેવા પાછા થઇ રહ્યા. પરાજય પામેલા નહિ તથા ભગવાન એવા તે બ્રહ્મા રોષ રહિત થયા તેને જોઇ કન્યારૂપી મૃત્યુ પ્રજા સંહારને અનંગીકાર કરી જલદી બુદ્ધિમાન બ્રહ્મા પાસેથી ધેનુકાશ્રમમાં ગઇ. ત્યાં જઇ તેણે એક પગે ઉભા રહી સોળ પદ્મ સુધી તીવ્ર એવું ઉત્તમ તપ કર્યું; વળી દયાને લીધે પ્રજાના હિત વાસ્તે પ્રિય વિષયોમાંથી ઇન્દ્રિયોને નિવૃત્ત કરી. એક પગે કરી બીજાં એકવીશ પદ્મ સુધી તપશ્ચર્યા કરી. ત્યાર પછી દશ હજાર પદ્મ મૃગ સાથે વિચરતાં તપશ્ચરણ કર્યું. પછી નિર્મળ તથા શીત છે ઉદક જેમાં એવી પવિત્ર નંદાનદી પ્રત્યે જઇ આઠ હજાર વર્ષ સુધી જળમાં તપશ્ચર્યા કરી. એ રીતે નિયમ ધારણ કરનાર પાપ રહિત તેણે પવિત્ર એવી કૌશિકી નદી પ્રત્યે જઇ વાયુ તથા જળનો આહાર કરી ત્યાં પણ તપ કર્યું. પંચગંગા તથા વેતસક તીર્થમાં તપશ્ચર્યાથી તેણે પોતાનું શરીર કૃશ કર્યું. ત્યારપછી ગંગા પ્રત્યે જઇ ત્યાંથી મહામેરૂમાં જઇ પ્રાણાયામ કરી પાષાણની પેઠે ચેષ્ટા રહિત થઇ તપશ્ચર્યા કરી. પછી જ્યાં પૂર્વે દેવતાઓએ યજન કર્યું હતું ત્યાં હિમાલયના શિખર ઉપર એક અંગુઠા ઉપર શરીરનો ભાર દઇ ઘણાં વર્ષ તપશ્ચર્યા કરી. ત્યાંથી પુષ્કરતીર્થ ગોકર્ણમાં, નૈમિષારણ્યમાં તથા મલયપર્વત વિષે જઇ મનને પ્રિય એવાં નિયમે કરી પોતાના દેહને આકર્ષણ કરતી રહી, નથી બીજો દેવ જેને એવી પિતામહ વિષે દૃઢ ભક્તિવાળી તેણે ધર્માચરણે કરી બ્રહ્માને પ્રસન્ન કર્યા. હે રાજન્! એ રીતે તપશ્ચર્યાએ કરી તેને પ્રસન્ન થયેલા પ્રસન્ન મનવાળા લોકને ઉત્પન્ન કરનાર અવિનાશી બ્રહ્માએ આવી રીતે તેને કહ્યું કે, હે મૃત્યો! આ અતિ તપશ્ચર્યા તું શામાટે કરે છે? બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી તેણે ભગવાન એવા પિતામહ બ્રહ્માને કહ્યું કે હે પ્રભો! હે દેવ! સ્વસ્થ તથા આક્રોશ કરતી પ્રજાને હું ન હણું; હે સર્વેશ! એ વરને તમારાથી હું ઇચ્છું છું. હે મહાભાગ! અધર્મથી બનેલી હું તપશ્ચર્યા કરૂં છું માટે હે અવ્યય! ભયભીત થયેલી મને અભય આપો. પીડિત તથા નિરપરાધી નારી એવી હું તમારી પાસે યાચના કરૂં છું માટે મારી ગતિરૂપ થાઓ. તેનાં એવાં વચન સાંભળી ભૂત, ભવ્ય તથા ભવિષ્ય જાણનાર બ્રહ્માએ આવી રીતે તેને કહ્યું કે, હે ભદ્રે! હે મૃત્યો! આ પ્રજાનો સંહાર કરવાથી તને અધર્મનો સ્પર્શ નહિ થાય પણ મેં જે કહ્યું છે તે મિથ્યા નહિ થાય; માટે હે કલ્યાણિ! ચાર પ્રકારની સર્વ પ્રજાનો તું સંહાર કર. તને સનાતન એવો ધર્મ પવિત્ર કરશે અને લોકપાલ યમ તથા વ્યાધિયો તને સહાય થશે: તેમ હું તથા દેવતાઓ તને વર આપશું તેથી પાપ રહિત નિર્મળ તું ખ્યાતિને પ્રાપ્ત થઇશ. હે મહારાજ! બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી હાથ જોડી મસ્તકથી સમર્થ બ્રહ્માને પ્રણામ કરી મૃત્યુરૂપી સ્ત્રી આવી રીતે વચન કહેવા લાગી કે, હે પ્રભો! એ કાર્ય મારા વગર ન જ બનતું હોય તો તમારી આજ્ઞાને હું મસ્તક ઉપર ચઢાવું છું: પણ હું કહું તે સાંભળો. લોભ, ક્રોધ,

અસૂયા, ઇર્ષ્યા, દ્રોહ, મોહ, લજ્જારહિતપણું, તથા પરસ્પર પરૂપ વાણી જુદા જુદા એટલા પ્રાણિઓના દેહને ભેદે છે. મૃત્યુનાં વચન સાંભળી બ્રહ્મા આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે મૃત્યો ! તારાં અશ્રુબિંદુ મારા હાથમાં રહ્યાં છે તે વ્યાધિરૂપ થઇ પ્રાણિઓને પીડશે અને ગયા છે પ્રાણ જેમના એવા માણસોને મારશે; પણ તેજ માટે તને અધર્મ નહિ થાય; વાસ્તે ભય ન ધર. તું ધર્મની નિયંતા ધર્મરૂપ એવી ધર્મભૂત થઇને પ્રાણિઓના પ્રાણને હરણ કર. એ રીતે કામ તથા રોષનો ત્યાગ કરી સર્વ પ્રાણિયોના જીવને તું હરણ કર, એમ કરવાથી તો અનંત એવો ધર્મ તને થશે; મિથ્યા વૃત્તિવાળાઓને અધર્મ મારશે ને તું કામ, ક્રોધ રહિત આત્માએ કરી તારા આત્માને પાવન કર; પ્રાણિઓ અસત્યને લીધે પોતાના આત્માને પાપવિષે ડૂબાવશે માટે તું તો અંતરમાં આવેલા કામ તથા રોષનો ત્યાગ કરી જીવોનો સંહાર કર.

નારદ કહે છે—હે અકંપનરાજા ! બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી તેમના શાપથી ભયભીત થયેલી તે મૃત્યુસંજ્ઞક નારી 'ઠીક ઘણું સારૂં; તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ' એમ કહી આસક્તિ રહિત કામ તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરી અંતકાળે પ્રાણિઓના પ્રાણને હરણ કરવા લાગી. એ રીતે મૃત્યુ થકી ઉત્પન્ન થયેલા અનેક વ્યાધિઓ જીવને પીડે છે. તે પછી આયુષ્ય કર્મને અંતે મૃત્યુ પ્રાણિઓના પ્રાણને હરણ કરે છે; માટે વૃથા શોક કરવો એ યોગ્ય નથી. હે રાજસિંહ ! સર્વ ઇન્દ્રિયો પણ જીવ સહિત આયુષ્ય કર્મને અંતે પરલોકમાં પણ યાતાયાત કરે છે અને ભયંકર તથા ઘોર શબ્દવાળો મોટા પરાક્રમ યુક્ત પ્રાણવાયુ પ્રાણીના દેહનો હમેશ નાશ કરે છે. પણ કંઇ ચેતનનો નાશ કરતો નથી. કારણ તે ચેતન પ્રાણિ તો સર્વ વ્યાપક છે માટે આ વૃદ્ધાદિ રહિત છે. હે રાજસિંહ ! બ્રહ્માદિક દેવતાઓને પણ મૃત્યુ તો સ્વાભાવિક છે. પોતાના દોષને લીધે પોતેજ પોતાના મૃત્યુરૂપ થવાય છે વાસ્તે તું પુત્રનો શોક કર માં. તેમ તારો પુત્ર વીરલોકોને પામવા લાયક એવા સ્વર્ગલોકને પ્રાપ્ત થઇ ત્યાં નિરંતર હર્ષ પામે છે. એ રીતે યદ્યપિ પુરૂષ પોતે પોતાનો મૃત્યુ છે તથાપિ અંત સમયે પ્રાણ હણનાર મૃત્યુરૂપી દેવતા પ્રજાના પ્રાણ હરણ કરે છે. સર્વ પ્રાણિયો પોતાના આત્માને પોતે હણે છે, પણ મૃત્યુ કંઇ હાથમાં દંડ લેઇ તેમને મારતો નથી, માટે ધીર પુરૂષો બ્રહ્માનું સૃજેલ મૃત્યુ નિશ્ચય થવાનું છેજ એમ માની મરનારનો શોચ કરતા નથી. તું પણ આજ રીતે દેવની કલ્પેલી સૃષ્ટિ છે એમ જાણી તત્કાળ શોકનો ત્યાગ કર. વ્યાસજી કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર રાજા ! એ રીતે નારદે કહેલાં ગંભીર અર્થવાળાં વચન સાંભળી અકંપન નામનો તે રાજા પોતાના સખા નારદ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો. હે ભગવન્ ! હે ઋષિસત્તમ ! તમારા મુખથકી આ ઇતિહાસ સાંભળી હું શોકરહિત તથા કૃતાર્થ થયો છું; અને આપને પ્રણામ કરૂં છું તેનાં વચન સાંભળી ઋષિયોમાં અત્યંત ઉત્તમ દેવર્ષિ એવા આત્મવેત્તા નારદજી તત્કાળ નંદન નામના ઇન્દ્રવન પ્રત્યે પધાર્યા. પવિત્ર, યશ તથા સ્વર્ગ, ધન તથા આયુષ્યને આપનાર એવા આ ઇતિહાસનું શ્રવણ તને મારે કરાવવું છે, માટે હે યુધિષ્ઠિર રાજા ! તમે પણ એ વાત સાંભળી ક્ષાત્રધર્મ તથા શૂરવીરોની પરમગતિને તથા આ મહારથિ અને મહા પરાક્રમી અભિમન્યુ પણ સર્વ ધનુષ ધરનારની આગળ શત્રુઓને મારી મોટા ધનુષવાળો મહારથિ તે સામે ચાલી ખડ્ગ, શક્તિ, ગદા તથા ધનુષે કરી હણાયો તેથી સ્વર્ગલોકને પ્રાપ્ત થયો છે. નિર્મળ ચંદ્રમાના અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો તે પાછો

તે સ્થાનકે ગયો એમ જાણી, ભાઇઓ સહિત ધીરજ રાખી તૈયાર થયેલા સાવધાન તમો હે યુધિષ્ઠિર ! જલદી પાછા યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાઓ.

तस्मात्परां धृतिं कृत्वा भ्रातृभिः सहपांडवः।
अप्रमत्तः सुसन्नद्धः शीघ्रं योद्धुमुपाक्रम ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि मृत्युप्रजापतिसंवादे गुर्जरभाषायां चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

અધ્યાય ૫૫ મો. સોળ રાજાઓનાં આખ્યાન.

**संजय उवाच—श्रुत्वा मृत्युसमुत्पत्तिं कर्माण्यनुपमानि च ।
धर्मराजः पुनर्वाक्यं प्रसाद्यैनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥**

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! મૃત્યુની ઉત્પત્તિ તથા અનુપમ એવાં કર્મ સાંભળી ધર્મ-રાજા વ્યાસજીને પ્રસન્ન કરી ફરી આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે ગુરો ! પૂર્વના રાજાઓ પવિત્ર કર્મવાળા ઇન્દ્ર જેવા પરાક્રમી , નિષ્પાપ તથા સત્યવાદિ હતા માટે તે પ્રાચીન રાજર્ષિયોના કર્મે કરી તમારી સત્યવાણીથી ફરી મને આશ્વાસના કરો. કેટલી દક્ષિણા અને પુણ્ય કરનારા કયા મહાત્મા રાજર્ષિઓએ તે આપી એ સર્વ મને કહો. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી વ્યાસજી કહેવા લાગ્યા કે હે યુધિષ્ઠિર રાજા ! પર્વત તથા નારદ નામના બે ઋષિ એક બીજાના સખા હતા એવો એક શૈબ્ય રાજાનો સૃંજય નામે પુત્ર હતો; તે બેઉ ઋષિ એક વખતે પોતાના મિત્રને જોવાની ઇચ્છાથી તેને ઘેર ગયા. તેમની વિધિપૂર્વક પૂજા કરી તેથી પ્રસન્ન થયેલાં તે સુખે કરી ત્યાં રહ્યા. એકવાર સૃંજય રાજા તે બેઉ ઋષિયો સહિત સુખે કરી બેઠો હતો તેટલામાં પવિત્ર છે હાસ્ય જેનું એવી ઉપવર થયેલી તેની કન્યા સૃંજય પાસે આવી તેને વિધિથી પ્રણામ કર્યા. ત્યારે પાસે ઉભેલી તે કન્યાને ઘટતી રીતે તેણે ઇષ્ટ એવી આશિષ આપી. કન્યાને જોઇ પર્વતમુનિ જાણે હસતા હોય નહિ તેમ આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, સર્વ લક્ષણ સંપન્ન ચંચળ કટાક્ષવાળી આ કન્યા કોની છે? વા સૂર્યની પ્રભા, અગ્નિની શિખા, શ્રી, લજ્જા, કીર્ત્તિ, ધૃતિ, પુષ્ટિ, સિદ્ધિ વા ચંદ્રની પ્રભા છે ? એવી રીતે પૂછતાં પર્વત દેવર્ષિને તે સૃંજય રાજાએ કહ્યું કે, હે ભગવન્ ! આ મારી કન્યા છે ને મારી પાસે વરની માગણી કરે છે. એવાં એનાં વચન સાંભળી નારદજીએ કહ્યું કે હે નૃપ! જો મોટા કલ્યાણને પામવા ઇચ્છતો હોય તો આ કન્યા મને આપ. એવાં નારદના વચન સાંભળી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા સૃંજયે ‘ ઠીક આપું છું ’ એમ તેને કહ્યું. તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા પર્વતમુનિ નારદજીને કહેવા લાગ્યા કે, મેં હૃદયથી પૂર્વે વરેલી તું વરે છે માટે તું ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વર્ગમાં જઇ શકીશ નહિ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી નારદજી તેને પ્રત્યુત્તરરૂપ વચન કહેવા લાગ્યાં કે, મન, વાણી, બુદ્ધિ તથા ભાષાથી દાન, ઉદક પૂર્વકદાન તથા પાણિગ્રહણના મંત્રથી પણ સપ્તપદી વિના ભાર્યાત્વ સિદ્ધ થતું નથી, માટે એ તારી ભાર્યા ન છતાં તેં મને શાપ આપ્યો માટે તું પણ મારા વિના સ્વર્ગમાં જઈ શકીશ નહિ. એ રીતે બેઉ ઋષિ પરસ્પર શાપ

દઇ ત્યાંજ રહ્યા. તે પવિત્ર એવો સૃંજયરાજા પણ પુત્રની કામના વાસ્તે પાન આચ્છાદન તથા ભોજનેકરી શક્તિ પ્રમાણે યત્નવડે બ્રાહ્મણોની સેવા કરવા લાગ્યો. એક વખતે પ્રસન્ન થયેલા, સ્વાધ્યાયમાં તત્પર, વેદ તથા વેદાંગમાં પારંગત એવા બ્રાહ્મણોએ એકઠા મળી નારદજીને કહ્યું કે આ રાજાને ઇચ્છિત એવો પુત્ર આપો. બ્રાહ્મણોનાં વચન સાંભળી 'ઠીક બહુ સારૂં,' એમ કહી નારદજી સૃંજય રાજાને કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજર્ષે ! પ્રસન્ન થયેલા બ્રાહ્મણો તારે વાસ્તે પુત્રને ઇચ્છે માટે તું જેવો પુત્ર જોઇતો હોય તેવો વર માગ, તારૂં કલ્યાણ થાઓ. એવાં નારદનાં વચન સાંભળી બે હાથ જોડી સૃંજયરાજાએ ગુણસંપન્ન, યશસ્વી, કીર્તિમાન, તેજસ્વી, શત્રુને દમન કરનાર અને જેનું મૂત્ર પુરીષ, ક્લેદ તથા સ્વેદ પણ સુવર્ણ થાય એવો પુત્ર માગ્યો. નારદે તે વર આપવાથી સુવર્ણષ્ઠીવી જેનું નામ છે એવો પુત્ર તેને થયો. એ નામથી તે કોગળા કરે તોપણ બધું સુવર્ણ થાય એમ સૂચના કરી વરદાનથી થયેલા એવા પુત્રેકરી રાજાને ઘણાક ધનની વૃદ્ધિ થઇ: તેથી તે રાજાએ પોતાનું ઘર, કિલ્લો, બ્રાહ્મણોનાં ઘર, શય્યા, આસન, સ્થાન, પાટલા, પાત્ર ઇત્યાદિ પોતાનું ઇચ્છિત સુવર્ણનું કરાવ્યું. પછી કાળે કરીને તેણે બહારનાં સર્વ ઉપસ્કર પણ સુવર્ણનાં કરાવ્યાં. ઘણાક દિવસે ચોરના ગણ એવો એને ધનવાન જાણી એકઠા મળી લૂંટવાને કેટલાક તૈયાર થયા. તેમાંથી કેટલાક તો આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, સુવર્ણની ખાણરૂપ હોવાથી આપણે રાજપુત્રનેજ ગ્રહણ કરવા વિષે યત્ન કરીએ. એવી રીતે વિચાર કરી લોભી એવા ચોર રાજાના ઘરમાં પ્રવેશ કરી સુવર્ણષ્ઠીવી નામના તે રાજપુત્રને બલાત્કારથી હરણ કરી ગયા. નથી ઠેકાણે ચિત્ત જેમનું એવા ઉપાય ન જાણનાર તેઓ તેને અરણ્યમાં લઇ જઇ લોભથી મારી નાંખીને જુવે છે તો કંઇ પણ દેખાયું નહિં, કારણ પ્રાણથી વિમુક્ત થયેલા તેનું વરથી મળેલું ધન નાશ થઇ ગયું. પછી મૂર્ખ એવા તે ચોરો પણ આશ્ચર્યરૂપ એવા રાજકુમારને મારી ખેદયુક્ત થઇ પોતે પણ પરસ્પર એક બીજાને મારી દુષ્ટ કર્મ કરનાર ઘોર એવા નરકને પ્રાપ્ત થયા. એ રીતે વરથી મળેલો ઉત્તમ પુત્ર હણાયો તેને જોઇ અત્યંત દુઃખથી પીડાયલો મોટા તપવાળો તે રાજા દયા આવે તે રીતે અત્યંત વિલાપ કરવા લાગ્યો. એ રીતે વિલાપ કરતા પુત્ર શોકથી હણાયલા, દેવર્ષિ એવા નારદે તેની પાસે જઇ દુઃખે કરી પીડિત બેભાન સરખા અને વિલાપ કરતા સૃંજય રાજાને જે કહ્યું તે હે યુધિષ્ઠિર રાજા ! મારાથી તું સાંભળ. હે સૃંજય ! તારા ઘરમાં બ્રહ્મવાદી એવા બ્રાહ્મણો અમે રહ્યા છીયે તોપણ કામથી તૃપ્ત થયેલો નહિ એવો તું અહિં મરણ પામીશ. અમે તો અવિક્ષિતનો પુત્ર મરૂતરાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ સાંભળ્યું છે, તે હું કહું તે સાંભળ. બૃહસ્પતિની સ્પર્ધાથી સંવર્ત્તે જેને યજન કરાવ્યું હતું અને વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી યજન કરવા ઇચ્છતા જે રાજર્ષિને ભગવાન સમર્થ મહાદેવજીએ હિમાલય પર્વતનો સુવર્ણમય એક પર્વત ભાગ આપ્યો હતો. તેમ જેમાં યજનને અંતે બૃહસ્પતિ છે મુખ્ય જેમાં એવા ઇન્દ્રાદિક સર્વ દેવગણ આવ્યા હતા. યજ્ઞ માટે સર્વ ઉપસ્કર સુવર્ણમય રચેલાં હતાં. તેમ અન્નાર્થિ એવા દ્વિજ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સર્વ જાતનું પવિત્ર અન્ન પ્રીતિથી જમતા હતા. દૂધ, દહી, ઘૃત, મધુ તથા ભક્ષ્ય ભોજ્યાદિ અન્ન પણ સર્વને ઇચ્છા પ્રમાણે મળતાં હતાં. તેમજ જેના સર્વ યજ્ઞોમાં વસ્ત્ર તથા આભરણ પણ પ્રસન્ન થયેલા વેદ ભણનાર બ્રાહ્મણોને ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રાપ્ત થતાં હતાં. મરૂતના ઘરમાં વાયુદેવતા તો પરિવેષણ કર્મ કરતા હતા; અને વિશ્વેદેવ દેવતાઓ જેના સભાસદો હતા; ને જેના રાજ્યમાં સુવૃષ્ટિએ કરી ધાન્ય સંપત્તિ ઘણીજ થતી હતી. તેમ જેણે સારી રીતે આપેલા હવિષથી દેવતાઓને તૃપ્ત

કર્યા હતા. પિતૃઓ તથા ઋષિઓને પણ બ્રહ્મચર્ય, વેદાધ્યયન તથા સારી રીતે આપેલા દાને કરી તૃપ્ત કર્યા હતા. તેમ શયન, આસન, પાન તથા દુસ્ત્યજ એવાં સુવર્ણના ઉપસ્કર હતાં તે સર્વ ધન, ઇચ્છા પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને જેણે આપી દીધું હતું. વળી ઇન્દ્રે યાદ કરેલો શ્રદ્ધાવાન જે, પ્રજાને નિર્ભય કરી પ્રજા, અમાત્ય, સ્ત્રિયો તથા બાંધવ સહિત પુણ્યથી સંપાદન કરેલા એવા અક્ષયલોક પ્રત્યે ગયો હતો. ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યેકરી તારાથી ઉત્તમ, યૌવન અવસ્થામાં હજાર વર્ષ રાજ્ય કરનાર, તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન તે પણ મરણ પામ્યો હતો, માટે હે શ્વૈત્ય! યજન કરનાર નહિ તથા સરળતા રહિત એવા પુત્ર મરણથી તપાયમાન થા નહિ.

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि पोडषराजकीये गुर्जरभाषायां पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

અધ્યાય ૫૬ મો. રાજા સુહોત્ર.

नारद उवाच—सुहोत्रं नामराजानं मृतं सृंजय शुश्रुम ।
एकवीरमशक्यं तममरैरभिवीक्षितुं ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય! એકવીર, તથા દેવતાઓ પણ જેની સામે જોઇ શકે નહિ એવા સુહોત્ર રાજાને પણ અમે મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ સાંભળ્યું છે. જેણે ધર્મથી રાજ્યને પામી પોતાના ઋત્વિજ બ્રહ્મા તથા પુરોહિતને પૂછ્યું કે મારૂં શ્રેય કેમ થાય? ત્યારે તેમણે જે રીતે કહ્યું તે પ્રમાણે પ્રજાનું પાલન કરવું, દાન કરવું, યજન કરવું તથા શત્રુઓને જીતવા એજ ધર્મ શ્રેયસ્કર છે એમ જાણી સુહોત્ર રાજા ધર્મથીજ ધનાગમની ઇચ્છા રાખતો હતો. પછી બાણેકરી શત્રુઓને જીતી ધર્મથી દેવતાઓનું આરાધન કરતા તેણે મ્લેચ્છ તથા આટવિક જન વગરની આ પૃથ્વીને ભોગવી, પોતાના ગુણેકરી સર્વ પ્રાણીને રંજન કર્યા હતા. જેને વાસ્તે કેટલાક વર્ષ સુધી સુવર્ણનો વરસાદ થયો હતો તેથી નદીઓ પણ સુવર્ણમય થઇ હતી; તેમાં રહેલા ગ્રાહ, કર્કટક તથા વિવિધ પ્રકારના ઘણાક મત્સ્ય પણ સુવર્ણના થઇ ગયા હતા; ઇચ્છા પ્રમાણે સુવર્ણના પદાર્થનો વરસાદ થતો હતો. કોશ પર્યંતની સુવર્ણમય વાવ્યો હતી. એ રીતે સુવર્ણમય હજારો વામન તથા કુબ્જ એવા નક્ર, મકર તથા કચ્છપોને જોઇ પોતે પણ આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થયો. પછી કુરૂ જાંગલ દેશમાં મોટા યજ્ઞથી યજનકર્તા તે રાજર્ષિએ ઘણુંક સુવર્ણ બ્રાહ્મણોને આપી દીધું હતું. તે સુહોત્ર રાજા હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ તથા સેંકડો રાજસૂય નામે યજ્ઞ તથા પવિત્ર એવા ઘણીક દક્ષિણાવાળા કામ્ય તથા નૈમિત્તિક યજ્ઞો કરી ઇચ્છિત એવી ગતિને પ્રાપ્ત થયો. હે સૃંજય! ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, તથા ઐશ્વર્યેકરી તારાથી શ્રેષ્ઠ અને તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો, માટે હે શ્વૈત્ય! યજન તથા દાક્ષિણ્ય રહિત પુત્રને જાણી તે નિમિત્ત શોક માં કર; એમ નારદે સૃંજયને કહ્યું.

पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जर-भाषायां षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

અધ્યાય ૫૭ મો. પૌરવનું પુણ્યકર્મ.

नारद उवाच—राजानं पौरवं वीरं मृतं सृंजय शुश्रुम।
सहस्रं यः सहस्राणां श्वेतानश्वानवासृजत् ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય ! જેણે શ્વેતવર્ણવાળા દશલક્ષ અશ્વ દાનમાં આપ્યા હતા, અને જે રાજર્ષિના અશ્વમેધમાં નાના પ્રકારના દેશમાં રહેનાર શિક્ષાક્ષરની વિધિ જાણનાર પંડિતોની તો સંખ્યા પણ ન હતી: વળી જેણે વેદવિદ્યા તથા વ્રતમાં સ્નાત, વદાન્ય અને પ્રિય છે દર્શન જેમનું એવાઓને સુભિક્ષા, આચ્છાદન, ઘર, સુશય્યા, આસન, ભોજન તથા નર્તક અને ગંધર્વાદિકે કરી પરમ હર્ષિત કર્યા હતા. યજ્ઞ વાટવિષે ઘટતે વખતે તેમને દક્ષિણા પણ આપી હતી. મદોન્મત્ત સુવર્ણથી શોભિતા દશ હજાર હસ્તિ, ધ્વજ તથા પતાકા સહિત સુવર્ણમય રથ, સુવર્ણથી શોભિતી વાહન ઉપર બેઠેલી હજારો કન્યાઓ, ધન, ઘર, ક્ષેત્ર અને સુવર્ણની માળા પહેરેલી સુવર્ણના શૃંગવાળી રૂપાની છે ખરી જેમની, કાંસ્યના દોહન પાત્ર સહિત વાછડાવાળી હજારો ગાયો દાસી, દાસ, ખર, ઉષ્ટ્ર, ઘણાંક બકરાં, વિવિધ પ્રકારનાં રત્ન તથા અન્નના પર્વત પણ યજ્ઞવિષે આપ્યા હતા. એની પુરાણ જાણનાર પુરૂષો આવી રીતે કથા ગાય છે. પૌરવના જેવા સર્વ કામિક યજ્ઞ કોઇના પણ થયા નથી. હે સૃંજય ! ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યેકરી તારાથી શ્રેષ્ટ તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ મરણ પામ્યો માટે વેદાધ્યયન તથા યજનહીન તારા પુત્રને જાણી હે શ્વૈત્ય ! તે નિમિત્ત તું શોચ કરવા યોગ્ય નથી, એવી રીતે સૃંજયને નારદે કહ્યું.

पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जर-भाषायां सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

અધ્યાય ૫૮ મો. શિબિચરિત્ર.

नारद उवाच—शिबिमौशीनरं चापि मृतं सृंजय शुश्रुम।
य इमांपृथिवीं सर्वां चर्मवत्पर्यवेष्टयत् ॥

નારદ કહે છે—જેણે આ સમગ્ર પૃથ્વીને ચર્મની પેઠે વિંટી લીધી હતી તે ઉશીનર પુત્ર શિબિ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. શત્રુને જીતનાર શિબિ, પર્વત, દ્વીપ, સમુદ્ર તથા વન સહિત પૃથ્વીને રથના શબ્દે કરી શબ્દાયમાન કરતાં નિરંતર મુખ્ય શત્રુઓને હણતો હતો. પ્રથમ તેણે ઘણીક છે દક્ષિણા જેમાં એવા વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી યજન કર્યું; પછી પરાક્રમી બુદ્ધિમાન તે રાજાએ ઘણું ધન પામી સર્વ રાજાઓમાં સંમત થયો ત્યારે આ પૃથ્વીને જીતી કોઇને જેમાં બંધી નથી એવા ઘણા ફળવાળા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરી ભગવાનનું યજન કર્યું, તેમાં કરોડો મોહોરને આપનારા તેણે હસ્તિ, અશ્વ, પશુ, ધાન્ય, મૃગ, ગાયો, બકરીઓ તથા ગાડરાંઓથી વિવિધ પ્રકારની પૃથ્વી બ્રાહ્મણને આધીન કરી દીધી. જેટલી વરસાદની ધારા, જેટલા આકાશમાં તારા, જેટલી ગંગાની રેતી, જેટલા મેરૂના મોટા પાષાણ, સમુદ્રમાં જેટલાં રત્ન તથા પ્રાણિયો તેટલી ગાયો તે ઉશીનર પુત્ર શિબિએ યજ્ઞમાં આપી હતી. પ્રજાપતિએ પણ શિબિની ધુંસરીને વહેનાર ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાન કાળમાં પોતાની સૃષ્ટિ વિષે બીજા કોઈ રાજાને જોયો નહિં. જેણે સુવર્ણના છે યજ્ઞસ્તંભ, આસન, ગૃહપ્રાકાર તથા તોરણ જેમાં એવા, સર્વ કામ પૂર્ણ કરનાર વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞ કર્યા હતા. જેના યજ્ઞમાર્ગમાં શુચિ તથા સ્વાદિષ્ઠ અન્નપાન, અપરિમિત બ્રાહ્મણોને નાના પ્રકારનાં ભક્ષ્ય, પ્રિય કથા દૂધ તથા દહીના છે મોટા હ્રદ જેમાં એવી શુભ અન્નના પર્વતવાળી રસની નદીયો પ્રવર્ત્તમાન થઇ હતી. જ્યાં ગાન કરો, 'ખાઓ, પીઓ;' એવા શબ્દ થતા હતા. જેના પુણ્યકર્મેકરી પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીએ તેને આવી રીતે વર આપ્યો હતો કે, દાન કરનાર આ રાજાનું વિત્ત, શ્રદ્ધા, કીર્તિ, ક્રિયા, સર્વ ભૂતનું પ્રિયપણું તથા ઉત્તમ સ્વર્ગ પણ અક્ષય થશે. એવી રીતે શ્રેષ્ઠ વરને પામેલો શિબિ પણ કાળેકરી સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થયો માટે હે સૃંજય! તારાથી જ્ઞાનાદિકે કરી શ્રેષ્ઠ તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ જ્યારે મરણ પામ્યો ત્યારે હે શ્વૈત્ય! યજન તથા વેદાધ્યયન રહિત તારા પુત્રને જાણી તે સંબંધી તું શોક કર માં, એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जरभाषायामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

અધ્યાય ૫૯ મો. રામના દાનનું કીર્તન.

नारद उवाच—रामं दाशरथिं चैव मृतं सृंजय शुश्रुम ।
यं प्रजा अन्वमोदंत पिता पुत्रानिवौरसान् ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય! પિતા જેમ ઔરસ પુત્રને અનુમોદન કરે તેમ જે પ્રજાને અનુમોદન કરતા હતા એવા દશરથના પુત્ર શ્રીરામચંદ્રજી પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયા એમ અમે સાંભળ્યું છે. ઘણા તેજવાળા રામચંદ્રજી વિષે અસંખ્યાત સદ્‌ગુણો રહ્યા હતા તે અચ્યુત એવા

રામચંદ્રે પિતાની આજ્ઞાથી સ્ત્રી તથા લક્ષ્મણ સહિત ચૌદ વર્ષ સૂધી વનમાં નિવાસ કર્યો હતો. મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ તે જનસ્થાનમાં વસતા હતા ત્યારે ત્યાં તપસ્વિઓના રક્ષણ વાસ્તે ચૌદ હજાર રાક્ષસોને માર્યા હતા. તે જ સ્થાનકે વસતા ભાઇ સહિત રામચંદ્રજીને મોહ પમાડી રાવણ નામનો રાક્ષસ એમની વૈદેહી નામે સ્ત્રીને હરણ કરી ગયો. અપરાધ કરનાર, પારકાઓએ જીતેલા નહિ, દેવ તથા અસુરોએ અવધ્ય, દેવ તથા બ્રાહ્મણને કંટકરૂપ એવા ગણ સહિત પૌલસ્ત્ય રાવણને ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબાહુ તેણે પૂર્વે મહાદેવજીએ જેમ અંધકાસુરને માર્યો હતો તેમ સંગ્રામમાં માર્યો. દેવતાઓએ પૂજેલા તથા સુરર્ષિગણે સેવિત રામચંદ્રજી પ્રજાને અનુગ્રહ કરી સર્વ જગતમાં રૂડી કીર્ત્તિનો વિસ્તાર કરી સર્વ પ્રાણી વિષે દયા કરનાર સમર્થ, વિવિધ પ્રકારના રાજ્યને પ્રાપ્ત થઇ ધર્મે કરી પ્રજાનું પાલન કરતા, મોટો યજ્ઞ કરી, નથી કોઇને અટકાવ જેમાં એવા જારૂથ્ય નામના યજ્ઞ સહિત અશ્વમેધયજ્ઞ તથા ઘણા ગુણવાળા બીજા પણ વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી તેમણે યજન કર્યું. પછી પોતાના તેજે કરી દેદિપ્યમાન, નિરંતર ગુણસંપન્ન શ્રીરામચંદ્રજી દેહિઓનો ક્ષુધા, તૃષા તથા સર્વ રોગને જીતી સર્વ પ્રાણિઓને અતિક્રમણ કરનાર તે શોભતા હતા. એ રીતે ધર્મેકરી શ્રીરામચંદ્રજી જ્યારે રાજ્યશાસન કરવા લાગ્યા ત્યારે ઋષિઓ, દેવતાઓ તથા મનુષ્યો પૃથ્વીમાં એકઠા મળી રહેતા હતા, અને પ્રાણિયોનું બળ પણ હણાતું ન હતું. અતિ શ્વાસાદિક રોગો પણ મનુષ્યોને થતા ન હતા. સર્વનાં તેજ પ્રદીપ્ત થતાં હતાં કોઇ સ્થાનકે અનર્થ થતો ન હતો. સર્વ પ્રજા મોટા આયુષ્યવાળી થતી હતી. યુવાવસ્થામાં કોઇ મરણ પામતું ન હતું. ચાર વેદેકરી પ્રસન્ન થયેલા દેવતાઓ વિવિધ પ્રકારનું હવ્ય, કવ્ય, કૂપ, તળાવ તથા ઇષ્ટ એવા હુતદ્રવ્યને પ્રાપ્ત થતા હતા. દંશ તથા મશક રહિત નાશ થયા છે, સર્પ તથા જળજંતુ જેમાંથી એવા દેશો થયા હતા. તેમ જળમાં પ્રાણિયોને મૃત્યુ થતું ન હતું. અકાળે અગ્નિ પણ પ્રાણિયોને બાળતો ન હતો. તે વખતે અધર્મમાં રૂચિવાળા લોભી તથા મૂર્ખ કોઇપણ પ્રાણિયો ન હતા. વળી શુભ કર્મમાં છે આસક્તિ જેમની એવા સર્વ વર્ણ પણ હતા. જનસ્થાનમાં રાક્ષસોએ નાશ પમાડેલી સ્વધા તથા પૂજા પણ તેમને મારી સમર્થ એવા શ્રીરામચંદ્રજીએ પિતૃ તથા દેવતાઓને પાછી આપી હતી. જેના રાજ્યમાં હજારો છે પુત્ર જેમને એવા હજાર વર્ષના આયુષવાળા પુરૂષો હતા. મોટાઓ, નાનાઓનાં શ્રાદ્ધ કરતા ન હતા. અર્થાત્ કે મોટા જીવતાં નાના મરતા ન હતા. શ્યામ, યુવાવસ્થાવાળા લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા મદોન્મત્ત હસ્તિ સરખા પરાક્રમ યુક્ત, ઘુંટણ પર્યંત લાંબા બાહુવાળા, સુંદર ભુજથી શોભિતા તથા સિંહ સરખા છે ખભા જેના એવા મહા બળવાન સર્વ ભૂતને આનંદ આપનાર રામચંદ્રજી અગિયાર હજાર વર્ષ રાજ્ય કરી પોતાની પ્રજા વિષે 'રામ, રામ, રામ,' એવી કથાનો પ્રચાર કરી આઠ પ્રકારે પોતાના રાજ્ય વંશને સ્થાપન કરી ચાર પ્રકારની પ્રજાને સ્વર્ગમાં મોકલી પોતે સ્વર્ગમાં ગયા. હે સૃંજય ! જ્ઞાનાદિકે કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન તે પણ જ્યારે મરણ પામ્યા ત્યારે હે શ્વૈત્ય! વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત તારા પુત્રનો શોક તું કર માં, એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जरभाषायामेकोनषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

અધ્યાય ૬૦ મો. ભગીરથ રાજાનો મહિમા.

नारद उवाच—भगीरथं च राजानं मृतं सृंजय शुश्रुम ।
येन भागीरथी गंगा च यनैः कांचनैश्चिता ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય! જેણે પક્ષીની આકૃતિ સરખા સુવર્ણના કુંડેકરી ભાગીરથી ગંગાને વ્યાપ્ત કરી હતી તે ભગીરથ રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. જેણે સુવર્ણથી શોભિતી દશલક્ષ કન્યાઓ રાજા તથા રાજપુત્રોને અતિક્રમણ કરી બ્રાહ્મણોને આપી હતી, તે સર્વ કન્યાઓ રથમાં બેઠેલીઓ હતી અને તે રથને ચાર ચાર ઘોડાઓ જોડેલા હતા અને એક એક રથની પાછળ સુવર્ણની માળાવાળા સો સો હસ્તિ હતા. એક એક હસ્તિની પાછળ હજાર હજાર અશ્વ હતા અને એક એક અશ્વની પાછળ સો સો ગાયો અને ગાયોની પાછળ અજ તથા મેષ હતા. એવી રીતે જેણે દાન આપ્યાં હતાં. પાસે ઉભો રહી રાજા ઘણી દક્ષિણા આપતો હતો તેથી તેના ભારેકરી તીર દેશમાં નમી ગયેલી ગંગા તેના ખોળામાં બેઠી. પૂર્વે ઉર્વશી અપ્સરા હતી એવી તે ભાગીરથી ગંગા એ રીતે રાજાની દુહિતા થઇ. પુત્રપણાને પામી એટલે કે નરકથી તેનું રક્ષણ કર્યું. મનોહર વચન બોલનાર, સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા ગંધર્વ, પ્રસન્ન થઇ પિતૃ, દેવ તથા મનુષ્યો જે રીતે સાંભળે તે રીતે ગાથાને ગાતા હતા. જે ઇક્ષ્વાકુના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઘણી દક્ષિણા આપનાર યજમાન ભગીરથને સમુદ્રમાં જનારી દેવી ગંગા પિતારૂપે વરી, તે ભગીરથ રાજાનો ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓએ કરી શોભિતો યજ્ઞ નિર્વિઘ્ન તથા નિરામયપણાએ કરી સારી રીતે પૂર્ણ થયો હતો. જે યજ્ઞમાં પોતાને પ્રિય એવી જે જે વસ્તુની બ્રાહ્મણો ઇચ્છા કરે તે તે વસ્તુ, યોગી એવો પ્રસન્ન થયેલો ભગીરથ, બ્રાહ્મણોને આપતો હતો. પ્રિય એવાં ધન સહિત બ્રાહ્મણોને ન અપાય એવું તો જેને કાંઈ પણ હતું નહિ. તે રાજા પણ બ્રાહ્મણના પ્રસાદથી બ્રહ્મલોક પ્રત્યે ગયો. મરીચીપા ઋષિયો કર્મ, યજ્ઞ તથા યોગયજ્ઞે કરી પ્રાપ્ય સૂર્ય તથા તદર્યામિને જે કારણ માટે ઉપસ્થાન કરવાને ઇચ્છે છે તે જ પ્રયોજન વાસ્તે ભગીરથને પણ ઉપસ્થાન કરવા ઇચ્છે છે. હે સૃંજય! તારાથી જ્ઞાનાદિકે કરી ઉત્તમ તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર તે પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો માટે હે શ્વૈત્ય! વેદાધ્યયન તથા યજન હીન એવા તારા પુત્રનો શોક કર માં, એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमाभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जरभाषायां षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

અધ્યાય ૬૧ મો. દિલીપનું પુણ્યદાન.

**नारद उवाच—दिलीपचैदैलविलं मृतं सृंजय शुश्रुम ।
यस्य यज्ञशतेष्वासन्प्रपुतायुतशो द्विजाः ।**

નારદ કહે છે—હે સૃંજય ! જેના સેંકડો યજ્ઞમાં ક્રિયા, જ્ઞાન તથા અર્થ સંપન્ન યજન કરનાર પુત્ર તથા પૌત્રવાળા અસંખ્યાત બ્રાહ્મણો હતા એવો એલવિલ પુત્ર દિલિપ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. વળી વિસ્તૃત યજ્ઞેકરી યજન કરતા રાજાએ ધને કરી સંપૂર્ણ એવી આ પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી હતી. એ દિલિપના યજ્ઞવિષે હિરણ્યમય સર્વ સામગ્રી હતી, અને ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ પણ ત્યાં આવી પુણ્યની ઉત્પત્તિ સારૂ જાણે હોય નહિ તેમ તેને અલંકાર કરતા હતા, અને જે યજ્ઞમાં પર્વતની જેમને ઉપમા અપાય એવા હજારો હસ્તિઓ જતા હતા. તેમ સભા આદિક સર્વ સ્થાનકો પણ સુવર્ણથી રચેલાં હતાં. રસોની તો નાની કૃત્રિમ નદીઓ ચાલી હતી, ભક્ષ્ય વસ્તુના પર્વતો થયા હતા. હજારો વામ લાંબા સુવર્ણમય યજ્ઞસ્તંભ રચેલા હતા. જેના હિરણ્યમય સ્તંભમાં ચપાલ તથા પ્રચપાલ નામે અગ્રભાગવિષે કાંગરા કર્યા હતા. ત્યાં છ હજાર તો અપ્સરાઓ સાત પ્રકારથી નૃત્ય કરતી હતી. જ્યાં વિશ્વાવસુ ગંધર્વ પોતે હર્ષથી વીણા વગાડતો હતો, સર્વ પ્રાણિઓ રાજાને સત્ય છે શીલ જેનું એવો માનતા હતા. ગોળ, ચોખા તથા ભોજ્ય પદાર્થે કરી મત્ત સ્ત્રીઓ પતિ નિમિત્ત શયન કરતી હતી. આ એક મોટું આશ્ચર્ય માનું છું જે બીજા રાજાઓ સરખો એ ન હતો કારણ જળ ઉપર રહી યુદ્ધ કરતાં એના રથનાં ચક્ર જળમાં ડૂબતાં ન હતાં. સત્યવાદિ, દૃઢ ધનુષવાળા ઘણી દક્ષિણા આપનાર દિલીપ રાજાને જેમણે જોયો હતો તે પણ સ્વર્ગમાં ગયો. તેમજ દિલીપના ઘરમાં સ્વાધ્યાય શબ્દ, પ્રત્યંચાનો શબ્દ, પીઓ, જમો, આવો, એ પાંચ શબ્દ જીર્ણ થતા ન હતા. હે સૃંજય ! તારાથી જ્ઞાનાદિકેકરી શ્રેષ્ઠ, તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન તે રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો, ત્યારે હે શ્વૈત્ય ! યજન તથા વેદાધ્યયન રહિત તારા પુત્ર સંબંધી શોક કર નહિ. એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

**पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥**

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वाणि षोडषराजकीये गुर्जरभाषायामेकषष्टित्तमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

અધ્યાય ૬૨ મો. માંધાતાની મહત્તા.

**नारद उवाच—मांधाता चेद्यौवनाश्वो मृतं सृंजय शुश्रुम ।
देवासुरमनुष्याणां त्रैलोक्यविजयी नृपः ॥ १ ॥**

નારદ કહે છે—હે સૃંજય ! દેવ, અસુર, મનુષ્ય, તથા ત્રૈલોક્યને પણ જીતનાર યુવનાશ્વપુત્ર માંધાતા મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. કોઇ વખતે મૃગયા કરવા ગયેલો

થાકી ગયાં છે વાહન જેનાં, તૃષાથી પીડાયલો યુવનાશ્વ રાજા ધૂમ દેખી સત્રમાં જઈ યાજ્ઞીય એવા પૃષદાજ્યનું પાન કરી ગયો, તેથી તે રાજાના પેટમાં ગર્ભ રહ્યો. વૈદ્યમાં શ્રેષ્ઠ, દેવવૈદ્ય અશ્વિનીકુમારે પેટમાંથી તે ગર્ભને ખેંચી લીધો. તે સમે પિતાના ખોળામાં સુતેલા દેવ સરખી કાંતિવાળા તે ગર્ભને જોઇ દેવતાઓ 'આ કુમાર કોને ધાવશે.' એમ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા. તે સમયે ઇન્દ્રે દયાથી 'મને ધાવશે' એમ કહી તેના મુખમાં પોતાની અંગુલિ આપી કે આંગળીયોમાંથી અમૃત સરખી દુગ્ધધારા ઉત્પન્ન થઇ. તેથી આશ્ચર્યરૂપ માંધાતા એવું તેનું નામ પડયું. એ રીતે મહાત્મા ઇન્દ્રનો હાથ માંધાતાના મુખમાં દુગ્ધ તથા ઘૃતની ધારાને સ્રવવા લાગ્યો. ઇન્દ્રના હસ્તને પાન કરનો પરાક્રમી તે, બાર દિવસમાં બાર વર્ષ જેવડો થયો. ધર્માત્મા ધૃતિમાન, શૂરવીર, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો જીતેંદ્રિય તે, એક દિવસમાં આ સમગ્ર પૃથ્વીને જીત્યો હતો. તેમજ જનમેજય, સુધન્વા, ગય, પુરૂ બૃહદ્રથ, અસિત તથા નૃગને પણ જીત્યો હતો: જેટલા દેશમાં સૂર્ય ઉદય થઇ અસ્ત થાય છે તે બધું યુવનાશ્વપુત્ર માંધાતાનુંજ ક્ષેત્ર કહેવાતું હતું. તે રાજાએ સો અશ્વમેધ તથા તેટલાજ રાજસૂયયજ્ઞથી યજન કરી, લાલ છે અવયવ જેમનાં એવા સુવર્ણમય સો યોજન લાંબા એક યોજનમાં વિસ્તીર્ણ એવા રોહિત નામના મત્સ્ય તથા અત્યંત સ્વાદિષ્ઠ અનેક પ્રકારનાં ભક્ષ્ય ભોજ્ય અન્નના પદાર્થો બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા.; કારણ બ્રાહ્મણથી અતિશય ખાનાર જન હણાય છે એવી રીતે ભક્ષ્ય અન્ન તથા પાનના છે ઢગલા જેમાં, એવા અન્નના પર્વત શોભતા હતા. તેમને ઘૃતરૂપી છે હ્રદ જેમાં દાળરૂપી પાકવાળી, દહિરૂપી ફેણથી શોભિતી, ગોળરૂપી ઉદકવતી, મધુ તથા ક્ષીરને વહેનારી નદીઓએ રૂંધી લીધા હતા; અને ત્યાં દેવ, અસુર, નર, યક્ષ, ગંધર્વ, ઉરગ તથા પક્ષીઓ આવ્યા હતા; અને ત્યાં આવેલા બ્રાહ્મણ તથા ઋષિયો પણ વેદ તથા તેના અંગમાં પારંગત હતા, અને ત્યાં અવિદ્વાન તો કોઇ હતાજ નહિ. પછી તે રાજા ધને કરી સંપૂર્ણ સમગ્ર પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આધીન કરી પોતાના યશથી દિશાઓને વ્યાપ્ત કરી પુણ્ય કરનારાઓને પ્રાપ્ય એવા ઉત્તમ લોક પ્રત્યે ગયો. હે સૃંજય! જ્ઞાનાદિકે કરી તારાથી અત્યંત ઉત્તમ અને તારા પુત્રથી અતિશય પવિત્ર તે રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો, માટે હે શ્વૈત્ય! વેદાધ્યયન તથા યજનેકરી હીન એવા તારા પુત્ર નિમિત્ત તું શોચ કર માં, એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जरभाषायां द्विषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

અધ્યાય ૬૩ મો. યયાતિના યજ્ઞો.

नारद उवाच—ययातिं नाहुषं चैव मृतं सृंजय शुश्रुम ।
राजसूयशतैरिष्ट्वा सोऽश्वमेधशतेन च ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય ! જેણે સો રાજસૂય અને સો અશ્વમેધ તથા હજાર પુંડરીક, સો વાજપેય, હજાર અતિરાત્ર, ચાતુર્માસ્ય વિવિધ પ્રકારનાં અગ્નિષ્ટોમ તથા ઘણીક દક્ષિણાવાળા સત્રેકરી યજન કર્યું હતું તે નહુષપુત્ર યયાતિ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. અને જેણે બ્રાહ્મણના દ્વેષી મ્લેચ્છોનું જે કાંઈ ધન પૃથ્વીમાં હતું તે હરણ કરી બ્રાહ્મણોને આધીન કર્યું હતું. નદી માત્રમાં અતિશય પવિત્ર સરસ્વતી, સમુદ્ર, નદીઓ તથા પર્વતો યજન કરનાર અતિ પવિત્ર યયાતિને ઘૃત તથા દુગ્ધ આપતા હતા. વળી જેણે દેવાસુર યુદ્ધમાં દેવતાઓની સહાયતા કરી આ સમગ્ર પૃથ્વીના ચાર ભાગ કરી, ચાર ઋત્વિજોને આપ્યા હતા. એ રીતે નાના પ્રકારના યજ્ઞથી યજન કરી શુક્રાચાર્યની પુત્રી દેવયાની તથા શર્મિષ્ઠાને વિષે ધર્મથી ઉત્તમ એવી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી દેવ સરખો તે, સર્વ દેવતાઓના બગીચામાં બીજા ઇન્દ્રની પેઠે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરીને સર્વ વેદ જાણનાર કામની શાન્તિને પ્રાપ્ત ન થયો, ત્યારે પૃથ્વી વિષે જે કંઇ ધાન્ય, સુવર્ણ, પશુ તથા સ્ત્રીયો, એ સર્વ એકને મળે તોપણ તેમાં તેને પરિપૂર્ણ બુદ્ધિ થાય નહિ એવી ગાથા ગાઇ, શાંત થઇ કામનાઓનો ત્યાગ કરી, ધૈર્ય રાખી, પુરૂને રાજ્ય આપી સ્ત્રી સહિત વનમાં ચાલી નીકળ્યો. હે સૃંજય ! જ્ઞાનાદિકે કરી તારાથી શ્રેષ્ઠ અને તારા પુત્રથી અતિ પુણ્યવાન તે પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો, માટે વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત તારા પુત્રનો હે શ્વૈત્ય ! તું શોક કર માં, એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जरभाषायां त्रिःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

અધ્યાય ૬૪ મો. નાભાગનો અંબરીષ.

नारद उवाच—नाभागमंबरीषं च मृतं सृंजय शुश्रुम ।
यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञां चैकस्त्वयोधयत् ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય ! જેણે દશલક્ષ રાજાઓ સાથે એકલા યુદ્ધ કર્યું હતું તે નાભાગપુત્ર અંબરીષ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો, એમ અમે સાંભળ્યું છે. જેની સામે સંગ્રામમાં જીતવાને ઇચ્છતા, અસ્ત્ર યુદ્ધમાં ચતુર, ભયંકર વૈરીઓ અમંગળરૂપ વાણી સ્રજતા આવ્યા ત્યારે વ્યથા રહિત તેણે બળ, લાઘવ, શિક્ષા તથા અસ્ત્રબળે કરી શત્રુઓનાં છત્ર, આયુધ, ધ્વજ, રથ તથા ભાલા પણ કાપી નાંખ્યા. ભયભીત થયેલા, કવચ વગરના જીવવાને ઇચ્છતા 'તમારા છીએ' એમ બોલતા તેઓ તેને શરણે આવ્યા. તેમને વશ કરી આ સમગ્ર પૃથ્વીને જીતી તે રાજાએ ઇષ્ટ એવા શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે સેંકડો યજ્ઞ કરી પરમેશ્વરનું યજન કર્યું. તેમાં પૂજેલા બ્રાહ્મણો અત્યંત તૃપ્ત થયા અને સર્વગુણ સંપન્ન બીજા માણસો પણ અન્નનું સદા ભોજન કરતા હતા. વળી જે યજ્ઞમાં મોદક, પૂરી, માલપૂવા, સ્વાદિષ્ટ શષ્કુલી કરંભ, દ્રાક્ષા, સારી

રીતે રચેલાં અન્ન, દાળ, ધાન્ય, મદિરા મિશ્ર માલપૂવા, સાટા, ખાંડવ, ચાનક, કોમળ સુગંધી, સારી રીતે યોજના કરેલાં મધુર અન્ન, ઘૃત, મધુ, દુગ્ધ, જળ, સ્વાદિષ્ઠ દહી, ફળ તથા અત્યંત સ્વાદિષ્ટ મૂળ ઇત્યાદિ બ્રાહ્મણભોજન થતાં હતાં. પાન કરનારા કેટલાક પુરૂષો ગીત તથા વાદિત્રના શબ્દ સાંભળી મદ કરનારા સુરાદિને આ પાપરૂપ છે એમ જાણવા છતાં પણ પોતાના સુખ વાસ્તે પીતા હતા. તે ઠેકાણે મદોન્મત્ત એવા હૃષ્ટ થયેલા પુરૂષો ગાથા ગાતા હતા, ભણતા હતા અને નાભાગની સ્તુતિ કરતા હજારો નૃત્ય કરતા હતા. જે અંબરીષ રાજાએ તે તે યજ્ઞોને વિષે યજન કરનાર સુવર્ણનાં કવચવાળાં શ્વેત છે છત્ર જેમનાં, સુવર્ણના રથમાં બેઠેલા એવા મૂર્ધ્નાભિષિક્ત દંડ કોશ સહિત લાખો રાજાઓ તથા રાજપુત્રો દક્ષિણામાં બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા. જીતેલા રાજાઓ તથા તેમનાં રાજ્ય બ્રાહ્મણોને આધીન કર્યાં હતાં. એવાં તેનાં કર્મ જોઇ પ્રસન્ન થયેલા મહર્ષિઓ આવી રીતે તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા કે, ઘણીક દક્ષિણા આપનાર અંબરીષ રાજાએ જે કર્યું તે પૂર્વે કોઇએ કીધું નથી; અને બીજા કોઇ કરશે પણ નહિ. હે સૃંજય ! તારાથી જ્ઞાનાદિકે કરી અધિક અને તારા પુત્રથી અતિ પવિત્ર તે પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો માટે હે શ્વૈત્ય ! વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત તારા પુત્રનો તું શોક કર માં, એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

અધ્યાય ૬૫ મો. શશબિંદુનાં યજ્ઞદાન.

नारद उवाच—शशबिंदु च राजानं मृतं सृंजय शुश्रुम ।
ईजे स विविधैर्यज्ञैः श्रीमान् सत्यपराक्रमः ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય ! લક્ષ્મિવાળા સત્ય પરાક્રમવાળા જેણે વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞે કરી યજન કર્યું તે શશબિંદુ રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. તે મહાત્મા રાજાને એક લક્ષ સ્ત્રીયો હતી; અને તે એક એક સ્ત્રીને હજાર હજાર પુત્ર થયા હતા. તે શશબિંદુના સર્વ કુમાર મુખ્ય યજ્ઞે કરી યજન કરનાર, વેદના પાર પામેલા, સુવર્ણના કવચવાળા, ઉત્તમ ધનુષ ધરનાર, તથા અશ્વમેધે કરી યજન કરનાર હતા. શશબિંદુએ અશ્વમેધ યજ્ઞમાં સર્વ કુમારનું બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યું ને તે એક એક કુમારની પાછળ સો સો રથ અને સો સો હસ્તિ આપ્યા અને સુવર્ણથી શોભિતી અસંખ્ય કન્યાઓ પણ આપી. તે એક એક કન્યા પાછળ સો સો હસ્તિ અને એક એક હસ્તિ પાછળ સો સો રથો, તેમજ એક એક રથની પાછળ સુવર્ણની માળાવાળા બળવાન એવા સો સો અશ્વ તથા એક એક અશ્વની પાછળ હજાર હજાર ગાયો અને એક એક ગાયની પાછળ પચાસ પચાસ બકરાં એટલું ધન મોટા ભાગ્યવાળા શશબિંદુએ મહામખ અશ્વમેધમાં બ્રાહ્મણોને આપ્યું હતું. વળી જેના મોટા અશ્વ-

મેધ યજ્ઞમાં જેટલા વૃક્ષના યજ્ઞ સ્તંભ હતા તેટલા બીજા સુવર્ણના થયા હતા. તેના તમામ યજ્ઞ પૂરા થયા ત્યારે અન્નપાનાદિકના તેર નિચય બાકી રહ્યા. એવી રીતે યજ્ઞ કરી શશબિંદુ રાજાએ પુષ્ટ જનેકરી સંકીર્ણ, શાન્ત છે વિઘ્ન જેમાં, રોગાદિક રહિત એવી આ પૃથ્વીને ઘણાક કાળ સુધી ભોગવી અંતે પોતે સ્વર્ગમાં ગયો. હે સૃંજય! જ્ઞાનાદિકે કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ જ્યારે મૃત્યુગ્રસ્ત થયો ત્યારે હે શ્વૈત્ય! વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત પુત્રનો તું શોક કર માં, એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन्॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये मृत्युप्रजापतिसंवादे गुर्जरभाषायां पंचषष्टितमोऽध्यायः॥ ६५॥

અધ્યાય ૬૬ મો. ગયરાજાનાં દાન.

नारद उवाच—गयं चामूर्तरयसं मृतं सृंजय शुश्रुम।
यो वै वर्षशतं राजा हुतशिष्टाशनो भवत्॥ १॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય! જે રાજાએ સો વરસ સુધી હોમતાં અવશેષ રહેલું ભક્ષણ કર્યું હતું એવો અમૂર્તયાનો પુત્ર ગય પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે, જે ગય રાજાના નિયમથી પ્રસન્ન થયેલો અગ્નિ, તેને વર આપવા ઉદ્યુક્ત થયો ત્યારે તેને તેણે કહ્યું કે હે અગ્ને! મને પ્રસન્ન થઇ વર આપતા હો તો હું એટલો વર માગું છું કે, તપ, બ્રહ્મચર્ય, વ્રત, નિયમ તથા ગુરૂઓના પ્રસાદેકરી હું વેદને જાણું, સ્વધર્મમાં રહી અહિંસ્ય એવા ધર્મ પાળું અને અક્ષય એવું ધન મને પ્રાપ્ત થાય. બ્રાહ્મણોને નિરંતર દાન આપ્યા કરૂં તોય અશ્રદ્ધા થાય નહિ. મારી સવર્ણ સ્ત્રીને પુત્રજન્મ થાય, શ્રદ્ધાથી નિરંતર અન્નદાન આપ્યા કરૂં, તેમ મારૂં મન નિરંતર ધર્મમાં રહે અને હે અગ્ને! મારા ધર્મકાર્યમાં કદી પણ વિઘ્ન થાય નહીં. એવી તેની માગણી સાંભળી 'ઠીક તેમ થાઓ' એમ કહી અગ્નિ અંતર્ધ્યાન થઇ ગયો. પછી ગય રાજાએ અગ્નિના પ્રસાદથી તે સર્વને પ્રાપ્ત થઇ ધર્મથી શત્રુને જીતી, દર્શ, પૌર્ણમાસી, આગ્રયણ, ચાતુર્માસ્ય તથા ઘણીક દક્ષિણાવાળા બીજા પણ વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞથી શ્રદ્ધાએકરી સો વર્ષ સુધી યજન કરી એક લક્ષ અને છ અયુત ગાયો તથા દશ હજાર અશ્વ તથા એક લાખ નિષ્ક, એટલાં દાન નિત્ય ઉઠી સો વર્ષ સુધી આપ્યાં હતાં અને સર્વ નક્ષત્ર વિષે નક્ષત્રવિહિત દક્ષિણા દેનાર જેણે વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી સોમ તથા અંગિરા જેમ યજન કરે તેમ યજન કર્યું હતું. તેજ રાજાએ મણિના છે કાંગરા જેમાં એવી સુવર્ણની પૃથ્વી કરી મોટા અશ્વમેધ નામના યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણોને આપી હતી. જેના યજ્ઞસ્તંભ પણ સર્વ ભૂતના મનને હરનાર રત્નજડીત સુવર્ણમય હતા. વળી જે રાજા સર્વ ગુણયુક્ત અન્ન, પ્રસન્ન થયેલા બ્રાહ્મણોને તથા બીજા પ્રાણીઓને પણ આપતો હતો. સમુદ્ર, વન, દ્વીપ, નદી, નદ, જળ, નગર, દેશ તથા આકાશમાં જે જે વિવિધ પ્રકારનાં પ્રાણીઓ વસતાં

હતાં એની યજ્ઞ સંપત્તિથી અત્યંત તૃપ્ત થયાં હતાં એવા તે પણ ગયના સરખો બીજો કોઇ પણ યજ્ઞ થયો નથી એમ કહેતાં હતાં. યજ્ઞ કરનાર યજમાન ગયની, છત્રીસ યોજનમાં છે આયામ જેનો ને ત્રીસ યોજનમાં વિસ્તૃત, તેમાં આગળ પાછળ ચોવીસ યોજન સુવર્ણની અને બાકી મૌક્તિક તથા મણિથી જડિત એવી તો વેદી હતી. તેમ ઘણી દક્ષિણા આપનાર તે રાજા, બ્રાહ્મણોને વસ્ત્ર આભરણ તથા શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે બીજી દક્ષિણાઓ પણ આપતો હતો; અને જેના યજ્ઞમાં ભોજન કરતાં વધેલા અન્નના પચ્ચીસ પર્વત થયા હતા. રસોની નાની નદીઓ થઇ હતી. તેમજ વસ્ત્ર, આભરણ તથા સુગંધી પદાર્થોના પણ જુદા જુદા મોટા ઢગલા થયા હતા. જેના પ્રભાવથી ગયરાજા ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત થયો. તેમજ અક્ષય કરણવટ તથા પવિત્ર એવું બ્રહ્મસર પણ ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત થયું. હે સૃંજય! જ્ઞાનાદિકે કરી તારાથી અધિક અને તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર તે રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો, માટે હે શ્વૈત્ય! વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત એવા તારા પુત્ર સંબંધી તું શોક કર માં, એ રીતે નારદે સૃંજય પ્રત્યે કહ્યું.

पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि पोद्दारराजकीये गुर्जरभाषायां षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

અધ્યાય ૬૭ મો. રંતિદેવની પુણ્ય પ્રણાલી.

नारद उवाच—सांकृतिं रंतिदेवं च मृतं सृंजय शुश्रुम।
यस्य द्विशतसाहस्रा आसन् सूदामहात्मनः ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય! જે મહાત્માના ઘરમાં બે લાખ તો રસોઇ કરનારા હતા, તે સંકૃતિપુત્ર રંતિદેવ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો, એમ અમે સાંભળેલું છે. જેના ઘરમાં પીરસનારાઓ અભ્યાગત બ્રાહ્મણ તથા અતિથિને પક્વ તથા અપક્વ એવું અમૃત સરખું શ્રેષ્ઠ અન્ન રાત્રિદિવસ આપ્યા કરતા હતા; અને જે રાજા, ધર્મથી વેદ ભણી શત્રુઓને વશ કરી ન્યાયથી સંપાદન કરેલું ધન બ્રાહ્મણોને આપતો હતો. તેમ વિધિથી સત્રેકરી યજન કરનાર તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા તે રાજા પાસે સ્વર્ગને ઇચ્છતાં ઘણાંક પશુઓ પોતાની મેળે આવતાં હતાં. જેના પાકસ્થાનમાંથી પડેલાં પશુના ચર્મથી નદી પ્રવર્તમાન થઇ હતી, તેથી ચર્મણ્વતિ એવું તેનું નામ વિખ્યાત થયું. બ્રાહ્મણોને સુવર્ણના નિષ્કનું દાન આપતો તે રાજા 'તને નિષ્ક, તને નિષ્ક' એ રીતે હંમેશ ભાષણ કરતો તેમની આશ્વાસના કરી વારંવાર તેમને હજારો નિષ્ક આપતો હતો. 'આજ મેં સ્વલ્પ આપ્યું છે' એમ કહી એક દિવસમાં જે કરોડો નિષ્ક આપતો હતો તેના સરખું બીજો કોણ આપી શકશે? બ્રાહ્મણના હાથના વિયોગથી મને મોટું દુઃખ થશે, એમાં સંદેહ નહિ એમ કહી નિરંતર તેમને ધન આપતો હતો; અને સેંકડો વરસ સુધી તો જે એકસો આઠ સુવર્ણની મોહોરરૂપ નિષ્કધન, સેંકડો ગાયો તથા

સુવર્ણથી શોભિતા સેંકડો બળદ, અગ્નિહોત્ર તથા યજ્ઞના સાધનભૂત કરક, કુંભ, સ્થાળી, પીઠર, શયન, આસન, પ્રાસાદ, ગૃહ, વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષ, અન્ન તથા ધન, પક્ષે પક્ષે બ્રાહ્મણોને આપતો હતો. તે બુદ્ધિમાન રંતિદેવનું જે કંઇ હતું તે સર્વ સુવર્ણમય હતું, અને પુરાણને જાણનાર પુરૂષો પણ તેની અતિમાનુષી એવી તે સમૃદ્ધિને જોઇ આવી રીતે ગાથા ગાતા હતા—જે આ રીતનું ભરેલું ધન કુબેરના ઘરમાં પણ અમે પૂર્વે જોયું નથી ત્યારે મનુષ્યના ઘરમાં તો ક્યાંથીજ જોઇએ. સુવર્ણમય છે ગૃહાદિક સર્વ જેનું એવા સંકૃત પુત્ર રંતિદેવને જોઇ રાત્રિવિષે નિવાસ કરનાર અતિથિ પણ આશ્ચર્ય પામી આ બધું સુવર્ણમય છે એમ કહેતા હતા. એકવીશ હજાર તો ગાયો પ્રાપ્ત થતી હતી. સદા મણિના કુંડળ ધારણ કરેલા સૂદ લોકો આવી રીતે આક્રોશ કરતા હતા કે "સૂપાદિક આજ ઘણું ખાજો, પૂર્વની પેઠે માંસ નહીં." સુવર્ણનાં છે ઉપસ્કર જેનાં એવા રંતિદેવે વિસ્તૃત એવા પોતાના મોટા યજ્ઞમાં પોતાનું સુવર્ણમય તે સર્વ બ્રાહ્મણોને આપી દીધું હતું. તેમ તેના યજ્ઞમાં દેવતાઓ પ્રત્યક્ષ આવી હવ્યને અને પિતૃઓ કવ્યને ગ્રહણ કરતા હતા. ઉત્તમ બ્રાહ્મણો સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત થતા હતા. હે સૃંજય! જ્ઞાનાદિકે કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન તે રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો ત્યારે હે શ્વૈત્ય! વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત તારા પુત્રનો તું શોક કર માં, એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जरभाषायां सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

અધ્યાય ૬૮ મો. ભરતરાજાનો મહિમા.

नारद उवाच—दौष्यंतिं भरतं चापि मृतं सृंजय शुश्रुम।
कर्माण्यसुकराण्यन्यैः कृतवान् यः शिशुर्वने ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય! બાળક એવા જેણે વનમાં બીજાઓથી ન બને એવાં કર્મ કર્યાં હતાં એવો દુષ્યંતપુત્ર ભરત પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. બળવાન એવો ભરત, હીમ સરખા સ્વચ્છ નખ તથા દંષ્ટ્રારૂપી છે આયુધ જેમને એવા સિંહોને વેગથી પરાક્રમ વગરના કરી ખેંચી અને બાંધતો હતો. ક્રૂર, અત્યંત ઉગ્ર, રક્તપીત વર્ણવાળા વ્યાઘ્રોને પણ દમન કરી પોતાને વશ કરતો હતો. તેમજ ક્રૂર એવા સર્પાદિ તથા દિગ્ગરાજ એવા હસ્તિયોને પણ પકડી પોતાને વશ કરતો હતો, અને મહા બળવાન એવા મહિષોને ખેંચી ઉભા રાખતો હતો. એ રીતે અત્યંત મદોન્મત્ત એવા સેંકડો સિંહોને તેણે બળથી આકર્ષણ કર્યા હતા. એવી રીતે બળવાન મૃગ, ગેંડા તથા બીજાં નાનાં પ્રકારના પ્રાણિઓને પણ કષ્ટ થાય તે રીતે બાંધી દમન કરી પાછાં છોડી દેતો હતો. એવાં એનાં કર્મ જોઇ બ્રાહ્મણો 'સર્વદમન' એવા નામથી તેને બોલાવવા લાગ્યા. તે વખતે તેની માતા હે પુત્ર! પ્રાણિયોની હિંસા

કર માં, એમ તેને વારતી હતી. પરાક્રમી તે ભરત રાજાએ સો અશ્વમેધથી યમુનાના તીર ઉપર, ત્રણસો અશ્વમેધે કરી સરસ્વતીના તટ ઉપર, તથા ચારસો અશ્વમેધથી ગંગાને કાંઠે યજન કરી, વળી હજાર અશ્વમેધ, સેંકડો રાજસૂય અગ્નિષ્ટોમ, અતિરાત્ર વિશ્વજિત્ તથા અપરિમેય વાજપેય યજ્ઞથી યજન કરી શકુંતલાપુત્ર તે ભરતે ધનથી બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરી જ્યાં મહર્ષિ એવા કણ્વને સહસ્ર પદ્મ સુવર્ણ મુદ્રાની દક્ષિણા આપી હતી. જેનો મોટા યશવાળો ચારસો હાથ લાંબો શુદ્ધ સુવર્ણનો યજ્ઞસ્તંભ બ્રાહ્મણો સાથે મળી ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓએ ઉભો કર્યો હતો. વળી તે ભરતે અપરિમિત મનોહર એવા સર્વ રત્ને કરી શોભિતા સુવર્ણમય અશ્વ, હસ્તિ, રથ, ઉષ્ટ્ર, અજ, ગાડર, દાસી, દાસ, ધન, ધાન્ય, દુઝણી વાછડાવાળી ગાયો, ગ્રામ, ગૃહ, ક્ષેત્ર તથા વિવિધ પ્રકારનાં ઉપસ્કરો પણ બ્રાહ્મણોને આપ્યાં હતાં. પારકાઓએ જીતેલો નહીં અને જીત્યા છે શત્રુ જેણે એવો ઉદાર મનવાળો ચક્રવર્તિ ઐશ્વર્યાદિકે કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અતિ પવિત્ર, તે પણ જ્યારે મૃત્યુગ્રસ્ત થયો ત્યારે હે શ્વૈત્ય ! વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત એવા તારા પુત્રનો તું શોક કર માં, એવી રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जरभाषायामष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

અધ્યાય ૬૯ મો. પૃથુરાજાનાં પુણ્ય.

नारद उवाच—पृथुं वैन्यं च राजानं मृतं संजय शुश्रुम ।
यमभ्यसिंचन् साम्राज्ये राजसूये महर्षयः ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય ! જેને મોટા રાજસૂયમાં મહર્ષિઓએ સામ્રાજ્યનો અભિષેક કર્યો હતો એવો વેનપુત્ર તે પૃથુ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. જે પૃથ્વીને વિખ્યાત કરવાથી પૃથુ અને ક્ષતથી આપણા સર્વની રક્ષા કરવાથી ક્ષત્રિય થયો હતો, અને જે પૃથુને જોઇ પ્રજા ' અમે તમારા વિષે રક્ત છીએ ' એમ કહેતી હતી, તેથી તેના અનુરાગને લીધે રાજા એવું એનું નામ પડયું હતું. તેમજ જે પૃથુને નથી કષ્ટથી પરિપાક જેનો એવી પૃથ્વી કામદુધા થઇ હતી. તેમ સર્વ ગાયો પણ કામદુધા હતી. પાંદડે પાંદડે મધ અને સુખરૂપ છે સ્પર્શ જેમનો એવા સુખને વહેનાર સુવર્ણમય દર્ભ થતા હતા. તેનાંજ ચીરવસ્ત્ર પહેરી તેમાં પ્રજા શયન કરતી હતી. વૃક્ષાદિક વિષે ફળો પણ અમૃત સરખાં મધુર તથા સ્વાદિષ્ટ થતાં હતાં. તે વખતે પ્રજાને આહાર પણ વિશેષ કરી તેમનોજ હતો, પ્રજા બધી રોગ રહિત તથા સિદ્ધ છે સર્વ અર્થ જેમને એવી અતિ નિર્ભય હતી. ઇચ્છા પ્રમાણે વૃક્ષ તથા પર્વતાદિકની ગુહામાં રહેતી હતી. તે વખતે દેશ તથા નગરોનો વિભાગ ન હતો. વળી તે પૃથુએ સમુદ્ર પ્રત્યે જતા જળને સ્તંભન કરી રાખ્યું અને પર્વતોએ તેને માર્ગ આપ્યો

તોપણ જેનો ધ્વજ ભંગ થયો ન હતો. કોઇ વખતે વનસ્પતિ, શૈલ, દેવ, અસુર, નર, નાગ, સપ્તર્ષિઓ, પુણ્યજન, ગંધર્વ, અપ્સરા તથા પિતૃઓ સુખેકરી બેઠેલા તે પૃથુ પાસે આવી આ પ્રમાણે તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે મહારાજ! તું ચક્રવર્ત્તિ ક્ષત્રિય રાજા, રક્ષણ કરનાર પિતા તથા સમર્થ છે વાસ્તે જેણે કરી અમે શાશ્વત તૃપ્તિને પામી સુખેથી વર્ત્તિએ એવા ઇચ્છિત વર અમોને આપ. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી 'ઠીક બહુ સારૂં' એમ કહી વેનપુત્ર પૃથુરાજા શ્રેષ્ઠ એવાં ધનુષબાણ ગ્રહણ કરી વિચાર કરી પૃથ્વીને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે વસુધે! 'જલદી આવ, જલદી આવ' આ બધી પ્રજા વાસ્તે ઇચ્છિત એવું દુગ્ધ રક્ષણ કર; એટલે સર્વને ઇચ્છિત એવું અન્ન હું આપીશ 'તારૂં કલ્યાણ થાઓ.' એવાં પૃથુનાં વચન સાંભળી તેને પૃથ્વીએ કહ્યું કે, હે વીર! મને દુહિતાપણાથી કલ્પના કરવા તું યોગ્ય છે. 'ઠીક ઘણું સારૂં.' એમ તેને કહી સ્વતંત્ર એવા પૃથુએ સર્વ વિધાન કર્યું. ત્યાર પછી ભૂત સમૂહોએ પૃથ્વીને દોહી. તેમાં તેને પ્રથમ દોવાની ઇચ્છાથી વનસ્પતિ ઉભાં થયાં. ત્યારે વત્સ તથા દોહનપાત્રને ઇચ્છતી તે પૃથ્વી ઉભી રહી. ત્યારે પુષ્પિત એવું શાલ-વૃક્ષ વત્સ, પ્લક્ષનું વૃક્ષ દોગ્ધા, કપાઇ ગયેલ અંકુર થવારૂપી દૂધ તથા સુંદર ઔદુમ્બરરૂપી પાત્ર થયું. પર્વતોએ રત્ન તથા ઓષધિરૂપી દૂધ પોતાના પાષાણરૂપી પાત્રમાં દોહી લીધું. ત્યારે ઉદય પર્વત, વત્સ તથા મહાગિરી મેરૂ દોગ્ધા થયો હતો. દેવગણે ઇન્દ્રને વત્સ કરી હિરણ્યમય પાત્રમાં અમૃતરૂપી દૂધ દોહી લીધું. અસુરોએ આમપાત્રમાં મદ્ય તથા માયારૂપી દૂધ દોહ્યું ત્યારે દ્વિમુર્ધ્ના દોગ્ધા અને વીરોચન વત્સ થયો હતો. મનુષ્યોએ પૃથ્વીતળ વિષે કૃષિ તથા સસ્યરૂપ દૂધ દોહી લીધું ત્યારે સ્વાયંભુવ મનુ વત્સ અને પૃથુ પોતે દુગ્ધા થયા હતા. નાગગણે અલાંબુ પાત્રમાં વિષરૂપી દૂધ દોહી લીધું ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર દોગ્ધા તથા તક્ષક વત્સ થયો હતો. રૂડાં કર્મવાળા સપ્તર્ષિઓએ જ્યારે વેદનું દોહન કર્યું ત્યારે બૃહસ્પતિ દોગ્ધા, છંદપાત્ર તથા સોમરાજ વત્સ થયા હતા; યક્ષોએ આમપાત્રમાં અંતર્ધ્યાન દોહન કર્યું ત્યારે કુબેર દોગ્ધા તથા વૃષધ્વજ વત્સ થયા હતા. અપ્સરા અને ગંધર્વોએ પદ્મરૂપી પાત્રમાં પવિત્ર ગંધરૂપી દૂધ દોહી લીધું ત્યારે ચિત્રરથ વત્સ અને વિશ્વરૂચિ દોગ્ધા થયો હતો. પિતૃગણે રજતપાત્રમાં સ્વધારૂપી દૂધ દોહ્યું ત્યારે વૈવસ્વત વત્સ અને અંતક દોગ્ધા થયો હતો. એ રીતે જે વડે કરી પોતપોતાનું અભિષ્ટ દૂધ દોહી લીધું તે વત્સ પાત્રાદિકેકરી તેઓ આજદિન સુધી નિરંતર વર્તે છે. એવા પ્રતાપવાન વેનપુત્ર પૃથુરાજાએ વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞથી યજન કરી મનને પ્રિય એવી સર્વ કામનાઓથી પ્રાણીયોને સંતુષ્ટ કરી પૃથ્વી સંબંધી જે કોઇ પદાર્થ હતા તેમને સુવર્ણમય રચી મોટા યજ્ઞ અશ્વમેધમાં તે સર્વ પદાર્થ બ્રાહ્મણોને આપ્યા. વળી જેણે સુવર્ણથી શોભિતા છાસઠ હજાર તો હસ્તિયો બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા. આ સમગ્ર પૃથ્વીને પણ મણિરત્નથી શોભિતી સુવર્ણમય કરી તેણે બ્રાહ્મણોને આપી હતી. હે સૃંજય! ઐશ્વર્યાદિકે કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન તે પણ પંચત્વને પ્રાપ્ત થયો માટે હે શ્વૈત્ય! વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત એવા તારા પુત્રનો શોક કર નહીં, એ રીતે નારદે તેને કહ્યું.

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जर-भाषायामेकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

ooo❀ooo

અધ્યાય ૭૦ મો. પરશુરામનાં પરાક્રમ.

नारद उवाच—रामो महातपाः शूरो वीरलोकनमस्कृतः ।
जामदग्न्योऽप्यतियशा अवितृप्तोमरिष्यति ॥ १ ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય ! મહા તપસ્વી, શૂરવીર લોકોએ નમસ્કાર કરેલા અતિયશવાળા જમદગ્નિપુત્ર પરશુરામ પણ મરણ પામશે, જે પરશુરામે આ પૃથ્વીને નિરૂપદ્રવ કરી તે વિષે સત્યયુગાદિકનો ધર્મ પ્રવર્તાવી તથા અનુત્તમ એવી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત થઇને પણ વિક્રિયાને પ્રાપ્ત થયા નહિ. વળી સહસ્રાર્જુનના પુત્રોએ વત્સ તથા પોતાના પિતાને પરાભવ પમાડયા તેને જોઇ કંઇ ન બોલતાં તેણે સંગ્રામમાં પારકાઓએ જીતેલો નહીં એવા સહસ્રાર્જુનને માર્યો. પછી જેણે એકઠા મળેલા અપરિમિત ક્ષત્રિયોને મૃત્યુને આધીન કરી એક ધનુષવડે જીત્યા હતા. તેમાંના બીજા ચૌદ હજાર બ્રહ્મદ્વેષિને નિગ્રહ કરી તે દેશના અધિપતિ દંતક્રૂરને માર્યો. જે પરશુરામે હજારોને મુસળથી, હજારોને ખડ્ગથી, હજારોને બંધનથી તથા હજારોને જળમાં મ.ર્યા હતા. તેમજ બ્રાહ્મણના દ્વેષિ ક્ષત્રિયોને જોઇ કેટલાકના દાંત ભાગી નાંખ્યા, કેટલાકનાં નાક કાપી લીધાં; અને સાત હજારને તો કટુ ધૂમ્રનું પાન કરાવ્યું હતું. કેટલાક શિષ્ટ ક્ષત્રિયોને તો બાંધી મારી તેમનાં મસ્તક કાપી નાંખ્યાં હતાં. એ રીતે ગુણવતીની ઉત્તર બાજુ અને ખાંડવની દક્ષિણ તરફ પર્વત સમીપ સેંકડો તથા હજારો હૈહયો સંગ્રામમાં માર્યા હતા. એ પ્રમાણે પિતાના વધથી ક્રોધ પામેલા બુદ્ધિમાન પરશુરામે હણેલા તે શૂરવીર, રથ, અશ્વ તથા ગજ સહિત રણભૂમિમાં સુતા હતા. આશ્રમવાસિઓએ કહેલી વાણી જ્યારે પોતાથી સહન થઇ નહિ ત્યારે વળી તેણે ફરસીએ કરી દશહજાર ક્ષત્રિયોને હણ્યા. જ્યારે બ્રાહ્મણો 'હે રામ ! તમે દોડજો,' એમ દીનવાણીવી પોકારવા લાગ્યા ત્યારે પ્રતાપવાન જમદગ્નિ પુત્રે કાસ્મીર, દરદ, કુંતિ, ક્ષુદ્રક, માલવ, અંગ, બંગ કલિંગ, વિદેહ, તામ્ર, લિપ્તક, રક્ષોવાહ, વીતિહોત્ર, ત્રિગર્ત્ત માર્ત્તિકાવત, શિબિ તથા બીજા પણ દેશ દેશના હજારો રાજાઓને તીક્ષ્ણ બાણે કરી હણ્યા. એ રીતે અસંખ્ય રાજાઓને મારી ઇન્દ્રગોપ નામના જંતુ તથા બંધુજીવ નામના વૃક્ષ સરખા, તેમનાં લાલ એવાં રૂધિરનાં પૂરેકરી તળાવો ભરી સર્વ અષ્ટાદશ દ્વીપ પોતાને વશ કરી પછી તેણે શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે બત્રીસ હાથ ઉંચી સુવર્ણની વેદી કરાવી, સમાપ્તિ વિષે છે શ્રેષ્ઠ દક્ષિણા જેમાં એવા સેંકડો યજ્ઞેકરી યજન કર્યું હતું. તેમજ સુવર્ણથી શોભિતા લાખ હસ્તિ તથા સર્વ રત્નેકરી પૂર્ણ, ગ્રામ્ય તથા આરણ્ય એવાં પશુ ગણેકરી સંપૂર્ણ, ઋત્વિજને કરી સંકુલ તથા જેમાં ચોર નથી એવી સમગ્ર પૃથ્વીને મહાયજ્ઞ અશ્વમેધમાં કશ્યપને આપી હતી. એ રીતે સમર્થ એવા પરશુરામે એકવીશ વાર નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી કરી સેંકડો યજ્ઞથી યજન કરી બધું બ્રાહ્મણોને આપ્યું. મારીચ કશ્યપે સપ્તદ્વીપવતી પૃથ્વી તે થકી ગ્રહણ કરી રામને કહ્યું કે, મારી આજ્ઞાથી તમે પૃથ્વી પરથી જાઓ. કશ્યપનાં વચન સાંભળી યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તેણે બ્રાહ્મણની આજ્ઞા પાળી સમુદ્રને ઓળંગી

૧૫

મહેંદ્ર નામના શ્રેષ્ઠ પર્વતમાં જઇ નિવાસ કર્યો. એ રીતે સેંકડો ગુણેકરી યુક્ત ભૃગુકુળની કીર્તિ વધારનાર, મોટી કાન્તિ તથા યશવાળા ઐશ્વર્યાદિકેકરી તમારાથી અધિક તમારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન જમદગ્નિપુત્ર પરશુરામ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થશે માટે વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત તારા પુત્રનો તું શોક કર માં. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ! હે સૃંજય! તારાથી અતિશય ઐશ્વર્યાદિમાન તથા સેંકડો ગુણેકરી અધિક એટલા એ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયા તથા થશે.

एते चतुर्भद्रतरास्त्वया भद्र शताधिकाः ।
मृता नरवरश्रेष्ठमरिष्यंति च सृंजय ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडषराजकीये गुर्जरभाषायां सप्ततित्तमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

અધ્યાય ૭૧ મો. સૃંજય શોકશમન.

व्यास उवाच—पुण्यमाख्यानमायुष्यं श्रुत्वा षोडषराजिकं ।
अव्याहरन्नरपतिस्तूष्णीमासीत्स सृंजयः ॥ १ ॥

વ્યાસજી કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર રાજા! આયુષને આપનાર પવિત્ર એવા આ ષોડષરાજિક આખ્યાનને સાંભળી કંઇ ન બોલતો એવો સૃંજય રાજા ચુપ થઇ બેસી રહ્યો. તે રીતે બેઠેલા તેને ઋષિ એવા ભગવાન નારદે કહ્યું કે હે મહાદ્યુતે! મેં જે ષોડષરાજિક આખ્યાન તને કહ્યું તે તેં શ્રવણ કર્યું તથા ગ્રહણ કર્યું વા શૂદ્રિપતિના શ્રાદ્ધની પેઠે કહેલું નિષ્ફળ થયું? નારદનાં વચન સાંભળી બે હાથ જોડીને સૃંજયે કહ્યું કે, હે મહાબાહો! પ્રાચીન યજન કરનાર તથા દક્ષિણા દેનાર રાજર્ષિયોનું ઉત્તમ એવું ધન્યરૂપ આખ્યાન તમારા મુખથી સાંભળી જેમ સૂર્યના તેજથી અંધકાર ટળે તેમ મારો શોક ટળી ગયો, અને હું પાપ તથા વ્યથા રહિત થયો. આજ્ઞા કરો કે હવે હું શું કરૂં? એવાં તેનાં વચન સાંભળી નારદે કહ્યું કે હે રાજન્! તું શોક રહિત થયો તે ઘણું સારૂં થયું. હજી તારે જે જે ઇચ્છા હોય તે તે તું વર માગ તો તે તે સર્વ તને મારાથી પ્રાપ્ત થશે. અમે મિથ્યા બોલનાર નથી. નારદનાં વચન સાંભળી સૃંજયે કહ્યું કે, હે ઋષે! તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન છો એથીજ હું સંતુષ્ટ છું; કારણ કે ભગવાન એવા તમો જેની ઉપર પ્રસન્ન થાઓ તેને કયી વસ્તુ દુર્લભ રહે છે? કંઇજ પણ નથી રહેતી. એવાં સૃંજયનાં વચન સાંભળી વળી નારદે કહ્યું કે હે રાજન્! ચોરોએ વૃથા પમાડેલો તારો પુત્ર પ્રોક્ષણ કરેલા પશુની પેઠે કષ્ટરૂપ નરકમાંથી પાછો ઉદ્ધાર કરી તને આપું છું.

વ્યાસજી કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! એ રીતે નારદે કહ્યું તેટલામાં અદ્ભુત છે કાન્તિ જેની એવો કુબેરપુત્ર સરખો તે સૃંજયનો પુત્ર તત્કાળ ત્યાં પ્રગટ થયો, તેને મળી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા સૃંજયરાજાએ સમાપ્તિ વિષે શ્રેષ્ઠ છે દક્ષિણા જેમાં એવા પવિત્ર યજ્ઞેકરી યજન કર્યું. હે યુધિષ્ઠિર! એ સ્વર્ણષ્ઠીવી સૃંજયપુત્ર કૃતાર્થ થયો ન હતો તેમ યુદ્ધમાં ઉદ્યુક્ત થઇને પણ હણાયો ન હતો, તેમજ નથી કર્યું યજન જેણે એવો તથા અનાપત્ય હતો તેથી એને પાછો

જીવતો કર્યો. તમારો પુત્ર અભિમન્યુ તો શૂરવીર હજારો ક્ષત્રિય શત્રુઓને મારી કૃતાર્થ થયેલો સેનાની સન્મુખ હણાયો તેથી બ્રહ્મચર્ય, પ્રજ્ઞા, શ્રુત તથા ઇષ્ટ એવા યજ્ઞેકરી જે લોકોને પ્રાપ્ત થવાય છે તે અક્ષય લોકોને પ્રાપ્ત થયો. તેમજ વિદ્વાન પુરૂષો પવિત્ર કર્મેકરી નિરંતર સ્વર્ગને ઇચ્છે છે પણ સ્વર્ગવાસી સ્વર્ગમાંથી આ લોકમાં આવવાની ઇચ્છા નથી કરતા; માટે સંગ્રામમાં નાશ પામી સ્વર્ગમાં ગયેલા અર્જુનપુત્રને અહિં લેઇ આવવા શકય થવું કંઇ યોગ્ય નથી. યોગી પુરૂષો યોગે કરીને, ઉત્તમ યજન કરનાર યોગેકરી તથા તપસ્વી પુરૂષો વૃદ્ધિ પામેલા તપેકરી જે ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે તે ગતિને તમારો પુત્ર પ્રાપ્ત થયો છે. શૂરવીર અભિમન્યુ મરણ થવાથી સંપત્તિને પ્રાપ્ત થઇ અમૃતમય પોતાનાં કિરણોએ કરી જેવો ચંદ્રમા શોભે તેવો શોભે છે. એ રીતે બ્રાહ્મણોએ અભિમત એવા પોતાના ચંદ્રરૂપ તનુને તે તો પ્રાપ્ત થયો માટે અભિમન્યુ શોક કરવા યોગ્ય નથી. વાસ્તે હે અનઘ! એ રીતે જાણી સ્થિર થઇ શત્રુને મારો અને ધૈર્યને પ્રાપ્ત થાઓ. હવેથી જીવતાઓનોજ શોક કરવો. સ્વર્ગમાં ગયેલાઓનો કરવો નહીં. હે મહારાજ! શોચ કરનાર પુરૂષને ઉલટું દુઃખજ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે, માટે શોકનો ત્યાગ કરી બુધ પુરૂષ, પ્રહર્ષ, અભિમાન તથા સુખ પ્રાપ્તિનું ચિંતન કરતાં પોતાના કલ્યાણને વિષેજ યત્ન કરે છે. એવી રીતે સમજી બુધ પુરૂષો શોક કરતા નથી. તેમ કંઇ શોક શોકરૂપ નથી, આત્માજ શોકરૂપ છે, અને હે વિદ્વાન્! મૃત્યુની ઉત્પત્તિને અનુપમ એવાં એનાં તપ પણ તમે સાંભળ્યાં. તેમજ મરણ પામેલો સૃંજયનો પુત્ર પાછો જીવતો થયો. વિભૂતિ પણ ચંચળ છે એ પણ તમે સાંભળ્યું, માટે સાવધાન થઇ ઉભા થાઓ અને શોક કરો માં. એમ કહી ભગવાન વ્યાસજી ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. એ રીતે યુધિષ્ઠિરની આશ્વાસના કરી વાદળ વગરના આકાશ સરખી કાંતિવાળા, મતિમાનમાં શ્રેષ્ઠ, વાણીના સ્વામિ ભગવાન વ્યાસજી ગયા પછી ન્યાયથી સંપાદન કર્યું છે વિત્ત જેણે, ઇંદ્ર સરખા પરાક્રમી પૂર્વના રાજાઓની સાંભળી છે યજ્ઞ સંપત્તિ જેણે, એવા વિદ્વાન યુધિષ્ઠિર રાજા મનથી તેમની પ્રશંસા કરી શોક રહિત થયેલા દીન એવા અર્જુનને હું શું કહીશ? એ રીતે વારંવાર વિચાર કરવા લાગ્યા.

संपूज्य मनसा विद्वान् विशोकोभूद्युधिष्टिरः ।
पुनश्चाचिंतयद्दीनः किंस्विद्वक्ष्ये धनंजयं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधपर्वणि षोडपराजकीये गुर्जरभाषायामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

અધ્યાય ૭૨ મો. પ્રતિજ્ઞાપર્વ આરંભ.

संजय उवाच—तस्मिन्नहनि निर्वृत्ते घोरे प्राणभृतांक्षये ।
आदित्येस्तंगते श्रीमान् संध्याकाल उपस्थिते ॥ १ ॥

.. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! પ્રાણીયોનો ક્ષય કરનાર ભયંકર તે દિવસ નિવૃત્ત થયો અને સૂર્ય અસ્ત થવાથી સંધ્યાકાળ સમીપ આવ્યો, અને યુદ્ધ કરનાર સર્વ યોદ્ધાઓ નિવાસસ્થાન પ્રત્યે ગયા તે વખતે હનૂમાન છે ધ્વજા વિષે જેને એવા અર્જુન દિવ્ય અસ્ત્રે કરી, સંશપ્તકગણુને હણી, જયને આપનાર, એવા પોતાના રથમાં બેસી પોતાના શિબિર પ્રત્યે જતાં, નેત્રમાં અશ્રુ ભરી ગોવિંદ એવા ભગવાન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે અચ્યુત! હે કેશવ! મારૂં હૃદય ત્રાસ પામે છે, બરાબર બોલાતું નથી, શરીર ભેદાય છે, અપશુકન થાય છે અને મારી સાથે બંધાઇ ગયેલું અનિષ્ટ હૃદયમાંથી ખસતું નથી. પૃથ્વી તથા દિશાઓમાં થતા ઉત્પાતો મને ત્રાસ પમાડે છે. એ રીતે જેટલા પ્રકાર દેખાય છે તે સર્વ અનિષ્ટસૂચક દેખાય છે, માટે અમાત્ય સહિત મારા ગુરૂ યુધિષ્ઠિર રાજાનું તો કલ્યાણ હશે ને? અર્જુનનું બોલવું સાંભળી વાસુદેવ ભગવાને તેને કહ્યું કે હે અર્જુન! અમાત્ય સહિત તારા ભાઇનું જરૂર કલ્યાણ હશે. તે નિમિત શોક કર માં, પણ ત્યાં કંઇક બીજું અનિષ્ટ થયું હશે. સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર! તે દિવસે અત્યંત દુષ્કર કર્મ કરી તે રીતે વૃત્તાંત કહેતા પોતાના નિવાસ ભણી જતા શૂરવીર વાસુદેવ તથા અર્જુન સંધ્યાની ઉપાસના કરી રથમાં બેસી આનંદ તથા કાંતિ રહિત એવા પોતાના શિબિર પ્રત્યે ગયા. ત્યાં જઇ પારકા શૂરવીરને હણનાર, નથી સ્વસ્થ હૃદય જેમનું એવા અર્જુન, બિભત્સ છે આકાર જેનો એવા શિબિરને જોઈ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે જનાર્દન! દુંદુભિના શબ્દ સાથે મળેલા શંખના શબ્દ તથા મંગળ એવા તૂર્યના શબ્દ પણ આજ થતા નથી. શમ્યા તથા તાલના શબ્દ સાથે આજ વીણાઓ પણ વાગતી નથી, તેમ આજ મારા સૈન્યમાં બંદિજનો મંગળ ગીત ગાતા નથી અને સ્તુતિ યુક્ત મનોહર પાઠ પણ કરતા નથી. યોદ્ધાઓ પણ મને દેખી નીચું મુખ કરી પાછા વળે છે, અને કરેલાં કર્મ પૂર્વની પેઠે મને કહેતા પણ નથી; માટે હે માધવ! આજ મારા ભાઇઓનું તો કલ્યાણ હશે? હે માનદ! આજ આકુળ થયેલા સ્વજનને જોઇ મારા હૃદયનો ભાવ શુદ્ધ થતો નથી. દ્રુપદ, વિરાટ તથા મારા સર્વ યોદ્ધાઓની સામગ્રી તો કાયમ હશે? આજ ભાઇઓ સહિત પ્રસન્ન થયેલો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ પણ જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાંથી આવતા મારી સામે આવતો નથી.

સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે પરસ્પર બોલતાં પોતાના શિબિર પ્રત્યે આવતા તે બેઉએ અત્યંત અસ્વસ્થ તથા નષ્ટ થયાં છે ચિત્ત જેમનાં એવા પાંડવોને જોયા. એવી રીતે કચવાયેલા ભાઇઓ તથા પુત્રોને જોઇ સુભદ્રાપુત્રને ત્યાં ન જોવાથી ખેદયુક્ત મનવાળો વાનરધ્વજ અર્જુન આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, તમારા સર્વની મુખમુદ્રા અપ્રસન્ન દેખાય છે; તેમ અભિમન્યુને હું જોતો નથી અને તે વિષે મને તમે કંઇ કહેતા નથી. મેં સાંભળ્યું હતું જે દ્રોણે ચક્રવ્યૂહ નિર્માણ કર્યો હતો તેનો ભેદનાર તમારાઓમાં બાળક એવા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ વિના બીજો કોઇ હતો નહિ; પણ તેને ચક્રવ્યૂહમાંથી નીકળવાનો વિધિ મેં યથાર્થ બતાવ્યો ન હતો. તમે પારકા સૈન્યમાં પ્રવેશ કરાવેલો, મોટા ધનુષવાળો, પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ પારકાઓનાં સૈન્યને ભેદી શું સંગ્રામમાં હણાયો તો નથી? લાલ છે નેત્ર જેનાં, પર્વતમાં ઉત્પન્ન થયેલા સિંહના બચ્ચા સરખો, ઉપેંદ્ર સમાન, સુકુમાર છે અંગ જેનાં, મોટા ધનુષવાળો, ઇન્દ્રના પુત્રનો પુત્ર, નિરંતર મને પ્રિય એવો તે સંગ્રામમાં કેમ હણાયો? તે મને કહે. સુભદ્રાનો પ્રિયપુત્ર તેમજ દ્રૌપદી, કેશવ ભગવાન તથા કુંતીને

પણ અત્યંત પ્રિય એવા અભિમન્યુને કાળે મોહ પમાડેલા કોણે હણ્યો ? પરાક્રમ, શ્રુત તથા માહાત્મ્યે કરી વૃષ્ણિકુળમાં શૂરવીર મહાત્મા કેશવ ભગવાન સરખો અભિમન્યુ, સંગ્રામમાં કેમ હણાયો ? સુભદ્રાને અત્યંત પ્રિય, શૂરવીર, મેં હંમેશ લાડવેલા પુત્રને જો ન દેખું તો હું યમપુરીમાં જાઉં. મૃદુ અને વક્ર એવા ખીટળીયાળા કેશથી મનોહર બાળક, બાળમૃગ સરખાં નેત્રવાળા; મદોન્મત્ત હસ્તિ સરખું છે પરાક્રમ જેનું, થેકતા સિંહના બચ્ચા સરખા, હાસ્યથી બોલનારા, ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખનારા, ગુરૂજનનું વાક્ય માનનાર, બાળકપણામાં પણ અતુલ્ય છે કર્મ જેનાં એવા પ્રિય વચનવાળા, મત્સર રહિત, મોટો છે ઉત્સાહ જેને, મહાબાહુ, મોટાં ને કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં, ભક્ત ઉપર દયા રાખનાર, નીચને નહિ અનુસરનાર, કરેલા ઉપકારને જાણનાર, જ્ઞાનસંપન્ન, અસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળ, સંગ્રામમાં પાછો નહિ ફરનાર, યુદ્ધમાં આનંદ પામનાર, દ્વેષિયોને ભય વધારનાર, પોતાનાઓને પ્રિય તથા હિતમાં યુક્ત, પિતૃઓના જયને ઇચ્છનાર, પૂર્વે પ્રહાર નહિ કરનાર, સંગ્રામમાં નષ્ટ થયો છે સંભ્રમ જેને એવા પુત્ર અભિમન્યુને જો ન દેખું તો હું જરૂર યમપુરીમાં જાઉં. રથિયોની ગણનામાં ગણેલા, મહારથિ, મારાથી અધિક ગુણવાન, તરૂણ, બાહુશાલિ, નિરંતર પ્રદ્યુમ્નને પ્રિય, કેશવ ભગવાન તથા મને પણ અત્યંત પ્રિય એવા પ્રિય પુત્રને જો ન દેખું તો હું યમપુરીમાં જાઉં. સુંદર છે નાસિકા તથા લલાટ જેનાં એવા સુંદર નેત્ર, ભ્રકુટિ, દંત તથા ઓષ્ઠવાળા તેના મુખને ન દેખું તો મારા હૃદયને શાંતિ કેમ થાય ? વીણાના શબ્દ સરખું મધુરવચનને સુખ દેનાર, મનોહર કોકિલ સરખા તેના શબ્દને ન સાંભળતો એવો હું તેના હૃદયને શાંતિ કેમ થાય ? જેની ઉપમા લાયક બીજો કોઇ નથી, દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવા તેના રૂપને ન દેખતો એવો હું તેના હૃદયને શાંતિ કેમ થાય ? ગુરૂજનને પ્રણામ કરવામાં દક્ષ અને તેમનાં વચન પાળવામાં તત્પર એવા તે પુત્રને જ્યારે હું આજ જોતો નથી ત્યારે મારા હૃદયને શાંતિ કેમ થાય ? સુકુમાર અંગવાળો, અમૂલ્ય શય્યામાં શયન કરવા યોગ્ય, સનાથોમાં શ્રેષ્ઠ, શૂરવીર તે આજ અનાથની પેઠે પૃથ્વી ઉપર સૂતો છે. પૂર્વે શયન કરેલા જેને પરમ સ્ત્રિયો સેવતી હતી, આજ અત્યંત વિંધાયેલા અંગવાળા તેને અમંગળ છે રૂપ જેમનાં એવી શિયાળ સ્ત્રિયો સેવે છે. પૂર્વે સૂતેલા જેને સૂત, માગધ તથા બંદિજન જગાડતા હતા તેને આજ શિકારી પશુઓ વિકૃત એવા શબ્દેકરી જગાડે છે. છત્રની છાયાને યોગ્ય એવા તેના સુંદર વદનને જરૂર આજ રણ રેણુ રજોધ્વસ્ત કરશે. હે પુત્ર ! ભાગ્યહીન એવો હું પુત્રના દર્શનથી હજી તૃપ્ત થયો નથી, તેટલામાં બળાત્કારથી કાળ તને યમપુરીમાં લઇ જાય છે તેથી સુકૃતિની ગતિરૂપ સંયમની નગરી પણ અત્યંત શોભતી હશે. તેમ જરૂર યમરાજા, વરૂણ, ઇંદ્ર તથા કુબેર એ ચાર લોકપાલ પણ નિર્ભય એવા પ્રિય અતિથિરૂપ તને જોઇ તારો સતકાર કરશે. એ રીતે અનેક પ્રકારથી વિલાપ કરી ભાગ્યું છે નાવ જેનું એવા વ્યાપારીની પેઠે અત્યંત દુઃખાવિષ્ટ અર્જુન યુધિષ્ઠિરને આવી રીતે પૂછવા લાગ્યા કે, હે કુરૂનંદન ! શ્રેષ્ઠ પુરૂષો સાથે યુદ્ધ કરતો અભિમન્યુ સંગ્રામમાં પારકાઓનો નાશ કરી શત્રુની સન્મુખ શું સ્વર્ગમાં ગયો ? ઘણા સાથે યુદ્ધ કરનાર સહાયતા રહિત સહાયતાને ઇચ્છતા અલ્પ ચેતનવાળા મારા પુત્રને કર્ણ, દ્રોણ, તથા કૃપાદિકે તીક્ષ્ણ કરેલાં નાના પ્રકારનાં બાણેકરી જે વખતે પીડિત કર્યો હશે તે વખતે તેણે જરૂર મારૂં ધ્યાન પણ કર્યું હશે; અને આવી રીતે વારંવાર કહ્યું પણ હશે કે મારો પિતા હોય તો મારૂં રક્ષણ થાય; તેટલામાં તો ક્રૂર બુદ્ધિવાળાઓએ પૃથ્વી ઉપર તેને પાડયો હશે, એમ હું માનું છું. અથવા મારો પુત્ર, માધવ એવા શ્રીકૃષ્ણનો ભાગિનેય, સુભદ્રા વિષે ઉત્પન્ન-

થયેલો તે કદી પણ એમ બોલવાને યોગ્ય થાય નહિ, ને લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા દીર્ઘ બાહુવાળા પુત્રને ન જોતો એવો હું તેનું હૃદય આ વખતે વિદીર્ણ થતું નથી, માટે જરૂર તે કાળમીઢ પાષાણ સરખું અત્યંત કઠોર થયું છે, એમાં સંશય નહિ. મોટા ધનુષ્યવાળા, ક્રૂર, મર્મ ભેદનાર કર્ણાદિકે વાસુદેવ ભગવાનના ભાગિનેય તથા બાલક એવા મારા પુત્ર ઉપર બાણ કેમ નાખ્યાં ? ઉદાર ચિત્તવાળો જે શત્રુઓને મારી નિવાસ પ્રત્યે આવતાં મારી સામે આવી મને આનંદ આપતો હતો તે આજ કેમ મને જોતો નથી ? માટે જરૂર શત્રુઓએ રણભૂમિમાં પાડેલો રૂધિરથી વ્યાપ્ત છે અંગ જેનું એવો તે સૂર્યની પેઠે પોતાનાં અંગેકરી પૃથ્વીને શોભાવતો હશે. મને તો સુભદ્રાનો પણ શોચ થાય છે, કારણ કે પલાયન નહીં કરનાર એવા પુત્રને સંગ્રામમાં હણાયો સાંભળી શોકથી પીડિત થઇ પોતે નાશ પામશે. તેમ પુત્રને ન જોતી તે તથા દ્રૌપદી મને શું કહેશે; અને દુઃખથી પીડિત તે બેઉને હું શું કહીશ ? શોકથી કૃશ થયેલી, રૂદન કરતી વધૂને જોઇ સહસ્ત્ર પ્રકારે વિદીર્ણ થતું નથી એવું મારૂં હૃદય પણ જરૂર વજ્ર સરખું છે. તેમ તે વખતે મદોન્મત્ત એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનો મેં સિંહનાદ સાંભળ્યો હતો; અને કૌરવોના શૂરવીરોને તિરસ્કાર કરતા યુયુત્સુનો શબ્દ શ્રીકૃષ્ણે સાંભળ્યો હતો; તે કેવી રીતે કે, હે મહારથિ ! આ બાળકને હણી અર્જુનને ન સહન કરી શકનાર તમો હે અધર્મજ્ઞ ! શું હર્ષ પામો છો ? પાંડવોનું બળ તો જુઓ, તેમ કેશવ તથા અર્જુનનું સંગ્રામમાં અપ્રિય કરી પ્રસન્ન થઇ શોક કાળ પાસે આવ્યો છે તે ન જાણતાં શું સિંહની પેઠે શબ્દ કરો છો ? થોડા વખતમાં તમારાં પાપ કર્મનું ફળ તમોને પ્રાપ્ત થશે. અરે તમોએ મહા અધર્મ કર્યો માટે તે તરત તમને ફળિત થયા વગર કેમ રહેશે ? એ રીતે તેઓને કહી દુઃખ તથા કોપ સંયુક્ત મહામતિ વૈશ્યા પુત્ર શસ્ત્ર છોડી દઇ નાસી ગયો. કૃષ્ણે એ બધું શ્રવણ કર્યું હતું ત્યારે સંગ્રામમાં મને કેમ ન કહ્યું ? નહિ તો ક્રૂર એવા તે સર્વ મહારથિઓને તેજ વખતે હું બાળી નાખત.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે પુત્રના શોકથી પીડાયલા, ધ્યાન કરતા, અશ્રુ છે નેત્રમાં જેના અને પુત્ર સંબંધી આધિથી વ્યાપ્ત તથા તીવ્ર શોકેકરી સંયુક્ત એવા અર્જુનને નિગ્રહ કરી વાસુદેવ એવા કૃષ્ણ એમ ન કરવું એમ કહી તેને કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થ ! સર્વનો એજ માર્ગ છે. તેમાં પણ જેમની યુદ્ધેકરી જીવિકા છે એવા સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીર ક્ષત્રિયોનો તો વિશેષે કરીને છે. હે મતિમાનમાં શ્રેષ્ઠ ! યુદ્ધ કરનાર, સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોની સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર પુરૂષોએ એજ ગતિ કહી છે. તેમ સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોનું તો જરૂર કરી યુદ્ધમાંજ મરણ થાય માટે અભિમન્યુ પણ પુણ્ય કરનારને પ્રાપ્ય થવા જેવા શુભ લોક પ્રત્યે ગયો એમાં સંશય નહિ. હે ભરતર્ષભ ! હે માનદ ! સંગ્રામમાં શત્રુઓની સન્મુખ મરણની તો સર્વ શૂરવીરો નિરંતર ઇચ્છાજ રાખે છે. તેમજ તે પણ સંગ્રામમાં શૂરવીર, મહા બળવાન રાજપુત્રોને હણી શૂરવીરોએ આકાંક્ષિત એવા સન્મુખ મરણને પ્રાપ્ત થયો માટે હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! શોક કર માં. કારણ ધર્મના કર્તા પ્રાચીન પુરૂષોએ સંગ્રામમાં મરણ પામવું એજ ક્ષત્રિયોનો સનાતન એવો પરમ ધર્મ કહેલો છે. હે ભરતસત્તમ ! તું શોક

શ્રીકૃષ્ણે આશ્વાસના કરેલા અર્જુન, ગદ્ગદ કંઠ થઇ જઈ સર્વ ભાઈઓને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, દીર્ઘબાહુ તથા વિસ્તીર્ણ ખભાવાળો તથા લાંબાં અને કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા અભિમન્યુનું વૃત્તાંત હું સાંભળવા ઇચ્છું છું તે તમો કહો. મારા પુત્રના વૈરિઓને હસ્તિ, રથ, અશ્વ તથા પરિવાર સહિત સંગ્રામમાં મેં હણેલા જોશો. તેમ એક મને આશ્ચર્ય થાય છે જે અસ્ત્ર શીખેલા શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી ઉભેલા તમારા સર્વના મધ્યમાં કદી સાક્ષાત ઇન્દ્ર આવે તોપણ સુભદ્રાપુત્ર મરણ કેમ પામે? મારા પુત્રના રક્ષણમાં પાંડવ તથા પંચાલ અશક્ત છે એમ જો મેં જાણ્યું હોત તો હું એના રક્ષણમાં તત્પર રહેત. પણ રથમાં બેસી બાણનો વરસાદ કરતા છતાં તમને તુચ્છ કરી પારકાઓએ કેમ અભિમન્યુને માર્યો? પણ હું એમ જાણું છું કે, તમારા કોઇમાં પૌરૂષ કે પરાક્રમ છેજ નહિ; નહિ તો તમારા જોતાં સંગ્રામમાં અભિમન્યુ કેમ પડે? પણ તે વિષે કંઇ પણ હું તમોને કહેતો નથી. મારા આત્માને નિંદુ છું, જે અત્યંત દુર્બળ, ભીરૂ તથા નથી કર્યો નિશ્ચય જેણે એવા તમોને આજ્ઞા આપી હું બીજે ગયો; અને મારા પુત્રને ન રક્ષણ કરનાર તમોએ કવચ, શસ્ત્ર તથા આયુધ, શોભા વાસ્તે ધારણ કર્યાં છે માત્ર તમારી વાણી સભામાં બોલવા સારૂ છે. એટલાં વચન કહી ધનુષ તથા શ્રેષ્ઠ ખડ્ગ ધારણ કરી ઉભેલા કાળની પેઠે ક્રોધાયમાન થયેલા, વારંવાર શ્વાસોશ્વાસ કરતા, પુત્રના શોકથી અત્યંત તપેલા, અશ્રુએકરી પૂર્ણ છે મુખ જેનું એવા, અર્જુનને જોઇ તેની સાથે ભાષણ કરવા તથા સામે જોવા વાસુદેવ ભગવાન તથા મોટા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર વિના બીજા કોઇ પણ સંબંધિ સમર્થ થતા ન હતા. તે બેઉ તો સર્વ અવસ્થા વિષે અર્જુનના મનને અનુસરનાર અને ઘણું માન તથા પ્રિયપણાને લીધે એને કહેવા યોગ્ય છે તેથી પુત્રના શોકેકરી અત્યંત પીડિત મનવાળા, કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનને યુધિષ્ઠિર રાજા આવી રીતે કહેવા લાગ્યા.

ततस्तं पुत्रशोकेन भृशं पीडितमानसं ।
राजीवलोचनं क्रुद्धं राजा वचनमब्रवीत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वण्यर्जुनकोपे गुर्जरभाषायां द्विसप्ततित्तमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

અધ્યાય ૭૩ મો. અર્જુનની પ્રતિજ્ઞા.

युधिष्ठिर उवाच—त्वयि याते महाबाहो संशप्तकबलं प्रति ।
प्रयत्नमकरोत्तीव्रमाचार्यो ग्रहणे मम ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે મહાબાહો! તમે સંશપ્તકના સૈન્ય પ્રત્યે ગયા પછી દ્રોણાચાર્યે મને પકડવાનો અત્યંત યત્ન કર્યો. તે વખતે સામે વ્યૂહ કરી તે યત્ન કરતા દ્રોણને વ્યૂહ રચના કરેલા અમો ચોતરફથી વારતા હતા. એ રીતે રથિઓ વારતા હતા અને મારી પણ સારી રીતે રક્ષા કરતા હતા. તોપણ તીક્ષ્ણ બાણે કરી અમને પીડતા તે તત્કાળ અમારી સામે આવ્યા. એ રીતે દ્રોણે પીડિત કરેલા આપણી તરફના રથિયો સંગ્રામમાં દ્રોણ સૈન્ય સામે

થયેલો તે કદી પણ એમ બોલવાને યોગ્ય થાય નહિ, ને લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા દીર્ઘ બાહુવાળા પુત્રને ન જોતો એવો હું તેનું હૃદય આ વખતે વિદીર્ણ થતું નથી, માટે જરૂર તે કાળમીઢ પાષાણ સરખું અત્યંત કઠોર થયું છે, એમાં સંશય નહિ. મોટા ધનુષવાળા, ક્રૂર, મર્મ ભેદનાર કર્ણાદિકે વાસુદેવ ભગવાનના ભાગિનેય તથા બાલક એવા મારા પુત્ર ઉપર બાણ કેમ નાખ્યાં ? ઉદાર ચિત્તવાળો જે શત્રુઓને મારી નિવાસ પ્રત્યે આવતાં મારી સામે આવી મને આનંદ આપતો હતો તે આજ કેમ મને જોતો નથી ? માટે જરૂર શત્રુઓએ રણભૂમિમાં પાડેલો રૂધિરથી વ્યાપ્ત છે અંગ જેનું એવો તે સૂર્યની પેઠે પોતાનાં અંગેકરી પૃથ્વીને શોભાવતો હશે. મને તો સુભદ્રાનો પણ શોચ થાય છે, કારણ કે પલાયન નહીં કરનાર એવા પુત્રને સંગ્રામમાં હણાયો સાંભળી શોકથી પીડિત થઇ પોતે નાશ પામશે તેમ પુત્રને ન જોતી તે તથા દ્રૌપદી મને શું કહેશે; અને દુઃખથી પીડિત તે બેઉને હું શું કહીશ ? શોકથી કૃશ થયેલી, રૂદન કરતી વધૂને જોઇ સહસ્ત્ર પ્રકારે વિદીર્ણ થતું નથી એવું મારૂં હૃદય પણ જરૂર વજ્ર સરખું છે. તેમ તે વખતે મદોન્મત્ત એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનો મેં સિંહનાદ સાંભળ્યો હતો; અને કૌરવોના શૂરવીરોને તિરસ્કાર કરતા યુયુત્સુનો શબ્દ શ્રીકૃષ્ણે સાંભળ્યો હતો; તે કેવી રીતે કે, હે મહારથિ ! આ બાળકને હણી અર્જુનને ન સહન કરી શકનાર તમો હે અધર્મજ્ઞ ! શું હર્ષ પામો છો ? પાંડવોનું બળ તો જુઓ, તેમ કેશવ તથા અર્જુનનું સંગ્રામમાં અપ્રિય કરી પ્રસન્ન થઇ શોક કાળ પાસે આવ્યો છે તે ન જાણતાં શું સિંહની પેઠે શબ્દ કરો છો ? થોડા વખતમાં તમારાં પાપ કર્મનું ફળ તમોને પ્રાપ્ત થશે. અરે તમોએ મહા અધર્મ કર્યો માટે તે તરત તમને ફળિત થયા વગર કેમ રહેશે ? એ રીતે તેઓને કહી દુઃખ તથા કોપ સંયુક્ત મહામતિ વૈસ્યા પુત્ર શસ્ત્ર છોડી દઇ નાસી ગયો. કૃષ્ણે એ બધું શ્રવણ કર્યું હતું ત્યારે સંગ્રામમાં મને કેમ ન કહ્યું ? નહિ તો ક્રૂર એવા તે સર્વ મહારથિઓને તેજ વખતે હું બાળી નાખત.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે પુત્રના શોકથી પીડાયલા, ધ્યાન કરતા, અશ્રુ છે નેત્રમાં જેના અને પુત્ર સંબંધી આધિથી વ્યાપ્ત તથા તીવ્ર શોકેકરી સંયુક્ત એવા અર્જુનને નિગ્રહ કરી વાસુદેવ એવા કૃષ્ણ એમ ન કરવું એમ કહી તેને કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થ ! સર્વનો એજ માર્ગ છે; તેમાં પણ જેમની યુદ્ધેકરી જીવિકા છે એવા સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીર ક્ષત્રિયોનો તો વિશેષે કરીને છે. હે મતિમાનમાં શ્રેષ્ઠ ! યુદ્ધ કરનાર, સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોની સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર પુરૂષોએ એજ ગતિ કહી છે. તેમ સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોનું તો જરૂર કરી યુદ્ધમાંજ મરણ થાય માટે અભિમન્યુ પણ પુણ્ય કરનારને પ્રાપ્ય થવા જેવા શુભ લોક પ્રત્યે ગયો એમાં સંશય નહિ. હે ભરતર્ષભ ! હે માનદ ! સંગ્રામમાં શત્રુઓની સન્મુખ મરણની તો સર્વ શૂરવીરો નિરંતર ઇચ્છાજ રાખે છે. તેમજ તે પણ સંગ્રામમાં શૂરવીર, મહા બળવાન રાજપુત્રોને હણી શૂરવીરોએ આકાંક્ષિત એવા સન્મુખ મરણને પ્રાપ્ત થયો માટે હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! શોક કર માં કારણ ધર્મના કર્તા પ્રાચીન પુરૂષોએ સંગ્રામમાં મરણ પામવું એજ ક્ષત્રિયોનો સનાતન એવો પરમ ધર્મ કહેલો છે. હે ભરતસત્તમ ! તું શોકે કરી વ્યાપ્ત છે તેથી આ તારા સર્વ ભાઇઓ, રાજાઓ તથા સંબંધીઓ પણ દીન થઇ રહ્યા છે, માટે હે માનદ ! સામરૂપ વચને કરી એ સર્વની તું આશ્વાસના કર; તેમ જાણવા લાયક સર્વ તેં જાણ્યું છે, વાસ્તે તું શોચ કરવા યોગ્ય નથી. એ રીતે અદ્ભુત છે કર્મ જેનાં એવા

શ્રીકૃષ્ણે આશ્વાસના કરેલા અર્જુન, ગદ્ગદ કંઠ થઇ જઈ સર્વ ભાઈઓને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, દીર્ઘબાહુ તથા વિસ્તીર્ણ ખભાવાળો તથા લાંબાં અને કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા અભિમન્યુનું વૃત્તાંત હું સાંભળવા ઇચ્છું છું તે તમો કહો. મારા પુત્રના વૈરિઓને હસ્તિ, રથ, અશ્વ તથા પરિવાર સહિત સંગ્રામમાં મેં હણેલા જોશો. તેમ એક મને આશ્ચર્ય થાય છે જે અસ્ત્ર શીખેલા શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી ઉભેલા તમારા સર્વના મધ્યમાં કદી સાક્ષાત ઇન્દ્ર આવે તોપણ સુભદ્રાપુત્ર મરણ કેમ પામે ? મારા પુત્રના રક્ષણમાં પાંડવ તથા પંચાલ અશક્ત છે એમ જો મેં જાણ્યું હોત તો હું એના રક્ષણમાં તત્પર રહેત. પણ રથમાં બેસી બાણનો વરસાદ કરતા છતાં તમને તુચ્છ કરી પારકાઓએ કેમ અભિમન્યુને માર્યો ? પણ હું એમ જાણું છું કે, તમારા કોઇમાં પૌરૂષ કે પરાક્રમ છેજ નહિ; નહિ તો તમારા જોતાં સંગ્રામમાં અભિમન્યુ કેમ પડે ? પણ તે વિષે કંઇ પણ હું તમોને કહેતો નથી. મારા આત્માને નિંદુ છું, જે અત્યંત દુર્બળ, ભીરૂ તથા નથી કર્યો નિશ્ચય જેણે એવા તમોને આજ્ઞા આપી હું બીજે ગયો; અને મારા પુત્રને ન રક્ષણ કરનાર તમોએ કવચ, શસ્ત્ર તથા આયુધ, શોભા વાસ્તે ધારણ કર્યાં છે માત્ર તમારી વાણી સભામાં બોલવા સારૂ છે. એટલાં વચન કહી ધનુષ તથા શ્રેષ્ઠ ખડ્ગ ધારણ કરી ઉભેલા કાળની પેઠે ક્રોધાયમાન થયેલા, વારંવાર શ્વાસોશ્વાસ કરતા, પુત્રના શોકથી અત્યંત તપેલા, અશ્રુએકરી પૂર્ણ છે મુખ જેનું એવા, અર્જુનને જોઇ તેની સાથે ભાષણ કરવા તથા સામે જોવા વાસુદેવ ભગવાન તથા મોટા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર વિના બીજા કોઇ પણ સંબંધિ સમર્થ થતા ન હતા. તે બેઉ તો સર્વ અવસ્થા વિષે અર્જુનના મનને અનુસરનાર અને ઘણું માન તથા પ્રિયપણાને લીધે એને કહેવા યોગ્ય છે તેથી પુત્રના શોકેકરી અત્યંત પીડિત મનવાળા, કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનને યુધિષ્ઠિર રાજા આવી રીતે કહેવા લાગ્યા.

ततस्तं पुत्रशोकेन भृशं पीडितमानसं ।
राजीवलोचनं क्रुद्धं राजा वचनमब्रवीत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वण्यर्जुनकोपे गुर्जरभाषायां द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

અધ્યાય ૭૩ મો. અર્જુનની પ્રતિજ્ઞા.

युधिष्ठिर उवाच—त्वयि याते महाबाहो संशप्तकबलं प्रति ।
प्रयत्नमकरोत्तीव्रमाचार्यो ग्रहणे मम ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે મહાબાહો ! તમે સંશપ્તકના સૈન્ય પ્રત્યે ગયા પછી દ્રોણાચાર્યે મને પકડવાનો અત્યંત યત્ન કર્યો. તે વખતે સામે વ્યૂહ કરી તે યત્ન કરતા દ્રોણને વ્યૂહ રચના કરેલા અમો ચોતરફથી વારતા હતા. એ રીતે રથિઓ વારતા હતા અને મારી પણ સારી રીતે રક્ષા કરતા હતા. તોપણ તીક્ષ્ણ બાણે કરી અમને પીડતા તે તત્કાળ અમારી સામે આવ્યા. એ રીતે દ્રોણે પીડિત કરેલા આપણી તરફના રથિયો સંગ્રામમાં દ્રોણ સૈન્ય સામે

અધ્યાય ૭૪ મો. જયદ્રથને આશ્વાસન.

संजय उवाच—श्रुत्वा तु तं महाशब्दं पांडूनां जयगृद्धिनां ।
चारैः प्रवेदिते तत्र समुत्थाय जयद्रथः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! જયને ઇચ્છતા પાંડવોનો તે મોટો શબ્દ સાંભળી ચારના નિવેદન કરવાથી તે વાત પણ સાંભળી ઉભો થઇ, શોકથી અત્યંત મૂઢ છે હૃદય જેનું, દુઃખે કરી વ્યાપ્ત જયદ્રથરાજા, અગાધ મોટા શોકસાગરમાં જાણે ડૂબતો હોય નહિ તેની પેઠે ઘણોક વિચાર કરી અભિમન્યુના પિતાથી ભય પામેલો તેથી લજ્જિત થયેલો રાજાઓની પાસે જઇ તેમની આગળ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો. પાંડુઓના ક્ષેત્રમાં કામી એવા ઇન્દ્રથી જે ઉત્પન્ન થયેલો છે એવો દુર્બુદ્ધિવાળો તે, મને એકલાને જરૂર યમલોક પ્રત્યે મોકલવા ઇચ્છે છે, માટે તમારૂં કલ્યાણ થાઓ અને હું તો જીવવા સારૂ ઘેર જઇશ, અથવા હે ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ રાજાઓ! અસ્ત્રના બળેકરી પાર્થે પ્રાર્થના કરેલા મારી રક્ષા કરો, અને મને અભય આપો. તેમ દ્રોણ, દુર્યોધન, કૃપ, કર્ણ, મદ્રેશ, બાલ્હિક, તથા દુઃશાસનાદિક સાક્ષાત્ કાળે પીડેલા મને રક્ષા કરવા સમર્થ થઇ શકે ત્યારે મારવા ઇચ્છતા અર્જુનથી મારી રક્ષા કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય; તોપણ તમે પૃથ્વીના પતિ સર્વ મારી રક્ષા ન કરો તો હું જતો રહું, કારણ પાંડવોનો પ્રહર્ષ સાંભળી મને મોટો ભય લાગે છે. હે પાર્થિવો! નજીક મરણ આવેલાની પેઠે મારાં અંગ કંપે છે. તેમ ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુને પણ મારો વધ કરવાની જરૂર પ્રતિજ્ઞા કરેલી હોય તેમ લાગે છે, કારણ પાંડવો શોક કરવા વખતે પણ પ્રસન્ન થઇ તે રીતે આક્રોશ કરે છે, તેમ તેની કરેલી પ્રતિજ્ઞાને દેવ, ગંધર્વ, અસુર, ઉરગ તથા રાક્ષસો પણ અન્યથા કરવાનો ઉત્સાહ કરે નહિ ત્યારે રાજાઓ તો ક્યાંથીજ ઉત્સાહ કરે? માટે હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ રાજાઓ! તમારૂં કલ્યાણ થાઓ અને મને આજ્ઞા આપો એટલે જે રીતે પાંડવો દેખે નહિં તે રીતે અદર્શનને પ્રાપ્ત થાઉં. એ રીતે ભયથી બોલતા વ્યાકુળ ચિત્તવાળા તેને પોતાને ઘણાં કામ લેવાં છે તેને સારૂ દુર્યોધન રાજા નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.

હે પુરૂષર્ષભ! હે નરવ્યાઘ્ર! તારે બ્હીવું નહિ, કારણ યુદ્ધમાં શૂરવીર ક્ષત્રિયોના મધ્યમાં ઉભેલા તારી કોણ પ્રાર્થના કરી શકે એમ છે? તેમ હું, સૂર્યપુત્ર કર્ણ, ચિત્રસેન, વિવિંશતિ, ભૂરિશ્રવા, શલ, શલ્ય કોઇથી સહન થાય નહિ એવો વૃષસેન, પુરૂમિત્ર, જય, ભોજ, કાંબોજ, એવો સુદક્ષિણ, મહાબાહુ, સત્યવ્રત, વિકર્ણ, દુર્મુખ, દુઃશાસન, સુબાહુ, ઉગામેલા આયુદ્ધવાળો કલિંગ, અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, શકુનિ એટલા એ અને નાના દેશના પતિ સૈન્ય સહિત ઘણાક બીજા પણ તારી પાસે આવશે, માટે તારા મનનો સંતાપ દૂર થાઓ. હે અમિતદ્યુતે! હે સૈંધવ! તેમ રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવો તું પોતે પણ શૂરવીર થઇ પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓના ભયને કેમ જુવે છે? મારી અગિયાર અક્ષૌહિણીરૂપ આ સેના તારા રક્ષણ વાસ્તે સાવધાન થઇ યુદ્ધ કરશે. હે સૈંધવ! તું ભય કર માં અને તારો ભય દૂર થાઓ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે રાજન્! એ રીતે તમારા પુત્રે આશ્વાસના કરેલો સિંધુદેશનો રાજા દુર્યોધન સહિત રાત્રિએ દ્રોણ પાસે જઇ તેના ચરણમાં પ્રણામ કરી પાસે બેસી નમ્ર થઇ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, લક્ષ્ય ભેદ કરવામાં ને દૂર બાણ નાંખવામાં,

લઘુતામાં, તથા દૃઢ એવા વેધ કરવામાં, મારાથી અર્જુનમાં શું વિશેષ છે? તે ભગવાન એવા તમે મને કહો. હે આચાર્ય! અર્જુન તથા હું એ બેમાંથી વિદ્યાએકરી વિશેષ કોણ છે? એ તત્વથી હું જાણવા ઇચ્છું છું, વાસ્તે યથાર્થ મને કહો. એવાં તેનાં વચન સાંભળી દ્રોણાચાર્યે તેને કહ્યું કે, હે તાત! તને તથા અર્જુનને ગુરૂ શીક્ષા તો બેઉને સમાન છે તથાપિ તારે સંગ્રામમાં અર્જુનથી કોઇ રીતે પણ ત્રાસ પામવો નહિ, કારણ સંગ્રામમાં ભયથી હું તારી રક્ષા કરીશ, એમાં સંશય નહિ, કેમકે મારા બાહુથી રક્ષણ કરેલાને દેવતાઓ પણ પરાભવ કરી શકે નહિ ત્યારે બીજા તો કયાંથીજ કરી શકે? તેમ જેને અર્જુન તરી શકશે નહિ એવી વ્યૂહ રચના પણ કરીશ, માટે હે મહારથિ! ભયનો ત્યાગ કરી સ્વધર્મનું પાલન કરતાં બાપદાદાના માર્ગને અનુસરણ કર. તેમ તેં વિધિથી વેદાધ્યયન કરી સારી રીતે અગ્નિમાં હોમ કર્યો છે તેમજ વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી યજન પણ કરેલું છે વાસ્તે તારે મૃત્યુનો ભય રાખવો યોગ્ય નથી. યુદ્ધ કરવાથી આળસુ માણસને દુર્લભ એવા મહાભાગ્યને પામી બાહુવીર્યથી સંપાદન કરેલા દિવ્ય એવા ઉત્તમ લોકને પ્રાપ્ત થઇશ. તેમ કૌરવ, પાંડવ, યાદવ, બીજા માણસ તથા પુત્ર સહિત હું એ સર્વ પણ અચળ નથી એમ તારે જાણવું. ક્રમેકરી બળવાન, કાળે હણેલા આપણે સર્વ પોતપોતાનાં કર્મસહિત પરલોક પ્રત્યે જઇશું અને ક્ષાત્રધર્મનો આશ્રય કરેલા શૂરવીર ક્ષત્રિયો તો તપસ્વી પુરૂષો તપેકરી જે લોકને પ્રાપ્ત થાય તે લોક પ્રત્યે જાય છે. એ રીતે દ્રોણાચાર્યે આશ્વાસના કરેલા સિંધુ રાજાએ અર્જુનથી થતા ભયનો ત્યાગ કરી યુદ્ધવિષે મનથી યોજના કરી. હે વિશાંપતે! તે વખતે તમારા સૈન્યમાં પણ મોટા હર્ષ તથા સિંહનાદ સાથે મળેલો ઉગ્ર એવો વાદિત્રનો શબ્દ થયો.

ततः प्रहर्षः सैन्यानां तवाप्यासीद्विशांपते ।
वादित्राणां ध्वनिश्चोग्रः सिंहनादरवैः सह ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि जयद्रथाश्वासने गुर्जरभाषायां चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

અધ્યાય ૭૫ મો. સાહસ માટે કૃષ્ણની શીખ.

संजय उवाच—प्रतिज्ञाते तु पार्थेन सिंधुराजवधे तदा ।
वासुदेवो महाबाहुर्धनंजयमभाषत ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે સિંધુરાજના વધવિષે અર્જુને પ્રતિજ્ઞા કરી તે વખતે મહાબાહુ વાસુદેવ ભગવાન અર્જુનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, ભાઇઓનો મત જાણ્યા વગર હું સિંધુરાજાને મારીશ, એમ જે વાણીએ કરી તેં પ્રતિજ્ઞા કરી, એ સાહસ કામ કર્યું. તેમ મારી સાથે પણ વિચાર કર્યા વગર અતિ ભાર ઉપાડયો માટે મને એમ થાય છે કે, સર્વ લોકને આપણે હાસ્ય કરવા લાયક કેમ નહિ થઇએ? અને તેં પ્રતિજ્ઞા કરી તેજ સમયે દુર્યોધનના શિબિર પ્રત્યે મેં ચારને મોકલ્યા હતા; તેમણે જલદી આવી તેમની પ્રવૃત્તિ નિવેદન કરી જે સિંધુરાજના વધની તેં પ્રતિજ્ઞા કરી અને વાદિત્રના શબ્દ સાથે મોટો

સિંહનાદ થયો, તે સાંભળી તેથી ત્રાસ પામેલા સૈંધવ સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો આ અકસ્માત્ સિંહનાદ કેમ થયો ? એમ જાણી ઉભા રહ્યા. અને તેમણે એમ જાણ્યું કે અભિમન્યુનો વધ સાંભળી પીડિત થયેલો અર્જુન ક્રોધથી રાત્રિએજ આવશે તેથી તૈયારી રાખો, એમ કહી સજ્જ થઇ ઉભા, તેટલામાં તો યત્ન કરતા તેમણે, હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા ! સિંધુરાજના વધ વિષે તેં કરેલી સત્ય પ્રતિજ્ઞા સાંભળી તેથી ક્ષુદ્ર મૃગની પેઠે સુયોધનાદિક સર્વ ખેદયુક્ત મનવાળા થઇ ત્રાસ પામ્યા અને જયદ્રથ રાજા પણ ત્રાસને પ્રાપ્ત થયો: તેથી અત્યંત દુઃખિત, દીન એવો સિંધુ સૌવીરનો પતિ તે, ઉભો થઇ મારૂં કલ્યાણ કેવી રીતે થાય, એ વિષે વિચાર કરી દુર્યોધન પાસે આવી રાજાની સભામાં તેને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે–આ મારા પુત્રને હણનાર છે એમ જેને બુદ્ધિ છે એવો અર્જુન કાલ મારી સામે આવશે. તેમ સેનાના મધ્યમાં મારા વધની તેણે પ્રતિજ્ઞા પણ કરેલી છે. અર્જુનની પ્રતિજ્ઞાને દેવ, ગંધર્વ, અસુર, ઉરગ તથા રાક્ષસ પણ અન્યથા કરવા સમર્થ થઇ શકે નહીં ત્યારે બીજા તો ક્યાંથીજ થઇ શકે ? વાસ્તે તમે સર્વ મળી સંગ્રામમાં મારી રક્ષા કરો; અને તમારા મસ્તક ઉપર પગ દઇ જે રીતે અર્જુન લક્ષ્યને પ્રાપ્ત ન થાય તે રીતે કરો. હે કુરૂનંદન ! જો સંગ્રામમાં મારી રક્ષા તમો ન કરી શકો તો મને આજ્ઞા આપો એટલે હું મારે ઘેર જાઉં. એવાં તેનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન તો ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો થઇ નીચુ જોઇ અર્જુનની તે પ્રતિજ્ઞા સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો. એ રીતે પીડિત મનવાળા તેને જોઈ સિંધુદેશનો રાજા પોતાના હિત વાસ્તે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, આ મહા સંગ્રામમાં તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓમાં અસ્ત્રેકરી અર્જુનના અસ્ત્રને હણે એવા પરાક્રમવાળા કોઈ પણ ધનુષ ધરનારને હું જોતો નથી. વાસુદેવ છે સહાય જેને એવા ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનની આગળ સાક્ષાત ઇન્દ્ર હોય તોપણ કોણ ઉભો રહી શકે ? તેમ આવી રીતે સંભળાય છે કે, પૂર્વે હિમવાન પર્વતમાં સમર્થ એવા મહાદેવજી સાથે પણ પાયદળ એવા અર્જુને યુદ્ધ કર્યું હતું. વળી ઇન્દ્રે પ્રેરણા કરેલા જેણે એક રથે કરી હિરણ્યપુરવાસી હજારો દાનવને હણ્યા હતા. માટે બુદ્ધિમાન વાસુદેવ યુક્ત કુંતિપુત્ર અર્જુન, દેવ સહિત ત્રિલોકને પણ મારી નાંખે એવી મારી મતિ છે. માટે કાં તો મને જવાની આજ્ઞા આપો અને કાં તો પુત્ર સહિત શૂરવીર એવા મહાત્મા દ્રોણ મારી રક્ષા કરો. હે અર્જુન ! એ રીતે રાજાએ પોતે આચાર્યની અત્યંત પ્રાર્થના કરી તેથી તેઓએ પ્રતિવિધાન કર્યું અને રથ પણ સજ્જિત કર્યો. તેમ કર્ણ, ભૂરિશ્રવા, અશ્વત્થામા દુર્જય એવો વૃષસેન, કૃપ, તથા મદ્રરાજ એ સહુ એની આગળ રહેશે. અને પૂર્વાર્ધમાં શકટાકાર અને પાછળના અર્ધમાં પદ્માકાર અને મધ્યમાં સૂચી જેનું નામ છે એવો અભેદ વ્યૂહ દ્રોણાચાર્ય નિર્માણ કરશે. તેની વચમાં શૂરવીરોએ રક્ષા કરેલો અત્યંત દુર્મદ સિંધુરાજ રહેશે તેમ ધનુષ, અસ્ત્ર, વીર્ય, પ્રાણ તથા બળે કરી કોઇથી સહન થાય નહિં. એવા એ કર્ણાદિક છ રથિઓને જીત્યા વગર જયદ્રથને પ્રાપ્ત થવાશે નહિ. તે છમાંથી એક એકનું પરાક્રમ કેટલું છે તે વિષેનો વિચાર કર. ત્યારે હે નરવ્યાઘ્ર ! એકઠા મળેલા તેઓને તો અનાયાસે જીતવા સમર્થ થઇ શકાય નહિ માટે આપણા કલ્યાણ વાસ્તે તથા કાર્ય સિદ્ધ થવા સારૂ ફરીથી મંત્રજ્ઞ એવા સચિવ તથા સંબંધિઓ સાથે હવે કેમ કરવું ? તે વિષે નીતિનો વિચાર કરીશ.

भूयस्तु मंत्रयिष्यामि नीतिमात्महिताय वै ।
मंत्रज्ञैः सचिवैः सार्धं सुहृद्भिः कार्यसिद्धये ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

અધ્યાય ૭૬ મો. અર્જુનનો પ્રત્યુત્તર.

अर्जुन उवाच—षडेतान् धार्तराष्ट्रस्य मन्यसे यान् बलाधिकान् ।
तेषां वीर्यं ममार्द्धेन न तुल्यमिति मे मतिः ॥ १ ॥

અર્જુન કહે છે—હે કૃષ્ણ! દુર્યોધન તરફના જે છ રથિયોને બળેકરી અધિક તમો માનો છો તેમનું પરાક્રમ મારા અરધા પરાક્રમ સરખું પણ નથી; એમ હું સમજું છું. હે મધુસૂદન! જયદ્રથના વધને ઇચ્છતા મેં અસ્ત્રેકરી ભેદેલાં સર્વનાં અસ્ત્રને તમો જોશો. તેમજ ગણ સહિત દ્રોણાચાર્ય જોતાં વિલાપ કરતા સિંધુરાજાના મસ્તકને હું પૃથ્વી ઉપર પાડીશ. કદી સાધ્ય; રૂદ્ર, અશ્વિનિકુમાર સહિત વસુ, ઇન્દ્ર સહિત વાયુ, ઇશ્વર સહિત વિશ્વદેવ, ગંધર્વ સહિત પિતૃઓ, સુપર્ણ, સાગરાદિક, સ્વર્ગ, આકાશ, પૃથ્વી, પોતપોતાના ઇશ્વર સહિત દિશાઓ, ગ્રામ્ય તથા આરણ્ય એવાં સ્થાવર જંગમ, ભૂત, એટલાં કદી સિંધુરાજાનું રક્ષણ કરવાવાળાં હોય તોપણ કાલ મારા બાણેકરી હણાયેલા તેને તમે જોશો. હે કૃષ્ણ! આયુદ્ધ હાથમાં લેઇ શપથ ખાઇ એ હું સત્ય કહું છું કે હે કેશવ! પાપરૂપ દુર્મતીના રક્ષણ કરનાર મોટા ધનુષવાળા દ્રોણ છે, માટે પ્રથમ તેની સામેજ હું જઇશ; જે દ્રોણવિષે યુદ્ધરૂપ દ્યૂત જય વાસ્તેજ બંધાયું છે એમ દુર્યોધન માને છે. વાસ્તે તેનીજ સેનાના અગ્રભાગને ભેદી સિંધુરાજા પાસે હું જઇશ. વજ્રેકરી વિદારણ કરેલા પર્વતના શિખરની પેઠે તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણેકરી યુદ્ધમાં મેં વિદારણ કરેલા મોટા ધનુષવાળાઓને કાલ તમો જોશો. અસંત તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણેકરી ભેદ પામેલા તેથી પડતા તથા પાડેલા નર, નાગ તથા અશ્વનાં શરીરોમાંથી રૂધિર સ્ત્રવશે. ગાંડીવ ધનુષમાંથી નિકળેલાં મન તથા વાયુ સરખા વેગવાળાં બાણ હજારો મનુષ્ય, હસ્તિ, તથા અશ્વોને પ્રાણ રહિત કરશે અને યમ, કુબેર, વરૂણ, ઇન્દ્ર, તથા રૂદ્ર પાસેથી જે જે ભયંકર અસ્ત્ર મેં ગ્રહણ કર્યાં છે તે તે અસ્ત્રને કાલે સવારે યુદ્ધમાં પુરૂષો દેખશે, અને સિંધુરાજાનું રક્ષણ કરનાર સર્વ યોદ્ધાઓના, બ્રહ્માસ્ત્રે કરી મેં હણેલા અસ્ત્રોને સંગ્રામમાં કાલ તમો જોશો. હે કેશવ! બાણના વેગથી કપાઇ ગયેલા રાજાઓનાં મસ્તકે કરી વ્યાપ્ત એવી રણભૂમિને કાલ તમો જોશો. કાલે માંસ ખાનારાં પ્રાણિઓને તૃપ્ત કરીશ, શત્રુઓને નસાડીશ, સંબંધિઓને આનંદયુક્ત કરીશ, અને સિંધુરાજાને મંથન કરીશ; ઘણો અપરાધ કરનાર કુત્સિત સંબંધી, પાપદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો મેં હણેલો સિંધુરાજા પોતાનાઓને શોચ પમાડશે. સર્વ સહિત ક્ષીરાન્ન જમનાર, પાપરૂપ આચરણવાળા સિંધુરાજાને રણાંગણવિષે બાણેકરી મેં ભેદેલો તમો જોશો. હે કૃષ્ણ! જે કર્મ જોઇ દુર્યોધન સંગ્રામમાં મારા સરખો બીજા ધનુષ ધરનારને નહિ માને તે કામ સવારે હું કરીશ. હે નરર્ષભ! જે ઠેકાણે દિવ્ય એવું ગાંડિવ ધનુષ, યુદ્ધ કરનાર હું અને હ્રષિકેશ, તમે રથ હાંકનાર તે ઠેકાણે મેં નહિ જીતેલું એવું શું બાકી રહે? હે ભગવન્! હે હ્રષિકેશ! તમારા પ્રસાદથી સંગ્રામમાં કોઇથી સહન થાય નહિ એવી કયી વસ્તુ મને પ્રાપ્ત થઇ નહીં, માટે શું જાણી તમો મને નિંદો છો? હે જનાર્દન! જેમ ચંદ્રમાવિષે સ્થિર એવું ચિન્હ, અને સમુ-

દ્રમાં જળ એ સત્ય છે તેમજ આ મારી પ્રતિજ્ઞાને પણ તમો સત્ય જાણો. હે ભગવન્! મારા અસ્ત્રને, દૃઢ એવા ધનુષને, મારા બાહુબળને તથા મને પણ તમો તિરસ્કાર કરો માં, અને આજ દિવસ સુધી કોઇએ જીતેલો નહિ એવો હું સંગ્રામમાં જઇ જય પામું છું એ જો સત્ય હોય તો જયદ્રથને પણ સંગ્રામમાં મેં હણેલોજ છે એમ તમો જાણો. જેમ જરૂર બ્રાહ્મણવિષે સત્યતા રહી છે, સાધુ પુરૂષોવિષે નમ્રતા રહી છે; યજ્ઞોવિષે લક્ષ્મી રહી છે, તેમ નારાયણ વિષે જય રહ્યો છે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે ઇન્દ્રપુત્ર અર્જુને કેશવ એવા ઋષિકેશ ભગવાનને કહી શબ્દ કરી આવી રીતે કહ્યું કે હે કૃષ્ણ! કાલે સવાર થાય કે, મારો રથ જે રીતે તૈયાર રહે તેમ કરજો, કારણ કાલે આપણે મોટું કામ કરવાનું છે.

यथा प्रभातांरजनीं कल्पित: स्याद्रथो मम ।
तथा कार्यं त्वया कृष्ण कार्यं हि महद्युतं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वण्यर्जुनवाक्ये गुर्जरभाषायां षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

અધ્યાય ૭૭ મો. સુભદ્રાને આશ્વાસન.

संजय उवाच—तां निशां दुःखशोकार्त्तौ निःश्वसंताविवोरगौ ।
निद्रां नैवोपलेभाते वासुदेवधनंजयौ ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! દુઃખ તથા શોકે કરી પીડિત, સર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરતા વાસુદેવ તથા અર્જુન રાત્રિવિષે નિદ્રાને પ્રાપ્ત થયા નહિ. એ રીતે કોપાયમાન થયેલા નરનારાયણને જાણી પીડિત થયેલા ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓ આમાંથી શું થશે? એ રીતે ચિંતા કરવા લાગ્યા. રૂક્ષ ભયસૂચક દારૂણ વાયુ વાવા લાગ્યા. કબંધ સહિત સૂર્યને ઢાંકી દે એવાં વાદળાં દેખાવા લાગ્યાં. વિજળી તથા કડાકા સહિત વજ્રપાત થવા લાગ્યા. પર્વત, જળ તથા વન સહિત પૃથ્વી કંપવા લાગી. હે મહારાજ! મકરાલય એવા સાગર ક્ષોભ પામવા લાગ્યા. નદીઓ પ્રતિસ્રોતથી જવાને પ્રવર્ત્તમાન થઇ અને વાહનો વિષ્ઠા તથા મુત્ર કરતાં રૂદન કરવા લાગ્યાં. એ રીતે ઉઠેલા દારૂણ એવા રૂંવાં ઉભાં કરનાર તે સર્વ ઉત્પાતને જોઇ હે ભરતર્ષભ! તેમજ મહા બળવાન અર્જુનની તે ઉગ્ર એવી પ્રતિજ્ઞા સાંભળી તમારી તરફના સર્વ સૈનિકો વ્યથાયુક્ત થયા. તેટલામાં ઇન્દ્ર પુત્ર મહાબાહુ અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને આવી રીતે કહ્યું કે સ્નુષા સહિત તમારી બેન સુભદ્રાને તમે આશ્વાસના કરો; અને હે માધવ! એની વયસ્ય એવી બીજી સ્ત્રીઓને પણ સામ તથા સત્યયુક્ત વાક્યે કરી આશ્વાસના કરી શોક રહિત કરો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી અત્યંત ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવા વાસુદેવ ભગવાન, અર્જુનના ઘરમાં જઇ પુત્રના શોકથી પીડિત તથા દુઃખિત બેનને આવી રીતે આશ્વાસના કરવા લાગ્યા.

હે બહેન! હણાએલા કુમારનો તું શોક કર માં; કારણ સર્વ પ્રાણીની કાલે નિર્માણ કરેલી એજ નિષ્ઠા છે. આ તારા પુત્રનું મરણ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિય સરખું થયું

છે વાસ્તે એનો તું શોચ કર માં. તેમ મહારથિ, ધીર, પિતા સરખા પરાક્રમવાળો, ક્ષત્રિવિધિએ કરી શૂરવીરોની અભિલપિત ગતિને પ્રાપ્ત થયો એ કંઈ નઠારૂં કહેવાય નહિ. એ રીતે તારો પુત્ર ઘણાક શત્રુઓને જીતી તેમને મૃત્યુના ઘર પ્રત્યે મોકલી પુણ્ય કરનારને પ્રાપ્ય એવા સર્વ કામના આપનાર અક્ષય લોકને પ્રાપ્ત થયો, માટે તેનો તું શોચ કર માં. હે ભગિની! તપ, બ્રહ્મચર્ય, શાસ્ત્ર તથા પ્રજ્ઞાએ કરી સત્યપુરૂષો જે ગતિને ઇચ્છે છે તે ગતિને પ્રાપ્ત થયો; તેમ હે ભદ્રે! તું વીરની માતા, વીરની સ્ત્રી, વીરની કન્યા તથા વીર છે બાંધવ જેના એવી છે વાસ્તે પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા પુત્રનો શોચ કર માં. તેમ બાળકને હણનાર પાપરૂપી સૈંધવ, સુહૃદ તથા બાંધવ ગણ સહિત એ અપરાધના ફળને પ્રાપ્ત થશે. હે વરારોહે! આ રાત્રિ ગયા પછી સવારે પાપકર્મ કરનાર જયદ્રથ અમરાવતીમાં પ્રવેશ કરશે તોપણ અર્જુન તેને માર્યા વગર નહિ મેલે. કાલ સવારે તે સિંધુરાજાનું મસ્તક સમંત પંચકમાંથી બાણે હણાયું તું સાંભળીશ; માટે શોક રહિત થા, અને રૂદન કર માં. હે વરારોહે! મોટી છાતિવાળો, મહાબાહુ, સંગ્રામમાં પાછો નહિ ફરનાર, રથિઓને મારનાર, તારો પુત્ર શસ્ત્રથી જીવનાર બીજા પુરૂષો જે ગતિને પામે તે ગતિરૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થયો છે માટે તું સંતાપને છોડી દે. પરાક્રમી, મહારથિ તથા શૂરવીર, પિતા તથા માતૃપક્ષને અનુસરનાર તારો પુત્ર હજારો શત્રુઓને મારી પછી હણાયો; માટે હે રાજ્ઞિ! હે ક્ષત્રિયા! તું અત્યંત શોચ કર માં અને સ્નુષાને આશ્વાસના આપ. કાલ સવારે જયદ્રથના વધરૂપી પ્રિય વાત સાંભળીશ, વાસ્તે શોક રહિત થા. હે નંદિની! અર્જુને જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે તેમજ થશે; અન્યથા નહિ થાય, કારણ તારા સ્વામિનું ચિકિર્ષિત કદી પણ નિષ્ફળ જતું નથી. તેમ મનુષ્ય, સર્પ, પિશાચ, રાક્ષસ, પતંગ, સુર તથા અસુરો, પણ સંગ્રામમાં આવેલા સિંધુરાજની રક્ષા કરશે તોપણ કાલ સવારે તેઓ સહિત તે હશે નહિ તેમ થશે.

यदि च मनुजपन्नगाः पिशाचा रजनिचराः पतगाः सुरासुराश्च ।
रणगतमभियांति सिंधुराजे नसभविता सहतैरपि प्रभाते ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सुभद्राश्वासने गुर्जरभाषायां सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

અધ્યાય ૭૮ મો. સુભદ્રાએ કરેલો વિલાપ.

संजय उवाच—एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
सुभद्रापुत्रशोकार्ता विललाप सुदुःखिता ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એવી રીતનાં મહાત્મા કેશવ ભગવાનનાં વચન સાંભળી પુત્ર શોકથી પીડિત થયેલી અત્યંત દુઃખિત સુભદ્રા આવી રીતે વિલાપ કરવા લાગી કે હા પુત્ર! હા તાત! મંદભાગ્યવાળી એવી હું તેને ઘેર આવી સંગ્રામમાં જઇ પિતા સરખા પરાક્રમવાળો તું મરણને કેમ પ્રાપ્ત થયો? હે વત્સ! નીલકમળ સરખું શ્યામ, રૂડી દાઢવાળું, સુંદર છે નેત્ર જેમાં, સંગ્રામની ઉડેલી રજે કરી વ્યાપ્ત તારૂં મુખ હવે કેમ દેખીએ?

સર્વ અંગેકરી સુંદર, રૂડાં છે નેત્ર જેનાં તથા શસ્ત્રેકરી ક્ષત થયેલા ઉદય પામેલા ચંદ્ર સરખા તને લોકો જોતા હશે ? હે પુત્ર ! અમૂલ્ય આસ્તરણથી વિંટાયલી શૈય્યામાં શયન કરનાર, સુખને ઉચિત તું, બાણથી અત્યંત વિદ્ધ થઇ આજ પૃથ્વીપર કેમ સુતો છે ? પૂર્વે શૂરવીર એવા જે મહાબાહુને શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીયો સેવન કરતી હતી તે આજ શિયાળની સ્ત્રીઓએ વિંટાઇ પૃથ્વી વિષે પડયો છે. પૂર્વે હૃષ્ટ થયેલા સૂત, માગધ, તથા બંદિજને જેની સ્તુતિ કરતા હતા તેને આજ માંસ ખાનાર ભયંકર શબ્દ કરતા શિકારી પશુઓ સેવે છે. હે વિભો ! શૂરવીર પંચાલ, શ્રેષ્ઠ વૃષ્ણિયો તથા પાંડવરૂપ નાથ છતાં અનાથની પેઠે તને કોણે હણ્યો ? હે અનઘ ! હે પુત્ર ! તારા દર્શનથી તૃપ્ત ન થયેલી મંદ ભાગ્યવાળી હું જરૂર યમપુરીમાં જઇશ. હે પુત્ર ! મોટા નેત્રવાળું, સુંદર કેશથી મનોહર, સુંદર વાકયથી શોભિતું સુગંધ યુક્ત, વ્રણ રહિત તારૂં મુખ ફરી કયારે દેખીશ ? અરે ભીમસેનના બળને ધિક્કાર છે ! પાર્થની ધનુષ્મત્તાને ધિક્કાર છે ! તેમ શૂરવીર વૃષ્ણિયોના વીર્યને તથા પંચાલોનાં બળને પણ ધિક્કાર છે ! અને કેકય, ચેદી, મત્સ્ય, તથા સૃંજયોને પણ ધિક્કાર છે કેમકે સંગ્રામમાં ગયેલા શૂરવીર એવા તારી તેઓ રક્ષા કરી શકયા નહિ. આજ અભિમન્યુને ન જોતી અને શોકથી વ્યાકુળ છે ચિત્ત જેનું એવી કાંતિ વગરની હું બધી પૃથ્વીને શૂન્ય સરખી દેખું છું. વાસુદેવના ભાગિનેય, ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનના પુત્ર, શૂરવીર, અતિરથિ એવા તને આજ પાડેલો હું કેમ જોઉં છું ? હે વત્સ ! તું તૃષિત થયો હઇશ વાસ્તે જલદી 'આવ; આવ;' અને તારા દર્શનથી તૃપ્ત નહિ થયેલી એવી મંદભાગ્યવાળી જે હું તેના ખોળામાં બેસી સ્તન્યે કરી પૂર્ણ એવા સ્તનનું પાન કર. હા વીર ! સ્વપ્નમાં જેમ ધન દેખીએ અને પાછું ટળી જાય તેની પેઠે તું પણ ટળી ગયો. આ મનુષ્ય શરીર જળના પરપોટા સરખું ચંચલ છે. હે પુત્ર ! તારા વિયોગની આધિથી વ્યાપ્ત યુવાવસ્થાવાળી એવી આ તારી ભાર્યાને વત્સ વગરની ગાયની પેઠે કેવી રીતે હું સાચવી શકીશ ? હે પુત્ર ! તારૂં મુખ જોવાની અત્યંત ઇચ્છા રાખનારી મને ફળ થવા વખતે છોડી દઇ વિના વખતે તેં પ્રયાણ કર્યું; પણ કાળની ગતિ પ્રાજ્ઞ પુરૂષોથી પણ દુઃખે કરી જણાતી નથી; નહિ તો કેશવ એવા નાથ છતાં સંગ્રામમાં અનાથની પેઠે તું કેમ નાશને પ્રાપ્ત થાય ? માટે હે પુત્ર ! યજન કરનાર, દાનશીલ, જ્ઞાનસંપન્ન બ્રાહ્મણ, બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળનાર, પુણ્ય તીર્થમાં અવગાહન કરનાર, કૃતજ્ઞ, વદાન્ય, ગુરૂ શુશ્રૂષા કરનાર, તથા હજારો દક્ષિણા આપનારને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે પુત્ર ! યુદ્ધ કરનાર, શૂરવીર, સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર, શત્રુઓને મારી સંગ્રામમાં હણાએલાઓની જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હજારો ગોપ્રદાન કરનાર, યજ્ઞ કરનાર, ઉપસ્કર સહિત ઘરનું દાન આપનાર, શરણાગત બ્રાહ્મણને ભંડાર આપનાર, તથા અભિમાન ત્યાગ કરનાર પુરૂષોની જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. તીક્ષ્ણ છે વ્રત જેમનું એવા બ્રહ્મચારિઓ, પતિવ્રતા સ્ત્રિયો, સારા આચરણવાળા રાજાઓ, ચાર આશ્રમમાં રહેનાર, દીન ઉપર દયા કરનારા તથા નિરંતર વિભાગ કરી જમનારની જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે પુત્રક ! પારકી ચાડી ન કરનાર, વ્રત કરનાર, ધર્મશીલ, વડીલ જનની શુશ્રૂષા કરનાર, તથા અતિથિનું સન્માન કરનારની જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. કષ્ટ તથા દુઃખવિષે આત્માને ધારણ કરનાર, તથા શોકાગ્નિએ કરી દગ્ધની જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે પુત્રક ! સદા માતાપિતાની શુશ્રૂષા કરનાર, સ્વદારાને વિષેજ તત્પર, ઋતુકાળ વિષે પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે ગમન કરનાર, પરસ્ત્રીથકી નિવૃત્ત થયેલા પુરૂષો જે ગતિને પામે તે ગતિને પ્રાપ્ત

થા. મત્સર રહિત થઇ સમતાથી સર્વ પ્રાણિને જોનાર, પારકાને દુઃખ થાય એવું વચન ન બોલનાર, તથા ક્ષમા કરનારની જે ગતિ થાય તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે પુત્રક! મદ્ય તથા માંસ ન ખાનાર, મદ, દંભ તથા અનૃતથી પારકાને સંતાપ ન કરનાર, લજ્જાવાન, સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર, જ્ઞાનથી તૃપ્ત તથા જિતેન્દ્રિય જે ગતિને પામે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા.

આમ વિલાપ કરતી શોકથી કૃશ થયેલી દીન એવી સુભદ્રા પ્રત્યે ઉત્તરા સહિત દ્રૌપદી આવી. તે વખતે તે સર્વ મળી રૂદન તથા વિલાપ કરી અત્યંત દુઃખિત થયેલી તેઓ ઉન્મત્તની પેઠે બેભાન થઇ પૃથ્વી ઉપર પડી ગઇ. તેમને જોઇ અત્યંત દુઃખિત થયેલા કમળ સરખા નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ દુઃખિત, સંજ્ઞા રહિત, રૂદન કરતી, મર્મમાં વિંધાયલી, અત્યંત કંપતી એવી પોતાની બેન સુભદ્રાને જળથી સિંચન કરી તે તે હિતરૂપ વચનથી આશ્વાસના કરી આપી તેને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે, હે સુભદ્રે! હે પાંચાલિ! તમો પુત્રનો શોક કરો માં; અને ઉત્તરાને આશ્વાસના કરો. કારણ ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ અભિમન્યુ તો વિખ્યાત એવી ગતિને પ્રાપ્ત થયો. હું તો એમ કહું છું કે, હે વરાનને! બીજા પણ આપણા કુળમાં જે પુરૂષો છે તે સર્વ યશસ્વી એવા અભિમન્યુની ગતિને પ્રાપ્ત થાઓ. આજ એકલા મહારથિ તારા પુત્રે જે કર્મ કર્યું તેવું કર્મ અમે કરીયે અને આપણા સંબંધિઓ પણ કરો. એ રીતે શત્રુને દમન કરનાર મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ, પોતાની બેન સુભદ્રા, દ્રૌપદી તથા ઉત્તરાને પણ આશ્વાસના આપી અર્જુન પાસે જઇ હે રાજન્! રાજાઓ, બંધુઓ તથા અર્જુનને આજ્ઞા આપી પોતે અંતઃપુરમાં પધાર્યા, અને બીજા સર્વ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

ततोऽभ्यनुज्ञाय नृपान् कृष्णो बंधुंस्तथार्जुनं ।
विवेशांतःपुरे राजंस्ते च जग्मुर्यथालयं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सुभद्राप्रविलापे गुर्जरभाषायामष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

અધ્યાય ૭૯ મો. કૃષ્ણદારૂક સંવાદ.

संजय उवाच—ततोऽर्जुनस्य भवनं प्रविश्याप्रतिमं विभुः ।
स्पृष्ट्वांभः पुंडरीकाक्षः स्थंडिले शुभलक्षणे ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! ત્યાર પછી કમળ સરખાં નેત્રવાળા સમર્થ ભગવાને નિરૂપમ એવા અર્જુનના ઘરમાં પ્રવેશ કરી, જળના સ્પર્શ પૂર્વક શુભ લક્ષણવાળા સ્થંડિલમાં, વૈદૂર્યમણિ સરખા દર્ભની સુંદર શય્યા રચી, માલ્ય માંગલિક સુગંધી, દ્રવ્ય તથા લાજાદિકે કરી તેને શણગારી ચોતરફ ઉત્તમ આયુધ મૂકી અર્જુનને જળસ્પર્શ કર્યો; તે સમે વિનયવાન પરિચારકોએ રાત્રિએ કર્ત્તવ્ય એવું ત્ર્યંબક સંબંધિ બલિદાન તૈયાર કર્યું; તેથી પ્રસન્ન થયેલા અર્જુને, ગંધમાલ્યેકરી માધવ ભગવાનની પૂજા કરી તે નિશા સંબંધિ ઉપહાર તેની આગળ નિવેદન કર્યો. તે વખતે માનથી ગોવિંદ એવા ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, હે

પાર્થ ! કલ્યાણ વાસ્તે શયન કર ' તારૂં કલ્યાણ થાઓ, હું જાઉં છું,' એમ કહી દ્વારપાળ તથા ગ્રહણ કર્યાં છે આયુધ જેમણે એવા રક્ષણ કરનાર પુરૂષોને સ્થાપન કરી દારૂકની પાછળ શ્રીમાન્ એવા ભગવાને પોતાના શિબિર પ્રત્યે જઇ ઘણાંક કૃત્યને ચિંતન કરતાં શુભ્ર એવી શય્યામાં શયન કર્યું. એ રીતે યોગી, સર્વના ઇશ્વરના ઇશ્વર, મોટા યશવાળા, અર્જુનનું પ્રિય કરનાર, કલ્યાણ કરનાર વિષ્ણુ એવા ભગવાને, અર્જુન વાસ્તે શોક તથા દુ:ખને ટાળનાર અને તેજ તથા કાંતિને વધારનાર સર્વ વિધિ કર્યો. હે વિશાંપતે ! રાત્રિ પ્રત્યે પાંડવના શિબિરમાં કોઇને પણ નિંદ્રા આવી નહિ; અને સર્વને ઉજાગરો થયો. કારણ તેઓ રાત્રિવિષે ચિંતા કરતા હતા, તે કેવી રીતે કે, પુત્રના શોકથી સંતપ્ત થયેલા મહાત્મા ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુને એકદમ સિંધુરાજના વધની પ્રતિજ્ઞા કરી પણ પારકા શરીરને હણનાર મહાબાહુ ઇન્દ્રપુત્ર કેવી રીતે તે પ્રતિજ્ઞાને સફળ કરશે ? મહાત્મા એવા પાંડુપુત્ર અર્જુને એ તો કષ્ટરૂપ વિચાર કર્યો, કેમકે તે રાજા મહા પરાક્રમી છે, તથાપિ અર્જુન તે કરેલી પ્રતિજ્ઞાના પારને પામો. પુત્રના શોકને લીધે અર્જુને મોટી પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ભાઇઓ વિક્રાંત છે, સૈન્ય ઘણાં છે તથાપિ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રે સર્વ વૃત્તાંત તેને નિવેદન કરી દીધું; તોપણ તે સંગ્રામમાં સિંધુરાજાને હણી શત્રુગણને જીતી પોતાની કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો પાર પામી પાછા આવો. તેમ કાલ જો સિંધુરાજા મરે નહિ તો તે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરશે કારણ અર્જુન, અનૃત ભાષણ ક્યારેય કરેજ નહિ અને અર્જુન, એ રીતે પ્રતિજ્ઞા ન થવાથી નાશ પામે તો ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર કેમ રહે ? વાસ્તે આપણે કંઇ દત્ત કર્યું હોય, હોમેલું હોય વા જે કંઈ સત્કર્મ કર્યું હોય તે બધાના ફળરૂપ પુણ્યેકરી અર્જુન શત્રુઓને જીતજો અને એનો જય થજો. હે રાજન્ ! એ રીતે કહેતા, પાંડવોના જયને ઇચ્છતા તેમની એ રીતે મોટા કષ્ટેકરી તે રાત્રિ વ્યતીત થઈ. તે રાત્રિના મધ્યમાં જાગ્રત થયેલા જનાર્દન ભગવાન, અર્જુને કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરી દારૂક નામના પોતાના સારથિ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હણાયો છે બંધુ જેનો એવા પીડિત થયેલા અર્જુને 'કાલ સવારે જયદ્રથને હું મારીશ' એ રીતે પ્રતિજ્ઞા તો કરી પણ તે વૃત્તાંત સાંભળી સંગ્રામમાં જે રીતે અર્જુન જયદ્રથને ન મારી શકે, તે રીતે દુર્યોધન, મંત્રિયો સાથે વિચાર કરશે, અને એ સર્વ અને તેની અક્ષૌહિણી જયદ્રથની રક્ષા કરશે, તેમ પુત્રસહિત દ્રોણ, અસ્ત્રના પાર પામેલા છે માટે તેને રક્ષણ કરેલા જયદ્રથને દેવ તથા દાનવનો દર્પ હરનાર ઇન્દ્ર હોય તોપણ હણવા સમર્થ થાય નહિ. માટે હે દારૂક ! કાલ સવારે સૂર્યાસ્ત થવાથી અગાઉ જે રીતે અર્જુન જયદ્રથને મારે તેમ હું કરીશ; કારણ કુંતિપુત્ર અર્જુનથી મને સ્ત્રીયો, મિત્ર, જ્ઞાતિ, બાંધવ તથા બીજો કોઇ પણ વધારે પ્રિય નથી. હે દારૂક ! અર્જુન વિનાના આ લોકને હું મુહૂર્ત્ત માત્ર પણ જોવા સમર્થ નથી; માટે તેમ તે થાય પણ નહિ. હું પોતે અશ્વ તથા હસ્તિ સહિત એકદમ તે સર્વેને જીતી અર્જુન વાસ્તે કર્ણ તથા દુર્યોધન સહિત તેમને મારી પણ નાંખીશ. હે દારૂક ! કાલ સવારે અર્જુન વાસ્તે પરાક્રમ કરતા મારા વીર્યને ત્રિલોકી બધી જોશે. કાલ સવારે હજારો રાજાઓ તથા સેંકડો રાજકુમારોને અશ્વ, હસ્તિ તથા રથ સહિત હું નસાડીશ. હે દારૂક ! કાલે સવારે પાંડવ વાસ્તે ક્રોધ પામેલા મેં ચક્રે કરી મંથન કરેલી તથા પીડેલી દુર્યોધનની સેનાને તું દેખીશ. હે દારૂક ! દેવ સહિત, ગંધર્વ, પિશાચ, ઉરગ, રાક્ષસ, તથા સર્વ લોક અર્જુનનો હું સુહૃદ્ છું એ વાત કાલ જાણશે. અને જે અર્જુનનો દ્વેષ કરે છે તે મારો દ્વેષ કરે છે અને જે તેને અનુસરે છે તે મને અનુસરે છે. હે દારૂક ! એ રીતે તારે જરૂર કરી જાણવું. કારણ અર્જુન તો મારૂં અરધું

શરીર છે. હે દારૂક! આ રાત્રિ જાય અને સવાર થાય એટલે તારે સાવધાન થઇ શાસ્ત્ર પ્રમાણે કલ્પેલો ઉત્તમ મારો રથ લેઇ તેમાં કૌમોદકી ગદા, દિવ્યશક્તિ, ચક્ર, ધનુષ-બાણ તથા બીજા પણ સર્વ ઉપસ્કર મૂકી, ગરૂડ છે ધ્વજવિષે જેની એવા તે છત્ર સહિત રથમાં, સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખી છે કાંતિ જેમની એવી વિશ્વકર્માની કરેલી દિવ્ય સુવર્ણમય જાળે કરી શોભિતા શૈલ્ય, સુગ્રિવ, મેઘપુષ્પ તથા બલાહક નામના શ્રેષ્ઠ અશ્વ જોડી, કવચ પહેરેલો તું ઋષભ સ્વરે કરી પૂરેલો ભયંકર પાંચજન્યનો શબ્દ જ્યારે સાંભળે તે જ વખતે વેગથી મારી પાસે આવી ઉભો રહેજે. એટલે એકજ દિવસમાં ફોઇના દીકરા, ભાઇ અર્જુનનો ક્રોધ તથા તેનાં સર્વ દુઃખ હું ટાળી નાંખીશ; અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો જોતાં જે રીતે અર્જુન જયદ્રથને મારશે તે રીતે સર્વ ઉપાયે કરી હું યત્ન કરીશ. હે સારથે! જેના વધનો અર્જુન યત્ન કરશે તેના તેના વધની હું પણ ઇચ્છા રાખીશ; માટે જરૂર આજ અર્જુનનો જય થશે. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી દારૂકે કહ્યું કે, હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ! જેના સારથિપણાને તમો પ્રાપ્ત થયા છો તે અર્જુનનો જરૂર જય થશે. એનો પરાજય કેમ થાય? અને હે ભગવન્! પ્રાતઃકાલ થશે એટલે અર્જુનના જય વાસ્તે જે રીતે તમે આજ્ઞા કરો છો તે રીતે હું કરીશ.

> एवं चैतत्करिष्यामि यथा मामनुशाससि ।
> सुप्रभातामिमां रात्रिं जयाय विजयस्य हि ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णदारुकसंभाषणे गुर्जर-भाषायामेकोनसप्ततित्तमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

અધ્યાય ૮૦ મો. અર્જુનને આવેલું સ્વપ્ન.

संजय उवाच—कुंतीपुत्रस्तु तं मंत्रं स्मरन्नेव धनंजयः ।
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन् मुमोहाचिंत्य विक्रमः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! અચિંત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા પોતાની પ્રતિજ્ઞાની રક્ષા કરનાર કુંતિપુત્ર અર્જુન, તે મંત્રનું સ્મરણ કરતા નિદ્રાવશ થયા. શોકેકરી સંતપ્ત અને હનુમાન છે ધ્વજામાં જેની એવા ધ્યાન કરતા અર્જુનને સ્વપ્નમાં મોટા તેજવાળા વાસુદેવ ભગવાન સમીપ પધાર્યા. તેને જોઇ સામે પ્રત્યુત્થાન કરી અર્જુને તેમને આસન આપ્યું. કારણ ધર્માત્મા અર્જુન, ભક્તિ તથા પ્રેમને લીધે નિરંતર શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યુત્થાન કરતાજ હતા. તેણે આપેલા આસન ઉપર બેઠેલા, અર્જુનના નિશ્ચયને જાણનાર, મોટા તેજવાળા શ્રીકૃષ્ણ પોતા પાસે બેઠેલા તેને વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે પાર્થ! મનમાં ખેદ કર માં. કારણ અવશ્ય ભાવિકાર્યમાં સર્વ ભૂતને પ્રવર્તાવનાર કાળ દુર્જય છે. હે દ્વિપદાંવર! શું કરવા તું ખેદ કરે છે તે મને કહે. હે વિદ્વાનમાં શ્રેષ્ઠ! શોક કરવો નહિં. કારણ તે કરવાથી કાર્યનો નાશ થાય છે, માટે જે કરવાનું હોય તે કર. હે ધનંજય! શોકથી જે ચેષ્ટા રહિત થાય છે તેને તે શત્રુરૂપ થાય છે. શોચ કરનારના શત્રુઓ આનંદ પામે છે. બંધુઓ

દુઃખ પામે છે અને તે પોતે ક્ષય પામે છે; વાસ્તે તું શોચ કરવા યોગ્ય નથી. એવાં વાસુદેવનાં વચન સાંભળી પરાજય પામેલો નહિ એવો વિદ્વાન અર્જુન આવી રીતનું યથાર્થ વચન કહેવા લાગ્યો કે હે કેશવ! મારા પુત્રને હણનાર છે માટે બુદ્ધિએ કરીને એ દુરાત્માને હું કાલ્ય મારીશ. એ રીતે જયદ્રથના વધની મોટી પ્રતિજ્ઞા મેં કરી; પણ હે અચ્યુત! તે મારી પ્રતિજ્ઞાનો વિઘાત કરવા સારૂ, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ તથા સર્વ મહારથિઓએ રક્ષા કરેલા સિંધુરાજાને સર્વની પાછળ રાખવો એમ વિચાર કરેલો છે. માટે દુઃખેકરી જીતી શકાય નહિ એવી બાકી રહેલી અગિયાર અક્ષૌહિણી સેનાથી તથા સર્વ મહારથિઓથી વિંટાયલા દુરાત્મા સિંધુરાજા સામે જોવા પણ કેમ સમર્થ થઇશું? માટે હે કૃષ્ણ! હે કેશવ! દીર્ઘદૃષ્ટિથી જોતાં પ્રતિજ્ઞા પાર નહિ પડે અને તેમ થાય તો મારા સરખો કેમ જીવે? હે વીર! દુઃખના દ્વારભૂત પ્રતિજ્ઞાનું જૂઠું બોલવું થયું એમ ભાસે છે. તેમ દક્ષિણાયન હોવાથી સૂર્ય પણ જલદી અસ્ત થશે. અર્જુનનું શોકસ્થાનરૂપ એવું વૃત્તાંત સાંભળી ગરૂડ છે ધ્વજવિષે જેની એવા મોટા તેજવાળા કમળ સરખાં નેત્રથી શોભિતા શ્રીકૃષ્ણ પૂર્વાભિમુખે બેસી, જળનો સ્પર્શ કરી, સિંધુરાજાના વધ વાસ્તે પાંડુપુત્રને તેના હિત સારૂ આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા.

હે પાર્થ! જેણેકરી મહાદેવજીએ સંગ્રામમાં સર્વ દૈત્યોને માર્યા હતા તે સનાતન એવા પાશુપત નામના પરમાસ્ત્રને જો તું જાણતો હોઉં તો કાલ જયદ્રથને મારીશ. અને વિસ્મરણ થયો હોઉં તો મનેકરી તે વૃષભધ્વજ મહાદેવને શરણે જા; અને તે દેવનું મનથી ધ્યાન કરીશ તો ભકત એવો તું તેના પ્રસાદથી તે મોટા અસ્ત્રને પ્રાપ્ત થઇશ. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી પૃથ્વી ઉપર બેઠેલા અર્જુને જળનો સ્પર્શ કરી એકાગ્ર મનેકરી મહાદેવજીનું સ્મરણ કર્યું. ત્યાર પછી શુભ છે લક્ષણ જેનાં એવું બ્રાહ્મમુહૂર્ત્ત થયું. અર્જુને પોતાના આત્માને કેશવ ભગવાન સહિત ગગનમંડળમાં જોયો. તે પછી પુણ્યવાન હિમપર્વતની પાસે સિદ્ધ તથા ચારણે સેવિત એવો દેદિપ્યમાન મણિમાન પર્વત જોયો. ત્યાંથી વાયુ સરખો છે વેગ તથા ગતિ જેની એવા કેશવ સહિત અર્જુન આકાશમંડળને પ્રાપ્ત થયા. પછી સમર્થ એવા કેશવ ભગવાને દક્ષિણ ભુજવિષે ગ્રહણ કરેલા અર્જુન, અદ્‌ભુત છે દર્શન જેમનાં એવા ઘણાક પદાર્થોને જોતા જવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ધર્માત્મા એવા અર્જુને ઉત્તર દિશામાં શ્વેત પર્વત જોયો, પછી કુબેરના વિહાર કરવાના સ્થાનમાં કમળથી શોભિતી કમલિની જોઇ; અને નદીમાં શ્રેષ્ઠ એવી સ્ફટિક સરખા કાંકરાવાળી, સદા છે પુષ્પ તથા ફળ જેમાં એવાં વૃક્ષથી શોભિતી, પવિત્ર એવા આશ્રમ છે સમીપ જેની, મનોહર પક્ષિઓએ સેવેલી, આસપાસ રહ્યાં છે સિંહ, વ્યાઘ્ર તથા મૃગકુળ જેની એવી બહૂદકા ગંગા જોઇ. વળી પુષ્પિત એવા કલ્પવૃક્ષ તથા સુવર્ણ અને રૌપ્યમાન શિખરેકરી શોભિત, નાના પ્રકારની ઔષધિથી પ્રકાશમાન, કિન્નરના ગાનેકરી શબ્દાયમાન એવા મંદરાચળના પ્રદેશ જોયા. ત્યાંથી સ્નિગ્ધ એવા અંજન સમુદાય સરખા આકારવાળા કાળપર્વત પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયો. ત્યાંથી બ્રહ્મતુંગ, ત્યાર પછી બીજી નદી પ્રત્યે, ત્યાંથી બીજા દેશપ્રત્યે, ત્યાંથી ઉંચા એવા શતશૃંગ પ્રત્યે, પછી શર્યાતિના વનપ્રત્યે, ત્યાર પછી પવિત્ર એવા અશ્વશિરસ્થાન પ્રત્યે, ત્યાંથી આથરવણ મુનિના સ્થાનમાં, ત્યાંથી વૃષદંશશૈલેન્દ્રમાં, ત્યાર પછી અપ્સરાઓએ કરી સંકીર્ણ તથા કિન્નરોએકરી શોભિત એવા મંદળાચળ પ્રત્યે ગયો. તે પર્વતવિષે કૃષ્ણ સહિત જતા અર્જુને શુભ એવા ઝરણાંએ સેવિત, સુવર્ણાદિ ધાતુથી શોભિતી, ચંદ્રકિરણ સરખો છે પ્રકાશ તથા અંગ જેનું એવી, નગરોની માળા પહેરેલી, પૃથ્વી

તથા અદ્દભુત જેમનો આકાર છે એવા સમુદ્રોને પણ જોયા. એ રીતે વિસ્મય પામેલા અર્જુન કૃષ્ણ સહિત, ફેંકેલા બાણની પેઠે વળી આકાશ મંડળ પ્રત્યે ગયા; ત્યાં ગ્રહ, નક્ષત્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય, તથા અગ્નિના સરખી છે કાન્તિ જેની એવા પ્રકાશમાન પર્વતને જોયો. તે પર્વત પ્રત્યે જઇ પર્વતના અગ્રભાગવિષે વિરાજમાન, નિરંતર તપોનિષ્ઠ, પોતાના તેજેકરી હજારો સૂર્ય સરખા દેદિપ્યમાન, ત્રિશૂળ તથા જટા ધારણ કરેલા, ગૌર છે વર્ણ જેનો, વલ્કલ તથા મૃગચર્મનાં વસ્ત્ર પહેરેલા, હજારો નેત્રેકરી વિચિત્ર અંગવાળા, મહા પરાક્રમી, પાર્વતી તથા ભાસ્વર એવા ભૂત સંઘ સહિત હાસ્ય, નૃત્ય, હસ્ત પાદનું ચાલન તથા કોઇ વખતે શબ્દ કરતા બ્રહ્મવાદિ એવા ઋષિઓએ, દિવ્ય એવા સ્તવનેકરી સ્તુતિ કરેલા મહાત્મા વૃષભધ્વજને અર્જુને જોયા.

સર્વ ભૂતના રક્ષક ધનુષ ધરનાર અચ્યુત એવા તે વૃષભધ્વજને જોઈ ધર્માત્મા એવા વાસુદેવ ભગવાને અર્જુન સહિત સનાતન બ્રહ્મનું ઉચ્ચારણ કરતાં લોકના આદિ વિશ્વ છે કર્મ જેનું, એવા ઇશાન, અવિકાર, પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિના કારણરૂપ, ઉત્પત્તિ સ્થાન, આકાશ, વાયુ તથા તેજના અધિષ્ઠાનરૂપ, પૃથ્વ્યાદિકના સૃજનાર પ્રધાનરૂપ દેવ, દાનવ, યક્ષ તથા માનવને સિદ્ધિનું નિધાન, ચરાચરના સૃષ્ટા, સંહાર કરતા, કાળ સરખો છે કોપ જેનો, મહાત્મા શુક્ર તથા સૂર્યના ગુણનો છે ઉદય જે થકી એવા તેને, વાણી, મન, બુદ્ધિ તથા કર્મેકરી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા. પછી સૂક્ષ્મ એવા અધ્યાત્મપદની છે ઇચ્છા જેમને એવા વિદ્વાનો જેને પ્રાપ્ત થાય છે તે અજન્મા એવા કારણાત્મા મહાદેવની, શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન બેઉ શરણે ગયા; અને અર્જુન પણ સર્વ ભૂતના આદિ, ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનના ઉત્પન્ન કરનાર તેમને જાણી વારંવાર પ્રણામ કરવા લાગ્યા. ત્યારપછી પ્રસન્ન છે મન જેનું એવા મહાદેવજી આવ્યા. અને તે બેઉને ' આ નરનારાયણ છે' એમ જાણી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે નરશ્રેષ્ટો ! ભલે તમે આવ્યા. ખેદ, રહિત થઇ બેઠા થાઓ. હે વીરો ! શું તમારા મનનું ઇચ્છિત છે ? તે જલદી કહો. કારણ માટે તમે અહિં આવ્યા હો તે તમારૂં કામ હું કરૂં. તમારૂં જે શ્રેય હોય તે માગો, તે બધું હું તમને આપું. એવાં વૃષભધ્વજનાં વચન સાંભળી મોટી બુદ્ધિવાળા વાસુદેવ તથા અર્જુન બેઉ ઉઠી હાથ જોડી મહાદેવજીની, ભક્તિએ કરી તથા દિવ્યસ્તવને કરી અનિંદિત એવા મહાત્મા તે બેઉ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

ભવ, શર્વ, રૂદ્ર, વર આપનાર પશુના પતિ, ઉગ્ર, કપર્દિ, મહાદેવ, ભીમ, ત્ર્યંબક, શાંતિરૂપ ઇશાન, મૂરને હણનાર, અંધકાસુરને હણનાર, કુમારના ગુરૂ, નીલ છે ગ્રીવા જેની, વેધા, પિનાક ધનુષ ધરનાર, હવિષ્યરૂપ, સત્યસ્વરૂપ, તથા વ્યાપક એવા તમોને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. વિલોહિત, ધૂમ્ર, વ્યાધ, અનપરાજિત, નીલ શિખંડ, ત્રિશૂળ ધારણ કરનાર, દિવ્ય છે નેત્ર જેને, હોતા, પોતા, ત્રણ છે નેત્ર જેને, વસુરેતા, અચિંત્ય, અંબિકાના સ્વામિ, સર્વ દેવતાઓએ સ્તુતિ કરેલા, વૃષભધ્વજ, મુંડ, જટા ધારણ કરનાર, બ્રહ્મચારી, નિરંતર તપશ્ચર્યા કરનાર, સલિલરૂપ, બ્રહ્મણ્ય, અજિત, વિશ્વના આત્મા, વિશ્વના સૃષ્ટા, વિશ્વમાં વ્યાપ્ત થઇ વિરાજમાન, સેવન કરવા લાયક, ભૂત પ્રાણિના ઉત્પન્ન કરનાર, બ્રહ્મ છે મુખ જેનું, સર્વરૂપ, મોક્ષના હેતુ, કલ્યાણરૂપ, વાણીના પ્રવર્તક, પ્રજાના પતિ, વિશ્વના પતિ, મોટાઓના પતિ, સહસ્ત્ર છે મસ્તક તથા ભુજા જેને, મૃત્યુરૂપ, સહસ્ત્ર છે નેત્ર તથા પાદ જેને, અસંખ્ય છે કર્મ જેનાં હિરણ્યવર્ણ, હિરણ્યનું છે કવચ જેને, ભક્તને દયા કરનાર એવા તમને અમે વારંવાર પ્રણામ કરીએ છીએ; અને હે પ્રભો ! અમને વર આપો. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે અર્જુન સહિત વાસુદેવ ભગવાને અસ્ત્રની પ્રાપ્તિ સારૂ મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી તેને પ્રસન્ન કર્યા.

एवंस्तुत्वा महादेवं वासुदेवः सहार्जुनः ।
प्रसादयामास भवंतदाह्यस्त्रोपलब्धये ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वण्यर्जुनस्वप्ने गुर्जरभाषायां अशितित्तमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

અધ્યાય ૮૧ મો. શંકર સ્તુતિ-પાશુપતાસ્ત્ર પ્રાપ્તિ.

संजय उवाच—ततः पार्थः प्रसन्नात्मा प्रांजलिर्वृषभध्वजं ।
ददर्शोत्फुल्लनयनः समस्तं तेजसांनिधिं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! પ્રસન્ન છે આત્મા જેનો એવા પ્રફુલ્લિત નેત્રવાળા, બે હાથ જોડેલા અર્જુને તેજના નિધિરૂપ સર્વવ્યાપક વૃષભધ્વજને જોયા. અને વાસુદેવે નિવેદન કરેલા તે રાત્રિ સંબંધી ત્ર્યંબકબલિને પણ મહાદેવજીની સમીપ જોયું. ત્યારપછી પાંડુપુત્ર અર્જુને મનેકરી શ્રીકૃષ્ણ તથા મહાદેવજીની પૂજા કરી મહાદેવજીને કહ્યું કે, હે શંકર! હું દિવ્ય અસ્ત્રની ઇચ્છા રાખું છું. વરને ઇચ્છતા અર્જુનનાં એવાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીએ વાસુદેવ તથા અર્જુનને આવી રીતે કહ્યું કે, હે નરશ્રેષ્ઠો! તમો ભલે આવ્યા; અને જે કામનાથી તમો અહિં આવ્યા છો તે તમારા મનનું ઇચ્છિત મેં જાણ્યું, તે હું આપું છું. હે શત્રુસૂદનો! અહિં સમીપે અમૃતમય દિવ્ય સરોવર છે ત્યાં જેણે કરી સર્વ દૈત્યોને મેં યુદ્ધમાં પાડ્યા છે એ દિવ્ય ધનુષ તથા બાણ પૂર્વે મેં રાખેલાં છે ત્યાંથી હે કૃષ્ણો! બાણ સહિત ઉત્તમ ધનુષ લેઇ આવો. 'ઠીક બહુ સારૂં;' એમ કહી શૂરવીર તે બેઉ સર્વ પારિષદ સહિત દિવ્ય એવા ઐશ્વર્ય સત્વેકરી યુક્ત એવા તે દિવ્ય સરોવર પ્રત્યે જવા લાગ્યા. વૃષાંક એવા મહાદેવજીએ જે કહ્યું હતું, તે સર્વ અર્થ સાધનાર પવિત્ર એવા સરોવર પ્રત્યે અસંભ્રાંત એવા નરનારાયણ ઋષિ તે બેઉ ગયા. સૂર્યમંડળ સરખા તે સરોવરમાં વાસુદેવ તથા અર્જુને જળની અંદર એક ભયંકર સર્પ જોયો. તેટલામાં તેઓએ મોટી જ્વાળાઓનું વમન કરતો, અગ્નિ સરખી કાંતિવાળો, હજાર છે મસ્તક જેને, એવો બીજો શ્રેષ્ઠ સર્પ ત્યાં જોયો. તે વખતે વેદ જાણનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન હાથ જોડી વૃષભધ્વજને નમસ્કાર કરી શતરૂદ્રિયવેદ ભણતાં તે નાગોનું ઉપસ્થાન કરવા લાગ્યા. તે વખતે તે મોટા સર્પ રૂદ્રના માહાત્મ્યથી તે રૂપનો ત્યાગ કરી શત્રુને હણનાર એવાં ધનુષબાણરૂપ થઇ ગયા. ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા મહાત્મા તે બેઉએ રૂડી કાંતિવાળું તે ધનુષ ગ્રહણ કરી મહાત્માને આપ્યું. તેટલામાં પિનાક, તપના આધારભૂત બળવાન મહાદેવજીની બીજી મૂર્ત્તિરૂપ બ્રહ્મચારિએ મહાદેવજીના પાર્શ્વ ભાગમાંથી ઉત્પન્ન થઇ તે શ્રેષ્ઠ ધનુષ ગ્રહણ કરી સાવધાન થઇ બાણ સહિત તે ઉત્તમ ધનુષ વિધિથી આકર્ષણ કર્યું. તેની મૌર્વીનું આકર્ષણ તથા ધનુષ ધારણ જોઇ મહાદેવજીએ કહેલો મંત્ર સાંભળી અચિંત્ય પરાક્રમવાળા તેણે તે ગ્રહણ કરી લીધો. તેટલામાં અતિ બળવાન શૂરવીર, તથા સમર્થ એવા તે બ્રહ્મચારીએ ધનુષબાણ પાછાં તળાવમાં નાંખી દીધાં. તે સમે સ્મૃતિમાન અર્જુને પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીને જાણી વિચાર કર્યો કે, પૂર્વે અરણ્યમાં મહાદેવજીએ જે વર આપ્યો છે તેજ આ વર પ્રાપ્ત થયો; કારણ મહાદેવનું દર્શન

નિષ્ફળ નહિ જાય એવો અર્જુનનો મત જાણી પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીએ ઘોર એવું તે પાશુપત તથા પ્રતિજ્ઞાને પણ તું પાર પામીશ એમ વરદાન આપ્યું. એ રીતે મહાદેવજી થકી ફરીથી દિવ્ય એવા પાશુપતને પામી, થયાં છે રૂંવાં ઉભાં જેનાં એવો દુર્ધર્ષ અર્જુન, પોતાને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યો. પછી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા, પરમ હર્ષયુક્ત, મહાદેવે રક્ષણ કરેલા, શૂરવીર અર્જુન તથા કૃષ્ણ તે જ ક્ષણે પોતાના શિબિર પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયા. મહા અસુરને મારનાર મહાદેવજીએ અનુમત એવા અર્જુન તથા કેશવ, જંભાસુરના વધને ઇચ્છતા ઇન્દ્ર તથા વિષ્ણુ જેવા પ્રસન્ન થયા હતા તેવા પ્રસન્ન થયા.

तथा भवेनानुमतौमहासुरविघातिना ।
इंद्राविष्णू यथा प्रीतौजंभस्य वधकांक्षिणौ ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वण्यर्जुनस्य पुनःपाशुपतास्त्रप्राप्तौ गुर्जरभाषायामेकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

અધ્યાય ૮૨ મો. યુધિષ્ઠિરની તૈયારી.

**संजय उवाच—तयोः संवदतोरेवं कृष्णदारुकयोस्तथा ।
सात्यगाद्रजनीराजन्नथ राजान्वबुध्यत ॥ १ ॥**

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે રાજન્! એ રીતે શ્રીકૃષ્ણ તથા દારૂક બેઉને વાતો કરતાં તે રાત્રિ વ્યતિત થઇ ગઇ. ત્યારપછી રાજા પણ જાગૃત થયા. તે વખતે હાથથી તાલનો શબ્દ કરનાર, મધુપર્ક સમયે સ્વરિત ભણનાર માગધ લોક મંગળ ગાવા લાગ્યા. વૈતાલિક તથા સૂત પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરની સ્તુતિ કરતા હતા, નર્તક લોકો નૃત્ય કરતા હતા; અને રંજક છે સ્વર જેમનો એવા ગાયક લોકો કુરૂવંશની સ્તુતિવાળાં મધુર ગાન ગાતા હતા. તેમ મૃદંગ, ઝરઝર, ભેરી, પણવ, આનક, ગોમુખ, આડંબર, શંખ તથા દુંદુભિ એટલા એ અને બીજા પણ મોટા શબ્દવાળા સર્વ યુદ્ધવાદ્યને સારી રીતે શીખેલા કુશળ પુરૂષો અત્યંત પ્રસન્નતાથી વગાડતા હતા. તેમનો એકઠો મળેલો મેઘ સરખો મોટો શબ્દ, સ્વર્ગને સ્પર્શ કરતો હતો અને તેના શ્રવણેકરી ઉત્તમ એવી અમૂલ્ય શય્યામાં સુખેકરી સુતેલા યુધિષ્ઠિર રાજા પણ જાગ્રત થઈ ઉઠી પોતાનું નિત્ય કર્મ કરવા સારૂ સ્નાન ગૃહપ્રત્યે પધાર્યા, તેમને જોઇ શ્વેત વસ્ત્ર પહેરેલા, કર્યું છે સ્નાન જેમણે એવા તરૂણ અવસ્થાવાળા સ્નાન કરાવનારા અષ્ટોત્તરશતપુરૂષ, જળથી ભરેલા સુવર્ણના કુંભ લઇ સમીપ આવી ઉભા. તે સમયે નાનું વસ્ત્ર પહેરી ભદ્રાસન ઉપર સારી રીતે બેઠેલા યુધિષ્ઠિરે ચંદન સંયુકત અભિમંત્રણ કરેલા જળેકરી સ્નાન કર્યું. તે સમયે સારી રીતે શીખેલા બળવાન પુરૂષોએ સર્વૌષધ્યાદિકના કલ્કેકરી મર્દન કર્યા છે સર્વ અવયવ જેના એવા અને સુવાસિત દ્રવ્યયુક્ત સુગંધી જળેકરી ન્હાએલા યુધિષ્ઠિર રાજાએ મસ્તક સુકાવવા વાસ્તે રાજહંસ સરખી ધોળી ટોપી મસ્તક વિષે વીંટી લીધી. ત્યારપછી મહાબાહુ તે, હરિચંદનનો શરીરમાં લેપ કરી, માળા પહેરી, અહત વસ્ત્ર ધારણ કરી, પૂર્વાભિમુખે બેસી, હાથ જોડી, સત્પુરૂષના માર્ગનું અનુષ્ઠાન કરતા કુંતિપુત્ર તે, જપવા યોગ્યનો જપ કરી, નમ્રતાથી

અગ્ન્યાગારમાં પ્રવેશ કરી પવિત્ર સમિધ તથા મંત્રથી પવિત્ર એવી આહુતિએ કરી અગ્નિની પૂજા કરી તે ગૃહમાંથી બહાર નિકળ્યા. પછી પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે રાજા, બીજી ડેઢીમાં આવી, ત્યાં બેઠેલા વેદ જાણનાર, વૃદ્ધ, ઇન્દ્રિયે નિયમમાં રાખનાર, વેદના વ્રતમાં સ્નાત, અવભૃથ સ્નાન કરેલા, હજારો છે અનુચર જેમને, સૂર્યના ઉપાસક એવા અષ્ટ સહિત સહસ્ર શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોને જોઇ અક્ષત તથા પુષ્પેકરી સ્વસ્તિવાચન કરી પછી મંત્ર, ઘૃત, તથા અત્યંત મંગળરૂપ એવાં શ્રેષ્ઠ ફળ સહિત તે બ્રાહ્મણોને એક એક નિષ્ક સુવર્ણ આપી શણગારેલા સો અશ્વ, વસ્ત્ર, ઇષ્ટ એવી દક્ષિણા તથા દુઝણી વત્સસહિત, સુવર્ણનાં શૃંગવાળી રૂપાની ખરીવાળી કપિલા ગાયો આપી, તેમને પ્રદક્ષિણા કરી પછી સ્વસ્તિકશરાવ નામનાં પાત્ર, સુવર્ણના સંપુટિત અર્ઘપાત્ર, સુગંધિ પુષ્પની માળાઓ, જળેકરી પૂર્ણ કુંભ, પ્રજ્વલિત અગ્નિ, પૂર્ણ એવાં અક્ષતપાત્ર, રૂચિકર પદાર્થ, સંતોષકારક વસ્તુ, શણગારેલી સુંદર કન્યાઓ, દધિ, ઘૃત, મધુ, ઉદક, મંગળરૂપ પક્ષિઓ, બાકી પણ પૂજિત એવી વસ્તુઓને જોઇ તે સર્વને સ્પર્શ કરી કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર ત્યાંથી બહારને દરવાજે ગયા. તેમને જોઇ ચાકર લોકોએ મુક્તા તથા વૈદૂર્યમણિથી શોભિતું અમૂલ્ય આસ્તરણે કરી આસ્તીર્ણ વિશ્વકર્માનું કરેલું દિવ્ય શ્રેષ્ઠ સિંહાસન લેઇ આવી બીછાવ્યું. તે ઉપર વિરાજમાન થયેલા મહાત્મા યુધિષ્ઠિર વાસ્તે પ્રેષ્ય લોકો અમૂલ્ય સ્વચ્છ ભૂષણો લેઇ આવ્યા. મુક્તાના અભરણેકરી સુંદર વેષવાળા કુંતિપુત્ર ધર્મરાજાનું દ્વેષિયોને શોક વધારનાર એવું સુંદરરૂપ થયું. તે વખતે જેમના દાંડા સુવર્ણના છે, એવાં અત્યંત સુશોભિત ચંદ્રકિરણ સરખાં બે બાજુ થતાં ચામરે કરી જેમ વિદ્યુલ્લતાએ કરી મેઘ શોભે તેવા શોભતા હતા. સૂત લોકોએ સ્તુતિ કરેલા કુરૂનંદન યુધિષ્ઠિરને બંદિજન વંદન કરતા હતા અને ગંધર્વ ગાન કરતા હતા. ત્યાર પછી એક મુહૂર્તે રથોનો, રથના પાટાઓનો તથા અશ્વની ખરીઓનો મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. તે શબ્દ સાથે મળેલા હસ્તિયોના ઘંટાઓના શબ્દ, શંખના શબ્દ તથા મનુષ્યોના પગના શબ્દેકરી પૃથ્વી કંપવા લાગી. કુંડળ તથા કવચવાળાં બાંધ્યાં છે ખડ્ગ જેમણે એવા તરૂણ દ્વારપાળે ડેઢીમાં આવી પૃથ્વીપર ઘુંટણભર થઇ વંદન કરવા લાયક રાજાને મસ્તકથી પ્રણામ કરી મહાત્મા ધર્મરાજાને નિવેદન કર્યું કે ઋષિકેશ ભગવાન તમારી પાસે આવે છે. તે વાત સાંભળી પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેમણે 'ભલે પધાર્યા,' એમ કહી, માધવને અર્ઘ્ય તથા પરમ એવું આસન આપો એમ કહ્યું. ત્યારપછી વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણને પ્રવેશ કરાવી શ્રેષ્ઠ આસન ઉપર બેસાડી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે વિધિપુરઃસર તેમની પૂજા કરી.

ततः प्रवेश्य वार्ष्णेयमुपवेश्यवरासने ।
पूजयामास विधिवद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि युधिष्ठिरसज्जतायां गुर्जरभाषायां द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

અધ્યાય ૮૩ મો. અર્જુન પ્રશંસા.

संजय उवाच—ततो युधिष्ठिरो राजा प्रतिनंद्य जनार्दनं ।
उवाच परमप्रीतः कौंतेयो देवकीसुतं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! ત્યાર પછી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાએ દેવકીપુત્ર જનાર્દન ભગવાનને વખાણી આવી રીતે પૂછ્યું કે, હે મધુસૂદન! હે અચ્યુત! સુખેકરી તમારી રાત્રિ ગઇ અને તમારાં સર્વ જ્ઞાન પ્રસન્ન છે? યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી વાસુદેવે પણ યુક્ત હતું તે યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું; એટલામાં દ્વારપાળે સર્વ રાજવંશી આવેલા છે, એમ નિવેદન કર્યું. તે સાંભળી રાજાએ આજ્ઞા આપેલા તેણે તે સર્વ જનને પ્રવેશ કરાવ્યો. ત્યારે વિરાટ, ભીમસેન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, ચેદિપ, ધૃષ્ટકેતુ, મહારથિ દ્રુપદ, શિખંડિ નકુળ, તથા સહદેવ, ચેકિતાન, કેકય, કૌરવ્ય એવો યુયુત્સુ, પાંચાલ્ય, ઉત્તમૌજા, યુધામન્યુ, સુબાહુ, દ્રૌપદીના પુત્ર, એટલા એ અને બીજા પણ ઘણાક ક્ષત્રિયો, ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ, મહાત્મા યુધિષ્ઠિરનું ઉપસ્થાન કરી એટલે તેમને નમી સુંદર એવા આસન ઉપર સર્વ વિરાજમાન થયા. તેમાં મોટી કાંતિવાળા મહાત્મા મહા બળવાન શૂરવીર શ્રીકૃષ્ણ તથા સાત્યકિ યાદવ એ બેઉ એક આસન ઉપર વિરાજમાન થયા. એ રીતે બેઠેલા તે સર્વ સાંભળે તે રીતે યુધિષ્ઠિરરાજા કમળ સરખાં નેત્રવાળા મધુસૂદન શ્રીકૃષ્ણને સંબોધનથી બોલાવી આવી રીતે મધુર વચન કહેવા લાગ્યા કે, દેવતાઓ જેમ ઇન્દ્રનો આશ્રય કરે તેમ અમે એક તમારો આશ્રય કરી યુદ્ધમાં જય તથા શાશ્વત સુખની પ્રાર્થના કરીએ છીએ. હે કૃષ્ણ! અમારા રાજ્યનો વિનાશ, શત્રુઓએ કરેલું અમારૂં નિરાકરણ તથા અમને થયેલા વિવિધ પ્રકારના ક્લેશને તમે જાણો છો. હે ભક્તવત્સલ! હે મધુસૂદન! હે સર્વેશ! અમારૂં સર્વનું સુખ તથા સ્થિતિ પણ તમારે વિષે રહી છે, માટે હે વાર્ષ્ણેય! જે રીતે મારૂં મન તમારે વિષે રહે અને અર્જુને કરેલી પ્રતિજ્ઞા સત્ય થાય તે રીતે કરો. હે માધવ! તમો તે દુઃખરૂપી મોટા સમુદ્રથકી અમને તારો; અને સમુદ્રના પારને ઉતરવા ઇચ્છતા અમોને નાવરૂપ થાઓ. હે કૃષ્ણ! સંગ્રામમાં યત્ન કરતો સારથિ જે કામ કરી શકે, તે કામ શત્રુના વધવાસ્તે ઉદ્યુક્ત થયેલો રથિ પણ કરી શકે નહિ. હે જનાર્દન! હે મહાબાહો! જે રીતે સર્વ આપદ્ વિષે વૃષ્ણિઓને પાળો છો તેજ રીતે દુઃખથકી અમારી પણ રક્ષા કરવા તમે યોગ્ય છો, હે શંખ, ચક્ર, અને ગદાધર! અગાધ સમુદ્રમાં નાવ વગરના ડૂબેલા પાંડવોના નાવરૂપ થઇ ઉદ્ધાર કરો. હે દેવ! હે ઇશ! હે સનાતન! હે સંહાર કરનાર! હે વિષ્ણો! હે જિષ્ણો! હે કૃષ્ણ! હે વૈકુંઠપતિ! હે પુરૂષોત્તમ! હું તમને નમસ્કાર કરૂં છું. હે માધવ! નારદે તમને પુરાણપુરૂષ, ઋષિમાં શ્રેષ્ઠ, વર આપનાર, શાર્ઙ્ગ ધનુષ ધરનાર એવા શ્રેષ્ઠ કહ્યા છે માટે તે સત્ય કરો. એ રીતે સભામાં ધર્મરાજાએ જેને કહ્યું એવા કમળ સરખાં નેત્રવાળા બોલવામાં ચતુર ભગવાન મેઘ સરખી વાણીએકરી યુધિષ્ઠિરને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

હે યુધિષ્ઠિર! દેવતાઓ સહિત સર્વ લોકમાં જેવો અર્જુન ધનુષ ધરનાર છે તેવો બીજો કોઈ નથી. તેમ વીર્યવાન, અસ્ત્રસંપન્ન પરાક્રમી, મહા બળવાન, યુદ્ધમાં પ્રવીણ, સદા અમર્ષવાન, તેજેકરી સર્વથી અધિક, યુવાવસ્થાવાળો, બેલ સરખા ખભાથી શોભિતો, મહાબાહુ, શ્રેષ્ઠ સિંહ સરખી ગતિવાળો, અત્યંત શોભિતો અર્જુન, તમારા દ્વેષિઓને હણશે. કુંતિપુત્ર તે અગ્નિ જેમ કાષ્ઠને બાળે તેમ દુર્યોધનના સૈન્યને બાળે તેમ હું કરીશ. આજ અર્જુન પાપકર્મ કરનાર, ક્ષુદ્ર, અભિમન્યુને મારનાર સિંધુરાજાને બાણેકરી પાછો દેખાય નહિ એવે માર્ગે મોકલી દેશે. આજ ગૃધ્ર, શ્યેન, ચંડ એવા શિયાળ તથા પુરૂષને ખાનાર બીજા રાક્ષસો તેના માંસને ખાશે. ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓ તેના રક્ષક થશે તોપણ યુદ્ધમાં હણાયલો તે આજ

યમની રાજધાનીને પ્રાપ્ત થશે. આજ અર્જુન, સિંધુરાજાને મારી તમારી પાસે આવશે માટે હે રાજન્! ઐશ્વર્યને આગળ કરી શોક તથા જ્વર રહિત થાઓ.

निहत्य सैंधवं जिष्णुरद्यत्वानुपयास्यति ।
विशोको विज्वरो राजन् भव भूतिपुरस्कृत: ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि श्रीकृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायां त्र्यशीतितमोऽध्याय: ॥ ८३ ॥

અધ્યાય ૮૪ મો. અર્જુનનું રણે ચઢવું.

संजय उवाच—तथा तु वदतां तेषां प्रादुरासीद्धनंजय: ।
दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठं राजानं ससुहृद्गणं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! તે રીતે તેઓ વાતો કરે છે એટલામાં સુહૃદ્ગણ સહિત ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ રાજાને જોવાને ઇચ્છતા અર્જુન ત્યાં આવ્યા. સુંદર દોઢીમાં આવી યુધિષ્ઠિરને અભિવંદન કરી આગળ ઉભેલા અર્જુનને પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજા, એ હાથથી મળી તેમનું મસ્તક સુંઘી કલ્યાણયુક્ત આશિષ આપી આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે અર્જુન! તારી શોભા ઘણી સારી લાગે છે તથા જનાર્દન એવા ભગવાન પ્રસન્ન છે, તેથી હું એમ જાણું છું કે જરૂર સંગ્રામમાં તારો આજ જય થશે. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી અર્જુને કહ્યું કે, કેશવ ભગવાનના પ્રસાદથી ઉત્તમ એવું મહા આશ્ચર્ય મેં જોયું. એમ કહી જેવી રીતે જોયું હતું તેવી રીતે મહાદેવ સાથે સમાગમાદિકનું વૃત્તાંત સંબંધિઓને આશ્વાસના કરવા સારૂ યથાર્થ કહી બતાવ્યું. તે સાંભળી વિસ્મય પામેલા સર્વ રાજાઓએ મસ્તકથી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી મહાદેવજીને નમસ્કાર કરી 'ઘણું સારૂં' 'ઘણું સારૂં' એમ કહ્યું. ત્યારપછી ધર્મરાજાએ આજ્ઞા કરેલા સર્વ સંબંધીઓ તૈયાર થઇ પ્રસન્નતાથી જલદી યુદ્ધ વાસ્તે નિકળ્યા. તેમજ સાત્યકિ, અચ્યુત ભગવાન તથા અર્જુન પણ યુધિષ્ઠિરને પ્રણામ કરી પ્રસન્ન થઇ તેમના શિબિરથી બહાર નિકળ્યા. ત્યારપછી કોઇથી સહન થાય નહિ એવા શૂરવીર સાત્યકિ, યાદવ તથા જનાર્દન ભગવાન એક રથેકરી અર્જુનના નિવાસસ્થાન પ્રત્યે ગયા. ત્યાં જઇ હૃષિકેશ એવા ભગવાને સૂતની પેઠે રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનનો હનુમાનનું ચિન્હ છે જેમાં એવો રથ સંગ્રામમાં જવા તૈયાર કર્યો. તપાવેલા સુવર્ણ સરખી છે પ્રભા જેની એવો મેઘ સરખા શબ્દવાળો તૈયાર કરેલો તે શ્રેષ્ઠ રથ પ્રાતઃકાલનો સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. તે પછી સજ્જ કરી છે સામગ્રી જેણે એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ ભગવાને કર્યું છે આન્હિક જેણે એવા અર્જુનની સમીપ તે રથ નિવેદન કર્યો. સુવર્ણનું કવચ તથા ધનુષબાણ ધારણ કરેલા, લોકમાં શ્રેષ્ઠ અને તપ, વિદ્યા તથા વયે કરી વૃદ્ધ, ક્રિયાવાન, અને જિતેંદ્રિય પુરૂષોએ જયરૂપ આશિષ સાથે સ્તુતિ કરેલા તેજસ્વી અર્જુને જૈત્ર એવા સાંગ્રામિક મંત્રે કરી અભિમંત્રણ કરેલા તે રથને પ્રદક્ષિણા કરી સૂર્ય જેમ ઉદયાચળ પર આરોહણ કરે, તેમ મહારથ પ્રત્યે આરોહણ કર્યું. તે સમયે સુવર્ણના રથમાં બેઠેલો, સુવર્ણના કવચાદિકથી વિંટા-

ચેલો, રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન, મેરૂ પર્વત પર રહેલો સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. તે પછી શર્યાતિના યજ્ઞમાં આવેલા ઇન્દ્રદેવની પાછળ જેમ અશ્વિનીકુમાર આરોહણ કરે તેમ સાત્યકિ, યાદવ તથા જનાર્દન ભગવાને આરોહણ કર્યું. પછી ઘોડા હાંકવામાં ચતુર ગોવિંદ ભગવાને વૃત્રાસુરને મારવા જતા ઇન્દ્રના ઘોડાઓની રાશે ને જેમ તેનો સારથિ માતલિ ગ્રહણ કરે તેમ અર્જુનના ઘોડાઓની રાશ ગ્રહણ કરી સાત્યકિ તથા જનાર્દન ભગવાન સહિત શ્રેષ્ઠ રથમાં બેઠેલો અર્જુન, બુધ તથા શુક્ર સહિત આકાશમાં રહેલો અંધકાર ટાળનાર ચંદ્ર શોભે તેમ શોભતો હતો. વરૂણ તથા મિત્ર સહિત ઇન્દ્ર જેમ તારકામય સંગ્રામમાં ગયો હતો, તેમ શત્રુ સમુદાયને હણનાર સૈંધવના વધને ઇચ્છતો સાત્યકિ તથા જનાર્દન સહિત અર્જુન સંગ્રામ કરવા ગયો. તે વખતે સંગ્રામ પ્રત્યે જતા શૂરવીર અર્જુનની માગધ લોકો વાદિત્રના શબ્દ તથા શુભ એવાં માંગલિક સ્તવને કરી સ્તુતિ કરતા હતા. જયરૂપ આશિષ તથા પુણ્યાહયુક્ત વાદિત્રના શબ્દ સાથે મળેલો સૂત તથા માગધનો શબ્દ, તેમને હર્ષ વધારનાર થતો હતો. તેની પાછળ પવિત્ર ગંધને વહેનાર સુંદર વાયુ અર્જુનને હર્ષ કરતો તથા શત્રુઓને શોષણ કરતો હતો. તે જ ક્ષણે જયને આપનાર શુભ એવા વિવિધ પ્રકારના ઘણાક શકુન પાંડવોને થવા લાગ્યા. તમારાઓને તેથી વિપરીત થવા માંડ્યા. તે સમયે જયને આપનાર તે નિમિત્તને જોઇ અર્જુને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વરતનાર મોટા ધનુષવાળા સાત્યકિને કહ્યું કે, હે શિનિપુંગવ ! હે યુયુધાન ! જેવાં આ ચિન્હ દેખાય છે તે જોતાં તો આજ યુદ્ધમાં આપણો જરૂર કરી જયજ દેખાય છે. માટે જે ઠેકાણે યમલોક પ્રત્યે જવા ઇચ્છતો સિંધુરાજા મારૂં પરાક્રમ જોવાની વાટ જુવે છે ત્યાં હું જઇશ. પણ સિંધુરાજાનો વધ જેમ મારે તેમ પરમ કૃત્ય છે તેમજ ધર્મરાજાનું રક્ષણ પણ અત્યંત મોટું કૃત્ય છે. વાસ્તે હે મહાબાહો ! આજ તું રાજાનું પરિપાલન કર. કારણ જેવી મારાથી રક્ષા બને તેવીજ તારાથી બની શકે તેમ છે. સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર હોય તોપણ શું ? યુદ્ધમાં વાસુદેવ સરખા તને પરાજય પમાડે એવા કોઇ પણ યોદ્ધાને લોકમાં હું જોતો નથી. હે નરર્ષભ ! મહારથિ તું અથવા પ્રદ્યુમ્ન એમાંથી એક યુધિષ્ઠિરની રક્ષાનો ભાર ગ્રહણ કરો તો હું નિશ્ચિંત થઇ સિંધુરાજાને હણવા સમર્થ થાઉં. હે સાત્વત ! કોઈ રીતે બીજાની અપેક્ષા ન રહે તે રીતે સર્વાત્મભાવથી તારે રાજાની રક્ષા કરવી. તેમ જ્યાં મહાબાહુ વાસુદેવ રહ્યા છે અને જ્યાં હું છું ત્યાં કોઈ જાતની વિપત્તિ થાયજ નહિ, એમ જેને અર્જુને કહ્યું છે, એવો પારકા વીરને હણનાર સાત્યકિ 'ઠીક તેમ કરીશ;' એમ કહી જ્યાં યુધિષ્ઠિર હતા ત્યાં તેમની રક્ષા વાસ્તે ગયો.

एवमुक्तस्तु पार्थेन सात्यकिः परवीरहा ।
तथेत्युक्त्वा गमत्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ।

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वण्यर्जुनवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

અધ્યાય ૮૫ મો. ધૃતરાષ્ટ્રની ચિંતાતુરતા.

जयद्रथवधपर्व.

धृतराष्ट्र उवाच—श्वोभूते किमकार्षुस्ते दुःखशोकसमन्विताः ।
अभिमन्यौ हते तत्र के वा युद्धचंत मामकाः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! અભિમન્યુ હણાયા પછી દુઃખ તથા શોક સંયુક્ત પાંડવોએ બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલ થયા પછી શું કર્યું ? અને મારી તરફના કોણ યુદ્ધ કરતા હતા; અર્જુનના કર્મને સારી રીતે જાણનાર કૌરવો તેનો અપરાધ કરી પછી નિર્ભય કેમ રહ્યા, તે તું મને કહે ? પુત્રના શોકથી સંતપ્ત, મૃત્યુની પેઠે ક્રોધાયમાન, પુરૂષમાં સિંહરૂપ સંગ્રામ વિષે આવતા અર્જુનને મારી તરફના કેમ જોઇ શકયા ? હનુમાન છે ધ્વજા વિષે એવો, મોટા ધનુષને હલાવતો, પુત્રના વધથી દુઃખિત થયેલા તેણે મારી તરફનાઓને શું કર્યું ? હે સંજય ! આજ સંગ્રામમાં દુર્યોધનને મોટો કલેશ છે, એમ સાંભળ્યું છે તેથી મને આનંદ થતો નથી વાસ્તે દુર્યોધનનું શું વૃત્તાંત છે તે પણ મને કહે ? મનને ગ્રહણ કરવા લાયક શ્રવણેંદ્રિયને સુખ દેનાર એવા સિંધુરાજાના શિબિર પ્રત્યે જે શબ્દ થતા હતા તે બધા આજ સંભળાતા નથી. તેમ મારા પુત્રના શિબિર પ્રત્યે આજ સ્તુતિ કરનાર સૂત તથા માગધ સમુદાય તથા નૃત્ય કરનારના શબ્દ પણ સંભળાતા નથી. જે શબ્દે કરી નિરંતર મારા કાન શબ્દાયમાન થતા હતા તે ધૈર્યવાન સોમદત્તના શિબિર પ્રત્યે થતા દીન જનોના શબ્દને પણ આજ હું સાંભળતો નથી. હે તાત ! પૂર્વે જ્યાં ઉત્તમ એવા શબ્દ સાંભળતો હતો તે મારા પુત્રના શિબિરને આજ પુણ્યહીન હું આર્તસ્વરે કરી શબ્દાયમાન તથા ઉત્સાહ રહિત હોય એવા અનુમાનું છું. તેમજ વિવિંશતિ, દુર્મુખ, ચિત્રસેન, વિકર્ણ, તથા બીજા મારા પુત્રોનો પણ પૂર્વના જેવો આજ ઉત્તમ શબ્દ સંભળાતો નથી; અને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય એ ત્રણ જાતિના શિષ્ય જેની સેવા કરે છે, તેમ વિતંડા એટલે પોતાનો પક્ષ જુઠો હોય તોપણ તેનું સ્થાપન કરવું, પરસ્પર ભાષણ, જલદી વાદિત્રનું વાદન, તથા વિવિધ પ્રકારનાં ઇષ્ટ એવાં ગાનેકરી રાત્રિ દિવસ જે ક્રીડા કરે છે; અને ઘણાક એવા કૌરવો પાંડવ તથા સાત્વતોએ સેવન કરેલા મારા પુત્રના આશ્રયભૂત, મોટા ધનુષવાળા દ્રોણપુત્રના ઘર વિષે પણ પૂર્વના જેવો આજ ઉત્તમ શબ્દ સંભળાતો નથી. તેમ તેની પાસે ગાન કરનાર તથા નૃત્ય કરનારનો પણ શબ્દ સંભળાતો નથી. તેમજ વિંદ, અનુવિંદ તથા કેકયના શિબિર પ્રત્યે પણ સાયંકાળે જે મોટો ઉત્સવ સંભળાતો હતો તે આજ સંભળાતો નથી. હે તાત ! નિરંતર પ્રમુદિત એવા નૃત્ય કરતા ગણોનો તાલ તથા ગીતનો મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો તે આજ સંભળાતો નથી. સાત વંશનો વિસ્તાર કરનાર, યજન કરાવનાર, શાસ્ત્રના નિધિરૂપ બ્રાહ્મણો, સોમદત્ત પુત્રની પ્રશંસા કરતા હતા, તેમનો પણ આજ શબ્દ સંભળાતો નથી. દ્રોણના તંબુમાં નિરંતર પ્રત્યંચાનો શબ્દ, વેદઘોષ અને તોમર, ખડ્ગ તથા રથનો શબ્દ થતો હતો તેને પણ આજ હું સાંભળતો નથી. તેમ નાના પ્રકારના દેશનાં સંગીત તથા વાદિત્રોનો જે મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો તે પણ આજ સંભળાતો નથી. એ બધું તારા કહેવાથી તેમજ છે, એમ હું જાણું છું. હે સૂત ! જ્યારે શાંતિને ઇચ્છતા અચ્યુત એવા જનાર્દન સર્વ ભૂતને દયા કરવા વાસ્તે ઉપલવ્યથી પધાર્યા હતા તેજ વખતે મંદ એવા દુર્યોધનને મે કહ્યું હતું કે હે પુત્ર ! વાસુદેવે

કહેલા ઉપાયે કરી પાંડવ સાથે શાંતિ કર; કેમકે વાસુદેવનું કહ્યું કરવું એ યોગ્ય છે, એમ હું માનું છું. હે દુર્યોધન ! તે તું અતિક્રમણ કર માં. અને કદી હિત વાસ્તે શાંતિની યાચના કરતા કેશવ ભગવાનનો અનાદર કરી તેમ તું કરીશ નહીં તોપણ સંગ્રામમાં તારો જય નહિ થાય, એમ મેં કહ્યું, તોપણ અનુકૂળ એવાં વાક્ય ભાષણ કરતા સર્વ ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા દાશાર્હ ભગવાનનાં વાક્ય માનવામાં આવ્યાં નહિ. એ રીતે કાળે આકર્ષણ કરેલો દુર્મતિવાળો તે, મારાં વચનનો અનાદર કરી દુઃશાસન તથા કર્ણના મનને અનુસર્યો. તેમ હે સંજય ! દ્યૂત વખતે પણ મેં કહ્યું કે હું દ્યૂતને નથી ઇચ્છતો, વિદુર પણ તેને નિંદે છે. તેમજ સૈંધવ, ભીષ્મ, શલ્ય, ભૂરિશ્રવા, પુરૂમિત્ર, જય, અશ્વત્થામા, કૃપ તથા દ્રોણ પણ દ્યૂતને ઇચ્છતા ન હતા, માટે હે સંજય ! એટલાના મતને અનુસરી અને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પુત્રે જો દ્યૂત ક્રીડા ન કરી હોત તો જ્ઞાતિ, મિત્ર તથા સુહૃદ્ સહિત ઘણા કાળ સુધી પોતે સુખે કરી જીવતે; અને હવે તો સરળ, મધુર સંભાષણ કરનાર, જ્ઞાતિ તથા બંધુનું પ્રિય બોલનાર, કુલીન, સંમત તથા પ્રાજ્ઞ એવા પાંડવ સુખને પ્રાપ્ત થશે. કારણ નિરંતર ધર્મની અપેક્ષા રાખનાર પુરૂષ, આ લોક તથા પરલોકમાં સર્વ ઠેકાણે કલ્યાણને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ તે પાંડવ પૃથ્વી લેવામાં સમર્થ છે અને તેને ભોગવવા પણ તે યોગ્ય છે; કારણ સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વી તેમના બાપદાદાનીજ છે. તેમ પાંડવો કહેવા પ્રમાણે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્ત્તમાન છે. શલ્ય, સોમદત્ત, મહાત્મા ભીષ્મ, દ્રોણ, વિકર્ણ બાલ્હીક, કૃપ, એટલા મારા સંબંધી એ અને બીજા પણ જે વૃદ્ધ એવા મહાત્મા ભરતો છે. તારે વાસ્તે તેમના કહેવા પ્રમાણે વરતશેજ. એમાં સંશય નહિ. કરાણ તેઓમાંથી તેમને અન્યથા કહે એવો તું કોને માને છે ? કોઇ પણ તેવો નથી. પ્રથમ તો શ્રીકૃષ્ણ કદી પણ ધર્મનો ત્યાગ કરે નહિ. બીજા પણ તેમનેજ અનુસરનાર છે. તેમ ધર્માત્મા એવા શૂરવીર પાંડવો તો ધર્મ સહિત મારા વચનને પણ અન્યથા કરે નહિ. હે સૂત ! એ રીતે કહી પુત્રને મેં ઘણી રીતે સમજાવ્યો તોપણ મૂઢ એવા તેણે મારાં વચન સાંભળ્યાં નહિ, તેથી કાળજ વિપરીત છે એમ હું માનું છું. જે ઠેકાણે ભીમસેન, અર્જુન, વૃષ્ણિવીર સાત્યકિ, ઉત્તમૌજા, પાંચાલ્ય, દુર્જય એવો યુધામન્યુ, દુર્ધર્ષ એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પરાજય પામેલો નહિ એવો શિખંડિ, અશ્મક, કેકય, ક્ષત્રવર્મા, સૌમકિ, ચૈદ્ય, ચેકિતાન, કાશિરાજનો પુત્ર અભિમૂ, દ્રૌપદિના પાંચ પુત્ર, વિરાટ, મહારથિ દ્રુપદ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ નકુળ સહદેવ એટલા યોદ્ધાઓ અને મધુસૂદન ભગવાન સહાય મંત્રિ છે, દિવ્ય અસ્ત્ર જાણનાર એટલાઓ સાથે આ લોકમાં દુર્યોધન, કર્ણ, શકુનિ, તથા દુઃશાસન વિના જીવવાને ઇચ્છતો બીજો કોણ પુરૂષ યુદ્ધ કરે ? અથવા તેમને સહન પણ કરે ? આ ચારજ કરે પાંચમાતે હું જોતો નથી. જ્યાં હાથમાં ચાબુક લેઇ વિશ્વકૃસેન ભગવાન સારથિપણું કરે છે અને કવચ પહેરેલો અર્જુન યોદ્ધો છે તેમનો પરાજય હોયજ નહિ. તેમ પુરૂષમાં સિંહરૂપ ભીષ્મ તથા દ્રોણ બેઉ હણાયા એ રીતે તું કહે છે, માટે તેમ થવાથી વિદુરનાં કહેલાં વાક્ય યાદ કરી મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે એમ હું માનું છું. તેમજ અર્જુન તથા સાત્યકિએ પરાભવ પમાડેલી સેનાને જોઇ તથા રથ ઉપર બેસવાનાં સ્થાનકોને શુન્ય જોઇને મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ હું માનું છું. હવે તો વસંતઋતુમાં વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલો મોટો અગ્નિ જેમ સુકા ઘાસના સમુદાયને બાળે તેમ અર્જુન મારી સેનાને બાળશે. હે સંજય ! તું કુશળ છે, વાસ્તે તે બધું મને કહે. હે તાત ! અભિમન્યુ હણાયા પછી કર્યો છે અર્જુનનો અપરાધ જેમણે એવા તમો સાયંકાળે તંબુ પ્રત્યે આવ્યા તે વખતે તમારૂં મન કેવું થતું હતું ? તે મને કહે. હે તાત ! યુદ્ધમાં અપ-

ક્યાં છે ?' માની ભીમસેન ક્યાં છે ?' અને 'તેમના બીજા સંબંધિઓ ક્યાં છે ?' એ રીતે પોકારતા સંગ્રામમાં તે તે ઠેકાણે વિચરતા હતા. વેગવાન્ દ્રોણાચાર્ય શંખ વગાડી ઘોડાઓને ઉતાવળા કરી સર્વ ઠેકાણે તે સર્વને ઉભા રાખતા હતા. સંગ્રામ જોઇ આનંદ પામનાર તે સર્વ સૈન્ય ઉભું રહ્યા પછી હે મહારાજ ! દ્રોણાચાર્યે જયદ્રથને કહ્યું કે, હે સિંધુરાજ ! તું, સોમદત્તિ, મહારથિ કર્ણ, અશ્વત્થામા, શલ્ય, વૃષસેન તથા કૃપાચાર્ય એક લાખ અશ્વ, સાઠ હજાર રથ, મદઝરતા ચૌદ હજાર હસ્તિ અને કવચવાળા એકવીશ હજાર પાયદળને લઇ છ કોશ દૂર જઇ સ્થિતિ કરો, તેમ કરવાથી ત્યાં ઉભેલા તમને ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓ પણ સહન કરવા સમર્થ થશે નહિ, ત્યારે સર્વ પાંડવો તો ક્યાંથી થાય ? હે સૈંધવ ! તું સ્વસ્થ થા. દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી સિંધુરાજ, જયદ્રથ, કવચવાળા આયુધ સહિત ઘોડેસ્વાર ગાંધાર તથા યોદ્ધાઓ સહિત તે સ્થાનકે ગયો. હે રાજેન્દ્ર ! ચમરી છે શિરોભૂષણે જેમને એવા સુવર્ણથી શોભિતા, જયદ્રથના સર્વ અશ્વ સાત હજાર હતા; અને બે હજાર બીજા સિંધુદેશના અશ્વ હતા, ચતુર માવત જેમની ઉપર બેઠેલા છે એવા મદોન્મત્ત ભયંકર રૂપવાળા, કવચવાળા, ભયંકર છે કર્મ જેમનું એવા પંદરસો હસ્તિ લેઇ તમારો પુત્ર દુર્મર્ષણ સર્વ સૈન્યના અગ્રભાગમાં યુદ્ધ વાસ્તે ઉભો રહ્યો. ત્યારપછી દુઃશાસન તથા વિકર્ણ નામના તમારા બે પુત્ર સિંધુરાજાની અર્થસિદ્ધિ વાસ્તે સેનાના અગ્રભાગમાં ઉભા રહ્યા હતા; અને ત્યાં દ્રોણાચાર્યે ચક્રવ્યૂહ છે ગર્ભમાં જેને એવો શકટવ્યૂહ, નાના પ્રકારના શૂરવીર રાજાઓ, રથ, અશ્વ, ગજ તથા પાયદળના ઓઘ તે તે સ્થાનકે ઉભા રાખી રચેલો હતો. એની દીર્ઘતા ચોવીશ કોશમાં હતી અને પશ્ચાર્દ્ધનો વિસ્તાર દશ કોશમાં હતો તે વ્યૂહના પશ્ચાર્દ્ધમાં કોઇથી ભેદી શકાય નહિ એવો પદ્મવ્યૂહ રચેલો હતો અને તે પદ્મવ્યૂહના ગર્ભમાં ગૂઢ એવો સૂચિવ્યૂહ કર્યો હતો. એ રીતે મોટો વ્યૂહ રચી દ્રોણાચાર્ય ઉભા હતા. મોટા ધનુષવાળો કૃતવર્મા તે સૂચિમુખ નામના વ્યૂહમાં ઉભો હતો હે મારિષ ! તે પછી ક્રમે કરી કાંબોજ, જલસંધ, દુર્યોધન તથા કર્ણ ઉભેલા હતા. ત્યારપછી પાછા ન ફરનાર એવા એક લક્ષ યોદ્ધાઓ શકટવ્યૂહના અગ્રભાગમાં તેની રક્ષા વાસ્તે ઉભા હતા. તેમની પાછળ સૂચિવ્યૂહની પાસે મોટા સૈન્યથી વિંટાયલો જયદ્રથ રાજા ઉભો હતો. હે રાજેન્દ્ર ! તે શકટવ્યૂહના મુખ વિષે પોતે દ્રોણાચાર્ય ઉભા, એની પાછળ ભોજ ઉભો, એ રીતે એ વ્યૂહની પોતે રક્ષા કરતો હતો. શ્વેત છે કવચ, વસ્ત્ર તથા સંગ્રામમાં પહેરવાની ટોપો જેમની એવા મોટી છાતી તથા હાથવાળા દ્રોણાચાર્ય, ધનુષ ખેંચી ક્રોધાયમાન થયેલા કાળની પેઠે ઉભા હતા. તે વખતે પતાકાથી શોભિતા લાલ ઘોડાવાળા અને વેદી તથા કાલિયાર મૃગનું ચર્મ છે ધ્વજા વિષે જેને એવા દ્રોણના રથને જોઇ કૌરવો અત્યંત પ્રસન્ન થતા હતા. ક્ષોભ પામેલા સમુદ્ર સરખા દ્રોણે રચેલા તે વ્યૂહને જોઇ સિદ્ધ તથા ચારણના સમુદાયને અત્યંત વિસ્મય થતો હતો. સર્વ પ્રાણિયો પણ દ્રોણે રચેલા એ વ્યૂહને પર્વત, સમુદ્ર તથા વન સહિત નાના દેશે કરી આકુલ સમગ્ર પૃથ્વીને ગળે એવો છે, એમ માનતા હતા. ઘણાક છે રથ, મનુષ્ય, અશ્વ, પાયદળ તથા હસ્તિઓ જેમાં શત્રુઓને ભય આપનાર છે શબ્દ જેનો, આશ્ચર્યરૂપ, શત્રુઓના હૃદયને ભેદનાર એવા દ્રોણે રચેલા મોટા શકટવ્યૂહને જોઈ દુર્યોધન રાજા આનંદને પ્રાપ્ત થયો હતો.

बहुरथमनुजाश्वपत्तिनागं प्रतिभयनिःस्वनमद्भुतानुरूपं ।
अहितहृदयभेदनं महद्वै शकटमवेक्ष्य कृतं ननंद राजा ।

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कौरवव्यूहनिर्माणे गुर्जरभाषायां सप्तशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

અધ્યાય ૮૮ મો. અર્જુનનો રણ પ્રવેશ.

संजय उवाच—ततो व्यूढेष्वनीकेषु समुत्क्रुष्टेषु मारिष।
ताड्यमाना सुभेरीषु मृदंगेषु नदत्सु च ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે મારિષ! પછી વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલાં સૈન્ય મોટેથી પોકાર કરવા લાગ્યાં અને ભેરી તથા મૃદંગના શબ્દ શરૂ થયા. તેમજ સૈન્ય તથા વાદિત્રોનો શબ્દ થવા માંડયો અને રૂંવાં ઉભાં થાય એવા શંખના શબ્દ પ્રવર્ત્તમાન થયા. યુદ્ધ કરવા ઇચ્છિતા ભરતો પ્રહાર કરવા લાગ્યા. રૌદ્ર મુહૂર્ત્ત પ્રાપ્ત થયું તે વખતે સંગ્રામમાં અર્જુન દેખાયો. હે ભારત! તે વખતે અર્જુનની આગળ હજારો કાગ તથા બગલા ક્રીડા કરતા હતા. ભયંકર શબ્દ સહિત પ્રજ્વલિત હજારો ઉંબાડીયાં પડતાં હતાં, સમગ્ર પૃથ્વી પણ ચલાયમાન થતી હતી, અને કુંતિપુત્ર અર્જુન સંગ્રામમાં આવ્યો તે વખતે કાંકરાનો છે વરસાદ જેમાં એવા શબ્દ સહિત રૂક્ષવાયુ ચોતરફ વાવા લાગ્યા. પ્રાજ્ઞ નકુળ પુત્ર શતાનિક અને પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એ બેઉ પાંડવના સૈન્યની વ્યૂહ રચના કરતા હતા. તે વખતે તમારો પુત્ર દુર્મર્ષણ, હજાર રથ, સો હસ્તિ, ત્રણ હજાર અશ્વ અને દશ હજાર પાયદળ સહિત સાર્દ્ધ સહસ્ત્ર ધનુષ પરિમિત ભૂભાગ વિષે સર્વ સૈન્યની આગળ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, આજ યુદ્ધમાં દુર્મદ તપતા ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનને, કિનારો જેમ સમુદ્રને વારે તેમ હું વારીશ. આજ સંગ્રામમાં કોઇથી સહન થાય નહિ એવા અર્જુનને પાષાણ વિષે જેમ પાષાણ ભટકાય તેમ મારી સાથે યુદ્ધ કરતા તમે જોશો. આજ યુદ્ધને ઇચ્છતા રથિ એવા તમે જોયા કરો. તમારે યુદ્ધ કરવું નહિ, કારણ યશ તથા માન વધારતો હું એકઠા મળેલા તે સર્વ સાથે એકલો યુદ્ધ કરીશ. હે મહારાજ! એ રીતે ભાષણ કરતો મોટા ધનુષવાળા યોદ્ધાયોથી વિંટાયલો મોટા ધનુષવાળો મહાત્મા તે, ઉભો રહ્યો તેટલામાં કાળની પેઠે ક્રોધાયમાન થયેલા વજ્ર સહિત જાણે ઇન્દ્ર હોય તેવા દંડપાણિ સરખા અમહ્ય, મહાદેવની પેઠે અક્ષોભ્ય, પાશવાન વરૂણ સરખા, પ્રલય સમયના પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેઠે પ્રજાને બાળતા ક્રોધ, અમર્ષ તથા બળેકરી વૃદ્ધિ પામેલા નિવાત કવચને મારનાર, સત્ય વિષે રહેલા મોટા વ્રતનો પાર પામનાર, કવચ પહેરેલા, ખડ્ગવાન, સુવર્ણનો મુગટ પહેરેલા શ્વેત માલતીની માળા તથા વસ્ત્ર ધારણ કરેલા, રૂડા બાજુબંધ તથા સુંદર કુંડલથી શોભિતા, નારાયણને અનુસરનાર, શ્રેષ્ઠ રથમાં બેસી ગાંડીવ ધનુષને હલાવતો નર એવો અર્જુન, સંગ્રામમાં ઉદય પામેલો સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. હે રાજન્! જ્યાંથી બાણ નંખાય એટલે છેટે, મોટા સૈન્યની આગળ રથને સ્થાપન કરી પ્રતાપવાન અર્જુને શંખ વગાડયો. હે મારિષ! અસંભ્રાંત કૃષ્ણે બળેકરી અર્જુન સાથે પાંચજન્ય નામનો પોતાનો શ્રેષ્ઠ શંખ વગાડયો. હે વિશાંપતે! તે બેઉના શંખના શબ્દે કરી તમારા સૈન્યમાં થયાં છે રૂંવાં ઉભાં જેમનાં એવા અને કંપયુક્ત બેભાન સરખા યોદ્ધાઓ વ્યાકુળ થઇ ગયા. હે રાજન્! વજ્રના શબ્દથી સર્વ પ્રાણિયો જેમ ત્રાસ પામે તેમ શંખના શબ્દે કરી તમારા સૈનિકો ત્રાસ પામ્યા. વાહનો પણ મળ-તથા મૂત્ર કરવા લાગ્યાં. એ રીતે

વાહન સહિત તમારૂં સર્વ સૈન્ય ઉદ્વિગ્ન થયું. હે રાજન્! હે મારિષ! શંખના શબ્દે કરી કેટલાક ખેદયુક્ત મનવાળા થયા, કેટલાક બેભાન થયા અને કેટલાક ત્રાસ પામવા લાગ્યા. અર્જુનની ધ્વજામાં રહેલો હનુમાન પોતાની સંગાથે રહેલા ભૂતો સહિત મોઢું ફાડી મોટો શબ્દ કરી તમારા સૈનિકોને ભય પમાડતો હતો, તેટલામાં તમારા સૈન્યમાં પણ શંખ, ભેરી, મૃદંગ તથા આનક નામનાં યુદ્ધવાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. એ રીતે થતા વાદિત્રના શબ્દ, યોદ્ધાઓના શબ્દ, શસ્ત્રના ખડખડાટ, સિંહનાદ, તથા મનુષ્યના પોકાર સાથે ચાલતા કરેલા મોટા રથે કરી ભીરૂને ભય વધારનાર મોટો શબ્દ થયો. પછી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા અર્જુને આવી રીતે દાશાર્હ ભગવાન પ્રત્યે કહ્યું.

> तस्मिंस्तु तुमुले शब्दे भीरूणां भयवर्धने ॥
> अतीवहृष्टो दाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वण्यर्जुनरणप्रवेशे गुर्जरभाषायामष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

અધ્યાય ૮૯ મો. જયદ્રથવધાર્થે અર્જુને માંડેલું યુદ્ધ.

> अर्जुन उवाच—चोदयाश्वान् हृषिकेश यत्रदुर्मर्षणः स्थितः ।
> एतद्भित्वागजानीकं प्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीं ॥ १ ॥

અર્જુન કહે છે—હે હૃષિકેશ! જ્યાં દુર્મર્ષણ ઉભો છે ત્યાં ઘોડાઓને હાંકો; એટલે ગજસૈન્યને ભેદી શત્રુની સેના પ્રત્યે હું પ્રવેશ કરૂં. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે અર્જુને કહ્યું એટલે મહાબાહુ કેશવ ભગવાને જે સ્થાનકે દુર્મર્ષણ ઉભો હતો તે સ્થાનકે અશ્વને ચલાવ્યા. તે વખતે એકલા અર્જુનને ઘણાક સાથે રથ, હસ્તિ તથા મનુષ્યનો ક્ષય જેમાં થતો હતો એવો અત્યંત દારૂણ સંપ્રહાર પ્રવર્તમાન થયો. અર્જુને વૃષ્ટિમાન મેઘની પેઠે બાણના વરસાદે કરી પર્વતોને મેઘ આચ્છાદન કરે તેમ શત્રુઓને ઢાંકી દીધા. સર્વ રથિઓએ ઉતાવળે હસ્તલાઘવીએ કરી બાણ સમુદાયથી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને ઢાંકી દીધા. એ રીતે યુદ્ધમાં શત્રુઓએ વારવા માંડેલા તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબાહુ અર્જુને બાણેકરી રથિઓનાં મસ્તક કાયા ઉપરથી નીચે પાડવા માંડ્યાં. ઉદ્ભ્રાંત છે નેત્ર જેમાં એવા મુખવાળાં, ડસ્યા છે ઓષ્ટપુટ જેણે એવા કુંડળ તથા શિરસ્ત્રાણ સહિત પડેલા સુંદર મસ્તકેકરી રણભૂમિ વ્યાપ્ત થઇ રહી. તે વખતે ચોતરફ પૃથ્વીમાં પડેલા યોદ્ધાઓનાં મુખ, કમળનાં વન શોભે તેમ શોભતાં હતાં. રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત સુવર્ણનાં કવચ, વિજળી સહિત મેઘ સમુદાય સરખાં દેખાતાં હતાં. હે રાજન્! પૃથ્વીતલ વિષે પડતાં મસ્તકોનો, કાળેકરી પરિપક્વ એવાં પડતાં તાલ ફળોનો જેવો શબ્દ થાય તેવો શબ્દ થતો હતો. કોઇ મસ્તક વગરનું ધડ, કંઇ ધનુષ ખેંચી ઉભેલું દેખાતું હતું. કોઇ એક ધડ ખડ્ગ ખેંચી હાથથી તેને ઉગામી ઉભેલું જોવામાં આવતું હતું. કુંતિપુત્ર અર્જુનને સંગ્રામમાં ન સહન કરી શકતા, જયને ઇચ્છતા, શ્રેષ્ઠ પુરૂષો મસ્તકો નીચે પડી જાય છે તેને પણ જાણતા ન હતા. તે વખતે ઘોડાઓનાં મસ્તક, હસ્તિની શુંઢ અને શૂરવીરોના બાહુ તથા મસ્તકેકરી રણભૂમિ વ્યાપ્ત થઇ ગઇ હતી. હે પ્રભો! તમારા સૈન્યમાં

યોદ્ધાઓને "આ અર્જુન ક્યાંથી આવ્યા ? અરે આ અર્જુન, આ અર્જુન," એ રીતે અર્જુનમય બધું દેખાતું હતું. કાળે મોહ પમાડેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ જગતને અર્જુનરૂપ માની પરસ્પર એક બીજાને મારતા હતા. કેટલાક તો અર્જુન જાણી પોતાના આત્માનેજ હણતા હતા; અને પોકાર કરતા, રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત છે અંગ જેમનાં એવા બેભાન સરખા અત્યંત વેદનાયુક્ત રણશય્યામાં સુતેલા કેટલાક શૂરવીરો પોતાના બાંધવોને બોલાવતા હતા. ગોફણ, ભાલા, શક્તિ, ખડ્ગ, ફરશી, નિર્વ્યૂહ, નિસ્ત્રિંશ, ધનુષ, તોમર, બાણ, વર્મ, આભરણ, ગદા તથા બાજુબંધ સહિત બાણથી કપાયલા ભુંગળ સરખા મોટા સર્પની જેમને ઉપમા અપાય એવા શૂરવીરોના બાહુ ચોતરફ વેગથી ચેષ્ટા કરતા દેખાતા હતા. ઘોર સંગ્રામમાં જે જે પુરૂષ અર્જુન સામે જતો હતો તે તે કાળ સરખા અર્જુનના બાણેકરી નાશ પામતો હતો. રથમાર્ગમાં નૃત્ય કરતાં તથા ધનુષ ખેંચતા અર્જુનનું અણુમાત્ર પણ છિદ્ર કોઇ જોતું ન હતું. સાવધાન, ઉતાવળથી બાણ નાંખતાં પાંડુપુત્રની લાઘવી જોઇ બીજા લોક વિસ્મય પામતા હતા. વળી અર્જુન માવત સહિત હસ્તિને, ઉપર બેસનાર સહિત અશ્વને અને સારથિ સહિત રથેને બાણેકરી ભેદતો હતો. આકાશમાં ઉદય થતો સૂર્ય જેમ મોટા અંધકારને હણે તેમ અર્જુન બાણેકરી હસ્તિસૈન્યને હણતો હતો. અંતકાળે પર્વતોએ કરી વ્યાપ્ત પૃથ્વી દેખાય તેવું પડેલા હસ્તિઓએ કરી તમારૂં સૈન્ય દેખાતું હતું. મધ્યાન્હના સૂર્યને પ્રાણીઓ દુઃખેકરી જોઇ શકે તેમ સંગ્રામમાં ક્રોધાક્રાંત અર્જુન સામે દુઃખે કરીને પણ શત્રુઓ જોઇ શકતા ન હતા. હે પરંતપ ! એ રીતે અત્યંત બાણથી પીડાયલું તમારા પુત્રનું સૈન્ય ભયભીત થઇ મોટા વાયુથી વિખરાઈ વાદળાં ભાગે તેમ ભાગવા લાગ્યું. એ રીતે તેણે નસાડેલું તમારા પુત્રનું સૈન્ય તેની સામે જોવા પણ સમર્થ થતું ન હતું. તે વખતે તમારી તરફના યોદ્ધાઓ ચાબુક, ધનુષની કોટી, હુંકાર શબ્દ, લાકડી તથા પાનીના આઘાતે કરી ઘોડાઓને જલદી હાંકતાં પલાયન કરવા લાગ્યા. એ રીતે અર્જુને પીડિત કરેલા ઘોડેસ્વાર, રથિયો તથા પાયદળ પણ પલાયન થવા લાગ્યા. બાકી કેટલાક પાની, અંગુઠા તથા અંકુશેકરી હસ્તિઓને જલદી ચલાવતા પલાયન કરવા લાગ્યા. બાણેકરી સંમોહિત થયેલા તમારા યોદ્ધાઓ ઉત્સાહ રહિત તથા વિભ્રાંત છે મન જેમનું એવા થઇ તેનીજ સામે જવા લાગ્યા.

शरैः संमोहिताश्चान्ये तमेवाभिमुखा ययुः ।
तव योधाहतोत्साहा विभ्रांतमनसस्तदा ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वण्यर्जुनयुद्धे गुर्जरभाषाया-मेकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

અધ્યાય ૯૦ મો. દુઃશાસન પલાયન.

धृतराष्ट्र उवाच—तस्मिन् प्रभग्ने सैन्याग्रे वध्यमाने किरीटिना ।
के नु तत्र रणे वीराः प्रत्युदीयुर्धनंजयं ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! અર્જુને મારવા માંડેલા સૈન્યના અગ્રભાગમાં ભંગાણ

વાહન સહિત તમારૂં સર્વ સૈન્ય ઉદ્વિગ્ન થયું. હે રાજન્! હે મારિષ! શંખના શબ્દે કરી કેટલાક ખેદયુક્ત મનવાળા થયા, કેટલાક બેભાન થયા અને કેટલાક ત્રાસ પામવા લાગ્યા. અર્જુનની ધજામાં રહેલો હનુમાન પોતાની સંગાથે રહેલા ભૂતો સહિત મોઢું ફાડી મોટો શબ્દ કરી તમારા સૈનિકોને ભય પમાડતો હતો, તેટલામાં તમારા સૈન્યમાં પણ શંખ, ભેરી, મૃદંગ તથા આનક નામનાં યુદ્ધવાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. એ રીતે થતા વાદિત્રના શબ્દ, યોદ્ધાઓના શબ્દ, શસ્ત્રના ખડખડાટ, સિંહનાદ, તથા મનુષ્યના પોકાર સાથે ચાલતા કરેલા મોટા રથે કરી ભીરૂને ભય વધારનાર મોટો શબ્દ થયો. પછી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા અર્જુને આવી રીતે દાશાર્હ ભગવાન પ્રત્યે કહ્યું.

तस्मिंस्तु तुमुले शब्दे भीरूणां भयवर्धने ॥
अतीवहृष्टो दाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वण्यर्जुनरणप्रवेशे गुर्जरभाषायामष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

અધ્યાય ૮૯ મો. જયદ્રથવધાર્થે અર્જુને માંડેલું યુદ્ધ.

अर्जुन उवाच—चोदयाश्वान् हृषिकेश यत्रदुर्मर्षणः स्थितः ।
एतद्भित्वागजानीकं प्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीं ॥ १ ॥

અર્જુન કહે છે—હે હૃષિકેશ! જ્યાં દુર્મર્ષણ ઉભો છે ત્યાં ઘોડાઓને હાંકો; એટલે ગજસૈન્યને ભેદી શત્રુની સેના પ્રત્યે હું પ્રવેશ કરૂં. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે અર્જુને કહ્યું એટલે મહાબાહુ કેશવ ભગવાને જે સ્થાનકે દુર્મર્ષણ ઉભો હતો તે સ્થાનકે અશ્વને ચલાવ્યા. તે વખતે એકલા અર્જુનને ઘણાક સાથે રથ, હસ્તિ તથા મનુષ્યનો ક્ષય જેમાં થતો હતો એવો અત્યંત દારૂણ સંપ્રહાર પ્રવર્તમાન થયો. અર્જુને વૃષ્ટિમાન મેઘની પેઠે બાણના વરસાદે કરી પર્વતોને મેઘ આચ્છાદન કરે તેમ શત્રુઓને ઢાંકી દીધા. સર્વ રથિઓએ ઉતાવળે હસ્તલાઘવીએ કરી બાણ સમુદાયથી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને ઢાંકી દીધા. એ રીતે યુદ્ધમાં શત્રુઓએ વારવા માંડેલા તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબાહુ અર્જુને બાણેકરી રથિઓનાં મસ્તક કાયા ઉપરથી નીચે પાડવા માંડ્યાં. ઉદ્ભ્રાંત છે નેત્ર જેમાં એવા મુખવાળાં, ડસ્યા છે ઓષ્ટપુટ જેણે એવા કુંડળ તથા શિરસ્ત્રાણ સહિત પડેલા સુંદર મસ્તકેકરી રણભૂમિ વ્યાપ્ત થઇ રહી. તે વખતે ચોતરફ પૃથ્વીમાં પડેલા યોદ્ધાઓનાં મુખ, કમળનાં વન શોભે તેમ શોભતાં હતાં. રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત સુવર્ણનાં કવચ, વિજળી સહિત મેઘ સમુદાય સરખાં દેખાતાં હતાં. હે રાજન્! પૃથ્વીતલ વિષે પડતાં મસ્તકોનો, કાળેકરી પરિપક્વ એવાં પડતાં તાલ ફળોનો જેવો શબ્દ થાય તેવો શબ્દ થતો હતો. કોઇ મસ્તક વગરનું ધડ, કંઇ ધનુષ ખેંચી ઉભેલું દેખાતું હતું. કોઇ એક ધડ ખડ્ગ ખેંચી હાથથી તેને ઉગામી ઉભેલું જોવામાં આવતું હતું. કુંતિપુત્ર અર્જુનને સંગ્રામમાં ન સહન કરી શકતા, જયને ઇચ્છતા, શ્રેષ્ઠ પુરૂષો મસ્તકો નીચે પડી જાય છે તેને પણ જાણતા ન હતા. તે વખતે ઘોડાઓનાં મસ્તક, હસ્તિની શુંડ અને શૂરવીરોના બાહુ તથા મસ્તકેકરી રણભૂમિ વ્યાપ્ત થઇ ગઇ હતી. હે પ્રભો! તમારા સૈન્યમાં

યોદ્ધાઓને "આ અર્જુન કયાંથી આવ્યા ? અરે આ અર્જુન, આ અર્જુન," એ રીતે અર્જુનમય બધું દેખાતું હતું. કાળે મોહ પમાડેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ જગતને અર્જુનરૂપ માની પરસ્પર એક બીજાને મારતા હતા. કેટલાક તો અર્જુન જાણી પોતાના આત્માનેજ હણતા હતા; અને પોકાર કરતા, રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત છે અંગ જેમનાં એવા બેભાન સરખા અત્યંત વેદનાયુક્ત રણશય્યામાં સુતેલા કેટલાક શૂરવીરો પોતાના બાંધવોને બોલાવતા હતા. ગોફણ, ભાલા, શક્તિ, ખડ્ગ, ફરશી, નિર્વ્યૂહ, નિસ્ત્રિંશ, ધનુષ, તોમર, બાણ, વર્મ, આભરણ, ગદા તથા બાજુબંધ સહિત બાણથી કપાયલા ભુંગળ સરખા મોટા સર્પની જેમને ઉપમા અપાય એવા શૂરવીરોના બાહુ ચોતરફ વેગથી ચેષ્ટા કરતા દેખાતા હતા. ઘોર સંગ્રામમાં જે જે પુરૂષ અર્જુન સામે જતો હતો તે તે કાળ સરખા અર્જુનના બાણેકરી નાશ પામતો હતો. રથમાર્ગમાં નૃત્ય કરતા તથા ધનુષ ખેંચતા અર્જુનનું અણુમાત્ર પણ છિદ્ર કોઇ જોતું ન હતું. સાવધાન, ઉતાવળથી બાણ નાંખતાં પાંડુપુત્રની લાઘવી જોઇ બીજા લોક વિસ્મય પામતા હતા. વળી અર્જુન માવત સહિત હસ્તિને, ઉપર બેસનાર સહિત અશ્વને અને સારથિ સહિત રથને બાણેકરી ભેદતો હતો. આકાશમાં ઉદય થતો સૂર્ય જેમ મોટા અંધકારને હણે તેમ અર્જુન બાણેકરી હસ્તિસૈન્યને હણતો હતો. અંતકાળે પર્વતોએ કરી વ્યાપ્ત પૃથ્વી દેખાય તેવું પડેલા હસ્તિઓએ કરી તમારૂં સૈન્ય દેખાતું હતું. મધ્યાન્હના સૂર્યને પ્રાણીઓ દુઃખેકરી જોઇ શકે તેમ સંગ્રામમાં ક્રોધાક્રાંત અર્જુન સામે દુઃખે કરીને પણ શત્રુઓ જોઇ શકતા ન હતા. હે પરંતપ ! એ રીતે અત્યંત બાણથી પીડાયલું તમારા પુત્રનું સૈન્ય ભયભીત થઇ મોટા વાયુથી વિખરાઈ વાદળાં ભાગે તેમ ભાગવા લાગ્યું. એ રીતે તેણે નસાડેલું તમારા પુત્રનું સૈન્ય તેની સામે જોવા પણ સમર્થ થતું ન હતું. તે વખતે તમારી તરફના યોદ્ધાઓ ચાબુક, ધનુષની કોટી, હુંકાર શબ્દ, લાકડી તથા પાનીના આઘાતે કરી ઘોડાઓને જલદી હાંકતાં પલાયન કરવા લાગ્યા. એ રીતે અર્જુને પીડિત કરેલા ઘોડેસ્વાર, રથિયો તથા પાયદળ પણ પલાયન થવા લાગ્યા. બાકી કેટલાક પાની, અંગુઠા તથા અંકુશેકરી હસ્તિઓને જલદી ચલાવતા પલાયન કરવા લાગ્યા. બાણેકરી સંમોહિત થયેલા તમારા યોદ્ધાઓ ઉત્સાહ રહિત તથા વિભ્રાંત છે મન જેમનું એવા થઇ તેનીજ સામે જવા લાગ્યા.

> शरैः संमोहिताश्चान्ये तमेवाभिमुखा ययुः ।
> तव योधाहतोत्साहा विभ्रांतमनसस्तदा ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वण्यर्जुनयुद्धे गुर्जरभाषाया-मेकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

અધ્યાય ૯૦ મો. દુઃશાસન પલાયન.

धृतराष्ट्र उवाच—तस्मिन् प्रभग्ने सैन्याग्रे वध्यमाने किरीटिना ।
के नु तत्र रणे वीराः प्रत्युदीयुर्धनंजयं ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! અર્જુને મારવા માંડેલા સૈન્યના અગ્રભાગમાં ભંગાણ

પડ્યું, તે વખતે સંગ્રામમાં અમારી તરફના કયા શૂરવીર અર્જુન સામે ગયા? અથવા ફોગટ છે નિશ્ચય જેમનો એવા તે સર્વ શકટવ્યૂહમાં પ્રવેશ કરી નિર્ભય કિલ્લારૂપ દ્રોણનો આશ્રય કરી બધા ઉભા રહ્યા? સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે અનઘ! તે રીતે અર્જુને ભંગાણ પાડેલા અને હણાયા છે વીર જેમાંથી, એવા મોટા ઉત્સાહ રહિત પલાયન કરવામાં તત્પર એવા તમારા સૈન્યમાં અર્જુન સામે જોવા પણ કોઇ સમર્થ થતો ન હતો. હે રાજન્! તેટલામાં અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સુવર્ણનાં વિચિત્ર પ્રકારનાં કવચે કરી વિંટાયેલા, સુવર્ણની સંગ્રામમાં લડવાની ટોપી પહેરેલા શૂરવીર તીવ્ર પરાક્રમવાળા તમારા પુત્ર દુઃશાસને, તે રીતે ભંગાણમાં પાડેલા પોતાના સૈન્યને જોઇ યુદ્ધ વાસ્તે અર્જુન સામે આવી મોટા હસ્તિના સૈન્યેકરી આ પૃથ્વીને જાણે ગળતો હોય નહિ તેની પેઠે તેને વિંટી લીધો. તે વખતે હસ્તિઓની ઘંટાઓનો શબ્દ, શંખનો શબ્દ, પ્રત્યંચાનો શબ્દ તથા હસ્તિઓના શબ્દે કરી પૃથ્વી, દિશાઓ તથા અંતરિક્ષ વ્યાપ્ત થઇ ગયું. ક્રૂર મુહૂર્તમાં અંકુશથી પ્રેરણા કરેલા મોટી શુંડવાળા ક્રોધાયમાન પક્ષ રહિત પર્વત સરખા પોતા સામે આવતા હસ્તિઓને જોઇ પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુન મોટો સિંહનાદ કરી શત્રુઓના તે હસ્તિસૈન્યને બાણેકરી ચોતરફથી મારવા લાગ્યો. વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલા, મોટી લહેરવાળા મહા સમુદ્ર પ્રત્યે જેમ મગરમચ્છ પ્રવેશ કરે તેમ અર્જુને તે હસ્તિ સૈન્યમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રલય સમયે અતિક્રમણ કર્યો છે દિશાઓનો નિયમ જેણે એવો અત્યંત તપતો સૂર્ય જેમ સર્વ દિશાઓમાં દેખાય તેમ પારકા શહેરને જીતનાર અર્જુન સર્વ દિશાઓમાં દેખાતો હતો; અશ્વની ખરીના શબ્દ, રથના પાટાનો શબ્દ, મનુષ્યનો પોકાર, પ્રત્યંચાનો શબ્દ, નાના પ્રકારનાં વાદિત્રના શબ્દ, પાંચજન્યનો શબ્દ, દેવદત્તનો શબ્દ તથા ગાંડીવના શબ્દે કરી મંદ છે વેગ જેમનો એવા નર તથા હસ્તિઓ બેભાન સરખા થઇ ગયા. સર્પ સરખો છે સ્પર્શ જેમનો એવા બાણે કરી અર્જુને ભેદેલા હસ્તિઓ મોટો શબ્દ કરી પાંખ કાપેલા પર્વતોની પેઠે પૃથ્વી વિષે પડતા હતા. અર્જુને બાણે કરી દાંતના મૂળમાં તથા કટિ વિષે હણેલા કેટલાક હસ્તિઓ વારંવાર ક્રૌંચ પક્ષીની પેઠે શબ્દ કરતા હતા. હસ્તિના સ્કંધ ઉપર બેઠેલા પુરૂષોનાં મસ્તકોને પણ ભલ્લ નામના સરળ બાણે કરી અર્જુન કાપતો હતો. એ રીતે અર્જુન કુંડલ સહિત ધરણી તલવિષે પડતા મસ્તકોના સમુદાયે કરી, કમળ સમૂહે કરી, જેમ નિવેદન કરે તેમ નિવેદન કરતા હતા. કવચ વગરના વ્રણે કરી પીડિત રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત પુરૂષો, યુદ્ધમાં ભમતા હસ્તિઓ વિષે લટકતા દેખાતા હતા. અર્જુને સારી રીતે યોજના કરેલા સારાં પિંછ બાંધેલા એક બાણે કરી એક વખતે ભેદેલા બે તથા ત્રણ યોદ્ધાઓ ધરણી તલવિષે પડતા હતા. નારાચ નામના બાણેકરી અત્યંત વિંધેલા મુખમાંથી રૂધિર વમન કરતા, માવત સહિત કેટલાક હસ્તિઓ દ્રુમવાન પર્વત પડે તેમ પૃથ્વી વિષે પડતા હતા. તેમજ રથિઓના પણ પ્રત્યંચા, ધ્વજ, ધનુષ, ધુંસરી તથા દંડને ભલ્લ નામના બાણેકરી ભાગતા હતા. સંગ્રામમાં નૃત્ય કરતા અર્જુનનું ધનુષ મંડળાકારજ દેખાતું હતું. પણ તેને તે કયારે સાંધે છે, કયારે ખેંચે છે, કયારે મૂકે છે અને કયારે વહન કરે છે તે કોઇના જોવામાં આવતું ન હતું. નારાચ નામના બાણથી અત્યંત વિંધાયેલા બીજા હસ્તિઓ રૂધિરનું વમન કરી મુહૂર્ત માત્રમાં પૃથ્વીતલ વિષે પડતા હતા. હે મહારાજ! પરમ સંકુલ એવા તે યુદ્ધમાં ઉભા થતાં એવાં અગણિત માથા વગરનાં ધડ ચોતરફ દેખાતાં હતાં. તેમજ ધનુષ, મોજા, ખડ્ગ, બાજુબંધ, તથા સુવર્ણના આભરણયુક્ત કપાઇ ગયેલા અનેક બાહુ ચોતરફ જોવામાં આવતા હતા. ઉપસ્કર તથા બેસવાનાં સ્થાનક સહિત ભાગેલા

છે દાંડા જેમાંથી, ભાગેલાં છે ચક્ર તથા આરા અને ધુંસરી જેમની એવા પડેલા રથ, ઢાલ, તથા ધનુષ ધરનાર, પડેલા પુરૂષ, માળાઓ, આભરણ, પડેલાં વસ્ત્ર, મોટા ધ્વજ, હણેએલા હસ્તિ, અશ્વ તથા પાડેલા ક્ષત્રિયોએ કરી ભયંકર છે દેખાવ જેનો એવી રણભૂમિ દેખાતી હતી. હે મહારાજ ! એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલું દુ:શાસનનું સૈન્ય વ્યથાયુક્ત થઇ નાયક સહિત ભાગવા લાગ્યું. અર્જુનના બાણથી પીડિત થયેલો સૈન્ય સહિત દુ:શાસન પણ મનમા ત્રાસ પામી દ્રોણ મારા રક્ષક થશે, એવી ,ઇચ્છાથી શકટવ્યૂહમાં જતો રહ્યો.

ततो दुःशासनस्त्रस्तः सहानीकः शरार्दितः ।
द्रोणं त्रातारमाकांक्षन् शकटव्यूहमभ्यगात् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुःशासनसैन्य पराभवे गुर्जरभाषायां नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

અધ્યાય ૯૧ મો. આચાર્ય સામે અર્જુન.

संजय उवाच—दुःशासनबलं हत्वा सव्यसाची महारथः ।
सिंधुराजं परीप्सन् वै द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે દુ:શાસનના સૈન્યને હણી સિંધુરાજને પ્રાપ્ત થવા ઇચ્છતો મહારથિ અર્જુન, દ્રોણસૈન્ય સામે દોડ્યો. વ્યૂહના અગ્રભાગ વિષે ઉભેલા દ્રોણ પાસે જઇ એ હાથ જોડી શ્રીકૃષ્ણના અનુમત પ્રમાણે આવી રીતે તેમને કહેવા લાગ્યો કે, હે બ્રહ્મન્ ! મારા કલ્યાણનું ચિંતન કરો અને તે થાય તેમ કરો. તમારા પ્રસાદથી દુ:ખેકરી ભેદાય નહિ એવી તમારી સેનામાં હું પ્રવેશ કરવા ઇચ્છું છું. તમને પિતા ધર્મરાજ તથા શ્રીકૃષ્ણ સરખા હું માનું છું. હે અનઘ ! જે રીતે તમારે અશ્વત્થામા રક્ષણ કરવા લાયક છે તે જ રીતે નિરંતર હું પણ રક્ષણ કરવા લાયક છું. હે દ્વિપદાંશ્રેષ્ઠ ! હે પ્રભો ! તમારા પ્રસાદથી સંગ્રામમાં સિંધુરાજાને હું મારવા ઇચ્છું છું, વાસ્તે મારી પ્રતિજ્ઞાની રક્ષા કરો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! અર્જુનનાં વચન સાંભળી ગર્વથી દ્રોણાચાર્યે આવી રીતે કહ્યું કે, હે અર્જુન ! મને જીત્યા વગર તારાથી જયદ્રથને જીતી શકાય તેમ નથી. એમ કહી તે જ સમયે તેમણે અત્યંત હાસ્ય કરી રથ, અશ્વ, ધ્વજ, તથા સારથિ સહિત તેની ઉપર ઘણાંક બાણ નાંખ્યાં. હે વિશાંપતે ! અર્જુને પણ બાણેકરી આવતા દ્રોણના બાણ સમુદાયને વારી રાખી તેમની સામે દોડી અત્યંત મોટા ભયંકર બાણેકરી માન આપી દ્રોણને ચરણમાં વિંધી ક્ષાત્રધર્મનો આશ્રય કરી, નવ બાણેકરી વિંધ્યા. દ્રોણે પણ તેના બાણને પોતાના બાણથી કાપી વિષ તથા અગ્નિ સરખા બાણેકરી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને વિંધ્યા. તે વખતે મહાત્મા પાંડુપુત્ર અર્જુને ધનુષ કાપવાનો વિચાર કર્યો, તેટલામાં તો અસંભ્રાંત એવા પરાક્રમી દ્રોણાચાર્યે બાણેકરી અર્જુનની પ્રત્યંચા કાપી તેના અશ્વ, ધ્વજ, તથા સારથિને વિંધી ગર્વથી તેની ઉપર ઘણાંક બાણ નાંખ્યાં. સર્વ અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને મોટું ધનુષ સજ્જ કરી આચાર્યને વિશેષ જણાવવા સારૂ એકની પેઠે જલદી છસો અને બીજાં

સાતસો બાણુ નાંખ્યાં. પછી પાછા વળે નહિ એવાં હજાર, ત્યાર પછી બીજાં દશહજાર નાંખ્યાં. વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર બલવાન અર્જુને સારી રીતે નાંખેલાં તે બાણેકરી વિંધાયલા મનુષ્ય, અશ્વ, તથા હસ્તિઓ પ્રાણ રહિત થઇ સંગ્રામમાં પડતા હતા. તેમજ નાશ થયા છે સારથિ, અશ્વ, ધ્વજ તથા આયુદ્ધ જેમનાં એવા અર્જુનના બાણથી પીડિત થયેલા રથિઓ પ્રાણ રહિત થઇ રથોમાંથી નીચે પડતા હતા. વજ્રથી ચૂર્ણ થયેલા પર્વતના અગ્રભાગ, વાયુએ નસાડેલા મેઘ તથા અગ્નિએ બાળેલા ઘર સરખા હસ્તિઓ રણભૂમિમાં પડતા હતા. હિમાલયના પૃષ્ઠભાગમાં બરફના પાણીથી હણાયલા હંસો જેમ પડે તેમ અર્જુનના બાણથી હણાયલા હજારો અશ્વ પડતા હતા. પ્રલય સમયના સૂર્યકિરણો સરખાં પાંડવનાં અસ્ત્ર તથા બાણે કરી હણાયલા રથ, અશ્વ, હસ્તિ તથા પાયદળના ઓઘ આશ્ચર્યરૂપ એવા જગના ઓઘની પેઠે પડતા હતા. શ્રેષ્ઠ કૌરવોને યુદ્ધમાં તપાવતા પાંડવરૂપી સૂર્યના બાણરૂપી કિરણજાળને દ્રોણરૂપી મેઘ બાણરૂપી વૃષ્ટિના વેગેકરી, મેઘ જેમ સૂર્યકિરણોને ઢાંકે તેમ ઢાંકતા હતા. વળી દ્રોણાચાર્યે શત્રુઓના પ્રાણનું ભોજન કરનાર, સારી રીતે મૂકેલાં નારાચ નામના બાણેકરી અર્જુનને વક્ષઃસ્થળમાં વિંધ્યો. પૃથ્વીનો કંપ થવાથી જેમ પર્વત વિહ્વળ થાય તેમ તે બાણેકરી વિહ્વળ થયું છે સર્વ અંગ જેનું એવા અર્જુને ધૈર્ય રાખી બાણેકરી દ્રોણાચાર્યને વિંધ્યા. દ્રોણાચાર્યે પણ પાંચ બાણ વાસુદેવ ઉપર તથા તોતેર બાણ અર્જુન ઉપર નાંખી ત્રણ બાણેકરી એનો ધ્વજ વિંધ્યો. હે રાજન્! વળી શિષ્યની વિશેષ પરાક્રમ દેખાડતા દ્રોણાચાર્યે નિમિષ માત્રમાં બાણના વરસાદથી અર્જુનને અદૃશ્ય કર્યો. તે વખતે એક બીજા પાછળ લાગેલાં દ્રોણાચાર્યનાં બાણનેજ અમે દેખતા હતા. આશ્ચર્ય થાય તે રીતે એમનું ધનુષ પણ મંડળાકારજ દેખાતું હતું, પણ ક્યારે તે ધનુષ સાંધે છે અને ક્યારે નાંખે છે તે કોઇના જાણવામાં આવતું ન હતું. એ રીતે દ્રોણે નાંખેલાં ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં ઘણાંક બાણ સંગ્રામમાં વાસુદેવ તથા અર્જુન સામે જતાં હતાં. દ્રોણ તથા અર્જુનના યુદ્ધને જોઇ મહા બુદ્ધિમાન વાસુદેવ ભગવાન, 'કામ હજી ઘણું કરવું છે' એમ વિચારી અર્જુન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે પાર્થ! હે મહાબાહો! આપણો વખત નકામો જાય છે અને આ કામ ઘણું મોટું છે માટે દ્રોણને છોડી દઇ આપણે આગળ જઇએ. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન પણ હે કેશવ! 'જેવી આપની ઇચ્છા.' એમ કહી મહાબાહુ દ્રોણની પ્રદક્ષિણા કરી બીજી બાજુથી બાણ ફેંકતો આગળ ચાલ્યો. પોતે દ્રોણાચાર્યે તેને કહ્યું કે, હે પાંડવ! શત્રુને જીત્યા વગર તારે નિવૃત્ત થવું નહિ એવો નિયમ છે અને આ વખતે મને છોડીને ક્યાં જાય છે? દ્રોણનાં વચન સાંભળી અર્જુને કહ્યું કે, હે આચાર્ય! તમે મારા ગુરુ છો, શત્રુ નથી, ને હું તમારો શિષ્ય છું તેથી તમારા પુત્ર સરખો છું. તેમ યુદ્ધમાં તમને પરાજય પમાડે એવો લોક વિષે કોઇ પણ પુરૂષ છે નહિ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે કહેતાં જયદ્રથના વધ વિષે ઉત્સાહવાન મહાબાહુ અર્જુન ઉતાવળથી તમારા સૈન્ય સામે દોડયો. એ રીતે તમારા સૈન્યમાં પ્રવેશ કરતાં તેની પાછળ તેના ચક્રરક્ષક મહાત્મા પાંચાલ્ય, યુધામન્યુ ને ઉત્તમૌજા પણ ગયા. તે સમયે હે મહારાજ! જય, સાત્વત એવા કૃતવર્મા, કાંબોજ તથા શ્રુતાયુષ અર્જુનને વારવા લાગ્યા. તેમની પાછળ ચાલનાર દશ હજાર રથ, અભિષાહ, શૂરસેન, શિબિ, વસાતિયો, માવેલક, લલિત્થ, કેકય, ચંદ્રક, નારાયણ એવા ગોપાળ, પૂર્વે સંગ્રામમાં કર્ણે જીતેલા શૂર સંમત કાંબોજગણ, પ્રસન્ન છે આત્મા જેમનો એવા તે બધા દ્રોણાચાર્યને આગળ કરી પુત્રના શોકેકરી સંતપ્ત,

ક્રોધાયમાન થયેલા મૃત્યુ સરખા, યુદ્ધમાં પ્રાણત્યાગ કરનાર, કવચ પહેરેલા, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર યૂથપતિ હસ્તિની પેઠે તમારા સૈન્યને વહન કરનાર મોટા ધનુષવાળા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનને વારવા લાગ્યા. તે પરસ્પર પ્રાર્થના કરતા એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓનું તથા અર્જુનનું રૂવાં ઉભાં કરનાર મોટું યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું. જયદ્રથના વધને ઇચ્છતા સામે આવતા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને, ઉત્પન્ન થયેલા વ્યાધિને જેમ ક્રિયા રોકે તેમ એકઠા મળેલા તેઓએ રોકી રાખ્યા.

जयद्रथवधप्रेप्सुमायांतं पुरुषर्षभं ।
न्यवारयंत सहिताः क्रियाऽव्याधिरिवोत्थितं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणातिक्रमे गुर्जर भाषाया-मेकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

અધ્યાય ૯૨ મો. શ્રુતાયુધનો વધ.

संजय उवाच—सन्निरुद्धस्तुतैः पार्थो महाबलपराक्रमः ।
द्रुतं समनुयातश्च द्रोणेन रथिनांवरः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! મોટું છે બળ તથા પરાક્રમ જેનું એવા રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને તેઓએ રોક્યા; અને જલદી દ્રોણ પણ તેમની પાછળ આવ્યા. સૂર્ય જેમ કિરણોને ફેલાવે તેમ તીક્ષ્ણ એવા બાણગણનો ફેલાવ કરતા અર્જુન, વ્યાધિગણ જેમ દેહને તપાવે તેમ તમારા સૈન્યને તપાવા લાગ્યા, તે કેવી રીતે કે અર્જુનના બાણથી વિંધાયલા અશ્વ, રથ, તથા માવત સહિત હસ્તિ નીચે પડવા લાગ્યા. છત્ર ઉડી ગયાં, રથ ચક્ર વગરના થઇ ગયા, અને તેના બાણથી પીડાયલાં સૈન્ય પણ ચોતરફ ભાગવા લાગ્યાં. એ રીતે થતા તે મોટા યુદ્ધમાં કંઇ પણ જાણવામાં આવતું ન હતું. હે રાજન્! એ રીતે પરસ્પર એક બીજાને સાચવવા છતાં પણ અર્જુન બાણેકરી વારંવાર તમારી સેનાને કંપાવા લાગ્યા. સત્ય છે પ્રતિજ્ઞા જેની એવા અર્જુન, કરેલી પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવાની ઇચ્છાથી રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય સામે દોડયા. તે વખતે ગુરૂ દ્રોણાચાર્યે મોટા ધનુષવાળા પોતાના શિષ્ય ઉપર મર્મ ભેદનાર પચ્ચીસ બાણ નાંખ્યાં. સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને પણ આવતા તેમના બાણના વેગને વિઘાતક એવાં બાણ ફેંકતાં જલદી તેની સામે દોડી સામાં આવતાં તેનાં ભલ્લ નામનાં બાણને બ્રહ્માસ્ત્ર સાંધી ભલ્લ નામના સરળ બાણથી વિંધ્યાં. દ્રોણની શિક્ષા પ્રત્યે આશ્ચર્ય અમે જોયું, જે યત્ન કરતો યુવાવસ્થાવાળો અર્જુન એને વિંધી ન શક્યો. મોટો મેઘ જેમ અપરિમિત જળધારાને મૂકે તેમ દ્રોણરૂપી મેઘ, અર્જુનરૂપી પર્વત ઉપર બાણવૃષ્ટિનો વરસાદ કરતો હતો. હે મારિષ! તેજસ્વી અર્જુને બ્રહ્માસ્ત્રે કરી બાણવૃષ્ટિને રોકી, બાણેકરી બાણનો નાશ કર્યો. વળી દ્રોણે પચ્ચીસ બાણ અર્જુન ઉપર નાંખી સિત્તેર બાણેકરી વાસુદેવને બે બાહુ તથા વક્ષઃસ્થળમાં વિંધ્યા. બુદ્ધિમાન અર્જુને પણ હાસ્ય કરી તીક્ષ્ણ એવા બાણના ઓઘ નાંખતા દ્રોણાચાર્યને વારી રાખ્યા. તે રીતે દ્રોણાચાર્યે વિંધેલા રથિમાં શ્રેષ્ઠ વાસુદેવ તથા અર્જુન દુઃખેકરી

સહન થાય નહિ એવા પ્રલય સમયના અગ્નિ સરખા દ્રોણુને અને તેમના ધનુષમાંથી નિકળેલા તીક્ષ્ણ એવા બાણુને છોડી દઇ ભોજના સૈન્યને મારવા લાગ્યા. એ રીતે મૈનાક પર્વત સરખા દ્રોણુને મૂકી કૃતવર્મા તથા કાંબોજ સુદક્ષિણ સામે દોડયા. પુરૂષમાં સિંહરૂપ અવ્યગ્ર ભોજે ક્રોધથી સહન થાય નહિ એવા કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં દશ બાણેકરી જલદી વિંધ્યા. હે રાજન્! અર્જુને સાત્વત એવા તેને સો બાણથી વિંધી વળી તેને મોહ પમાડતા હોય નહિ તેમ બીજાં ત્રણ બાણેકરી વિંધ્યો. ભોજે પણ અત્યંત હાસ્ય કરી માધવ વાસુદેવને તથા અર્જુનને પચ્ચીસ પચ્ચીસ બાણેકરી વિંધ્યા. અર્જુને પણ તેનું ધનુષ કાપી અગ્નિની શિખા સરખાં અને ક્રોધાયમાન થયેલા સર્પ સરખાં એકવીસ બાણેકરી એને વિંધ્યો; હે ભારત! મહારથિ કૃતવર્માએ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી પાંચ બાણથી અર્જુનને વક્ષઃસ્થળમાં વિંધી વળી તીક્ષ્ણ કરેલાં પાંચ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. અર્જુને પણ નવ બાણેકરી સ્તનના મધ્ય ભાગમાં તેને વિંધ્યો. એ રીતે કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે વળગી રહેલા અર્જુનને જોઇ વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણે આપણો વખત જાય છે એવો મનમાં વિચાર કરી અર્જુનને કહ્યું કે, કૃતવર્મા ઉપર દયા કર માં; અને સંબંધિપણું છોડી દેઈ એને માર. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન બાણેકરી કૃતવર્માને મોહ પમાડી વેગવાન અશ્વ વડે કાંબોજની સેના સામે ગયો. એ રીતે કાંબોજની સેનામાં પ્રવિષ્ટ થયેલા અર્જુનને જોઇ ક્રોધાયમાન થયેલા કૃતવર્માએ બાણ સહિત ધનુષને હલાવી પાંચાલ્ય અર્જુનના ચક્રરક્ષક યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજાને સમીપ નાંખવાના બાણેકરી વારી રાખી તીક્ષ્ણ કરેલાં ત્રણ બાણેકરી યુધામન્યુને અને ચારેકરી ઉત્તમૌજાને વિંધ્યો. તે બેઉએ પણ દશ દશ બાણેકરી એને વિંધી ત્રણ ત્રણ બાણેકરી એનો ધ્વજ તથા ધનુષ કાપી નાંખ્યાં. તે વખતે ક્રોધે કરી મૂર્છિત કૃતવર્માએ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી તે બેઉને ધનુષ વગરના કરી તેમની ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો, તે બેઉએ પણ બીજાં ધનુષ સજ્જિત કરી તેને વિંધ્યો, તેટલામાં અર્જુન બીજા શત્રુની સેનામાં પેઠા પણ કૃતવર્માએ વારેલા તે બેઉ ચક્રરક્ષક પ્રવેશદ્વારને પ્રાપ્ત થયા ન હતા. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ બેઉ તમારા સૈન્યમાં જવાનો યત્ન કરતા હતા, તે વખતે ઉતાવળથી તમારા સૈન્યને પીડતા શત્રુનો નાશ કરનાર અર્જુને સમીપ પ્રાપ્ત થયો તોપણ કૃતવર્માને માર્યો નહિં તે રીતે આવતા અર્જુનને જોઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા શૂરવીર શ્રુતાયુધ રાજાએ મોટું ધનુષ હલાવતાં સામે દોડી ત્રણથી અર્જુનને તથા સિત્તેર બાણેથી જનાર્દનને વિંધી અત્યંત તીક્ષ્ણ કરેલા ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી અર્જુનનો ધ્વજ વિંધ્યો; અત્યંત કોપાયમાન થયેલા અર્જુને સરળ એવાં નેવું બાણેકરી અંકુશેકરી મોટા હસ્તિને વિંધે તેમ તેને વિંધ્યો. હે રાજન્! અર્જુનના પરાક્રમને શ્રુતાયુધ રાજા સહન કરી શક્યો નહિં; તેથી તેણે નારાચ નામનાં સીત્તોતેર બાણ નાંખ્યાં, ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને પણ તેનું ધનુષ કાપી ભાથો તોડી સરળ સાત બાણથી વક્ષઃસ્થળમાં તેને વિંધ્યો. તે વખતે ક્રોધથી મૂર્છિત થયેલા તે રાજાએ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી ઇન્દ્રપુત્ર અર્જુનને નવ બાણેકરી બે બાહુ તથા વક્ષઃસ્થળમાં વિંધ્યો. શત્રુને દમન કરનાર અર્જુને ગર્વથી હજારો બાણેકરી શ્રુતાયુધને પીડિત કર્યો; અને મહા બળવાન તેણે જલદી એના ઘોડા તથા સારથિને વિંધી નારાચ નામના સિત્તેર બાણેકરી એને વિંધ્યો. તે સમયે પરાક્રમી શ્રુતાયુધ રાજા હણાયલા અશ્વવાળા રથનો ત્યાગ કરી ગદા ઉગામી સંગ્રામમાં અર્જુન સામે દોડયો. શૂરવીર શ્રુતાયુધ રાજા વરૂણનો પુત્ર હતો અને શીતળ છે જળ જેમાં એવી પર્ણાશા નામે મહાનદી તેની જનની હતી. હે રાજન્! તેને પોતાના પુત્ર વાસ્તે વરૂ-

ણને કહ્યું કે આ મારો પુત્ર લોક વિષે શત્રુઓએ અવધ્ય થાઓ. તેનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા વરૂણે તેને કહ્યું કે એને એટલો વર હું આપું છું કે આ દિવ્ય અસ્ત્રથી એ અવધ્ય થશે. બાકી અમરપણું મનુષ્યોને છેજ નહિં. હે સરિતાંવરે ! ઉત્પન્ન થયેલા સર્વને મરવું તો અવશ્ય કરીને છેજ, તથાપિ આ હું અસ્ત્ર આપું છું તેના પ્રભાવથી સંગ્રામમાં શત્રુઓએ અસહ્ય જરૂર થવાશે. તારા મનનો સંતાપ દૂર થાઓ. એમ કહી મંત્રેલી ગદા વરૂણે તે આપી, જેને કરી થઇ સર્વ લોકમાં શ્રુતાયુધ દુર્દ્ધર્ષ થયો છે. વળી પાછું ભગવાન વરૂણે તેને કહ્યું કે, જે યુદ્ધ ન કરતો હોય તેની ઉપર તારે આ મૂકવી નહિં. કારણ તેમ કરીશ તો તારી ઉપરજ પડશે. હે પ્રભો ! ઉલટી રીતે નાખેલી આ મોકલનારને હણે છે પણ પોતાને કાળ પ્રાપ્ત થયો તેથી તેના કહેવા પ્રમાણે કર્યું નહીં. શૂરવીરને હણનાર તેણે યુદ્ધ ન કરતા એવા જનાર્દન ઉપર તે નાંખી. તે પરાક્રમી શ્રીકૃષ્ણે સ્થૂલ એવા પોતાના ખભાપર તેને ગ્રહણ કરી પણ વાયુ જેમ વિંધ્યાચળને કંપાવી શકે નહિ, તેમ તે શૌરિ એવા ભગવાનને કંપાવી શકી નહિ. કૃત્યાની પેઠે પાછી આવતી તેણે શૂરવીર, ઉમેદા, ક્રોધી શ્રુતાયુધને હણ્યો. એ રીતે તે ગદા શૂરવીર એવા શ્રુતાયુધને હણી પૃથ્વીપર પડી. તે રીતે એ ગદા નિવૃત્ત થઇ અને પોતાના આયુધેકરી શત્રુને દમન કરનાર શ્રુતાયુધ હણાયો તે જોઇ સૈન્યોમાં મોટો હાહાકાર થવા લાગ્યો. હે નરાધિપ ! યુદ્ધ ન કરતા એવા કેશવ ભગવાન ઉપર શ્રુતાયુધે ગદા નાંખી તેથી તે ગદાએ તેને માર્યો. એ રીતે વરૂણના કહ્યા પ્રમાણે મરણ પામેલો પ્રાણરહિત તે, સર્વ ધનુષ ધરનાર જોતાં પૃથ્વીપર પડ્યો. પર્ણાશાનો પ્રિય પુત્ર ભંગાયેલ ઘણી શાખાવાળું વૃક્ષ શોભે તેમ શોભતો હતો. એવી રીતે શત્રુને દમન કરનાર શ્રુતાયુધ હણાયો તે જોઇ તમારી સર્વ સેનામાં જે મુખ્ય હતા તે સર્વ ચોતરફ ભાગવા લાગ્યા. એટલામાં શૂરવીર એવો કાંબોજ રાજાનો પુત્ર સુદક્ષિણ, વેગવાન અશ્વેકરી શત્રુને નાશ કરનાર એવા અર્જુન સામે આવ્યો. તે વખતે હે ભારત ! અર્જુને તેની ઉપર સાત બાણ નાંખ્યાં. તેઓ તે શૂરવીરને ભેદી પૃથ્વીમાં પેઠાં. સંગ્રામમાં ગાંડીવમાંથી નીકળેલાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી અત્યંત વિંધાયેલા તેણે ગૃધ્રનાં પિંછ બાંધેલાં દશ બાણેકરી અર્જુનને વિંધી, ત્રણથી વાસુદેવને વિંધી વળી પાંચથી અર્જુનને વિંધ્યો. હે મારિષ ! પાંડુપુત્ર અર્જુને પણ તેનું ધનુષ તથા ધ્વજ કાપી અત્યંત તીક્ષ્ણ કરેલા ભલ્લ નામના બાણેકરી તેને પણ વિંધ્યો. શૂરવીર એવા સુદક્ષિણે ત્રણ બાણથી અર્જુનને વિંધી સિંહનાદ કરી ક્રોધથી સર્વ લોહમયી ઘંટા સહિત ભયંકર શક્તિ અર્જુન ઉપર નાંખી. પ્રજ્વલિત એવી શક્તિ મોટાં ઉંબાડિયાંની પેઠે તે મહારથિને પ્રાપ્ત થઇ તેને ભેદી તણખા સહિત પૃથ્વીપર પડી. એ રીતે શક્તિએ કરી અત્યંત હણાયેલા, મૂર્છાએ કરી વ્યાપ્ત, મોટા તેજવાળા અત્યંત પરાક્રમી અર્જુને ક્રોધથી એ ગલોફાં ચાટી ગૃધ્રનાં પિંછ બાંધેલાં નારાચ નામનાં ચૌદ બાણેકરી એના અશ્વ, ધ્વજ, ધનુષ તથા સારથિને વિંધી બીજા ઘણાંક બાણેકરી તેના રથના કડકા કરી, ફોગટ છે સંકલ્પ તથા પરાક્રમ જેનું એવા કાંબોજ સુદક્ષિણને મોટી ધારવાળા બાણેકરી હૃદયમાં ભેદ્યો; તેથી ભેદાયું છે કવચ જેનું, શિથિલ અંગવાળો, ભ્રષ્ટ થયો છે મુકુટ તથા બાજુબંધ જેના એવો શૂરવીર યંત્રથી મૂકાયલો ઇન્દ્ર ધ્વજ જેમ પડે અને પર્વતના શિખર ઉપર ઉત્પન્ન થયેલું, ઘણી શાખાવાળું, શોભિતું, વસંતઋતુમાં વાયુએ ભાગેલું કર્ણિકારનું વૃક્ષ જેમ ભૂમિપર પડે તેમ નીચે પડ્યો. કાંબોજના આસ્તરણને ઉચિત પૃથ્વી વિષે સૂતેલો અને મસ્તક વિષે અગ્નિ સરખી કાન્તિવાળી સુવર્ણની માળા પહેરેલો, અમૂલ્ય આભરણયુક્ત, સુંદર અંગવાળો, લાલ છે નેત્ર જેનાં એવો અર્જુને પાડેલો કાંબોજ

રાજાનો પુત્ર સુદક્ષિણ, તલેટી સહિત પડેલો પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. એ રીતે હણા-યેલા શ્રુતાયુધ તથા કાંબોજ સુદક્ષિણને જોઇ તમારા પુત્રનાં સર્વ સૈન્ય ભાગવા લાગ્યાં.

अशोभत महाबाहुर्व्यसुर्भूमौ निपातितः ।
ततः सर्वाणि सैन्यानि व्यद्रवंत सुतस्य ते ॥
हतं श्रुतायुधं दृष्ट्वा कांबोज च सुदक्षिणं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि श्रुतायुधसुदक्षिणवधे गुर्जरभाषायां द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

અધ્યાય ૯૩ મો. અંબષ્ઠનો વધ.

संजय उवाच—हते सुदक्षिणे राजन् वीरे चैव श्रुतायुधे ।
जवेनाभ्यद्रवन् पार्थं कुपिताः सैनिकास्तव ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે રાજન્! એ રીતે સુદક્ષિણ તથા શૂરવીર શ્રુતાયુધ હણાયો ત્યારે કોપાયમાન થયેલા તમારા સૈનિકો વેગેકરી અર્જુન સામે દોડયા. હે રાજન્! અભિષાહ, શૂરસેન, શિબિ તથા વસાતિયો અર્જુન ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તેમના મધ્યમાં બીજા ૭ હજાર યોદ્ધાઓને બાણેકરી અર્જુને મંથન કર્યા, તેથી ભય પામેલા તે જેમ વ્યાઘ્રને જોઇ ક્ષુદ્ર મૃગ નાસે તેમ નાસવા લાગ્યા. વળી પાછા ફરી તેઓએ સંગ્રામમાં શત્રુ-ઓને હણતા તથા પારકાઓને જીતવા ઇચ્છતા અર્જુનને ચોતરફથી ઘેરી લીધો. તે વખતે અર્જુને ગાંડીવમાંથી નીકળેલા બાણેકરી જલદી, પોતા સામે આવતા તેમનાં મસ્તક તથા બાહુ કાપી નાખ્યાં. અર્જુને પાડેલાં મસ્તક તથા બાહુએકરી રણભૂમિ અભ્ર છાયાની પેઠે કાગડા, ગૃધ્ર તથા બગલાઓએ કરી ઢંકાઇ ગઇ. એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલા તેમને જોઈ બળવાન, સ્પર્ધા કરનાર, શૂરવીર, બાહુબળ યુક્ત, ઉતાવળા મોટા યશને ઇચ્છતા તમારા પુત્ર વાસ્તે અર્જુનના વધની ઇચ્છા રાખનાર, ધનુષ ધરનાર તથા ક્રોધાયુક્ત શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુએ સવ્ય તથા દક્ષિણ બાજુથી બાણનો વરસાદ કરતાં વળી બીજાં હજારો બાણેકરી મેઘ જેમ જળે કરી તળાવને ભરી દે, તેમ અર્જુનને ઢાંકી દીધો. ક્રોધ પામેલા, રથિમાં શ્રેષ્ઠ શ્રુતાયુએ તો પાયેલ તીક્ષ્ણ ભાલાએ કરી અર્જુનને વિંધ્યો. એ રીતે બળવાન, શત્રુએ અત્યંત વિંધેલા, શત્રુનો નાશ કરનાર અર્જુન, સંગ્રામમાં કેશવ ભગવાનને મોહ પમાડતાં પોતે પરમ મોહને પ્રાપ્ત થયો. એજ વખતે મહારથિ ચ્યુતાયુએ અત્યંત તીક્ષ્ણ શૂળેકરી અર્જુનને વિંધ્યો. તેણે તો એવું કર્યું કે, મહાત્મા પાંડુપુત્ર અર્જુનને ક્ષત ઉપર ક્ષાર મૂકયો. તેથી અત્યંત વિંધાએલા અર્જુન ધ્વજના દંડને પકડી બેસી રહ્યા. હે વિશાંપતે! તે વખતે અર્જુન હણાયા એમ માની તમારા સર્વ સૈન્યમાં મોટો સિંહનાદ થવા લાગ્યો. એ રીતે બેભાન થયેલા અર્જુનને જોઇ અત્યંત સંતપ્ત થયેલા શ્રીકૃષ્ણ મનોહર એવી વાણીએ કરી અર્જુનની આશ્વાસના કરવા લાગ્યા. એટલામાં વળી રથિમાં શ્રેષ્ઠ, પ્રાપ્ત થયું છે લક્ષ જેમને એવા શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુ, અર્જુન તથા વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા વાસુદેવ ઉપર ચોતરફથી બાણનો વરસાદ કરવા

લાગ્યા. ચક્ર, કૂબડા, અશ્વ, ધ્વજ, તથા પતાકા સહિત અર્જુનના રથને પણ તેમણે અદૃશ્ય કર્યો, એ મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું. હે ભારત ! યમરાજાના ઘર પ્રત્યે જઈ જેમ પાછો આવ્યો હોય તેમ ધીરેથી સંજ્ઞા પામેલા અર્જુને, બાણના સમુદાયથી કેશવ સહિત ઢંકાઇ ગયેલા પોતાના રથને જોઇ તેમજ પ્રદીપ્ત અગ્નિ સરખા પોતા સામે ઉભેલા તે બેઉ શત્રુને જોઇ મહારથિ એવા તેણે ઇન્દ્રાસ્ત્ર સાંધ્યું. તેમાંથી ગ્રંથિ વગરનાં હજારો બાણ ઉત્પન્ન થયાં. તેઓ, મોટા ધનુષવાળા તેમને તથા તેમનાં મૂકેલાં બાણોને હણવા લાગ્યા. એ રીતે અર્જુનના બાણે વિદારણ કરેલાં તેમનાં બાણ આકાશમાં વિચરતાં હતાં. પાંડુપુત્ર અર્જુન, બાણના વેગથી જલદી તેમના બાણને હણી મહારથિઓ સાથે યુદ્ધ કરતા તે તે ઠેકાણે પ્રસ્થાન કરતા હતા. અર્જુનના બાણના ઓઘેકરી બાહુ તથા મસ્તક વગરના થયેલા તે શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુ વાયુએ પાડેલાં બે વૃક્ષોની પેઠે રણભૂમિ ઉપર પડી ગયા. એ રીતે શ્રુતાયુષ તથા ચ્યુતાયુષનું મરણ સમુદ્રના શોષણની પેઠે લોકને વિસ્મયકારક લાગ્યું. તે બેઉની પાછળ ચાલનાર પચાસ રથને હણી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠને હણતા અર્જુન, ભારતી સેનાપ્રત્યે જવા લાગ્યા. હે ભારત ! શ્રુતાયુષ તથા ચ્યુતાયુષ બેઉ હણાયા તે જોઇ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, પિતાના દુઃખથી કૃશ થયેલા નિયતાયુ તથા દીર્ઘાયુ નામે તેમના પુત્ર, વિવિધ પ્રકારનાં બાણ નાંખતા કુંતિપુત્ર અર્જુન સામે જવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને ગ્રંથિ વગરનાં બાણેકરી મુહૂર્ત્ત માત્રમાં તે બેઉને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. કમળયુક્ત તળાવને જેમ હસ્તિ આલોડન કરે તેમ સૈન્યોને આલોડન કરતા અર્જુનને શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો વારવા સમર્થ થતા ન હતા. હે રાજન્! હસ્તિ ઉપર બેઠેલા, શિક્ષામાં ચતુર, ક્રોધાયમાન થયેલા, હજારો અંગ તેમજ દુર્યોધને આજ્ઞા આપેલા પ્રાચ્ય, દાક્ષિણાત્ય, કલિંગાદિક રાજાઓએ પર્વત સરખા હસ્તિઓએ કરી પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિંટી લીધા. તે સમયે ઉગ્ર એવા અર્જુને ગાંડીવમાંથી નીકળેલા બાણેકરી પોતા સામે આવતા તેમનાં મસ્તક તથા સુંદર ભૂષણથી શોભિતા બાહુ પણ કાપી નાખ્યા. પડેલાં તે મસ્તક તથા બાજુબંધ સહિત પડેલા બાહુએકરી સંકીર્ણ પૃથ્વી કનકના પાષાણ તથા સર્પથી વિંટાયલી શોભે તેમ શોભતી હતી. અર્જુનના બાણેકરી કપાતા બાહુ તથા મંથન કરેલાં પડતાં મસ્તકો વૃક્ષમાંથી જેમ પક્ષીઓ ઉડે તેમ નીચે પડતાં હતાં. બાણેકરી વિંધાયલા તેથી સ્રવે છે રૂધિર જેમને એવા હજારો હસ્તિઓ ગૈરીકધાતુયુક્ત ઝરણાંવાળા પર્વત સરખા દેખાતા હતા. અર્જુનના તીક્ષ્ણ બાણેકરી હણાયલા બીજા કેટલાક સંગ્રામમાં સુતા હતા. હે રાજન્ ! નાના પ્રકારનો વિકૃત છે દેખાવ જેમનો, નાના પ્રકારનો વેષ ધારણ કરેલા, નાના પ્રકારના શસ્ત્રના ઓઘથી વિંટાયલા તથા રૂધિરે કરી લિપ્ત છે અંગ જેમનાં એવા વિચિત્ર પ્રકારના, બાણથી હણાયલા ગજપૃષ્ટ ઉપર ઉભા રહેલા મ્લેચ્છ શોભતા હતા. માવત તથા પાછળ ચાલનાર સહિત અર્જુનના બાણથી હણાયલા તથા કપાયાં છે અંગ જેમનાં એવા હજારો હસ્તિઓ રૂધિરનું વમન કરતા હતા. અત્યંત ત્રાસ પામેલા કેટલાક હસ્તિઓ મોટેથી પોકારતા પડતા હતા અને કેટલાક દિશાઓમાં ભમતા હતા. ઘણાક હસ્તિઓ તો પોતાના-ઓનેજ મર્દન કરતા હતા. તીક્ષ્ણ વિષની જેમને ઉપમા અપાય એવા આયુધ સહિત કેટલાક હસ્તિઓ ફરતા હતા. આસુરી માયાને જાણનાર ઘોર ચક્ષુવાળા ભયંકર યવન, પારદ, શક, બાલ્હિક, દુરાચાર, સ્ત્રીલોલ, કલહપ્રિય એવા કાકવર્ણ, ગોયોનિપ્રભવ, કાલકલ્પ પ્રહાર કરનાર મ્લેચ્છ, દાર્વાતિસાર, દરદ, હજારો પુંડ, એકઠા મળેલા અસંખ્યાત એવા નાના પ્રકારના યુદ્ધમાં વિશારદ મ્લેચ્છો પાંડુપુત્ર અર્જુન ઉપર તીક્ષ્ણ એવાં બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા.

તેમની ઉપર અર્જુને તીડનો જેવો આકાશમાં ફેલાવો દેખાય તેવો બાણના વરસાદનો ફેલાવ કર્યો. એ રીતે અર્જુન વાદળીની છાયાની પેઠે સૈન્યમાં બાણની વૃષ્ટિ કરી, મુંડ, અર્ધમુંડ, જટિલ, અશુચિ તથા જટિલ મુખવાળા એકઠા મળેલા સર્વ મ્લેચ્છને અસ્ત્રના તેજેકરી નાશ કરતા હતા. અર્જુનના બાણેકરી વિંધાયલા, પર્વતમાં ફરનાર. તેની ગુફામાં રહેનાર કેટલાક મ્લેચ્છ ભયભીત થઇ ભાગવા લાગ્યા. તીક્ષ્ણ બાણેકરી વાહન સહિત પૃથ્વીમાં પડેલા મ્લેચ્છોનાં રૂધિર બક, કંક તથા વૃક હર્ષેકરી પાન કરતા હતા. પડેલા પાયદળ, અશ્વ. રથ, તથા હસ્તિ-એકરી પ્રવર્ત્તમાન થયેલી બાણના વરસાદરૂપી નૌકાવાળી. ભયંકર, કેશરૂપી સેવાળથી શોભિની. ઉગ્ર, રૂધિરના ઓઘરૂપી છે લહેર જેમાં એવી કપાઇ ગયેલી આંગળીરૂપી છે ક્ષુદ્ર મત્સ્ય જેમાં, પ્રલય સમયના કાળ સરખી, હસ્તિરૂપી બેટવાળી, રૂધિરરૂપી જળથી ભરેલી નદી હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા ઘોડેસ્વાર અને રાજપુત્રોના શરીરમાંથી અર્જુને પ્રવર્ત્તમાન કરી. વરસાદ વરસે તે વખતે જેમ પૃથ્વી વિષે પાણીને લીધે ઉંચા નીચા ભાગ જણાય નહીં તેમ તે વખતે પણ સર્વ પૃથ્વી રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત થઇ હતી. એ રીતે સંગ્રામમાં ક્ષત્રિય શ્રેષ્ઠ અર્જુને છ હજાર શૂરવીર ઘોડેસ્વાર અને હજાર શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. તેણે બાણેકરી વિંધેલા હજારો હસ્તિઓ વજ્રથી હણાયલા પર્વતની પેઠે પૃથ્વી વિષે પડ્યા હતા. એ રીતે અર્જુન, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને હણતા સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. મદ ઝરતો હસ્તિ જેમ ઘણાંક છે દ્રુમ, લતા, ગુલ્મ, શુષ્ક, કાષ્ટ તથા તૃણ જેમાં એવા નલ નામના તૃણના વનને મર્દન કરે અને જેમ વાયુએ વધારેલ અગ્નિ અરણ્યને બાળે તેમ શ્રીકૃષ્ણરૂપી વાયુએ પ્રેરણા કરેલા, બાણરૂપી જ્વાળાવાળા. ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડુપુત્ર અર્જુનરૂપી અગ્નિ. સેનારૂપી અરણ્યને બાળતા હતા. રથ ઉપર બેસવાના સ્થાનકને શૂન્ય કરતા, મનુષ્યોએ કરી પૃથ્વીને પૂરી દેતા અર્જુન. હાથમાં ધનુષ ગ્રહણ કરી અત્યંત નૃત્ય કરતા હોય તેની પેઠે વજ્ર સરખા બાણેકરી રૂધિરથી વ્યાપ્ત એવી રણભૂમિને કરતા હતા. એ રીતે ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુન ભારતી સેનામાં પ્રવેશ કરતા હતા. એવી રીતે તમારી સેનામાં પ્રવેશ કરતા તેમને શ્રુતાયુ તથા અંબષ્ઠે વારી રાખ્યા. હે મારિષ ! તે સમયે અર્જુને ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી જલદી તેના ઘોડાઓને પાડ્યા. બીજા બાણથી એનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. તે વખતે ક્રોધેકરી આકુલ છે નેત્ર જેનાં એવા અંબષ્ઠે હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરી મહારથિ કેશવ તથા અર્જુનની સામે સંગ્રામમાં દોડી રથને વારી રાખી તે ગદા કેશવ ભગવાન ઉપર નાંખી. તે સમયે ગદાએ કરી તેણે તાડન કરેલા કેશવ ભગવાનને જોઇ અત્યંત કોપાયમાન થયેલા પારકા શૂરવીરને હણનાર અર્જુને સુવર્ણના પુંખવાળા બાણેકરી ઉદય પામેલા સૂર્યને જેમ મેઘ આચ્છાદન કરે તેમ ગદા સહિત રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને આચ્છાદન કરી લીધો અને વળી બીજા બાણેકરી તે મહાત્માની ગદાનું પણ ચૂર્ણ કરી નાંખ્યું. એ મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું. એ રીતે નાશ પામેલી પોતાની ગદાને જોઈ બીજી મોટી ગદા ગ્રહણ કરી અર્જુન તથા વાસુદેવને તે વારંવાર મારવા લાગ્યો. અર્જુને પણ ક્ષુરપ્ર નામનાં બે બાણે કરી ગદા સહિત ઉગામેલા ઇન્દ્રધ્વજ સરખા તેના બે હાથ કાપી બીજા એક બાણેકરી મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. તે વખતે હે રાજન્! યંત્રથી મુક્ત થયું છે બંધન જેનું એવો લાગ કરેલો ઇન્દ્રધ્વજ પડે તેમ પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતો તે પડ્યો. સેંકડો હસ્તિ તથા અશ્વેકરી વિંટાયલા રથ સૈન્યને વહન કરતા અર્જુન તો મેઘે કરી વિંટાયલા સૂર્ય સરખા દેખાતા હતા.

इंद्रध्वज इवोत्सृष्टो यंत्रनिर्मुक्तबंधनः ।
रथानीकावगाढश्च वारणाश्वशतैर्वृतः ॥
अदृश्यत तदा पार्थो घनैः सूर्य इवावृतः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वण्यंबष्ठवधे गुर्जरभाषायां त्रिनवतित्तमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

અધ્યાય ૯૪ મો. દુર્યોધનનું રણ ચઢવું.

संजय उवाच—ततः प्रविष्टे कौंतेये सिंधुराजजिघांसया ।
द्रोणानीकं विनिर्भिद्य भोजानीकं च दुस्तरं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! કુંતિપુત્ર અર્જુન સિંધુરાજને મારવાની ઇચ્છાથી દ્રોણ સૈન્ય તથા દુસ્તર એવા ભોજ સૈન્યને ભેદી અંતઃપ્રવિષ્ટ થયો. તેમ તેણે કાંબોજ પુત્ર સુદક્ષિણને તથા પરાક્રમી શ્રુતાયુધને હણ્યો અને નાશ પામેલાં તમારાં સૈન્ય ચોતરફ ભાગવા લાગ્યાં. તે સમયે ભંગાણ પડેલા પોતાના સૈન્યને જોઇ તમારો પુત્ર દુર્યોધન, જલદી એક રથેકરી દ્રોણ પાસે જઇ તેને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, આ અર્જુન મોટી સેનાને મંથન કરી આગળ ગયો, માટે મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવા આ દારૂણ સંગ્રામમાં અર્જુનને મારવા વાસ્તે શું કરવું? તે વિષે બુદ્ધિએ કરી વિચાર કરો, અને પુરૂષમાં સિંહરૂપ જયદ્રથ જે રીતે હણાય નહિં તેમ કરો. ' તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. ' અમારી પરમ ગતિ તમો છો. વૃદ્ધિ પામેલો અગ્નિ જેમ શુષ્ક તૃણના સમાજને બાળે તેમ કોપરૂપી મારૂને પ્રેરેલો અર્જુનરૂપી અગ્નિ મારી સેનારૂપી શુષ્ક તૃણ સમાજને બાળે છે. હે પરંતપ! સૈન્યને ભેદી કુંતિપુત્ર અર્જુન સર્વને અતિક્રમણ કરે છે; તેથી જયદ્રથના રક્ષકો પણ પરમ સંશયને પ્રાપ્ત થાય છે. હે બ્રહ્મવિદાંવર! પ્રથમ રાજાઓની એવી રીતે સ્થિર બુદ્ધિ હતી કે, અર્જુન કદી જીવતા સુધી દ્રોણને અતિક્રમણ કરી શકશે નહિ, પણ હે મહાદ્યુતે! અર્જુન, તમારા જોતાં અતિક્રમણ કરી ગયો માટે આજ સર્વને હું અનવસ્થિત માનું છું અને આ મારૂં બળ પણ નથી. હે મહાભાગ! હે બ્રહ્મન્! તમે પણ પાંડવના હિતમાં તત્પર છો, એમ હું જાણું છું. તેથી હજી કામ ઘણાં છે તે વિષે વિચાર કરૂં છું ત્યાં મોહ પામું છું. તેમ હે બ્રહ્મન્! યથાશક્તિ મારી ઉત્તમ વૃત્તિને હું ચલાવતો હતો. શક્તિ પ્રમાણે તમને પ્રસન્ન પણ રાખતો હતો, તે તો તમે સ્મરણ પણ કરતા નથી. હે અમિતવિક્રમ! તમારા સદા ભક્ત એવા અમને તમે ઇચ્છતા નથી અને અમારા અપ્રિયમાં તત્પર એવા પાંડવોને નિરંતર પ્રસન્ન રાખો છો. અમારાથી જીવિકા સંપાદન કરી અમારા અપ્રિયમાં તત્પર છો. પણ ઉપર છે મધ જેને એવા સજૈયા સરખા તમે છો એમ હું જાણતો નહોતો અને તમે પાંડવને નિગ્રહ કરવાનો જો મને વર ન આપ્યો હોત તો પોતાને ઘેર જતા સિંધુપતિને હું વારત નહિ તમારા થકી તેના રક્ષણની ઇચ્છા રાખતા બુદ્ધિ વગરના મેં સિંધુપતિની મોહથી આશ્વાસના કરી તેને મૃત્યુના મુખમાં દીધો. યમરાજાની દંષ્ટ્રા પ્રત્યે ગયેલો મનુષ્ય પણ મૂકાય ત્યારે સંગ્રામમાં અર્જુનને વશ થયેલો જયદ્રથ ન મુકાય, વાસ્તે હે શોણાશ્વ! જે રીતે સૈંધવ મૃત્યુથી મુકાય તે રીતે

કરો. આર્ત છે પ્રલાપ જેમનો એવા રાજાઓ તથા મારી ઉપર ક્રોધ રહિત થઇ સર્વે સિંધુરાજાની રક્ષા કરો.

દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દ્રોણાચાર્યે કહ્યું કે, હે વિશાંપતે ! તારા વાક્યને હું નિંદતો નથી; કારણ તું મારે અશ્વત્થામા સમાન છે તથાપિ હું સત્ય વચન કહું તે સાંભળ. અર્જુનના અત્યંત શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ તો સારથિ છે, તેમ શીઘ્ર છે ગતિ જેમની એવા એના અશ્વ પણ ઉત્તમ; તેમ તે પોતે પણ અલ્પ છિદ્ર કરી જલદી તેમાં પ્રવેશ કરે; જલદી જનાર અર્જુનના રથની પાછળ કોશ સુધી પડેલા તેના નાંખેલ બાણના ઓઘને તું શું જોતો નથી ? તેમ પ્રાપ્ત થઇ છે અવસ્થા જેને એવો હું શીઘ્ર વાહને કરી જવા સમર્થ થાઉં નહિ. તેમ સેનાના મુખવિષે પાંડવોનું આ મોટું સૈન્ય ઉભેલું છે અને હે મહાભુજ ! ક્ષત્રિયના મધ્યમાં મેં પ્રતિજ્ઞા પણ કરેલી છે જે સર્વ ધનુષ ધરનાર જોતાં અર્જુન વગરના યુધિષ્ઠિર સેનાના અગ્ર ભાગમાં વરતતા હોય તો મારે ગ્રહણ કરવા વાસ્તે વ્યૂહના મુખને મૂકી હું અર્જુન પ્રત્યે યુદ્ધ કરતો નથી. કેટલાક સહાય ભેળા લેઇ જગતનો પતિ તું ભય રહિત થઇ તુલ્ય છે ચાકર તથા કર્મ જેનાં એવા એકલા શત્રુ પ્રત્યે જઇ યુદ્ધ કર. વળી તું શૂરવીર, શીખેલો રાજા, પારકા શહેરને જીતવામાં સમર્થ છે વાસ્તે જ્યાં અર્જુન છે ત્યાં તું પોતે જા.

દ્રોણનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તમને પણ જે અતિક્રમણ કરી ગયો, તે અર્જુનને બાધ્ર કરવા હું કેમ સમર્થ થાઉં ? હાથમાં છે વજ્ર જેને એવા ઇન્દ્રને સંગ્રામમાં જીતવા સમર્થ થવાય પણ પારકા શહેરને જીતનાર અર્જુનને જીતી શકાય નહિં. હાર્દિક્ય એવા ભોજને તથા દેવની જેને ઉપમા અપાય એવા તમને પણ અસ્ત્રના પ્રતાપે કરી જેણે જીતી લીધા, તેમજ સુદક્ષિણ, શ્રુતાયુધરાજ અને શ્રુતાયુ અને અચ્યુતાયુને પણ જેણે હણ્યા તેમજ હજારો મ્લેચ્છને માર્યા વાસ્તે શસ્ત્રને જાણનાર, કોઇથી સહન થાય નહિ એવા, યુદ્ધમાં અગ્નિની પેઠે બાળનાર પાંડુપુત્ર અર્જુન સાથે હું યુદ્ધ કેમ કરૂં ? આજ તેની સાથે સંગ્રામમાં મારૂં યુદ્ધ યોગ્ય માનતા હો તો તમ થકી છે બળ જેનું એવો હું સેવક જાણી મારા યશની રક્ષા કરો. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દ્રોણે કહ્યું કે, હે કૌરવ્ય ! તું સત્ય કહે છે. અર્જુન દુર્ધર્ષ છે; તથાપિ જે રીતે એને તું સહન કરે તેમ હું તને કરી આપું. આજ લોક વિષે સર્વ ધનુષ ધરનાર તારૂં પરાક્રમ આશ્ચર્યથી જુવો; જે વાસુદેવ જોતાં કુંતિપુત્ર અર્જુન તારે વિષે સખ્ત થાય તોપણ તેને તું સહન કરી શકે. હે રાજન્ ! આ હું સુવર્ણનું કવચ તને પહેરાવું છું તેથી બાણ વા અસ્ત્ર તને સંગ્રામમાં પ્રહાર કરી શકશે નહિં. અસુર, સુર, યક્ષ, ઉરગ, રાક્ષસ, મનુષ્ય તથા ત્રિલોકી તારી સાથે યુદ્ધ કરે તોપણ તને ભય નહિ થાય. તારા કવચમાં શ્રીકૃષ્ણ, કુંતિપુત્ર અર્જુન વા બીજો કોઇ શસ્ત્ર ધરનાર પણ બાણ અર્પણ કરવા સમર્થ નહિ થાય. તે તું કવચ ધારણ કરી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુન પ્રત્યે જલદી જા. એ તને સહન કરી શકશે નહિ. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એમ કહી ઉતાવળા દ્રોણાચાર્યે જળનો સ્પર્શ કરી વિધિ પ્રમાણે મંત્ર જપ કરી અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ એવું પ્રકાશમાન કવચ તમારા પુત્રના શરીરે પહેરાવ્યું. પછી અત્યંત મોટા તે સંગ્રામમાં તમારા પુત્રના જય વાસ્તે વિદ્યાએ કરી લોકને વિસ્મય પમાડવા ઇચ્છતા, બ્રહ્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય તેને આવી રીતે આશિષ આપવા લાગ્યા કે, હે ભારત ! બ્રહ્મ તથા બ્રહ્મા તારૂં કલ્યાણ કરો અને દ્વિજાતિ તથા શ્રેષ્ઠ જળજંતુ થકી પણ

તારૂં કલ્યાણ થાઓ. તેમજ યયાતિ, નહુષ, ધુંધુમાર, તથા ભગીરથ એ સર્વ રાજર્ષિઓ પણ સદા તારૂં કલ્યાણ કરો. તેમજ એકપાદ, બહુપાદ, તથા અપાદ થકી, પણ મહા સંગ્રામમાં નિરંતર તારૂં કલ્યાણ થાઓ. હે અનઘ! સ્વાહા, સ્વધા, શચી, લક્ષ્મી, તથા અરૂંધતી તારૂં નિરંતર કલ્યાણ કરો. હે નૃપ! અસિત, દેવળ, વિશ્વામિત્ર, અંગિરા, વસિષ્ઠ, તથા કશ્યપ, એ ઋષિયો પણ તારૂં કલ્યાણ કરો. ધાતા, વિધાતા, લોકના ઇશ, દિશાઓ, રૂડા એવા દિશાઓના નાથ તથા છ છે મુખ જેનાં એવા કાર્તિકસ્વામી તારૂં કલ્યાણ કરો. ભગવાન વિવસ્વાન સૂર્ય, ચોતરફથી તારૂં કલ્યાણ કરો. ચાર દિગ્ગજ, પૃથ્વી, આકાશ તથા ગ્રહ તારૂં કલ્યાણ કરો. હે નૃપ! નીચે પૃથ્વીને જે સદા ધારણ કરે છે એવા સર્પમાં શ્રેષ્ઠ શેષ ભગવાન તારૂં શુભ કરો. હે ગાંધારિના પુત્ર! આ કવચ મને પ્રાપ્ત કેવી રીતે થયું છે તે વૃત્તાંત હું તને કહું તે તું સાંભળ. પૂર્વે યુદ્ધમાં પરાક્રમ કરી વૃત્રાસુર નામના દૈત્યે જીતેલા તેથી ભેદાયા છે દેહ જેમના એવા તેજ તથા બળ રહિત હજારો ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ, વૃત્રાસુર નામના મોટા દૈત્યથી ભય પામી બ્રહ્માને શરણે જઇ કહેવા લાગ્યા કે, હે દેવસત્તમ! હે સુરશ્રેષ્ઠ! વૃત્રાસુરે અત્યંત મર્દન કરેલા દેવતાઓની તમે ગતિ થાઓ મોટા ભયથી અમારી રક્ષા કરો. દેવતાઓનાં વચન સાંભળી પાસે ઉભેલા વિષ્ણુ તથા ખેદ પામેલા ઇન્દ્રાદિક દેવ પ્રત્યે આવી રીતનું સત્ય વચન તે કહેવા લાગ્યા. મારે દ્વિજાતિ સહિત ઇન્દ્રાદિક દેવની રક્ષા કરવી યોગ્ય છે, પણ હે દેવતાઓ! જેણે વૃત્રાસુરને નિર્માણ કર્યો છે, તે ત્વષ્ટાનું તેજ અત્યંત દુર્ધર્ષ છે. હે દેવતાઓ! ત્વષ્ટાએ પૂર્વે લાખો વર્ષ તપ કરી મહેશ્વરની આજ્ઞાથી વૃત્રાસુરને નિર્માણ કર્યો છે. દેવના પ્રસાદથી તે બળવાન શત્રુ તમોને મારે છે તે શંકરના સ્થાન પ્રત્યે ગયા વગર મહાદેવનાં દર્શન થાય નહીં અને તેમના દર્શન વગર વૃત્રાસુરને તમે જીતશો પણ નહિ. જ્યાં તપના નિધાન દક્ષના યજ્ઞનો વિનાશ કરનાર, સર્વ ભૂતના ઇશ, ભગનાં નેત્ર પાડનાર પિનાકી મહાદેવ રહે છે, તે મંદરાચળ પ્રત્યે તમે જાઓ.

બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી, દેવતાઓએ મંદરાચળ પ્રત્યે જઇ કરોડો સૂર્ય સરખી કાન્તિવાળા તેજઃપુંજરૂપ મહાદેવજીનાં દર્શન કર્યાં. તે વખતે તેમને જોઇ મહાદેવજી કહેવા લાગ્યા કે હે દેવતાઓ! તમે ભલે આવ્યા. કહો હું શું તમારૂં કામ કરૂં? કારણ મારૂં દર્શન અમોઘ છે વાસ્તે તમારી કામના પરિપૂર્ણ થાઓ; મહાદેવનાં વચન સાંભળી વળી દેવતાઓએ, કહ્યું કે, હે દેવ! વૃત્રાસુરે અમારૂં તેજ હરણ કરી લીધું છે માટે અમારી ગતિરૂપ તમો થાઓ. પ્રહારે કરી જર્જરિભૂત કરેલી અમારી મૂર્ત્તિઓને જોઇ હે મહેશ્વર! અમારી ગતિરૂપ થાઓ, અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ. દેવોનાં વચન સાંભળી મહાદેવજીએ તેમને કહ્યું કે હે દેવતાઓ! તમારૂં સંકટ મેં જાણ્યું. ત્વષ્ટાના તેજથી ઉત્પન્ન થયેલી અત્યંત બળવાન આ અભિચાર નામે કૃત્યા મહા ભયંકર તથા અપુણ્યવાનોએ દુઃખે કરી વારી શકાય નહિ એવી છે, તથાપિ તમારી દેવતાઓની અવસ્ય કરી હું સહાય કરીશ. હે શક્ર! હે સુરેશ્વર! મારા અંગથી ઉત્પન્ન થયેલું પ્રકાશમાન આ કવચ ગ્રહણ કરી આ માન સંમંત્રે કરી બાંધ એટલે તેથી દેવતાઓને મારનાર અસુરમાં મુખ્ય વૃત્રાસુરનો વધ થશે.

દ્રોણાચાર્ય કહે છે—હે દુર્યોધન! એમ કહી વર આપનાર મહાદેવજીએ ઇન્દ્રને કવચ આપ્યું; અને મંત્ર પ્રદાન પણ કર્યું. ત્યારપછી કવચે રક્ષા કરેલો ઇન્દ્ર વૃત્રાસુરની સેના સામે ગયો. તે વખતે મહા સંગ્રામમાં પડતા એવા નાના પ્રકારના શસ્ત્રના ઓઘેકરીને પણ તે કવચ

બંધની સંધિ ભેદાતી ન હતી એ રીતે થતા તે સંગ્રામમાં દેવપતિ ઇન્દ્રે વૃત્રાસુરને હણ્યો. પછી ઇન્દ્રે મંત્રમય કવચ અંગિરાને આપ્યું. અંગિરાએ મંત્રજ્ઞ બૃહસ્પતિને આપ્યું. બૃહસ્પતિએ બુદ્ધિમાન અગ્નિવેશ્યને કહ્યું, અને અગ્નિવેશ્યે મને આપ્યું છે. હે નૃપસત્તમ! મંત્રે કરી તે કવચ તારા દેહની રક્ષા વાસ્તે આજ તને હું બાંધું છું. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે આચાર્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણ મોટા કાંતિવાળા તમારા પુત્રને કહી, વળી ધીરેથી આવી રીતે તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે ભારત! પૂર્વે સંગ્રામમાં હિરણ્યગર્ભે જે રીતે વિષ્ણુને બાંધ્યું હતું અને તારકામય સંગ્રામમાં બ્રહ્માએ જે રીતે ઇન્દ્રને બાંધ્યું હતું, તે રીતે બ્રહ્મસૂત્રે કરી દિવ્ય કવચ હું તને બાંધું છું. એ રીતે મંત્રે કરી વિધિપૂર્વક કવચ બાંધી બ્રાહ્મણ એવા દ્રોણાચાર્યે દુર્યોધન રાજાને મોટા યુદ્ધ વાસ્તે મોકલ્યો. મહાત્મા આચાર્યે કવચ બાંધેલો અને પ્રહાર કરનાર મહાત્મા ત્રિગર્તના હજાર રથ, એટલાજ હસ્તિ અને પરાક્રમી મત્ત એવા નિયુત અશ્વ તથા બીજા પણ મહારથિઓએ કરી વિંટાયલો મહાબાહુ દુર્યોધન નાના વાદિત્રના શબ્દ સાથે જેમ વિરોચન પુત્ર બલિરાજા આવે તેમ અર્જુનના રથ સામે આવ્યો. હે ભારત! તે વખતે અગાધ સમુદ્રની પેઠે પ્રસ્થિત થયેલા કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધનને જોઇ તમારા સૈન્યમાં મોટો કોલાહલ થવા લાગ્યો.

ततः शब्दो महानासीत्सैन्यानां तव भारत।
अगाधं प्रस्थितं दृष्ट्वा समुद्रमिव कौरव ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनकवचबंधने गुर्जरभाषायां चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

અધ્યાય ૯૫ મો. દુર્યોધને મચાવેલો જંગ.

संजय उवाच—प्रविष्टयोर्महाराज पार्थवार्ष्णेययो रणे।
दुर्योधने प्रयाते च पृष्ठतः पुरुषर्षभे ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે મહારાજ! અર્જુન તથા વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ સંગ્રામમાં પેઠા પછી પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન પાછળથી ગયો. તે વખતે સોમક સહિત પાંડવ મોટો શબ્દ કરતા વેગેકરી દ્રોણ સામે દોડ્યા. ત્યાર પછી યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું. હે વિશાંપતે! હે રાજન્! મધ્યાન્હના સૂર્ય વખતે વ્યૂહના અગ્રભાગમાં કૌરવ તથા પાંડવોનું રૂંવાં ઉભાં કરનાર અત્યંત તીવ્ર યુદ્ધ થયું. એવું યુદ્ધ પૂર્વે અમે જોયું પણ ન હતું તેમ સાંભળ્યું પણ ન હતું. જેમાં વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલા. પ્રહાર કરનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે મુખ્ય જેમાં એવા સર્વ પાંડવો બાણના વરસાદે કરી દ્રોણના સૈન્યને ઢાંકી દેતા હતા. તેમજ અમે પણ સર્વ શસ્ત્રધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યને આગળ કરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિક પાંડવો ઉપર બાણનો વરસાદ કરતા હતા. શિશિર ઋતુમાં વાયુમિશ્ર મોટા બે મેઘ હોય તેની પેઠે રથેકરી શોભિતી બેઉ પ્રધાન સેનાઓ અત્યંત શોભતી હતી. પછી પરસ્પર નજીક આવેલી તે બેઉ સેના વર્ષાઋતુમાં ઉભરાણુ છે જળ જેમાં એવી ગંગા તથા યમુના નદી જેમ વેગ કરે તેમ મોટો વેગ કરવા લાગી. શસ્ત્રરૂપી છે

પૂર્વ દિશાનો વાયુ જેમાં, દ્વિપ, અશ્વ તથા રથે કરી વિંટાયલો, ગદારૂપી વિજળીવાળો, મહા ભયંકર, દ્રોણરૂપી વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલો, બાણરૂપી સહસ્ર ધારાવાન, મહા સૈન્યરૂપી મહામેઘ, વૃદ્ધિ પામેલા પાંડવની સેનારૂપી અગ્નિ પ્રત્યે વરસતો હતો. વર્ષાઋતુમાં ભયંકર વાયુ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ દ્રોણાચાર્ય પાંડવના સૈન્યને ક્ષોભ પમાડતા હતા. સર્વ પાંડવો પણ મોટા સેતુને ભેદવા ઇચ્છતા પ્રબળ એવા જળના ઓઘની પેઠે પ્રયત્ન કરી દ્રોણ સામેજ દોડતા હતા. દ્રોણાચાર્ય પણ પર્વત જેમ જળના ઓઘને વારે તેમ ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડવ, પાંચાલ તથા કેકયને વારતા હતા. તેમજ શૂરવીર, મહા બળવાન બીજા રાજાઓ પણ ચોતરફથી ઘેરી લઇ પાંચાલોને વારતા હતા. તેટલામાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શત્રુની સેનાને ભેદવા ઇચ્છતો પૃષત્‌ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પાંડવો સહિત વારંવાર દ્રોણને મારવા લાગ્યો. જે રીતે પૃષત્‌ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર દ્રોણાચાર્ય બાણનો વરસાદ કરતા હતા તે જ રીતે તેમના ઉપર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પણ બાણનો વરસાદ કરતો હતો. ખડ્ગરૂપી પૂર્વના વાયુવાળો, શક્તિ, પ્રાસ, તથા તરવારથી વિંટાયલો, પ્રત્યંચારૂપી વિદ્યુત અને ધનુષરૂપી છે શબ્દ જેમાં એવો, અને બાણની ધારારૂપી કરાના વરસાદને ચોતરફ મૂકતો ધૃષ્ટદ્યુમ્નરૂપી મેઘ, રથ તથા શ્રેષ્ઠ અશ્વના ઓઘને હણતો તમારી સેનાને નમાડવા લાગ્યો. પાંડવ તરફના જે જે રથસમુદાય ઉપર દ્રોણાચાર્ય બાણ નાંખતા હતા તે તે તરફથી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સામે બાણ નાંખી દ્રોણાચાર્યને ઉડાડતો હતો. હે ભારત! યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પ્રાપ્ત થઇ દ્રોણાચાર્ય યત્ન કરતા હતા તોપણ તમારૂં સૈન્ય ત્રણ પ્રકારથી ભેદ પામ્યું. કેટલાક ભોજના તફામાં ગયા, કેટલાક જળસંધને અનુસર્યા; અને પાંડવોએ હણવા માંડેલા બીજા કેટલાક દ્રોણની પાછળ ગયા. વળી રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય સૈન્યોને એકઠાં કરતાં હતા, તેટલામાં મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તેમનું ભંગાણ કરી જુદાં કરી નાંખતો હતો. હે ભારત! જે રીતે અરણ્યમાં ગોવાળ વગરનાં પશુઓને ઘણાંક શિકારી પશુઓ હણે તેમ પાંડવ તથા સૃંજયો તમારી તરફનાઓને હણતા હતા. ભયંકર એવા તે મોટા સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને મોહ પમાડેલા યોદ્ધાઓને કાળજ ગળી જાય છે એમ મનુષ્યો માનતા હતા. કુત્સિત રાજાનો દેશ જેમ દુર્ભિક્ષ, વ્યાધિ તથા તસ્કરે કરી પીડાય તેમ પાંડવે કરી તમારી સેના પીડિત થતી હતી. શસ્ત્ર તથા કવચમાં સૂર્યનાં કિરણ મિશ્ર થવાથી તથા સૈન્યની ઉડતી રજે કરી નેત્ર અંજાઇ જતાં હતાં. એ રીતે પાંડવોએ હણવા માંડેલા ત્રણ પ્રકારના થયેલા પોતાના સૈન્યને જોઇ દ્રોણાચાર્ય બાણેકરી પાંચાલોને વિંધવા લાગ્યા. તે વખતે સેનાઓને મર્દન કરતા તથા બાણે કરી હણતા દ્રોણનું રૂપ દેદિપ્યમાન કાળાગ્નિ સરખું દેખાતું હતું. હે વિશાંપતે! એવી રીતે મહારથિ દ્રોણ, રથ, હસ્તિ; અશ્વ તથા પાયદળોને એક એક બાણેકરી સંગ્રામમાં ભેદતા હતા. હે ભારત! હે પ્રભો! તે વખતે દ્રોણના ધનુષમાંથી નિકળેલા સુસવાટ કરતાબાણને ધારણ કરનાર કોઇપણ યોદ્ધો પાંડવના સૈન્યમાં દેખાતો ન હતો. હે ભારત! તે સમયે દ્રોણના બાણથી પીડાએલું, સૂર્યે સંતપ્ત કરેલું ધૃષ્ટદ્યુમ્નનું સૈન્ય, તે તે ઠેકાણે ભમતું હતું. તેમજ પૃષત્‌ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પીડિત કરેલું તમારૂં સૈન્ય અગ્નિએ બાળેલા શુષ્ક વન સમાન લાગતું હતું. એવી રીતે દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બાણે સૈન્યોને બાધ થયો. તે વખતે યોદ્ધાઓ પ્રાણને ત્યાગ કરી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ચોતરફથી યુદ્ધ કરતા હતા. હે ભરતર્ષભ! હે મહારાજ! તે સમયે યુદ્ધ કરતા તમારા તથા પારકાઓમાં ભયથી સંગ્રામમાં ત્યાગ કરે એવો કોઈ પણ હતો નહિં અને કુંતિપુત્ર ભીમસેનને વિવિંશતિ, ચિત્રસેન તથા વિકર્ણ એ ત્રણ ભાઇઓએ ચોતરફથી વિંટી લીધો. તે સમયે અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ અને પરાક્રમી

ક્ષેમધુર્તિ, એ ત્રણ તમારા ત્રણ પુત્રના અનુયાયી હતા. અમાત્ય તથા સેના સહિત તેજસ્વી એવા કુળપુત્ર મહારથિ બાલ્હિકે, દ્રૌપદીના પુત્રોને વારી રાખ્યા હતા. હજારો યોદ્ધાઓથી વિંટાયલા શૈબ્ય રાજાએ અભિભૂ નામના કાશિરાજના પરાક્રમી પુત્રને વારી રાખ્યો. પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને મદ્રના અધિપતિ શલ્ય રાજાએ વારી રાખ્યા. શૂરવીર ક્રોધાયમાન થયેલો દુઃશાસન પોતાના સૈન્યને ઉભું રાખી રથિમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ પ્રત્યે ગયો. પોતાના સૈન્ય સહિત કવચ પહેરી તૈયાર થયેલા ને મોટા ધનુષવાળા ચારસો યોદ્ધાઓ સહિત ચેકિતાનને મેં વારી રાખ્યો. ધનુષ, શક્તિ, તથા ખડ્ગ છે હાથમાં જેમને એવા સાતસો ગાંધાર યોદ્ધાઓથી વિંટાયલા શકુનિએ માદ્રિપુત્ર નકુળને વારી રાખ્યો. મિત્ર વાસ્તે ઉગામેલાં છે આયુદ્ધ જેમણે એવા મોટા ધનુષવાળા અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ પ્રાણનો ત્યાગ કરી મત્સ્ય દેશના વિરાટ રાજા સામે ગયા. પરાજય પામેલા નહિ એવા પરાક્રમી શિખંડિને સાવધાન થયેલા બાલ્હિકે વારો રાખ્યો. ક્રોધાક્રાંત પાંચાલ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્નને શૂરવીર તથા ક્રૂર એવા પ્રભદ્રક તથા સૌવીર સહિત આવંત્ય રાજાએ વારી રાખ્યો. શૂરવીર, ક્રૂર છે કર્મ જેનાં એવા સંગ્રામમાં સામે આવતા ઘટોત્કચ રાક્ષસ પ્રત્યે જલદી અલાયુધ દોડયો. મોટા સૈન્ય યુક્ત મહારથિ કુંતિભોજે શ્રેષ્ઠ રાક્ષસ અલંબુષને વારી રાખ્યો. હે ભારત ! મોટા ધનુષવાળા કૃપાચાર્યાદિકે રક્ષા કરેલો સિંધુરાજા સર્વ સૈન્યના પૃષ્ઠ ભાગમાં હતો. હે રાજન્ ! અત્યંત મોટા એવા તેના ચક્રરક્ષક દક્ષિણ બાજુ અશ્વત્થામા તથા વામ તરફ સૂતપુત્ર કર્ણ હતો. તેની પાછળથી રક્ષા કરનાર તો મોટા ધનુષવાળા યુદ્ધમાં ચતુર તથા નીતિમાન એવા સોમદત્તિ આદિ લઇ કૃપ, વૃષસેન, શલ તથા દુર્જય એવો શલ્ય ઇત્યાદિ હતા. એ રીતે સિંધુરાજાની રક્ષા કરી પછી સર્વ યુદ્ધ કરતા હતા.

नीतिमंतो महेष्वासाः सर्वे युद्धविशारदाः ।
सैंधवस्य विधायैवं रक्षां युयुधिरे ततः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

અધ્યાય ૯૬ મો. દ્વંદ્વ યુદ્ધારંભ.

**संजय उवाच—राजन् संग्राममाश्चर्यं शृणु कीर्तयतो मम ।
कुरुणां पांडवानां च यथा युद्धमवर्तत ।**

સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! કૌરવ તથા પાંડવોનું જેવી રીતે યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું તેવી રીતે સવિસ્તર હું તમોને કહું. તે સાભળો. વ્યૂહના અગ્રભાગ વિષે ઉભેલા દ્રોણાચાર્યને પ્રાપ્ત થઇ તેના સૈન્યને ભેદવા ઇચ્છતા પાંડવો તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પોતાના વ્યૂહનું રક્ષણ કરતા તથા મ્હોટા યશની પ્રાર્થના કરતા સૈનિક સહિત દ્રોણાચાર્ય પણ પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરતા હતા એટલામાં તમારા પુત્રના હિતેચ્છુક, અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદે દશ બાણ વિરાટ રાજા ઉપર નાંખ્યાં. હે મહારાજ ! વિરાટ પણ પરાક્રમ કરી

સંગ્રામમાં ઉભેલા પાછળ ચાલનાર સહિત પરાક્રમી એવા તે બેઉ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે વખતે વનમાં મદ ઝરતા બે હસ્તિ તથા સિંહનું પરસ્પર જેવું યુદ્ધ થાય તેવું રૂધિરના ઉદકવાળું તેમનું અત્યંત દારૂણ યુદ્ધ થયું. વળી મહા બળવાન શિખંડિએ વેગવાન બાલ્હિક ઉપર મર્મ તથા અસ્થિ ભેદનાર ભયંકર તીક્ષ્ણ બાણ નાંખ્યાં. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા બાલ્હિકે પણ શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, સુવર્ણના પુંખવાળાં નવ બાણ શિખંડિ ઉપર નાખ્યાં; તે સમયે તે બેઉનું, બાણ તથા શક્તિએ કરી સમાકુલ શૂર પુરૂષોને હર્ષ વધારનાર અને ભીરૂ પુરૂષોને ભય ઉપજાવનાર એવું ભયંકર યુદ્ધ થયું, અને તે બેઉએ પરસ્પર મૂકેલાં બાણેકરી દિશાઓ અંતરીક્ષ તથા સર્વ સ્થળ વિંટાઇ ગયાં તેથી કંઇ પણ જણાતું ન હતું. સૈન્ય સહિત શૈબ્ય રાજા હસ્તિ સામે જેમ હસ્તિ યુદ્ધ કરે તેમ મહારથિ કાસ્યપુત્ર સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. મહારથિ એવા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો સાથે યુદ્ધ કરતો બાલ્હિક રાજા પાંચ ઇન્દ્રિયો સાથે યુદ્ધ કરતું મન શોભે તેમ શોભતો હતો. હે દેહવતાંવર ! દ્રૌપદીના પુત્ર પણ પાંચ વિષય, જેમ નિરંતર દેહ સાથે યુદ્ધ કરે તેમ ચોતરફ નાંખેલા બાણના ઓઘેકરી તેની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. દુઃશાસન નામના તમારા પુત્રે વૃષ્ણિ-કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિને તીક્ષ્ણ તથા સરળ એવાં નવ બાણેકરી વિંધ્યો. મોટા ધનુ-ષવાળા, ધનુષ ધરનાર, મહા બળવાન અત્યંત વિંધેલો સત્ય પરાક્રમવાળો સાત્યકિ તત્કાળ કંઇક મૂર્છાગત થયો. પછી કંઇક સંજ્ઞા આવી ત્યારે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેણે ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં દશ બાણેકરી મહારથિ તમારા પુત્રને વિંધ્યો. હે રાજન્ ! પરસ્પર વિંધાયેલા બાણથી અત્યંત પીડિત અંગવાળા તે બેઉ સંગ્રામમાં બે ખાખરાનાં પુષ્પિત વૃક્ષ શોભે તેમ શોભતા હતા. કુંતિભોજના બાણેકરી પીડિત તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો અલંબુષ પુષ્પની લક્ષ્મીથી ખાખરાનું વૃક્ષ શોભે તેમ અત્યંત શોભતો હતો. અલંબુષ રાક્ષસે પણ લોહમય ઘણાંક બાણેકરી કુંતિભોજને વિંધી તમારી સેનાના અગ્રભાગ વિષે મોટો સિંહનાદ કર્યો. એ રીતે પૂર્વે ઇન્દ્ર તથા જંભાસુરે જેવી રીતે પરસ્પર યુદ્ધ કર્યું હતું, તેવી રીતે સંગ્રામમાં પર-સ્પર યુદ્ધ કરતા શૂરવીર તે બેઉને સર્વ સૈન્ય હર્ષથી જોતાં હતાં. હે ભારત ! કર્યું છે વૈર જેણે એવા વેગવાન શકુનિને ક્રોધાયમાન થયેલા માદ્રિપુત્ર નકુળસહદેવ બાણેકરી અત્યંત પીડવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! તમે ઉત્પન્ન કરેલો, કર્ણે વૃદ્ધિ પમાડેલો તથા તમારા પુત્રોએ રક્ષા કરેલો, મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવો, ક્રોધમૂલક મોટો ભયંકર હુતાશન પ્રવર્ત્તમાન થયો. તે આ સમગ્ર પૃથ્વીને બાળવા તૈયાર થયો. એ રીતે બાણેકરી પાંડુપુત્ર નકુલ તથા સહદેવે વિમુખ કરેલો શકુનિ યુદ્ધમાં કર્ત્તવ્ય કે પરાક્રમને જાણતો ન હતો. વિમુખ થએલો એને જોઇ મહારથિ માદ્રિપુત્ર નકુળ તથા સહદેવ બે મેઘ જેમ મોટા પર્વત ઉપર વરસે તેમ તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. એ રીતે ગ્રંથિ વગરનાં ઘણાં બાણેકરી વિંધાયલો તે, વેગ-વાન અશ્વેકરી દ્રોણ સૈન્ય તરફ નાસી ગયો; શૂરવીર તથા વેગવાન એવા તે અલાયુધ રાક્ષસ સામે મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી ઘટોત્કચ ગયો. હે મહારાજ ! સંગ્રામમાં પરસ્પર તે બેઉનું પૂર્વે રામ તથા રાવણનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. યુધિષ્ઠિર રાજાએ પચાસ બાણથી મદ્રરાજાને વિંધી વળી બીજાં સાત બાણથી તેને વિંધ્યો. ત્યાર પછી હે નૃપ ! તે બેઉનું પૂર્વે શંબરાસુર તથા ઇન્દ્રનું જેવું મોટું યુદ્ધ થયું હતું તેવું અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું. મોટી સેનાએ વિંટાએલા વિવિંશતિ, ચિત્રસેન તથા વિકર્ણ નામના તમારા પુત્ર ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

विंविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च तवात्मजः ।
अयोधयन् भीमसेनं प्रहृत्यासेनयावृताः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्वंद्वयुद्धे गुर्जरभाषायां षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

અધ્યાય ૯૭ મો. દ્રોણ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યુદ્ધ.

संजय उवाच—तथा तस्मिन् प्रवृत्ते तु संग्रामे लोमहर्षणे ।
कौरवेयांस्त्रिधाभूतान् पांडवाः समुपाद्रवन् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! તેવી રીતનો રૂંવાં ઉભાં કરનાર સંગ્રામ પ્રવર્ત્તમાન થયો. તે સમયે ત્રણ તરેહથી જૂદા પડેલા તમારી તરફનાઓની સામે પાંડવો દોડયા. મહાબાહુ જળસંધ સામે ભીમસેન આવ્યા. સૂર્ય સરખા તેજસ્વી સૈન્ય સહિત યુધિષ્ઠિર રાજા કૃતવર્મા ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. હે મહારાજ! ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણ સામે દોડયો. ત્યાર પછી ક્રોધાયમાન થયેલા, ઉતાવળા તથા ધનુષ ધરનાર સર્વ કૌરવ તથા પાંડવોનું પરસ્પર યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું. મોટો છે ભય જેમાં એવો અત્યંત ક્ષય પ્રવર્ત્તમાન થયો. અને દ્વંદ્વીભૂત થયેલાં સૈન્ય યુદ્ધમાં પ્રવર્ત્તમાન થયાં. તે સમયે નિર્ભયની પેઠે બળવાન દ્રોણાચાર્યે, બળવાન એવા પાંચાલ પુત્ર સામે બાણના ઓઘને નાંખવા લાગ્યા અને એવી રીતે દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કાપેલાં અનેક મસ્તકોએ કરી રણાંગણ કમળવન સરખું થઇ રહ્યું. સૈન્યો વિષે ચોતરફ પડેલાં શૂરવીરોનાં વસ્ત્ર, આભરણ, શસ્ત્ર, કવચ, ધ્વજ, આયુધ તથા રૂધિરેકરી સંસિક્ત સુવર્ણનાં કવચ, વિદ્યુત સહિત મેઘ સમુદાય સરખાં દેખાતાં હતાં. બીજા કેટલાક મહારથિઓ તાડ જેવડાં મોટાં ધનુષ આકર્ષણ કરી કુંજર, અશ્વ તથા મનુષ્યોને બાણેકરી પાડતા હતા. એવા તે મહાત્માના સંપ્રહાર વિષે શૂરવીરોનાં ખડ્ગ, ઢાલ, ધનુષ, મસ્તક તથા કવચો પડતાં હતાં. હે મહારાજ! અગણિત એવાં ઉભાં થયેલાં મસ્તક વગરનાં ધડ અત્યંત સંકુલ એવા તે યુદ્ધમાં ચોતરફ દેખાતાં હતાં. હે મારિષ! ગૃધ્ર, કંક, બક, શ્યેન, વાયસ તથા જંબુક નામનાં માંસ ખાનાર ઘણાંક જાનવરો, મરણ પામેલા નર, અશ્વ તથા હસ્તિ સંઘોના માંસનું ભક્ષણ કરતાં, રૂધિરનું પાન કરતાં, કેશ તથા મજ્જાને તોડતાં, શરીર તથા શરીરના અવયવને આકર્ષણ કરતાં ત્યાં દેખાતાં હતાં. રણ દીક્ષાએ કરી દીક્ષિત થયેલા અસ્ત્ર સંપન્ન, યુદ્ધમાં ચતુર, સંગ્રામમાં જયની પ્રાર્થના કરતા કેટલાક યોદ્ધાઓ અત્યંત યુદ્ધ કરતા હતા. યુદ્ધરૂપ રંગમંડપમાં ગયેલા કેટલાક શૂરવીર પુરૂષો નાના પ્રકારનાં ખડ્ગ, માર્ગમાં વિચરતાં હૃષ્ટિ, શક્તિ, પ્રાસ, શૂળ, તોમર, પટ્ટા, ગદા, પરિઘ, બીજાં આયુધ તથા બાહુએ કરી ક્રોધથી પરસ્પર હણતા હતા. તેમજ રથિ, રથિ સાથે; ઘોડેસ્વાર, ઘોડેસ્વાર સાથે; હસ્તિ, હસ્તિ સાથે; તથા મદોન્મત્તની પેઠે પાયદળો, પાયદળો સાથે, મોટેથી પોકારતાં યુદ્ધ કરતાં હતાં. હે વિશાંપતે! તેવી રીતનું નિમર્યાદ યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું ત્યારે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પોતાના રથના ઘોડા દ્રોણના અશ્વ સાથે લગભગ કરી દીધા. તે વખતે વાયુ સરખા વેગવાળા, પરસ્પર મિશ્રિત થયેલા, પારાવતવર્ણ તથા લાલવર્ણવાળા અશ્વ વિદ્યુત્ સહિત મેઘ સમાન શોભતા હતા. હે

ભારત ! તે સમયે શૂરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સમીપ આવેલા દ્રોણને જોઇ ધનુષનો ત્યાગ કરી ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી દુષ્કરકર્મ કરવાને ઇચ્છતો પારકા શૂરવીરને હણનાર પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો તે, રથ દંડને અતિક્રમણ કરી દ્રોણના રથમાં ચઢી બેઠો. પછી રથની ધુંસરી તથા તેનાં બંધન અને લાલ ઘોડા ઉપર ઉભેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રોણને મારવા વાસ્તે તે તે ઠેકાણે વિચરતો હતો. એ રીતે ખડ્ગેકરી વિચરતા લાલ ઘોડા ઉપર ઉભેલા તેનું છિદ્ર દ્રોણના જોવામાં આવતું ન હતું, તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. માંસને ઇચ્છતો બાજપક્ષિ જેમ વન વિષે પડે તેમ દ્રોણને મારવા ઇચ્છતા ધૃષ્ટદ્યુમનું અભિસરણ થયા પછી દ્રોણાચાર્યે સો બાણથી શતચંદ્રાકૃતિ એની ઢાલ તથા દશ બાણેકરી ખડ્ગને ભેદી બીજાં ચોસઠ બાણથી ઘોડાઓને હણી વળી ભલ્લ નામનાં બે બાણેકરી એના ધ્વજ, છત્ર, તથા પાછળ ચાલનાર અને સારથિને પણ હણી ઉતાવળા થયેલા તેણે કાનપર્યંત ધનુષ ખેંચી ઇન્દ્ર જેમ વજ્ર ફેંકે તેમ જીવિતનો નાશ કરે એવું બીજું બાણ એની ઉપર ફેંકયું. તેને સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ કરેલા દશ બાણથી કાપી મુખ્ય આચાર્યે ગળેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મૂકાવ્યો. હે મારિષ ! શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિએ, સિંહે ગળેલા મૃગની પેઠે મનુષ્યમાં સિંહરૂપ દ્રોણે ગળેલા પાંચાલ્યને મૂકાવ્યો. એવી રીતે તે મહા સંગ્રામમાં પાંચાલ્યનું રક્ષણ કરતા સાત્યકિને જોઇ શીઘ્રતાથી દ્રોણે તેની ઉપર છવ્વીસ બાણ નાંખ્યાં. શિનિપુત્ર સાત્યકિએ પણ સૃંજયોને ગળતા દ્રોણને તીક્ષ્ણ એવાં છવ્વીસ બાણેકરી સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિંધ્યા. એ રીતે દ્રોણાચાર્ય સાત્યકિ પાસે ગયા, એટલામાં જયને ઇચ્છતા રથિ એવા સર્વ પાંચાલ્યો જલદી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને સંગ્રામમાંથી દૂર લેઇ ગયા.

ततः सर्वे रथास्तूर्णं पांचाल्या जयगृद्धिनः ॥
सात्वताभिसृते द्रोणे धृष्टद्युम्नमवाक्षिपन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणधृष्टद्युम्नयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

અધ્યાય ૯૮ મો. દ્રોણ અને સાત્યકિ વચ્ચે યુદ્ધ.

धृतराष्ट्र उवाच—बाणे तस्मिन्निकृत्ते तु धृष्टद्युम्ने च मोक्षिते ॥
तेन वृष्णिवीरेण युयुधानेन संजय ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! યાદવમાં શ્રેષ્ઠ એવા યુયુધાને દ્રોણાચાર્યે નાખેલું બાણ કાપી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મૂકાવ્યો તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા, મોટા ધનુષવાળા, સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેમણે શિનિપૌત્ર સાત્યકિને શું કર્યું ? સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ક્રોધરૂપી વિષવાળો, ધનુષરૂપી મુખ ફાડેલો, તીક્ષ્ણ ધારવાળાં બાણરૂપી છે દાંત જેના, શ્વેત એવાં નારાચ નામનાં બાણરૂપી દંષ્ટ્રાવાળા, મોટો સર્પ હોય નહિ જાણે તેની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરતા, ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, હર્ષિત થયેલા, સુવર્ણના પુંખવાળાં બાણને વરસાદ કરતા દ્રોણાચાર્ય જાણે આકાશમાં ઉડતા પર્વતને આક્રમણ કરતા હોય નહિ એવા મહા

વેગવાન લાલ અશ્વેકરી સાત્યકિની પાછળ દોડયા. સંપાતરૂપી મોટી વૃષ્ટિવાળા, રથના શબ્દરૂપી છે કડાકા જેમાં, ધનુષના આકર્ષણરૂપી છે ધારા સંપાત જેનો, નારાચ નામનાં બાણરૂપી છે ઘણીક વિદ્યુત જે વિષે, શકિત તથા ખડ્ગરૂપી વજ્ર ધરનાર, ક્રોધના વેગથી ઉઠેલા, અશ્વરૂપી મારૂતે પ્રેરણા કરેલા, અનિવાર્ય, એવા સામે આવતા દ્રોણરૂપી મેઘને જોઇ પારકા શત્રુરને જીતનાર, શૂરવીર, યુદ્ધમાં દુર્મદ, શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિએ અત્યંત હાસ્ય કરી સારથિને આવી રીતે કહ્યું કે, દુર્યોધનના આશ્રયભૂત તથા તેના દુઃખ અને ભયને ટાળનાર, રાજપુત્રોના આચાર્ય, શૂરતું છે માન જેને, પોતાનાં કર્મ વિષે અનવસ્થિત એવા શૂરવીર આ બ્રાહ્મણ સામે પ્રસન્ન થઇ અત્યંત વેગવાન અશ્વેકરી જલદી જા. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી સારથિએ તે તરફ હાંકેલા રૌપ્ય સરખા વર્ણવાળા અને વાયુ સરખો છે વેગ જેમનો એવા માધવના તે ઉત્તમ અશ્વ જલદી દ્રોણની સન્મુખ ગયા. તે વખતે શત્રુને તપાવનાર એવા દ્રોણ તથા સાત્યકિ હજારો બાણે પરસ્પર મારતાં યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે સમયે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, શૂરવીર એવા તે બેઉનાં અનેક સહસ્ત્ર બાણેકરી આકાશ વિંટાઇ ગયું અને શૂરવીર એવા તે બેઉએ વર્ષાઋતુમાં બે મેઘ જેમ પરસ્પર ધારાએકરી દશે દિશાઓને પૂરી દે તેમ બાણેકરી દશે દિશાઓને પૂર્ણ કરી દીધી, તેથી સૂર્ય દેખાતો ન હતો. તેમ વાયુ પણ વાતો ન હતો. એ રીતે બાણ સમુદાયથી થયેલા અંધકારે કરી બીજા શૂરવીરો મોહ પામતા હતા. શીઘ્રાસ્ત્ર જાણનાર એવા દ્રોણ તથા સાત્વતના બાણેકરી અંધકાર થવાથી થતી તે બેઉની બાણવૃષ્ટિનો અંતર દેખાતો ન હતો. ત્વરિત બાણના પડવાથી તેમની ધારાના અભિઘાતથી થયેલો શબ્દ ઇન્દ્રે મૂકેલા વજ્રના શબ્દ સરખો સંભળાતો હતો. હે ભારત! નારાચ નામનાં બાણેકરી વિંધાયલાં બાણોનું રૂપ આશીવિષ નામના સર્પોએ ડસેલા સર્પોના રૂપ સરખું દેખાતું હતું. નિરંતર વજ્રેકરી હણાતા પર્વતના શિખરોનો જેવો શબ્દ થાય તેવો યુદ્ધમાં ચતુર એવા તે બેઉની પ્રત્યંચા તથા મોજાનો શબ્દ સંભળાતો હતો. હે રાજન્! સુવર્ણના પુંખવાળાં બાણેકરી છિન્નભિન્ન થયેલા વિચિત્ર રૂપવાળા તે બેઉના રથ, અશ્વ તથા સારથિ શોભતા હતા. હે વિશાંપતે! નિર્મળ, છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખાં, સરળ, નારાચ નામનાં બાણોનો અત્યંત દારૂણ એવો સંપાત થતો હતો. તે મહા સંગ્રામમાં પડી ગયાં છે ધ્વજ તથા છત્ર જેમનાં એવા રૂધિરથી ખરડાયલાં અંગવાળા, જયને ઇચ્છતા મદ ઝરતા બે હસ્તિ હોય નહિ તેની પેઠે સ્ત્રવે છે અંગમાંથી રૂધિર જેમને એવા તે બેઉ જીવિતનો અંત આણનાર એવાં બાણેકરી પરસ્પર એક બીજાને વિંધતા હતા.

હે મહારાજ! તે વખતે ગર્જના, મનુષ્યના પોકાર, સિંહનાદ, તથા દુંદુભિના શબ્દ પણ બંધ થઇ ગયા અને તે યુદ્ધ જોઇ થયું છે કૌતુહલ જેને એવા જન બોલતા રહી ગયા હતા. તેમજ સૈન્ય પણ ચૂપ થઇ ગયાં. બીજા લડવૈયા યુદ્ધથી વિરામને પ્રાપ્ત થયા અને રથિયો, હસ્તિના માવતો, ઘોડેસ્વાર તથા પાયદળો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉને વિંટી નિમિષ વગરના નેત્રે કરી તેમના દ્વંદ્વયુદ્ધને જોતા હતા. તેમજ હસ્તિ સૈન્ય, અશ્વસૈન્ય, તથા રથસેનાઓ પણ વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલી હતી; તેમજ મૌકિતક તથા વિદ્રુમેકરી વિચિત્ર પ્રકારના મણિ અને સુવર્ણથી શોભિતા ધ્વજ, વિચિત્ર પ્રકારનાં આભરણ, સુવર્ણમય કવચ, વિલક્ષણ એવી પતાકાઓ, હસ્તિની વિચિત્ર પ્રકારની ઝૂલ, સૂક્ષ્મ કંબલ, નિર્મળ એવાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર, મસ્તક વિષે શોભિતી સુવર્ણમયી અશ્વની ચમરીયો, હસ્તિઓના કુંભસ્થળ તથા દંતમાંસે કરી બક, ખદ્યોત, ઇન્દ્ર ધનુષ તથા વિદ્યુત સહિત વર્ષાઋતુમાં મેઘના સમૂહ જેવા દેખાય

તેવા દેખાતા અમારા તથા યુધિષ્ઠિર તરફના ઉભેલા યોદ્ધાઓ મહાત્મા દ્રોણ તથા સાત્યકિના યુદ્ધને જોતા હતા. તેમજ બ્રહ્મા તથા ચંદ્ર છે મુખ્ય જેમાં એવા વિમાનના અગ્રભાગમાં રહેલા દેવતાઓ, સિદ્ધ, ચારણના સમુદાય, વિદ્યાધર તથા મોટા સર્પ પણ પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તે બેઉનું જવું, પાછું આવવું, અસ્ત્રનો વિઘાત કરે એવા વિચિત્ર પ્રકારના પ્રહાર ઇત્યાદિ યુદ્ધકૌશલ્ય જોઇ વિસ્મય પામતા હતા. અસ્ત્રમાં પરસ્પર હસ્ત લાઘવી દેખાડતા મહા બળવાન દ્રોણ તથા સાત્યકિ બાણેકરી એક બીજાને વિંધતા હતા. એટલામાં દાશાર્હ એવા સાત્યકિએ જલદી અત્યંત દૃઢ એવાં બાણેકરી મોટા તેજવાળા દ્રોણાચાર્યનાં બાણ તથા ધનુષ કાપી નાખ્યાં. દ્રોણાચાર્યે પણ નિમિષ માત્રમાં બીજું ધનુષ સજ્જ કર્યું. તે પણ સાત્યકિએ કાપી નાંખ્યું. વળી જલદી દ્રોણાચાર્યે નવું ધનુષ હાથમાં લીધું. તે પણ સાત્યકિએ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે જે જે ધનુષ દ્રોણાચાર્ય સજ્જ કરે તે તે ધનુષ સાત્યકિ કાપી નાંખે. એ રીતે દૃઢ ધનુષવાળા સાત્યકિએ દ્રોણાચાર્યનાં સો ધનુષ કાપી નાંખ્યાં. તેમાં તે બેઉનું સંધાન તથા કાપવા વિષે કોઇએ છિદ્ર જોયું નહિ. હે રાજેન્દ્ર! સંગ્રામમાં અતિમાનુષ્ય એવું એ સાત્યકિનું કર્મ જોઇ દ્રોણાચાર્યે મનમાં વિચાર કર્યો જે સાત્વતમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિ વિષે જે આ અસ્ત્રબળ છે તે પરશુરામ, સહસ્રાર્જુન, અર્જુન, તથા પુરૂષમાં સિંહરૂપ ભીષ્મ વિના બીજા વિષે સાંભળ્યું નથી. એમ જાણી મનથી તેના પરાક્રમની પ્રશંસા કરી. હે વિશાંપતે! બ્રાહ્મણમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ, અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં અત્યુત્તમ દ્રોણાચાર્ય ઇન્દ્રના સરખું એવું લાઘવ જોઇ પોતે સંતુષ્ટ થયા અને ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ પણ પ્રસન્ન થયા. શીઘ્રતાથી વિચરનાર સાત્યકિની તે લઘુતાને દેવ, ગંધર્વ તથા સિદ્ધચારણના સમુદાયે પણ લક્ષ કરી શકાઇ નહિ. અને દ્રોણના તે કર્મને લક્ષ કર્યું. હે ભારત! અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને મર્દન કરનાર દ્રોણાચાર્ય વળી બીજું ધનુષ લઇ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. વળી સાત્યકિએ અસ્ત્રમાયાએ કરી તેના અસ્ત્રને હણી તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેને વિંધ્યા, તે મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું. સંગ્રામમાં બીજાને જેની ઉપમા અપાય નહિ એવું યુક્તિયુક્ત અતિમાનુષ તેનું કર્મ જોઇ યુક્તિ જાણનાર તમારી તરફના તેનાં વખાણ કરતા હતા. એવા તે સંગ્રામમાં જે અસ્ત્ર દ્રોણાચાર્ય નાંખતા હતા તે જ અસ્ત્ર સાત્યકિ પણ સામે નાંખતો હતો. તોપણ શત્રુને તપાવનાર અસંભ્રાંત એવા દ્રોણાચાર્ય તેની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. હે મહારાજ! પછી ક્રોધાયમાન થયેલા, ધનુર્વેદનો પાર પામેલા દ્રોણાચાર્યે સાત્યકિના વધ વાસ્તે શત્રુને હણનાર મહા ભયંકર દિવ્ય એવું આગ્નેયાસ્ત્ર નાંખ્યું. તેને જોઇ મોટા ધનુષવાળા સાત્યકિએ દિવ્ય એવું વરૂણાસ્ત્ર સામે નાંખ્યું. તે વખતે દિવ્યાસ્ત્ર ધરનાર એવા તે બેઉને જોઇ મોટો હાહાકાર થવા લાગ્યો અને આકાશમાં રહેનાર પ્રાણિઓ પણ તેમાં સંચાર કરતા બંધ પડી ગયા. બાણ સહિત વારૂણ તથા આગ્નેય નામનાં બ્રે બેઉનાં અસ્ત્રોએ એક બીજાનો પરાભવ કર્યો નહોતો તેટલામાં સૂર્ય પણ અસ્તાચળ પ્રત્યે જવામાં સંમુખ થયા તેટલામાં યુધિષ્ઠિર રાજા, પાંડુપુત્ર ભીમસેન, નકુળ, તથા સહદેવ ત્યાં આવી સાત્યકિની ચોતરફથી રક્ષા કરવા લાગ્યા, અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિક યોદ્ધાઓ તથા કેકય સહિત વિરાટ રાજા, મત્સ્ય તથા શલ્યેય સેનાઓ તત્કાળ દ્રોણ સામે આવી. અને દુઃશાસનને આગળ કરી હજારો રાજપુત્રો શત્રુઓએ વિંટાએલા દ્રોણની રક્ષા કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! તે વખતે તમારી તરફના તથા તેમનાં ધનુષ ધરનારનું મોટું યુદ્ધ થયું. રજ તથા બાણની જાળથી વિંટાએલા તે સંગ્રામમાં સર્વ ગ્લાનિયુક્ત થઇ ગયા અને કંઇ પણ જાણ-

વામાં આવતું ન હતું, અને સૈન્યની ઉડેલી રજેકરી ભંગાણ થવાથી રણ સંગ્રામમાં મર્યાદા રહિત યુદ્ધ થવા લાગ્યું.

रजसा संवृते लोके शरजालसमावृते ॥
सर्वमाविग्नमभवन्नप्राज्ञायत किंचन ॥
सैन्येन रजसा ध्वस्ते निर्मर्यादमवर्तत ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणसात्यकियुद्धे गुर्जरभाषायामष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

અધ્યાય ૯૯ મો. વિંદ અને અનુવિંદનો વધ.

संजय उवाच—विवर्तमानेत्वादित्ये तत्रास्तशिखरं प्रति ॥
रजसा कीर्यमाणे च मंदीभूते दिवाकरे ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! આદિત્ય અસ્તાચળ પ્રત્યે જવા તૈયાર થયા તથા રજ ઉડવાથી સૂર્યનું તેજ મંદ થયું અને સંગ્રામમાં ઉભેલા યુદ્ધ કરતા, પાછા ફરતા, ભાગતા તથા જય પામતા પુરૂષોને તે દિવસ ધીરેથી પુરો થવા આવ્યો. જયને ઇચ્છતાં સૈન્યો તે રીતે યુદ્ધમાં આસક્ત થઇ રહ્યાં છે તે વખતે અર્જુન તથા વાસુદેવ સિંધુરાજા પ્રત્યે જવા લાગ્યા. જે તરફ જનાર્દન ભગવાન રથને ચલાવતા હતા તે તરફ કુંતિપુત્ર અર્જુન તીક્ષ્ણ બાણેકરી રથ જઇ શકે તેટલો માર્ગ કરતા હતા. હે વિશાંપતે ! જે જે માર્ગે મહાત્મા પાંડુપુત્ર અર્જુનનો રથ જતો હતો તે તે રસ્તે તમારા પુત્રની સેનાનું મર્દન થતું હતું. તે વખતે ઉત્તમ, અધમ તથા મધ્યમ એવા મંડળાકારે વિચરતા પરાક્રમી દાશાર્હ એવા શ્રીકૃષ્ણ રથશિક્ષા દેખાડતા હતા, અને નામાંકિત, પાયેલાં, કાળાગ્નિ સરખાં, સૂક્ષ્મ, ચર્મ બાંધેલાં, વિસ્તિર્ણ, દૂર જનાર, વાંસના તથા લોહમય વિવિધ પ્રકારનાં, શત્રુઓને ગળતાં અતિ ઉગ્ર એવાં અર્જુને નાખેલાં બાણ સંગ્રામમાં પક્ષિઓ સાથે પ્રાણિઓના રૂધિરનું પાન કરતાં હતાં. અને રથમાં બેઠેલા અર્જુન વાહનની આગળ કોશગામિ એવા જે બાણ નાંખતા હતાં તે બાણ કોશપર્યંત રથ ગયા પછી શત્રુઓને હણતાં હતાં. એવી રીતે ઋષિકેશ ભગવાન ગરૂડ

ભાઇઓએ સેના સહિત થાકી ગયાં છે વાહન જેનાં એવા પાંડુપુત્ર અર્જુન સામે આવી હર્ષેકરી ચોસઠથી અર્જુનને, સિત્તેરથી જનાર્દન ભગવાનને તથા સો બાણેકરી એમના અશ્વને પણ વિંધ્યા. હે મહારાજ! ધર્મજ્ઞ એવા ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને પણ મર્મ ભેદનાર એવાં નવ બાણેકરી તે બેઉજણને વિંધ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તેમણે પણ બાણના ઓઘેકરી કેશવ સહિત અર્જુનને આચ્છાદન કરી સિંહનાદ કર્યો. શ્વેત છે વાહન જેનાં એવા અર્જુને ભલ્લ નામનાં બે બાણેકરી વિચિત્ર પ્રકારનાં તેમનાં ધનુષ કાપી જલદી કનક સરખા ઉજ્વળ એવા તેમના ધ્વજ પણ કાપી નાંખ્યા. હે રાજન્! અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તેઓ પણ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી બાણથી પાંડુપુત્ર અર્જુનને પીડવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા અર્જુને પણ વળી ફરીથી બે બાણેકરી જલદી તેમનાં ધનુષ કાપી નાંખ્યાં, અને સુવર્ણના પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં બીજાં બાણેકરી તેમના અશ્વ, સારથિ તથા પાછળ ચાલનાર સહિત પૃષ્ટ રક્ષકોને પણ હણ્યા અને ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી મોટા વિંદનું મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે અર્જુને હણેલો તે, વાયુએ હણેલા વૃક્ષની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો.

એવી રીતે હણાયલા પોતાના ભાઇ વિંદને જોઇ પ્રતાપવાન મહા બળવાન અનુવિંદે, હણાયેલ અશ્વવાળા રથનો ત્યાગ કરી હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરી ભાઇના વધનું સ્મરણ કરતા રથિમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ તે નૃત્ય કરતો હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાં સામે દોડી મધુસૂદન ભગવાનના લલાટ વિષે ગદા મારી તેથી મૈનાક પર્વતની પેઠે તે કંઈ પણ કંપાયમાન થયા નહિ. તેટલામાં તો અર્જુને છ બાણેકરી તેની ગ્રીવા, પગ, હાથ, તથા મસ્તક કાપી નાંખ્યાં. એ રીતે કપાયેલા અંગવાળો તે પર્વતના સમુદાયની પેઠે નીચે પડ્યો. હે રાજન્! નાશ પામેલા તે બેઉને જોઇ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તેમની પાછળ ચાલનારા સેંકડો બાણ ફેંકતા અર્જુન સામે દોડ્યા. હે ભરતર્ષભ! સામે આવતા તેમને બાણેકરી જલદી હણી નિદાઘ ઋતુમાં વનને બાળી પછી અગ્નિ જેવો શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. કષ્ટથીજ ઉલંઘાય એવી તેમની સેનાને અતિક્રમણ કરી મેઘથી છુટી ઉદય પામેલો સૂર્ય શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. હે ભરતર્ષભ! તેને જોઇ ત્રાસ પામેલા અને પાછા અત્યંત હૃષ્ટ થયેલા કૌરવોએ એને થાકેલ જાણી અને સિંધુરાજા દૂર છે એમ જાણી મોટા સિંહનાદ સાથે ચોતરફથી ઘેરી લીધા. અત્યંત ક્રોધ પામેલા તેમને જોઇ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને કંઇક હાસ્ય કરી દાશાર્હ એવા ભગવાનને ધીરેથી જાણે કહેતા હોય તેમ આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ! આપણા અશ્વ બાણેકરી પીડિત તથા ગ્લાનિયુક્ત થયલા છે; અને હજી સિંધુરાજા દૂર છે વાસ્તે આ વખતે મોટું શું કામ કરવું તમને રૂચે છે? તે અતિશય પ્રાજ્ઞ એવા તમો મને યથાર્થ કહો. કારણ તમો જેમને માર્ગદર્શક છો એવા પાંડવ સંગ્રામમાં શત્રુઓને જીતશે. માટે હવે પછી આપણું જે કર્ત્તવ્ય હોય તે કહો અને હે માધવ! ઘોડાઓને છોડી તે સુખી થાય તે રીતે શલ્ય રહિત કરો. એવાં અર્જુનનાં મધુર વચન સાંભળી કેશવ ભગવાને તે પ્રત્યે કહ્યું કે હે પાર્થ! જે આ તેં કહ્યું તે જ મારો પણ મત છે. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વાક્ય સાંભળી વળી તે પ્રત્યે અર્જુને કહ્યું કે હે કેશવ! સર્વ સૈન્યને હું વારી રાખીશ, અને તમે પણ ન્યાય પ્રમાણે જે કર્ત્તવ્ય હોવ તે કરો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! શ્રીકૃષ્ણને એટલાં વચન કહી અસંભ્રાંત એવો અર્જુન રથમાં બેસવાના સ્થાનકેથી નીચે ઉતરી હાથમાં ગાંડીવ ધનુષ ગ્રહણ કરી અચલ પર્વતની પેઠે ઉભો રહ્યો. તે વખતે પૃથ્વી ઉપર ઉભેલા અર્જુનને જોઇ જયને ઇચ્છતા, મોટાં ધનુષ

વામાં આવતું ન હતું, અને સૈન્યની ઉડેલી રજેકરી ભંગાણ થવાથી રણ સંગ્રામમાં મર્યાદા રહિત યુદ્ધ થવા લાગ્યું.

रजसा संवृते लोके शरजालसमावृते ॥
सर्वमाविज्ञमभवन्नप्राज्ञायत किंचन ॥
सैन्येन रजसा ध्वस्ते निर्मर्यादमवर्तत ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणसात्यकियुद्धे गुर्जरभाषायामष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

અધ્યાય ૯૯ મો. વિંદ અને અનુવિંદનો વધ.

संजय उवाच—विवर्तमानेत्वादित्ये तत्रास्तशिखरं प्रति ॥
रजसा कीर्यमाणे च मंदीभूते दिवाकरे ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! આદિત્ય અસ્તાચળ પ્રત્યે જવા તૈયાર થયા તથા રજ ઉડવાથી સૂર્યનું તેજ મંદ થયું અને સંગ્રામમાં ઉભેલા યુદ્ધ કરતા, પાછા ફરતા, ભાગતા તથા જય પામતા પુરૂષોને તે દિવસ ધીરેથી પુરો થવા આવ્યો. જયને ઇચ્છતાં સૈન્યો તે રીતે યુદ્ધમાં આસક્ત થઇ રહ્યાં છે તે વખતે અર્જુન તથા વાસુદેવ સિંધુરાજા પ્રત્યે જવા લાગ્યા. જે તરફ જનાર્દન ભગવાન રથને ચલાવતા હતા તે તરફ કુંતિપુત્ર અર્જુન તીક્ષ્ણ બાણેકરી રથ જઇ શકે તેટલો માર્ગ કરતા હતા. હે વિશાંપતે! જે જે માર્ગે મહાત્મા પાંડુપુત્ર અર્જુનનો રથ જતો હતો તે તે રસ્તે તમારા પુત્રની સેનાનું મર્દન થતું હતું. તે વખતે ઉત્તમ, અધમ તથા મધ્યમ એવા મંડળાકારે વિચરતા પરાક્રમી દાશાર્હ એવા શ્રીકૃષ્ણ રથશિક્ષા દેખાડતા હતા, અને નામાંકિત, પાયેલાં, કાળાગ્નિ સરખાં, સૂક્ષ્મ, ચર્મ બાંધેલાં, વિસ્તિર્ણ, દૂર જનાર, વાંસના તથા લોહમય વિવિધ પ્રકારનાં, શત્રુઓને ગળતાં અતિ ઉગ્ર એવાં અર્જુને નાખેલાં બાણ સંગ્રામમાં પક્ષિઓ સાથે પ્રાણિઓના રૂધિરનું પાન કરતાં હતાં. અને રથમાં બેઠેલા અર્જુન વાહનની આગળ કોશગામિ એવા જે બાણ નાંખતા હતાં તે બાણ કોશપર્યંત રથ ગયા પછી શત્રુઓને હણતાં હતાં. એવી રીતે ઋષિકેશ ભગવાન ગરૂડ તથા વાયુ સરખા વેગવાળા સારી રીતે વહેનાર અશ્વેકરી સમગ્ર જગતને વિસ્મય કરતા તમારા સૈન્ય પ્રત્યે જતા હતા. હે રાજન્! મન સરખા વેગવાળો અર્જુનનો રથ જેવી રીતે જાય છે તેવી રીતે સૂર્યનો, ઇન્દ્રનો, રૂદ્રનો તથા કુબેરનો પણ જતો નથી અને સંગ્રામમાં બીજાનો પણ પૂર્વે તે રીતે ગયો નથી. હે ભારત! હે વિશાંપતે! પારકા શૂરવીરને હણનાર કેશવ ભગવાન સંગ્રામમાં પ્રવેશ કરી સેનાના મધ્યમાં જલદી ઘોડાઓને હાંકતા હતા. પછી ક્ષુધા તથા તૃષાએ કરી પીડિત થયેલા તે ઉત્તમ અશ્વ, તે રથ સમૂહના મધ્યમાં પ્રાપ્ત થઇ કષ્ટેકરી રથ વહન કરતા હતા. યુદ્ધમાં ચતુર એવા અનેક યોદ્ધાઓએ ઘણાંક શસ્ત્રથી ક્ષત કરેલા તે, વારંવાર વિચિત્ર પ્રકારના મંડળાકારે વિચરતા હતા અને મનુષ્ય સહિત ણાયલા પર્વત સરખા હજારો અશ્વ, હસ્તિ તથા રથ ઉપર થઇ સંગ્રામમાં દોડ્યા જતા ા. હે નૃપ! એટલામાં શૂરવીર એવા અવંતીપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ નામના બે

ભાઇઓએ સેના સહિત થાકી ગયાં છે વાહન જેનાં એવા પાંડુપુત્ર અર્જુન સામે આવી હર્ષેંકરી ચોસઠથી અર્જુનને, સિત્તેરથી જનાર્દન ભગવાનને તથા સો બાણેકરી એમના અશ્વને પણ વિંધ્યા. હે મહારાજ ! ધર્મજ્ઞ એવા ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને પણ મર્મ ભેદનાર એવાં નવ બાણેકરી તે બેઉજણને વિંધ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તેમણે પણ બાણના ઓઘેકરી કેશવ સહિત અર્જુનને આચ્છાદન કરી સિંહનાદ કર્યો. શ્વેત છે વાહન જેનાં એવા અર્જુને ભલ્લ નામનાં બે બાણેકરી વિચિત્ર પ્રકારનાં તેમનાં ધનુષ કાપી જલદી કનક સરખા ઉજ્વળ એવા તેમના ધ્વજ પણ કાપી નાંખ્યા. હે રાજન્ ! અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તેઓ પણ બીજાં ધનુષ ગ્રહણ કરી બાણથી પાંડુપુત્ર અર્જુનને પીડવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા અર્જુને પણ વળી ફરીથી બે બાણેકરી જલદી તેમનાં ધનુષ કાપી નાંખ્યાં, અને સુવર્ણના પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં બીજાં બાણેકરી તેમના અશ્વ, સારથિ તથા પાછળ ચાલનાર સહિત પૃષ્ટ રક્ષકોને પણ હણ્યા અને ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી મોટા વિંદનું મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે અર્જુને હણેલો તે, વાયુએ હણેલા વૃક્ષની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો.

એવી રીતે હણાયલા પોતાના ભાઇ વિંદને જોઇ પ્રતાપવાન મહા બળવાન અનુવિંદ, હણાયેલ અશ્વવાળા રથનો ત્યાગ કરી હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરી ભાઇના વધનું સ્મરણ કરતા રથિમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ તે નૃત્ય કરતો હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાં સામે દોડી મધુસૂદન ભગવાનના લલાટ વિષે ગદા મારી તેથી મૈનાક પર્વતની પેઠે તે કંઈ પણ કંપાયમાન થયા નહિ. તેટલામાં તો અર્જુને છ બાણેકરી તેની ગ્રીવા, પગ, હાથ, તથા મસ્તક કાપી નાંખ્યાં. એ રીતે કપાયેલા અંગવાળો તે પર્વતના સમુદાયની પેઠે નીચે પડ્યો. હે રાજન્ ! નાશ પામેલા તે બેઉને જોઇ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તેમની પાછળ ચાલનારા સેંકડો બાણ ફેંકતા અર્જુન સામે દોડયા. હે ભરતર્ષભ ! સામે આવતા તેમને બાણેકરી જલદી હણી નિદાઘ ઋતુમાં વનને બાળી પછી અગ્નિ જેવો શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. કષ્ટથીજ ઉલ્લંઘાય એવી તેમની સેનાને અતિક્રમણ કરી મેઘથી છુટી ઉદય પામેલો સૂર્ય શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. હે ભરતર્ષભ ! તેને જોઇ ત્રાસ પામેલા અને પાછા અત્યંત હૃષ્ટ થયેલા કૌરવોએ એને થાકેલ જાણી અને સિંધુરાજ દૂર છે એમ જાણી મોટા સિંહનાદ સાથે ચોતરફથી ઘેરી લીધા. અત્યંત ક્રોધ પામેલા તેમને જોઇ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને કંઇક હાસ્ય કરી દાશાર્હ એવા ભગવાનને ધીરેથી જાણે કહેતા હોય તેમ આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ ! આપણા અશ્વ બાણેકરી પીડિત તથા ગ્લાનિયુક્ત થયલા છે; અને હજી સિંધુરાજ દૂર છે વાસ્તે આ વખતે મોટું શું કામ કરવું તમને રૂચે છે ? તે અતિશય પ્રાજ્ઞ એવા તમો મને યથાર્થ કહો. કારણ તમો જેમને માર્ગદર્શક છો એવા પાંડવ સંગ્રામમાં શત્રુઓને જાણે

આકર્ષણ કરતા, બાણ નાંખતા તથા આક્રોશ કરતા ક્રોધાયમાન થયેલા ક્ષત્રિયોએ મોટા રથના સમુદાયથી એકલા તેને વિંટી, વિચિત્ર પ્રકારનાં શસ્ત્ર દેખાડતાં બાણેકરી, વૃષ્ટિ વડે મેઘ જેમ સૂર્યને આચ્છાદન કરે તેમ તેને ઢાંકી દીધો. અને રથિમાં શ્રેષ્ઠ કેટલાક ક્ષત્રિયો, મદોન્મત્ત હસ્તિઓ જેમ સિંહ સામે દોડે તેમ પુરૂષમાં સિંહરૂપ ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેની સામે દોડયા. તે વખતે અર્જુનના બે બાહુનું મોટું બળ દેખાતું હતું. ક્રોધાયમાન થયેલો તે એકલો-પોતે ચોતરફથી ઘણીક સેનાઓને વારી રાખતો હતો. એ રીતે સમર્થ એવો અર્જુન, અસ્ત્રેકરી દ્વેષિઓના સર્વ અસ્ત્રને ચોતરફથી વારી રાખી ઘણાં બાણેકરી જલદી સર્વને ઘેરી લેતો હતો. હે વિશાંપતે! તે તે ઠેકાણે શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતા, રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત ક્રોધ પામેલા, જયની પ્રાર્થના કરતા, મોટા ધનુષવાળા, શૂરવીર એક સ્થાનકે ઉભેલા, ઘણાક શત્રુઓને આકર્ષણ કરતા તથા શબ્દ કરતા મદઝરતા હસ્તિ તથા અશ્વેકરી જેમ ગરમી ઉત્પન્ન થાય તેમ અંતરીક્ષમાં રહેલા તે ઘણાંક બાણના સંઘર્ષે કરી મોટો અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હતો. બાણરૂપી ઉર્મિ, ધ્વજરૂપી આવર્ત્ત તથા નાગરૂપી છે નક્ર જેમાં, પાયદળરૂપી મત્સ્યથી સંકુલ, શંખ તથા દુંદુભિરૂપ શબ્દવાળા, અસંખ્ય, અપાર, શૂરવીરની પાઘડી રૂપી છે કાચબા જેમાં, છત્ર અને પતાકારૂપી ફીણની માળાવાળા, દુઃખથી તરી શકાય નહિ, હસ્તિના અંગરૂપ શિલાથી ખચિત એવા અક્ષોભ્ય રથ સમુદ્રને બાણથી વારણ કરતા અર્જુન તેની મર્યાદારૂપ થયા.

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! અર્જુન ધરણી વિષે પ્રાપ્ત થયો અને કેશવ ભગવાને હાથમાં ઘોડાઓને ગ્રહણ કર્યા, એ છિદ્રને પામી કૌરવોએ અર્જુનને કેમ માર્યો નહીં? સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે પાર્થિવ! ધરણી ઉપર રહેલા અર્જુને રથમાં બેઠેલા સર્વ રાજાઓને અવૈદિક વાકયને જેમ રૂંધે તેમ તત્કાળ રૂંધી લીધા. એ રીતે પૃથ્વી વિષે રહેલા તેણે એકલે રથમાં બેઠેલા સર્વ રાજાઓને એક લોભ જેમ સર્વ ગુણને વારે તેમ વારી રાખ્યા. તે વખતે અસંભ્રાંત એવા મહાબાહુ જનાર્દન ભગવાને પુરૂષમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા પ્રિય અર્જુનને સંગ્રામમાં આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે અર્જુન! આપણા અશ્વ, જળપાનની ઇચ્છા કરે છે, સ્નાનની નથી કરતા: પણ આ સ્થાનકે પરિપૂર્ણ જળપાન થાય એવું જળપાન કરવાનું ઠેકાણું નથી. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી 'આ રહ્યું, આ છે' એમ કહી અસંભ્રાંત એવા અર્જુને અસ્ત્રથી પૃથ્વીને ખોદી અશ્વ પાન કરે એવું હંસ તથા કારંડવે કરી સંકીર્ણ ચક્રવાકથી શોભિતું, અત્યંત વિસ્તીર્ણ, પ્રસન્ન છે જળ જેમાં, પ્રફૂલ્લિત શ્રેષ્ઠ કમળવાળું, કૂર્મ તથા મત્સ્ય ગણેકરી આકીર્ણ, અગાધ ઋષિઓએ સેવન કરેલું, સુંદર સરોવર નિર્માણ કર્યું. તેને જોવા સારૂ ક્ષણમાત્રમાં નારદમુનિ ત્યાં આવ્યા. અને તે વખતે અદ્ભુત કર્મ કરનાર અર્જુને બાણ છે શાલાધાર કષ્ટ જેમાં તથા બાણનો છે મધ્ય સ્તંભ જે વિષે તેમજ બાણનું છે આચ્છાદન જેનું એવું આશ્ચર્યરૂપ બાણનું ઘર વિશ્વકર્માની પેઠે કર્યું. એ રીતે મહાત્મા અર્જુને તે બાણનું ઘર કર્યું તે વખતે ગોવિંદ ભગવાને હાસ્ય કરી 'બહુ સારૂં, બહુ સારૂં;' એ રીતે તેને કહ્યું.

ततः प्रहस्य गोविंदः साधुसाध्वित्यथाब्रवीत् :
शरवेश्मनि पार्थेन कृते तस्मिन् महात्मना ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि विंदानुविंदवधे अर्जुनसरोनिर्माणे च गुर्जरभाषायामेकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

અધ્યાય ૧૦૦ મો. અર્જુને સૈન્યને વિસ્મિત કર્યું.

संजय उवाच—सलिले जनिते तस्मिन् कौंतेयेन महात्मना ।
निस्तारितेंद्विषत्सैन्ये कृते च शरवेश्मनि ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એવી રીતે મહાત્મા કુંતિપુત્ર અર્જુને તે જળ ઉત્પન્ન કર્યું તથા શત્રુ સૈન્યને વારી રાખી બાણનું ઘર રચ્યું તે સમયે મોટી કાન્તિવાળા વાસુદેવે જલદી રથમાંથી નીચે ઉતરી બાણુથી વિંધાયલા ઘોડાઓને છોડયા. અને પૂર્વે જોએલી નહિ એવી અર્જુનની કૃતિ જોઇ, સિદ્ધ ચારણના સંઘ તથા સૈનિકો મોટેથી 'સાધુ સાધુ;' એ રીતે પોકારવા લાગ્યા. તે વખતે યુદ્ધ કરતા પાયદળ એવા કુંતિપુત્ર અર્જુનને તમારી તરફના મહારથિઓ વારવા સમર્થ થયા નહિં, એ આશ્ચર્ય સરખું થયું. ઘણાક હસ્તિ તથા અશ્વ સહિત રથના ઓઘ આવવા લાગ્યા. તેમજ તમારી તરફના રાજાઓ પાંડુપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે બાણના ઓઘ નાંખવા લાગ્યા. તોપણ પારકા શૂરવીરને હણનાર ધર્માત્મા અર્જુન વ્યથિત થયા નહિ; અને પરાક્રમી તે પોતે સામે આવતા શત્રુઓના બાણ સમુદાય, ગદા તથા ભાલાઓને, સમુદ્ર જેમ નદીઓને ગળે તેમ ગળવા લાગ્યા. એ રીતે અર્જુન, મોટા અસ્ત્રના વેગથી તથા બાહુબળે કરી સર્વ રાજાઓના તે ઉત્તમ બાણોને ગળતા હતા. હે મહારાજ! અર્જુન તથા વાસુદેવના મોટા આશ્ચર્યરૂપ પરાક્રમને જોઇ કૌરવો તેનાં વખાણ કરતા હતા. અને પુરૂષમાં ઉત્તમ આપણાને ઘણો ભય દેખાડતા ઉગ્ર તેજ ધારણ કરેલા તથા ઉદ્યુક્ત એવા અર્જુન અને ગોવિંદે રણસંગ્રામના મધ્યમાં ઘોડાઓને છોડી મૂક્યા. એવું અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ કર્મ લોક વિષે કોઇથી થયું નથી, અને બીજા કોઇથી થશે પણ નહિં. હે ભારત! પછી સ્ત્રીના મધ્યમાં રહેલો જેમ ગર્વ કરે તેમ અર્જુનના કરેલા તે બાણગૃહમાં ગર્વ કરતા કમળ સરખાં નેત્રવાળા, અવ્યગ્ર એવા હૃષિકેશ ભગવાન તમારી તરફના સર્વ સૈન્ય જોતાં તે અશ્વોને પરિલોડન કરતા હતા. એવી રીતે અશ્વવિદ્યામાં કુશળ એવા શ્રીકૃષ્ણે તેમનો શ્રમ, ગ્લાનિ, ફેન, કંપ તથા વ્રણ ઇત્યાદિ સર્વ ટાળી દઇ બે હાથથી શલ્યનો ઉદ્ધાર કરી પાછા તેમને સ્વચ્છ કરી ઘટતી રીતે તેમને હોશિયાર કરી જળપાન કરાવ્યું. પછી અત્યંત સંહૃષ્ટ થયેલા તેણે પ્રાપ્ત થયું છે ઉદક જેમને, સ્નાન કરેલા, ખાધું છે અન્ન જેમણે એવા ગ્લાનિ રહિત તે અશ્વોને પાછા ઉત્તમ રથ વિષે જોડયા. એ રીતે મોટા તેજવાળા સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન સહિત શૌરિ ભગવાન તે શ્રેષ્ઠ રથમાં આરોહણ કરી જલદી જવા લાગ્યા. પ્રાપ્ત થયું છે ઉદક જેમને એવા અશ્વ જોડેલો અર્જુનનો ઉત્તમ રથ જોઈ તમારી તરફના શ્રેષ્ઠ સૈનિકો ખેદયુક્ત મનવાળા થયા.

હે રાજન્! ભાગેલી દાઢવાળા સર્પ સરખા શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતા તેઓ અરે! શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ગયા માટે આપણને 'ધિક્કાર છે ધિક્કાર છે;' એમ જુદા જુદા કહેવા લાગ્યા. વળી રૂંવાટાં ઉભાં કરનાર આશ્ચર્યરૂપ તે સૈન્યને જોઇ, 'અરે જલદી કરો' એમ આક્રંદ કરતાં, 'એ નથી,' એમ કહેતા હતા. કવચ પહેરેલા, શત્રુને તપાવનાર તે બેઉ સર્વ ક્ષત્રિયો જોતાં બાળક જેમ રમકડાનો તિરસ્કાર કરે તેમ આપણા બળને તુચ્છ કરી સર્વ રાજાઓને પોતાનું પરાક્રમ દેખાડી, આપણે આક્રોશ તથા યત્ન કરવાં છતાં પણ ગયા. વળી તેમને જતા જોઇ બીજા સૈનિકો કહેવા લાગ્યા કે, હે કૌરવો! સર્વ ધનુષ ધરનાર જોતાં રથયુક્ત આ દાશાર્હ

ભગવાન આપણને તુચ્છ કરી જયદ્રથ પ્રત્યે જાય છે. માટે કૃષ્ણ તથા અર્જુનનો વધ કરવા માટે જલદી કરો. હે રાજન્! તે વખતે કેટલાક સૈનિકો મહા આશ્ચર્યરૂપ પૂર્વે જોયેલા નહિ એવા તેના પરાક્રમને જોઈ પરસ્પર આવી રીતે ભાષણ કરતા હતા કે, દુર્યોધનના અપરાધે કરી સર્વ સૈન્ય, ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, બીજા ક્ષત્રિયો તથા સમગ્ર પૃથ્વી પણ નાશને પ્રાપ્ત થઈ. પણ તે બનાવ રાજા જાણતો નથી.

હે ભારત! વળી બીજા ક્ષત્રિયો આવી રીતે બોલતા હતા. જે વૃથા દૃષ્ટિવાળો ઉપાયમાં અનભિજ્ઞ દુર્યોધન, યમલોક પ્રત્યે ગયેલા સિંધુરાજાનું જે કૃત્ય હોય તે કરો. તેટલામાં તો પાંડુપુત્ર અર્જુન, અસ્તાચળ સમીપ આવેલા સૂર્યને જોઇ પીધેલું છે ઉદક જેમણે એવા હૃષ્ટ અશ્વે કરી જલદી સિંધુરાજા પ્રત્યે ગયા. ક્રોધાયમાન થયેલા, કાળ સરખા, સર્વ શસ્ત્ર ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ સામે આવતા તે મહાબાહુને તમારી તરફના યોદ્ધાઓ વારવા સમર્થ થયા નહિ. તે સમયે શત્રુને તપાવનાર પાંડુપુત્ર અર્જુન સિંહ જેમ મૃગગણને નસાડે તેમ તમારા સૈન્યને નસાડી સિંધુરાજા વાસ્તે આગળ જતા હતા. એ રીતે સૈન્ય પ્રત્યે જતા દાશાર્હ ભગવાને જલદી ઘોડાઓને હાંકી બગલા સરખા પોતાના પાંચજન્ય શંખને વગાડયો. તે વખતે અત્યંત ઉતાવળા થયેલા, વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વ, સૈન્યને અતિક્રમણ કરી આગળ જવા લાગ્યા. તેથી કુંતિપુત્ર અર્જુને આગળ નાંખેલાં બાણ; પાછળ પડતાં હતાં. તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા ઘણા ક્ષત્રિય રાજાઓએ જયદ્રથના વધને ઇચ્છતા અર્જુનને ચોતરફથી વિંટી લીધા. એ વખતે તે મોટા સંગ્રામમાં બરાબર અવસ્થિત નહિ એવા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનની પાછળ ઉતાવળથી દુર્યોધન આવવા લાગ્યો. વાયુથી ઉડે છે પતાકા જેની તથા હનુમાન છે ધ્વજા વિષે જેને એવા મેઘ સરખા શબ્દવાળા તે અર્જુનના રથને જોઇ તમારી તરફના રથિયો ખેદયુક્ત છે મન જેમનાં એવા થયા હતા અને ચોતરફથી ઉડતી રજે કરી સૂર્ય પણ અત્યંત ઢંકાઇ ગયો હતો. તે વખતે બાણથી પીડાયલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ સામે જોવા પણ સમર્થ થતા ન હતા.

दिवाकरेथरजसा सर्वतः संवृते भृशं ।
शरार्ताश्च रणेयोधाः शेकुः कृष्णौ न वीक्षितुं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सैन्यविस्मये गुर्जरभाषायां शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

અધ્યાય ૧૦૧ મો. અણીને વખતે દુર્યોધનનું વચ્ચે પડવું.

**संजय उवाच—स्रंसंत इव मज्जानस्तावकानां भयान्नृप ।
तौ दृष्ट्वा समतिक्रांतौ वासुदेवधनंजयौ ॥ १ ॥**

સંજય કહે છે—હે નૃપ! અતિક્રમણ કરેલા તે વાસુદેવ તથા અર્જુનને જોઈ ભયથી ડુબતા હોય નહિ તેની પેઠે ખસતા તમારી તરફનાઓ પછી સ્થિર થઇ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા, સત્વે પ્રેરણા કરેલા તે સર્વ મહાત્મા અર્જુન સામે જવા લાગ્યા. પણ રોષ તથા

આમર્ષયુક્ત એવા જે યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે ગયા, તે સમુદ્ર થકી જેમ નદીઓ પાછી ન આવે તેમ આજ સૂધી પાછા નથી આવતા; અને દેવતાઓ પાસેથી જેમ નાસ્તિક પાછા વળે તેમ પાછા હઠેલા, નર્કને સેવતા, દુષ્ટબુદ્ધિવાળા, પાતકી થતા હતા. અને રથ સૈન્યને અતિક્રમણ કરી મૂકાયલા તે વાસુદેવ તથા અર્જુન રાહુના મુખથી મૂકાયલા સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા દેખાતા હતા. મોટી જાળને વિદારણ કરી બે મોટા મત્સ્ય જેવા દેખાય તેવા તે, સેનાજાળને વિદારણ કરી વાસુદેવ તથા અર્જુન દેખાતા હતા. દુઃખેકરી ભેદી શકાય નહિ એવા શસ્ત્રના પ્રહારવાળા, દ્રોણ સૈન્યથી મૂકાયલા, મહાત્મા તે બેઉ, ઉદય પામેલા કાળસૂર્ય સરખા દેખાતા હતા. અસ્ત્રના સંબાધ તથા શત્રુ સંકટથી મુક્ત થયેલા શત્રુને સંબાધ કરનારા તે બેઉજ સંગ્રામમાં દેખાતા હતા. અગ્નિ સરખો છે સ્પર્શ જેનો એવા મગરમચ્છના મોઢાથી મુક્ત થયેલા બે મત્સ્યની પેઠે દ્રોણ સૈન્યથી મૂકાયેલા તે બેઉ મગરમચ્છ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ સેનાને ક્ષોભ પમાડતા હતા. તે વખતે તમારી તરફના સૈનિક તથા તમારા પુત્ર દ્રોણના સૈન્યમાં રહેલા તેમને જોઇ 'આ દ્રોણને તરી શકશે નહિ,' એવી મતિ કરતા હતા. તેટલામાં તો દ્રોણ સૈન્યને અતિક્રમણ કરી ગયેલા મોટી કાંતિવાળા તે બેઉને જોઈ હે મહારાજ! હવે સિંધુરાજાના જીવિતનો બચાવ થશે નહિ એમ કહેતા હતા. હે રાજન્! દ્રોણ તથા હાર્દિક્યને વાસુદેવ તથા અર્જુન અતિક્રમણ કરી શકશે નહિ એમ જાણી, સિંધુ રાજાના જીવિતની મોટી આશા હતી પણ તે આશાને વિફળ કરી શત્રુને તપાવનાર તે બેઉ દ્રોણ સૈન્ય તથા દુસ્તર એવા ભોજ સૈન્યને તરી ગયા. એ રીતે બેઉ સૈન્યને તરી ગયેલા પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા તે બેઉને જોઇ તમારી તરફના સિંધુરાજાના જીવિત વિષે આશા રહિત થયા; અને શત્રુને ભય વધારનાર પોતે નિર્ભય એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન જયદ્રથના વધ વિષે પરસ્પર યુકત વાણીથી ભાષણ કરતા હતા કે દુર્યોધન તરફના છ મહારથિઓએ સિંધુરાજાને પોતાના મધ્યમાં રાખેલો છે તથાપિ આપણી દૃષ્ટિગોચર થયો એટલે બચવાનો નથી અને કદી દેવગણ સહિત ઈન્દ્ર આવી સંગ્રામમાં એનું રક્ષણ કરશે તોપણ એને મારીશું.

એ રીતે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન પરસ્પર ભાષણ કરતા હતા. એવી રીતે પરસ્પર ભાષણ કરતા મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુને સિંધુરાજને જોયો. તે સમે તમારા પુત્ર ઘણો પોકાર કરવા લાગ્યા. તૃષાક્રાંત થયેલા બે હસ્તિઓ જેમ મરૂસ્થલને અતિક્રમણ કરી જળપાન કરવાથી સ્વસ્થ થાય તેમ દ્રોણ સૈન્યને અતિક્રમણ કરેલા શત્રુને દમન કરનાર તે બેઉ થયા હતા. વ્યાઘ્ર, સિંહ તથા હસ્તિએકરી સંકીર્ણ એવા પર્વતોને અતિક્રમણ કરી મૃત્યુભય રહિત જેવા બે વ્યાપારી દેખાય તેવો એમના મુખનો વર્ણ દેખાય છે. એમ મુક્ત થયેલા તેમને જોઇ તમારા પુત્ર માનતા હતા અને ચોતરફ આક્રોશ પણ કરતા હતા. આશીવિષ સર્પ સરખા તથા પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા દ્રોણ અને બીજા રાજાઓથી તથા સમુદ્ર સરખા દ્રોણ સૈન્યથી વિમુક્ત થયેલા, શત્રુને દમન કરનાર તે બેઉ, સમુદ્રને તરી જેવા હર્ષયુકત દેખાય તેવા દેખાતા હતા. દ્રોણ તથા હાર્દિક્યના મોટા અસ્ત્ર સમુદાયથી મુકત થયેલા, શોભિતા, તે બેઉ સંગ્રામમાં ઇન્દ્ર તથા અગ્નિ સરખા દેખાતા હતા. દ્રોણના તીક્ષ્ણ બાણેકરી ખચિત રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત એવા વાસુદેવ તથા અર્જુન, કર્ણિકારનાં વૃક્ષોએ કરી બે પર્વત શોભે તેવા શોભતા હતા. લોહમય બાણરૂપી છે ઉગ્ર મગરમચ્છ જેમાં, શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયરૂપી જળવાળા, શક્તિરૂપી આશીવિષથી સંકુલ તથા દ્રોણરૂપી છે ગ્રાહ જે વિષે એવા હ્રદથી મુકત થયેલા તેમજ પ્રત્યંચાના શબ્દરૂપી કડાકાવાળા, ગદા તથા ખડ્ગરૂપી છે

વિદ્યુત્ જેમાં એવા દ્રોણાસ્ત્રમેઘથી મુક્ત થયેલા તે બેઉ, અંધકારથી મુક્ત થયેલા સૂર્ય તથા ચંદ્ર શોભે તેવા શોભતા હતા. દ્રોણના અસ્ત્ર તથા બળનું વારણ કરવાથી સિંધુ છે છઠ્ઠી જેમાં એવી વર્ષાઋતુમાં પરિપૂર્ણ, મહાગ્રાહથી સંકુલ, શતદ્રુ આદિ લેઇ સમુદ્રમાં જનારી, દુસ્તર, નદીઓને બે હાથેકરી જાણે તરી ગયા હોય નહિ એવા મોટા ધનુષવાળા લોક વિખ્યાત તે બેઉને 'આ અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે' એમ સર્વ પ્રાણિઓ માનતા હતા. જલાશયની પાસે મૃગની ઇચ્છા રાખી જેમ બે વ્યાઘ્ર ઉભા હોય તેમ સમીપ રહેલા જયદ્રથને મારવાની ઇચ્છાથી સામે જોઇ વાસુદેવ તથા અર્જુન બેઉ ઉભા હતા. હે મહારાજ! તમારી તરફના યોદ્ધાઓ પણ એ બેઉના મુખનો ચળકતો વર્ણ જોઇ જયદ્રથ હણાયોજ છે એમ માનતા હતા. લાલ છે નેત્ર જેમનાં એવા એક રથ વિષે રહેલા, મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ તથા પાંડવ સિંધુરાજને જોઇ સંહૃષ્ટ થઈ વારંવાર શબ્દ કરતા હતા. હે રાજન્! તે વખતે ઘોડાઓની રાશ છે હાથમાં જેને, એવા વાસુદેવ તથા ધનુષ્માન અર્જુનની પ્રભા સૂર્ય તથા અગ્નિના સરખી દેખાતી હતી. દ્રોણ સૈન્યથી વિમુક્ત થયેલા તે બેઉને, માંસ જોઇ બે શ્યેન પક્ષિને જેમ હર્ષ થાય તેમ સૈંધવને સમીપ જોઈ હર્ષજ થયો હતો. ક્રોધ પામેલા તે બેઉ, સમીપજ હોય નહિ તેમ જાણે દેખાતા સિંધુરાજાને જોઇ, જેમ માંસને જોઇ જલદી બે શ્યેન પક્ષિ પડે તેમ પડતા હતા. એ રીતે અતિક્રમણ કરી ગયેલા ઋષિકેશ તથા અર્જુનને જોઇ દ્રોણે બાંધેલું છે કવચ જેને એવો અશ્વ સંસ્કાર જાણનાર તમારો પુત્ર દુર્યોધન સિંધુરાજાની રક્ષા વાસ્તે એક રથેકરી સંગ્રામ વિષે જઇ હે નરાધિપ! હે પ્રભો! મોટા ધનુષવાળા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને અતિક્રમણ કરી કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા શ્રીકૃષ્ણની સન્મુખ જઇને ઉભો રહ્યો. એ રીતે તમારો પુત્ર, અર્જુનને અતિક્રમણ કરીને ગયો. તે વખતે સર્વ સૈન્યમાં મોટી ખુશીની સાથે વાદિત્ર વાગવા લાગ્યાં અને શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનની સામે ઉભેલા દુર્યોધનને જોઇ બે સૈન્ય વિષે શંખના શબ્દ સાથે મળેલા સિંહનાદ પણ થવા લાગ્યા. હે પ્રભો! અગ્નિની જેમને ઉપમા અપાય એવા સિંધુરાજના જે રક્ષક હતા, તે પણ સંગ્રામમાં ઉભેલા તમારા પુત્રને જોઇ અત્યંત સંતુષ્ટ થતા હતા. હે રાજન્! પાછળ ચાલનાર સહિત એ રીતે અતિક્રમણ કરી આવેલા દુર્યોધનને જોઇ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુન પ્રત્યે સમયને લગતું આવી રીતનું વચન કહ્યું.

दृष्ट्वा दुर्योधनं कृष्णो व्यतिक्रांतं सहानुगं ।
अब्रवीदर्जुनं राजन् प्राप्तकालमिदं वचः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनागमे गुर्जरभाषायामेकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

અધ્યાય ૧૦૨ જો. જયદ્રથની રક્ષા માટે દુર્યોધનનો યત્ન.

वासुदेव उवाच—दुर्योधनमतिक्रांतमेते पश्य धनंजयं ।
अपत्यद्भुतमिमं मन्ये नास्त्यस्य सदृशो रथः ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે ધનંજય! જેના સરખા બીજો રથિ નથી એવા અતિક્રમણ કરી

સન્મુખ આવેલા આ દુર્યોધનને જોઇ હું અત્યંત આશ્ચર્ય પામું છું. જે દૂર બાણ નાંખનારો, મોટા ધનુષવાળો, અસ્ત્ર શીખેલો, યુદ્ધમાં દુર્મદ, દઢ અસ્ત્રવાળો, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, મહા બળવાન, અત્યંત સુખથી સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલો, મનાયલો, મહારથિ, નિપુણ તથા હંમેશ બાંધવોનો દ્વેષ કરનાર, એવો આ ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધન છે. માટે હે અનઘ! તેની સાથે તારે યુદ્ધ કરવું એ વખતને લગતું છે, એમ હું માનું છું. તેમ તમારે દ્યૂત પણ વિજય તથા પરાજય વાસ્તે આની સાથે થયું હતું. અને પાંડવોને સર્વ અનર્થનું મૂળ પણ આ છે. તે આ વખતે તારી સન્મુખ આવ્યો વાસ્તે તારૂં યુદ્ધ સાફલ્ય થયું એમ જાણ, કારણ રાજ્યને ઇચ્છતો રાજા તારી સાથે સંગ્રામ કરવા કેમ આવે? તેમ તે આ વખતે તારા બાણ વિષયને પ્રાપ્ત થયો તે ઘણું સારૂં થયું. માટે ઘણા કાળથી એકઠું કરેલું ક્રોધરૂપી વિષ આને વિષે મૂકી જે રીતે આ જીવિતનો ત્યાગ કરે તે રીતે કર. હે ધનંજય! હે પુરૂષર્ષભ! ઐશ્વર્યના મદેકરી મૂઢ એવો આ હજી દુઃખને પ્રાપ્ત થયો નથી. તેમ સંગ્રામ વિષે તારા પરાક્રમને જાણતો પણ નથી. હે પાર્થ! તને અસુર, સુર તથા મનુષ્ય સહિત ત્રિલોકી પણ સંગ્રામમાં જીતવાનો ઉત્સાહ કરી શકે નહિં ત્યારે એકલો દુર્યોધન તો ક્યાંથીજ ઉત્સાહ કરી શકે? હે પાર્થ! તે તારા રથની સમીપ આવ્યો તે ઘણું સારૂં થયું. માટે હે મહાબાહો! જે રીતે વૃત્રાસુરને ઇન્દ્રે માર્યો હતો તેમ તું એને માર. હે અનઘ! તને સર્વ અનર્થ આપનાર આ છે; અને ધર્મરાજને છળે કરી દ્યૂતવિષે આણે છેતર્યા હતા. હે માનદ! પાપ બુદ્ધિવાળા આણે નિષ્પાપ એવા તમારે વિષે નિરંતર ઘણાંક અત્યંત ક્રૂર કર્મ કર્યાં છે માટે હંમેશ ક્રોધી, અનાર્ય, કામરૂપી તે પુરૂષને યુદ્ધવિષે આર્યમતિ કરી વિચાર ન કરતાં જલદી માર. હે પાંડવ! જયદ્રથના વધરૂપ આપણા કાર્યનો પ્રતિઘાત કરવા સારૂ તારી આગળ આ યત્ન કરે છે એ ઘણું સારૂં થયું. તેમ સંગ્રામમાં તારી સાથે યુદ્ધ કરવું એમ જાણે છે તે પણ સારૂં થયું. હે પાર્થ! આપણે કામના કરેલાં નહિ એવાં સર્વ કામ સફળ થયાં, એ પણ ઘણું સારૂં થયું. વાસ્તે હે પાર્થ! છળેકરી રાજ્યનું હરણ, વનવાસ તથા દ્રૌપદીને થયેલો પરિક્લેશ હૃદયમાં યાદ કરી પરાક્રમથી પૂર્વે દેવાસુર સંગ્રામમાં ઇન્દ્રે જેમ જંભાસુરને હણ્યો હતો તેમ કુળમાં અધમ એવા દુર્યોધનને સંગ્રામમાં તું માર. હે અર્જુન! એને હણવાથી અનાથ થયેલા સૈન્યને ભેદી દુરાત્માના મૂળને કાપ અને આ વૈરનો અવભૃથ થાઓ; એટલે કે વૈર સમાપ્ત થાઓ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી તેને અર્જુને કહ્યું કે, 'ઠીક તેમ કરીશ,' કારણ મારે પણ જરૂર એ કરવા લાયક છે. વાસ્તે હે શ્રીકૃષ્ણ! બીજા સર્વનો અનાદર કરી જ્યાં દુર્યોધન છે ત્યાં જાઓ. જેણે ઘણા કાળ સૂધી અમારૂં આ નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવ્યું, યુદ્ધમાં પરાક્રમ કરી જ્યારે એનું મસ્તક હું કાપું ત્યારે કેશ પ્રકર્ષણ વિષે, તે ક્લેશને યોગ્ય નહિ એવી દ્રૌપદીના ક્લેશને ટાળવા હું સમર્થ થાઉં. એ રીતે બોલતા પ્રસન્ન એવા વાસુદેવ તથા અર્જુને પોતાના શ્વેત એવા ઉત્તમ ઘોડાઓ દુર્યોધન સમીપ ચલાવ્યા. હે ભરતર્ષભ! હે મારિષ! તે બેઉના સામીપ્યને પ્રાપ્ત થઇને તે મોટા ભય સ્થાન વિષે પણ તમારા પુત્રને ભય પ્રાપ્ત થયો નહિ. એ રીતે ઉઘુક્ત થયેલા હૃષિકેશ તથા અર્જુનને તેણે જે વારી રાખ્યા એ દુર્યોધનનાં કર્મને ક્ષત્રિયો તે વખતે વખાણતા હતા. હે વિશાંપતે! તે સમયે રાજાને સંગ્રામમાં જોઇ તમારા સર્વ સૈન્યનો મોટો શબ્દ થતો હતો એ રીતે મનુષ્યનો ભયંકર એવો તે શબ્દ પ્રવર્ત્તમાન થયો, તે વખતે તમારા પુત્રે શત્રુ એવા અર્જુનને ન ગણકારતાં વારી રાખ્યો. ધનુષ ધરનાર તમારા પુત્રે વારણ કરેલા શત્રુને તપાવનાર

કુંતિપુત્ર અર્જુન, વળી તમારા પુત્ર વિષે અત્યંત ક્રોધને પ્રાપ્ત થયા. પરસ્પર અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તે દુર્યોધન તથા અર્જુનને જોઇ ભયંકર જેમનાં રૂપ છે એવા રાજાઓ ચોતરફથી સામે જોઇ ઉભા રહ્યા. હે મારિષ! અત્યંત ક્રોધાયમાન એવા વાસુદેવ તથા અર્જુનને જોઇ યુદ્ધની જેને કામના છે એવો તમારો પુત્ર અત્યંત હસતો હોય નહિ તેની પેઠે યુદ્ધ વાસ્તે તેને બોલાવા લાગ્યો. તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા દાશાર્હ ભગવાન તથા પાંડુપુત્ર અર્જુને મોટો શબ્દ કરી પોતાના ઉત્તમ એવા શંખ વગાડયા. પ્રસન્ન છે રૂપ જેમનાં એવા વાસુદેવ તથા અર્જુનને જોઇ તમારા પક્ષના સર્વ યોદ્ધાઓ તમારા પુત્રના જીવિત વિષે નિરાશ થઇ રહ્યા. અને બીજા કેટલાક તમારી તરફના શોકને પ્રાપ્ત થયા. તેમ સર્વ કૌરવો પણ તમારા પુત્રને અગ્નિના મુખમાં હોમાએલજ માનતા હતા. એ રીતે અત્યંત હૃષ્ટ એવા કૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઇ તમારી તરફના ભયથી પીડાયલા કેટલાક યોદ્ધાઓ 'રાજા હણાયો, રાજા હણાયો;' એ રીતે પોકાર કરતા હતા. એવો મનુષ્યોનો મોટો શબ્દ સાંભળી દુર્યોધને કહ્યું કે, વાસુદેવ તથા અર્જુનને હું યમલોક પ્રત્યે મોકલી દઇશ. વાસ્તે મારા નિમિત્ત તમારો ભય દૂર થાઓ. જયની જેને ઇચ્છા છે એવો દુર્યોધન રાજા એ રીતે સર્વ સૈનિકોને કહી અર્જુનને બોલાવી ક્રોધથી તેને આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે પાર્થ! જો તું પાંડુપુત્ર હોય તો જે દિવ્ય તથા પાર્થિવ અસ્ત્ર તું શીખેલો હોય તે જલદી મને દેખાડ, તેમ જે તારૂં બળ તથા પરાક્રમ હોય અને કેશવનું પણ જે બળ તથા પરાક્રમ હોય તે જલદી મારે વિષે કરી દેખાડ; એટલે તમારા પૌરૂષને અમે જોઇએ. અમારી ગેરહાજરીમાં આ વીર પ્રધાન છે, એમ બીજા જેથી સત્કાર કરે છે એવાં કર્મ તેં કર્યાં છે એમ કહે છે; માટે જે જે કર્મ કર્યાં હોય તે મને દેખાડ.

अस्मत्परोक्षंकर्माणि कृतानि प्रवदंतिते ।
स्वामिसत्कारयुक्तानि यानि तानीह दर्शय ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनवचने गुर्जरभाषायां द्व्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

અધ્યાય ૧૦૩ જો. દુર્યોધન

संजय उवाच—एवमुक्त्वार्जुनंराजात्रिभिर्मर्मागैः शरैः ।
अभ्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એમ કહી દુર્યોધન રાજાએ મર્મને ભેદે એવાં ત્રણ બાણેકરી અર્જુનને વિંધી મોટા વેગવાળાં ચાર બાણેકરી ચાર ઘોડાઓને વિંધ્યા. અને દશ બાણેકરી સ્તનના મધ્યમાં વાસુદેવને પણ વિંધી ભલ્લ નામના બાણેકરી એમના ચાબુકને કાપી પૃથ્વી વિષે પાડી નાંખ્યો. અવ્યગ્ર એવા અર્જુને પણ શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, વિચિત્ર પ્રકારના પુંખવાળાં ચૌદ બાણે કરી જલદી તેને વિંધ્યો. પણ તે બાણ તેના કવચ વિષે નિષ્ફળ થયેલું જોઇ વળી ફરીથી અર્જુને તીક્ષ્ણ એવાં તેટલાંજ બાણ નાંખ્યાં, તે

પણ કવચથી ભ્રષ્ટ થયા. એ રીતે નિષ્ફળ થયેલા તે અઠ્ઠાવીસ બાણને જોઇ પારકા શૂરવીરને હણનાર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે પાર્થ! આ તો પૂર્વે જોએલું નહીં એવું જોયામાં આવે છે, જે તારાં નાખેલાં બાણ ફેંકેલા પાષાણની પેઠે કાર્ય કરતાં નથી. હે ભરતર્ષભ! ગાંડિવનું તારી મુષ્ટિનું, તથા તારા ભુજનું બળ તો જેવું પૂર્વે હતું તેવું જ છે. વા આ છેવટનો વખત તો આવ્યો નથી તેં મને કહે? હે પાર્થ! દુર્યોધનના રથ પ્રત્યે પડેલાં આ તારાં બાણ વ્યર્થ થયાં તે જોઇ મને મોટું આશ્ચર્ય ઉપજે છે. જે વજ્ર સરખા સ્પર્શવાળાં, પારકી કાયા ભેદનાર, ભયંકર, તારાં બાણ પોતાનું કાર્ય કરતાં નથી; માટે આ તે શું વિડંબના પ્રાપ્ત થઇ? એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુને કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ! દુર્યોધનને દ્રોણાચાર્યે આ કવચ ધારણા એવી તો કરાવેલી છે કે મારા અસ્ત્રેકરી ભેદી શકાય નહિ. તેમ હે કૃષ્ણ! આ કવચ વિષે ત્રૈલોક્ય પણ રહ્યું છે. એ કવચને એક દ્રોણ જાણે છે અને તેમના કહેવાથી હું જાણું છું. હે ગોવિંદ! એ કવચને બાણેકરી કદી પણ ભેદવા સમર્થ થવાય એમ નથી. તેમ પોતે ઇન્દ્ર વજ્રે કરીને પણ તેને ભેદી શકે નહિ. હે કૃષ્ણ! એ બધું તમે જાણો છો તોપણ મને કેમ મોહ પમાડો છો? હે કેશવ! ત્રિલોક વિષે જેટલું વૃત્તાંત વર્તે છે તથા જે થવાનું છે તે સર્વ વૃત્તાંત તમારૂં જાણેલુંજ છે. હે મધુસૂદન! એ બધું જે રીતે તમે જાણો છો તેવું બીજો કોઇ જાણતો નથી. હે કૃષ્ણ! આ દુર્યોધન દ્રોણે બતાવેલી કવચ ધારણાને ધારણ કરી સંગ્રામમાં નિર્ભયની પેઠે ઉભો છે; પણ હે માધવ! આ સ્ત્રીની પેઠે યુક્ત એવી દૃઢ કવચ ધારણાને ધારણ કરી રહ્યો છે, તથાપિ એ ધારણ કરવાથી શું? તે જાણતો નથી. હે જનાર્દન! મારા બાહુ તથા ધનુષના પરાક્રમને તો જૂવો. કવચે રક્ષા કરેલા દુર્યોધનને પણ હું પરાજય પમાડીશ. પ્રકાશમાન એવું મારૂં આ કવચ મહાદેવજીએ અંગિરાને; અંગિરાએ બૃહસ્પતિને; બૃહસ્પતિએ ઇન્દ્રને; અને ઇન્દ્રે ઉપદેશ સહિત આ કવચ મને આપ્યું છે. એનું એ કવચ દેવતાઓનું કરેલું હોય વા પોતાનું બ્રહ્માનું કરેલું હોય તોપણ આજ મારા બાણેકરી હણેલા એ દુર્બુદ્ધિવાળાની રક્ષા કરશે નહિં.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એમ કહી અર્જુને બાણને અભિમંત્રણ કરી આકર્ષણ કર્યો. ધનુષના મધ્યમાં રહેલાં તે અર્જુનનાં બાણને સર્વાસ્ત્રાઘાતિ અસ્ત્રેકરી અશ્વત્થામાએ કાપી નાંખ્યાં. એ રીતે દૂરથી બ્રહ્મવાદીએ કાપેલાં બાણને જોઇ વિસ્મય પામેલા અર્જુને કેશવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે જનાર્દન! અસ્ત્રનો એ વખત પ્રયોગ કરવા મારાથી સમર્થ થઇ શકાય તેમ નથી. કારણ એમ કરવાથી તે અસ્ત્ર મને તથા મારા સૈન્યને હણે એમ અર્જુન કહે છે તેટલામાં તો દુર્યોધને હે રાજન્! સર્પ સરખાં નવ નવ બાણેકરી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને વિંધી, વળી તેમની ઉપર ઘણાં બાણનો વરસાદ કર્યો. તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા તમારી તરફનાઓ વાદિત્રના શબ્દ સાથે સિંહનાદ કરવા લાગ્યા: તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને બે ગલોફાં ચાટીને જોયું તો કવચે રક્ષા કરેલું નહીં એવું તેનું કોઇપણ અંગ હતું નહીં. તેથી યુદ્ધમાં ચતુર અર્જુને સારી રીતે મૂકેલાં, કાળ સરખાં, તીક્ષ્ણ બાણેકરી એના ઘોડાઓ, પાછળ ચાલનારા તથા સારથિને પણ હણી એનું ધનુષ તથા હાથનાં મોજાંઓને કાપી રથના કડકા કરી બે બાણથી દુર્યોધનના બે હાથનાં બે તળાં વિંધ્યાં. વળી પ્રયત્ન જાણનાર કુંતિપુત્ર અર્જુને એના નખના મધ્યભાગ પણ બાણેકરી વિંધ્યા. તેથી વેદનાએ કરી ઉદ્વિગ્ન એવો તે, પલાયન કરવામાં તત્પર થયો. તે વખતે કષ્ટરૂપ આપદ્‌ને પ્રાપ્ત થયેલા તેને જોઇ પરમ ધનુષ ધરનાર તમારી

તરફના યોદ્ધાઓએ અર્જુનના બાણથી પીડાયલા દુર્યોધનના રક્ષણ વાસ્તે ક્રોધાયમાન થયેલા હજારો રથ, હસ્તિ, અશ્વ તથા પાયદળના ઓઘેકરી ચોતરફથી અર્જુનને વિંટી લીધો. તે સમયે મોટા બાણના વરસાદેકરી તથા મોટા જનના સમુદાયે કરી વિંટાયલા અર્જુન તથા ગોવિંદ અને તેમનો રથ પણ દેખાતો નહોતો. તેટલામાં અર્જુન અસ્ત્રના બળેકરી તમારી સેનાને મારવા લાગ્યા. તે સમે અર્જુનના બાણેકરી અંગરહિત થયેલા સેંકડો રથ તથા હસ્તિઓ સંગ્રામમાં પડતા હતા. તેથી હણેલા તથા હણવા માંડેલા યોદ્ધાઓ તે ઉત્તમ રથને વારવા લાગ્યા. એવી રીતે સ્તંભન કરેલો તે રથ સિંધુરાજાથી ચોતરફ કોશ જેટલે દૂર ઉભો રહ્યો. તે સમયે વૃષ્ણિકુળમાં શૂરવીર શ્રીકૃષ્ણે આવી રીતે અર્જુનને વાક્ય કહ્યું કે તું આ વખતે ધનુષને આકર્ષણ કર; અને હું શંખ વગાડું છું. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન, બળવાન એવા ગાંડીવ ધનુષને ખેંચી મોટા બાણના વરસાદથી તથા મોજાના શબ્દે કરી શત્રુઓને મારવા લાગ્યો. એટલે રજેકરી વ્યાપ્ત છે પાંપણના અગ્રભાગ જેના મુખ વિષે, થયો છે અત્યંત પ્રસ્વેદ જેને એવા બળવાન કેશવ ભગવાને ઉંચે સ્વરેકરી પોતાનો પાંચજન્ય વગાડ્યો. તે શંખના શબ્દથી તથા અર્જુનના ધનુષના શબ્દથી બળવાન તથા નિર્બળ એવા જન પૃથ્વી વિષે પડી જતા હતા. અને તેમણે મૂકેલો રથ પણ વાયુએ પ્રેરેલા મેઘ સમાન શોભતો હતો. જયદ્રથના રક્ષણ કરનાર મોટા ધનુષવાળા મહાત્મા યોદ્ધાઓ એકદમ અર્જુનને જોઇ પાછળ ચાલનાર સહિત તેઓ ક્ષોભયુક્ત થઇ પૃથ્વીને કંપાવતાં બાણના શબ્દ તથા શંખના શબ્દ સાથે મોટો સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તમારી તરફના ઉઠેલા તે મોટા શબ્દને સાંભળી વાસુદેવ તથા અર્જુન પણ પોતાના ઉત્તમ શંખ વગાડવા લાગ્યા. હે વિશાંપતે ! તે મોટા શબ્દેકરી પર્વત, સમુદ્ર, દ્વીપ તથા પાતાળ સહિત સમગ્ર પૃથ્વી પૂરાઇ ગઇ. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે શબ્દ દશે દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થઇ ત્યાં કુરૂપાંડવના સૈન્યમાં પ્રતિધ્વનિ કરતો હતો. તમારી તરફના રથિ તથા મહારથિઓ ત્યાં આવેલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઇ પરમ સંભ્રમને પ્રાપ્ત થયા. કવચ પહેરેલા મોટા ભાગ્યવાળા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તમારી તરફના તેમની સામે દોડ્યા, તે મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું.

अथकृष्णौ महाभागौ तावका वीक्ष्य दंशितौ ।
अभ्यद्रवंत संक्रुद्धास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनपराजये गुर्जरभाषायां त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

અધ્યાય ૧૦૪ થો. જયદ્રથ માટે મહા ઘમસાણ.

संजय उवाच—तावका हि समीक्ष्यैवं वृष्ण्यंधककुरूत्तमौ ।
प्रागत्वरन् जिघांसं तस्तथैव विजयःपरान् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! વૃષ્ણિ અંધક તથા કુરૂકુળમાં ઉત્તમ એવા વાસુદેવ તથા અર્જુનનેનજીક આવેલા જોઇ તેમને મારવા ઇચ્છતા તમારી તરફના ઉતાવળા થતા થયા.

તેમજ શત્રુઓને મારવા ઇચ્છતા અર્જુન પણ ઉતાવળા થયા, તેટલામાં અત્યંત કોપાયમાન થયેલા ભૂરિશ્રવા, શલ્ય, કર્ણ, વૃષસેન, જયદ્રથ, કૃપ, મદ્રરાજ, તથા રથિમાં શ્રેષ્ઠ અશ્વત્થામા, એ આઠ કવચ પહેરેલા મહારથિઓ, સુવર્ણ તથા વ્યાઘ્રના ચર્મથી વિચિત્ર પ્રકારના, મેઘના ઓઘ સરખા શબ્દવાળા, પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા મોટા રથેકરી સર્વ દિશાઓને પ્રકાશ કરતાં અને સુવર્ણના પુંખવાળાં બાણ તથા કોપાયમાન થયેલા તુરંગની પેઠે મોટા શબ્દ કરતા દુઃખેકરી સામું જોવાય નહિ એવા ધનુષેકરી દશે દિશાઓને શોભાવતા અશ્વેકરી આકાશનું જાણે પાન કરતા હોય નહિ તેની પેઠે અર્જુનના તીક્ષ્ણ બાણેકરી વ્યાપ્ત એવી દશે દિશાઓને ઘેરી લેતા હતા. તે વખતે મહારથિઓને વહન કરતા, શીઘ્ર ગતિ કરનાર, કુલૂત દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા વિચિત્ર પ્રકારના અશ્વ દશે દિશાઓને શોભાવતા અત્યંત શોભતા હતા. ઇન્દ્રિય તથા ક્રોધને જીતેલા, મનોહર કાંતિવાળા, ક્ષુધા, તૃષા સંબંધી દુઃખને ઘણું કરી ન જાણનાર આજાનેય નામના અશ્વ; નાના દેશથી ઉત્પન્ન થયેલા મોટા વેગવાળા, બળવાન, મનોહર કેશવાળા, વૃત્તાકાર ખરી, દઢ પાદ જેમના છે એવા પાર્વતીય અશ્વ, તેમજ પૂર્વભાગમાં ઉંચા અને પાછળથી નીચા નદીતીરજ અશ્વ તથા ઉત્તમ એવા સૈંધવ અશ્વેકરી તમારા પુત્રના રક્ષણને ઇચ્છતા કૌરવ તરફના શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ અર્જુનના રથ પ્રત્યે ચોતરફથી દોડી, હે રાજન્! પુરૂષમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ તેમણે મોટા શંખ ગ્રહણ કરી વગાડ્યા. તેના શબ્દેકરી સમુદ્ર સહિત પૃથ્વી તથા આકાશ પૂરાઇ ગયું. તે જ વખતે સર્વ દેવમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા વાસુદેવ તથા અર્જુને પૃથ્વી વિષે સર્વ શંખમાં શ્રેષ્ઠ એવા પોતાના શંખ વગાડ્યા. કુંતિપુત્ર અર્જુને દેવદત્ત નામનો પોતાનો શંખ અને કેશવ ભગવાને પાંચજન્ય નામનો પોતાનો શંખ વગાડ્યો. અર્જુને પ્રેરેલા દેવદત્ત નામના શંખના શબ્દે પૃથ્વી, અંતરિક્ષ તથા દિશાઓને પ્રતિધ્વનિત કરી. તેમજ વાસુદેવે પ્રેરેલા પાંચજન્યના શબ્દે સર્વ શબ્દને અતિક્રમણ કરી દ્યાવાપૃથ્વીને પૂરી દીધી. ભીરૂને ભય ઉત્પન્ન કરનાર તથા શૂરવીરને હર્ષ વધારનાર તે દારૂણ એવો નાદ પ્રવર્ત્તમાન થયો. તેમજ હે રાજેન્દ્ર! ભેરી, ઝરઝર, આનક તથા મૃદંગ નામનાં અનેક યુદ્ધવાદ્ય પણ વાગવા લાગ્યાં. તે શબ્દ ન સહન કરી શકનાર દુર્યોધનના હિતેચ્છુક, ક્રોધાયમાન થયેલા, પરમ ધનુષ ધરનાર, નાના દેશમાંથી આવેલા, પોતાના સૈન્યનું રક્ષણ કરનાર મહારથિ રાજાઓ પણ પોતપોતાના મોટા શંખ વગાડવા લાગ્યા. એ રીતે કેશવ તથા અર્જુનને તેમના કરેલાનો બદલો આપનાર ઉદ્વિગ્ન છે રથ, હસ્તિ તથા અશ્વ જેમા એવું તમારૂં સૈન્ય અસ્વસ્થની પેઠે ઉભું હતું. આક્ષિપ્ત થયેલા આકાશ સરખું, વજ્ર સરખા શૂરવીરના શંખના શબ્દેકરી શબ્દાયમાન તમારૂં સૈન્ય અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયું હતું. સમયે પ્રલય સમયના સરખો સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો તે અત્યંત મોટો શબ્દ, તે સૈન્યને ત્રાસ પમાડતો હતો. તેટલામાં દુર્યોધન તથા તે આઠ મહારથિ રાજાઓએ જયદ્રથની રક્ષા વાસ્તે પાંડુપુત્ર અર્જુનને ચોતરફથી વિંટી લીધો. તેટલામાં અશ્વત્થામાએ તો તેરથી વાસુદેવને, ભલ્લ નામના ત્રણથી અર્જુનને તથા પાંચ બાણથી એના ધ્વજ તથા અશ્વને પણ વિંધ્યા. એ રીતે જનાર્દન ભગવાનને વિંધ્યા તેથી અત્યંત સંક્રુદ્ધ થયેલા અર્જુને છસો બાણેકરી તેને વિંધ્યો. વળી પરાક્રમી તેણે દશેકરી કર્ણને, ત્રણથી વૃષસેનને વિંધી શલ્યની મુષ્ટિમાં રહેલું બાણ સહિત ધનુષ કાપી નાંખ્યું. શલ્યે પણ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી પાંચ બાણેકરી પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિંધ્યો. સુવર્ણના પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, ત્રણ બાણેકરી ભૂરિશ્રવાએ, બત્રિસથી કર્ણે, સાતે વૃષસેને, તોતેરથી જયદ્રથે, દશે કૃપાચાર્યે, તથા મદ્રરાજાએ પણ દશેકરી અર્જુનને વિંધ્યો. એટલામાં વળી અશ્વ-

ત્થામાએ સાઠ બાણ અર્જુન ઉપર નાંખી, વીસ વાસુદેવ ઉપર નાંખી, વળી પાંચ બાણ અર્જુન ઉપર નાંખ્યાં. શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ શ્વેત અશ્વવાળા અર્જુને ,અત્યંત હાસ્યકરી હસ્તલાઘવી દેખાડતાં તે સર્વને પાછા વિંધ્યા. તે કેવી રીતે કે બારથી કર્ણને, ત્રણેકરી વૃષસેનનને વિંધી શલ્યનું મુષ્ટિદેશમાં રહેલું બાણ સહિત ધનુષ કાપી નાંખ્યું. પછી ત્રણથી સૌમદત્તિને, દશેકરી શલ્યને, તીક્ષ્ણ એવા અગ્નિની શિખા સરખાં આઠ બાણેકરી અશ્વત્થામાને, પચ્ચીસથી ગૌતમને તથા સોથી સિંધુરાજાને વિંધી વળી સીત્તેર બાણેકરી અશ્વત્થામાને વિંધ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ભૂરિશ્રવાએ હરિ એવા ભગવાનનો ચાબખો કાપી તોત્તેર બાણ અર્જુન ઉપર નાંખ્યાં. તે વખતે ક્રોધ પામેલા અર્જુને તીક્ષ્ણ એવાં સેંકડો બાણેકરી મહાવાયુ જેમ મેઘોને રૂંધે તેમ તે શત્રુઓને રૂંધી લીધા.

ततःशरशतैस्तीक्ष्णैस्तानरीन् श्वेतवाहनः ।
प्रत्यषेधद्रुतंक्रुद्धोमहावातोघनानिव ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

અધ્યાય ૧૦૫ મો. રથધ્વજ વર્ણન.

धृतराष्ट्र उवाच—ध्वजान् बहुविधाकारान् भ्राजमानानतिश्रिया ।
पार्थानां मामकानां च तन्मामाचक्ष्व संजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! પાંડવોના તથા મારી તરફનાઓના અતિ શોભાથી શોભિતા વિવિધ પ્રકારના ધ્વજ મને કહે. સંજય કહે છે–તે મહાત્માઓના બહુ પ્રકારના આકારવાળા ધ્વજ, રૂપ, વર્ણ તથા નામથી હું કહું તે સાંભળો. હે રાજેંદ્ર! રથિમાં મુખ્ય એવા તે મહાત્માઓના રથ વિષે રહેલા વિવિધ પ્રકારના ધ્વજ. પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા દેખાતા હતા. જેમનો શિરોભાગ સુવર્ણનો અને સુવર્ણની માળથી શોભિતા, કાંચન સરખા, મેરૂ પર્વતના શિખરની જેમને ઉપમા અપાય એવા. પરમ શોભાયમાન તથા ચોતરફથી નાના વર્ણની પતાકાઓએ કરી વિંટાયલા, અનેક વર્ણવાળા, વિવિધ પ્રકારના ધ્વજ શોભતા હતા. વાયુએ પ્રેરણા કરેલા ઇન્દ્રાયુધ સરખા મહારથિઓના રથને શોભાવતી પતાકાઓ પણ રંગના મધ્યમાં નૃત્ય કરતી વિલાસિકાઓ સરખી દેખાતી હતી. અર્જુનના ધ્વજ વિષે સિંહ લાંગુલધારી, ઉગ્ર મુખવાળો, ભયંકર વાનરવર સંગ્રામમાં દેખાતો હતો. હે રાજન્! પતાકાઓથી શોભિતો તે તમારા સૈન્યોને ત્રાસ પમાડતો હતો. તેમજ હે ભારત! સિંહના લાંગુલનું છે ચિન્હ જેમાં એવા બાળસૂર્ય સરખી કાંતિવાળા, કાંચનમય, પવને પ્રેરેલા, ઇન્દ્રધ્વજ સરખા, કૌરવોને આનંદ આપનાર અશ્વત્થામાના ઉંચા ધ્વજને અમે જોતા હતા. સુવર્ણમય હસ્તિકક્ષાનું છે ચિન્હ જેમાં એવો કર્ણનો ધ્વજ આકાશને પૂરી દેતો હોય નહિં જાણે એવો સંગ્રામમાં દેખાતો હતો. તેમજ વાયુએ પ્રેરણા કરેલી, સુવર્ણમય માળાથી શોભીતી કર્ણની પતાકા રથ સમીપ નૃત્ય કરતી હોય તેવી દેખાતી હતી. પાંડવોના આચાર્ય તપસ્વી

બ્રાહ્મણ એવા કૃપાચાર્યનો અત્યંત શોભિતો વૃષભના ચિન્હવાળો ધ્વજ હતો. હે રાજન્! શોભિતા વૃષેકરી ત્રિપુરઘ્ન એવા મહાદેવજી શોભે તેમ ગોવૃષેકરી તે મહારથિ બહુ શોભતા હતા. વૃષસેનના ધ્વજવિષે મણિરત્ન જડિત સુવર્ણમય, સેનાના અગ્રભાગને શોભાવતો જાણે બોલશે એવો મયૂર શોભતો હતો. તેથી તે મહાત્માનો રથ શોભિતા મયૂરે કરી જેવો કાર્તિકસ્વામિનો રથ શોભે તેમ શોભતો હતો. મદ્રરાજ એવા શલ્યના ધ્વજ વિષે અગ્નિની શિખા સરખા સુવર્ણમય લાંગુલના ચિન્હને અમે જોતા હતા. હે મારિષ! સિંધુરાજના ધ્વજાગ્ર વિષે સ્ફટિક મણિ સરખી કાંતિવાળો, સુવર્ણની જાળથી શોભિતો વરાહ હતો. તે ધ્વજેકરી જયદ્રથ રાજા પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં જેમ સૂર્ય શોભતા હતા તેમ શોભતો હતો. યજ્ઞશીલ એવા બુદ્ધિમાન સૌમદત્તિના ધ્વજવિષે રહેલો સુવર્ણમય યૂપ, રાજસૂયયજ્ઞમાં ઉંચા ઉભા રહેલા યૂપ સરખો શોભતો હતો. હે મહારાજ! શલ્યના ધ્વજ વિષે મોટું હસ્તિનું ચિન્હ હતું. સુવર્ણેકરી વિચિત્ર પ્રકારનાં જેનાં અંગ છે એવા મયૂર ચિત્રેકરી શોભિતો તે ધ્વજ, તમારા સૈન્યને શોભાવતો હતો. જેમ શ્વેત એવો મોટો હસ્તિ ઇન્દ્રની સેના પ્રત્યે શોભે તેમ સુવર્ણથી વિંટાયલો, મણિમય, સેંકડો ઘુઘરીયોથી શબ્દાયમાન, વિચિત્ર પ્રકારનો હસ્તિ રાજા દુર્યોધનના ઉત્તમ રથ વિષે શોભતો હતો. એ નવ તમારી સેનામાં અત્યંત ઉંચા, પ્રલય સમયના અગ્નિ સરખા, પરમ ધ્વજ તમારી સેનાને શોભાવતા હતા. અને દશમો કપિના ચિન્હવાળો મોટો ધ્વજ અર્જુનનો હતો. જેણે કરી અગ્નિથી હિમાચળ શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. તેટલામાં શત્રુને તપાવનાર તમારી તરફના મહારથિઓ અર્જુન વાસ્તે જલદી અત્યંત મોટાં શુભ્ર એવાં વિચિત્ર પ્રકારનાં ધનુષ ગ્રહણ કરતા હતા. તેમજ હે રાજન્! દિવ્ય છે કર્મ જેનાં એવા શત્રુનો નાશ કરનાર અર્જુને પણ પોતાનું ગાંડીવ ધનુષ ગ્રહણ કર્યું. હે રાજન્! તમારા ખરાબ વિચારથી અને તમારા અપરાધથી નાના પ્રકારની દિશાઓમાંથી બોલાવેલા અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ સહિત ગર્જના કરતા રાજાઓનો પરસ્પર અભિઘાત થયો. તેમજ દુર્યોધનાદિક તથા પાંડવોમાં શ્રેષ્ઠનો પરસ્પર સંપ્રહાર થતો હતો. જેમાં કૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા કુંતિપુત્ર અર્જુને પરમ અદ્ભુત કર્મ કર્યું. જે એકલા પોતે ભય રહિતની પેઠે ઘણાક સામે ગયા. વળી ગાંડીવ ધનુષને હલાવતા, જયદ્રથને મારવા ઇચ્છતા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શત્રુને તપાવનાર, મહાબાહુ અર્જુને હજારો બાણેકરી તમારી તરફના યોદ્ધાઓને અદૃશ્ય કર્યા. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ એવા તે સર્વેએ પણ બાણના ઓઘેકરી અર્જુનને અદૃશ્ય કર્યા. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તેમણે કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને ઘેરી લીધો. તે વખતે સૈન્યમાં મોટો શબ્દ થતો હતો.

संवृत्ते नरसिंहैस्तु कुरूणामृषभेऽर्जुने ।
महानासीत्समुद्धुतस्य सैन्यस्य निःस्वनः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि ध्वजवर्णने गुर्जरभाषायां पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

અધ્યાય ૧૦૬ ઠો. યુધિષ્ઠિર પલાયન.

धृतराष्ट्र उवाच—अर्जुने सैंधवं प्राप्ते भारद्वाजेन संवृताः ।
पंचालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत संजय ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! સિંધુરાજા સમીપ અર્જુન પ્રાપ્ત થયો ત્યારે દ્રોણાચાર્યથી વિંટાયેલા પાંચાલોએ કૌરવો સાથે શું કર્યું તે મને કહે? સંજય કહે છે—હે મહારાજ! અપરાન્હ વખતે રૂંવાં ઉભાં કરનાર, તે સંગ્રામમાં પંચાલ તથા કૌરવોને દ્રોણદ્યૂત પ્રવર્ત્તમાન થયું, જેમાં હે મારિષ! દ્રોણને મારવા ઇચ્છતા અત્યંત પ્રસન્ન ચિત્તવાળા પાંચાલ ગર્જના કરતા બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તે વખતે પંચાલ તથા કૌરવોનો, દેવાસુર સંગ્રામની જેને ઉપમા અપાય એવો અત્યંત ભયંકર આશ્ચર્યરૂપ સંગ્રામ પ્રવર્ત્તમાન થયો. વળી તે મોટા સંગ્રામમાં પાંડવ સહિત સર્વ પાંચાલ દ્રોણના રથને પ્રાપ્ત થઇ તેના સૈન્યને ભેદવાની ઇચ્છાથી મોટા અસ્ત્રનો પ્રકાશ કરતા હતા. એ રીતે રથમાં બેઠેલા રથિઓ મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી પૃથ્વીને કંપાવતા દ્રોણના રથ પર્યંત ઉભેલા હતા. તેટલામાં કેકયોમાં મહારથિ બૃહતક્ષત્ર વજ્ર સરખાં તીક્ષ્ણ બાણ ફેંકતો દ્રોણાચાર્ય સામે આવ્યો. ત્યારે મોટા યશવાળો ક્ષેમધૂર્તિ સેંકડો તથા હજારો તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતો જલદી તેની સામે આવ્યો. ચેદિમાં અતિ શ્રેષ્ઠ બળે પ્રેરણા કરેલો ધૃષ્ટકેતુ મહેંદ્ર જેમ જલદી શંબરાસુર સામે દોડે તેમ દ્રોણ સામે દોડયો. મોઢું ફાડેલા કાળ સરખા આવતા તેને જોઇ મોટા ધનુષવાળો વીરધન્વા જલદી તેની સામે દોડયો. જીતવા ઇચ્છતા સૈન્ય સહિત ઉભેલા મહારાજ યુધિષ્ઠિરને પરાક્રમી દ્રોણાચાર્યે વારી રાખ્યા. હે પ્રભો! યુદ્ધમાં કુશળ આવતા પરાક્રમી નકુળને વિકર્ણ નામે તમારો પુત્ર સામે આવ્યો. તેમજ આવતા સહદેવને, શત્રુને આકર્ષણ કરનાર તમારા પુત્ર દુર્મુખે હજારો બાણથી વારી રાખ્યો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ આવતા સાત્યકિને અત્યંત તીક્ષ્ણ એવાં બાણેકરી વારંવાર કંપાવતા વ્યાઘ્રદત્તે વારી રાખ્યો. ઉત્તમ બાણ નાંખતા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા, રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રૌપદી પુત્રોને શલ્યે વારી રાખ્યા. ક્રોધાયમાન થયેલા આવતા ભીમસેનને ભયંકર એવા મહારથિ ઋષ્યશૃંગના પુત્રે વારી રાખ્યો. હે નૃપ! તે સમયે પૂર્વે રામ તથા રાવણનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું નર તથા રાક્ષસ એવા તે બેઉનું યુદ્ધ થયું. હે ભારત! તેટલામાં ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરે નત છે પર્વ જેમનાં એવાં નેવું બાણેકરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં દ્રોણને વિંધ્યા. એ રીતે તેણે કોપાવેલા દ્રોણે પચ્ચીસ બાણેકરી એના સ્તનનો મધ્યભાગ વિંધી વળી બીજાં વીશ બાણ. સર્વ ધનુષ ધરનાર જોતાં એના અશ્વ, ધ્વજ તથા સારથિ ઉપર નાંખ્યાં. દ્રોણના મૂકેલાં તે બાણને ધર્માત્મા એવા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે હસ્તલાઘવી દેખાડતાં બાણના વરસાદથી વારી રાખ્યા. તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ધનુષ ધરનાર દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામના મધ્યમાં મહાત્મા ધર્મરાજનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. પછી કપાઇ ગયેલા ધનુષવાળા તેમને ઉતાવળા થયેલા મહારથિ દ્રોણે હજારો બાણેકરી ચોતરફથી ઢાંકી દીધા. એ રીતે દ્રોણના બાણેકરી અદૃશ્ય થયેલા રાજાને જોઇ સર્વ પ્રાણિયો યુધિષ્ઠિર રાજા હણાયા એમ માનવા લાગ્યા.

હે રાજેંદ્ર! કેટલાક વિમુખ થયેલા એમને જોઇનેજ મહાત્મા બ્રાહ્મણે રાજાને હણ્યો એમ માનતા હતા. તે વખતે પરમ કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે દ્રોણે કાપેલા ધનુષનો ત્યાગ કરી અત્યંત વેગવાન તથા પ્રકાશમાન એવું બીજું દિવ્ય ધનુષ ગ્રહણ કરી તેનાં નાંખેલા હજારો બાણને કાપી નાંખ્યાં. તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. હે રાજન્! તે બાણને કાપી, ક્રોધથી અત્યંત લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા બળવાન યુધિષ્ઠર રાજાએ સુવર્ણના દાંડાવાળી મહા ભયંકર, આઠ છે ઘંટા જેમાં એવી તથા પર્વતને પણ વિદારણ કરનારી શક્તિ ગ્રહણ કરી તેને દ્રોણ ઉપર ફેંકી, સર્વ ભૂતને જાણે ત્રાસ પમાડતા હોય નહિ તેની પેઠે

મોટો શબ્દ કર્યો. સંગ્રામમાં ધર્મરાજાએ નાંખેલી તે શક્તિને જોઇ સર્વ પ્રાણિઓ 'દ્રોણનું કલ્યાણ થજો' એમ કહેવા લાગ્યા. રાજાના હાથથી મૂકાયલી, છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખી, આકાશ, દિશા તથા વિદિશાઓને પ્રજ્વલિત કરતી, પ્રદિપ્ત મુખવાળી સર્પિણી સરખી તે દ્રોણ ઉપર આવી. હે વિશાંપતે! પોતાની પાસે આવતી તેને જોઇ, તે જ વખતે અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે તેની સામે બ્રહ્માસ્ત્ર પ્રગટ કર્યું. તે અસ્ત્ર, ભયંકર છે દર્શન જેનું એવી તે શકિતને બાળી યશસ્વી એવા યુધિષ્ઠિરના રથ પ્રત્યે જલદી ગયું. હે મારિપ! મહાપ્રાજ્ઞ એવા યુધિષ્ઠિર રાજાએ પણ આવતા દ્રોણના અસ્ત્રની સામે બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખી શમાવી દીધું. વળી સંગ્રામના મધ્યમાં નતપર્વ એવાં પાંચ બાણેકરી દ્રોણને વિંધી અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી એનું મોટું ધનુષ પણ કાપી નાંખ્યું. હે મારિપ! કપાઈ ગયેલા તે ધનુષનો ત્યાગ કરી ક્ષત્રિયને મર્દન કરનાર એવા દ્રોણાચાર્યે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર ઉપર તત્કાળ ગદા નાંખી. આવતી તે ગદાને જોઇ ક્રોધાયમાન એવા યુધિષ્ઠિરે પણ ગદા ગ્રહણ કરી તેની સામે નાંખી. આકાશમાં તે ગદા પરસ્પર પ્રાપ્ત થઇ અન્યોન્ય ઘસાવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી બેઉ પૃથ્વીતલ વિષે પડી. હે મારિપ! તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ એવાં ચાર બાણેકરી ધર્મરાજના ચાર ઘોડાઓને હણી, ભલ્લ નામના એક બાણથી એમનું ધનુષ તથા બીજા એક બાણેકરી ઇન્દ્રધ્વજ સરખા ધ્વજને પણ કાપી, ત્રણ બાણેકરી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા. હણાએલા અશ્વવાળા રથમાંથી નીચે ઉતરી આયુધ રહિત ઊંચા છે હાથ જેના એવા યુધિષ્ઠિર રાજા ઉભા રહ્યા. હે ભરતર્ષભ! હે વિભો! વિરથ તથા આયુધ રહિત તેમને જોઇ બીજા શત્રુઓ તથા સર્વ સૈન્યને મોહ પમાડતા, દૃઢ વ્રતવાળા, હસ્તલાઘવીથી તીક્ષ્ણ બાણ મૂકતા દ્રોણાચાર્ય, સિંહ જેમ મૃગ સામે દોડે તેમ યુધિષ્ઠિર રાજા સામે દોડયા. હે મારિપ! એ રીતે શત્રુને હણનાર દ્રોણાચાર્ય તેમની સામે દોડયા તે જોઇ તે જ વખતે પાંડવના સૈન્યમાં હાહાકાર શબ્દ સાથે દ્રોણાચાર્યે 'રાજાને હણો રાજાને હણો' એ રીતે અત્યંત મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. એટલામાં તો કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા જલદી સહદેવના રથમાં આરોહણ કરી વેગવાન અશ્વેકરી દૂર જતા રહ્યા.

ततस्त्वरितमारुह्य सहदेवरथं नृपः
अपायाज्जवनैरश्वैः कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरापयाने गुर्जरभाषायां षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

અધ્યાય ૧૦૭ મો. સંકુલ યુદ્ધ.

संजय उवाच—बृहत्क्षत्रमथायांतकैकेयं दृढविक्रमं ।
क्षेमधूर्तिर्महाराज विव्याधोरसिमार्गणैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે મહારાજ! આવતા કૈકેય એવા દૃઢ પરાક્રમવાળા બૃહત્ક્ષત્રને ક્ષેમધૂર્તિએ બાણેકરી વક્ષઃસ્થળમાં વિંધ્યો. હે રાજન્! બૃહત્ક્ષત્ર રાજાએ પણ દ્રોણના

સૈન્યને ભેદવાની ઇચ્છાથી નેવું બાણેકરી તે ક્ષેમધૂર્ત્તિને જલદી વિંધ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ક્ષેમધૂર્ત્તિએ પણ પાયેલા, તીક્ષ્ણ એવા ભલ્લ બાણથી મહાત્મા કેકય એવા બૃહત્ક્ષત્રનું ધનુષ પણ કાપી, કપાઇ ગયેલા ધનુષવાળા સર્વ ધનુષ ધરનારમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા એને પણ જલદી નતપર્વ એવા બાણેકરી વિંધ્યો. બૃહત્ક્ષત્રે પણ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી હસતો હોય નહીં તેની પેઠે મહારથિ ક્ષેમધૂર્ત્તિને અશ્વ, સારથિ તથા રથ રહિત કરી પાયેલા તીક્ષ્ણ એવા બીજા ભલ્લ બાણેકરી ક્ષેમધૂર્ત્તિ રાજાનું પ્રજ્વલિત કુંડલ સહિત મસ્તક કાયા ઉપરથી કાપી નાખ્યું. કુંચિત છે કેશ જેમાં એવું કપાઇ ગયેલું મુકુટ સહિત તે મસ્તક પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થઇ આકાશમાંથી પડેલા તારા સરખું શોભતું હતું. સંગ્રામમાં તેને મારી પ્રસન્ન થયેલા મહારથિ બૃહત્ક્ષત્ર, યુધિષ્ઠિર વાસ્તે તત્કાળ તમારા સૈન્ય સામે આવ્યો.

હે ભારત ! આવતા ધૃષ્ટકેતુને પરાક્રમી મોટા ધનુષવાળા વીરધન્વાએ વારી રાખ્યો. બાણરૂપી દાઢવાળા વેગવાન તે બેઉ પરસ્પર પ્રાપ્ત થઇ હજારો બાણેકરી એક બીજાને મારતા હતા. પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉ મોટા વનમાં તીવ્ર મદવાળા યૂથના પતિ બે હસ્તિ પરસ્પર યુદ્ધ કરે તથા પર્વતની ગુહાને પ્રાપ્ત થઇ ક્રોધાયમાન થયેલા બે સિંહ જેમ યુદ્ધ કરે તેમ મહા પરાક્રમી તે બેઉ પરસ્પર મારવાની ઇચ્છાથી યુદ્ધ કરતા હતા. હે વિશાંપતે ! સિદ્ધ, ચારણના સંઘને આશ્ચર્યકારક અદ્‌ભુત છે દેખાવ જેનો એવું જોવા લાયક ભયંકર તે યુદ્ધ થયું હતું. વળી જે યુદ્ધમાં કોપાયમાન થયેલા વીરધન્વાએ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ભલ્લ નામના બાણેકરી ધૃષ્ટકેતુના ધનુષના બે કડકા કરી નાંખ્યા. કપાઇ ગયેલા તે ધનુષનો ત્યાગ કરી મહારથિ ચેદિરાજ ધૃષ્ટકેતુએ સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમયી, મોટી શક્તિ ગ્રહણ કરી બે હાથે પકડી સાવધાનપણાથી વીરધન્વાના રથ પ્રત્યે નાંખી. શૂરવીરને હણનાર એવી તે શક્તિએકરી અત્યંત હણાયો, તેથી ભેદાયું છે હૃદય જેનું એવો તે તત્કાળ રથ ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર પડયો. હે વિભો ! ત્રૈગર્તોમાં મહારથિ શૂરવીર વીરધન્વા હણાયો તેને જોઇ તમારૂં સૈન્ય પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓથી ભય પામી ચોતરફ ભાગવા લાગ્યું. તેટલામાં દુર્મુખ નામના તમારા પુત્રે પાંડુપુત્ર સહદેવને તિરસ્કાર કરતાં તેની ઉપર સાઠ બાણ નાંખી મોટો સિંહનાદ કર્યો. ક્રોધાયમાન થયેલા માદ્રિપુત્ર સહદેવે પણ સામે આવતા પિતરાઇભાઈ દુર્મુખને હસતો હોય નહિ તેની પેઠે તીક્ષ્ણ બાણેકરી વિંધ્યો. હે ભારત ! દુર્મુખે પણ સંગ્રામ વિષે વેગવાન એવા મહા બળવાળા સહદેવને જોઈ નવ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. મહા બળવાન એવા સહદેવે પણ ભલ્લ નામના બાણથી દુર્મુખના ધ્વજને કાપી તીક્ષ્ણ એવાં ચાર બાણેકરી એના ચાર અશ્વને હણ્યા. વળી પાયેલા, તીક્ષ્ણ એવા ભલ્લ બાણેકરી પ્રજ્વલિત કુંડળવાળા એના સારથિનું મસ્તક કાપી તીક્ષ્ણ એવા ક્ષુરપ્ર નામના બાણથી તે કૌરવ્યનું મોટું ધનુષ કાપી પાંચ બાણેકરી તેને પણ વિંધ્યો. તે વખતે હણાયેલ અશ્વવાળા રથનો ત્યાગ કરી ખેદયુક્ત મનવાળો દુર્મુખ નિરમિત્રના રથમાં ચઢી બેઠો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા પારકા શૂરવીરને હણનાર સહદેવે ને મોટા સંગ્રામમાં સેનાના મધ્યવિષે ભલ્લ નામના બાણેકરી તે નિરમિત્રને પણ હણ્યો. એ રીતે સહદેવના પ્રહારથી હણાયેલો ત્રિગર્તરાજનો પુત્ર તે નિરમિત્ર રાજા તમારી સેનાને વ્યથા કરતો રથમાં બેસવાના સ્થાનક ઉપરથી રણભૂમિમાં પડયો: તેને મારી મહાબાહુ સહદેવ મહા બળવાન ખર રાક્ષસને મારી, જેમ દશરથ પુત્ર રામચંદ્ર શોભે તેમ શોભતા હતો. હે જનેશ્વર ! એ રીતે હણાએલા મહારથિ એવા રાજ-

પુત્ર નિરમિત્રને જોઇ ત્રિગર્તોના મધ્યમાં મોટો હાહાકાર થવા લાગ્યો. હે રાજન્ ! નકુળે વિસ્તૃત લોચનવાળા તમારા પુત્ર વિકર્ણને મુહૂર્ત માત્રમાં જીતી લીધો. એ તે વખતે મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું. સેનાના મધ્યમાં વ્યાઘ્રદત્તે સન્નત છે પર્વ જેનાં એવાં બાણેકરી અશ્વ, સારથિ તથા ધ્વજ સહિત સાત્યકિને અદશ્ય કર્યો. શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શૂરવીર સાત્યકિએ પણ બાણ નાખવાની ચાતુરીથી સામે આવતા તેના બાણને વારી રાખી બાણેકરી અશ્વ, સારથિ તથા ધ્વજ સહિત વ્યાઘ્રદત્તને રણભૂમિમાં પાડ્યો. હે પ્રભો ! એ રીતે માગધપુત્ર હણાયો તેને જોઇ સાવધાન થયેલા માગધો હજારો બાણ, તોમર, ભિંદિપાળ, પ્રાસ, મુદ્‌ગર, તથા મુશળોને નાંખતા ચોતરફથી સાત્યકિ સામે દોડી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પછી યુદ્ધમાં દુર્મદ, બળવાન, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે કષ્ટ વગર તે સર્વને જીતી લીધા. તે વખતે હણાતાં બાકી રહેલા ચોતરફ ભાગતા માગધોને જોઇ સાત્યકિના બાણથી પીડાયલું તમારૂં સૈન્ય ભાગવા લાગ્યું. એ રીતે શ્રેષ્ઠ ધનુષ હલાવતો મધુકુળમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા યશવાળો સાત્યકિ સંગ્રામ વિષે તમારા સૈન્યને નસાડી પોતે શોભતો હતો. એવી રીતે મહાબાહુ એવા મહાત્મા સાત્યકિએ ભંગાણમાં પાડેલું અને ત્રાસ પમાડેલું તમારૂં સૈન્ય પાછું યુદ્ધ વાસ્તે સામે ધસતું ન હતું. તેથી અત્યંત કોપાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, તત્કાળ નેત્ર ફાડી સત્ય છે કર્મ જેનું એવા સાત્યકિ સામે દોડ્યા.

ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धः सहसोद्धृत्य चक्षुषी ।
सात्यकिं सत्यकर्माणं स्वयमेवाभिदुद्रुवे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

અધ્યાય ૧૦૮ મો. અલંબુષનો પરાજય.

संजय उवाच—द्रौपदेयान् महेष्वासान् सौमदत्तिर्महायशाः ।
एकैकं पंचभिर्विध्वा पुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મોટા ધનુષ્યવાળા દ્રોપદીના પુત્રોને મોટા યશવાળા સૌમદત્તિએ એક એકને પાંચ બાણથી વિંધી વળી સાતેકરી વિંધ્યા. હે વિભો ! એ રીતે ભયંકર એવા તેણે અત્યંત પીડેલા મૂઢ એવા તે સંગ્રામમાં શું કરવું તે જાણતા ન હતા. તેટલામાં શત્રુને આકર્ષણ કરનાર એક નકુળપુત્ર શતાનિકે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સૌમદત્તિને બે બાણથી વિંધી પ્રસન્નતાથી મોટો સિંહનાદ કર્યો. તેટલામાં તો સાવધાન થયેલા બીજા ચારે પણ સંગ્રામ વિષે ત્રણ ત્રણ બાણેકરી ક્રોધી એવા સૌમદત્તિને જલદી વિંધ્યો. હે મહારાજ ! મોટા યશવાળા તેણે પણ તે પ્રત્યે પાંચ બાણ નાંખી, એક એકને એક એક કરી હૃદયમાં વિંધ્યા. એ રીતે તે મહાત્માએ પાંચ બાણેકરી વિંધેલા તે પાંચ ભાઇઓ શૂરવીર એવા તેને સંગ્રામમાં ઘેરી બાણેકરી અત્યંત વિંધવા લાગ્યા. તેમાં ક્રોધ પામેલા અર્જુનપુત્રે તો તીક્ષ્ણ એવાં ચાર બાણેકરી તેના ચાર ઘોડાઓને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા અને ભીમસેનપુત્રે

મહાત્મા સૌમદત્તિનું ધનુષ કાપી મોટો સિંહનાદ કરી તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. યુધિષ્ઠિર-પુત્રે તેનો ધ્વજ કાપી પૃથ્વી વિષે પાડી નાંખ્યો. નકુળપુત્રે રથ ઉપરથી સારથિને પાડયો. હે રાજન્! સહદેવપુત્રે તો ભાઇઓએ વિમુખ કરેલો તેને જાણી ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી તે મહાત્માનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. સુવર્ણથી શોભિતું બાળસૂર્ય સરખી કાન્તિવાળું મસ્તક તેટલા રણપ્રદેશને શોભાવતું ત્યાં પૃથ્વી પર પડયું. હે રાજન્! મહાત્મા સૌમદત્તિના હણાયેલા તે મસ્તકને જોઇ ત્રાસ પામેલા તમારી તરફના અનેક તરેહથી ભાગવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો તે અલંબુષ રાક્ષસ તો રાવણપુત્ર જેમ લક્ષ્મણ સાથે યુદ્ધ કરે તેમ બળવાન ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. યુદ્ધ કરતા મનુષ્ય તથા રાક્ષસ એવા તે બેઉને જોઇ સર્વ પ્રાણિયોને વિસ્મય સાથે અત્યંત હર્ષ થતો હતો. હે રાજન્! ભીમસેને હાસ્ય કરી ઋષ્યશૃંગ પુત્ર રાક્ષસેંદ્ર, ક્રોધી અલંબુષને તીક્ષ્ણ એવાં નવ બાણેકરી વિંધ્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં વિંધાયલો તે રાક્ષસ ભયંકર શબ્દ કરી ભીમસેન સામે દોડયો. તેમજ તેની પાછળ ચાલનારાઓ પણ દોડયા. પછી તેણે સન્નત છે પર્વ જેનાં એવાં પાંચ બાણેકરી ભીમસેનને વિંધી તેની પાછળ ચાલનારા ત્રણસો રથને સંગ્રામમાં હણ્યા. વળી ચારસો બીજા રથને હણી એક બાણેકરી ભીમસેનને વિંધ્યો. એ રીતે રાક્ષસે વિંધેલા મહા બળવાન ભીમસેન મૂર્ચ્છિત થઇ રથમાં પડી ગયા. પછી સંજ્ઞા પામી ક્રોધથી મૂર્ચ્છિત થયેલા વાયુપુત્ર તેણે ભાર સહન કરે એવું ઉત્તમ મોટું ધનુષ ખેંચી તીક્ષ્ણ બાણેકરી ચોતરફથી અલંબુષને પીડિત કર્યો.

હે રાજન્! એવી રીતે ચોતરફથી ઘણાંક બાણે વિંધાયલો નીલ અંજનના પર્વત સરખો તે, પ્રફુલ્લિત થયેલું ખાખરાનું વૃક્ષ જેમ શોભે તેમ શોભતો હતો. એવી રીતે મહાત્મા પાંડવના ધનુષમાંથી નીકળેલા બાણેકરી અત્યંત વિંધાયલો તે, તેણે કરેલા ભાઇના વધને સ્મરણ કરી ભયંકર રૂપવાન થઇ ભીમસેનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે હે પાર્થ! આજ સંગ્રામમાં ઉભો રહે અને મારા પરાક્રમને જો. હે અત્યંત દુર્બુદ્ધિવાળા! રાક્ષસમાં શ્રેષ્ઠ, બળવાન એવા, મારા ભાઇ બકાસુરને તેં મારી ગેરહાજરીમાં હણ્યો છે તેનાં ફળને તું આજ પ્રાપ્ત થા. એમ કહી તે અંતર્ધ્યાન થઇ ભીમસેન ઉપર બાણનો મોટો વરસાદ કરવા લાગ્યો. હે રાજન્! ભીમસેને પણ સંગ્રામમાં તે રાક્ષસ અદૃશ્ય થયો તે વખતે સન્નત છે પર્વ જેનાં એવા બાણેકરી આકાશને પૂરી દીધું. એ રીતે ભીમે મારવા માંડેલો તે, નિમિષ માત્રમાં રથમાં બેસી ધરણી પ્રત્યે આવતો હતો; અને ક્ષણમાત્રમાં આકાશમાં જતો રહેતો હતો. વળી નાના પ્રકારનાં અનેક રૂપ ધારણ કરતો તે મેઘની પેઠે નાના પ્રકારના શબ્દ કરતો હતો. તેમજ ચોતરફથી નાના પ્રકારની વાણી પણ ઉચ્ચારણ કરતો હતો. આકાશમાંથી હજારો બાણની ધારાઓ, શક્તિઓ, કુણપ, પ્રાસ, શૂળ, પટ્ટા, તોમર, શતઘ્નિઓ, પરિઘ, ગોફણ, ફરશિઓ, શિલા, ખડ્ગ, ગોળા, હષ્ટિઓ, તથા વજ્ર નાખતો હતો. રાક્ષસે કરેલી અતિ દારૂણ. એવી એ

જોતા હતા. તે વખતે તમારા સૈન્યમાં મોટા હર્ષ સાથે રૂવાં ઉભાં કરનાર એવો ઉગ્ર, અત્યંત મોટો વાદિત્રનો શબ્દ થતો હતો. ભયંકર એવા તમારા સૈન્યના તે શબ્દને સાંભળી તાલીના શબ્દને જેમ નાગ સહન કરી ન શકે તેમ ભીમસેન સહન કરી શક્યો નહીં. અત્યંત ક્રોધેકરી લાલ નેત્રવાળા, બળતા અગ્નિ સરખા વાયુપુત્ર ભીમસેને સાક્ષાત ત્વષ્ટાની પેઠે ત્વષ્ટાનું અસ્ત્ર સાંધ્યું, તેથી ચોતરફ હજારો બાણ ઉત્પન્ન થયાં. તેણેકરી તમારા સૈન્યનો મોટો નાશ થવા લાગ્યો અને ભીમસેનનું મૂકેલું અસ્ત્ર તે રાક્ષસી માયાને હણી રાક્ષસને પણ પીડવા લાગ્યું. એ રીતે ભીમસેને મારવા માંડેલો તે રાક્ષસ સંગ્રામમાં ભીમસેનને મૂકી દ્રોણ સૈન્ય પ્રત્યે જતો રહ્યો. હે રાજન્! એવી રીતે મહાત્મા ભીમસેને રાક્ષસેંદ્ર એવા અલંબુષને જીત્યો, ત્યારે પાંડવ ચોતરફથી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. પ્રસન્ન થયેલા તે સંગ્રામમાં પ્રહ્લાદને જીતેલા દેવરાજ ઇન્દ્રને, જેમ મરૂદ્ગણ વખાણે તેમ મહા બળવાન, ભીમસેનનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

अपूजयन्मारुतिं च संहृष्टास्ते महाबलं ।
प्रल्हादं समरे जित्वा यथाशक्रंमरुद्गणाः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वण्यलंबुषपराजये गुर्जरभाषायामष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

અધ્યાય ૧૦૯ મો. અલંબુષનો વધ.

संजय उवाच—अलंबुषं तथा युद्धे विचरंतमभीतवत् ।
हैडिंबिः प्रययौ तूर्णं विव्याधनिशितैः शरैः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે યુદ્ધમાં નિર્ભયની પેઠે વિચરતા અલંબુષ પ્રત્યે હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચે સામે જઇ તીક્ષ્ણ બાણેકરી જલદી તેને વિંધ્યો. તે વખતે રાક્ષસમાં સિંહરૂપ અને વિવિધ પ્રકારની માયા કરતા તે બેઉનું ઇન્દ્ર તથા શંબરાસુરના જેવું તથા પૂર્વે થયેલા રામરાવણના સરખું મહા ભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં અત્યંત ક્રોધ પામેલા અલંબુષે ઘટોત્કચને વિંધ્યો. તેમજ ઘટોત્કચ પણ વીસ બાણેકરી અલંબુષને સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિંધી વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. હે રાજન્! વળી અલંબુષે પણ યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા હિડિંબાપુત્રને વારંવાર વિંધી પ્રસન્ન થઇ આકાશ પુરાઈ જાય તે રીતે શબ્દ કરવા લાગ્યો. પછી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા, મહા બળવાન, રાક્ષસમાં શ્રેષ્ઠ, સેંકડો માયાને સ્રજતા પરસ્પર મોહ કરતા, માયાયુદ્ધમાં કુશળ, તે બેઉ માયાવડે પરસ્પર માયાયુદ્ધ કરતા હતા. હે નૃપ! યુદ્ધમાં જે જે માયા ઘટોત્કચ દેખાડતો હતો તે તે માયાને અલંબુષ માયાએ કરીનેજ હણતો હતો. તે રીતે યુદ્ધ કરતા માયાયુદ્ધમાં ચતુર અલંબુષ રાક્ષસને જોઇ અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયેલા તથા ક્રોધ પામેલા ભીમસેનાદિક પાંડવ રથેકરી ચોતરફથી તેની સામે દોડ્યા. પછી હે મારિષ! તેઓ એને રથ સમુદાયથી કોષ્ટ મધ્યગત કરી હસ્તિ ઉપર જેમ ઉંબાડિયાં નાંખે તેમ તેની ઉપર ચોતરફથી બાણ નાંખવા લાગ્યા. અલંબુષ પણ અસ્ત્રમાયાએ કરી તેમના તે અસ્ત્રવેગને હણી, હસ્તિ જેમ વનદાહથી મુક્ત થાય તેમ તે રથ સમુદાયથી મુક્ત થયો. પછી તેણે

મહાત્મા સૌમદત્તિનું ધનુપ કાપી મોટો સિંહનાદ કરી તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. યુધિષ્ઠિર-પુત્રે તેનો ધ્વજ કાપી પૃથ્વી વિષે પાડી નાંખ્યો. નકુળપુત્રે રથ ઉપરથી સારથિને પાડ્યો. હે રાજન્! સહદેવપુત્રે તો ભાઇઓએ વિમુખ કરેલો તેને જાણી ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી તે મહાત્માનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. સુવર્ણથી શોભિતું બાળસૂર્ય સરખી કાન્તિવાળું મસ્તક તેટલા રણપ્રદેશને શોભાવતું ત્યાં પૃથ્વી પર પડ્યું. હે રાજન્! મહાત્મા સૌમદત્તિના હણાયેલા તે મસ્તકને જોઇ ત્રાસ પામેલા તમારી તરફના અનેક તરેહથી ભાગવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો તે અલંબુપ રાક્ષસ તો રાવણપુત્ર જેમ લક્ષ્મણ સાથે યુદ્ધ કરે તેમ બળવાન ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. યુદ્ધ કરતા મનુષ્ય તથા રાક્ષસ એવા તે બેઉને જોઇ સર્વ પ્રાણિયોને વિસ્મય સાથે અત્યંત હર્ષ થતો હતો. હે રાજન્! ભીમસેને હાસ્ય કરી ઋષ્યશૃંગ પુત્ર રાક્ષસેંદ્ર, ક્રોધી અલંબુપને તીક્ષ્ણ એવાં નવ બાણેકરી વિંધ્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં વિંધાયલો તે રાક્ષસ ભયંકર શબ્દ કરી ભીમસેન સામે દોડ્યો. તેમજ તેની પાછળ ચાલનારાઓ પણ દોડ્યા. પછી તેણે સન્નત છે પર્વ જેનાં એવાં પાંચ બાણેકરી ભીમસેનને વિંધી તેની પાછળ ચાલનારા ત્રણસો રથને સંગ્રામમાં હણ્યા. વળી ચારસો બીજા રથને હણી એક બાણેકરી ભીમસેનને વિંધ્યો. એ રીતે રાક્ષસે વિંધેલા મહા બળવાન ભીમસેન મૂર્છિત થઇ રથમાં પડી ગયા. પછી સંજ્ઞા પામી ક્રોધથી મૂર્ચ્છિત થયેલા વાયુપુત્ર તેણે ભાર સહન કરે એવું ઉત્તમ મોટું ધનુપ ખેંચી તીક્ષ્ણ બાણેકરી ચોતરફથી અલંબુપને પીડિત કર્યો.

હે રાજન્! એવી રીતે ચોતરફથી ઘણાંક બાણે વિંધાયલો નીલ અંજનના પર્વત સરખો તે, પ્રફુલ્લિત થયેલું ખાખરાનું વૃક્ષ જેમ શોભે તેમ શોભતો હતો. એવી રીતે મહાત્મા પાંડવના ધનુપમાંથી નીકળેલા બાણેકરી અત્યંત વિંધાયલો તે, તેણે કરેલા ભાઇના વધને સ્મરણ કરી ભયંકર રૂપવાન થઇ ભીમસેનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે હે પાર્થ! આજ સંગ્રામમાં ઉભો રહે: અને મારા પરાક્રમને જો. હે અત્યંત દુર્બુદ્ધિવાળા! રાક્ષસમાં શ્રેષ્ઠ, બળવાન એવા, મારા ભાઇ બકાસુરને તેં મારી ગેરહાજરીમાં હણ્યો છે તેનાં ફળને તું આજ પ્રાપ્ત થા. એમ કહી તે અંતર્ધ્યાન થઇ ભીમસેન ઉપર બાણનો મોટો વરસાદ કરવા લાગ્યો. હે રાજન્! ભીમસેને પણ સંગ્રામમાં તે રાક્ષસ અદશ્ય થયો તે વખતે સન્નત છે પર્વ જેનાં એવા બાણેકરી આકાશને પૂરી દીધું. એ રીતે ભીમે મારવા માંડેલો તે, નિમિપ માત્રમાં રથમાં બેસી ધરણી પ્રત્યે આવતો હતો; અને ક્ષણમાત્રમાં આકાશમાં જતો રહેતો હતો. વળી નાના પ્રકારનાં અનેક રૂપ ધારણ કરતો તે મેઘની પેઠે નાના પ્રકારના શબ્દ કરતો હતો. તેમજ ચોતરફથી નાના પ્રકારની વાણી પણ ઉચ્ચારણ કરતો હતો. આકાશમાંથી હજારો બાણની ધારાઓ, શક્તિઓ, કુણપ, પ્રાસ, શૂળ, પટ્ટા, તોમર, શતઘ્નિઓ, પરિઘ, ગોફણ, ફરશિઓ, શિલા, ખડ્ગ, ગોળા, હષ્ટિઓ, તથા વજ્ર નાખતો હતો. રાક્ષસે કરેલી અતિ દારૂણ એવી એ શસ્ત્રોની વૃષ્ટિ પાંડુપુત્રના સૈનિકોને હણતી હતી. એવી રીતે તે રાક્ષસે શસ્ત્રની વૃષ્ટિએકરી નાશ પમાડેલા હસ્તિઓ, અશ્વ, ઘણાંક પાયદળ તથા રથ ઉપરથી રથિઓ સંગ્રામમાં પડતાં હતાં. એ રીતે અલંબુપ રાક્ષસે રૂધિરરૂપી જળવાળી. રથરૂપી છે આવર્ત જેમાં, હસ્તિરૂપી ગ્રાહેકરી સંકુલ, છત્રરૂપી હંસથી શોભિતી, માંસરૂપી ગારાવાળી, બાહુરૂપી સર્પથી સંકુલ, રક્ષોગણેકરી વ્યાપ્ત, બહુધા કરી ચેદિ, પાંચાલ તથા સૃંજયને વહન કરનારી નદી પ્રવર્તમાન કરી. હે રાજન્! એ રીતે નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા તેના પરાક્રમને ઉદ્વિગ્ન થયેલા પાંડવ

જોતા હતા. તે વખતે તમારા સૈન્યમાં મોટા હર્ષ સાથે રૂંવાં ઉભાં કરનાર એવો ઉગ્ર, અત્યંત મોટો વાદિત્રનો શબ્દ થતો હતો. ભયંકર એવા તમારા સૈન્યના તે શબ્દને સાંભળી તાલીનાં શબ્દને જેમ નાગ સહન કરી ન શકે તેમ ભીમસેન સહન કરી શક્યો નહીં. અત્યંત ક્રોધેકરી લાલ નેત્રવાળા, બળતા અગ્નિ સરખા વાયુપુત્ર ભીમસેને સાક્ષાત ત્વષ્ટાની પેઠે ત્વષ્ટ્રાનું અસ્ત્ર સાંધ્યું, તેથી ચોતરફ હજારો બાણ ઉત્પન્ન થયાં. તેણેકરી તમારા સૈન્યનો મોટો નાશ થવા લાગ્યો અને ભીમસેનનું મૂકેલું અસ્ત્ર તે રાક્ષસી માયાને હણી રાક્ષસને પણ પીડવા લાગ્યું. એ રીતે ભીમસેને મારવા માંડેલો તે રાક્ષસ સંગ્રામમાં ભીમસેનને મૂકી દ્રોણ સૈન્ય પ્રત્યે જતો રહ્યો. હે રાજન્! એવી રીતે મહાત્મા ભીમસેને રાક્ષસેંદ્ર એવા અલંબુષને જીત્યો, ત્યારે પાંડવ ચોતરફથી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. પ્રસન્ન થયેલા તે સંગ્રામમાં પ્રલ્હાદને જીતેલા દેવરાજ ઇન્દ્રને. જેમ મરૂદ્ગણ વખાણે તેમ મહા બળવાન, ભીમસેનનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

अपूजयन्मारुतिं च संहृष्टास्ते महाबलं ।
प्रल्हादं समरे जित्वा यथाशक्रंमरुद्गणाः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वण्यलंबुषपराजये गुर्जरभाषायामष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

અધ્યાય ૧૦૯ મો. અલંબુષનો વધ.

संजय उवाच—अलंबुषं तथा युद्धे विचरंतमभीतवत् ।
हैडिंबिः प्रययौ तूर्णं विव्याधनिशितैः शरैः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે યુદ્ધમાં નિર્ભયની પેઠે વિચરતા અલંબુષ પ્રત્યે હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચે સામે જઇ તીક્ષ્ણ બાણેકરી જલદી તેને વિંધ્યો. તે વખતે રાક્ષસમાં સિંહરૂપ અને વિવિધ પ્રકારની માયા કરતા તે બેઉનું ઇન્દ્ર તથા શંબરાસુરના જેવું તથા પૂર્વે થયેલા રામરાવણના સરખું મહા ભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં અત્યંત ક્રોધ પામેલા અલંબુષે ઘટોત્કચને વિંધ્યો. તેમજ ઘટોત્કચ પણ વીસ બાણેકરી અલંબુષને સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિંધી વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. હે રાજન્! વળી અલંબુષે પણ યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા હિડિંબાપુત્રને વારંવાર વિંધી પ્રસન્ન થઇ આકાશ પુરાઈ જાય તે રીતે શબ્દ કરવા લાગ્યો. પછી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા, મહા બળવાન, રાક્ષસમાં શ્રેષ્ઠ, સેંકડો માયાને સૃજતા પરસ્પર મોહ કરતા, માયાયુદ્ધમાં કુશળ, તે બેઉ માયાવડે પરસ્પર માયાયુદ્ધ કરતા હતા. હે નૃપ! યુદ્ધમાં જે જે માયા ઘટોત્કચ દેખાડતો હતો તે તે માયાને અલંબુષ માયાએ કરીનેજ હણતો હતો. તે રીતે યુદ્ધ કરતા માયાયુદ્ધમાં ચતુર અલંબુષ રાક્ષસને જોઇ અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયેલા તથા ક્રોધ પામેલા ભીમસેનાદિક પાંડવ રથેકરી ચોતરફથી તેની સામે દોડ્યા. પછી હે મારિષ! તેઓ એને રથ સમુદાયથી કોષ્ટ મધ્યગત કરી હસ્તિ ઉપર જેમ ઉંબાડિયાં નાંખે તેમ તેની ઉપર ચોતરફથી બાણ નાંખવા લાગ્યા. અલંબુષ પણ અસ્ત્રમાયાએ કરી તેમના તે અસ્ત્રવેગને હણી, હસ્તિ જેમ વનદાહથી મુક્ત થાય તેમ તે રથ સમુદાયથી મુક્ત થયો. પછી તેણે

ઈન્દ્રના વજ્ર સરખો જેનો શબ્દ છે એવું ભયંકર ધનુષ ખેંચી પચ્ચીસે કરી ભીમસેનને, પાંચથી તેના પુત્રને, ત્રણેકરી યુધિષ્ઠિરને, સાતથી સહદેવને, તોતેરથી નકુળને, તથા પાંચ પાંચ બાણેકરી દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોને વિંધી ભયંકર સિંહનાદ કર્યો. તેને પણ ભીમસેને નવેકરી, સહદેવે પાંચથી, યુધિષ્ઠિરે સોથી, નકુળે ચોસઠથી, દ્રૌપદીના પુત્રોએ ત્રણ ત્રણથી અને મહા બળવાન હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચે પચાસ બાણથી વિંધી, વળી બીજા સીત્તેરથી વિંધી, સિંહનાદ કર્યો. હે રાજન્! એ રીતે તેણે કરેલા મોટા શબ્દથી પર્વત, વન, વૃક્ષ તથા જલાશય સહિત આ પૃથ્વી કંપાયમાન થઇ. મોટા ધનુષવાળા તે મહારથિઓએ ચોતરફથી અત્યંત વિંધેલા તેણે પાંચ પાંચ બાણેકરી તે સર્વને પાછા વિંધ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! એ રીતે યુદ્ધમાં ક્રોધાયમાન થયેલા તે રાક્ષસને ક્રોધાક્રાંત થયેલા હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચ રાક્ષસે સાત બાણેકરી વિંધ્યો. એ રીતે બળવાને અત્યંત વિંધેલા મહા બળવાન તે શ્રેષ્ઠ રાક્ષસે જલદી સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. નત છે પર્વ જેનાં એવાં તે બાણ, હષ્ટ થયેલા મહા બળવાન સર્પ જેમ પર્વતના શિખરમાં પ્રવેશ કરે તેમ ઘટોત્કચના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયાં. હે રાજન્! તે વખતે ઉદ્વિગ્ન થયેલા પાંડવ હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચ તીક્ષ્ણ એવાં બાણ ચોતરફથી તેની ઉપર નાંખવા લાગ્યો. એવી રીતે જયશાલી પાંડવોએ સંગ્રામમાં વિંધેલો તેથી મરણ યોગ્યતાને પ્રાપ્ત થયેલો તે, કર્તવ્યને દેખતો ન હતો. તેટલામાં સંગ્રામમાં ચતુર એવા ભીમસેન પુત્ર મહા બળવાન ઘટોત્કચે તેની તેવી નબળી અવસ્થા જોઇને તેને મારવાનું મન કર્યું. પછી ક્રોધ પામેલા હિડિંબાપુત્રે બળી ગયેલા પર્વતના શિખર સરખા તથા અંજન સમુદાય સરખા તે રાક્ષસના રથને જોઇ મોટા વેગે કરી રથમાંથી નીચે ઉતરી, તેના રથ પ્રત્યે જઇ ગરૂડ જેમ સર્પને પકડે તેમ તેને પકડી બે હાથથી ફેરવી પૂર્ણ કુંભ જેમ પાષાણ ઉપર પછાડે તેમ તત્કાળ પૃથ્વી ઉપર પછાડી પીસ્યો. બળલાઘવ તથા પરાક્રમ સંપન્ન એવા ક્રોધ પામેલા ભીમસેનપુત્રે સર્વ સૈન્યને ભય પમાડતાં પીસ્યો તેથી જૂદાં થયાં છે સર્વ અંગ તથા ચૂર્ણ થયાં છે અસ્થિ જેનાં એવો તે ભયંકરરૂપ લઇ રણભૂમિમાં પડયો. એવી રીતે તે નિશાચર હણાયો તેને જોઇ પ્રસન્ન થયેલા પાંડવ વસ્ત્ર હલાવતા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે ભરતર્ષભ! તમારી તરફના શૂરવીરો પણ વિદિર્ણ થયેલા પર્વત સરખા હણાયેલા તે મહા બળવાન અલંબુષ રાક્ષસને જોઇ હાહાકાર કરવા લાગ્યા. યદચ્છાએ કરી પૃથ્વી ઉપર પડેલા મંગળ સરખા તે રાક્ષસને બીજા મનુષ્યો કૌતુહલથી જોતા હતા. ઘટોત્કચ પણ બળવાનમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે રાક્ષસને હણી વત્રને મારી ઈન્દ્રે જેમ સિંહનાદ કર્યો હતો, તેમ સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. દુષ્કરકર્મ કરવાથી બાંધવ સહિત પિતૃઓએ પ્રશંસા કરેલો ઘટોત્કચ અલંબુષ નામના પાકેલ ફળને જેમ હણે તેમ શત્રુ એવા અલંબુષને હણી પ્રસન્ન થતો હતો. તે વખતે શંખ તથા નાના પ્રકારનાં બાણના શબ્દ સાથે મળેલો અત્યંત મોટો વાદ્યશબ્દ સ્વર્ગ પર્યંત પ્રાપ્ત થયો હતો તે સાંભળી પાંડવ તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

ततो निनादः सुमहान् समुत्थितः सशंखनानाविधबाणघोषवान् ।
निशम्य तं प्रत्यनदंस्तु पांडवास्ततो ध्वनिर्भुवमथास्पृशद्भृशं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वण्यलंबुषवधे गुर्जरभाषायां नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

અધ્યાય ૧૧૦ મો. દ્રોણનું અદ્‌ભુત પરાક્રમ.

धृतराष्ट्र उवाच—भारद्वाजं कथं युद्धे युयुधानो न्यवारयत् ।
संजयाचक्ष्व तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! યુદ્ધમાં સાત્યકિએ દ્રોણાચાર્યને કેમ વારી રાખ્યા ? તે સાંભળવાનો મને મોટો ઉત્સાહ છે વાસ્તે યથાર્થ મને કહે. સંજય કહે છે–હે રાજન્ ! હે મહાપ્રાજ્ઞ ! સાત્યકિ છે મુખ્ય જેમાં એવા પાંડવો સાથે રૂંવાં ઉભાં કરે એવો દ્રોણનો સંગ્રામ થયો તે હું કહું તે સાંભળો. હે મારિષ ! સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ હણવા માંડેલા પોતાના સૈન્યને જોઇ પોતે દ્રોણાચાર્ય તેની સામે દોડયા તે સમયે પોતા સામે આવતા મહારથિ દ્રોણ ઉપર તે જ વખતે સાત્યકિએ પચ્ચીસ બાણ નાંખ્યાં. યુદ્ધમાં પરાક્રમી એવા દ્રોણ પણ સાવધાન થઇ સુવર્ણના પુંખવાળાં તીક્ષ્ણ પાંચ બાણેકરી જલદી સાત્યકિને વિંધ્યો. હે રાજન્ ! શત્રુના માંસનું ભોજન કરનાર તે બાણ અત્યંત દઢ એવા તેના કવચને ભેદી શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતા સર્પની પેઠે પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થયાં. અંકુશથી પીડિત થયેલા હસ્તિની પેઠે ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબાહુ સાત્યકિએ અગ્નિ સરખો છે સ્પર્શ જેનો એવાં નારાચ નામનાં પચાસ બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. એવી રીતે સંગ્રામના મધ્યમાં સાત્યકિએ વિંધેલા દ્રોણાચાર્યે ઘણાંક બાણે કરી યત્ન કરતા સાત્યકિને વિંધ્યો. વળી ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબળવાન મોટા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્યે આનત છે પર્વ જેનાં એવાં બાણેકરી સાત્યકિને પીડિત કર્યો. હે વિશાંપતે ! એ રીતે સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યે હણવા માંડેલો સાત્યકિ કંઇ પણ કર્તવ્યને નહિ જાણતાં ખેદયુક્ત છે મુખ જેનું એવો થયો. હે વિશાંપતે ! તે વખતે તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતા દ્રોણાચાર્યને જોઇ તમારા પુત્ર તથા તમારા સૈનિકો પ્રસન્ન મનવાળા થઇ વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા.

હે ભારત ! તે ભયંકર શબ્દ, તથા સાત્યકિ પીડિત થયો તે વૃત્તાંત સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજાએ સર્વ સૈન્યને કહ્યું કે, સત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા યાદવમાં શ્રેષ્ઠ આ શૂરવીર સાત્યકિને, સૂર્યને જેમ રાહુ ગળે તેમ શૂરવીર દ્રોણાચાર્ય ગળે છે, વાસ્તે જ્યાં સાત્યકિ યુદ્ધ કરે છે ત્યાં દોડયા જાઓ. એમ સૈન્યને કહી યુધિષ્ઠિર રાજાએ પાંચાલ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પણ આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે પાર્ષત ! જલદી દ્રોણ સામે દોડ, શું ઉભો છે ? બળવાન દ્રોણ થકી નજીક આવેલા મહાભયને, જોતો નથી ? મોટા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્ય, સૂત્રથી બાંધેલા પક્ષિ સાથે જેમ બાળક ક્રીડા કરે તેમ યુદ્ધમાં સાત્યકિ સાથે ક્રીડા કરે છે, માટે ભીમસેન છે આદિ જેમાં એવા તમે સર્વ સાત્યકિના રક્ષણ માટે જાઓ; અને સૈન્ય સહિત હું પણ તમારી પાછળ આવું છું; તું જલદી યમની દાઢના મધ્યમાં ગયેલા સાત્યકિને મૂકાવ. હે ભારત ! એમ કહી સર્વ સૈન્ય સહિત રાજા સાત્યકિ વાસ્તે સંગ્રામમાં દ્રોણ સામે દોડયા, તે વખતે દ્રોણ સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા પાંડવ તથા સૃંજયનો ચોતરફથી મોટો શબ્દ થતો હતો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તે સર્વ મહારથિ દ્રોણ પાસે જઇ તેમની ઉપર ગૃધ્રનાં પિંછ બાંધેલાં તીક્ષ્ણ બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તે શૂરવીરોને પોતે દ્રોણાચાર્યે અભ્યાગત અતિથિને જેમ સલિલ તથા આસને કરી વારે તેમ બાણેકરી વારી રાખ્યા. તે વખતે અતિથિપણું કરવા લાયક એવા ઘરને પ્રાપ્ત થઇ જેમ અતિથિઓ તૃપ્ત થાય તેમ ધનુષ ધરનાર દ્રોણના બાણેકરી તેઓ તૃપ્ત થયા. હે પ્રભો ! તે સમયે મધ્ય દિવસને પ્રાપ્ત થયેલા સૂર્ય સામે જેમ કોઇ જોઇ

શકે નહિ તેમ તે સર્વે દ્રોણ સામે જોઈ શકતા ન હતા. શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય, મોટા ધનુષવાળા તે સર્વને કિરણોએ કરી જેમ સૂર્ય તપાવે તેમ બાણના સમુદાયે કરી તપાવતા હતા. હે મહારાજ! એ રીતે દ્રોણે મારવા માંડેલા પાંડવ તથા સૃંજય પંકમાં ડૂબેલા હસ્તિઓની પેઠે રક્ષણ કરનારને પ્રાપ્ત થતા ન હતા; અને તે સમયે સંગ્રામમાં સૂર્યના કિરણની પેઠે ચોતરફ તપાવતાં તથા ગતિ કરતાં એવાં દ્રોણનાંજ બાણ દેખાતાં હતાં. તે સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સંમત પ્રખ્યાત એવા પચ્ચીસ મહારથિ પંચાલને દ્રોણે હણ્યા. તેમજ પાંડવ તથા પંચાલોના સર્વ સૈન્યમાં શ્રેષ્ઠ, શ્રેષ્ઠને હણતા શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને મનુષ્યો જોતાં હતાં.

હે મહારાજ! એ રીતે દ્રોણાચાર્ય સેંકડો કેકયને હણી, ચોતરફ નસાડી, મુખ ફાડેલા કાળની પેઠે સંગ્રામમાં ઉભા રહ્યા હતા. હે નરાધિપ! એવી રીતે મહાબાહુ દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં પંચાલ, સૃંજય, મત્સ્ય તથા સેંકડો કેકયને પણ જીત્યા. તે સમયે દ્રોણના બાણેકરી વિંધાએલા તેમનો અરણ્યમાં અગ્નિએ કરી વ્યાપ્ત એવા આરણ્યક જંતુઓ જેવો શબ્દ થયો તે ભયંકર શબ્દ લાગતો હતો. હે નૃપ! તે સમયે ઉપરથી દેવ, ગંધર્વ તથા પિતૃઓ પણ આવી રીતે કહેતા હતા જે, સૈનિક સહિત આ પાંડવ તથા પંચાલો ભાગ્યા જાય છે. એ રીતે સંગ્રામમાં સોમકોને હણતા દ્રોણની સામે કોઇ પણ જતા ન હતા તેમ બીજા કોઇ તેમને વિંધતા પણ ન હતા.

શ્રેષ્ઠ શૂરવીરનો છે ક્ષય જેમાં એવા અતિદારૂણ ભયંકર સંગ્રામમાં યુધિષ્ઠિર રાજાએ પાંચજન્યનો શબ્દ સાંભળ્યો. તે વખતે સિંધુરાજાના રક્ષણ કરનાર શૂરવીર યુદ્ધ કરતા હતા, અને અર્જુનના રથ પ્રત્યે કૌરવો શબ્દ કરતા હતા, પણ ગાંડિવનો શબ્દ સંભળાતો ન હતો. તેથી ચિંતાતુર થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજાએ વિચાર કર્યો કે હૃષ્ટ થએલા કૌરવો વારંવાર શબ્દ કરે છે તેમ પાંચજન્યનો શબ્દ સંભળાય છે પણ ગાંડિવનો શબ્દ સંભળાતો નથી માટે જરૂર અર્જુનનું કાંઇ અમંગળ થયું. એમ વિચારી નિર્વિઘ્નપણાથી જયદ્રથના વધની આકાંક્ષા રાખનાર વ્યાકુળ મનથી વારંવાર મોહ પામતા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર ગદ્ગદ કંઠે આવી રીતે શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે શૈનેય! સુહૃદ્ કૃત્ય વિષે આપદ્ સમયે મિત્રનો જે ધર્મ કહેલો છે તેનો આ વખત આવેલો છે. હે શિનિપુંગવ! સર્વ યોદ્ધાઓમાં હું વિચારૂં છું તો તારાથી વિશેષ સ્નેહી બીજા કોઇને પણ જોતો નથી. તેમ જે નિરંતર પ્રસન્ન મનવાળો તથા આપત્કાળ વિષે નિરંતર અનુસરનાર હોય તેને કાર્યમાં યોજવો એવી મારી મતિ છે. હે વાર્ષ્ણેય! જેમ કેશવ ભગવાન પાંડવનો પરમ આશ્રય છે તેમજ કૃષ્ણ તુલ્ય છે પરાક્રમ જેનાં એવો તું પણ પાંડવોનો આશ્રય છે. હું તારે વિષે જે ભાર મૂકું તેને તું સહન કરવા યોગ્ય છે તેમ મારા અભિપ્રાયને પણ વૃથા કરવા યોગ્ય નથી. વાસ્તે હે નરર્ષભ! આ કષ્ટ વખતે તારે વિષે પ્રેમવાન તથા ગુરૂ એવા અર્જુનની તું સહાયતા કર. કારણ તું, સત્ય છે વ્રત જેનું, મિત્રોને અભય કરનાર, સત્ય વાણીવાળો તથા કર્મેકરી લોકમાં વિખ્યાત છે. હે શૈનેય! જે પુરૂષ મિત્ર વાસ્તે યુદ્ધ કરી પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરે છે તથા જે પુરૂષ બ્રાહ્મણોને સમગ્ર પૃથ્વીનું દાન આપે છે તે બંને સરખા પુણ્યવાન થાય છે. તેમ આ સમગ્ર પૃથ્વી યથાવિધિ બ્રાહ્મણોને આપી ઘણાક રાજાઓ સ્વર્ગમાં ગયા એમ અમે સાંભળેલું છે. એજ રીતે હે ધર્માત્મન્! હે વિભો! તારી પાસે પણ હાથ જોડી હું યાચના

કરૂં છું. માટે તેમ કરવાથી તને પૃથ્વી દાનતુલ્ય વા તેથી પણ અધિક ફળ થશે. હે સાત્યકિ! મિત્રોને નિર્ભય કરવાવાળા એક શ્રીકૃષ્ણ સંગ્રામમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે, અને બીજો તેવો તું છે. તેમ પરાક્રમી શૂરવીર, તારા યુદ્ધમાં યશની પ્રાર્થના કરતા પુરૂષને સહાય પણ શૂરવીરજ થાય, પણ બીજો પ્રાકૃત મનુષ્ય તો થાય નહિ. હે માધવ! આવા સંમર્દમાં વર્તતા અર્જુનને તારા વિના બીજો સંગ્રામમાં રક્ષણ કરનાર છે પણ નહિ. તેમ અર્જુને મને હર્ષ કરવા સારૂ તારા કર્મની પ્રશંસા કરતાં વારંવાર કહ્યું હતું કે લઘુ હસ્તવાળો, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, ઘણા પરાક્રમવાળો, પ્રાજ્ઞ, સર્વાસ્ત્ર જાણનાર, શૂરવીર, સંગ્રામમાં મોહ ન પામનાર, મોટા ખભા તથા મોટા વક્ષઃસ્થળવાળો, મહા બળવાન, મોટી છે દાઢી જેની, એવો મહારથિ, મારો શિષ્ય તથા મારો મિત્ર, તેમ મને પ્રિય તથા હું છું જેને પ્રિય એવો મારો સહાયભૂત મહાત્મા સાત્યકિ કૌરવોને મંથન કરશે; કારણ કે હે રાજેન્દ્ર! આપણે વાસ્તે કેશવ ભગવાન, રામ, અનિરૂદ્ધ, મહારથિ પ્રદ્યુમ્ન, ગદ્દસારણ તથા વૃષ્ણિ સહિત સાંબ, સંગ્રામવિષે સહાયતા સારૂ સજ્જ થાય તોપણ હું પુરૂષમાં સિંહરૂપ સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિની આપણી સહાયતામાં યોજના કરીશ. કારણ તે સરખો મારે બીજો કોઇ નથી. એમ પરોક્ષે આર્ય સભામાં તારા સદ્ગુણની પ્રશંસા કરતાં અર્જુને દ્વૈતવનમાં મને કહ્યું હતું. માટે હે વાર્ષ્ણેય! તે અર્જુનના, મારા, ભીમસેનના તથા નકુળ સહદેવના સંકલ્પને વૃથા કરવા યોગ્ય નથી. તેમ તીર્થ પ્રત્યે વિચરતો હું જ્યારે દ્વારકાં પ્રત્યે ગયો ત્યારે પણ અર્જુન પ્રત્યે તારી ભક્તિ મેં જોઇ હતી. હે શૈનેય! વિમર્દ વિષે વિચરતા અમને જેવો તું ભજે છે તેવું સુહૃદ્પણું બીજા વિષે મેં જોયું નથી; તે તું હે મોટા ધનુષવાળા! સંબંધ, ભક્તિ, સખાપણું, આચાર્યપણું, સુહૃદ્પણું, પરાક્રમ, કુલીનપણું તથા સત્યને અનુરૂપ કર્મ દયા વાસ્તે કરવા યોગ્ય છે. હે શૈનેય! હે માનદ! દ્રોણે કવચ ધારણ કરાવેલો દુર્યોધન હાલ ગયો છે અને કૌરવોના મહારથિયો તો પૂર્વેજ ગયા છે, તેમ અર્જુનના રથ પ્રત્યે મોટો શબ્દ સંભળાય છે; વાસ્તે વેગેકરી જલદી તું ત્યાં જવા યોગ્ય છે. અને ભીમસેન તથા સાવધાન થયેલા સૈનિક સહિત અમે તમારી પાછળ આવતા દ્રોણને વારી રાખીશું. હે શૈનેય! સંગ્રામમાં ભાગતા સૈન્યને જો, અને શૌર્યથી થતા મોટા શબ્દને સાંભળ. હે તાત! મોટા વાયુના વેગે કરી પર્વ વિષે જેમ સમુદ્ર ક્ષોભ પામે તેમ અર્જુને કરી ધૃતરાષ્ટ્રનું સૈન્ય વિક્ષિપ્ત થયું છે, તેમજ ચોતરફ દોડતા રથ, મનુષ્ય તથા અશ્વેકરી ઉડેલી સૈન્યરજથી આ બધું વ્યાપ્ત થઇ ગયું છે; અને નખ તથા સાંગથી યુદ્ધ કરનાર અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા શૂરવીરોએ કરી પારકા શૂરવીરને હણનાર અર્જુન ઘેરાઇ ગયા છે. તેમ સૈંધવ વાસ્તે ત્યાગ કર્યું છે જીવિત જેમણે એવા આ સર્વ યોદ્ધાઓ છે, માટે આ સૈન્ય અસંવાર્ય છે; તથા જયદ્રથને પણ જીતવા સમર્થ થઇ શકાય તેમ નથી. બાણ, શક્તિ તથા શ્રેષ્ઠ છે ધ્વજ જેમાં, અશ્વ તથા હસ્તિએકરી આકુળ, દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવા આ કૌરવના સૈન્યને તો જો. તેમજ દુંદુભિના શબ્દ, પુષ્કળ શંખના શબ્દ, સિંહનાદ, રથના પાટાના શબ્દ, હસ્તિઓના શબ્દ, હજારો પાયદળોના તથા પૃથ્વીને કંપાવતા ચોતરફ દોડતા ઘોડેસ્વારના શબ્દને સાંભળ. હે નરવ્યાઘ્ર! આગળ સિંધુરાજાનું સૈન્ય અને પાછળ રહેલું દ્રોણનું સૈન્ય ઘણુંક હોવાથી ઇન્દ્રને પણ પીડિત કરે તે નથી અંત જેનો એવા એ મોટા સૈન્યમાં ડૂબેલો અર્જુન જીવિત પણ ત્યાગ કરે ત્યારે તે હણાવાથી પછી મારા જેવા કેમ જીવે? શ્યામ છે વર્ણ જેનો, યુવાવસ્થાવાળો. સુંદર મૂર્તિમાન, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, અસ્ત્ર જાણનાર, મહાબાહુ અર્જુન

સૂર્યોદય વખતે ભારતી સેનાપ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો; તેથી તું જીવતાં હું સર્વથા અત્યંત કષ્ટને પ્રાપ્ત થયો. તેમ બાકી હવે દિવસ પણ થોડો રહ્યો; માટે હે વાર્ષ્ણેય ! તે જીવે છે કે નથી જીવતો, તે હું કંઇ જાણતો નથી. હે તાત ! કૌરવના સમુદ્ર સરખા મોટા સૈન્યપ્રત્યે મહાબાહુ અર્જુન એકલો પ્રવિષ્ટ થયો છે ને આ સમયે તે ભારતી સેના દેવતાઓએ પણ અસહ્ય એવી બની છે. માટે મારી બુદ્ધિ આજ કોઇ રીતે યુદ્ધમાં પ્રવર્ત્તતી નથી. હે મહાબાહો ! વેગવાન દ્રોણ પણ યુદ્ધમાં મારા સૈન્યને પીડે છે તે તું જાણે છે વાસ્તે હે માનદ ! એક વખતે એકઠાં કાર્ય કરવામાં તું વિચક્ષણ છે. માટે સર્વ કામમાં અર્જુનનું રક્ષણ કરવું એ મારૂં મોટું કામ છે તે તું કરવા યોગ્ય છે. જગતના પતિ સર્વના રક્ષક શ્રીકૃષ્ણનો હું શોચ કરતો નથી. કારણ પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે તો એકઠી મળેલી ત્રિલોકી સેનાને પણ સંગ્રામમાં જીતવા સમર્થ છે; એ હું તને સત્ય કહું છું. ત્યારે અત્યંત દુર્બળ એવા દુર્યોધનના સૈન્યને જીતે તેમાં શું કહેવું ? હે વાર્ષ્ણેય ! યુદ્ધમાં ઘણાંકથી પીડાયલો અર્જુન સંગ્રામમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરે વાસ્તે હું મોહને પ્રાપ્ત થાઉં છું. માટે તારા સરખા જે રીતે જાય છે તેમ મારા કહેવાથી આ વખતે તું અર્જુનની પદવી પ્રત્યે જા તેમ રણસંગ્રામમાં વૃષ્ણિ પ્રવીરોના મધ્યમાં બે જણજ અતિરથિ છે. એક તો મહાબાહુ પ્રદ્યુમ્ન અને બીજો સાત્વતમાં વિખ્યાત એવો તું. હે નરવ્યાઘ્ર ! તું અસ્ત્રમાં નારાયણ સરખો, બળમાં સંકર્ષણ સમાન તથા વીરતામાં અર્જુન સરખો છે તેથી ભીષ્મ તથા દ્રોણને અતિક્રમણ કરી સર્વ યુદ્ધમાં વિશારદ અને પુરૂષમાં સિંહરૂપ તને સત્પુરૂષો લોક વિષે આવી રીતે કહે છે કે સાત્યકિને લોક વિષે કંઇ કરવું અશક્ય નથી. માટે હે માધવ ! હે મહાબળ ! જે હું તને કહું તે તું કર. તેથી મારી, અર્જુનની તથા લોકની સંભાવના થશે, વાસ્તે તેમ કરવું યોગ્ય છે. માટે એવા પ્રિય પ્રાણનો ત્યાગ કરી નિર્ભયતાથી સંગ્રામમાં વિચર. હે શૈનેય ! દાશાર્હ કુળના પુરૂષો સંગ્રામમાં જીવિતની રક્ષા કરતા નથી. યુદ્ધ ન કરવું, અનવસ્થાન તથા સંગ્રામમાં પલાયન કરવારૂપ ભીરૂ એવા અસત્પુરૂષોના માર્ગને કયારે પણ દાશાર્હ સેવન કરતા નથી. તેમ હે શિનિપુંગવ ! હે તાત ! ધર્માત્મા એવો અર્જુન તારો ગુરૂ છે અને વાસુદેવ ભગવાન તારા તથા બુદ્ધિમાન અર્જુનના ગુરૂ છે, એ બે કારણ જાણી તને હું કહૂં છું, તેમ તારા ગુરૂનો પણ હું ગુરૂ છું માટે મારાં વચનનો અનાદર કર નહિ. અને વાસુદેવનો, મારો તથા અર્જુનનો મત પણ તેવોજ છે. માટે મેં તને સત્ય કહ્યું, જયાં અર્જુન છે ત્યાં તું જા. હે પરાક્રમી ! આ મારાં વચન માની દુર્બુદ્ધિવાળા દુર્યોધનના સૈન્યમાં પ્રવેશ કર. હે સાત્વત ! ન્યાય પ્રમાણે પ્રવેશ કરી મહારથિઓ સાથે સમાગમ કરી પોતાને યોગ્ય એવું કર્મ સંગ્રામમાં દેખાડ.

प्रविश्य च यथान्यायं संगम्य च महारथैः ॥
यथार्हमात्मनः कर्मरणे सात्वत दर्शय ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वाणि युधिष्ठिरवाक्ये गुर्जरभाषायां दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

અધ્યાય ૧૧૧ મો. યુધિષ્ઠિર ને સાત્યકિ.

**संजय उवाच--प्रीतियुक्तं च हृद्यं च मधुराक्षरमेव च ।
कालयुक्तं च चित्रं च न्याय्यं यच्चापि भाषितुं ॥ १ ॥**

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! પ્રીતિયુક્ત, મનોહર, મધુર છે અક્ષર જેમાં, વખતને અનુસરતું, વિચિત્ર પ્રકારનું તથા આપણ કરવામાં ન્યાયરૂપ એવા ધર્મરાજના વાક્યને શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો સાત્યકિ શ્રવણ કરી આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે અચ્યુત! હે રાજેંદ્ર! અર્જુન વાસ્તે યશ વધારનાર, ન્યાયયુક્ત વિચિત્ર પ્રકારનાં જે વાક્ય તમે કહ્યાં તે સર્વ મેં સાંભળ્યાં. આવા વખતમાં મારા સરખા સંમતને જોઇ તમો જે રીતે અર્જુનને કહેવા યોગ્ય છો તે જ રીતે મને પણ કહેવા યોગ્ય છો અને અર્જુન વાસ્તે ક્યારે પણ મારા પ્રાણની હું રક્ષા કરૂં નહિ. તેમાં પણ તમારી આજ્ઞાથી મોટા સંગ્રામમાં હું શું ન કરૂં? હે નરેંદ્ર! તમારી આજ્ઞાથી દેવ, અસુર, તથા મનુષ્ય સહિત ત્રિલોકી સાથે પણ હું યુદ્ધ કરૂં ત્યારે આ અત્યંત દુર્બળ સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરૂં તેમાં શું? હે રાજન્! આજ દુર્યોધનના સૈન્ય સાથે ચોતરફથી યુદ્ધ કરી સંગ્રામમાં તેને જીતીશ એ હું તમોને સત્ય કહું છું. હે રાજન્! કુશળ એવો હું કુશળવાન અર્જુનને પ્રાપ્ત થઇ જયદ્રથ હણાયા પછી પાછો તમારી પાસે આવીશ; તોપણ હે નરાધિપ! વાસુદેવ તથા બુદ્ધિમાન અર્જુને જે વાક્ય મને કહ્યાં છે તે બધું અવશ્ય કરી તમારી પાસે કહેવું જોઇએ. અર્જુને સર્વ સૈન્યના મધ્યમાં વાસુદેવ સાંભળતાં વારંવાર આ રીતે મને કહ્યું છે કે, હે માધવ! યુદ્ધ વિષે આર્યમતિ કરી જ્યાં સુધી હું જયદ્રથને હણું ત્યાં સુધી તું સાવધાન થઈ રાજાની રક્ષા કરજે. વળી આમ કહ્યું હતું કે હે મહાબાહો! તારે વિષે વા મહારથિ પ્રદ્યુમ્ન વિષે રાજાને રાખી હું નિરપેક્ષ થઇ જયદ્રથ પ્રત્યે જાઉં છું. તેમજ વળી કહ્યું હતું જે હે પ્રભો! સંગ્રામ વિષે કૌરવોમાં દ્રોણાચાર્ય શ્રેષ્ઠ સંમત છે તે તું જાણે છે. અને તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે પણ તું જાણે છે. તેમ યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા દ્રોણ તેમને ગ્રહણ કરવા પણ સમર્થ છે. વાસ્તે નરમાં ઉત્તમ ધર્મરાજને તને સોંપીને આજ હું સૈંધવના વધ વાસ્તે જાઉં છું. હે માધવ! જયદ્રથને મારી જલદી પાછો આવીશ પણ હે માધવ! નરશ્રેષ્ઠ એવા ધર્મરાજને દ્રોણાચાર્ય નિગ્રહ કરે તો સૈંધવનો વધ પણ ન થાય અને મને અપ્રીતિ થાય. કદી મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ સત્યવાદી પાંડવને દ્રોણાચાર્ય ગ્રહણ કરે તો અમારે વન પ્રત્યે ચાલી નીકળવું પડે. ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય જો સંગ્રામમાં યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરે તો મારો જય પણ વ્યર્થ જાય; વાસ્તે હે માધવ! હે મહાબાહો! આજ તારે મારા પ્રિય વાસ્તે, જય સારૂ તથા યશ વાસ્તે સંગ્રામમાં રાજાની રક્ષા કરવી. હે પ્રભો! એ રીતે દ્રોણાચાર્યથી ભયને પ્રાપ્ત થયેલા અર્જુને તમારા રક્ષણનું મને કહેલું છે. અને વળી આમ પણ કહ્યું હતું જે નિરંતર સંગ્રામમાં હે મહાબાહો! તેમની સામે યુદ્ધ કરનાર પ્રદ્યુમ્ન વિના હું બીજા યોદ્ધાને જોતો નથી. તેમજ મને પણ બુદ્ધિમાન દ્રોણાચાર્યનો પ્રતિ યોદ્ધો માનતા હતા, માટે હે મહીપતે! આ સમે તમે જેમ કહો તેમ તે આચાર્યનાં વચનને પાછળ કરી તમારો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ કેમ કરૂં? કારણ યુદ્ધમાં ચતુર, અભેદ્ય કવચથી વિંટાયેલા આચાર્ય સંગ્રામમાં તમને પ્રાપ્ત થઇ જેમ બાળક પક્ષી સાથે ક્રીડા કરે તેમ ક્રીડા કરે છે. તેમ કરતાં પણ શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર ધનુષ ધરનાર પ્રદ્યુમ્ન જો અહિં હોય તો તેને વિષે તમને સોંપું. એટલે જેમ અર્જુન રક્ષા કરે તેમ તે રક્ષા કરે. પણ તે વિના હું ગયા પછી કોણ તમારી રક્ષા કરશે?

માટે દ્રોણ સામે જાય એવો કોણ તમારો રક્ષક છે ? તેમ હે રાજન્! અર્જુન સંબંધી ભય તમને ન હો; કારણ મહાબાહુ તે કદી પણ ભાર ગ્રહણ કરી ખેદ પામે નહિ, તેમ સૌવીરક-યોદ્ધાઓ, સૈંધવ, પૌરવ, ઉદીચ્ય, દાક્ષિણાત્ય તથા બીજા પણ મહારથિઓ તથા કર્ણ છે મુખ્ય જેમાં એવા ઉદાર રથિયો ક્રોધ પામેલા અર્જુનની સોળમી કળાને પણ પહોંચે તેમ નથી. અસુર, સુર તથા મનુષ્ય સહિત ઉદ્યુક્ત થયેલી સર્વ પૃથ્વી, રાક્ષસ ગણ સહિત કિન્નર, મોટા સર્પ તથા સર્વ સ્થાવર અને જંગમ પણ સંગ્રામમાં અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરવા સમર્થ થાય નહિં, એમ જાણી હે મહારાજ ! અર્જુન નિમિત્ત તમારો ભય દૂર થાઓ. જ્યાં મોટા ધનુષવાળા, શૂરવીર, સત્ય છે પરાક્રમ જેમનું એવા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન છે ત્યાં કર્મ સંબંધી વિવિધ પ્રકારની આપદ્ હોયજ નહિ અને તમારા ભાઇ વિષે અમાનુષપણું, અસ્ત્રજ્ઞતા, અભિજ્ઞાન, સંગ્રામ વિષે અમર્ષ, કૃતજ્ઞતા તથા દયા પણ નિરંતર રહી છે એમ જાણો. તથાપિ તમારા કહેવાથી હું અર્જુન પ્રત્યે જઇશ ત્યારે વિચિત્ર પ્રકારથી અસ્ત્ર નાંખનાર તમને નિગ્રહ કરવા ઇચ્છતા આચાર્ય જરૂર પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરશે. માટે પ્રથમ તમે પોતાની રક્ષા કરો ને જેના વિશ્વાસથી હું અર્જુન પ્રત્યે જાઉં એવો તમારો રક્ષક કોણ છે તે કહો. હે મહારાજ ! હું આ મહા સંગ્રામમાં તમને કોઇને પણ સોંપ્યા વગર કદી પણ જઇશ નહિ. એ હું તમોને સત્ય કહું છું. માટે હે બુદ્ધિમાનમાં શ્રેષ્ઠ ! એ વાત વારંવાર ધ્યાનમાં લાવી પરમ શ્રેય શું કરવામાં છે, તે બુદ્ધિથી વિચારી પછી મને જવાની આજ્ઞા આપો.

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે મહાબાહો ! હે માધવ ! એ વાત જેમ તું કહે છે તેમજ છે. તથાપિ હે મારિષ ! અર્જુન પ્રત્યે મારો ભાવ શુદ્ધ થતો નથી. વાસ્તે મારા રક્ષણ વિષે હું પરમ યત્ન કરીશ. તથાપિ જ્યાં અર્જુન ગયા છે ત્યાં મારી આજ્ઞાથી તું જા. કારણ સંગ્રામમાં મારૂં રક્ષણ તથા અર્જુન પ્રત્યે તારૂં ગમન એ બેઉમાંથી બુદ્ધિએ કરી હું વિચાર કરૂં છું તો તારૂં ગમન મને રૂચે છે માટે તું જ્યાં અર્જુન ગયો છે ત્યાં જવા સાવધાન થા, અને મારૂં રક્ષણ તો મહા બળવાન ભીમસેન, ભાઇઓ સહિત ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, મહા બળવાન રાજાઓ તથા દ્રૌપદીના પુત્ર અવશ્ય કરશે. એમાં સંશય નહિ. તેમજ પાંચ ભાઈ કેકય, રાક્ષસ ઘટોત્કચ, વિરાટ, દ્રુપદ, મહારથે શિખંડી, બળવાન ધૃષ્ટકેતુ, માતુલ કુંતિભોજ, નકુળ, સહદેવ, પંચાલ તથા સૃંજય એટલા સાવધાન થઇ મારૂં રક્ષણ કરશે. એમાં સંશય નહિ. તેથી સૈન્ય સહિત દ્રોણાચાર્ય તથા કૃતવર્મા સંગ્રામમાં મને પ્રાપ્ત થવા સમર્થ થશે નહિ. તેમ મને ધર્ષણ પણ કરી શકશે નહિ અને શત્રુને તપાવનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પરાક્રમ કરી સંગ્રામમાં કોપેલા દ્રોણાચાર્યને કિનારો જેમ સમુદ્રને વારે તેમ વારી રાખશે. પારકા શૂરવીરને હણનાર પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો તે જે સ્થાનકે સંગ્રામમાં ઉભો રહેશે તે સ્થાનકે બળવાન સૈન્યને દ્રોણ કોઈ રીતે પણ અતિક્રમણ કરી શકશે નહિ. કારણ આ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રોણના નાશ વાસ્તેજ કવચ, બાણ, ખડ્ગ, ધનુષ તથા શ્રેષ્ઠ ભૂષણ સહિત અગ્નિમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે. વાસ્તે હે શૈનેય ! મારા સંબંધી ઉદ્વેગ મૂકી વિશ્વાસ રાખી તું જા; અને સંગ્રામમાં ક્રોધ પામેલા દ્રોણાચાર્યને, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વારી રાખશે.

कवची सशरो खड्गी धन्वी च वरभूषणः ।
विश्रब्ध गच्छ शैनेय माकार्षीर्मयि संभ्रमं ॥
धृष्टद्युम्नो रणे क्रुद्धं द्रोणमावारयिष्यति ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरसात्यकि वाक्ये गुर्जरभाषायामेकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

અધ્યાય ૧૧૨ મો. સાત્યકિનું અર્જુન પ્રતિ જવું.

संजय उवाच—धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुंगवः ।
सगार्थाद्भयमाशंसन् परित्यागान्महीपतेः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! ધર્મરાજનાં એવાં વચન સાંભળી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ, રાજાનો ત્યાગ કરવામાં અર્જુનથી ભયની આકાંક્ષા રાખવા લાગ્યો. પછી ન જવાથી પણ લોકમાં મારો અપવાદ થશે અને અર્જુન પ્રત્યે જતાં હું બીન્યો એમ તેઓ કહેશે. એવી રીતે બહુધા નિશ્ચય કરી યુદ્ધમાં દુર્મદ, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ ધર્મરાજ પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે હે વિશાંપતે! મારી રક્ષા તો કરેલીજ છે એમ માનતા હો તો તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. હું તમારા કહેવાથી અર્જુનની પાછળ જઇશ. કારણ હે રાજન્! ત્રણ લોકમાં પાંડવથી અધિક પ્રિય બીજો કોઇ પણ મને છે નહિ. એ વચન હું તમોને સત્ય કહું છું. હે માનદ! તમારી આજ્ઞાથી અર્જુનની પદવી પ્રત્યે હું જઇશ. તમારે વાસ્તે કંઇ પણ મારે અકર્તવ્ય છેજ નહિ. હે દ્વિપદાંવર! જેવું મારે ગુરૂનું વચન સ્વીકાર કરવા લાયક તેથી પણ તમારૂં વચન વિશેષ કરી સ્વીકારવા લાયક છે. હે રાજપુંગવ! જે રીતે તમારૂં પ્રિય કરવામાં કૃષ્ણ તથા અર્જુન વર્તે છે તે જ રીતે તેમના પ્રિયમાં મને તત્પર જાણો. હે નરપુંગવ! અર્જુન વાસ્તે તમારી આજ્ઞાને મસ્તકથી ગ્રહણ કરી દુર્ભેદ્ય એવા આ સૈન્યને ભેદી હું અર્જુન પ્રત્યે જઇશ. હે રાજન્! ક્રોધ પામેલો મચ્છ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ દ્રોણ સૈન્યને ક્ષોભ પમાડી, જ્યાં જયદ્રથ રાજા છે, ત્યાં હું જઇશ. હે વિશાંપતે! જ્યાં પાંડવથી ભય પામેલો અને રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણ કૃપાદિકે રક્ષણ કરેલો અશ્વત્થામા સેનાનો આશ્રય કરી ઉભેલો છે અને જ્યાં જયદ્રથના વધ વિષે ઉદ્યુક્ત થયેલા અર્જુન ઉભેલા છે તે માર્ગ અહિંથી ત્રણ યોજન છે એમ હું માનું છું. હે રાજન્! એ રીતે અર્જુન અહિંથી કહ્યા પ્રમાણે દૂર છે તોપણ સૈંધવના વધથી પૂર્વે અત્યંત દૃઢ અંતઃકરણથી હું તેમના સ્થાન પ્રત્યે જઇશ. સંગ્રામમાં ગુરૂની આજ્ઞા વગર કયો મનુષ્ય યુદ્ધ કરે? અને આજ્ઞા પામેલો મારા સરખો કોણ યુદ્ધ ન કરે? હે પ્રભો! જે સ્થાનકે હું જઇશ તે સ્થાનક હલ, શક્તિ, ગદા, ભાલા, ઢાલ, ખડ્ગ, ઋષ્ટિ તથા તોમરથી સંકુલ, શ્રેષ્ઠ એવાં બાણ તથા અસ્ત્રેકરી અત્યંત બાધ કરનાર છે તથાપિ તે સૈન્ય સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડી જ્યાં હજારો હાથીના આંજનક નામના કુળને તમે જુવો છો; અને જ્યાં યુદ્ધમાં ચતુર. પ્રહાર કરનાર, ઘણાક મ્લેચ્છે આરોહણ કરેલા, વરસતા મેઘ સરખા, મદ ઝરતા, આ પરાક્રમી હસ્તિઓ ઉભેલા છે. હે રાજન્! માવતોએ પ્રેરણા કરેલા એ હસ્તિઓ પાછા હઠે નહિ માટે એમને મારવા વગર મ્લેચ્છોનો પરાજય થાય નહિ. હે રાજન્! રથિ એવા જે હજારો રાજાઓને તમે જુવો છો; તે રથ તથા હસ્તિ ઉપર બેસવામાં નિપુણ, ધનુર્વેદમાં પારંગત, મુષ્ટિ યુદ્ધમાં કોવિદ, ગદાયુદ્ધમાં વિશેષ જ્ઞાનવાન, યુદ્ધમાં કુશળ, ખડ્ગથી પ્રહાર કરવામાં તત્પર, ઢાલ તરવારથી વિહાર કરવામાં ચતુર, વિદ્યા શિખેલા, પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા અને સંગ્રામમાં નિરંતર મનુષ્યોને જીતવા ઇચ્છતા એવા

શૂરવીર-રૂકમરથ નામના મહારથિ રાજપુત્રો છે, તેમજ કર્ણે મોકલેલા અને દુઃશાસનને અનુસરનાર છે, રથિમાં ઉદાર એવા એમને વાસુદેવ પણ વખાણે છે. વળી નિરંતર કર્ણનું પ્રિય કરનાર તથા એને વશ વરતનારા છે. એનાજ વચન વડે અર્જુનથી નિવૃત્ત થયેલા, ગ્લાનિયુક્ત, થાકેલા નહિ, દઢ છે આવરણ તથા ધનુષ જેમનાં, દુઃશાસનની આજ્ઞાથી જરૂર કરી મારે વાસ્તે ઉભેલા એવા એ રાજપુત્રોને અત્યંત મંથન કરી પછી તમારૂં પ્રિય કરવા સારૂ હે કૌરવ! ત્યાંથી અર્જુનની પદવી પ્રત્યે હું જઇશ. હે રાજન્! કિરાત લોકોએ આરોહણ કરેલા કવચથી ઢંકાયેલા બીજા જે આ સાતસેં હસ્તિને તમે જુઓ છો તે શણગારેલા હસ્તિઓ પોતાના જીવિતને ઇચ્છતા કિરાત રાજાએ અર્જુનને આપેલા હતા. તેથી હે રાજન્! પૂર્વે એ તમારૂં કામ કરતા હતા તે આજ તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. કાળનું એ વિપરીતપણું તો જુઓ! એમના યુદ્ધમાં દુર્મદ તથા હસ્તિશિક્ષા જાણનાર અગ્નિયોની એવા સર્વ કિરાત નામના મોટા માવતોને સંગ્રામમાં અર્જુને જીત્યા હતા. પણ આજ દુર્યોધનને વશ થયેલા તે મારે વાસ્તે સાવધાન થઇ ઉભેલા છે; તથાપિ યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા એ સર્વ કિરાતને બાણથી હણી સૈંધવના વધ વિષે પ્રયત્નવાન એવા અર્જુનની પાછળ હું જઇશ. હે રાજન્! જે આ અંજનના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, કઠણ, વિનયવાન, મંદ ઝરતા અને સુવર્ણમય કવચથી અત્યંત શોભિતા, સંગ્રામમાં ઐરાવત સરખા, પ્રાપ્ત થયું છે લક્ષ જેમને એવા મોટા હસ્તિઓ છે તેમની ઉપર બેઠેલા હિમાચળમાંથી આવેલા તીક્ષ્ણ દસ્યુ, કઠણ લોહનાં કવચ પહેરેલા જે શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ છે એમાં ગોયોનિ, વાનરયોનિ, બીજી અનેક યોનિયો તથા માનુષ યોનિયો એવા મ્લેચ્છ છે. હિમાલય તથા દુર્ગસ્થાનમાં નિવાસ કરનાર, પાપ કરનાર તે એકઠા મળેલા મ્લેચ્છોનું સૈન્ય ધૂમ્રવર્ણ કહેવાય છે. એ સમગ્ર રાજમંડળને, કૃપાચાર્યને, સૌમદત્તિને, રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણને, સિંધુરાજને તથા કર્ણને પ્રાપ્ત થઇ દુર્યોધને પાંડવોનો તિરસ્કાર કરવા માંડયો અને કાળે પ્રેરેલો તે પોતે હું કૃતાર્થ છું એમ માનવા લાગ્યો; પણ હે કૌંતેય! તે સર્વ આજ મારા બાણ ગોચર પ્રાપ્ત થયા માટે મન સરખા વેગવાળા હશે તોપણ જીવતા નહિ જાય. નિરંતર પારકા પરાક્રમ ઉપર જીવન કરનાર દુર્યોધને વૃદ્ધિ પમાડેલા તે મારા બાણના ઓઘથી પીડિત થઇ આજ નાશને પ્રાપ્ત થશે હે રાજન્! જે આ સુવર્ણના ધ્વજાવાળા રથિઓ દેખાય છે, એ દુર્વારણ નામના કાંબોજ છે. કદી તમે સાંભળેલા હોય તો શૂરવીર, વિદ્યા શીખેલા, ધનુર્વેદમાં નિષ્ઠિત એકઠા મળેલા એ પરસ્પરનું હિત ઇચ્છનાર છે. હે ભારત! અત્યંત ક્રોધ પામેલી, દ્રોણે કર્યું છે રક્ષણ જેનું એવી દુર્યોધનની સેનાઓ સાવધાન થઈ મારીજ સામે આવી ઉભી છે; માટે અગ્નિ જેમ તૃણને બાળે તેમ તેમને હું અત્યંત મંથન કરીશ. વાસ્તે હે રાજન્! સર્વ ભાથા તથા સર્વ સાધન, રથ જોડનારાઓ મારા રથમાં મેલો. આ મોટા સંમર્દમાં વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ ગ્રહણ કરવાં અને આચાર્યના ઉપદેશ પ્રમાણે રથમાં પાંચ ગણી બધી સામગ્રી રાખવી. કારણ આશિવિષ સર્પ સરખા કાંબોજ, નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રનો છે સમૂહ જેમને વિષે એવા વિવિધ પ્રકારના આયુધથી યુદ્ધ કરનાર કિરાત, વિષ સરખા પ્રહાર કરનાર, રાજાએ હંમેશ લડાવેલા, દુર્યોધનના હિતેચ્છુક એવા ઇન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા, અગ્નિ સરખા દુઃસહ, પ્રદિપ્ત અગ્નિ તથા કાળ સરખા, યુદ્ધમાં દુર્મદ, એવા ઘણાક બીજા વિવિધ પ્રકારના યોદ્ધાઓ સાથે હું સમાગમ કરીશ. વાસ્તે શુભ છે લક્ષણ જેમનાં એવા વિખ્યાત શ્રમશાંતસર્થ, પૃથ્વી વિષે આળોટેલા તથા પાએલા મુખ્ય અશ્વ પાછા મારા રથમાં જોડાવો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એવાં તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજાએ તેના સર્વ ભાથા, સર્વ ઉપસ્કર તથા વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્ર એના રથવિષે મૂકાવ્યાં. તેટલામાં અનુચર જનોએ યુક્ત એવા તે રૂડા ચાર અશ્વને માદક એવી પેય વસ્તુનું પાન કરાવ્યું. પછી પીધેલા શ્રમશાંતિ વાસ્તે પૃથ્વી વિષે આળોટેલા, સ્નાન કરેલા, ખાધેલું છે અન્ન જેમણે એવા શણગારેલા, શલ્ય રહિત કરેલા, સુવર્ણની માળાથી શોભિતા, સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા, વિનયવાન, શીઘ્ર ગતિ કરનાર, પ્રસન્ન મનવાળા, અવ્યગ્ર, સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા તે ચાર અશ્વને દારૂકના નાના ભાઇ તેના પ્રિય સખા એવા સારથિએ સુવર્ણની છે કેશવાળીરૂપી માળા જેને એવા સિંહનાં ચિન્હવાળા મોટા ધ્વજયુક્ત, સુવર્ણમણિ તથા વિદ્રુમથી ચિત્રિત, કેતકી પુષ્પથી વિંટાયલા, શ્વેત અભ્ર સરખા, પતાકાથી શોભિતા, સુવર્ણના દાંડાવાળું ઉંચું છે છત્ર જે વિષે તથા ઘણાક પ્રકારના શસ્ત્રરૂપ સંગ્રામમાં ઉપયોગી વસ્તુ યુક્ત, રથ વિષે યોજના કરી; યુક્ત એવો તે રથ, માતલિ જેમ ઇન્દ્રની આગળ નિવેદન કરે તેમ સાત્યકિની આગળ નિવેદન કર્યો. તે વખતે સ્નાન કરી પવિત્ર થઇ કર્યું છે કૌતુકથી મંગળ જેણે એવો સાત્યકિ હજારો સ્નાતક બ્રાહ્મણોને સુવર્ણના નિષ્કનું દાન આપી તેમણે આશિષે કરી યોજના કરેલો, શોભિતામાં શ્રેષ્ઠ મધુપર્કને યોગ્ય સાત્યકિ કૈલાતક એવા મદ્યનું પાન કરી મદથી વિહ્વળ છે લાલ નેત્ર જેનાં એવો શોભિતો રથિમાં શ્રેષ્ઠ તે વીર કાંસાને આલંબન કરી મોટા હર્ષયુક્ત પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેઠે બમણું કર્યું છે તેજ જેણે, બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તિવાચન કરેલો, કવચ ધારણ કરી શણગારેલ તથા કન્યાઓએ શાલની ધાણી, સુગંધિ દ્રવ્ય તથા પુષ્પમાળાઓએ કરી આનંદ પમાડેલો, યુધિષ્ઠિરે મસ્તક સુંઘેલો સાત્યકિ હાથ જોડી યુધિષ્ઠિરના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કરી ખોળામાં ધનુષ બાણ લેઇ તે મોટા રથમાં ચઢી બેઠો. તે વખતે વાયુ સરખા વેગવાળા, કોઇથી જીતી શકાય નહિ એવા, અત્યંત હૃષ્ટ પુષ્ટ થયેલા, વિકાર પામેલા તે સૈંધવ અશ્વ, જય કરનાર એવા તે રથને વહન કરતા હતા. તે સમે ધર્મરાજાએ વખાણેલો ભીમસેન પણ યુધિષ્ઠિર રાજાને પ્રણામ કરી સાત્યકિ સાથે જવા લાગ્યો. એ રીતે તમારી સેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતા શત્રુને દમન કરનાર તે બેઉને જોઇ દ્રોણ છે મુખ્ય જેમાં એવા તમારી તરફના સર્વ સાવધાન થઇ ઉભા રહ્યા. તે વખતે તૈયાર થઇ પોતાની પાછળ આવતા ભીમસેનને જોઈ તેમને પ્રણામ કરી શૂરવીર સાત્યકિ તે પ્રત્યે આવી રીતે હર્ષકારક વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે ભીમસેન! તમે રાજાની રક્ષા કરો; કારણ એ કાર્ય પણ જરૂર કરી આપણે કર્તવ્ય છે. કાળેકરી પાકેલા આ સૈન્યને ભેદી હું અંદર પ્રવેશ કરીશ; તેમ હે અરિંદમ! હાલ વા પછી પણ રાજાનું રક્ષણ કરવું એ શ્રેયરૂપ છે. તેમ મારા પરાક્રમને તમે જાણો છો; અને તમારા પરાક્રમને હું જાણું છું, વાસ્તે હે ભીમસેન! જો મારા પ્રિયને ઇચ્છતા હો તો તમે પાછા વળી રાજાના રક્ષણ વાસ્તે જાઓ. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી ભીમસેને તેને કહ્યું કે હે પુરૂષસત્તમ! ભલે કાર્ય સિદ્ધ કરવા સારૂ તું જા; અને હું રાજાની રક્ષા કરીશ. એવાં ભીમસેનનાં વચન સાંભળી માધવ એવો સાત્યકિ બોલ્યો કે, હે પાર્થ! જાઓ જાઓ અને તમો મારા ગુણમાં અનુરક્ત થઇ આજ મારે વશ હો તેમ વર્તો છો માટે જરૂર કરી મારો જય થશે. તેમ હે ભીમ! નિમિત્ત પણ બધાં સારાં જોવામાં આવે છે. વાસ્તે મહાત્મા એવા અર્જુને પાપરૂપ સૈંધવને હણ્યા પછી ધર્માત્મા એવા યુધિષ્ઠિર રાજાને હું આવીને મળીશ. મોટા યશવાળો સાત્યકિ એ રીતે કહીને તેને પાછા મોકલી વ્યાઘ્ર જેમ મૃગગણને જૂવે તેમ તમારા સૈન્ય સામે જોવા લાગ્યો. હે જનાધિપ! તમારા સૈન્ય-

શૂરવીર-રૂકમરથ નામના મહારથિ રાજપુત્રો છે, તેમજ કર્ણે મોકલેલા અને દુઃશાસનને અનુસરનાર છે, રથિમાં ઉદાર એવા એમને વાસુદેવ પણ વખાણે છે. વળી નિરંતર કર્ણનું પ્રિય કરનાર તથા એને વશ વરતનારા છે. એનાજ વચન વડે અર્જુનથી નિવૃત્ત થયેલા, ગ્લાનિ-યુક્ત, થાકેલા નહિ, દૃઢ છે આવરણ તથા ધનુષ જેમનાં, દુઃશાસનની આજ્ઞાથી જરૂર કરી મારે વાસ્તે ઉભેલા એવા એ રાજપુત્રોને અત્યંત મંથન કરી પછી તમારૂં પ્રિય કરવા સારૂ હે કૌરવ! ત્યાંથી અર્જુનની પદવી પ્રત્યે હું જઇશ. હે રાજન્! કિરાત લોકોએ આરોહણ કરેલા કવચથી ઢંકાયેલા બીજા જે આ સાતસેં હસ્તિને તમે જુઓ છો તે શણગારેલા હસ્તિઓ પોતાના જીવિતને ઇચ્છતા કિરાત રાજાએ અર્જુનને આપેલા હતા. તેથી હે રાજન્! પૂર્વે એ તમારૂં કામ કરતા હતા તે આજ તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. કાળનું એ વિપરીતપણું તો જુઓ! એમના યુદ્ધમાં દુર્મદ તથા હસ્તિશિક્ષા જાણનાર અગ્નિયોની એવા સર્વ કિરાત નામના મોટા માવતોને સંગ્રામમાં અર્જુને જીત્યા હતા. પણ આજ દુર્યોધનને વશ થયેલા તે મારે વાસ્તે સાવધાન થઇ ઉભેલા છે; તથાપિ યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા એ સર્વ કિરાતને બાણથી હણી સૈંધવના વધ વિષે પ્રયત્નવાન એવા અર્જુનની પાછળ હું જઇશ. હે રાજન્! જે આ અંજનના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, કઠણ, વિનયવાન, મદ ઝરતા અને સુવર્ણમય કવચથી અત્યંત શોભિતા, સંગ્રામમાં ઐરાવત સરખા, પ્રાપ્ત થયું છે લક્ષ જેમને એવા મોટા હસ્તિઓ છે તેમની ઉપર બેઠેલા હિમાચળમાંથી આવેલા તીક્ષ્ણ દસ્યુ, કઠણ લોહનાં કવચ પહેરેલા જે શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ છે એમાં ગોયોનિ, વાનરયોનિ, બીજી અનેક યોનિયો તથા માનુષ યોનિયો એવા મ્લેચ્છ છે. હિમાલય તથા દુર્ગસ્થાનમાં નિવાસ કરનાર, પાપ કરનાર તે એકઠા મળેલા મ્લેચ્છોનું સૈન્ય ધૂમ્રવર્ણ કહેવાય છે. એ સમગ્ર રાજમંડળને, કૃપાચાર્યને, સૌમદત્તિને, રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણને, સિંધુરાજને તથા કર્ણને પ્રાપ્ત થઇ દુર્યોધને પાંડવોનો તિરસ્કાર કરવા માંડયો અને કાળે પ્રેરેલો તે પોતે હું કૃતાર્થ છું એમ માનવા લાગ્યો; પણ હે કૌંતેય! તે સર્વ આજ મારા બાણ ગોચર પ્રાપ્ત થયા માટે મન સરખા વેગવાળા હશે તોપણ જીવતા નહિ જાય. નિરંતર પારકા પરાક્રમ ઉપર જીવન કરનાર દુર્યોધને વૃદ્ધિ પમાડેલા તે મારા બાણના ઓઘથી પીડિત થઇ આજ નાશને પ્રાપ્ત થશે. હે રાજન્! જે આ સુવર્ણના ધ્વજાવાળા રથિઓ દેખાય છે, એ દુર્વારણ નામના કાંબોજ છે. કદી તમે સાંભળેલા હોય તો શૂરવીર, વિદ્યા શીખેલા, ધનુર્વેદમાં નિષ્ઠિત એકઠા મળેલા એ પરસ્પરનું હિત ઇચ્છનાર છે. હે ભારત! અત્યંત ક્રોધ પામેલી, દ્રોણે કર્યું છે રક્ષણ જેનું એવી દુર્યોધનની સેનાઓ સાવધાન થઈ મારીજ સામે આવી ઉભી છે; માટે અગ્નિ જેમ તૃણને બાળે તેમ તેમને હું અત્યંત મંથન કરીશ. વાસ્તે હે રાજન્! સર્વ ભાથા તથા સર્વ સાધન, રથ જોડનારાઓ મારા રથમાં મેલો. આ મોટા સંમર્દમાં વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ ગ્રહણ કરવાં અને આચાર્યના ઉપદેશ પ્રમાણે રથમાં પાંચ ગણી બધી સામગ્રી રાખવી. કારણ આશિવિષ સર્પ સરખા કાંબોજ, નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રનો છે સમૂહ જેમને વિષે એવા વિવિધ પ્રકારના આયુધથી યુદ્ધ કરનાર કિરાત, વિષ સરખા પ્રહાર કરનાર, રાજાએ હંમેશ લડાવેલ, દુર્યોધનના હિતેચ્છુક એવા ઇન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા, અગ્નિ સરખા દુઃસહ, પ્રદિપ્ત અગ્નિ તથા કાળ સરખા, યુદ્ધમાં દુર્મદ, એવા ઘણાક બીજા વિવિધ પ્રકારના યોદ્ધાઓ સાથે હું સમાગમ કરીશ. વાસ્તે શુભ છે લક્ષણ જેમનાં એવા વિખ્યાત શ્રમશાંત્યર્થ, પૃથ્વી વિષે આળોટેલા તથા પાએલા મુખ્ય અશ્વ પાછા મારા રથમાં જોડાવો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એવાં તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજાએ તેના સર્વ ભાથા, સર્વ ઉપસ્કર તથા વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્ર એના રથવિષે મૂકાવ્યાં. તેટલામાં અનુચર જનોએ યુક્ત એવા તે રૂડા ચાર અશ્વને માદક એવી પેય વસ્તુનું પાન કરાવ્યું. પછી પીધેલા, શ્રમશાંતિ વાસ્તે પૃથ્વી વિષે આળોટેલા, સ્નાન કરેલા, ખાધેલું છે અન્ન જેમણે એવા શણગારેલા, શલ્ય રહિત કરેલા, સુવર્ણની માળાથી શોભિતા, સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા, વિનયવાન, શીઘ્ર ગતિ કરનાર, પ્રસન્ન મનવાળા, અવ્યગ્ર, સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા તે ચાર અશ્વને દારૂકના નાના ભાઇ તેના પ્રિય સખા એવા સારથિએ સુવર્ણની છે કેશવાળીરૂપી માળા જેને એવા સિંહનાં ચિન્હવાળા મોટા ધ્વજયુક્ત, સુવર્ણમણિ તથા વિદ્રુમથી ચિત્રિત, કેતકી પુષ્પથી વિંટાયલા, શ્વેત અભ્ર સરખા, પતાકાથી શોભિતા, સુવર્ણના દાંડાવાળું ઉંચું છે છત્ર જે વિષે તથા ઘણાક પ્રકારના શસ્ત્રરૂપ સંગ્રામમાં ઉપયોગી વસ્તુ યુકત, રથ વિષે યોજના કરી; યુકત એવો તે રથ, માતલિ જેમ ઇન્દ્રની આગળ નિવેદન કરે તેમ સાત્યકિની આગળ નિવેદન કર્યો. તે વખતે સ્નાન કરી પવિત્ર થઇ કર્યું છે કૌતુકથી મંગળ જેણે એવો સાત્યકિ હજારો સ્નાતક બ્રાહ્મણોને સુવર્ણના નિષ્કનું દાન આપી તેમણે આશિષે કરી યોજના કરેલો, શોભિતામાં શ્રેષ્ઠ મધુપર્કને યોગ્ય સાત્યકિ કૈલાતક એવા મદ્યનું પાન કરી મદથી વિહ્વળ છે લાલ નેત્ર જેનાં એવો શોભિતો રથિમાં શ્રેષ્ઠ તે વીર કાંસ્યને આલંબન કરી મોટા હર્ષયુકત પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેઠે બમણું કર્યું છે તેજ જેણે, બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તિવાચન કરેલો, કવચ ધારણ કરી શણગારેલ તથા કન્યાઓએ શાલની ધાણી, સુગંધિ દ્રવ્ય તથા પુષ્પમાળાઓએ કરી આનંદ પમાડેલો, યુધિષ્ઠિરે મસ્તક સુંઘેલો સાત્યકિ હાથ જોડી યુધિષ્ઠિરના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કરી ખોળામાં ધનુષ બાણ લેઇ તે મોટા રથમાં ચઢી બેઠો. તે વખતે વાયુ સરખા વેગવાળા, કોઇથી જીતી શકાય નહિ એવા, અત્યંત હૃષ્ટ પુષ્ટ થયેલા, વિકાર પામેલા તે સૈંધવ અશ્વ, જય કરનાર એવા તે રથને વહન કરતા હતા. તે સમે ધર્મરાજાએ વખાણેલો ભીમસેન પણ યુધિષ્ઠિર રાજાને પ્રણામ કરી સાત્યકિ સાથે જવા લાગ્યો. એ રીતે તમારી સેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતા શત્રુને દમન કરનાર તે બેઉને જોઇ દ્રોણ છે મુખ્ય જેમાં એવા તમારી તરફના સર્વ સાવધાન થઇ ઉભા રહ્યા. તે વખતે તૈયાર થઇ પોતાની પાછળ આવતા ભીમસેનને જોઈ તેમને પ્રણામ કરી શૂરવીર સાત્યકિ તે પ્રત્યે આવી રીતે હર્ષકારક વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે ભીમસેન ! તમે રાજાની રક્ષા કરો; કારણ એ કાર્ય પણ જરૂર કરી આપણે કર્તવ્ય છે. કાળેકરી પાકેલા આ સૈન્યને ભેદી હું અંદર પ્રવેશ કરીશ. તેમ હે અરિંદમ ! હાલ વા પછી પણ રાજાનું રક્ષણ કરવું એ શ્રેયરૂપ છે. તેમ મારા પરાક્રમને તમે જાણો છો; અને તમારા પરાક્રમને હું જાણું છું, વાસ્તે હે ભીમસેન ! જો મારા પ્રિયને ઇચ્છતા હો તો તમે પાછા વળી રાજાના રક્ષણ વાસ્તે જાઓ. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી ભીમસેને તેને કહ્યું કે હે પુરૂષસત્તમ ! ભલે કાર્ય સિદ્ધ કરવા સારૂ તું જા; અને હું રાજાની રક્ષા કરીશ. એવાં ભીમસેનનાં વચન સાંભળી માધવ એવો સાત્યકિ બોલ્યો કે, હે પાર્થ ! જાઓ જાઓ અને તમો મારા ગુણમાં અનુરકત થઇ આજ મારે વશ હો તેમ વર્તો છો માટે જરૂર કરી મારો જય થશે. તેમ હે ભીમ ! નિમિત્ત પણ બધાં સારાં જોતામાં આવે છે. વાસ્તે મહાત્મા એવા અર્જુને પાપરૂપ સૈંધવને હણ્યા પછી ધર્માત્મા એવા યુધિષ્ઠિર રાજાને હું આવીને મળીશ. મોટા યશવાળો સાત્યકિ એ રીતે કહીને તેને પાછા મોકલી વ્યાઘ્ર જેમ મૃગગણને જૂવે તેમ તમારા સૈન્ય સામે જોવા લાગ્યો. હે જનાધિપ ! તમારા સૈન્ય-

પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતા તેને જોઇ તમારૂં સૈન્ય ફરીથી મૂઢ થઇ અત્યંત કંપવા લાગ્યું. તેટલામાં ધર્મરાજની આજ્ઞાથી અર્જુનને જોવા ઇચ્છતો સાત્યકિ તત્કાળ તમારા સૈન્ય પ્રત્યે ગયો.

ततः प्रयातः सहसातव सैन्यं स सात्यकिः ।
दिदृक्षुरर्जुनं राजन् धर्मराजस्य शासनात् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे गुर्जरभाषायां द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

અધ્યાય ૧૧૩ મો. સાત્યકિ સામે દ્રોણ કૃતવર્માનો વિરોધ.

संजय उवाच—प्रयाते तव सैन्यं तु युयुधाने युयुत्सया ।
धर्मराजो महाराज स्वेनानीकेन संवृतः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે મહારાજ! યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી સાત્યકિ તમારા સૈન્ય પ્રત્યે ગયો. પછી પોતાના સૈન્યથી વિંટાયલા ધર્મરાજ, સાત્યકિની પાછળ તેની રક્ષા વાસ્તે દ્રોણ રથ પ્રત્યે ગયા, તેટલામાં પાંડવ સૈન્ય વિષે સંગ્રામમાં દુર્મદ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા વસુદાન રાજા 'અરે આવો, પ્રહાર કરો; જલદી દોડો.' એ રીતે આક્રોશ કરવા લાગ્યા. ઘણા મહારથિઓ એને જીતવા યત્ન કરશે વાસ્તે જે રીતે યુદ્ધમાં દુર્મદ સાત્યકિ સુખે કરીને જાય તેમ કરો; એમ બોલતા મહારથિઓ વેગેકરી તમારી સેના પ્રત્યે આવવા લાગ્યા. તે વખતે અમે પણ સામેનાઓને જીતવાની ઇચ્છાથી તેમની સામે દોડ્યા. સાત્યકિના રથ પ્રત્યે મોટો શબ્દ થતો હતો. તેણે સો પ્રકારે ભેદવા માંડેલી તેથી વિખરાઇ ગયેલી તમારા પુત્રની સેના ચોતરફ ભાગવા લાગી. તે વખતે મહારથિ શિનિપુત્રે સૈન્યના અગ્ર ભાગમાં રહેલા મોટા ધનુષવાળા સાત શૂરવીરોને હણી નાના પ્રકારના દેશથી આવેલા, શૂરવીર એવા બીજા રાજાઓને પણ અગ્નિ સરખાં બાણેકરી યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. એવી રીતે સાત્યકિ એક બાણેકરી સેંકડોને વિંધતો હતો. તેમજ સો બાણેકરી એકને વિંધતો હતો. તેમજ માવત સહિત હસ્તિઓ, ઘોડેસ્વાર સહિત ઘોડાઓ, તથા અશ્વ અને સારથિ સહિત રથિઓને પણ રૂદ્ર જેમ પશુને હણે તેમ હણતો હતો. તે રીતે અદ્‌ભુત કર્મ કરનાર શરસંપાતને વરસાવનાર સાત્યકિની સામે તમારા કોઇ પણ સૈનિકો દોડતા ન હતા. મહાબાહુ એવા સાત્યકિએ હણેલા તથા મર્દન કરેલા તેથી ભયભીત થયેલા તેના તેજથી મોહિત થયેલા તમારી તરફના શૂરવીર અતિમાની એવા તે એકને બહુ પ્રકારે જોઇ સંગ્રામનો ત્યાગ કરતા હતા. હે મારિષ! મંથન થયેલા, ભાગ્યા છે નીડ જેમના એવા રથ, મંથન થયેલાં ચક્ર, પાડી નાંખેલા છત્ર તથા ધ્વજ, રથના નીચેના ભાગ, પતાકા, સુવર્ણથી શોભિતી સંગ્રામમાં પહેરવાની ટોપીઓ, ચંદને કરી લીંપેલા બાજુબંધ સહિત હસ્તિની શુંડ સરખા તથા સર્પના શરીર સરખા બાહુ તથા સાથળેકરી રણભૂમિ ઢંકાઇ ગઇ હતી. ચંદ્ર સરખાં સુંદર કુંડળ સહિત પડેલાં વૃષભ સરખાં નેત્રવાળાં વદનેકરી પૃથ્વી અતિશય શોભતી હતી, અને સાત્યકિએ ભેદેલા પર્વતની જેમતે ઉપમા

અપાર એવા પડેલા હસ્તિઓએ કરી જેવી પડેલા પર્વતે કરી શોભે તેવી તે પૃથ્વી અત્યંત શોભતી હતી. તેમજ મહાબાહુ સાત્યકિએ હણેલા, પ્રાણ રહિત અશ્વ પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થઇ મોતીની જાળથી શોભિતી સુવર્ણમય લગામ તથા ઉરસ્ત્રાણે કરી શોભતા હતા, એ રીતે સાત્વત એવો સાત્યકિ, તમારા નાના પ્રકારના સૈન્યને હણી સેનાને અત્યંત નસાડી તમારા સૈન્યમાં પેઠો અને જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તેજ માર્ગે સાત્યકિ પણ જવા ઇચ્છા કરવા લાગ્યો, તેટલામાં દ્રોણે તેને વાર્યો. તે વખતે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો યુયુધાન, સાત્યકિ દ્રોણાચાર્યને પ્રાપ્ત થઇને જેમ વેલાને પ્રાપ્ત થઇ જળાશય હઠે નહિ તેમ પાછો હઠયો નહિં. એવી રીતે દ્રોણાચાર્યે મહારથિ સાત્યકિને વારી મર્મ ભેદનાર તીક્ષ્ણ એવાં પાંચ બાણે કરી તેને વિંધ્યો. હે રાજન્! સાત્યકિએ પણ સંગ્રામના મધ્યમાં સુવર્ણના પુંખવાળાં, શિલા ઉપર ઘસેલાં, ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં સાત બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. વળી દ્રોણે પણ છ બાણેકરી અશ્વ તથા સારથિ સહિત તેને પીડિત કર્યો. તે સહન ન કરી શકતા એવા મહારથિ સાત્યકિએ સિંહનાદ કરી દશ બાણથી દ્રોણને વિંધી વળી બીજાં છ, આઠ તથા દશ બાણેકરી દ્રોણને વિંધી એકે કરી એમના સારથિને, ચારેકરી ચાર અશ્વને, તથા બીજા એકેકરી એમના ધ્વજને પણ વિંધ્યો. ઉતાવળા થતા દ્રોણે પણ તીડ નામના જંતુના સમુદાયે કરી જેમ આચ્છાદન કરે તેમ ઘણાંક બાણેકરી અશ્વ, સારથિ, રથ તથા ધ્વજ સહિત તેને ઢાંકી દીધો. તેમજ અસંભ્રાંત એવા સાત્યકિએ પણ ઘણાંક બાણેકરી દ્રોણને આચ્છાદન કરી દીધા. તે વખતે દ્રોણાચાર્ય તેને કહેવા લાગ્યા કે, તારો ગુરૂ અર્જુન, કુત્સિત પુરૂષની પેઠે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતાં મને ત્યાગ કરી સંગ્રામ છોડી દેઇ દક્ષિણ બાજુ ગયો. તેમ હે માધવ! તું પણ સંગ્રામમાં આચાર્યની પેઠે મને મૂકીને જો જલદી ભાગી જઈશ નહિ તો આજ જીવતો જઇશ નહિ. એવાં દ્રોણનાં વચન સાંભળી સાત્યકિએ તેમને કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્! ધર્મરાજની આજ્ઞાથી અર્જુનની પદવી પ્રત્યે હું જાઉં છું; તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. મારો વખત નિર્ગમન માં થાઓ. તેમ આચાર્યે અનુગત માર્ગને શિષ્યો હંમેશ ખોળે છે, વાસ્તે જે માર્ગે મારા ગુરૂ ગયા છે તે માર્ગે હું જાઉં છું.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ, એટલાં વચન કહી આચાર્યને છોડી દેઇ બીજે રસ્તે ચાલી સારથિને આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, દ્રોણ સર્વથા મને વારણ કરવા વિષે યત્ન કરશે તથાપિ હે સૂત! સાવધાન થઇ તું સંગ્રામ વિષે ઘોડાઓને હાંકી જા; અને આ મારૂં વચન સાંભળ. આ મોટી કાંતિવાળું આવંત્યોનું સૈન્ય દેખાય છે; એ પછી આ મોટું દાક્ષિણાત્ય સૈન્ય દેખાય છે, તે પછી મોટું સૈન્ય દેખાય છે તે બાલ્હિકોનું છે; અને તેની પાસે મોટું સૈન્ય કર્ણનું છે. હે સારથે! જુદાં જુદાં એ સૈન્ય એક બીજાનો આશ્રય કરી ઉભાં રહ્યાં છે તેથી રણાંગણનો ત્યાગ કરતાં નથી. એમના મધ્યમાં જઇ પ્રહૃષ્ટની પેઠે ઘોડાઓને ચલાવ. હે સારથે! મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી નાના પ્રકારનાં ઉગામેલાં છે શસ્ત્ર જેમણે એવા બાલ્હિકો જ્યાં દેખાય છે અને કર્ણઆદિ લેઇ ઘણા દાક્ષિણાત્ય દેખાય છે તેમજ હસ્તિ, અશ્વ તથા રથેકરી અત્યંત બાધ કરે એવું, નાના દેશથી આવેલા પાયદળોએ આશ્રય કરેલું જે સૈન્ય દેખાય છે તેના મધ્યમાં જા. એવી રીતે પોતાના સારથિને કહી બ્રાહ્મણ એવા દ્રોણને છોડી દેઇ તે આગળ ચાલ્યો. તે વખતે પાછા ન ફરનાર એવા જતા મહાભાગ સાત્યકિને જોઇ ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, ઘણાંક બાણ નાંખતા તેની પાછળ જવા લાગ્યા. સાત્યકિ તો તીક્ષ્ણ બાણેકરી અત્યંત મોટા કર્ણના સૈન્યને હણી

અત્યંત મોટી એવી ભારતીસેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો. એવી રીતે તમારી સેના પ્રત્યે સાત્યકિ પ્રવિષ્ટ થયો અને સૈનિકો ભાગવા લાગ્યા, તેને જોઇ અમર્ષિ એવા કૃતવર્માએ સાત્યકિને ચોતરફથી વિંટી લીધો. તત્કાળ પરાક્રમ કરનાર સાત્યકિએ આવતા તેને છ બાણથી હણી, બીજા ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી, વળી નતપર્વ એવાં સોળ બાણેકરી તે, કૃતવર્માને પણ સ્તનના મધ્ય ભાગમા વિંધ્યો. હે મહારાજ! એવી રીતે સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ કરેલાં ઘણાંક બાણેકરી હણેલો કૃતવર્મા તે સહન કરી શક્યો નહિ. પછી હે રાજન્! કૃતવર્માએ કર્ણ પર્યંત ધનુષ ખેંચી અગ્નિ સરખું વત્સદંત નામનું બાણ તેમાં સાંધી સાત્યકિને વક્ષઃસ્થળમાં વિંધ્યો. તે બાણ તેના કવચને તથા શરીરને ભેદી રૂધિરથી વ્યાપ્ત પુંખપત્ર સહિત પૃથ્વીપર પડી તેમાં પેસી ગયું. વળી પરમાસ્ત્ર જાણનાર કૃતવર્માએ ઘણાંક બાણેકરી એનાં બાણ તથા ધનુષને કાપી તીક્ષ્ણ કરેલાં દશ બાણેકરી સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિને સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિંધ્યો. એવી રીતે પોતાનું ધનુષ વિખરાયુ ત્યારે શક્તિમાનમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ શક્તિએકરી કૃતવર્માના દક્ષિણ બાહુને હણી બીજું અત્યંત દઢ ધનુષ લેઇ પરિપૂર્ણ ખેંચી જલદી હજારો બાણ નાંખી ચોતરફથી રથ સહિત કૃતવર્માને વિંટી લીધો. એ રીતે બાણ સમુદાયથી તેને ઢાંકી સાત્યકિએ ભલ્લ નામના બાણથી એના સારથિનું મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. તે સમયે હાર્દિક્ય એવો કૃતવર્માનો હણાયેલ સારથિ મોટા રથ ઉપરથી નીચે પડયો. તે વખતે સારથિ વગરના તેના રથના ઘોડા અત્યંત ભાગવા લાગ્યા. ત્યારે ભોજ એવો સંભ્રાંત થયેલો શૂરવીર કૃતવર્મા પોતે ઘોડાઓને પકડી હાથમાં ધનુષ લેઇ સૈન્યના મધ્યમાં ઉભો રહ્યો. એ રીતે બે ઘડી ઘોડાઓની આશ્વાસના કરી ભય રહિત થઇ શત્રુઓને મોટો ભય ઉત્પન્ન કરતો કૃતવર્મા ઘોડાઓને હાંકવા લાગ્યો. યુયુધાન એવો સાત્યકિ તેનો ત્યાગ કરી તેના સૈન્યમાંથી જલદી કાંબોજની મોટી સેના પ્રત્યે ગયો. કૃતવર્મા ભીમસેન સામે ગયો. ત્યાં શૂરવીર એવા ઘણા મહારથિઓએ રૂંધેલો સત્ય પરાક્રમવાળો સાત્યકિ આગળ જઇ શક્યો નહીં. તેટલામાં સાવધ દ્રોણાચાર્ય સેનાને ઘટને સ્થાનકે લેઇ આવી ભોજવિષે તેનો ભાર નાંખી યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી સાત્યકિ સામે દોડયા. તે રીતે સાત્યકિની પાછળ દોડતા તેમને જોઇ પાંડવ તરફના મુખ્ય યોદ્ધાઓ અત્યંત પ્રસન્નતાથી તેમને વારવા લાગ્યા. અને વીર એવા કૃતવર્માએ વારણ કરેલા ભીમસેનાદિક પંચાલો પણ રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને પ્રાપ્ત થઇ ઉત્સાહ રહિત થયા. કંઇક ખેદયુક્ત છે ચિત્ત જેમનું એવા યત્ન કરતા તે સર્વને ચોતરફથી બાણના ઓઘેકરી કૃતવર્માએ ગ્લાનિયુક્ત છે વાહન જેમનાં એવા કર્યા. એ રીતે ભોજે નિગ્રહ કરેલા પોતાના સૈન્યને વધારવા માગતો શૂરવીર પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ મોટા યશની પ્રાર્થના કરતા સંગ્રામમાં ઉભા રહ્યા.

निगृहीतास्तु भोजेन भोजानीकेप्सवारणे ।
अतिष्ठन्नार्यवद्वीराः प्रार्थयंतो महद्यशः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे गुर्जरभाषायां त्रयोदशाधिकसततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

અધ્યાય ૧૧૪ મો. હતાશ ધૃતરાષ્ટ્રની ચિંતા.

धृतराष्ट्र उवाच—एवं बहुगुणं सैन्य मेवंप्रविचितं बलं।
व्यूढमेवं यथान्यायमेवं बहु च संजय ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! એ રીતે ઘણા ગુણવાળું તથા ઘણાક બળવાળું ન્યાય પ્રમાણે વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલું, ઘણુંક, હંમેશ પૂજેલું, આપણે વિષે અનુરક્ત, વૃદ્ધિ પામેલું, અનુપમ છે સ્થિતિ જેની, પૂર્વે દીઠું છે પરાક્રમ જેનું તેમ અતિવૃદ્ધ તથા અતિબાળક નહિ અને અતિ કૃશ કે અતિ સ્થૂળ પણ નહિ, મનોહર વૃત્તવાળું, અસાર, શૂન્ય, વ્યથા રહિત, ગ્રહણ કરેલા કવચથી ઢંકાયલું, ઘણાંક શસ્ત્રરૂપ સામગ્રીવાળું, શસ્ત્ર ગ્રહણ કરવાની ઘણીક વિદ્યા વિષે પરિનિષ્ઠિત, આરોહણ કરવું, ઉતરવું, સારી રીતે જવું, કુદીને જવું, પ્રયાણ કરવું તથા નાસી જવામાં ચતુર, હસ્તિ અશ્વ તથા રથ ઉપર બેસવામાં પસાર થયેલું, ન્યાય પ્રમાણે પરીક્ષા કરી પગાર ઠરાવી સંપાદન કરેલું, સલાહમાત્રથી પૂર્વે કરેલા ઉપકારથી તથા સંબંધ નિમિત્તથી બોલાવેલું નહિ, બળાત્કારથી ગ્રહણ કરેલું નહિ, કુલિન એવા આર્યજને કરી સંયુક્ત હૃષ્ટપુષ્ટ, વિચાર કરી કામ કરનાર, માન આપેલું, યશસ્વી, મનસ્વી, પુણ્ય છે કર્મ જેમનાં એવા લોકપાલ સરખા મુખ્ય ઉત્તમ સચિવોએ પાલન કરેલું, અમારૂં પ્રિય કરવા ઇચ્છતા ઘણાક રાજાઓએ રક્ષણ કરેલું, નદીઓએ કરી ચોતરફથી જેમ મહોદધિ પૂર્ણ હોય તેમ અમને અનુસરનાર, સૈન્ય સહિત રાજાઓથી પરિપૂર્ણ, પક્ષ વગરના પક્ષિ સરખા રથ તથા અશ્વેકરી વિંટાયલું તથા ભેદાયલાં છે કુંભસ્થળ જેમનાં એવા હસ્તિઓએ કરી વિંટાયલું મોટું મારૂં સૈન્ય જે હણાય છે તેનું ભાગ્ય વિના બીજું શું કહીએ? યોદ્ધારૂપી છે અક્ષય જળ જેમાં, ભયંકર વાહનરૂપી તરંગવાળા, ગોફણ, ખડ્ગ, ગદા, શક્તિ તથા પ્રાસરૂપી મત્સ્યે કરી આકુલ, ધ્વજ તથા ભૂષણરૂપી રત્ન તથા પાષાણે કરી ઢંકાઇ ગયેલ, દોડતા વાહનરૂપી વાયુવેગે કંપાવેલ, દ્રોણરૂપી છે ગંભીર પાતાળ જેનું, કૃતવર્મારૂપી મોટા હૃદયવાળા, જલસંધરૂપી છે મોટો ગ્રાહ જેમાં, કર્ણરૂપી ચંદ્ર વૃદ્ધિ પામેલ, મારા સૈન્યરૂપી સમુદ્રને વેગથી ભેદી એક રથે કરી અર્જુન તથા સાત્યકિ ગયા; માટે સૈન્યના શેષને હવે હું જોતો નથી. અતિક્રમણ કરી ગયેલા વેગવાન તે બેઉને જોઇ તેમજ ગાંડીવમાં સાંધેલા બાણ ગોચર રહેલા સિંધુરાજને જોઇ કાળે પ્રેરેલા કૌરવ અતિ ભયંકર વખતમાં શું કૃત્ય કરે વા કેમ તેમને પ્રાપ્ત થાય? માટે હે તાત! હવે કૌરવોને તો હું મૃત્યુએ ગળેલા માનું છું. તેમ સંગ્રામમાં કૌરવોનું તેવું પરાક્રમ પણ દેખાતું નથી. હે સંજય! ક્ષત વગરના શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન આપણી સેનામાં પેઠા તથાપિ તેમને વારનાર કોઇ આપણામાં હતાજ નહિ. હે સંજય! ઘણાક મહારથિ યોદ્ધાઓ પરીક્ષા કરી પગાર ઠરાવી આપણે ગ્રહણ કર્યા છે, કેટલાક પ્રિય ભાષણ કરી ગ્રહણ કર્યા છે, સત્કાર કર્યા વગરના કોઈ પણ યોદ્ધાઓ મારા સૈન્યમાં છે નહિ તેમ સર્વને પોતપોતાના કામ પ્રમાણે પગાર આપીએ છીએ. તેમ હે સંજય! મારા સૈન્યમાં યુદ્ધ ન કરે એવો પણ કોઇ નથી. પછી થોડા પગારવાળા, તથા ફોગટ આવેલાને પણ દાન, માન તથા આસને કરી મારા પુત્ર, બાંધવ તથા જ્ઞાતિલા સત્કાર કરે છે. તેમને પ્રાપ્ત થતાંજ સાત્યકિએ મર્દન કર્યા તથા અર્જુને જીતી લીધા માટે તેનું કારણ ભાગ્ય વિના બીજું શું? ભાગ્યજ. સંગ્રામમાં જેની રક્ષા કરાય છે તથા હે સંજય! જેઓ રક્ષણ

કરનાર છે, તે પ્રકાશ કરનાર અગ્નિ સૂર્યના સાધારણ એકજ માર્ગ છે. સંગ્રામમાં કેશવની આગળ ઉભેલા અર્જુનને દેખી અત્યંત મૂઢ એવા મારા પુત્રે શું કર્યું ? નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા સાત્યકિને દેખી મારા પુત્ર દુર્યોધને વખતને લગતો શું વિચાર કર્યો ? સર્વ શસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર, રથિમાં શ્રેષ્ઠ, સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઇ મારા સૈનિકો યુદ્ધમાં શું વિચાર કરતા હતા ? અર્જુન વાસ્તે ઉભેલા દાશાર્હ એવા શ્રીકૃષ્ણને જોઇ તેમજ શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને જોઈ મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ માનું છું. અર્જુને તથા સાત્યકિએ અતિક્રમણ કરેલી સેનાને તથા પલાયન કરતા કૌરવોને જોઇ મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ હું માનું છું. તેમજ શત્રુને જીતવામાં નિરૂત્સાહ, પલાયન કરવાનો છે ઉત્સાહ જેમને એવા દોડતા રથિઓને સાત્વત, તથા અર્જુને શૂન્ય કરેલા રથમાં બેસવાનાં સ્થાનક તથા હણાયેલા યોદ્ધાઓને, જતા રહ્યા છે અશ્વ, હસ્તિ તથા રથ જેમના એવા સંગ્રામમાં વ્યગ્રતાથી દોડતા સેંકડો શૂરવીરોને અને અર્જુનના બાણથી હણાવાને લીધે ચોતરફ દોડતા મોટા હસ્તિઓને તથા પડેલા અને પડતા બીજા હસ્તિઓને, સાત્યકિ તથા અર્જુને સ્વાર વગરના કરેલા અશ્વ, તથા વિરથ કરેલા નરને તેમજ રણસંગ્રામમાં સાત્યકિ તથા અર્જુને હણેલા તે તે સ્થાનકે દોડતા અશ્વ સમુદાયને, સંગ્રામમાં ચોતતરફ દોડતા પાયદળ સમૂહને, ક્ષણમાત્રમાં દ્રોણ સૈન્યને અતિક્રમણ કરી ગયેલા, પરાજય પામેલા નહિ એવા શૂરવીર તે બેઉને જોઈ મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે. એમ હું માનું છું. હે તાત ! સાત્વત સહિત મારા સૈન્ય પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા અચ્યુત એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને સાંભળી હું અત્યંત સંમૂઢ થઇ ગયો છું. માટે હે સંજય ! શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠરથિ એવા તેણે સેનામાં પ્રવિષ્ટ થઇ ભોજ સૈન્યને અતિક્રમણ કર્યું. તે વખતે કૌરવોએ શું કર્યું ? હે સંજય ! તેમજ દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં પાંડવને નિગ્રહ કર્યા તે સમયે કેવી રીતે યુદ્ધ થયું ? તે તું મને કહે. હે સંજય ! અર્જુનના જયને ઇચ્છતા બાંધ્યું છે વૈર જેમણે એવા પંચાલોએ બળવાન શ્રેષ્ઠ, અસ્ત્ર શીખેલા, યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા મોટા મનવાળા દ્રોણાચાર્યને સંગ્રામમાં કેમ વિંધ્યા ? અને દૃઢ છે વૈર જેનું એવા મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ શું કર્યું ? તેમજ સિંધુરાજાના વધ વાસ્તે અર્જુને શું કર્યું ? હે સંજય ! તું કુશળ છે વાસ્તે એ સર્વ વૃત્તાંત મને કહે.

સંજય કહે છે—હે ભરતર્ષભ ! હે વીર ! પોતાના અપરાધથી થયેલાં દુઃખને પ્રાપ્ત થઇ પ્રાકૃત માણસની પેઠે તમો શોચ કરવા યોગ્ય નથી. હે રાજન્ ! પૂર્વે આપ્ત તથા સુહૃદ્ એવા વિદુરાદિક તમને કહેતા હતા કે પાંડવોને તમે ત્યાગ કરો માં. પણ તે વખતે તે કહેવું તમે સાંભળ્યું નહિં, માટે જગતમાં પોતાના હિતેચ્છુક એવા સંબંધીઓનાં વચન જે સાંભળે નહિ તે મોટા દુઃખને પ્રાપ્ત થઇ પછી તમારી પેઠે શોચ કરે. હે રાજન્ ! પૂર્વે દાશાર્હ એવા ભગવાને શાંતિ વાસ્તે તમારી પાસે માગણી કરી તથાપિ મોટા યશવાળા શ્રીકૃષ્ણની પણ તે

લોકનો નિર્ણય જાણી સાવધાન થઇ દેવાસુરયુદ્ધની જેને ઉપમા અપાય એવું ઘોર યુદ્ધ જે રીતે પ્રવર્તમાન થયું તે રીતે હું તમોને કહું તે સાંભળો. સત્ય પરાક્રમવાળો સાત્યકિ તમારા સૈન્યમાં પેઠો તે સમયે ભીમસેનાદિક પાંડવો તમારી સેના પ્રત્યે આવવા લાગ્યા. ક્રોધાક્રાંત છે રૂપ જેમનું એવા પાછળ ચાલનાર સહિત આવતા તે પાંડવોને તે જ વખતે એકલા મહારથિ કૃતવર્માએ, જેમ વૃદ્ધિ પામેલા સલિલ સમુદ્રને કિનારો વારે તેમ વારી રાખ્યા. તે સમયે આશ્ચર્યરૂપ એવા કૃતવર્માના પરાક્રમને અમે જોતા હતા જે સંગ્રામમાં એકઠા મળેલા પાંડવો એને અતિક્રમણ કરી શકયા નહિ. તેટલામાં મહાબાહુ ભીમસેને તો ત્રણ બાણેકરી કૃતવર્માને વિંધી પાંડવોને હર્ષ કરતાં પોતાનો શંખ વગાડયો. પછી સહદેવે વીસથી, ધર્મરાજે પાંચથી, નકુળે સોથી, દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોએ તોતેરથી, ઘટોત્કચે સાતથી તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ત્રણથી કૃતવર્માને વિંધ્યો. તેમજ વિરાટે પાંચથી અને યાજ્ઞસેની એવા શિખંડિએ પણ પાંચ બાણથી એને વિંધી વળી હસતો હોય નહિ તેની પેઠે વીસ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. હે રાજન્! કૃતવર્માએ ચોતરફથી તે મહારથિઓને એક એકને પાંચ બાણથી વિંધી, સાત બાણથી ભીમસેનને વિંધી રથમાંથી એનુ ધનુષ તથા ધ્વજ પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યો. વળી કપાઇ ગયેલા ધનુષવાળા એને ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિ તેણે તીક્ષ્ણ કરેલાં સિત્તેર બાણથી જલદી વૃક્ષઃસ્થળમાં વિંધ્યો. કૃતવર્માના ઉત્તમ બાણથી અત્યંત વિંધાયલો બળવાન તે, પૃથ્વી કંપવાથી જેમ પર્વત ચલાયમાન થાય તેમ રથના મધ્યમાં ચલાયમાન થયો. તે રીતે પીડિત થયેલા ભીમસેનને જોઇ ધર્મરાજ છે મુખ્ય જેમાં એવા પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ રથસમુદાયથી કોટો કરી પ્રસન્નતાથી ભીમસેનની રક્ષા વાસ્તે બાણેકરી સંગ્રામમાં તેને પીડવા લાગ્યા. તેટલામાં તો મહા બળવાન, ભીમસેને સંજ્ઞા પામી સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમય શક્તિ ગ્રહણ કરી પોતાના રથ ઉપરથી કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે ફેંકી. ભીમસેનના હાથથી મૂકાયલી છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખી, અત્યંત દારૂણ શક્તિ તે કૃતવર્મા સામે જવા લાગી. પોતા સામે આવતી પ્રલય સમયના અગ્નિ સરખી કાંતિવાળી તેને કૃતવર્માએ બે બાણથી બે પ્રકારે હણી સુવર્ણથી શોભિતી કપાઈ ગયેલી તે શક્તિ દિશાઓને શોભાવતી આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા મોટા ઉંબાડિયાંની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડી. એ રીતે હણાયલી શક્તિને જોઇ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેને મોટા શબ્દવાળું, વેગવાન, બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી કૃતવર્માને વારી રાખી, હે રાજન્! તમારા ખરાબ વિચારથી ભયંકર બળવાળા ભીમસેને પાંચ બાણેકરી એને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિંધ્યો. હે મારિષ! ભીમસેને ક્ષતયુક્ત કર્યું છે સર્વ અંગ જેનું એવો કૃતવર્મા, રણાંગણ વિષે જેવું પ્રફુલ્લિત થયેલું લાલ પલાશ-ખાખરાનું વૃક્ષ શોભે તેમ શોભતો હતો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મોટા ધનુષવાળા કૃતવર્માએ જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ત્રણ બાણેકરી ભીમસેનને હણી ત્રણ ત્રણ બાણેકરી યત્ન કરતા તે સર્વ મહારથિઓને પણ વિંધ્યા. તેઓએ પણ સાત સાત બાણેકરી તેને વિંધ્યો. વળી ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિ કૃતવર્માએ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી શિખંડિનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. ધનુષ કપાવાથી ક્રોધાયમાન થયેલા શિખંડિએ પ્રકાશમાન ઢાલ તથા ખડ્ગ ગ્રહણ કરી સુવર્ણથી શોભિતી ઢાલ ફેરવી તે ખડ્ગ કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે નાંખ્યું. હે રાજન્! તે મોટું ખડ્ગ તેનું બાણ સહિત ધનુષ કાપી આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા તેજની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડયું, એટલામાં તો મહારથિ પાંડવોએ ઉતાવળા થતા કૃતવર્માને બાણેકરી અત્યંત વિંધ્યો. પારકા શૂરવીરને હણનાર કૃતવર્માએ વિખરાએલા તે મોટા ધનુષનો ત્યાગ કરી બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી

કરનાર છે, તે રક્ષણ કરનાર સહિત રક્ષ્યનો સાધારણ એકજ માર્ગ છે. સંગ્રામમાં સૈંધવની આગળ ઉભેલા અર્જુનને જોઇ અત્યંત મૂઢ એવા મારા પુત્રે શું કર્યું ? નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા સાત્યકિને જોઇ મારા પુત્ર દુર્યોધને વખતને લગનો શું વિચાર કર્યો ? સર્વ શસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર, રથિમાં શ્રેષ્ઠ, સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઇ મારા સૈનિકો યુદ્ધમાં શું વિચાર કરતા હતા ? અર્જુન વાસ્તે ઉભેલા દાશાર્હ એવા શ્રીકૃષ્ણને જોઇ તેમજ શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને જોઈ મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ માનું છું. અર્જુને તથા સાત્યકિએ અતિક્રમણ કરેલી સેનાને તથા પલાયન કરતા કૌરવોને જોઇ મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ હું માનું છું. તેમજ શત્રુને જીતવામાં નિરૂત્સાહ, પલાયન કરવાનો છે ઉત્સાહ જેમને એવા દોડતા રથિઓને સાત્વત, તથા અર્જુને શૂન્ય કરેલા રથમાં બેસવાનાં સ્થાનક તથા હણાયેલા યોદ્ધાઓને, જતા રહ્યા છે અશ્વ, હસ્તિ તથા રથ જેમના એવા સંગ્રામમાં વ્યગ્રતાથી દોડતા સેંકડો શૂરવીરોને અને અર્જુનના બાણથી હણાવાને લીધે ચોતરફ દોડતા મોટા હસ્તિઓને તથા પડેલા અને પડતા બીજા હસ્તિઓને, સાત્યકિ તથા અર્જુને સ્વાર વગરના કરેલા અશ્વ, તથા વિરથ કરેલા નરને તેમજ રણસંગ્રામમાં સાત્યકિ તથા અર્જુને હણેલા તે તે સ્થાનકે દોડતા અશ્વ સમુદાયને, સંગ્રામમાં ચોતરફ દોડતા પાયદળ સમૂહને, ક્ષણમાત્રમાં દ્રોણ સૈન્યને અતિક્રમણ કરી ગયેલા, પરાજય પામેલા નહિ એવા શૂરવીર તે બેઉને જોઈ મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ હું માનું છું. હે તાત ! સાત્વત સહિત મારા સૈન્ય પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા અચ્યુત એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને સાંભળી હું અત્યંત સંમૂઢ થઇ ગયો છું. માટે હે સંજય ! શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠરથિ એવા તેણે સેનામાં પ્રવિષ્ટ થઇ ભોજ સૈન્યને અતિક્રમણ કર્યું. તે વખતે કૌરવોએ શું કર્યું ? હે સંજય ! તેમજ દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં પાંડવને નિગ્રહ કર્યા તે સમયે કેવી રીતે યુદ્ધ થયું ? તે તું મને કહે. હે સંજય ! અર્જુનના જયને ઇચ્છતા બાંધ્યું છે વૈર જેમણે એવા પંચાલોએ બળવાન શ્રેષ્ઠ, અસ્ત્ર શીખેલા, યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા મોટા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્યને સંગ્રામમાં કેમ વિંધ્યા ? અને દૃઢ છે વૈર જેનું એવા મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ શું કર્યું ? તેમજ સિંધુરાજાના વધ વાસ્તે અર્જુને શું કર્યું ? હે સંજય ! તું કુશળ છે વાસ્તે એ સર્વ વૃત્તાંત મને કહે.

સંજય કહે છે—હે ભરતર્ષભ ! હે વીર ! પોતાના અપરાધથી થયેલાં દુઃખને પ્રાપ્ત થઇ પ્રાકૃત માણસની પેઠે તમો શોચ કરવા યોગ્ય નથી. હે રાજન્ ! પૂર્વે પ્રાજ્ઞ તથા સુહૃદ્ એવા વિદુરાદિક તમને કહેતા હતા કે પાંડવોને તમે ત્યાગ કરો માં. પણ તે વખતે તે કહેવું તમે સાંભળ્યું નહિં, માટે જગતમાં પોતાના હિતેચ્છુક એવા સંબંધીઓનાં વચન જે સાંભળે નહિ તે મોટા દુઃખને પ્રાપ્ત થઇ પછી તમારી પેઠે શોચ કરે. હે રાજન્ ! પૂર્વે દાશાર્હ એવા ભગવાને શાંતિ વાસ્તે તમારી પાસે માગણી કરી તથાપિ મોટા યશવાળા શ્રીકૃષ્ણની પણ તે યાચના તમે ગણકારી નહિ. ત્યાર પછી તમારી નિર્ગુણતા, પુત્રવિષે પક્ષપાત, ધર્મ વિષે અનિશ્ચય, પાંડવોવિષે મત્સર તથા કપટરૂપ તમારો અભિપ્રાય તથા ઘણાક આર્ત એવા પ્રલાપને જાણી સર્વ લોકના તત્વને જાણનાર, સર્વ લોકના ઇશ્વર સમર્થ વાસુદેવે કૌરવોનું પરસ્પર મોટું યુદ્ધ કરાવ્યું; માટે હે માનદ ! તમારા પોતાના અપરાધથી તમને અત્યંત મોટો એવો ક્ષય પ્રાપ્ત થયો છે વાસ્તે આ દોષ દુર્યોધન વિષે મૂકવો તમો યોગ્ય નથી. હે ભારત ! આદિ, મધ્ય તથા અંતમાં પણ તમારૂં સુકૃત કંઇ પણ દેખાતું નથી તેથી પરાજયનું મૂળ તમેજ છો.

લોકનો નિર્ણય જાણી સાવધાન થઇ દેવાસુર યુદ્ધની જેને ઉપમા અપાય એવું ઘોર યુદ્ધ જે રીતે પ્રવર્તમાન થયું તે રીતે હું તમોને કહું તે સાંભળો. સત્ય પરાક્રમવાળો સાત્યકિ તમારા સૈન્યમાં પેઠો તે સમયે ભીમસેનાદિક પાંડવો તમારી સેના પ્રત્યે આવવા લાગ્યા. ક્રોધાક્રાંત છે રૂપ જેમનું એવા પાછળ ચાલનાર સહિત આવતા તે પાંડવોને તે જ વખતે એકલા મહારથિ કૃતવર્માએ, જેમ વૃદ્ધિ પામેલા સલિલ સમુદ્રને કિનારો વારે તેમ વારી રાખ્યા. તે સમયે આશ્ચર્યરૂપ એવા કૃતવર્માના પરાક્રમને અમે જોતા હતા જે સંગ્રામમાં એકઠા મળેલા પાંડવો એને અતિક્રમણ કરી શક્યા નહિ. તેટલામાં મહાબાહુ ભીમસેને તો ત્રણ બાણેકરી કૃતવર્માને વિંધી પાંડવોને હર્ષ કરતાં પોતાનો શંખ વગાડયો. પછી સહદેવે વીસથી, ધર્મરાજે પાંચથી, નકુળે સોથી, દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોએ તોતેરથી, ઘટોત્કચે સાતથી તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ત્રણથી કૃતવર્માને વિંધ્યો. તેમજ વિરાટે પાંચથી અને યાજ્ઞસેની એવા શિખંડિએ પણ પાંચ બાણથી એને વિંધી વળી હસતો હોય નહિ તેની પેઠે વીસ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. હે રાજન્! કૃતવર્માએ ચોતરફથી તે મહારથિઓને એક એકને પાંચ બાણથી વિંધી, સાત બાણથી ભીમસેનને વિંધી રથમાંથી એનું ધનુષ તથા ધ્વજ પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યો. વળી કપાઇ ગયેલા ધનુષવાળા એને ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિ તેણે તીક્ષ્ણ કરેલાં સિત્તેર બાણથી જલદી વક્ષઃસ્થળમાં વિંધ્યો. કૃતવર્માના ઉત્તમ બાણથી અત્યંત વિંધાયલો બળવાન તે, પૃથ્વી કંપવાથી જેમ પર્વત ચલાયમાન થાય તેમ રથના મધ્યમાં ચલાયમાન થયો. તે રીતે પીડિત થયેલા ભીમસેનને જોઇ ધર્મરાજ છે મુખ્ય જેમાં એવા પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ રથ સમુદાયથી કોકો કરી પ્રસન્નતાથી ભીમસેનની રક્ષા વાસ્તે બાણેકરી સંગ્રામમાં તેને પીડવા લાગ્યા. તેટલામાં તો મહા બળવાન, ભીમસેને સંજ્ઞા પામી સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમય શક્તિ ગ્રહણ કરી પોતાના રથ ઉપરથી કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે ફેંકી. ભીમસેનના હાથથી મૂકાયલી છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખી, અત્યંત દારૂણ શક્તિ તે કૃતવર્મા સામે જવા લાગી. પોતા સામે આવતી પ્રલય સમયના અગ્નિ સરખી કાંતિવાળી તેને કૃતવર્માએ બે બાણથી બે પ્રકારે હણી. સુવર્ણથી શોભિતી કપાઇ ગયેલી તે શક્તિ દિશાઓને શોભાવતી આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા મોટા ઉંબાડિયાંની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડી. એ રીતે હણાયલી શક્તિને જોઇ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેને મોટા શબ્દવાળું, વેગવાન, બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી કૃતવર્માને વારી રાખી, હે રાજન્! તમારા ખરાબ વિચારથી ભયંકર બળવાળા ભીમસેને પાંચ બાણેકરી એને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિંધ્યો. હે મારિષ! ભીમસેને ક્ષતયુક્ત કર્યું છે સર્વ અંગ જેનું એવો કૃતવર્મા, રણાંગણ વિષે જેવું પ્રફુલ્લિત થયેલું લાલ પલાશ–ખાખરાનું વૃક્ષ શોભે તેમ શોભતો હતો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મોટા ધનુષવાળા કૃતવર્માએ જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ત્રણ બાણેકરી ભીમસેનને હણી ત્રણ ત્રણ બાણેકરી યત્ન કરતા તે સર્વ મહારથિઓને પણ વિંધ્યા. તેઓએ પણ સાત સાત બાણેકરી તેને વિંધ્યો. વળી ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિ કૃતવર્માએ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી શિખંડિનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. ધનુષ કપાવાથી ક્રોધાયમાન થયેલા શિખંડિએ પ્રકાશમાન ઢાલ તથા ખડ્ગ ગ્રહણ કરી સુવર્ણથી શોભિતી ઢાલ ફેરવી તે ખડ્ગ કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે નાંખ્યું. હે રાજન્! તે મોટું ખડ્ગ તેનું બાણ સહિત ધનુષ કાપી આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા તેજની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડયું, એટલામાં તો મહારથિ પાંડવોએ ઉતાવળા થતા કૃતવર્માને બાણેકરી અત્યંત વિંધ્યો. પારકા શૂરવીરને હણનાર કૃતવર્માએ વિખરાએલા તે મોટા ધનુષનો ત્યાગ કરી બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી

ત્રણ ત્રણ બાણેકરી પાંડવોને વિંધી પંદર બાણેકરી શિખંડિને વિંધ્યો. મોટા યશવાળા શિખંડિએ પણ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી કૂર્મનખ નામના બાણેકરી તત્કાળ કૃતવર્માને વારી રાખ્યો, હે રાજન્! તેથી ક્રોધાયમાન થયેલો શૂરવીર કૃતવર્મા પોતાનું બળ દેખાડતો મહાત્મા ભીષ્મના મૃત્યુના હેતુ એવા શિખંડિ સામે વેગેકરી સિંહ જેમ હસ્તિ સામે દોડે તેમ દોડયો. શત્રુને દમન કરનાર, પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા, દિગ્ગજરૂપ તે બેઉ, બાણના સમુદાયે કરી એક બીજાને વિંધતા હતા. શ્રેષ્ઠ ધનુષને હલાવતા, તેમાં બાણ સાંધતા, બે સૂર્ય જેમ કિરણોને વિસ્તારે તેમ હજારો બાણ નાંખતા, પરસ્પર તીક્ષ્ણ બાણેકરી તપાવતા, પ્રલય સમય સરખા, શૂરવીર, મહારથિ તે બેઉ બે સૂર્ય શોભે તેવા શોભતા હતા. તેટલામાં કૃતવર્માએ મહારથિ શિખંડિને તોતેર બાણથી વિંધી વળી સાતથી વિંધ્યો. અત્યંત વિંધાવાથી વ્યથા પામેલો મૂર્ચ્છિત એવો તે, બાણ સહિત ધનુષનો ત્યાગ કરી રથમાં બેસી ગયો. હે પુરૂષર્ષભ! સંગ્રામમાં ખેદ પામેલા તેને જોઇ તમારી તરફના યોદ્ધાઓ કૃતવર્માની પ્રશંસા સાથે વસ્ત્ર હલાવવા લાગ્યા. તે વખતે કૃતવર્માના બાણથી મહારથિ શિખંડિને પીડિત થયેલો જાણી તેનો સારથિ જલદી તેને સંગ્રામમાંથી બાજુએ લેઇ ગયો. એ રીતે રથમાં બેસવાને ઠેકાણે મૂર્ચ્છિત થયેલા તેને જોઇ પાંડવોએ રથેકરી જલદી કૃતવર્માને વિંટી લીધો. તે ઠેકાણે મહારથિ કૃતવર્માએ પરમ આશ્ચર્યરૂપ કર્મ કર્યું જે એકલે પોને પાછળા ચાલનાર સહિત પાંડવોને ધારી રાખ્યા. એવી રીતે મહારથિ કૃતવર્માએ પાંડવોને જીતી પછી ચેદી. પંચાલ, સૃંજય તથા મહા પરાક્રમી કેકયને પણ જીત્યા. એ રીતે સંગ્રામમાં કૃતવર્માએ હણવા માંડેલા ચોતરફ દોડતા પાંડવ ધૈર્યને પામતા ન હતા. હાર્દિક્ય એવો કૃતવર્મા યુદ્ધ વિષે ભીમસેનાદિક પાંડવોને જીતી ધૂમ્ર રહિત અગ્નિની પેઠે સંગ્રામમાં ઉભો હતો તે સમયે હાર્દિકે નસાડેલા બાણ વૃષ્ટિથી પીડાયલા મહારથિ તેઓ વિમુખ થઇ ઉભા હતા

> ते द्राव्यमाणाः समरे हार्दिक्येन महारथाः ।
> विमुखाः समपद्यंत शरवृष्टिभिरार्दिताः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे कृतवर्मपराक्रमे गुर्जरभाषायां चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

અધ્યાય ૧૧૫ મો. જલસંધ વધ.

संजय उवाच—श्रृणुष्वैकमना राजन् यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
द्राव्यमाणे वले तस्मिन् हार्दिक्येन महात्मना ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્! મને જે તમો પૂછો છો તે એકાગ્ર મને કરી શ્રવણ કરો. મહાત્મા હાર્દિક્યે તથા પ્રહૃષ્ટ થયેલા તમારી તરફના બીજા યોદ્ધાઓએ તે સૈન્યને નસાડયું ત્યારે લજ્જાએ કરી તે નમ્ર થયું. તે સમયે અગાધ જળ વિષે રહેલા કિનારાને ઇચ્છતા પાંડવોને દ્વીપરૂપ જે થયો તે હું કહું છું. મહા સંગ્રામમાં તમારાઓનો ભયંકર શબ્દ સાંભળી હે રાજન્! ક્રોધ તથા અમર્ષ યુક્ત શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ કૃતવર્મા સામે આવી

પોતાના સારથિને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે હે સૂત ! મારો ઉત્તમ રથ હાર્દિક્યની સન્મુખ લઇ જા. હે સૂત ! ક્રોધિત થયેલો કૃતવર્મા પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરે છે વાસ્તે એને જીતી પાછો વિજય પ્રત્યે જઇશ. હે મહામતે ! એવાં તેનાં વચન સાંભળી તેનો સૂત નિમિષ માત્રમાં કૃતવર્મા સામે ગયો. તે વખતે અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલા હાર્દિક્ય એવા કૃતવર્માએ તીક્ષ્ણ બાણેકરી સાત્યકિને વિંધ્યો તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ કૃતવર્મા ઉપર તીક્ષ્ણ એવું ભલ્લ બાણ નાંખી બીજાં ચાર બાણ નાંખ્યા. તે ચાર બાણથી તેના ચાર ઘોડાઓ અને તે ભલ્લ બાણથી તેનું ધનુષ કપાયું, તેટલામાં સત્ય પરાક્રમવાળો સાત્યકિ તીક્ષ્ણ બાણેકરી એના પૃષ્ટરક્ષક તથા સારથિને વિંધી તેને વિરથ કરી સન્નત પર્વવાળાં બાણેકરી એની સેનાને પીડવા લાગ્યો. તે સમયે સાત્યકિના બાણથી પીડિત થયેલી તમારી સેના ભાગવા લાગી. એવી રીતે સંહૃષ્ટ થયેલા શૂરવીર સાત્યકિએ સંગ્રામમાં કૃતવર્માને પરાજય પમાડી પોતાના સારથિને કહ્યું કે ધીરેથી સંભ્રમ રહિત થઇ ઘોડાઓને ચલાવ. પછી રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિથી સંકુલ અને પાયદળ-જનથી સંપૂર્ણ એવા તમારા સૈન્યને જોઇ વળી સારથિ પ્રત્યે તેણે કહ્યું કે હે સૂત ! જે આ મેઘ સરખા દ્રોણસૈન્યની ડાબી બાજુ રૂકમ રથ છે મુખ્ય જેમાં એવું અત્યંત મોટું હસ્તિસૈન્ય દેખાય છે તેમાં રહેલા, મારી સન્મુખ ઉભેલા, પરાક્રમથી યુદ્ધ કરનાર, ત્રિગર્તોના રથિઓમાં ઉદાર, સુવર્ણથી શોભિતી ધ્વજવાળા, સંગ્રામમાં દુઃખેકરી વારી શકાય નહિ એવા, દુર્યોધને આજ્ઞા આપેલા, મોટા ધનુષવાળા, શૂરવીર, મારે વાસ્તે ત્યાગ કર્યું છે જીવિત જેમણે એવા તે સર્વ રાજપુત્ર મારી સાથે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી ઉભેલા છે વાસ્તે હે સારથે ! એ સ્થાનકે જલદી ઘોડાઓને હાંકી મને લઇ ચાલ. કારણ કે દ્રોણાચાર્ય જોતાં એ ત્રિગર્તો સાથે હું યુદ્ધ કરીશ. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી તેના મતને અનુસરનાર સારથિ, સૂર્ય સરખા વર્ણવાળા, પ્રકાશમાન, પતાકાયુક્ત રથેકરી ધીરેધીરે તે તરફ જવા લાગ્યો. એ રીતે સારથિને વશ, શોભિતા, વાયુ સરખા વેગવાળા, કુંદ, ઇંદુ તથા રજત્ સરખી છે પ્રભા જેમની એવા તે ઉત્તમ અશ્વ સાત્યકિને વહન કરતા હતા. શંખ સરખા વર્ણવાળા અશ્વેકરી આવતા તેને હસ્ત લાઘવીથી વિંધનાર ત્રિગર્તના શૂરવીરોએ વિવિધ પ્રકારનાં તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતા હસ્તિસૈન્યે કરી ચોતરફથી વિંટી લીધો. તે સમયે સાત્વત એવા સાત્યકિએ વર્ષાઋતુમાં મોટો મેઘ જેમ પર્વત ઉપર જળધારા નાંખે તેમ તીક્ષ્ણ એવાં બાણ, હસ્તિસૈન્ય ઉપર નાંખ્યાં. વજ્ર સરખો છે સ્પર્શ જેનો એવા તે બાણેકરી હણાયલા હસ્તિઓ સંગ્રામને છોડી દેઇ ચોતરફ નાસવા લાગ્યા. સાત્વત સાત્યકિએ ક્ષુરપ્ર, અર્ધચંદ્ર, અંજલિક, ભલ્લ, વત્સદંત તથા તીવ્ર એવાં નારાચ નામનાં બાણેકરી વિદારણ કરેલા, વિખરાઇ ગયેલા દાંતવાળા, રૂધિરથી વ્યાપ્ત, ભેદાયાં છે મસ્તક તથા પીંડ જેમનાં, વિખરાઇ ગયા છે કર્ણ, મુખ તથા શુંડ જેમની, માવત તથા પતાકા રહિત, ભેદાયાં છે મર્મસ્થાન, ઘંટા તથા મોટા ધ્વજ જેમનાં, ઝુલ વગરના, મેઘ સરખા શબ્દવાળા મોટા હસ્તિઓ વિવિધ પ્રકારના શબ્દ કરતા, મુત્ર તથા પૂરીષનો ત્યાગ કરતા દિશાઓ પ્રત્યે ભાગતા હતા. કેટલાક તેટલામાંજ ભમતા હતા. તેમજ કેટલાક ગ્લાનિયુક્ત થઇ ત્યાંજ પડતા હતા. એ રીતે અગ્નિ તથા સૂર્ય સરખા બાણેકરી સાત્યકિએ પીડિત કરેલું હસ્તિસૈન્ય ચોતરફ ભાગતું હતું. તે રીતે એ સૈન્ય હણાયું તેને જોઇ સુવર્ણનાં છે બાજુબંધ જેને, સુવર્ણનું કવચ ધારણ કરેલા, પવિત્ર, શૂરવીર, મહા બળવાન, સાવધાન થયેલા જલસંધે, સાત્યકિના રથપ્રત્યે પોતાના હસ્તિને હંકાર્યો. હે મહારાજ ! કુંડળ, મુકુટ તથા ખડ્ગ ધારણ કરેલો, રક્તચંદનનો છે લેપ જેને, સુવર્ણમયી પ્રદિપ્ત માળા ધારણ કરેલો, કંઠ વિષે

ધ્વજ પાડી, તીક્ષ્ણ એવાં બીજાં ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી, ક્ષુરપ્ર નામના બાણુથી એના સારથિને પણ પાડી, વળી મર્મ ભેદનાર ઘણાંક બાણ મહારથિ કુરૂરાજ ઉપર પણ નાંખ્યાં. હે રાજન્ ! એવી રીતે સંગ્રામમાં સાત્યકિનાં ઉત્તમ બાણોએ હણેલો તમારો પુત્ર દુર્યોધન તત્કાળ સંગ્રામમાંથી નાસી જઇ ધનુષ ધરનાર ચિત્રસેનના રથમાં ચઢી બેઠો. તે સમયે આકાશમાં રાહુ જેમ ચંદ્રને ગળે તેમ સંગ્રામમાં સાત્યકિએ ગળેલા રાજાને જોઇ જગત બધું હાહાકાર કરવા લાગ્યું. તે શબ્દ સાંભળી શ્રેષ્ઠ ધનુષ હલાવતો અશ્વને પ્રેરણા કરનો 'આગળ જલદી જા,' એમ સારથિને તિરસ્કાર કરતો મહારથિ કૃતવર્મા જ્યાં મધુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સમર્થ સાત્યકિ હતો ત્યાં આવ્યો. મોઢું ફાડેલા કાળ સરખા આવતા તેને જોઇ હે મહારાજ ! સાત્યકિએ પોતાના સારથિને આવી રીતે કહ્યું કે, બાણ ધારણ કરેલો આ કૃતવર્મા જલદી રથેકરી આવે છે વાસ્તે સર્વ ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા એની સામે રથેકરી તું જા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી સારથિ તે જ વખતે વિધિથી રચેલા, અત્યંત વેગવાન, અશ્વવાળા રથેકરી ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભોજ પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયો. ત્યાર પછી અત્યંત સંક્રુદ્ધ થયેલા, પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉ વેગવાન બે વ્યાઘ્ર હોય તેની પેઠે એક બીજા સામે આવ્યા. તેટલામાં કૃતવર્માએ છવ્વીસ બાણ સાત્યકિ ઉપર નાંખી તીક્ષ્ણ એવાં પાંચ બાણથી સારથિને વિંધી, બીજાં ચાર બાણેકરી દમન કરેલા સૈંધવ એવા ચાર અશ્વને વિંધી, સુવર્ણથી શોભિતી ધ્વજાવાળા, સુવર્ણના બાજુબંધ તથા સુવર્ણનું કવચ પહેરેલા કૃતવર્માએ સુવર્ણના પૃષ્ટ ભાગવાળું મોટું ધનુષ ખેંચી, સુવર્ણના પુંખવાળાં બાણેકરી સાત્યકિને વારી રાખ્યો. અર્જુનને જોવા ઇચ્છતા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ પણ ઉતાવળથી કૃતવર્મા ઉપર એંશી બાણ નાંખ્યાં. એ રીતે બલવાન, શત્રુએ અત્યંત વિંધેલો. શત્રુને તપાવનાર, ક્રોધથી સહન થાય નહિ એવો કૃતવર્મા પૃથ્વી કંપવાથી જેમ પર્વત કંપે તેમ કંપાયમાન થયો.

... ...ત ऽध्यायः ॥ ११६ ॥

અધ્યાય ૧૧૭ મો. વિંદ અને અનુવિંદનો વધ.

संजय उवाच—काल्यमानेषु सैन्येषु शैनेयेन ततस्ततः ।
भारद्वाजः शरव्रातैर्महद्भिः समवाकिरत् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિએ તે તે સ્થાનકે સૈન્યોને નસાડયાં, ત્યારે દ્રોણાચાર્ય મોટા બાણના ઓઘ તેની ઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે વખતે દ્રોણ તથા સાત્યકિનો સર્વ સૈન્ય જોતાં બલિ તથા ઇન્દ્રના સરખો અત્યંત મોટો સંપ્રહાર થતો હતો. તેમાં દ્રોણાચાર્યે સર્વ લોહમય, વિચિત્ર પ્રકારના સર્પ સરખા આકારવાળાં ત્રણ બાણેકરી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને લલાટ વિષે વિંધ્યો. હે મહારાજ! દ્રોણે લલાટમાં અર્પણ કરેલાં તે ત્રણ બાણેકરી સાત્યકિ, ત્રણ શિખરવાળા પર્વત સરખો શોભતો હતો. એટલામાં વળી છિદ્ર જોનાર દ્રોણાચાર્યે ઇન્દ્રના વજ્ર સરખા શબ્દવાળાં બીજાં બાણ એની ઉપર નાંખ્યાં. પરમાસ્ત્ર જાણનાર દાશાર્હ એવા સાત્યકિએ દ્રોણના ધનુષમાંથી મૂકાયલાં આવતાં તે બાણોને સુંદર પુંખવાળાં બે બે બાણેકરી કાપી નાંખ્યાં. હે વિશાંપતે! દ્રોણે પણ એની તે લઘુતાનું હાસ્ય કરી તત્કાળ ત્રીસ બાણેકરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને વિંધી એની લાઘવતાથી વિશેષ લઘુતા દેખાડતાં વળી તીક્ષ્ણ એવાં પચાસ બાણ એની ઉપર નાંખ્યાં. હે રાજન્! રાફડામાંથી ક્રોધાયમાન થયેલા મોટા સર્પ જેમ આવે, તેમ દ્રોણના રથમાંથી સાત્યકિ ઉપર બાણ આવતાં હતાં. તેમજ સાત્યકિએ નાંખેલાં, રૂધિરનું પાન કરનાર, હજારો બાણ દ્રોણ રથપ્રત્યે સામાં જતાં હતાં. હે મારિષ! બ્રાહ્મણમાં મુખ્ય દ્રોણ તથા સાત્વત એવા સાત્યકિની લઘુતા જોતાં પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉને અમે સમાન જાણતા હતા. તેટલામાં અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ નતપર્વવાળાં નવ બાણેકરી દ્રોણને હણી બીજા તીક્ષ્ણ બાણથી એમના ધ્વજને હણી દ્રોણાચાર્ય જોતાં બીજાં સો બાણેકરી એના સારથિને પણ હણ્યો. એવું સાત્યકિનું લાઘવ જોઇ મહારથિ દ્રોણે સિત્તેર બાણથી એના સારથિને અને ત્રણ ત્રણ બાણથી ઘોડાઓને વિંધી, બીજા એકે કરી રથ ઉપર રહેલા માધવના ધ્વજને કાપી, સુવર્ણના પુંખવાળા બીજા ભલ્લ નામના બાણેકરી મહાત્મા માધવ એવા સાત્યકિનું ધનુષ પણ કાપી નાંખ્યું. ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિ સાત્યકિએ તે ધનુષ ત્યાગ કરી મોટી ગદા ગ્રહણ કરી તે દ્રોણ ઉપર નાંખી. પટ્ટ વસ્ત્ર બાંધેલી પોતા સામે આવતી તે લોહમયી ગદાને દ્રોણાચાર્યે વિચિત્ર પ્રકારનાં ઘણાંક બાણેકરી વારી રાખી. તે સમયે સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં ઘણાં બાણેકરી, શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને વિંધી મોટો સિંહનાદ કર્યો. તેને સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય સહન કરી શકયા નહિ; તેથી સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમયી શક્તિ ગ્રહણ કરી વેગથી તેણે સાત્યકિના રથ પ્રત્યે નાંખી. કાળ સરખી ઉગ્ર, દારૂણ શબ્દવાળી તે શક્તિ સાત્યકિને પ્રાપ્ત થયા વગર રથને ભેદી પૃથ્વીમાં પેસી ગઇ. હે ભરતર્ષભ! શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ પણ એના દક્ષિણ ભુજને પીડતાં બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. હે રાજન્! દ્રોણે પણ સંગ્રામમાં માધવ એવા સાત્યકિનું અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણેકરી મોટું ધનુષ કાપી રથ શક્તિએકરી એના સારથિને વિંધ્યો. એટલે કેતક પત્રાકાર મુખવાળી શક્તિએ કરી હણાયલો તેનો સારથિ રથમાં બેસવાના ઉપર પાસે બેસી મૂર્છિત થઇ બે ઘડી ખેદને પ્રાપ્ત થયો. હે રાજન્! ત્યાંસુધી અતિ માનુષ એવું સૂતનું કર્મ પણ મોતે કર્યું, અને ઘોડાઓની રાશ પકડી દ્રોણ સાથે યુદ્ધ પણ કર્યું. હે વિશાંપતે! પછી હૃષ્ટ છે રૂપ જેનું એવા

ધ્વજ પાડી, તીક્ષ્ણ એવાં બીજાં ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી, ક્ષુરપ્ર નામના બાણથી એના સારથિને પણ પાડી, વળી મર્મ ભેદનાર ઘણાંક બાણ મહારથિ કુરુરાજ ઉપર પણ નાંખ્યાં. હે રાજન્ ! એવી રીતે સંગ્રામમાં સાત્યકિનાં ઉત્તમ બાણોએ હણેલો તમારો પુત્ર દુર્યોધન તત્કાળ સંગ્રામમાંથી નાસી જઇ ધનુષ ધરનાર ચિત્રસેનના રથમાં ચઢી બેઠો. તે સમયે આકાશમાં રાહુ જેમ ચંદ્રને ગળે તેમ સંગ્રામમાં સાત્યકિએ ગળેલા રાજાને જોઇ જગત બધું હાહાકાર કરવા લાગ્યું. તે શબ્દ સાંભળી શ્રેષ્ઠ ધનુષ હલાવતો અશ્વને પ્રેરણા કરનો ' આગળ જલદી જા, ' એમ સારથિને તિરસ્કાર કરતો મહારથિ કૃતવર્મા જ્યાં મધુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સમર્થ સાત્યકિ હતો ત્યાં આવ્યો. મોઢું ફાડેલા કાળ સરખા આવતા તેને જોઇ હે મહારાજ ! સાત્યકિએ પોતાના સારથિને આવી રીતે કહ્યું કે, બાણ ધારણ કરેલો આ કૃતવર્મા જલદી રથેકરી આવે છે વાસ્તે સર્વ ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા એની સામે રથેકરી તું જા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી સારથિ તે જ વખતે વિધિથી રચેલા, અત્યંત વેગવાન, અશ્વવાળા રથેકરી ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભોજ પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયો. ત્યાર પછી અત્યંત સંક્રુદ્ધ થયેલા, પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉ વેગવાન બે વ્યાઘ્ર હોય તેની પેઠે એક બીજા સામે આવ્યા. તેટલામાં કૃતવર્માએ છવ્વીસ બાણ સાત્યકિ ઉપર નાંખી તીક્ષ્ણ એવાં પાંચ બાણથી સારથિને વિંધી, બીજાં ચાર બાણેકરી દમન કરેલા સૈંધવ એવા ચાર અશ્વને વિંધી, સુવર્ણથી શોભિતી ધ્વજાવાળા, સુવર્ણના બાજુબંધ તથા સુવર્ણનું કવચ પહેરેલા કૃતવર્માએ સુવર્ણના પૃષ્ટ ભાગવાળું મોટું ધનુષ ખેંચી, સુવર્ણના પુંખવાળાં બાણેકરી સાત્યકિને વારી રાખ્યો. અર્જુનને જોવા ઇચ્છતા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ પણ ઉતાવળથી કૃતવર્મા ઉપર એંશી બાણ નાંખ્યાં. એ રીતે બલવાન, શત્રુએ અત્યંત વિંધેલો, શત્રુને તપાવનાર, કોઇથી સહન થાય નહિ એવો કૃતવર્મા પૃથ્વી કંપવાથી જેમ પર્વત કંપે તેમ કંપાયમાન થયો. તેટલામાં સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ ત્રેસઠથી એના ચાર ઘોડાને, તીક્ષ્ણ એવાં સાતથી સારથિને વિંધી સુવર્ણના પુંખવાળું, ક્રોધાયમાન થયેલા સર્પ સરખું, મોટી જ્વાળાવાળું બાણ સાંધી કૃતવર્મા ઉપર નાંખ્યું. યમદંડની જેને ઉપમા અપાય એવું તે ઉગ્ર બાણ સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના શોભિતા એના કવચને ભેદી રૂધિર યુક્ત તે પૃથ્વી પ્રત્યે ગયું. તે રીતે સાત્વતના બાણથી પીડાયલો, રૂધિરયુક્ત શરીરવાળો, સિંહદંષ્ટ્ર, ઘણાક પરાક્રમવાળો, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ કૃતવર્મા રથમાં બેસવાના સ્થાનક પાસે ઘુંટણભેર થઇ પડી ગયો. એ રીતે સહસ્રાર્જુન સરખા અને સમુદ્રની પેઠે ક્ષોભ પમાડવા લાયક નહિં એવા કૃતવર્માને નિવારણ કરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ, ખડ્ગ, શક્તિ તથા ધનુષથી સંકીર્ણ, ગજ અશ્વ તથા રથેકરી સંકુલ, સેંકડો શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિય વડે પ્રવર્ત કર્યું છે રૂધિર જેમાં એવી સેનાને ઇન્દ્ર જેમ આસુરી સેનાને છોડે તેમ છોડી દેઇ સર્વ સૈન્ય જોતાં તેમના મધ્યમાં થઇ પોતે આગળ જવા લાગ્યો. હાર્દિક્ય એવો બળવાન કૃતવર્મા સંજ્ઞા પામી બીજું મોટું ધનુષ ગ્રહણ કરી ત્યાં યુદ્ધમાં પાંડવોને વારણ કરતાં ઉભો રહ્યો.

समाश्वस्य च हार्दिक्यो गृहचान्यन्महद्धनुः ।
तस्थौ स तत्र वलवान् वारयन् युधि पांडवान् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुर्योधन कृतवर्मपराजये गुर्जरभाषायां षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

અધ્યાય ૧૧૭ મો. વિંદ અને અનુવિંદનો વધ.

સંજય ઉવાચ—ક્ષાલ્યમાનેષુ સૈન્યેષુ શૈનેયેન તતસ્તતઃ ।
ભારદ્વાજઃશરવ્રાતૈર્મહદ્ભિઃસમવાકિરત્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન ગયેલા સાત્યકિએ તે તે સ્થાનકે સૈન્યોને નસાડયાં, ત્યારે દ્રોણાચાર્ય મોટા બાણના ઓઘ તેની ઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે વખતે દ્રોણ તથા સાત્યકિનો સર્વ સૈન્ય જોતાં બલિ તથા ઇન્દ્રના સરખો અત્યંત મોટો સંહાર થતો હતો. તેમાં દ્રોણાચાર્યે સર્વ લોહમય, વિચિત્ર પ્રકારના સર્પ સરખા આકારવાળાં ત્રણ બાણેકરી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને લલાટ વિષે વિંધ્યો. હે મહારાજ ! દ્રોણે લલાટમાં અર્પણ કરેલાં તે ત્રણ બાણેકરી સાત્યકિ, ત્રણ શિખરવાળા પર્વત સરખો શોભતો હતો. એટલામાં વળી છિદ્ર જોનાર દ્રોણાચાર્યે ઇન્દ્રના વજ્ર સરખા શબ્દવાળાં બીજાં બાણ એની ઉપર નાંખ્યાં. પરમાસ્ત્ર જાણનાર દાશાર્હ એવા સાત્યકિએ દ્રોણના ધનુષમાંથી મૂકાયલાં આવતાં તે બાણોને સુંદર પુંખવાળાં બે બે બાણેકરી કાપી નાંખ્યાં. હે વિશાંપતે ! દ્રોણે પણ એની તે લઘુતાનું હાસ્ય કરી તત્કાળ ત્રીસ બાણેકરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને વિંધી એની લાઘવતાથી વિશેષ લઘુતા દેખાડતાં વળી તીક્ષ્ણ એવાં પચાસ બાણ એની ઉપર નાંખ્યાં. હે રાજન્ ! રાફડામાંથી ક્રોધાયમાન થયેલા મોટા સર્પ જેમ આવે, તેમ દ્રોણના રથમાંથી સાત્યકિ ઉપર બાણ આવતાં હતાં. તેમજ સાત્યકિએ નાંખેલાં, રૂધિરનું પાન કરનાર, હજારો બાણ દ્રોણ રથપ્રત્યે સામાં જતાં હતાં. હે મારિષ ! બ્રાહ્મણમાં મુખ્ય દ્રોણ તથા સાત્વત એવા સાત્યકિની લઘુતા જોતાં પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉને અમે સમાન જાણતા હતા. તેટલામાં અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ નતપર્વવાળાં નવ બાણેકરી દ્રોણને હણી બીજા તીક્ષ્ણ બાણથી એમના ધ્વજને હણી દ્રોણાચાર્ય જોતાં બીજાં સો બાણેકરી એના સારથિને પણ હણ્યો. એવું સાત્યકિનું લાઘવ જોઇ મહારથિ દ્રોણે સિત્તેર બાણથી એના સારથિને અને ત્રણ ત્રણ બાણથી ઘોડાઓને વિંધી, બીજા એકે કરી રથ ઉપર રહેલા માધવના ધ્વજને કાપી, સુવર્ણના પુંખવાળા બીજા ભલ્લ નામના બાણેકરી મહાત્મા માધવ એવા સાત્યકિનું ધનુષ પણ કાપી નાંખ્યું. ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિ સાત્યકિએ તે ધનુષ ત્યાગ કરી મોટી ગદા ગ્રહણ કરી તે દ્રોણ ઉપર નાંખી. પટ્ટ વસ્ત્ર બાંધેલી પોતા સામે આવતી તે લોહમયી ગદાને દ્રોણાચાર્યે વિચિત્ર પ્રકારનાં ઘણાંક બાણેકરી વારી રાખી. તે સમયે સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં ઘણાં બાણેકરી શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને વિંધી મોટો સિંહનાદ કર્યો. તેને સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય સહન કરી શકયા નહિ; તેથી સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમયી શક્તિ ગ્રહણ કરી વેગથી તેણે સાત્યકિના રથ પ્રત્યે નાંખી. કાળ સરખી ઉગ્ર, દારૂણ શબ્દવાળી તે શક્તિ સાત્યકિને પ્રાપ્ત થયા વગર રથને ભેદી પૃથ્વીમાં પેસી ગઇ. હે ભરતર્ષભ ! શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ પણ એના દક્ષિણ ભુજને પીડતાં બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. હે રાજન્ ! દ્રોણે પણ સંગ્રામમાં માધવ એવા સાત્યકિનું અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણેકરી મોટું ધનુષ કાપી રથ શક્તિએકરી એના સારથિને વિંધ્યો. એટલે કંક પત્રાકાર મુખવાળી શક્તિએ કરી હણાયલો તેનો સારથિ રથમાં બેસવાના ઉપર પાસે બેસી મૂર્છિત થઇ બે ઘડી ખેદને પ્રાપ્ત થયો. હે રાજન્ ! ત્યાંસુધી અતિ માનુષ એવું સૂતનું કર્મ પણ મોટું કર્યું, અને ઘોડાઓની રાશ પકડી દ્રોણ સાથે યુદ્ધ પણ કર્યું. હે વિશાંપતે ! પછી હૃષ્ટ છે રૂપ જેનું એવાં

મહારથિ સાત્યકિએ એ બાણે કરી બ્રાહ્મણ એવા દ્રોણને વિંધ્યા. હે ભારત! દ્રોણે પણ તેની ઉપર પાંચ બાણ નાંખ્યાં, તે ઘેર એવાં તેનું કવચ ભેદી રૂધિરનું પાન કરતાં હતાં. એ રીતે દ્રોણનાં ભયંકર બાણથી વિંધાવાને લીધે અત્યંત હૃષ્ટ થયેલા સાત્યકિએ દ્રોણના સુંદર રથ ઉપર ઘણાંક બાણ નાંખી બીજા એક બાણેકરી એના સારથિને પૃથ્વી ઉપર પાડી બીજા બાણેકરી સારથિ વગરના તેના અશ્વને આગનેમ દોડાવ્યા. હે રાજન્! સંગ્રામમાં સારી રીતે દોડતો શોભિતો તે રથ ચંદ્રની પેઠે હજારો મંડલ કરતો હતો. તે વખતે તમારી તરફના રાજાઓ સહિત રાજપુત્રો 'અરે દોડો; દ્રોણના અશ્વને પકડો,' એ રીતે પોકાર કરતા હતા. હે રાજન્! પછી તે સર્વ મહારથિઓ જલદી સાત્યકિને મૂકી જ્યાં દ્રોણ હતા ત્યાં પોતે પણ તત્કાળ દોડીને ગયા. એ રીતે સાત્વતના બાણથી પીડિત થઇ નાસતા તેમને જોઇ આકુલ એવું તમારૂં સૈન્ય વળી ભાગવા લાગ્યું. દ્રોણાચાર્ય સાત્યકિના બાણથી પીડિત થયેલા વાયુ સરખા વેગવાળા તે અશ્વેકરી પાછા વ્યૂહના દ્વાર પ્રત્યે જઇ ઉભા રહ્યા. કારણ પરાક્રમી તે પાંડવ તથા પાંચાલોએ ભેદેલા વ્યૂહને જોઇ સાત્યકિને વારવાનો યત્ન ન કરતાં વ્યૂહનીજ રક્ષા કરવા લાગ્યા. એ રીતે ક્રોધરૂપી કાષ્ઠે સંદિપ્ત કરેલો દ્રોણરૂપી અગ્નિ પાંડવ તથા પાંચાલોને જાણે બાળી નાંખતો હોય નહિ તેની પેઠે નિવારણ કરી ઉદય પામેલા કાળસૂર્યની પેઠે ઉભો રહ્યો.

निवार्य पांडुपंचालान् द्रोणाग्निःप्रदहन्निव ।
तस्थौ क्रोधेध्मसंदीप्तः कालसूर्यइवोद्यतः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे सात्यकि-पराक्रमे गुर्जरभाषायां सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

અધ્યાય ૧૧૮ મો. સુદર્શન રાજાનો વધ.

संजय उवाच—द्रोणं स जित्वा पुरुषप्रवीरस्तथैव हार्दिक्यमुखांस्त्वदीयान् ।
प्रहस्य सूतं वचनं बभाषे शिनिप्रवीरः कुरुपुंगवाग्र्य ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે કુરૂપુંગવ! પુરૂષમાં અત્યંત શૂરવીર શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ દ્રોણ તથા કૃતવર્મા આદિ લેઇ તમારી તરફના યોદ્ધાઓને જીતી હાસ્ય કરી પોતાના સારથિ પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે સૂત! કેશવ તથા અર્જુને બાળ્યા છે શત્રુ જેમના એવા આપણે આ કાર્યમાં નિમિત માત્ર છીએ. કારણ તેમણે હણેલાઓને આપણે હણીએ છીએ. એ રીતે પોતાના સારથિને કહી શત્રુને હણનાર, ધનુષ ધરનારમાં અગ્રણી, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ, બળવાન સાત્યકિ ચોતરફથી બાણ ફેંકતો, માંસ પ્રત્યે જેમ બાજપક્ષિ પડે તેમ પર સૈન્યમાં પડતો હતો. ચંદ્ર તથા શંખ સરખા વર્ણવાળા અશ્વેકરી તમારા સૈન્ય પ્રત્યે જતા સૂર્યકિરણો સરખા ઉત્તમ રથવાળા, પુરૂષમાં અત્યંત શૂરવીર, એવા તેને તમારી તરફના વારવા સમર્થ થતા ન હતા. તેમજ હે ભારત! અસહ્ય પરાક્રમ તથા ઘણા બળવાળા, ઇન્દ્ર સરખા પ્રભાવવાળા, તેને તમારી તરફના સર્વ ગણ, શરદ્ઋતુમાં આકાશમાં રહેલા સૂર્ય સામે જેમ કોઇ જોઇ શકે નહિ તેમ તેની સામે જોવા પણ સમર્થ થતા ન હતા. તે સમયે આવતા સાત્યકિને ક્રોધે કરી પૂર્ણ, અતિ વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, ધનુષ તથા સુવર્ણનું કવચ ધારણ કર-

નાર, રાજશ્રેષ્ઠ સુદર્શને હઠથી વારી રાખ્યો. હે ભારત ! તે બન્ને તે બંનેના કર્મો બલિ ઇન્દ્રના યુદ્ધને જેમ દેવ સમુદાય વખાણે તેમ વખાણતા હતા. બળવાન સુદર્શન રાજાએ અત્યંત તીક્ષ્ણ એવાં સેંકડો બાણેકરી સંગ્રામ વિષે સાત્વતમાં મુખ્ય એવા સાત્યકિને વિંધ્યો. હે રાજન્ ! શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ પણ તેના બાણને પ્રાપ્ત થયાની અગાઉ કાપી નાંખ્યાં. તેમજ ઇન્દ્રની જેને ઉપમા અપાય એવો સાત્યકિ સુદર્શન ઉપર જે જે બાણ નાંખતો હતો તે તે બાણને ઉત્તમ રથમાં બેઠેલો સુદર્શન ઉત્તમ બાણેકરી બે બે ત્રણ ત્રણ કડકા કરી નાંખતો હતો. વળી તીક્ષ્ણ તેજવાળા સુદર્શને સાત્યકિના બાણવડે વેગેકરી હણાતા પોતાના બાણને જોઇ ક્રોધથી જાણે બાળી નાંખવા ઇચ્છતો હોય નહિ તેની પેઠે સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારનાં બાણ તેની ઉપર નાંખી કાનપર્યંત ધનુષ ખેંચી અગ્નિ સરખા રૂડા પુંખવાળાં તીક્ષ્ણ, કરેલાં ત્રણ બાણ સાત્યકિ ઉપર નાંખ્યાં. જેઓ તેના દેહાવરણને ભેદી તેના શરીરમાં પેઠાં. તેમજ રાજપુત્ર એવા સુદર્શને ધનુષ સાંધી પ્રજ્વલિત એવાં બીજાં ચાર બાણેકરી હડાહડાથી રૌપ્ય સરખા વર્ણવાળા તેના ચાર ઘોડાઓને પણ હણ્યા. એ રીતે તેણે હણેલા શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ, શિનિના પૌત્ર, ઇન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા, વેગવાન સાત્યકિએ, અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા બાણેકરી સુદર્શનના ઘોડાઓને હણી તત્કાળ સિંહનાદ કરી વજ્ર સરખા ભલ્લ નામના બાણેકરી એના સારથિનું મસ્તક કાપી, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેણે કાળાનળ સરખા ક્ષુરપ્ર નામના તેજસ્વી બાણથી, હે રાજન્ ! પૂર્વે ઇન્દ્રે જેમ સંગ્રામમાં અતિ બળવાન એવા બળનું મસ્તક કાપ્યું હતું તેમ પૂર્ણચંદ્ર સરખું કુંડળ સહિત સુદર્શનનું શોભિતું મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે સંગ્રામમાં તે રાજપુત્રને હણી પરમ હર્ષયુક્ત થયેલો, ઇન્દ્ર સરખો પરાક્રમી, વેગવાન, યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ મહાત્મા સાત્યકિ શોભતો હતો. ત્યાર પછી હે રાજન ! લોકને વિસ્મય પમાડવા ઇચ્છતો મનુષ્યમાં શૂરવીર તે જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તે માર્ગે બાણના ઓઘથી તમારા સૈન્યને નિવારણ કરી રૂડા અશ્વયુક્ત પોતાના રથેકરી જવા લાગ્યો. વળી તે પોતાના બાણ સમીપ આવેલા શત્રુઓને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ બાણેકરી બાળતો હતો, તે સમયે એના વિસ્મય કરવા લાયક મુખ્ય તેના કર્મને એકઠા મળેલા શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ વખાણતા હતા.

तत्तस्य विस्मापयनीयमग्र्यमपूजयन् योधवराः समेताः ।
प्रवर्तमानानिषुगोचरेरीन्ददाह बाणैर्हुतभुग् यथैव ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सुदर्शनवधे गुर्जरभाषायामष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

અધ્યાય ૧૧૯ મો. યવનસૈન્ય ભેદ-પરાજય

संजय उवाच—ततः स सात्यकिर्धीमान् महात्मा वृष्णिपुंगवः ।
सुदर्शनं निहत्याजौ यंतारं पुनरब्रवीत् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યાર પછી વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન મહાત્મા એવા સાત્યકિએ સંગ્રામમાં સુદર્શનને હણી વળી પોતાના સારથિને કહ્યું કે, રથ, અશ્વ તથા હસ્તિ-

મહારથિ સાત્યકિએ સો બાણે કરી બ્રાહ્મણ એવા દ્રોણને વિંધ્યા. હે ભારત ! દ્રોણે પણ તેની ઉપર પાંચ બાણ નાંખ્યાં, તે ઘેર એવાં તેનું કવચ ભેદી રૂધિરનું પાન કરતાં હતાં. એ રીતે દ્રોણનાં ભયંકર બાણથી વિંધાવાને લીધે અત્યંત હૃષ્ટ થયેલા સાત્યકિએ દ્રોણના સુંદર રથ ઉપર ઘણાંક બાણ નાંખી બીજા એક બાણેકરી એના સારથિને પૃથ્વી ઉપર પાડી બીજા બાણેકરી સારથિ વગરના તેના અશ્વને આમતેમ દોડાવ્યા. હે રાજન્! સંગ્રામમાં સારી રીતે દોડતો શોભિતો તે રથ ચંદ્રની પેઠે હજારો મંડલ કરતો હતો. તે વખતે તમારી તરફના રાજાઓ સહિત રાજપુત્રો 'અરે દોડો; દ્રોણના અશ્વને પકડો,' એ રીતે પોકાર કરતા હતા. હે રાજન્! પછી તે સર્વ મહારથિઓ જલદી સાત્યકિને મૂકી જ્યાં દ્રોણ હતા ત્યાં પોતે પણ તત્કાળ દોડીને ગયા. એ રીતે સાત્વતના બાણથી પીડિત થઇ નાસતા તેમને જોઇ આકુલ એવું તમારૂં સૈન્ય વળી ભાગવા લાગ્યું. દ્રોણાચાર્ય સાત્યકિના બાણથી પીડિત થયેલા વાયુ સરખા વેગવાળા તે અશ્વેકરી પાછા વ્યૂહના દ્વાર પ્રત્યે જઇ ઉભા રહ્યા. કારણ પરાક્રમી તે પાંડવ તથા પાંચાલોએ ભેદેલા વ્યૂહને જોઇ સાત્યકિને વારવાનો યત્ન ન કરતાં વ્યૂહનીજ રક્ષા કરવા લાગ્યા. એ રીતે ક્રોધરૂપી કાષ્ઠે સંદિપ્ત કરેલો દ્રોણરૂપી અગ્નિ પાંડવ તથા પાંચાલોને જાણે બાળી નાંખતો હોય નહિ તેની પેઠે નિવારણ કરી ઉદય પામેલા કાળસૂર્યની પેઠે ઉભો રહ્યો.

निवार्य पांडुपंचालान् द्रोणाग्निःप्रदहन्निव ।
तस्थौ क्रोधेध्मसंदीप्तः कालसूर्यइवोद्यतः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे सात्यकिपराक्रमे गुर्जरभाषायां सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

અધ્યાય ૧૧૮ મો. સુદર્શન રાજાનો વધ.

संजय उवाच—द्रोणं स जित्वा पुरुषप्रवीरस्तथैव हार्दिक्यमुखांस्त्वदीयान् ।
प्रहस्य सूतं वचनं बभाषे शिनिप्रवीरः कुरुपुंगवाग्र्य ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે કુરૂપુંગવ ! પુરૂષમાં અત્યંત શૂરવીર શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ દ્રોણ તથા કૃતવર્મા આદિ લેઇ તમારી તરફના યોદ્ધાઓને જીતી હાસ્ય કરી પોતાના સારથિ પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે સૂત ! કેશવ તથા અર્જુને બાળ્યા છે શત્રુ જેમના એવા આપણે આ કાર્યમાં નિમિત માત્ર છીએ. કારણ તેમણે હણેલાઓને આપણે હણીએ છીએ. એ રીતે પોતાના સારથિને કહી શત્રુને હણનાર, ધનુષ ધરનારમાં અગ્રણી, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ, બળવાન સાત્યકિ ચોતરફથી બાણ ફેંકતો, માંસ પ્રત્યે જેમ બાજપક્ષિ પડે તેમ પર સૈન્યમાં પડતો હતો. ચંદ્ર તથા શંખ સરખા વર્ણવાળા અશ્વેકરી તમારા સૈન્ય પ્રત્યે જતા સૂર્યકિરણો સરખા ઉત્તમ રથવાળા, પુરૂષમાં અત્યંત શૂરવીર, એવા તેને તમારી તરફના વારવા સમર્થ થતા ન હતા. તેમજ હે ભારત ! અસહ્ય પરાક્રમ તથા ઘણા બળવાળા, ઇન્દ્ર સરખા પ્રભાવવાળા, તેને તમારી તરફના સર્વ ગણ, શરદ્ઋતુમાં આકાશમાં રહેલા સૂર્ય સામે જેમ કોઇ જોઇ શકે નહિ તેમ તેની સામે જોવા પણ સમર્થ થતા ન હતા. તે સમયે આવતા સાત્યકિને ક્રોધે કરી પૂર્ણ, અતિ વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, ધનુષ તથા સુવર્ણનું કવચ ધારણ કર-

નાર, રાજશ્રેષ્ઠ સુદર્શને હઠથી વારી રાખ્યો. હે ભારત ! તે વખતે તે બંનેના યુદ્ધને ઇન્દ્રના યુદ્ધને જેમ દેવ સમુદાય વખાણે તેમ વખાણતા હતા. બળવાન સુદર્શન રાજાએ અત્યંત તીક્ષ્ણ એવાં સેંકડો બાણેકરી સંગ્રામ વિષે સાત્વતમાં મુખ્ય એવા સાત્યકિને વિંધ્યો. હે રાજન્ ! શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ પણ તેના બાણને પ્રાપ્ત થયાની અગાઉ કાપી નાંખ્યાં. તેમજ ઇન્દ્રની જેને ઉપમા અપાય એવો સાત્યકિ સુદર્શન ઉપર જે જે બાણ નાંખતો હતો તે તે બાણને ઉત્તમ રથમાં બેઠેલો સુદર્શન ઉત્તમ બાણેકરી બે બે ત્રણ ત્રણ કકડા કરી નાંખતો હતો. વળી તીક્ષ્ણ તેજવાળા સુદર્શને સાત્યકિના બાણવડે વેગેકરી હણાતા પોતાના બાણને જોઇ ક્રોધથી જાણે બાળી નાંખવા ઇચ્છતો હોય નહિ તેની પેઠે સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારનાં બાણ તેની ઉપર નાંખી કાનપર્યંત ધનુષ ખેંચી અગ્નિ સરખા રૂડા પુંખવાળાં તીક્ષ્ણ, કરેલાં ત્રણ બાણ સાત્યકિ ઉપર નાંખ્યાં. જેઓ તેના દેહાવરણને ભેદી તેના શરીરમાં પેઠાં. તેમજ રાજપુત્ર એવા સુદર્શને ધનુષ સાંધી પ્રજ્વલિત એવાં બીજાં ચાર બાણેકરી હકારથી રૌપ્ય સરખા વર્ણવાળા તેના ચાર ઘોડાઓને પણ હણ્યા. એ રીતે તેણે હણેલા શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ, શિનિના પૌત્ર, ઇન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા, વેગવાન સાત્યકિએ, અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા બાણેકરી સુદર્શનના ઘોડાઓને હણી તત્કાળ સિંહનાદ કરી વજ્ર સરખા ભલ્લ નામના બાણેકરી એના સારથિનું મસ્તક કાપી, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેણે કાળાનળ સરખા ક્ષુરપ્ર નામના તેજસ્વી બાણથી, હે રાજન્ ! પૂર્વે ઇન્દ્રે જેમ સંગ્રામમાં અતિ બળવાન એવા બળનું મસ્તક કાપ્યું હતું તેમ પૂર્ણચંદ્ર સરખું કુંડળ સહિત સુદર્શનનું શોભિતું મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે સંગ્રામમાં તે રાજપુત્રને હણી પરમ હર્ષયુક્ત થયેલો, ઇન્દ્ર સરખો પરાક્રમી, વેગવાન, યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ મહાત્મા સાત્યકિ શોભતો હતો. ત્યાર પછી હે રાજન ! લોકને વિસ્મય પમાડવા ઇચ્છતો મનુષ્યમાં શૂરવીર તે જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તે માર્ગે બાણના ઓઘથી તમારા સૈન્યને નિવારણ કરી રૂડા અશ્વયુક્ત પોતાના રથેકરી જવા લાગ્યો. વળી તે પોતાના બાણ સમીપ આવેલા શત્રુઓને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ બાણેકરી બાળતો હતો, તે સમયે એવા વિસ્મય કરવા લાયક મુખ્ય તેના કર્મને એકઠા મળેલા શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ વખાણતા હતા.

तत्तस्य विस्मापयनीयमग्र्यमपूजयन् योधवराः समेताः ।
प्रवर्तमानानिषुगोचरेरीन्ददाह बाणैर्हुतभुग् यथैव ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सुदर्शनवधे गुर्जरभाषायामष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

અધ્યાય ૧૧૯ મો. યવનસૈન્ય ભેદ-પરાજય

संजय उवाच—ततः स सात्यकिर्धीमान् महात्मा वृष्णिपुंगवः ।
सुदर्शनं निहत्याजौ यंतारं पुनरब्रवीत् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યાર પછી વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન મહાત્મા એવા સાત્યકિએ સંગ્રામમાં સુદર્શનને હણી વળી પોતાના સારથિને કહ્યું કે, રથ, અશ્વ તથા દ્વિપ-

એકરી દુઃપ્રેક્ષ્ય, બાણુ તથા શક્તિરૂપી ઉરમીની માળાવાળા, ખડ્ગરૂપી છે મત્સ્ય જેમાં, ગદારૂપી જેમાં ગ્રાહ છે, શૂરવીરોના આયુધરૂપી શબ્દવાળા, પ્રાણિનો અપહાર કરનાર, ભયંકર વાદિત્રરૂપી મોટો શબ્દ કરનાર, યોદ્ધાઓને દુઃખરૂપી સ્પર્શવાળા, કાયરને અસહ્ય, જલસંધના બળરૂપી રાક્ષસોએકરી જાણે વિંટાયો હોય નહિ એવા દ્રોણુ સૈન્યરૂપી દુસ્તર મહા સમુદ્રને આપણે તરી ગયા છીએ અને હવે બાકીના સૈન્યને, તરવા લાયક થોડુંજ છે જળ જેમાં એવી કુત્સિત નદી સરખું હું માનું છું; માટે સંભ્રમ રહિત થઇ ઘોડાઓને ચલાવ. સંગ્રામમાં પાછળ ચાલનાર સહિત દ્રોણુને તથા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ હાર્દિકયને જીતી હાલ અર્જુનને હસ્ત પ્રાપ્ત થયેલાની પેઠે નજીક આવેલા હું માનું છું. તેમજ શુષ્ક છે તૃણુ તથા વેલા જેમાં એવા વનમાં રહેલા પ્રદીપ્ત વન્હિની પેઠે અનેક સૈન્યને જોઇ મને જરા પણુ ત્રાસ ઉત્પન્ન થતો નથી. પડેલાં પાયદળ, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિના ઓઘેકરી વિષમ, પાંડવમાં મુખ્ય એવા અર્જુને ગમન કરેલી પૃથ્વીને જો. હે સારથે! ચોતરફ દોડતા રથ, ગજ તથા અશ્વેકરી તે મહાત્માએ ભંગાણુ પાડેલું સૈન્ય ચોતરફ દોડે છે. તેમ લાલ એવી રજ ચોતરફ ઉડતી દેખાય છે, માટે શ્રીકૃષ્ણુ છે સારથિ જેના એવા શ્વેત અશ્વવાળા અર્જુનને હું સમીપ માનું છું; અને આ શબ્દ પણુ ઘણા પરાક્રમવાળા ગાંડીવનો સંભળાય છે. હે સૂત! જેવાં આ બધાં નિમિત્ત મને થાય છે તે પ્રમાણે સૂર્ય અસ્ત થયાની પહેલાં જરૂર અર્જુન સૈંધવને હણુશે. વાસ્તે ધીરેધીરે ઘોડાઓને આશ્વાસના કરતાં જ્યાં શત્રુની સેનામાં આ મોજા પહેરેલા, કવચ-યુક્ત, ક્રૂર કર્મ કરનાર, યુદ્ધમાં દુર્મદ, દુર્યોધન છે મુખ્ય જેમાં એવા કાંબોજ ઉભા છે ત્યાં જા. તેમજ બાણુ તથા ધનુષ ધરનાર, પ્રહાર કરનાર, શક, કિરાત, દરદ, બરબર, તામ્રલિપ્તક તથા વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ હાથમાં છે જેમના એવા ઘણાક બીજા સર્વ મ્લેચ્છ સંગ્રામ વાસ્તે મારીજ સન્મુખ ઉભેલા છે. રથ, હસ્તિ અશ્વ તથા પાયદળ સહિત એ બધાઓને સંગ્રામમાં હણી આ ભયંકર કિલ્લાને આપણે તરી ગયા છીએ, એમ તું ધાર. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી તેનો સારથિ કહેવા લાગ્યો કે; હે સત્યવિક્રમ! હે વાર્ષ્ણેય! હે મહાભુજ! યદ્યપિ ક્રોધાયમાન થયેલા પરશુરામ, રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણુ, કૃપ તથા મહેશ્વર, તમારી આગળ આવી ઉભા રહે તોપણુ તમારો આશ્રય કરેલા મને સંભ્રમ થાય નહિ. હે શત્રુસૂદન! તમે યુદ્ધમાં કવચ પહેરેલા, ક્રૂર કર્મ કરનાર, યુદ્ધમાં દુર્મદ, અત્યંત ઘણા કાંબોજ, ધનુષબાણુ ધરનાર, પ્રહાર કરનાર યવન, શક, કિરાત, દરદ, બરબર, તામ્રલિપ્તક તથા વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ છે હાથમાં જેમને એવા બીજા મ્લેચ્છોને પણુ જીતેલા છે; તેમાં પૂર્વે કયારેય પણુ મને સંભ્રમ થયો નથી ત્યારે હે ધીર! આ સંગ્રામરૂપી ગાયના પગલાને પામી મને સંભ્રમ ન થાય તેમાં શું કહેવું? હવે હે આયુષ્મન્! કયા માર્ગે અર્જુન પ્રત્યે તમોને લઇ જાઉં અને હે વાર્ષ્ણેય! કોની ઉપર તમે ક્રુદ્ધ થયા છો? કોને મૃત્યુ સમીપ આવેલું છે, અને કોનું મન આજ યમપુરી પ્રત્યે જવાનો ઉત્સાહ કરે છે? તેમ યુદ્ધમાં ચતુર, કાળ, અંતક તથા યમની જેને ઉપમા અપાય એવા પરાક્રમ સંપન્ન તમોને સંગ્રામમાં જોઇ કોણુ ભાગશે? અને હે મહાભુજ! આજ વૈવસ્વત રાજા કોને યાદ કરે છે? એવાં સારથિનાં વચન સાંભળી સાત્યકિએ કહ્યું કે હે સારથે! દૈત્યોને જેમ ઇન્દ્ર હણે તેમ આ મુંડાઓને હણી હું પ્રતિજ્ઞાનો પાર પામીશ; વાસ્તે કાંબોજ પ્રત્યે મને લઇ જા. આજ તેમનો નાશ કરી પ્રિય પાંડવ પ્રત્યે હું જઇશ. હે સૂત! આજ મુંડનું સૈન્ય તથા સર્વ સૈન્ય વારંવાર હણાવાથી દુર્યોધન સહિત કૌરવ મારા પરાક્રમને દેખશે. તેમાં સંગ્રામમાં વિદીર્ણ તથા કૌરવ સૈન્યનો શબ્દ સાંભળી

દુર્યોધન અનેક પ્રકારથી સંતાપ પામશે. આજ પાંડવમાં મુખ્ય, શ્વેત છે અશ્વ જેના એવા આચાર્યે કરેલો માર્ગ હું તને દેખાડીશ. આજ મારા બાણથી હણાયેલા હજારો મુખ્ય યોદ્ધાઓને જોઇ દુર્યોધન રાજા પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થશે. આજ જલદી ઉત્તમ બાણ ફેંકતાં ઉંબાડિયાંના ચક્ર સરખા મારા ધનુષને કૌરવો જોશે. આજ મારે બાણેકરી ખંડિત અંગવાળા વારંવાર રૂધિરને સ્રવતા સૈનિકોના વધને જોઇ દુર્યોધન સંતાપ પામશે. આજ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને હણતાં મારૂં ક્રોધાયમાન રૂપ જોઇ દુર્યોધન આ લોકને બે અર્જુનવાળો માનશે. આજ મોટા સંગ્રામમાં મેં હણેલા મોટા રાજાઓને જોઇ દુર્યોધન સંતપ્ત થશે. આજ સંગ્રામમાં હજારો રાજાઓને હણી મહાત્મા પાંડવો વિષે રહેલો મારો સ્નેહ તથા ભક્તિ રાજાઓને હું દેખાડીશ. તેમ આજ મારૂં બળ, પરાક્રમ તથા કૃતજ્ઞતાને કૌરવો જાણશે.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એવાં તેનાં વચન સાંભળી સારથિએ શીખેલા, સારી રીતે વહન કરનાર, ચંદ્ર સરખા પ્રકાશમાન અશ્વોને ચલાવ્યા. ત્યારે આકાશનું જાણે પાન કરતા હોય નહિ એવા મન તથા પવન સરખા વેગવાળા તે ઉત્તમ અશ્વોએ સાત્યકિને તત્કાળ યવનો પ્રત્યે પ્રાપ્ત કર્યો. તે સમયે યુદ્ધ કરવામાં ચતુર એવા ઘણાક તે યવનોએ સંગ્રામમાં પાછો ફરનાર નહિ એવા તે સાત્યકિને પ્રાપ્ત થઇ તેની ઉપર ઘણાંક બાણ નાંખ્યાં. હે રાજન્ ! વેગવાન સાત્યકિએ નતપર્વવાળાં બાણેકરી તેમનાં બાણ તથા અસ્ત્રોને કાપી નાંખ્યાં; તેથી તે એને પ્રાપ્ત ન થયા. અતિ ઉગ્ર એવા સાત્યકિએ સુવર્ણના પુંખવાળાં, અત્યંત તીક્ષ્ણ, ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં બાણેકરી યવનોના ભુજ તથા મસ્તક કાપી નાંખ્યાં. એ રીતે સાત્યકિએ નાંખેલાં બાણ ચોતરફથી તેમનાં લોહમય તથા કાંસાનાં કવચ અને શરીરોને ભેદી પૃથ્વીતલ પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયાં. વળી શૂરવીર સાત્યકિએ હણવા માંડેલા સેંકડો મ્લેચ્છ પ્રાણ રહિત થઇ પૃથ્વીતલવિષે પડતા હતા. કર્ણ પર્યંત પ્રત્યંચા ખેંચી મૂકેલા એક બીજામાં મળેલા બાણેકરી એક બાણથી પાંચ, છ, સાત તથા આઠ યવનોને તે ભેદવા લાગ્યો. હે વિશાંપતે ! એવી રીતે શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ હજારો કાંબોજ, શક, શંબર, કિરાત, તથા બર્બર નામના મ્લેચ્છોને મારી ગાંસ તથા રૂધિરના ગારાથી સંકુલ એવી અગમ્યરૂપી રણભૂમિને કરતાં તમારા સૈન્યનો ક્ષય કરતો હતો. તે દસ્યુના શિરસ્ત્રાણ સહિત, કેશ વગરનાં, મોટી દાઢીવાળાં પડેલાં મસ્તકોએ કરી સંકીર્ણ રણભૂમિ પિંછ વગરનાં પક્ષિઓએકરી જેવી શોભે તેવી શોભતી હતી. અતિ રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેમનાં એવાં ધડે કરી વિંટાયલું રણાંગણ લાલ વાદળથી વિંટાયલા આકાશ સરખું દેખાતું હતું. એવી રીતે સાત્વત એવા સાત્યકિએ વજ્ર સરખો છે સ્પર્શ જેમનો એવાં સુંદર પર્વવાળાં બાણવડે હણેલા મ્લેચ્છોએ કરી પૃથ્વી ભરાઇ ગઈ અને કષ્ટથી પ્રાણ સાચવનાર, ખેદયુક્ત ચિત્તવાળા, સંગ્રામમાં સાત્યકિએ જીતેલા કવચ પહેરેલા બાકીના મ્લેચ્છ પાની તથા ચાબુકથી ઘોડાઓને મારતા ઉત્તમ વેગનો આશ્રય કરી ભયથી ચોતરફ ભાગવા લાગ્યા. હે ભારત ! પુરૂષમાં સિંહરૂપ, સત્ય પરાક્રમવાળો સાત્યકિ એ રીતે દુર્જય એવા કાંબોજના સૈન્યને નસાડી યવનના તથા શકના મોટા સૈન્યને પણ પરાભવ પમાડી તમારાઓને જીતી તમારા સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી પોતાના સારથિને 'આગળ ચલાવ' એ રીતે કહેવા લાગ્યો. સંગ્રામમાં પૂર્વે બીજા કોઇએ ન કરેલ એવા તેના કર્મને જોઇ ગંધર્વ સહિત ચારણ એની અત્યંત પ્રશંસા કરતા હતા. હે વિશાંપતે ! એ રીતે જતા અર્જુનના પૃષ્ટરક્ષક એવા તેને જોઈ ચારણ અત્યંત સંહૃષ્ટ થયા અને તમારાઓ પણ તેનાં વખાણ કરતા હતા.

तं यांतं पृष्ठगोतारमर्जुनस्य विशांपते ।
चारणाः प्रेक्ष्य संहृष्टास्त्वदीयाश्चास्य पूजयन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे यवनपराजये गुर्जरभाषायामेकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

અધ્યાય ૧૨૦ મો. દુર્યોધનનું પલાયન.

संजय उवाच—जित्वा यवनकांबोजान् युयुधानस्ततोऽर्जुन ।
जगाम तव सैन्यस्य मध्येनरथिनांवरः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એવી રીતે રથિમાં શ્રેષ્ઠ યુયુધાન સાત્યકિ, યવન તથા કાંબોજોને જીતી તમારા સૈન્યના મધ્યમાં થઇ ત્યાંથી અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો. સુંદર દાઢવાળો, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, વિચિત્ર પ્રકારનાં છે કવચ તથા ધ્વજ જેના એવો તે, વ્યાઘ્ર જેમ મૃગને ભય પમાડે તેમ તમારા સૈન્યને ભય પમાડતો હતો. સુવર્ણનો છે પૃષ્ટભાગ જેનો સુવર્ણની ચંદ્રાકૃતિથી સંકુલ એવા મોટા વેગવાળા ધનુષને અત્યંત ફેરવતો રથે કરી માર્ગ પ્રત્યે વિચરતો, સુવર્ણના છે બાજુબંધ તથા શિરસ્ત્રાણ જેનાં, સુવર્ણના કવચથી વિંટાયલો, સુવર્ણથી શોભિતો છે ધ્વજ જેનો એવો શૂરવીર તે મેરૂ પર્વતના શિખર સરખો, તેમજ સંગ્રામમાં મંડલાકાર દેખાય છે ધનુષ જેનું એવો તેજરૂપી સૂર્યકિરણોથી શોભિતો મનુષ્યમાં સૂર્યરૂપ તે શરદ્‌ઋતુના ઉદય થયેલા સૂર્ય સરખો શોભતો હતો. વૃષ સરખા છે સ્કંધ તથા નેત્ર જેનાં એવો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તમારાઓના મધ્યમાં, જેમ ગાયોના મધ્યમાં વૃષ શોભે તેમ શોભતો હતો દ્રોણ સૈન્ય તથા દુસ્તર એવા ભોજ સૈન્યને અતિક્રમણ કરેલા જલસંધરૂપી અર્ણવ તથા કાંબોજની વાહિનીને તરી, હાર્દિક્યરૂપી મગરમચ્છથી મુક્ત થયેલા, સૈન્ય સમુદ્રને તરેલા મદોન્મત્ત હસ્તિ સરખા તથા તે સરખી ગતિવાળા, યૂથના મધ્યમાં ઉભેલા, મદ ઝરતા હસ્તિ સરખા આગળ વધતા સાત્યકિને જોઇ વ્યાઘ્રની પેઠે તેને મારવા ઇચ્છતા અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલા શસ્ત્રવાન કોઇથી સહન થાય નહિ એવા તમારી તરફના દુર્યોધન, ચિત્રસેન, દુઃશાસન, વિવિંશતિ, શકુનિ, દુઃસહ, યુવા એવો દુર્ધર્ષણ, ક્રથ, તથા બીજા પણ ઘણાક શૂરવીર તેની પાછળ દોડયા. તે વખતે હે મારિષ! પર્વ વિષે વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલા સમુદ્રના સરખો તમારા સૈન્યનો મોટો શબ્દ થતો હતો. તે વખતે શિનીકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ પોતાની પાછળ આવતા તે સર્વને જોઈ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે 'અરે રથને ધીરેથી ચલાવ' એમ કહી વળી પોતાના સારથિ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, હે સારથે! હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળથી સંકુલ રથના શબ્દે કરી સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતું પૃથ્વી, અંતરીક્ષ તથા સમુદ્રને કંપાવતું આ દુર્યોધનનું સૈન્ય જલદી મારી સામે આવે છે; પણ હે સૂત! મહા સંગ્રામમાં પૂર્ણિમાને વિષે વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રને જેમ કિનારો વારે તેમ આ દુર્યોધનના સૈન્ય સમુદ્રને હું વારી રાખીશ. હે સૂત! મહા સંગ્રામમાં ઇંદ્ર સરખા મારા પરાક્રમને તું જો. હું આ તીક્ષ્ણ બાણેકરી શત્રુઓના સૈન્યનો નાશ કરૂં છું. સંગ્રામમાં મેં હણેલા પાયદળ, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને જો. તેમજ અગ્નિ સરખા મારા બાણેકરી વિંધાયા છે દેહ જેમના એવા હજારોને જો.

ઘણા પરાક્રમવાળો સાત્યકિ એ રીતે પોતાના સારથિ પ્રત્યે કહે છે એટલામાં ' છોડી દે, નાસી જા, ઉભો રહેજે, જો, ' એ રીતે બોલતા યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા તમારી તરફના સૈનિકો જલદી તેની સમીપ પ્રાપ્ત થયા. પોતાના સમીપ પ્રાપ્ત થવા દેઇ તે શૂરવીરો એ રીતે બોલે છે તેટલામાં સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ બાણેકરી ત્રણસો અશ્વ તથા ચારસો હસ્તિઓને હણ્યા. તે સમયે ધનુષ ધરનાર તેમનો તથા તેનો, મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવો દેવાસુર સંગ્રામ સરખો અત્યંત ભયંકર સંપ્રહાર પ્રવર્ત્તમાન થયો. હે મારિષ ! તે સમયે મેઘજાળ સરખા તમારા પુત્રના સૈન્યને શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ સર્પ સરખા બાણેકરી રૂંધિ રાખ્યું; અને હે મહારાજ ! પરાક્રમી તથા ભય રહિત તેણે સમુદાયથી ઢંકાઇ ગયા છતાં પણ તમારી તરફના ઘણાકને માર્યા. હે રાજેંદ્ર ! તે ઠેકાણે અત્યંત મોટું આશ્ચર્ય મેં જોયું કે સાત્યકિનું કોઇ પણ બાણ ફોગટ જતું ન હતું. રથ, નાગ તથા અશ્વેકરી દુઃપ્રવેશ્ય, પાયદળરૂપી ઉર્મિથી સંકુલ એવો આપણા સૈન્યરૂપી મહા સમુદ્ર, સાત્યકિ રૂંધી કિનારાને પ્રાપ્ત થઇ ઉભો રહ્યો. સંભ્રાંત છે નર, નાગ તથા અશ્વ જેમાં એવું તેણે બાણેકરી ચોતરફથી મારવા માંડેલું તમારૂં સૈન્ય ટાઢથી પીડિત થયેલી ગાયોની પેઠે તે ઠેકાણે ભ્રમતું હતું. હે રાજન્ ! સાત્યકિના બાણેકરી વિંધાએલ નહિ એવા કોઇ પણ પાયદળ, રથ, હસ્તિ, ઘોડેસ્વાર તથા ઘોડાઓ હું જોતો ન હતો. હે નૃપ ! સાત્યકિએ જેવો સૈન્યનો ક્ષય કર્યો તેવો તો અર્જુને પણ કર્યો ન હતો. એ રીતે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, ભય રહિત, લાઘવ યુક્ત શિનિપૌત્ર પોતાનું પ્રવીણપણું દેખાડતો અર્જુનથી પણ અતિશય યુદ્ધ કરતો હતો, તેટલામાં દુર્યોધન રાજાએ ત્રણ બાણેકરી સાત્યકિના સારથિને અને તીક્ષ્ણ એવાં ચાર બાણેકરી એના ચાર અશ્વને વિંધી સાત્યકિને પણ ત્રણથી વિંધી વળી બીજાં આઠ બાણેકરી વિંધ્યો. દુઃશાસને સોળથી, શકુનિએ પચીસથી, ચિત્રસેને પાંચથી, તથા દુઃસહે પંદર બાણથી, સાત્યકિને વક્ષઃસ્થળમાં વિંધ્યો. એવી રીતે તેઓએ બાણેકરી હણેલો યાદવકુળમાં સિંહરૂપ સાત્યકિ ગર્વથી અત્યંત તીક્ષ્ણ એવાં ત્રણ ત્રણ બાણેકરી તે સર્વેને વિંધી, અત્યંત વિંધાયલા તેમને ઘણા પરાક્રમવાળો તે સંગ્રામમાં બાજ પક્ષિની પેઠે વિચરતો હતો. વળી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેણે શકુનિનું ધનુષ તથા હાથનાં મોજાં કાપી ત્રણ બાણેકરી સ્તનના મધ્યભાગમાં દુર્યોધનને વિંધી સોથી ચિત્રસેનને, દશથી દુઃસહને, તથા વીસથી દુઃશાસનને વિંધ્યો. હે વિશાંપતે ! તે સમયે તમારા સાળા શકુનિએ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી આઠ બાણથી સાત્યકિને વિંધી વળી પાંચથી વિંધ્યો. તે જ વખતે દુઃશાસને દશથી, દુઃસહે ત્રણથી, દુર્મુખે બારવડે, તથા દુર્યોધને તોતેર બાણેકરી માધવ એવા તેને વિંધી, તીક્ષ્ણ એવાં ત્રણ બાણેકરી તેના સારથિને વિંધ્યો. એ રીતે યત્ન કરતા એકઠા મળેલા શૂરવીર તે સર્વે મહારથિઓને રથિમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ પાંચ બાણવડે વિંધી ભલ્લ નામના બાણથી તમારા પુત્રના સારથિને તત્કાળ હણ્યો. તેથી તે પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. હે પ્રભો ! તે સારથિ પડયો તે સમયે તમારા પુત્રના તે રથને વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વ સંગ્રામમાંથી બાજુએ લેઇ ગયા. હે રાજન્ ! તે વખતે તમારા પુત્રના તે રથને જોઇ હજારો તમારા સૈનિકો ભાગવા લાગ્યા. હે ભારત ! ભાગતાં તે સૈન્યને જોઇ સાત્યકિ, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, સુવર્ણના પુંખવાળાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી તમારા સર્વ સૈન્યને નસાડી અર્જુનના રથ પ્રત્યે ગયો. તે વખતે બાણનું ગ્રહણ, સારથિનું રક્ષણ તથા પોતાના આત્માનું પાલન કરતા તેને તમારી તરફના વખાણતા હતા.

तं शरानाददानं च रक्षमाणं च सारथिं ।
आत्मानं पालयानं च तावकाःसमपूजयन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनपलायने गुर्जरभाषायां विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

અધ્યાય ૧૨૧ મો. દુઃશાસન ને સાત્યકિ.

धृतराष्ट्र उवाच—संप्रमृद्यमहत् सैन्यं यांतं शैनेयमर्जुनं ॥
निर्ह्रिकाममते पुत्राः किम कुर्वत संजय ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! મોટા સૈન્યને મર્દન કરી અર્જુન પ્રત્યે જતા સાત્યકિને ગઇ છે લજ્જા જેમની એવા મારા પુત્રોએ શું કર્યું? તેમજ અર્જુન સરખા સાત્યકિના ચરિત્રને જોઇ મરણને ઇચ્છતા એમને ધીરજ કેમ રહી? તેમજ સૈન્યના મધ્યમાં પરાજય પામેલા તે ક્ષત્રિયોને શું કહેશે અને મોટા યશવાળો સાત્યકિ યુદ્ધમાં કેમ અતિક્રમણ કરી ગયો? હે સંજય! મારા પુત્ર જીવતાં છતાં સાત્યકિ કેમ જઇ શક્યો તે મને કહે. હે તાત! આ તો અતિ આશ્ચર્ય તારાથી હું સાંભળું છું કે તે ઘણા મહારથિ શત્રુઓ સાથે એકનું યુદ્ધ થયું પણ આ વિપરીત જોઈ મારા પુત્રનાં ભાગ્ય મંદ છે એમ હું માનું છું; કારણ કે સંગ્રામમાં એકલો સાત્યકિ મહારથિઓને હણે છે. હે સંજય! ક્રોધાયમાન થયેલા તે એક સાત્યકિને પણ જે સૈન્ય પુરૂં પડી શક્યું નહિ ત્યારે જ્યાં સર્વ પાંડવ ઉભા હોય ત્યાં તે ક્યાંથી પુરૂં પડે? માટે સાત્યકિ તો સંગ્રામમાં વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર તથા પ્રવીણ એવા દ્રોણાચાર્યને જીતી સિંહ જેમ પશુગણને હણે તેમ મારા પુત્રોને હણશે. કારણ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને સાવધાન થયેલા ઘણાક કૃતવર્માદિક શૂરવીર પણ હણવા સમર્થ થયા નહિ. મોટા યશવાળા તે શિનિપૌત્રે જેવું યુદ્ધ કર્યું તેવું તે ઠેકાણે અર્જુને પણ કર્યું ન હતું.

સંજય કહે છે—હે રાજન્! તમારા ખરાબ વિચાર અને દુર્યોધનના કર્મથી જે થયું તે હું કહું તે સાવધાન થઇને સાંભળો. તે સંશપ્તક તમારા પુત્રની આજ્ઞાથી પરસ્પર યુદ્ધમાં પરમ ક્રૂર એવી મતિ કરી યુદ્ધ કરવા પાછા આવ્યા. દુર્યોધન છે મુખ્ય જેમાં એવા ત્રણ હજાર ઘોડેસ્વાર. શક. કાંબોજ. બાહ્લિક, યવન, પારદ. કુલિંદ, તંગણ, અંબષ્ટ, પૈશાચ. બરબર. તથા ક્રોધાયમાન થયેલા, પાષાણ છે હાથમાં જેને એવા પાર્વતીય યોદ્ધાઓ, શલભ નામના જંતુઓ જેમ અગ્નિ સામે દોડે તેમ શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિ સામે દોડયા. અને પાંચસો બીજા શૂરવીર, સો મહારથ, હજાર રથ, હજાર હસ્તિ તથા બે હજાર ઘોડા લેઇ વિવિધ પ્રકારનાં બાણ નાંખતા મહારથિ તે તથા અસંખ્ય પાયદળ સાત્યકિ સામે દોડયા. હે ભારત! તે સર્વને 'અરે આને મારો' એમ પ્રેરણા કરતા દુઃશાસને સાત્યકિને વારી રાખ્યો. તે સમયે આશ્ચર્યરૂપ એવું સાત્યકિનું મોટું ચરિત્ર અમે જોયું, તેણે એકલે અસંભ્રાંતની પેઠે ઘણાક સાથે યુદ્ધ કર્યું. જેમાં મોટું રથસૈન્ય, હસ્તિસૈન્ય, ઘોડેસ્વાર તથા દસ્યુયૂથ હતું તે સૌને ચોતરફથી હણ્યા. હે ભારત! તે સ્થાનકે મંથન કરેલાં ચક્ર, ભાગેલાં મોટાં આયુદ્ધ,

બહુ પ્રકારથી ભાગેલા આરા, ધુંસરી, દંડ, મરણ પામેલા હસ્તિઓ, પડેલા ધ્વજ, કવચ, માળાઓ, આભરણ, વસ્ત્ર તથા રથના નીચેના ભાગવડે જેમ ગ્રહોકરી આકાશ ઢંકાય તેમ રણભૂમિ ઢંકાઈ ગઈ હતી. તેમજ પર્વત સરખા અંજન, વામન, સુપ્રતિક, મહાપદ્મ તથા ઐરાવતનાં કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ બીજા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઘણાક શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓ પ્રાણ રહિત થઇ રણભૂમિ ઉપર પડ્યા હતા. તે સંગ્રામમાં સાત્યકિએ વનાયુજ, પાર્વતીય, કાંબોજ, બાલ્હિક તથા બીજા ઘણાક શ્રેષ્ઠ અશ્વોને પણ હણ્યા. તેમજ નાના દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અનેક જાતના હજારો હસ્તિઓને પણ તેણે માર્યા. એ રીતે હણાવાથી તેઓ ભાગવા લાગ્યા. તેમને જોઇ દસ્યુઓને દુઃશાસને કહ્યું કે 'હે અધર્મજ્ઞ! નાસો નહિ. પાછા વળી યુદ્ધ કરો; ભાગો છો શું?' એમ કહ્યું તોપણ પાછા ન વળેલા તેમને જોઇ તમારા પુત્રે પાષાણથી યુદ્ધ કરનાર શૂરવીર પાર્વતીઓને કહ્યું કે એ યુદ્ધ સાત્યકિ જાણતો નથી માટે અશ્મયુદ્ધ ન જાણનાર યુદ્ધકામુક એવા તેને અશ્મયુદ્ધમાં કુશળ એવા તમો હણો. તેમ સર્વ કૌરવ પણ પાષાણયુદ્ધમાં ચતુર નથી માટે તમો ભય રહિત થઇ સાત્યકિ સામે દોડો. તમારી પાસે તે આવી શકશે નહિ. એવાં દુઃશાસનનાં વચન સાંભળી પાષાણથી યુદ્ધ કરનાર તે સર્વ પાર્વતીય રાજાઓ રાજા સામે જેમ મંત્રીઓ જાય તેમ શૈનેય એવા સાત્યકિ સામે દોડ્યા. ત્યાર પછી પર્વતમાં રહેનારા તેઓ હસ્તિનાં મસ્તક જેવડા પાષાણ ઉગામી સાત્યકિની આગળ સંગ્રામમાં ઉભા રહ્યા. તેમજ તમારા પુત્રે પ્રેરણા કરેલા સાત્વતના વધને ઇચ્છતા કેટલાક બીજા પણ ગોફણોકરી ચોતરફથી દિશાઓને રૂંધતા હતા. એ રીતે શિલાયુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા સામે આવતા તેઓ તરફ સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ એવાં બાણ નાંખ્યાં. સર્પ સરખાં નારાચ નામનાં તે બાણેકરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેણે, પાર્વતીય યોદ્ધાઓએ નાંખેલી તે ભયંકર પાષાણ વૃષ્ટિને કાપી નાંખી. હે મારિષ! પતંગ નામના જંતુના સમુદાય સરખા પ્રદીપ્ત એવા તે પાષાણના ચૂર્ણથી બહુધા કરી સૈન્ય હાહાકાર કરતાં હણાવા લાગ્યું. હે રાજન્! તેથી કપાઇ ગયા છે બાહુ જેમના એવા, ઉગામેલ મોટી શિલાવાળા પાંચસો શૂરવીર પૃથ્વીતલ વિષે પડી ગયા. તેમજ પાષાણ સહિત કપાઇ ગયા છે હાથ જેમના એવા બીજા હજાર તથા શતસહસ્ર યોદ્ધાઓ સાત્યકિને પ્રાપ્ત થયા વગર રણભૂમિમાં પડતા હતા. એ રીતે સાત્યકિએ પાષાણથી યુદ્ધ કરનાર યત્ન કરતા સંગ્રામમાં ઉભેલા ઘણાક હજાર શૂરવીરોને માર્યા, તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. તેટલામાં વળી વ્યાઘ્રમુખ, લોહનાં ત્રિશૂળ છે હાથમાં જેમને એવો દરદ, તંગણ, ખસ, લંપાક, તથા કુલિંદ નામનાં બાણેકરી, તે પાષાણને કાપી નાંખ્યાં. અંતરિક્ષમાંજ તીક્ષ્ણ બાણવડે ભેદ પામેલા તે પાષાણના શબ્દેકરી રથ, અશ્વ, ગજ તથા પાયદળ સંગ્રામમાં ભાગવા લાગ્યાં. તેમ બાણથી થએલા પાષાણના ચૂર્ણેકરી દુઃખ પામતા મનુષ્ય, ગજ તથા વાજિઓ, ભ્રમરે દંશ કરેલાની પેઠે ત્યાં ઉભા રહેવા પણ સમર્થ થતા ન હતા. નાશ થતાં બાકી રહેલા, રૂધિરથી વ્યાપ્ત, ભેદાયાં છે મસ્તક તથા પીઠ જેમનાં એવા હસ્તિઓ સાત્યકિના રથને છોડી દેઇ દૂર જતા હતા. તે સમયે હે મારિષ! માધવ એવા સાત્યકિએ પીડિત કરેલા તમારા સૈન્યનો પર્વ વિષે વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રના જેવો શબ્દ થાય તેવો મોટો શબ્દ થતો હતો. ભયંકર તે શબ્દને સાંભળી દ્રોણે પોતાના સારથિને કહ્યું કે હે સૂત! ક્રોધાયમાન થયેલો સાત્વતોમાં મહારથિ આ સાત્યકિ અનેક રીતે સૈન્યને વિદારણ કરતો કાળની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરે છે. વાસ્તે હે સૂત! જ્યાં આ શબ્દ થાય છે ત્યાં મારા રથને લઇ જા. કારણ કે જરૂર પાષાણયોધિ સાથે સાત્યકિનો સમાગમ થયો છે. તેમ ભાગતા અશ્વ, સર્વ રથિઓને તે તે ઠેકાણે લેઇ જાય છે; વિગત

છે-કવચ તથા શસ્ત્ર જેમનાં, એવા કેટલાક તો ગ્લાનિયુક્ત થઇ તે તે સ્થાનકે પડે છે. તેમ સારથિઓ ભયંકર યુદ્ધને લીધે ઘોડાઓને નિયમમાં રાખવા સમર્થ થતા નથી. એવાં દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે સારથિએ કહ્યું કે હે આયુષ્યમન્! કૌરવનું સૈન્ય ચોતરફ દોડતું જાય છે, તેમાંથી તે તે ઠેકાણે સંગ્રામમાં ભગ્ન થઇ દોડતા યોદ્ધાઓને જુઓ. તેમ પાંડવ સહિત આ શૂરવીર પંચાલ તમનેજ મારવાની ઇચ્છાથી એકઠા મળી ચોતરફ દોડે છે; માટે હે અરિંદમ! આ સમયે ત્યાં જવું યા સ્થાનકે ઉભું રહેવું તેમાં શું યોગ્ય કર્તવ્ય છે? તે વિષે વિચાર કરો. તેમ સાત્યકિ દૂર ગયો છે. એ રીતે દ્રોણાચાર્યને સારથિ કહે છે તેટલામાં અનેક પ્રકારના રથિઓને હણતો સાત્યકિ દેખાયો. એવી રીતે સંગ્રામમાં સાત્યકિએ હણવા માંડેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ સાત્યકિના રથનો ત્યાગ કરી દ્રોણસૈન્ય પ્રત્યે દોડ્યા. તેમ રથિઓ સાથે પૂર્વે દુઃશાસન વરતતો હતો તે સર્વ યોદ્ધાઓ પણ ભયભીન થઇ દ્રોણ રથ પ્રત્યે દોડ્યા.

यैस्तु दुःशासनः सार्द्धंरथैः पूर्वन्यवर्तत ।
ते भीतास्त्वभ्यधावंत सर्वे द्रोणरथं प्रति ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे गुर्जरभाषायामेकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

અધ્યાય ૧૨૨ મો. દ્રોણનાં અદ્ભુત પરાક્રમ.

संजय उवाच—दुःशासनरथं दृष्ट्वा समीपे पर्यवस्थितं ।
भारद्वाजस्ततो वाक्यं दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! સમીપ ઉભેલા દુઃશાસનના રથને જોઇને દ્રોણાચાર્યે દુઃશાસન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે હે દુઃશાસન! આ સર્વ રથિઓ કેમ પલાયન કરે છે? રાજાનું સર્વ કુશળ છે અને હજી સૈંધવ જીવતો છે છતાં રાજાનો પુત્ર તથા રાજાનો ભાઇ એવો મહારથિ તું યુવરાજને પામી યુદ્ધમાંથી શું કરવા નાસે છે? તેમ પૂર્વે તેં દ્રૌપદીને કહ્યું હતું જે હે દાસિ! દ્યૂતમાં અમે તને જીતી છે. વાસ્તે તું અમારી દાસી થઇ ઇચ્છા પ્રમાણે વિચરનારી થા અને રાજા એવા મારા મોટા ભાઇનાં વસ્ત્ર વહન કર અને તારા પતિયો તોષંડ સરખા છે. આમ કહેનાર તું આ વખતે કેમ નાસે છે? તું પોતેજ પંચાલ તથા પાંડવ સાથે મોટું વૈર કરી એક સાત્યકિને પ્રાપ્ત થઇ સંગ્રામમાં કેમ ભય પામે છે? પૂર્વે દ્યૂતક્રીડા વિષે અક્ષ ગ્રહણ કરી શું નહોતો જાણતો કે એ અક્ષજ પરિણામે દારૂણ સર્પ સરખા બાણરૂપ થશે. તેમ પાંડવોને કટુ વચન સંભળાવનાર પણ વિશેષે કરી તુંજ હતો અને પૂર્વે દ્રૌપદીને જે ક્લેશ થયો તેનું મૂળ પણ તુંજ છે. આ વખતે તારૂં માન ક્યાં ગયું? ગર્વ ક્યાં ગયો? પરાક્રમ ક્યાં ગયું? તારૂં ગર્જનાથી બોલવું ક્યાં ગયું? અને આશીવિષ સર્પ સરખા પાંડવોને કોપાવી હવે તું ક્યાં જઇશ? આ ભારતીસેના, રાજ્ય તથા દુર્યોધન પણ શોચ કરવા યોગ્ય છે કારણ જેના ભાગ્ય કઠણ છે એવો તું પલાયન કરવામાં

કેમ આગળ થાય છે, હે વીર ! તારે તો ભયથી પીડિત થયેલી, વિદીર્ણ થયેલી સેનાનું પોતાના બાહુબળ વડે રક્ષણ કરવું જોઇએ; તે તું આજ રણસંગ્રામનો ત્યાગ કરી ભયભીત થઇ પારકાઓને હર્ષ પમાડે છે. હે શત્રુસૂદન ! સૈન્યનો નાયક એવો તું જ્યારે નાસી જાય ત્યારે આશ્રય વગરના ભય પામેલા સૈન્યમાં ભયભીત થયેલો બીજો કોણ ઉભો રહે ? એકલા સાત્યકિ સાથે યુદ્ધ કરતાં આજ તારી બુદ્ધિ સંગ્રામમાંથી પલાયન કરવાની થાય છે ત્યારે જે વખતે સંગ્રામમાં ગાંડીવ ધનુષવાળા અર્જુન, ભીમસેન, નકુળ તથા સહદેવને દેખીશ ત્યારે તું શું કરીશ? જો સાત્યકિના બાણથી ભય પામી તું પલાયન કરે છે તો પછી યુદ્ધમાં સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખી જેની કાંતિ છે એવાં અર્જુનનાં બાણ સામે કેમ ટકીશ. હે વીર ! તારી પલાયન કરવાની જો બુદ્ધિ હોય તો જલદી જા. ગાંધારીના ઉદરમાં પ્રવેશ કર. કારણ તે વગર તો પાંડવ સાથે વૈર કરી પૃથ્વીમાં દોડતા તારૂં બીજે સ્થાનકે જીવન હું જોતો નથી. માટે એમજ વિચાર હોય તો જ્યાં સુધી છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખાં અર્જુનનાં બાણ તારા શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયાં નથી ત્યાંસુધી પાંડવ સાથે સલાહ કરી ધર્મરાજાને પૃથ્વી આપી દે. તેમજ જ્યાં સુધી મહાત્મા પાંડવ તારા સો ભાઇઓને હણી પૃથ્વી લેઇ ગયા નથી તેની અગાઉજ પાંડવ સાથે સંધિ કર. જ્યાં સુધી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર તથા સંગ્રામમાં પ્રશંસા કરવા લાયક શ્રીકૃષ્ણ ક્રોધયુક્ત થયા નથી તેની અગાઉ પાંડવ સાથે શાંતિ કર. જ્યાં સુધી મહાબાહુ ભીમસેને મોટી સેનાને વહન કરી તારા ભાઇઓને ગ્રહણ કર્યા નથી તેની અગાઉ પાંડવ સાથે શાંતિ કર. પૂર્વે તારા ભાઇ દુર્યોધનને ભીષ્મે કહ્યું હતું કે સંગ્રામમાં પાંડવો અજેય છે વાસ્તે તેમની સાથે શાંતિ કર; તથાપિ મંદ બુદ્ધિવાળા તારા ભાઇએ તેમ કર્યું નહિ, વાસ્તે યુદ્ધમાં ધૈર્ય રાખી સાવધાન થઇ પાંડવ સાથે યુદ્ધ કર. તારા રૂધિરનું પણ ભીમસેન પાન કરશે એમ મેં સાંભળ્યું છે તે પણ તેનું કહેવું તેમજ સત્ય થશે. હે સુબાલિશ ! ભીમના પરાક્રમને શું તું જાણતો નહોતો ? કે તેની સાથે વૈરનો આરંભ કર્યો; વાસ્તે જ્યાં સાત્યકિ ઉભો છે ત્યાં રથેકરી જલદી તું જા. હે ભારત ! તારા વગરનું આ સૈન્ય નાસી જશે માટે તું પોતાને વાસ્તે સત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા સાત્યકિ સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કર.

દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી તમારો પુત્ર દુઃશાસન કંઇ પણ બોલ્યો નહિ અને સાંભળેલું ન સાંભળ્યા જેવું કરી જે માર્ગે સાત્યકિ ગયો હતો તે રસ્તે પોતે ગયો. પાછા ન ફરનાર મ્લેચ્છના મોટા સૈન્ય યુકત તે સાવધાન થઇ સાત્યકિને પ્રાપ્ત થઇ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય પણ અત્યંત ક્રુદ્ધ થઈ મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી પંચાલ તથા પાંડવ સામે દોડયા. એવી રીતે દ્રોણાચાર્ય પાંડવના સૈન્ય પ્રત્યે પ્રવેશ કરી સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓને નસાડતા હતા. હે મહારાજ ! દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં પોતાનું નામ સંભળાવી પાંડવ, પંચાલ, તથા મત્સ્યોનો મોટો નાશ કરતા હતા. તે તે ઠેકાણે સૈન્યોને જીતવા દ્રોણ સામે આવી તેજસ્વી એવા પાંચાલપુત્ર વીરકેતુએ સન્નત છે પર્વ જેનાં એવાં પાંચ બાણેકરી દ્રોણને વિંધી એકેકરી એમના ધ્વજને વિંધી સાતેકરી સારથિને વિંધ્યો. હે મહારાજ ! તે વખતે સંગ્રામમાં મેં આશ્ચર્ય જોયું કે દ્રોણાચાર્ય વેગેકરી પાંચાલ્ય સામે યુદ્ધમાં વધી શકયા નહિ. હે મારિષ! હે રાજન્! એ રીતે સંગ્રામમાં રૂંધાયલા દ્રોણાચાર્યને જોઈ ધર્મપુત્રના જયને ઇચ્છતા પાંચાલોએ ચોતરફથી તેમને વિંટી લીધા. તે વખતે તે સર્વ પાંચાલો અગ્નિ સરખાં બાણ, અમૂલ્ય ભાલા તથા વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્ર એક દ્રોણ ઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે સમયે હે

રાજન્! દ્રોણાચાર્ય બાણગણે કરી આકાશમાં રહેલાં મોટા જલતરંગને જેમ વાયુ હણે તેમ આવતાં તે બાણને હણી પોતે શોભતા હતા. પછી પરાક્રમી શૂરવીરને હણનાર દ્રોણાચાર્યે મહા ભયંકર સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખું બાણ વીરકેતુના રથ પ્રત્યે સાંધ્યું. હે રાજન્! પ્રજ્વલિત હોય નહિ જાણે એવું તે બાણ પાંચાલ કુળના પુત્ર વીરકેતુને ભેદી રુધિરથી આર્દ્ર એવું તે તત્કાળ ધરણી પ્રત્યે ગયું. તે જ સમયે પાંચાલ કુળનો પુત્ર તે વાયુએ પીડિત કરેલું મોટું ચંપક વૃક્ષ જેમ પર્વતના અગ્ર ભાગથી પડે તેમ રથ ઉપરથી જલદી નીચે કુદી પડયો. મહા બળવાન મોટા ધનુષવાળો તે રાજપુત્ર હણાયો તે જોઇ ઉતાવળા થતા પંચાલોએ ચોતરફથી દ્રોણાચાર્યને વિંટી લીધા. અને ભાઇના દુઃખથી કૃશ થયેલા યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા ચિત્રકેતુ, સુધન્વા, ચિત્રવર્મા તથા ચિત્રરથ એકઠા મળીને વર્ષાઋતુમાં જેમ મેઘ જળનો વરસાદ કરે તેમ બાણનો વરસાદ કરતા દ્રોણાચાર્ય સામે દોડયા. એ રીતે મહારથિ રાજપુત્રોએ બહુ પ્રકારે હણેલા બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે તેમના અભાવ વાસ્તે ક્રોધ કરી કાન પર્યંત ધનુષ ખેંચી તેમની ઉપર ઘણાંક બાણ નાંખ્યાં. હે રાજસત્તમ! તેના બાણેકરી હણાયલા તે રાજકુમારને કંઇ પણ કર્તવ્યને સુઝતાં ન હતા. એ રીતે મૂઢ થયેલા તેમને જોઇ મોટા યશવાળા કોપાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય હસતા હોય નહિ તેની પેઠે તે રાજકુમારોને અશ્વ, સારથિ તથા રથ રહિત કરી તીક્ષ્ણ એવા ભલ્લ બાણેકરી જેમ ફૂલને વીણે તેમ તેમનાં ઉત્તમાંગ પાડી નાંખ્યાં.

હે રાજન્! એ રીતે દ્રોણે હણેલા સુંદર કાંતિવાળા તે પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં જેમ દૈત્ય તથા દાનવ પડતા હતા તેમ રથ ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર પડયા. હે રાજન્! પ્રતાપવાન દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં તેમને મારી સુવર્ણનો છે પૃષ્ઠ ભાગ જેનો એવા દૂરાસદ ધનુષને ફેરવતા હતા. દેવ સરખા તથા મહારથિ એવા પંચાલ હણાયા તેમને જોઇ અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને નેત્રમાંથી અશ્રુ પાડી ક્રોધથી સંગ્રામમાં દ્રોણરથ પ્રત્યે દોડી બાણેકરી દ્રોણાચાર્યને વારી રાખ્યા. તે સમયે સૈન્યમાં હાહાકાર શબ્દ થતો હતો. પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને બહુ પ્રકારે બાણેકરી દ્રોણને ઢાંકી દીધા. તોપણ દ્રોણાચાર્ય વ્યથા ન પામતાં હાસ્ય કરી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે વખતે ક્રોધથી મૂર્છિત થયેલા પાંચાલ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યને નત છે પર્વ જેનાં એવાં નેવું બાણેકરી વક્ષઃસ્થળમાં હણ્યા. બળવાને વક્ષઃસ્થળમાં અત્યંત વિંધેલા મોટા યશવાળા તે, રથમાં બેસવાના સ્થાનક પાસે બેસી ગયા, અને કંઇક મૂર્છિત થયા. હે મારિષ! તેવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા દ્રોણાચાર્યને જોઇ પરાક્રમી તથા મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ધનુષનો ત્યાગ કરી જલદી હાથમાં ખડ્ગ લેઇ રથમાંથી નીચે કૂદી, ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળો તે કાયા ઉપરથી દ્રોણાચાર્યનું મસ્તક કાપવા સારૂ જલદી તેના રથમાં ચઢી બેઠો. તેટલામાં પ્રાપ્ત થઇ છે સંજ્ઞા જેને એવા દ્રોણાચાર્ય મોટા શબ્દવાળું ધનુષ ગ્રહણ કરી નજીક આવેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઇ તેને મારવાની ઇચ્છાથી સમીપ રહેલાને વેધ કરનાર એવા વૈતસ્તિક બાણેકરી તેને વિંધી મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ઘણાંક બાણેકરી દ્રોણે હણેલો, મહા બળવાન, પરાક્રમી, શૂરવીર તે વેગ રહિત થવાથી દ્રોણના રથમાંથી જલદી નીચે ઉતરી પોતાના રથમાં ચઢી બેઠો. પછી મોટું ધનુષ ગ્રહણ કરી મહારથિ તેણે સંગ્રામમાં દ્રોણને વિંધ્યા. હે મહારાજ! દ્રોણાચાર્યે પણ બાણેકરી પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધ્યો. તે સમયે દ્રોણ તથા પાંચાલનું પૂર્વે ત્રૈલોક્યને ઇચ્છતા એવા ઇન્દ્ર તથા પ્રલ્હાદનું જેવું યુદ્ધ

થયું હતું તેવું આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. વિચિત્ર પ્રકારના મંડળાકારે વિચરતા, યુદ્ધમાર્ગના જાણનાર, સંગ્રામમાં યોદ્ધાઓના મનને મોહ કરતા દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણેકરી એક બીજાને પરસ્પર હણતા હતા. વળી મહાત્મા તે બેઉ વર્ષાઋતુમાં બે મેઘ જેમ જળનો વરસાદ કરે તેમ પરસ્પર બાણનો વરસાદ કરી આકાશ, પૃથ્વી તથા દિશાઓને આચ્છાદન કરી દેતા હતા. હે મહારાજ ! તે બેઉના આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધને ભૂત સમુદાય, ક્ષત્રિયો તથા તમારા સૈનિકો વખાણતા હતા અને સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે યુદ્ધ કરતા દ્રોણાચાર્ય અવશ્ય આપણે વશ થશે એમ પંચાલ રાજાઓ આક્રોશ કરતા હતા. તેટલામાં ઉતાવળા થતા દ્રોણાચાર્યે યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સારથિનું મસ્તક વૃક્ષનું પાકેલું ફળ પાડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. હે રાજન્ ! તે સમયે તે મહાત્માના અશ્વ ભાગવા લાગ્યા. તેને જોઇ પરાક્રમી દ્રોણાચાર્યને તે ઠેકાણે પંચાલ તથા સૃંજય સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે પ્રભો ! એવી રીતે પ્રતાપવાન તથા શત્રુઓને દમન કરનાર દ્રોણાચાર્ય પાંડવ તથા પંચાલને જીતી પાછા પોતાના વ્યૂહ પ્રત્યે જઇ ઉભા રહ્યા; પણ યુદ્ધમાં પાંડવ એમને જીતવાનો ઉત્સાહ કરતા ન હતા.

विजित्य पांडुपंचालान् भारद्वाजः प्रतापवान् ।
स्वंव्यूहं पुनरास्थाय स्थितो भवदरिंदमः ॥
न चैनं पांडवा युद्धे जेतुमुत्सेहिरे प्रभो ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे द्रोणपराक्रमे गुर्जरभाषायां द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

અધ્યાય ૧૨૩ મો. દુઃશાસન દમન.

संजय उवाच—ततो दुःशासनो राजन् शैनेयं समुपाद्रवत् ।
किरन् शरसहस्राणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! ત્યારપછી દુઃશાસને વૃષ્ટિમાન મેઘની પેઠે હજારો બાણ નાંખતાં સાત્યકિ સામે દોડી સાઠ બાણેકરી તથા બીજા સોળથી તેને વિંધ્યો. તોપણ યુદ્ધમાં ઉભેલો તે મૈનાક પર્વતની પેઠે કંપાયમાન થયો નહિ; તેટલામાં વળી શૂરવીર દુઃશાસને બીજાં ઘણાંક બાણ તેની ઉપર નાંખી અનેક દેશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા મોટા રથ સમુદાયે કરી તેને ઘેરી લીધો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! વળી મેઘની પેઠે શબ્દે કરી દશે દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતાં ઘણાંક બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. એ રીતે સંગ્રામમાં પોતા સામે આવતા કૌરવોને મહાબાહુ સાત્યકિએ સામે દોડી બાણેકરી ઢાંકી દીધા. મહાત્મા સાત્યકિના બાણના ઓઘથી ઢંકાઇ ગયેલા, દુઃશાસન છે મુખ્ય જેમાં એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ ભયભીત થઇ તમારાં સૈન્ય જોતાં સંગ્રામમાં ભાગવા લાગ્યા. હે રાજેન્દ્ર ! તેઓ ભાગવા લાગ્યા તોપણ તમારો પુત્ર દુઃશાસન બાણેકરી સાત્યકિને પીડતાં નિર્ભય થઇ સંગ્રામમાં ઉભો રહ્યો. વળી તેણે સંગ્રામમાં ચાર બાણથી તેના ચાર અશ્વને, ત્રણેકરી સારથિને, અને સોથી સાત્યકિને વિંધી મોટો શબ્દ કર્યો. હે મહારાજ ! તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા માધવ એવા સાત્ય-

રાજન્! દ્રોણાચાર્ય બાણગણે કરી આકાશમાં રહેલાં મોટા જલતરંગને જેમ વાયુ હણે તેમ આવતાં તે બાણને હણી પોતે શોભતા હતા. પછી પરકા શરવીરને હણનાર દ્રોણાચાર્યે મહા ભયંકર સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખું બાણ વીરકેતુના રથ પ્રત્યે સાંધ્યું. હે રાજન્! પ્રજ્વલિત હોય નહિ જાણે એવું તે બાણ પાંચાલ કુળના પુત્ર વીરકેતુને ભેદી રુધિરથી આર્દ્ર એવું તે તત્કાળ ધરણી પ્રત્યે ગયું. તે જ સમયે પાંચાલ કુળનો પુત્ર તે વાયુએ પીડિત કરેલું મોટું ચંપક વૃક્ષ જેમ પર્વતના અગ્ર ભાગથી પડે તેમ રથ ઉપરથી જલદી નીચે કુદી પડયો. મહા બળવાન મોટા ધનુષવાળો તે રાજપુત્ર હણાયો તે જોઇ ઉતાવળા થતા પંચાલોએ ચોતરફથી દ્રોણાચાર્યને વિંટી લીધા. અને ભાઇના દુઃખથી કૃશ થયેલા યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા ચિત્રકેતુ, સુધન્વા, ચિત્રવર્મા તથા ચિત્રરથ એકઠા મળીને વર્ષાઋતુમાં જેમ મેઘ જળનો વરસાદ કરે તેમ બાણનો વરસાદ કરતા દ્રોણાચાર્ય સામે દોડયા. એ રીતે મહારથિ રાજપુત્રોએ બહુ પ્રકારે હણેલા બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે તેમના અભાવ વાસ્તે ક્રોધ કરી કાન પર્યંત ધનુષ ખેંચી તેમની ઉપર ઘણાંક બાણ નાંખ્યાં. હે રાજસત્તમ! તેના બાણેકરી હણાયલા તે રાજકુમારને કંઇ પણ કર્તવ્યને સુઝતાં ન હતા. એ રીતે મૂઢ થયેલા તેમને જોઇ મોટા યશવાળા કોપાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય હસતા હોય નહિ તેની પેઠે તે રાજકુમારોને અશ્વ, સારથિ તથા રથ રહિત કરી તીક્ષ્ણ એવા ભલ્લ બાણેકરી જેમ ફૂલને વીણે તેમ તેમનાં ઉત્તમાંગ પાડી નાંખ્યાં.

હે રાજન્! એ રીતે દ્રોણે હણેલા સુંદર કાંતિવાળા તે પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં જેમ દૈત્ય તથા દાનવ પડતા હતા તેમ રથ ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર પડયા. હે રાજન્! પ્રતાપવાન દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં તેમને મારી સુવર્ણનો છે પૃષ્ઠ ભાગ જેનો એવા દૂરાસદ ધનુષને ફેરવતા હતા. દેવ સરખા તથા મહારથિ એવા પંચાલ હણાયા તેમને જોઇ અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને નેત્રમાંથી અશ્રુ પાડી ક્રોધથી સંગ્રામમાં દ્રોણરથ પ્રત્યે દોડી બાણેકરી દ્રોણાચાર્યને વારી રાખ્યા. તે સમયે સૈન્યમાં હાહાકાર શબ્દ થતો હતો. પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને બહુ પ્રકારે બાણેકરી દ્રોણને ઢાંકી દીધા. તોપણ દ્રોણાચાર્ય વ્યથા ન પામતાં હાસ્ય કરી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે વખતે ક્રોધથી મૂર્છિત થયેલા પાંચાલ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યને નત છે પર્વ જેનાં એવાં નેવું બાણેકરી વક્ષઃસ્થળમાં હણ્યા. બળવાને વક્ષઃસ્થળમાં અત્યંત વિંધેલા મોટા યશવાળા તે, રથમાં બેસવાના સ્થાનક પાસે બેસી ગયા, અને કંઇક મૂર્છિત થયા. હે મારિષ! તેવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા દ્રોણાચાર્યને જોઇ પરાક્રમી તથા મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ધનુષનો ત્યાગ કરી જલદી હાથમાં ખડ્ગ લેઇ રથમાંથી નીચે કૂદી, ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળો તે કાયા ઉપરથી દ્રોણાચાર્યનું મસ્તક કાપવા સારૂ જલદી તેના રથમાં ચઢી બેઠો. તેટલામાં પ્રાપ્ત થઇ છે સંજ્ઞા જેને એવા દ્રોણાચાર્ય મોટા શબ્દવાળું ધનુષ ગ્રહણ કરી નજીક આવેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઇ તેને મારવાની ઇચ્છાથી સમીપ રહેલાને વેધ કરનાર એવા વૈતસ્તિક બાણેકરી તેને વિંધી મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ઘણાંક બાણેકરી દ્રોણે હણેલો, મહા બળવાન, પરાક્રમી, શૂરવીર તે વેગ રહિત થવાથી દ્રોણના રથમાંથી જલદી નીચે ઉતરી પોતાના રથમાં ચઢી બેઠો. પછી મોટું ધનુષ ગ્રહણ કરી મહારથિ તેણે સંગ્રામમાં દ્રોણને વિંધ્યા. હે મહારાજ! દ્રોણાચાર્યે પણ બાણેકરી પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધ્યો. તે સમયે દ્રોણ તથા પાંચાલનું પૂર્વે ત્રૈલોક્યને ઇચ્છતા એવા ઇન્દ્ર તથા પ્રલ્હાદનું જેવું યુદ્ધ

થયું હતું તેવું આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. વિચિત્ર પ્રકારના મંડળાકારે વિચરતા, યુદ્ધમાર્ગના જાણ-નાર, સંગ્રામમાં યોદ્ધાઓના મનને મોહ કરતા દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણેકરી એક બીજાને પરસ્પર હણતા હતા. વળી મહાત્મા તે બેઉ વર્ષાઋતુમાં બે મેઘ જેમ જળનો વરસાદ કરે તેમ પરસ્પર બાણનો વરસાદ કરી આકાશ, પૃથ્વી તથા દિશાઓને આચ્છાદન કરી દેતા હતા. હે મહારાજ ! તે બેઉના આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધને ભૂત સમુદાય, ક્ષત્રિયો તથા તમારા સૈનિકો વખાણતા હતા અને સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે યુદ્ધ કરતા દ્રોણાચાર્ય અવશ્ય આપણે વશ થશે એમ પંચાલ રાજાઓ આક્રોશ કરતા હતા. તેટલામાં ઉતાવળા થતા દ્રોણાચાર્યે યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સારથિનું મસ્તક વૃક્ષનું પાકેલું ફળ પાડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. હે રાજન્ ! તે સમયે તે મહાત્માના અશ્વ ભાગવા લાગ્યા. તેને જોઇ પરાક્રમી દ્રોણાચાર્ય તે ઠેકાણે પંચાલ તથા સૃંજય સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે પ્રભો ! એવી રીતે પ્રતાપવાન તથા શત્રુઓને દમન કરનાર દ્રોણાચાર્ય પાંડવ તથા પંચાલને જીતી પાછા પોતાના વ્યૂહ પ્રત્યે જઇ ઉભા રહ્યા; પણ યુદ્ધમાં પાંડવ એમને જીતવાનો ઉત્સાહ કરતા ન હતા.

विजित्य पांडुपंचालान् भारद्वाजः प्रतापवान् ।
स्वंव्यूहं पुनरास्थाय स्थितो भवदरिंदमः ॥
न चैनं पांडवा युद्धे जेतुमुत्सेहिरे प्रभो ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे द्रोणपराक्रमे गुर्जरभाषायां द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

અધ્યાય ૧૨૩ મો. દુઃશાસન દમન.

संजय उवाच—ततो दुःशासनो राजन् शैनेयं समुपाद्रवत् ।
किरन् शरसहस्राणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! ત્યારપછી દુઃશાસને વૃષ્ટિમાન મેઘની પેઠે હજારો બાણ નાંખતાં સાત્યકિ સામે દોડી સાઠ બાણેકરી તથા બીજા સોળથી તેને વિંધ્યો. તોપણ યુદ્ધમાં ઉભેલો તે મૈનાક પર્વતની પેઠે કંપાયમાન થયો નહિ; તેટલામાં વળી શૂરવીર દુઃશાસને બીજાં ઘણાંક બાણ તેની ઉપર નાંખી અનેક દેશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા મોટા રથ સમુદાયે કરી તેને ઘેરી લીધો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! વળી મેઘની પેઠે શબ્દે કરી દશે દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતાં ઘણાંક બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. એ રીતે સંગ્રામમાં પોતા સામે આવતા કૌરવોને મહાબાહુ સાત્યકિએ સામે દોડી બાણેકરી ઢાંકી દીધા. મહાત્મા સાત્યકિના બાણના ઓઘથી ઢંકાઇ ગયેલા, દુઃશાસન છે મુખ્ય જેમાં એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ ભયભીત થઇ તમારાં સૈન્ય જોતાં સંગ્રામમાં ભાગવા લાગ્યા. હે રાજેન્દ્ર ! તેઓ ભાગવા લાગ્યા તો-પણ તમારો પુત્ર દુઃશાસન બાણેકરી સાત્યકિને પીડતાં નિર્ભય થઇ સંગ્રામમાં ઉભો રહ્યો. વળી તેણે સંગ્રામમાં ચાર બાણથી તેના ચાર અશ્વને, ત્રણેકરી સારથિને, અને સોથી સાત્ય-કિને વિંધી મોટો શબ્દ કર્યો. હે મહારાજ ! તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા માધવ એવા સાત્ય-

કિએ સંગ્રામમાં બાણેકરી રથ, સારથિ તથા ધ્વજ સહિત તેને અદૃશ્ય કરી શૂરવીર દુઃશાસનને બાણેકરી ઢાંકી દીધો. તે સમયે કરોળિઓ જેમ લાળેકરી વિંટાય તેમ બાણેકરી વિંટાયલા સશંક એવા દુઃશાસનને, શત્રુને જીતનાર સાત્યકિએ વળી ઉતાવળથી બાણેકરી પીડિત કર્યો. તે રીતે સાત્યકિનાં સેંકડો બાણેકરી વિંધાયલા દુઃશાસનને જોઇ દુર્યોધનરાજાએ ત્રિગર્તોને કહ્યું કે, તમો સાત્યકિના રથ પ્રત્યે જાઓ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી ક્રૂર છે કર્મ જેમનાં એવા યુદ્ધમાં વિશારદ ત્રણ હજાર ત્રિગર્તના રથિઓએ સાત્યકિની સમીપ જઇ યુદ્ધમાં સ્થિર મતિ કરી મોટા રથ સમુદાયથી સાત્યકિને ઘેરી લીધો. પછી પોતા સામે આવી બાણનો વરસાદ કરતા તે યોદ્ધાઓમાંથી તેણે બાણેકરી પાંચસો મુખ્ય યોદ્ધાઓને હણ્યા. શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેના બાણેકરી હણાયલા તે પર્વત ઉપરથી મોટા વાયુના વેગેકરી ભાગેલાં વૃક્ષ નીચે પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા. હે વિશાંપતે ! તે સમયે અનેક પ્રકારે છિન્નભિન્ન થયેલા હસ્તિઓ, પડેલા ધ્વજ તથા સાત્યકિના બાણેકરી નાશ પામેલા રૂધિરના ઓઘથી વ્યાપ્ત, સુવર્ણથી શોભિતા ઘણાક અશ્વેકરી તે રણભૂમિ પુષ્પિત એવાં ખાખરાનાં વૃક્ષોએ કરી જેવી શોભે તેવી શોભતી હતી. સંગ્રામમાં સાત્યકિએ મારવા માંડેલા તમારી તરફના, કાદવમાં ડૂબેલા હસ્તિઓની પેઠે રક્ષણ કરનારને પ્રાપ્ત થતા ન હતા, તેથી તે સર્વ ગરૂડના ભયથી જેમ મોટા સર્પ ગર્ત પ્રત્યે પેસી જાય તેમ દ્રોણરથ પ્રત્યે પાછા આવ્યા. શૂરવીર સાત્યકિ તો આશીવિષ સર્પ સરખાં બાણેકરી પાંચસો યોદ્ધાઓને મારી ધીરેધીરે અર્જુનના રથ પ્રત્યે જવા લાગ્યો.

એ રીતે જતા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે સાત્યકિને તમારા પુત્ર દુઃશાસને સન્નત છે પર્વ જેમનાં એવાં નવ બાણેકરી જલદી વિંધ્યો. મોટા ધનુષવાળા તેણે પણ સુવર્ણના પુંખવાળાં, ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં, તીક્ષ્ણ એવાં પાંચ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. હે મહારાજ ! હે ભારત ! દુઃશાસને પણ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ત્રણ બાણથી સાત્યકિને વિંધી વળી બીજાં પાંચે કરી વિંધ્યો. શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ પાંચ બાણથી તમારા પુત્રને હણી એનું ધનુષ કાપી ગર્વથી અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો. પછી ક્રોધાયમાન થયેલા દુઃશાસને અર્જુન પ્રત્યે જતા વૃષ્ણિવીર ઉપર તેને મારવાની ઇચ્છાથી લોહમયી શક્તિ નાંખી. હે રાજન્ ! પોતા સામે આવતી તમારા પુત્રની ભયંકર શક્તિને ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી સાત્યકિએ સો તરેહથી કાપી નાંખી. હે જનેશ્વર ! વળી તમારા પુત્રે બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી બાણથી સાત્યકિને વિંધી સિંહનાદ કર્યો. ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ તમારા પુત્રને મોહ પમાડી અગ્નિ શિખા સરખાં બાણેકરી સ્તનના મધ્ય ભાગમાં હણી, મોટા ભાગ્યવાળા તેણે સન્નત છે પર્વ જેનાં એવાં લોહમય, તીક્ષ્ણ મુખવાળાં ત્રણ બાણથી વિંધી વળી બીજાં આઠથી વિંધ્યો. દુઃશાસને વીસ બાણથી સાત્યકિને પાછો વિંધ્યો. હે મહારાજ ! સાત્વત એવા મહારથિ સાત્યકિએ પણ સન્નત છે પર્વ જેમનાં એવાં ત્રણ બાણથી સ્તનના મધ્ય ભાગમાં તેને વિંધી તીક્ષ્ણ બાણેકરી એના વાહનને તથા સન્નત છે પર્વ જેમનાં એવાં બાણેકરી એની સારથિને હણી પરમાસ્ત્ર જાણનાર તેણે એક ભલ્લ બાણથી ધનુષ, પાંચ બાણથી હાથનાં મોજાં, ભલ્લ નામનાં બે બાણેકરી ધ્વજ તથા રથ શક્તિ વિંધી તીક્ષ્ણ એવાં ઘણાંક બાણથી એના પાછળ ચાલનાર તથા એના સારથિને પણ હણ્યો. તે સમયે કપાઇ ગયું છે ધનુષ જેનું અને હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવા વિરથ થયેલા દુઃશાસનને જોઇ ત્રિગર્તનો સેનાપતિ પોતાના રથમાં બેસાડી સંગ્રામમાંથી તેને બહાર લઇ ગયો. હે ભારત ! તે સમયે શૈનેય એવા

મહાબાહુ સાત્યકિએ બે ઘડી સુધી તેની પાછળ દોડી ભીમસેનનાં વચન યાદ કરી તેને માર્યો નહિ. કારણ સભાના મધ્યમાં સર્વ સાંભળતાં ભીમસેને તમારા પુત્રોના વધની પોતેજ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. હે પ્રભો ! એ રીતે સંગ્રામમાં સાત્યકિ, દુઃશાસનને જીતી હે રાજન્ ! જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તે માર્ગે ઉતાવળથી તેની પાસે જવા લાગ્યો.

ततो दुःशासनं जित्वा सात्यकिः संयुगे प्रभो ॥
जगाम त्वरितो राजन् येन यातो धनंजयः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुःशासन पराजये गुर्जरभाषायां त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

અધ્યાય ૧૨૪ મો. દુર્યોધનને યુધિષ્ઠિર (સામસામા)

**धृतराष्ट्र उवाच—किं तस्या मम सेनायां नासन् केचिन्महारथाः ।
ये तथा सात्यकिं यांते नैवाघ्नन्नाप्य वारयन् ॥ १ ॥**

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! તે મારી સેનામાં શું કોઇ મહારથિઓ હતા નહિ ? કે તે રીતે જતા સાત્યકિને કોઇએ હણ્યો પણ નહિ તેમ વારી રાખ્યો પણ નહિ. તેમ ઇંદ્ર તુલ્ય છે બળ જેનું એવા સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ જેમ દાનવો સામે મહેન્દ્ર પરાક્રમ કરે તેમ સંગ્રામમાં એકલે પરાક્રમ કર્યું માટે જે માર્ગે સાત્યકિ ગયો તે સ્થાન શું શૂન્ય હતું ? વાં તે ઘણાક હણાયાં હતા ? હે સંજય ! વૃષ્ણિકુળમાં વીર એવા સાત્યકિએ જે કર્મ કર્યું તું કહે છે તે કર્મ કરવાનો ઇન્દ્ર પણ ઉત્સાહ કરી શકે નહિ. વૃષ્ણિ તથા અંધકકુળમાં અત્યંત શૂરવીર એવા મહાત્મા સાત્યકિના અશ્રદ્ધેય તથા અચિંત્ય એવા કર્મને સાંભળી મારૂં મન વ્યથા પામે છે. હે સંજય ! સત્ય પરાક્રમવાળા જે એકલા સાત્યકિએ ઘણીક સેનાઓને મર્દન કરી અને જે રીતે તું એના પરાક્રમ વિષે મને કહે છે તે પ્રમાણે તો તેથી મારા પુત્ર અયશે નહિ. હે સંજય ! યુદ્ધ કરતા ઘણાક મહાત્માઓને એકલો સાત્યકિ કેમ અતિક્રમણ કરી ગયો ? તે મને કહે ?

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! રથ, અશ્વ, હસ્તિ તથા પાયદળ જેમાં છે એવો તમારી સેનાનો આરંભ પ્રલય સમય સરખો હતો. તેમ હે માનદ ! તમારા સૈન્યમાં બોલાવેલા સમૂહો સરખો લોક વિષે કોઇ પણ સમૂહ છે નહિ એવી મારી મતિ છે. તેમ ત્યાં આવેલા દેવ તથા ચારણ પણ આવી રીતે કહેતા હતા. જે પૃથ્વી વિષે ઘણા સમૂહ જોયા પણ આ સમૂહ જોતાં અવધિજ આવી રહી. તેમજ હે વિશાંપતે ! જયદ્રથના વધ વિષે દ્રોણે જેવો વ્યૂહ રચેલો હતો તેવો વ્યૂહ પણ કોઈ થયો નથી. તેમ પરસ્પર દોડતા સૈન્ય સમૂહોનો શબ્દ પણ તીક્ષ્ણ વાયુએ ભેદ પમાડેલા સમુદ્રોના સરખો થતો હતો. હે નરોત્તમ ! એકઠા મળેલા રાજાઓની તમારા સૈન્યમાં તથા પાંડવના સૈન્યમાં સેંકડો તથા હજારો ટુકડીઓ હતી. તેમ સંગ્રામમાં દૃઢ છે કર્મ જેમનાં, અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા શૂરવીરોનાં રૂંવાં ઉભાં કરનાર મહા ભયંકર શબ્દ પણ ત્યાં થતો હતો. હે મારિષ ! તે વખતે ભીમસેન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન,

નકુળ, સહદેવ તથા પાંડુપુત્ર ધર્મરાજ આવી રીતે પોકાર કરતા હતા કે અરે! સૈનિકો આવો, પ્રહાર કરો, જલદી દોડો; કારણ શૂરવીર એવા સાત્યકિ તથા અર્જુન શત્રુની સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયા છે. તેઓ જે રીતે સુખેકરી જયદ્રથના વધ પ્રત્યે જાય તે રીતે જલદી કરો. એ રીતે સૈન્યોને પ્રેરણા કરી વળી કહેવા લાગ્યા કે, તે બેઉના અભાવથી કૌરવ કૃતાર્થ થશે અને આપણે તો જીતાયાજ છીએ. વાસ્તે તમે સર્વ એકઠા મળી મોટા વેગથી વાયુ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ કૌરવોના સૈન્ય સમૂહને ક્ષોભ પમાડો. એ રીતે ભીમસેન તથા પાંચાલ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પ્રેરણા કરેલા, ઉત્તમ તેજવાળા પોતાના પ્રિય પ્રાણનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં મરણને ઇચ્છનારા, સ્વર્ગને ઇચ્છતા, મિત્રના કાર્ય વાસ્તે જીવિતનો ત્યાગ કરનારા તે સર્વ સંગ્રામમાં કૌરવોને મારવા લાગ્યા. તેમજ મોટા યશની પ્રાર્થના કરતા તમારી તરફના પણ યુદ્ધ વિષે આર્યમતિ કરી યુદ્ધ વાસ્તે ઉભા રહ્યા. તે સમયે પ્રવર્ત્તમાન થયેલા તે ભયંકર યુદ્ધમાં, સર્વ સૈન્યને જીતી સાત્યકિ અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો અને તે વેળાએ સૂર્યનાં કિરણો સમ શોભિતી શૂરવીરોનાં કવચોની પ્રભા પણ સંગ્રામમાં સૈનિકોની દૃષ્ટિને ચોતરફથી હણતી હતી. હે રાજન્! તે રીતે મહાત્મા પાંડવ યત્ન કરતા હતા તોપણ મોટા તે સૈન્ય પ્રત્યે તે ગયો તે વેળાએ તેમનો તથા સર્વ ભૂતનો અભાવ કરનાર મહા ભયંકર સન્નિપાત થયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! તે રીતે સૈન્ય આવવાથી કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા દુર્યોધને સંગ્રામમાં પૃષ્ઠ તો દેખાડયો ન હતો? કારણ મહા સંગ્રામમાં એકને ઘણા સાથે સન્નિપાત, તે પણ વિશેષે કરી રાજાને વિષમ લાગે એમ મને ભાસે છે; તેમ તે સુખેકરી વૃદ્ધિ પામેલ અને લક્ષ્મી તથા લોકનો ઇશ્વર માટે પૂછું છું કે એક એવો તે ઘણાકને પ્રાપ્ત થઇ વિમુખ તો થયો નહિ? સંજય કહે છે—હે રાજન્! હે ભારત! એકલા તમારા પુત્રનો ઘણાક સાથે આશ્ચર્યરૂપ જે સંગ્રામ થયો તે હું કહું તે સાંભળો.

હે નૃપ! સંગ્રામમાં હસ્તિ જેમ કમલિનીને મર્દન કરે તેમ તમારા પુત્ર દુર્યોધને મર્દન કરેલી પાંડવની સેનાને જોઈ ભીમસેન છે આદિ જેમાં એવા પંચાલ તેની પાછળ દોડયા. તે વખતે તમારો પુત્ર દુર્યોધન દશેકરી પાંડુપુત્ર ભીમસેનને, ત્રણ ત્રણ બાણથી નકુળ સહદેવને, સાતથી ધર્મરાજને છથી, વિરાટ તથા દ્રુપદને, સોથી શિખંડીને, વીસથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તથા ત્રણ ત્રણ બાણથી દ્રૌપદીના પુત્રોને વિંધી તેમજ બાણેકરી સેંકડો બીજા યોદ્ધાઓને પણ વિંધી ક્રોધાયમાન થયેલો તે જેમ કાળ પ્રજાનો નાશ કરે તેમ ઉગ્ર એવાં બાણેકરી હસ્તિ તથા રથનો પણ નાશ કરવા લાગ્યો. એ રીતે શિક્ષા તથા અસ્ત્રબળે કરી શત્રુઓને હણતા તેના સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગવાળા મોટા ધનુષને મનુષ્યો નિરંતર મંડલાકારજ દેખતાં હતાં. તેટલામાં હે કૌરવ્ય! ધર્મરાજાએ બે ભલ્લ નામનાં બાણેકરી યત્ન કરતા તમારા પુત્રનું ધનુષ કાપી સારી રીતે નાંખેલાં ઉત્તમ દશ બાણેકરી એને પણ વિંધ્યો. યુધિષ્ઠિરના નાંખેલા બાણ, તેનું કવચ ભેદી પૃથ્વી પ્રત્યે ગયા, તેથી પ્રસન્ન થયેલા પાંડવોએ પૂર્વે વૃત્રના વધ વિષે દેવ તથા મહર્ષિઓએ જેમ ઇન્દ્ર વિંટી લીધો હતો તેમ યુધિષ્ઠિરને વિંટી લીધા તેટલામાં પ્રતાપવાન તમારો પુત્ર દુર્યોધન બીજું ધનુષ લેઇ 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે;' એમ રાજાને કહી તેની સામે આવ્યો. મહા સંગ્રામમાં આવતા તે તમારા પુત્રને જોઈ જયને ઇચ્છતા પંચાલ એકઠા મળી સામે આવ્યા. તેમના યુદ્ધમાં પાંડુપુત્રને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ વાયુએ પ્રેરણા કરેલા વરસના મેઘને જેમ પર્વત વારે તેમ વારી રાખ્યા. હે મહાબાહો! તે વખતે તમારા-

ઓનો તથા પાંડવોનો રૂંવાં ઉભાં કરનાર સર્વ દેહિનો છે સંહાર જેમાં એવો રૂદ્રક્રીડા સરખો મોટો સંગ્રામ થયો. એટલામાં વળી જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા, તે માર્ગે રૂંવાં ઉભાં કરનાર સર્વ શબ્દને અતિક્રમણ કરે એવો મોટો શબ્દ થયો. એ રીતે હે મહાબાહો ! હે ભારત ! સૈન્યના મધ્યમાં અર્જુનનો, ધનુષ ધરનાર તમારાઓનો, સાત્યકિનો તથા વ્યૂહદ્વાર વિષે પારકાઓ સાથે દ્રોણાચાર્યનો સંગ્રામ થયો. હે પૃથ્વીપતે ! એ રીતે અર્જુન, દ્રોણ તથા મહારથિ સાત્વતના ક્રોધથી પૃથ્વીને વિષે આ ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો.

द्रोणस्यापिपरैः सार्द्धं व्यूहद्वारे महारणे ।
एवमेष क्षयोवृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ॥
क्रुद्धेऽर्जुने तथा द्रोणे सात्वते च महारथे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे संकुलयुद्धे, गुर्जरभाषायां चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

અધ્યાય ૧૨૫ મો. સેનાપતિ દ્રોણનું પરાક્રમ.

संजय उवाच—अपराह्ने महाराज संग्रामः सुमहानभूत् ।
पर्जन्य सम निर्घोषः पुनर्द्रोणस्य सोमकैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! વળી અપરાન્હ વખતે દ્રોણાચાર્યનો સોમકો સાથે મેઘ સરખા શબ્દવાળો મોટો સંગ્રામ થયો. જેમાં લાલ છે અશ્વ જેના એવા રથમાં બેઠેલા પુરૂષમાં શૂરવીર, તમારૂં પ્રિય તથા હિત કરવામાં તત્પર, મોટા ધનુષવાળા, મહા બળવાન, સાવધાન, પ્રતાપવાન, દ્રોણાચાર્ય, મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી પાંડવ સામે દોડી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને જાણે બાળતા હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાં ક્રીડા કરવા લાગ્યા. તે સમયે પાંચ ભાઇ કેકયોમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ તથા સંગ્રામમાં કઠણ એવો બૃહત્ક્ષત્ર મોટો મેઘ જેમ ગંધમાદન વિષે જળનો વરસાદ કરે તેમ તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતો આચાર્ય સામે આવી તેમને અત્યંત પીડવા લાગ્યો. હે મહારાજ ! સંક્રુદ્ધ થયેલા દ્રોણાચાર્યે સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં પંદર બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. દ્રોણે મૂકેલાં, ક્રોધ પામેલા સર્પ સરખાં તે બાણને બૃહત્ક્ષત્રે હૃષ્ટ થયેલાની પેઠે પાંચ બાણેકરી એક એકને કાપી નાંખ્યાં. એવું તેનું લાઘવ જોઇ બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે હાસ્ય કરી નમ્રત છે પર્વ જેનાં એવાં આઠ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. દ્રોણના ધનુષમાંથી મુકાયલાં આવતાં તે બાણને જોઇ સંગ્રામમાં બૃહત્ક્ષત્રે તીક્ષ્ણ એવાં તેટલાંજ બાણેકરી તેમને વારી રાખ્યા. હે મહારાજ ! અત્યંત દુષ્કર એવા બૃહત્ક્ષત્રના તે કર્મને જોઇ તમારા સૈન્યમાં મોટું વિસ્મય ઉપજ્યું. હે મહારાજ ! તે સમયે બૃહત્ક્ષત્રથી વિશેષ થતા દ્રોણાચાર્યે અત્યંત દુર્જય તથા દિવ્ય એવું બ્રહ્માસ્ત્ર તેની ઉપર સાંધ્યું. હે રાજેન્દ્ર ! કેકય એવા બૃહત્ક્ષત્રે દ્રોણે મૂકેલા તે બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ, સામે બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખી તેને સમાવી દીધું. હે ભારત ! શાંત થયેલા બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ બૃહત્ક્ષત્રે સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં સાઠ બાણેકરી તેમને વિંધ્યા. મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે પણ તેની ઉપર નારાચ

નકુળ, સહદેવ તથા પાંડુપુત્ર ધર્મરાજ આવી રીતે પોકાર કરતા હતા કે અરે! સૈનિકો આવો, પ્રહાર કરો, જલદી દોડો; કારણ શૂરવીર એવા સાત્યકિ તથા અર્જુન શત્રુની સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયા છે. તેઓ જે રીતે સુખેકરી જયદ્રથના વધ પ્રત્યે જાય તે રીતે જલદી કરો. એ રીતે સૈન્યોને પ્રેરણા કરી વળી કહેવા લાગ્યા કે, તે બેઉના અભાવથી કૌરવ કૃતાર્થ થશે અને આપણે તો છતાયાજ છીએ. વાસ્તે તમે સર્વ એકઠા મળી મોટા વેગથી વાયુ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ કૌરવોના સૈન્ય સમૂહને ક્ષોભ પમાડો. એ રીતે ભીમસેન તથા પાંચાલ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પ્રેરણા કરેલા, ઉત્તમ તેજવાળા પોતાના પ્રિય પ્રાણનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં મરણને ઇચ્છનારા, સ્વર્ગને ઇચ્છતા, મિત્રના કાર્ય વાસ્તે જીવિતનો ત્યાગ કરનારા તે સર્વ સંગ્રામમાં કૌરવોને મારવા લાગ્યા. તેમજ મોટા યશની પ્રાર્થના કરતા તમારી તરફના પણ યુદ્ધ વિષે આર્યમતિ કરી યુદ્ધ વાસ્તે ઉભા રહ્યા. તે સમયે પ્રવર્ત્તમાન થયેલા તે ભયંકર યુદ્ધમાં, સર્વ સૈન્યને જીતી સાત્યકિ અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો અને તે વેળાએ સૂર્યનાં કિરણો સમ શોભિતી શૂરવીરોનાં કવચોની પ્રભા પણ સંગ્રામમાં સૈનિકોની દૃષ્ટિને ચોતરફથી હણતી હતી. હે રાજન્! તે રીતે મહાત્મા પાંડવ યત્ન કરતા હતા તોપણ મોટા ને સૈન્ય પ્રત્યે તે ગયો તે વેળાએ તેમનો તથા સર્વ ભૂતનો અભાવ કરનાર મહા ભયંકર સન્નિપાત થયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! તે રીતે સૈન્ય આવવાથી કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા દુર્યોધને સંગ્રામમાં પૃષ્ઠ તો દેખાડયો ન હતો? કારણ મહા સંગ્રામમાં એકને ઘણા સાથે સન્નિપાત, તે પણ વિશેષે કરી રાજાને વિષમ લાગે એમ મને ભાસે છે; તેમ તે સુખેકરી વૃદ્ધિ પામેલ અને લક્ષ્મી તથા લોકનો ઇશ્વર માટે પૂછું છું કે એક એવો તે ઘણાકને પ્રાપ્ત થઇ વિમુખ તો થયો નહિ? સંજય કહે છે—હે રાજન્! હે ભારત! એકલા તમારા પુત્રનો ઘણાક સાથે આશ્ચર્યરૂપ જે સંગ્રામ થયો તે હું કહું તે સાંભળો.

હે નૃપ! સંગ્રામમાં હસ્તિ જેમ કમલિનીને મર્દન કરે તેમ તમારા પુત્ર દુર્યોધને મર્દન કરેલી પાંડવની સેનાને જોઈ ભીમસેન છે આદિ જેમાં એવા પંચાલ તેની પાછળ દોડયા. તે વખતે તમારો પુત્ર દુર્યોધન દશેકરી પાંડુપુત્ર ભીમસેનને, ત્રણ ત્રણ બાણથી નકુળ સહદેવને, સાતથી ધર્મરાજને છથી, વિરાટ તથા દ્રુપદને, સોથી શિખંડીને, વીસથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તથા ત્રણ ત્રણ બાણથી દ્રૌપદીના પુત્રોને વિંધી તેમજ બાણેકરી સેંકડો બીજા યોદ્ધાઓને પણ વિંધી ક્રોધાયમાન થયેલો તે જેમ કાળ પ્રજાનો નાશ કરે તેમ ઉગ્ર એવાં બાણેકરી હસ્તિ તથા રથનો પણ નાશ કરવા લાગ્યો. એ રીતે શિક્ષા તથા અસ્ત્રબળે કરી શત્રુઓને હણતા તેના સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગવાળા મોટા ધનુષને મનુષ્યો નિરંતર મંડલાકારજ દેખતાં હતાં. તેટલામાં હે કૌરવ્ય! ધર્મરાજાએ બે ભલ્લ નામનાં બાણેકરી યત્ન કરતા તમારા પુત્રનું ધનુષ કાપી સારી રીતે નાંખેલાં ઉત્તમ દશ બાણેકરી એને પણ વિંધ્યો. યુધિષ્ઠિરના નાંખેલા બાણ, તેનું કવચ ભેદી પૃથ્વી પ્રત્યે ગયા, તેથી પ્રસન્ન થયેલા પાંડવોએ પૂર્વે વૃત્રના વધ વિષે દેવ તથા મહર્ષિઓએ જેમ ઇન્દ્ર વિંટી લીધો હતો તેમ યુધિષ્ઠિરને વિંટી લીધા તેટલામાં પ્રતાપવાન તમારો પુત્ર દુર્યોધન બીજું ધનુષ લેઇ 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે;' એમ રાજાને કહી તેની સામે આવ્યો. મહા સંગ્રામમાં આવતા તે તમારા પુત્રને જોઈ જયને ઇચ્છતા પંચાલ એકઠા મળી સામે આવ્યા. તેમના યુદ્ધમાં પાંડુપુત્રને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ વાયુએ પ્રેરણા કરેલા વરસતા મેઘને જેમ પર્વત વારે તેમ વારી રાખ્યા. હે મહાબાહો! તે વખતે તમારા-

ઓનો તથા પાંડવોનો રૂવાં ઉભાં કરનાર સર્વ દેહિનો છે સંહાર જેમાં એવો રૂદ્રક્રીડા સરખો મોટો સંગ્રામ થયો. એટલામાં વળી જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા, તે માર્ગે રૂવાં ઉભાં કરનાર સર્વ શબ્દને અતિક્રમણ કરે એવો મોટો શબ્દ થયો. એ રીતે હે મહાબાહો ! હે ભારત ! સૈન્યના મધ્યમાં અર્જુનનો, ધનુષ ધરનાર તમારાઓનો, સાત્યકિનો તથા વ્યૂહદ્વાર વિષે પારકાઓ સાથે દ્રોણાચાર્યનો સંગ્રામ થયો. હે પૃથ્વીપતે ! એ રીતે અર્જુન, દ્રોણ તથા મહારથિ સાત્વતના ક્રોધથી પૃથ્વીને વિષે આ ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો.

द्रोणस्यापिपरैः सार्द्धं व्यूहद्वारे महारणे ।
एवमेष क्षयोवृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ॥
क्रुद्धेऽर्ज्जुने तथा द्रोणे सात्वते च महारथे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

અધ્યાય ૧૨૫ મો. સેનાપતિ દ્રોણનું પરાક્રમ.

संजय उवाच—अपराह्ने महाराज संग्रामः सुमहानभूत् ।
पर्जन्य सम निर्घोषः पुनर्द्रोणस्य सोमकैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! વળી અપરાન્હ વખતે દ્રોણાચાર્યનો સોમકો સાથે મેઘ સરખા શબ્દવાળો મોટો સંગ્રામ થયો. જેમાં લાલ છે અશ્વ જેના એવા રથમાં બેઠેલા પુરૂષમાં શૂરવીર, તમારૂં પ્રિય તથા હિત કરવામાં તત્પર, મોટા ધનુષવાળા, મહા બળવાન, સાવધાન, પ્રતાપવાન, દ્રોણાચાર્ય, મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી પાંડવ સામે દોડી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને જાણે બાળતા હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાં ક્રીડા કરવા લાગ્યા. તે સમયે પાંચ ભાઇ કેકયોમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ તથા સંગ્રામમાં કઠણ એવો બૃહત્ક્ષત્ર મોટો મેઘ જેમ ગંધમાદન વિષે જળનો વરસાદ કરે તેમ તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતો આચાર્ય સામે આવી તેમને અસંત પીડવા લાગ્યો. હે મહારાજ ! સંક્રુદ્ધ થયેલા દ્રોણાચાર્યે સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં પંદર બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. દ્રોણે મૂકેલાં, ક્રોધ પામેલા સર્પ સરખાં તે બાણને બૃહત્ક્ષત્રે હૃષ્ટ થયેલાની પેઠે પાંચ બાણેકરી એક એકને કાપી નાંખ્યાં. એવું તેનું લાઘવ જોઇ બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે હાસ્ય કરી સન્નત છે પર્વ જેનાં એવાં આઠ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. દ્રોણના ધનુષમાંથી મુકાયલાં આવતાં તે બાણને જોઇ સંગ્રામમાં બૃહત્ક્ષત્રે તીક્ષ્ણ એવાં તેટલાંજ બાણેકરી તેમને વારી રાખ્યા. હે મહારાજ ! અસંત દુષ્કર એવા બૃહત્ક્ષત્રના તે કર્મને જોઇ તમારા સૈન્યમાં મોટું વિસ્મય ઉપજ્યું. હે મહારાજ ! તે સમયે બૃહત્ક્ષત્રથી વિશેષ થતા દ્રોણાચાર્યે અસંત દુર્જય તથા દિવ્ય એવું બ્રહ્માસ્ત્ર તેની ઉપર સાંધ્યું. હે રાજેન્દ્ર ! કેકય એવા બૃહત્ક્ષત્રે દ્રોણે મૂકેલા તે બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ, સામે બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખી તેને સમાની દીધું. હે ભારત ! શાંત થયેલા બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ બૃહત્ક્ષત્રે સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં સાઠ બાણેકરી તેમને વિંધ્યા. મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે પણ તેની ઉપર નારાચ

નકુળ, સહદેવ તથા પાંડુપુત્ર ધર્મરાજ આવી રીતે પોકાર કરતા હતા કે અરે! સૈનિકો આવો, પ્રહાર કરો, જલદી દોડો; કારણ શૂરવીર એવા સાત્યકિ તથા અર્જુન શત્રુની સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયા છે. તેઓ જે રીતે સુખેકરી જયદ્રથના વધ પ્રત્યે જાય તે રીતે જલદી કરો. એ રીતે સૈન્યોને પ્રેરણા કરી વળી કહેવા લાગ્યા કે, તે બેઉના અભાવથી કૌરવ કૃતાર્થ થશે અને આપણે તો છતાયાજ છીએ. વાસ્તે તમે સર્વ એકઠા મળી મોટા વેગથી વાયુ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ કૌરવોના સૈન્ય સમૂહને ક્ષોભ પમાડો. એ રીતે ભીમસેન તથા પાંચાલ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પ્રેરણા કરેલા, ઉત્તમ તેજવાળા પોતાના પ્રિય પ્રાણનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં મરણને ઇચ્છનારા, સ્વર્ગને ઇચ્છતા, મિત્રના કાર્ય વાસ્તે જીવિતનો ત્યાગ કરનારા તે સર્વ સંગ્રામમાં કૌરવોને મારવા લાગ્યા. તેમજ મોટા યશની પ્રાર્થના કરતા તમારી તરફના પણ યુદ્ધ વિષે આર્યમતિ કરી યુદ્ધ વાસ્તે ઉભા રહ્યા. તે સમયે પ્રવર્ત્ત-માન થયેલા તે ભયંકર યુદ્ધમાં, સર્વ સૈન્યને જીતી સાત્યકિ અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો અને તે વેળાએ સૂર્યનાં કિરણો સમ શોભિતી શૂરવીરોનાં કવચોની પ્રભા પણ સંગ્રામમાં સૈનિકોની દૃષ્ટિને ચોતરફથી હણતી હતી. હે રાજન્! તે રીતે મહાત્મા પાંડવ યત્ન કરતા હતા તોપણ મોટા તે સૈન્ય પ્રત્યે તે ગયો તે વેળાએ તેમનો તથા સર્વ ભૂતનો અભાવ કરનાર મહા ભયંકર સન્નિપાત થયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! તે રીતે સૈન્ય આવવાથી કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા દુર્યોધને સંગ્રામમાં પૃષ્ઠ તો દેખાડયો ન હતો? કારણ મહા સંગ્રામમાં એકને ઘણા સાથે સન્નિપાત, તે પણ વિશેષે કરી રાજાને વિષમ લાગે એમ મને ભાસે છે; તેમ તે સુખેકરી વૃદ્ધિ પામેલ અને લક્ષ્મી તથા લોકનો ઇશ્વર માટે પૂછું છું કે એક એવો તે ઘણાકને પ્રાપ્ત થઇ વિમુખ તો થયો નહિ? સંજય કહે છે—હે રાજન્! હે ભારત! એકલા તમારા પુત્રનો ઘણાક સાથે આશ્ચર્યરૂપ જે સંગ્રામ થયો તે હું કહું તે સાંભળો.

હે નૃપ! સંગ્રામમાં હસ્તિ જેમ કમલિનીને મર્દન કરે તેમ તમારા પુત્ર દુર્યોધને મર્દન કરેલી પાંડવની સેનાને જોઈ ભીમસેન છે આદિ જેમાં એવા પંચાલ તેની પાછળ દોડયા. તે વખતે તમારો પુત્ર દુર્યોધન દશેકરી પાંડુપુત્ર ભીમસેનને, ત્રણ ત્રણ બાણથી નકુળ સહદેવને, સાતથી ધર્મરાજને છથી, વિરાટ તથા દ્રુપદને, સોથી શિખંડીને, વીસથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તથા ત્રણ ત્રણ બાણથી દ્રૌપદીના પુત્રોને વિંધી તેમજ બાણેકરી સેંકડો બીજા યોદ્ધાઓને પણ વિંધી ક્રોધાયમાન થયેલો તે જેમ કાળ પ્રજાનો નાશ કરે તેમ ઉગ્ર એવાં બાણેકરી હસ્તિ તથા રથનો પણ નાશ કરવા લાગ્યો. એ રીતે શિક્ષા તથા અસ્ત્રબળે કરી શત્રુઓને હણતા તેના સુવર્ણના પૃષ્ટભાગવાળા મોટા ધનુષને મનુષ્યો નિરંતર મંડલાકારજ દેખતાં હતાં. તેટલામાં હે કૌરવ્ય! ધર્મરાજાએ બે ભલ્લ નામનાં બાણેકરી યત્ન કરતા તમારા પુત્રનું ધનુષ કાપી સારી રીતે નાંખેલાં ઉત્તમ દશ બાણેકરી એને પણ વિંધ્યો. યુધિષ્ઠિરના નાંખેલા બાણ, તેનું કવચ ભેદી પૃથ્વી પ્રત્યે ગયા, તેથી પ્રસન્ન થયેલા પાંડવોએ પૂર્વે વૃત્રના વધ વિષે દેવ તથા મહર્ષિઓએ જેમ ઇન્દ્ર વિંટી લીધો હતો તેમ યુધિષ્ઠિરને વિંટી લીધા તેટલામાં પ્રતાપવાન તમારો પુત્ર દુર્યોધન બીજું ધનુષ લેઇ 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે;' એમ રાજાને કહી તેની સામે આવ્યો. મહા સંગ્રામમાં આવતા તે તમારા પુત્રને જોઈ જયને ઇચ્છતા પંચાલ એકઠા મળી સામે આવ્યા. તેમના યુદ્ધમાં પાંડુપુત્રને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ વાયુએ પ્રેરણા કરેલા વરસતા મેઘને જેમ પર્વત વારે તેમ વારી રાખ્યા. હે મહાબાહો! તે વખતે તમારા-

ઓનો તથા પાંડવોનો રૂવાં ઉભાં કરનાર સર્વ દેહિનો છે સંહાર જેમાં એવો ઇંદ્રક્રીડા સરખો મોટો સંગ્રામ થયો. એટલામાં વળી જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા, તે માર્ગે રૂવાં ઉભાં કરનારં સર્વ શબ્દને અતિક્રમણ કરે એવો મોટો શબ્દ થયો. એ રીતે હે મહાબાહો ! હે ભારત ! સૈન્યના મધ્યમાં અર્જુનનો, ધનુષ ધરનાર તમારાઓનો, સાત્યકિનો તથા વ્યૂહદ્વાર વિષે પારકાઓ સાથે દ્રોણાચાર્યનો સંગ્રામ થયો. હે પૃથ્વીપતે ! એ રીતે અર્જુન, દ્રોણ તથા મહારથિ સાત્વતના ક્રોધથી પૃથ્વીને વિષે આ ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો.

द्रोणस्यापिपरैः सार्द्ध व्यूहद्वारे महारणे ।
एवमेष क्षयोवृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ॥
क्रुद्धेऽर्जुने तथा द्रोणे सात्वते च महारथे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

અધ્યાય ૧૨૫ મો. સેનાપતિ દ્રોણનું પરાક્રમ.

संजय उवाच—अपराह्ने महाराज संग्रामः सुमहानभूत् ।
पर्जन्य सम निर्घोषः पुनर्द्रोणस्य सोमकैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! વળી અપરાન્હ વખતે દ્રોણાચાર્યનો સોમકો સાથે મેઘ સરખા શબ્દવાળો મોટો સંગ્રામ થયો. જેમાં લાલ છે અશ્વ જેના એવા રથમાં બેઠેલા પુરૂષમાં શૂરવીર, તમારૂં પ્રિય તથા હિત કરવામાં તત્પર, મોટા ધનુષવાળા, મહા બળવાન, સાવધાન, પ્રતાપવાન, દ્રોણાચાર્ય, મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી પાંડવ સામે દોડી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને જાણે બાળતા હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાં ક્રીડા કરવા લાગ્યા. તે સમયે પાંચ ભાઇ કેકયોમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ તથા સંગ્રામમાં કઠણ એવો બૃહત્ક્ષત્ર મોટો મેઘ જેમ ગંધમાદન વિષે જળનો વરસાદ કરે તેમ તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતો આચાર્ય સામે આવી તેમને અત્યંત પીડવા લાગ્યો. હે મહારાજ ! સંક્રુદ્ધ થયેલા દ્રોણાચાર્યે સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં પંદર બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. દ્રોણે મૂકેલાં, ક્રોધ પામેલા સર્પ સરખાં તે બાણને બૃહત્ક્ષત્રે હૃષ્ટ થયેલાની પેઠે પાંચ બાણેકરી એક એકને કાપી નાંખ્યાં. એવું તેનું લાઘવ જોઇ બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે હાસ્ય કરી સન્નત છે પર્વ જેનાં એવાં આઠ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. દ્રોણના ધનુષમાંથી મુકાયલાં આવતાં તે બાણને જોઇ સંગ્રામમાં બૃહત્ક્ષત્રે તીક્ષ્ણ એવાં તેટલાંજ બાણેકરી તેમને વારી રાખ્યા. હે મહારાજ ! અત્યંત દુષ્કર એવા બૃહત્ક્ષત્રના તે કર્મને જોઇ તમારા સૈન્યમાં મોટું વિસ્મય ઉપજ્યું. હે મહારાજ ! તે સમયે બૃહત્ક્ષત્રથી વિશેષ થતા દ્રોણાચાર્યે અત્યંત દુર્જય તથા દિવ્ય એવું બ્રહ્માસ્ત્ર તેની ઉપર સાંધ્યું. હે રાજેન્દ્ર ! કેકય એવા બૃહત્ક્ષત્રે દ્રોણે મૂકેલા તે બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ, સામે બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખી તેને સમાવી દીધું. હે ભારત ! શાંત થયેલા બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ બૃહત્ક્ષત્રે સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં સાઠ બાણેકરી તેમને વિંધ્યા. મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે પણ તેની ઉપર નારાચ

નકુળ, સહદેવ તથા પાંડુપુત્ર ધર્મરાજ આવી રીતે પોકાર કરતા હતા કે અરે! સૈનિકો આવો, પ્રહાર કરો, જલદી દોડો; કારણ શૂરવીર એવા સાત્યકિ તથા અર્જુન શત્રુની સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયા છે. તેઓ જે રીતે સુખેકરી જયદ્રથના વધ પ્રત્યે જાય તે રીતે જલદી કરો. એ રીતે સૈન્યોને પ્રેરણા કરી વળી કહેવા લાગ્યા કે, તે બેઉના અભાવથી કૌરવ કૃતાર્થ થશે અને આપણે તો જીતાયાજ છીએ. વાસ્તે તમે સર્વ એકઠા મળી મોટા વેગથી વાયુ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ કૌરવોના સૈન્ય સમૂહને ક્ષોભ પમાડો. એ રીતે ભીમસેન તથા પાંચાલ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પ્રેરણા કરેલા, ઉત્તમ તેજવાળા પોતાના પ્રિય પ્રાણનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં મરણને ઇચ્છનારા, સ્વર્ગને ઇચ્છતા, મિત્રના કાર્ય વાસ્તે જીવિતનો ત્યાગ કરનારા તે સર્વ સંગ્રામમાં કૌરવોને મારવા લાગ્યા. તેમજ મોટા યશની પ્રાર્થના કરતા તમારી તરફના પણ યુદ્ધ વિષે આર્યમતિ કરી યુદ્ધ વાસ્તે ઉભા રહ્યા. તે સમયે પ્રવર્ત્ત-માન થયેલા તે ભયંકર યુદ્ધમાં, સર્વ સૈન્યને જીની સાત્યકિ અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો અને તે વેળાએ સૂર્યનાં કિરણો સમ શોભિતી શૂરવીરોનાં કવચોની પ્રભા પણ સંગ્રામમાં સૈનિકોની દૃષ્ટિને ચોતરફથી હણતી હતી. હે રાજન્! તે રીતે મહાત્મા પાંડવ યત્ન કરતા હતા તોપણ મોટા તે સૈન્ય પ્રત્યે તે ગયો તે વેળાએ તેમનો તથા સર્વ ભૂતનો અભાવ કરનાર મહા ભયંકર સન્નિપાત થયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! તે રીતે સૈન્ય આવવાથી કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા દુર્યોધને સંગ્રામમાં પૃષ્ઠ તો દેખાડયો ન હતો? કારણ મહા સંગ્રામમાં એકને ઘણા સાથે સન્નિપાત, તે પણ વિશેષે કરી રાજાને વિષમ લાગે એમ મને ભાસે છે; તેમ તે સુખેકરી વૃદ્ધિ પામેલ અને લક્ષ્મી તથા લોકનો ઇશ્વર માટે પૂછું છું કે એક એવો તે ઘણાકને પ્રાપ્ત થઇ વિમુખ તો થયો નહિ? સંજય કહે છે—હે રાજન્! હે ભારત! એકલા તમારા પુત્રનો ઘણાક સાથે આશ્ચર્યરૂપ જે સંગ્રામ થયો તે હું કહું તે સાંભળો.

હે નૃપ! સંગ્રામમાં હસ્તિ જેમ કમલિનીને મર્દન કરે તેમ તમારા પુત્ર દુર્યોધને મર્દન કરેલી પાંડવની સેનાને જોઈ ભીમસેન છે આદિ જેમાં એવા પંચાલ તેની પાછળ દોડયા. તે વખતે તમારો પુત્ર દુર્યોધન દશેકરી પાંડુપુત્ર ભીમસેનને, ત્રણ ત્રણ બાણથી નકુળ સહદેવને, સાતથી ધર્મરાજને છથી, વિરાટ તથા દ્રુપદને, સોથી શિખંડીને, વીસથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તથા ત્રણ ત્રણ બાણથી દ્રૌપદીના પુત્રોને વિંધી તેમજ બાણેકરી સેંકડો બીજા યોદ્ધાઓને પણ વિંધી ક્રોધાયમાન થયેલો તે જેમ કાળ પ્રજાનો નાશ કરે તેમ ઉગ્ર એવાં બાણેકરી હસ્તિ તથા રથનો પણ નાશ કરવા લાગ્યો. એ રીતે શિક્ષા તથા અસ્ત્રબળે કરી શત્રુઓને હણતા તેના સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગવાળા મોટા ધનુષને મનુષ્યો નિરંતર મંડલાકારજ દેખતાં હતાં. તેટલામાં હે કૌરવ્ય! ધર્મરાજાએ બે ભલ્લ નામનાં બાણેકરી યત્ન કરતા તમારા પુત્રનું ધનુષ કાપી સારી રીતે નાંખેલાં ઉત્તમ દશ બાણેકરી એને પણ વિંધ્યો. યુધિષ્ઠિરના નાંખેલા બાણ, તેનું કવચ ભેદી પૃથ્વી પ્રત્યે ગયા, તેથી પ્રસન્ન થયેલા પાંડવોએ પૂર્વે વૃત્રના વધ વિષે દેવ તથા મહર્ષિઓએ જેમ ઇન્દ્ર વિંટી લીધો હતો તેમ યુધિષ્ઠિરને વિંટી લીધા તેટલામાં પ્રતાપવાન તમારો પુત્ર દુર્યોધન બીજું ધનુષ લેઇ 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે;' એમ રાજાને કહી તેની સામે આવ્યો. મહા સંગ્રામમાં આવતા તે તમારા પુત્રને જોઈ જયને ઇચ્છતા પંચાલ એકઠા મળી સામે આવ્યા. તેમના યુદ્ધમાં પાંડુપુત્રને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ વાયુએ પ્રેરણા કરેલા વરસના મેઘને જેમ પર્વત વારે તેમ વારી રાખ્યા. હે મહાબાહો! તે વખતે તમારા-

ઓનો તથા પાંડવોનો રુવાં ઉભાં કરનાર સર્વ દેહિનો છે સંહાર જેમાં એવો રૂદ્રક્રીડા સરખો મોટો સંગ્રામ થયો. એટલામાં વળી જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા, તે માર્ગે રૂવાં ઉભાં કરનાર સર્વ શબ્દને અતિક્રમણ કરે એવો મોટો શબ્દ થયો. એ રીતે હે મહાબાહો! હે ભારત! સૈન્યના મધ્યમાં અર્જુનનો, ધનુષ ધરનાર તમારાઓનો, સાત્યકિનો તથા વ્યૂહદ્વાર વિષે પારકાઓ સાથે દ્રોણાચાર્યનો સંગ્રામ થયો. હે પૃથ્વીપતે! એ રીતે અર્જુન, દ્રોણ તથા મહારથિ સાત્વતના ક્રોધથી પૃથ્વીને વિષે આ ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો.

द्रोणस्यापिपरैः सार्द्धं व्यूहद्वारे महारणे ।
एवमेष क्षयोवृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ॥
क्रुद्धेऽर्जुने तथा द्रोणे सात्वते च महारथे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

અધ્યાય ૧૨૫ મો. સેનાપતિ દ્રોણનું પરાક્રમ.

संजय उवाच—अपराह्ने महाराज संग्रामः सुमहानभूत् ।
पर्जन्य सम निर्घोषः पुतर्द्रोणस्य सोमकैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે મહારાજ! વળી અપરાન્હ વખતે દ્રોણાચાર્યનો સોમકો સાથે મેઘ સરખા શબ્દવાળો મોટો સંગ્રામ થયો. જેમાં લાલ છે અશ્વ જેના એવા રથમાં બેઠેલા પુરૂષમાં શૂરવીર, તમારૂં પ્રિય તથા હિત કરવામાં તત્પર, મોટા ધનુષવાળા, મહા બળવાન, સાવધાન, પ્રતાપવાન, દ્રોણાચાર્ય, મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી પાંડવ સામે દોડી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને જાણે બાળતા હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાં ક્રીડા કરવા લાગ્યા. તે સમયે પાંચ ભાઇ કેકયોમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ તથા સંગ્રામમાં કઠણ એવો બૃહત્ક્ષત્ર મોટો મેઘ જેમ ગંધમાદન વિષે જળનો વરસાદ કરે તેમ તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતો આચાર્ય સામે આવી તેમને અત્યંત પીડવા લાગ્યો. હે મહારાજ! સંક્રુદ્ધ થયેલા દ્રોણાચાર્યે સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં પંદર બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. દ્રોણે મૂકેલાં, ક્રોધ પામેલા સર્પ સરખાં તે બાણને બૃહત્ક્ષત્રે હૃષ્ટ થયેલાની પેઠે પાંચ બાણેકરી એક એકને કાપી નાંખ્યાં. એવું તેનું લાઘવ જોઇ બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે હાસ્ય કરી સન્નત છે પર્વ જેનાં એવાં આઠ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. દ્રોણના ધનુષમાંથી મુકાયલાં આવતાં તે બાણને જોઇ સંગ્રામમાં બૃહત્ક્ષત્રે તીક્ષ્ણ એવાં તેટલાંજ બાણેકરી તેમને વારી રાખ્યા. હે મહારાજ! અત્યંત દુષ્કર એવા બૃહત્ક્ષત્રના તે કર્મને જોઇ તમારા સૈન્યમાં મોટું વિસ્મય ઉપજ્યું. હે મહારાજ! તે સમયે બૃહત્ક્ષત્રથી વિશેષ થતા દ્રોણાચાર્યે અત્યંત દુર્જય તથા દિવ્ય એવું બ્રહ્માસ્ત્ર તેની ઉપર સાંધ્યું. હે રાજેન્દ્ર! કેકય એવા બૃહત્ક્ષત્રે દ્રોણે મૂકેલા તે બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ, સામે બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખી તેને સમાવી દીધું. હે ભારત! શાંત થયેલા બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ બૃહત્ક્ષત્રે સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં સાઠ બાણેકરી તેમને વિંધ્યા. મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે પણ તેની ઉપર નારાચ

નામનું બાણ નાંખ્યું. તે નારાચ નામનું બાણ તેનું કવચ ભેદી કાળો મોટો ઝેરી સર્પ જેમ રાફડામાં પેસે તેમ પૃથ્વીતલમાં પેઠું. એ રીતે દ્રોણના બાણેકરી અત્યંત વિંધાયલા કેકય એવા બૃહત્ક્ષત્રે મોટા ક્રોધે કરીને નેત્ર ફાડી શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, સીત્તેર બાણથી દ્રોણને વિંધી તેજસ્વી બાણેકરી એમના સારથિને પણ મર્મસ્થાનમાં વિંધ્યો. હે મારિષ ! બૃહત્ક્ષત્રે ઘણાં બાણેકરી વિંધેલા દ્રોણાચાર્યે કેકયના રથ પ્રત્યે તીક્ષ્ણ એવાં ઘણાંક બાણ નાંખી તે મહારથિને વ્યાકુળ કરી ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી, એક બાણેકરી એના સારથિને રથ ઉપરથી નીચે પાડી, બીજાં બે બાણેકરી એના ધ્વજ તથા છત્રને કાપી પૃથ્વી ઉપર પાડી સારી રીતે મૂકેલા બીજા એક નારાચ નામના બાણેકરી બૃહત્ક્ષત્રને હૃદયમાં વિંધ્યો. ભેદાયું છે હૃદય જેનું એવો તે શૂરવીર રણભૂમિ ઉપર પડ્યો. હે રાજન્ ! કેકયોમાં મહારથિ બૃહત્ક્ષત્ર હણાયો તેને જોઇ ક્રોધાયમાન થયેલા શિશુપાળ પુત્ર ધૃષ્ટકેતુએ પોતાના સારથિને કહ્યું કે, હે સારથે ! સર્વ કેકય તથા પંચાલોની સેનાને હણતા કવચ પહેરેલા આ દ્રોણાચાર્ય જ્યાં ઉભેલા છે ત્યાં મારો રથ લેઇ જા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી સારથિએ રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને વેગવાન એવા કાંબોજ અશ્વેકરી દ્રોણ સમીપ લઇ ગયો. તે વખતે ચેદિઓમાં શ્રેષ્ઠ અતિ બળવાન ધૃષ્ટકેતુએ પતંગ નામનો જંતુ જેમ અગ્નિ સામે દોડે તેમ દ્રોણને મારવા તેમની સામે દોડી સાઠ બાણેકરી અશ્વ, રથ તથા ધ્વજ સહિત દ્રોણને અત્યંત વિંધી વળી તીક્ષ્ણ કરેલાં બીજાં બાણેકરી સુતેલા વાઘને જાણે વ્યથા પમાડતો હોય નહિ તેની પેઠે તેને વિંધ્યો. દ્રોણાચાર્યે ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં, તીક્ષ્ણ એવાં ક્ષુરપ્ર નામનાં બાણેકરી યત્ન કરતા મદોન્મત્ત એવા તેનું ધનુષ મધ્ય ભાગમાંથી કાપી નાંખ્યું. શિશુપાળ પુત્ર મહારથિ ધૃષ્ટકેતુએ પણ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. દ્રોણાચાર્યે ચાર બાણે કરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે કાયા ઉપરથી સારથિનું મસ્તક કાપી એની ઉપર બીજાં પચીસ બાણ નાંખ્યાં. તે સમયે ચેદિ એવા ધૃષ્ટકેતુએ રથમાંથી નીચે કુદી ગદા ગ્રહણ કરી હૃષ્ટ થયેલી સર્પણી સરખી તે ગદા દ્રોણ ઉપર નાંખી. ઉદ્યુક્ત થયેલી કાળરાત્રિ સરખી પોતા સામે આવતી તેને જોઇ કાળમીઢ પાષાણમયી સુવર્ણથી શોભિતી ભારે એવી તેને દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ એવાં હજાર બાણથી કાપી નાંખી. હે મારિષ ! હે કૌરવ્ય ! દ્રોણાચાર્યે ઘણાંક બાણેકરી કાપેલી તે ગદા પૃથ્વીતલને શબ્દાયમાન કરતી તે ઉપર પડી. હણાયેલી ગદાને જોઇ ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા શૂરવીર ધૃષ્ટકેતુએ ભાલા તથા સુવર્ણથી શોભિતી શક્તિ દ્રોણાચાર્ય ઉપર નાંખી. તેને જોઇ દ્રોણાચાર્યે પાંચ બાણથી ભાલાને ભેદી બીજા પાંચથી શક્તિને કાપી નાંખી. એ રીતે દ્રોણે છેદેલાં તે બેઉ ગરૂડે હણેલા સર્પની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડ્યાં. તેટલામાં પ્રતાપવાન દ્રોણાચાર્યે શત્રુ એવા ધૃષ્ટકેતુના વધ વાસ્તે તીક્ષ્ણ બાણ નાંખ્યાં. તે બાણ ઘણા પરાક્રમવાળા તેનું કવચ તથા હૃદયને ભેદી હંસ જેમ કમળવન પ્રત્યે જાય તેમ ધરણી પ્રત્યે ગયાં. પતંગ નામના જંતુને જેમ ચાસપક્ષિ ગળે અને ક્ષુધાતુર જેમ ક્ષુદ્ર વસ્તુને ગળે તેમ મહા સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યે ધૃષ્ટકેતુને ગળ્યો. એ રીતે ચેદિરાજ હણાયો તે વેળાયે ક્રોધવશ થયેલો પરમાસ્ત્ર જાણનાર એનો પુત્ર તે સ્થાનકે આવી ઉભો રહ્યો. તેને પણ હાસ્ય કરતા દ્રોણાચાર્યે બાણેકરી મહા અરણ્યમાં બળવાન એવો મોટો વ્યાઘ્ર જેમ મૃગના બચ્ચાંને હણે તેમ યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. હે ભારત ! એ રીતે પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ નાશ થવા લાગ્યા, તે સમયે શૂરવીર મહાબાહુ જરાસંધ પુત્રે દ્રોણ સામે દોડી બાણધારાએ કરી સંગ્રામમાં મેઘ જેમ જલધારાએ કરી સૂર્યને અદૃશ્ય કરે તેમ દ્રોણને અદૃશ્ય કર્યા. એવું તેનું

લાઘવ જોઇ ક્ષત્રિયને મર્દન કરનાર દ્રોણાચાર્યે સેંકડો તથા હજારો બાણ તેની ઉપર નાંખી, રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા રથમાં બેઠેલા તેને આચ્છાદન કરી સર્વ ધનુષ ધરનાર જોતાં તત્કાળ તેને હણ્યો. તે સમયે કાળ પ્રાપ્ત થવાથી અંતક જેમ સર્વ પ્રાણિયોનો નાશ કરે તેમ. અંતકની જેને ઉપમા અપાય એવા દ્રોણાચાર્ય જે જે પોતાની પાસે આવતો હતો તેને તેને નષ્ટ કરતા હતા. હે મહારાજ! તેટલામાં વળી દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં પોતાનું નામ સંભળાવી હજારો બાણ પાંડવ તરફનાઓ ઉપર નાંખ્યાં. શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં દ્રોણે નાંખેલાં નામાંકિત તે બાણ સંગ્રામમાં સેંકડો પુરૂષ, હસ્તિ તથા અશ્વને હણતાં હતાં. ઇન્દ્ર જેમ મોટા અસુરોને હણે તેમ દ્રોણે હણવા માંડેલા, તે પંચાલ, શીતથી પીડિત થયેલી ગાયોની પેઠે કંપવા લાગ્યા. હે ભરતર્ષભ! એવી રીતે દ્રોણે સૈન્યને મારવા માંડયું તે વેળાએ પાંડવોનો ઘોર એવો કષ્ટરૂપ મોટો શબ્દ થતો હતો. સૂર્યે તપાવેલા અને દ્રોણના બાણથી હણાતા પંચાલ અત્યંત ત્રાસ યુક્ત છે ચિત્ત જેમનું એવા થતા હતા; તથા સંગ્રામમાં દ્રોણે બાણજાળે કરી મોહ પમાડેલા ઉરૂસ્તંભરોગે ગ્રહણ કરેલા પંચાલોના મહારથિઓ સૃંજય, કાશી તથા કોશલ સંહૃષ્ટ થઈ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી 'દ્રોણને હણો, દ્રોણને હણો,' એ રીતે પરસ્પર બોલતા દ્રોણને યમલોક પ્રત્યે મોકલવાને ઇચ્છાશકિત પ્રમાણે યત્ન કરતા તે, તેમની સામે દોડયા. તેટલામાં તો દ્રોણાચાર્યે બાણેકરી વિશેષે કરી ચેદિ છે મુખ્ય જેમાં એવા યત્ન કરતા તે શૂરવીરોને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. ચેદિ છે મુખ્ય જેમાં એવા તે ક્ષીણ થવા લાગ્યા, તેમને જોઇ દ્રોણના બાણથી પીડિત થયેલા પંચાલ અત્યંત કંપવા લાગ્યા. હે મારિષ! દ્રોણના તેવા કર્મને જોઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા ભીમસેન આક્રોશ કરવા લાગ્યા; અને કહેવા લાગ્યા કે આ બ્રાહ્મણે જરૂર દુશ્ચર એવું મોટું તપ કરેલું છે. નહિ તો યુદ્ધમાં શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને સંક્રુદ્ધ થઇ કેમ બાળી શકે? તેમ ક્ષત્રિયને યુદ્ધ કરવું એ ધર્મ છે અને બ્રાહ્મણને પરમ એવું તપ કરવું એ ધર્મ છે માટે તપસ્વી તથા વિદ્યા શિખેલો બ્રાહ્મણ દૃષ્ટિએ જોવાથી પણ બાળી દે. તેથી હે ભારત! અસ્ત્રરૂપી છે સ્પર્શ જેમાં એવા દુસ્તર તથા ભયંકર દ્રોણાગ્નિ પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો દગ્ધ થઈ નાશ પામે છે અને એ રીતે મોટી કાંતિવાળા દ્રોણ, પોતાના બળ, ઉત્સાહ તથા સત્વ પ્રમાણે સર્વ પ્રાણિઓને મોહ પમાડી આપણા સૈન્યોને હણે છે. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી મહા બળવાન ક્ષત્રવર્માએ ક્રોધથી સંતપ્ત છે મન જેમનું એવા દ્રોણનું અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણેકરી બાણ સહિત ધનુષ કાપી નાંખ્યું એટલે અત્યંત ક્રોધયુક્ત થયેલા, ક્ષત્રિયને મર્દન કરનાર, બળવાન દ્રોણાચાર્યે વેગવાળું તથા પ્રકાશમાન એવું બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી તેને કાનપર્યંત ખેંચી તે વિષે પારકા સૈન્યને નાશ કરે એવું તીક્ષ્ણ બાણ સાંધી તેની ઉપર નાંખ્યું. ઉગ્ર એવું તે બાણ ક્ષત્રધર્માને હણી પૃથ્વીતલ પ્રત્યે ગયું અને તેથી ભેદાયું છે હૃદય જેનું એવો ક્ષત્રવર્મા વાહન ઉપરથી પૃથ્વીતલ ઉપર પડયો. એ રીતે દ્રોણાચાર્યે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પુત્રને હણ્યો તેને જોઇ પાંડવનાં સૈન્ય કંપવા લાગ્યાં. તે સમયે મહા બળવાન ચેકિતાને દ્રોણ સામે આવી દશ બાણથી સ્તનના મધ્યમાં તેમને વિંધી ચાર બાણેકરી એના સારથિને તથા ચાર બાણેકરી એના ચાર અશ્વને વિંધ્યા. આચાર્યે પણ ત્રણ બાણથી એ બાહુ તથા વક્ષઃસ્થળમાં તેને વિંધી સાતથી ધ્વજને મંથન કરી ત્રણથી તેના સારથિને હણ્યો. સારથિ હણાવાથી દ્રોણના બાણથી વિંધાયલા તેના અશ્વ, રથને ગ્રહણ કરી ભાગવા લાગ્યા. તે સમયે હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવા ચેકિતાનના રથને જોઇ એકઠા મળેલા શૂરવીર એવા ચેદિ, પંચાલ તથા સૃંજયોને ચોતરફથી નસાડતા દ્રોણાચાર્ય અત્યંત શોભતા હતા. કાનપર્યંત આવ્યાં

છે મસ્તકમાં પળિયાં જેમને એવા ચારસો વર્ષના અતિ વૃદ્ધ દ્રોણાચાર્ય સોળ વર્ષનાની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. હે મહારાજ! એ રીતે નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા શત્રુસૂદન દ્રોણાચાર્યને શત્રુઓ ઇન્દ્ર સરખા માનતા હતા. હે નૃપ! તે વેળાએ મહાબાહુ બુદ્ધિમાન દ્રુપદે કહ્યું કે, લુબ્ધ એવા આ બ્રાહ્મણ વ્યાઘ્ર જેમ ક્ષુદ્ર મૃગોને હણે તેમ ક્ષત્રિયોને હણે છે માટે જેના લોભથી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો સંગ્રામમાં હણાયા તથા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત છે અંગ જેમનાં એવા સેંકડો ક્ષત્રિયો નાશ પામેલા ગોવૃષની પેઠે રણભૂમિમાં શયન કરી શ્વાન તથા શૃગાલને ભક્ષ કરવા યોગ્ય થયા, તેથી જરૂર પાપરૂપ દુર્બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન કષ્ટરૂપ લોકને પ્રાપ્ત થશે. હે મહારાજ! સેનાપતિ દ્રુપદરાજા એ રીતે કહી પાંડવોને આગળ કરી તત્કાળ દ્રોણ સામે દોડ્યો.

> एवमुक्त्वा महाराज द्रुपदोक्षौहिणी पतिः ।
> पुरस्कृत्य रणे पार्थान् द्रोणमभ्यद्रवद्द्रुतं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणपराक्रमे गुर्जरभाषायां पंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

અધ્યાય ૧૨૬ મો. યુધિષ્ઠિરને પડેલી ફિકર.

संजय उवाच—व्यूहेष्वालोड्यमानेषु पांडवानां ततस्ततः ।
सुदूरमन्वयुः पार्थाः पंचालाः सहसोमकैः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! પાંડવના વ્યૂહ તે તે ઠેકાણે આલોડન કરવા લાગ્યા: તેથી સોમક સહિત પાંડવ તથા પંચાલ અત્યંત દૂર જતા રહ્યા. એટલે તે સમયે હે ભારત! જગતનો છે ક્ષય જેમાં એવો પ્રલય સરખો તીવ્ર, રૂંવાં ઉભાં કરનાર ભયંકર સંગ્રામ પ્રવર્ત્તમાન થયો. યુદ્ધમાં પરાક્રમી દ્રોણાચાર્ય વારંવાર શબ્દ કરવા લાગ્યા, પંચાલ ક્ષીણ થયા અને પાંડવો પણ નાશ પામવા લાગ્યા. તે સમયે હે રાજેન્દ્ર! કંઇ પણ શરણ ન જોતા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર ચિંતા કરવા લાગ્યા કે આતે કેમ થશે? પછી અર્જુનને જોવાની ઇચ્છાથી સર્વ દિશાઓમાં જોયું પણ હનુમાન છે ધ્વજામાં જેને એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનને તથા સાત્યકિને જોયા નહિ; તેમ ગાંડિવનો શબ્દ પણ સાંભળ્યો નહિં તેથી વ્યથાયુક્ત છે ઇન્દ્રિયો જેમની એવા ચિંતાએકરી વ્યાપ્ત ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર શાંતિને પ્રાપ્ત ન થતાં આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા કે અર્જુનની પદવી પ્રત્યે મિત્રોને નિર્ભય કરનાર એવા શૈનેય સાત્યકિને મેં મોકલ્યો, તેમ આ સમયે તેની ખબર લેવા પણ કોઇને મોકલવો જોઇએ; માટે અર્જુનની પાછળ તેને મોકલી તેની પાછળ આ વખતે કોને મોકલીશ; કેમકે યત્નેકરી ભાઇને ખોળવા વાસ્તે તેને મોકલી અને હવે તે સાત્યકિને નહિ ખોળું તો લોક મારી નિંદા કરશે કે, જો ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર ભાઇનો શોધકરી વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિનો ત્યાગ કરે છે. એ રીતે લોકાપવાદ થાય વાસ્તે મહાત્મા માધવ એવા સાત્યકિની પદવી પ્રત્યે ભીમસેનને મોકલું. કારણ મારે શત્રુસૂદન એવા અર્જુન વિષે જેવી પ્રીતિ છે તેવીજ વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તથા યુદ્ધમાં

દુમદ એવા સાત્યકિ વિષે પણ છે. તેમ શૈનેયનંદન એવા તેની મેં અતિ ભારે કાર્ય વિષે યોજના કરી છે અને મહા બળવાન તે પણ મિત્રના ઉપરોધથી તથા ગૌરવથી જેમ મગરમચ્છ સમુદ્રમાં પેસે તેમ ભારતીસેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો છે. તે વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન સાત્યકિ સાથે યુદ્ધ કરતા પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોનો આ શબ્દ સંભળાય છે. તેમ આ સમયે વખતને યોગ્ય એવો અનેક પ્રકારનો મેં વિચાર કર્યો, તેથી એવો મારો નિશ્ચય થાય છે કે જ્યાં તે બેઉ મહારથિ ગયા છે ત્યાં ધનુષ ધરનાર પાંડુપુત્ર ભીમસેનને મોકલવો; કારણ પૃથ્વી વિષે ભીમસેનને કંઇ પણ અસહ્ય છે નહિ. તેમ સાવધાન થયેલો એ સર્વ ધનુષ ધરનારના મધ્યમાં જઇ પોતાના બાહુબળને લીધે મહેનત વિના વ્યૂહ કરવા પણ સમર્થ થશે. તેમજ જે મહાત્માના બાહુબળનો આશ્રય કરી સર્વ પાંડવ વનવાસથી નિવૃત્ત થઇ આજે યુદ્ધમાં પરાજય પામતા નથી. પાંડુપુત્ર અહિંથી સાત્વત પ્રત્યે જશે એટલે તે તથા અર્જુન બેઉ યુદ્ધમાં સનાથ થશે. પછી વાસુદેવે રક્ષા કરેલા તથા પોતે શસ્ત્રમાં વિશારદ હોવાથી સાત્યકિ તથા અર્જુન બેઉ શોચ કરવા લાયક છેજ નહિ, તથાપિ મારે મારો શોક અવશ્ય ટાળવો જોઇએ. બળવાન સાત્યકિની પાછળ ભીમસેનની યોજના કરૂં એટલે તેમ કરવાથી સાત્યકિ પ્રત્યે પ્રતિવિધાન કર્યું એમ હું માનીશ. એ રીતે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર મનથી નિશ્ચય કરી પોતાના સારથિ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે મને ભીમસેન પાસે લઇ જા. એવાં ધર્મરાજનાં વચન સાંભળી અશ્વ હાંકવામાં ચતુર સારથિએ સુવર્ણથી શોભિતો તે રથ ભીમસેનની તરફ હંકાર્યો. તે સમયે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા મોહાવિષ્ટ થઇ ભીમસેનને બોલાવી તેને કહેવા લાગ્યા કે જે અર્જુન એક રથેકરી દેવ, ગંધર્વ તથા દૈત્યોને જીત્યો હતો, હે ભીમસેન ! તે તારા નાના ભાઇના રથ ચિન્હને આ વખતે હું દેખતો નથી, તે એમ કહી વિશેષ મોહાવિષ્ટ થયા. તે સમયે તેવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મરાજ પ્રત્યે ભીમસેને કહ્યું કે તમને આવો મોહ થતાં મેં કદી પણ જોયો નથી; તેમ સાંભળ્યો પણ નથી. પૂર્વે અતિ દુઃખથી પીડિત થયેલા અમારી તમો ગતિરૂપ થતા હતા. હે રાજેંદ્ર ! હે માનદ ! 'ઉભા થાઓ, ઉભા થાઓ; આજ્ઞા કરો, હું શું કરૂં ? મને કંઇ પણ અસાધ્ય તથા અકાર્ય છે નહિ. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ ! મને આજ્ઞા કરો મનમાં શોક ન કરો.' એવાં ભીમસેનનાં વચન સાંભળી અશ્રુએ કરી પૂર્ણ છે મુખ જેમનું એવા ગ્લાનિયુક્ત મુખવાળા યુધિષ્ઠિર રાજા કૃષ્ણસર્પની પેઠે શ્વાસોચ્છ્વાસ કરી ભીમસેન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, ક્રોધાયમાન થયેલા, યશસ્વી વાસુદેવે પૂરેલા પાંચજન્ય શંખનો શબ્દ જે રીતે સંભળાય છે તેથી હું જાણું છું કે જરૂર આજ હણાયલો તારો ભાઇ અર્જુન રણશય્યામાં સુતો હશે. અને તે હણાવાથી નિશ્ચય એ જનાર્દન પોતે યુદ્ધ કરે છે. તેમ જે બળવાનના પરાક્રમવડે પાંડવો જીવે છે અને જેમ ભય વખતે દેવતાઓ ઇન્દ્રની પાસે જાય તેમ પાંડવો જેની પાસે જાય એવો શૂરવીર, શ્યામ, જુવાન, દર્શનીય, મહારથિ, માંસલ છાતીવાળો, મદોન્મત્ત હસ્તિ સરખું છે પરાક્રમ જેનું એવો ચકોર સરખાં નેત્રવાળો, રક્તગૌર છે મુખ જેનું, દ્વેષિઓને ભય વધારનાર અર્જુન, સૈંધવને મારવાની ઇચ્છાથી ભારતી સેનાપ્રત્યે ગયો છે. હે ભીમ ! તેના ગમનને અમે જાણીએ છીએ પણ તેનું ત્યાંથી પાછું આવવું જાણતા નથી. હે અરિંદમ ! એજ મારા શોકનું કારણ છે; તારૂં કલ્યાણ થાઓ. હે મહાબાહો ! અર્જુન તથા સાત્યકિ વાસ્તે જેમ હવિષે કરી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે તેમ મારો મોહ વારંવાર વૃદ્ધિ પામતો જાય છે; તેમ તેના રથના ચિન્હને હું જોતો નથી. તેથી હું મૂર્ચ્છાને પ્રાપ્ત થાઉં છું. માટે પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેને તથા મહારથિ સાત્વતને જલદી ત્યાં જઈ તું મળ. સાત્યકિ પણ મહારથિ

છે મસ્તકમાં પળિયાં જેમને એવા ચારસો વર્ષના અતિ વૃદ્ધ દ્રોણાચાર્ય સોળ વર્ષનાની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. હે મહારાજ! એ રીતે નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા શત્રુસૂદન દ્રોણાચાર્યને શત્રુઓ ઇન્દ્ર સરખા માનતા હતા. હે નૃપ! તે વેળાએ મહાબાહુ બુદ્ધિમાન દ્રુપદે કહ્યું કે, લુબ્ધ એવા આ બ્રાહ્મણ વ્યાઘ્ર જેમ ક્ષુદ્ર મૃગોને હણે તેમ ક્ષત્રિયોને હણે છે માટે જેના લોભથી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો સંગ્રામમાં હણાયા તથા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત છે અંગ જેમનાં એવા સેંકડો ક્ષત્રિયો નાશ પામેલા ગોવૃષની પેઠે રણભૂમિમાં શયન કરી શ્વાન તથા શૃગાલને ભક્ષ કરવા યોગ્ય થયા, તેથી જરૂર પાપરૂપ દુર્બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન કષ્ટરૂપ લોકને પ્રાપ્ત થશે. હે મહારાજ! સેનાપતિ દ્રુપદરાજા એ રીતે કહી પાંડવોને આગળ કરી તત્કાળ દ્રોણ સામે દોડ્યો.

> एवमुक्त्वा महाराज द्रुपदोक्षौहिणी पतिः ।
> पुरस्कृत्य रणे पार्थान् द्रोणमभ्यद्रवद्द्रुतं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणपराक्रमे गुर्जरभाषायां पंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

અધ્યાય ૧૨૬ મો. યુધિષ્ઠિરને પડેલી ફિકર.

> संजय उवाच—व्यूहेष्वालोड्यमानेषु पांडवानां ततस्ततः ।
> सुदूरमन्वयुः पार्थाः पंचालाः सहसोमकैः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! પાંડવના વ્યૂહ તે તે ઠેકાણે આલોડન કરવા લાગ્યા: તેથી સોમક સહિત પાંડવ તથા પંચાલ અત્યંત દૂર જતા રહ્યા. એટલે તે સમયે હે ભારત! જગતનો છે ક્ષય જેમાં એવો પ્રલય સરખો તીવ્ર, રૂંવાં ઉભાં કરનાર ભયંકર સંગ્રામ પ્રવર્ત્તમાન થયો. યુદ્ધમાં પરાક્રમી દ્રોણાચાર્ય વારંવાર શબ્દ કરવા લાગ્યા, પંચાલ ક્ષીણ થયા અને પાંડવો પણ નાશ પામવા લાગ્યા. તે સમયે હે રાજેન્દ્ર! કંઇ પણ શરણ ન જોતા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર ચિંતા કરવા લાગ્યા કે આતે કેમ થશે? પછી અર્જુનને જોવાની ઇચ્છાથી સર્વ દિશાઓમાં જોયું પણ હનુમાન છે ધ્વજામાં જેને એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનને તથા સાત્યકિને જોયા નહિ; તેમ ગાંડિવનો શબ્દ પણ સાંભળ્યો નહિં તેથી વ્યથાયુક્ત છે ઇન્દ્રિયો જેમની એવા ચિંતાએકરી વ્યાપ્ત ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર શાંતિને પ્રાપ્ત ન થતાં આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા કે અર્જુનની પદવી પ્રત્યે મિત્રોને નિર્ભય કરનાર એવા શૈનેય સાત્યકિને મેં મોકલ્યો, તેમ આ સમયે તેની ખબર લેવા પણ કોઇને મોકલવો જોઇએ; માટે અર્જુનની પાછળ તેને મોકલી તેની પાછળ આ વખતે કોને મોકલીશ; કેમકે યત્નેકરી ભાઇને ખોળવા વાસ્તે તેને મોકલી અને હવે તે સાત્યકિને નહિ ખોળું તો લોક મારી નિંદા કરશે કે, જો ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર ભાઇનો શોધકરી વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિનો ત્યાગ કરે છે. એ રીતે લોકાપવાદ થાય વાસ્તે મહાત્મા માધવ એવા સાત્યકિની પદવી પ્રત્યે ભીમસેનને મોકલું. કારણ મારે શત્રુસૂદન એવા અર્જુન વિષે જેવી પ્રીતિ છે તેવીજ વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તથા યુદ્ધમાં

દુર્મદ એવા સાત્યકિ વિષે પણ છે. તેમ શૈનેયનંદન એવા તેની મેં અતિ ભારે કાર્ય વિષે યોજના કરી છે અને મહા બળવાન તે પણ મિત્રના ઉપરોધથી તથા ગૌરવથી જેમ મગરમચ્છ સમુદ્રમાં પેસે તેમ ભારતીસેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો છે. તે વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન સાત્યકિ સાથે યુદ્ધ કરતા પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોનો આ શબ્દ સંભળાય છે. તેમ આ સમયે વખતને યોગ્ય એવો અનેક પ્રકારનો મેં વિચાર કર્યો, તેથી એવો મારો નિશ્ચય થાય છે કે જ્યાં તે બેઉ મહારથિ ગયા છે ત્યાં ધનુષ ધરનાર પાંડુપુત્ર ભીમસેનને મોકલવો; કારણ પૃથ્વી વિષે ભીમસેનને કંઇ પણ અસહ્ય છે નહિ. તેમ સાવધાન થયેલો એ સર્વ ધનુષ ધરનારના મધ્યમાં જઇ પોતાના બાહુબળને લીધે મહેનત વિના વ્યૂહ કરવા પણ સમર્થ થશે. તેમજ જે મહાત્માના બાહુબળનો આશ્રય કરી સર્વ પાંડવ વનવાસથી નિવૃત્ત થઇ આજે યુદ્ધમાં પરાજય પામતા નથી. પાંડુપુત્ર અહિંથી સાત્વત પ્રત્યે જશે એટલે તે તથા અર્જુન બેઉ યુદ્ધમાં સનાથ થશે. પછી વાસુદેવે રક્ષા કરેલા તથા પોતે શસ્ત્રમાં વિશારદ હોવાથી સાત્યકિ તથા અર્જુન બેઉ શોચ કરવા લાયક છેજ નહિ, તથાપિ મારે મારો શોક અવશ્ય ટાળવો જોઇયે. બળવાન સાત્યકિની પાછળ ભીમસેનની યોજના કરૂં એટલે તેમ કરવાથી સાત્યકિ પ્રત્યે પ્રતિવિધાન કર્યું એમ હું માનીશ. એ રીતે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર મનથી નિશ્ચય કરી પોતાના સારથિ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે મને ભીમસેન પાસે લઇ જા. એવાં ધર્મરાજનાં વચન સાંભળી અશ્વે હાંકવામાં ચતુર સારથિએ સુવર્ણથી શોભિતો તે રથ ભીમસેનની તરફ હંકાર્યો. તે સમયે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા મોહાવિષ્ટ થઇ ભીમસેનને બોલાવી તેને કહેવા લાગ્યા કે જે અર્જુન એક રથેકરી દેવ, ગંધર્વ તથા દૈત્યોને જીત્યો હતો, હે ભીમસેન ! તે [illegible] રથ ચિન્હને આ વખતે હું દેખતો નથી, તે એમ કહી વિશેષ મોહવિષ્ટ [illegible] તેવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મરાજ પ્રત્યે ભીમસેને કહ્યું કે તમને [illegible] કદી પણ જોયો નથી; તેમ સાંભળ્યો પણ નથી. પૂર્વે અતિ દુઃખથી [illegible] તમો ગતિરૂપ થતા હતા. હે રાજેંદ્ર! હે માનદ ! 'ઉભા થાઓ, [illegible] આજ્ઞા કરો હું શું કરૂં ? મને કંઇ પણ અસાધ્ય તથા અકાર્ય છે નહિ. હે [illegible] ! મને આજ્ઞા કરો [illegible] મનમાં શોક ન કરો.' એવાં ભીમસેનનાં વચન સાંભળી [illegible] ભીમસેન પ્રત્યે એવા ગ્લાનિયુક્ત મુખવાળા યુધિષ્ઠિર રાજા [illegible] આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, ક્રોધાયમાન [illegible] વાસુદેવે [illegible] શંખનો શબ્દ જે રીતે સંભળાય છે તેથી હું જાણું છું કે જરૂર આજ [illegible] અર્જુન રણશય્યામાં સુતો હશે. અને તે [illegible] તેમ જે બળવાનના પરાક્રમવડે પાંડવો જીવે છે [illegible] જાય તેમ પાંડવો જેની પાસે જાય એવો [illegible], [illegible], જુવાન, [illegible]. [illegible], [illegible] છાતીવાળો, મદોન્મત્ત હસ્તિ સરખું છે પરાક્રમ જેનું એવો [illegible] મુખ જેવું, દૂષિઓને ભય વધારનાર અર્જુન, [illegible] ગયો છે. હે ભીમ ! તેના ગમનને અને [illegible] નથી. હે અરિંદમ ! એજ મારા શોકનું કારણ છે; તારૂં [illegible] ! અર્જુન તથા સાત્યકિ વાસ્તે જેમ હવિષે કરી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે તેમ [illegible] જાય છે; તેમ તેના રથના ચિન્હને હું જોતો નથી તેથી હું [illegible] સિંહરૂપ. તેને તથા મહારથિ સાત્વતને જ્યાં ત્યાં જઇ તું [illegible] સાત્યકિ [illegible]

એવા તારા ભાઇની પાછળ ગયો છે તે મહાબાહુને ન જોવાથી હું મોહને પ્રાપ્ત થાઉં છું. હે પરંતપ! તે બેઉ વિષે મારો શુદ્ધ ભાવ થતો નથી. વાસ્તે હે કૌંતેય! જ્યાં અર્જુન તથા મહા પરાક્રમી સાત્યકિ ગયો છે ત્યાં મારૂં વચન કર્તવ્ય માનતો હો તો તું જા. હે ધર્મજ્ઞ! હું તારો જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા છું. તેમાં પણ તારે જેવો સાત્યકિ જાણવા યોગ્ય છે તેવો અર્જુન નથી. કારણ તે મારૂં પ્રિય કરવા સારૂ દુર્ગમ, ઘોર, ભીરૂ તથા અગમ્ય એવી અર્જુનની પદવી પ્રત્યે ગયો છે. હે પાંડવ! તું ત્યાં જઈ શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન તથા સાત્વત એવા સાત્યકિને કુશળ જોઇ સિંહનાદથી તેની મને જાણ કરજે.

पदवींदुर्गमांघोरां मृगस्याम कृतात्मभिः।
दृष्ट्वा कुशलिनौ कृष्णौ सात्वतं चैव सात्यकिं ॥
संविदं चैव कुर्यास्त्वं सिंहनादेन पांडव ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरचिंतायां गुर्जरभाषायां षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

અધ્યાય ૧૨૭ મો. સાત્વતાર્જુનની સહાયે ભીમ.

भीमसेन उवाच—ब्रह्मेशानेंद्र वरुणानवहद्यः पुरारथः ।
तमास्थाय गतौ कृष्णौ नतयोर्विद्यते भयं ॥ १ ॥

ભીમસેન કહે છે—જે રથ પૂર્વે બ્રહ્મા, ઇશાન, ઇન્દ્ર તથા વરૂણને વહન કરતો હતો તે રથમાં બેસી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ગયા છે માટે તેમને ભય છેજ નહિ; અને મને જવાનું કહેતા હો તો તમારી આજ્ઞાને મસ્તકપર ધારણ કરી આ હું જાઉં છું. તમો શોક ન કરો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તેમની પાસે જઇ તમને હું જાણ કરીશ. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એટલાં વચન કહી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા સંબંધિઓને યુધિષ્ઠિરની ભલામણ કરી પોતે જવા તૈયાર થઈ મહા બળવાન્ ભીમસેન વારંવાર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહેવા લાગ્યા કે હે મહાબાહો! મહારથિ દ્રોણાચાર્ય સર્વ ઉપાયે કરી ધર્મરાજના ગ્રહણ વિષે યત્ન કરે છે તે તમો સારી રીતે જાણો છો તેથી હે પાર્ષત! રાજાનું રક્ષણ કરવું તે કાર્ય જેવું આપણને જરૂરનું છે તેવું ત્યાં જવું એ કામ કાંઇ જરૂરનું નથી. તથાપિ ધર્મરાજનાં વચન પાળવાં જોઇએ એ વાસ્તે મરણને ઇચ્છતો સૈંધવ જ્યાં ઉભો છે ત્યાં બુદ્ધિમાન સાત્યકિની પદવી પ્રત્યે હું જાઉં છું માટે આજ સાવધાન થઇ તું યુધિષ્ઠિરનું રક્ષણ કર; કારણ સર્વ કાર્યમાં એ પરમ કૃત્ય છે. હે મહારાજ! ભીમસેનનાં વચન સાંભળી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કહ્યું કે હે પાર્થ! તારૂં ઇચ્છિત હું કરીશ એ વિષે કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં તું જા. કારણ સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણ્યા વગર કોઇ રીતે પણ દ્રોણાચાર્ય ધર્મરાજને નિગ્રહ કરી શકશે નહિ. ધૃષ્ટદ્યુમ્નને યુધિષ્ઠિરની સોંપણી કરી ધર્મરાજને અભિવંદન કરી તેમણે મસ્તક સુંઘેલો તથા શુભ આશિષ સંભળાવેલો ભીમસેન જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તે માર્ગે જવા તૈયાર થયો. તે વખતે પૂજન કરેલા તુષ્ટ છે મન જેમનું એવા બ્રાહ્મણોને પ્રદક્ષિણા આપી અગ્નિ, ગાય, સુવર્ણ, દુર્વા, ગોરોચન, અમૃત, અક્ષત તથા દધિ,

એ-આઠ મંગળ દ્રવ્યનો સ્પર્શ કરી કૈરાતક મદ્યનું પાન કરી દ્વિગુણિત છે તેજ જેનું, મદેકરી રક્ત છે નેત્ર જેનાં, શૂરવીર, બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તિવાચન આપેલ, તેમ વિજય સંબંધી આનંદ કરનારી પોતાની બુદ્ધિને જોઇને પ્રસન્ન થયેલો, અનુકૂળ વાયુએ પણ તત્કાળ દેખાડ્યો છે જયનો ઉદય જેને, એવો કવચ તથા સુંદર કુંડળ ધારણ કરેલો, બાજુબંધ તથા હાથનાં મોજાં પહેરેલો રથિમાં શ્રેષ્ઠ, પીત, રક્ત, અસિત તથા સિતવસ્ત્રોએ કરી સારી રીતે વિંટાયલો ભીમસેન કંઠત્રાણે કરી ઈન્દ્રાયુધ સહિત મેઘ સરખો શોભતો હતો; સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારનું કિમતી લોહમય ચોતરફથી શરીરમાં મળેલું તેનું કવચ પણ વિજળી સહિત મેઘ સમાન શોભતું હતું. એ રીતે તૈયાર થઇ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી તે તમારા સૈન્ય પ્રત્યે જવા તત્પર થયો. હે વિશાંપતે! વળી ફરીથી પાંચજન્યનો ભયંકર શબ્દ થયો. ત્રૈલોક્યને ત્રાસ કરે એવા તે મોટા શબ્દને સાંભળી ધર્મપુત્રે મહાબાહુ ભીમસેનને કહ્યું કે વૃષ્ણિકુળમાં શૂરવીર એવા શ્રીકૃષ્ણે વગાડેલો આ પાંચજન્ય શંખ પૃથ્વી તથા અંતરિક્ષને શબ્દાયમાન કરે છે, માટે જરૂર અર્જુન અત્યંત મોટા વ્યસનને પ્રાપ્ત થવાથી ચક્ર તથા ગદા ધરનાર શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કૌરવ સાથે યુદ્ધ કરે છે. માન્ય એવી કુંતિ, બંધુ સહિત દ્રૌપદી તથા સુભદ્રાએ પણ કહ્યું હતું કે, પાપથી આજ આ બધું થાય છે, વાસ્તે હે ભીમ! ઉતાવળે તું જ્યાં અર્જુન છે ત્યાં જા. હે પાર્થ! અર્જુનને જોવાની ઇચ્છાથી તથા સાત્યકિ વાસ્તે મને સર્વ દિશા તથા વિદિશાઓ મોહ પામતી હોય એમ લાગે છે માટે જા જલદી જા. ધર્મરાજાએ આજ્ઞા આપેલો પ્રનાપત્રાન બાંધ્યું છે ઘોના ચર્મનું અંગુલિત્રાણ જેણે, ધનુષ ગ્રહણ કરેલો, મોટા ભાઇએ આજ્ઞા આપેલો, ભાઇનું પ્રિય કરનાર, પાંડુપુત્ર ભીમસેન દુંદુભિ વગાડી વારંવાર શંખનો શબ્દ તથા સિંહનાદ કરી પ્રત્યંચા ખેંચી તેના શબ્દેકરી શૂરવીરોના મનને ત્રાસ પમાડી ભયંકર રૂપ દેખાડતાં તત્કાળ શત્રુઓ સામે જવા લાગ્યો.

તે વખતે વિશોક સારથિએ જોડેલા મન તથા વાયુ સરખા વેગવાળા, હેસારવ-શબ્દ કરતા ઉત્તમ અશ્વ, તેને વહન કરતા હતા; અને ભીમસેન હાથેકરી પ્રત્યંચાને ખેંચી સેનાના અગ્ર ભાગને પીડિત કરતો વિંધતો, બાણ નાંખતો જતો હતો. તે મહાબાહુને જોઇ દેવતાઓ જેમ ઇન્દ્રની પાછળ જાય તેમ શૂરવીર સોમક સહિત પંચાલ તેની પાછળ જવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ! દુઃશલ, ચિત્રસેન, કુંડભેદી, વિવિંશતી, દુર્મુખ, દુઃસહ, વિકર્ણ, શલ, વિંદ તથા અનુવિંદ, સુમુખ, દીર્ઘબાહુ, સુદર્શન, વૃંદારક, સુહસ્ત, સુષેણ, દીર્ઘલોચન, અભય, રૌદ્રકર્મા, સુવર્મા, તથા દુર્વિમોચન, સૈન્ય તથા પાછળ ચાલનાર સહિત રથિમાં શ્રેષ્ઠ સાવધાન થયેલા તમારી તરફના એટલા વીર ભીમસેનની ગતિ જોઇ ચોતરફથી તેની સામે દોડ્યા. શૂરવીરોએ કરી ચોતરફ વિંટાયલો સંગ્રામ વિષે મહારથિ કુંતિપુત્ર પરાક્રમી ભીમસેન, તેમને જોઇ વેગે કરી સિંહ જેમ ક્ષુદ્ર મૃગો સામે જાય તેમ તેમની સામે ચાલવા લાગ્યો. તે શૂરવીરોએ પણ દિવ્ય અસ્ત્ર દેખાડતાં બાણેકરી જેમ ઉદય પામેલા સૂર્યને મેઘ આચ્છાદન કરે તેમ ભીમસેનને આચ્છાદન કરી દીધો. ભીમસેને તો તેમને અતિક્રમણ કરી વેગથી દ્રોણસૈન્ય પ્રત્યે દોડી આગળ ઉભેલા ગજ સૈન્ય ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. એ રીતે પવનપુત્રે થોડા વખતમાં બાણેકરી તે હસ્તિસૈન્યને વિંધવા માંડ્યું. શરભની ગર્જનાથી જેમ વનમાં મૃગ ત્રાસ પામે તેમ ત્રાસ પામેલા સર્વ હસ્તિઓ ભયંકર શબ્દ કરતા ચોતરફ દોડતા હતા. વળી પાછો ભીમસેન અતિ વેગેકરી દ્રોણસૈન્ય સામે દોડ્યો. તેને વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રને જેમ કિનારો વારે તેમ

દ્રોણાચાર્યે વારી રાખી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે નારાચ નામના બાણેકરી લલાટ વિષે વિંધ્યો. પાંડુપુત્ર ભીમસેન ઉર્ધ્વ છે કિરણ જેનાં એવા સૂર્ય સરખો શોભતો હતો. અર્જુને જેમ મારી પૂજા કરી હતી તેમ ભીમસેન પણ મારી પૂજા કરશે એમ માનતા આચાર્યે ભીમસેનને કહ્યું કે, હે મહાબળ ! હે ભીમસેન ! સંગ્રામમાં શત્રુ એવા મને જીત્યા વગર શત્રુસેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરવો અશક્ય છે. તારો નાનો ભાઇ તો મારા અનુમતથી સૈન્યમાં પ્રવિષ્ટ થયો પણ તારાથી પ્રવેશ કરવા સમર્થ થવાશે નહિ. ગુરૂનાં વચન સાંભળી ક્રોધાયમાન થયેલો ભય રહિત, તામ્ર સરખાં રક્ત છે નેત્ર જેનાં એવો ભીમસેન બોલ્યો કે હે બ્રહ્મબંધો ! અર્જુન કંઇ તમારા અનુમતથી સૈન્યમાં પ્રવિષ્ટ થયો નથી. કારણ દુર્ધર્ષ એવો તે તો ઇન્દ્રના સૈન્યમાં પણ પ્રવેશ કરે; તથાપિ પરમ પૂજા કરવા યોગ્ય તમને માનેલા છે પણ હે દ્રોણ ! હું કંઇ દયાવાન એવો અર્જુન નથી. હું તો તમારો શત્રુ ભીમસેન છું. તમે અમારા પિતા, ગુરૂ તથા બંધુ છો એમ માની અમે સર્વ તમને નમતા રહીએ છીએ. એ રીતે અમે તમારા પુત્ર છીએ પણ આ વખતે તમારા બોલવાથી અમારે વિષે તમારૂં વિપરીતપણું દેખાય છે તેથી તમે તમારા આત્માને અમારો શત્રુ માનતા હો તો ભલે તેમ હો. હું પણ તમારા શત્રુ સરખું કર્મ કરૂં છું. હે રાજન્ ! એટલું કહી અંતક જેમ કાળદંડ ફેરવે તેમ પોતાની ગદા ફેરવી દ્રોણ ઉપર નાંખી. દ્રોણ રથમાંથી નીચે કુદી પડ્યા અને તે ગદાએ કરી તેમના અશ્વ, સારથિ. ધ્વજ તથા વાહનનું ચૂર્ણ થઇ ગયું. વળી પોતે પણ વાયુ જેમ વૃક્ષોનું મર્દન કરે તેમ ઘણાક યોદ્ધાઓનું મર્દન કરવા લાગ્યો. તે સમયે રથિમાં ઉત્તમ એવા તેને તમારા પુત્રોએ વિંટી લીધો. પછી પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય તો બીજા રથમાં બેસી વ્યૂહના દ્વાર પ્રત્યે જઇ યુદ્ધ વાસ્તે ઉભા રહ્યા. હે મહારાજ ! તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલો પરાક્રમી ભીમસેન આગળ ઉભેલા રથસૈન્ય ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યો. તે સમયે સંગ્રામમાં તેણે હણવા માંડેલા, ભયંકર બળવાળા મહારથિ તમારા પુત્ર જયની ઇચ્છાથી ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા દુઃશાસને સર્વ લોહમયી તીક્ષ્ણ એવી મોટી શક્તિ ભીમસેનને મારવાની ઇચ્છાથી તેની ઉપર નાંખી. પોતા સામે આવતી તમારા પુત્રે મોકલેલી તે મહાશક્તિના ભીમસેને બે કડકા કરી નાંખ્યા. તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. તેટલામાં સંક્રુદ્ધ થયેલા બળવાન તેણે તીક્ષ્ણ એવાં બીજાં ત્રણ બાણેકરી કુંડભેદી, સુષેણ તથા દીર્ઘનેત્ર એ ત્રણને હણ્યા. ત્યાર પછી શૂરવીર એવા તમારા પુત્ર યુદ્ધ કરતાં છતાં કૌરવોની કીર્ત્તિ વધારનાર શૂરવીર વૃંદારકને તેણે માર્યો. વળી ભીમસેને ત્રણ બાણેકરી અભય, રૌદ્રકર્મા તથા દુર્વિમોચન નામના તમારા ત્રણ પુત્રોને માર્યા. હે મહારાજ ! એ રીતે બળવાન ભીમસેને મારવા માંડેલા તમારા પુત્રોએ પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીમસેનને વર્ષાઋતુમાં મેઘ જેમ ધારાએકરી પર્વતને ઢાંકી દે તેમ બાણના વરસાદથી ઢાંકી દીધો. પાષાણની વૃષ્ટિને પામી પર્વત જેમ વ્યથા ન પામે તેમ તેના બાણમય વર્ષાદને પ્રાપ્ત થઇને પણ શત્રુને હણનાર પાંડુપુત્ર વ્યથિત થયો નહિ અને હસતો હોય નહિ તેની પેઠે કુંતિપુત્ર ભીમસેને બાણેકરી વિંદ, અનુવિંદ તથા સુવર્મા નામના તમારા પુત્રને પણ યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. હે ભરતર્ષભ ! ત્યાર પછી સુદર્શન નામના શૂરવીર તમારા પુત્રને સંગ્રામમાં તેણે વિંધ્યો; તેથી તે પ્રાણ રહિત થઇ નીચે પડ્યો. એ રીતે પાંડુપુત્ર ભીમસેન સર્વ દિશાઓને જોઇ બાણેકરી તે રથસૈન્યનો થોડાક કાળમાં નાશ કરવા લાગ્યો. હે વિશાંપતે ! સિંહના શબ્દથી જેમ મૃગ ત્રાસ પામે તેમ રથના શબ્દથી ત્રાસ પામતા ભીમસેનના ભયથી પીડિત થયેલા બાકી રહેલા તમારા

સર્વ પુત્ર તત્કાળ પલાયન કરવા લાગ્યા. તે સમયે કુંતિપુત્ર ભીમસેન તમારા પુત્રના મોટા સૈન્યની પાછળ જવા લાગ્યો. અને હે રાજન્! તમારી તરફનાઓને સંગ્રામમાં ચોતરફથી વિંધવા લાગ્યો. હે મહારાજ! ભીમસેને મારવા માંડેલા તમારી તરફના ભીમસેનને મૂકી ઉત્તમ અશ્વને જલદી હાંકતાં સંગ્રામમાંથી પલાયન કરવા લાગ્યા. એ રીતે મહા બળવાન પાંડુપુત્ર ભીમસેન સંગ્રામમાં તેમને જીતી સિંહનાદ, બાહુશબ્દ તથા અત્યંત મોટો એવો તલશબ્દ કરી રથ સૈન્યને ભય પમાડી, શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને હણી, રથિઓને અતિક્રમણ કરી દ્રોણસૈન્ય પાસે આવ્યો.

भीषयित्वारथानीकं हत्वा योधान् वरान् वरान् ।
व्यतीत्यरथिनश्चापि द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमसेनप्रवेशे भीमसेन पराक्रमे गुर्जरभाषायां सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

અધ્યાય ૧૨૮ મો. દ્રોણને હઠાવી ભીમનું વધવું.

**संजय उवाच—समुत्तीर्णं रथानीकं पांडवं विहसन् रणे ।
विवारयिषुराचार्यः शरवर्षैरवाकिरत् ॥**

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! રથ સૈન્યને ઉલ્લંઘન કરી જતા પાંડુપુત્ર ભીમસેનને વારવાને ઇચ્છતા આચાર્યે તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. એટલે દ્રોણના ધનુષમાંથી નીકળેલા તે બાણ સમુદાયને જાણે પાન કરતો હોય નહિ તેની પેઠે તે, પોતાનું બળ દેખાડી ભાઇઓને મોહ કરતો તેમની સામે દોડ્યો. તેને સંગ્રામમાં તમારા પુત્રોએ પ્રેરણા કરેલા પરમ ધનુષ ધરનાર રાજાઓએ વેગેકરી ચોતરફથી ઘેરી લીધો. હે ભારત! તેઓએ કરી ચોતરફથી ઘેરાયલા ભીમસેને હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સિંહની માફક શબ્દ કરી તેમની ઉપર અત્યંત ભયંકર પોતાની ગદા નાંખી. ઇન્દ્ર જેમ વજ્ર નાખે તેમ તેણે વેગેકરી નાંખેલી, શત્રુ પક્ષને નાશ કરનારી, મોટા શબ્દેકરી પૃથ્વીને પુરી દેતી હોય નહિ જાણે એવી તેજેકરી પ્રજ્વલિત તે ગદા તમારા સૈનિકોને મર્દન કરી તમારા પુત્રોને ભય પમાડતી હતી. તેજેકરી વિંટાયલી મોટા વેગવાળી પૃથ્વી વિષે પડતી એવી તે ગદાને જોઇ તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ ભયંકર શબ્દ કરતાં ભાગવા લાગ્યા. તેમ હે મારિષ! અસહ્ય એવા તેના શબ્દને સાંભળીને પણ કેટલાક મનુષ્ય તથા રથમાંથી રથિઓ પડી જતા હતા. એવી રીતે હાથમાં છે ગદા જેને એવા ભીમસેને મારવા માંડેલા તમારી તરફના, વ્યાઘ્રને જોઇ જેમ મૃગ નાસે તેમ સંગ્રામમાં નાસવા લાગ્યા. એ રીતે કુંતિપુત્ર ભીમસેન સંગ્રામમાં ક્રોધથી સહન થાય નહિ એવા તે શત્રુઓને પક્ષિના રાજા ગરૂડની પેઠે વેગેકરી નસાડી સેનાને અતિક્રમણ કરતો હતો. હે મહારાજ! તે રીતે પરાક્રમ કરતા રથ યૂથપતિના પણ યૂથપતિ એવા ભીમસેન સામે આવી બાણરૂપી લહેરે તેને વારી પાંડવને ભય થાય તે રીતે દ્રોણાચાર્યે તત્કાળ મોટો શબ્દ કર્યો. તે સમયે હે મહારાજ! દ્રોણ તથા મહાત્મા ભીમસેનનું દેવાસુર સંગ્રામની જેને ઉપમા અપાય એવું અત્યંત મોટું ભયંકર યુદ્ધ થયું. તેમાં જ્યારે દ્રોણના ધનુષમાંથી નીકળેલાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી સંગ્રામમાં

સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓ નાશ થવા લાગ્યા, ત્યારે પુરૂષમાં સિંહરૂપ પાંડુપુત્ર ભીમસેન વેગેકરી રથમાંથી નીચે ઉતરી પગે ચાલી દ્રોણ સામે જઇ નેત્ર મીંચી ખભા ઉપર માથું ને છાતી ઉપર બે હાથ સ્થિર કરી મન, વાયુ તથા ગરૂડના વેગનો આશ્રય કરી ગોવૃષ જેમ લીલાથી વરસાદને ગ્રહણ કરે તેમ બાણવૃષ્ટિને પોતે ગ્રહણ કરતો હતો. હે મારિષ ! એ રીતે સંગ્રામમાં દ્રોણે મારવા માંડેલા મહા બળવાન ભીમસેને દ્રોણના રથને હાથથી ઉપાડી દૂર ફેંકી દીધો. એ રીતે ભીમસેને ફેંકેલા દ્રોણાચાર્ય બીજા રથમાં બેસી પાછા વ્યૂહદ્વાર પ્રત્યે ગયા. તે વખતે અતિ ક્રોધાયમાન થએલા ભીમસેને ભાગ્યો છે ઉત્સાહ જેનો એવા સામે આવતા ગુરૂને જોઇ વેગથી તેમની પાસે જઇ રથની ધુંસરી ગ્રહણ કરી તે રથ પણ દૂર ફેંકી દીધો. એ રીતે ભીમસેને લીલા માત્રમાં આઠ રથ ફેંકી દીધા. અને પાછો પોતે નિમિષ માત્રમાં પોતાના રથમાં બેઠેલો દેખાતો હતો. તેને વિસ્મયથી પ્રફુલ્લિત છે નેત્ર જેમનાં એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ જોતા હતા. તે વખતે ભીમસેનનો સારથિ તેના રથને જલદી ચલાવતો હતો; તે સર્વને આશ્ચર્ય સરખું લાગતું હતું. ત્યાર પછી મહા બળવાન ભીમસેન પોતાના રથમાં બેસી વેગેકરી તમારા પુત્રની સેના સામે દોડી વૃદ્ધિ પામેલો વાયુ જેમ વૃક્ષોને મર્દન કરે અને સમુદ્રનો વેગ જેમ પર્વતોને વિદારણ કરે તેમ સંગ્રામમાં ક્ષત્રિયોને મર્દન કરતો તથા સેનાને વિદારણ કરતો હાર્દિક્યે રક્ષણ કરેલા ભોજસૈન્ય પ્રત્યે જઇ વેગથી તેને મંથન કરી અતિ બળવાન, શૂરવીર તે તાળીના શબ્દથી સૈન્યોને ત્રાસ પમાડી સિંહ જેમ ગોવૃષને જીતે તેમ સર્વ સૈન્યને જીતતો હતો. હે મહારાજ ! પછી સાવધાન થયેલો પાંડુનંદન કુંતિપુત્ર ભીમસેન ભોજસૈન્યને, દરદોની સેનાને અને યુદ્ધમાં વિશારદ એવા બીજા મ્લેચ્છગણોને અતિક્રમણ કરી યુદ્ધ કરતા મહારથિ સાત્યકિને જોઇ અર્જુનને જોવાની છે કામના જેને એવો તે, વેગથી રથેકરી આગળ જવા લાગ્યો. એ રીતે પરાક્રમી પાંડુનંદન ભીમસેને સંગ્રામમાં તમારા યોદ્ધાઓને અતિક્રમણ કરી સૈંધવના વધ વાસ્તે યુદ્ધ કરતા મહારથિ અર્જુનને જોઇ હે મહારાજ ! પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેણે વર્ષાઋતુમાં જેમ મેઘ ગર્જના કરે તેમ મોટી ગર્જના કરી. હે કૌરવ્ય ! ભીમસેનના શબ્દને સંગ્રામમાં અર્જુને તથા વાસુદેવ ભગવાને શ્રવણ કરી તેને જોવાની છે ઇચ્છા જેમને એવા શૂરવીર તે બેઉએ પણ એકદમ વારંવાર સામે શબ્દ કર્યો. અને અર્જુન તથા માધવ ભગવાન બે ગોવૃષની પેઠે મોટો શબ્દ કરતા તેની સામે આવવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ ! ભીમસેન તથા ધનુષ ધરનાર અર્જુનનો શબ્દ સાંભળી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પણ પ્રસન્નતાપૂર્વક શોકરહિત થઇ અર્જુનના જયને ઇચ્છતા મહાબાહુ, વિવેકી, ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે, વિચાર કરી પોતાને જે હૃદયમાં હતું તે મનેકરી કહેવા લાગ્યા કે, હે ભીમ ! અર્જુનના કુશળની ખબર તેં આપી અને ગુરૂવચન પણ યથાર્થ પાળ્યું. હે પાંડવ ! જેમનો તું દ્વેષિ છે તેમનો યુદ્ધમાં જય હોયજ નહિ. સંગ્રામમાં સવ્યસાચી અર્જુન જીવે છે અને સત્યપરાક્રમવાળો શૂરવીર સાત્યકિ કુશળ છે, એ ઘણું સારૂં થયું. તેમ વાસુદેવ તથા અર્જુનની ગર્જનાને હું સાંભળું છું; એ પણ સારૂં થયું. જેણે સંગ્રામમાં ઇંદ્રને જીતી અગ્નિને તૃપ્ત કીધો હતો, સંગ્રામમાં શત્રુને હણનાર તે અર્જુન જીવે છે એ ઘણું સારૂં થયું. જેના બાહુબળનો આશ્રય કરી આપણે સર્વે જીવતા છીએ તે શત્રુના સૈન્યને હણશે, અર્જુન જીવતો છે તે પણ ઘણું સારૂં થયું. જેણે દેવતાઓએ પણ દુઃખેકરી જીતી શકાય નહિ એવા નિવાતકવચ નામના દૈત્યોને એક ધનુષે કરી જીત્યા હતા તે અર્જુન જીવે છે એ ઘણુંજ સારૂં થયું. વિરાટના નગર વિષે ગાયો વાળવા આવેલા એકઠા મળેલા સર્વ

કૌરવોને જેણે જીત્યા હતા તે અર્જુન જીવે છે એ ઘણુંજ સારૂં થયું. વળી મહા સંગ્રામમાં ચૌદ હજાર કાલકેય દૈત્યોને પોતાના બાહુબળે કરી જેણે માર્યા હતા તે અર્જુન જીવે છે એ ઘણું સારૂં થયું. દુર્યોધન વાસ્તે જેણે અસ્ત્રબળે કરી બળવાન ગંધર્વરાજને જીત્યો હતો તે અર્જુન જીવે છે તે સારૂં થયું. મુકુટવાળો, બળવાન, શ્વેત અશ્વવાળો અને શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના તથા મને અત્યંત પ્રિય અર્જુન જીવે છે એ ઘણું સારૂં થયું. પુત્રના શોકેકરી સંતપ્ત, દુષ્કર કર્મ કરવા ઇચ્છતા તથા જયદ્રથના વધને ખોળતા જેણે તેના વધની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે અર્જુન સંગ્રામમાં સૈંધવને હણશે; અને વાસુદેવે રક્ષણ કરેલા, સૂર્યાસ્ત પહેલાં પ્રતિજ્ઞાના પારને પામેલા અર્જુનને હું ફરીને મળીશ. તેમ દુર્યોધનના હિતમાં તત્પર સૈંધવ રાજા અર્જુનના હાથથી મરણ પામી શત્રુઓને વખાણશેજ અને અર્જુને પાડેલા સૈંધવને જોઇ દુર્યોધનરાજા અમારી સાથે શાન્તિ કરશે. તેમજ સંગ્રામમાં ભીમસેને મારેલા પોતાના ભાઇઓને જોઇ મંદબુદ્ધિવાળો દુર્યોધન અમારે વિષે શાન્તિ કરશે. સંગ્રામમાં પૃથ્વીતલ વિષે પાડેલા બીજા મોટા યોદ્ધાઓને જોઇ મંદ દુર્યોધન પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થશે. શું એક ભીષ્મે કરીનેજ આપણું વૈર જતું રહેશે ? અને બાકીનાઓની રક્ષા વાસ્તે દુર્યોધન આપણી સાથે સંધાન કરશે ? દયાએ કરી વ્યાપ્ત તે રાજા એ રીતે બહુ પ્રકારે ચિંતન કરે છે એટલામાં આ બાજુએ ભયંકર યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થતું હતું.

एवं बहुविधं तस्यरा ज्ञश्चिंतयतस्तदा ।
कृपयाभिपरीतस्य घोरं युद्धमवर्तत ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमसेनप्रवेशे युधिष्टिरहर्षे गुर्जरभाषायामष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

અધ્યાય ૧૨૯ મો. ભીમને કર્ણ વચ્ચે યુદ્ધ.

धृतराष्ट्र उवाच—निनदंतं तथातं तु भीमसेनं महाबलं ।
मेघस्तनितनिर्घोषं के वीराः पर्यवारयन् ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! મેઘની ગર્જના સરખા શબ્દવાળા શબ્દ કરતા મહારથિ ભીમસેનને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો ? હે સંજય ! ક્રુદ્ધ થયેલા ભીમસેનની આગળ તથા ગદાયુદ્ધ કરતા તેની સામે આવી ઉભો રહેનાર ત્રિલોકમાં કોઇ પણ પુરૂષને હું દેખતો નથી. જે ભીમસેન રથેકરી રથને, હસ્તિએ કરી હસ્તિને હણે તેની આગળ સંગ્રામમાં સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર હોય તોપણ કેમ ઉભો રહે ? મારા પુત્રને મારવા ઇચ્છતા ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેનની આગળ તે સમયે દુર્યોધનના હિતમાં યુક્ત એવા કોણ ઉભા રહ્યા ? તૃણની જેમને ઉપમા અપાય એવા મારા પુત્રોને બાળવા ઇચ્છતા ભીમસેનરૂપી દાવાનળની આગળ રણસંગ્રામમાં કયા યોદ્ધાઓ ઉભા રહ્યા ? કાળ જેમ સર્વ પ્રજાનો નાશ કરે તેમ સંગ્રામમાં મારા પુત્રને હણતા ભીમસેનને જોઇ તેને કોણે વારી રાખ્યો ? તેમ મને જેવો ભય ભીમસેનથી છે તેવો અર્જુનથી નથી. શ્રીકૃષ્ણથી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા સાત્યકિથી પણ નથી. વાસ્તે મારા

સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓ નાશ થવા લાગ્યા, ત્યારે પુરૂષમાં સિંહરૂપ પાંડુપુત્ર ભીમસેન વેગેકરી રથમાંથી નીચે ઉતરી પગે ચાલી દ્રોણ સામે જઇ નેત્ર મીંચી ખભા ઉપર માથું ને છાતી ઉપર બે હાથ સ્થિર કરી મન, વાયુ તથા ગરૂડના વેગનો આશ્રય કરી ગોવૃષ જેમ લીલાથી વરસાદને ગ્રહણ કરે તેમ બાણવૃષ્ટિને પોતે ગ્રહણ કરતો હતો. હે મારિષ ! એ રીતે સંગ્રામમાં દ્રોણે મારવા માંડેલા મહા બળવાન ભીમસેને દ્રોણના રથને હાથથી ઉપાડી દૂર ફેંકી દીધો. એ રીતે ભીમસેને ફેંકેલા દ્રોણાચાર્ય બીજા રથમાં બેસી પાછા વ્યૂહદ્વાર પ્રત્યે ગયા. તે વખતે અતિ ક્રોધાયમાન થએલા ભીમસેને ભાગ્યો છે ઉત્સાહ જેનો એવા સામે આવતા ગુરૂને જોઇ વેગથી તેમની પાસે જઇ રથની ધુંસરી ગ્રહણ કરી તે રથ પણ દૂર ફેંકી દીધો. એ રીતે ભીમસેને લીલા માત્રમાં આઠ રથ ફેંકી દીધા. અને પાછો પોતે નિમિષ માત્રમાં પોતાના રથમાં બેઠેલો દેખાતો હતો. તેને વિસ્મયથી પ્રફુલ્લિત છે નેત્ર જેમનાં એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ જોતા હતા. તે વખતે ભીમસેનનો સારથિ તેના રથને જલદી ચલાવતો હતો; તે સર્વને આશ્ચર્ય સરખું લાગતું હતું. ત્યાર પછી મહા બળવાન ભીમસેન પોતાના રથમાં બેસી વેગેકરી તમારા પુત્રની સેના સામે દોડી વૃદ્ધિ પામેલો વાયુ જેમ વૃક્ષોને મર્દન કરે અને સમુદ્રનો વેગ જેમ પર્વતોને વિદારણ કરે તેમ સંગ્રામમાં ક્ષત્રિયોને મર્દન કરતો તથા સેનાને વિદારણ કરતો હાર્દિક્યે રક્ષણ કરેલા ભોજસૈન્ય પ્રત્યે જઇ વેગથી તેને મંથન કરી અતિ બળવાન, શૂરવીર તે તાળીના શબ્દથી સૈન્યોને ત્રાસ પમાડી સિંહ જેમ ગોવૃષને જીતે તેમ સર્વ સૈન્યને જીતતો હતો. હે મહારાજ ! પછી સાવધાન થયેલો પાંડુનંદન કુંતિપુત્ર ભીમસેન ભોજસૈન્યને, દરદોની સેનાને અને યુદ્ધમાં વિશારદ એવા બીજા મ્લેચ્છગણોને અતિક્રમણ કરી યુદ્ધ કરતા મહારથિ સાત્યકિને જોઈ અર્જુનને જોવાની છે કામના જેને એવો તે, વેગથી રથેકરી આગળ જવા લાગ્યો. એ રીતે પરાક્રમી પાંડુનંદન ભીમસેને સંગ્રામમાં તમારા યોદ્ધાઓને અતિક્રમણ કરી સૈંધવના વધ વાસ્તે યુદ્ધ કરતા મહારથિ અર્જુનને જોઇ હે મહારાજ ! પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેણે વર્ષાઋતુમાં જેમ મેઘ ગર્જના કરે તેમ મોટી ગર્જના કરી. હે કૌરવ્ય ! ભીમસેનના શબ્દને સંગ્રામમાં અર્જુને તથા વાસુદેવ ભગવાને શ્રવણ કરી તેને જોવાની છે ઇચ્છા જેમને એવા શૂરવીર તે બેઉએ પણ એકદમ વારંવાર સામે શબ્દ કર્યો. અને અર્જુન તથા માધવ ભગવાન બે ગોવૃષની પેઠે મોટો શબ્દ કરતા તેની સામે આવવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ ! ભીમસેન તથા ધનુષ ધરનાર અર્જુનનો શબ્દ સાંભળી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પણ પ્રસન્નતાપૂર્વક શોકરહિત થઇ અર્જુનના જયને ઇચ્છતા મહાબાહુ, વિવેકી, ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે, વિચાર કરી પોતાને જે હૃદયમાં હતું તે મનેકરી કહેવા લાગ્યા કે, હે ભીમ ! અર્જુનના કુશળની ખબર તેં આપી અને ગુરૂવચન પણ યથાર્થ પાળ્યું. હે પાંડવ ! જેમનો તું દ્વેષિ છે તેમનો યુદ્ધમાં જય હોયજ નહિ. સંગ્રામમાં સવ્યસાચી અર્જુન જીવે છે અને સત્યપરાક્રમવાળો શૂરવીર સાત્યકિ કુશળ છે, એ ઘણું સારૂં થયું. તેમ વાસુદેવ તથા અર્જુનની ગર્જનાને હું સાંભળું છું; એ પણ સારૂં થયું. જેણે સંગ્રામમાં ઇંદ્રને જીતી અગ્નિને તૃપ્ત કીધો હતો, સંગ્રામમાં શત્રુને હણનાર તે અર્જુન જીવે છે એ ઘણું સારૂં થયું. જેના બાહુબળનો આશ્રય કરી આપણે સર્વે જીવતા છીએ તે શત્રુના સૈન્યને હણશે, અર્જુન જીવતો છે તે પણ ઘણું સારૂં થયું. જેણે દેવતાઓએ પણ દુઃખેકરી જીતી શકાય નહિ એવા નિવાતકવચ નામના દૈત્યોને એક ધનુષે કરી જીત્યા હતા તે અર્જુન જીવે છે એ ઘણુંજ સારૂં થયું. વિરાટના નગર વિષે ગાયો વાળવા આવેલા એકઠા મળેલા સર્વે

કૈરવોને જેણે જીત્યા હતા તે અર્જુન જીવે છે એ ઘણુંજ સારૂં થયું. વળી મહા સંગ્રામમાં ચૌદ હજાર કાલકેય દૈત્યોને પોતાના બાહુબળે કરી જેણે માર્યા હતા તે અર્જુન જીવે છે એ ઘણું સારૂં થયું. દુર્યોધન વાસ્તે જેણે અસ્ત્રબળે કરી બળવાન ગંધર્વરાજને જીત્યો હતો તે અર્જુન જીવે છે તે સારૂં થયું. મુકુટવાળો, બળવાન, શ્વેત અશ્વવાળો અને શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના તથા મને અત્યંત પ્રિય અર્જુન જીવે છે એ ઘણું સારૂં થયું. પુત્રના શોકેકરી સંતપ્ત, દુષ્કર કર્મ કરવા ઇચ્છતા તથા જયદ્રથના વધને ખોળતા જેણે તેના વધની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે અર્જુન સંગ્રામમાં સૈંધવને હણશે; અને વાસુદેવે રક્ષણ કરેલા, સૂર્યાસ્ત પહેલાં પ્રતિજ્ઞાના પારને પામેલા અર્જુનને હું ફરીને મળીશ. તેમ દુર્યોધનના હિતમાં તત્પર સૈંધવ રાજા અર્જુનના હાથથી મરણ પામી શત્રુઓને વખાણશેજ અને અર્જુને પાડેલા સૈંધવને જોઇ દુર્યોધનરાજા અમારી સાથે શાન્તિ કરશે. તેમજ સંગ્રામમાં ભીમસેને મારેલા પોતાના ભાઇઓને જોઇ મંદબુદ્ધિવાળો દુર્યોધન અમારે વિષે શાન્તિ કરશે. સંગ્રામમાં પૃથ્વીતલ વિષે પાડેલા બીજા મોટા યોદ્ધાઓને જોઇ મંદ દુર્યોધન પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થશે. શું એક ભીષ્મે કરીનેજ આપણું વૈર જતું રહેશે ? અને બાકીનાઓની રક્ષા વાસ્તે દુર્યોધન આપણી સાથે સંધાન કરશે ? દયાએ કરી વ્યાપ્ત તે રાજા એ રીતે બહુ પ્રકારે ચિંતન કરે છે એટલામાં આ બાજુએ ભયંકર યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થતું હતું.

> एवं बहुविधं तस्यरा र्ज्ञश्चिंतयतस्तदा ।
> कृपयाभिपरीतस्य घोरं युद्धमवर्तत ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमसेनप्रवेशे युधिष्ठिरहर्षे गुर्जरभाषायामष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

અધ્યાય ૧૨૯ મો. ભીમને કર્ણ વચ્ચે યુદ્ધ.

धृतराष्ट्र उवाच—निनदंतं तथातं तु भीमसेनं महाबलं ।
मेघस्तनितनिर्घोषं के वीराः पर्यवारयन् ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! મેઘની ગર્જના સરખા શબ્દવાળા શબ્દ કરતા મહારથિ ભીમસેનને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો ? હે સંજય ! ક્રુદ્ધ થયેલા ભીમસેનની આગળ તથા ગદાયુદ્ધ કરતા તેની સામે આવી ઉભો રહેનાર ત્રિલોકમાં કોઇ પણ પુરૂષને હું દેખતો નથી. જે ભીમસેન રથેકરી રથને, હસ્તિએ કરી હસ્તિને હણે તેની આગળ સંગ્રામમાં સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર હોય તોપણ કેમ ઉભો રહે ? મારા પુત્રને મારવા ઇચ્છતા ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેનની આગળ તે સમયે દુર્યોધનના હિતમાં યુક્ત એવા કોણ ઉભા રહ્યા ? તૃણની જેમને ઉપમા અપાય એવા મારા પુત્રોને બાળવા ઇચ્છતા ભીમસેનરૂપી દાવાનળની આગળ રણસંગ્રામમાં કયા યોદ્ધાઓ ઉભા રહ્યા ? કાળ જેમ સર્વ પ્રજાનો નાશ કરે તેમ સંગ્રામમાં મારા પુત્રને હણતા ભીમસેનને જોઇ તેને કોણે વારી રાખ્યો ? તેમ મને જેવો ભય ભીમસેનથી છે તેવો અર્જુનથી નથી. શ્રીકૃષ્ણથી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા સાત્યકિથી પણ નથી. વાસ્તે મારા

પુત્રને બાળવા ઇચ્છતા પ્રદીપ્ત એવા ભીમરૂપ વન્હિને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો ? તે તું મને કહે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે રીતે શબ્દ કરતા મહા બળવાન ભીમસેનને જોઇ સારી રીતે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા, સંગ્રામમમાં પોતાનું બળ દેખાડતા, અત્યંત મોટું ધનુષ હલાવતા એવા બળવાન ક્રોધી કર્ણે ભયંકર શબ્દ કરતાં તેની સામે આવી વૃક્ષ જેમ વાયુના માર્ગને રોકે તેમ તેના માર્ગને રોકયો. બળવાન, શૂરવીર ભીમસેને પણ જલદી પોતાની આગળ આવી ઉભેલા કર્ણને જોઇ ક્રોધે કરી શિલા વિષે તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણ એની ઉપર નાંખ્યાં. કર્ણે પણ તેની ઉપર બાણ નાંખી આવતાં તેનાં બાણને ગ્રહણ કર્યાં. તે સમયે ભીમસેન તથા કર્ણના સમાગમ વિષે તે બેઉના તાલશબ્દને સાંભળી યત્ન કરતા રથિ તથા ઘોડેસ્વાર એવા સર્વ યોદ્ધાઓનાં શરીર જાણે કંપતાં હોય નહિ તેવાં થવા લાગ્યાં. અને રણભૂમિ વિષે ભીમસેનનો ઘોર શબ્દ સાંભળી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો આકાશ તથા પૃથ્વીને એકતાને પ્રાપ્ત થયેલી માનવા લાગ્યા. વળી મહાત્મા પાંડવના ભયંકર શબ્દેકરી સંગ્રામમમાં સર્વ યોદ્ધાઓના હાથમાંથી શસ્ત્ર તથા ધનુષ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયાં. કેટલાકના તો પ્રાણ પણ જતા રહ્યા. તેમ ત્રાસ પામેલાં સર્વ વાહન ખેદયુક્ત મનવાળાં થઈ મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવા લાગ્યાં. તે સમયે અત્યંત ઘણાંક ઘોર એવાં નિમિત્ત પણ થતાં હતાં. ગૃધ્ર, કંક તથા બગલાઓએ કરી આકાશ વિંટાઇ ગયું હતું. હે રાજન્ ! ભયાનક એવા તે કર્ણ–ભીમના સમાગમ વિષે કર્ણે ભીમસેન ઉપર વીસ બાણ નાંખી તત્કાળ બીજા પાંચ બાણેકરી એના સારથિને વિંધ્યો. મોટા યશવાળા ભીમસેને પણ હાસ્ય કરી સંગ્રામમમાં કર્ણ સામે દોડી તેની ઉપર જલદી ચોસઠ બાણ નાંખ્યાં. મોટા ધનુષવાળા કર્ણે વળી ચાર બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. હે રાજન્ ! પોતાનું હસ્તલાઘવ દેખાડતા ભીમસેને નતપર્વવાળાં બાણેકરી તેના બાણને પ્રાપ્ત થયાની અગાઉજ અનેક પ્રકારે કાપી નાંખ્યાં. વળી કર્ણે અનેક બાણ સમુદાયથી તેને ઢાંકી દીધો. કર્ણે બહુ પ્રકારે આચ્છાદન કરેલા પાંડુપુત્ર મહારથિ ભીમસેને કર્ણના મુષ્ટિદેશમાં રહેલા ધનુષને કાપી નતપર્વવાળાં ઘણાંક બાણેકરી એને પણ વિંધ્યો. ભયંકર છે કર્મ જેનું એવા મહારથિ સૂતપુત્ર કર્ણે બીજું ધનુષ લેઇ તેને સજ્જ કરી સંગ્રામમમાં ભીમસેનને વિંધ્યો. અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલા ભીમસેને પણ નત છે પર્વ જેનાં એવાં ત્રણ બાણ વેગેકરી સૂતપુત્રના વક્ષઃસ્થળમાં માર્યાં. હે ભરતર્ષભ ! વક્ષઃસ્થળના મધ્યમાં રહેલાં તે ત્રણ બાણેકરી સૂતપુત્ર કર્ણ જેવો ત્રણ શિખરવાળો ઉંચો પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. પરમ એવાં બાણેકરી વિંધાયેલા સૂતપુત્ર કર્ણનું, જેમ ધાતુને મૂકતા પર્વતમાંથી ગૈરિકાદિક ધાતુ સ્રવે તેમ રૂધિર સ્રવતું હતું. અત્યંત પ્રહારથી પીડાવાને લીધે કંઇક ચલાયમાન થયેલા તેણે કાનપર્યંત ધનુષ ખેંચી બાણેકરી ભીમસેનને વિંધી વળી સેંકડો તથા હજારો બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં, દૃઢ ધનુષવાળા કર્ણે બાણવડે પીડિત કરેલા તે ભીમસેને ક્ષુરપ્ર નામના બાણથી તેના ધનુષની પ્રત્યંચા જલદી કાપી ભલ્લ નામનાં બાણથી એના સારથિને રથ ઉપરથી નીચે પાડી; મહારથિ તેણે એના ચાર ઘોડાઓને પણ પ્રાણરહિત કર્યા. હે વિશાંપતે ! તે સમયે હણાએલ અશ્વવાળા રથમાંથી કર્ણ નીચે કુદી જલદી વૃષસેનના રથમાં ચઢી બેઠો. તે વેળાએ પ્રતાપવાન ભીમસેને સંગ્રામમમાં કર્ણને જીતી મેઘ સરખો મોટો શબ્દ કર્યો. તે શબ્દ સાંભળી ભીમસેને કર્ણને પરાજય પમાડ્યો એમ માની યુધિષ્ઠિર રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થયા. તે સમયે પાંડવની સેના ચોતરફથી શંખનાદ કરવા લાગી. શત્રુસેનાનો શબ્દ સાંભળી તમારી તરફના પણ અત્યંત શબ્દ કરવા લાગ્યા. તે સમયે યુધિષ્ઠિર રાજાએ હર્ષેકરી શંખ તથા બાણના શબ્દ સહિત હર્ષ શબ્દેકરી સંકુલ એવી પોતાની સેનાને પ્રસન્ન કરી;

તે વેળાએ અર્જુન ગાંડિવનો શબ્દ તથા શ્રીકૃષ્ણ પોતાના શંખનો શબ્દ કરતા હતા. તથાપિ હે રાજન્! શબ્દ કરતા ભીમસેનનો દારૂણ એવો ધ્વનિ તે શબ્દને અંતર્ધાન કરી સર્વ સૈન્યમાં સંભળાતો હતો. ત્યાર પછી જુદાં જુદાં અસ્ત્ર તથા બાણેકરી કર્ણ મૃદુ ભાવથી અને પાંડુપુત્ર ભીમસેન દઢભાવથી પરસ્પર પ્રહાર કરતા હતા.

ततो व्यायच्छतामस्त्रैः पृथक्पृथगजिह्मगैः ।
मृदुपूर्वं तु राधेयो दृढपूर्वं तु पांडवः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमप्रवेशे कर्णपराजये गुर्जरभाषायामेकोनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

અધ્યાય ૧૩૦ મો. દુર્યોધનને થયેલો પશ્ચાત્તાપ.

संजय उवाच—तस्मिन्विलुलिते सैन्ये सैंधवायार्जुने गते ।
सात्वते भीमसेने च पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! સૈન્ય કંપાયમાન થયું અને અર્જુન, સાત્વત તથા ભીમસેન સૈંધવ પ્રત્યે ગયા, તે સમયે તમારો પુત્ર દુર્યોધન હજી આપણે ઘણું કામ છે એમ વિચારી એક રથેકરી ઉતાવળથી જલદી દ્રોણ પાસે ગયો. તે વેળાએ અત્યંત ઉતાવળયુક્ત મન તથા વાયુ સરખો વેગવાન તમારા પુત્રનો તે રથ, જલદી દ્રોણ તરફ દોડયો. ત્યાં આવી ક્રોધથી લાલ છે નેત્ર જેનાં એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન ઉતાવળથી આવી રીતે દ્રોણ પ્રત્યે વચન કહેવા લાગ્યો કે, પરાજય પામેલા નહિ તેમ ક્રોધથી વારી શકાય નહિ એવા મહારથિ અર્જુન, ભીમસેન તથા સાત્યકિ અત્યંત મોટાં એવાં સર્વ સૈન્યને જીતી સિંધુરાજની સમીપ પ્રાપ્ત થઈ ત્યાં પણ પરાજય પામેલા નહિ એવા તે સર્વ પ્રહાર કરે છે. હે માનદ! કદી સંગ્રામમાં મહારથિ અર્જુન તમને અતિક્રમણ કરી શકે પણ ભીમસેન તથા સાત્યકિ તમને કેમ અતિક્રમણ કરી શકયા? તેમ થવું એ સમુદ્રના શોષણની પેઠે લોક વિષે અતિ આશ્ચર્ય સરખું લાગે છે. હે આચાર્ય! સર્વ લોક તો આવી રીતે કહે છે કે સાત્વત, અર્જુન તથા ભીમસેન પણ જેને જીતી શકે નહિ, ધનુર્વેદના પારંગત તે સંગ્રામમાં આ વખતે કેમ જીતાય? તેમ યોદ્ધાઓ પણ કહે છે કે દ્રોણનો પરાજય સંભવે નહિ. અને જ્યારે પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તમોને એ ત્રણેય મહારથિઓ અતિક્રમણ કરી ગયા ત્યારે મંદ ભાગ્યવાળા મારો જરૂર સંગ્રામમાં નાશ નજીકમાં આવ્યો. હે માનદ! એમ તો થયું પણ હવે આ કામ વિષે જે તમારે કરવું હોય તે કહો. જે થઈ ગયું તે તો થયુંજ. બાકીનો વિચાર કરો. હે દ્વિજ! આ વખતે સિંધુરાજનું શું કરવું? તે વિષે સારી રીતે વિચાર કરી જે કરવું હોય તે જલદી કરો. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દ્રોણાચાર્ય કહે છે—હે તાત! તું કહે છે તે વિષે ઘણું વિચારવાનું છે-માટે તેમાં જે કરવાનું છે તે હું તને કહું છું તે સાંભળ. પાંડવોના ત્રણ મહારથિઓને ઉલ્લંઘન કર્યા તોપણ એમને જેટલો ભય પાછળ છે, તેટલોજ આગળ પણ છે. તેમાં પણ જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન છે ત્યાં વિશેષ ભય હું માનું છું માટે આગળ પાછળ ચોત-

રૂપ સેના સ્થાપન કરી તે તો ઠીકજ છે તથાપિ હાલ તો સૈંધવનું રક્ષણ કરવું એજ મોટું કૃત્ય હું માનું છું. હે તાત ! ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનથી આપણે તેની રક્ષા કરવી એ હાલ જરૂર છે અને ભયંકર એવા સાત્યકિ તથા ભીમસેન સૈંધવ પ્રત્યે ગયા પણ હે તાત ! પૂર્વે શકુનિની બુદ્ધિથી જે દ્યૂત રમ્યા હતા તેનું આ પરિણામ છે. જેમ તે દ્યૂતથી સભામાં જય કે પરાજય થયો નથી માટે અહિં યુદ્ધરૂપ દ્યૂત કરનારનો જય તથા પરાજય થશે. કૌરવની સભામાં શકુનિ, કોઇથી જીતાય નહિ એવા પાસાને માનતો હતો તે, દુરાસદ એવા બાણરૂપે કરી પરિણામને પ્રાપ્ત થયા; વાસ્તે હે વિશાંપતે ! સૈંધવને પણ તે રૂપ જાણજે. શત્રુ સાથે મોટા યુદ્ધરૂપ દ્યૂત પ્રવર્ત્તમાન થયું છે તેથી હે મહારાજ ! આ યુદ્ધરૂપ દ્યૂતમાં સર્વે યોદ્ધાઓ પોતાના જીવિતનો ત્યાગ કરી વિધિપુરઃસર સૈંધવની રક્ષા કરવા યોગ્ય છો. યુદ્ધરૂપ દ્યૂતમાં ગ્લહ માંડનાર આપણો જય કે પરાજય જરૂર કરી થનારજ છે. માટે જ્યાં મોટા ધનુષવાળા સાવધાન થયેલા યોદ્ધાઓ સૈંધવની રક્ષા કરે છે ત્યાં તું પોતે જલદી જઈ તે રક્ષણ કરનારની રક્ષા કર. અને હું તો અહિંજ રહીને બીજાઓને ત્યાં મોકલી પાંડવ તથા સૃંજય સહિત પંચાલોને રૂંધિ રાખીશ. એવી દ્રોણાચાર્યની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરી તત્કાળ દુર્યોધન ઉગ્ર કર્મ કરવા તૈયાર થઇ પાછળ ચાલનાર સહિત જલદી ત્યાં જવા લાગ્યો. તેટલામાં અર્જુનના ચક્રરક્ષક પાંચાલ્ય એવા યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજા બહારથી સેના પ્રત્યે આવી અર્જુન પાસે જવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! હે રાજન્ ! પૂર્વે જેમને યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી અર્જુન તમારા સૈન્યમાં પેઠા તે વેળાએ કૃતવર્માએ વારી રાખ્યા હતા તેમને પાર્શ્વભાગમાં સેનાને ભેદી તમારી સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થતા દુર્યોધનને જોયા. તે વખતે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા બળવાન દુર્યોધનને ઉતાવળથી જતા તેમની સાથે ઉત્તમ યુદ્ધનો સમારંભ કર્યો. જેમાં ઉગામેલ ધનુષવાળા ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ એવા તે બેઉ દુર્યોધન સામે દોડ્યા. પછી યુધામન્યુએ ગૃદ્ધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં ત્રીસ બાણેકરી દુર્યોધનને વિંધી બીજાં વીસથી એના સારથિને અને ચારેકરી એના ચાર અશ્વને પણ વિંધ્યા. તમારા પુત્ર દુર્યોધને પણ એક બાણેકરી યુધામન્યુનો ધ્વજ કાપી બીજા એકે કરી એનું ધનુષ કાપી ભલ્લ નામના બાણથી એના સારથિને રથ ઉપરથી નીચે પાડી તીક્ષ્ણ એવાં ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને પણ વિંધ્યા. અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલા યુધામન્યુએ પણ ઉતાવળથી તમારા પુત્રના સ્તનના મધ્ય ભાગમાં ત્રીસ બાણ નાંખ્યાં. અત્યંત ક્રુદ્ધ થએલા ઉત્તમૌજાએ સુવર્ણથી શોભિતા બાણેકરી એના સારથિને વિંધી યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. હે રાજેન્દ્ર ! દુર્યોધને પણ પાંચાલ્ય એવા ઉત્તમૌજાના ચાર અશ્વને હણી પાછળ ચાલનાર સહિત એના સારથિને પણ હણ્યો. સંગ્રામમાં હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેનો એવો ઉત્તમૌજા પોતાના ભાઇ એવા યુધામન્યુના રથ પ્રત્યે જલદી ચઢી બેઠો. તે ભાઇના રથને પ્રાપ્ત થઇ ઉત્તમૌજાએ ઘણાંક બાણેકરી દુર્યોધનના અશ્વને માર્યા. તેથી તે રણભૂમિમાં પડી ગયો. તે સમયે યુધામન્યુએ શ્રેષ્ઠ બાણેકરી એનું ધનુષ અને ભાથો કાપી નાંખ્યો. હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવા રથમાંથી રાજા એવો તમારો પુત્ર નીચે ઉતરી હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરી પાંચાલ્ય એવા તે બેઉ સામે દોડ્યો. ક્રોધાયમાન થયેલા આવતા તે કુરૂપતિને જોઈ યુધામન્યુ અને ઉત્તમૌજા પણ રથમાંથી નીચે ઉતરી પડ્યા. હે નૃપ ! તેટલામાં ગદાયુક્ત એવો અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલો તમારો પુત્ર દુર્યોધન સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના તેના રથને ગદાથી ભાગી હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવો શત્રુને તપાવનાર પોતે

મદ્રરાજના રથ પ્રત્યે જલદી ચઢી બેઠો; અને પંચાલોમાં મુખ્ય મહારથિ રાજપુત્ર એવા યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજા બીજા રથમાં બેસી અર્જુન સામે જવા લાગ્યા.

पंचालानां ततोमुख्यौ राजपुत्रौ महारथौ।
रथावन्यौ समारुह्य बीभत्सुमभिजग्मतुः॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनयुद्धे गुर्जरभाषायां त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३०॥

અધ્યાય ૧૩૧ મો. કર્ણનો પરાજય.

संजय उवाच—वर्तमाने महाराज संग्रामे लोमहर्षणे।
व्याकुलेषु च सर्वेषु पीड्यमानेषु सर्वशः॥१॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે મહારાજ! રૂવાં ઉભાં કરનાર ચાલતા ઘોર સંગ્રામમાં વ્યાકુલ થઇ સર્વ પીડિત થવા લાગ્યા. તે સમયે હે ભરતર્ષભ! રાધાપુત્ર કર્ણ વનમાં મદોન્મત્ત હસ્તિ સામે જેમ હસ્તિ દોડે તેમ ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા તેની સામે દોડયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય! મહા બળવાન એવા કર્ણ તથા ભીમસેન અર્જુનના રથ પાસે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે સંગ્રામ કેવો થયો? તેમ પૂર્વે સંગ્રામમાં ભીમસેને કર્ણને જીત્યો હતો અને પાછો ફરીથી મહારથિ રાધાપુત્ર ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા કેમ ગયો? તેમજ ભીમસેન પણ પૃથ્વીમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ, વિખ્યાત એવા મહારથિ સૂતપુત્ર કર્ણ સામે સંગ્રામમાં કેમ ગયો? તેમ ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર પણ ભીષ્મ તથા દ્રોણને અતિક્રમણ કરી મહારથિ કર્ણ વિના બીજા કોઇથી ભયને પ્રાપ્ત થતા નહોતા. હે મહાબાહો! તેમ જે મહાત્મા રાધેયના ભયથી નિરંતર તેના વીર્યને યાદ કરતા ધર્મરાજ ઘણાં વર્ષ સુધી તો સુખે કરી શયન કરતા ન હતા. વીર્યસંપન્ન, બ્રહ્મણ્ય, સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર, યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે કર્ણ સાથે સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને કેમ યુદ્ધ કર્યું? મોટું છે બળ તથા પરાક્રમ જેમનું એવા શૂરવીર કર્ણ તથા ભીમસેને એક બીજા સમીપ પ્રાપ્ત થઇ કેમ યુદ્ધ કર્યું? પૂર્વે કુંતિએ કર્ણ પાસે ભીમસેનનું ભાઇપણું દર્શાવેલું હતું તે કુંતિનાં વચન યાદ કરી દયાળુ એવા કર્ણે ભીમસેન સાથે કેમ યુદ્ધ કર્યું? તેમજ શૂરવીર ભીમસેને પણ પૂર્વે તેણે કરેલાં વૈરને યાદ કરી તેની સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કેમ કર્યું? તેમ મારો પુત્ર દુર્યોધન સૂતપુત્ર ઉપર એવી આશા રાખે છે કે સંગ્રામમાં કર્ણ, સમસ્ત પાંડવોને જીતશે. સંગ્રામમાં મંદ એવા મારા પુત્રની જે વિષે જયની આશા છે તે કર્ણે ભયંકર કર્મવાળા ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું? જે કર્ણનો આશ્રય કરી મારા પુત્રોએ મહારથિ પાંડવો સાથે વૈર કર્યું સૂતપુત્ર સાથે તે ભીમસેને કેમ યુદ્ધ કર્યું? તેમ સૂતપુત્ર કર્ણે કરેલા અનેક અપકારને સ્મરણ કરતા ભીમસેને તેની સાથે કેમ યુદ્ધ કર્યું? જે પરાક્રમી સૂતપુત્રે એક રથેકરી સમગ્ર પૃથ્વીને જીતી હતી તેની સાથે ભીમે કેમ યુદ્ધ કર્યું? જે સૂતપુત્ર કર્ણ કુંડળ તથા કવચ સહિત ઉત્પન્ન થયેલો છે તેની સાથે સંગ્રામમાં ભીમસેને કેમ યુદ્ધ કર્યું? હે સંજય! જે રીતે તેમનું યુદ્ધ થયું હોય તથા તેમાંથી જેનો જય થયો હોય તે બધું તું કુશળ છે વાસ્તે મને યથાર્થ કહે.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! ભીમસેન તો રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા રાધાપુત્રને છોડી દેઇ શૂરવીર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન જ્યાં હતા ત્યાં જવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યો. અર્જુન પ્રત્યે જતા તેની પાછળ જઇ રાધાપુત્ર કર્ણે ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં બાણેકરી જેમ મેઘ વૃષ્ટિએ કરી પર્વતને ઢાંકે તેમ તેને ઢાંકી દીધો. પછી પ્રફુલ્લિત કમળ સરખા હસતા મુખેકરી બળવાન એવા અધિરથ પુત્રે જતાં ભીમસેનને મોટેથી બોલાવી કહ્યું કે હે ભીમસેન! શત્રુઓ સાથે તારો સંગ્રામ સ્વપ્નમાં પણ હું જાણતો નહોતો. તે તું આ સમયે અર્જુનને જોવાની ઇચ્છાથી મને પૃષ્ઠભાગ કેમ દેખાડે છે? હે પાંડુનંદન! કુંતિનો પુત્ર એવો તું તેને આમ કરવું યોગ્ય નથી. વાસ્તે મારી સન્મુખ ઉભો રહી મારી ઉપર બાણનો વરસાદ કર. એ રીતે કર્ણનું બોલવું ન સહન કરી શકતો ભીમસેન અર્ધમંડલાકારે પાછો ફરી સૂતપુત્ર સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પછી મોટા યશવાળા ભીમસેને દ્વંદ્વયુદ્ધમાં સાવધાન, સર્વ શાસ્ત્રમાં ચતુર, કવચ પહેરેલા કર્ણ ઉપર સરળ બાણનો વરસાદ કરી કલહનો અંત કરવા ઇચ્છતા મહા બળવાન, ક્રુદ્ધ થયેલા, શત્રુને તપાવનાર પાંડુપુત્ર તેણે કર્ણને મારવાની ઇચ્છાથી તેની પાછળ ચાલનારાઓને હણી તેની ઉપર પણ ઉગ્ર એવાં વિવિધ પ્રકારનાં બાણ નાંખ્યાં. મદોન્મત્ત હસ્તિ સરખી ગતિવાળાં તેના તે બાણ વરસાદને પરમાસ્ત્ર જાણનાર સૂતપુત્ર અસ્ત્રમાયાએ કરી ગળી ગયો. વિદ્યાએ કરી સારી રીતે પૂજાએલો, મોટા ધનુષવાળો, મહાબાહુ કર્ણ આચાર્યની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતો હતો. હે રાજન્! ભીમસેનને જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ક્રોધથી યુદ્ધ કરતો કર્ણ, કુંતિપુત્ર ભીમસેન સમીપ ગયો. તે સમયે યુદ્ધ કરતા શૂરવીર ચોતરફથી જુવે તે રીતે કર્ણ કરેલા હાસ્યને સહન ન કરી શકતા બળવાન કુંતિપુત્ર ભીમસેને અંકુશે કરી જેમ મોટા હસ્તિને વિંધે, તેમ વત્સદંત નામના બાણેકરી સ્તનના મધ્ય ભાગમાં તેને વિંધી શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, સારી રીતે મૂકેલાં એકવીસ બાણેકરી વિચિત્ર પ્રકારનું કવચ ધારણ કરેલા તેને વિંધ્યો. કર્ણે સુવર્ણમય જાળથી ઢંકાયલા વાયુ સરખા વેગવાળા ભીમના અશ્વને પાંચ પાંચ બાણથી વિંધી એક નિમેષાર્દ્ધ માત્રમાં તેના રથ ઉપર હજારો બાણ નાંખ્યાં. હે મહારાજ! કર્ણના ધનુષમાંથી નીકળેલાં તે બાણેકરી રથ, ધ્વજ તથા સારથિ સહિત પાંડુપુત્ર ભીમસેન ઢંકાઇ ગયો. વળી ક્રોધ પામેલ કર્ણે ચોસઠ બાણથી એનું દૃઢ એવું કવચ વિંધી મર્મ ભેદનાર એવા નારાચ નામના બાણેકરી ભીમસેનને પણ હણ્યો. અસંભ્રાંત એવો મહાબાહુ ભીમસેન પણ વિચાર કરી તેની પાસે જઇ તેના ધનુષમાંથી નીકળેલાં સર્પ સરખાં બાણને ધારણ કરીને પણ સંગ્રામમાં વ્યથાને પ્રાપ્ત થતો ન હતો. તેમ પ્રતાપવાન ભીમસેને સંગ્રામમાં તીક્ષ્ણ એવાં ભલ્લ નામનાં બત્રીસ બાણેકરી કર્ણને વિંધ્યો. કર્ણે પણ યત્ન વગર સહેજ સૈંધવના વધને ઇચ્છતા મહાબાહુ ભીમસેનને બાણેકરી અત્યંત ઢાંકી દીધો. રાધાપુત્ર કર્ણ તો મૃદુતાથી ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરતો હતો અને ભીમસેન પૂર્વે તેના કરેલા વૈરને યાદ કરી ક્રોધપુરઃસર યુદ્ધ કરતો હતો. તે અપમાનને ન સહન કરી શકતા શત્રુને હણનાર ક્રોધી ભીમસેને જલદી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. સંગ્રામમાં ભીમસેને નાંખેલાં તે બાણ શબ્દ કરતાં પક્ષિઓની પેઠે તે શૂરવીર વિષે ચોતરફથી પડતાં હતાં. સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, તીક્ષ્ણ છે અગ્રભાગ જેમનો એવા ભીમસેનના ધનુષમાંથી નીકળેલાં તે બાણ શલભ નામનાં જંતુઓ જેમ અગ્નિને ઢાંકી દે તેમ રાધાપુત્ર કર્ણને આચ્છાદન કરી દેતાં હતાં. હે રાજન્! હે ભારત! ભીમસેનના બાણેકરી ચોતરફથી ઢંકાઇ ગયેલા રથિમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણે ઉગ્ર એવી બાણવૃષ્ટિ ભીમસેન ઉપર કરી. સંગ્રામમાં શોભિતાં કર્ણનાં આવતાં તે વજ્ર સરખાં

બાણોને ભીમસેને પ્રાપ્ત થયાની અગાઉજ ઘણાંક ભલ્લ નામનાં બાણથી કાપી નાંખ્યાં. હે ભારત ! વળી શત્રુને દમન કરનાર સૂર્યપુત્ર કર્ણે યુદ્ધમાં બાણના વરસાદથી ભીમસેનને ઢાંકી દીધો. તે સમયે હે ભારત ! પોતાનાં પીંછથી વિંટાયેલા સીસોળીઆની પેઠે બાણેકરી ઢંકાઇ ગએલા અંગવાળા ભીમસેનને અમે જોતા હતા. એ રીતે સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, કર્ણના ધનુષમાંથી નીકળેલાં બાણને જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણોને ધારણ કરે તેમ શૂરવીર ભીમસેન ધારણ કરતા હતા. તે સમયે રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેનું એવો ભીમસેન વસંતઋતુમાં વૃદ્ધિ પામેલાં પુષ્પયુક્ત જેમ અશોક વૃક્ષ શોભે તેમ શોભતો હતો. પછી ક્રોધથી ફાડયાં છે નેત્ર જેણે એવો મહાબાહુ ભીમસેન સંગ્રામમાં મહાબાહુ કર્ણના ચરિત્રને સહન કરી શકયો નહિ. તેરી નારાચ નામનાં સર્પ સરખાં તીક્ષ્ણ એવાં પચ્ચીસ બાણ તેણે શ્વેત પર્વત ઉપર જેમ નાંખે તેમ તેની ઉપર નાંખ્યાં. વળી દેવ સરખી કાંતિવાળા પ્રતાપવાન તેણે છ તથા આઠ બાણથી સંગ્રામમાં શરીર ત્યાગ કરનાર સતપુત્ર કર્ણને વિંધી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે બીજા એક બાણેકરી જલદી એનું ધનુષ કાપી બીજાં બાણોએ કરી ચાર અશ્વ તથા સારથિને હણી સૂર્યકિરણ સરખા નારાચ નામના બાણેકરી તેને પણ વક્ષઃસ્થળમાં વિંધ્યો. ભીમસેનનાં નાંખેલાં બાણ, જેમ મેઘને ભેદી સૂર્યનાં કિરણો જાય તેમ કર્ણને ભેદી ધરણી પ્રત્યે ગયાં. કપાઇ ગયું છે ધનુષ જેનું એવા ભીમસેનના બાણથી હણાએલો, પુરૂષમાં શ્રેષ્ટ કર્ણ, મોટા વૈક્લવ્યને પ્રાપ્ત થઇ બીજા રથમાં બેસી ગયો.

स वैक्लव्यं महत्प्राप्य छिन्नधन्वा शराहतः ।
तथा पुरुषमानी स प्रत्यपायाद्रथांतरं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णपराजये गुर्जरभाषायामेकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

અધ્યાય ૧૩૨ મો. ભીમ કર્ણ વચ્ચે સંગ્રામ.

धृतराष्ट्र उवाच—स्वयंशिष्यो महेशस्य भृगूत्तमधनुर्धरः ।
शिष्यत्वं प्राप्तवान् कर्णस्तस्य तुल्योस्त्रविद्यया ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ એવા ધનુષ ધરનાર પરશુરામ પોતે મહાદેવના શિષ્ય અને શિષ્યગણે કરી યુક્ત એવો, અસ્ત્રવિદ્યામાં તે સરખા તેના શિષ્ય કર્ણને કુંતિપુત્ર ભીમસેને લીલા માત્રમાં જીતી લીધો. હે સંજય ! જે વિષે મારા પુત્રોને મોટી આશા હતી એવા ભીમથી વિમુખ થયેલા તેને જોઇ દુર્યોધને શું કહ્યું ? પરાક્રમે કરી વખાણ કરવા યોગ્ય મહા બળવાન ભીમસેને કેવી રીતે યુદ્ધ કર્યું ? ત્યારપછી પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા ભીમસેનને સંગ્રામમાં જોઇ કર્ણે શું કર્યું ? સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! વિધિએ કલ્પેલા બીજા રથમાં બેસી વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલા સમુદ્રની પેઠે કર્ણ પાછો ભીમસેન સામે આવ્યો. હે વિશાંપતે ! ક્રોધ પામેલા અધિરથ પુત્ર કર્ણને જોઇ તમારા પુત્રો, ભીમસેનને અગ્નિના મુખમાં હોમાયલોજ છે એમ માનવા લાગ્યા. તેટલામાં રાધાપુત્ર કર્ણ ધનુષનો શબ્દ તથા ભયંકર

એવો તલશબ્દ કરી ભીમસેનના રથ સામે દોડયો. હે રાજન્ ! તે સમયે વળી ફરીથી શૂરવીર સૂર્યપુત્ર કર્ણ તથા મહાત્મા ભીમસેનનો ભયંકર એવો સમાગમ થયો. અત્યંત ક્રોધ પામેલા પરસ્પર વધને ઇચ્છતા એવા મહાબાહુ તે બેઉ, નેત્રેકરી જાણે એક બીજાને બાળતા હોય તેમ અન્યોન્ય સામે જોતા હતા. ક્રોધેકરી લાલ નેત્રવાળા, સર્પની પેઠે શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતા, શત્રુને દમન કરનાર, વ્યાઘ્રની પેઠે અત્યંત વ્યાકુળ થયેલા, બાજપક્ષિની પેઠે શીઘ્ર ગતિ કરનારા, શરભ નામના મૃગની પેઠે અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલા શૂરવીર તે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે શત્રુને દમન કરનાર ભીમસેન અક્ષદ્યૂત વિષે, વનમાં, વિરાટના નગર વિષે જે દુઃખ પ્રાપ્ત થયું હતું તેને, અને તમારા પુત્રોએ સમૃદ્ધ એવા રત્ન તથા દિશાનું હરણ કર્યું હતું તે, તેમજ પુત્ર સહિત તમે નિરંતર તેને દુઃખ આપ્યાં હતાં ને પુત્ર સહિત નિરપરાધી કુંતિને તમો બાળી નાંખવા ઇચ્છતા હતા. દુરાત્માઓએ સભાના મધ્યમાં જે જે દ્રૌપદીને ક્લેશ પ્રાપ્ત કર્યો હતો, દુઃશાસને તેના કેશનું આકર્ષણ કર્યું હતું. હે ભારત ! તે વખતે કર્ણે જે જે કઠોર વચન કહ્યાં હતાં, વળી તેને કહ્યું હતું કે 'હવે તું બીજા પતિની ઇચ્છા કર, પાંડવ હવે તારા પતિ નથી, પંઢતિલ સરખા એ તો નરકમાં પડયા છે, એ રીતે હે રાજન્ ! તમારી સમક્ષ દાસીભાવે કરી દ્રૌપદીને ભોગવવાની ઇચ્છાથી તમારા પુત્રોએ કઠણ વચન કહ્યાં હતાં, કાલિયાર મૃગનાં ચર્મ પહેરી વનમાં નિવાસ કર્યો હતો, તેમ તમારી સમીપ સભામાં કર્ણે જે કઠોર વચન કહ્યાં હતાં, તેમ પાંડવોને તૃણ તુલ્ય ગણી ક્રોધથી તમારો પુત્ર જે બોલ્યો હતો, એ રીતે જે જે બાળકપણાથી પોતાને દુઃખ થયાં હતાં તેનું ચિંતન કરી શત્રુને હણનાર ભરતકુળમાં સિંહરૂપ, શરીરનો ત્યાગ કરનાર ભીમસેને કોઇથી સહન થાય નહિ એવું સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગવાળું મોટું ધનુષ સજ્જ કરી, તત્કાળ કર્ણ સામે આવી, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં પ્રકાશમાન બાણમય જાળેકરી સૂર્યનાં કિરણો ઢંકાઇ જાય તે રીતે કર્ણના રથને આચ્છાદન કરી દીધો. અધિરથ પુત્ર કર્ણે પણ હાસ્ય કરી શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણેકરી જલદી ભીમસેનની તે બાણજાળને કાપી નાંખી. મહારથિ મહા બળવાન એવા મહાબાહુ અધિરથ પુત્ર તેણે તીક્ષ્ણ એવાં મોટાં નવ બાણેકરી ભીમસેનને વિંધ્યો. અંકુશેકરી જેમ હસ્તિને વારે તેમ કર્ણે બાણેકરી વારણ કરેલો અસંભ્રાંત ભીમસેન, સૂતપુત્ર કર્ણ સામે દોડ્યો. વેગેકરી પોતા સામે આવતા પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ ભીમસેનને જોઇ મદોન્મત્ત હસ્તિ હસ્તિ સામે જાય તેમ કર્ણ પણ તેની સામે જઇ સેંકડો ભેરી સરખા શબ્દવાળો પોતાનો શંખ વગાડી વૃદ્ધિ પામેલા સાગરની પેઠે હર્ષથી સૈન્યને ક્ષોભ પમાડયું. હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળથી સંકુલ ક્ષોભ પામેલા તે સૈન્યને જોઇ ભીમસેને કર્ણ પાસે જઇ બાણેકરી તેને આચ્છાદન કરી દીધો. કર્ણે પણ બાણેકરી પાંડુપુત્ર–તેને આચ્છાદન કરી કૃષ્ણવર્ણવાળા તેના અશ્વ સાથે પોતાના શ્વેત વર્ણવાળા અશ્વને સંગ્રામમાં મિશ્રિત કરી દીધા. એ રીતે મિશ્રિત થયેલા વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વને જોઇ તમારા પુત્રનું સૈન્ય હાહાકાર કરવા લાગ્યું. હે મહારાજ ! શ્વેત તથા કૃષ્ણવર્ણવાળા, મિશ્રિત થયેલા વાયુ સરખા વેગવાળા, તે અશ્વ, આકાશમાં જેમ મેઘ શોભે તેમ અત્યંત શોભતા હતા. અત્યંત ક્રોધ પામેલા, ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળા, પરસ્પર યુદ્ધ કરતા કર્ણ તથા વૃકોદરને જોઇ તમારી તરફના મહારથિઓ સંત્રસ્ત થઇ કંપવા લાગ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે સમયે તે બેઉનો પ્રેતરાજના પુરની પેઠે દુઃખે કરી જોઇ એવો યમદેશ સરખો ભયંકર સંગ્રામ થયો. તે આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધને સમાજની પેઠે ...ઓ મહા સંગ્રામમાં આનોજ જય થશે એમ જાણતા નહતા. હે રાજન્ !

પુત્ર સહિત તમારા ખરાબ વિચારથી મોટા અસ્ત્રવાળા તે બેઉના મોટા સંમર્દને મહારથિઓ જોતા હતા. શત્રુને હણનાર પરસ્પર તીક્ષ્ણ બાણેકરી આચ્છાદન કરતા અદ્દભુત પરાક્રમવાળા તે બેઉ બાણજાળે કરી આકાશને વિંટી દેતા હતા. તીક્ષ્ણ બાણેકરી પરસ્પર મારવાને ઇચ્છતા ઉત્તમ દેખાવવાળા મહારથિ તે બેઉ વૃષ્ટિમાન બે મેઘ સરખા દેખાતા હતા. હે પ્રભો! સુવર્ણથી સુશોભિત બાણ પરસ્પર નાંખતાં શત્રુને દમન કરનાર તે બેઉ બાણેકરી આકાશને પ્રકાશયુક્ત કરતા હતા. હે રાજન્! તે બેઉએ પરસ્પર મૂકેલાં, ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં બાણ શરદ્દઋતુમાં આકાશ વિષે મત્ત એવા સારસોની પંક્તિ શોભે તેમ શોભતાં હતાં. સૂતપુત્ર કર્ણ સાથે મળેલા શત્રુને દમન કરનાર ભીમસેનને જોઇ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ભીમસેન વિષે અતિ ભાર માનતા હતા. તે યુદ્ધમાં કર્ણ તથા ભીમસેને મૂકેલાં બાણેકરી અત્યંત હણાયલા અશ્વ, નર તથા હસ્તિઓ બાણ સંપાતને અતિક્રમણ કરી સંગ્રામમાં પડતા હતા. હે રાજન્! હે ભરતર્ષભ! મનુષ્ય, અશ્વ તથા ગજનાં પ્રાણરહિત થઇ પડેલાં શરીરે કરી ક્ષણ માત્રમાં પૃથ્વી ઢંકાઇ ગઈ.

मनुष्याश्वगजानां च शरीरैर्गतजीवितैः ।
क्षणेन भूमिः संजज्ञे संवृता भरतर्षभ ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे गुर्जरभाषायां द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

અધ્યાય ૧૩૩ મો. કર્ણને ભીમનું યુદ્ધ.

धृतराष्ट्र उवाच—अत्यद्भुतमहं मन्ये भीमसेनस्य विक्रमं ।
यत्कर्णं योधयामाससमरेलघुविक्रमं ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! જે ભીમસેને મોટા પરાક્રમવાળા કર્ણ સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કર્યું વાસ્તે તેના પરાક્રમને હું અતિ આશ્ચર્યરૂપ માનું છું. જે કર્ણ, યક્ષ, અસુર તથા મનુષ્ય સહિત સર્વ શસ્ત્ર ધરનાર એવા દેવતાઓને પણ યુદ્ધમાં વારી રાખે તે કર્ણ યુદ્ધમાં લક્ષ્મીએ કરી શોભિતા પાંડુપુત્ર ભીમસેનને કેમ તરી ગયો નહિ હે સંજય! તે મને કહે? અને જે આ પ્રાણદ્યૂત વિષે જરૂર જય કે પરાજય થવાનો છે એમ હું માનું છું એવા યુદ્ધરૂપ પ્રાણદ્યૂતમાં તે બેઉનું કેવી રીતે યુદ્ધ થયું તે પણ મને કહે; જે કર્ણને પામી સંગ્રામમાં મારો પુત્ર દુર્યોધન ગોવિંદ તથા સાત્યકિ સહિત પાંડવોને જીતવાનો ઉત્સાહ રાખે છે તે કર્ણને ભયંકર કર્મવાળા ભીમસેને વારંવાર જીતી લીધો; એ વાત સાંભળી મને જાણે મોહ પ્રાપ્ત થયો હોય નહિ તેમ થાય છે. હે સંજય! મારા પુત્રના અન્યાયે કરી કૌરવોનો નાશ થશે, એમ હું માનું છું; કારણ કે, મોટા ધનુષવાળા પાંડવોને કર્ણ જીતશે નહિ, કેમકે પાંડવો સાથે કર્ણે જે જે યુદ્ધ કર્યાં તે સર્વ યુદ્ધમાં પાંડવ કર્ણને જીત્યા છે. હે તાત! ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓ પણ પાંડવોને જીતી શકે એમ નથી. પણ મંદ બુદ્ધિવાળો મારો પુત્ર દુર્યોધન તે વાત જાણતો નથી; તેમ બુદ્ધિ વિનાનો મારો પુત્ર દુર્યોધન, કુબેર સરખા યુધિષ્ઠિરના ધનને હરણ

કરી વિષ ઉપર રહેલા મધને ઇચ્છનારની પેઠે પોતાના પ્રતાપને જાણતો નથી. છળ કરવામાં ચતુર એવો મારો પુત્ર છળેકરી મહાત્મા પાંડવોના રાજ્યને હરણ કરી હવે મેં તેમને જીતીજ લીધા છે એમ માની પાંડવોનું અપમાન કરે છે, તેમ પુત્રના સ્નેહને લીધે ખરાબ અંતઃકરણવાળા મેં પણ ધર્મથી ચાલનાર મહાત્મા પાંડવોને છેતર્યા. ભાઇઓ સહિત દીર્ઘ દષ્ટિવાળા યુધિષ્ઠિર શાંતિ કરવા ઇચ્છતા હતા તેમને આ અશક્ત છે એમ માની મારા પુત્રોએ તિરસ્કાર કર્યો. તેમ મહાબાહુ ભીમસેન પણ તે દુઃખ તથા આપણા કરેલા તિરસ્કાર મનમાં યાદ કરી કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરે છે માટે હે સંજય! પરસ્પર વધને ઇચ્છતા યુદ્ધ કરવામાં શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણ તથા ભીમ સંગ્રામમાં જે રીતે યુદ્ધ કરતા હોય તે સર્વ મને કહે? સંજય કહે છે–હે રાજન્! બે વનહસ્તિની પેઠે પરસ્પર વધને ઇચ્છતા કર્ણ તથા ભીમનો સંગ્રામ જેવી રીતે થયો તેવી રીતે હું કહું તે સાંભળો. હે રાજન્! ક્રોધાયમાન થયેલા સૂર્યપુત્ર કર્ણે ક્રોધ પામેલા શત્રુને દમન કરનાર પરાક્રમી ભીમસેનને, મહા વેગવાન તીક્ષ્ણ અગ્રભાગવાળાં, સુવર્ણથી શોભિતાં ત્રીસ બાણેકરી વિંધ્યો. ભીમસેને પણ બાણ નાંખતાં તેનું ધનુષ તીક્ષ્ણ એવાં ત્રણ બાણથી કાપી ભલ્લ નામના બાણથી એના સારથિને રથ ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યો. તેને જોઇ ભીમસેનના વધને ઇચ્છતા મહા બળવાન, સૂર્યપુત્ર કર્ણે સુવર્ણ તથા વૈડૂર્ય મણિથી વિચિત્ર પ્રકારના દાંડાવાળી બીજી કાળશક્તિ સરખી મોટી શક્તિ ગ્રહણ કરી ઉંચે ઉગામી તેની પર નાંખી, જીવિતના અંતને કરનારી તે ઇન્દ્ર જેમ વજ્ર નાખે તેમ ભીમસેન ઉપર નાંખતાં મોટો શબ્દ કરવા લાગી. તે શબ્દ સાંભળી તમારા પુત્ર હર્ષિત થયા. કર્ણના હાથમાંથી મૂકાયલી સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખી કાંતિવાળી તે શક્તિને આકાશમાંજ સાત બાણેકરી ભીમસેને કાપી નાંખી. છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખી તે શક્તિને કાપી કર્ણના પ્રાણને જાણે ખોળતા હોય નહિ એવા ભીમસેને શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, યમદંડ સરખાં, સુવર્ણના પુંખવાળાં, મયૂર પીંછ બાંધેલાં બાણ ક્રોધથી તેની ઉપર નાંખ્યાં. કર્ણે પણ સુવર્ણના પૃષ્ટભાગવાળું, કોઇથી સહન થાય નહિ એવું બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી તે મોટા ધનુષને ખેંચી ભીમસેન ઉપર બાણ નાંખ્યાં. તેમને પાંડુપુત્ર ભીમસેને નતપર્વવાળાં નવ બાણોવડે કાપી મોટો સિંહનાદ કર્યો. ઋતુમતિ ગાય વાસ્તે જેમ બળવાન એવા બે ગોવૃષ શબ્દ કરે તેમ પરસ્પર શબ્દ કરતા, માંસ વાસ્તે બે સિંહ જેમ પરસ્પર ગર્જના કરે તેમ ગર્જના કરતા, પરસ્પર મારવા ઇચ્છતા એક બીજાને જેમ વૃષભ જુવે તેમ અન્યોન્ય સામે જોતા એવા તે બેઉ મોટા બે હસ્તિ જેમ એક બીજા સામે આવી દાંતના અગ્રભાગેકરી પરસ્પરને હણે તેમ કર્ણ પર્યંત ધનુષ ખેંચી સારી રીતે મૂકેલા બાણેકરી અન્યોન્ય હણતા હતા. હે મહારાજ! શસ્ત્રવૃષ્ટિએ કરી પરસ્પર બાળતા એક બીજા સામે જોતા, કોપથી ફાડેલાં છે નેત્ર જેમણે એવા, વારંવાર એક બીજાને તિરસ્કાર કરતા, હાસ્ય કરતા તથા શંખનો શબ્દ કરતા તે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. હે મારિષ! તેટલામાં ભીમસેને વળી તેના મુષ્ટિ દેશમાં રહેલા ધનુષ્યને કાપી શંખ સરખા વર્ણવાળા તેના અશ્વને બાણેકરી યમલોક પ્રત્યે મોકલી સારથિને પણ રથમાં બેસવાના સ્થાનક ઉપરથી નીચે પાડી નાંખ્યો. તે સમયે હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવો કર્ણ દુરત્યય એવી ચિંતાને પ્રાપ્ત થયો, અને ભીમસેનની બાણજાળથી મોહિત થઇ કંઇ કર્તવ્યને પણ જાણતો નહોતો. એ રીતે કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા કર્ણને જોઇ ક્રોધેકરી જાણે કંપતો હોય નહિ એવો દુર્યોધનરાજા પોતાના ભાઇ દુર્જયને કહેવા લાગ્યો કે હે દુર્જય! આ જો પાંડુપુત્ર ભીમસેન રાધાપુત્ર કર્ણને ગળે છે વાસ્તે તું ત્યાં સહાયે જા. તત્કાળ પુરૂષના ચિન્હહીન એવા

તેને હણ, અને કર્ણ વિષે બળ ધારણ કર, એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી 'ઠીક બહુ સારૂં' એમ તેને કહી તમારા પુત્ર દુર્જયે ઘણાંક બાણ નાંખતા ભીમસેન સામે દોડી નવ બાણ ભીમસેન ઉપર, આઠ તેના અશ્વ ઉપર, છએકરી સારથિને, ત્રણથી ધ્વજાને, ને બીજાં સાતથી વળી તેને વિંધ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેને પણ બાણેકરી ભેદાયાં છે મર્મસ્થાન જેનાં એવા દુર્જયને અશ્વ તથા સારથિ સહિત યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. શણગારેલા સર્પની પેઠે પૃથ્વી વિષે ચેષ્ટા કરતા તે તમારા પુત્રને જોઇ નેત્રમાં આવ્યાં છે અશ્રુ જેને એવા પીડિત કર્ણે તેની પ્રદક્ષિણા કરી અને ભીમસેન તો અત્યંત વૈરી એવા તે કર્ણને ગર્વથી વિરથ કરી બાણગણ શતઘ્ની તથા શંકુથી તેને મારવા લાગ્યો. એ રીતે એના બાણથી ભેદાયો તો પણ અતિરથિ એવા શત્રુને તપાવનાર કર્ણે ક્રુદ્ધરૂપ ભીમસેનનો સંગ્રામમાં ત્યાગ કર્યો નહિ.

> समाचिनोद्बाणगणैः शतघ्नीभिश्च शकुभिः ॥
> तथाप्यतिरथः कर्णोभिद्यमानोस्यसायकैः ।
> न जहौ समरे भीमं क्रुद्धरूपं परंतपः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णभीमयुद्धे गुर्जरभाषायां त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

અધ્યાય ૧૩૪ મો. કર્ણ પલાયન

संजय उवाच—सर्वथा विरथः कर्णः पुनर्भीमेनानिर्जितः ।
रथमन्यं समास्थाय पुनर्विव्याध पांडवं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! સર્વથી વિરથ અને ફરીથી ભીમે પરાજય પમાડેલો કર્ણ બીજા રથમાં બેસી પાછો પાંડુપુત્ર ભીમસેનને વિંધવા લાગ્યો. તે સમયે બે મોટા હસ્તિઓ એક બીજા સામે આવી દાંતના અગ્રભાગે કરી પરસ્પર હણે તેમ કાનપર્યંત ધનુષ ખેંચી મૂકેલાં બાણેકરી તે બેઉ અન્યોન્યને હણતા હતા. તેટલામાં કર્ણે બાણના સમુદાયથી ભીમસેનને ઢાંકી દેઇ મોટો શબ્દ કરી વળી વક્ષઃસ્થળમાં તેને વિંધ્યો. ભીમસેને દશ બાણેકરી તેને વિંધી વળી નતપર્વવાળાં સીત્તેર બાણથી વિંધ્યો. હે રાજન્ ! વળી ભીમસેને નવ બાણે કરી કર્ણને સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિંધી તીક્ષ્ણ એવા એક બાણેકરી એના ધ્વજાને પણ વિંધી અંકુશે કરી જેમ મોટા હસ્તિને વિંધે અને ચાબુકે કરી જેમ અશ્વને મારે તેમ બીજાં ત્રેસઠ બાણથી તેને ઝપાટ્યો. હે મહારાજ ! યશસ્વી એવા પાંડુપુત્ર ભીમસેને અત્યંત વિંધેલા ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળા, શૂરવીર તેણે બે ગલોફાં ચાટી સર્વ કાયાને અવદારણ કરે એવું બાણ ઇન્દ્ર જેમ બળ નામના દૈત્ય ઉપર વજ્ર નાંખે તેમ ભીમસેન ઉપર નાંખ્યું. સંગ્રામમાં સૂતપુત્ર કર્ણના ધનુષમાંથી નીકળેલું વિચિત્ર પ્રકારના પુંખવાળું તે બાણ ભીમસેનને ભેદી પૃથ્વીને વિદારણ કરતું તેમાં ગયું, તેથી ક્રોધેકરી લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા મહાબાહુ ભીમસેને ચાર હાથથી મોટી, સુવર્ણથી શોભિતી, છ ખુણાવાળી, વજ્ર સરખી પોતાની ગદા વિચાર ન કરતાં એકદમ સૂતપુત્ર કર્ણ ઉપર નાંખી. તે ગદાએ કરી ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સંક્રુદ્ધ એવા તેણે ઇન્દ્ર

જેમ વજ્રેકરી અસુરોને હણે તેમ અધિરથ પુત્ર કર્ણના તેના રથને વહન કરનાર મોટા અશ્વને હણી ક્ષુરપ્ર નામનાં બે બાણેકરી એના ધ્વજને કાપી બીજાં બાણોએકરી એના સારથિને પણ હણ્યો. હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવા પડી ગયેલા ધ્વજવાળા તે રથનો ત્યાગ કરી હે ભારત ! ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો કર્ણ ધનુષ સજ્જ કરી સામે ઉભો રહ્યો. તે સ્થાનકે રાધાપુત્ર કર્ણનું આશ્ચર્યરૂપ પરાક્રમ અમે જોયું તે એ જે વિરથ એવા રથિમાં શ્રેષ્ઠ તેણે શત્રુને વારી રાખ્યો. સંગ્રામના મધ્યમાં વિરથ એવા મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણને જોઇ દુર્યોધને દુર્મુખને કહ્યું કે, હે દુર્મુખ ! આ રાધાપુત્ર કર્ણને ભીમસેને વિરથ કર્યો, વાસ્તે નરશ્રેષ્ઠ એવા તે મહારથિને ઝટ રથ આણી આપ. હે ભારત ! એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દુર્મુખ, બાણેકરી ભીમસેનને વારતો તત્કાળ કર્ણની પાસે ગયો. સંગ્રામમાં સૂતપુત્રની પાછળ ગયેલા દુર્મુખને જોઇ વાયુપુત્ર ભીમસેને પ્રસન્ન થઇ બે ગલોફાં ચાટી કર્ણને વારી રાખી પોતાનો રથ જલદી દુર્મુખ સામે ચલાવ્યો, તે જ વખતે હે મહારાજ ! સુંદર મુખવાળાં, નતપર્વવાળાં નવ બાણેકરી દુર્મુખને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. ત્યારપછી તે જ રથપ્રત્યે બેઠેલો અધિરથ પુત્ર કર્ણ દેદીપ્યમાન સૂર્ય સરખો શોભતો હતો. પછી સૂર્યપુત્ર કર્ણ રણભૂમિમાં સૂતેલા, ભેદાયાં છે મર્મસ્થાન જેનાં, રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત એવા દુર્મુખને જોઇ અશ્રુએ કરી પૂર્ણ છે નેત્ર જેનાં એવો તે બે ઘડી મોહાવિષ્ટ થઇ પ્રાણરહિત થઈ પડેલા તેને અતિક્રમણ સાથે પ્રદક્ષિણા કરી મોટા નિઃશ્વાસ મૂકી તે સમયે કંઇ પણ કર્ત્તવ્યને જાણતો ન હતો. હે રાજન્ ! એ છીદ્ર જોઇ ભીમસેને ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં નારાચ નામનાં ચૌદ બાણ કર્ણ ઉપર નાંખ્યાં. સુવર્ણનાં પુંખવાળાં બાણ મોટા પરાક્રમવાળા કર્ણના સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકરનાં કવચને ભેદી હે મનુષ્યેંદ્ર ! ક્રોધાયમાન કાળે પ્રેરેલા સર્પની પેઠે રક્તભોજન કરનાર એવાં સૂતપુત્રના રૂધિરનું પાન કરી પૃથ્વી વિષે જતાં તે દશે દિશાઓમાં શોભતાં હતાં. ભીમસેનને રાધાપુત્ર કર્ણે સુવર્ણથી શોભિતાં અતિ ઉગ્ર એવાં નારાચ નામનાં ચૌદ બાણેકરી વિચાર ન કરતાં વિંધ્યો. કર્ણનાં નાંખેલાં ભયંકર તે બાણ ભીમસેનના ડાબા હાથને ભેદી ક્રૌંચપર્વત પ્રત્યે જેમ પક્ષિઓ પ્રવેશ કરે તેમ પૃથ્વી પ્રત્યે પ્રવેશ કરતાં, તે સૂર્ય અસ્ત થવા સમયે જેવાં તેનાં કિરણો શોભે તેમ શોભતાં હતાં. કર્ણે મર્મ ભેદનાર નારાચ નામના બાણેકરી ભેદેલો ભીમસેન પર્વત જેમ જળને સ્રવે તેમ રૂધિરને સ્રવતો હતો. ભીમસેને પણ ગરૂડ સરખા વેગવાળાં ત્રણ બાણેકરી સૂતપુત્રને વિંધી બીજાં સાતેકરી એના સારથિને પણ વિંધ્યો. હે મહારાજ ! ભીમના બાણેકરી હણાયલો વિહ્વળ એવો કર્ણ મહા ભયથી સંગ્રામનો ત્યાગ કરી વેગવાન, અશ્વેકરી ભાગવા લાગ્યો. અતિરથિ એવો ભીમસેન તો સુવર્ણથી શોભિતું ધનુષ ખેંચી પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેઠે સંગ્રામમાં ઉભો રહ્યો.

प्राद्रवज्जवनैरश्वै रणंहित्वा महाभयात् ॥
भीमसेनस्तु विस्फार्यचापं हेमपरिष्कृतं ।
आहवेतिरथो तिष्ठज्ज्वलन्निव हुताशनः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णापयाने गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

અધ્યાય ૧૩૫ મો. દુર્મુખાદિનો વધ.

धृतराष्ट्र उवाच—दैवमेव परंमन्ये धिक्पौरुषमनर्थकं ।
यत्राधिरथिरायत्तो नातरत्पांडवं रणे ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! જે માટે સાવધાન થયેલો કર્ણ સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેનને તરી ગયો નહિ વાસ્તે પૌરૂષ અનર્થક છે અને દૈવનેજ હું શ્રેષ્ઠ માનું છું. કર્ણ સંગ્રામમાં ગોવિંદ સહિત પાંડવોને જીતવાનો ઉત્સાહ રાખે છે અને હું પણ લોકમાં કર્ણ સમાન કોઇ પણ યોદ્ધાને જોતો નથી એમ વારંવાર દુર્યોધન કહેતો હતો તેથી મેં સાંભળ્યું હતું. તેમ હે સૂત ! પૂર્વે દુર્યોધને આ રીતે પણ મને કહ્યું હતું કે કર્ણ બળવાન, શૂરવીર, દઢ ધનુષવાળો ખેદરહિત છે માટે તેની સહાયતાવાળા મને સંગ્રામમાં દેવતાઓ પણ જીતી શકે નહિ. ત્યારે સત્વરહિત ખેદયુક્ત મનવાળા પાંડુપુત્ર તો કોણ માત્ર ? એમ મને વારંવાર કર્ણ વિષે કહ્યું હતું. કર્ણને નિર્વિષ સર્પની પેઠે પરાજય પામેલો તથા સંગ્રામમાંથી પલાયન કરેલો જોઇ દુર્યોધન શું કહેશે ? વળી મોહ પામેલા જેણે યુદ્ધમાં અવિશારદ એવા એકલા દુર્મુખને પતંગિયાની પેઠે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, પણ હે સંજય ! અશ્વત્થામા, મદ્રરાજ, કૃપાચાર્ય તથા કર્ણ એટલા એકઠા મળે તોપણ જરૂર ભીમસેન સામે ઉભા રહેવા સમર્થ થાય નહિ; તેમ મહા ઘોર એવા દશ હજાર હસ્તિની જેને ઉપમા અપાય એવા એના બળને તથા વાયુ સરખા તેજવાળા તેના ક્રૂર વ્યવસાયને જાણતા એવા તેઓ પણ કાળની જેને ઉપમા અપાય એવા ક્રૂર કર્મવાળા તેને શું કરવા કોપાવશે. એક મહાબાહુ કર્ણે પોતાના બાહુબળે કરી ગર્વિષ્ઠ એવા ભીમસેનનો અનાદર કરી તેની સાથે યુદ્ધ કર્યું, જેણે તે કર્ણને ઇન્દ્ર જેમ અસુરોને જીતે તેમ સંગ્રામમાં જીતી લીધો. પાંડુપુત્ર એવા ભીમસેનને કોઇપણ જીતવા સમર્થ છેજ નહિ. જે એકલો ભીમસેન ધનંજયને ખોળવા વાસ્તે દ્રોણને મંથન કરી મારી સેનાપ્રત્યે પેઠો તેને જીવવાને ઇચ્છતો કોણ સામે થાય ? હે સંજય ! હાથમાં ઉગામેલું છે વજ્ર જેણે એવા મહેન્દ્રની આગળ જેમ દાનવ ઉભા રહેવાનો ઉત્સાહ ન કરે તેમ ભીમસેન આગળ ઉભા રહેવાનો કોણ ઉત્સાહ કરે ? કદિ પ્રેતરાજના નગરમાં જઇ મનુષ્ય પાછો આવે પણ સંગ્રામમાં ભીમસેનને પ્રાપ્ત થઇ પાછો આવે નહિ. સંક્રુદ્ધ થએલા ભીમસેન પ્રત્યે મોહાવિષ્ટ થઇ જે દોડે છે તે અલ્પ ચિત્તવાળા પતંગ નામના જંતુ જેમ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે તેમ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે. તે દહાડે સભામાં કૌરવો સાંભળતાં મારા પુત્રોના વધ સંબંધી ભીમસેને તે ગર્વિષ્ઠોની આગળ ભાષણ કર્યું હતું, જરૂર તેને યાદ કરી પરાજય પામેલા કર્ણને જોઇ ભાઇ સહિત દુઃશાસન ભીમના ભયથી વિરામ પામશે.

હે સંજય ! દુર્બુદ્ધિવાળા દુર્યોધને સભામાં વારંવાર કહ્યું હતુ કે કર્ણ દુઃશાસન તથા હું યુદ્ધમાં પાંડવોને જીતીશું. દુર્યોધન ભીમસેને વિરથ કરેલા પરાજય પામેલા કર્ણને જોઇ શ્રીકૃષ્ણનાં સલાહનાં વચનનો અનાદર કરનાર મારો પુત્ર અત્યંત સંતપ્ત થશે. તેમજ સંગ્રામમાં ભીમસેને હણેલા કવચ યુક્ત પોતાના ભાઇઓને જોઇ મારો પુત્ર દુર્યોધન પોતે અપરાધી હોવાથી જરૂર અત્યંત સંતપ્ત થશે. ભયંકર આયુધવાળા ક્રોધ પામેલા સાક્ષાત્ કાળની પેઠે ઉભેલા શત્રુ એવા પાંડુપુત્ર ભીમસેન સામે પોતાના જીવિતને ઇચ્છતો કયો પુરૂષ જાય ? વડવામુખના મધ્યમાં રહેલો કદી મૂકાય પણ ભીમસેનના મુખમાં પ્રાપ્ત થએલો મૂકાય નહિ,

એવી મારી મતિ છે. પાંડવ, પાંચાલ, કેશવ ભગવાન તથા સાત્યકિ ક્રોધથી સંતપ્ત થયેલા એટલા યુદ્ધમાં જીવિતનું રક્ષણ કરવું જાણતા નથી. અને હે સૂત ! મારા પુત્રોનું જીવિત તો નાશ થયેલુંજ છે. સંજય કહે છે—હે કૌરવ્ય ! તમે જે સમયે મહા ભય પ્રાપ્ત થયો તે સમયે શોચ કરો છો, તે તમેજ આ જગતના નાશનું મૂળ છો એમાં સંશય નથી. પોતેજ પુત્રોનાં વચન માની મોટું વૈર કરી નજીક મરણ આવેલો જેમ સારા પથ્ય ઔષધને ગ્રહણ કરે નહિ, તેમ કોઇ સારાં વચન કહે તો તમો ગ્રહણ કરતા ન હતા. હે મહારાજ ! હે નરોત્તમ ! પોતેજ અત્યંત દુર્જર એવું કાળકુટ વિષપાન કર્યું માટે આજ હવે તેના ફળને પ્રાપ્ત થાઓ. તે કુત્સિત સમયે યુદ્ધ કરતા મહા બળવાન યોદ્ધાઓ તમને કહું તથા જે રીતે યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું તે પણ કહું તે સાંભળો. હે ભારત ! ભીમસેને પરાજય પમાડેલા કર્ણને જોઈ મોટા ધનુષવાળા સૌદર્ય એવા દુર્મર્ષણ, દુઃસહ, દુર્મદ, દુર્ધર, તથા જય એ પાંચ ભાઇઓ જે તમારા પુત્ર છે તે સહન કરી શકયા નહિ; તેથી વિચિત્ર પ્રકારનાં કવચ પહેરેલા તેઓએ શત્રુ એવા ભીમસેન સામે દોડી ચોતરફથી મહાબાહુ એવા તેને ઘેરી લીધો. તીડ નામના જંતુના સમુદાયે કરી દિશાઓ જેમ ઢંકાઇ જાય તેમ બાણેકરી દિશાઓને ઢાંકી દેઇ સામે આવતા તે દેવ-સરખા કુમારોને ભીમસેને હસતો હોય નહિ તેની પેઠે તત્કાળ ગ્રહણ કર્યા. ભીમસેન સમીપ ગયેલા તમારા પુત્રોને જોઇ રાધાપુત્ર કર્ણ શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, તીક્ષ્ણ એવાં બાણ નાંખતો મહા બળવાન ભીમસેન સામે આવ્યો. તમારા પુત્રોએ વારણ કરેલો ભીમસેન પણ જલદી તેની સામે ગયો, તેટલામાં કૌરવો ચોતરફથી કર્ણને વિંટી સન્નત છે પર્વ જેમનાં એવાં બાણ ભીમસેન ઉપર નાંખવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! તેટલામાં ભીમસેને પચ્ચીસ બાણેકરી અશ્વ તથા સારથિ સહિત ભયંકર ધનુષવાળા તે પુરૂષ શ્રેષ્ઠને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. તેઓ સમયે પ્રાણરહિત તે, વિચિત્ર પ્રકારનાં પુષ્પ ધરનાર વાયુએ ભાગેલાં મોટાં વૃક્ષ જેમ પડે તેમ સારથિ સહિત રથ ઉપરથી નીચે પડ્યા. તે વખતે ભીમસેનનું અદ્‌ભુત એવું પરાક્રમ અમે જોયું. બાણેકરી અધિરથપુત્રને વારી રાખતાં તમારા પુત્રોને તેણે હણ્યા. હે મહારાજ ! ભીમસેને તીક્ષ્ણ બાણેકરી ચોતરફથી વારણ કરેલો સૂતપુત્ર કર્ણ ભીમસેન સામે જોતો હતો. તેમજ ક્રોધથી રકત છે નેત્ર જેનાં એવો ભીમસેન પણ મોટું ધનુષ સજ્જ કરી કર્ણ સામે જોતો હતો.

तं भीमसेनः संरंभात्क्रोधसंरक्त लोचनः ।
विस्फार्य सुमहच्चापं मुहुःकर्णमवैक्षत ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमसेनपराक्रमे गुर्जरभाषायां पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

અધ્યાય ૧૩૬ મો. ભીમનાં પરાક્રમો.

संजय उवाच—तवात्मजांस्तुपतितान् दृष्ट्वा कर्णः प्रतापवान् ।
क्रोधेन महताविष्टो निर्विण्णो भूत्सजीवितात् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે પડેલા તમારા પુત્રોને જોઇ મોટા ક્રોધેકરી

આવિષ્ટ અને પ્રતાપવાન અધિરથ પુત્ર કર્ણ, જીવિત વિષે પણ વિરાગવાન થઇ પોતાની સમક્ષ ભીમે તમારા પુત્રોને હણ્યા તેથી કર્યો છે અપરાધ જેણે એવો પોતાના આત્માને માનતો હતો; એટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા સંભ્રાંત એવા ભીમસેને પૂર્વનું વેર યાદ કરી તીક્ષ્ણ એવાં બાણ કર્ણ ઉપર નાંખ્યાં. રાધાપુત્ર કર્ણે પણ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, સુવર્ણનાં પુંખવાળાં પાંચ બાણેકરી ભીમસેનને વિંધી વળી બીજાં સિત્તેરથી વિંધ્યો. કર્ણે નાંખેલાં તે બાણને ન ગણગારતાં ભીમસેને નતપર્વવાળાં સો બાણથી રાધાપુત્રને વિંધી વળી બીજાં પાંચ બાણેકરી મર્મસ્થાનમાં વિંધી હે મારિષ ! બીજા ભલ્લ નામના બાણેકરી સૂતપુત્ર કર્ણનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. હે ભારત ! તે વખતે ખેદયુક્ત મનવાળા શત્રુને તપાવનાર કર્ણે બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી અનેક બાણવડે ભીમસેનને ઢાંકી દીધો, ભીમસેને તેના અશ્વ તથા સારથિને હણી મોટું હાસ્ય કરી બાણેકરી એનું ધનુષ પણ કાપી નાંખ્યું. હે મહારાજ ! સુવર્ણના પૃષ્ટભાગવાળું મોટા શબ્દ યુક્ત તે નીચે પડી ગયું. તે સમયે મહારથિ કર્ણે રથમાંથી નીચે ઉતરી ગદા ગ્રહણકરી ક્રોધેકરી ભીમસેન ઉપર નાંખી. આવતી તે મોટી ગદાને જોઇ ભીમસેને સર્વ સૈન્ય જોતાં બાણેકરી તેને વારી રાખી પરાક્રમી પાંડુપુત્રે ઉતાવળથી સૂતપુત્રના વધની ઇચ્છાથી તેની ઉપર હજારો બાણ નાંખ્યાં. કર્ણે પણ તે મહા સંગ્રામમાં બાણેકરી તેના બાણને વારી રાખી બીજાં બાણોએકરી ભીમસેનનું કવચ ભેદી સર્વ સૈન્ય જોતાં નારાચ નામનાં પચ્ચીસ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. સંક્રુદ્ધ થયેલા મહાબાહુ ભીમસેને પણ નતપર્વવાળાં નવ બાણ સૂતપુત્ર ઉપર નાંખ્યાં. ભીમસેને નાંખેલાં તીક્ષ્ણ એવાં તે બાણ તેનું કવચ તથા દક્ષિણ બાહુને ભેદી સર્પ જેમ રાફડા પ્રત્યે જાય તેમ ધરણી પ્રત્યે ગયાં. એ રીતે ભીમસેનના ધનુષમાંથી નીકળેલા બાણના ઓઘેકરી ઢંકાઇ ગયેલો કર્ણ વળી ભીમસેનથી વિમુખ થયો. કુંતિપુત્રના બાણથી ઢંકાઇ ગયેલા, વિમુખ થયેલા, પાયદળ એવા તે સૂતનંદનને જોઇ દુર્યોધને પોતાના ભાઇઓને કહ્યું કે સાવધાન થઇ જલદી કર્ણના રથ પ્રત્યે જાઓ. એવાં આશ્ચર્યરૂપ ભાઇનાં વચન સાંભળી વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર ચિત્રોપચિત્ર, ચિત્રાક્ષ, ચારૂચિત્ર, શરાસન, ચિત્રાયુદ્ધ, તથા ચિત્રવર્મા એટલા તમારા પુત્ર યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેન ઉપર બાણ નાંખતાં તેની સામે ગયા. આવતા તેમને જોઇ મહારથિ ભીમસેને તત્કાળ એક એક બાણેકરી સંગ્રામમાં તમારા પુત્રોને પાડ્યા. ભીમસેને હણેલા તે, વાયુએ ભાગેલા વૃક્ષોની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા. હે રાજન્ ! મહારથિ એવા હણાએલા તમારા પુત્રોને જોઇ અશ્રુએકરી પૂર્ણ છે મુખ જેનું એવા કર્ણે વિદુરનાં વચન યાદ કર્યા. પછી પરાક્રમી કર્ણ ઉતાવળથી વિધિપુરઃસર કલ્પેલા બીજા રથમાં બેસી યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેન સામે આવ્યો. તે સમયે તે બેઉ જણ શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં, સુવર્ણના પુંખવાળાં, બાણેકરી એક બીજાને અન્યોન્ય ભેદી સૂર્યકિરણોએ પ્રકાશિત બે મેઘ શોભે તેવા શોભતા હતા. તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડુપુત્ર ભીમસેને તીક્ષ્ણ એવાં ભલ્લ નામનાં છત્રીસ બાણેકરી સૂતપુત્ર કર્ણનું કવચ ભેદ્યું. હે ભરતર્ષભ ! મહાબાહુ સૂતપુત્ર કર્ણે પણ સન્નતપર્વવાળાં પચાસ બાણેકરી કુંતિપુત્ર ભીમસેનને વિંધ્યો. તે સમયે બાણોએ કર્યા છે મોટા વ્રણ જેમને, તે જાણે રક્તચંદને કરી લીંપાઇ ગયેલા હોય નહિ એવા, રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત તે બેઉ ઉદય પામેલા સૂર્ય ચંદ્ર સમ શોભતા હતા. તેમ બાણથી ભેદાયાં છે અંગ જેમનાં એવા તે બેઉ રૂધિરથી વ્યાપ્ત એવાં અંગેકરી છૂટા મૂકેલા બે સર્પ સરખા દીસતા હતા. બે વ્યાઘ્ર જેમ પરસ્પર દાઢેકરી અન્યોન્યને હણે તેમ પુરૂષમાં વ્યાઘ્રરૂપ શૂરવીર તે બેઉ મેઘની

પેઠે પરસ્પર વર્ષતા હતા. બે હસ્તિ જેમ દાંતના અગ્રભાગેકરી અન્યોન્ય ભેદે તેમ બાણેકરી એક બીજાના શરીરને ભેદતા તે બેઉ અત્યંત શોભતા હતા. પરસ્પર શબ્દ કરતા, હર્ષથી ક્રીડા કરતા, રથેકરી નાના પ્રકારના મંડળાકાર કરતા રથિમાં ઉત્તમ, ગાય વાસ્તે બળવાન બે ગોધની પેઠે પરસ્પર શબ્દ કરતા, સિંહની પેઠે પરાક્રમી, મહા બળવાન, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, પરસ્પર જોતા, ક્રોધથી સંરક્ત નેત્રવાળા, મહા પરાક્રમી તે બેઉ ઇન્દ્ર તથા બલિરાજાની પેઠે પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા, તેટલામાં મહાબાહુ ભીમસેન બે હાથથી ધનુષને ખેંચી સંગ્રામમાં વિજળી સહિત મેઘ સરખો શોભતો હતો. પછી નેમિના શબ્દરૂપી કડાકાવાળા ધનુષરૂપી વિજળીયુક્ત ભીમસેનરૂપી મહા મેઘે, બાણરૂપી જળેકરી કર્ણરૂપી પર્વતને ઘેરી લીધો. હે ભારત! ત્યાર પછી વળી ભયંકર પરાક્રમવાળા પાંડુપુત્ર ભીમસેને સારી રીતે નાંખેલાં હજાર બાણેકરી કર્ણને ઢાંકી દીધો. તે વખતે તમારા પુત્રોએ ભીમસેનના પરાક્રમને જોયું, તે એ કે, સારાં પુંખવાળાં, ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં બાણેકરી તેણે કર્ણને આચ્છાદાન કરી દીધો. એ રીતે સંગ્રામમાં ભીમસેન, અર્જુન, યશસ્વી, કેશવ ભગવાન, સાત્યકિ તથા બે ચક્ર રક્ષકને આનંદ આપતાં કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. હે મહારાજ! ભીમસેનનું પરાક્રમ, તેનું બાહુબળ તથા ધૈર્ય જોઇ તમારા પુત્ર ખેદયુક્ત મનવાળા થયા.

विक्रमं भुजयोर्वीर्यं धैर्यं च विदितात्मनः ।
पुत्रास्तव महाराज दृष्ट्वा विमनसोभवन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमयुद्धे गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

ooo✻ooo

અધ્યાય ૧૩૭ મો. ભીમનું મહા ભીમ કર્મ.

संजय उवाच—भीमसेनस्य राधेयः श्रुत्वा ज्यातलनिःस्वनं ।
नामृष्यत यथामत्तो गजःप्रति गजस्वनं ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! રાધાપુત્ર કર્ણ ભીમસેનના પ્રત્યંચા તથા તલશબ્દને સાંભળી મદોન્મત્ત હસ્તિ જેમ સામેના હસ્તિનો શબ્દ સાંભળી તે સહન કરી શકે નહિ તેમ સહન કરી શક્યો નહિ; તેથી બે ઘડી સુધી ભીમસેન સમીપથી દૂર જઇ તેણે રણભૂમિમાં પાડેલા તમારા પુત્રોને જોઇ ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો તે વારંવાર ઉષ્ણ એવા મોટા નિઃશ્વાસ મૂકી પાછો પાંડુપુત્ર ભીમસેન સામે આવ્યો. તામ્ર સરખાં નેત્રવાળો, ક્રોધથી મોટા સર્પની પેઠે શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતો, સૂર્ય જેમ કિરણોનો વિસ્તાર કરે તેમ ભીમસેન ઉપર બાણ નાંખતો કર્ણ શોભતો હતો. હે ભરતર્ષભ! સૂર્યનાં કિરણોએ કરી જેમ પર્વત ઢંકાય તેમ કર્ણના ધનુષમાંથી નીકળેલાં બાણેકરી ભીમસેન ઢંકાઇ ગયો. કર્ણના ધનુષમાંથી નીકળેલાં મયૂરપીંછ બાંધેલાં બાણ પક્ષીઓ જેમ નિવાસ કરવા સારૂ મોટાં વૃક્ષ ઉપર જાય તેમ ચોતરફથી મહા બળવાન ભીમસેન તરફ જતાં હતાં. કર્ણના ધનુષમાંથી નીકળેલાં સે તે ઠેકાણે જતાં સુવર્ણનાં પુંખવાળાં તે બાણ આકાશમાં પંક્તિરૂપે ઉડતા હંસ જેવાં

શોભે તેવાં શોભતાં હતાં. હે રાજન્! અધિરથ પુત્ર કર્ણનાં બાણ તેની શીઘ્રતાને લીધે ધનુષ, ધ્વજ, ઉપસ્કર, છત્ર, રથ, દંડ તથા ધુંસરી ઉપર ત્વરાથી પડતાં દેખાતાં હતાં. તેમ અધિરથ પુત્ર કર્ણ મોટા વેગથી આકાશને પુરી દેતાં, ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં, સુવર્ણથી શોભિતાં બાણ નાંખતો હતો. એ રીતે કર્ણે સામે આવતા કાળ સરખા ભીમસેનને સંગ્રામમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરી તીક્ષ્ણ બાણેકરી વિંધ્યો. સંગ્રામમાં તે કર્ણના અસહ્ય એવા વેગને જોઇ પરાક્રમી પાંડુપુત્ર ભીમસેને આવતા તેના મોટા બાણના ઓઘને વારી રાખ્યો. પછી પાંડુપુત્ર ભીમસેને અધિરથિની શરજાળને વિંધી શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં બીજાં વીસ બાણેકરી કર્ણને પણ વિધ્યો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! જે રીતે પૂર્વે કર્ણે બાણેકરી ભીમસેનને ઢાંકી દીધો હતો તે જ રીતે સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને કર્ણને બાણોએકરી ઢાંકી દીધો. હે ભારત! યુદ્ધમાં ભીમસેનના પરાક્રમને જોઇને તમારા યોદ્ધાઓ અને ચારણો હર્ષ પામ્યા. ભૂરિશ્રવા, કૃપાચાર્ય, દ્રોણનો પુત્ર અશ્વત્થામા, મદ્રરાજ, જયદ્રથ, ઉત્તમૌજા, યુધામન્યુ, સાત્યકિ, શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુન એ કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા દશ મહારથિઓ હે રાજન્! 'સારૂં સારૂં' એ રીતે કહીને વેગેકરી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા, તે રૂંવાં ઉભાં કરે એવો રણસંકુલ શબ્દ થયો ત્યારે હે રાજન્! તમારો પુત્ર દુર્યોધન ઉતાવળો થઇને પુત્ર સહિત એવા રાજાઓને અને વિશેષે કરીને સહોદર ભાઇઓને કહેવા લાગ્યો કે, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ; અને ભીમસેન થકી કર્ણની રક્ષા કરવા માટે જાઓ; કેમકે પાસે ઉભેલા ભીમના ધનુષમાંથી નીકળેલાં બાણ રાધાપુત્ર કર્ણને વાગે છે માટે સૂતપુત્ર કર્ણની રક્ષા કરવામાં જેઓનાં મોટાં ધનુષ્ય છે એવા તમે યત્ન કરો. હે ભારત! દુર્યોધને આજ્ઞા કરેલા એવા સાત સહોદર ભાઇઓ ભીમસેન સમીપ જઇ ક્રોધાયમાન થઇ તેને વિંટી વળ્યા. અને જેમ વર્ષાઋતુમાં મેઘ જળની ધારાઓ વડે પર્વતને ઢાંકી દે તેમ બાણની વૃષ્ટિઓવડે કુંતિપુત્ર ભીમસેનને ઢાંકી દીધો. હે રાજન્! જેમ સાત ગ્રહો ચંદ્રને નડે તેમ સાત મહારથિઓ ક્રોધાયમાન થઇ પ્રજા સંહાર કરવામાં ભીમસેનને પીડા કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી હે રાજન્! કુંતિપુત્ર ભીમસેને દૃઢ મુઠીવડે શોભિતા ધનુષને દબાવી શત્રુઓ સામે સૂર્ય કિરણો સરખાં પ્રકાશિત સાત બાણ સાંધી હે મહારાજ! પૂર્વે કરેલાં વેરને સંભારતો અને તમારા પુત્રના પ્રાણનો દેહથી નાશ કરનાર હોય નહિ જાણે એવા સમર્થ ભીમસેને તે યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ફેંક્યાં. હે ભારત! ભીમસેને નાંખેલાં સુવર્ણનાં અગ્રભાગવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણો ભરતખંડમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે યોદ્ધાઓને વિંધી આકાશ પ્રત્યે ગયાં. તે યોદ્ધાઓના હૃદયને ભેદી આકાશ પ્રત્યે ગયેલાં સુવર્ણથી શોભિતાં એવાં તે બાણ, હે મહારાજ! જેમ આકાશમાં ફરનારા ગરૂડ પક્ષિઓ શોભે તેમ શોભતાં હતાં. હે રાજેંદ્ર! લોહીથી રંગાએલા જેના અગ્રભાગ છે એવાં સુવર્ણવડે શોભિતાં સાત બાણ તમારા પુત્રના રૂધિરનું પાન કરી આકાશ માર્ગે ગયાં. તેમજ બાણોએકરી જેનાં મર્મસ્થાન ભેદાયાં છે એવા તે યોદ્ધાઓ જેમ પર્વતનાં શિખર ઉપર ઉગેલાં મોટાં વૃક્ષ હસ્તિએ ભાગેલાં પૃથ્વી વિષે પડે તેમ રથોમાંથી પડતા હતા. શત્રુંજય, શત્રુસહ, ચિત્ર, ચિત્રાયુધ, દૃઢ, ચિત્રસેન, ને વિકર્ણ એ સાતને ભીમસેને નાશ કર્યા. તે સમયે હણેલા તમારા સર્વ પુત્રો મધ્યે પોતાને પ્રિય એવો જે વિકર્ણ તે પ્રત્યે પાંડુપુત્ર ભીમસેન આવી રીતે અત્યંત શોક કરે છે કે હે વિકર્ણ! સંગ્રામમાં મેં મારવાને પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તેથી ખડ્ગવડે તને માર્યો અને પ્રતિજ્ઞા સાચવી. હે વીર! ક્ષાત્રધર્મને સંભારી તું સંગ્રામમાં ન જા, એમ કહ્યું તોપણ તું આવ્યો તેથી યુદ્ધમાં મેં તને માર્યો. કારણ કે યુદ્ધ ધર્મ કઠિન છે

ને તેમાં પણ રાજાને વિશેષેકરીને કઠિણ છે, તેમ જે કે આપણા હિતમાં પ્રીતિવાળા દેવતાના ગુરૂ બૃહસ્પતિની સમાન અગાધ બુદ્ધિવાળા તેજસ્વી ગંગાના પુત્ર એવા ભીષ્મ ન્યાયથી વા અન્યાયથી હણેલા પૃથ્વી પર સુતા છે; ને રણમાં પ્રાણરહિત થયા છે માટે યુદ્ધ છે એ ઘણું નિષ્ઠુર કર્મ છે.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! મહાબાહુ પાંડુપુત્ર ભીમસેને રાધાના પુત્ર કર્ણના દેખતાં તે યોદ્ધાઓને મારી ભયંકર સિંહનાદ સરખો શબ્દ કર્યો. હે ભારત! શૂરા ભીમસેનનો તે શબ્દ, ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના જયને અને મોટા તે યુદ્ધને ગજવતો હોય નહિ જાણે તેવો લાગ્યો. તે વખતે ધનુર્ધારી ભીમસેનનો તે મહા નાદ સાંભળી બુદ્ધિમાન ધર્મરાજને પરમ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઇ. ત્યાર પછી હે રાજન્! પ્રસન્ન મનવાળા પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે ભાઇ ભીમસેનના સિંહનાદ સરખા શબ્દને વાદિત્રના મોટા શબ્દોએ કરી વધાવ્યો અને મહા હર્ષથી યુક્ત એવા ભીમસેન વિષે જેણે સંજ્ઞા કરેલ છે એવા સર્વ શસ્ત્રધારીમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે સંગ્રામમાં દ્રોણની સમીપ ગયા. હે મહારાજ! તમારા એકત્રીસ પુત્રોને રણમાં પાડેલા અને હણેલા જોઇને દુર્યોધન, વિદુરે કહેલાં વચનને સંભારવા લાગ્યો કે, જે વિદુરનું કલ્યાણરૂપ વચન હતું તે આજ પ્રાપ્ત થયું. એ રીતે વિચારી તમારો પુત્ર કંઇ પણ ઉત્તર દેવા સમર્થ થયો નહીં. દુષ્ટબુદ્ધિવાળો કર્ણ સહિત તમારો પુત્ર દ્યૂત રમવાના વખતમાં દ્રૌપદીને સભામાં લેઇ આવી જે બોલ્યો હતો ને થોડી બુદ્ધિવાળો કર્ણ સભામાં દ્રૌપદી પ્રત્યે પાંડવોની સમીપ હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ વિશાંપતે! તમારા અને કૌરવોના સાંભળતાં—હે દ્રૌપદી! પાંડવો, જેમાંથી ન નીકળાય એવા નરક પ્રત્યે ગયા માટે બીજા પતિને વર—એ રીતે બોલ્યો હતો તેનું આ ફળ મળ્યું. અને પાંડવોને કોપાયમાન કરવાને ઇચ્છતા તમારા પુત્રોએ મહાત્મા પાંડવોને ષંઢતીલ આદિ જે કડણ વચનો સંભળાવ્યાં હતાં તે સંબંધી તેર વર્ષ રહેલા ક્રોધરૂપ અગ્નિને ઢાંકતો એવો પાંડુપુત્ર ભીમસેન તમારા પુત્રની સમીપ ગયો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! બહુ વિલાપ કરતા એવા વિદુર તમારે વિષે જે શાંતિને પામ્યા ન હતા, પુત્રસહિત તેના ફળોદયને ભોગવો. વૃદ્ધ, ધીર અને કાર્યના તત્વાર્થને જોનાર એવા તમો તેણે સુહૃદોનું કહ્યું ન કર્યું તેમાં ભાગ્યજ પરમ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે. હે નરશ્રેષ્ઠ માટે હવે શોક ન કરો. કેમકે તમારોજ મોટો અન્યાય છે અને તમેજ મારા મત પ્રમાણે તો પુત્રોના નાશના કારણ છો. હે રાજેન્દ્ર! વિકર્ણ અને પરાક્રમી એવો ચિત્રસેન હણાયો અને શ્રેષ્ઠ એવા તમારા પુત્રોના પુત્રો અને બીજા મહારથિઓ તથા ઘણાક યોદ્ધાઓ હે મહારાજ! તમારા પુત્રો વગેરે ભીમસેનની દૃષ્ટિએ આવ્યા તે સર્વને ભીમસેને જલદી મારી નાંખ્યા. તમારે લીધે હજારોવાર પાંડુપુત્ર ભીમસેને અને કર્ણે મૂકેલાં બાણોવડે બળતી એવી સેનાને મેં જોઇ.

त्वत्कृतेह्यहमद्राक्षं दह्यमानां वरूथिनीं ।
सहस्रशः शरैः मुक्तैः पांडवेन वृषेण च ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वाणि भीमयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

અધ્યાય ૧૩૮ મો. ફરીને ભીમ સામે કર્ણ.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—મહાનપનયઃ સૂતમમૈવાત્ર વિશેષતઃ ।
સ ઇદાનીમનુપ્રાપ્તો મન્યે સંજય શોચિતઃ ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! શોક કરતો એવો જે હું તેનોજ વિશેષે કરીને મોટો અન્યાય છે તે હમણાં પ્રાપ્ત થયો. જે થઇ ગયું તે તો થઇ ગયું, એમ મારા મનમાં હતું પણ હે સંજય! હવે અહિં શું કાર્ય કરી શકું? જે રીતે એ મારા અન્યાયથી ઉત્પન્ન થયેલો એવો વીરોનો ક્ષય થયો તે હે સંજય! મને કહી સંભળાવ, કેમકે હું સાંભળવા માટે આતુર થઇ રહ્યો છું. સંજય કહે છે હે મહારાજ! પરાક્રમી મહા બળવાન એવા કર્ણ અને ભીમસેન વૃષ્ટિવાળા બે મેઘની પેઠે બાણોની વૃષ્ટિઓને મુકવા લાગ્યા. ભીમસેનના નામથી અંકિત થયેલાં સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, અગ્રભાગવાળાં, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણો જીવિતનો નાશ કરતાં હોય નહિ જાણે તેમ કર્ણ પ્રત્યે જઇ પ્રવેશ કરતાં હતાં. તેમજ મોરપીંછ યુક્ત કર્ણે મુકેલાં બાણો વીર ભીમસેનને હજારોવાર ઢાંકી દેતાં હતાં. હે મહારાજ! તેઓનાં ચોતરફથી પડતાં એવાં બાણોવડે તે યુદ્ધમાં સૈન્યોનો મોટો સંક્ષોભ ઉત્પન્ન થયો. હે અરિંદમ! ભીમસેનના ધનુષમાંથી નીકળેલાં સર્પ સરખાં ભયંકર બાણોએ કરી સંગ્રામના મધ્ય ભાગમાં તમારૂં સૈન્ય કપાવા લાગ્યું. હે રાજન્! નીચે પડેલા એવા હસ્તિઓ અને નરો સહિત ઘણાક ઘોડાઓ તેણેકરી વિંટાયલી પૃથ્વી વાયુવડે ભાગી ગયેલાં વૃક્ષોયુક્ત જેમ દેખાય તેમ દેખાવા લાગી. સંગ્રામમાં ભીમસેનના ધનુષમાંથી નીકળેલાં બાણોએકરી હણાતા તમારા યોદ્ધાઓ 'આ શું?' એ રીતે કહેતા નાસવા લાગ્યા. ત્યારપછી સિંધુ તથા સૌવીર અને કૌરવોનું સૈન્ય, કર્ણ અને પાંડુપુત્ર ભીમસેનના મોટા વેગવાળાં બાણોએકરી નાસવા તથા આકુળવ્યાકુળ થવા લાગ્યું. જેના ઘોડા રથ અને હાથિઓ હણાએલા છે એવા હતભૂયિષ્ઠ તે શૂરાઓ ભીમ અને કર્ણને છોડી દેઇ ચારે દિશાઓ પ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. નિશ્ચે કુંતિના પુત્રને માટેજ આપણને દેવતાઓ મોહ પમાડે છે, કારણ કે કર્ણ ને ભીમના બાણોએકરી આપણું સૈન્ય કપાય છે એવી રીતે કહેતા એવા ભયથી પીડિત તમારા સર્વ યોદ્ધાઓ બાણ પાતનો ત્યાગ કરી યુદ્ધ જોવાને ઇચ્છતા ઉભા રહ્યા. ત્યાર પછી રણાંગણ વિષે ઘોર રૂપવાળી, શૂરપુરૂષોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનારી, ભીરૂ નરોના ભયને વધારનારી, પ્રાણરહિત હાથી, ઘોડા ને મનુષ્યોમાં લોહીથી ઉત્પન્ન થએલી નદી વહેવા લાગી. મનુષ્ય, હાથી અને ઘોડાઓવડે વિંધાએલી, રથના નીચલા ભાગ સહિત એવા પતાકાઓવડે યુક્ત, હાથી, ઘોડા ને રથ સંબંધી આભૂષણવાળી, ચક્ર, અક્ષ ને કૂબર જેનાં ભાગી ગએલ છે એવા ભાગેલા રથોએ કરી, રૂપાના સરંજામે કરી, મહા શબ્દવાળા ધનુષોએ કરી, સુવર્ણનાં પુંખવાળાં બાણોએ કરી અને હજારો નારાચો વડે વિંટાએલી, કાંચળી રહિત એવા સર્પોએ કરી જેમ, તેમ કર્ણ અને પાંડુપુત્ર ભીમે મૂકેલાં પ્રાસ અને તોમરના સમૂહોએ કરી અને ફરસી તથા ખડ્ગોએ કરી યુક્ત, સુવર્ણમય ગદા, મુસળને પટ્ટિશોએ કરી, જુદા જુદા આકારવાળા ધ્વજોએ કરી શક્તિ, પરિઘ અને વિચિત્ર શતઘ્નીઓવડે વિંટાએલ એવી, તેમજ હે ભારત! સુવર્ણનાં બાજુબંધ ને હારોએકરી, કુંડળ તથા મુકુટોએ કરી, ભાગી ગયેલાં કડાંવડે ને વિંટીઓવડે કરી યુક્ત, ચુડામણિ, પાઘડી અને સુવર્ણ સૂત્રથી યુક્ત એવી, હે મારિષ! તેમજ બાહુબંધ સહિત બખ્તરોવડે કરી, હારોએ કરી અને નિષ્કવડે યુક્ત એવી, હે ભારત! વસ્ત્ર, ભાગી ગએલાં છત્ર, ચામર અને

વીંઝણાઓવડે પણ યુક્ત એવી, ઘાયલ થએલા હાથી, ઘોડા અને મનુષ્યોવડે વિંટાએલ લોહીથી, ખરડાએલાં બાણોવડે યુક્ત, તે તે ઠેકાણે તે તે જુદી જુદી જાતના ભાગી ગયેલા પદાર્થોવડે યુક્ત એવી પૃથ્વી જેમ ગ્રહોવડે આકાશ શોભે તેમ શોભતી હતી. મનુષ્યોથી ન બને એવું તેઓનું અચિંત્ય અને અદ્‌ભુત કર્મ જોઈને ચારણ અને સિદ્ધ લોકોને વિસ્મય ઉત્પન્ન થતો હતો. જેને વાયુ સહાય છે એવા અગ્નિની ખડમાં ગતિ થાય તેમ યુદ્ધમાં ભીમ જેની સામે આવનાર છે એવા અધિરથ પુત્ર કર્ણનું ભયંકર ચાલવું થયું. હે નરાધિપ! નાશ થયેલા છે ધ્વજ, રથ, ઘોડા, મનુષ્ય અને હસ્તિઓ જેમાં એવું સૈન્ય, સામસામા મળેલા બે હાથીઓ વડે કમળવન વિખરાય તેમ મેઘના સમૂહ સરખું થયું હતું; અને રણસંગ્રામમાં કર્ણ તથા ભીમસેને કરીને ઘણો વિમર્દ થતો હતો.

गजाभ्यां संप्रयुक्ताभ्यामासत्पिद्मवनंयथा ॥
मेघजालनिभं सैन्यमासीत्तत्रनराधिप ।
विमर्दः कर्णभीमाभ्यांमासीच्च परमोरणे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे गुर्जरभाषायामष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

અધ્યાય ૧૩૯ મો. ભીમ કર્ણનું ભીષણ યુદ્ધ.

**संजय उवाच—ततः कर्णो महाराज भीमं विध्वात्रिभिः शरैः ।
मुमोच शरवर्षाणि विचित्राणि बहूनि च ॥ १ ॥**

સંજય કહે છે—હે મહારાજ! ત્યારપછી કર્ણે ત્રણ બાણોવડે ભીમસેનને વિંધી વિચિત્ર પ્રકારની ઘણી બાણવૃષ્ટિઓ કરી સૂતપુત્ર કર્ણે પ્રહાર કરેલો એવો મહાબાહુ પાંડુપુત્ર ભીમસેન, ભેદેલા પર્વતની પેઠે વ્યથા પામતો ન હતો. હે મારિષ! પછી સંગ્રામમાં પાયેલાં, તીક્ષ્ણ અને તેલથી ધોએલાં એવાં બાણેકરી કર્ણને કાનને વિષે તેણે અતિશે વિંધ્યો. હે મહારાજ! ભીમસેને કર્ણના સુવર્ણમય સુંદર મોટા કુંડળને આકાશથી જેમ પ્રકાશિત તારાને પાડે તેમ પૃથ્વી વિષે પાડ્યું. એ પછી હસતો હોય નહીં તેમ કોપાયમાન ભીમસેને સૂતપુત્ર કર્ણને ઉત્કૃષ્ટ ભલ્લ નામનાં બાણેકરી સ્તનના મધ્યમાં વિંધ્યો. ફરીને યુદ્ધમાં હે ભારત! ત્વરાવાન મહાબાહુ ભીમસેને કાંચળી રહિત આશીવિષ સર્પ સરખાં દશ નારાચ નામનાં બાણો નાંખ્યાં. હે ભારત! ભીમસેને ફેંકલાં તે બાણ જેમ સર્પ રાફડા પ્રત્યે પેસે તેમ સૂતપુત્ર કર્ણના લલાટને ભેદી પ્રવેશ કરતાં હતાં. ત્યાર પછી લલાટ વિષે રહેલાં બાણોએકરી સૂતપુત્ર કર્ણ જેમ પૂર્વે નીલકમળમય માળાને ધારણ કરવાથી શોભે તેમ શોભતો હતો. બળવાન પાંડુપુત્ર ભીમસેને અતિ વિંધેલો એવો કર્ણ રથના અગ્રભાગનો આશ્રય કરી નેત્ર મીંચી ગયો. મુહૂર્ત પછી રૂધિરથી ભિંજાએલું જેનું સર્વ અંગ છે એવો શત્રુને તપાવનાર કર્ણ ફરીને સંજ્ઞા પામ્યો, અને અત્યંત ક્રોધ કરવા લાગ્યો. ત્યારપછી દૃઢધન્વાએ પીડા કરેલો એવો ક્રોધાયમાન મહા વેગવાળો કર્ણ, રણભૂમિ વિષે ભીમસેનના રથ પ્રત્યે વેગથી ગયો ને હે ભારત! હે રાજન્!

શત્રુને સહન ન કરનાર, ક્રોધ પામેલા બળવાન કર્ણે ગૃધ્રનાં પીંછવાળાં સો બાણ ભીમસેન ઉપર નાંખ્યાં. ત્યારપછી સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને કર્ણનો અનાદર કરી તેના બળનો વિચાર કર્યા વગર ઉગ્ર એવી બાણની વૃષ્ટિઓ કરી. હે પરંતપ! હે મહારાજ! ત્યારપછી ક્રુદ્ધરૂપવાળા પાંડુપુત્રને છાતી વિષે ક્રોધ પામેલા કર્ણે નવ બાણોએકરી વિંધ્યો. મોટી દાઢવાળા બે સિંહ સરખા એવા નરશ્રેષ્ઠ તે બેઉ કર્ણ અને ભીમસેન, બે મેઘની પેઠે બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા, અને સંગ્રામમાં તલશબ્દોએ કરી તથા બાણોના સમૂહોવડે પરસ્પર બીવરાવતા હતા. તેમજ સંગ્રામમાં કોપ પામેલા એવા તે એક બીજાનો પ્રતિકાર કરવા ઇચ્છતા હતા. હે ભારત! ત્યારપછી પારકા વીરને હણનાર એવો મહાબાહુ ભીમસેન સૂતપુત્રના ધનુષને ક્ષુરપ્ર નામના બાણથી છેદીને શબ્દ કરવા લાગ્યો. તે ભીમસેને ભાગેલા ધનુષનો મહારથિ એવા સૂતપુત્ર કર્ણે ત્યાગ કરી અતિ વેગવાળું બીજું ભારે ધનુષ ધારણ કર્યું. નિમેષાર્ધ વખતમાં કર્ણના તે ધનુષને વૃકોદર એવા ભીમસેને કાપી નાંખ્યું. તેમજ ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું, સાતમું, આઠમું, નવમું, દશમું, અગિયારમું, બારમું, તેરમું, ચૌદમું, પંદરમું, સોળમું, સત્તરમું, અને અઢારમું પણ ધનુષ ભીમસેને કાપી નાંખ્યું. એવા રીતે કર્ણનાં ઘણાં ધનુષ્યોનો ભીમસેને નાશ કર્યો, ત્યારપછી નિમેષાર્ધ વખતમાં જેના હાથમાં ધનુષ રહેલું છે એવો કર્ણ ઉભો રહ્યો. તે વખતે તે કુરુસૌવીર ને સિંધુદેશના શૂરપુરુષોના સૈન્યનો નાશ દેખી પૃથ્વીને, કવચ, ધ્વજ અને શસ્ત્રોએ કરી વિંટાએલી જોઈ તથા સર્વ તરફ પ્રાણરહિત હાથી, ઘોડા તથા રથમાં રહેલા પુરૂષોના દેહને દેખી સૂતપુત્ર કર્ણનું શરીર ક્રોધેકરી પ્રકાશિત થયું. તે સમયે રાધાપુત્ર કર્ણ સુવર્ણથી શોભિતા એવા મોટા ધનુષનો ટંકારવ કરી ભયંકર નેત્રવડે ભીમસેનને જોવા લાગ્યો. તે સમયે ક્રોધ પામેલો બાણોને ફેંકતો એવો સૂતપુત્ર કર્ણ શરદઋતુમાં મધ્યાન્હના સૂર્ય જેવો શોભતો હતો.

હે રાજન્! કિરણોએ કરી શોભતા સૂર્યના શરીરની પેઠે અધિરથ પુત્ર કર્ણનું શત બાણોએકરી યુક્ત એવું શરીર ભયંકર થયું હતું. હાથવડે બાણોને ગ્રહણ કરતો, સાંધતો, ખેંચતો અને નાંખતો એવો કર્ણ તેનો રણમાં અંતરાય કોઇએ જોયો નહિ; ને હે મહીપાળ! ડાબી અને જમણી તરફ બાણોને ફેંકતો એવો કર્ણ તેનું મંડલાકાર આયુધ અગ્નિચક્ર સરખું ભયંકર દેખાતું હતું. હે મહારાજ! સુવર્ણ પુંખવાળાં, ઘણાં તીક્ષ્ણ કર્ણના ધનુષમાંથી નીકળતાં બાણો દિશાઓને તથા સૂર્યની કાંતિને ઢાંકી દેતાં હતાં. ત્યારપછી સુવર્ણનાં પુંખવાળાં, નમેલા છે જેના અગ્રભાગ એવાં ધનુષમાંથી નીકળેલાં બાણોનો સમૂહ આકાશ વિષે જુદા જુદા પ્રકારે દેખાયો. હે રાજન્! અધિરથ પુત્ર કર્ણના ધનુષમાંથી જે બાણો નીકળતાં હતાં તે આકાશમાં પંક્તિરૂપ થએલાં ક્રૌંચપક્ષિઓ સરખાં શોભતાં હતાં. ગૃધ્ર પક્ષિના પીંછવાળાં, શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં, સુવર્ણેકરી શોભિતાં, મહા વેગવાળાં, પ્રકાશિત એવાં જે બાણ કર્ણ નાંખતો હતો, તે ધનુષના બળેકરી ઉંચાં થઇ વારંવાર ભીમસેનના રથ પ્રત્યે પડતાં હતાં; અને સુવર્ણેકરી શોભિત એવાં તે બાણો હજારોવાર આકાશમાં પ્રકાશ પામતાં હતાં. તેમજ કર્ણનાં ધનુષમાંથી પડતાં બાણ પતંગિયાના સમૂહો સરખાં શોભતાં હતા. જેમ એક મોટો આકાશમાં રહેલો મેઘ જળધારાવડે કરી પર્વતને ઢાંકી દે તેમ ક્રોધ પામેલો બાણધારી કર્ણ બાણોની વૃષ્ટિવડે ભીમસેનને ઢાંકી દેતો હતો. હે ભારત! તે સમયે ભીમના બળને, શૌર્યને, પરાક્રમને અને નિશ્ચયને સૈનિકો સહિત તમારા પુત્રો જોતા હતા. સમુદ્રની પેઠે ઉછળતી ઉત્પન્ન થએલી તે બાણવૃષ્ટિને વિચાર્યા વગર ક્રોધ પામેલો ભીમસેન સમીપ જતો હતો. હે વિશાંપતે! સુવર્ણનાં પૃષ્ઠભાગવાળું ભીમસેનનું મોટું ધનુષ જેમ બીજું

ઇન્દ્રધનુષ હોય નહિ તેમ ખેંચાવાથી મંડલાકાર થએલું હતું. તે ધનુષ થકી બાણો આકાશને પૂર્ણ કરતાં હોય નહીં તેમ પ્રગટ થતાં હતાં. ભીમસેનના સુવર્ણનાં પુંખયુક્ત, નમેલા પર્વવાળાં બાણોની આકાશમાં ગયેલી પંક્તિ કાંચનની માળા સરખી શોભતી હતી, અને આકાશમાં ગએલાં કર્ણના બાણસમૂહો ભીમસેનના બાણોએ કરી હણાવાથી જુદા જુદા ભાગમાં ભાગી પડતા હતા તેમજ કર્ણના બાણસમૂહોવડે ભીમસેનનાં બાણો શિથિલ થઇ પડતાં હતાં. યુદ્ધમાં અગ્નિના તણખા સરખો જેનો સ્પર્શ છે એવાં સ્પષ્ટ ગતિમાન તથા સુવર્ણનાં પુંખવાળા તે બેઉના બાણસમૂહો વડે આકાશ અને પૃથ્વી ભરાઇ ગઇ હતી. તે વખતે સૂર્ય દેખાતો ન હતો તથા વાયુ વાતો ન હતો અને બાણસમૂહથી વિંટાએલા આકાશ વિષે કાંઇ પણ જણાતું ન હતું. એ રીતે સૂતપુત્ર કર્ણ જુદા જુદા પ્રકારનાં બાણોએકરી ભીમસેનને ઢાંકતો મહાત્મા એવા ભીમસેનના વીર્યનો અનાદર કરી સમીપ જતો હતો.

હે મારિષ ! તે સમયે કર્ણ અને ભીમસેનનાં મૂકેલાં બાણોના સમૂહો વાયુરૂપ જણાતા હતા, અને હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! નરશ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉનાં મળેલાં બાણોનો પરસ્પર ઘસારો થવાથી આકાશને વિષે અગ્નિ ઉત્પન્ન થતો હતો. તે સમયે કોપેલા કર્ણે શિલ્પશાસ્ત્રવેત્તાએ શોધેલાં સુવર્ણયુક્ત એવાં જે તીક્ષ્ણ બાણોને ભીમનો વધ કરવાની ઇચ્છાએ નાંખ્યાં હતાં તે બાણોને આકાશમાં ભીમસેને બાણવડે એકેકના ત્રણ ત્રણ કડકા કરી કાપી નાંખ્યાં અને તેણે સૂતપુત્ર કર્ણને ઉભો રહે એમ કહી વિશેષતા દર્શાવી. વળી ફરીને બાણુ ભાગવાને ઇચ્છતા એવા, અગ્નિની પેઠે ક્રોધ પામેલા, અમર્ષવાળા; બળવાન; પાંડુપુત્ર–તેણે ઉગ્ર બાણોની વૃષ્ટિ કરી, તે વખતે તેઓના હાથના મોજાનો ચમચમાટ, મોટો તાલશબ્દ અને ભયંકર સિંહનાદ થતો હતો. તેમજ રથ, નેમિનો અને ભયંકર પ્રત્યંચાનો શબ્દ થતો હતો. હે રાજન્ ! પરસ્પર વધ કરવાને ઇચ્છતા એવા કર્ણ અને પાંડુપુત્ર ભીમસેનના પરાક્રમને જોવાને ઇચ્છતા એવા યોદ્ધાઓ યુદ્ધ થકી વિરામ પામતા હતા. દેવર્ષિ, સિદ્ધ અને ગાંધર્વો ' સારૂં સારૂં ' એમ કહી વખાણતા હતા, તેમ વિદ્યાધરના સમૂહો પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા હતા. ત્યાર પછી ક્રોધ પામેલો, દઢ, પરાક્રમવાળો, મહાબાહુ ભીમસેન અસ્ત્રોએકરી કર્ણના અસ્ત્રોને નિવારી બાણોવડે સૂતપુત્ર કર્ણને વિંધતો હતો. રણવિષે મહા બળવાન કર્ણે પણ ભીમસેનનાં બાણોને નિવારણ કરી સર્પની ઉપમાવાળાં નવ નારાચ નામનાં બાણો નાંખ્યાં, તે સૂતપુત્ર કર્ણનાં નારાચ બાણોને એટલાંજ બાણોએકરી ભીમસેને ' ઉભો રહે ઉભો રહે; ' એમ કહી ભાગી નાંખ્યાં. ત્યાર પછી શૂરો, મહાબાહુ ભીમસેન જેને ક્રુદ્ધ કાળની ઉપમા અપાય એવા યમદંડ સરખાં બાણને અધિરથ પુત્ર કર્ણ પ્રત્યે મુકતો હતો. હે રાજન્ ! સમીપ આવતાં એવાં પાંડુપુત્ર ભીમસેનનાં બાણને હસતો હોય નહિ તેમ પ્રતાપવાન રાધાપુત્ર કર્ણ ત્રણ બાણોવડે ભેદી નાંખતો હતો. તેમ ફરીને પાંડુપુત્ર ભીમસેન જે ઉગ્ર બાણવૃષ્ટિને મુકતો હતો તે સર્વ અસ્ત્રોને કર્ણ નિર્ભય પુરૂષની પેઠે ગ્રહણ કરતો હતો; તથા સંગ્રામમાં કોપ પામેલો તે, અસ્ત્ર માયાવડે અને નમેલા પર્વવાળાં બાણોએકરી, યુદ્ધ કરતો એવો જે ભીમસેન, તેના ભાથા, ધનુષની પ્રત્યંચા, અને ઘોડાની રેનો તથા ચોકડાંઓને કાપી નાંખતો હતો. પછી તેના ઘોડાઓને મારી પાંચ બાણેકરી સારથિને વિંધ્યો. તે સમયે સારથિ જલદી ભાગી યુધામન્યુના રથ પ્રત્યે ગયો, કાળાગ્નિ સમાન કાંતિવાળો કોપાયમાન રાધાપુત્ર કર્ણ હસતો હોય નહિં તેમ ભીમસેનના ધ્વજને કાપી પતાકાને પાડી નાંખતો હતો. તે વખતે ધનુષ રહિત કોપાયમાન થયેલા મહાબાહુ ભીમસેને શકિતને ગ્રહણ

કરી તાકીને કર્ણના રથ પ્રત્યે ફેંકી. મોટા ઉંબાડીઆ સરખી, સુવર્ણે કરી શોભિતી, સમીપ આવતી એવી તે શક્તિને શ્રમ પામેલા અધિરથ પુત્ર કર્ણે દશ બાણોએકરી કાપી નાંખી. મિત્ર માટે વિચિત્ર યુદ્ધ કરનાર, અસ્ત્રોને ફેંકનાર સૂતપુત્ર કર્ણનાં તીક્ષ્ણ બાણોએકરી દશ ભાગમાં તે શક્તિ કપાઇ પૃથ્વી ઉપર પડી. તે સમયે આગળ જય અથવા મૃત્યુમાંથી એકને ઇચ્છતો એવો કુંતિપુત્ર ભીમસેન, તેણે સુવર્ણથી શોભિતું મ્યાન સહિત ખડ્ગ લીધું. હે ભારત! મ્યાનેકરી શોભિત ભીમસેનના ખડ્ગને હસતો હોય નહિ તેમ કોપયુક્ત એવો જે કર્ણ તેણે અતિશય ઉગ્ર એવાં ઘણાં બાણોએકરી કાપી નાંખ્યું. તે સમયે હે મહારાજ! રથસહિત ક્રોધયુકત એવા ભીમસેને મ્યાનમાંથી ચર્મ રહિત કરેલા ખડ્ગને ખેંચી જલદી કર્ણના રથ પ્રત્યે નાંખ્યું. હે રાજેંદ્ર! તે મોટું ખડ્ગ સૂતપુત્ર કર્ણના પ્રત્યંચા સહિત ધનુષને છેદી જેમ કોપેલો સર્પ આકાશમાંથી પૃથ્વી પર પડે તેમ પડ્યું. તે વખતે ક્રોધ પામેલા અધિરથ પુત્ર કર્ણે હસીને સંગ્રામમાં દૃઢ પ્રત્યંચાવાળા, અતિ વેગવાન, શત્રુને નાશ કરનારા બીજા ધનુષને ગ્રહણ કરી કુંતિપુત્ર ભીમને મારવાની ઇચ્છાથી હજારો સુવર્ણના પુંખવાળાં અત્યંત તીક્ષ્ણ બાણો ફેંક્યાં. હે મહારાજ! કર્ણના ધનુષમાંથી નીકળેલાં બાણોએકરી હણાતો એવો બળવાન ભીમસેન, કર્ણના ચિત્તને દુઃખ ઉત્પન્ન કરતો આકાશમાર્ગે ગયો. સંગ્રામમાં વિજયને ઇચ્છનાર ભીમસેનના ચરિત્રને જોઈ રાધાપુત્ર કર્ણે સંતાઇને ભીમસેનને છેતર્યો. રથના ઉંચા ભાગમાં સંતાએલા અને ઇન્દ્રિયો જેની વ્યથિત થયેલી છે એવા કર્ણને જોઇ ભીમસેન તેના ધ્વજ સમીપ જઇ પૃથ્વીતલપર ઉભો રહ્યો. જેમ ગરૂડ સર્પને મારવા ન ઇચ્છે તેમ ધનુષ રહિત પોતાના ધર્મને પાળનાર એવા ભીમસેને રથથકી કર્ણને મારવાની ઇચ્છા ન કરી. તે ભીમના કર્મને કૌરવ અને સર્વ ચારણોએ વખાણ્યું. પોતાના રથને પાછળ રાખી યુદ્ધ માટે નિશ્ચય કરી રહેલો રાધાપુત્ર કર્ણ ત્યાર પછી સંગ્રામમાં યુદ્ધ સારૂ ઉભેલો એવો જે પાંડુપુત્ર ભીમસેન તે પ્રત્યે કોપથી ગયો. હે મહારાજ! મહા બળવાન મળેલા નરશ્રેષ્ઠ કર્ણ અને ભીમસેન વર્ષાકાળમાં ગર્જના કરતા એવા મેઘની પેઠે સ્પર્દ્ધા કરતા હતા. સંગ્રામમાં અતિ કોપ પામેલા આમર્ષવાળા નરશ્રેષ્ઠ તે કર્ણ તથા ભીમનું દેવ તથા દાનવના સરખું યુદ્ધ થતું હતું. કર્ણે પીડા કરેલો, જેનાં શસ્ત્ર ક્ષીણ થયેલાં છે એવો આયુધ રહિત કુંતિપુત્ર ભીમસેન, અર્જુને હણેલા અને પાડેલા એવા પર્વતો સમાન હસ્તિઓને જોઇ રથમાર્ગનો નાશ કરવા માટે હસ્તિઓના સમૂહ પ્રત્યે થઇ રથોના સમૂહ પ્રત્યે ગયો. જીવિતને ઇચ્છતો એવો પાંડુપુત્ર, રાધાપુત્ર કર્ણપ્રત્યે અભ્યહાર કરવા ન ગયો. એ પછી શત્રુના પૂરને જીતનારો કુંતિપુત્ર ભીમ, વ્યવસ્થા કરવાને ઇચ્છતો, અર્જુનનાં બાણોએ કરી ઘાયેલ થયેલા હાથિને ઉગામી, જેમ મહૌષધિયુક્ત પર્વતને હનુમાન ઉગામી ઉભો રહે તેમ ઉભો રહ્યો. એટલે ફરીને પણ ભીમસેનના હાથિને કર્ણે બાણોએકરી નાશ કર્યો. એ પછી પાંડુપુત્ર ભીમસેને હાથિનાં અંગોને કર્ણ તરફ ફેંક્યાં; તેમજ ચક્ર અને મરેલા ઘોડાઓને ફેંક્યા. ભૂતલને વિષે જે જે જોયું તે તે ક્રોધ પામેલા પાંડુપુત્ર ભીમે કર્ણ પ્રત્યે ફેંક્યું; ને જે જે ભીમે નાંખ્યું, તે સર્વ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી કર્ણે કાપી નાંખ્યું. ભીમસેને પણ જેની મધ્યમાં અંગુઠો રહેલો છે એવી ભયંકર મુઠી ઉગામી સૂતપુત્ર કર્ણને મારવાની ઇચ્છા કરી. પણ અર્જુનનું સ્મરણ થવાથી શક્તિમાન છતાં પણ સમર્થ એવા પાંડુપુત્ર ભીમે અર્જુને કરેલી પ્રતિજ્ઞાને સાચવવા સારૂ કર્ણને માર્યો નહિ. એવી રીતે વ્યાકુળ થયેલા, ભીમસેનને વારંવાર તીક્ષ્ણ બાણોએકરી મૂર્છાયુક્ત છે અંગ જેનું એવો, સૂતપુત્ર કર્ણે કરી નાંખ્યો. તે સમયે કર્ણે કુંતિનાં વચનને

સંભારતો આયુધ રહિત એવા ભીમસેનને મારતો ન હતો, અને કર્ણ ભીમસેનની સમીપ જઇ ધનુષના અગ્ર ભાગેકરી તેનો સ્પર્શ કરતો હતો, તેથી ધનુષના સ્પર્શ માત્રે કરી ક્રોધ પામેલો ભીમ સર્પની પેઠે ફુંફાડા નાંખતો કર્ણના ધનુષને ખેંચીને કર્ણને મસ્તક વિષે પ્રહાર કરતો હતો. ભીમસેને પ્રહાર કરેલો ક્રોધથી જેનાં નેત્ર રાતાં થયેલાં છે એવો રાધાપુત્ર કર્ણ હસતો હોય નહિ તેમ, વારંવાર આ વાક્ય કહેવા લાગ્યો કે હે નામર્દ ! હે મૂઢ ! હે બહુ જમનાર ! હે અકૃતાસ્ત્ર ! હે બાલ ! હે સંગ્રામમાં ભયથી વિહ્વળ થનાર ! તું યુદ્ધ માં કર. હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પાંડુપુત્ર ભીમસેન ! જ્યાં બહુ પ્રકારનાં ભોજ્ય, ભક્ષ્ય અને પેય વસ્તુઓ હોય ત્યાંજ તું યોગ્ય છે; ક્યારે પણ યુદ્ધોમાં યોગ્ય નથી. હે ભીમ ! વ્રત અને નિયમો વિષે મૂળ, પુષ્પ ને ફળનો આહાર કરનાર એવો તું વન વિષે રહેવા યોગ્ય છે; પણ યુદ્ધ વિશારદ નથી. હે વૃકોદર ! ક્યાં યુદ્ધ અને ક્યાં મુનિપણું ? માટે વન પ્રત્યે જા. હે તાત ! વનવાસમાં પ્રીતિવાળો એવો તું યુદ્ધ કરવા યોગ્ય નથી. હે વૃકોદર ! ઘરમાં જમવા સારૂ ક્રોધથી રસોઇયા, ભૃત્યજન અને દાસોને ઉતાવળો થતો એવો તું પ્રહાર કરવા યોગ્ય છે. અથવા હે દુર્મતિવાળા ભીમ ! મુનિ થઇને ફળોને લે, અને વનમાં જા, તું યુદ્ધ વિશારદ નથી. હે વૃકોદર ! તું ફળ મૂળ ખાવામાં અને અતિથિ પૂજન કરવામાં શકિતમાન છે. હું તને શસ્ત્રના ઉદ્યોગ વિષે યોગ્ય માનતો નથી.

એ રીતે હે વિશાંપતે ! કુમાર અવસ્થામાં જે જે અપ્રિય થયાં હતાં એવાં અતિ રૂક્ષ વચન તેને કહી સંભળાવ્યાં. એ પછી ત્યાં લીન થઇ રહ્યો એવો જે ભીમ, તેને ફરીને ધનુષવડે સ્પર્શ કરતો એવો કર્ણ હસતો હસતો વાક્ય કહેવા લાગ્યો કે હે મારિષ ! બીજે ઠેકાણે યુદ્ધ કરવું, પણ મારા સરખા સાથે યુદ્ધ ન કરવું. મારા સરખા એની સાથે યુદ્ધ કરનારાઓને આ થયું, એ અને બીજું પણ થાય છે: અથવા હે કુંતિપુત્ર ભીમ ! જ્યાં કૃષ્ણ અર્જુન છે, ત્યાં જા, તે તારી રક્ષા કરશે. કિંવા હે બાલક ! ઘેર જા, તારે યુદ્ધ કરીને શું કામ છે ? એ રીતે અતિ દારૂણ એવાં તે કર્ણનાં વચન સાંભળી સર્વના સાંભળતાં ભીમસેન કર્ણને હસીને વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે દુષ્ટ ! તને વારંવાર જીતેલો છે માટે આત્મા વડે વૃથા શું બડબડાટ કરે છે ? લોકમાં જય તથા પરાજય તો પુરાતન પુરૂષોએ મહેંદ્રનો પણ જોયો છે. હે દુષ્ટ કુળથી ઉત્પન્ન થએલા ! મારી સાથે મલ્લયુદ્ધ કરતા મહા બળવાન મોટા શરીરવાળા કીચકને જેમ મેં માર્યો, તેમ સર્વ રાજાઓના જોતાં તને મારીશ. એ રીતે ભીમના મતને જાણીને બુદ્ધિમાન પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો કર્ણ સર્વ ધનુર્ધારીઓના જોતાં રણથકી વિરામ પામ્યો. હે રાજન્ ! એવી રીતે કર્ણ ભીમસેનને રથ રહિત કરી વૃષ્ણિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કૃષ્ણ તથા મહાત્મા કુંતિપુત્ર અર્જુન સમીપ તિરસ્કાર કર્યો. ત્યાર પછી હે રાજન્ ! કેશવ ભગવાને પ્રેરણા કરેલા એવા વાનરધ્વજ અર્જુને સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણો નાંખ્યાં. કુંતિપુત્ર અર્જુનના હાથે કરી ફેંકાએલાં સુવર્ણે કરી શોભિત ગાંડિવ ધનુષમાંથી નીકળેલાં એવાં બાણો હંસ જેમ ક્રૌંચ રંધ્રમાં પ્રવેશ કરે તેમ કર્ણ પ્રત્યે પ્રવેશ કરતાં હતાં. ધનંજય એવા તે અર્જુને આવેશવાળા સર્પોના સરખાં ગાંડિવ નામના ધનુષમાંથી નીકળેલાં બાણોએકરી ભીમસેનથી કર્ણને દૂર કર્યો. એ રીતે ભીમે જેનું ધનુષ ભેદેલું છે એવો અને ધનંજય એવા અર્જુનના બાણોએકરી હણાએલો કર્ણ જલદી મોટા રથે કરીને ભીમસેનથી દૂર ગયો. નરશ્રેષ્ઠ એવો ભીમસેન પણ સાત્યકિના ઘોડા ઉપર બેસી સંગ્રામમાં પોતાના ભાઇ પાંડુપુત્ર સવ્યસાચિ અર્જુન સમીપ ગયો. ત્યાર પછી

કર્ણને ઉદ્દેશી ઉતાવળ કરતો એવો ધનંજય અર્જુન ક્રોધેકરી રાતાં થએલાં છે નેત્ર જેનાં, એવો યમ જેમ મૃત્યુને પ્રેરે, તેમ કર્ણ પ્રત્યે નારાચ નામનાં બાણ નાંખતો હતો. ગાંડિવ નામના ધનુષમાંથી નીકળેલાં તે બાણ આકાશ વિષે ઉત્તમ સર્પને ઇચ્છતો એવો ગરૂડ પડે, તેમ કર્ણ પ્રત્યે પડતાં હતાં. તે નારાચ નામના બાણને અંતરીક્ષમાંજ ધનંજયના ભયથી કર્ણને મુકાવવાને ઇચ્છતા એવા મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણેકરીને કાપી નાંખ્યાં. હે મહારાજ! તે પછી કોપ પામેલા અર્જુને 'હે અશ્વત્થામા! જઈશ નહિ, ઉભો રહે;' એમ કહી ચોસઠ બાણોએકરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યો, એટલે ધનંજય અર્જુનના બાણોએકરી પીડાએલો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ઉતાવળો ઉતાવળો મદોન્મત હસ્તિઓવડે વિંટાએલા તથા રથસંકુલ એવા સૈન્ય પ્રત્યે ગયો. ત્યાર પછી રણમાં શબ્દ કરતાં એવાં સુવર્ણનાં પૃષ્ટભાગવાળાં ધનુષના શબ્દને, બળવાન ધનંજય ગાંડિવના શબ્દેકરીને પરાભવ કરતો હતો અને પાછળ આવતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે જતો હતો. અતિશે દૂર નહિ એવા માર્ગની પેઠે રહેલાં સૈન્યને બાણોએકરી ત્રાસ પમાડતો એવો અર્જુન કંકપત્રવાળાં બાણોએકરી નરો, હાથી અને ઘોડાઓના દેહને ચીરી, સૈન્યનો નાશ કરતો હતો. એ રીતે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! યત્નવાળા ઇન્દ્રના પુત્ર અર્જુન તેણે ઘોડા, હાથી અને મનુષ્યો સહિત એવું જે તે સૈન્ય, તેનો નાશ કરી નાંખ્યો.

कंकबर्हिणवासोभिर्बलंऽव्यधमदर्जुनः ॥
तद्बलं भरतश्रेष्ठ स वाजिद्विप मानवं ।
पाकशासनिरायत्तः पार्थः सनिजघानह ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे गुर्जरभाषायामेकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

અધ્યાય ૧૪૦ મો. અલંબુષનો વધ.

धृतराष्ट्र उवाच—अहन्यहनि मेदितं यशः पतति संजय ।
हतामेवहवो योधामन्ये कालस्यपर्ययं ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! દિવસે દિવસ પ્રકાશ પામેલો એવો મારો યશ નાશ થાય છે ને મારા ઘણા યોદ્ધાઓ હણાયા છે માટે કાળ વિપરીત છે એમ માનું છું. જ્યારથી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને કર્ણે રક્ષા કરેલાં ને દેવતાઓએ પણ પ્રવેશ ન કરી શકાય એવાં મારાં સૈન્ય પ્રત્યે, વૃદ્ધિ પામેલા વીર્યવાળા કૃષ્ણ અને ભીમ, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિ સાથે મહા પરાક્રમી અર્જુન પેઠો છે, ત્યારથી મારા અંતઃકરણને અગ્નિની પેઠે શોક બાળ્યા કરે છે. તેમ સિંધુદેશના રાજાઓ સહિત એવા જે ભૂમિપાળ રાજાઓ, તેને નાશ થએલા હોય નહિ શું, તેમ જોઉં છું. સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ મુકુટધારી અર્જુનનું ઘણું અપ્રિય કરી, તેના જોવામાં આવેલો એવો કેમ જીવિતને પામે અર્થાત્ ન પામે? હે સંજય! અનુમાનથી સિંધુદેશનો રાજા છે જ નહિ એમ જાણું છું; ફરીને તે યુદ્ધ જે પ્રમાણે થયું તે મને

તત્વે કરી કહે. જે મોટી સેનાને વારંવાર ક્ષોભ પમાડી, કંપાવી, અને ક્રોધ પામેલો એક હાથી જેમ કમલિની પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તેમ જે કૃષ્ણ સેના પ્રત્યે પેઠા તે વૃષ્ણિકુળમાં વીર અને અર્જુન માટે યત્ન કરતો એવો જે સાત્યકિ તેનું યથાર્થ યુદ્ધ મને કહે, કેમકે હે સંજય ! તું કુશળ છે.

સંજય કહે છે—હે રાજન્! તેવી રીતે પુરૂષોમાં વીર એવા ભીમસેનને શૂર પુરૂષોના મધ્યમાં કર્ણે પીડા કરેલો જોઇને શિનિકુળમાં વીર એવો સાત્યકિ રથમાં બેસી તેની પાછળ ગયો. વર્ષાઋતુમાં ઈંદ્રધનુષ યુક્ત મેઘની પેઠે શબ્દ કરતો તથા ગ્રીષ્મઋતુમાં જેમ સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો એવો સાત્યકિ દૃઢ ધનુષ્યે કરી શત્રુઓને મારતો તમારા પુત્રની સેનાને કંપાવતો હતો. હે ભારત ! સંગ્રામમાં રૂપા સરખા ચકચકિત ઘોડાઓવડે આવતો એવો નાદ કરતો અતિ શૂર, માધવકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો સાત્યકિ, તેને નિવારણ કરવા તમારા સર્વ મહારથિઓ સમર્થ થયા નહિ. તે સમયે માધવકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને, અમર્ષેકરી પૂર્ણ નિવૃત્ત થયા વગર યુદ્ધ કરનારા, ધનુષને ધારણ કરનારા, સુવર્ણમય બખ્તરવાળા, રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા અલંબુષે સમીપ જઇ રોક્યો. હે ભારત ! તે બેઉનું એવું યુદ્ધ થયું કે જેના સરખું કોઇપણ થયું ન હતું. સંગ્રામમાં શોભતા એવા તે બે સાત્યકિ અને અલંબુષ, તેને તમારા અને સામા પક્ષના સર્વ યોદ્ધાઓ જોતા હતા, તે સમયે રાજશ્રેષ્ઠ એવા અલંબુષે સાત્યકિને દશ બાણોએકરી વિંધ્યો. શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિએ પણ સમીપ આવતાની અગાઉ તે બાણોના પોતાના બાણોએકરી કડકા કરી નાંખ્યા. ફરીને અલંબુષે અગ્નિ સરખાં તેજસ્વી, કાનપર્યંત ખેંચેલાં, પુંખસહિત એવાં ત્રણ બાણોએ કરીને સાત્યકિને વિંધ્યો. તે બાણ દેહને વિંટાઇ રહેલા બખ્તરને ભેદી સાત્યકિના શરીરમાં પેઠાં. અગ્નિ ને વાયુ સરખા પ્રભાવવાળાં બાણોએકરી શરીરને ભેદી વળી તીક્ષ્ણ પ્રકાશવાળાં ચાર બાણોએ કરી તેના રૂપા સરખા શોભિતા ચાર ઘોડાઓને બલાત્કારથી મારી નાંખ્યા. એટલે એ રીતે તે અલંબુષે પ્રહાર કરેલો, બળવાન, કૃષ્ણ સરખા મહિમાવાળો શિનિનો પુત્ર એવો જે સાત્યકિ, તેણે ઉત્તમ વેગવાળાં ચાર બાણોએ કરી અલંબુષના ઘોડાઓને મારી નાંખ્યા. એ પછી કાળાગ્નિ સરખા ભાલાવડે અલંબુષના સારથિના મસ્તકને કાપી, કુંડળ સહિત એવા પૂર્ણ ચંદ્ર સરખા પ્રકાશિત ચળકતા મુખને દેહથી ભિન્ન કરી નાંખ્યું. સંગ્રામમાં મંથન કરનાર એવો યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ, શૂરો સાત્યકિ, પાર્થિવ પુત્રનો પૌત્ર એવો તે જે અલંબુષ તેને મારી પછી હે રાજન્! તમારાં સૈન્યોને નિવારી અર્જુનને અનુસર્યો. અર્જુનને અનુસરતો તથા તેવી રીતે શત્રુઓના મધ્યમાં વર્તતો અને વારંવાર વાયુ જેમ મેઘના સમુહોને મટાડે તેમ કુરૂઓનાં સૈન્યોને નાશ કરતો એવો બળવાન વૃષ્ણિવીર સાત્યકિ, તેને જોઇને ત્યારપછી સુંદર, નિયમમાં રાખેલા, ગાયનું દૂધ, મોગરો, બરફ અને હિમ સરખા પ્રકાશિત, સુવર્ણના સાજથી યુક્ત એવા સિંધુદેશના સુંદર ઘોડાઓ જ્યાં જ્યાં નરશ્રેષ્ઠ અર્જુન ઇચ્છતો ત્યાં ત્યાં લઇ જતા હતા. હે ભારત ! હે આજમીઢ ! તે વખતે તેની સાથે તમારા પુત્રો અને બીજા પણ ઉતાવળા એવા તમારા યોદ્ધાઓ તથા યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય એવો જે તમારો પુત્ર દુઃશાસન તેને આગળ કરીને ચાલ્યા. સંગ્રામમાં યુદ્ધને સહન કરનારા તે યોદ્ધાઓ સર્વ તરફથી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને ઘેરી વળી પ્રહાર કરતા હતા. સાત્વતોમાં શ્રેષ્ઠ એવો શૂર સાત્યકિ પણ બાણોના સમુહવડે તે યોદ્ધાઓને હઠાવતો હતો. હે આજમીઢ ! શત્રુઓને મારનાર એવા શિનિના પૌત્ર સાત્યકિએ જલદી અગ્નિ સરખાં

બાણો વડે તે યોદ્ધાઓને હઠાવી, ધનુષને ઉંચું કરી દુઃશાસનના ઘોડાઓને મારી નાંખ્યા. તે સમયે સંગ્રામ વિષે પુરૂષોમાં શૂર એવા તે સાત્યકિને જોઇને અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણ હર્ષ પામતા હતા.

निवार्यतां तूर्णममित्रघातीनराशिनैः पत्रिभिरग्निकल्पैः ।
दुःशासनस्याभि जघानवाहानुद्यम्यचापासनमाजमीढ ॥
ततोऽर्जुनो हर्षमवापसंख्ये कृष्णश्च दृष्ट्वा पुरुषप्रवीरं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वण्यर्जुनवधे गुर्जरभाषायां चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

અધ્યાય ૧૪૧ મો. સાત્યકિ અર્જુન સમાગમ.

संजय उवाच—तमुद्यतं महाबाहुं दुःशासनरथंप्रति ।
त्वरितं त्वरणीयेषु धनंजय जयैषिणं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! દુઃશાસનના રથ પ્રત્યે ઉદ્યમવાળો, શીઘ્ર કરવા યોગ્ય કાર્યોમાં ઉતાવળો અને ધનંજય થકી પણ જયને ઇચ્છતો, અનંત એવા સેનારૂપી સમુદ્ર પ્રત્યે પેઠેલો એવો મહાબાહુ સાત્યકિ, તેને સુવર્ણયુક્ત જેના ધ્વજ છે એવા ત્રિગર્ત દેશના મહા ધનુર્ધારિ યોદ્ધાઓએ રોક્યો અને કોપ પામેલા પરમ ધનુર્ધારી યોદ્ધાઓએ સાત્ય-કિને સમુહવડે ચોતરફથી નિવારણ કરી બાણના સમુહોની વૃષ્ટિ કરી. તે સમયે મહા રણમાં શોભતા શત્રુ એવા એ પાંચસો રાજપુત્રોને સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ જીત્યા. સ્થિર પાણીના સરખો, તેમ ખડ્ગ, શકિત અને ગદાઓવડે પૂર્ણ તથા તલશબ્દોએ કરી આકુળ એવો જે સેનાનો મધ્ય ભાગ તે પ્રત્યે જઇને ત્યાં રણમાં આશ્ચર્યકારી સાત્યકિનું ચરિત્ર જોયું. પશ્ચિમ દિશામાં તેને જોઇને પૂર્વ દિશામાં જોયો. શીઘ્રતાથી ઉત્તર દિશામાં જોઇને દક્ષિણ દિશામાં જોયો; અને પૂર્વ દિશામાં જોએલાને ફરીથી પશ્ચિમ દિશામાં જોયો, તેમજ બીજી દિશાઓ પ્રત્યે જોયો. શૂરો સાત્યકિ સો રથ પ્રત્યે નૃત્ય કરતો હોય નહિ તેમ આચરણ કરતો હતો. સિંહ સરખી ગતિવાળા સાત્યકિનાં ચરિત્રને દેખી સંતાપ પામેલા ત્રિગર્તદેશના રાજાઓ પોતાના જનપ્રત્યે નિવૃત્ત થયા. પછી સંગ્રામમાં બીજા શૂરસેન દેશના શૂર યોદ્ધાઓ જેમ અંકુશે કરી મદોન્મત્ત હસ્તિને નિયમમાં રાખે તેમ બાણના સમૂહ વડે નિવારણ કરતા હતા. તે વખતે ઉત્તમ ચિત્તવાળા સાત્યકિએ એક મુહૂર્ત તેઓની સાથે યુદ્ધ કર્યું. ત્યાર પછી અચિંત્ય જેનું બળ અને પરાક્રમ છે એવો સાત્યકિ કલિંગદેશના યોદ્ધાઓ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, અને દુઃખે કરી જેનો પાર ન આવે એવી કલિંગદેશના યોદ્ધાઓની સેનાને ઉલ્લંઘન કરી કુંતિપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે જેમ જળમાં તરતો થાકેલો પુરૂષ સ્થળ પ્રત્યે જાય તેમ ગયો. પુરૂષશ્રેષ્ઠ એવા સાત્ય-કિને જોઇને યુયુધાને આસનાવાસના કરી અને સમીપ આવેલા તેને દેખી કેશવ ભગવાને કુંતિ-પુત્ર અર્જુનને કહ્યું કે હે કુંતિપુત્ર અર્જુન! આ તને અનુસરનારો શિનિનો પૌત્ર સાત્યકિ આવે છે, સત્ય પરાક્રમવાળા આ તારા શિષ્ય અને સખા સાત્યકિએ સર્વ યોદ્ધાઓને તિરસ્કાર

કરી જીતી લીધા. હે કિરીટીન્ અર્જુન ! આ તારો પ્રાણપ્રિય સાત્યકિ કૌરવ યોદ્ધાઓને ઘોર ઉપદ્રવ કરી આવે છે. હે અર્જુન ! આ દ્રોણ, ભોજ તથા કૃતવર્માનો બાણોવડે તિરસ્કાર કરી સાત્યકિ આવે છે. હે અર્જુન ! ધર્મરાજના પ્રિયને ખોળનારો શૂરો કૃતાસ્ત્ર સાત્યકિ સારા સારા યોદ્ધાઓને મારીને આવે છે.

હે પાંડવ ! મહા બળવાન સાત્યકિ સૈન્યના મધ્યમાં અતિ દુઃખેકરી કરાય એવું કર્મ કરી તારાં દર્શનને ઇચ્છતો આવે છે. હે કુંતિપુત્ર ! યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય આદિ ઘણા મહારથિઓને એક રથેકરી યુદ્ધ કરાવી આ સાત્યકિ આવે છે. હે પૃથાપુત્ર ! ધર્મરાજે પ્રેરણા કરેલો આ સાત્યકિ પોતાના બાહુબળનો આશ્રય કરી સેનાને સંહારી સમીપ આવે છે. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન ! કોઇ રીતે કૌરવોમાં જેની બરોબર યોદ્ધો નથી તે આ, યુદ્ધેકરી દુર્મદ સાત્યકિ આવે છે. હે પૃથાપુત્ર ! ગાયોના મધ્યમાંથી સિંહ છૂટે તેમ કુરૂઓનાં સૈન્યથી મૂકાએલો આ સાત્યકિ ઘણી સેનાઓનો નાશ કરી આવે છે. ત્યારપછી એ રીતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં વચન સાંભળી હર્ષ પામેલા કુંતિપુત્ર અર્જુને કેશવ ભગવાન પ્રત્યે કહ્યું કે હે મહાબાહો ! જે સાત્યકિ મારા સમીપ આવે છે તે મને પ્રિય નથી. હે કેશવ ! ધર્મરાજનું વૃત્તાંત હું જાણતો નથી. સાત્વતકુળમાં થએલા સાત્યકિ રહિત તે, જીવે છે કે નથી જીવતા ? જે મહાબાહો ! આ સાત્યકિને,, પાર્થિવ એવા ધર્મરાજની રક્ષા કરવી યોગ્ય છે તેને હજી, હે કૃષ્ણ ! આ મને અનુસરવા કેમ આવે છે ? યુદ્ધમાં રાજા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે ગયા છે ને હજી સિંધુદેશના રાજાને માર્યો નથી એટલામાં વળી આ ભૂરિશ્રવા શિનિના પૌત્ર સાત્યકિ પ્રત્યે આવે છે તે આ સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ અર્થે મારા પ્રત્યે ઘણો મોટો ભાર રહેલો જાણવો. રાજા અને સાત્યકિ મારે રક્ષા કરવા યોગ્ય છે અને જયદ્રથ હણવા યોગ્ય છે. સૂર્ય અસ્ત થાય છે અને આ મહાબાહુ થાકી ગયો છે તથા હમણાં થોડા બળવાળો થયો છે. હે માધવ ! એના ઘોડા અને સારથિ થાકી ગએલા છે ને હે કેશવ ! સહાય સહિત એવો ભૂરિશ્રવા થાકયો નથી; માટે શું આ સાત્યકિનું હમણાં આ સમાગમમાં ક્ષેમ થશે ? શું સત્ય પરાક્રમવાળો સાત્યકિ સાગરને તરી ગોષ્પદને પામી ખેદ તો નહિ પામે ? મહા બળવાન શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ અસ્ત્ર જાણનાર કૌરવોમાં મુખ્ય એવા મહાત્મા ભૂરિશ્રવા સાથે સમાગમ પામી, શું કલ્યાણવાન થશે ? હે કેશવ ! જે દ્રોણાચાર્ય નિરંતર આકાશમાં જનારો બાજ પક્ષિ જેમ માંસને ઇચ્છે છે, ધર્મરાજને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છે છે, તે આચાર્યના ભયને મૂકી દેઇ જે ધર્મરાજાએ સાત્યકિને મોકલ્યો એ ધર્મરાજાનો અવળો ક્રમ છે એમ માનું છું, માટે રાજા કુશળ હશે કે નહિ ?

> आचार्याद्भयमुत्सृज्य यः प्रेषयत सात्यकिं ॥
> ग्रहणं धर्मराजस्य खगःश्येन इवामिषं ।
> नीत्यमाशंसतेद्रोणः कच्चित्स्यात्कुशली नृपः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यक्यर्जुनदर्शने गुर्जरभाषायामेकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

અધ્યાય ૧૪૨ મો. સાત્યકિ ને યુયુધાન.

**संजय उवाच—तमापतंतं संप्रेक्ष्य सात्वतं युद्धदुर्मदं ।
क्रोधाद्भूरिश्रवा राजन्सहसा समुपाद्रवत् ॥ १ ॥**

સંજય કહે છે—હે રાજન્! યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્વતકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા યુયુધાનને સમીપ આવતો જોઇને ક્રોધ થકી ભૂરિશ્રવા તેની સામે દોડ્યો અને હે મહારાજ! શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, બહુ સારૂં થયું કે આજે તું સંગ્રામમાં મારી નજરે આવ્યો. હું ઘણા કાળથી ઇચ્છેલા મનોરથને આજ પામીશ. જો તું રણસંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે તો તને જીવતો મુકીશ નહિ. હે દાશાર્હકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા સાત્યકિ! આજે સંગ્રામમાં નિરંતર શૂરતું અભિમાન રાખનાર એવો જે તું તેને મારીને કુરૂદેશના રાજા દુર્યોધનને આનંદ પમાડીશ. આજે રણમાં સાથે રહેલા એવા કેશવ ભગવાન ને અર્જુન મારાં બાણોએ કરી દગ્ધ થએલ એવો જે તું, તેને પૃથ્વીતલમાં પડેલો જોશે. આજે જેણે તને અહિં મોકલેલો છે એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર તને મારાથી નાશ થએલો સાંભળીને તત્કાળ લજ્જાયુક્ત થશે. રૂધિરે કરી છંટાએલો અને મેં નાશ કરેલો એવો તું પૃથ્વી વિષે પડવાથી આજે કુંતિપુત્ર ધનંજય મારા પરાક્રમને જાણશે. જેમ પૂર્વે દેવ દૈત્યોના યુદ્ધમાં ઇન્દ્રને બલિરાજા સાથે સમાગમ કરવો ઇચ્છિત હતો તેમ તારી સાથે સમાગમ કરવો એ મને ઘણા કાળ થયા ઇચ્છિત હતો. હે સાત્વત! આજે તને ઘણું ભયંકર યુદ્ધ કરવા આપીશ ત્યારે તું તત્વથી મારા વીર્ય, બળ અને પરાક્રમને જાણીશ. જેમ યુદ્ધમાં રામચંદ્રના નાના ભાઈ લક્ષ્મણે હણેલો રાવણનો પુત્ર ઇન્દ્રજીત યમપુરીને પામ્યો હતો, તેમ આજે મારાથી નાશ પામેલો તું યમરાજાની નગરીને પામીશ. હે માધવ! આજે શ્રીકૃષ્ણ, કુંતિપુત્ર અર્જુન અને ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર મારાથી તારો નાશ થવાથી નિરૂત્સાહ થઇ નિઃસંશય રણનો ત્યાગ કરશે. હે માધવ! આજે તીક્ષ્ણ બાણોવડે તારો નાશ કરી જેઓને તેં રણમાં મારેલા છે તેઓની સ્ત્રિયોને આનંદ પમાડીશ. હે માધવ! જેમ સિંહની નજરમાં આવેલો ક્ષુદ્ર મૃગ ન જઈ શકે, તેમ મારી નજર તળે આવેલો તું મુક્ત નહિ થાય. હે રાજન્! તે પછી હસતો હોય નહિ તેમ યુયુધાને ભૂરિશ્રવાને ઉત્તર આપ્યો કે, હે કૌરવેય! મને સંગ્રામમાં ત્રાસ થતો નથી ને મને કેવળ વાણી માત્રે કરી કોઇ બીવરાવવાને સમર્થ નથી. જે મને સંગ્રામમાં આયુધ રહિત કરે, તે મારે. સંગ્રામમાં મને મારે તેવો કોઈ છે નહિ. વૃથા બહુ બોલવાથી શું? જે તેં કહ્યું તે કર્મે કરી આચરણ કરી બતાવ. શરદ્ઋતુ સંબંધી મેઘની પેઠે તારૂં બોલવું નિષ્ફળ છે. હે વીર! તારૂં બોલવું સાંભળી મને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. હે કૌરવ! આજે લોકમાં ઘણા કાળથી ઇચ્છિત એવું યુદ્ધ થાઓ. હે તાત! મોટા યુદ્ધને ઇચ્છ-નાર એવી મારી બુદ્ધિ ઉતાવળી થાય છે. હે પુરૂષોમાં અધમ! આજ તને માર્યા વગર હું પાછો નહિ વળું.

એ રીતે એક બીજા વાણીવડે ઉહાપોહ કરતા અને મારવાને ઇચ્છતા, પરમ કોપ પામેલા, મહા ધનુર્ધારી, મદોન્મત્ત અને રણમાં સ્પર્ધા કરતા એવા મળેલા નરશ્રેષ્ઠ ભૂરિશ્રવા ને યુયુધાન, જેમ ક્રોધ પામેલા મદોન્મત્ત એવા હસ્તિઓ હાથણી સારૂ લડે તેમ સંગ્રામમાં લડતા હતા અને શત્રુઓને નાશ કરનાર એવા ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિ મેઘની પેઠે પરસ્પર

ભયંકર બાણ વૃષ્ટિઓ કરતા હતા. તે સમયે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! મારવાને ઇચ્છતા એવા સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાએ શીઘ્ર જનારાં બાણોએકરી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને ઢાંકી દેઇ તીક્ષ્ણ એવાં દશ બાણોએકરી તેને વિંધ્યો. વળી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને મારવા ઇચ્છતા પેલા સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાએ બીજાં પણ તીક્ષ્ણ બાણો ફેંક્યાં. હે વિશાંપતે! ભૂરિશ્રવાનાં તીક્ષ્ણ બાણોને પોતાને પ્રાપ્ત થયાની અગાઉ અંતરિક્ષને વિષેજ સાત્યકિએ નાશ કર્યા. હે પ્રભો! ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિ જુદી જુદી પરસ્પર અસ્ત્રવૃષ્ટિઓ કરતા હતા. ઉત્તમ સગાંવાળા કુરૂ અને વૃષ્ણિકુળના યશને વધારનાર એવા તેઓ, જેમ નખોએકરી સિંહો અને દાંતોએકરી મોટા હસ્તિઓ લડે તેમ રથ, શક્તિઓવડે તથા બાણોએકરી પરસ્પર લડતા હતા. શરીરને ભેદતા, લોહીને કાઢતા અને પ્રાણ ખોવારૂપ જુગટાં રમતા એવા તે બેઉ પરસ્પર સ્થિર થઇ લડતા હતા. એ રીતે ઉત્તમ કર્મવાળા કુરૂ અને વૃષ્ણિઓના યશને વધારનાર એવા ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિ યૂથના પતિ બે હસ્તિઓની પેઠે એક બીજા સામે યુદ્ધ કરતા હતા, અને થોડા વખતમાં બ્રહ્મલોકની આગળ કરેલા તથા પરમ સ્થાનને પામવાને ઇચ્છતા એવા તેઓ પરસ્પર ગર્જના કરતા હતા. તેમજ તમારા પુત્રોના જોતાં હર્ષ પામેલા પુરૂષોની પેઠે સાત્યકિ અને સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા એ બે, પરસ્પર બાણોની વૃષ્ટિ કરતા હતા. તે સમયે જેમ હાથણીના કારણથી યુદ્ધ કરતા એવા યૂથના પતિ હસ્તિઓને, તેમ યોદ્ધાઓના પતિ ને યુદ્ધ કરતા એવા તે બે ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિ, તેઓને મનુષ્યો જોતાં હતાં એક બીજાના ઘોડાઓને મારીને, ધનુષ્યોને કાપીને, રથ રહિત એવા તે બેઉ ખડ્ગ યુદ્ધ કરવા માટે મહારણમાં સામસામા મળ્યા. પછી વિચિત્ર, સુંદર અને વિસ્તારવાળાં બળદનાં ચર્મને ગ્રહણ કરી તથા ખડ્ગને ઉઘાડાં કરી તેઓ સંગ્રામમાં ફરતા હતા. જુદા જુદા માર્ગ અને ભિન્ન ભિન્ન મંડલો પ્રત્યે ફરતા, શત્રુઓનો નાશ કરતા, ખડ્ગ સહિત એવા તથા વિચિત્ર બખ્તરવાળા અને નિષ્ક તથા બાજુબંધથી શોભિતા એવા તેઓ અત્યંત ક્રોધ પામી વારંવાર પરસ્પર પ્રહાર કરતા હતા. ભ્રાંત, ઉદ્ભ્રાંત, આવિદ્ધ, આપ્લુત, વિપ્લુત, સૃત, સંપાત, ને સમુદીર્ણ એવી ગતિઓને દેખાડતા યશસ્વી શત્રુઓનો નાશ કરતા એવા તે બેઉ પરસ્પર ખડ્ગોએકરી પ્રહાર કરતા હતા અને છિદ્રને શોધતા એવા શૂરા તે બેઉ વિચિત્ર રીતે ગતિ કરતા હતા. શિક્ષાને, શીઘ્રતાને, તથા સહેલાઇને દર્શાવતા યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉ યુદ્ધમાં ચાલતાં પરસ્પર શબ્દને કરતા હતા. હે રાજેંદ્ર! એ રીતે પરસ્પર લડીને શૂરા ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિએ સર્વ સૈન્યોના જોતાં મુહૂર્તવાર શ્વાસ લીધો. ફરીને હે નરાધિપ! શત ચંદ્રવાળાં વિચિત્ર ચર્મને ખડ્ગો વડે કાપીને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે, બાહુ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પહોળી છાતીવાળા, મોટી ભુજાવાળા અને યુદ્ધમાં કુશળ એવા તે બેઉ, બાહુવડે કરી લોઢાની ભોગળોએકરી લડવાને સામસામા સજ્જ થયા. હે રાજન્! તેઓના હાથનું વાગવું, હાથનું ગ્રહણ કરવું, અને પરસ્પરનાં ગળાનું જે ગ્રહણ કરવું તેઓ શિક્ષા બળવાળાં હોવાથી સર્વ યોદ્ધાને હર્ષ પમાડતાં હતાં. તે વખતે હે રાજન્! યુદ્ધ કરતા એવા જે નર શ્રેષ્ઠ ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિના સંગ્રામમાં વજ્ર અને પર્વત સરખો ભયંકર મહા શબ્દ થતો હતો. જેમ દાંતોના અગ્રભાગો વડે હસ્તિઓ, શિંગડાંઓ વડે મોટા બળદ, તેમ બાહુ પાશના વિંટાવાથી, મસ્તકોએકરી તાડન કરવાથી, પગના ખેંચવાથી, પગને ભેગા કરવાથી, પગને પછાડવાથી, અંકુશની પેઠે વાળવાથી, પગના મધ્યભાગને બાંધવાથી, પૃથ્વી વિષે ચક્ર ફરવાથી, જવું, સામું

આવવું, ફેંકવું, પાડવું, ઉંચું કરવું ને દોડવું એ વડે કરી કુરુ તથા સાત્વતકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે મહાત્મા યુદ્ધ કરતા હતા.

હે ભારત! બત્રીસ સાધનવાળા જે યોદ્ધા છે તેઓને મહા બળવાન એવા તે બેઉ યુદ્ધ કૌશલ દર્શાવતા હતાં. જ્યારે સાત્વત એવો સાત્યકિ યુદ્ધ કરતો ક્ષીણ થયેલો આયુધવાળો થયો ત્યારે વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે, સર્વ ધનુર્ધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ રણમાં યુદ્ધ કરતા એવા રથ રહિત આ સાત્યકિને જો. હે પાંડુપુત્ર અર્જુન! તારી પાછળ ભારતી સેનાને ભેદી તે પ્રત્યે પેઠેલો સાત્યકિ મહા પરાક્રમવાળા સર્વ કૌરવોએ યુદ્ધ કરેલું છે તેથી થાકેલો સમીપ આવતો એવો જે યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ તેને યુદ્ધની ઇચ્છા કરનાર સોમદત્ત પુત્ર પ્રાપ્ત થયો છે એ, હે અર્જુન! અયોગ્ય જેમ હોય તેમ છે. હે રાજન્! ત્યાર પછી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવો કોપ પામેલો ભૂરિશ્રવા, સાત્યકિ પ્રત્યે જેમ મદોન્મત્ત હસ્તિ મત્ત થએલા હસ્તિને પ્રહાર કરે તેમ રથમાં બેઠેલા તે બેઉના યુદ્ધમાં, ક્રોધ પામેલા અને યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય એવા કેશવ ભગવાન અને અર્જુનના જોતાં સંગ્રામમાં ઉદ્યમ કરી પ્રહાર કરતો હતો. તે સમયે મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુન પ્રત્યે કહ્યું કે, વૃષ્ણિ ને અંધકકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે સાત્યકિ, તેને સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાને વશ થયેલો જો. હે અર્જુન! અત્યંત દુષ્કર કર્મ કરીને થાકી ગયેલો પૃથ્વી ઉપર રહેલો તારો શિષ્ય શૂર એવો સાત્યકિ તેનું હવે પાલન કર. હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ સમર્થ એવા અર્જુન! તારે માટે શ્રેષ્ઠ આ સાત્યકિ યજ્ઞને આચરણ કરનારા ભૂરિશ્રવાને વશ જેમ ન થાય તેમ જલદી કર. એ પછી પ્રસન્ન મનવાળો ધનંજય અર્જુન, વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યો કે, હે શ્રીકૃષ્ણ! વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિની સાથે ક્રીડા કરતો એવો કુરુશ્રેષ્ઠ ભૂરિશ્રવા તેને, જેમ વનમાં મોટા મત્ત હસ્તિ સાથે ક્રીડા કરતો સિંહોના યૂથનો પતિ હોય તેમ જૂઓ. સંજય કહે છે—હે ભરતશ્રેષ્ઠ! એ રીતે ધનંજય પાંડુના પુત્ર અર્જુનના કહેવાથી સૈન્યો મધ્યે મોટો હાહાકાર થયો. તે પછી ઉદ્યમ કરી મહાબાહુ ભૂરિશ્રવાએ સાત્યકિને પૃથ્વી ઉપર પાડ્યો. યુદ્ધમાં સાત્વતશ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને ખેંચતો એવો કુરુશ્રેષ્ઠ ભૂરિશ્રવા જેમ હાથીને ખેંચતો એવો સિંહ શોભે તેમ શોભતો હતો. તે વખતે સંગ્રામ વિષે મ્યાનમાંથી ખડ્ગ ખેંચીને તેણે સાત્યકિના કેશ ગ્રહણ કરી પગ વડે છાતીમાં તેને પ્રહાર કર્યો અને સાત્યકિની કાયા ઉપરથી કુંડળ સહિત મસ્તક કાપવાનો આરંભ કરવા લાગ્યો. તેટલામાં તો સાત્વત એવો સાત્યકિ પણ હે ભારત! કુંભારે દંડેકરી વિંધેલા ચક્રની પેઠે કેશ ગ્રહણ કરેલા ભૂરિશ્રવાના હાથ સહિત માથાને ફેરાવતો ત્વરા કરવા લાગ્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં ચોતરફથી ખેંચતો એવો સાત્વત સાત્યકિ તેને જોઇને હે રાજન્! ફરીને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે હે મહાબાહો! વૃષ્ણિ ને અંધકકુળમાં શ્રેષ્ઠ તારો શિષ્ય ધનુષ ગ્રહણ કરવામાં તારી બરોબરી કરે એવો સાત્યકિ, તેને સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાને વશ થએલો જો. જ્યાં રણમાં ભૂરિશ્રવા છે ત્યાં અસત્ય ચાલવું છે, કારણ કે તે ભૂરિશ્રવા સત્ય પરાક્રમવાળા વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિથી વિશેષ છે. એ રીતે સંગ્રામમાં વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી પાંડુપુત્ર અર્જુન ભૂરિશ્રવાને મનેકરી વખાણવા લાગ્યો કે, સંગ્રામમાં ક્રીડા કરતો હોય તેમ સાત્વત શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને ખેંચતો અને કુરુકુળની કીર્ત્તિ વધારનાર એવો ભૂરિશ્રવા મને બહુ હર્ષ પમાડે છે, કેમકે વૃષ્ણિ વીરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને જે મારતો નથી અને અરણ્યમાં જેમ સિંહ મોટા હસ્તિને ખેંચે તેમ ખેંચે છે. હે રાજન્! એ રીતે કુંતિપુત્ર મહાબાહુ અર્જુને મનવડે કૌરવ

એવા ભૂરિશ્રવાને વખાણી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે સિંધુદેશના રાજામાં આસક્ત દૃષ્ટિવાળો હું આ માધવ એવા સાત્યકિને દેખતો નથી. આ ન કરાય એવું કર્મ હું યાદવ માટે કરૂં છું. એમ કહી પછી વસુદેવના પુત્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેમનાં વચનને સ્વીકારતા એવા પાંડવ અર્જુને ગાંડીવ ધનુષમાં ક્ષુરપ્ર નામનું અસ્ત્ર જોડયું. આકાશમાંથી પડેલા મોટા ઉંમાડિયાની પેઠે કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાહુથી છૂટેલા તે હથિયારે યજ્ઞશીલ એવા ભૂરિશ્રવાનો ખડ્ગ અને બાજુબંધ સહિત હાથ કાપી નાંખ્યો.

पार्थबाहुविसृष्टः समहाल्कवनभश्र्युता ।
सखड्गंयशशीलस्य सांगदंबाहुमच्छिनत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भूरिश्रवोबाहुच्छेदे गुर्ज॰ भाषायां द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

અધ્યાય ૧૪૩ મો. ભૂરિશ્રવાનો વધ.

संजय उवाच—सबाहुर्न्यपतद्भूमौ सखड्गः सशुभांगदः ।
आदधज्जीवलोकस्य दुःखमद्भुतमुत्तमः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! ખડ્ગ અને શુભ બાજુબંધ સહિત ઉત્તમ એવો તે બાહુ જીવલોકના અદ્ભુત દુઃખને ધારણ કરતો પૃથ્વી ઉપર પડયો. પ્રહાર કરશે એવો તે બાહુ ન દેખાતા એવા અર્જુને પ્રહાર કરવાથી પાંચ મુખવાળા સર્પની પેઠે તે પૃથ્વી પર પડયો. પછી કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થએલો ભૂરિશ્રવા પોતાના આત્માને અર્જુને નિષ્ફળ કરેલો જોઇ સાત્યકિને મૂકી દઇ ક્રોધથી પાંડુપુત્ર અર્જુનને નિંદવા લાગ્યો, અને કહ્યું કે, હે કુંતિપુત્ર અર્જુન! યુદ્ધમાં આસક્ત થએલો એવો જે હું, તેના ન જોતાં મારા બાહુને તેં કાપી નાંખ્યો તે અતિ ક્રૂર કર્મ કર્યું છે, માટે યુદ્ધમાં મેં શું કર્મ કરતાં બળવાન ભૂરિશ્રવાને માર્યો, તે વિષે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને શું કહી શકીશ? હે કુંતિપુત્ર! આ અસ્ત્ર તને મહાત્મા ઇન્દ્રે, રૂદ્રે અથવા દ્રોણાચાર્યે કિંવા કૃપાચાર્યે ઉપદેશ કરેલું છે? નિશ્ચે તું જે લોકમાં બીજાઓથી અધિક અસ્ત્રધર્મને જાણનાર છે એવા તેં, યુદ્ધ કરતો એવો જે હું તેને કેમ પ્રહાર કર્યો? મનસ્વી પુરૂષો ગાફલને, ભય પામેલાને, રથ રહિતને, યાચના કરનારને અને દુઃખમાં વર્તનારને પ્રહાર કરતા નથી. હે પાર્થ! નીચ પુરૂષે આચરણ કરેલું, અસત્પુરૂષે સેવેલું, અતિ દુઃખે કરાય એવું આ પાપ કર્મ તેં કેમ આચરણ કર્યું? હે ધનંજય! આર્ય પુરૂષોએ સુખે કરવા યોગ્ય તો શ્રેષ્ઠ કર્મ કહેવાય છે અને ખરાબ કર્મ તો પૃથ્વીમાં સારા પુરૂષે અતિ દુઃખે કરી કરાય તેવું છે. હે નરશ્રેષ્ઠ! જે જે સારા અથવા નઠારા પુરૂષોમાં જે જે શુભ અથવા અશુભ કર્મ વિષે લક્ષણ તે છે તત્કાળ તેઓના સ્વભાવને પામે છે, તેમ તારે વિષે પણ આ દેખાય છે. રાજાના વંશમાં થએલો તેમાં પણ વિશેષે કરી કુરૂકુળમાં થએલો સારાં કાર્ય અને વ્રત કરનાર એવો તું ક્ષાત્રધર્મથી કેમ ખસ્યો? વળી વૃષ્ણિકુળમાં થએલા સાત્યકિ માટે અતિ ક્ષુદ્ર કામ કર્યું? નિશ્ચે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણનો તારે વિષે જે મત છે

તે યોગ્ય નથી. કૃષ્ણ જેના સખા છે, એવો જે પુરૂષ ન હોય તે કોણ પ્રમાદ અને શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરતા એવા પુરૂષને આવું દુઃખ આપે? નીચ કલેશ કરનાર જેનાં કામ છે એવા અને પ્રકૃતિએ કરીનેજ નિંદિત એવા વૃષ્ણિ અને અંધકકુળમાં થએલા પુરૂષો, હે કુંતિપુત્ર અર્જુન! તેં કેમ પ્રમાણરૂપ કર્યા? એ રીતે યુદ્ધમાં તેનાં વચન સાંભળી કુંતિપુત્ર અર્જુને ભૂરિશ્રવાને કહ્યું કે ક્ષય પામતો એવો પુરૂષ બુદ્ધિને પણ ક્ષય યુક્ત કરે છે, એ સ્પષ્ટ છે. હે પ્રભો! જે તમે કહ્યું તે સઘળું વ્યર્થ છે, કેમકે ઋષિકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર એવો જે હું, તેને તું જાણતો નિંદા કરે છે. સંગ્રામના ધર્મને જાણનાર, સર્વ શાસ્ત્રના પારને પામનાર, તે હું અધર્મને ન કરૂં એમ જાણતો એવો પણ તું મોહ પામે છે. પોતપોતાના ભાઇઓ, પિતાપુત્ર, સંબંધી, બાંધવ, વડવાઓ તથા મિત્રો સાથે બાહુનો આશ્રય કરી રહેલા જે ક્ષત્રિયજનો શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરે છે તેઓ અતિ દુઃખેકરી ત્યાગ કરાય એવા પ્રાણને તજી અમારે માટે યુદ્ધ કરતો એવો અને સુખમાં સંબંધવાળો એવો જે મારો શિષ્ય સાત્યકિ તેને કેમ નાશ પામવા દે? હે રાજન્! સંગ્રામમાં યુદ્ધ દુર્મદ એવા જમણા હાથનો શું શોક કરે છે? હે રાજન્! રણભૂમિમાં ગયેલાએ આત્મા સાચવવા યોગ્ય નથી. હે નરાધિપ! જે માણસ જેને અર્થોમાં ઉપયોગી છે તે માણસની રક્ષા કરવી જોઇએ; માટે મોટા યુદ્ધમાં રક્ષા કરનારા યોદ્ધાઓએ રાજા હંમેશ રક્ષા કરવા યોગ્ય છે. મહા સંગ્રામમાં જો હું સાત્યકિનો વધ કરતો જોઉં તો તેના વિયોગે કરી અનર્થ થવાથી મને પાપ લાગે માટે જે મેં રક્ષા કરી તેથી મારે વિષે શું ક્રોધ પામે છે? હે રાજન્! બીજા સાથે મળેલો એવો હું તેની જે નિંદા કરે છે અને તરછોડે છે તેથી મારી બુદ્ધિને ભ્રમ થાય છે. કવચને હલાવતો પોતે રથ પ્રત્યે બેસતો ધનુષની પ્રત્યંચાને ખેંચતો અને શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરતો એવો જે તું, તેનો આ રીતે રથ અને હસ્તિઓ વડે યુક્ત ઘોડા અને પાયદળવડે આકુલ તથા સિંહનાદે કરી ઉત્પન્ન થયેલો છે શબ્દ જેમાં એવો જે ગંભીર સૈન્યરૂપ સાગર તેમાં પોતાના અને પારકાઓવડે મળેલાઓના સંગમ વિષે એકલો એવો જે સાત્યકિ, તેની સાથે કેમ સંગ્રામ થશે? ઘણાઓ સાથે યુદ્ધમાં મળી મહારથિઓને જીતી ગયેલા, જેના ઘોડા થાકી ગયા છે એવો, પ્રસન્ન મન રહિત અને શસ્ત્રોએ કરી પીડિત ને પોતાના વીર્યને વશ થયેલો એવો જે મહારથિ સાત્યકિ તેને જીતી કેમ અધિકપણું માને છે? જે ખડ્ગ વડે સંગ્રામ વિષે આનું મસ્તક કાપવા તું ઇચ્છે છે તે આ રીતે દુઃખ પામેલા સાત્યકિને કોણ સહન કરી શકશે? હે વીર! જે આત્માનું રક્ષણ તું નથી કરતો ત્યારે તારો જે આશ્રય કરે તે માણસ તો કેમજ કરી શકે? માટે તું પોતાનેજ નિંદ.

સંજય કહે છે—એવી રીતે સંગ્રામ વિષે મોટા યશવાળા, જેના ધ્વજમાં યૂપ છે એવો મહાબાહુ ભૂરિશ્રવા, યુયુધાનને છોડી દેઇ મરણ સંબંધી અનશન વ્રતનો આરંભ કરવા લાગ્યો. પુણ્યના લક્ષણ યુક્ત બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જવા ઇચ્છતા એવા ભૂરિશ્રવાએ જમણા હાથે બાણને પાથરી પછીથી પ્રાણને પ્રાણ વિષે હોમ્યા. સૂર્યમાં નેત્રને એકાગ્ર કરીને, જળમાં પ્રસન્ન મનને એકાગ્ર કરીને મોટા ઉપનિષદનું ધ્યાન કરતો યોગ યુક્ત એવો મુનિ થયો. તે સમયે સર્વ સેનામાં રહેલા લોકો કૃષ્ણ અને ધનંજયને નિંદવા અને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે ભૂરિશ્રવા તેને વખાણવા લાગ્યા. એ રીતે નિંદા કરતા એવા શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુન કશું અપ્રિય બોલ્યા નહિ, તેમ પ્રશંસા કરતો એવો યૂપકેતન ભૂરિશ્રવા હર્ષ પણ પામ્યો નહિ. હે રાજન્! તે પ્રમાણે કહેતા એવા તમારા

પુત્રોને અને તેઓના કહેવાને તથા ભૂરિશ્રવાના કહેલાને મનેકરી સહન કરતો નથી એવો ક્રોધ પામેલા મનવાળો પાંડુપુત્ર અર્જુન તેઓની વાણીને સ્મરણ કરાવનો હોય નહિ શું તેમ નિંદાથી ખિન્ન થયેલો હોય તેવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે સર્વ રાજાઓ મારા મહા વ્રતને જાણે છે કે, જે મારા બાણના વિષયને પ્રાપ્ત થાય તે મારો માણસ બીજાએ મારવાને શક્ય નથી. એ જોઇને યૂપ જેના ધ્વજમાં છે એવા હે ભૂરિશ્રવા ! તું મને નિંદવા યોગ્ય નથી. કારણ કે ધર્મને જાણ્યા વિના પરની નિંદા કરવી તે યોગ્ય નથી. જેણે શસ્ત્ર ગ્રહણ કરેલાં છે એવા યુદ્ધમાં વૃષ્ણિવીર સાત્યકિને મારવાને ઇચ્છનો એવો જે તું, તેનો બાહુ મેં કાપ્યો તે ધર્મ નિંદિત નથી. હે તાત ! જેણે શસ્ત્ર ત્યાગ કરેલાં છે એવો, રથ અને બખ્તર રહિત, બાળક જે અભિમન્યુ તેના વધને કયો ધાર્મિક પુરૂષ વખાણશે ? એ રીતે કુંતિપુત્ર અર્જુને કહ્યું એટલે ભૂરિશ્રવાએ મસ્તકે કરી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી ડાબા હાથવડે જમણા હાથને અર્જુનની સમીપ ફેંક્યો, અને હે મહારાજ ! એવાં કુંતિપુત્ર અર્જુનનાં વચન સાંભળી અતિ કાંતિવાળો યૂપકેતુ એવો ભૂરિશ્રવા નીચું મુખ કરતો મુગો રહ્યો. વળી અર્જુન કહેવા લાગ્યો કે જે પ્રીતિ મને ધર્મરાજમાં, બળવાન પુરૂષોના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભીમસેન વિષે, નકુળમાં અને સહદેવમાં છે તે જ પ્રીતિ હે શલાગ્રજ ભૂરિશ્રવા ! તારે વિષે છે, માટે મેં તથા મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે આજ્ઞા કરેલો એવો તું જે રીતે શિબિરાજા અને ઉશીનર, પુણ્યકારી લોકપ્રત્યે ગયા તેમ જા. પછી વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા કે હે વિસ્તારવાળાં અગ્નિ હોત્રોવડે યજનાર ભૂરિશ્રવા ! બ્રહ્મા આદિ દેવ શ્રેષ્ઠોએ ઇચ્છેલા મારા નિર્મળ લોક છે તે પ્રત્યે શીઘ્ર જા: અને ગરૂડવડે જેનું સુંદર ચાલવું છે, એવો મારી તુલ્ય થા.

સંજય કહે છે—સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાએ મુકી દીધેલો ઉભો થયેલ એવો શિનિ પૌત્ર સાત્યકિ, પાંડુપુત્ર અર્જુને પ્રહાર કરેલા, ઈશ્વરમાં આસકત થએલા, ઘણી દક્ષણા દેનારા, નિષ્પાપ એવા મહાત્મા શલાગ્રજ ભૂરિશ્રવાને ખડ્ગ ગ્રહણ કરી મસ્તકને છેદવા તથા હણવા માટે ઇચ્છા કરવા લાગ્યો. જેની શુંડ કપાઇ ગયેલી છે એવા હાથિની પેઠે ભુજા કપાએલા અને જેણે વ્રત ધારણ કર્યું છે એવા બેઠેલા ભૂરિશ્રવાને, સર્વ સૈન્યોના દેખતાં બોલાવી મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે, કુંતિપુત્ર અર્જુને. ભીમસેને, ચક્રની રક્ષા કરનારાઓએ તથા અશ્વત્થામાએ, કૃપાચાર્યે, વૃષસેન એવા કર્ણે અને સિંધુદેશના રાજાએ નિવારણ કરતા, અતિ દુષ્ટ મનવાળા, નિંદા કરતા એવા સાત્યકિએ શબ્દ કરતા એવા સૈન્યોના મધ્યમાં માર્યો, ને અનશન વ્રત લઇ બેઠેલા, જેનો બાહુ અર્જુને કાપેલો છે એવા, કુરૂકુળમાં થએલા ભૂરિશ્રવાનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. તે સમયે પ્રથમ અર્જુને હણેલા કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા એવા ભૂરિશ્રવાને સાત્યકિએ માર્યો તે કર્મેકરી સૈન્યોએ સાત્યકિને જરાએ વખાણ્યો નહિ. યુદ્ધમાં અનશન વ્રતને પામેલા, હણેલા, ઇન્દ્રની તુલ્ય એવા ભૂરિશ્રવાને જોઇને સિદ્ધચારણ મનુષ્યો વખાણવા લાગ્યા અને તેનાં કર્મોએકરી દેવતાઓ વિસ્મિત થયા તથા તમારા સૈનિકો અતિ ઘણા પક્ષવાદ કરવા લાગ્યા કે, વૃષ્ણિકુળમાં થએલા સાત્યકિનો અપરાધ નથી, ભવિષ્યમાં હતું તેમ થયું; તે માટે તમારે ક્રોધ કરવો નહિ, કારણ કે ક્રોધ મનુષ્યોને ઘણો દુઃખરૂપ છે. વીર પુરૂષે મારવા યોગ્ય હતો એમાં વિચાર કરવો નહિ; કેમકે બ્રહ્માએજ સંગ્રામમાં સાત્યકિને હાથે એનું મૃત્યુ નિર્માણ કરેલું હશે. સાત્યકિ બોલ્યો કે ' ન હણવો ન હણવો ' એ રીતે ધર્મરૂપી કવચ પ્રત્યે રહેલા હે અધર્મિ પુરૂષો ! મને ધર્મવાદવડે કહતા હતા તે તમારો ધર્મ

જ્યારે તમોએ શસ્ત્ર રહિત એવા બાળક સુભદ્રાના પુત્રને મારી નાખ્યો ત્યારે ક્યાં ગયો હતો ? મેં તો આ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જે કોઇ પણ નિર્દાવડે સંગ્રામમાં જીવતો એવો જે હું, તેને પીડીને પગેકરી ક્રોધથી પ્રહાર કરશે તે શત્રુ જો કે મુનિવ્રતવાળો હોય તોપણ મારવો; માટે મારવા વિષે ચેષ્ટા કરતો ભુજારહિત એવો જે ભૂરિશ્રવા તેને માંસ દૃષ્ટિવાળા તમે મરેલો માનો છો એ તમારી બુદ્ધિનુંજ હલકાપણું છે. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ પુરૂષો ! એનો મેં નાશ કર્યો તે યોગ્ય છે. મને જોઇને પ્રતિજ્ઞાને પાળતા એવા કુંતિપુત્ર અર્જુને જે ખડ્ગથી આનો બાહુ કાપી નાંખ્યો તેણે કરીનેજ હું તો છેતરાયો છું. દૈવજ બધું કરે છે માટે જે થવાનું હતું તે થયું. આ વિમર્દમાં ભૂરિશ્રવા માર્યો ગયો એમાં શું અધર્મેકરી ચેષ્ટા થઇ? વળી વાલ્મીકિએ પણ આ શ્લોક પૂર્વે કહ્યો છે કે હે વાનર ! પૃથ્વી વિષે સ્ત્રિઓ ન મારવી એ રીતે જે તું કહે છે તે જો શત્રુઓને પીડા કરનારૂં થાય તો સદા વ્યવસાયવાળા મનુષ્યે સર્વકાળ કરવું. સંજય કહે છે–હે મહારાજ ! એ રીતે સાત્યકિએ કહ્યું ત્યારે સર્વ કુરૂશ્રેષ્ઠ પુરૂષો કાંઇ પણ બોલ્યા નહિ, અને મનેકરી તેને વખાણવા લાગ્યા. મોટા યજ્ઞોમાં મંત્રોએ કરી પવિત્ર થયેલો, યશસ્વી, હજારો દાન કરનાર એવો જે ભૂરિશ્રવા તેના વધને અરણ્યમાં ગએલા મુનિના વધની પેઠે કોઇએ વખાણ્યો નહિ. વળી હવિર્ગૃહના મધ્ય ભાગમાં નાંખેલા યજ્ઞ સંબંધી ઘોડાનાં મસ્તક પેઠે વરદાન આપનારા શૂરવીર તે ભૂરિશ્રવાનું અતિ નીલકેશવાળું કબૂતરના નેત્ર સરખાં જેનાં રાતાં નેત્ર છે એવું મસ્તક કપાઇ પડયું. એ રીતે મહાયુદ્ધમાં શસ્ત્રે કરેલાં તેજવડે પવિત્ર થએલો, વરદાન દેનાર અને વરદાનને યોગ્ય એવો ભૂરિશ્રવા શ્રેષ્ઠ દેહને તજી ઉત્તમ ધર્મેકરી પૃથ્વી તથા આકાશને ભેદી ઉંચા લોક પ્રત્યે ગયો.

स तेजसास्त्रकृतेन पूतो महाहवे देहवरं विसृज्य ।
आक्रामदूर्ध्वं वरदो वरार्हो व्यावृत्य धर्मेण परेण रोदसी ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भूरिश्रवोवधे गुर्जरभाषायां त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

અધ્યાય ૧૪૪ મો. સાત્યકિની જન્મ પ્રશંસા.

धृतराष्ट्र उवाच—अजितो द्रोण राधेय विकर्ण कृतवर्मभिः ।
तीर्णः सैन्यार्णवं वीरः प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरे ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય ! દ્રોણાચાર્ય, રાધાપુત્ર કર્ણ, વિકર્ણ અને કૃતવર્માએ નહિ જીતેલો સંગ્રામમાં નિવારણ ન કરાય એવો, યુધિષ્ઠિર પાસે પ્રતિજ્ઞા કરી સૈન્યરૂપ સાગરને તરી ગએલો શૂર એવો જે સાત્યકિ, તેને કુરૂકુળમાં થયેલા ભૂરિશ્રવાએ બળથી ગ્રહણ કરી પૃથ્વી વિષે કેમ પાડયો ? સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! જેને વિષે તમને સંશય છે તે ભૂરિશ્રવા અને શૈનેય એવા સાત્યકિની જે રીતે પ્રથમ ઉત્પત્તિ થઇ હતી ત્યારે હવે સાંભળો. અત્રિનો પુત્ર સોમ થયો, સોમનો પુત્ર બુધ, બુધનો પુત્ર મહેંદ્રાભ અને તેનો પુત્ર પુરૂરવા થયો. પુરૂરવસ્‌નો આયુષ અને આયુષનો નહુષ પુત્ર થયો. નહુષનો દેવર્ષિઓએ સંમત એવો યયાતિ

રાજા થયો. યયાતિનો તેની દેવયાની સ્ત્રી થકી જ્યેષ્ઠ એવો યદુ નામનો પુત્ર થયો. યદુના વંશમાં જે દેવમીઢ તેનો પુત્ર યાદવ થયો તેને ત્રૈલોક્યમાં મનાએલો એવો શૂર થયો ને શૂરનો નર શ્રેષ્ઠ શૌરિ મહાયશવાળો વસુદેવ થયો. ધનુર્ધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ તે શૂર રાજા યુદ્ધમાં કૃતવીર્યના પુત્ર સહસ્ત્રાર્જુન સમાન થયો. હે નૃપ! તેજ કુળમાં તે શૂર સરખા શૌર્યવાળો શિનિ થયો. એજ સમયમાં હે રાજન્! મહાત્મા દેવકની દીકરીના, જેમાં સર્વ ક્ષત્રિયોનો સમાગમ છે એવા સ્વયંવર વિષે શિનિએ વાસુદેવ સારૂ સર્વ પાર્થિવોને જીતી તત્કાળ દેવી એવાં દેવકીને રથ પ્રત્યે બેસાડ્યાં. હે નૃપ! દેવકીને રથમાં બેઠેલાં જોઇને પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવો મહા તેજસ્વી શૂર સોમદત્ત શિનિને સહન કરી શક્યો નહિ. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા રાજન્! અતિ બળવાન્ એવા તેઓનું મળેલું જુદી જુદી જાતનું આશ્ચર્યકારક બાહુયુદ્ધ અર્ધ દિવસ થયું. શિનિએ બળાત્કારથી સોમદત્તને પૃથ્વી વિષે પાડ્યો અને ખડગ ઉગામી ચોટલી ઝાલી પગવડે પ્રહાર કર્યો. વળી ચોતરફથી જોતા એવા રાજાઓના મધ્યમાં તેણે 'કૃપાએ કરી તું જીવતો રહે' એમ કહી મુકી દીધો. હે મારિષ! શિનિએ, અવસ્થાવાન કરેલો એવો સોમદત્ત ક્રોધને વશ થઇ મહાદેવને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યો. પરંતુ તે સમયે પ્રસન્ન થએલા શ્રેષ્ઠ પુરૂષોના વરને આપનાર પ્રભુ એવા મહાદેવે તેને વરદાનવડે પ્રસન્ન કર્યો ને તે રાજાએ હે ભગવન્! 'જે પુત્ર સંગ્રામમાં હજારો રાજાના મધ્યમાં શિનિના પુત્રને પછાડી પગવડે પ્રહાર કરે તેવા પુત્રને હું ઇચ્છું છું' એ રીતે વરદાન માગ્યું. હે પાર્થિવ! સોમદત્તનું તે વચન સાંભળી 'એ પ્રમાણે હો' એમ કહી ત્યાં મહાદેવ અંતર્ધાન થઇ ગયા. તે વરદાનેકરી સોમદત્ત ઘણી દક્ષણા આપનાર એવા ભૂરિશ્રવા નામના પુત્રને પામ્યો ને તે ભૂરિશ્રવાએ સર્વ સૈન્યોના જોતાં શિનિના પુત્ર સાત્યકિને પાડ્યો તથા પગેકરી પ્રહાર કર્યો. હે રાજન્! જે તમે મને પૂછો છો તે મેં કહ્યું. રણભૂમિ વિષે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ એવાઓએ સાત્વત એવો સાત્યકિ જીતી શકાય તેમ નથી. કેમકે નિશાન કરનારાઓ, ઘણીવાર વિચિત્ર યુદ્ધ કરનારાઓ, સંગ્રામમાં દેવદાનવ અને ગંધર્વોને વિસ્મય ન પામી જીતનાર, પોતાનાં શૌર્યવડે વિજય કરવામાં યુક્ત એવા એ યાદવો પરાધીન નથી. હે પ્રભો! હે ભરત શ્રેષ્ઠ! આ લોકમાં થઇ ગએલું થતું અને થનાર કશું પણ બળેકરી વૃષ્ણિઓની બરાબર દેખાતું નથી. સંગ્રામમાં વૃષ્ણિવીરોને દેવ, દૈત્ય, ગંધર્વ યક્ષ, ઉરગ અને રાક્ષસો પણ જીતનાર નથી ત્યારે માનવો તો શું જીતી શકે? વળી જ્ઞાતિનું અપમાન નથી કરતા અને વૃદ્ધોની આજ્ઞામાં પ્રીતિવાળા, અહિંસક બ્રહ્મદ્રવ્ય, ગુરૂદ્રવ્ય અને જ્ઞાતિદ્રવ્યને ન રાખનાર તથા તેઓની જે રક્ષા કરનાર થાય તો કોઇ પણ આપત્તિમાં રક્ષા કરનાર થાય. વળી ધનવંત, મદરહિત, બ્રાહ્મણ વિષે આસ્તિક ને સત્યવાદિ છે, સમર્થનું અપમાન નથી કરતા અને દીન પુરૂષોનો ઉદ્ધાર કરે છે. તેમજ નિરંતર દેવતા વિષે તત્પર, જેઓની ઇન્દ્રિયો નિયમમાં છે એવા રક્ષા કરનારા અને બકવાદ ન કરનારાઓ છે તેણે કરીને વૃષ્ણિવીરોનો સમૂહ નાશ પામતો નથી. કોઇ પુરૂષ મેરૂ પર્વતને ઉલ્લંઘી જાય અથવા સમુદ્રને તરી જાય, તોપણ હે નૃપ! વૃષ્ણિકુળના વીરપુરૂષોના અંતનો સમાગમ પામી શકે નહીં. હે પ્રભો! જેમાં તમને સંશય હતો એ સર્વ મેં કહ્યું, હે નરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા કુરૂરાજ! તમારો મોટો અન્યાય છે.

न तु वृष्णिप्रवीराणां समेत्यांतं प्रजेन्नृप ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्र ते संशयः प्रभो ॥
कुरुराज नरश्रेष्ठ तव व्यपनयो महान् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रशंसायां गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

અધ્યાય ૧૪૫ મો. જયદ્રથના બચાવનું યુદ્ધ.

धृतराष्ट्र उवाच—तदवस्थे हते तस्मिन् भूरिश्रवसि कौरवे ।
यथा भूयो भवद्युद्धं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! તે અવસ્થાવાળો ભૂરિશ્રવા કૌરવ નાશ પામ્યો ત્યારપછી ફરીને જે યુદ્ધ થયું તે મને કહે. સંજય કહે છે—હે ભારત! ભૂરિશ્રવા પરલોકમાં ગયો ત્યારે મહાબાહુ અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને પ્રેરણા કરી કે હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ! જયદ્રથ જો યુદ્ધ કરતો નાશ પામે તો જલદી સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય તેજ તેનો ધર્મ છે. ભાગતો નાશ પામે તો નરકમાં પડે તેજ ધર્મ અને જો મારા ભયથી પોતાના દેશ પ્રત્યે જાય તો યશરૂપ શરીરનો જે નાશ તેજ તેનો ધર્મ છે. આ રીતના ત્રણ ધર્મોમાં જ્યાંસુધી પ્રથમ ધર્મ વિષે યુદ્ધમાં સામો ઉભો રહ્યો છે ત્યાંસુધી મારવાને યોગ્ય છે, માટે જ્યાં જયદ્રથ રાજા છે, ત્યાં જલદી ઘોડાઓને ચલાવો. હે પાપરહિત શ્રીકૃષ્ણ! તમે મારી પ્રતિજ્ઞાને સફળ કરવા યોગ્ય છો; કારણ કે હે મહાબાહો! ત્વરા કરતો એવો સૂર્ય અસ્ત પામે છે. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ! આ મેં મોટું કામ આરંભેલું છે ને તે કાર્ય અટકાવવા જયદ્રથને કુરૂસેનાના મહારથિઓએ સાચવેલો છે તેથી હે કૃષ્ણ! જેમ સૂર્ય અસ્ત પામે નહિ અને મારૂં વચન સત્ય થાય તેમ ઘોડાઓને ચલાવો; જેથી જયદ્રથને હું મારૂં. ત્યાર પછી ઘોડાઓનાં હૃદયને જાણનાર એવા મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણે જેને રૂપાની ઉપમા અપાય એવા ઘોડાઓને જયદ્રથના વધ સારૂ ચલાવ્યા. ઉંચે જનારા બાણોની પેઠે શીઘ્ર ગતિવાળા ઘોડાઓવડે આવતા અને સફળ જેનાં બાણ છે એવા અર્જુન પ્રત્યે, હે મહારાજ! ઉતાવળા એવા સેનાના મુખ્ય પુરૂષો દુર્યોધન, વૃષસેન, કર્ણ, મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય અને પોતે સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ ગયા. સમીપ રહેલા સિંધુદેશના રાજાને સામે આવી ક્રોધેકરી પ્રદીપ્ત થએલાં નેત્રોવડે બાળતો હોય નહિ તેમ અર્જુન જોવા લાગ્યો. ત્યાર પછી ત્વરાવાન રાજા દુર્યોધન જયદ્રથના વધ માટે જતા અર્જુનને જોઈ રાધાપુત્ર કર્ણને કહેવા લાગ્યો કે હે મહાત્મન્ સૂર્યપુત્ર કર્ણ! આ યુદ્ધનો સમય છે તેમાં તારા આત્માનું બળ દર્શાવ અને જેમ સંગ્રામ વિષે અર્જુનથી જયદ્રથનો વધ ન કરાય તેમ કર. હે નરોમાં શૂર! દિવસ થોડો બાકી રહ્યો છે એટલા સમયમાં આજે બાણના સમૂહોવડે શત્રુનો નાશ કર. હે નરોમાં અતિ વીર એવા કર્ણ! દિવસ અસ્ત પામતાં જરૂર આપણો જય થશે. પછી સૂર્યના અસ્ત પ્રત્યે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા કરવાથી જેની મિથ્યા પ્રતિજ્ઞા થએલી છે એવો કુંતિપુત્ર અર્જુન હુતદ્રવ્યને ભક્ષણ કરનાર એવા અગ્નિમાં જરૂર પ્રવેશ કરશે. એટલે હે માન આપનાર કર્ણ! અર્જુન રહિત થએલી પૃથ્વી વિષે તેને અનુસરનાર એવા તેના ભાઇઓ મુહૂર્ત્તવાર પણ જીવવા ઉત્સાહ નહિ કરે. પછી નાશ પામેલા પાંડુપુત્રોવડે ક્ષુદ્ર, શત્રુ રહિત થએલી, પર્વત, વન અને કાનનો સહિત આ તમામ પૃથ્વીને આપણે ભોગવીશું.

હે માનદ ! દૈવેકરી હણાએલા વિપરીત એવા રણભૂમિમાં કાર્ય અને અકાર્યને ન જાણુનારા કુંતિપુત્ર અર્જુને પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. હે કર્ણ ! જયદ્રથના વધ પ્રત્યે મુકુટધારિ પાંડુપુત્ર અર્જુને આ પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે નિશ્ચે પોતાના નાશ માટેજ છે. હે રાધાપુત્ર કર્ણ ! દુઃખેકરી ધારણ કરાય એવો તું જીવતો હોય ને અર્જુન સૂર્ય અસ્ત થયા વગર સિંધુદેશના રાજાને કેમ મારે ? મદ્રદેશના રાજા શલ્યે, મહાત્મા કૃપાચાર્યે સંગ્રામના અગ્ર ભાગમાં રક્ષા કરેલા જયદ્રથને ધનંજય કેમ મારે ? દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ, મેં અને દુઃશાસને રક્ષા કરેલા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને કાળે પ્રેરેલો એવો અર્જુન કેમ હણશે ? ઘણા શરાઓ યુદ્ધ કરે છે; દિવસ અસ્ત થવા આવ્યો છે, માટે હે માનદ કર્ણ ! કુંતિપુત્ર અર્જુન જયદ્રથને નહિજ મારે એમ હું માનું છું. હે કર્ણ ! તે મારા સહિત દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, મદ્રેશ, કૃપાચાર્ય અને બીજા શૂરવીર મહારથિઓ સહિત પરમ યત્ન કરી સંગ્રામ વિષે કુંતિપુત્ર અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કર. હે મારિષ ! એ રીતે તમારા પ્રત્ર દુર્યોધને કહ્યું તે સાંભળી રાધાપુત્ર કર્ણ, કુરૂત્તમ એવા દુર્યોધન પ્રત્યે આ રીતે બોલ્યો કે હે માનદ દુર્યોધન ! દઢ નિશાનવાળા, શૂર, ધનુર્ધારી ભીમસેને સંગ્રામમાં ઘણીવાર બાણના સમૂહોવડે જેનું શરીર બાણે ભેદેલું છે એવો હું, રહેવું જોઇએ માટે હાલ યુદ્ધમાં રહ્યો છું. વળી મોટા બાણોએકરી સંતાપ પામેલો એવો જે હું, તેનું અંગ લેશ પણ ગતિ કરી શકતું નથી. તોપણ તારે અર્થે મારૂં જીવિત છે તેથી શક્તિ પ્રમાણે યુદ્ધ કરીશ. જે રીતે પાંડુપુત્રોમાં મુખ્ય સવ્યસાચી ધનંજય એવો અર્જુન, સિંધુદેશના રાજાને મારી શકશે તથા નાશ કરી શકશે નહિ, તેવી રીતે હું તીક્ષ્ણ બાણ નાંખી યુદ્ધ કરીશ. તેમ આજે સંગ્રામ વિષે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ માટે ઘણો યત્ન કરીશ તોપણ જય થવો એતો દૈવાધિન વાત છે. હે મહારાજ ! આજે પોતાના પરાક્રમનો આશ્રય કરી રહેલો હું તારૂં પ્રિય થવા માટે અર્જુને સાથે યુદ્ધ કરીશ પણ જય થવો તે દૈવ ઉપર રહેલો છે. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ ! હે કુરૂશ્રેષ્ઠ ! તારા અર્થે આજે મારૂં અને કુંતિપુત્ર અર્જુન બેઉનું ભયંકર, રૂંવાંને ઉભાં કરે એવું જે યુદ્ધ તેને સર્વ સૈન્યો જોશે, પણ જય તો ભાગ્ય ઉપરજ રહેલો છે.

એ પ્રમાણે કર્ણને કૌરવ દુર્યોધન કહેતો હતો તે સમયે સંગ્રામમાં અર્જુન તીક્ષ્ણ બાણોવડે તમારી સેનાને હણતો હતો. રણભૂમિમાંથી પાછા ન વળનાર એવા જે શૂર પુરૂષો તેઓના ભોગળ સરખા અને હાથિની સુંઢ સરખા એવા બાહુને તીક્ષ્ણ બાણોએકરી કાપતો હતો. તેમજ મહાબાહુ અર્જુન તીક્ષ્ણ બાણોએકરી શત્રુનાં મસ્તકને કાપી નાખતો હતો. હસ્તિઓની શુંઢ ને ઘોડાઓની ડોકને, રથનાં ચક્રને, લોહિછાંટ થએલાં અને જેણે પ્રાસ તથા તોમર નામનાં હથિઆર લીધેલાં છે એવા ઘોડેસ્વારોને ચોતરફથી બિભત્સુ એવો અર્જુન ક્ષુર નામનાં બાણોવડે એકેકને બે ત્રણ પ્રકારે કાપી નાંખતો હતો; અને સર્વ તરફથી ઘોડાઓને તથા મુખ્ય હસ્તિઓનો નાશ કરતો હતો. ધ્વજ, છત્ર, ધનુષ, ચામર અને મસ્તકને કાપતો એવો વૃદ્ધિ પામેલા બળતા અગ્નિને પેઠે તમારી સેનાના નાશ કરતો એવો કુંતિપુત્ર અર્જુન તેણે થોડા વખતમાં પૃથ્વીને રૂધિરયુક્ત કરી મેલી. બળવાન દુર્ધર્ષ સત્યપરાક્રમવાળો અર્જુન તમારાં સૈન્યમાં જેમાં ઘણા યોદ્ધાઓ નાશ થયેલા છે એવું કરી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ સામે આવી પહોંચ્યો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે વખતે ભીમસેન અને સાત્વત એવા સાત્યકિએ રક્ષા કરેલો અર્જુન પ્રકાશ પામેલા અગ્નિની પેઠે શોભતો હતો. એ રીતે રહેલો એવો જે પાંડપુત્ર અર્જુન તેને વીર્યની સંપત્તિવડે તમારા પુરૂષ શ્રેષ્ઠ એવા મહા

ધનુર્ધારી યોદ્ધાઓ સહન કરી શક્યા નહિ અને સજ્જ થયેલા દુર્યોધન, કર્ણ, વૃષસેન, મદ્રરાજ, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય અને પોતે સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ એ સર્વ સિંધુદેશના રાજા, માટે મુકુટધારી એવા અર્જુનને વિંટી વળ્યા. ધનુષની પ્રત્યંચાના તથા તલશબ્દોવડે રથોના માર્ગમાં નૃત્ય કરતો, સંગ્રામ વિષે કુશળ એવો વીર કુંતિપુત્ર અર્જુન તે પ્રત્યે જેમ ઉઘાડા મુખવાળા અંતક પ્રત્યે જાય તેમ યુદ્ધમાં કુશળ અને ભય રહિત સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને પૃષ્ઠભાગ ઉપર કરી અચ્યુત ભગવાન તથા અર્જુનને હણવા ઇચ્છતા એવા સર્વ યોદ્ધાઓ જતા હતા. તેમ સૂર્ય લોહિત થવાથી સૂર્યના અસ્તને ઇચ્છતા એવા તેઓ હસ્તિઓની શુંડ સરખા હાથોવડે ધનુષને નમાવી સૂર્યકિરણોની કાંતિ સમાન કાંતિવાળા બાણને ફાલ્ગુન એવા અર્જુનને પ્રત્યે નાખતા હતા. તે પછી નાંખેલાં અકેક બાણને યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા મુકુટવાળા અર્જુને બે, ત્રણ અને આઠ પ્રકારથી છેદીને મહારથિઓને વિંધ્યા. પછી હે રાજન્! સિંહ પુચ્છ જેના ધ્વજમાં છે એવા પોતાના પરાક્રમને દેખાડતા શારદ્વતીના પુત્રે અર્જુનનું બાણ નિવારણ કર્યું અને દશ બાણવડે કુંતિપુત્ર અર્જુનને તથા સાત બાણોએકરી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને વિંધી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને સાચવતો રથમાર્ગો વચ્ચે ઉભો રહ્યો.

એ પછી ધનુષને શબ્દાયમાન કરતા અને બાણ નાખતા એવા કૌરવ શ્રેષ્ઠ સર્વ મહારથો એને મોટા રથ સમૂહવડે સર્વ તરફથી વિંટી વળ્યા અને તમારા પુત્રની આજ્ઞાવડે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા કરવા લાગ્યા. તે સમયે શૂર વીર એવો કુંતિપુત્ર અર્જુને તેના બાહુનું બળ અને ગાંડિવ ધનુષનું અક્ષયપણું દેખાડયું. અર્જુને દ્રોણપુત્ર અને શારદ્વતીના પુત્રના અસ્ત્રને અસ્ત્રવડે નિવારી અકેક એવાં તે સર્વ બાણને દશ બાણવડે કાપી નાંખ્યાં. અર્જુનને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પચ્ચીસ બાણે, વૃષસેને સાત બાણે, દુર્યોધને વીસ બાણે, અને કર્ણ તથા શલ્યે ત્રણ ત્રણ બાણવડે વિંધ્યો, અને વારંવાર ગર્જના કરતા તથા ધનુષને કંપાવતા એવા તે યોદ્ધાઓએ સર્વ તરફથી ઘેરી લીધો. તેમ ચોતરફથી રથમંડલ ભેગું કરી દીધું. સૂર્યાસ્તને ઇચ્છતા, ઉતાવળ કરતા, અર્જુનને પીડતા, અને મોટા ધનુષને કંપાવતા એવા તે મહારથિઓ અર્જુન પ્રત્યે બાણોએ કરી, પર્વત પ્રત્યે જળે કરી જેમ મેઘ વર્ષે તેમ વૃષ્ટિ કરતા હતા; અને હે રાજન્! તે વખતે ભોગળ સરખા જેના બાહુ છે એવા તે શૂરાઓ દિવ્ય અસ્ત્રોને દર્શાવતા ધનંજય એવા અર્જુનના શરીર પ્રત્યે પ્રહાર કરતા હતા. બળવાન, દુરાધર્ષ, સત્ય પરાક્રમવાળો એવો અર્જુન પણ તમારા સૈન્યને જેમાં ઘણા ખરા યોદ્ધાઓ હણાએલા છે એવું કરી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ સામે આવી પહોંચ્યો. તેને સંગ્રામમાં બાણોએકરી કર્ણે રોક્યો. હે ભારત! ભીમસેન અને સાત્વત એવા સાત્યકિના જોતાં કુંતિપુત્ર અર્જુને રણાંગણ વિષે કર્ણને દશ બાણવડે વિંધ્યો. હે મારિષ! સૂતપુત્ર કર્ણને સર્વ સૈન્યના જોતાં સાત્વતકુળમાં થએલા મહાબાહુ સાત્યકિએ ત્રણ બાણેકરી વિંધ્યો. ભીમસેને ત્રણ બાણોએ અને કુંતિપુત્ર અર્જુને ફરીને સાત બાણવડે વિંધ્યો. મહારથિ કર્ણે તેઓને સાઠ સાઠ બાણોએ કરી વિંધ્યા. હે રાજન્! સૂતપુત્ર કર્ણનું તે યુદ્ધ ઘણાઓ સાથે થયું તેમાં હે મારિષ! અમે આશ્ચર્ય જોયું કે તે એકલો ક્રોધ પામેલો કર્ણ યુદ્ધમાં ત્રણેને વિંટી વળતો હતો. રણભૂમિમાં મહાબાહુ અર્જુને સૂર્યપુત્ર કર્ણને સો બાણે કરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં પ્રહાર કર્યો. પછી રૂધિર વડે ભિંજાએલાં છે સર્વ અંગ જેનાં એવા પ્રતાપવાન શૂરા સૂતપુત્ર કર્ણે તેને પચાસ બાણે કરી વિંધ્યો. કર્ણની શીઘ્રતાને અર્જુન સહી શક્યો નહિં, અને તે પછી ઉતાવળા, શૂર એવા કુંતિપુત્ર અર્જુને નવ બાણ વડે કર્ણના ધનુષને કાપી તેને સ્તનના મધ્યભાગમાં

વિંધ્યો. એ પછી બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી પ્રતાપવાન એવા સૂતપુત્ર કર્ણે આડસો બાણ વડે પાંડુપુત્ર અર્જુનને ઢાંકી દીધો. ઘણી એવી કર્ણના ધનુષથી થયેલી બાણવૃષ્ટિને કુંતિપુત્ર અર્જુને વાયુ જેમ પતંગિઆનો નાશ કરે તેમ બાણ વડે નાશ કરી; અને સંગ્રામ વિષે પોતાના હાથની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા અર્જુને સર્વ યોદ્ધાઓના જોતાં બાણોએકરી કર્ણને ઢાંકી દીધો. સંગ્રામ વિષે ઉતાવળને વખતે કર્ણના વધ માટે ત્વરાવાન એવા ધનંજય અર્જુને સૂર્ય સમાન કાંતિવાળા બાણને નાખ્યું. તે સમીપ આવતા બાણને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અર્ધચંદ્રાકાર તીક્ષ્ણ બાણેકરી કાપી નાંખ્યું. કપાએલું તે બાણ પૃથ્વી ઉપર પડયું. શત્રુને હણનારા કર્ણે પણ સામ સામું યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા વડે ઘણી શત સંખ્યાવાળાં બાણોએકરી અર્જુનને ઢાંકી દીધો. બળદની પેઠે શબ્દ કરતા નરશ્રેષ્ઠ એવા તે મહારથિઓ શીઘ્ર જનારાં બાણોએકરી આકાશને ઢાંકી દેતા હતા. બાણોના સમૂહો વડે ઢંકાએલા પરસ્પર પ્રહાર કરતા એવા તે, ' હે કર્ણ ! ઉભો રહે; હું કુંતિપુત્ર અર્જુન છું. ' ' હે અર્જુન ! ઉભો રહે હું કર્ણ છું. ' એ રીતે કહી તરછોડતા વાક્યરૂપ બાણોએકરી દુઃખ દેતા હતા. વળી શૂર એવા તે સંગ્રામ વિષે આશ્ચર્યકારક શીઘ્ર અને સુંદર એવું યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે સંગ્રામમાં સિદ્ધ, ચારણ અને પન્નગોએ પ્રશંસા કરાતા એવા તે બે, સર્વ યોદ્ધાઓના સમાગમમાં જોવા યોગ્ય થયા. હે મહારાજ ! પરસ્પર વધ કરવાને ઇચ્છતા તે યુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે હે રાજન્ ! દુર્યોધને તમારા યોદ્ધાઓને યત્નથી રાધાપુત્ર કર્ણની રક્ષા કરો, એમ કહ્યું કેમકે સંગ્રામમાં અર્જુનને હણ્યા વગર તે પાછો નહિ વળે, એ રીતે મને તેના પુત્ર વૃષસેને કહ્યું છે.

હે રાજન્ ! કર્ણના પરાક્રમને જોઇ કાન પર્યંત ખેંચી મૂકેલાં ચાર બાણોએકરી કર્ણના ચાર ઘોડાઓને, જેના ઘોડા શ્વેત છે એવા અર્જુને પ્રેતલોક પ્રત્યે પહોંચાડયા, અને કર્ણના સારથિને ભલ્લ બાણેકરી રથના નીડભાગથી પાડી નાખ્યો, તેમજ તમારા પુત્રના જોતાં બાણોએકરી કર્ણને ઢાંકી દીધો. સંગ્રામ વિષે બાણોના સમૂહ વડે ઢંકાતો જેના ઘોડા અને સારથિ હણાએલા છે એવો મોહ પામેલો કર્ણ કર્તવ્યને પામી શકયો નહિ. હે મહારાજ ! તે રીતે કર્ણને રથ રહિત થયેલો જોઇ તેને રથ પ્રત્યે બેસાડી અશ્વત્થામા ફરીને અર્જુનને યુદ્ધ કરાવવા લાગ્યા. તે સમયે મદ્રદેશના રાજા શલ્યે ત્રીસ બાણવડે કુંતિપુત્ર અર્જુનને વિંધ્યો. શરદ્વતીના પુત્રે વીસ બાણોએકરી વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને તથા બાર બાણોએકરી ધનંજયને પ્રહાર કર્યો. વળી હે મહારાજ ! ચાર બાણોએકરી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથે અને સાત બાણોએકરી વૃષસેને કૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિંધ્યા. તેમજ કુંતિપુત્ર ધનંજયે ચોસઠ બાણેકરી દ્રોણાચાર્યના પુત્રને, સો બાણેકરી મદ્રરાજ એવા શલ્યને, દશ બાણેકરી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને, ત્રણ બાણોએકરી વૃષસેનને તથા વીસ બાણેકરી શરદ્વતીના પુત્રને સામા વિંધ્યા. પછી વિંધીને કુંતિપુત્ર અર્જુને નાદ કર્યો, તે વખતે સવ્યસાચી અર્જુનની પ્રતિજ્ઞાના નાશને ઇચ્છતા મળેલા તમારા યોદ્ધાઓ જલદી ધનંજય એવા અર્જુન પ્રત્યે ધસી ગયા. એ પછી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને ત્રાસ પમાડતા એવા અર્જુને સર્વ તરફથી વારુણાસ્ત્ર પ્રગટ કર્યું, એટલે પાંડુપુત્ર તે અર્જુનની કૌરવો મહા મૂલ્યવાળા રથોવડે સામા ગયા અને બાણવૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. હે ભારત ! તે પછી રણસંકુલ અતિ મોહ કરનાર થયેલા તે યુદ્ધમાં યોદ્ધાઓને પામી કિરિટી રાજપુત્ર એવો અર્જુન મોહ પામ્યો નહિ અને બાણોના સમૂહોને નાંખવા લાગ્યો. રાજ્યને ઇચ્છનાર પ્રમાણ ન કરી શકાય એવો સવ્યસાચી મહાત્મા અર્જુન બાર વર્ષ લગી થએલા કલેશોને સંભારતો ગાંડિવ

ધનુષથી મૂકેલાં બાણોએકરી દિશાઓને ઢાંકતો હતો અને ક્રોધ પામેલો કિરીટી અર્જુન, શિવે આપેલા પિંગલ વર્ણવાળી પ્રત્યંચા યુક્ત ધનુષ વડે શત્રુઓને મારતો હતો, તેથી અંતરીક્ષ જેમાં ઉંબાડિયાં પ્રકાશ પામેલાં છે એવું થયું અને પક્ષિયો મૃત શરીરે પૃથ્વીપર પડતાં હતાં. તે પછી ધનુષ વડે બાણ નાંખી, રણને જીતનાર, મહા યશસ્વી એવો મુકુટવાન અર્જુન, ઉત્તમ ઘોડા અને ઉત્તમ હસ્તિઓ વિષે ઘુર્ણાયમાન એવા કુરૂકુળના શૂર પુરૂષોને બાણોએકરી નાશ કરતો હતો. તે સમયે મોટી ગદાઓને, લોહમય એવી ભોગળોને, ખડ્ગોને તથા શક્તિઓને અને મોટાં શસ્ત્રોને ગ્રહણ કરી ભયંકર જેનું દર્શન છે એવા રાજાઓ તત્કાળ સંગ્રામમાં અર્જુન સામે દોડયા. તે વખતે અર્જુન યુગના અંતકાળ સંબંધી મેઘના સરખા શબ્દવાળું અને ઇન્દ્રધનુષ સરખું મોટું એવું જે ગાંડિવ ધનુષ તેને હાથવડે કરી ખેંચવા લાગ્યો. અને તમારા યોદ્ધાઓને અતિશે દહન કરતો યમરાષ્ટ્રને વધારતો હાસ્ય કરતો ચાલ્યો. તેમજ સંગ્રામમાં મહા ધનુર્ધારી શૂર એવો અર્જુન તીવ્ર એવા રથ અને હાથિયો સહિત એવા જે પાયદળના સમૂહ તેઓને, નાશ થએલાં છે સર્વ આયુધ અને જીવિત જેનું એવા તથા યમરાજાનાં રાષ્ટ્રને વધારનાર કરવા લાગ્યો.

स तानुदीर्णान्सरथान्सवारणान्पदातिसंघांश्च महाधनुर्धरः ॥
विपन्न सर्वायुधजीवितान् रणे चकार वीरो यमराष्ट्रवर्धनान् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां पंचचत्वारिंशदाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

અધ્યાય ૧૪૬ મો. જયદ્રથનો વધ.

संजय उवाच—श्रुत्वा निनादं धनुषश्च तस्य विस्पष्टमुत्क्रुष्टमिवांतकस्य ।
शक्राशनिस्फोटसमं सुघोरं विकृष्यमाणस्य धनंजयेन ॥

સંજય કહે છે–હે નૃપ! કાળના મોટા અવાજ સરખો ઇંદ્રના વજ્રનું જે ફુટવું તે બરોબર ભયંકર તથા અતિ સ્પષ્ટ એવો જે ધનંજયે ખેંચેલો તે ગાંડિવ ધનુષનો શબ્દ તેને સાંભળીને તમારૂં ત્રાસેકરી ઉદ્વેગ પામેલું તથા ભ્રાંતિ પામેલું સૈન્ય, યુગાંતવાયુવડે ક્ષોભ પામેલું ચલિત મોજાંઓવડે યુક્ત તથા પ્રલય પામેલા છે મત્સ્ય અને મગર જેમાં એવા સાગરના સલિલ સરખું થયું. અને સંગ્રામ વિષે જોતો એવો કુંતિપુત્ર ધનંજય એક સમયે સર્વ દિશાઓમાં સર્વ અસ્ત્રોને દર્શાવતો ફરવા લાગ્યો. હે મહારાજ! અસ્ત્રોને શીઘ્રતાથી ગ્રહણ કરતો, સાંધતો, ખેંચતો, અને ફેંકતો એવો પાંડુપુત્ર અર્જુન તેને અમે દેખતા ન હતા. હે મહારાજ! તે પછી ક્રોધ પામેલા સર્વ ભરતભૂમિમાં મળેલા યોદ્ધાઓને ત્રાસ પમાડતા એવા મહાબાહુ અર્જુને અસાધ્ય એવા ઇન્દ્રાસ્ત્રને પ્રગટ કર્યું. તે અસ્ત્રથકી દિવ્ય અસ્ત્રેકરી મંત્રેલાં પ્રદીપ્ત એવાં અસંખ્ય બાણ ઉત્પન્ન થયાં. કાનપર્યંત ખેંચી નાંખેલાં અગ્નિ અને સૂર્ય કિરણ સરખાં તે બાણોએકરી અંતરિક્ષ ઉંબાડિયાંવડે વિંટાએલું હોય નહિ તેવું થઇ ગયું. થયું. તે પછી બીજા પુરૂષોએ મને કરીને પણ સહન ન થાય એવા કૌરવોએ કરેલા શસ્ત્રરૂપ અંધ-

કારને દેહેશત પામતો હોય નહિ તેમ રહેલો એવો પાંડુપુત્ર અર્જુન—તેણે પરાક્રમે કરી દિવ્ય અસ્ત્રવડે મંત્રેલા બાણોએ કરી જેમ પ્રાતઃકાળમાં સૂર્ય રાત્રિ સંબંધી અંધકારને કિરણોએ કરી જલદી નાશ કરે તેમ નાશ કર્યો. તે પછી તો તમારાં સૈન્યને સમર્થ એવો અર્જુન દીપ્ત એવાં બાણરૂપી કિરણોએ કરી ઉનાળાનો સૂર્ય જેમ કિરણોએ કરી નાનાં સરોવરના પાણીનો નાશ કરે તેમ નાશ કરવા લાગ્યો. તે સમયે દિવ્ય અસ્ત્રને જાણનારા અર્જુને જે બાણરૂપી કિરણો નાંખ્યાં તે જેમ સૂર્યનાં કિરણો લોકપ્રત્યે પડે તેમ શત્રુના સૈન્યપ્રત્યે પડ્યાં. એ પછી જે બીજાં તીવ્ર તેજવાળાં બાણ નાંખ્યાં તે તત્કાળ પ્રિયબંધુજન પેઠે શૂરાઓના હૃદયપ્રત્યે પેઠાં. સંગ્રામ વિષે આત્માને શૂર માનનારા તમારા યોદ્ધાઓ જે અર્જુન પ્રત્યે ગયા તે તે દીપ્ત અગ્નિને પામેલા પતંગિઆઓની પેઠે નાશ પામ્યા. એવી રીતે શત્રુઓના યશને તથા જીવિતને હરનો બળશાળી કુંતિપુત્ર અર્જુન દેહવાન એવા મૃત્યુની પેઠે સંગ્રામમાં ફરતો હતો. પાંડુપુત્ર અર્જુને કેટલાક પુરૂષોનાં મુકુટ સહિત વસ્ત્રોને, બાજુબંધ સહિત મોટા ભુજને તથા બે કુંડળ સહિત એવા કાનને બાણવડે કાપી નાંખ્યાં. તેમ હાથિ ઉપર બેઠેલા પુરૂષોના તોમર સહિત બાહુને, ઘોડેસ્વારોના પ્રાસ સહિત એવા બાહુને, પગે ચાલનારાઓના ચર્મ સહિત એવા બાહુને, રથમાં બેઠેલાઓના ધનુષ સહિત એવા બાહુને અને નિયંતા પુરૂષોના પ્રતોદ નામનાં અસ્ત્ર સહિત મોટા બાહુને કાપી નાંખ્યા

તે સમયે પ્રદીપ્ત અને ઉગ્ર એવી બાણરૂપ જ્વાળાયુક્ત એવો ધનંજય તણખા સહિત ઉગ્ર જ્વાળાવાળા બળતા પ્રબળ અગ્નિની પેઠે શોભતો હતો. જેને દેવતાઓના રાજા ઇન્દ્રની ઉપમા અપાય, સર્વ શસ્ત્રધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ, એકજ વખતે સર્વ દિશાઓમાં મોટાં અસ્ત્રોને ફેંકતો, રથમાં બેઠેલો, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, દર્શન કરવા યોગ્ય, રથ માર્ગ વિષે નૃત્ય કરતો અને ધનુષની પ્રત્યંચા તથા તલશબ્દવાળો એવો અર્જુન તેને આકાશ વિષે તપતા મધ્યાન્હના સૂર્યની પેઠે યત્નવાળા એવા રાજાઓ પણ જોવાને સમર્થ થતા ન હતા. તે સમયે દીપ્ત અને ઉગ્ર બાણ ધારણ કરેલ એવો મુકુટવાન અર્જુન વર્ષાકાળમાં જળને ધારણ કરનારા ઇન્દ્ર ધનુષ સહિત એવા મોટા મેઘની પેઠે શોભતો હતો. તે સમયે જીષ્ણુ એવા અર્જુને પ્રવર્તાવેલાં તે અતિ દુસ્તર મહાભયંકર એવાં મહાસ્ત્રરૂપી પૂરમાં શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ મગ્ન થવા લાગ્યા. કપાઈ ગએલા મુખવાળા દેહોવડે અને કપાઇ ગએલા બાહુવાળાં શરીરોવડે, પંઝા રહિત એવા હાથોવડે, આંગળીઓ રહિત કરેલા પંઝાઓવડે, કાપેલા છે શુંડના અગ્રભાગ જેના એવા; કાપેલા છે દાંત જેઓના એવા અને મદોન્મત્ત એવા હસ્તિઓવડે ડોક રહિત એવા ઘોડાઓવડે, કડકા કરેલા રથોવડે તેમજ કપાએલાં આંતરડાંવડે, કપાએલા પગવડે અને બીજા કપાએલા, સંધિવાળા, ચેષ્ટા રહિત અને કંપતા એવા હજારો અવયવોવડે, મૃત્યુના શબ્દે કરી શોભતું અને ભીરૂ મનુષ્યોના ભયને વધારનારૂં એવું મોટું કુંતિપુત્ર અર્જુનનું યુદ્ધ, તેને હે મહીપાળ! અમે પૂર્વે પશુઓને નાશ કરતા એવા રૂદ્રનું ક્રીડા કરવાનું જે સ્થાન તેના સરખું જોતા હતા. ક્ષુર નામનાં બાણોએકરી નાશ કરાયેલી હસ્તિઓની શુંડવડે પૃથ્વી સર્પ સહિત હોય નહિ શું તેમ શોભતી હતી. અને કોઇ ઠેકાણે મુખરૂપી કમળેકરી યુક્ત એવી માળા સહિત હોય નહિ શું તેવી દેખાતી હતી. વળી તે તે સ્થાનકો વિષે વિચિત્ર પાઘડીઓ અને મુકુટોએ કરી તથા કડાં, બાજુબંધ અને કુંડળોએ કરી, સુવર્ણમય વિચિત્ર બખ્તરોએ કરી અને હાથિ ઘોડાઓના સાજોએ કરી વ્યાપ્ત, અનેક મુકુટોએકરી યુક્ત એવી વિચિત્ર પૃથ્વી નવી સ્ત્રીની પેઠે શોભતી હતી. મજ્જા ને મેદરૂપી ગારાવાળી લોહીના સમૂહરૂપી મોજાં-

વાળી મર્મસ્થાનનાં અસ્થિઓવડે અગાધ એવી કેશરૂપી શેવાળવડે નીલ એવી, શિર અને બાહુરૂપી પાષાણના કાંઠાવાળી, કપાએલા ઉદરના અસ્થિઓવડે સાંકડી એવી, વિચિત્ર ધ્વજ અને પતાકાઓવડે યુક્ત એવી, છત્ર ને ધનુષરૂપ ઉર્મિના સમૂહવાળી, પ્રાણ રહિત મહા કાયાવાળી, હાથિના દેહવડે સંકુલ એવી, રથરૂપ અસંખ્ય ચંદ્રયુક્ત એવી, ઘોડાના સમૂહરૂપ કિનારાવાળી, રથચક્ર, ધુંસરી, લાંગલદંડ, ચક્રાવયવ અને કૂબડાઓવડે અતિ દુર્ગમ એવી, પ્રાસ, ખડ્ગ શક્તિ, ફરશી અને બાણરૂપી સર્પેકરી દુર્ગમ એવી, સૈન્યરૂપી છે કંક અને મોટા નક્ર જેમાં એવી, શિયાળરૂપી મગર યુક્ત એવી, ગીધરૂપી છે ઉગ્ર મોટા ગ્રાહ જેમાં એવી, શાહૂડીના શબ્દોવડે ભયંકર એવી, નાચતાં એવાં પ્રેત ને પિશાચ આદિ ભૂતવડે યુક્ત એવી, હજારો પ્રાણ રહિત એવા યોદ્ધાઓનાં હજારો શરીર યુક્ત એવી, ઘણા ભયાનક રસવાળી અને ભયંકર એવી, વૈતરણીની પેઠે ભયંકર તથા ભીરૂ પુરૂષોના ભયને વધારનાર રૂધિરની નદીને અર્જુને ઉત્પન્ન કરી. તે વખતે રૂપવાન અંતકની પેઠે અર્જુનના પરાક્રમને જોઇને કૌરવોમાં પ્રથમ ન થએલો એવો ભય પ્રાપ્ત થયો. તે પછી રણાંગણવિષે પાંડુપુત્ર અર્જુન અસ્ત્રોવડે અસ્ત્રોને ગ્રહણ કરી ભયંકર કર્મ કરતો આત્માને ભયંકર વરતાવવા લાગ્યો.

હે રાજન્! તે પછી અર્જુન શ્રેષ્ઠ રથોને ઉલ્લંઘન કરી ગયો, તે સમયે આકાશ વિષે મધ્યાન્હ સમયે રહેલા પ્રતાપવાન સૂર્યની પેઠે પાંડુપુત્ર અર્જુનને જોવાને સર્વ પ્રાણી સમર્થ થતાં ન હતાં. આકાશમાં હંસપંકિતઓની પેઠે વિસ્તાર પામેલા મહાત્મા અર્જુનના ગાંડિવધનુષના બાણસમૂહોને સંગ્રામ વિષે અમે જોયા. અર્જુન અસ્ત્રોએ કરી સર્વ તરફથી અસ્ત્રોને વારીને ઉગ્ર કર્મ વિષે રહેલા આત્માને ભયંકર દર્શાવતો, હે રાજન્! તે શ્રેષ્ઠ મહારથોને ઉલંઘન કરતો હતો. જયદ્રથના વધની ઇચ્છાએ કરી શત્રુઓને નારાચ બાણોએ મોહ પમાડતો હોય નહિ તેમ સર્વ દિશાઓમાં બાણને ફેંકતો તથા કૃષ્ણ જેના સારથિ છે એવો દર્શન કરવા યોગ્ય રથ સહિત એવો ધનંજય અર્જુન રણમાં ઘૂમતો હતો. તે સમયે શૂર એવા મહાત્મા અર્જુનનાં હજારો બાણ ફરતાં હોય નહિ તેમ હજારોવાર આકાશ વિષે રહેલાં દેખાતાં હતાં. વળી તે સમયે મોટાં ધનુષને ગ્રહણ કરતો અને બાણને સાંધતો તથા ફેંકતો એવો કુંતિપુત્ર અર્જુન—તેને અમે જોઇ શકતા ન હતા; તેમજ હે રાજન્! સંગ્રામમાં સર્વ દિશાઓને તથા સર્વ રથિઓને જોઇ શકતા ન હતા. કદંબના પુષ્પ પેઠે ગણી કુંતિપુત્ર અર્જુન જયદ્રથ પ્રત્યે દોડયો અને નમેલ પર્વવાળાં ચોસઠ બાણોએકરી તેને વિંધ્યો. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ સામે જતા પાંડુપુત્ર અર્જુનને જોઇ જયદ્રથના જીવિત વિષે નિરાશ થએલા શૂર યોદ્ધાઓ રણભૂમિથી નિવૃત્ત થયા. હે પ્રભો! ભયપીડિત શબ્દવાળા તે યુદ્ધમાં જે જે યોદ્ધો પાંડુપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે જતો હતો તે તે યોદ્ધાના શરીર વિષે નાશ કરનારા બાણ પડતાં હતાં. જીતનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો મહારથિ અર્જુન અગ્નિકિરણ સરખાં બાણોએકરી તમારાં સૈન્યને શિર રહિત કરતો હતો. હે રાજેંદ્ર! એ રીતે તે વખતે તમારા ચતુરંગ સૈન્યને વ્યાકુળ કરી કુંતિપુત્ર અર્જુન જયદ્રથ સમીપ દોડયો અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પચાસ બાણે તથા વૃષસેનને ત્રણ બાણેકરી અર્જુને વિંધ્યા. કૃપાચાર્યને કૃપા કરતા એવા કુંતિપુત્રે નવ બાણે વિંધ્યા. શલ્યને સોળ બાણે, કર્ણને બત્રીસ બાણે અને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને ચોસઠ બાણે વિંધી, સિંહની પેઠે શબ્દ કર્યો. ગાંડિવધનુષધારિ અર્જુને તે રીતે વિંધેલો એવો સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ અતિ ક્રોધાયમાન થઇ અંકુશે કરી પીડાએલા હાથિની પેઠે તે સહન કરી શકયો નહિ. અને વરાહ જેના ધ્વજમાં છે એવા જયદ્રથે

તેજ વખતે ક્રોધ પામેલા, સર્પ સરખાં, શિલ્પશાસ્ત્રવેત્તાએ શોધેલાં, કાન પર્યંત ખેંચેલાં, ગૃધ્ર પિંછવાળાં, બાણુને અર્જુનના રથ ઉપર ફેંક્યાં; અને ત્રણ નારાચ બાણવડે ગોવિંદ ભગવાનને વિંધી ૭ નારાચ બાણેકરી અર્જુનને, આઠ નારાચેકરી ઘોડાઓને અને એક બાણેકરી ધ્વજને વિંધ્યો. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથે નાંખેલાં બાણોને તત્કાળ અર્જુને નાશ કરી, તેજ સમયે બે બાણવડે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથના સારથિના મસ્તકને કાયાથી ઉડાવી દીધું અને શોભિત ધ્વજને કાપી નાંખ્યો. ધનંજયના બાણેકરી હણાએલો અને જેની લાકડી કપાએલી છે તથા અગ્નિજ્વાળાની ઉપમા અપાય એવો સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો જે મોટો ધ્વજ સંબંધી વરાહ હતો તે નીચે પડયો.

હે રાજન્! તે સમયે શીઘ્ર સૂર્યાસ્ત સમય હોવાથી ઉતાવળા થતા એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણે પાંડુપુત્ર અર્જુનને કહ્યું કે હે કુંતિપુત્ર મહાબાહો અર્જુન! શૂર એવા ૭ મહારથિઓએ મધ્યમાં રાખેલો આ જીવિતની ઇચ્છા કરતો ભય પામેલો સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ ઉભો છે, માટે હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ અર્જુન! રણભૂમિમાં આ ૭ મહારથિઓને જીત્યા સિવાય કપટ વગર સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ મારી શકાય તેમ નથી. તેથી આ સમયે સૂર્યના અસ્ત પ્રત્યે એક એવો યોગ કરૂં છું કે જેથી સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ એકલો સૂર્ય અસ્ત થયો એમ સ્પષ્ટ દેખશે અને હે પ્રભો! જીવિતને ઇચ્છતો એવો દુરાચારવાન જયદ્રથ તારા નાશ સારૂ હર્ષેકરી કોઇ રીતે પણ આત્માનું રક્ષણ કરશે નહિ. હે કુરૂસત્તમ! તે લાગમાં તારે એને પ્રહાર કરવો અને સૂર્ય અસ્ત પામ્યો એમ જાણી ઉપેક્ષા કરવી નહીં. આ પ્રમાણે કહેનાર કેશવ ભગવાન પ્રત્યે અર્જુને કહ્યું કે તમે કહો છો તે પ્રમાણે થાઓ. તે પછી યોગી એવા અને યોગેકરી યુક્ત તથા યોગિઓના ઇશ્વર હરિ એવા શ્રીકૃષ્ણે સૂર્યના આચ્છાદન સારૂ અંધારૂં ઉત્પન્ન કર્યું. શ્રીકૃષ્ણે કરેલા અંધકારના થવાથી સૂર્ય અસ્ત પામ્યો એમ જાણી હે નરાધિપ! તમારા યોદ્ધાઓ કુંતિપુત્રના નાશ થવાના કારણથી હર્ષ પામ્યા; અને હે રાજન્! સંગ્રામમાં હર્ષ પામેલા તે સૈનિકો સૂર્યને મુખ ઉંચાં કરી જોતા ન હતા. તે સમયે રાજા જયદ્રથ જોવા લાગ્યો, તે પછી સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ જ્યારે સૂર્યને જોતો હતો ત્યારે ફરીને શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને આ વચન કહ્યું કે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તારાથી ભયને તજી સૂર્યને જોતા શૂર વીર સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને જો. હે મહાબાહો! દુરાત્મા એવા જયદ્રથનો નાશ કરવા સારૂ આ વખત છે માટે જલદી એનું મસ્તક કાપી નાંખ અને આત્માનું સાફલ્ય કર. એ રીતે કેશવ ભગવાનનાં વચન સાંભળી પ્રતાપવાન પાંડુપુત્ર અર્જુન, સૂર્ય અને અગ્નિ સરખાં બાણોવડે તમારાં સૈન્યને હણતો હતો. કૃપાચાર્યને વીસ બાણે, કર્ણને પચાસ બાણે તથા શલ્ય અને દુર્યોધનને ૭ ૭ બાણે અર્જુને તાડન કર્યાં. તેમજ વૃષસેનને આઠ બાણોએ કરી અને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને સાઠ બાણેકરી પ્રહાર કર્યો. હે રાજન્! એ રીતે મહાબાહુ પાંડુપુત્ર અર્જુન તમારા યોદ્ધાઓને બાણવડે વિંધી નાંખી જયદ્રથ સમીપ દોડયો. ભક્ષણ કરનાર એવા અગ્નિની પેઠે સમીપ રહેલા અર્જુનને જોઇ જયદ્રથની રક્ષા કરનારા યોદ્ધાઓ ઘણો સંશય પામ્યા. હે મહારાજ! તે પછી સંગ્રામમાં જયને ઇચ્છતા એવા તમારા સર્વ યોદ્ધાઓ ઇન્દ્રના પુત્ર અર્જુન પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ઘણી વાર બાણ સમૂહોવડે છાદન થતો અજીત એવો કુરૂનંદન કુંતિપુત્ર અર્જુન ક્રોધ પામ્યો. તે પછી હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ! તમારાં સૈન્યને મારવાની ઇચ્છાએ કરી ઇંદ્રપુત્ર બળવાન અર્જુને ગાઢી બાણમય જાળ નાંખી. હે રાજન્! રણભૂમિમાં શૂર એવા અર્જુનથી હણાતા ભય પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ સિંધુદેશના રાજા જય-

દ્રથને તજી દેવા લાગ્યા ને તે બે પણ સામસામા દોડયા. તે સમયે કુંતિપુત્ર અર્જુનના આશ્ચર્યકારી પરાક્રમને અમે જોતા હતા. મહાયશવાળો અર્જુન જે પરાક્રમ કરતો હતો તેવું પરાક્રમ થએલું નથી અને થનાર પણ નથી. જેમ રૂદ્ર પશુઓને મારે તેમ અર્જુન હસ્તિઓને, હસ્તિ ઉપર બેસનારાઓને, ઘોડાઓને અને ઘોડેસ્વારોને તથા રથિઓને હણતો હતો. હે નરાધિપ! તે યુદ્ધમાં કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાણેકરી ન હણાએલ, અંધકારે કરી ઢંકાએલા છે જેઓના યોદ્ધાઓ તે ઘોર મોહને પામતા હતા અને એક બીજાને ઓળખતા ન હતા. હે ભારત! કુંતિપુત્ર અર્જુને નાંખેલાં બાણોએકરી ભેદાએલાં છે મર્મસ્થાન જેનાં એવા તમારા સૈનિકો ભાગતા હતા, સ્ખલિત થતા હતા, પડતા હતા, ખેદ પામતા હતા અને ગ્લાનિ પામતા હતા. મહા ભયંકર પ્રજાના નાશ સરખું અતિ દારૂણ દુઃખેકરી પાર આવે એવું તે યુદ્ધ થવાથી, શોણિતના સ્ત્રવવાથી અને વાયુના શીઘ્રપણાથી પૃથ્વીનું રજ લોહીવડે ભિંજાએલા ધરાતલ વિષે સમી જતું હતું. અને હે રાજન્! રણાંગણ વિષે લોહીમાં રથનાં ચક્રો નાભિપર્યંત ડુબી જતાં હતાં. તેમજ વેગવાન અર્જુને હણેલા માવત રહિત થએલા, કપાએલાં અંગવાળા અને પીડિત શબ્દ કરતા એવા તમારા યોદ્ધાઓના હસ્તિઓ પોતાનાં સૈન્યોને છુંદતા દોડાદોડ કરતા હતા. હે નરાધિપ! ઘોડેસ્વાર રહિત કરેલા ઘોડા અને પાયદળ ધનંજયના બાણોવડે હણાતા ભયથી દોડાદોડ કરતા હતા. તેમજ હે રાજન્! છુટા જેઓના કેશ છે એવા કવચ રહિત અને ઘા વાગવાવડે લોહીને સ્ત્રવતા તથા ભય પામેલા મનુષ્યો રણભૂમિના અગ્રભાગને તજી પલાયન કરી જતા હતા, તે રણભૂમિ વિષે કેટલાક ઉરૂસ્તંભે ગ્રહણ કરેલા થતા હતા અને કેટલાક હણેલા હાથીઓના મધ્યમાં સંતાતા હતા.

એ રીતે હે રાજન્! તમારાં સૈન્યને નસાડી ધનંજય સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા કરનારાઓને ભયંકર બાણોએકરી પ્રહાર કરતો હતો. પાંડુપુત્ર અર્જુને તીવ્ર બાણના સમૂહો વડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, તથા કૃપાચાર્યને ઢાંકી દીધા. હે રાજન્! શીઘ્ર અસ્ત્રો નાંખવાથી બાણને ગ્રહણ કરતો, સાંધતો, ઉડાડતો અને મૂકતો એવો અર્જુન કોઇ રીતે સંગ્રામમાં જોવાતો ન હતો અને બાણને ફેંકતો એવો અર્જુન તેનું ધનુર્મંડળ તથા ચોતરફથી નીકળતાં એવાં બાણો જથાબંધ દેખાતાં હતાં. કર્ણ અને વૃષસેનનાં ધનુષને કાપીને ભલ્લબાણે કરી શલ્યના સારથિને રથના નીડ ભાગથી અર્જુને પાડી નાંખ્યો. જીતનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કુરૂનંદન મહાબાહુ પાંડુપુત્ર અર્જુને બાણોએકરી ભાણેજ ને મામો એવા જે બે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય તેઓને અતિશય પીડિત કરી એ રીતે તમારા મહારથિઓને વ્યાકુળ કરી ભયંકર અગ્નિ સરખું, ઇન્દ્રના વજ્ર સરખી કાંતિવાળું, દિવ્ય અસ્ત્રે કરી મંત્રેલું, સર્વ ભારને સહન કરનાર, અત્યંત ગંધ અને માલ્યેકરી અર્ચિત અને મોટું એવું એક બાણ તેને વજ્રાસ્ત્રની સાથે જોડી જલદી ગાંડિવ ધનુષમાં સાંધી ઉંચું ફેંકયું. અગ્નિ સરખાં તેજવાળું તે બાણ સાંધવાથી હે નૃપ! અંતરિક્ષમાં ભૂત સંબંધી મોટો શબ્દ થયો. તે સમયે ત્વરા કરતા એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણે ફરીને અર્જુનને કહ્યું કે હે ધનંજય! દુરાત્મા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું મસ્તક કાપી નાંખ, કેમકે સૂર્ય શ્રેષ્ઠ પર્વત પ્રત્યે અસ્ત પામવા ઇચ્છે છે. વળી જયદ્રથના વધ પ્રત્યે જે મારૂં વાકય છે તે સાંભળ. આ જગતમાં પ્રખ્યાત સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો પિતા વૃદ્ધક્ષત્ર નામે છે, તે ઘણે કાળે શત્રુને મારનાર સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ નામના પુત્રને પામ્યો છે, ને તે રાજાને અદૃશ્ય તથા મેઘદુંદુભિ સરખા શબ્દવાળી આકાશવાણીએ કહ્યું છે કે, હે સમર્થ મનુષ્યેન્દ્ર! કુળ, શીલ અને દમ આદિ ગુણોએકરી સૂર્ય ચંદ્ર-

વંશની સમાન ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ અને નિરંતર લોકમાં શૂરવીરોએ સત્કાર કરેલો એવો તમારો પુત્ર થશે, પણ સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતો એવો તે તમારો પુત્ર, તેના મસ્તકને પૃથ્વી વિષે ન જણાએલ એવો ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ ક્રોધ પામેલો શત્રુ કાપી નાંખશે. શત્રુને દમન કરનાર એવો સિંધુદેશનો રાજા વૃદ્ધક્ષત્ર સાંભળી ઘણી વાર વિચાર કરી પુત્રના સ્નેહે પ્રેરેલા સર્વ જ્ઞાતિજનોને કહેવા લાગ્યો કે પૃથ્વી વિષે મોટી રાજ્ય ધુંસરીને ધારણ કરનાર યુદ્ધ કરતો એવો જે મારો પુત્ર તેના મસ્તકને જે યુદ્ધમાં પાડશે તેનું મસ્તક પણ નિઃસંશય સો પ્રકારે કરી કપાઇ પડશે. એ રીતે જ્ઞાતિજનોને કહી રાજ્ય વિષે જયદ્રથને સ્થાપી પછી વૃદ્ધક્ષત્ર વન પ્રત્યે ગયો અને ઉગ્ર તપ કરવા લાગ્યો. હાલ તે આ તેજસ્વી વૃદ્ધક્ષત્ર સમંતપંચક નામના સ્થાનકથી બહાર ભયંકર તીવ્ર તપ તપે છે માટે હે શત્રુને હણનાર, વાનર જેના ધ્વજમાં છે એવા ભીમના નાના ભાઇ અર્જુન ! મહા યુદ્ધમાં જયદ્રથના કુંડળ સહિત એવા મસ્તકને ભયંકર અદ્ભુત કર્મવાળા દિવ્ય અસ્ત્રેકરી કાપીને વૃદ્ધક્ષત્રના ખોળા વિષે પાડ. હે ભારત ! તું જ્યારે આના મસ્તકને ભુતલ વિષે પાડીશ, ત્યારે નિશ્ચે તારૂં પણ મસ્તક સો પ્રકારે કરી કપાઇ પડશે, માટે હે કુરૂશ્રેષ્ઠ ! જે રીતે તપમાં રહેલો રાજા એ કર્મ ન જાણે તે રીતે દિવ્ય અસ્ત્રનો આશ્રય કરનાર તું કર. હે ઇન્દ્રપુત્ર અર્જુન ! સમસ્ત એવા ત્રણ લોકો વિષે પણ તારાથી અસાધ્ય અથવા ન કરી શકાય એવું કાંઇપણ છે નહિ. એ રીતનું શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળી ગલોફાંને હલાવતા એવા અર્જુને ઇન્દ્રના વજ્ર સરખો જેનો સ્પર્શ છે અને દિવ્ય મંત્રેકરી મંત્રેલું, સર્વ ભારને સહેનાર, નિરંતર ગંધમાલ્યે કરી અર્ચિત, સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથના વધ માટે ધારણ કરેલું, એવું બાણ, તેને જલદી ફેંક્યું. તે ગાંડિવ ધનુષથી મૂકાએલું, બાજપક્ષિની પેઠે શીઘ્ર જનારૂં બાણ સિંધુદેશના પતિ જયદ્રથના મસ્તકને છેદીને આકાશમાર્ગ પ્રત્યે ગયું. પાંડુપુત્ર અર્જુને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું મસ્તક બાણોવડે શત્રુઓના ખેદ માટે અને મિત્રોના હર્ષ માટે ઉંચું ચલાવ્યું અને તે સમયે પાંડુપુત્ર અર્જુન બાણોના સમૂહોએ કરી તે છ મહારથિઓને યુદ્ધ કરાવતો રહ્યો.

હે ભારત ! તે પછી અમે ત્યાં ઘણું મોટું આશ્ચર્ય જોયું કે અર્જુને ઉડાવેલું મસ્તક સમંતપંચક નામના સ્થાનથી બહાર ફરતું હતું. હે મારિષ ! એજ સમયે તમારો સંબંધી તેજસ્વી એવો વૃદ્ધક્ષત્રરાજા સંધ્યાઉપાસના કરતો હતો. ઉપાસના કરતો એવો તપસ્વી વૃદ્ધક્ષત્રરાજા તેના ખોળા વિષે કાળા કેશવાળું કુંડળસહિત એવું સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું મસ્તકપડતાં તેણે તે નીચે નાંખી દીધું. હે અરિંદમ ! વૃદ્ધક્ષેત્રરાજાને જાણવામાં ન આવેલું એવું તે, સુંદર કુંડળવાળું મસ્તક તેના ખોળામાં જઇ પડ્યું. હે ભારત ! કરેલાં છે પવિત્ર કર્મ જેણે એવા વૃદ્ધક્ષેત્રના ઉઠવાથી મસ્તક તત્કાળ ધરાતલ ઉપર પડ્યું, તે પછી હે અરિંદમ ! પુત્રનું મસ્તક ભૂતલપર પડવાથી તે રાજાનું મસ્તક સો કટકા થઇ પૃથ્વીપર પડ્યું. તે વખતે સર્વ સૈન્યો ઘણો વિસ્મય પામ્યાં, વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને તથા મહારથિ અર્જુનને વખાણવા લાગ્યાં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! મુકુટવાન્ અર્જુને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યા પછી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે જે અંધારૂં કર્યું હતું, તે સંહાર કરી લીધું. હે નૃપશ્રેષ્ઠ રાજન્ ! પછી અનુસરનાર પુરૂષો સહિત તમારા પુત્રોએ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની માયા હતી એમ જાણ્યું. હે રાજન્ ! એ રીતે ઘણા તેજવાળાં કુંતિપુત્ર અર્જુને આઠ અક્ષૌહિણી સેનાને મારીને તમારા જમાઇ સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યો. હે નરાધિપ ! જયદ્રથને નાશ પામેલો જોઇ, તમારા પુત્રો દુઃખથી અશ્રુ પાડવા લાગ્યા અને જય માટે નિરાશ થયા. કુંતિપુત્ર અર્જુને જયદ્રથનો નાશ

કર્યા પછી મહાબાહુ કેશવ ભગવાને તથા શત્રુને તપાવનાર અર્જુને શંખનાદ કર્યો અને હે ભારત! ભીમસેન, વૃષ્ણિઓમાં સિંહરૂપ એવો સાત્યકિ અને પરાક્રમી ઉત્તમૌજા સર્વ જુદા જુદા શંખો વગાડવા લાગ્યા. મોટો શંખનાદ સાંભળી ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિરે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મહાત્મા અર્જુને માર્યો તે જાણ્યું. પછી વાદિત્રના ઘોષેકરી પોતાના યોદ્ધાઓને હર્ષ યુક્ત કર્યા. સંગ્રામવિષે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાએ કરી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણ સમીપ ગયા. હે રાજન્! તે પછી સૂર્ય અસ્ત થવા સમયે સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યનું રૂંવાં ઉભાં કરે એવું સોમક રાજાઓ સાથે યુદ્ધ થયું. હે રાજન્! સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ મરાયાથી સર્વ મહારથિઓ દ્રોણાચાર્યને મારવાની ઇચ્છા કરીને યુદ્ધ કરતા હતા. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારી જય પામીને જયથી મત્ત થએલા પાંડવો આણી તરફ દ્રોણાચાર્યને યુદ્ધ કરાવતા હતા. મહાબાહુ અર્જુન પણ સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારી તમારા શ્રેષ્ઠ મહારથિ યોદ્ધાઓને યુદ્ધ કરાવતો હતો. અંધકારને મટાડનાર ઉદય પામેલો સૂર્ય અંધકારને હરી લે, દેવતાઓના રાજા ઇંદ્ર દેવતાઓના શત્રુઓને હણે તેમ શૂર એવો કિરીટી અર્જુન પ્રથમ પ્રતિજ્ઞાને લઇ ચોતરફથી શત્રુઓને હણતો હતો.

स देवशत्रूनिव देवराजः किरीटमाली व्यधमत्समंतात् ।
यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नः पूर्वप्रतिज्ञां समवाप्य वीरः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि जयद्रथवधे गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

અધ્યાય ૧૪૭ મો. કર્ણ સાત્યકિ વચ્ચે ઘનઘોર યુદ્ધ.

धृतराष्ट्र उवाच—तस्मिन् विनिहते वीरे सैंधवे सव्यसाचिना ।
मामका यदकुर्वत तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય! અર્જુને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યા પછી મારા યોદ્ધાઓએ શું કર્યું, તે મને કહે? સંજય કહે છે, હે ભારત! રણભૂમિમાં કુંતિપુત્ર અર્જુને હણેલા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને જોઇ અમર્ષને વશ પામેલા શરદ્વતીપુત્ર કૃપાચાર્ય મોટી બાણવૃષ્ટિએ કરી પાંડુપુત્ર અર્જુનને ઢાંકવા લાગ્યા. હે રાજન્! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પણ રથ પર ચઢી અર્જુન સામે દોડયા. રથિપુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બે મહારથિઓ અશ્વત્થામા ને કૃપાચાર્ય તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી બેઉ તરફથી બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે રીતે અતિ મોટી બે તરફની બાણ વૃષ્ટિવડે પીડાતો રથિઓમાં ઉત્તમ મહાબાહુ અર્જુન પરમ પીડા પામવા લાગ્યો; તોપણ યુદ્ધમાં ગુરૂને અને ગુરૂના પુત્રને મારવાને ન ઇચ્છતો એવો કુંતિપુત્ર ધનંજય તે સમયે ગુરૂનું સન્માન કરતો હતો. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને શરદ્વતી પુત્ર કૃપાચાર્યનાં અસ્ત્રોને અસ્ત્રોવડે નિવારણ કરી તેઓ માટે મંદ વેગવાળા બાણને હણવાને ન ઇચ્છતો એવો અર્જુન નાંખતો હતો. કુંતિપુત્ર અર્જુને નાખેલાં બાણ તેઓને જોરથી વાગતાં ન હતાં, પણ બાણોના બહુપણાને લીધે તેઓ પરમ પીડા પામતા હતા. હે રાજન્! તે પછી કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાણે [illegible] પીડાએલા કૃપાચાર્ય, સારથિને બેસવાને ઠેકાણે બેઠા અને મૂર્છા પામ્યા. બાણવડે

પીડિત અને વિહ્વળ કૃપાચાર્યને ' આ હણાએલા છે ' એમ જાણી સારથિ ત્યાંથી દૂર લેઇ ગયો. હે મહારાજ ! યુદ્ધમાં શરદ્વતી પુત્ર કૃપાચાર્યના પરાજયથી અશ્વત્થામા પણ બીજા રથ પર ચઢી પાંડુપુત્ર અર્જુનથી દૂર જતા રહ્યા.

મહા ધનુર્ધારી અર્જુન શરદ્વતીના પુત્ર કૃપાચાર્યને બાણથી પીડાએલા અને મૂર્છા પામેલા જોઇને રથ વિષેજ કૃપાચાર્ય માટે વિલાપ કરવા લાગ્યા અને અશ્રુ પૂર્ણ જેનુંમુખ છે એવા દીન અર્જુને કહ્યું કે, આ સર્વ જાણનાર મહા બુદ્ધિમાન વિદુરે રાજાને કહ્યું હતું કે, કુળનો નાશ કરનારો પાપી દુર્યોધન ઉત્પન્ન થયો છે માટે કુળને વિષે નીચ એવા એને પરલોકમાં મોકલવો. એ સારૂં છે: કેમકે કુરૂના મુખ્ય પુરૂષોને તેનાથી મોટો ભય ઉત્પન્ન થશે. સત્યવાદી વિદુરનું વચન ફળ્યું. આજે હું ગુરૂ એવા ભીષ્મપિતામહને બાણશય્યા ઉપર જોઉં છું માટે ધિક્ છે ક્ષત્રિયોના આચારને અને ધિક્ છે બળ તથા પરાક્રમને, મારા જેવો કોણ આચાર્ય એવા બ્રાહ્મણનો દ્રોહ કરે ? ઋષિનો પુત્ર, મારો આચાર્ય અને દ્રોણાચાર્યનો પરમ સખા કૃપાચાર્ય મારા બાણોએકરી પીડિત થએલા રથના ઉપલા ભાગપર પડયો છે. પીડા કરવા ન ઇચ્છતો એવો હું તેણે બાણવડે અતિ પીડા પમાડેલા, રથના અગ્રભાગમાં દુઃખ પામતા કૃપાચાર્ય મારા પ્રાણને પીડા કરતા હોય તેમ લાગે છે. પુત્રના શોકેકરી તાપ પામેલો બાણોવડે પીડાએલો અને ખરાબ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલો એવો હું, ઘણા બાણોએકરી વારંવાર પ્રહાર કરેલા દ્રોણાચાર્ય, પુત્રના વધથી નિશ્ચે મને ઘણો શોક કરાવે છે. હે કૃષ્ણ ! કૃપણ અને પોતાના રથમાં ખેદ પામતા એવા તેમને જુઓ. શ્રેષ્ઠ પુરૂષો આચાર્ય પાસેથી વિદ્યા ભણીને તેમના મનોરથોને પૂર્ણ કરનાર દેવપણાને પામે છે અને જે અધમ પુરૂષો ગુરૂઓથી વિદ્યા ગ્રહણ કરીને તેઓનેજ હણે છે, તે દુષ્ટ વૃત્તવાળા પુરૂષો નિઃસંશય નરકમાં પડે છે, રથમાં કૃપાચાર્યને પીડા કરતા મેં પણ આજે જે કર્મ કર્યું તે નરકમાં જવા માટે કર્યું: પૂર્વે અસ્ત્રને શિખવતાં કૃપાચાર્યે મને કહ્યું હતું કે, હે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા વીર અર્જુન ! કોઇ રીતે પણ ગુરૂ વિષે પ્રહાર કરવો નહિ. તે મહાત્મા આચાર્યનું એજ વચન યુદ્ધમાં બાણવૃષ્ટિ કરતો એવો હું—તેણે પાળ્યું નહિ. માનવા યોગ્ય, ન ભાગતા એવા જે કૃપાચાર્ય તેમને હું નમું છું. હે વૃષ્ણિમાં ઉત્તમ કૃષ્ણ! હું આમને પ્રહાર કરૂં છું તે મને ધિક્કાર છે, આ પ્રમાણે કૃપાચાર્ય માટે અર્જુન પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો, ત્યારે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને હણાએલો જોઇ રાધાપુત્ર કર્ણ અર્જુન સામે દોડયો. અર્જુનના રથ પ્રત્યે વેગથી આવતા કર્ણને જોઇ તત્કાલ દ્રૌપદીના બે પુત્ર અને સાત્યકિ દોડયા. સમીપ આવતા રાધાપુત્ર કર્ણને જોઇ કુંતિપુત્ર મહારથિ અર્જુન હસીને દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, આ અધિરથ પુત્ર કર્ણ સાત્યકિના રથ પ્રત્યે જાય છે અને નિશ્ચે તે સંગ્રામવિષે ભૂરિશ્રવાને હણાએલો સહી શકશે નહિ. હે જનાર્દન ! જ્યાં એ જાય છે ત્યાં ઘોડાઓને ચલાવો. જેથી આ કર્ણ, સાત્યકિને સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાના માર્ગને ન રોકે. એ રીતે અર્જુને કહ્યું તેથી મહાબાહુ મહા તેજસ્વી, કેશવ ભગવાન વખતને યોગ્ય વચન બોલ્યા કે, હે પાંડવ અર્જુન ! કર્ણને માટે આ મહાબાહુ સાત્વત શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ એકલો બસ છે, અને જ્યારે દ્રૌપદીના પુત્રો સહિત છે, ત્યારે તો કર્ણને વારવા માટે સમર્થ હોય એમાં શું કહેવું. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન ! જ્યાં સુધી કર્ણ પાસે મોટાં ઉંબાડિયા સરખી પ્રકાશવાળી ઇંદ્ર સંબંધી શક્તિ છે, ત્યાં સુધી કર્ણ સાથે તારૂં યુદ્ધ થઇ શકે તેમ નથી. હે પરવીરને હણનાર, તારે સારૂજ એ મના-

એવી શક્તિની કર્ણે રક્ષા કરેલી છે માટે કર્ણ સાત્વત એવા સાત્યકિની સામે જતો હોય તો ભલે જાય. હે અર્જુન! દુરાત્મા એવા કર્ણના કાળને હું ત્યારેજ જાણીશ કે જ્યારે તું એને ભૂતલવિષે તીક્ષ્ણ બાણોએકરી પાડીશ.

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય! ભૂરિશ્રવા અને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો નાશ થયા પછી વૃષ્ણિકુળમાં થએલા સાત્યકિનો કર્ણ સાથે સમાગમ થયો, ત્યારે રથ રહિત એવો સાત્યકિ કીયા રથ પ્રત્યે બેઠો, તે અને દ્રુપદરાજાના પુત્ર ચક્રવ્યૂહની રક્ષા કરનારા કેમ થયા તે મને કહે? સંજય કહે છે–હે રાજન્! નિશ્ચે જે પ્રમાણે મહા સંગ્રામ વિષે થએલું છે તે પ્રમાણે હું તમને કહીશ, સ્થિર થઇ તેમનાં દુરાચરણને સાંભળો. હે પ્રભો! પ્રથમજ શ્રીકૃષ્ણના મનમાં આ રહેલું હતું કે સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવા સાથે સાત્યકિ પૂરો જીતવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે જનાર્દન એવા મહા બલવાન શ્રીકૃષ્ણ ભૂત અને ભવિષ્યને જાણે છે, તેથી સારથિ દારૂકને બોલાવીને 'પ્રાતઃકાલમાં મારો રથ જોડી રાખજે' એમ સંદેશો કહ્યો. હે રાજન્! દેવ, ગંધર્વ, યક્ષ, ઉરગ, રાક્ષસ અને કોઈ પણ મનુષ્યો કૃષ્ણ-અર્જુનને જીતનાર નથી. બ્રહ્મા આદિ દેવ અને સિદ્ધો પણ તેને જાણે છે, તે એનો અતુલ મહિમા, અને જે રીતે તે યુદ્ધ થયું તે સાંભળો. સાત્યકિને રથ રહિત અને યુદ્ધમાં કર્ણને અભ્યુદય પામેલો જોઇ માધવ એવા શ્રીકૃષ્ણે ઉત્કૃષ્ટ સ્વરેકરી મોટા નાદવાળો શંખ ફુંક્યો, એટલે શંખનો શબ્દ સાંભળી સંદેશાને જાણી દારૂક નામનો શ્રીકૃષ્ણનો સારથિ ગરૂડ યુક્ત ધ્વજવાળા રથને તેમને સારૂ લેઇ આવ્યો. પછી શિનિપૌત્ર સાત્યકિ, અગ્નિ અને સૂર્ય સરખો, ઇચ્છા પ્રમાણે જનારા સુવર્ણનાં આભૂષણોએકરી શોભિત મહા વેગવાળા એવા શૈબ્ય, સુગ્રીવ, મેઘપુષ્પ ને બલાહક એ નામના શ્રેષ્ઠ ઘોડાઓ જોડેલો, વિમાનની ઉપમા અપાય એવો દારૂક નામના સારથિ યુક્ત જે રથ, તે પ્રત્યે કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા થવાથી બેસીને બહુ બાણને નાખતો રાધાપુત્ર કર્ણની સામે દોડયો. તે સમયે ચક્રની રક્ષા કરનાર યુધામન્યુ અને ઉત્તમૌજા પણ ધનંજય અર્જુનના રથને મૂકી રાધાપુત્ર કર્ણ સામે ગયા. હે મહારાજ! રાધાપુત્ર કર્ણ પણ બાણવૃષ્ટિને કરતો ક્રોધ પામેલો સંગ્રામ વિષે શૈનેય એવા સાત્યકિ સામે દોડયો. તે સરખું યુદ્ધ દેવતાઓનું, ગંધર્વોનું, અસુરોનું કે રાક્ષસોનું પૃથ્વી વિષે અથવા સ્વર્ગ વિષે પણ સાંભળ્યું નથી. હે મહારાજ! તેઓનું કર્મ જોઇ રથ, ઘોડા, મનુષ્ય અને હસ્તિઓ સહિત સૈન્ય વિરામ પામ્યું. મોહિત ચિત્તવાળા સર્વ મનુષ્યોથી ન બને એવા તે બે રાજાઓના યુદ્ધને સૌ જોવા લાગ્યા. તેમજ હે રાજન્! ગત પ્રત્યાગત આવૃત્ત મંડલ અને સન્નિવર્તન એવી ગતિઓવડે કરી રથ વિષે રહેલા કાશ્યપેય દારૂક નામના સારથિના સારથિપણાને જોવા લાગ્યા. નભતલ વિષે રહેલા વિસ્મય પામેલા દેવ ગંધર્વ અને દાનવો પણ કર્ણ અને શિનિપૌત્ર સાત્યકિના યુદ્ધને જોવા અતિ સાવધાન થયા. હે મહારાજ! રણભૂમિમાં દેવ તુલ્ય કર્ણ અને યુયુધાન એવો સાત્યકિ, મિત્રો માટે પરાક્રમી, મત્ત અને યુદ્ધમાં સ્પર્દ્ધા કરતા હતા ને પરસ્પર બાણવૃષ્ટિઓવડે શિનિ પૌત્ર સાત્યકિને કર્ણ પીડતો હતો. કુરૂકુળમાં થએલા ભૂરિશ્રવા અને જયદ્રથના નાશને સહન ન કરતો તથા શોકયુક્ત મોટા સર્પની પેઠે શ્વાસ લેતો એવો ક્રોધ પામેલો કર્ણ રણભૂમિમાં શિનિપૌત્ર સાત્યકિને નેત્રવડે બાળતો હોય નહિ તેમ વારંવાર સામે દોડતો હતો. હે શત્રુને દમનાર! કર્ણને ક્રોધ સહિત જોઇ સાત્યકિ પણ જેમ હસ્તિ પ્રત્યે સામો દોડીને હાથી લડે તેમ મોટી બાણવૃષ્ટિ વડે સામો જઇ યુદ્ધ કરતો હતો. અનુપમ પરાક્રમવાળા, નરશ્રેષ્ઠ, યુદ્ધમાં મળેલા

તેઓ બલવાન વ્યાઘ્રની પેઠે એકબીજાને રણભૂમિમાં પરસ્પર ઘાયલ કરતા હતા. તે પછી શિનિનો પૌત્ર સાત્યકિ સર્વ પારસવ એવા બાણોએકરી કર્ણને વારંવાર સર્વ શરીર વિષે ભેદવા લાગ્યો. હે અરિંદમ ! કર્ણના સારથિને ભલ્લ નામના બાણેકરી રથના ઉંટડા ઉપરથી પાડી નાખ્યો. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ ! તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ચાર શ્વેત ઘોડાને મારી નાખ્યા તથા ધ્વજ અને રથને સો પ્રકારે કાપી તમારા પુત્રના જોતાં કર્ણને તેણે રથ રહિત કર્યો. હે રાજન્! તે પછી વ્યાકુલ ચિત્તવાળા તમારા મહારથિઓ કર્ણપુત્ર વૃષસેન, મદ્રદેશનો અધિપતિ શલ્ય અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સર્વ તરફથી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વિંટાઇ વળ્યા. તે પછી ચોતરફથી આકુળ થએલું કાંઇ પણ જણાયું નહિ. તે રીતે સાત્યકિએ સૂતપુત્ર કર્ણને રથ રહિત કરવાથી હે રાજન્ ! તે સમયે સર્વ સૈન્યોમાં મોટો હાહાકાર ઉત્પન્ન થયો. હે રાજન ! સાત્વત એવા સાત્યકિએ બાણોવડે રથ રહિત કરેલા તથા બાલ્યાવસ્થાથી આરંભી તમારા પુત્રની મિત્રાઇને માનતો તથા રાજ્યને આપવાથી કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પાળતો એવો કર્ણ પણ નિઃશ્વાસ નાખતો જલદી દુર્યોધનના રથપર ચઢી બેઠો. હે પાર્થિવ ! તે રીતે કર્ણને રથ રહિત કરી દુઃશાસન આદિ શૂર એવા તમારા પુત્રોને ભીમે અને કુંતિપુત્ર અર્જુને કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પાળતો જીતેંદ્રિય સાત્યકિ પ્રહાર કરતો હતો. રથ રહિત અને વિહ્વલ કરતો પણ પ્રાણ રહિત કરતો ન હતો. ભીમસેને તમારા પુત્રોના વધની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે અને દ્યૂતમાં કુંતિપુત્ર અર્જુને કર્ણના વધની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે, તે સમયે કર્ણ છે મુખ્ય જેમાં એવા મોટા મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા અને બીજા પણ મહારથિઓ સાત્યકિને હણવા માટે યત્ન કરતા હતા; તોપણ તેના વધવિષે સમર્થ થતા ન હતા. ઉત્તમ લોકને અને ધર્મરાજનું પ્રિય ઇચ્છતા સાત્યકિએ એક ધનુષવડે હજારો ઉત્તમ ક્ષત્રિયોને જીત્યાં. શૌર્યમાં કૃષ્ણ અને અર્જુનની સમાન શત્રુઓને તપાવનાર સાત્યકિ તમારાં સર્વ સૈન્યોને હસતો હોય નહિ તેમ જીતતો હતો. હે નરશ્રેષ્ઠ ! લોકમાં કૃષ્ણ, કુંતિપુત્ર અર્જુન તથા શિનિપૌત્ર સાત્યકિ, એ ત્રણ ધનુર્ધરનારાઓ છે, ચોથો કોઇ નથી.

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય ! દારૂક સારથિવડે યુક્ત પોતાના બાહુબળે કરી ગર્વવાન સાત્યકિએ જીતવાને અશક્ય એવા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણના રથ પ્રત્યે બેસી કર્ણને રથરહિત કર્યો. શત્રુઓને તપાવનાર એવો કર્ણ પછી બીજા રથ પ્રત્યે બેઠો કે નહિ એ સાંભળવાને ઇચ્છું છું અને સાત્યકિને અસહ્ય માનું છું માટે મને તે કહે. કારણ કે તું કહેવાને કુશળ છે. સંજય કહે છે–હે રાજન્ ! જેમ થયેલું છે તેમ બધું સાંભળો. હે વિશાંપતે ! મહા બુદ્ધિમાન દારૂકના નાના ભાઇએ કલ્પનાની વિધિવડે કલ્પેલા લોઢાના અને સોનાના પટ્ટોએ કરી બનાવેલો છે કૂબર જેનો, હજારો તારા વડે વ્યાપ્ત, સિંહ છે ધ્વજામાં જેની એવા પતાકાવાળો, સોનાનાં આભૂષણ અને સાજવાળા ઘોડાઓવડે યુક્ત, સર્વ શબ્દોને ઉલ્લંઘન કરી જનાર, દૃઢ, વિચિત્ર, કાંચને સજ્જ કરેલો, ચંદ્રમા સરખા ઘોડાઓમાં મુખ્ય એવા સિંધુ દેશના ઘોડા વડે યુક્ત, ઘંટાના સમૂહવડે આકુળ શબ્દવાળો, શક્તિ ને તોમરરૂપી વિજળીવાળો, બહુ શસ્ત્રના સામાનયુક્ત એવા યુદ્ધ સંબંધી દ્રવ્યોએકરીયુક્ત અને મેઘ સરખા ગંભીર શબ્દવાળો એવો જે રથ, તે પ્રત્યે જલદી બેસીને શિનિપૌત્ર સાત્યકિ તમારા સૈન્ય સમીપ દોડયો, અને દારૂક ઇચ્છા પ્રમાણે કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણની સમીપ ગયો. હે રાજન્! કર્ણને પણ શંખ અને ગો ક્ષિર સરખા શ્વેત, વિચિત્ર, કાંચનવડે સજ્જ કરેલા અતિ વેગવાન એવા અને ઉત્તમ

ઘોડાઓથી યુક્ત સોનાના કમ્મર પટાવાળા ધ્વજો સહિત કલ્પેલ છે યંત્ર અને પતાકાઓ જેમાં અને સારો જેનો સારથિ છે તથા બહુ શસ્ત્રના સામાનવાળો એવો જે ઉત્તમ રથ તેને ભેટ કર્યો. કર્ણ પણ તે રથ પ્રત્યે બેસી શત્રુઓ સામે દોડયો. એ સર્વ જે તમે મને પૂછો છો તે મેં કહ્યું, ફરીને પણ તમારા અન્યાયથી થયેલા આ ક્ષયને સાંભળો. ભીમસેને તમારા એકત્રીસ પુત્રોને નિરંતર વિચિત્ર યુદ્ધ કરનાર એવા દુર્મુખને આગળ કરી નાશ કર્યા. હજારો શૂરાઓને સાત્વત એવા સાત્યકિએ તથા અર્જુને ભીષ્મપિતામહ અને ભગદત્તને આગળ હણ્યા. હે ભારત ! હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે તમારા દુષ્ટ વિચારને લીધે આ ક્ષય થયો.

भीष्मप्रमुखतः कृत्वा भगदत्तं च भारत ॥
एवमेष क्षयो वृत्तो राजन्दुर्मंत्रिते तव ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णसात्यकियुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

અધ્યાય ૧૪૮ મો. અર્જુને કર્ણને મારેલાં વાગ્બાણ.

धृतराष्ट्र उवाच—तथा गतेषु शूरेषु तेषां मम च संजय ।
किं वै भीमस्तदाकार्षीस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય ! તે પ્રમાણે તેઓના અને મારા શૂરાઓના જવાથી તે સમયે ભીમે શું કર્યું તે હે સંજય મને કહે ! સંજય કહે છે–રથ રહિત થયેલો અને કર્ણના વાક્શલ્યે કરી પીડા પામેલો ભીમસેન અમર્ષને વશ થઇ અર્જુન પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે ધનંજય ! તારા જોતાં વારંવાર, હે નમુછીઆ ! હે મૂઢ ! હે ઉદર પોષણ કરનાર ! હે અકૃતાસ્ત્રે ! હે બાલ ! હે સંગ્રામમાં ભયે કરી વિવ્હળ ! તું યુદ્ધ કર માં, એ રીતે કર્ણે મને કહ્યું. હે ભારત ! એ રીતે કહેનારો પુરૂષ મારે વધ કરવા યોગ્ય છે. એ વ્રત હે મહાબાહો ! મેં તમારી સાથે કરેલું છે. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન ! તે રીતે જેમ મારૂં વ્રત છે, તેમજ તમારૂં છે, એમાં સંશય નથી માટે હે નરશ્રેષ્ઠ ! તેના વધ સારૂ મારાં વચનને સંભાર, અને હે ધનંજય ! જેમ મારૂં તે વચન સત્ય થાય તેમ કર. ભીમનું તે વચન સાંભળ્યા પછી અમીત પરાક્રમવાળો અર્જુન સંગ્રામ વિષે કર્ણની સમીપ જઇ કહેવા લાગ્યો કે–હે કર્ણ ! હે કર્ણ ! હે વૃથા દૃષ્ટિવાળા, હે સૂતપુત્ર ! હે પોતાની સ્તુતિ કરનાર ! હે અધર્મબુદ્ધિવાળા ! જે તને હાલ હું કહું છું તે મારાથી સાંભળ. હે રાધાપુત્ર ! યુદ્ધમાં શૂર પુરૂષોનું બે પ્રકારનું કર્મ છે. એક જય અને બીજું પરાજય. વળી તે પણ યુદ્ધ કરતો એવો જે ઇન્દ્ર તેને પણ અનિત્ય છે. મરવાને ઇચ્છતો રથ રહિત થએલો ને વિકળ ઇન્દ્રિયવાળો એવો જે તું, તેને મારે મારવા યોગ્ય જાણી જીતીને સાત્યકિએ જીવતો મૂકી દીધો. તું પોતાની ઇચ્છાવડે રણભૂમિમાં યુદ્ધ કરતો એવો જે મહા બળવાન ભીમ તેને કોઇ રીતે રથ રહિત કરીને રૂક્ષ બોલે છે એ તારો મોટો અધર્મ છે અને તે દુર્જનનું આચરણ છે. નરશ્રેષ્ઠ એવા શૂરા સત્પુરૂષો શત્રુને જીતી બડબડાટ કરતા નથી અને દુર્વચન કહેતા નથી, તેમ કોઇને નિંદતા પણ નથી. હે સૂતપુત્ર ! તું તો સંગતિ વગરનું ન સંભળાય એવું વિચાર્યા વિનાનું ચપલપણાથી ખોટું બોલે છે, તેથી તુચ્છ જ્ઞાનવાળો જણાય છે,

યુદ્ધ કરતો પરાક્રમી, શૂર, આર્યનાં વ્રત વિષે પ્રીતિવાળો એવો જે ભીમ તેને સર્વ સૈન્યોના, કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણના અને મારા જોતાં જે અપ્રિય તેં કહ્યું તે તારૂં વચન સત્ય નથી. સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને તને ઘણીવાર રથ રહિત કરેલો છે અને કશું પણ તને કઠણ વાક્ય કહ્યું નથી, જેથી ભીમસેનને તેં બહુ કઠણ વચન સંભળાવ્યાં. મારા ન જોતાં તમે સુભદ્રાના પુત્રને હણ્યો, તેથી એ ગર્વનાં ફળને તત્કાળ પામ. હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા! તેં જે તેનું ધનુષ કાપ્યું તે પોતાના નાશ માટેજ, ને હે મૂઢ! તે માટેજ મારે ચાકર, પુત્ર અને બાંધવો સહિત તને મારવો પડશે સર્વ કૃત્યોને કરી લે. કેમકે તને મોટો ભય પ્રાપ્ત થયો છે. સંગ્રામ વિષે તારા જોતાં વૃષસેનને હું મારનાર છું, બુદ્ધિના મોહેકરી બીજા રાજાઓ પણ મારી સમીપ આવશે તે સર્વને મારીશ. સત્ય વચને કરી હું આયુધ લઉં છું. હે મૂઢ! બુદ્ધિ રહિત અને સંગ્રામ વિષે અતિ માનવાળો એવો જે તું-તેને નાશ પામેલો જોઈ મૂઢ એવો દુર્યોધન અતિ સંતાપ પામશે. અર્જુને કર્ણના પુત્રનો વધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવાથી તે સમયે રથિઓમાં પછી મોટો રણસંકુલ શબ્દ થયો.

એ પ્રમાણે મહાભયાનક આકુલ સંગ્રામ થતો હતો ત્યારે મંદ જેનાં કિરણ થયાં છે એવો સૂર્ય અસ્તાચલપ્રત્યે ગયો. હે રાજન્! તે પછી સંગ્રામના અગ્રભાગમાં રહેલા અને પ્રતિજ્ઞાને તરી ગયેલા અર્જુનને મળી ઋષિકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે, હે અર્જુન! બહુ સારૂં થયું કે તેં મોટી પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કરી અને બહુ ઠીક થયું કે તેં પુત્ર-સહિત પાપી વૃદ્ધક્ષત્રને માર્યો. હે ભારત અર્જુન! યુદ્ધમાં ધૃતરાષ્ટ્રના સૈન્યને પામીને દેવસેના પણ દુઃખ પામે એમાં કશો પણ વિચાર કરવો પડે તેમ નથી. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ! લોકને વિષે વિચાર કરતો એવો હું કોઇ ઠેકાણે તું સિવાય પુરૂષને નથી દેખતો, બળવાન કે જે આ સૈન્યની સાથે યુદ્ધ કરે. મોટા મહિમાવાળા તારી બરોબર અને અધિક એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યો-ધનના કારણથી ઘણા રાજાઓ મળેલા હતા. સજ્જ થયેલા ક્રોધ પામેલા તેઓ રણભૂમિમાં તને પામી પાછા જતા ન હતા. તારૂં શૌર્ય અને બળ-રૂદ્ર, ઇન્દ્ર અને કાળની ઉપમા અ-પાય એવું છે. શત્રુને તપાવનાર એવો તું એકલો આજે જેવાં પરાક્રમ કરતો હતો એવાં પરાક્રમને રણભૂમિમાં કરવા કોઇપણ શકિતમાન નથી. આ પ્રમાણેજ સગાંવહાલાં સહિત દુરાત્મા કર્ણને માર્યા પછી જીતેલા છે શત્રુ જેણે અને હણાએલા છે શત્રુ જેના એવો જે તું-તેને ફરીને હું વધાવીશ. એ પ્રમાણે કહેતા શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે અર્જુન બોલ્યો કે હે માધવ! તમારા અનુગ્રહથી દેવતાઓએ પણ દુઃખેકરી તરાય એવી પ્રતિજ્ઞાને હું તરી ગયો. હે કેશવ! જેઓના તમે નાથ છો તેઓનો જેમાં આશ્ચર્ય નથી તેવો જય છે. હે સમર્થ! હે વૃષ્ણિમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ! તમારા અનુગ્રહથી યુધિષ્ઠિર સમગ્ર પૃથ્વીને પામશે તે તમારોજ મહિમા અને તમારોજ વિજય છે. હે મધુસૂદન! તમારેજ નિરંતર વધાવવા યોગ્ય અમે છીએ, એ રીતે અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ઘોડાઓને ધીરે ધીરે ચલાવતા અર્જુનને ક્રૂર એવું મોટું યુદ્ધ દેખાડતા હતા.

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે અર્જુન! યુદ્ધમાં પ્રખ્યાત જયને અને મોટા યશને ઇચ્છતા શૂરા રાજાઓ તારાં બાણોએ હણાતા પૃથ્વી ઉપર શયન કરે છે, જેઓનાં શસ્ત્રો અને આભરણ પડી ગએલાં છે, જેઓના ઘોડા રથ અને હાથિઓ કપાએલા છે, જેઓનાં મર્મસ્થાન છિન્નભિન્ન થયાં છે એવા, પરમ વિહ્વળપણાને પામેલા સજીવ અને નિર્જીવ રાજાઓ ઘણી

કાંતિવડે યુક્ત છે, તેથી નિર્જીવ રાજાઓ પણ સજીવ રાજાઓ સરખા જણાય છે. તે રાજાઓનાં સુવર્ણ પુંખવાળા બાણોએકરી, જુદા જુદા પ્રકારનાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોએકરી, વાહનોએકરી અને આયુધોએકરી ભરાએલી પૃથ્વીને જો. બખ્તર, ચર્મ, હાર, કુંડળસહિત મસ્તક પાઘડીઓ, મુકુટમાળાઓ ચૂડામણિ, વસ્ત્રો, કંઠસૂત્રો, બાજુબંધો, કાંતિવાળાં નિષ્ક નામનાં આભૂષણો અને વિચિત્ર એવાં બીજાં આભરણોથી પૃથ્વી શોભે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! રથના નીચલા ભાગ, ભાથા, પતાકા તથા ધ્વજ, ઉપસ્કર લાંગલના દંડેકરી શોભિત એવા લાંગલ, કપાએલાં વિચિત્ર ચક્ર, બહુ પ્રકારના ચક્રના અવયવો, ધુંસરાં, જોતરાં, સુંદર મોરપિચ્છ, ધનુષ, સાયક, હાથિઓની ચિત્ર વિચિત્ર ઝુલ, આસનો, ભોગળ, અંકુશ, શકિતઓ, ભિંદિપાલ, તૂણ, શૂલ, પરશ્વધ, પ્રાસ, તોમર, કુંત, યષ્ઠિ, શતઘ્ની, ભુશંડી, ખડ્ગ, પરશુ, મુસલ, મુદ્ગર, ગદા, કુણપ, સુવર્ણયુક્ત ચાબુક, ઘંટાઓ, જૂદી જૂદી જાતનાં હસ્તિઓનાં આભૂષણ, માળાઓ જૂદા જૂદા પ્રકારનાં આભરણ અને મહા મૂલ્યવાળાં જે વસ્ત્રો તેવડે પૃથ્વી જેમ ગૃહોવડે શરદ્ઋતુમાં આકાશ શોભે તેમ શોભે છે. પૃથ્વી ઉપર પૃથ્વીના કારણથી હણાએલા રાજાઓ પ્રિય એવી સ્ત્રીની પેઠે પૃથ્વીને અંગોવડે આલિંગન કરી સુતા છે. પર્વતનાં શિખરો સરખી કાંતિવાળા ઐરાવતની ઉપમા અપાય એવા અને શસ્ત્રના વાગવાથી કપાએલાં મુખોએકરી લોહીને સ્રવતા એવા આ તેઓને ગુફાઓના મુખોએકરી ગેરૂના પાણીને સ્રવતા પર્વતોની પેઠે બાણોએ હણાએલા જો. હે વીર ! ઉભો રહે અને નમ્ર એવો તું પૃથ્વી ઉપર પડેલા સુવર્ણનાં આભૂષણોથી શોભતા ઘોડાઓને જો. હે સમર્થ કુંતિપુત્ર ! ગંધર્વનગર તુલ્ય આકારવાળા જેઓના ધણી હણાએલા છે, જેઓના ધ્વજ, પતાકા અને ચક્રના અવયવો કપાએલા છે, જેઓનાં ચક્ર ગયેલાં છે, જેઓના સારથિ હણાએલા છે, તૂટીજેઓના કુબડા અને ધુંસરાં કપાએલાં છે, જેઓના લાંગલદંડ ભાગેલા છે, અને જેઓને વિમાનની ઉપમા અપાય એવા સુંદર રથોને જો. હે શૂર ! હે મહાબાહુ અર્જુન ! હણાએલા હજારો પાયદળને ચર્મધારી લોહીથી ભિંજાએલા સર્વ અંગવડે પૃથ્વીને આલિંગન કરી સુતેલા જો, વળી રજવડે છવાએલા છે કેશ જેમના એવા ધનુર્ધારી યોદ્ધાઓ તેઓને તારા બાણોએકરી ભેદાએલ દેહવાળા જો. હે નરશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! નાશ કરેલા હાથી રથ અને ઘોડાઓવડે સંકુલ, લોહી ચરબી ને માંસવડે વધેલો છે ગારો જેમાં એવું તથા નિશાચર, કૂતરાં, વરૂ અને પિશાચને હર્ષ આપનારૂં, દુઃખેકરી જોવાય એવું જે પૃથ્વીતલ તેને જો. હે સમર્થ અર્જુન ! રણાંગણ વિષે યશને વધારનાર એવું આ મોટું કર્મ તારેવિષે અને મહા સંગ્રામમાં દૈત્યદાનવોને હણનાર દેવમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે ઇંદ્ર તેનેવિષે યોગ્યજ છે. સંજય કહે છે—એ રીતે રણભૂમિ અર્જુનને દર્શાવતા હર્ષ પામેલા પોતાના માણસોથી યુક્ત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પાંચજન્ય નામના શંખને વગાડતા હતા. મુકુટવાન અર્જુનને પ્રત્યક્ષ શત્રુઓને બતાવતા શત્રુઓને હણનાર એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ અજાતશત્રુ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને મળી જયદ્રથને હણ્યો તે નિવેદન કરવા લાગ્યા.

स दर्शयन्नेव किरीटिनेऽरिहा जनार्दनस्तामरि भूमिमंजसा ।
अजातशत्रुं समुपेत्य पाण्डवं निवेदयामास हतं जयद्रथं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि गुर्जरभाषायामष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

અધ્યાય ૧૪૯ મો. યુધિષ્ઠિરને જયાનંદ.

संजय उवाच—ततो राजानमभ्येत्य धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं ।
ववंदे स प्रहृष्टात्मा हते पार्थेन सैंधवे ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! પછી કુંતિપુત્ર અર્જુને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારવાથી પ્રસન્ન મનવાળા શ્રીકૃષ્ણ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને મળી તથા વંદન કરી બોલ્યા કે, હે નરશ્રેષ્ઠ રાજેન્દ્ર! બહુ સારૂં થયું કે જેનો શત્રુ હણાએલો છે એવા તમને હું વધાવું છું. બહુ સારૂં થયું કે તમારો નાનો ભાઇ અર્જુન પ્રતિજ્ઞાને તરી ગયો. હે ભારત! શ્રીકૃષ્ણે એ પ્રમાણે કહેતાં હર્ષ પામેલા શત્રુના પૂરને જીતનાર યુધિષ્ઠિરરાજા રથમાંથી ઉતરી આનંદના અશ્રુથી ભિંજાએલા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનને મળ્યા. કમળ સરખી કાંતિવાળા મુખને સ્વચ્છ કરી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે અને અર્જુન પ્રત્યે બોલ્યા કે, હે કમળ તુલ્ય નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ! તમારાથી પ્રિય કહેણ સાંભળીને જેમ સમુદ્રને તરી જવા ઇચ્છા કરનારો પુરૂષ પાર પામે નહિ, તેમ હું હર્ષના અંતને પામતો નથી: બુદ્ધિમાન અર્જુને આ ઘણું આશ્ચર્ય કર્યું છે. બહુ સારૂં થયું કે સંગ્રામ વિષે મહારથિઓને ભારરહિત થએલા હું જોઉં છું. બહુ સારૂં થયું કે પાપી પુરૂષમાં અધમ એવો સિંધુ દેશનો રાજા મરાયો. હે કૃષ્ણ! હર્ષની વાત છે કે તમે રક્ષા કરેલા તથા પાપી જયદ્રથને મારનાર અર્જુને મારી મોટી પ્રીતિ સંપાદન કરી. હે ગોવિંદ! તોપણ અમને અતિ આશ્ચર્ય નથી, કેમકે જેઓના તમે આશ્રયરૂપ છો તેઓને ત્રણ લોકમાં કશું પણ દુઃખેકરી કરાય તેમ નથી. હે મધુદૈત્યનો નાશ કરનાર ગોવિંદ! સર્વ લોકના ગુરૂ એવા તમે જેઓના નાથ છો એવા અમે તમારા અનુગ્રહથી શત્રુઓને જીતીશું. હે શ્રીકૃષ્ણ! નિત્ય અમારા પ્રિય અને હિતને વિષે તમે તત્પર રહ્યા છો તેથી તમારો આશ્રય કરી અમોએ અસુરોના વધમાં ઇન્દ્રનો આશ્રય કરી દેવતાઓથી જેમ સંગ્રામવિષે શત્રુનો ઉદ્યમ કર્યો હતો તેમ કર્યો છે. હે જનાર્દન! દેવતાઓએ પણ આ કર્મ ન થઇ શકે તેવું છે, માટે તમારાં બુદ્ધિબળને વીર્યવડે અર્જુને પરાક્રમ કર્યું છે. હે કૃષ્ણ! બાલ્યાવસ્થાથી માંડી જ્યારથી મનુષ્યોથી ન કરાય એવાં દિવ્ય મોટાં કર્મને હું સાંભળતો આવ્યો છું ત્યારથી શત્રુઓને હણાએલા જાણતો આવ્યો છું. અને પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થએલી જાણતો આવ્યો છું. હે શત્રુનો નાશ કરનાર કૃષ્ણ! તમારા અનુગ્રહથી થએલા પરાક્રમેકરી ઇંદ્ર હજારો દૈત્યોને મારી દેવતાના અધિપતિપણાને પામ્યો છે. હે ઋષિકેશ! તમારા અનુગ્રહથી પોતાના માર્ગ વિષે રહેલું સ્થાવર જંગમ જગત જપ અને હોમવિષે વર્તે છે. હે મહાબાહો! પૂર્વે આ જગત અંધકારમય એક સમુદ્રરૂપ હતું તે તમારા અનુગ્રહથી સ્પષ્ટ નામ રૂપપણાને પ્રાપ્ત થયું. હે ઋષિકેશ! સર્વ લોકના સૃષ્ટા પરમાત્મા નાશરહિત એવા તમે તેને જેઓ જૂએ છે તેઓ કદીએ મોહ પામતા નથી. પુરાણ પરમદેવ દેવતાઓના પણ દેવ સનાતન અને સુરગુરૂ એવા તમે તેને જેઓ પામ્યા છે તેઓ કદી મોહ પામતા નથી. હે ઋષિકેશ! આદ્યંત રહિત દેવલોકના કરનાર, વ્યયરહિત તમે તેને જે ભક્તો પ્રાપ્ત થાય છે તેઓ દુઃખોને તરી જાય છે. માયાથી પર, નિત્યસિદ્ધ સર્વ શરીરોવિષે રહેલા બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓની બુદ્ધિના પણ વિષયરૂપ નહિ એવું જે કાંઇ છે તે રૂપ તમે, તેને પામેલા પુરૂષ છે તેને પરમ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, જેને ચાર વેદ ગાય છે અને જે વેદોમાં ગવાય છે તે મહાત્માને પામી હું ઉત્તમ સંપત્તિને પામીશ. હે પરમેશ! હે પરેશ! હે તીર્યગીશ! હે નરેશ્વર! હે સર્વેશ્વર! હે ઇશ્વિરેશ! હે ઇશ! હે પુરૂષોત્તમ! તમને હું નમસ્કાર કરૂં છું. હે

રૂદ્ર ! અને રાજાઓના ધર્મના પ્રભો ! હે માધવ ! હે સર્વના જન્મ અને નાશરૂપ ! હે સર્વાત્મન્ ! હે વિશાળ નેત્રવાળા ! શ્રીહરિ તમે વૃદ્ધિ પામો. જે ધનંજયના સખા છે, જે ધનંજયના હિતકારી છે અને જે ધનંજયની રક્ષા કરનાર છે, તેને મેળવી પુરૂષ સુખેથી વૃદ્ધિ પામે છે. હે પાપરહિત શ્રીકૃષ્ણ ! તમારાં ચરિતને જાણનાર પુરાણર્ષિ માર્કંડેય મુનિએ પૂર્વે તમારૂં માહાત્મ્ય અને સત્યપણું મને કહ્યું છે. અસિત દેવલ મહાતપસ્વી નારદ અને તમારા પિતામહ વ્યાસ તમને ઉત્તમ વિધિરૂપ કહે છે. તમે તેજ છો, તમે પરબ્રહ્મરૂપ છો, તમે સત્ય અને મોટું તપ છો, તમે શ્રેય, તમે ઉત્તમ યશ તથા જગતનું કારણ છો, તમે આ સર્વ સ્થાવર અને જંગમ એવું જગત સરજેલું છે, તે ફરીને પ્રાપ્ત થયેલા પ્રલયકાળમાં તમારા પ્રત્યેજ પ્રવેશ કરે છે. હે જગત્પતે ! વેદને જાણનાર મનુષ્યો તમને આદિ અંત રહિત દેવ, વિશ્વના ઈશ, ધાતા, અજ, અવ્યક્ત, ભૂતાત્મા, મહાત્મા, અનંત અને વિશ્વતોમુખ કરીને કહે છે. દેવતાઓ પણ ગુહ્ય, આદિ, દેવ, જગતના પતિ, નારાયણ, ઉત્તમદેવ, પરમાત્મા, ઇશ્વર, જ્ઞાનના કારણરૂપ, હરિ, વિષ્ણુ, મોક્ષ ઈચ્છનારાઓને પરમ આશ્રયરૂપ, પર, પુરાણપુરૂષ, અને પુરાતન એવા જે બ્રહ્મ આદિ દેવ તેના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા જે તમે તેને જાણતા નથી.

આ પ્રમાણે થયેલાં, થતાં અને થનાર એવા તમારા ગુણોની અને કર્મની આ લોકમાં તથા સ્વર્ગ લોકમાં પણ સંખ્યા નથી. સર્વ ગુણયુક્ત અમારા સ્નેહી એવા જે તમે તેનો આશ્રય અમોએ કર્યો છે, માટે ઈન્દ્રને દેવતાઓ જેમ રક્ષા કરવા યોગ્ય છે, તેમ તમારે અમે ચોતરફથી રક્ષા કરવા યોગ્ય છીએ. આ પ્રમાણે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી મહા યશવાળા હરિ જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ યોગ્ય વચન બોલ્યા કે, હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! તમે ઉગ્ર તપવડે, પરમ ધર્મવડે, સજ્જનતાથી અને સરલતાથી પાપી જયદ્રથને હણ્યો. તમારા ધ્યાનયુક્ત જીષ્ણુ અર્જુને હજારો યોદ્ધાઓને હણીને જયદ્રથને માર્યો. કુશલતામાં, બાહુબળમાં, અસંભ્રમવિષે, શીઘ્રતા વિષે અને સફલ બુદ્ધિપણાવિષે કોઇ ઠેકાણે પણ અર્જુન સમાન બીજો વીર નથી. હે ભરતશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! આ તમારા ભાઇ અર્જુને આજે રણભૂમિમાં સૈન્યનો નાશ કરી સિંધુ દેશના રાજાનું મસ્તક હરી લીધું. હે વિશાંપતે ! શ્રીકૃષ્ણના કહ્યા પછી પ્રભુ એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર જીતનાર સ્વભાવવાળા અર્જુનને મળી તેના મુખને લોહી આશ્વાસના કરવા લાગ્યા કે—હે અર્જુન ! તેં ઇંદ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓએ પણ સહન ન થાય એવું અતિ મોટું અસહ્ય પરાક્રમ કર્યું. હે શત્રુને હણનાર અર્જુન ! ઠીક થયું કે તું પ્રતિજ્ઞાના ભારરહિત અને જેનો શત્રુ હણાએલો છે એવો થયો અને ઠીક થયું કે તેં જયદ્રથને હણી આ પ્રતિજ્ઞા સફળ કરી. એવી રીતે ગુડાકેશ અર્જુનને કહી મહા યશવાળા કુંતિપુત્ર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે પુણ્યગંધવાળા હાથે કરી અર્જુનને પૃષ્ઠ ભાગમાં સ્પર્શ કર્યો. એ પ્રમાણે તે વખતે મહાત્મા કેશવ ને પાંડવ એવા તે બે, શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન પૃથ્વીપતિ એવા યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે બોલ્યા કે હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર ભારત યુધિષ્ઠિર ! તમારા કોપરૂપ અગ્નિવડે પાપી જયદ્રથ રાજા દગ્ધ થયો અને રણભૂમિમાં અતિ મોટું એવું ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનનું સૈન્ય ઉલ્લંઘન કરાયું. મારાથી તમારા ક્રોધેકરી હણાયલા કૌરવો, હણાય છે, હણાયા છે. અને હણાશે. હે વીર યુધિષ્ઠિર ! ક્રોધ દૃષ્ટિવડે નાશ કરનાર તમોને કોપાવીને મિત્ર અને બંધુઓ સહિત દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન સંગ્રામવિષે પ્રાણ ખોશે. પ્રથમ તમારા ક્રોધવડે હણાએલા દેવતાઓએ અતિ દુઃખેકરી જીતાય નહિ એવા કૌરવોના પિતામહ ભીષ્મ, બાણની શય્યાને પ્રાપ્ત થઇ હમણાં શયન કરે છે. હે

પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર ! જેઓના વિષે તમે કોપાયમાન થયા છો તેઓ નિશ્ચે મૃત્યુને વશ પામનાર છે અને સંગ્રામ વિષે શત્રુઓને મારનાર એવા તેઓનો વિજય દુર્લભ છે. હે માનદ યુધિષ્ઠિર ! જેઓના વિષે તમે ક્રોધવાન થાઓ છો તેમનું રાજ્ય, પ્રાણ, લક્ષ્મી, પુત્ર અને જુદા જુદા પ્રકારનાં સુખો નાશ પામે છે. હે પરંતપ યુધિષ્ઠિર ! નિરંતર રાજધર્મમાં તત્પર એવા તમે ક્રોધ પામવાથી પુત્ર, પશુ અને બાંધવો સહિત કૌરવોને હું નાશ થયેલા માનું છું. એ રીતે અર્જુને કહ્યા પછી મહાબાહુ ભીમસેન અને મહારથિ સાત્યકિ ગુરૂ અને જ્યેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરને અભિવંદન કરી બાણના ઘાવડે ઘાયલ થયેલા મહા ધનુર્ધારિ પાંચાલ દેશના રાજાવડે વિંટાએલા તે બે પૃથ્વી પર બેઠા. આગળ હાથ જોડી રહેલા શૂરા તેઓને જોઇને હર્ષ પામેલા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર, ભીમ અને સાત્યકિને વખાણવા લાગ્યા કે, હે શૂર પુરૂષો ! બહુ સારૂં થયું કે તમને બેને દ્રોણરૂપી ગ્રાહવડે દુર્ધર્ષ અને હાર્દિક્યરૂપી મગરના સ્થાનરૂપ એવા સૈન્યરૂપી સાગરથી મુક્ત થએલા હું જોઉં છું. બહુ ઠીક થયું કે યુદ્ધમાં તમે પૃથ્વીપરના સર્વ રાજાઓને જીત્યા. હર્ષની વાત છે કે સંગ્રામમાં તમોને વિજયવાળા હું જોઉં છું. હર્ષની વાત છે કે મહા બલવાન દ્રોણ અને હાર્દિક્યને સંગ્રામ વિષે તમે જીત્યા. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! ઠીક થયું કે રણભૂમિમાં તમોએ બાણેકરી કર્ણને પરાભવ પમાડયો અને શલ્યને વિમુખ કર્યો. ઠીક થયું કે સંગ્રામમાંથી ફરી આવેલા રથિ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ અને યુદ્ધમાં નિપુણ તમને બેને કુશળ જોઉં છું. મારા વાક્યને પાળનાર શૂર, મારા મોટાપણાને પરમ આધીન એવા તમોને ઠીક થયું કે હું સૈન્યરૂપી સમુદ્રોથી તરેલા જોઉં છું. યુદ્ધને વખાણનાર શૂર અને યુદ્ધમાં પરાજય ન પામનાર એવા તમોને હું મારાં વાક્યની સમ રહેલા હર્ષથી અભિનંદું છું. હે રાજન્ ! એ રીતે કહી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિ અને ભીમસેનને મળ્યા તથા હર્ષથી અશ્રુ પાડયાં. હે વિશાંપતે ! તે પછી રણભૂમિમાંનું હર્ષ પામેલું પાંડવોનું સર્વ સૈન્ય યુદ્ધ માટે મન કરવા લાગ્યું.

ततः प्रमुदितं सर्वं बलमासीद्विशांपते ।
पाण्डवानां रणे हृष्टं युद्धाय तु मनोदधे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरहर्षे गुर्जरभाषायामेकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

અધ્યાય ૧૫૦ મો. દુર્યોધનને થયેલો શોક.

संजय उवाच—सैन्धवे निहते राजन् पुत्रस्तव सुयोधनः ।
अश्रुपूर्णमुखो दीनो निरुत्साहो द्विषज्जये ॥

સંજય કહે છે— હે રાજન્ ! સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ હણાયા પછી તમારો પુત્ર દુર્યોધન જેનું અશ્રુથી ભરેલું હતું મુખ એવો દીન અને શત્રુઓના જયથી નિરૂત્સાહ થયો, તથા દુષ્ટ મનવાળો, જેની દાઢ ભાગી ગએલી છે એવા સર્પની પેઠે નિઃશ્વાસ નાખતો, સર્વ લોકનો અપરાધનો કરનાર તમારો પુત્ર અતિ પીડા પામ્યો. યુદ્ધમાં ઉલ્બણ એવા અર્જુને, ભીમ-

સેને અને સાત્વત એવા સાત્યકિએ કરેલા પોતાના મોટા સૈન્યનો ભયંકર નાશ જોઇ, નિસ્તેજ, કૃશ, દીન અને અશ્રુવડે જેનાં નેત્ર ભિંજાએલાં છે એવો દુર્યોધન, અર્જુનની સમાન પૃથ્વીવિષે યોદ્ધો નથી, અને ક્રોધ પામેલા અર્જુનના યુદ્ધમાં ઉભા રહેવાને દ્રો, રાધાણપુત્ર કર્ણ, અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય પણ સમર્થ નથી, એ રીતે હે મારિષ ! તે માનવા લાગ્યો. સંગ્રામવિષે કુંતિપુત્ર અર્જુને સર્વ મારા મહારથિઓને જીતી સિંધુદેશના રાજાને માર્યો, પણ કોઇએ તેને નિવાર્યો નહિ. કૌરવોનું આ મોટું સૈન્ય સર્વ પ્રકારે હણાએલુંજ છે. સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર પણ આની રક્ષા કરનાર નથી, વળી જેના આશ્રયે કરી મેં સંગ્રામમાં શસ્ત્રનો ઉદ્યમ કર્યો તે કર્ણ પણ યુદ્ધમાં જીતાયો અને જયદ્રથ મરાયો. જેના બળનો આશ્રય કરી શાંતિને માગતા એવા અચ્યુત શ્રીકૃષ્ણ તેમને હું તૃણતુલ્ય માનું છું એમ કહેનાર કર્ણ યુદ્ધમાં જીતાયો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ રાજન્! એ રીતે જેનું મન ગ્લાનિ પામેલું છે એવો સર્વલોકનો અપરાધી તમારો પુત્ર દુર્યોધન દ્રોણાચાર્યની પાસે ગયો અને પછી તે સર્વ કૌરવો પ્રત્યે મોટા નાશને, વિજય પામતા એવા શત્રુઓને તથા તલ્લીન થએલા એવા તમારા લોકોને આમ કહેવા લાગ્યો.

દુર્યોધન કહે છે—હે આચાર્ય ! મૂર્ધાભિષિક્ત રાજાઓના મોટા નાશને જુઓ, મારા પિતામહ શૂર એવા ભીષ્મને આગળ કરી તેમને મારી પૂર્ણ મનવાળો આ વંચક શિખંડિ સર્વ પાંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ સહિત સેનાના અગ્રભાગ પ્રત્યે વર્તે છે, દુર્ધર્ષ એવો તમારો બીજો શિષ્ય જયદ્રથ રાજા તેને પણ સાત અક્ષૌહિણી સેનાને હણીને વીર સવ્યસાચિ એવા અર્જુને હણ્યો. અમારા જયને ઇચ્છનાર ઉપકારી યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે ગએલા મિત્રોના અનૃણપણાને હવે કેમ પામી શકે ? જે રાજાઓ મારે માટે પૃથ્વી ઇચ્છે છે, તેઓ પૃથ્વીના ઐશ્વર્યને તજી પૃથ્વી પર શયન કરે છે, તે હું નિંદિત પુરૂષ, મિત્રોના આવા નાશને હજાર અશ્વમેધેકરીને પણ મારા આત્માને પવિત્ર કરવા ઉત્સાહ ધરતો નથી. લોભી પાપી તથા ધર્મને નાશ કરનાર એવો જે હું, તેના દુઃખે કરી જીતવાની ઇચ્છા કરનાર પુરૂષો યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. જેનું વ્રત નાશ પામેલું છે એવો મિત્રનો દ્રોહ કરનાર જે હું તેને પૃથ્વી કેમ માર્ગ દેવા સમર્થ નથી થતી ? હું, રૂધિરવડે જેનું અંગ છંટાએલું છે એવા યુદ્ધમાં હણાએલા રાજાઓના મધ્યભાગમાં શયન કરી રહેલા ભીષ્મપિતામહની રક્ષા કરવા પણ સમર્થ થયો નહિ. મિત્રનો દ્રોહ કરનાર અનાર્ય પુરૂષ એવો હું, તેને દુર્ધર્ષ એવા પરલોકને જીતનાર ભીષ્મપિતામહ મળી શું કહેશે? પ્રાણને કોરે મૂકી મારે માટે ઉદ્યમવાળા મહારથિ ભૂરિશ્રવાને સાત્યકિએ હણેલો જુઓ. તેમજ કાંબોજદેશના રાજાને, અલંબુષને તથા બીજા મિત્રોને હણાએલા જોતાં હવે મારે જીવવામાં શો અર્થ છે ? મારે માટે ટંટો કરનારા, પાછું મુખ ન કરનારા, મારા શત્રુઓને જીતવા અતિ શક્તિવડે યત્ન કરનાર જે શૂરાઓ હણાએલા છે, હે પરંતપ દ્રોણ ! તેઓનાં ઋણને આજે તરી જઇ યમુના નદી પ્રત્યે તેઓને જળે કરી હું તૃપ્ત કરીશ. હે સર્વ શસ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ ! તમારી પાસે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું અને ઇષ્ટાપૂર્તે કરી, બળેકરી અને પુત્રોએ કરી સમ ખાઇ કહું છું કે રણભૂમિમાં પાંડવો સહિત તે સર્વ પાંચાલ દેશના રાજાઓને મારી શાંતિ પામીશ અથવા મુકુટવાન એવા અર્જુને સંગ્રામમાં મારે માટે યુદ્ધકરતા જે પુરૂષોને હણેલા છે, તે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો જ્યાં છે ત્યાં હું જઇશ અને તેમની સમાન લોકપણાને પામીશ. હે મહાબાહો દ્રોણ ! આ સમયે ટપકો ન આપેલા મારા સહાય પુરૂષો મને ઇચ્છતા નથી, જેવી રીતે પાંડુપુત્રોને કલ્યાણરૂપ માને છે તેવી રીતે અમને માનતા નથી. યુદ્ધમાં સત્યપ્રતિજ્ઞાવાળા પાંડુપુત્રવડે પોતાનું મૃત્યુ કહેલું છે તોપણ તમે અર્જુન તમારો શિષ્ય હોવાથી

ઉપેક્ષા કરો છો એથીજ જેઓ અમારા જયને ઇચ્છા કરનારા હતા તે સર્વ પુરૂષો હણાયા. હમણાં તો એક કર્ણનેજ અમારા જયને ઇચ્છનાર હું જોઉં છું. મૂઢબુદ્ધિવાળો પુરૂષ મિત્રને જાણ્યા વગર યથાર્થપણાએકરી અજાણ્યા મિત્રને મિત્રના જે કાર્યમાં જોડે છે તે કાર્ય તેનું નાશ પામે છે, તે સરખું ઉત્તમ મિત્રોએ, મોહથી ધનને ઇચ્છતો લોભી પાપી અને મંદ એવો જે હું, તેનું આ કાર્ય કરાયું. શૌર્યવાન એવો જયદ્રથ અને સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા હણાયો. તેમજ મારે માટે લડતા એવા અભીષાહ, શૂરસેન, શિબિ અને વસાતિરાજાઓ મુકુટવાન અર્જુને હણ્યા માટે જ્યાં તે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો છે ત્યાં હું આજ જઇશ. તે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો વગર હવે મને જીવિત પ્રિય લાગતું નથી, તેથી પાંડુપુત્રોના આચાર્ય એવા તમે અમને આજ્ઞા આપો.

न हि मे जीवितेनार्थस्तानृते पुरुषर्षभान् ।
आचार्यः पाण्डुपुत्राणामनुजानातु नो भवान् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनानुतापे गुंर्जर-भाषायां पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

અધ્યાય ૧૫૧ મો. દ્રોણ વાક્ય.

धृतराष्ट्र उवाच—सिंधुराजे हते तात समरे सव्यसाचिना ॥
तथैव भूरिश्रवसि किं किमासीद्वोमनस्तदा ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે તાત સંજય! યુદ્ધમાં અર્જુને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યા પછી અને તેમજ ભૂરિશ્રવાને માર્યા પછી તે સમયે તમારૂં મન કેવું થયું હતું? તે અને કુરૂની સભામાં દુર્યોધને તે પ્રકારે કહેલા દ્રોણાચાર્યે પછી તેને શું કહ્યું, તે મને કહે? સંજય કહે છે–હે ભારત! સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથને, અને ભૂરિશ્રવાને હણાએલા જોઇ તમારા સૈન્યોનો મોટો વ્યથાવાળો શબ્દ થયો. તેઓ તમારા પુત્રના સર્વ વિચારને નિંદવા લાગ્યા, કે જે વિચારેકરી, હજારો શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો હણાયા. દ્રોણ તો તમારા પુત્રનાં વચનને સાંભળી દુઃખિત છે મન જેનું એવા મુહૂર્તવાર જેમ વિચાર કરે તેમ વિચાર કરી અતિ પીડા પામીને આમ બોલ્યા. દ્રોણ કહે છે–હે દુર્યોધન! અર્જુનને સંગ્રામ વિષે જીતવો છે અશક્ય છે એમ નિરંતર કહેનો એવો જે હું તેને વાગ્બાણેકરી આવી રીતે કેમ પ્રહાર કરે છે? મુકુટવાન એવા અર્જુને બળ રક્ષણ કરેલા શિખંડિએ જે ભીષ્મને કૌરવોના યુદ્ધમાં માર્યા, એટલા વડેજ અર્જુનનું બળ જાણવું પૂર્ણ છે. દેવ અને દાનવોએ યુદ્ધમાં ન હણાય એવા ભીષ્મને હણાએલા જોયા ત્યારેજ મેં જાણ્યું કે, આ સેના નથી. ત્રણ લોકવિષે પુરૂષોના મધ્યમાં જેને સર્વ શૂરરૂપ માનતા તે શૂર વીર એવા ભીષ્મ હણાયા પછી શું વિશેષ રહ્યું છે કે જેને સેવિએ? હે તાત દુર્યોધન! કુરૂઓની સભામાં શકુનિ જે પાસા નંખાવતો હતો, તે પાસા ન હતા પણ તમારા શત્રુઓને તપાવનારાં તીક્ષ્ણ બાણ હતાં, તેજ આ કુંતિપુત્રે નાખેલાં બાણ હે તાત દુર્યોધન! અમને પ્રહાર કરે છે, વિદુરે કહેલાં તમે તે અક્ષરૂપ બાણને જાણતા ન હતા. જય પામતા એવા પણ જે તમે તેના હિતમાટે જે કલ્યાણકારી વાણીને કહેતા ધીર એવા મહાત્મા વિદુર તેની તમે તે વાણી

સાંભળતા ન હતા, તેથી હે દુર્યોધન ! વિદુરના વાક્યના અપમાનથી તમારે સારૂ આ ભયંકર મોટું ક્રૂર કર્મ થાય છે, જે મૂઢ માણસ ખરા સ્નેહિના તેમજ લોકના હિતકારી વચનનું અપમાન કરી પોતાનો મત કરે છે, તે થોડા વખતમાં શોક કરવા યોગ્ય થાય છે. તમે પણ અમારા જોતાં ઉત્તમ કુળમાં થયેલા સર્વ ધર્મને અનુસરનાર સભામાં લઇ આવવાને યોગ્ય નહિ એવાં દ્રૌપદીને સભામાં લઇ આવી જે અધર્મ કરતા હતા, તે અધર્મનું આ મોટું ફળ હે દુર્યોધન ! પ્રાપ્ત થાય છે. જે દ્યૂતમાં પાંડુના પુત્રોને અયોગ્યપણાથી જીતી તમે તે સમયે અરણ્યમાં રૂરૂમૃગનાં ચર્મરૂપી જેનાં વસ્ત્ર છે એવા કરીને કાઢયા હતા, તેનુંજ આ ફળ પ્રાપ્ત થયું, જો આ ન થયું હોત તો પરલોકમાં તમે અધિક ક્લેશ પામત. નિરંતર પુત્રોની પેઠે ધર્મને આચરતા એવા પાંડવો તેઓનો લોકમાં મારાથી અન્ય બ્રાહ્મણ એવો કયો માણસ દ્રોહ કરે ? પાંડવોનો આ કોપ શકુનિ સાથે તમે કુરૂની સભામાં ધૃતરાષ્ટ્રના સંમતથી વહોર્યો છે. દુઃશાસનેકરી સંયોગ પામેલો કર્ણવડે વૃદ્ધિ પામેલો એવો તે કોપ વિદુરના વાક્યનો અનાદર કરી તમે વારવાર તાજો કરાવ્યો. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો આશ્રય કરી યત્ન કરતા એવા સર્વ યોદ્ધા અર્જુનને વિંટી વળ્યા હતા, તે કેમ પરાભવ પામ્યા. તથા તમારા મધ્યમાં જયદ્રથ કેમ હણાયો ? હે કુરૂકુળમાં થએલા દુર્યોધન ! તમે કર્ણ, કૃપાચાર્ય, શલ્ય, અને અશ્વત્થામા જીવંતા છતાં સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ કેમ નાશ પામ્યો ? સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું રક્ષણ કરવા માટે યુદ્ધ કરતા એવા સર્વ રાજાઓ તીવ્ર તેજને સેવે છે તેમ છતાં તમારા મધ્યમાં જયદ્રથ કેમ હણાયો ? હે દુર્યોધન ! જયદ્રથ રાજા મારે વિષે અને તમારે વિષે અર્જુનથી રક્ષણ ઇચ્છતો હતો, અને અર્જુનથી રક્ષણ પામ્યો નહિ, તેથી હું કોઇ પણ આત્માના જીવિત સ્થાનને સ્થિરદેખતો નથી. શિખંડિને સહિત પંચાલ દેશના રાજાઓને હણ્યા વગર ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પાપવિષે બુડતો હોય નહિ તેમ મારા આત્માને જોઉં છું, તે માટે હે ભારત દુર્યોધન ! તાપ પામતો એવો જે હું તેને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું રક્ષણ કરવા માટે તમે અશક્ત થઇને કેમ પ્રહાર કરો છો. ક્લેશ રહિત જેનું કર્મ છે એવા સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા પાંડુપુત્રના સુવર્ણના ધ્વજને ન જોતો એવો યુદ્ધમાં કેમ ભીષ્મના જયને ઇચ્છે છે ? જ્યાં મહારથોના મધ્યમાં સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ અને ભૂરિશ્રવા હણાયા ત્યાં શું શેષ રહ્યું માનો છો ? હે પૃથ્વીપતિ દુર્યોધન ! જો દુર્ધર્ષ એવા કૃપાચાર્ય જીવે છે, અને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથના માર્ગને પામ્યા નથી; તો તમનેજ હું વખાણું છું. હે કૌરવ્ય દુર્યોધન ! તમારા નાના ભાઇ દુઃશાસનના જોતાં જે ઠેકાણે દુઃખે કરી કરાય નહિ એવાં કર્મને કરતા એવા અને ઇન્દ્રસહિત એવા પણ દેવતાઓએ ન મારી શકાય તેવા ભીષ્મને હણાએલા જોયા ત્યારેજ હે નૃપ ! મેં આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો હતો કે, પૃથ્વી તમારી નથી. હે ભારત દુર્યોધન ! આ પાંડવ અને સૃંજય રાજાઓનાં સૈન્ય મારા સાથમાં ભેળાં થઇ આજ આવે છે. હે ભારત ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધન ! સર્વ પંચાલ દેશના રાજાઓને હણ્યા સિવાય કવચ છોડીશ નહિ અને સંગ્રામવિષે તમારૂં હિત કરીશ. હે રાજન્ દુર્યોધન ! સંગ્રામ વિષે મારા પુત્ર અશ્વત્થામાને કહેજો કે જીવિતને રક્ષણ કરતા એવા તમે તેણે સોમક રાજાઓને છોડવા નહિ અને જે પિતાએ આજ્ઞા કરેલી છે તે વચનને પાળી તથા શમ, દમ, સત્ય અને આર્જવવિષે સ્થિરતા, ધર્મ, અર્થ અને કામવિષે કુશલ, ધર્મ તથા અર્થને પણ પીડા ન કરતા એવા ધર્મ જેમાં મુખ્ય છે એવાં કાર્યો કર જો. વારંવાર નેત્ર અને મનવડે વિપ્રોને

સંતોષ પમાડ અને શક્તિથી માન; અને તેઓનું અપ્રિય કર નહિ, કેમકે તેઓ અગ્નિની જ્વાલાની ઉપમા અપાય તેવા છે. હે શત્રુનો નાશ કરનાર રાજન્ દુર્યોધન ! તમે વાગ્બાણેકરી પીડા કરેલો એવો આ હું મોટા યુદ્ધ માટે સૈન્યોપ્રત્યે પ્રવેશ કરૂં છું. હે દુર્યોધન ! જો તમે શક્તિમાન છો તો સૈન્યને પાળો. રાત્રિ વિષે પણ ક્રોધ પામેલા એવા કુરૂ અને સંજય રાજાઓ યુદ્ધ કરશે એવી રીતે કહી દ્રોણાચાર્ય, નક્ષત્રોનાં તેજને હરણ કરનાર સૂર્યની પેઠે ક્ષત્રિયોનાં તેજને હરણ કરતા પાંડવ અને સંજય રાજાઓ તરફ ગયા.

एवमुक्त्वा ततः प्रायाद् द्रोणः पांडव संजयान् ।
मूष्णन् क्षत्रिय तेजांसि नक्षत्राणामिवांशुमान् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणवाक्ये गुर्जर-भाषायामेकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

અધ્યાય ૧૫૨ મો. દુર્યોધન કર્ણ મંત્રણા.

संजय उवाच—ततो दुर्योधनो राजा द्रोणेनैवं प्रचोदितः ॥
अमर्ष वशमापन्नो युधायैव मनोदधे ॥

સંજય કહે છે—ત્યાર પછી દ્રોણાચાર્યે એ પ્રમાણે કહેલો એવો દુર્યોધન ક્રોધને વશ યુદ્ધ માટે મન કરવા લાગ્યો અને તે સમયે તમારો પુત્ર દુર્યોધન વળી કર્ણને કહેવા લાગ્યો કે જુઓ, કૃષ્ણ જેના સહાય છે એવા મુકુટવાન પાંડુપુત્ર અર્જુને દેવતાઓથી પણ અતિ દુઃખેકરી ભેદાય એવો જે આચાર્યે કરેલો વ્યૂહ, તેને ભેદીને મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના તથા તમારા પ્રયત્ન છતાં મુખ્ય યોદ્ધાઓના જોતાં સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યો. હે રાધાપુત્ર કર્ણ ! સિંહે જેમ ક્ષુદ્ર મૃગ મારેલા હોય તેમ એક કુંતિપુત્ર અર્જુને યુદ્ધમાં પૃથ્વીવિષે ઉત્તમ એવા રાજાઓ માર્યા છે તે જુઓ. મેં અને મહાત્મા દ્રોણે પ્રયત્ન કર્યો છતાં ઇંદ્રપુત્ર અર્જુને મારૂં સૈન્ય થોડું અવશેષ રહેલું કર્યું. દ્રોણાચાર્યનો યત્ન છતાં યુદ્ધનો યત્ન કરતો એવો પણ અર્જુન અતિ દુઃખેકરી ભેદાય એવા વ્યૂહને કેમ ભેદે; તેમ વળી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારી પ્રતિજ્ઞાના પારને પણ પામ્યો. હે રાધાપુત્ર કર્ણ ! યુદ્ધમાં કુંતિપુત્ર અર્જુને ઇંદ્ર સરખા પરાક્રમવાળા ઘણા રાજાઓને પૃથ્વી વિષે પાડેલા અને હણેલા જુઓ. હે શૂર કર્ણ ! યુદ્ધવિષે યત્ન કરતા પરાક્રમી એવા દ્રોણાચાર્યના ન ઇચ્છતાં પાંડુપુત્ર અર્જુન અતિ દુઃખેકરી ભેદાય એવા વ્યૂહને કેમ ભેદે ? હે શત્રુને હણનાર કર્ણ ! મહાત્મા દ્રોણાચાર્યને અર્જુન નિરંતર પ્રિય છે, તેથી યુદ્ધ વગરજ એને અવસર આપ્યો, હે પરંતપ ! મારામાં નિર્ગુણપણાને જોતા એવા દ્રોણાચાર્યે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને અભય આપી તેને મારવાને મુકુટવાન એવા અર્જુનને સમય આપ્યો. જો પ્રથમ ઘર પ્રત્યે જવાને સિંધુદેશનારાજા જયદ્રથને આજ્ઞા આપી હોત તો મનુષ્યોનો ક્ષય ન થાત. હે સખા એવા કર્ણ ! દ્રોણથી અભય પામીને અનાર્ય એવો જે હું, તેણે જીવિતને ઇચ્છતા ઘર પ્રત્યે જતા એવા જયદ્રથને અહિં રોકયો. દુરાત્મા એવાઆપણા સર્વના જોતાં રણભૂમિમાં ભીમસેનને પામી આજે મારા ચિત્રસેન આદિ ભાઇઓનાશ પામ્યા.

કર્ણ કહે છે—આચાર્યને નિંદો માં, કેમકે એ બ્રાહ્મણ પોતાના જીવિતને ત્યાગકરી બળ પ્રમાણે અને ઉત્સાહ પ્રમાણે પોતાની શકિતવડે યુદ્ધ કરે છે, અને શ્વેત વાહનવાન એવો અર્જુન આચાર્યને ઉલ્લંઘન કરી વ્યૂહ પ્રત્યે પેઠો, એમાં કોઇ રીતે પણ આચાર્યનો સૂક્ષ્મ એવો પણ દોષ લેવાય તેમ નથી. યુદ્ધમાં કુશલ, દક્ષ, યુવા, શૂર, કૃતાસ્ત્ર, શીઘ્ર પરાક્રમવાળો ન ભેદાય એવાં કવચેકરીયુક્ત બળવાન બાહુબળેકરી ગર્વવાળો એવો અર્જુન દિવ્યસ્ત્રોવડેયુક્ત વાનરના ચિન્હવાળા કૃષ્ણે જેના અશ્વગ્રહણ કરેલા છે એવા રથપ્રત્યે બેસી તીક્ષ્ણ બાણોને વર્ષાવતો દ્રોણાચાર્ય સામે ગયો તે તેને યોગ્યજ છે. હે રાજન્ દુર્યોધન! આચાર્ય વૃદ્ધ છે તથા શીઘ્ર ગતિવિષે અસમર્થ છે, અને હે નરાધિપ! બાહુની કસરત કરવાવિષે અશકત છે, તેણેકરી એ પ્રમાણે શ્વેત જેના ઘોડા છે અને કૃષ્ણ જેના સારથિ છે એવો અર્જુન તેમને ઉલ્લંઘન કરી ગયો. આ કારણેકરી દ્રોણાચાર્યનો હું દોષ જોતો નથી. યુદ્ધમાં અસ્ત્રોને જાણનાર એવા દ્રોણાચાર્યથી ન જીતી શકાય એવા પાંડવોને માનું છું. તેથીજ એમને ઉલ્લંઘન કરી શ્વેતવાહન એવો અર્જુન વ્યૂહપ્રત્યે પેઠો. દૈવે આજ્ઞા કરેલો ભાવ કોઈ ઠેકાણે પણ ફરતો નથી એમ માનું છું, કેમકે હે દુર્યોધન! પરમ શકિતવડે અમે યુદ્ધ કરતા હતા, તે છતાં અને રણાંગણમાં તમારા સહિત પરમ યત્ન કરવા છતાં પણ યુદ્ધમાં સિંધુદેશનો રાજા હણાયો, એમાં દૈવજ પરમ કારણ માનવા યોગ્ય છે, નિરંતર પરાક્રમેકરી કપટથી ચેષ્ટા કરનારા આપણા સર્વના પરાક્રમને નાશ કરી દૈવજ આપણને પરિભવ અપાવે છે. ભાગ્યરહિત પુરૂષ કોઈ ઠેકાણે પણ જે કર્મ કરે છે તે વારંવાર કરેલાં કર્મને પણ દૈવ નાશ કરે છે. ઉદ્યમવાળા મનુષ્યે જે કરવા યોગ્ય છે તે શંકા રહિત થઈ નિરંતર કરવું પણ સિદ્ધિ ભાગ્યવિષે રહી છે. હે ભારત દુર્યોધન! કપટેકરી અને વિષયોગવડે કુંતિપુત્રોને છેતર્યાં તેમ લાક્ષાગૃહ વિષે બાલ્યા, અને જુગટામાં પરાજય પમાડયા તથા રાજનીતિનો આશ્રય કરી વનપ્રતિ મોકલ્યા. એ રીતે યત્ને કરી જે જે કર્યું તે તે દૈવે નાશ કર્યું તોપણ દૈવને હઠાવી ઉત્સાહથી યત્ન કરી યુદ્ધ કરો કે જેથી યત્ન કરતા એવા જે તમે તેના અને તેઓના માર્ગેકરી દૈવ ચાલશે. હે કુરૂદ્વહ શૂર એવા દુર્યોધન! તેઓનું બુદ્ધિપૂર્વક કોઈ ઠેકાણે પણ સુકૃત દેખાતું નથી. તેમ તમારૂં બુદ્ધિસહિત દુષ્કૃત નથી. સર્વનાં સુકૃત તથા દુષ્કૃતનું દૈવ પ્રમાણ છે અને દૈવ પણ પોતાનું કર્મ છે. તે પુરૂષો સુતા હોય તોપણ જાગે છે. તમારાં ઘણાં સૈન્યો અને ઘણા યોદ્ધાઓ હતા, તે પ્રમાણે પાંડુપુત્રોના ન હતા, તોપણ આ રીતે યુદ્ધ થયું અને તે થોડાઓએ બહુ અને પ્રહાર કરતા એવા જે તમે તેઓનો નાશ કર્યો, તે કર્મ દૈવનું માનું છું કે જેણે શરીરનું બળ નાશ પામ્યું. સંજય કહે છે—હે જનાધિપ ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે તે બહુ બોલતા હતા એટલામાં સંગ્રામવિષે પાંડવોનાં સૈન્યો દેખાયાં. હે રાજન્! ત્યાર પછી તમારા દુષ્ટ વિચારને લીધે મળેલા છે રથ અને હસ્તિઓ જેમાં એવું યુદ્ધ તમારા યોદ્ધાઓનું પાંડવો સાથે થવા લાગ્યું.

ततः प्रववृते युद्धं व्यतिषक्त रथद्विपं ।
तावकानां परैः सार्धं राजन् दुर्मन्त्रिते तव ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि पुनर्युद्धारंभे गुर्जरभाषायां द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

અધ્યાય ૧૫૩ મો. દુર્યોધને ક્રોધે કરેલું યુદ્ધ.

ઘટોત્કચવધપર્વ.

**संजय उवाच—तदुदीर्ण गजानीकं बलं तव जनाधिप ।
पाण्डुसेनामतिक्रम्य योधयामास सर्वतः ॥**

સંજય કહે છે–હે જનાધિપ ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે વૃદ્ધિ પામેલું હાથિઓના સમૂહવાળું તમારૂં સૈન્ય પાંડુસેનાને ઉલ્લંઘન કરી સર્વ તરફથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યું. પરસ્પર યુદ્ધ કરતા એવા પંચાલદેશના-રાજાઓ અને કૌરવો બીજા લોકસંબંધી મોટાં યમરાષ્ટ્ર પ્રત્યે જવા દિક્ષાવાળા થયા. શૂરાઓ શૂરાઓની સાથે સમાગમ પામી બાણ, તોમર અને શક્તિઓવડે વિંધતા હતા. મોટા યુદ્ધમાં એક બીજાને યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલતા હતા. પરસ્પર મારતા એવા રથિપુરૂષોનું રથિપુરૂષો સાથે રૂધિરના વેહેવાથી ભયંકર એવું મોટું યુદ્ધ થતું હતું. હે મહારાજ ! મદોન્મત્ત અતિ ક્રોધ પામેલા હાથી સમાગમ પામી દાંતવડે એક બીજાને ચીરતા હતા. આકુલ-યુદ્ધમાં મોટા યશને ઇચ્છતા એવા ઘોડેસ્વારો પ્રાસ, શક્તિ અને ફરશિઓવડે ઘોડેસ્વારોને ભેદતા હતા. હે મહાબાહો ! નિરંતર પરાક્રમવિષે યત્નવાળા અને શસ્ત્ર જેઓના હાથમાં છે એવા હજારો પાયદળ પરસ્પર નાશ પામતા હતા. હે મારિષ ! ગોત્ર, નામ અને કુળના સાંભળવાથી અમે કૌરવોસહિત પંચાલ રાજાઓને જાણતા હતા. નિર્ભય પુરૂષોની પેઠે ફરતા એવા તે યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં બાણ, શક્તિ અને પરશ્વધોએકરી એક બીજાને પરલોકપ્રત્યે મોકલતા હતા. હે રાજન્ ! સૂર્યને અસ્ત થવાથી જેમ દશ દિશાઓ શોભતી નથી, અને પ્રકાશ પણ જણાતો નથી, તેમ તે યોદ્ધાઓનાં મૂકેલાં બાણ દશે દિશાએ પ્રત્યે ફેલાતાં હતાં. દિશાઓ તેથી શોભતી ન હતી. તથા પ્રકાશ પણ જણાતો ન હતો. હે ભારત મહારાજ ! તે રીતે પાંડવો યુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે દુર્યોધન તેના સૈન્ય પ્રત્યે પેઠો.

સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથના વધેકરી અતિ દુઃખ યુક્ત થએલા દુર્યોધને મરવું એવો વિચાર કરી શત્રુઓના સૈન્યપ્રત્યે પ્રવેશ કર્યો. રથના ઘોષેકરી પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતો અને કંપાવતો હોય નહિ તેમ તમારો પુત્ર દુર્યોધન પાંડવોની સેના સાથે દ્વેષથી લડવા લાગ્યો. હે ભારત ! તેનાં અને તેઓનાં સર્વ સૈન્યોના અભાવને કરનારો મોટો ગાઢ નાશ થયો. મધ્યાન્હ સમયે કિરણોવડે તપતા સૂર્યને જેમ ન જોઇ શકાય તેમ બાણરૂપી કિરણોવડે સેનાના મધ્યભાગમાં તપતા એવા તમારા પુત્ર ભાઇ દુર્યોધનને યુદ્ધમાં જોવા માટે પાંડવો સમર્થ થતા ન હતા. પલાયન કરવામાં ઉત્સાહવાળા, શત્રુના જયવિષે નિરૂત્સાહ અને મહાત્મા ધનુર્ધારિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધને, સાફ જેના અગ્રભાગ છે એવાં સુવર્ણના પુંખવાળાં બાણોએકરી વધ કરેલા એવા પંચાલદેશના યોદ્ધાઓ ચારેતરફ દોડતા હતા અને પીડા પામતા એવા પાંડવોના સૈનિકો જલદી નાશ પામતા હતા. હે વિશાંપતે ! તમારો પુત્ર રાજા દુર્યોધન જેવું રણભૂમિમાં કર્મ કરતો હતો, તેવું તમારા બીજા કોઇ યોદ્ધાઓએ કર્મ કર્યું નથી. જેમ હસ્તિએ પ્રફુલ્લિત કમળવાળી કમળની વેલ છુંદાય તેમ રણભૂમિમાં તમારા પુત્ર દુર્યોધને પાંડવોની સેનાને હેરાન કરી. વાયુ અને સૂર્યવડે જેની શોભા નાશ પામી છે એવી તથા જળ જેનું સુકાયું છે એવી કમળની વેલ જેમ નષ્ટ થાય તેમ તમારા પુત્રનાં

તેજેકરી પાંડવોની સેના નષ્ટ થઈ. હે ભારત ! તમારા પુત્ર દુર્યોધનથી હણાતી એવી પાંડવોના સેનાને જોઇને જેઓમાં ભીમસેન અગ્રેસર છે એવા પંચાલદેશના યોદ્ધાઓ તેની સામે દોડયા. દુર્યોધને દશ બાણોએ, માદ્રીના પુત્ર નકુલ અને સહદેવને ત્રણ ત્રણ બાણોએ વિરાટ અને દ્રુપદ રાજાને ૭ બાણોએ શિખંડિને, સો બાણોએ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને, સિત્તેર બાણોએ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરને, સાત બાણોએ કેકય તથા ચેદિદેશના યોદ્ધાઓને તીક્ષ્ણ એવાં ઘણાં બાણોએ કરીને સાત્વત એવા સાત્યકિને પાંચ બાણોએ વિંધી, તથા દ્રુપદ પુત્રોને અને ઘટોત્કચને ત્રણ ત્રણ બાણવડે વિંધી સિંહની પેઠે નાદ કર્યો. ભયંકર રણભૂમિ વિષે હસ્તિઓ સહિત બીજા હજારો યોદ્ધાઓને ઉગ્ર બાણોએકરી, જેમ ક્રોધ પામેલો કાળ પ્રજાને મારી નાખે તેમ દુર્યોધને કાપી નાખ્યા. હે નરાધિપ! તમારા વીર પુત્ર દુર્યોધનના બાણવડે યુદ્ધમાં વધ થતી એવી પાંડવોની સેના ભાગવા લાગી. તે સમયે હે રાજન્! મહા સંગ્રામમાં સૂર્યની પેઠે તપતા કુરુરાજ દુર્યોધનને જોવા માટે પાંડુપુત્રના સૈનિકો સમર્થ થતા ન હતા.

ત્યાર પછી ક્રોપ પામેલા યુધિષ્ઠિર રાજા, કુરુપતિ એવા તમારા વીર પુત્ર દુર્યોધનને મારવાની ઇચ્છાવડે સામે દોડયા, અને શત્રુનું દમન કરનાર કુરુકુળમાં થયેલા પરાક્રમી તે બે દુર્યોધન અને યુધિષ્ઠિર સ્વાર્થ માટે યુદ્ધમાં સામસામા થઇ ગયા. તે પછી ક્રોધ પામેલા દુર્યોધને નમેલ પર્વવાળાં દશ બાણોએકરી, યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા અને તત્કાલ બીજા બાણેકરી ધ્વજ કાપી નાંખ્યો. હે નૃપ! મહાત્મા એવા પાંડુપુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરને પ્રિય એવો જે ઇન્દ્રસેન સારથિ તેને લલાટભાગ વિષે ત્રણ બાણવડે વિંધ્યો અને ફરીને મહારથિ દુર્યોધને બીજા બાણવડે એના ધનુષને કાપી નાખ્યું તથા ચાર બાણોએકરી ચાર ઘોડાઓને પણ વિંધ્યા. ત્યાર પછી ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિરે નિમેષ વખતમાં જેમ તેમ વેગવડે બીજાં ધનુષને ગ્રહણ કરી કૌરવ એવા દુર્યોધનને નિવાર્યો, અને હે મારિષ ! જ્યેષ્ઠ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે ભલ્લ નામનાં બે બાણવડે શત્રુઓને હણતો એવો જે દુર્યોધન, તેના સુવર્ણ પૃષ્ઠવાળા મોટા ધનુષને ત્રણ પ્રકારે કરી કાપી નાખ્યું. સારી રીતે નાખેલાં તીક્ષ્ણ દશ બાણોએ કરી તેને વિંધ્યો. સર્વ બાણ દુર્યોધનના મર્મને ભેદી પૃથ્વી પ્રત્યે પેઠાં. તે પછી ચોતરફથી વિંટાએલા યોદ્ધાઓ યુધિષ્ઠિરને સર્વ તરફથી જેમ દેવતાઓ વૃત્રાસુરને હણવા સારૂ ઇન્દ્રને વિંટી વળ્યા હતા તેમ વિંટી વળ્યા. પછી હે મારિષ! યુધિષ્ઠિર રાજા તમારા પુત્ર દુર્યોધનને હાય હણાયો છે એમ કહી તેં તે પ્રત્યે સૂર્યકિરણ સરખી કાંતિવાળાં નિવારણ ન કરાય એવાં અત્યુગ્ર બાણને નાખવા લાગ્યા. કાન પર્યંત ખેંચી મૂકેલાં તે બાણવડે વિંધાએલ, મોહિત થએલી છે બુદ્ધિ જેની એવો કૌરવ દુર્યોધન રથના સારથિના બેસવાને સ્થાને બેઠો. હે રાજેંદ્ર ! ત્યાર પછી પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓની હર્ષ પામેલી સેનાઓનો રાજા હણાયો, એવી રીતે ચોતરફ અતિ મોટો શબ્દ થયો, અને હે મારિષ ! તે સમયે ઉગ્ર એવો બાણશબ્દ સહિત મનુષ્યોનો શબ્દ સંભળાયો. એ પછી તુર્ત ત્યાં યુદ્ધ વિષે દ્રોણાચાર્ય દેખાયા અને હર્ષ પામેલો એવો દુર્યોધન પણ દઢ ધનુષને લેઇ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એમ કહેતો સામે ગયો. ઉતાવળા અને જયને ઇચ્છતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓ તેની સામે ગયા અને કુરુશ્રેષ્ઠ એવા દુર્યોધનને ઇચ્છનાર દ્રોણાચાર્ય ચંડ વાયુવડે ચાલતાં વાદળોને મટાડતા એવા સૂર્યની પેઠે તેઓ સામે ગયા. હે રાજન્! ત્યાર પછી યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવડે મળેલા એવા તમારા યોદ્ધા તથા સામેના યોદ્ધાઓનું મોટું યુદ્ધ થયું.

ततो राजन्महानासीत्संग्रामो भूरिवर्द्धनः ।
तावकानां परेषां च समेतानां युयुत्सया ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे दुर्योधन पराभवे गुर्जरभाषाया त्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

અધ્યાય ૧૫૪ મો. રાત્રે ચાલેલું યુદ્ધ.

धृतराष्ट्र उवाच—यत्तदा माविशत्पाण्डूनाचार्यः कुपितोवली ।
उक्त्वा दुर्योधनमन्दं मम शास्त्रातिगं सुतं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—તે સમયે મારી આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરનાર મંદ મારા પુત્ર દુર્યોધનને કહી. કોપ પામેલા બળવાન દ્રોણાચાર્ય પાંડવોના યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા તે યોદ્ધાઓ પ્રત્યે જઇ ફરતા રથમાં બેઠેલા મહા ધનુર્ધારી એવા દ્રોણાચાર્યને પાંડવો કેવી રીતે વારવા લાગ્યા? મહા સંગ્રામમાં કોણ દ્રોણાચાર્યના દક્ષિણ ચક્રને સાચવવા લાગ્યા અને બહુ શત્રુઓને હણતા એવા દ્રોણાચાર્યના ઉત્તર ચક્રની કોણ રક્ષા કરવા લાગ્યા? કયા શૂરા યોદ્ધાઓ શૂર એવા ગુરુ દ્રોણાચાર્યના પૃષ્ઠભાગ વિષે રહ્યા તથા કયા શત્રુઓ રથિ એવા દ્રોણાચાર્યના અગ્ર ભાગમાં વર્તવા લાગ્યા? હું માનું છું કે તેઓનો ઋતુ વગર અને સમય વગર શી રીતે સ્પર્શ કર્યો હશે, હું માનું છુ કે શિશિર ઋતુમાં ગાયો કંપે તેમ કંપતા હશે. મહા ધનુષ્માન પરાજય ન પામેલા જે દ્રોણાચાર્ય પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા હતા, રથ માર્ગો વિષે નૃત્ય કરતા સર્વ શસ્ત્રધારિઓમાં ઉત્તમ પંચાલ યોદ્ધાઓના સર્વ સૈન્યોનું દહન કરતા એવા રથિવર્ય ક્રોધ પામેલા દ્રોણાચાર્ય અગ્નિ જેમ મૃત્યુને પામે તેમ કેવી રીતે મૃત્યુ પામ્યા?

સંજય—સાયંકાલ વિષે સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથને મારીને કુંતિપુત્ર અર્જુન તથા મહા ધનુર્ધારિ સાત્યકિ રાજા યુધિષ્ઠિર સાથે મળીને દ્રોણ પ્રત્યે ગયા. તેમજ જલદી યુધિષ્ઠિર ને પાંડુપુત્ર ભીમસેન સજ્જ થઇ જૂદી જૂદી સેનાવડે દ્રોણ સામે દોડ્યા. બુદ્ધિમાન નકુળ અને દુઃખેકરી જીતાય એવો સહદેવ, સૈન્ય સહિત એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તથા કેકયરાજાઓ સહિત એવો વિરાટ, એ સર્વ પણ ત્યાંજ ગયા. મોટી સેના સહિત એવા શાલ્વ દેશના યોદ્ધાઓ અને મત્સ્ય દેશના યોદ્ધાઓ પણ દ્રોણ પ્રત્યેજ ગયા. હે રાજન્! પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓએ રક્ષા કરેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો પિતા દ્રુપદરાજા પણ દ્રોણ સામે ગયો. મહા ધનુર્ધારિ દ્રુપદરાજાના પુત્રો ને રાક્ષસ ઘટોત્કચ તે સર્વ સૈન્યો સહિત મહા કાંતિમાન દ્રોણ પ્રત્યેજ ગયા. તેમજ પ્રભદ્રક રાજાઓ અને પ્રહાર કરનારા છ હજાર પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ શિખંડિને આગળ કરી દ્રોણ સામે ગયા, તથા બીજા નરશ્રેષ્ઠ પાંડવોના મહારથિઓ પણ ભેગા થઇ દ્વિજશ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્ય સામે ગયા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તે શૂરાઓ યુદ્ધ સારૂ ગયા ત્યારે ભીરૂ પુરૂષોના ભયને વધારનારી, યોદ્ધાઓને અશિવરૂપ એવી, રૌદ્ર, અંતકને પમાડનારી, હાથી, ઘોડા અને મનુષ્યોના પ્રાણને હરનારી ભયંકર રાત્રી શરૂ થઇ હતી.

હે રાજન્! તે ઘોર રાત્રિ વિષે ચોતરફ શબ્દ કરતી શાહૂડીઓ જ્વાલા કવલ સહિત ભયંકર મુખોવડે ઘોર એવા ભયને નિવેદન કરતી હતી. ઘણા ભયને સૂચવતા એવા ઘૂડ

દેખાતા હતા. તેમાં પણ અતિ દારૂણ એવા વિશેષેકરી કૌરવોની સેના વિષે દેખાતા હતા. હે રાજેંદ્ર ! તે પછી સૈન્યો વિષે મોટો શબ્દ થયો. મોટા ભેરીઓના શબ્દવડે, મૃદંગના શબ્દ વડે, હસ્તિઓના બૃંહિત શબ્દોવડે, ઘોડાઓના હેષિત શબ્દોવડે અને ખરીઓના શબ્દના નિપાત (પછાડ)વડે ચોતરફથી સંકુલ શબ્દ થયો. ત્યાર પછી સંધ્યા સમય વિષે હે મહારાજ ! દ્રોણ અને સૃંજય યોદ્ધાઓનું અતિ દારૂણ યુદ્ધ થયું, તે વખતે ચોતરફથી અંધકારેકરી વિંટાએલા લોક વિષે કાંઇ પણ જણાતું ન હતું. ચોતરફથી ઉત્પન્ન થતી રજવડે અને સૈન્યેકરીને મનુષ્ય, ઘોડા અને હસ્તિઓનું રૂધિર શમી જતું હતું. મોહેકરી યુક્ત એવા અમે ભૂમિના રજને દેખતા ન હતા, પર્વતમાં બળતું એવું જે વાંસનું વન તેનો જેમ ચટચટાટ શબ્દ થાય તેમ રાત્રિ વિષે પડતાં બાણોનો ચડચડાટ શબ્દ થતો હતો. મૃદંગ અને આનકના શબ્દોવડે ઝર્ઝર તથા પ-ટહના શબ્દોવડે, ફેત્કાર શબ્દોવડે અને હેષિત શબ્દોવડે સર્વ રણ આકુલ થયેલું હતું. હે રાજન્ ! અંધકારે કરી વિંટાએલા જગત વિષે પોતાના તથા પારકા જણાતા ન હતા અને તે સર્વ રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં ઉન્મત્ત સરખું થયું હતું. એ પછી હે રાજેન્દ્ર ! ભૂમિનું રજ રૂધિરવડે નાશ પામ્યું અને સુવર્ણનાં આભૂષણોએકરી તથા બખ્તરોએકરી અંધારૂં નાશ પામ્યું. હે ભર-તવર્ય ! તે પછી મણિ અને સુવર્ણેકરી શોભિત એવી તે ભારતીસેના રાત્રિ વિષે નક્ષત્ર સહિત આકાશ જેમ થએલું હોય તેમ થઇ હતી, શીયાળનાં ટોળાંવડે શબ્દવાળી, શક્તિ અને ધ્વ-જવડે આકુલ હસ્તિઓના શબ્દ સહિત સિંહનાદવડે મોટા શબ્દવાળી એવી જે તે સેના, તે વિષે મહેન્દ્રના વજ્ર શબ્દ સરખો જેનો શબ્દ છે એવો સર્વ દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થતો રૂંવાટાંને હર્ષ કરતો રણસંકુલ એવો મોટો શબ્દ થયો. હે મહારાજ ! અર્ધરાત્રિ સમયે તે ભારતીસેના બાજુબંધ, કુંડળ, નિષ્ક અને અસ્ત્રોવડે શોભિત દેખાતી હતી, તે સમયે સુવર્ણેકરી શોભિત હસ્તિઓ તથા રથો રાત્રિ વિષે વિજળી સહિત મહા મેઘ જેમ દેખાય તેમ દેખાતા હતા, શો-ભિત પડતાં એવાં ઋષ્ટિ, શક્તિ, ગદા, બાણ, મુસળ, પ્રાસ ને પટ્ટિશ નામનાં હથિયારો અ-ગ્નિઓ સરખાં દેખાતાં હતાં, જેમાં દુર્યોધનરૂપી પૂર્વવાયુ છે એવી, જેમાં રથ ને હાથિરૂપી બલાહક છે એવી, વાદિત્રના ઘોષવડે ગર્જનાવાળી, ધનુષરૂપી વિજળીઓ તથા ધ્વજવડે વિં-ટાએલ એવી, જેમાં દ્રોણ અને પાંડવરૂપી પર્જન્ય છે એવી, જેમાં ખડ્ગ શક્તિ અને ગ-દારૂપી વજ્ર છે એવી, બાણરૂપી ધારા અને અસ્ત્રરૂપી પવનવાળી, અતિ શીત અને ઉષ્ણેકરી સંકુલ, ઘોર, વિસ્મય પમાડનાર, ઉગ્ર, જીવિતને નાશ કરનાર, ન તરી શકાય એવી અને અ-તિ ભયવાળી એવી જે સેના તે પ્રત્યે યુદ્ધની ઇચ્છા કરનારા પુરૂષો પ્રવેશ કરતા હતા. તે રાત્રિના પ્રથમ પ્રહર વિષે ઘોર મોટા શબ્દોવડે નાદવાળું ભીરૂ પુરૂષોના ભયને વધારનારૂં તથા શૂર પુરૂષોના હર્ષને વધારનારૂં મહાઘોર અતિ દારૂણ રાત્રિયુદ્ધ થતું હતું. તે વખતે ક્રોધ પા-મેલા ભેગા થએલા એવા પાંડવ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ દ્રોણ પ્રત્યે દોડયા. હે રાજન્ ! જે જે મહારથિઓ અગ્રભાગ વિષે વર્તતા હતા તે સર્વને વિમુખ કર્યા અને કેટલાકને યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યા. રાત્રિના પ્રદોષ સમયમાં એકલા દ્રોણાચાર્યે નારાચોવડે હજારો હા-થિઓને, દશહજાર રથોને અને દશલાખ તથા અર્બુદ એવા પાયદળને, તથા ઘોડાઓના સમૂ-હોને નાશ કર્યો.

पदाति हयसंघानां प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
द्रोणेनैकेन नाराचैर्निर्भिन्नानि निशामुखे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे गुर्जर भाषायां चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

અધ્યાય ૧૫૫ મો. ભીમસેનનું પરાક્રમ.

धृतराष्ट्र उवाच तस्मिन्प्रविष्टे दुर्धर्षे सृंजयानमितौजसि ॥
अमृष्यमाणे संरब्धे कावोभूद्वमतिस्तदा ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—ન માપી શકાય એવું જેનું પરાક્રમ છે એવા દુર્ધર્ષ અને અમર્ષવાળા દ્રોણાચાર્ય સૃંજય યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા ત્યારે તમારી કેવી બુદ્ધિ થઇ? મારી આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરનાર એવા પુત્ર દુર્યોધનને તે રીતે કહી અમેયાત્મા એવા દ્રોણાચાર્ય જ્યારે તેઓ પ્રત્યે ગયા ત્યારે કુંતિપુત્રે શું કર્યું? સિંધુદેશના રાજા તથા શૂર વીર ભૂરિશ્રવાના હણાવાથી જે મહાતેજસ્વી, પરાજય ન પામેલા દ્રોણાચાર્ય પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા ને દુર્ધર્ષ તથા શત્રુને તપાવનાર એવા શત્રુની સેના પ્રત્યે પેઠા ત્યારે દુર્યોધને કયાં કાર્યને સમયોચિત માન્યું? કોણ વરદાન દેનાર શૂર અને બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યને અનુસર્યા, કયા શૂરાઓ યુદ્ધ કરતા શૂર એવા જે દ્રોણાચાર્ય તેમની પાછળ ગયા અને કોણ રણભૂમિમાં શત્રુઓને હણતા એવા દ્રોણાચાર્યની આગળ વર્તવા લાગ્યા? હું શિશિર ઋતુમાં કંપતી એવી દુબળી ગાયોની પેઠે દ્રોણાચાર્યના બાણવડે પીડાએલા સર્વ પાંડવોને માનું છું. હે પ્રભો સંજય! મહા ધનુર્ધારી શત્રુઓને હણનાર પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા તે દ્રોણાચાર્ય પંચાલ યોદ્ધાઓ પ્રત્યે જઇ કેવી રીતે નાશ પામ્યા? રાત્રિ વિષે સર્વ યોદ્ધાઓ અને મહારથિઓના મળવાથી તથા જૂદાં જૂદાં સૈન્યોને ચલાયમાનપણું થવાથી તે સમયે તમારામાં કોણ કેવી બુદ્ધિવાળા થયા હતા? યુદ્ધમાં મારા જે યોદ્ધાઓને ઘાયલ થએલા પરાભવ પામેલા અને રથિઓને રથ રહિત કરેલા કહે છે, તે હચમચાટ કરતા પાંડવોવડે દુઃખિત ચિત્તવાળા અને ગાઢા અંધકારમાં મગ્ન થયેલા યોદ્ધાઓની તે સમયે કેવી બુદ્ધિ થઇ? પાંડવોને હર્ષ પામેલા, ઉન્નતિ પામેલા અને સંતોષ પામેલા તું કહે છે અને મારા યોદ્ધાઓને હર્ષ રહિત તથા ભગ્નથ એલા આ સમયે કહે છે, ત્યારે તે સમયે હે સંજય! એ યોદ્ધાઓનું અને પલાયન ન કરનાર એવા પાંડવોનું યુદ્ધ કૌરવો વિષે રાત્રિને સમયે કેવી રીતે પ્રકાશ થયું? સંજય કહે છે—હે રાજન્! તે અતિ દારૂણ રાત્રિયુધ્ધ થતું હતું ત્યારે સર્વ પાંડવો સોમક યોધ્ધાઓ સહિત દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે દોડયા. પછી દ્રોણાચાર્યે કેકય યોદ્ધાઓને તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સર્વ પુત્રોને શીઘ્ર જનારાં બાણોવડે પ્રેતલોક પ્રત્યે મોકલ્યા. હે ભારત રાજન્! જે મહારથિઓ દ્રોણાચાર્યની આગળ વર્તતા હતા તે સર્વને તેમણે પિતૃલોક પ્રત્યે મોકલ્યા, તે સમયે નાશ કરતા એવા જે મહારથિ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય તે પ્રત્યે ક્રોધ પામેલો પ્રતાપવાન શિબિ રાજા ગયો. સમીપ આવતો એવો જે તે પાંડવોનો મહારથિ તેને જોઇને સર્વ ફરશીવાળાં તીક્ષ્ણ દશ બાણોએ કરી દ્રોણાચાર્યે વિંધ્યો. તેમને તીક્ષ્ણ બાણોએકરી શિબિ રાજાએ સામા વિંધ્યા અને ગર્વ કરીને એમના સારથિને ભલ્લ નામના બાણવડે મારી નાખ્યો. દ્રોણાચાર્યે તેના ઘોડાઓને તથા સારથિને હણી એ પછી મહાત્મા એવા શિબિ રાજાના મુકુટ સહિત એવા મસ્તકને કાયાથી ભિન્ન કરી નાખ્યું.

તે પછી દ્રોણાચાર્યના બીજા સારથિને જલદી દુર્યોધન લેઇ આવ્યો અને ફરીને તે સારથિએ જેના ઘોડા ઝાલ્યા છે એવા દ્રોણાચાર્ય શત્રુઓ સમીપ દોડ્યા. રણભૂમિમાં પ્રથમ પિતાનો વધ થવાથી ક્રોધ પામેલો કલિંગ દેશના રાજાનો પુત્ર, કલિંગ દેશના યોદ્ધાઓનાં સૈન્ય સહિત ભીમસેન સામો દોડ્યો. તેણે ભીમસેનને પાંચ બાણે વિંધી ફરીને સાત બાણવડે વિંધ્યો. શોક રહિત એવો જે ભીમસેન તેને ત્રણ બાણોએ પીડિત કર્યો અને એક બાણેકરી તેના ધ્વજને કાપી નાખ્યો. તે સમયે કલિંગ યોદ્ધાઓના તે શૂર રાજપુત્રને ક્રોધ પામેલા ભીમસેને રથમાંથી તેના રથ પ્રત્યે જઈ મૂઠીવડે હણ્યો. યુધ્ધમાં અતિ બળવાન પાંડુપુત્ર ભીમસેને મૂઠીએકરી હણેલો એવો જુવાન કલિંગ રાજપુત્ર તેનાં સર્વ અસ્થિ જૂદાં જૂદાં થઇ તત્કાલ નીચે પડ્યાં. હે પરંતપ! ભીમસેનને કર્ણ અને એના ભાઇઓ સહન કરી ન શકયા તેથી તેઓ ભીમસેનને આશિવીષ એવા સર્પની ઉપમા અપાય એવાં નારાચ બાણોએકરી અતિ ક્રોધથી પ્રહાર કરવા લાગ્યા. પછી ભીમસેન શત્રુના રથને છોડી દેઇ ધ્રુવના રથ પ્રત્યે ગયો, અને વારંવાર બાણ નાખતો એવો જે ધ્રુવ તેને મૂઠીથી મારી નાંખ્યો. બળવાન પાંડુપુત્ર ભીમસેને તે પ્રમાણે હણેલો તે ધ્રુવ પૃથ્વીપર પડયો.

હે મહારાજ! તેને હણી મહા બળવાન ભીમસેન જયરાતના રથને અટકાવી વારંવાર સિંહની પેઠે નાદ કરવા લાગ્યો. એ પછી જયરાતને જમણા હાથવડે પછાડી કર્ણના જોતાં નાશ પમાડ્યો, ને તલશબ્દ કર્યો. તે વખતે પાસે રહેલા કર્ણે પાંડુપુત્ર ભીમસેન પ્રત્યે સુવર્ણમય શક્તિ ફેંકી. તે પછી તેજ શક્તિને હસતા એવા દુર્ધર્ષ પાંડુપુત્ર ભીમસેને ગ્રહણ કરી અને સંગ્રામ વિષે કર્ણ સામે નાખી. સમીપ આવતી શક્તિને ગુપ્ત બાણોવડે શકુનિએ કાપી નાંખી. રણભૂમિમાં એ મોટું કર્મ કરી અદ્‌ભુત પરાક્રમવાળો ભીમસેન પોતાના રથ પ્રત્યે બેસી ફરીને તમારી સેના પ્રત્યે દોડયો. ક્રોધ પામેલા અંતકની પેઠે આવતો અને હણવાને ઇચ્છતો એવો તે મહાબાહુ ભીમસેન તેને હે વિશાંપતે! મોટી બાણવૃષ્ટિએકરી ઢાંકતા એવા મહારથિ તમારા પુત્રો નિવારણ કરવા લાગ્યા. તે પછી સંગ્રામ વિષે હાસ્ય કરતો હોય નહિ તેમ રહ્યો એવો જે ભીમસેન તેણે દુર્મદના સારથિ અને ઘોડાઓને બાણોએકરી યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યા. ત્યાર પછી દુર્મદ દુષ્કર્ણના રથ પ્રત્યે ગયો, ને પછી એક રથ પ્રત્યે બેઠેલા શત્રુને તપાવનાર તે બે ભાઇઓ સંગ્રામના અગ્ર ભાગના મધ્યમાં જેમ બેઉ અંબુપતિના મિત્રો દૈત્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા તારકાસુર પ્રત્યે દોડયા હતા, તેમ દોડયા. પછી તે દુર્મદ અને દુષ્કર્ણ તમારા પુત્રો એક રથમાં બેસી બળવાન ભીમસેનને બાણોવડે વિંધતા હતા. તે સમયે કર્ણના, દ્રોણાચાર્યના, દુર્યોધનના, કૃપાચાર્યના, સોમદત્તના અને બાલ્હીકના જોતાં શત્રુને દમનાર એવા પાંડુપુત્ર ભીમસેને શૂરા દુર્મદ તથા દુષ્કર્ણના તે રથને પગના પ્રહારે કરી પૃથ્વીપ્રત્યે પેસાડી દીધો, પછી બલવાન તથા શૂર એવા તમારા પુત્ર દુષ્કર્ણ અને દુર્મદને મૂઠીવડે પ્રહાર કરી ક્રોધ પામેલો તે કચરવા લાગ્યો, ને શબ્દ કરવા લાગ્યો. હે નૃપ! ત્યાર પછી હાહાકારવાળાં સૈન્યવિષે ભીમસેનને જોઇ રાજાઓ ભીમસેનના રૂપેકરી ધૃતરાષ્ટ્રના યોદ્ધાઓ વિષે આ રૂદ્ર યુદ્ધ કરે છે એમ કહેતા હતા, વળી હે ભારત! એ પ્રમાણે કહી સંજ્ઞા રહિત એવા ઘોડાઓને દોડાવતા ભાગતા હતા અને બેઉ સાથે દોડી શકતા ન હતા. પછી રાત્રિના પ્રદોષ સમયે તમારાં સૈન્યને ઘણું રગદોળવાથી ઉત્તમ રાજાઓએ વખાણ કરેલો મહા બળવાન કમળ સરખાં શોભિત નેત્રવાળો વૃકોદર ભીમસેન યુધિષ્ઠિર રાજાને વખાણવા લાગ્યો. તે પછી નકુળ, સહદેવ, દ્રુપદ, વિરાટ, કેકયરાજાઓ

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे गुर्जर भाषायां चतुः पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

અધ્યાય ૧૫૫ મો. ભીમસેનનું પરાક્રમ.

धृतराष्ट्र उवाच तस्मिन्प्रविष्टे दुर्धर्षे सृंजयानमितौजसि ॥
अमृष्यमाणे संरब्धे कावोभूद्वमतिस्तदा ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—ન માપી શકાય એવું જેનું પરાક્રમ છે એવા દુર્ધર્ષ અને અમર્ષવાળા દ્રોણાચાર્ય સૃંજય યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા ત્યારે તમારી કેવી બુદ્ધિ થઇ? મારી આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરનાર એવા પુત્ર દુર્યોધનને તે રીતે કહી અમેયાત્મા એવા દ્રોણાચાર્ય જ્યારે તેઓ પ્રત્યે ગયા ત્યારે કુંતિપુત્રે શું કર્યું? સિંધુદેશના રાજા તથા શૂર વીર ભૂરિશ્રવાના હણાવાથી જે મહાતેજસ્વી, પરાજય ન પામેલા દ્રોણાચાર્ય પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા ને દુર્ધર્ષ તથા શત્રુને તપાવનાર એવા શત્રુની સેના પ્રત્યે પેઠા ત્યારે દુર્યોધને કયાં કાર્યને સમયોચિત માન્યું? કોણ વરદાન દેનાર શૂર અને બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યને અનુસર્યા, કયા શૂરાઓ યુદ્ધ કરતા શૂર એવા જે દ્રોણાચાર્ય તેમની પાછળ ગયા અને કોણ રણભૂમિમાં શત્રુઓને હણતા એવા દ્રોણાચાર્યની આગળ વર્તવા લાગ્યા? હું શિશિર ઋતુમાં કંપતી એવી દુબળી ગાયોની પેઠે દ્રોણાચાર્યના બાણવડે પીડાએલા સર્વ પાંડવોને માનું છું. હે પ્રભો સંજય! મહા ધનુર્ધારી શત્રુઓને હણનાર પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા તે દ્રોણાચાર્ય પંચાલ યોદ્ધાઓ પ્રત્યે જઇ કેવી રીતે નાશ પામ્યા? રાત્રિ વિષે સર્વ યોદ્ધાઓ અને મહારથિઓના મળવાથી તથા જૂદાં જૂદાં સૈન્યોને ચલાયમાનપણું થવાથી તે સમયે તમારામાં કોણ કેવી બુદ્ધિવાળા થયા હતા? યુદ્ધમાં મારા જે યોદ્ધાઓને ઘાયલ થએલા પરાભવ પામેલા અને રથિઓને રથ રહિત કરેલા કહે છે, તે હચમચાટ કરતા પાંડવોવડે દુઃખિત ચિત્તવાળા અને ગાઢા અંધકારમાં મગ્ન થયેલા યોદ્ધાઓની તે સમયે કેવી બુદ્ધિ થઇ? પાંડવોને હર્ષ પામેલા, ઉન્નતિ પામેલા અને સંતોષ પામેલા તું કહે છે અને મારા યોદ્ધાઓને હર્ષ રહિત તથા ભગ્નરથ એવા આ સમયે કહે છે, ત્યારે તે સમયે હે સંજય! એ યોદ્ધાઓનું અને પલાયન ન કરનાર એવા પાંડવોનું યુદ્ધ કૌરવો વિષે રાત્રિને સમયે કેવી રીતે પ્રકાશ થયું? સંજય કહે છે—હે રાજન્! તે અતિ દારૂણ રાત્રિયુધ્ધ થતું હતું ત્યારે સર્વ પાંડવો સોમક યોધ્ધાઓ સહિત દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે દોડયા. પછી દ્રોણાચાર્યે કેકય યોદ્ધાઓને તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સર્વ પુત્રોને શીઘ્ર જનારાં બાણોવડે પ્રેતલોક પ્રત્યે મોકલ્યા. હે ભારત રાજન્! જે મહારથિઓ દ્રોણાચાર્યની આગળ વર્તતા હતા તે સર્વને તેમણે પિતૃલોક પ્રત્યે મોકલ્યા, તે સમયે નાશ કરતા એવા જે મહારથિ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય તે પ્રત્યે ક્રોધ પામેલો પ્રતાપવાન શિબિ રાજા ગયો. સમીપ આવતો એવો જે તે પાંડવોનો મહારથિ તેને જોઇને સર્વ ફરશીવાળાં તીક્ષ્ણ દશ બાણોએ કરી દ્રોણાચાર્યે વિંધ્યો. તેમને તીક્ષ્ણ બાણોએકરી શિબિ રાજાએ સામા વિંધ્યા અને ગર્વ કરીને એમના સારથિને ભલ્લ નામના બાણવડે મારી નાખ્યો. દ્રોણાચાર્યે તેના ઘોડાઓને તથા સારથિને હણી એ પછી મહાત્મા એવા શિબિ રાજાના મુકુટ સહિત એવા મસ્તકને કાયાથી ભિન્ન કરી નાખ્યું.

મને પ્રહાર કર, અને હું તને પ્રહાર કરૂં છું. હે શૂર મહારાજ સોમદત્ત! મહારથિ તારા પુત્ર ભૂરિશ્રવાને હણ્યો અને ભાઇનાં દુઃખેકરી કર્શિત એવા શલને પણ માર્યો. તેમજ આજે તને પણ પુત્ર અને બાંધવ સહિત મારીશ, માટે હમણાં રણભૂમિમાં યત્નવાળો થઇ ઉભો રહે, કેમકે તું મહારથિ કૌરવ છે. જે યુધિષ્ઠિર રાજા વિષે નિરંતર દાન, દમ, પવિત્રતા, અહિંસા, લજ્જા, ધૃતિ અને ક્ષમા એ સર્વ નાશ રહિત છે તે મૃદંગ ધ્વજવાળા યુધિષ્ઠિરનાં તેજેકરી પ્રથમ કર્ણ અને શકુનિ સહિત હણાએલ એવો તું સંગ્રામ વિષે નાશ પામીશ. જો યુદ્ધ વિષે ક્રોધવાન એવો હું, પાપી એવો જે તું તેને પુત્રસહિત ન મારૂં તો કૃષ્ણના પદકમળના અને ઇષ્ટાપૂર્તના સમવાળો થાઉં. જો રણભૂમિને તજીને ભાગીશ તો તું મુક્ત થશે. એવી રીતે પરસ્પર કહી ક્રોધેકરી રાતાં જેનાં નેત્ર છે એવા પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ તે બે શસ્ત્રપાત કરવા પ્રવૃત્ત થયા. પછી હજાર રથવડે અને દશ હજાર હાથિવડે દુર્યોધન તથા અતિ ક્રોધ પામેલો સર્વ શસ્ત્રધારી પુરૂષોમાં ઉત્તમ પુત્ર પૌત્ર અને ઇન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા ભાઇયોવડે ચોતરફથી વિંટાએલો, મહાબાહુ વજ્ર સરખા શરીરવાળો યુવા એવો તમારો સાળો શકુનિ સોમદત્તને ચોતરફથી વિંટી વળી રક્ષા કરવા લાગ્યો અને બુદ્ધિમાન એવો જે શકુનિ તેનું એક લાખ ઘોડેસ્વાર સૈન્ય મહાધનુર્ધારી સોમદત્તને બચાવવા લાગ્યું. બળવાન પુરૂષોએ રક્ષા કરેલો એવો સોમદત્ત નમેલ પર્વવાળાં બાણોએકરી સાત્યકિને ઢાંકવા લાગ્યો. બાણોવડે ઢંકાતા સાત્યકિને જોઇ ક્રોધ પામેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મોટી સેનાને લઇ તેની સમીપ ગયો. હે રાજન્! ચંડવાયુવડે ઉછળતા સમુદ્રોનો જેમ શબ્દ થાય તેમ પરસ્પર પ્રહાર કરતા એવા સૈન્યસમૂહોનો શબ્દ થતો હતો. સોમદત્તે સાત્વત એવા સાત્યકિને નવ બાણોએ વિંધ્યો, તેમ સાત્યકિએ નવ બાણોએકરી કુરૂશ્રેષ્ઠ સોમદત્તને વિંધ્યો. સંગ્રામ વિષે બળવાન દૃઢ ધનુર્ધારી સાત્યકિએ વિંધેલો સોમદત્ત રથના સારથિને બેસવાના સ્થાનકને પામી ચેતન રહિત થતાં વ્યાકુળ થએલો જાણી ઉતાવળો એવો સારથિ રણભૂમિથી દૂર લેઇ ગયો. પછી શૂર મહારથિ સોમદત્તને સંજ્ઞા રહિત અને સાત્યકિના બાણવડે પીડાએલો જાણી દ્રોણાચાર્ય યદુવીર સાત્યકિને હણવાની ઇચ્છાએકરી તે પ્રત્યે દોડયા. આવતા એવા દ્રોણાચાર્યને જોઇ યુધિષ્ઠિર છે અગ્રેસર જેમાં એવા યોદ્ધાઓ મહાત્મા યદુકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિને બચાવવાની ઇચ્છાથી વિંટી વળ્યા. તે સમયે જેમ પૂર્વે ત્રૈલોક્યને જીતવાની ઇચ્છાવડે બલિરાજાનું દેવતાઓ સાથે યુદ્ધ થયું હતું, તેમ દ્રોણાચાર્યનું પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું. પછી મહા તેજસ્વી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય બાણ સમૂહેકરી પાંડવનાં સૈન્યને ઢાંકવા લાગ્યા અને યુધિષ્ઠિરને વિંધવા લાગ્યા. સાત્યકિને દશ બાણોએ, ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિસ બાણોએ, ભીમસેનને નવ બાણોએ, નકુળને પાંચ બાણોએ, સહદેવને આઠ બાણોએ, શિખંડિને સો બાણોએ, દ્રુપદ રાજાના પુત્રોને પાંચ પાંચ બાણોએ, વિરાટ અને મત્સ્ય રાજાને આઠ બાણોએ, દ્રુપદ રાજાને દશ બાણોએ, યુધામન્યુને ત્રણ બાણોએ અને ઉત્તમૌજાને છ બાણોએ તથા બીજા સૈનિકોને પણ સંગ્રામ વિષે વિંધી; મહાબાહુ દ્રોણાચાર્ય યુધિષ્ઠિર સામે દોડયા.

હે રાજન્! દ્રોણાચાર્યથી વધ થતા પાંડુપુત્રના સૈનિકો ભયથી પીડિત શબ્દ સહિત એવી દશ દિશાઓ પ્રત્યે દોડતા હતા. દ્રોણાચાર્યે નસાડેલા તે સૈન્યને જોઇ જરાક જેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થએલો છે એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર તત્કાળ ગુરૂ દ્રોણાચાર્યની સમીપ ગયા. દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં દોડતા અર્જુનને જોઇ ફરીને યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય પ્રત્યે ગયા. હે રાજન્! ત્યાર પછી ફરીને ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનું પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું. ચોતરફથી તમારા પુત્રોવડે વિં-

અને યુધિષ્ઠિર ઘણો હર્ષ પામ્યા અને જેવી રીતે અંધકાસુરને હણવાથી મહાદેવને દેવતાઓ વખાણતા હતા તેવી રીતે વૃકોદર ભીમસેનને સઉ બહુ વખાણવા લાગ્યા. પછી વરૂણના પુત્રની ઉપમા અપાય એવા મહાત્મા ગુરૂ દ્રોણાચાર્યની સાથે ક્રોધયુક્ત રથ, પાયદળ અને હસ્તિઓ સહિત મોટું યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા એવા તમારા પુત્રો વૃકોદર ભીમસેનને ચોતરફથી નિવારણ કરવા લાગ્યા. હે નૃપવર્ય ! ત્યાર પછી અંધકારરૂપી મેઘવડે જેમ ઢંકાએલ હોય તેમ તિમિર વડે ઢંકાએલા મહાભયવાળા પ્રદોષ સમય વિષે અતિ દારૂણ, વરૂના ટોળાંને તથા ગીધને હર્ષ પમાડનારૂં અને ભય આપનારૂં એવું મહાત્માઓનું અદ્‌ભુત યુદ્ધ થયું.

ततो भवत्तिमिरघनैरिवावृते महाभये भयदमतीव दारुणं ।
नीशामुखे वृकबलगृध्रमोदनं महात्मनां नृपवर युद्धमद्भुतं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे भीमपराक्रमे गुर्जरभाषायां पंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

અધ્યાય ૧૫૬ મો. અશ્વત્થામાનું પરાક્રમ.

संजय उवाच—प्रायोप्रविष्टे तु हते पुत्रे सात्यकिना तदा।
सोमदत्तो भृशं क्रुद्धः सात्यकिं वाक्यमब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—જ્યારે સાત્યકિએ અનશન વ્રતવાળા પુત્રને હણ્યો ત્યારે અતિ ક્રોધ પામેલો સોમદત્ત સાત્યકિને કહેવા લાગ્યો કે, હે સાત્વત સાત્યકિ ! પૂર્વે મહાત્મા દેવતાઓએ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ જોએલો છે તે ધર્મને તું તજી કેમ શત્રુના ધર્મ વિષે પ્રીતિવાળો થાય છે હે સાત્યકિ ! પરાઙ્મુખ, દીન અને જેણે શસ્ત્ર નાખી દીધેલાં છે એવા પુરૂષને ક્ષત્રિયોના ધર્મ વિષે પ્રીતિવાળો પ્રાજ્ઞપુરૂષ રણ ભૂમિમાં કેમ પ્રહાર કરે ? હે સાત્વત સાત્યકિ ! તેમાં પણ યુદ્ધમાં વૃષ્ણિઓના મધ્યમાં મહાબાહુ પ્રદ્યુમ્ન અને તું એ બેજ મહારથિઓ પ્રખ્યાત છો, માટે કુંતિપુત્ર અર્જુને જેનો હાથ કાપેલો છે એવા અનશન વ્રતવાળા પુરૂષ પ્રત્યે નરકપાતના કારણરૂપ એવું ઘાતકી કર્મ તેં કેમ કર્યું ? હે દુર્વૃત મૂઢ સાત્યકિ ! સંગ્રામમાં તે કર્મનાં ફળને પામ. આજે પરાક્રમ કરી બાણવડે તારૂં મસ્તક કાપીશ. હે વૃષ્ણિને અપમાન આપનાર સાત્વત સાત્યકિ ! પુત્રો, ઇષ્ટ અને સુકૃતવડે સમ ખાઉં છું કે આ આવતી રાત્રિપ્રત્યે આત્માને શૂર માનનાર કુંતિપુત્ર અર્જુને ન રક્ષા કરેલ એવો જે તું તેને જો પુત્ર અને નાના ભાઇ સહિત ન મારૂં તો હું ઘોર નરકમાં પડું. એવી રીતે કહી અતિ ક્રોધ પામેલો મહા બળવાન સોમદત્ત શંખનાદ તથા ઉંચે સ્વરેકરી સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. પછી કમળપત્ર સરખાં સુંદર નેત્રવાળો સિંહ સરખી દાઢવાળો દુરાસદ સાત્યકિ અતિ ક્રોધવાન થઇ સોમદત્તને કહેવા લાગ્યો કે હે કુરૂકુળમાં થએલા સોમદત્ત ! તારી સાથે અથવા બીજા સાથે યુદ્ધ કરતો એવો જે હું તેને હૃદય વિષે કશો પણ ત્રાસ નથી. હે કૌરવ્ય ! જો કે સર્વ સૈન્યોએ રક્ષા કરેલો એવો તું મારી સાથે યુદ્ધ કરીશ તોપણ તારાથી મને કશું પણ દુઃખ થાય તેમ નથી. આ યુદ્ધ વિષે સારરૂપ અને અસત્પુરૂષોએ માનેલ એવાં વાક્યેકરી બીવરાવી શકાય એવો હું નથી. હે નરાધિપ સોમદત્ત ! જો મારી સાથે તને યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા છે, તો નિર્દય થઇ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી

જોઈ ભયેકરી પીડિત એવી તમારા પુત્રની સેના વાયુવડે જેમાં ફરતી ઘુમરીઓ છે એવી ઉંચા તરંગવાળી ગંગા ક્ષોભ પામે તેમ અતિ ક્ષોભ પામવા લાગી. ઘટોત્કચે કરેલા સિંહનાદેકરી ભય પામેલા હાથિઓ મૂત્ર સ્ત્રવવા લાગ્યા અને મનુષ્યો અતિ ભય પામવા લાગ્યા, તે પછી ત્યાં સર્વ તરફથી સંધ્યાકાળ વિષે અધિક બળવાળા રાક્ષસોએ પૃથ્વી વિષે કરેલી ઘણી પાષાણુની વૃષ્ટિ થઇ અને લોઢાનાં ચક્રો, ભુશંડિઓ, પ્રાસ, તોમર, શૂલ, શતઘ્નીઓ તથા પટ્ટિશો પડવા લાગ્યાં. તે ઉગ્ર ને અતિ રૌદ્ર રાત્રિયુદ્ધ જોઇ રાજાઓ, તમારા પુત્રો અને કર્ણ વ્યથા પામ્યા અને દિશાઓ પ્રત્યે દોડયા. તે સમયે અસ્ત્રબળેકરી વખાણવા યોગ્ય માની એવા એક દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામા વ્યથા પામ્યા નહિ અને બાણોએકરી ઘટોત્કચે રચેલી માયાને મટાડવા લાગ્યા. માયા નાશ થવાથી અમર્ષવાળો ઘટોત્કચ ઘોર બાણો નાંખવા લાગ્યો. તે અશ્વત્થામા પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યાં. જેમ ક્રોધ યુક્ત સર્પો રાફડા પ્રત્યે વેગથી પેસે તેમ શીઘ્ર જનારાં સુવર્ણ પુંખવાળાં, શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં રૂધિરવડે ભિંજાએલાં, બાણ શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામાને ભેદીને પૃથ્વી પ્રત્યે પ્રવેશ કરતાં હતાં. અતિ ક્રોધ પામેલા પ્રતાપવાન ધનુર્ધારી અશ્વત્થામા ક્રોધ પામેલા ઘટોત્કચને દશ બાણેકરી ભેદવા લાગ્યા. દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ મર્મસ્થાનકો વિષે અતિ વિંધેલા એવા અતિ વ્યથાવાળા ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે લાખ આરાવાળા, બાળસૂર્ય સમાન કાંતિવાળા, મણિ અને હીરાથી શોભતા ક્ષુર જેના મધ્યમાં છે એવા ચક્રને ગ્રહણ કર્યું અને અશ્વત્થામા સામે હણવાની ઇચ્છાએકરી ફેંક્યું. મોટા વેગેકરી આવતા તે ચક્રને દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોવડે ભાગી નાંખ્યું; અને ભાગ્યરહિત પુરૂષનો સંકલ્પ જેમ નિષ્ફળ જાય તેમ નિષ્ફળ એવું પૃથ્વી વિષે પડયું. ત્યારે તુર્ત ઘટોત્કચ ચક્રને પડેલું જોઇ જેમ રાહુ સૂર્યને ઢાંકી દે તેમ બાણોએકરી દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકવા લાગ્યો. પછી આવતા એવા દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામા તેને વાયુને જેમ પર્વત રોકે તેમ ભિન્ન એવા અંજનસમૂહની ઉપમા અપાય એવા શ્રીમાન ઘટોત્કચના પુત્ર અંજનપર્વે રોકયા. ભીમસેનના પૌત્ર અંજનપર્વે બાણોએકરી ઢાંકેલા સંભ્રમ ન પામેલા અને રૂદ્ર, ઉપેન્દ્ર તમા ઈંદ્રતુલ્ય પરાક્રમવાળા અશ્વત્થામા મેઘે ધારાઓવડે ઢાંકેલો પર્વત જેમ શોભે તેમ શોભતા હતા. દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ એક બાણેકરી અંજનપર્વના ધ્વજને કાપ્યો. બે બાણોવડે રથના બે હાંકનારાઓને કાપી નાખ્યા, ત્રણ બાણોએકરી ત્રિવેણુકને અને એક બાણેકરી ધનુષને કાપ્યું તથા ચાર બાણવડે ચાર ઘોડાઓને કાપી નાખ્યા, અને રથ રહિત એવો બળવાન અન્જનપર્વ તેના હાથથી ઉગામેલા સુવર્ણ બિંદુઓવડે વ્યાપ્ત એવા ખડ્ગને બે પ્રકારે કરી ભાગવા લાગ્યો.

હે રાજન્! હૈડિંબિસુનુ એવો અન્જનપર્વ તેણે ફેરવીને હેમાંગદવાળી જે ગદા નાખી, તેને દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ ભાગી નાંખી અને તે પૃથ્વી ઉપર પડી. તે પછી અન્તરિક્ષ પ્રત્યે જઈ કાળ મેઘની પેઠે નાદ કરતો એવો રાક્ષક અંજનપર્વ આકાશમાંથી વૃક્ષોની વૃષ્ટિ કરતો હતો. તે પછી દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ માયાધારી ઘટોત્કચના પુત્રને આકાશ વિષે સૂર્ય જેમ કિરણોએકરી મેઘને વિખેરી નાખે તેમ બાણોએકરી તેને અસ્તવ્યસ્ત કર્યો. અન્જનપર્વ આકાશમાંથી નીચે ઉતરી પાસે રહેલા સુવર્ણથી શોભિત રથવિષે બેઠો ત્યારે અતિ ઉગ્ર એવો તે જેમ શોભાયમાન અન્જનનો પર્વત દેખાય તેમ દેખાતો હતો, લોહમય જેનું કવચ છે એવા ભીમના પૌત્ર અન્જનપર્વને જેમ અન્ધકાસુરને મહાદેવે હણ્યો હતો તેમ દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ હણ્યો. એ પછી મહાબળવાન પુત્રને અશ્વત્થામાએ હણ્યો તે જોઇ દ્રોણુપુત્ર

ટાએલા દ્રોણાચાર્ય જેમ અગ્નિ રૂના સમૂહનો નાશ કરે તેમ પાંડવોના સૈન્યોનો નાશ કરતા હતા. હે રાજન્! તપતા સૂર્યની પેઠે અત્યંત શત્રુને તપાવતા દીપ્ત અગ્નિની સમાન કાંતિવાળા બાણરૂપી જ્વાળા યુક્ત જેણે મંડલરૂપ ધનુષ ખેંચેલું છે એવા દ્રોણાચાર્યને જોઇ કોઇ પણ એમને વારવા સમર્થ થયો નહિ. જે જે પુરૂષ દ્રોણાચાર્યની સન્મુખ રહેતો હતો, તે તે પુરૂષનાં મસ્તકને છેદી દ્રોણાચાર્યનાં બાણો પૃથ્વી પ્રત્યે જતાં હતાં. એવી રીતે મહાત્મા દ્રોણાચાર્યથી વધ થતી પાંડવોની સેના સવ્યસાચિ અર્જુનના જોતાં ભયભિત થઇને નાઠી. હે ભારત! રાત્રિવિષે દ્રોણાચાર્યે ભંગાણ કરેલા સૈન્યને જોઇ જીષ્ણુ એવો અર્જુન ગોવિંદ એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે બોલ્યો કે દ્રોણના રથપ્રત્યે ચાલો. તેના કહ્યા પછી રૂપું, ગાયનું દૂધ, મોગરો અને ચંદ્રમા તેઓ સરખી કાંતિવાળા ઘોડાઓને દાશાર્હ એવા શ્રીકૃષ્ણે દ્રોણાચાર્યના રથ પ્રત્યે ચલાવ્યા. દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જતા ફાલ્ગુન એવા અર્જુનને જોઇ ભીમસેન પણ પોતાના સારથિને આ વચન કહેવા લાગ્યો કે મને દ્રોણાચાર્ય તરફ લેઇ જા. વિશોક નામનો સારથિ પણ ભીમસેનનું વચન સાંભળી ઘોડાઓને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા અર્જુનની પાછળ લેઇ ગયો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! દ્રોણના સૈન્ય સમીપ દોડતા સજ્જ થએલા તે બે ભાઇઓને જોઇ મહારથિ એવા પંચાલ, સૃંજય, મત્સ્ય, ચેદિ, કારૂષ, કોસલ અને કેકયદેશના યોદ્ધાઓ તેની પાછળ ગયા. હે રાજન્! તે પછી રૂંવાટાંને હર્ષ પમાડનાર એવું ઘોર યુદ્ધ થયું. દક્ષિણ તરફ અર્જુન અને ઉત્તર તરફ ભીમસેન રહી, તમારાં સૈન્યને મોટા બે રથ સમૂહોવડે ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા ભીમસેન અને ધનંજયને જોઇ હે રાજન્! ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને મહા બળવાન સાત્યકિ સામે ગયા. હે રાજન્! તે સમયે જેમ ચંડ વાયુવડે ઉછળતા સમુદ્રોનો શબ્દ થાય, તે પ્રમાણે પરસ્પર પ્રહાર કરનારા સૈન્ય સમૂહનો શબ્દ થતો હતો.

હે રાજન્! સંગ્રામ વિષે સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાના વધથી ક્રોધાયમાન થયેલ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સાત્યકિના વધ માટે નિશ્ચય કરી સાત્યકિ સમીપ દોડયા. શિનિપૌત્ર સાત્યકિના રથ સમીપ આવતા અશ્વત્થામાને જોઇ અતિક્રોધવાન એવો ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ પોતાના શત્રુ એવા અશ્વત્થામાને વારવા લાગ્યો. તીક્ષ્ણ લોહમય મહા ભયંકર રીંછના ચર્મના સામાનવાળા બાર હજાર હાથ પ્રમાણવાળો જેનો મધ્યભાગ અને અવકાશ છે એવા પડેલા યંત્ર અને કવચવાળા મોટા મેઘ સમૂહના શબ્દ સરખા શબ્દવાળા ઘોડા અને હાથિવડે યુક્ત નહીં પણ ધારણ કરનારા પિશાચોવડે યુક્ત એવા, જેની પાંખ અને પગ હાલે છે, જેનાં નેત્ર વિસ્તારવાળાં છે, જેની મોટી દાઢ છે એવા શબ્દ કરતા, મોટા ગીધ પક્ષિવડે અને ધ્વજેકરી શોભતા, લોહીવડે ભિંજાએલા પતાકાવાળા, આંતરડાની પંક્તિરૂપ આભૂષણવાળા, આઠ ચક્રોવડે યુક્ત એવા પોહોળા મોટા રથ પ્રત્યે બેસી શૂલ ને મુદ્ગર ધારણ કરનારી, જેના હાથમાં શૈલ અને ઝાડ છે એવી, ઘોરરૂપવાળા રાક્ષસોની અક્ષૌહિણી સેના સાથે આવતો અને મોટા ધનુષને ઉગામતો એવો તે ઘટોત્કચ તેને જોઇ રાજાઓ અતિ વ્યથા પામ્યા. યુગાંતકાળ સમયમાં દંડ જેના હાથમાં છે એવા કાળની પેઠે હાથમાં દંડ ઝાલેલા અને પર્વતના શિખર સરખી કાંતિવાળા, ભયંકર રૂપવાળા, ભયને કરનારા, દાઢે કરી કરાલ અને ઉગ્ર જેનું મુખ છે, ખીલા સરખા જેના કાન છે, મોટી જેની દાઢી છે, ઉંચા જેના કેશ છે, ખરાબ જેનાં નેત્ર છે, દીપ્ત જેનું મુખ છે, નમતું જેનું પેટ છે, મોટાં છિદ્ર સરખું જેનું ગલદ્વાર છે, મુકુટેકરી જેના કેશ ઢંકાયા છે એવા ફાડેલા મુખવળા, કાળની પેઠે સર્વ પ્રાણિઓને ભય કરનારા, દીપ્ત શત્રુમાં વિક્ષોભને કરનારા, જેણે મોટું ધનુષ ઉગામેલું છે એવા રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચને આવતો

શસ્ત્ર, કવચ અને આભૂષણને ધારણ કરનાર, મહા બળવાન, ભયંકર શબ્દવાળા, ક્રોધેકરી જેનાં નેત્રો ફાટેલાં છે એવા, યુદ્ધ વિષે તૈયાર થઈ રહેલા ને યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા રાક્ષસોએ-કરી યુક્ત ઘટોત્કચને જોઇ ખેદ પામેલા તમારા પુત્રપ્રત્યે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા બોલ્યા કે, હે દુર્યોધન ! ઉભો રહે. આજે તારે સંભ્રમ ન કરવો (ગભરાટ ન કરવો), કેમકે હું તારી પાસે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે, આ શૂરા ભાઇઓ અને ઇન્દ્ર તુલ્ય પરાક્રમવાળા રાજાઓ સહિત તારા શત્રુઓને હું મારીશ ને તારો પરાજય નહિ થાય માટે સેનાની આશ્વાસના કર. દુર્યોધન કહે છે–હે ગૌતમિપુત્ર અશ્વત્થામા ! જે આ તમારૂં મોટું મન અને અમારે વિષે પરમ ભક્તિ છે એ જોઇ હું આશ્ચર્ય માનતો નથી કેમકે ગૌતમિના પુત્ર છો તેથી તમારે વિષે એ ઘટિતજ છે.

સંજય કહે છે—એ રીતે અશ્વત્થામાને કહ્યા પછી શકુનિ પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે મામા ! તમે રણભૂમિમાં શોભનારા ઘોડાયુક્ત હજાર રથોવડે અને સાઠ હજાર બીજા રથોવડે અર્જુન પ્રત્યે જાઓ. કર્ણ, વૃષસેન, કૃપાચાર્ય, નીલરાજા, ઉત્તર દેશના રાજાઓ, શત્રુને અતિ તપાવનારો કૃતવર્મા, પુરૂમિત્ર, નિકુંભ, પરાક્રમવાળો કુંડભેદી પુરંજય, દઢરથ, પતાકી હેમકંપન, શલ્ય, અરૂણિ, ઇન્દ્રસેન, સંજય, જય, વિજય, કમલાક્ષ, પરાક્રમી જયવર્મા, અને સુદર્શન, એ સર્વ યોદ્ધાઓ અને સાઠ હજાર પાયદળ એ તમારી પાછળ આવશે. ત્યાં જઇ ભીમસેનને, નકુલને, સહદેવને તથા ધર્મરાજાને, અસુરોને જેમ ઇન્દ્રે માર્યા હતા તેમ મારો; કેમકે મારી જયની આશા તમારા વિષે રહી છે. હે મામા ! કાર્તિકસ્વામી જેમ દૈત્યોને મારે તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોએકરી વિદારણ કરેલા અને અત્યંત ઘાયલ થએલા દેહવાળા કુંતિના પુત્રોને હણો. એવી રીતે તમારા પુત્ર દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી સૌબલ શકુનિ તમારા પુત્રોને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છતો અને પાંડવોને બાળવાની ઇચ્છા કરતો તત્કાળ પાંડવો સમીપ ગયો. એ પછી સંગ્રામ વિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને રાક્ષસ ઘટોત્કચનું યુદ્ધરાત્રિવિષે જેમ દેવરાજ ઇન્દ્ર અને પ્રહ્‌લાદનું સંકુલ યુદ્ધ થાય તેમ થયું. તે સમયે ઘટોત્કચે ક્રોધ પામી ગૌતમિના પુત્ર અશ્વત્થામાને છાતિ વિષે વિષ અને અગ્નિની ઉપમા અપાય એવાં દઢબાણોએકરી પ્રહાર કર્યો. ભીમના પુત્ર ઘટોત્કચે નાખેલાં બાણોએકરી અત્યંત પ્રહાર પામેલા, રથના મધ્ય ભાગમાં બેઠેલા અશ્વત્થામા વાયુવડે હાલતા વૃક્ષની પેઠે ચલિત થયા. ફરીને ઘટોત્કચે હાથમાં રહેલાં બાણોએકરી મોટી કાંતિવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના હાથમાં રહેલા ધનુષને કાપી નાખ્યું. પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મોટા, ભાર સહન કરનારા બીજા ધનુષને ગ્રહણ કરી, મેઘ જેમ પાણીની ધારાઓને વર્ષાવે તેમ તીક્ષ્ણ બાણોની વૃષ્ટિ કરી. હે ભારત ! પછી શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામા સુવર્ણ પુંખવાળાં, શત્રુઓને હણનાર અને આકાશમાં જનારાં બાણોને આકાશમાં જનારા ઘટોત્કચ રાક્ષસ પ્રત્યે નાખવા લાગ્યા. તે બાણોવડે પીડા પામતું પોહોળાં વક્ષઃસ્થળવાળા રાક્ષસોનું યુદ્ધ સિંહે આકુલ કરેલાં મત્તહાથિઓનાં ટોળાં સરખું શોભતું હતું. જેવી રીતે યુગના નાશ વખતે અગ્નિ પ્રાણિઓને બાળે, તેવી રીતે હે નૃપ ! બાણોએકરી ઘોડા, સારથિ, રથ અને હસ્તિઓ સહિત રાક્ષસોને હણી રાક્ષસોની અક્ષૌહિણી સેનાનું દહન કરી અશ્વત્થામા જેમ પૂર્વે ત્રિપુરને બાળી મહાદેવ શોભા પામ્યા હતા તેમ શોભતા હતા. વળી યુગના નાશ વખતે સર્વે પ્રાણીઓને બાળી તીવ્ર અગ્નિ શોભે તેમ જીતનારા પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તમારા શત્રુઓને મારી શોભતા હતા. પછી ક્રોધ પામેલા ઘટોત્કચે ભયંકર કર્મવાળા રાક્ષસોની મોટી સેનાને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને હણો, એમ કહી મોકલી. પછી ઘટો-

અશ્વત્થામાની સમીપ આવી રોષથી પ્રજ્વલિત છે અંગ જેનું એવો અસંભ્રાંત ઘટોત્કચ, વૃદ્ધિ પામેલા વનને બાળતા અગ્નિની પેઠે પાંડવોના સૈન્યને બાળતા એવા શૂર શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે બોલ્યો. ઘટોત્કચ કહે છે-'હે દ્રોણપુત્ર ! ઉભો રહે, ઉભો રહે,' મારાથી જીવતો નહિ જા. જેવી રીતે અગ્નિના પુત્રે ક્રૌંચને ભેદ્યો હતો તેવી રીતે આજ તને હણીશ. અશ્વત્થામા કહે છે-હે દેવતુલ્ય પરાક્રમવાળા વીર ! હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચ તું બીજાઓની સાથે યુદ્ધ કર; કેમકે પુત્રની સાથે પિતા બાઝવાને યોગ્ય નથી. હે હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચ ! તારે વિષે મને નિશ્ચે રોષ નથી, કારણ કે રોષવાળો માણસ આત્માને પણ નાશવાન કરે છે. સંજય કહે છે-એ વચન સાંભળી ક્રોધેકરી રાતાં જેનાં નેત્ર છે એવો પુત્રના શોકેકરી યુક્ત, કોપ પામેલો, ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ અશ્વત્થામા પ્રત્યે બોલ્યો કે હે દ્રોણપુત્ર ! શું હું રણભૂમિ વિષે પામર પુરૂષની પેઠે ભય વિહ્વળ છું કે જે મને વાણીવડે ભય પમાડો છો; આ તમારૂં વચન અસત્ય છે. કેમકે કુરૂના મોટા કુળમાં ભીમસેનથી ઉત્પન્ન થયેલો સંગ્રામમાં પાછા ન વળનારા પાંડવોનો હું પુત્ર છું અને રાક્ષસોનો અધિરાજ છું, હું બળમાં દશગ્રીવ એવા રાવણની બરોબર છું.

હે દ્રોણપુત્ર ! 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' મારાથી જીવતો જઈશ નહિ. આજે રણાંગણ વિષે હું તારી યુદ્ધશ્રદ્ધાને મટાડીશ. એ રીતે કહી ક્રોધવડે જેની રાતિ આંખ થએલી છે એવો અતિ બળવાન રાક્ષસ ઘટોત્કચ ક્રોધ પામેલો સિંહ જેમ મોટા હાથી સામે દોડે તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સામે દોડ્યો. ઘટોત્કચ રથચક્ર પ્રમાણવાળાં બાણોએકરી રથિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને મેઘ જેમ ધારાઓવડે વૃષ્ટિ કરે તેમ વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. ન પ્રાપ્ત થયેલી તે બાણવૃષ્ટિને દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાએ નાશ કરી. તે પછી બીજું યુદ્ધ થતું હોય તેમ અંતરિક્ષમાં બાણોનું યુદ્ધ થયું. પછી તે સમયે અસ્ત્રોના ઘસાવાથી થએલા તણખાઓવડે સૈન્ય રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં નક્ષત્રોવડે જેમ વિચિત્ર આકાશ શોભે તેમ શોભતું હતું. રણવિષે અભિમાની એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ માયાને નાશ કરેલી જોઇ પછીથી ઘટોત્કચ અંતર્ધાન પામી ફરીને માયા કરવા લાગ્યો. તે વૃક્ષોવડે ગાઢ શિખરોએકરી અતિ ઉંચો શૂલ, પ્રાસ, ખડ્ગને મુસલરૂપી જળનાં ઝરણવાળો મોટો પર્વત થયો. આંજણના પર્વત સરખા તે મોડા પર્વતને જોઇને અને પડતા એવા ઘણા શસ્ત્રોના સમૂહોએ કરીને પણ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા વ્યથા પામ્યા નહિ, અને હસતા હોય નહિ તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ વજ્રાસ્ત્ર ફેંક્યું. તે વજ્રાસ્ત્રેકરી તત્કાળ મોટો પર્વત નાશ પામ્યો. પછી તે રાક્ષસ આકાશ વિષે નીલ ઇન્દ્રધનુષસહિત એવો અતિ ઉગ્ર મેઘ બની પાષણની વૃષ્ટિઓવડે રણભૂમિમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પીડવા લાગ્યો. એ પછી અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાએ વાયવ્યાસ્ત્ર સાંધી ઉત્પન્ન થએલા નીલમેઘને નાશ પમાડ્યો ને તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોની વૃષ્ટિવડે ચોતરફથી દિશાઓને ઢાંકી એક લાખ રથિને નાશ પમાડ્યા. ફરીને રથવડે આવતા મોટા ધનુષવાળા, અસંભ્રાંત, બહુ રાક્ષસોવડે વિંટાએલા, સિંહ અને શાર્દૂલ સમાન તથા મત્ત હસ્તિઓની સમાન ભયંકરપરાક્રમવાળા હાથિ ઉપર બેઠેલા, પુરૂષોવડે અને રથમાં બેઠેલા પુરૂષોવડે તેમજ ઘોડાની પીઠ ઉપર બેઠેલા પુરૂષોવડે પણ યુક્ત, વિકરાળ મુખ, મસ્તક અને ડોકવાળા હિડિંબાના ચાકરો સહિત એવા પૌલાસ્ત્ય યાતુધાન ને ઇન્દ્ર તુલ્ય પરાક્રમવાળા રાક્ષસોએકરી યુક્ત તથા જૂદાં જૂદાં

લાગ્યા. તેઓ બે પણ તેના બાણોને અગ્નિની જ્વાળા સરખાં બાણોએકરી નાશ પમાડવા લાગ્યા. હે ભરતવર્ય! પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા તે બેનું અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું યોદ્ધાઓની પ્રીતિને કરનારૂં અતિ તીવ્ર યુદ્ધ થયું; પછી હજાર રથ, સો હાથી અને છ હજાર ઘોડાઓ સહિત ભીમસેન તે દેશ પ્રત્યે આવ્યો. તે પછી અક્લિષ્ટ પરાક્રમવાળા ધર્માત્મા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ભીમના પુત્ર રાક્ષસ ઘટોત્કચની અને અનુચર સહિત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે હે ભારત! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સર્વ પ્રાણી વિષે બીજાએ કરવા અશક્ય એવા અતિ અદ્ભુત પરાક્રમને દેખાડતા હતા. નિમેષ માત્ર વખતમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ભીમસેન, હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, નકુલ, સહદેવ, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણના જોતાં ઘોડા, સારથિ, રથ અને હાથિઓ સહિત રાક્ષસોની અક્ષૌહિણી સેનાને નાશ પમાડી. તે વખતે સ્પષ્ટ ગતિવાળાં નારાચ બાણોએકરી અત્યંત પ્રહાર કરેલા હાથિઓ શિખર સહિત પર્વતો પડે તેમ પૃથ્વીપર પડતા હતા. કાપેલી અને આણિદાર તેણીદાર ચલિત એવી હાથિની શુંઢવડે વીંટાએલી પૃથ્વી જેમ ચાલતા સર્પોવડે શોભે તેમ શોભતી હતી. પડેલા સોનાના દંડ અને રાજાઓનાં છત્રોએકરી પૃથ્વી યુગના નાશ વખતે ઉદય પામેલા છે ચંદ્ર અને સૂર્ય જેમાં એવું ગ્રહોવડે વિંટાએલું આકાશ શોભે તેમ શોભતી હતી. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ. જેમાં મોટા ધ્વજરૂપી દેડકા છે, જેમાં ભેરીરૂપી મોટા કાચબા છે એવી, છત્રરૂપી હંસ પક્ષિઓની પંક્તિએ સેવન કરેલી, ફીણરૂપી ચામરની પંક્તિવાળી, જેમાં કંક ને ગીધ પક્ષિરૂપી મોટાં ઝુંડ છે એવી, અનેક આયુધરૂપી ઝપવડે આકુલ, મોટા હસ્તિઓરૂપી પાષાણવાળી, નાશ પામેલા ઘોડારૂપી મગરો વડે આકુલ, રથરૂપી ફેંકેલા મોટા ટેકરાવાળી, પતાકારૂપી સુંદર ઝાડવાળી, બાણરૂપી મીનવાળી, મહા ભયંકર જેમાં પ્રાસ, શક્તિ ને ઋષ્ટિરૂપી સર્પ છે, જેમાં મજ્જામાંસરૂપી ઘણો ગારો છે એવી, કેશરૂપી શેવાળવડે વિચિત્ર રંગવાળી, ભીરૂ પુરૂષોને મોહ પમાડનારી, મોટા હાથી, ઘોડા અને યોદ્ધાઓનાં શરીરનો નાશ થવાથી થએલા લોહીના પ્રવાહવડે અતિ ઘોર, યોદ્ધાઓના પીડિત શબ્દરૂપી ઘુઘવાટાવાળી, લોહિનાં મોજાંવડે આકુલ, ચાર પગવાળા પ્રાણિઓવડે અતિ ભયંકર એવી નદીને યમના રાષ્ટ્રરૂપી મોટા સમુદ્ર પ્રત્યે ચલાવી અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા બાણોવડે રાક્ષસોને નાશ પમાડી હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને પીડવા લાગ્યા. ફરીને પણ અતિ ક્રોધ પામેલા મહા બળવાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ કુંતિના પુત્રોને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને ભીમસેન સહિત વિંધી સુરથ નામના દ્રુપદ રાજાનાં પુત્રને માર્યો. સમર્થ એવા અશ્વત્થામાએ ફરીને રણભૂમિમાં દ્રુપદ રાજાના શત્રુંજય નામના પુત્રને, બલાનીકને, જયાનીકને અને જયાશ્વને પણ માર્યો. પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ શ્રુતાહ્વ રાજાને યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. બીજાં તીક્ષ્ણ, સારાં પુંખવાળાં બાણોએકરી સુવર્ણમય માળાવાળા ચંદ્રસેન રાજાને પૃષધ્ર રાજા સહિત માર્યો, અને હે મારિષ! એ અશ્વત્થામાએ દશ બાણવડે દશ એવા કુંતિભોજ રાજાના પુત્રોને નાશ પમાડયા. પછી અતિ ક્રોધ પામેલા અશ્વત્થામાએ સરખા સીધા ચાલનારા, યમના દંડની ઉપમા અપાય એવા, ઘોર મોટા બાણને કાન પર્યંત ખેંચેલાં ધનુષવડે ઘટોત્કચ પ્રત્યે તાકીને તત્કાળ ફેંકયું. તે મોટું બાણ ઘટોત્કચ રાક્ષસના હૃદયને ભેદી હે પૃથ્વીપતે! જલદી પુંખસહિત પૃથ્વી પ્રત્યે પેસી ગયું. તે વખતે હે રાજેંદ્ર! પડેલા તે ઘટોત્કચને નાશ પામેલો જાણી મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સમીપથી ઉત્તમ રથ પ્રત્યે દૂર લઇ ગયો. હે નૃપ! પછી પરાઙ્મુખ છે રાજાઓ જેમાં એવાં યુધિષ્ઠિરનાં સૈન્યોને હરાવી શૂર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા નાદ કરવા

ત્કચની તે આજ્ઞાને ગ્રહણ કરી ઉજ્વળ દાઢવાળા, મોટાં મોઢાંવાળા, ભયંકરરૂપવાળા, ભયાનક ફાડેલાં મોઢાંવાળા, ભયંકર જીભવાળા, ક્રોધેકરી રાતાં નેત્રવાળા અને મોટા સિંહનાદવડે પૃથ્વીને ગજાવતા એવા રાક્ષસો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સામે દોડયા અને જૂદા જૂદા પ્રહાર માટે જેનાં આયુદ્ધો છે એવા ભયંકર પરાક્રમવાળા, ક્રોધેકરી રાતાં નેત્રવાળા હજારો અને લાખો રાક્ષસો નિર્ભય થઇ શક્તિ, શતઘ્ની, પરીઘ, અશની, શૂલ, પટ્ટિશ, ખડ્ગ, ગદા, ભિંદીપાલ, મુસલ, પરશ્વધ, પ્રાસ, અસિ, તોમર, કણપ ને તીક્ષ્ણ, કંપન ને સ્થૂલ એવા ભુશંડી, અશ્મ, ગદા અને સ્થૂણને તથા તીક્ષ્ણ લોઢાના મહા ભયંકર શત્રુઓને મારનારા મુદ્‌ગલોને સંગ્રામમાં દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાના મસ્તકપર ફેંકવા લાગ્યા. દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાના મસ્તકે પડતી તે અસ્ત્રવૃષ્ટિને જોઈ તમારા યોદ્ધાઓ વ્યથા પામ્યા પણ પરાક્રમી દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ તો ભયંકર વૃદ્ધિ પામેલી તે વૃષ્ટિને વજ્ર સરખાં, શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણોએ કરી નાશ પમાડી. પછી તત્કાળ મોટા મનવાળા દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામા સુવર્ણ પુંખવાળાં બીજાં બાણોએકરી રાક્ષસોને હણવા લાગ્યા. તે વખતે દિવ્યાસ્ત્રોવડે મંત્રેલાં તે બાણોએકરી પીડા પામેલું પોહોળાં વૃક્ષઃસ્થલવાળા રાક્ષસોનું યૂથ સિંહે આકુલ કરેલાં મદ મત્ત હાથિનાં ટોળાં સરખુ શોભતું હતું. દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ પ્રહાર કરેલા, અતિ ક્રોધવાળા, મહાબળવાન સર્વ રાક્ષસો ક્રોધ પામી દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાને હણવાની ઇચ્છા કરતા દોડતા હતા.

હે ભારત! તે વખતે દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ સર્વ પ્રાણિઓ વિષે બીજા પુરૂષે ન કરી શકાય એવું આ આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું કે જે મોટા અસ્ત્રોને જાણનાર એકલા દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામા રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચના જોતાં જ્વલિત બાણોએકરી રાક્ષસોની સેનાને દહતા હતા. સંગ્રામમાં રાક્ષસોનાં સૈન્યને મારી તે દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામા જેમ યુગના નાશ વખતે સર્વ પ્રાણિઓને નાશ પમાડી સંવર્તક અગ્નિ શોભે તેમ શોભતા હતા. હે ભારત! પાંડવોના તે હજારો રાજા વિષે સર્પની ઉપમાવાળાં બાણોએકરી મોટાં સૈન્યોને બાળી ભસ્મ કરતા દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાને રણભૂમિ વિષે શૂર, મહાબળવાન, રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચ વિના કોઇ પણ માણસ જોવા સમર્થ થતો ન હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! ક્રોધવડે ઉંચાં ચઢેલાં નેત્રવાળો તે રાક્ષસ ફરીને તાળી પાડી ઓઠ પીસી ક્રોધ પામતો પોતાના સારથિને કહેવા લાગ્યો કે, મને દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામા તરફ લેઇ જા. એમ કહી તે રાક્ષસ ઘોર રૂપવાળા, સારા પતાકાવાળા, શોભિત રથવડે અશ્વત્થામા પ્રત્યે ગયો અને ફરીને પણ દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામા સાથે સિંહની પેઠે મોટો નાદ કરી ભયંકર પરાક્રમવાળા, શત્રુને નાશ પમાડનારા તે રાક્ષસે, સંગ્રામ વિષે આઠ ઘંટાવાળા, મહા ભયંકર, દેવે નિર્માણ કરેલા વજ્રને દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામા ઉપર ફેંક્યું. તેને ઠેકડો મારી દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ ગ્રહણ કર્યું અને પોતાના ધનુષને રથમાં રાખી, તે જ વજ્રને તે રાક્ષસ તરફ ફેંક્યું. તે સમયે તે રથથી ઉતરી ગયો અને મોટી કાંતિવાળું અતિ દારૂણ તે વજ્ર, ઘોડા, સારથિ ને ધ્વજ સહિત રથને ભસ્મ કરી પૃથ્વી પ્રત્યે પેસી ગયું. જે રથથી ઠેકડો મારી દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાએ શંકરે નિર્માણ કરેલા ભયંકર વજ્રને ગ્રહણ કર્યું તે તેના કર્મને જોઇ સર્વ પ્રાણિઓ વખાણુતા હતા. પછી હે નૃપ! ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથ પ્રત્યે જઇ ઇન્દ્રના આયુધની ઉપમા અપાય એવા મોટા ભયંકર ધનુષને લઇ ફરીને દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાની મોટી છાતી વિષે તીક્ષ્ણ બાણો નાંખવા લાગ્યો, તેમ અસંભ્રાંત એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પણ દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાની છાતી વિષે સર્પની ઉપમા અપાય એવાં સુવર્ણ પુંખવાળાં બાણોને નાંખવા લાગ્યો. પછી દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામા તેઓ પ્રત્યે હજારો નારાચ બાણોને નાખવા

પૃથ્વીપર પડે તેમ પડયો. હે પુરૂષવર્ય ! તે શૂર બાલ્હીકના હણાવાથી દશરથના પુત્ર સરખા નાગદત્ત, દઢરથવાળા મહાબાહુ અયોભુજ, દઢ, સુહસ્ત, વિરજા, પ્રમાથી, ઉગ્ર અને અનુયાયી એ તમારા દશ પુત્રો ભીમસેનને પીડવા લાગ્યા. તેઓને જોઇ ભીમસેન ક્રોધ પામ્યો અને બાણુને લેઈ એકએકને ખોળી મર્મસ્થાનકો વિષે પીડવા લાગ્યો. ભીમસેને વિંધેલા તેઓ જેમ ચંડવાયુવડે ભાગેલાં ઝાડ પર્વતના અગ્ર ભાગથી પૃથ્વીપર પડે તેમ નિર્બળ અને પ્રાણ રહિત થઇ રથમાંથી હેઠા પડયા. દશ નારાચ નામના બાણોવડે તમારા દશ પુત્રોને મારી, ભીમસેન કર્ણના પ્રિયપુત્ર વૃષસેન પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. પછી પ્રખ્યાત વૃકરથ નામે કર્ણના ભાઇએ ભીમસેનને નારાચ નામનાં બાણોએ પ્રહાર કર્યો ત્યારે બળવાન ભીમસેન તે તરફ દોડયો અને હે ભારત ! પછીથી શૂર ભીમસેને મહારથિ સાત તમારા સાળાઓને હણી નારાચ બાણોવડે શતચંદ્રને નાશ પમાડયો. મહારથિ શતચંદ્રને હણેલો, સહી ન શક્તા એવા ગવાક્ષ, શરભ, વિભુ, સુભગ અને ભાનુદત્ત એ શૂરા પાંચ મહારથિ શકુનિના ભાઇઓ ભીમસેન સામા દોડી તીક્ષ્ણ બાણોવડે મારવા લાગ્યા. વૃષ્ટિના વેગવડે પર્વત તાડન કરાય તેમ નારાચવડે તાડન કરાતો એવો બળવાન ભીમસેન, તેણે પાંચ બાણોએકરી પાંચ અતિરથોને મારી નાખ્યા. તે શૂરાઓને નાશ પામેલા જોઇ મોટા રાજાઓ ચલિત થવા લાગ્યા. હે પાપરહિત ! પછી તમારા પુત્રોના અને દ્રોણાચાર્યના જોતાં ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિર તમારા સૈન્યને હણવા લાગ્યા અને યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિરે અંબષ્ઠ રાજાઓને, માલવ રાજાઓને તથા શૂર એવા ત્રિગર્ત અને શિબિરાજાઓને પણ મૃત્યુલોક પ્રત્યે મોકલ્યા; તેમ રાજા યુધિષ્ઠિરે અભીષાહ, શૂરસેન અને વસાતિક સહિત એવા બાલ્હીક યોદ્ધાઓને હણી પૃથ્વીને રૂધિરરૂપી ગારાવાળી કરી મૂકી. રાત્રિ યુદ્ધમાં યૌધેય, માલવ અને મદ્રક યોદ્ધાઓના સમૂહોને મૃત્યુલોક પ્રત્યે મોકલ્યા.

હે રાજન્ ! યુદ્ધમાં યુધિષ્ઠિરના રથ પ્રત્યે હણો, પ્રહાર કરો, ગ્રહણ કરો, વિંધો અને કાપો; એવી રીતે સંકુલ શબ્દ થતો હતો. તે વખતે સૈન્યોને નસાડતા યુધિષ્ઠિરને જોઇ, તમારા, પુત્ર દુર્યોધને પ્રેરેલા દ્રોણાચાર્ય યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, અને અતિ ક્રોધવાન થઇ દ્રોણાચાર્યે વાયવ્યાસ્ત્રે કરી કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા. ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે પણ તેમના દિવ્ય અસ્ત્રને અસ્ત્રેકરી કાપી નાખ્યું. તે અસ્ત્રના કપાવાથી અતિ કોપ પામેલા ભરદ્વાજનાં પુત્ર દ્રોણાચાર્યે પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને હણવાની ઇચ્છાથી તે વિષે વારૂણ, યામ્ય, આગ્નેય, ત્વષ્ટ્રા અને સાવિત્ર અસ્ત્રોને ફેંક્યાં. ફેંકેલાં તે અસ્ત્રોને અને ફેંકાતાં બીજાં અસ્ત્રોને પણ દ્રોણાચાર્યથી ભય રહિત મહાબાહુ એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે અસ્ત્રોવડે નાશ પમાડયા. હે ભારત ! પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવા ઇચ્છતા, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરને હણવા ઇચ્છતા અને તમારા પુત્રના હિત વિષે પ્રીતિવાળા દ્રોણાચાર્યે ઐંદ્ર અને બ્રહ્માસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું. તેમજ હાથી અને સિંહની પેઠે ચાલનાર વિશાળ વક્ષઃસ્થળવાળા, મોટા અને રાતા નેત્રવાળા, ઘણા તેજવાળા કુરૂના પતિ યુધિષ્ઠિરે મહેન્દ્રાસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું અને તેણેકરી દ્રોણાચાર્યના ઇંદ્રાસ્ત્રને નાશ પમાડયું. પોતાનાં અસ્ત્રો હણાવાથી ક્રોધયુક્ત અને યુધિષ્ઠિરના વધને ઇચ્છતા એવા દ્રોણાચાર્યે બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખ્યું. હે મહીપતે ! તેને લીધે થએલા ઘોર અંધકારેકરી વિંટાએલા જગતને અમે કશું પણ જાણ્યું નહિ અને સર્વ પ્રાણિઓ ઘણો ત્રાસ પામ્યાં. હે રાજેંદ્ર ! ઉદય પામેલા બ્રહ્માસ્ત્રને જોઇ કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તે અસ્ત્રને બ્રહ્માસ્ત્રે કરીનેજ નિવાર્યું. પછી સૈનિકોના મુખ્ય પુરૂષો, નરશ્રેષ્ઠ મહા ધનુર્ધારી અને સર્વ યુદ્ધમાં કુશળ એવા દ્રોણાચાર્યને અને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વખાણવા

લાગ્યા. પછી દ્રોણાચાર્ય કુંતિપુત્ર અર્જુનને છોડી દેઇ ક્રોધેકરી જેનાં રાતાં નેત્ર થયાં છે એવા વાયવ્યાસ્ત્રેકરી દ્રુપદરાજાની સેનાને નાશ પમાડવા લાગ્યા. હે ભારત! દ્રોણાચાર્યથી હણાતા એવા પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ, ભીમસેનના અને મહાત્મા કુંતિપુત્ર અર્જુનના જોતાં ભયથી ભાગવા લાગ્યા. પછી તે સમયે મુકુટવાન અર્જુન અને ભીમસેન તત્કાલ મોટા રથોના બે સમૂહોવડે સૈન્યને લેઇ સમીપ આવ્યા. દક્ષિણ પડખા પ્રત્યે અર્જુન અને ઉત્તર પડખા પ્રત્યે ભીમસેન રહી તે બેઉ ભરદ્વાજ એવા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે મોટી બાણ સમૂહોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે મહારાજ! કેકય, સૃંજય, મહા બળવાન પંચાલ અને સાત્વતો સહિત એવા મત્સ્ય દેશના યોદ્ધાઓ તેઓની પાછળ ગયા. પછી મુકુટવાન અર્જુનથી હણાતી એવી તે ભારતી સેના અંધકારેકરી અને નિદ્રાવડે વધારે નાશ પામી. હે મહારાજ! તે સમયે દ્રોણાચાર્યે અને પોતે તમારા પુત્રે નિવારણ કરાતા એવા યોદ્ધાઓ નિવારી શકાયા નહિ.

द्रोणेन वार्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च ।
ना शक्यन्त महाराज योधा वारयितुं तदा ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे द्रोण-युधिष्ठिरयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

અધ્યાય ૧૫૮ મો. કર્ણને કૃપાચાર્યે મારેલાં મહેણાં.

संजय उवाच—उदीर्यमाणं तद् दृष्ट्वा पाण्डवानां महाबलं ।
अविषह्यं च मन्वानः कर्णं दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—ઉદય પામતાં પાંડવોનાં મોટાં સૈન્યને સહન ન થાય એવું માનતો દુર્યોધન કર્ણ પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે મિત્રવત્સલ કર્ણ! મિત્રનો આ કાળ પ્રાપ્ત થયો છે માટે સંગ્રામ વિષે નિઃશ્વાસ નાખતા સર્પોની પેઠે ક્રોધ પામેલા પંચાલ, મત્સ્ય, કેકય અને મહારથિ પાંડવોવડે વિંટાએલા આપણા સર્વ મહારથિ યોદ્ધાઓનું રક્ષણ કરવા તત્પર થા. કેમકે આ હર્ષ પામેલા ઇન્દ્રની ઉપમા અપાય એવા જયશાલિ પાંડવો અને પંચાલ તથા રથિના સમૂહો નાદ કરે છે, કર્ણ બોલ્યો કે હે ભારત દુર્યોધન! જો કે આ ઠેકાણે ઇન્દ્ર રક્ષા કરવાને આવશે તો તેને પણ તત્કાળ પરાજય પમાડી પાંડવને હણીશ. આશ્વાસના પામો સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે, સમાગમ પામેલા પંચાલ યોદ્ધાઓને અને પાંડુપુત્રોને મારીશ. હે પર્થિવ દુર્યોધન! જેવી રીતે અગ્નિપુત્ર કાર્તિકસ્વામી ઇન્દ્રના જયને આપે તેમ હું તારા જયને આપીશ. મારે તારૂં પ્રિય કરવું તેને માટે તો હું જીવું છું. સર્વ કુંતિના પુત્રોમાં અર્જુન અતિ બળવાન છે તેની સમીપં હું નિષ્ફળ ન થનારી ઇન્દ્રે નિર્માણ કરેલી શક્તિને ફેંકીશ. હે માનદ દુર્યોધન! તે વડે મહા ધનુર્ધારિ અર્જુનનો નાશ થવાથી તેના ભાઇઓ તમારે વશ થશે અથવા ફરીને વન પ્રત્યે જશે. હે કૌરવ્ય દુર્યોધન! મારા જીવતાં તું કશા માટે ખેદ કર માં. કારણકે હું સંગ્રામ વિષે સર્વ પાંડવોને સાથે જીતીશ. અને ભળેલા સમાગમ પામેલા પંચાલ, કેકય અને વૃષ્ણિ યોદ્ધાઓને બાણોના મોટા વરસાદે કરી તમને પૃથ્વી આપીશ. સંજય કહે છે—એવી રીતે કહેતા એવા સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે શારદ્વત મહાબાહુ કૃપાચાર્ય હસતા હોય નહિ તેમ આ વચન બોલ્યા

કે, હે રાધાપુત્ર કર્ણ ! સારૂ સારૂ; વચને કરીને જો સિદ્ધિ થતી હોય તો તમારારૂપી નાથવડે કુરૂવર્ય દુર્યોધન નાથવાળા છે. હે કર્ણ ! કૌરવ એવા દુર્યોધનની સમીપ તમે ઘણી વાર કહો છો, પણ તમારૂં કશું પરાક્રમ અને ફળ દેખાતું નથી. હે સૂતપુત્ર અભિમાની કર્ણ ! યુદ્ધમાં ઘણીવાર પાંડુના પુત્રોની સાથે તમારો સમાગમ જોયો છે. તે સર્વમાં પાંડુપુત્રોએ તમે જીતાયા છો. જ્યારે ગંધર્વોની સાથે યુદ્ધમાં ધૃતરાષ્ટ્રપુત્ર દુર્યોધન લજ્જા પામ્યા હતા ત્યારે સૈન્યો યુદ્ધ કરતાં હતાં અને તમે આગળ એકલા પલાયન કરી ગયા હતા. વિરાટ નગરમાં પણ કુંતિપુત્રે યુદ્ધવિષે ભેગા થએલા સર્વ કૌરવોને અને નાનાભાઇ સહિત તમને જીત્યા હતા. રણાંગણ વિષે એક અર્જુનને પણ જીતવાને તમે સમર્થ નથી, ત્યારે કૃષ્ણસહિત સર્વ પાંડુપુત્રોને જીતવા કેમ ઉત્સાહ પામો છો ? હે સૂતપુત્ર કર્ણ ! બોલ્યા વગર યુદ્ધ કરો, બહુ શું બોલો છો ? કેમકે કહ્યા વગર જે પરાક્રમ કરે તેજ સત્પુરૂષનું આચરણ છે. હે સૂતપુત્ર કર્ણ ! શરદ્ ઋતુના નિષ્ફળ મેઘની પેઠે ગર્જના કરી તમે નિષ્ફળ દેખાઓ છો, તે રાજા જાણતો નથી. હે રાધાપુત્ર ! જ્યાં સુધી કુંતિના પુત્ર અર્જુનને જોયો નથી, ત્યાં સુધી ગર્જના કરો. સમીપ કુંતિપુત્રને જોઇ પછી તમારી ગર્જના થવી દુર્લભ છે. અર્જુનનાં બાણોને પામ્યા વગર તમે ગર્જના કરો છો. પણ કુંતિપુત્ર અર્જુનનાં બાણવડે વિંધાએલા એવા થશો ત્યારે તમારી ગર્જના દુર્લભ થશે. ક્ષત્રિયો બાહુવડે શૂરા છે, બ્રાહ્મણો વાણીવડે શૂરા છે, અર્જુન ધનુષવડે શૂર છે અને કર્ણ એવા તમે મનોરથોવડે શૂર છો. જેણે રૂદ્રને સંતોષ પમાડયા તે કુંતિપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે કોણ ઘા કરી શકે તેમ છે ? એ પ્રમાણે તે સમયે શારદ્વત કૃપાચાર્યે કોપ પમાડેલો પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો કર્ણ કૃપાચાર્ય પ્રત્યે બોલ્યો કે—જેમ વર્ષાઋતુ વિષે મેઘ ગર્જના કરે છે તેમ શૂરાઓ નિરંતર ગર્જના કરે છે, અને વર્ષાઋતુમાં વાવેલાં બીજની પેઠે તત્કાળ ફળ આપે છે. આ બાબતમાં તે તે બોલનારા અને યુદ્ધના ભારને ધરનારા શૂરપુરૂષોના દોષને હું રણભૂમિના અગ્ર ભાગમાં જોતો નથી. મોટા યોદ્ધો બોલે છે તે બાબતમાં જરૂર તેને દૈવ સહાયતા કરે છે, તેમ ઉદ્યમ જેનો સહાય છે એવો મનવડે ભારને વહનારો હું યુદ્ધમાં કૃષ્ણ અને સાત્યકિ સહિત પાંડુના પુત્રોને હણીશ. આજે જે ગર્જના કરૂં છું તેમાં હે બ્રાહ્મણ ! તમારૂં શું જાય છે ? શરદ્ ઋતુના મેઘની પેઠે શૂરાઓ વૃથા ગર્જના કરતા નથી, પંડિત પુરૂષો આત્માનું સામર્થ્ય જાણ્યા પછી ગર્જના કરે છે. માટે હે ગૌતમીપુત્ર કૃપાચાર્ય ! હું આજે રણભૂમિમાં સજ્જ થએલા કૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુનને, મનવડે જીતવાને ઉત્સાહવાળો છું તેથી ગર્જના કરૂં છું. હે વિપ્ર કૃપાચાર્ય ! યુદ્ધમાં અનુચરો, કૃષ્ણ અને સાત્યકિસહિત પાંડુના પુત્રોને હણી દુર્યોધનને નિષ્કંટક પૃથ્વી આપું છું, તે મારી આ ગર્જનાનું ફળ તમે હવે જુઓ.

કૃપાચાર્ય બોલ્યા—હે સૂતપુત્ર ! તમારા મનોરથના બોલ મારે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. હે કર્ણ ! સદા કૃષ્ણ અને અર્જુનને તથા પાંડુપુત્ર ધર્મરાજને નિંદો છો પણ જ્યાં કૃષ્ણ અને અર્જુન છે ત્યાં જય નિશ્ચય છે, કેમકે સજ્જ થએલા દેવ, ગંધર્વ, યક્ષ, મનુષ્ય, ઉરગ અને રાક્ષસોએ પણ રણભૂમિમાં ન જીતાય એવા કૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુન છે. તેમજ બ્રાહ્મણો વિષે આસ્થાવાન, સત્ય બોલનાર, જિતેંદ્રિય, ગુરૂ અને દેવતાને પૂજનાર, નિરંતર ધર્મ વિષે પ્રીતિવાળા, વિશેષેકરી અસ્ત્રોમાં કુશળ, ધૈર્યવાન, અને કૃતજ્ઞ એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર છે. વળી એમના ભાઇઓ પણ સર્વ અસ્ત્રો વિષે કુશળ, ગુરૂ સેવામાં પ્રીતિવાળા, પ્રાજ્ઞ, નિત્ય ધર્મવાળા અને યશસ્વી છે. સંબંધીઓ પણ તેઓમાં અતિ પ્રીતિવાળા,

ઇન્દ્રની બરાબર બળવાળા અને પ્રહાર કરનારાઓ છે. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડિ, દુર્મુખ પુત્ર જનમેજય, ચંદ્રસેન, રૂદ્રસેન, કીર્તિધર્મા, ધ્રુવધર, સુચન્દ્ર, દામચન્દ્ર, સિંહચન્દ્ર, સુતેજન દ્રુપદ રાજાના પુત્રો, મોટાં અસ્ત્રોને જાણનાર દ્રુપદરાજા, સજ્જ થયેલા નાના ભાઈસહિત એવો મત્સ્યરાજ, શતાનીક, સૂર્યદત્ત, શ્રુતાનીક, શ્રુતધ્વજ, બલાનીક, જયાનીક, જયાશ્વ, રથવાહન, ચંદ્રોદય, સમરથ, સુન્દર એવા વિરાટરાજાના ભાઇઓ, નકુલ, સહદેવ, તથા દ્રુપદના પુત્રો અને રાક્ષસ ધટોત્કચ જેઓને અર્થે યુદ્ધ કરતા હોય તેઓનો નાશ થાયજ નહિ. પાંડુપુત્રના આ કહ્યા તે અને બીજાઓ પણ ઘણા યોદ્ધાના સમૂહ છે. વળી ભીમસેન અને અર્જુન, દેવ, અસુર, મનુષ્ય, યક્ષ, રાક્ષસના સમૂહ, ભૂત, સર્પ અને હસ્તિઓ સહિત જગતને અસ્ત્રના બળેકરી નિઃશેષ કરે તેમ છે, અને યુધિષ્ઠિર રાજા ભયંકર નેત્રવડે પૃથ્વીને બાળી દે તેમ છે, તથા જેઓને અર્થે અપ્રમેય બળવાન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સજ્જ થયેલા છે તે શત્રુઓને યુદ્ધમાં જીતવા માટે હે સૂતપુત્ર કર્ણ! કેમ ઉત્સાહ પામો છો? અને તમે સંગ્રામ વિષે નિત્ય શ્રીકૃષ્ણની સાથે યુદ્ધ કરવા ઉત્સાહ પામો છો એ તમારો મોટો અન્યાય છે. સંજય કહે છે,–હે ભરતવર્ય! એ પ્રમાણે કૃપાચાર્યનાં વચન સાંભળી હાસ્ય કરતો એવો કર્ણ તે સમયે ગુરૂ એવા શારદ્વત કૃપાચાર્યને કહેવા લાગ્યો કે–હે બ્રાહ્મણ! તમે પાંડવો પ્રત્યે જે વચન કહ્યું તે સત્ય કહ્યું. તમે કહ્યા એ અને બીજા પણ ઘણા ગુણો પાંડવોમાં છે, તેમ રણભૂમિમાં દૈત્ય, યક્ષ, ગંધર્વ, પિશાચ, ઉરગ ને રાક્ષસો સહિત તથા ઇન્દ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓએ કુંતિના પુત્રો જીતી શકાય તેમ નથી તોપણ ઇન્દ્રે આપેલી શક્તિવડે કુંતિના પુત્રોને હું જીતીશ.

હે દ્વિજ કૃપાચાર્ય! ઇન્દ્રે આપેલી આ શક્તિ નિષ્ફળ ન જાય એવી છે. આ શક્તિવડે સંગ્રામમાં અર્જુનને હણીશ અને જ્યારે પાંડુપુત્ર અર્જુન હણાશે ત્યારે એના ભાઇઓ અર્જુનરહિત થઇ કોઇ રીતે પણ પૃથ્વીને ભોગવી શકશે નહિ, ને જ્યારે તે સર્વ નાશ પામશે ત્યારે હે કૃપાચાર્ય! આ સાગર સહિત પૃથ્વી યત્નવિના કૌરવોના પતિ દુર્યોધનના વંશમાં રહેશે. હે શારદ્વત કૃપાચાર્ય! સારા નીતિવાળા ઉપાયોવડે સર્વ અર્થ સિદ્ધ થાય છે એમાં સંશય નથી. એ અથને જાણ્યા પછી હું ગર્જના કરૂં છું. તમે બ્રાહ્મણ, વૃદ્ધ અને સંગ્રામ વિષે અશક્ત છો, તેમ કુંતિના પુત્રો વિષે સ્નેહવાળા છો તેણેકરી મોહથી મને નિંદો છો. હે દ્વિજ કૃપાચાર્ય! જો ફરી આ પ્રમાણે મને અપ્રિય વચન કહેશો તો તે જ વખતે હે દુર્મતે! ખડ્ગ ઉગામી તમારી જીભને કાપી નાખીશ, અને હે દુષ્ટમતિવાળા વિપ્ર કૃપાચાર્ય! કૌરવોનાં સર્વ સૈન્યોને બીવરાવતા એવા તમે જે પાંડવોને વખાણવા ઇચ્છો છો, પણ એ વિષે યથાર્થ કહેતો એવો જે હું તેનું વાક્ય સાંભળો. હે બ્રાહ્મણ! જ્યાં દુર્યોધન, દ્રોણાચાર્ય, શકુનિ, દુર્મુખ, જય, દુઃશાસન, વૃષસેન, મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય, તમે તથા, સોમદત્ત, ભૂરિશ્રવા, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, વિવિંશતિ એ સર્વ યુદ્ધકુશળ પુરૂષો સજ્જ થઇ રહ્યા હો ત્યાં એ પુરૂષોને ઇન્દ્રની સમાન બળવાળો પણ કયો વૈરિ માણસ જીતી શકે? શૂરા, અસ્ત્રોમાં કુશળ, બળવાન, સ્વર્ગને ઇચ્છનારા, ધર્મને જાણનારા ને યુદ્ધમાં કુશળ એવા જે પુરૂષો, યુદ્ધમાં દેવતાઓને પણ નાશ પમાડે એવા છે,તે આ પાંડવોના વધને ઇચ્છનારા તથા પોતાના જયને ઇચ્છનારા પુરૂષો કુરૂકુળમાં થયેલા દુર્યોધન માટે સંગ્રામવિષે સજ્જ થઇ ઉભા રહેશે. હું અતિ બળવાળા પુરૂષોના પણ જયને તો દૈવાધીન માનું છું. હે પુરૂષોમાં અધમ કૃપાચાર્ય! જ્યાં સંગ્રામ વિષે મહાબાહુ ભીષ્મપિતામહ ઘણા શસ્ત્રવડે વ્યાપ્ત થઇ સુતા છે અને વિકર્ણ, ચિત્રસેન,

બાલ્હીક, જયદ્રથ, ભૂરિશ્રવા, જય જલસંધ, સુદક્ષિણ, રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ શલ્ય અને વીર્યવાન ભગદત્ત એ અને દેવતાઓએ પણ અતિ દુઃખેકરી જીતાય એવા અતિ બળવાન બીજા રાજાઓને પાંડવોએ નાશ પમાડ્યા છે, ત્યાં દૈવયોગ વગર તમે બીજું શું માનો છો ? હે દ્વિજ કૃપાચાર્ય ! વળી નિરંતર જે દુર્યોધનના શત્રુઓને વખાણો છો તેઓના પણ હજારો શૂરાઓ હણાયા છે. પાંડવો સાથે કુરૂઓનાં સર્વ સૈન્યો ક્ષય પામે છે, એમાં કોઇ રીતે પણ હું પાંડવોના પરાક્રમને જોતો નથી. હે બ્રાહ્મણોમાં અધમ કૃપાચાર્ય ! તમે નિરંતર તેઓને બળવાન માનો છો, તેઓ સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા હું શક્તિ પ્રમાણે દુર્યોધનના હિત માટે યત્ન કરીશ, પણ જય થવો એ ભાગ્યાધીન વાત

यस्तान्बलवतो नित्यं मन्यसे त्वं द्विजाधम ।
यतिष्येहं यथाशक्तियोद्धंतैः सहसंयुगे ॥
दुर्योधन हितार्थाय जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कृपकर्णवाक्ये गुर्जरभाषाया मष्टांचाशदाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

અધ્યાય ૧૫૯ મો. કર્ણનો તિરસ્કાર.

संजय उवाच—तथा परुषितं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मातुलं ।
खड्ग मृद्यम्यवेगेन द्रौणिरभ्यपतद्रुतम् ॥

સંજય કહે છે—સૂતપુત્ર કર્ણે તેવી રીતે કઠણ વચન કહેલા મામાને જોઇ ખડ્ગ ઉગામી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તતર દોડ્યા અને પરમ ક્રોધ પામેલો સિંહ જેમ મદોન્મત્ત હસ્તિ પ્રત્યે જાય તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા કુરૂરાજ દુર્યોધનના જોતાં કર્ણ તરફ ગયા. અશ્વત્થામા કહે છે, હે નરોમાં અધમ અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા કર્ણ ! જે અર્જુનના સત્ય ગુણોને કહેતા શૂર એવા મારા મામાને દ્રેષથી તમે તરછોડો છો અને શૌર્યવડે સર્વ લોકમાં ધનુર્ધારિને નિંદતા અતિ ગર્વેકરી યુક્ત એવા તમે આજે યુદ્ધમાં કોઇને ગણકારતા નથી તે જ્યારે તમને સંગ્રામમાં જીતી તમારા જોતાં ગાંડિવ ધનુર્ધારિ અર્જુને જયદ્રથને માર્યો ત્યારે તમારૂં બળ અને અસ્ત્રો ક્યાં ગયાં હતાં. ? હે સૂતાધમ ! પૂર્વે જેણે સાક્ષાત્ મહાદેવ સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું તેને જીતવા વૃથા ઇચ્છો છો, સર્વ શસ્ત્રધારી પુરૂષોમાં ઉત્તમ કૃષ્ણ સહિત એવા બળવાન અર્જુનને જીતવા ઇંદ્ર સહિત એકઠા મળેલા દેવ અને દૈત્યો શક્તિમાન નથી, તે લોકમાં એક વીર અજીત એવા અર્જુનને જીતવા માટે હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા સૂત કર્ણ ! તું આ રાજાઓ સહિત કોણ માત્ર છે ? હે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા નરોમાં અધમ એવા કર્ણ ! હમણાં ઉભો રહે, હે સદુર્મતે ! આજે કાયા થકી તમારા મસ્તકને કાપું છું તે જોઇ લે. સંજય કહે છે કે—મારવાને ઉદ્યમ કરતા અશ્વત્થામાને પોતે રાજા દુર્યોધને અને મનુષ્યોમાં ઉત્તમ મહા તેજસ્વી કૃપાચાર્યે નિવાર્યા. કર્ણ કહે છે, હે કુરૂશ્રેષ્ઠ દુર્યોધન ! આને છોડી દ્યો; અને દુષ્ટમતિવાળો બ્રાહ્મણોમાં અધમ, યુદ્ધને વખાણનારો શૂર આ ભલે મારા બળને જુએ. અશ્વત્થામા કહે

છે—હે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા સૂતપુત્ર કર્ણ ! અમે તને આ ક્ષમા કરીએ છીએ પણ વધેલા આ તારા ગર્વને અર્જુન મટાડશે. દુર્યોધન કહે છે—હે માનને આપનાર અશ્વત્થામા ! ક્ષમા કરવાને યોગ્ય છો માટે પ્રસન્ન થાઓ અને કોઇ રીતે પણ તમારે સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે કોપ કરવો નહિ, કારણ કે તમારે વિષે, કર્ણ વિષે, દ્રોણાચાર્ય વિષે, મદ્રરાજ એવા શલ્ય વિષે અને શકુનિ વિષે મેં કાર્ય આરંભેલું છે, માટે હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પ્રસન્ન થાઓ, હે પ્રસન્ન અશ્વત્થામન્ ! રાધાપુત્ર કર્ણની સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા અને ચોતરફથી બોલતા એવા આ સર્વ પાંડવો આવે છે માટે પ્રસન્ન થાઓ. સંજય કહે છે,–હે મહારાજ ! પછી રાજા દુર્યોધને મનાવેલા ક્રોધના વેગવડે યુક્ત મોટા મનવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રસન્ન થયા અને હે રાજેંદ્ર ! તે પછી અતિ મોટા મનવાળા સૌમ્ય સ્વભાવથી તત્કાળ જેને મૃદુતા પ્રાપ્ત થએલી છે એવા કૃપાચાર્ય પણ આ પ્રમાણે બોલ્યા. કૃપાચાર્ય કહે છે—હે અતિ દુષ્ટ મતિવાળા સૂત પુત્ર કર્ણ ! અમે આ તને ક્ષમા કરીએ છીએ, પણ તારા વધેલા ગર્વને અર્જુન નાશ પમાડશે. સંજય કહે છે–હે રાજન ! પછી પાંડવો અતિ યશસ્વી પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓને ભેગા કરી ચોતરફથી કર્ણને તરછોડતા આવ્યા, રથિ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ પરાક્રમવાન અને દેવતાઓના સમૂહોવડે વિંટાએલો ઇન્દ્ર હોય તેમ ઉત્તમ કૌરવોવડે વિંટાએલો તેજસ્વી કર્ણ પણ પોતાના બાહુબળનો આશ્રય કરી તૈયાર થઇ ઉભો રહ્યો. હે મહારાજ ! પછી કર્ણનું સિંહનાદવડે શોભિત ભયંકર એવું પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું. હે રાજન્ ! તે વખતે પાંડવો અને યશસ્વી પંચાલ યોદ્ધાઓ મહાબાહુ કર્ણને જોઇ આ કર્ણ, ક્યાં કર્ણ ! હે કર્ણ ઉભો રહે અને હે દુરાત્મન્ પુરૂષાધમ કર્ણ ! મહા રણભૂમિમાં અમારી સાથે યુદ્ધકર; એ રીતે મોટા શબ્દ કરવા લાગ્યા અને ક્રોધેકરી જેનાં રાતાં નેત્ર થયાં છે એવા બીજાઓ રાધાપુત્ર કર્ણને જોઇ આ ગર્વ પામેલા અલ્પ બુદ્ધિવાળા સૂતપુત્ર કર્ણને મારો; આના જીવવાવડે સર્વ ઉત્તમ રાજાઓને લાભ નથી તથા આ પાપી પુરૂષ કુંતિના પુત્રોનો અત્યંત વૈરી નિત્ય દુર્યોધનના મતમાં રહેલો અનર્થોનું મૂળ છે માટે આને હણો; એ પ્રમાણે કહેતા એવા ક્ષત્રિયો મોટી બાણવૃષ્ટિઓવડે તેને ઢાંકતા પાંડુપુત્ર અર્જુનની પ્રેરણાથી સૂતપુત્ર કર્ણના વધ માટે દોડયા. તે રીતે દોડતા તે સર્વ મહારથિઓને જોઇ સૂતપુત્ર કર્ણ વ્યથા ન પામ્યો, તેમ ત્રાસ ન પામ્યો. હે ભરતવર્ય ! સંહાર સમય સરખા ઉછળતા સૈન્યરૂપી સાગરને જોઇ, તમારા પુત્રોને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છતો સંગ્રામ વિષે પ[illegible]ય રહિત શીઘ્રકારી મહા બળવાન કર્ણ બાણના સમૂહોવડે તે સૈન્યને ચોતરફથી [illegible] અને [illegible]. પછી ધનુષને હલાવતા એવા હજારો અને લાખો રાજાઓ તેને વારવા લ[illegible] [illegible]વોને દૈત્યોના સમૂહ જેમ ઇન્દ્રને યુદ્ધ કરાવે તેમ રાધાપુત્ર કર્ણને યુદ્ધ કરાવવા લાગ્યા. [illegible]

હે પ્રભો ! રાજાઓની નાખેલી બાણવૃષ્ટિને કર્ણ બાણવૃષ્ટિવડે ચોતરફથી નાશ પમાડવા લાગ્યો. સામસામી એક ક્રિયાને કરતા એવા તે યોદ્ધાઓનું યુદ્ધ જેવી રીતે દેવ અને દૈત્યોના યુદ્ધમાં, દાનવો સાથે ઇન્દ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવી રીતે યુદ્ધ થયું. ત્યાં અમે સૂતપુત્ર કર્ણના આશ્ચર્યકારી શીઘ્રપણાને જોયું કે જે એકલા કર્ણને યુદ્ધમાં સર્વ તરફથી યત્નવાળા રાજાઓ વારી શકતા ન હતા. રાધાપુત્ર મહારથિ કર્ણ રાજાઓના બાણસમૂહોને નિવારી પોતાના નામાંકિત ભયંકર બાણોનો ધોંસરા વિષે, લાંગલદંડો વિષે, છત્ર, ધ્વજ અને ઘોડાઓ પર નાખતો હતો. તે પછી વ્યાકુળ થએલા કર્ણના બાણે [illegible] રાજાઓ જેમ શીતવડે પીડા પામેલી

ગાયો ભાગે તેમ જ્યાં ત્યાં ભાગતા હતા. તેવી રીતેજ કર્ણથી નાશ પામતા ઘોડા, હાથી અને રથિના સમૂહોને અમે જોતા હતા. હે રાજન્! પાછા ન હઠનારા યોદ્ધાઓના પડી ગએલા, નાશ પામેલા, નાશ પામતા અને સર્વ તરફ ફેલાતાં મસ્તકોવડે અને બાહુઓવડે ચોતરફથી યુદ્ધ યમપુરીની ઉપમા અપાય એવું ભયંકર થયું હતું. પછી રાજા દુર્યોધને કર્ણના પરાક્રમને જોઇ અશ્વત્થામા પ્રત્યે આવી આવું વાકય કહ્યું કે, રણભૂમિમાં સજ્જ થએલો આ કર્ણ સર્વ રાજાઓ સાથે યુદ્ધ કરે છે તેથી કર્ણના બાણોવડે પીડા પામેલી અને ભાગતી આ સેનાને કાર્તિકસ્વામીએ નાશ કરેલી અસુરોની સેનાની પેઠે જુઓ. રણભૂમિમાં બુદ્ધિમાન કર્ણે જીતેલી આ સેનાને જોઇ, સૂતપુત્ર કર્ણને મારવાની ઇચ્છાવડે આ અર્જુન જાય છે, તે માટે જેવી રીતે આપણા જોતાં યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર અર્જુન, સૂતપુત્ર મહારથિ કર્ણને ન મારે તેવી રીતે યુધ્ધકરો. રીતે દુર્યોધને કહ્યું ત્યાર પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય, શલ્ય ને મહારથિ હાર્દિકયતે સર્વ સૂતપુત્ર કર્ણની રક્ષા કરવાની ઇચ્છાવડે દૈત્યોની સેના પ્રત્યે આવતા ઇંદ્રને જોઇ જેમ સુરલોક સામે જાય તેમ, કુંતિપુત્ર અર્જુનને આવતો જોઇ તેઓ સામે ગયા. હે રાજેંદ્ર! તે સમયે પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓવડે વિંટાએલો અર્જુન પણ જેવી રીતે ઇંદ્ર વૃત્રાસુર સામે જાય તેવી રીતે કર્ણ પ્રત્યે ગયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે કે—હે સૂત! કલ્પાંતક યમરાજાની ઉપમા અપાય એવા ક્રોધ પામેલા અર્જુનને જોઇ સૂર્યપુત્ર કર્ણ શું ઉત્તમ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકયો? જે મહારથિ નિરંતર કુંતિપુત્ર અર્જુનની સાથે સ્પર્ધા કરે છે અને યુદ્ધમાં અતિ દારૂણ એવા અર્જુનને જીતવા ઇચ્છે છે.

હે સંજય! સૂર્યનો પુત્ર કર્ણ નિત્ય અત્યંત વૈરી એવા અર્જુનને તત્કાળ પ્રાપ્ત થએલો જોઈ શું ઉત્તમ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકયો? સંજય કહે છે કે, પાંડુપુત્ર અર્જુનને આવતો જોઇ, હાથી સમીપ જેમ હાથિ જાય તેમ રણભૂમિમાં અવ્યાકુલ એવો કર્ણ ધનંજય પ્રત્યે ગયો. વેગેકરી સમીપ આવતા સૂર્યપુત્ર કર્ણને કુંતિપુત્ર અર્જુને સીધા જનારાં બાણોવડે ઢાંકી કાઢયો અને કર્ણે અર્જુનને ઢાંકી મૂકયો. પછી ફરીને પાંડુપુત્ર અર્જુને ઘણાં બાણોવડે કર્ણને ઢાંકયો ત્યારે અતિ ક્રોધ પામેલા કર્ણે ત્રણ બાણોવડે અર્જુનને વિંધ્યો. કર્ણની તે શીઘ્રતા જોઇ મહા બળવાન કુંતિપુત્ર અર્જુન સહન કરી શકયો નહિ અને સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં સ્વચ્છ અગ્ર ભાગવાળાં સીધાં ચાલનારા ત્રણસો બાણને શત્રુને તપાવનારા અર્જુને નાખ્યાં તથા ક્રોધ પામેલા પરાક્રમી બળવાન અર્જુને હસીને જેમ તેમ કર્ણને જમણા હાથના અગ્ર ભાગ વિષે વિંધ્યો, તેથી બાણેકરી વિંધાએલા કર્ણના હાથથી ધનુષ પડી ગયું, ફરીને નિમેષાર્ધ વખતમાં ધનુષ ફેંકવામાં કુશળ પુરૂષની પેઠે બીજું ધનુષ લેઇ મહા બળવાન કર્ણે બાણોના સમૂહોવડે અર્જુનને ઢાંકી દીધો. હે ભારત! સૂતપુત્ર કર્ણે કરેલી તે બાણોની વૃષ્ટિને હસતો હોય નહિ તેમ, અર્જુને બાણવૃષ્ટિવડે નાશ પમાડી. હે પાર્થિવ ધૃતરાષ્ટ્ર! સામસામી એક ક્રિયા કરવાને ઇચ્છતા એવા મહા ધનુર્ધારી તે બેઉ સામસામા આવી બાણરૂપી વૃષ્ટિવડે ઢાંકતા હતા. જે પ્રમાણે હાથણીના કારણથી ક્રોધ પામેલા વનના બે હાથીઓનું યુદ્ધ થાય, તેમ રણભૂમિમાં અદ્ભુત એવું કર્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુનનું તે મોટું યુદ્ધ થતું હતું. પછી મહા ધનુર્ધારી અર્જુને કર્ણનું પરાક્રમ જોઇ ઉતાવળથી કર્ણની મુઠીના ભાગમાં રહેલા ધનુષને કાપી નાંખ્યું અને ભાલાઓવડે ચાર ઘોડાને યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલી દીધા. તેમજ શત્રુને તપાવનારા અર્જુને સારથિના મસ્તકને કાયા પરથી પાડી નાખ્યું. અને એ પછી જેનું ધનુષ કપાએલું અને જેના ઘોડા અને સારથિ નાશ પામ્યા છે એવા કર્ણને

કુંતિપુત્ર પાંડવ અર્જુને ચાર બાણોવડે વિંધ્યો. બાણોવડે પીડા પામેલો નરોમાં ઉત્તમ એવો કર્ણ અર્જુનના બાણસમૂહોવડે યુક્ત એવા શલ્યની પેઠે જીવિતાર્થને ઇચ્છતો જલ્દી રથમાંથી કૂદી કૃપાચાર્યના રથ પર બેઠો. હે ભરતવર્ય ! રાધાપુત્ર કર્ણને અર્જુને જીતેલો જોઇ ધનંજયનાં બાણોવડે પીડા પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ દશ દિશાઓ પ્રત્યે દોડવા લાગ્યા.

હે નૃપ ! તે યોદ્ધાઓને ભાગતા જોઇ રાજા દુર્યોધન પાછા વાળવા લાગ્યો અને આ વાક્ય બોલ્યો કે હે ક્ષત્રિયોમાં ઉત્તમ શૂરા પુરૂષો ! તમારા ભાગવાવડે ઘણું થયું માટે ઉભા રહો અને આ હું પોતે સંગ્રામ વિષે કુંતિપુત્ર અર્જુનનો વધ કરવા સારૂ જાઉં છું તથા હું પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓ સહિત કુંતિના પુત્રોને મારીશ. જેમ યુગના નાશ વખતે કાળના પરાક્રમને જુએ તેમ રાજાઓ આજે ગાંડિવ ધનુષવાળા અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરતા મારા પરાક્રમને જોશે, આજે યુદ્ધમાં પતંગિઆઓની પંક્તિની પેઠે ધનુષથી છૂટતા મારા બાણસમૂહોને યોદ્ધાઓ જોશે. વર્ષા ઋતુમાં મેઘની વૃષ્ટિને જેમ જુએ તેમ આજે યુદ્ધમાં બાણોને ફેંકતો ધનુર્ધારી એવો જે હું તેની બાણમય વૃષ્ટિને સૈનિકો જોશે, આજે રણભૂમિમાં નમેલ પર્વવાળાં બાણોએકરી કુંતિપુત્ર અર્જુનને જીતીશ. હે શૂરાઓ ! યુદ્ધમાં ઉભા રહો અને અર્જુનનાં ભયને તજો. જેવી રીતે મકરાલય (મગરોનાં રહેઠાણરૂપી) મોટો સાગર ભરતીને પામી તેને ન સહે તેવી રીતે અર્જુન મારા પરાક્રમને સહી શકશે નહિ. એ પ્રમાણે કહી મોટા સૈન્યવડે વિંટાએલો દુઃખેકરી સહી શકાય એવો ક્રોધાયમાન રાતાં નેત્રવાળો રાજા દુર્યોધન અર્જુન સામે ગયો, તે સમયે મહાબાહુ રાજાને જતો જોઇ શારદ્વત કૃપાચાર્ય આવી અશ્વત્થામા પ્રત્યે આ વાક્ય બોલ્યા કે, આ અમર્ષવાન ક્રોધવાળા મહાબાહુ રાજા દુર્યોધન પતંગિઆની વૃત્તિને ગ્રહી અર્જુન સામે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. માટે હે પુરૂષોમાં ઉત્તમ અશ્વત્થામા ! જ્યાંસૂધી આપણા જોતાં કુંતિપુત્ર અર્જુન સાથે મળેલો રાજા પ્રાણ ન ખૂવે તેટલા વખતમાં કૌરવ એવા અર્જુનને નિવારી રાખો, અને જેટલા વખતમાં શૂર કુરૂકુળમાં થએલો રાજા આજે યુદ્ધમાં અર્જુનના બાણ વિષયને ન પામે તેટલા વખતમાં તેને વારો. તેમ જેટલી વારમાં ભયંકર અને કાંચળી રહિત સર્પ સરખા બાણોવડે રાજાને અર્જુને ભસ્મ ન કરાય તેટલી વારમાં યુદ્ધથી તેને નિવારો. હે માનને આપનાર અશ્વત્થામા ! આપણે છીએ ને જો રાજા સહાય વગર યુદ્ધ સારૂ જાય તે અયોગ્ય હોય તેમ હું માનું છું. તેમજ જેવી રીતે સિંહની સાથે યુદ્ધ કરનારા હાથીનું જીવિત દુર્લભ મનાય તેવી રીતે મુકુટવાન કુંતિપુત્ર અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરનારા કુરૂકુળમાં થએલા દુર્યોધનનું જીવિત હું દુર્લભ માનું છું. મામા કૃપાચાર્યે એ પ્રમાણે કહેલા શસ્ત્રધારી પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ત્વરાથી દુર્યોધન પ્રત્યે આ વાક્ય બોલ્યા. હે ગાંધારીપુત્ર કૌરવ્ય દુર્યોધન ! હું જીવું છું, ત્યાં સૂધી તમારો નિરંતર હિત ઇચ્છનાર એવો જે હું તેને તિરસ્કાર કરી તમે યુદ્ધ પ્રત્યે જવા યોગ્ય નથી. હે દુર્યોધન ! તમારે કુંતિપુત્ર અર્જુનના વિજય પ્રત્યે સંભ્રમ કરવો નહિ; કેમકે હું તેમને હઠાવીશ માટે તમે ઉભા રહો. દુર્યોધન કહે છે—હે દ્વિજોત્તમ આચાર્ય ! પાંડુના પુત્રોને પુત્રપેઠે રાખો છો પણ તમે નિરંતર તેઓ વિષે ઉપેક્ષા કરો છો તેમ મારા મંદભાગ્યપણાને લીધે કિંવા ધર્મ રાજાનાં પ્રિય માટે અથવા દ્રૌપદીનાં પ્રિય માટે તમારૂં પરાક્રમ મંદ થાય છે, તે હું જાણતો નથી ? લોભી એવો જે હું તેનેજ ધિઃક્ છે કે જેને માટે સુખને યોગ્ય પરાજય રહિત એવા સર્વ બાંધવો પરમ દુઃખને પામે છે. શસ્ત્ર જાણનારા પુરૂષોના મધ્યમાં મુખ્ય અને યુદ્ધમાં મહા-

દેવની સમાન શક્તિમાન એવો ગૌતમીનો પુત્ર ન હોય તેવો કોણ શત્રુને નાશ ન પમાડે? હે અશ્વત્થામા! તમે પ્રસન્ન થાઓ અને મારા અહિતકારી શત્રુઓને નાશ પમાડો, કેમકે તમારા અસ્ત્રવિષય વિષે રહેવા દેવ અને દાનવો પણ સમર્થ નથી. હે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા! અનુચરો સહિત પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓને તમે નાશ પમાડો અને શેષ રહેલાઓને તમે રક્ષા કરેલા એવા અમેજ નાશ પમાડશું. હે વિપ્ર અશ્વત્થામા! આ યશસ્વી સોમક અને પંચાલ યોદ્ધાઓ મારા સૈન્ય વિષે ક્રોધ પામતા દાવાગ્નિની પેઠે ફરે છે તેઓને તથા કેકય રાજાઓને હે નરોમાં ઉત્તમ! નિવારો તેમને કેમકે આગળ મુકુટવાન અર્જુને રક્ષા પમાડેલા તેઓ સૈન્યને નિઃશેષ કરે છે, હે શત્રુને દમનાર અશ્વત્થામા! ત્વરાયુક્ત એવા તમે જલદી જાઓ કેમકે,હે મારિષ! પ્રથમ અથવા પછી એ તમારૂંજ કામ છે. હે મહાબાહો અશ્વત્થામન્! તમે પંચાલ યોદ્ધાઓના વધ સારૂ ઉત્પન્ન થયા છો, માટે ઉદ્યમ કરી સર્વ જગતને પંચાલ યોદ્ધાઓ રહિત કરશો. આ પ્રમાણે જે સિદ્ધ વાણી હું કહું છું તે તેમજ થશે; માટે હે પુરૂષોમાં ઉત્તમ અશ્વત્થામા! અનુચરો સહિત પંચાલ યોદ્ધાઓને નાશ પમાડો. તમારા અસ્ત્ર આગળ ઇન્દ્ર સહિત એવા પણ દેવતાઓ રહેવા સમર્થ નથી, ત્યારે આ તમને સત્ય કહું છું કે પંચાલ સહિત એવા કુંતિના પુત્રો કોણ માત્ર છે? હે વીર અશ્વત્થામાન્! આ તમને સત્ય કહું છું કે તમારી સાથે સંગ્રામમાં સોમક યોદ્ધાઓ સહિત પાંડુના પુત્રો બળથી યુદ્ધ કરવા સમર્થ નથી. હે મહાબાહો અશ્વત્થામાન્! જાઓ જાઓ જેથી આપણો કાલ જાય નહિ; આ કુંતિપુત્ર અર્જુનનાં બાણોવડે પીડા પામતી સેના ભાગે છે. હે માન અપાનાર મહાબાહો અશ્વત્થામા! પાંડુપુત્ર અને પંચાલ યોદ્ધાઓના વધ વિષે તમે પોતાનાં દિવ્ય તેજવડે સમર્થ છો.

शक्तोह्यसि महाबाहो दिव्येन स्वेन तेजसा।
निग्रहे पाण्डुपुत्राणां पञ्चालानां च मानद ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वाणि घटोत्कचवधपर्वाणि रात्रियुद्धे दुर्योधनवाक्ये गुर्जरभाषाया मेकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

અધ્યાય ૧૬૦ મો. અશ્વત્થામાનો કોપ.

संजय उवाच—दुर्योधने नैव मुक्तो द्रौणि राहवदुर्मदः।
चक्रेऽरिवधेयत्नमिन्द्रे दैत्यवधे यथा ॥

સંજય કહે છે—દુર્યોધને એ પ્રમાણે કહેલા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા મહાબાહુ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે ઇન્દ્ર દૈત્યોના વધમાં યત્ન કરે તેવી રીતે શત્રુઓના વધ વિષે યત્ન કરવા લાગ્યા. તથા તમારા પુત્ર પ્રત્યે આ વચન બોલ્યા કે, હે મહાબાહો કૌરવ કે, દુર્યોધન! જે પ્રમાણે તમે કહો છો તે પ્રમાણે જરૂર મને તથા મારા પિતાને પણ પાંડવો નિરંતર પ્રિય છે. હે તાત કુરૂદ્વહ દુર્યોધન! તેમજ અમે એ તેઓના પ્રિય છીએ, પણ યુદ્ધમાં નથી માટે શક્તિથી નિર્ભય પુરૂષની પેઠે પ્રાણને કોરે મૂકી યુદ્ધ કરીએ છીએ. હે નૃપોત્તમ દુર્યોધન! હું, કર્ણ, શલ્ય, કૃપાચાર્ય અને હાર્દિક્ય એટલાજ નિમેષ વખતમાં પાંડવોની સેનાને નાશ પમાડીએ તેમ

છીએ. હે કુરૂદ્વહ મહાબાહો દુર્યોધન ! જો અમે યુદ્ધમાં ન હોઇએ તો તેઓ પણ નિમેષાર્ધ વખતમાં કૌરવોની સેનાને નાશ પમાડે તેમ છે. હે ભારત દુર્યોધન ! પાંડવો પ્રત્યે શક્તિવડે યુદ્ધ કરતા એવા જે અમે તેનું અને અમ પ્રત્યે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છનારા પાંડવોનું તેજ, તેજને પામી શમી જાય છે. હું તમને સત્ય કહું છું કે પાંડુ પુત્રોના જીવતાં બળથી પાંડવોની સેના જીતી શકે તેમ નથી. હે ભારત દુર્યોધન ! પોતાને માટે યુદ્ધ કરતા એવા તે સમર્થ પાંડુ-પુત્રો શા માટે તમારા સૈન્યોને જીતશે નહિ. હે રાજન્ કૌરવ દુર્યોધન ! તમે તો અતિ લોભી ઠગબાજીને જાણનાર સર્વ વિષે શંકા કરનાર અભિમાની છો, તેથી અમારા પ્રત્યે શંકા કરો છો. હે રાજન્ દુર્યોધન ! તમે નિંદિત પાપાત્મા અને પાપી પુરૂષ છો, તેથી હે ક્ષુદ્ર પાપભાવવાળા તમે અમારા તથા બીજાઓ પ્રત્યે પણ શંકા કરો છો. હે કુરૂપુત્ર દુર્યોધન ! આ હું તો તમારે અર્થે યત્ન કરી જેણે જીવિત કોરે મૂકેલું છે એવો થઇ તમારે માટે સંગ્રામ વિષે જાઉં છું. હે શત્રુને દમનાર દુર્યોધન ! તમારા પ્રિય માટે આજે હું સંગ્રામ પ્રત્યે જાઉં છું, અને પંચાલ, સોમક, કૈકેય તથા પાંડવ શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરીશ, અને સારા સારા યોદ્ધાઓને જીતીશ. આજે જેમ સિંહવડે પીડા પામેલી ગાયો ચોતરફ ભાગે તેમ મારાં બાણવડે પીડા પામતા પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓ ભાગશે. આજ રાજા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર મારા પરાક્રમને જોઇ લોકને સોમક સહિત અશ્વત્થામામય માનશે, અને ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર વૈરાગ્ય પામશે. હે ભારત દુર્યોધન ! રણભૂમિમાં સોમક યોદ્ધાઓ સહિત પંચાલ યોદ્ધાઓને નાશ પામેલા જાઇ જેઓ યુદ્ધમાં મારા પ્રત્યે યુદ્ધ કરશે તેઓને હણીશ. હે શૂર દુર્યોધન ! જેઓ મારા બાહુના મધ્ય ભાગને પ્રાપ્ત થશે તેઓ મુક્ત નહિ થાય, એ પ્રમાણે મહાબાહુ અશ્વત્થામા તમારા પુત્ર દુર્યોધનને કહી સર્વ ધનુર્ધારિઓને ત્રાસ પમાડતા તમારા પુત્રોનું પ્રિય કરવા ઇચ્છતા એવા પ્રાણધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ અશ્વત્થામા યુદ્ધ કરવા માટે ગયા. અને પછી ગૌતમીપુત્ર અશ્વત્થામા કૈકેય યોદ્ધાઓ સહિત પંચાલ યોદ્ધાઓને કહેવા લાગ્યા કે, હે મહારથિઓ ! સર્વ તમે આ મારા શરીર વિષે પ્રહાર કરો અને સ્થિર થએલા અસ્ત્રોની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા યુદ્ધ કરો. હે મરારાજ ! એવી રીતે અશ્વત્થામાએ કહેલા યોદ્ધાઓ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે જેવી રીતે મેઘ જળ પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરે તેવી રીતે શસ્ત્ર વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા; તે બાણોને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નાશ પમાડી પાંડુપુત્ર અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સમીપ દશ શૂરાઓને મારી નાખ્યા. હે પ્રભો ! સંગ્રામમાં હણાતા એવા પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓ રણભૂમિ વિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને તજી દશ દિશાઓ પ્રત્યે દોડવા લાગ્યા.

હે મહારાજ ! શૂર એવા પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓને સાથે દોડતા જોઇ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન રણમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે દોડયો અને પછી કાંચનવડે વિચિત્ર, મેઘતુલ્ય શબ્દવાળા, શૂરા, ન નિવૃત્ત થનારા સો રથિઓવડે વિંટાએલો પાંચાલ રાજાનો મહારથિપુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યોદ્ધાઓને હણેલા જોઇ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા આચાર્યના પુત્ર ! બીજાઓના હણવાવડે તને શું થશે, માટે જો શૂર છે તો મારી સાથે યુદ્ધમાં સમાગમ પામ. હું તને હણીશ માટે હમણાં મારી આગળ ઉભો રહે. હે ભરતવર્ય ! એમ કહ્યા પછી પ્રતાપવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મર્મને ભેદનારાં તીક્ષ્ણ બાણોવડે આચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાને પ્રહાર કર્યો, જે રીતે મધને ઇચ્છનારા ઉત્તમ ભમરાઓ પુષ્પવાળા વૃક્ષ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તે રીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્નનાં તે પંક્તિરૂપ કરેલાં તત્કાળ જનારાં રૂકમ પુંખવાળાં સારા અગ્ર ભાગવાળાં સર્વ કાયાને ચીરનારાં બાણ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યાં. પગેકરી દબાએલા સર્પની

પેઠે અતિ વિંધાએલા અને અતિ ક્રોધ પામેલા માનવાળા અસંભ્રાંત અને બાણ જેના હાથમાં છે એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા બોલ્યા કે, હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ! સ્થિર થઇ મુહૂર્ત વાર ઉભો રહે કે, જેથી તને તીક્ષ્ણ બાણોવડે હું યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલું, એ પ્રમાણે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહી પરશત્રુઓને મારનાર દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અત્રકુશળ પુરૂષની પેઠે ચોતરફથી બાણોના સમૂહોવડે તેને ઢાંકવા લાગ્યા. તે સમયે યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામામાથી પીડા પામતો યુદ્ધમાં દુર્મદ એવો પંચાલ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વાણીવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પીડવા લાગ્યો. હે વિપ્ર ! મારી પ્રતિજ્ઞાને તથા ઉત્પત્તિને તું જાણતો નથી. હે અતિ દુષ્ટ મતિવાળા ! દ્રોણાચાર્યને હણી મારે તને મારવો છે; તે માટે આજે યુધ્ધમાં દ્રોણાચાર્યના જીવતાં હું તને મારતો નથી. હે સુદુર્મતે અશ્વત્થામન્ ! આ રાત્રિનું સવાર નહિ થયું હોય એટલામાં તો તારા પિતાને મારી પછીથી તને યુદ્ધમાં પ્રેતલોક પ્રત્યે મોકલીશ, એ મારા મનમાં રહેલું છે; માટે કુંતિના પાંચ પુત્રો સામે દ્વેષ છે અને કૌરવોપર ભક્તિ છે, તેને સ્થિર થઇ દર્શાવ: કેમકે મારાથી તું જીવતો નહિ જાય. જે બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણપણાને મૂકી દેઇ ક્ષત્રિયોના ધર્મ વિષે પ્રીતિવાળો છે તે પુરૂષોમાં અધમ જાણવો; તું તેને તેની પેઠે સર્વ લોકને હણવા યોગ્ય છે. એવી રીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કઠિણ વાકય કહેલા બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા અશ્વત્થામા તીવ્ર ક્રોધને શાંત કરી ગયા અને 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એ પ્રમાણે બોલ્યા તથા નેત્રોવડે બોલતા હોય નહિ તેમ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોવા લાગ્યા અને સર્પની પેઠે નિઃશ્વાસ નાખતા બાણોવડે ઢાંકવા લાગ્યા. હે રાજશ્રેષ્ઠ ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ યુધ્ધમાં બાણવડે આચ્છાદન કરેલો સર્વ પાંચાલ સેનાઓવડે વિંટાએલો રથિ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, મહાબાહુ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પોતાના પરાક્રમનો આશ્રય કરી કંપ્યો નહિ અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં બાણો અશ્વત્થામા ઉપર નાખવા લાગ્યો. ફરીને પ્રાણ દ્યૂતના બજારરૂપી રણભૂમિમાં બાણોના સમૂહોવડે પરસ્પર પીડા પમાડતા અમર્ષવાળા, ચોતરફથી બાણવૃષ્ટિઓને કરતા, મહા ધનુર્ધારી તે બેઉ લડવા લાગ્યા. તે સમયે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ઘોર રૂપવાળા ભયાનક યુધ્ધને જોઇ સિધ્ધ, ચારણ અને ગંધર્વો વખાણવા લાગ્યા. આકાશ અને દિશાઓને બાણોના સમૂહોવડે પૂર્ણ કરતા અલક્ષ્ય એવા તે બેઉ બાણોવડે મોટા અંધકારને કરી યુધ્ધ કરવા લાગ્યા. રણભૂમિમાં નૃત્ય કરતા હોય તેમ રહેલા, જેણે મંડળાકાર ધનુષ ખેંચેલું છે એવા, પરસ્પર વધ કરવામાં યત્નવાળા સર્વ જંતુને ભયંકર, મહાબાહુ તેઓ આશ્ચર્યકારી શીઘ્ર અને સારૂ યુદ્ધ કરતા હતા. સંગ્રામ વિષે હજારો યોદ્ધાઓના મુખ્ય પુરૂષોથી વખાણ પામતા, રણમાં આળસ રહિત એવા તે બેઉને જેમ વનના હાથિઓને વનમાં જોઇ હર્ષ થાય, તેમ બેઉ સેનાને વિષે ઘણો હર્ષ થતો હતો, તેમ સિંહનાદ સરખા શબ્દો થતા હતા. સૈનિકો હજારો અને લાખો શંખ તથા વાદિત્રોને વગાડતા હતા. એ રીતે ભીરૂના ભયને વધારનારૂં તે સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું, તે વખતે તેઓનું તુમુલ યુદ્ધ મુહૂર્તવાર સમાન રૂપવાળું થયું. પછી હે મહારાજ ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ધ્વજને, ધનુષને તથા છત્રને, બે પડખાના સારથિને, રથસારથિને, અને ચાર ઘોડાઓને હણ્યા તથા રણભૂમિ વિષે દોડ્યા અને વળી માપી ન શકાય એવા પરાક્રમવાળા તેઓએ નમેલ પર્વવાળાં બાણોએ કરી હજારો ને લાખો પંચાલ યોદ્ધાઓને નસાડ્યા. હે ભરતવર્ય ! તે પછી પાંડવોની સેના યુદ્ધમાં ઇન્દ્રસરખું દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું મોટું કર્મ જોઇ વ્યથા પામવા લાગી. મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ દ્રુપદના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નના અને

ફાલ્ગુન એવા અર્જુનના જોતાં સો બાણોવડે પંચાલના સો યોદ્ધાઓને તથા તીક્ષ્ણ ત્રણ બાણોવડે ત્રણ મહારથિઓને નાશ પમાડયા અને જેઓ અતિ નિશ્ચય કરી રહેલા હતા તે પંચાલ યોદ્ધાઓને પણ નાશ પમાડયા. સંગ્રામ વિષે સૃંજય યોદ્ધાઓ સહિત વધ થતા તે પંચાલ યોદ્ધાઓ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને તજી દેઈ, જેઓના રથ અને ધ્વજ જૂદા જૂદા થઈ ગયા છે, એવા થઇ જતા હતા. યુદ્ધમાં શત્રુઓને જીતી મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે મેઘ ઘણો મોટો નાદ કરે તેમ અતિ મોટો નાદ કરતા હતા. અને જે પ્રમાણે યુગના નાશ વખતે સર્વ જંતુઓને ભસ્મ કરી અગ્નિ શોભે તે પ્રમાણે બહુ શૂરાઓને નાશ પમાડી તેઓ શોભતા હતા. તેમ જે રીતે શત્રુઓના સમૂહોને હણી, ઈન્દ્ર શોભે તે રીતે સંગ્રામ વિષે હજારો શત્રુઓના થોકને જીતી યુદ્ધમાં કૌરવોથી વખાણાતા પ્રતાપવાન તે બેઉ શોભતા હતા.

सम्पूज्यमानो युधिकौरवेयै र्निर्जित्य सङ्घेरिगणान्सहस्रशः ।
व्यरोचत द्रोणसुतः प्रतापवान् यथा सुरेन्द्रोरिगणान्निहत्य वै ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे अश्वत्थामा पराक्रमे गुर्जरभाषायां षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

અધ્યાય ૧૬૧ મો. સંમિશ્ર સંકુલ યુદ્ધ.

संजय उवाच—ततो युधिष्ठिरश्चैव भीमसेनश्च पाण्डवः ।
द्रोणपुत्रं महाराज समन्तात्पर्यवारयन् ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ ! તે પછી યુધિષ્ઠિર અને પાંડુપુત્ર ભીમસેન, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વારવા લાગ્યા. પછી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યે યુક્ત એવો રાજા દુર્યોધન સંગ્રામ વિષે, પાંડવો સામે ગયો. તે પછી હે મહારાજ ! ભીરૂ પુરૂષોના ભયને વધારનારૂં ઘોરરૂપવાળું યુધ્ધ થયું. તે વખતે ક્રોધ પામેલા ભીમસેને અંબષ્ટ, માલવ, બંગ, શિબિ અને ત્રિગર્ત દેશના યોધ્ધાઓને પણ મૃત્યુલોક પ્રત્યે મોકલ્યા. તેમજ યુધ્ધમાં દુર્મદ એવા આભીષાહ અને શૂરસેન દેશના યોધ્ધાઓને હણી ભીમસેને પૃથ્વીને રૂધિરરૂપી ગારાવાળી કરી મૂકી. વળી હે રાજન્! મુકુટવાળા અર્જુને પર્વતમાં વસનારા યોધ્ધાઓને અને મદ્રક તથા માળવા દેશના યોધ્ધાઓને પણ મૃત્યુ લોકપ્રત્યે મોકલ્યા. તે સમયે શીઘ્ર ગતિવાળા અર્જુનનાં તીક્ષ્ણ બાણોએકરી દૃઢ પ્રહાર પામતા બે દાંતવાળા હસ્તિઓ જેવી રીતે બે શીખરવાળા પર્વતો પડે તેમ પૃથ્વીપર પડતા હતા. કપાએલી અને આણીકોર તેણીકોર ચેષ્ટા કરતી એવી હાથિઓની શુંઢવડે વિંટાએલી પૃથ્વી, જેવી રીતે ફરતા સર્પોવડે શોભે તેમ શોભતી હતી. અને પડેલાં સુવર્ણવડે વિચિત્ર એવાં રાજાઓનાં છત્રોએકરી જે પ્રમાણે યુગના નાશ વખતે સૂર્ય અને ચંદ્ર આદિ ગ્રહોવડે વિંટાએલું અંતરીક્ષ શોભે તે પ્રમાણે શોભતી હતી. વળી હે નિર્ભય પુરૂષો ! હણો, પ્રહાર કરો, વિંધો અને કાપો, એવી રીતે અર્જુનના રથ પ્રત્યે સંકુલ શબ્દ થતો હતો. તેમ સંગ્રામ વિષે પરમ ક્રોધ પામેલા દ્રોણાચાર્ય તો જેમ દુઃખેકરી નાશ પામે એવો મોટો વાયુ વાદળાંઓને નાશ પમાડે તેમ વાયવ્ય અસ્ત્રેકરી યોદ્ધાઓને નાશ પમાડતા હતા. તેથી દ્રોણાચાર્યથી નાશ પામતા પંચાલ યોદ્ધાઓ ભયથી ભીમસેન અને મહાત્મા કુંતિપુત્ર અર્જુનના જોતાં ભાગતા હતા. પછી મુકુટવાન અર્જુન ને ભીમસેન તુર્ત મોટા રથસમૂહોવડે મોટાં સૈન્યને લેઇ પાછા

વર્ષ્યા. દક્ષિણ પડખે રહેલો અર્જુન અને ઉતર પડખે રહેલો ભીમસેન તે બેઉ મોટા બાણ-સમૂહોવડે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરતા હતા. હે મહારાજ! તેઓની પાછળ મત્સ્ય અને સોમક યોદ્ધાઓ સહિત મહાબલવાન સૃંજય અને પંચાલ યોદ્ધાઓ જતા હતા. તેમજ હે રાજન્! તમારા પુત્ર દુર્યોધનના પ્રહાર કરનારા મહારથિઓ મોટી સેના સાથે દ્રોણા-ચાર્યના રથ પ્રત્યે જતા હતા. પછી મુકુટવાન અર્જુનથી હણાતી, તે ભારતી સેના અંધકાર અને નિદ્રાવડે ફરીને વધારે કપાતી હતી. હે મહારાજ! તે સમયે દ્રોણાચાર્યે અને પોતે તમારા પુત્ર દુર્યોધને નિવારાતા એવા પણ તે યોદ્ધાઓ નિવારી શકાતા ન હતા. પાંડુપુત્રના બાણોવડે કપાતી તે મોટી સેના અંધકારે વિંટાએલા જગત વિષે સર્વ તરફ દોડતી હતી. હે મહારાજ! તે સમયે ભયયુક્ત કેટલાક રાજાઓ ઘણા ઘોડાઓને તજી આમતેમ દોડતા હતા.

तमसा सम्वृते लोके व्यद्रवत्सर्वतोमुखी ।
उत्सृज्य शतशो वाहांस्तत्र केचिन्नराधिपाः ॥
प्राद्रवन्त महाराज भयाविष्टाः समन्ततः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुल-युद्धे गुर्जरभाषायामेकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

અધ્યાય ૧૬૨ મો. સાત્યકિ ને સોમદત્તનું યુદ્ધ.

संजय उवाच—सोमदत्तं तु सम्प्रेक्ष्य विधुन्वानं महद्धनुः
सात्यकिः प्राहयन्तारं सोमदत्ताय मां वह ॥

સંજય કહે છે—મોટાં ધનુષને હલાવતા સોમદત્તને જોઈ સાત્યકિ પોતાના સારથિને કહેવા લાગ્યો કે, મને સોમદત્ત સમીપ લઇ જા, કેમકે હે સૂત! રણભૂમિમાં મહા બળવાન શત્રુ સોમદત્તને માર્યા સિવાય હું યુધ્ધથી પાછો વળનાર નથી, એ મારૂં સત્ય વચન છે. એવી રીતે સાત્ય-કિના કહ્યા પછી સારથિ મન સરખા વેગવાળા, શંખ સરખા વર્ણવાળા સર્વ શબ્દોને ઉલ્લંઘી જનારા સિંધુ દેશના ઘોડાઓને રણભૂમિ વિષે ચલાવવા લાગ્યો. મન અને વાયુ તુલ્ય વેગ-વાળા તે ઘોડાઓ જેવી રીતે પૂર્વે દૈત્યના વધ પ્રત્યે ઉદ્યમવાળા ઇંદ્રને ઘોડાઓ લઇ વહી ગયા હતા તેવી રીતે સાત્યકિને લેઇ ગયા. રણભૂમિમાં સમીપ આવતા વેગવાળા સાત્યકિને જોઇ વૃષ્ટિમાન મેઘની પેઠે બાણવૃષ્ટિ કરતો મહાબાહુ અસંભ્રાંત એવો સોમદત્ત સામો થયો અને મેઘ જેમ જળવૃષ્ટિવડે સૂર્યને ઢાંકે તેમ શિનિપૌત્ર સાત્યકિને બાણવૃષ્ટિવડે ઢાંકવા લાગ્યો. હે ભરતવર્ય! સંગ્રામમાં સાવધાન એવો સાત્યકિ બાણોના સમૂહોવડે ચોતરફથી કુરૂમાં ઉત્તમ એવા સોમદત્તને ઢાંકવા લાગ્યો. હે રાજન્! સોમદત્તે સાઠ બાણોવડે સાત્યકિને છાતી વિષે વિંધ્યો, અને સાત્યકિએ પણ સોમદત્તને તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંધ્યો. પરસ્પર બાણોવડે ઘાયલ નરોમાં ઉત્તમ તે બે જેવી રીતે વસંત ઋતુમાં સારાં પુષ્પવાળાં ફૂલેલાં કેસુડાનાં બે વૃક્ષ શોભે તેવી રીતે શોભતા હતા. જેઓનાં રૂધિરવડે છંટાએલાં સર્વ અંગ છે એવા કુરૂ અને વૃષ્ણિ-કુળની કીર્તિ વધારનારા સોમદત્ત અને સાત્યકિ પરસ્પર નેત્રોવડે બાળતા હોય નહિ તેમ

જોતા હતા. રથમંડલના માર્ગો વિષે ફરતા શત્રુઓને નાશ પમાડનારા તેઓ વૃષ્ટિમાન મેઘની પેઠે ઘોર રૂપવાળા થયા હતા. અને હે રાજેંદ્ર! બાણોવડે જેનાં શરીર ભેદ પામેલાં છે એવા બાણોવડે ઘાયલ થએલા તેઓ સર્વ શરીર વિષે ઘાયલ થએલા સસલા જેમ દેખાય તેમ દેખાતા હતા. તેમજ હે રાજન્! સુવર્ણ પુંખવાળાં બાણોવડે વ્યાપ્ત થએલા તે બેઉ જે પ્રમાણે વર્ષાઋતુમાં પતંગિઆઓવડે વિંટાએલી વનસ્પતિ શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા તથા તે બાણોવડે પ્રદીપ્ત જેનાં સર્વ અંગ છે એવા રણભૂમિ વિષે ક્રોધ પામેલા મહારથિ તે બેઉ જેવી રીતે ઉલ્કાઓવડે બે હસ્તિઓ દેખાય તેવી રીતે દેખાતા હતા. હે મહારાજ! પછી મહારથિ સોમદત્તે અર્ધચંદ્રવડે મધુકુળમાં થએલા સાત્યકિના મોટા ધનુષને કાપી નાખ્યું. એ પછી સાત્યકિને પચ્ચીસ બાણવડે પ્રહાર કર્યો અને ઉતાવળ કરવાને વખતે ઉતાવળ કરી ફરીને દશ બાણોવડે વિંધ્યો. પછી સાત્યકિએ અતિ વેગવાળું બીજું ધનુષ લેઇ પાંચ બાણોવડે તુર્ત સોમદત્તને વિંધ્યો, અને બીજા ભલ્લ નામના બાણોવડે હે રાજન્! રણમાં હાસ્ય કરતો હોય નહિ તેમ રહેલા સાત્યકિએ બાલ્હિકના પુત્ર સોમદત્તની સેનાના ધ્વજને કાપી નાખ્યો. ધ્વજને નાશ પામેલો જોઇ સંભ્રાંત ન થએલા એવા સોમદત્તે પચ્ચીસ બાણોવડે શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વિંધ્યો. રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ પણ ધનુર્ધારિ સોમદત્તના ધનુષને ભલ્લ અને ક્ષુરપ્ર નામનાં અસ્ત્રેકરી કાપી નાખ્યું અને હે રાજન્! એ પછી સોમદત્તને જેવી રીતે પડી ગયેલી દાઢોવાળા હાથિને પ્રહાર કરે તેવી રીતે સુવર્ણ પુંખવાળાં તથા નમેલ પર્વવાળાં સો બાણેકરી બહુ પ્રકારે પ્રહાર કર્યો. પછી મહા બળવાન મહારથિ સોમદત્તે બીજા ધનુષને લેઇ બાણ વૃષ્ટિવડે સાત્યકિને ઢાંકી દીધો. રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલો સાત્યકિ સોમદત્તને વિંધતો હતો અને સોમદત્ત બાણોના સમૂહવડે સાત્યકિને પીડા પમાડતો હતો. સાત્વત એવા સાત્યકિને અર્થે ભીમસેને દશ બાણોએકરી બાલ્હિકના પુત્ર સોમદત્તને પ્રહાર કર્યો. પછી સંભ્રમ રહિત એવા સોમદત્તે પણ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ભીમસેનને પીડિત કર્યો. પછી ફરીને સાત્યકિના કાર્યને લીધે ભીમસેને નવી, દૃઢ, ભયંકર ભોગળને સોમદત્તની છાતી સામે નાખી. તે વેગવડે સમીપ આવતી ભયંકર દર્શનવાળી ભોગળને હસતો હોય નહિ તેમ ઉભો રહેલ એવો જે કૌરવ સોમદત્ત, તેણે સંગ્રામ વિષે બે પ્રકારેકરી કાપી નાખી. બે પ્રકારે કાપેલી તે મોટી લોઢાની ભોગળ જેવી રીતે વજ્રવડે કપાએલું પર્વતનું મોટું શિખર પડે તેમ પડી. હે રાજન્! સંગ્રામ વિષે સાત્યકિએ ભલ્લ બાણવડે સોમદત્તના ધનુષને તથા પાંચ બાણોવડે હાથના મોજાને કાપી નાખ્યા. પછી જલદી ચાર બાણોવડે તેના ઉત્તમ ઘોડાઓને પ્રેત રાજાની સમીપ મોકલ્યા અને હે ભારત! નરોમાં અને શિનિકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિએ નમેલ પર્વવાળાં બાણેકરી સારથિના મસ્તકને કાયાથી છૂટું કર્યું. પછી હે રાજન્! સાત્વત એવા સાત્યકિએ મહા ઘોર, સુવર્ણ પુંખવાળા, શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણને જેવી રીતે બળતા અગ્નિને નાખે તેવી રીતે તેનીપર નાખ્યું.

હે સમર્થ ભારત! બળવાન શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ નાંખેલાં ભયંકર બાણ તત્કાળ સોમદત્તની છાતી વિષે પડયાં. હે મહારાજ! સાત્યકિએ અતિ વિંધેલો મહારથિ મહાબાહુ સોમદત્ત નીચે પડી ગયો અને મૃત્યુ પામ્યો. તે સમયે સોમદત્તને મરણ પામેલો જોઇ મહારથિ પુરૂષો મોટી બાણવૃષ્ટિવડે સાત્યકિને પીડા પમાડવા લાગ્યા. હે મહારાજ! બાણોવડે ઢંકાતા સાત્યકિને જોઇ યુધિષ્ઠિર અને પાંડવો સર્વ પ્રભદ્રક યોદ્ધાઓ સાથે તથા મોટી સેના સાથે દ્રોણાચાર્યના સૈન્ય સામે દોડયા. પછી ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિર ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના જોતાં

બાણોવડે તમારા યોધ્ધાઓનાં મોટાં સૈન્યને નસાડવા લાગ્યા. સૈન્યને નસાડતા યુધિષ્ઠિરને જોઇ ક્રોધે કરી જેનાં નેત્ર રાતાં થયાં છે એવા દ્રોણાચાર્ય વેગવડે યુધિષ્ઠિર સામે દોડયા. પછી અતિ તીક્ષ્ણ સાત બાણોએકરી કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા. તેમ બહુ ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિરે પણ પાંચ બાણોવડે દ્રોણાચાર્યને સામા વિંધ્યા. અતિ વિંધેલા, ગલોફાં ચાટતા એવા મહાબાહુ દ્રોણાચાર્યે યુધિષ્ઠિરના ધ્વજ અને ધનુષને કાપી નાખ્યું. ત્વરાને વખતે ધનુષ અને રથ રહિત રાજાઓમાં ઉત્તમ એવા યુધિષ્ઠિરે વેગેકરી સંગ્રામ વિષે બીજા દઢ ધનુષને લીધું અને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તે હજાર અસ્ત્રોવડે ઘોડા, સારથિ, ધ્વજ અને રથ સહિત દ્રોણાચાર્યને વિંધ્યા, તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. પછી મુહૂર્તવાર વ્યથા પામેલા અને બાણના ઘાથી જરા પીડા પામેલા દ્રોણાચાર્ય રથના સારથિને બેસવાને સ્થાને બેઠા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! પછી મુહૂર્તવારમાં સંજ્ઞા પામી ઘણા ક્રોધેકરી યુક્ત એવા દ્રોણાચાર્યે બાણોમાં શ્રેષ્ઠ એવું વાયવ્ય અસ્ત્ર ફેંક્યું. હે ભારત! તે સમયે અસંભ્રાંત એવા બળવાન કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે ધનુષને ખેંચી તે અસ્ત્રને અસ્ત્રવડે સ્થિર કર્યું અને પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે બ્રાહ્મણ દ્રોણાચાર્યના મોટા ધનુષને કાપી નાંખ્યું. પછી ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડનારા દ્રોણાચાર્યે બીજું ધનુષ લીધું. દ્રોણાચાર્યના ધનુષને કુરૂમાં ઉત્તમ એવા યુધિષ્ઠિરે તીક્ષ્ણ ભલ્લોવડે કાપી નાખ્યું. પછી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે બોલ્યા કે હે ભરતશ્રેષ્ઠ મહાબાહો યુધિષ્ઠિર! હું તમને કહું છું તે સાંભળો. તમે યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યથી વિરામ પામો. કેમકે દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામ વિષે નિરંતર તમને પકડવા યત્ન કરે છે માટે તમારી સાથે દ્રોણાચાર્યના યુદ્ધને હું યોગ્ય માનતો નથી. જે માણસ એમના નાશ માટે ઉત્પન્ન કર્યો છે, તે માણસજ એમને મારશે માટે તમે ગુરૂ દ્રોણાચાર્યને તજીને જ્યાં દુર્યોધન રાજા છે ત્યાં જાઓ.

હે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર! રાજા રાજાની સાથે યુદ્ધ કરવા યોગ્ય છે પણ રાજાથી ભિન્ન પુરૂષ સાથે રાજાએ યુદ્ધ ઇચ્છાતું નથી, માટે જ્યાં સુધી સહાય એવો જે હું તેણે સહિત અર્જુન અને રથિપુરૂષોમાં ઉત્તમ એવો ભીમસેન કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરીએ છીએ ત્યાં સુધી હાથી, ઘોડા અને રથવડે વિંટાએલા તમે જ્યાં દુર્યોધન છે ત્યાં જાઓ. એ રીતે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર મુહૂર્તવાર વિચાર કર્યા પછી, જ્યાં શત્રુઓને હણનારો ઉઘાડાં અને ફાડેલ મુખવાળા કાળની પેઠે તમારા યોદ્ધાઓને હણતો એવો ભીમ નિશ્ચય કરી રહ્યો છે તે દારૂણ યુધ્ધપ્રત્યે તુર્ત ગયા. જેવી રીતે વર્ષાઋતુમાં મેઘ દશ દિશાઓને શબ્દવાળી કરી મૂકે તેવી રીતે મોટા રથના શબ્દેકરી પૃથ્વીને ગજાવતાં પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે શત્રુઓને હણતા એવા ભીમસેનનું પડખું પકડયું. તેમ રાત્રિના પ્રદોષ સમયે દ્રોણાચાર્યે પણ પાંડુપુત્ર અને પંચાલ યોધ્ધાઓને પીડિત કર્યા.

भीमस्याभिघ्नतः शत्रून्पार्ष्णिजग्राह पाण्डवः ।
द्रोणोपि पाण्डुपंचालां व्यधमद्रजनीमुखे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे गुर्जरभाषायां द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

અધ્યાય ૧૬૩ મો. રાત્રિયુદ્ધમાં દીવાઓની ગોઠવણ.

**संजय उवाच—वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयावहे ।
तमसा सम्वृते लोकरजसा च महीपते ॥**

સંજય કહે છે—હે મહીપતે ! ઘોરરૂપવાળુ અને ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું તથા અંધકારે અને રજવડે વિંટાએલા લોક જ્યારે થયા હતા ત્યારે રણભૂમિમાં રહેલા યોદ્ધાઓ પરસ્પર દેખાતા ન હતા પણ અનુમાન અને સંજ્ઞાવડે જેમાં મનુષ્ય, હાથી અને ઘોડાઓનો નાશ છે એવું પરમ રૂંવાં ઉભાં કરે એવું મોટું યુદ્ધ વૃદ્ધિ પામતું હતું, હે નૃપશ્રેષ્ઠ ! દ્રોણાચાર્ય, કર્ણ, કૃપાચાર્ય વગેરે શૂરાઓ અને ભીમસેન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને સાત્યકિ એ શૂરાઓ પરસ્પર સૈન્યોને ક્ષોભ પમાડતા હતા: ચોતરફથી તે મહારથિઓએ નાશ પમાડેલાં સૈન્યો અંધકારવડે વિંટાએલા જગત વિષે ચોતરફ નાસતાં હતાં. હે મહારાજ ! સંગ્રામ વિષે સર્વ તરફ નાસતા, ચેતના રહિત, દોડતા એવા યોદ્ધાઓ નાશ પામતા હતા અને હજારો મહારથિઓ યુદ્ધમાં પરસ્પર હણતા હતા. હે ભારત ! તમારા પુત્ર દુર્યોધનના દુર્મંત્રિતને લીધે ગાઢ અંધકારવિષે મોહ પામેલાં સર્વ સૈન્યો અને સેનાના રક્ષક પુરૂષો તે સમયે અંધકારવડે જગતના વિંટાવાથી રણભૂમિ વિષે ઘણો મોહ પામતા હતા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય ! તે વખતે પાંડવોએ કલ્પિત કરેલા અને પાંડવોવડે જેઓનું બળ નાશ પામ્યું છે એવા ગાઢ અંધારામાં મગ્ન થએલા એવા જે તમે તેઓનું મન કેવું થયું હતું અને તેવી રીતે અંધકારવડે વિંટાએલા લોક વિષે તેઓનાં અને મારાં સૈન્યનો કેમ પ્રકાશ થતો હતો ? સંજય કહે છે–પછી હણાવાથી જે શેષ રહ્યાં હતાં તે સર્વ સૈન્યો સેનાના રક્ષકોને પૂછ્યા પછી, વ્યૂહ કલ્પનો કરવા લાગ્યાં. હે રાજન્ ! કૌરવોની સેનામાં આગળ દ્રોણાચાર્ય અને પાછળ શલ્ય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા અને શકુનિ રહ્યા અને રાજા દુર્યોધન પોતે રાત્રિ વિષે સર્વ સૈન્યોને સાચવતો ચાલ્યો. પછી હે પાર્થિવ ધૃતરાષ્ટ્ર ! દુર્યોધન શાંતિપૂર્વક સર્વ પાયદળ સમૂહોને કહેવા લાગ્યો કે તમે સર્વ ઉત્તમ આયુધોને મૂકી દેઇ હાથવડે પ્રકાશવાળા દિવાઓ અને મશાલ ગ્રહણ કરો. તે રીતે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દુર્યોધને કહેલા હર્ષ પામેલા યોદ્ધાઓ દિવાઓ તથા મશાલ લેવા લાગ્યા, તેમજ સ્વર્ગ લોક વિષે રહેલા દેવર્ષિ ગંધર્વ અને સુરર્ષિના સમૂહો, વિદ્યાધરો, અપ્સરાઓના સમૂહો ને યક્ષ, ઉરગ અને કિન્નરો સહિત એવા નાગ હર્ષ પામતા દિવાઓ ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. તેમ ચોતરફથી દિશાઓના દેવતાઓથી પણ પ્રકાશવાળા સુગંધી સહિત તેલવાળા દિવાઓ દેખાવા લાગ્યા. તેમાં પણ નારદ અને પર્વત આદિ ઋષિઓએ કૌરવ ને પાંડવો માટે સંબોધન કરાતા એવા વિશેષે કરી દેખાતા હતા. ફરીને વિભાગ પામેલી તે સેના રાત્રિ વિષે દીવાઓની કાંતિવડે, મહા ધનવાળાં આભરણોવડે ને દિવ્ય સંપાતિવાળાં દીપ્ત અસ્ત્રોવડે શોભવા લાગી. એક એક રથ વિષે પાંચ પાંચ દિવાઓ, હાથી પર ત્રણ અને પ્રત્યેક ઘોડા વિષે એક મોટો દિવો એ રીતે પાંડવો અને કૌરવોએ ક્ષણ વારમાં સેનાને પ્રકાશ પમાડનારા સર્વ દિવાઓ તુર્ત પ્રકટ્યા. જે પ્રમાણે અંતરિક્ષમાં વિજળીઓવડે મેઘ દેખાય તેવી રીતે દીવીઓ અને તેલનાં પાત્ર જેઓના હાથમાં છે એવા પાયદળોએ સેનાઓ વિષે કરેલા પ્રકાશવાળા સર્વ દીવાઓ દેખાતા હતા.

હે રાજેંદ્ર ! પછી પ્રકાશિત સેના વિષે અગ્નિ તુલ્ય ચોતરફ તપતા એવા સુવર્ણના કવચવાળા દ્રોણાચાર્ય જેવી રીતે મધ્ય દિવસને પ્રાપ્ત થએલાં કિરણોના સમૂહવાળો સૂર્ય

શોભે તેમ શોભતા હતા. તે સમયે યુદ્ધમાં સુવર્ણ, આભરણ નિષ્ક, શુદ્ધ ધનુષને પામેલાં શસ્ત્રો વિષે દીવાઓનાં પ્રતિબિંબ પડતાં હતાં. હે અજમીઢ ! ગદાઓ, શિક્ય, બાણો, સુંદર ભોગળો ને રથો વિષે રહેલી શક્તિઓ તે સર્વ પ્રતિબિંબનાં કિરણોએ કરી વારંવાર દિવાઓને ઉત્પન્ન કરતી હતી. હે રાજન્ ! તે સમયે ત્યાં પ્રહાર કરનારા યોદ્ધાઓનાં છત્ર, ચમ્મર, ખડ્ગ, દીપ્ત એવી મોટી ઉલ્કાઓ અને હાલતી એવી સુવર્ણમાળાઓ અત્યંત શોભતી હતી. હે નૃપ ! તે શસ્ત્રોની કાંતિ અને દીવાઓની કાંતિવડે શોભતું સૈન્ય, તે સમયે આભરણોની પ્રભા-વડે પ્રકાશિત થવાથી ઘણુંજ પ્રકાશવાળું લાગતું. જે પ્રમાણે વર્ષાકાળમાં અંતરીક્ષ વિષે વિજળી શોભાને ઉત્પન્ન કરે તે પ્રમાણે ત્યાં પામેલાં, લોહીવડે ભીનાં થએલાં શસ્ત્રો અને શૂર પુરૂષોએ ધારણ કરેલાં કવચ દીપ્ત કાંતિને ઉત્પન્ન કરતાં હતાં. જે રીતે વાયુએ કંપા-વેલાં મોટાં કમળ શોભે તે રીતે તે સમયે ઘા વાગવાના વેગવડે કંપતા, હણાતા અને વેગવડે સમીપ આવતા પુરૂષોનાં મુખો શોભતાં હતાં. જે પ્રમાણે લાકડાંયુક્ત મોટું વન બળે ત્યારે સૂર્ય પણ નાશ પામે તે પ્રમાણે હે ભારત ! તે વખતે પ્રકાશ પામેલી, મહા ભયવાળી તથા ભયંકર રૂપવાળી તે સેના થઇ રહી. અમારાં તે સૈન્યને પ્રકાશ પામેલું જોઇ ત્વરાવાન્ એવા કુંતિપુત્રોએ પણ તે જ પ્રમાણે સર્વ સૈન્યો વિષે પાયદળોના સમૂહોને દીવાઓ કરવા પ્રેરણા કરી અને તેઓએ પણ દીવાઓ કર્યા, તથા મશાલો કરી. એકએક હાથીપર સાત સાત, એક એક રથવિષે દશ દશ, એક એક ઘોડા વિષે બે બે બીજાઓ પડખે તથા ધ્વજો વિષે અને જઘન ભાગ વિષે પણ દીવાઓ કર્યા; તેમજ સર્વ સેનાઓ વિષે પડખે પાછળ આગળ અને સર્વ તરફ દીવાઓ કર્યા, જેના હાથમાં દીવીઓ છે એવા મધ્ય ભાગમાં રહેલા પુરૂષો પાંડુપુત્રની સેનાને પ્રકાશિત કરતા હતા. તથા બેઉ સેના વિષે મધ્ય ભાગમાં જેઓના હાથ વિષે દીવીઓ રહેલી છે એવા પુરૂષો અતિ શોભતા હતા. સર્વ સૈન્યો વિષે હાથી, રથ અને ઘોડાઓના સમૂહોવડે મિશ્ર એવા દીવી રાખનારા પુરૂષો જેવી રીતે તમારી સેનાને પ્રકાશિત કરતા હતા, તે રીતે પ્રકાશ પામેલાં તે સૈન્યોવડે તમારૂં સૈન્ય જેમ પ્રકાશ કરતા કિરણવાન સૂર્યગ્રહવડે અગ્નિ બળવાન થાય, તેમ બળવાળું થતું હતું. તે બેઉ સૈન્યોની કાંતિ પૃથ્વીને અને પ્રકાશિત અંતરીક્ષને તેમ સર્વ દિશાઓને ઉલ્લંઘન કરી વૃદ્ધિ પામતી હતી. હે રાજન્ ! તે પ્રકાશેકરી તમારૂં અને તેઓનું સૈન્ય ઘણુંજ પ્રકાશિત થયું હતું. તેમ સ્વર્ગમાં ગએલા તે પ્રકાશે દેવતાઓના સમૂહોને જાગૃત કર્યા તેથી ગંધર્વ, યક્ષ, અસુર અને સિદ્ધના સમૂહો સર્વ આવ્યા હતા તથા અપ્સરાઓ આવી હતી. દેવ અને ગંધર્વોવડે આકુલ તેમજ યક્ષ, અસુ-રેન્દ્ર અને અપ્સરાઓના સમૂહોવડે આકુલ અને નાશ પામેલા સ્વર્ગમાં જતા શૂર પુરૂષોવડે આકુલ એવું તે યુદ્ધ સ્વર્ગ સરખું થયું હતું. રથ ઘોડા અને હસ્તિઓવડે આકુલ, દીવાઓથી પ્રકાશિત, જેમાં ક્રોધવાળા યોદ્ધાઓ છે, જેમાં હણેલા તથા નાસી જતા ઘોડાઓ છે, જેમાં વ્યૂહ કરેલા રથ, ઘોડા અને હસ્તિ છે એવું તે મોટું સૈન્ય સુર અને અસુરના વ્યૂહ સમાન થયું હતું. જેમાં શક્તિઓના સમૂહોવડે આકુલ ચંડવાયુ છે, જેમાં મોટા રથિરૂપી વાદળ છે, જેમાં હાથી અને ઘોડાના શબ્દોરૂપી મેઘ ગર્જના છે, જેમાં શસ્ત્રોના સમૂહરૂપી વૃષ્ટિ છે, જેમાં રૂધીરરૂપી જળધારા છે એવું તે રથિ પુરૂષોરૂપ દુર્દિન રાત્રિ વિષે થયું હતું. હે નરેંદ્ર ! જેવી રીતે ગ્રીષ્મ કાળમાં મધ્ય દિવસ પ્રત્યે રહેલો સૂર્ય તાપ કરનાર થાય તેવી રીતે ઘણા અગ્નિ તુલ્ય કાંતિવાળા મહાત્મા બ્રાહ્મણોમાં મુખ્ય એવા દ્રોણાચાર્ય પાંડવોને સંતાપ પમાડનાર થઇ પડ્યા.

शस्त्रौघवर्षं रुधिराम्बुधारं निशिप्रवृत्तं रथ दुर्दिनं तत् ।
तस्मिन्महाग्निप्रतिमो महात्मा सन्तापयन्पांण्डवानिप्रमुख्यः ॥
गभस्तिभिमध्य गतो यथार्को वर्षात्यये तद्वद भूम्नरेन्द्र ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे दीपोद्योतने गुर्जरभाषायां त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

અધ્યાય ૧૬૪ મો. રાત્રિયુદ્ધમાં દુર્યોધનની આશા.

संजय उवाच—प्रकाशिते तदा लोके रजसातमसावृते ।
समाजग्मु रथो वीराः परस्पर वधैषिणः ॥

સંજય કહે છે— હે રાજન્! તે સમયે રજવડે અને અંધકારવડે વિંટાએલા લોક પ્રકાશિત થવાથી પરસ્પર વધને ઇચ્છતા એવા શૂરપુરૂષો યુદ્ધમાં મળ્યા અને મળીને શસ્ત્ર, પ્રાસ અને ખડગને ધરનારા, પરસ્પર જેણે અપરાધ કરેલો છે એવા યોદ્ધાઓ એક બીજાને જોવા લાગ્યા. હે ભારત ! તે સમયે જે પ્રમાણે ગ્રહોવડે આકાશ શોભે તે પ્રમાણે ચોતરફ, શોભતા હજારો દિવાઓવડે અને રત્નવ્યાપ્ત સુવર્ણ દંડવાળા અને સુગંધ તૈલવાળા, એવા કાંતિવડે અધિક ઉજ્વલ જે દેવ તથા ગંધર્વોના દિવા આદિ પદાર્થો તેણેકરી ભૂમિ અત્યંત શોભતી હતી. તેમ લોકના પ્રલય વખતે દહન પામતી પૃથ્વી જેમ દેખાય તેમ પ્રકાશવાળાં હજારો ઉંબાડીઆંઓવડે પૃથ્વી દેખાતી હતી. જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં પ્રદોષ વખતે પતંગીઆઓવડે વિંટાએલાં વૃક્ષો શોભે તેવી રીતે ચોતરફથી તે દિવાઓવડે યુક્ત એવી સર્વ દિશાઓ શોભતી હતી. પછી શૂર પુરૂષો વિષે જૂદા જૂદા શૂરપુરૂષો યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયા. હાથિઓ હાથિઓ સાથે, ઘોડેસ્વારો ઘોડેસ્વાર સાથે અને રથિપુરૂષો ઉત્તમ રથિઓ સાથે હર્ષયુક્ત સમાગમ પામ્યા. હે મહારાજ ! તે રાત્રિના પ્રદોષ વખતે તમારા પુત્રના હુકમથી ચતુરંગ એવાં સૈન્યનો મોટો નાશ થયો. પછી સર્વ રાજાઓને ન ગણકારતો ત્વરાયુક્ત એવો અર્જુન કૌરવોની સેનાને નાશ પમાડવા લાગ્યો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—ક્રોધ પામેલો, આમર્ષવાન, દુર્ધર્ષ અર્જુન મારા પુત્રની સેના પ્રત્યે પેઠો ત્યારે તમારૂં મન કેવું થયું ? અને પરને પીડા કરનાર સૈન્ય પ્રત્યે પેઠેલો અર્જુનવિષે સૈન્યો શું કરવા લાગ્યાં ? તેમ દુર્યોધને શું કૃત્ય સમયોચિત માન્યું ? શત્રુને દમનારા કોણ યુદ્ધમાં અર્જુનની સામે ગયા ? શ્વેત જેના ઘોડા છે એવો અર્જુન જ્યારે સેના પ્રત્યે પેઠો ત્યારે દ્રોણાચાર્યનું કોણ રક્ષણ કરવા લાગ્યા? કોણ દ્રોણાચાર્યના દક્ષિણચક્રને અને કોણ ઉત્તર ચક્રને સાચવતા હતા ? શૂરાઓને હણતા એવા અર્જુનની પાછળ કીયા શૂરાઓ થયા અને શત્રુઓને હણતા એવા અર્જુનની આગળ રણભૂમિમાં કોણ થયા ? મહાધનુર્ધારી, નરોમાં ઉત્તમ, બળવાન પરાજય રહિત એવા દ્રોણાચાર્ય રથ માર્ગોવિષે નૃત્ય કરતા હોય નહિ તેમ પંચાલ યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા હતા. ધૂમકેતુ તારાની પેઠે ક્રોધ પામેલા જે દ્રોણાચાર્યે પંચાલ યોદ્ધાઓના રથિ પુરૂષોના સમૂહોને દગ્ધ કર્યા હતા, તે કેવી રીતે મૃત્યુ પામ્યા ? હે સૂત સંજય ! જે પ્રમાણે શત્રુઓને અવ્યગ્ર પરાજય રહિત, હર્ષ પામેલા અને સંગ્રામ વિષે ઉદય પામેલા કહે છે, તે પ્રમાણે મારા યોદ્ધાઓને કહેતો નથી. મારા યોદ્ધાઓને તો હણેલા, કાપેલા, વિખરાઇ ગએલા કહે છે તથા યુદ્ધમા રથિ પુરૂષોને રથ રહિત કરેલા કહે છે.

સંજય કહે છે—હે મહારાજ ! રાત્રિ પ્રત્યે જેની યુદ્ધ કરવા ઇચ્છા છે એવા દ્રોણાચાર્યનો મત જાણી દુર્યોધન, વશ વર્તતા ભાઇઓને કહેવા લાગ્યો કે—હે કૌરવ ! કર્ણ, વૃષસેન, મદ્રરાજા શલ્ય, દુર્ધર્ષ અને દીર્ઘબાહુ ને જે અનુસરનારા નોકર છે તે સર્વ યત્નવાળા પરાક્રમી પુરૂષો દ્રોણાચાર્યનું પાછલા ભાગ વિષે રક્ષણ કરો. હાર્દિક્ય દક્ષિણચક્રને તથા ઉત્તરચક્રને શલ્ય સાચવે, ત્રિગર્ત દેશના હણાતાં જે બાકી રહેલા શૂરા મહારથિઓ હોય તે સર્વને તમારા પુત્રે આજ્ઞા કરી કે દ્રોણાચાર્ય ઘણા યત્નવાળા જેમ થયા છે તેમ પાંડવો પણ બહુ યત્નવાળા થયા છે, માટે રણભૂમિમાં શત્રુઓને હણતા એવા દ્રોણાચાર્યને તમે અતિ યત્નવાળા થઇ સાચવો. યુદ્ધમાં બળવાન ધનુર્ધારી પ્રતાપવાન દ્રોણાચાર્ય દેવતાઓને પણ જીતે ત્યારે યુદ્ધમાં સોમક યોદ્ધાઓ સહિત કુંતિપુત્રોને જીતે એમાં શી નવાઇ. તમે સર્વ ઘણા યત્નવાળા ભેગા થએલા મહારથિઓ દ્રોણાચાર્યને પંચાલ રાજાના પુત્ર મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નથી રક્ષણયુક્ત કરો; હું પાંડવોની સેનાઓ વિષે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વગર કોઇ પણ તેવા રાજાને નથી દેખતો, કે જે રાજા દ્રોણાચાર્ય સાથે યુદ્ધ કરે. તે માટે સર્વોત્તમવડે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનું રક્ષણ કરવું એમ હું માનું છું, કેમકે સારી રીતે રક્ષા કરેલા દ્રોણાચાર્ય પાંડવોને અને સોમક યોધ્ધાઓને મારે તેમ છે અને જયારે સેનાના અગ્ર ભાગમાં સર્વ સૃંજય યોધ્ધાઓ નાશ પામશે ત્યારે રણભૂમિમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મારશે એમાં સંશય નથી. તેમજ મહારથિ રાધાપુત્ર કર્ણ અર્જુનને હણશે અને દીક્ષાવાળો એવો હું પણ યુધ્ધમાં ભીમસેનને જીતીશ. શેષ રહેલા હીન તેજવાળા પાંડવોને બળાત્કારથી યોધ્ધાઓ જીતશે ને અમારો જય થોડા વખતમાં સ્પષ્ટ થશે. તે માટે સંગ્રામ વિષે મહારથિ દ્રોણાચાર્યને સાચવો. એ રીતે કહી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તમારા પુત્ર દુર્યોધને તેજ પ્રમાણે સૈન્યને આજ્ઞા કરી. પછી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! રાત્રિવિષે દારૂણ અંધકારમાં બેઉ સેનાઓનું પરસ્પર જીતવાની ઇચ્છાએ કરી ભયંકર યુધ્ધ પ્રવૃત્ત થયું. જૂદા જૂદા શસ્ત્રોના સમૂહોવડે અર્જુન કૌરવોનાં સૈન્યને અને કૌરવો અર્જુનને એ પ્રમાણે પરસ્પર પીડવા લાગ્યા. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પાંચાલ રાજાને અને ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યે સૃંજય યોધ્ધાઓને નમેલ પર્વવાળાં બાણોએકરી સંગ્રામ વિષે ઢાંકી દીધા. હે ભારત ! પરસ્પર હણતા એવા પાંડવ, પાંચાલ અને કૌરવ સૈન્યોનો તે વખતે ભયંકર નાશ થયો કે જેના જેવો અમે તથા પૂર્વજોએ પણ પ્રથમ દીઠો ન હશે, વળી જેવું યુધ્ધ સાંભળ્યું ન હતું, તેવું રૌદ્ર અને ભયાનક યુદ્ધ થયું.

आसीन्निष्टानको घोरो निघ्नतामितरेतरं ॥
नैवास्माभिस्तथा पूर्वं दृष्टपूर्वं तथाविधं ॥
श्रुतं वायादृशं युद्धमासीद्रौद्रं भयानकं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

અધ્યાય ૧૬૫ મો. યુધિષ્ઠિરનું અપયાન.

**संजय उवाच—वर्तमाने तथा रौद्रे रात्रियुद्धे विशांपते ।
सर्वभूतक्षयंकरे धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥**

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે ! જ્યારે સર્વ પ્રાણિઓના નાશને કરનારૂં ભયંકર રાત્રિયુદ્ધ થતું હતું, ત્યારે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે પાંડવ, પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓને કહ્યું કે દોડો અને દ્રોણાચાર્યનેજ હણવાની ઇચ્છાથી જાઓ. હે રાજન્! એવી રીતે રાજાના કહેવાથી પંચાલ તથા સૃંજય યોધ્ધાઓ ભયંકર શબ્દો કરતા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેજ ગયા. ક્રોધવાળા તેઓ પણ સામી ગર્જના કરતા શક્તિ, ઉત્સાહ અને ધૈર્ય પ્રમાણે યુધ્ધમાં સામા થયા. દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે આવતા યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે હાર્દિક્ય એવા કૃતવર્મા જેવી રીતે, મત્ત હસ્તિ પ્રત્યે હસ્તિ જાય તેવી રીતે ગયો. હે રાજન્ ! ચોતરફ બાણવૃષ્ટિઓને કરતા શિનિપૌત્ર સાત્યકિ પ્રત્યે સંગ્રામના અગ્ર ભાગ વિષે કૌરવ એવો ભૂરિશ્રવા યોધ્ધો ગયો. હે રાજન્ ! દ્રોણાચાર્યની સામે આવતા એવા મહારથિ પાંડુપુત્ર સહદેવને સૂર્યપુત્ર કર્ણે વાર્યો. એ પછી જેણે મુખ ફાડેલું છે એવા કાળની પેઠે આવતા ભીમસેન પ્રત્યે જેમ મૃત્યુની સામો જાય તેમ રાજા દુર્યોધન પોતે સામે ગયો. હે રાજન્ ! સર્વ યુદ્ધમાં કુશળ તથા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા નકુળને સુબલાનો પુત્ર શકુનિ ઉતાવળો થઇ વારવા લાગ્યો. હે રાજન્ ! એ પછી રથવડે આવતા રથિપુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા શિખંડિને શારદ્વત કૃપાચાર્ય સંગ્રામ વિષે વારવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! એ પછી મયૂર સરખા ઘોડાઓવડે આવતા યત્નવાળા પ્રતિવિંધ્ય રાજાને યત્નવાળો દુઃશાસન વારવા લાગ્યો. હે મહારાજ ! એ પછી હજારો માયા વિષે કુશળ એવા આવતા ભીમસેનના પુત્ર રાક્ષસ ઘટોત્કચને અશ્વત્થામા વારવા લાગ્યા. સંગ્રામ વિષે દ્રોણાચાર્યને મારવા ઇચ્છતા એવા મહારથિ દ્રુપદરાજાને સૈન્ય અને અનુચરો સહિત વૃષસેને વાર્યો. હે ભારત ! દ્રોણાચાર્યના નાશ સારૂ શીઘ્ર આવતા વિરાટ રાજાને અતિ ક્રોધ પામેલો મદ્ર દેશનો રાજા શલ્ય વારવા લાગ્યો. એ પછી રણભૂમિમાં વેગવાળા આવતા નકુળના પુત્ર શતાનીકને તત્કાળ ચિત્રસેન દ્રોણાચાર્યનું રક્ષણ કરવાની ઇચ્છાવડે બાણોએકરી રોકવા લાગ્યો. હે મહારાજ ! યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ દોડતા એવા મહારથિ અર્જુનને રાક્ષસેંદ્ર એવો અલંબુષ વારવા લાગ્યો. તેવી રીતે રણભૂમિમાં શત્રુઓને હણતા હર્ષિત રૂપવાળા મહા ધનુર્ધારી દ્રોણાચાર્યને પંચાલ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વારવા લાગ્યો. હે રાજન્ ! તેવી રીતે બીજા પાંડુપુત્રોના આવેલા મહારથિઓને તમારા રથિપુરૂષો બળવડે વારવા લાગ્યા. મોટા યુદ્ધમાં હજારો અને લાખો માવતો માવતોની સાથે મળી પરસ્પર યુદ્ધ કરવા તથા નાશ પમાડવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! અર્ધ રાત્રિ સમયે જેવી રીતે પક્ષવાળા પર્વતો દેખાય તેવી રીતે વેગવડે એક બીજાને નસાડતા ઘોડાઓ દેખાતા હતા.

હે મહારાજ ! જેઓના હાથમાં પ્રાસ, શક્તિ અને ઋષ્ટિ નામનાં હથિઆર છે એવા જૂદા જૂદા શબ્દ કરતા ઘોડેસ્વારો ઘોડેસ્વારો સાથે સમાગમ પામ્યા. તે યુધ્ધમાં ઘણાં મનુષ્યો ગદા, મુસળ અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં શસ્ત્રોવડે પરસ્પર સમાગમ પામતા. જે પ્રમાણે ઉછળતા સમુદ્રને કિનારો વારે તે પ્રમાણે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરને હાર્દિક્ય પુત્ર કૃતવર્મા વારવા લાગ્યો. યુધિષ્ઠિરે કૃતવર્માને પાંચ બાણોવડે વિંધી ફરીને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહી વીસ બાણોવડે વિંધ્યો. હે મારિષ! ક્રોધ પામેલા કૃતવર્માએ પણ ભલ્લ બાણોવડે ધનુષ કાપી નાખ્યું અને

યુધિષ્ઠિરને સાત બાણુવડે વિંધ્યા. એ પછી મહારથિ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે દશ બાણોએકરી કૃતવર્માને બે બાહુવિષે અને છાતિવિષે પ્રહાર કર્યો. હે મારિષ ! રણભૂમિમાં ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે વિંધેલો માધવ એવો કૃતવર્મા કંપિત થયો અને રોષેકરી સાત બાણોવડે તેણે યુધિષ્ઠિરને પીડિત કર્યા. હે રાજન્ ! કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તેના ધનુષને અને હાથના મોજાને કાપી શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં તથા સ્વભાવથીજ તીક્ષ્ણ એવાં પાંચ બાણો નાખ્યાં. તે બાણ જેવી રીતે સર્પ રાફડામાં પેસે તેવી રીતે સુવર્ણવડે વિચિત્ર એવા મહા ધનુવાળા કૃતવર્તાના કવચને ભેદી પછી પૃથ્વીને ભેદી તે પ્રત્યે પેસી ગયાં. નેત્રોના નિમેષ માત્ર વખતમાં બીજા ધનુષને લેઇ કૃતવર્માએ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને સાઠ બાણોએ અને તેના સારથિને નવ બાણોએ વિંધ્યો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! અમેયાત્મા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે સર્પ સરખી ઉત્તમ એવી શકિતને, ધનુષને રથમાં રાખી કૃતવર્માની સામે ફેંકી. સુવર્ણવડે વિચિત્ર પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે નાખેલી શકિત કૃતવર્માના દક્ષિણ બાહુને ભેદી પૃથ્વીતલ પ્રત્યે પેસી ગઇ. એજ વખતે ફરીને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે ધનુષને લેઇ નમેલ પર્વવાળાં બાણોવડે કૃતવર્માને ઢાંકી દીધો. તે પછી સંગ્રામમાં શૂર અને વૃષ્ણિઓના મધ્યમાં ઉત્તમ એવા રથિ કૃતવર્માએ નિમેષાર્ધ વખતમાં યુધિષ્ઠિરને ઘોડા, સારથિ અને રથ રહિત કર્યા. પછી જ્યેષ્ઠ પાંડુપુત્ર એવા યુધિષ્ઠિરે ખડ્ગચર્મને ગ્રહણ કર્યું. રાજા યુધિષ્ઠિરના ખડ્ગચર્મને પણ રણભૂમિમાં મધુકુળમાં થએલા કૃતવર્માએ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી કાપી નાખ્યું. પછી યુધિષ્ઠિરે સુવર્ણ દંડવાળા દુઃખથી સહન થાય તેવા તોમરને લઇ સંગ્રામ વિષે શીઘ્ર કૃતવર્મા પ્રત્યે નાખ્યું. તે સમીપ આવતા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના હાથમાંથી નીકળેલા તોમરને તત્કાળ હસતો હોય નહિ તેમ રહેલ એવો જે ધનુર્ધારી કૃતવર્મા તેણે બે પ્રકારેકરી કાપી નાંખ્યો. પછી ધર્મપુત્ર પ્રત્યે યુધ્ધમાં સો બાણોવડે વૃષ્ટિ કરી અને ક્રોધ પામેલા કૃતવર્માએ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી યુધિષ્ઠિરના બખ્તરને કાપી નાંખ્યું. કૃતવર્માના બાણોવડે ઢંકાયેલું એવું મહા ધનવાળું તે બખ્તર જેવી રીતે આકાશમાંથી તારાઓનો સમૂહ અસ્ત પામે તેવી રીતે રણભૂમિમાં વીખરાઇ ગયું. તે સમયે જેનું ધનુષ કપાએલું છે અને બખ્તર તુટી ગયેલું છે એવા બાણોવડે પીડા પામેલા રથ રહિત એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર જલદી રણભૂમિમાંથી દૂર જતા રહ્યા અને કૃતવર્મા ધર્માત્મા એવા યુધિષ્ઠિરને જીતી ફરીને મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના ચક્રને રક્ષણયુકત કરવા લાગ્યો.

कृतवर्मा तु निर्जित्य धर्मातनं युधिष्ठिरं।
पुनर्द्रोणस्य जुगुपे चक्रमेव महात्मनः॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे युधिष्ठिरापयानंनाम गुजरभाषायां पञ्चषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

અધ્યાય ૧૬૬ મો. ઘટોત્કચે કરેલું તુમુલ યુદ્ધ.

संजय उवाच—भूरिस्तु समरे राजन् शैनेयं रथिनांवरं।
आपतन्तमपासेधत्प्रयाणा दिवकुञ्जरं॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! સંગ્રામ વિષે ભૂરિરાજા તો રથિઓમાં ઉત્તમ એવા સમીપ આવતા શિનિપૌત્ર સાત્યકિને જે પ્રમાણે પ્રયાણ થકી હસ્તિને નિષિદ્ધ કરે તેમ નિષિદ્ધ કરવા લાગ્યો. એ પછી ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ ભૂરિ યોદ્ધાને તીક્ષ્ણ એવાં પાંચ બાણોવડે હૃદય વિષે વિંધ્યો તેથી તેને લોહી સ્ત્રવવા લાગ્યું. તેવી રીતેજ યુદ્ધમાં ભૂરિ નામના કૌરવે પણ સ્વભાવિક તીક્ષ્ણ અને તીક્ષ્ણ કરેલાં દશ બાણોએકરી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા શિનિપૌત્ર સાત્યકિને છાતી વિષે વિંધ્યો. હે મહારાજ ! ક્રોધેકરી જેઓનાં રક્ત નેત્ર થયાં છે એવા તે બેઉ ધનુષનો ટંકારવ કરી પરસ્પર બાણોએકરી પીડતા હતા. હે મહારાજ ! બાણને નાખતા અને યમ તથા પ્રેતપતિ સમાન એવા ક્રોધ પામેલા તે બેઉની અતિ દારૂણ એવી શસ્ત્રવૃષ્ટિ થતી હતી. હે રાજન્ ! તે બેઉ પરસ્પર બાણોવડે આચ્છાદિત કરી રહ્યા હતા અને મુહૂર્તવાર તો તેઓનું યુદ્ધ જે પ્રમાણે તુલ્ય રૂપવાળું હોય તે પ્રમાણેજ ચાલું થયું. પણ પછી હે મહારાજ ! ક્રોધ પામેલા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ હસીને સંગ્રામ વિષે મહાત્મા ભૂરિકૌરવ્યનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. એ પછી ભાગી પડેલા ધનુષવાળા એ ભૂરિકૌરવને ' ઉભો રહે ઉભો રહે ' એમ કહી તુરત સાત્યકિએ નવ એવાં તીક્ષ્ણ બાણોએકરી હૃદયમાં વિંધ્યો, બળવાન શત્રુએ અતિ વિંધેલો તે શત્રુને તપાવનાર એવો જે ભૂરિકૌરવ તેણે બીજું ધનુષ લેઇ સાત્વત એવા સાત્યકિને સામો વિંધ્યો. હે વિશાંપતે ! હસતો હોય નહિ તેમ રહેલો એવો જે ભૂરિ તેણે સાત્વત સાત્યકિને ત્રણ બાણવડે વિંધી અતિ તીક્ષ્ણ ભાલાવડે ધનુષ કાપી નાખ્યું. હે મહારાજ ! જેનું ધનુષ કપાએલું છે એવા ક્રોધવ્યાપ્ત સાત્યકિએ મહાવેગવાળી શક્તિને ભૂરિકૌરવની છાતી વિષે ફેંકી. તે શક્તિએકરી ભેદ પામેલાં છે અંગ જેનાં એવો ભૂરિ જેવી રીતે ઇશ્વરેચ્છાવડે દીપ્ત કિરણવાળો મંગળનો તારો આકાશથી પડે તેવી રીતે ઉત્તમ રથથી હેઠે પડ્યો. તે શૂર એવા ભૂરિને હણાએલો જોઇ મહારથિ અશ્વત્થામા વેગેકરી યુદ્ધમાં શિનિપૌત્ર સાત્યકિ પ્રત્યે દોડ્યા. અને હે નરાધિપ ! જે પ્રમાણે મેઘ મેરૂ પર્વત પ્રત્યે જળવૃષ્ટિવડે વર્ષે તે પ્રમાણે બાણસમૂહવડે વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! શિનિપૌત્ર સાત્યકિના રથ પ્રત્યે આવતા ક્રોધવાળા અશ્વત્થામાને નાદ કરી મહારથિ ઘટોત્કચ કહેવા લાગ્યો કે, હે દ્રોણપુત્ર ! ' ઉભો રહે ઉભો રહે.' મારાથી છુટનો જઇશ નહિ. આ હું જેવી રીતે કાર્તિકસ્વામીએ મહિષાસુરને હણ્યો હતો તેવી રીતે તને હણીશ અને આજ હું રણાંગણ વિષે તારી યુદ્ધશ્રદ્ધાને મટાડીશ. એ પ્રમાણે કહી ક્રોધેકરી જેનાં રાતાં નેત્ર છે, એવો પરશૂરને મારનાર રાક્ષસ ઘટોત્કચ જે રીતે ક્રોધ પામેલો કેસરી સિંહ મોટા હાથી પ્રત્યે દોડે તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે દોડ્યો અને જેમ મેઘ ધારાવડે વર્ષે તેમ ઘટોત્કચ રથિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે રથના અક્ષમાત્ર બાણોએકરી વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે પ્રાપ્ત થયેલી બાણવૃષ્ટિને સર્પની ઉપમા અપાય એવાં બાણોએકરી માની એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સંગ્રામ વિષે નાશ પમાડી ને પછી મર્મને ભેદનારાં, જલદી જનારાં, તીક્ષ્ણ સો બાણોએકરી શત્રુને દમનાર રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચને વ્યાપ્ત કર્યો. હે મહારાજ ! રણભૂમિના અગ્ર ભાગમાં તેમણે બાણોએકરી વ્યાપ્ત કરેલો રાક્ષસ ઘટોત્કચ જેવી રીતે પીછાંઓવડે વ્યાપ્ત શાહુડી શોભે તેવી રીતે શોભતો હતો. પછી ક્રોધયુક્ત એવો પ્રતાપવાન ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ ઇન્દ્રના વજ્ર સરખાં ઉગ્ર એવાં બાણ ક્ષુરપ્ર, અર્ધચન્દ્ર, શિલીમુખ સહિત એવાં નારાચ, અને વરાહ, કર્ણ, નાલિક અને વિકર્ણ નામનાં હથિયારોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે પીડા કરવા લાગ્યો, તથા વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. ઇન્દ્રના વજ્ર સમાન શબ્દવાળી, ઉપર પડતી, અતિ દુઃખે

સહેવાય એવી તે અતુલ શસ્ત્રવૃષ્ટિને વ્યથા રહિત જેની ઇન્દ્રિયો છે એવા અતિ ક્રોધ પામેલા મહા તેજવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ જેવી રીતે વાયુ મોટા મેઘને મટાડે તેવી રીતે દિવ્ય અસ્ત્રોવડે મંત્રેલાં ઘોર બાણોએકરી નાશ પમાડી. તે પછી હે મહારાજ! બીજું યુદ્ધ થાય તેમ યોદ્ધાઓના હર્ષને વધારનારૂં ભયંકર રૂપવાળું અંતરિક્ષમાં બાણોનું યુદ્ધ થયું. પછી ચોતરફ અસ્ત્રોના ઘસારાવડે થએલા તણખાઓવડે રાત્રિના પ્રદોષ વખતે જે પ્રમાણે પતંગિઆઓવડે યુક્ત એવું આકાશ શોભે તે પ્રમાણે અંતરિક્ષ શોભતું હતું. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોના સમૂહોવડે સર્વ તરફથી દિશાઓને ઢાંકીને તમારા પુત્રોના પ્રિય માટે રાક્ષસ પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરી પછી જે રીતે ઇન્દ્ર ને પ્રલ્હાદનું યુદ્ધ થયું હતું તે રીતે રણભૂમિમાં ગાઢ અર્દ્ધ રાત્રિ વિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું અને રાક્ષસ ઘટોત્કચનું યુદ્ધ થયું. પછી સંગ્રામ વિષે ક્રોધ પામેલાં ઘટોત્કચે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને કાળાગ્નિ સરખાં દશ બાણોએકરી છાતી વિષે પ્રહાર કર્યો. રાક્ષસ ઘટોત્કચે મોટાં બાણોવડે વિંધેલા મહા બળવાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે વાયુએ કંપાવેલું વૃક્ષ ચલાયમાન થાય તેવી રીતે ચલાયમાન થયા અને મોહ પામેલા ધ્વજ યષ્ટિનો આશ્રય કરી ગયા.

હે જનાધિપ! તે સમયે તમારૂં સર્વ સૈન્ય હાહાકાર કરવા લાગ્યું અને હે વિશાંપતે! સર્વ તમારા યોદ્ધાઓ અશ્વત્થામાને નાશ પામેલા માનવા લાગ્યા. સંગ્રામ વિષે તેવી અવસ્થાવાળા અશ્વત્થામાને જોઇ પંચાલ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. પછી શત્રુને નાશ પમાડનારા મહા બળવાન અશ્વત્થામાએ સંજ્ઞા પામી ડાબા હાથવડે ધનુષને દબાવી કર્ણ પર્યંત ખેંચેલા ધનુષવડે ઘટોત્કચને તાકી તત્કાળ યમદંડની ઉપમા અપાય એવા ભયંકર ઉત્તમ બાણને નાંખ્યું. હે પૃથ્વીપતે! ઉગ્ર એવું તે ઉત્તમ બાણ રાક્ષસના હૃદયને ભેદી પુંખ સહિત પૃથ્વીમાં પેસી ગયું. હે મહારાજ! રણશાલી એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અતિ વિંધેલો એવો તે રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચ રથના સારથિને બેસવાને સ્થાને બેઠો. હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને મોહ પામેલો જોઇ અસંભ્રાંત તથા ત્વરાયુક્ત એવો સારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સમીપથી રણાંગણથી દૂર લેઇ ગયો. તે રીતે સંગ્રામ વિષે રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચને વિંધી મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અતિ મોટો નાદ કરવા લાગ્યા. હે ભારત! તમારા પુત્રોએ અને સર્વ યોદ્ધાઓએ વખાણેલા અશ્વત્થામા શરીરેકરી, જે પ્રમાણે મધ્યાન્હ સમયે સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા.

ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના રથ સમીપ યુદ્ધ કરતાં ભીમસેનને પોતે રાજા દુર્યોધન તીક્ષ્ણ બાણોએકરી વિંધવા લાગ્યો. હે મારિષ! દુર્યોધનને ભીમસેને દશ બાણોવડે વિંધ્યો, તેમ દુર્યોધને પણ વીસ બાણેકરી ભીમસેનને સામો વિંધ્યો. રણાંગણ વિષે બાણોવડે ઢંકાએલા તે બે જે પ્રમાણે આકાશમાં મેઘના સમૂહવડે ઢંકાએલા ચંદ્ર અને સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. એ પછી હે ભરતશ્રેષ્ઠ! રાજા દુર્યોધને ભીમસેનને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહ્યું અને પાંચ બાણોએકરી વિંધ્યો. ભીમસેને દશ બાણોએકરી તેના ધનુષને અને ધ્વજને કાપી નમેલ પર્વવાળાં નવ બાણવડે કૌરવશ્રેષ્ઠ એવા દુર્યોધનને વિંધ્યો. તે પછી ક્રોધ પામેલા ભરતશ્રેષ્ઠ દુર્યોધને અતિ મોટા બીજા ધનુષને લેઇ રણના અગ્ર ભાગમાં સર્વ ધનુર્ધારિઓના જોતાં તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ભીમસેનને પીડ્યો. દુર્યોધનના ધનુષથી નીકળતાં તે બાણોને ભીમસેને કાપી કૌરવ એવા દુર્યોધનને પચ્ચીસ બાણવડે વ્યથિત કર્યો. હે મારિષ! અતિ ક્રોધ પામેલા દુર્યોધને ક્ષુરપ્ર બાણથી ભીમસેનના ધનુષને કાપી દશ બાણોએકરી સામો

સંજય કહે છે—હે રાજન્! સંગ્રામ વિષે ભૂરિરાજા તો રથિઓમાં ઉત્તમ એવા સમીપ આવતા શિનિપૌત્ર સાત્યકિને જે પ્રમાણે પ્રયાણ થકી હસ્તિને નિષિદ્ધ કરે તેમ નિષિદ્ધ કરવા લાગ્યો. એ પછી ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ ભૂરિ યોદ્ધાને તીક્ષ્ણ એવાં પાંચ બાણોવડે હૃદય વિષે વિંધ્યો તેથી તેને લોહી સ્રવવા લાગ્યું. તેવી રીતેજ યુદ્ધમાં ભૂરિ નામના કૌરવે પણ સ્વભાવિક તીક્ષ્ણ અને તીક્ષ્ણ કરેલાં દશ બાણોએકરી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા શિનિપૌત્ર સાત્યકિને છાતી વિષે વિંધ્યો. હે મહારાજ! ક્રોધેકરી જેઓનાં રક્ત નેત્ર થયાં છે એવા તે બેઉ ધનુષનો ટંકારવ કરી પરસ્પર બાણોએકરી પીડતા હતા. હે મહારાજ! બાણને નાખતા અને યમ તથા પ્રેતપતિ સમાન એવા ક્રોધ પામેલા તે બેઉની અતિ દારૂણ એવી શસ્ત્રવૃષ્ટિ થતી હતી. હે રાજન્! તે બેઉ પરસ્પર બાણોવડે આચ્છાદિત કરી રહ્યા હતા અને મુહૂર્તવાર તો તેઓનું યુદ્ધ જે પ્રમાણે તુલ્ય રૂપવાળું હોય તે પ્રમાણેજ ચાલું થયું. પણ પછી હે મહારાજ! ક્રોધ પામેલા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ હસીને સંગ્રામ વિષે મહાત્મા ભૂરિકૌરવ્યનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. એ પછી ભાગી પડેલા ધનુષવાળા એ ભૂરિકૌરવને ‘ ઉભો રહે ઉભો રહે ’ એમ કહી તુરત સાત્યકિએ નવ એવાં તીક્ષ્ણ બાણોએકરી હૃદયમાં વિંધ્યો, બળવાન શત્રુએ અતિ વિંધેલો તે શત્રુને તપાવનાર એવો જે ભૂરિકૌરવ તેણે બીજું ધનુષ લેઇ સાત્વત એવા સાત્યકિને સામો વિંધ્યો. હે વિશાંપતે! હસતો હોય નહિ તેમ રહેલો એવો જે ભૂરિ તેણે સાત્વત સાત્યકિને ત્રણ બાણવડે વિંધી અતિ તીક્ષ્ણ ભાલાવડે ધનુષ કાપી નાંખ્યું. હે મહારાજ! જેનું ધનુષ કપાએલું છે એવા ક્રોધવ્યાપ્ત સાત્યકિએ મહાવેગવાળી શક્તિને ભૂરિકૌરવની છાતી વિષે ફેંકી, તે શક્તિએકરી ભેદ પામેલાં છે અંગ જેનાં એવો ભૂરિ જેવી રીતે ઇશ્વરેચ્છાવડે દીપ્ત કિરણવાળો મંગળનો તારો આકાશથી પડે તેવી રીતે ઉત્તમ રથથી હેઠે પડ્યો. તે શૂર એવા ભૂરિને હણાએલો જોઇ મહારથિ અશ્વત્થામા વેગેકરી યુદ્ધમાં શિનિપૌત્ર સાત્યકિ પ્રત્યે દોડ્યા. અને હે નરાધિપ! જે પ્રમાણે મેઘ મેરૂ પર્વત પ્રત્યે જળવૃષ્ટિવડે વર્ષે તે પ્રમાણે બાણસમૂહવડે વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! શિનિપૌત્ર સાત્યકિના રથ પ્રત્યે આવતા ક્રોધવાળા અશ્વત્થામાને નાદ કરી મહારથિ ઘટોત્કચ કહેવા લાગ્યો કે, હે દ્રોણપુત્ર! ‘ઉભો રહે ઉભો રહે,’ મારાથી જીવતો જઈશ નહિ. આ હું જેવી રીતે કાર્તિકસ્વામીએ મહિષાસુરને હણ્યો હતો તેવી રીતે તને હણીશ અને આજ હું રણાંગણ વિષે તારી યુદ્ધશ્રદ્ધાને મટાડીશ. એ પ્રમાણે કહી ક્રોધેકરી જેનાં રાતાં નેત્ર છે, એવો પરશૂરને મારનાર રાક્ષસ ઘટોત્કચ જે રીતે ક્રોધ પામેલો કેસરી સિંહ મોટા હાથી પ્રત્યે દોડે તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે દોડ્યો અને જેમ મેઘ ધારાવડે વર્ષે તેમ ઘટોત્કચ રથિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે રથના અક્ષમાત્ર બાણોએકરી વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે પ્રાપ્ત થયેલી બાણવૃષ્ટિને સર્પની ઉપમા અપાય એવાં બાણોએકરી માની એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સંગ્રામ વિષે નાશ પમાડી ને પછી મર્મને ભેદનારાં, જલદી જનારાં, તીક્ષ્ણ સો બાણોએકરી શત્રુને દમનાર રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચને વ્યાપ્ત કર્યો. હે મહારાજ! રણભૂમિના અગ્ર ભાગમાં તેમણે બાણોએકરી વ્યાપ્ત કરેલો રાક્ષસ ઘટોત્કચ જેવી રીતે પીછાંઓવડે વ્યાપ્ત શાહુડી શોભે તેવી રીતે શોભતો હતો. પછી ક્રોધયુક્ત એવો પ્રતાપવાન ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ ઇન્દ્રના વજ્ર સરખાં ઉગ્ર એવાં બાણ ક્ષુરપ્ર, અર્ધચન્દ્ર, શિલીમુખ સહિત એવાં નારાચ, અને વરાહ, કર્ણ, નાલિક અને વિકર્ણ નામનાં હથિયારોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે પીડા કરવા લાગ્યો, તથા વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. ઇન્દ્રના વજ્ર સમાન શબ્દવાળી, ઉપર પડતી, અતિ દુઃખે

સહેવાય એવી તે અતુલ શસ્ત્રવૃષ્ટિને વ્યથા રહિત જેની ઇન્દ્રિયો છે એવા અતિ ક્રોધ પામેલા મહા તેજવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ જેવી રીતે વાયુ મોટા મેઘને મટાડે તેવી રીતે દિવ્ય અસ્ત્રોવડે મંત્રેલાં ઘોર બાણોએકરી નાશ પમાડી. તે પછી હે મહારાજ ! બીજું યુદ્ધ થાય તેમ યોદ્ધાઓના હર્ષને વધારનારૂં ભયંકર રૂપવાળું અંતરિક્ષમાં બાણોનું યુદ્ધ થયું. પછી ચોતરફ અસ્ત્રોના ઘસારાવડે થએલા તણખાઓવડે રાત્રિના પ્રદોષ વખતે જે પ્રમાણે પતંગિઆઓવડે યુક્ત એવું આકાશ શોભે તે પ્રમાણે અંતરિક્ષ શોભતું હતું. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોના સમૂહોવડે સર્વ તરફથી દિશાઓને ઢાંકીને તમારા પુત્રોના પ્રિય માટે રાક્ષસ પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરી પછી જે રીતે ઇન્દ્ર ને પ્રલ્હાદનું યુદ્ધ થયું હતું તે રીતે રણભૂમિમાં ગાઢ અર્દ્ધ રાત્રિ વિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું અને રાક્ષસ ઘટોત્કચનું યુદ્ધ થયું. પછી સંગ્રામ વિષે ક્રોધ પામેલાં ઘટોત્કચે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને કાળાગ્નિ સરખાં દશ બાણોએકરી છાતી વિષે પ્રહાર કર્યો. રાક્ષસ ઘટોત્કચે મોટાં બાણોવડે વિંધેલા મહા બળવાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે વાયુએ કંપાવેલું વૃક્ષ ચલાયમાન થાય તેવી રીતે ચલાયમાન થયા અને મોહ પામેલા ધ્વજ યષ્ટિનો આશ્રય કરી ગયા.

હે જનાધિપ ! તે સમયે તમારૂં સર્વ સૈન્ય હાહાકાર કરવા લાગ્યું અને હે વિશાંપતે ! સર્વ તમારા યોદ્ધાઓ અશ્વત્થામાને નાશ પામેલા માનવા લાગ્યા. સંગ્રામ વિષે તેવી અવસ્થાવાળા અશ્વત્થામાને જોઇ પંચાલ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. પછી શત્રુને નાશ પમાડનારા મહા બળવાન અશ્વત્થામાએ સંજ્ઞા પામી ડાબા હાથવડે ધનુષને દબાવી કર્ણ પર્યંત ખેંચેલા ધનુષવડે ઘટોત્કચને તાકી તત્કાળ યમદંડની ઉપમા અપાય એવા ભયંકર ઉત્તમ બાણને નાંખ્યું. હે પૃથ્વીપતે ! ઉગ્ર એવું તે ઉત્તમ બાણ રાક્ષસના હૃદયને ભેદી પુંખ સહિત પૃથ્વીમાં પેસી ગયું. હે મહારાજ ! રણશાલી એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અતિ વિંધેલો એવો તે રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચ રથના સારથિને બેસવાને સ્થાને બેઠો. હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને મોહ પામેલો જોઇ અસંભ્રાંત તથા ત્વરાયુક્ત એવો સારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સમીપથી રણાંગણથી દૂર લેઇ ગયો. તે રીતે સંગ્રામ વિષે રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચને વિંધી મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અતિ મોટો નાદ કરવા લાગ્યા. હે ભારત ! તમારા પુત્રોએ અને સર્વ યોદ્ધાઓએ વખાણેલા અશ્વત્થામા શરીરેકરી, જે પ્રમાણે મધ્યાન્હ સમયે સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા.

ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના રથ સમીપ યુદ્ધ કરતાં ભીમસેનને પોતે રાજા દુર્યોધન તીક્ષ્ણ બાણોએકરી વિંધવા લાગ્યો. હે મારિષ ! દુર્યોધનને ભીમસેને દશ બાણોવડે વિંધ્યો, તેમ દુર્યોધને પણ વીસ બાણેકરી ભીમસેનને સામો વિંધ્યો. રણાંગણ વિષે બાણોવડે ઢંકાએલા તે બે જે પ્રમાણે આકાશમાં મેઘના સમૂહવડે ઢંકાએલા ચંદ્ર અને સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. એ પછી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! રાજા દુર્યોધને ભીમસેનને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહ્યું અને પાંચ બાણોએકરી વિંધ્યો. ભીમસેને દશ બાણોએકરી તેના ધનુષને અને ધ્વજને કાપી નમેલ પર્વવાળાં નવ બાણવડે કૌરવશ્રેષ્ઠ એવા દુર્યોધનને વિંધ્યો. તે પછી ક્રોધ પામેલા ભરતશ્રેષ્ઠ દુર્યોધને અતિ મોટા બીજા ધનુષને લેઇ રણના અગ્ર ભાગમાં સર્વ ધનુર્ધારિઓના જોતાં તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ભીમસેનને પીડયો. દુર્યોધનના ધનુષથી નીકળતાં તે બાણોને ભીમસેને કાપી કૌરવ એવા દુર્યોધનને પચ્ચીસ બાણવડે વ્યથિત કર્યો. હે મારિષ! અતિ ક્રોધ પામેલા દુર્યોધને ક્ષુરપ્ર બાણથી ભીમસેનના ધનુષને કાપી દશ બાણોએકરી સામો

વિંધ્યો. એ પછી તુરત બીજા ધનુષને લેઇ મહા બળવાન ભીમસેને રાજા દુર્યોધનને તીક્ષ્ણ એવાં સાત બાણવડે વિંધ્યો. હે મહારાજ! લઘુ હસ્તવાળા ધનુર્ધારિ પુરૂષની પેઠે ભીમસેનના ધનુષને પણ દુર્યોધને કાપી નાખ્યું. વળી તે પ્રમાણેજ મદોન્મત્ત જયશાલી એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધને ભીમસેને લીધેલા ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા ધનુષને પણ કાપી નાંખ્યું. હે મહારાજ! ભીમસેન જે જે ધનુષ લેતો તે તે ધનુષને દુર્યોધન કાપી નાખતો હતો. તેવી રીતે વારંવાર ધનુષના કપાવાથી ભીમસેને સર્વ આકાશના સિમાડાને દીપ્ત કરતી હોયદીપ્ત નહિ તેમ રહેલી અગ્નિ તુલ્ય કાંતિવાળી એવી સુંદર શકિતને જેવી રીતે મૃત્યુની બેનને અને એવી અગ્નિની જ્વાળાને ફેંકે તેવી રીતે ફેંકી. ન પ્રાપ્ત થએલી તે શકિતને સર્વ લોકના તથા મહાત્મા ભીમસેનના જોતાં કૌરવ એવા દુર્યોધને બે પ્રકારે કરી કાપી નાખી. હે મહારાજ! તે પછી ભીમસેને ઘણી કાંતિવાળી મોટી ગદાને તાકી વેગેકરી દુર્યોધનના રથ ઉપર ફેંકી. તે વખતે તે મોટી ગદાએ તુરત સંગ્રામ વિષે તમારા પુત્રના ઘોડાઓને, સારથિને અને પછી રથને નાશ પમાડયા, અને હે રાજેંદ્ર! તમારો પુત્ર દુર્યોધન ભીમસેનથી ભયવાન થઇ નાસીને બીજા મહાત્મા નંદક રાજાના રથ ઉપર ચઢી ગયો. ત્યાર પછી ભીમસેન મહારથિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધનને નાશ પામેલો માની રાત્રિ વિષે કૌરવોને તરછોડતો મોટો સિંહનાદ કરવા લાગ્યો અને પછી તે સર્વ ચોતરફ હાય હાય એવી રીતે હોકાર કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! ત્રાસ પામેલા તે સર્વ યોદ્ધાઓના શબ્દને સાંભળી તથા મહાત્મા ભીમસેનના શબ્દને સાંભળી રાજા યુધિષ્ઠિર દુર્યોધનને હણાએલો માની વેગે કરીને જ્યાં કુંતિપુત્ર વૃકોદર એવો ભીમસેન હતો ત્યાં આવ્યા ને હે વિશાંપતે! પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય અને સૃંજય યોદ્ધાઓ પણ આવ્યા અને સર્વ ઉદ્યોગે કરી દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેજ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવડે ગયા. એ પછી ત્યાં ઘોર અંધકાર વિષે મગ્ન થએલા અને પરસ્પર પ્રહાર કરતા એવા યોદ્ધાઓના મધ્યમાં દ્રોણાચાર્યનું શત્રુઓ સાથે અતિ મોટું યુદ્ધ થયું.

तत्रासीत्सु महद्युद्धं द्रोणस्याथ परैः सह ।
घोरे तमसिमग्नानां निघ्नतामितरेतरं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे दुर्योधनापयाने गुर्जरभाषायां षट्षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

અધ્યાય ૧૬૭ મો. અલંબુષનો પરાભવ.

संजय उवाच—सहदेव मथायान्तं द्रोणप्रेप्सु विशांपते ।
कर्णो वैकर्तनो युद्धे वारयामास भारत ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે! હે ભારત! દ્રોણાચાર્યને પામવા ઇચ્છતા એવા સહદેવને આવતો જોઇ સૂર્યપુત્ર કર્ણ યુદ્ધમાં તેને વારવા લાગ્યો. સહદેવ રાધાપુત્ર કર્ણને નવ બાણોવડે વિંધી ફરીને નમેલ પર્વવાળાં દશ બાણોએકરી વિંધતો હતો, તે સહદેવને નમેલ પર્વવાળાં સો બાણોએકરી કર્ણે સામો વિંધ્યો અને શીઘ્ર ધનુષને કાપી નાખ્યું. તે પછી પ્રતાપવાન માદ્રીના પુત્ર સહદેવે બીજું ધનુષ લેઇ કર્ણને વીસ બાણવડે વિંધ્યો તે આશ્ચર્ય સરખું થયું.

બળવાન કર્ણે નમેલ પર્વવાળાં બાણોએકરી તેના ઘોડાઓને હણી સહદેવના સારથિને ભલ્લ બાણેકરી તત્કાળ યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. રથ રહિત થએલા સહદેવે ખડ્ગ અને ઢાલને લીધી. સહદેવના ખડ્ગને પણ હાસ્ય કરતો હોય તેમ સામે રહેલ એવો જે કર્ણ તેણે બાણોવડે કાપી નાંખ્યું. એ પછી અતિ ક્રોધ પામેલા સહદેવે સુવર્ણવડે વિચિત્ર મહા ભયંકર એવી મોટી ગદાને સૂર્યપુત્ર કર્ણના રથ પ્રત્યે ફેંકી. સહદેવે ફેંકેલી જલદી સમીપ આવતી ગદાને કર્ણે બાણોએ સ્થિર કરી દીધી અને એને પૃથ્વી વિષે પાડી. ગદાને પાડેલી જોઇ ત્વરાયુકત એવા સહદેવે કર્ણ પ્રત્યે શકિતને ફેંકી. તે શકિતને પણ બાણોએ કરી કર્ણે કાપી નાખી, તે પછી હે મહારાજ ! સંભ્રમ રહિત જલદી ઉત્તમ રથમાંથી ઠેકડો મારી સહદેવે કર્ણને ઉભેલો જોઇ યુદ્ધમાં રથચક્રને ઝાલી અધિરથ પુત્ર કર્ણ પ્રત્યે નાખ્યું. કાળચક્રની પેઠે તે જલદી નાંખેલું ચક્ર સમીપ આવ્યું. તેને સૂતપુત્ર કર્ણે હજારો બાણવડે કાપી નાંખ્યું. મહાત્મા સૂતપુત્ર કર્ણે તે ચક્રને કાપી નાંખ્યું, ત્યારે સહદેવ કર્ણને તાકી લાંગલદંડ, રાશ, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં ધોંસરાં, મરેલા હાથીનાં અંગ, ઘોડા અને મરેલા પુરૂષોને ફેંકયા. તેઓને કર્ણે બાણોવડે કાપી નાખ્યાં. તે સમયે બાણોએકરી નિવારાતો એવો માદ્રીપુત્ર સહદેવ આત્માને આયુધ રહિત થએલો જાણી રણભૂમિને તજવા લાગ્યો. હે ભરતર્ષભ ! હે વિશાંપતે ! મુહૂર્ત-વારમાં રાધાપુત્ર કર્ણ તે પ્રત્યે દોડી હસીને કહેવા લાગ્યો કે હે અધીર ! રણભૂમિમાં પોતાથી વિશેષ એવા રથિપુરૂષો સાથે યુદ્ધ ન કર. હે માદ્રીપુત્ર ! સમાન રથિઓ સાથે યુદ્ધ કર અને અમારાં વચન પ્રત્યે શંકા લાવ મા. એમ કહ્યા પછી સહદેવને ધનુષના અગ્ર ભાગવડે દુ:ખી કરતો ફરીને વચન બોલ્યો કે—હે માદ્રીપુત્ર ! આ અર્જુન રણભૂમિમાં કુરૂઓની સાથે યુદ્ધ કરે છે, ત્યાં જલદી જા અથવા માનતો હોય તો ઘેર જા. એ પ્રમાણે તેને કહી રથિપુરૂષોમાં ઉત્તમ એવો કર્ણ રથવડે પાંચાલ અને પાંડવ સૈન્યો પ્રત્યે તેઓને જેમ બાળતો હોય તેવી રીતે ગયો.

હે રાજન્ ! સંગ્રામ વિષે શત્રુઓને હણનાર સત્ય પ્રતિજ્ઞા તથા મહા યશવાળા કર્ણે કુંતિના વચનને સંભારી વધને પ્રાપ્ત થએલા એવા પણ માદ્રીપુત્ર સહદેવને માર્યો નહીં. હે રાજન્ ! તે પછી નારાજ થયેલો બાણોવડે પીડિત તથા કર્ણનાં વાગ્બાણોએકરી તાપ પામેલો સહદેવ જીવિતથી થકી વૈરાગ્ય પામ્યો અને ત્વરાયુક્ત એવો મહારથિ તે મહાત્મા પાંચાલ્ય એવા જનમેજયના રથ પ્રત્યે બેઠો. દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જલદી સેના સહિત આવેલા ધનુર્ધારિ વિરાટરાજાને મદ્ર દેશનો રાજા શલ્ય બાણોના સમૂહવડે ઢાંકવા લાગ્યો. હે રાજન્ ! પૂર્વે જેવું જંભાસુર અને ઇંદ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવું બે ધનુર્ધારિઓનું રણભૂમિ વિષે યુદ્ધ થયું. હે મહારાજ ! ત્વરાવાન, એવા મદ્રરાજે જલદી સેનાના પતિ વિરાટરાજાને નમેલ પર્વવાળાં સો બાણોએકરી વિંધ્યો. હે રાજન્ ! તેને વિરાટ રાજાએ તીક્ષ્ણ એવાં નવ બાણોએ સામો વિંધ્યો. ફરીને પણ છોતેર બાણોએ વિંધી પછીથી સો બાણોએ વિંધ્યો. મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્યે તેના ચાર રથના ઘોડાઓને હણી સંગ્રામ વિષે બે બાણવડે સારથિને અને ધ્વજને પાડયો. ઘોડા રહિત થએલા રથથી જલદી ઠેકડો મારી ધનુષને ટંકારવ કરતો અને તીક્ષ્ણ બાણોને ફેંકતો એવો મહારથિ વિરાટ રાજા ઉભો રહ્યો. પછી વાહન રહિત થએલા ભાઇ વિરાટ રાજાને જોઇ જલદી સર્વ લોકના જોતાં શતાનીક રથ સહિત તેની સમીપ આવ્યો. એ પછી શતાનીકને આવતો જોઇ મદ્રરાજ શલ્યે મહા સંગ્રામ વિષે ઘણાં બાણોએકરી હણ્યો, અને પછીથી યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. તે શૂર શતાનીકના હણાવાથી રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ

એવો વિરાટ રાજા તે જ ધ્વજપંક્તિવાળા રથ પ્રત્યે ચઢયો અને પછી તે બમણા પરાક્રમવાળો એવો વિરાટરાજા ક્રોધથી નેત્ર ચઢાવી જલદી મદ્રરાજ શલ્યના રથને બાણોવડે ઢાંકવા લાગ્યો. પછી ક્રોધ પામેલા મદ્રાધિપ એવા શલ્યે નમેલ પર્વવાળા બાણેકરી સેનાના પતિ વિરાટરાજાને છાતી વિષે દૃઢ પ્રહાર કર્યો. હે મહારાજ ભરતર્ષભ! અતિ વિંધેલો વિરાટ રાજા રથના સારથિને બેસવાને ઠેકાણે બેઠો અને તીવ્ર મોહને પામ્યો. હે ભારત! સંગ્રામ વિષે બાણવડે ઘાયેલ થએલા વિરાટરાજાને સારથિ દૂર લેઇ ગયો, તે સમયે મોટી એવી તે સેના રાત્રિ વિષે સંગ્રામમાં શોભનાર એવા શલ્યે ઘણાં બાણોવડે વધ કરેલી એવી નાસવા લાગી. તે નાસી જતી સેનાને જોઇ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અને ધનંજય અર્જુન એ બે હે રાજેન્દ્ર! જ્યાં શલ્ય ઉભો હતો ત્યાં ગયા. તે વખતે હે રાજન્! રાક્ષસેન્દ્ર અલંબુષ આઠ ચક્રવડેયુક્ત, ઘોડાઓ સરખાં જેઓનાં મુખ છે એવા ઘોર દર્શનવાળા પિશાચોવડે યુક્ત, લોહીવડે ભીંજાએલ પતાકાવાળા, રક્તમાલ્યવડે શોભિત, દૃઢ, લોહમય, ભયંકર રીંછનાં ચર્મવડે યુક્ત, ભયંકર વિચિત્ર પાંખવાળા અને મોટી આંખવાળા તથા શબ્દ કરતા મોટા ગીધેકરી શોભિત એવા ઉંચા દંડવાળા ધ્વજેકરીયુક્ત ઉત્તમ રથ પ્રત્યે બેસી તે બેઉની સામો ગયો. તે સમયે હે રાજન્! તે રાક્ષસ ભિન્ન એવા અંજનના સમૂહની ઉપમા અપાય એવો શોભતો હતો. હે રાજન્! અર્જુનના મસ્તક વિષે હજારો બાણસમૂહોને વર્ષાવતા એવા તે રાક્ષસે જેવી રીતે મોટો પર્વત તોફાની વાયુને રોકે તેવી રીતે આવતા અર્જુનને રોકયો. તે સમયે હે ભારત! અર્જુન અને રાક્ષસનું સર્વ જોનારાઓની પ્રીતિ વધારનારૂં તથા ગીધ, કાગડા, કાક, ઘુડ, અને કંક તથા શિયાળને હર્ષ પમાડનારૂં અતિ તીવ્ર એવું મોટું યુદ્ધ થયું. હે ભારત! અર્જુને તે રાક્ષસને સો બાણેકરી પ્રહાર કર્યો અને તીક્ષ્ણ એવાં નવ બાણવડે તેના ધ્વજને કાપી નાખ્યો. ત્રણ બાણોએકરી સારથિને, ત્રણ બાણોએકરીને ત્રિવિકણને, એક બાણેકરીને ધનુષને તથા ચાર બાણોએકરી ચાર ઘોડાઓને કાપી નાખ્યા. ફરીને રાક્ષસે જે ધનુષને પ્રત્યંચા યુક્ત કર્યું, તેને પણ બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું. રથ રહિત એવા એ રાક્ષસના ઉગામેલા ખડ્ગને પણ બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું. પછી હે ભરતર્ષભ! કુંતિપુત્ર અર્જુને અતિ તીક્ષ્ણ એવાં ચાર બાણેકરી રાક્ષસેંદ્ર અલંબુષને વિંધ્યો અને વિંધેલો એવો તે ભયથી ભાગ્યો. હે રાજન્! તે અલંબુષને જીતી અર્જુન જલદી દ્રોણાચાર્યની સમીપ મનુષ્ય, હાથિ અને ઘોડાઓ વિષે બાણના સમૂહોને નાખવા લાગ્યો. તે સમયે હે મહારાજ! યશસ્વી પાંડુપુત્ર અર્જુનથી વધ પામતા સૈનિકો જેવી રીતે વાયુએ કંપાવેલાં વૃક્ષો પડે, તેવી રીતે પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા. એ રીતે હે વિશાંપતે! મહાત્મા ફાલ્ગુન એવા અર્જુને તેઓનો નાશ કરવાથી તમારા પુત્રોનું સર્વ સૈન્ય નાસવા લાગ્યું.

तेषु तूत्साद्यमानेषु फाल्गुनेन महात्मना ।
संप्राद्रवद्बलं सर्वं पुत्राणां ते विशांपते ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वाणि रात्रियुद्धे अलंबुषपराभवे गुर्जरभाषायां सप्तषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

અધ્યાય ૧૬૮ મો. શતાનીકનું પરાક્રમ.

**संजय उवाच—शतानीकंशरैस्तूर्णं निर्दहन्तं चमूं तव ।
चित्रसेनस्तवसुतो वारयामास भारत ॥**

સંજય કહે છે— હે ભારત ! તમારી સેનાને બાણવડે નિર્દહન કરતા શતાનીકને તમારો પુત્ર ચિત્રસેન જલદી વારવા લાગ્યો, તેમ નકુળનો પુત્ર શતાનીક પાંચ બાણોએકરી ચિત્રસેનને વિંધી, વારવા લાગ્યો. ચિત્રસેને પણ તીક્ષ્ણ એવાં દશ બાણોવડે તેને સામો વિંધ્યો. હે મહારાજ ! ફરીને યુદ્ધમાં ચિત્રસેને નવ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી શતાનીકને છાતી વિષે વિંધ્યો,તેમ નકુળપુત્ર શતાનીકે નમેલ પર્વવાળાં બાણોએકરી ચિત્રસેનના શરીરપરના કવચને કાપી નાંખ્યું; તે જેમ આશ્ચર્ય હોય તેમ થયું. હે નૃપ! હે રાજેંદ્ર ! કવચ રહિત તમારો પુત્ર જે પ્રમાણે ત્યાગ કરવાને વખતે કાંચળીને તજી સર્પ શોભે તે પ્રમાણે અતિ શોભતો હતો. હે મહારાજ ! પછી સંગ્રામ વિષે યત્ન કરતા એવા ચિત્રસેનના ધનુષને તથા ધ્વજને નકુળના પુત્ર શતાનીકે કાપ્યો. હે મહારાજ ! સંગ્રામ વિષે જેનું ધનુષ કપાએલું છે એવા કવચ રહિત મહારથિ ચિત્રસેને શત્રુને વિદારનારા બીજા ધનુષને ગ્રહણ કર્યું અને તરત ભરત યોદ્ધાઓમાં મહારથિ એવા ક્રોધ પામેલા તેણે સંગ્રામ વિષે નવ બાણોએકરી નકુળના પુત્ર શતાનીકને વિંધ્યો. હે મારિષ ! એ પછી અતિ ક્રોધ પામેલા નરોમાં ઉત્તમ એવા શતાનીકે ચિત્રસેનના ચાર ઘોડાઓને અને સારથિને હણ્યા. તે રથમાંથી ઉતરી મહારથિ બળવાન ચિત્રસેને નકુળના પુત્ર શતાનીકને પચીસ બાણોવડે પીડયો. રણભૂમિમાં ભયંકર કર્મ કરતો એવો ચિત્રસેન તેના રત્નવડે શોભિત ધનુષને નકુળના પુત્ર શતાનીકે અર્ધચંદ્ર બાણેકરી કાપી નાખ્યું, ત્યારે ધનુષ, રથ, ઘોડા અને સારથિ એ સર્વ જેનાં નાશ પામેલાં છે એવો ચિત્રસેન જલદી મહાત્મા કૃતવર્માના રથ ઉપર ચઢી ગયો. તે સમયે દ્રોણાચાર્યને પામવા ઇચ્છતા સૈન્ય સહિત એવા મહારથિ દ્રુપદરાજા પ્રત્યે જલદી ઘણાં બાણવડે વૃષ્ટિ કરતો એવો વૃષસેન સામે ગયો. હે પાપરહિત ! સંગ્રામ વિષે મહારથિ કર્ણના પુત્ર વૃષસેનને દ્રુપદરાજાએ સાઠ બાણોએકરી બે બાહુ અને છાતી વિષે વિંધ્યો. અતિ ક્રોધ પામેલા વૃષસેને પણ ઘણાં તીક્ષ્ણ બાણવડે રથમાં બેઠેલા દ્રુપદ રાજાને હૃદય વિષે વિંધ્યો. હે મહારાજ ! રણભૂમિ વિષે જેઓનાં બાણોવડે કંપિત અંગ છે એવાં બાણોવડે તે બે જે રીતે સિસોળીઆંવડે શાહુડી નામનાં બે જનાવર શોભે તે રીતે શોભતા હતા અને મોટા યુદ્ધમાં સુવર્ણ પુંખવાળાં પ્રસન્ન અગ્રભાગવાળાં બાણોએકરી જેનાં બખ્તર કપાયાં છે એવા રૂધિરના પ્રવાહવડે ભીંજાએલા તેઓ અત્યંત શોભતા હતા. જેમ વિચિત્ર બે કલ્પવૃક્ષ શોભે તથા પ્રફુલિત એવાં બે કેસુડાનાં વૃક્ષ શોભે તેમ સુવર્ણ તુલ્ય કાંતિવાળા તે બે રણાંગણ વિષે શોભતા હતા. હે રાજન્ ! પછી વૃષસેને નવ બાણોએ દ્રુપદરાજાને વિંધી ફરીને સીત્તેર બાણોએ તથા બીજાં પણ ત્રણ ત્રણ બાણોએ વિંધ્યો.

હે મહારાજ ! તે વખતે હજારો બાણને ફેંકતો એવો કર્ણનો પુત્ર વૃષસેન જે પ્રમાણે વર્ષતો મેઘ શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો, તે પછી ક્રોધ પામેલા દ્રુપદરાજાએ પાએલ એવાં તીક્ષ્ણ ભલ્લ બાણેકરી વૃષસેનના ધનુષને બે પ્રકારેકરી કાપી નાખ્યું. વૃષસેને પણ સુવર્ણબદ્ધ નવા દૃઢ ધનુષને લેઇ ભાથામાંથી નિર્મળ, પાયેલા એવા તીક્ષ્ણ દૃઢ ભલ્લ બાણને ખેંચી તેને ધનુષ વિષે જોડી દ્રુપદ રાજાને બરોબર તાકી કાન પર્યંત ખેંચી સર્વ સોમક યોદ્ધાઓને ત્રાસ

પમાડતાં નાખ્યું. તે બાણ તેના હૃદયને ભેદી પૃથ્વીતલ પ્રત્યે ગયું. તે વખતે વૃષસેનના બાણવડે પીડિત એવો દ્રુપદરાજા મોહ પામ્યો. તેને સારથિનાં ચેષ્ટિતને સંભારતો એવો સારથિ દૂર લેઇ ગયો. પછી હે રાજેંદ્ર! પંચાલ યોદ્ધાઓનો મહારથિ તે ઘાયલ થવાથી બાણોએકરી કપાએલાં તથા ભેદાયેલાં છે કવચ જેનાં એવું દ્રુપદરાજાનું સૈન્ય તે સમયે હે રાજન્! ભયંકર અર્ધરાત્રિ થવાથી નાસવા લાગ્યું. હે મહારાજ! જેવી રીતે વાદળાં રહિત ગ્રહોવડે અંતરીક્ષ શોભે તેવી રીતે દીવાઓવડે યુક્ત ચોતરફ પ્રકાશિત એવા તે યોદ્ધાઓવડે પૃથ્વી શોભતી હતી; તેમજ હે મહારાજ! પડી ગએલા બાજુબંધોવડે પૃથ્વી જે પ્રમાણે વર્ષાકાળમાં વિજળીઓ-વડે મેઘ શોભે તે પ્રમાણે દેખાતી હતી, પછી જે રીતે તારકાસુરના યુદ્ધમાં ઇન્દ્રના ભયેકરી ત્રાસ પામેલા દાનવો ભાગતા હતા તે રીતે કર્ણના પુત્ર વૃષસેનથી ત્રાસ પામેલા સોમક યોદ્ધાઓ આડાઅવળા દોડવા લાગ્યા. તે વખતે હે મહારાજ! તેણે પીડા પમાડેલા યુદ્ધમાં ભાગતા એવા સોમક યોદ્ધાઓ દિવાઓવડે વિશેષ શોભતા હતા, તેમ હે ભારત! સંગ્રામ વિષે તે યોદ્ધાઓને જીતી કર્ણપુત્ર વૃષસેન પણ જે પ્રમાણે મધ્ય દિવસને પ્રાપ્ત થએલો સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો, અને તે તમારા અને પારકા હજારો રાજા વિષે પ્રતાપવાન એકલોજ શોભી રહ્યો હતો. તે રણભૂમિમાં શૂર સોમક યોદ્ધાઓના મહારથિઓને જીતી જ્યાં યુધિષ્ઠિર રાજા હતા ત્યાં તે ત્વરાથી ગયો. એ પછી રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા, શત્રુઓને નાશ પમાડતા પ્રતિવિંધ્ય યોદ્ધાની સામે તમારો પુત્ર મહારથિ દુઃશાસન ગયો. હે રાજન્! જેવી રતે મેઘ રહિત આકાશ વિષે બુધ અને સૂર્યનો સમાગમ થાય, તેવી રીતે તે બેનો વિચિત્ર રૂપવાળો સમાગમ થયો. સંગ્રામ વિષે દુઃખે કરાય એવા કર્મને કરતા એવા પ્રતિવિંધ્યને કપાળ વિષે દુઃશાસને ત્રણ બાણોએકરી વિંધ્યો. બળવાન ધનુર્ધારી તમારા પુત્રે અતિ વિંધેલો મહાબાહુ પ્રતિવિંધ્ય જે રીતે શિખર સહિત પર્વત શોભે તે રીતે શોભતો હતો. સંગ્રામ વિષે દુઃશા-સનને મહારથિ પ્રતિવિંધ્યે નવ બાણવડે વિંધી ફરીને સાત બાણવડે વિંધ્યો. હે ભારત! તે સમયે તમારા પુત્ર દુઃશાસને દુષ્કર્મ કર્યું કે ઉગ્ર બાણોએકરી પ્રતિવિંધ્યના ઘોડાઓને પાડયા અને ભાલાવડે એના સારથિને તથા ધ્વજને પાડયો અને હે રાજન્! ધનુર્ધારી તે પ્રતિવિંધ્યના રથને તલ જેવડા કકડા કરી કાપી નાંખ્યો, તેમજ હે પ્રભો! ક્રોધ પામેલા દુઃશાસને નમેલ પર્વવાળાં બાણોએકરી ભાથા અને રશ્મિ સહિત પતાકાઓને તથા રથના ઘોડાને બાંધવાની રાશને તલ પ્રમાણે કાપી નાંખી. રથ રહિત થએલો ધનુષ જેના હાથમાં છે એવો ધર્માત્મા પ્રતિવિંધ્ય ઉભો રહી ઘણાં બાણોને નાખતો પછી તમારા પુત્રની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તમારા પુત્ર દુઃશાસને ક્ષુરપ્રેકરી તેના ધનુષને કાપ્યું અને પછી કપાએલા ધનુષવાળા પ્રતિવિંધ્યને દશ બાણોએકરી પીડિત કર્યો. તે સમયે પ્રતિવિંધ્યને રથ રહિત જોઇ તેના મહારથિ ભાઇઓ સંગ્રામ વિષે મોટી સેના સાથે સમીપ આવ્યા. હે મહારાજ! પછી પ્રતાપી પ્રતિવિંધ્ય સુતસોમના રથ પ્રત્યે ચઢી ધનુષ લેઈ તમારા પુત્રને વિંધવા લાગ્યો, તે વખતે મોટી સેનાવડે વિંટાયલા તમારા સર્વ યોદ્ધાઓ સંગ્રામ વિષે તમારા પુત્ર દુઃશાસનને વિંટી વળી સમીપ વર્તવા લાગ્યા. હે ભારત! તે પછી ભયંકર અર્ધરાત્રિ સમયે તમારા અને તે યોદ્ધાઓનું યુદ્ધ યમરાજાનાં રાષ્ટ્રને વધારનારૂં પ્રવૃત્ત થયું.

ततः प्रववृते युद्धं तव तेषां च भारत।
निशीथे दारुणेकाले यमराष्ट्र विवर्द्धनं

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे शतानीकादियुद्धे गुर्जरभाषायामष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

અધ્યાય ૧૬૯ મો. નકુળનું વીરત્વ.

संजय उवाच—नकुलं रभसंयुद्धे निघ्नतंवाहिनीं तव ।
अभ्ययात्सौवलः क्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે–યુદ્ધમાં વેગવાળા તમારી સેનાને હણતા એવા નકુળ પ્રત્યે ક્રોધ પામેલો શકુનિ ગયો અને "ઉભો રહે, ઉભો રહે," એમ બોલ્યો. કરેલું છે વેર જેઓએ એવા પરસ્પર વધને ઇચ્છતા તે બેઉ પૂર્ણ વિસ્તાર કરી નાંખેલાં બાણોવડે એક બીજાને હણતા હતા. હે રાજન્! જેવી રીતે નકુળ બાણવૃષ્ટિ કરતો હતો તેવી રીતેજ શકુનિ શિક્ષાને દર્શાવતો બાણવૃષ્ટિ કરતો હતો. હે મહારાજ! તે વખતે સંગ્રામ વિષે બાણોવડે વ્યાપ્ત એવા તે બે શૂરાઓ જે પ્રમાણે સિસોળીઆંવડે બે શાહુડી જનાવરો શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા; તથા મોટા યુદ્ધમાં સુવર્ણ પુંખવાળાં સરખા અગ્ર ભાગવાળાં બાણોવડે જેનાં બખ્તર કપાએલાં છે એવા રૂધિરના વહેવાથી ભિંજાએલા તે બેઉ અતિ દીપતા હતા. તેમજ રણાંગણ વિષે સુવર્ણ તુલ્ય કાંતિવાળા તે બે જેવી રીતે વિચિત્ર એવાં બે કલ્પવૃક્ષ તથા પ્રફુલ્લિત એવાં કિંશુકવૃક્ષ શોભે તેવી રીતે શોભતા હતા. હે મહારાજ! તે સમયે જે પ્રમાણે કંટકવડે બે શાલ્મલી વૃક્ષ શોભે તે પ્રમાણે સંગ્રામ વિષે બાણોવડે વ્યાપ્ત એવા તે બે શૂરાઓ શોભતા હતા. હે રાજન્! જેઓનાં નેત્ર ચઢયાં છે તથા ક્રોધેકરી રાતાં થયાં છે એવા તે બે પરસ્પર દહન કરતા હોય તેમ અતિ વક્ર નજર કરતા હતા. તમારો સાળો હસતો હોય નહિ તેમ અતિ ક્રોધવાન થઇ એક તીક્ષ્ણ બાણેકરી માદ્રીપુત્ર નકુળને હૃદય વિષે વિંધતો હતો, ધનુર્ધારી તમારા સાળા શકુનિએ અતિ વિંધેલો નકુળ રથના સારથિને ઠેકાણે બેઠો અને ઘણો મોહ પામ્યો. હે રાજન્! જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘ ગર્જના કરે તેમ અત્યંત વૈરિ અને મત્ત એવા શત્રુને તે રીતે આવેલો જોઈ શકુનિ નાદ કરવા લાગ્યો. તે પછી સંજ્ઞા પામીને પાંડુપુત્ર નકુળ ફરીને જે પ્રમાણે ફાડેલ મુખવાળો કાળ ઉઠે તે પ્રમાણે શકુનિ સામે ગયો. હે ભરતર્ષભ! અતિ ક્રોધ પામેલા નકુળે શકુનિને સાઠ બાણવડે વિંધી ફરીને સો નારાચ બાણવડે હૃદય વિષે વિંધ્યો. એ પછી તે જ સમયે તેણે મુઠીના ભાગમાં રહેલા બાણ સહિત તેના ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું અને જલદી ધ્વજને કાપી રથ ઉપરથી પૃથ્વીપર પાડી નાંખ્યો. પાંડુપુત્ર નકુળે સ્વભાવથીજ તીક્ષ્ણ અને તીક્ષ્ણ કરેલા પાયેલા એક બાણેકરી શકુનિના બે સાથળને ભેદી જે પ્રમાણે પાંખ સહિત બાજ પક્ષિને પાડે તે પ્રમાણે બાણેકરી તેને પાડ્યો. હે મહારાજ! નકુળે અતિ વિંધેલો તે શકુનિ રથના સારથિના સ્થાનકે બેઠો. હે અનઘ! જે પ્રમાણે કામી પુરૂષ કામિની સ્ત્રીનો આશ્રય કરે, તે પ્રમાણે કલેશ પામી ધ્વજનો આશ્રય કરી પડેલા સંજ્ઞા રહિત તમારા સાળા શકુનિને જોઇ સારથિ તરત સેનાના અગ્ર ભાગથી તેને દૂર લેઇ ગયો.

પછી કુંતિપુત્રો અને જે તેઓને અનુસરનારા સર્વજય શબ્દ કરવા લાગ્યા. રણભૂમિ વિષે શત્રુને જીતી શત્રુને તપાવનાર એવો ક્રોધવાન નકુળ સારથિ પ્રત્યે બોલ્યો કે મને દ્રોણાચા-

ર્યના સૈન્ય સમીપ લેઈ જા. હે રાજન્! માદ્રીપુત્ર નકુળના વચનને સાંભળી તેનો સારથિ જ્યાં દ્રોણાચાર્ય ઉભા હતા ત્યાં તે રથને લેઈ ગયો. હે વિશાંપતે! સંગ્રામ વિષે દ્રોણાચાર્યને પામવા ઇચ્છતા શિખંડી સામે યત્નવાન શારદ્વત એવા કૃપાચાર્ય વેગ સહિત ગયા. જલદી દ્રોણાચાર્યના સૈન્ય પ્રત્યે આવેલા શત્રુને દમન કરનાર એવા શારદ્વત કૃપાચાર્યને હસતો હોય નહિ તેમ શિખંડિ ભલ્લ નામનાં નવ બાણોવડે વિંધવા લાગ્યો. હે મહારાજ! તમારા પુત્રોનું પ્રિય કરનાર એવા કૃપાચાર્યે પાંચ બાણવડે તેને વિંધી ફરીને વીસ બાણોએ વિંધ્યો. તે બેનું ઘોર રૂપવાળું ભયાનક યુદ્ધ જેવી રીતે દેવ અને અસુરના યુદ્ધમાં શંબરાસુર અને ઇન્દ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવી રીતે થયું. જે રીતે વર્ષાકાળમાં બે મેઘ આકાશને જળવૃષ્ટિ યુક્ત કરે તે રીતે સંગ્રામમાં દુર્મદ શૂર એવા તે બે મહારથિઓએ આકાશને બાણના સમૂહવડે વિંટાએલું કરી મૂકયું. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! સ્વભાવેકરી ઘોર રૂપવાળું તે યુદ્ધ હતું અને ફરીને તે સમયે અતિશય ભયંકર થયું તથા યુદ્ધશાલિ યોદ્ધાઓને ઘોર રૂપવાળી ભયાનક તે રાત્રિ કાળ રાત્રિ સરખી થઇ હતી. હે મહારાજ! શિખંડિએ શારદ્વત કૃપાચાર્યના પ્રત્યંચા અને બાણ સહિત એવા મોટા ધનુષને અર્ધચંદ્ર નામના શસ્ત્રેકરી કાપી નાખ્યું.

હે રાજન્! તે વખતે ક્રોધ પામેલા કૃપાચાર્યે દારૂણ એવી શક્તિને તેની ઉપર ફેંકી. સુવર્ણ દંડવાળી, નથી કુંઠિત થએલો અગ્ર ભાગ જેનો એવી, શિલ્પશાસ્ત્ર વેત્તાએ શોધેલી સમીપ આવતી તે શક્તિને શિખંડિએ ઘણાં બાણોએકરી કાપી નાંખી. મહા કાંતિવાળી દીપ્ત તે શક્તિ પૃથ્વીને શોભાવતી હેઠે પડી. હે મહારાજ! એ પછી રથિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા શારદ્વત કૃપાચાર્ય બીજું ધનુષ લેઈ તીક્ષ્ણ બાણોવડે શિખંડિને ઢાંકવા લાગ્યા. સંગ્રામ વિષે યશસ્વી એવા શારદ્વત કૃપાચાર્યે બાણોવડે આચ્છાદન કરેલો એવો રથિઓમાં ઉત્તમ શિખંડિ રથના સારથિના સ્થાનકે બેઠો. હે ભારત! યુદ્ધમાં ખેદ પામતા શિખંડિને જોઇ હણવાને ઇચ્છતા હોય તેમ શારદ્વત કૃપાચાર્ય બહુ બાણોએકરી પ્રહાર કરવા લાગ્યા. મહારથિ શિખંડિને રણભૂમિમાં પાછું મુખ કરનારો જોઇ ચોતરફથી સોમક અને પંચાલ યોદ્ધાઓ તેને વિંટી વળ્યા. તેવીજ રીતે તમારા પુત્રો મોટી સેના સહિત બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા કૃપાચાર્યને વિંટી વળ્યા. હે રાજન્! પછી પરસ્પર દોડતા એવા રથિ પુરૂષોનું યુદ્ધ થયું. હે વિશાંપતે! જે પ્રમાણે ગર્જના કરતા એવા મેઘનો શબ્દ થાય તે પ્રમાણે દોડતા એવા ઘોડેસ્વાર અને હાથી ઉપર બેસનારા યોદ્ધાઓનો સંકુલ શબ્દ થતો હતો. હે રાજન્! ચોતરફથી થતુંયુદ્ધ પરસ્પર ક્રૂર ભાસતું હતું અને હે મહારાજ! જેવી રીતે ભયવડે બીનેલી સ્ત્રી કંપે તે પ્રમાણે નાસનારા પાયદળોના પગના શબ્દોએ કરી પૃથ્વી કંપતી હતી. હે રાજન્! જેવી રીતે કાગડાઓ પતંગીઆઓને પકડે તેવી રીતે ઘણા રથિ પુરૂષો અતિ વેગવાળા રથ પ્રત્યે ચઢી ભાગતા એવા રથપતિઓને પકડતા હતા. હાથી ઉપર બેસનારાઓને મદ ઝરતા હાથી ઉપર બેસનારાઓ પકડતા હતા. હે ભારત! તેમજ યત્નવાળા મોટા હાથી ઉપર બેસનારાઓ મદ ઝરતા હાથી ઉપર બેસનારાઓને, ઘોડેસ્વાર ઘોડેસ્વારને અને પાયદળ પાયદળને પકડતા હતા અને રણભૂમિમાં પરસ્પર ક્રોધ પામેલા પુરૂષોને સમીપ જઈ ઉલ્લંઘન કરી જતા હતા. તે સમયે રાત્રિ વિષે દોડતાં, નાસતાં અને પાછા આવતાં એવાં સૈન્યોનો અતિ મોટો શબ્દ થતો હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ મહારાજ! જે પ્રમાણે આકાશથી પડેલાં મોટાં ઉંબાડીઆં દેખાય તે પ્રમાણે રથ, હાથી અને ઘોડાઓ વિષે શોભતા દિવાઓ દેખાતા હતા. હે રાજન્!

રણભૂમિના અગ્ર ભાગમાં દીવાઓવડે શોભતી એવી તે રાત્રિ દિવસ સરખી થઇ હતી અને જે રીતે સૂર્યવડે લોકમાં વ્યાપેલું અંધારૂં નાશ પામે તે રીતે આણીકોર અને તેણીકોર પ્રકાશવાળા એવા દિવાઓવડે આકાશ અને પૃથ્વી પ્રત્યે વ્યાપ્ત એવું ઘોર અંધારૂં નષ્ટ થયું તથા રજ અને અંધકારેકરી વ્યાપ્ત દિશાઓ અને દિશાના ખુણાઓ કાંતિવડે ફરીને પ્રકાશ પામ્યા. તેમ તે દીવાઓવડે શોભિત એવી મહાત્મા પુરૂષોનાં અસ્ત્ર, કવચ અને મણિઓની કાંતિ અંતર્ધ્યાન પામી ગઇ. હે ભારત ! રાત્રિના પ્રદોષ વખતે કોલાહલ અને યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે હું અહિં છું, એ રીતે કંઇ પણ યોદ્ધાઓ જાણતા ન હતા તથા હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! યુદ્ધમાં મોહથી પિતા પુત્રને, પુત્ર પિતાને, સખા સખાને, મામો ભાણેજને, ભાણેજ મામાને, પોતે પોતાનાઓને અને પારકા પારકાઓને પરસ્પર હણતા હતા. એ રીતે નિર્મર્યાદ અને ભીરૂ પુરૂષોને ભય ઉપજાવનારૂં યુદ્ધ રાત્રિ વિષે ચાલતું હતું.

स्वेस्वान्परपरांश्चापि निघ्नुजरितरेतरं ।
निर्मर्यादमभूद्युद्धं रात्रौ भीरु भयानकं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वाणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायामूनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

અધ્યાય ૧૭૦ મો. દ્રોણ સામે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન.

संजय उवाच—तस्मिन्सुतुमले युद्धे वर्तमाने भयावहे ।
धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमेवाभ्यवर्त्तत ॥

સંજય કહે છે–હે મહારાજ ! તે ભયંકર અતિ રણસંકુલ યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેજ ગયો અને શ્રેષ્ઠ ધનુષને સાંધતો તથા વારંવાર પ્રત્યંચાને ખેંચતો એવો તે સુવર્ણવડે શોભિત એવા દ્રોણાચાર્યના રથ સમીપ દોડ્યો. હે મહારાજ ! એ પછી દ્રોણાચાર્યનો નાશ કરવાની ઇચ્છાવડે આવતા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઇ પાંડવો સહિત પંચાલ યોદ્ધાઓ ચોતરફથી વિંટી વળ્યા. તે રીતે ચોતરફથી વિંટેલા આચાર્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણને જોઇ યત્નવાળા એવા તમારા પુત્રો સંગ્રામ વિષે સર્વ તરફથી દ્રોણાચાર્યને રક્ષણયુક્ત કરવા લાગ્યા. તે પછી જે પ્રમાણે વાયુવડે ઉછળતા અને જેમાં જંતુઓ ક્ષોભ પામેલ છે એવા બે સાગર ભેગા થાય, તે પ્રમાણે રાત્રિના પ્રદોષ વખતે તે સૈન્યરૂપી બે સમુદ્ર સામસામા મળ્યા. હે મહારાજ ! પછી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને જલદી પાંચ બાણોએકરી દ્રોણાચાર્યને હૃદય વિષે વિંધ્યા અને સિંહનાદ કર્યો. હે ભારત ! દ્રોણાચાર્યે પચ્ચીસ બાણવડે તેને વિંધી બીજા ભલ્લ બાણેકરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નના મોટા શબ્દવાળા ધનુષને કાપી નાંખ્યું. હે ભરતર્ષભ ! દ્રોણાચાર્યે વિંધેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તત્કાળ ધનુષને મૂકી દીધું અને ઓઠ પીસી ક્રોધ પામેલા પ્રતાપવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યનો નાશ કરવાની ઇચ્છાવડે, શ્રેષ્ઠ બીજું ધનુષ લીધું; અને હે મહારાજ ! પછી પરવીરને હણનાર એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને વિચિત્ર એવા ધનુષને કાન પર્યંત ખેંચી દ્રોણાચાર્યના નાશને કરનારા ઘોર બાણને નાખ્યું. મોટા યુદ્ધમાં નાખેલું તે ભયંકર બાણ જેવી રીતે ઉદય પામેલા

સૂર્યને શોભાવે તે પ્રમાણે તે સૈન્યને શોભાવતું હતું. હે રાજન્ ! સંગ્રામ વિષે ભયંકર એવા તે બાણને જોઇ દેવ, ગંધર્વ અને મનુષ્યો દ્રોણાચાર્યનું કલ્યાણ થાઓ એ રીતે વચન બોલવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! દ્રોણાચાર્યના રથ પ્રત્યે આવતા તે બાણને બાણ નાખવામાં કુશળ પુરૂષ પેઠે કર્ણે દશ પ્રકારેકરી કાપી નાખ્યું. હે રાજન્ ! ધનુર્ધારી સૂતપુત્ર કર્ણે બહુ પ્રકારે કાપેલું તે બાણ જે પ્રમાણે વિષરહિત એવો સર્પ પડે તે પ્રમાણે જલદી નીચે પડ્યું. પછી કર્ણે દશ બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધ્યો. પાંચ બાણોએ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ, સાત બાણોએ પોતે દ્રોણાચાર્યે, દશ બાણોએ શલ્યે ત્રણ બાણોએ દુઃશાસને, વીસ બાણોએ દુર્યોધને અને પાંચ બાણોએ શકુનિએ એ પ્રમાણે તે સર્વ મહારથિ પુરૂષોએ ત્વરાવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધ્યો. હે રાજન્ ! મોટા સંગ્રામ વિષે ભયંકર સાત મહારથિ પુરૂષોએ વિંધેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને સંભ્રમ વગર દ્રોણાચાર્યને, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને, કર્ણને અને તમારા પુત્રને એ રીતે સર્વને ત્રણ ત્રણ બાણવડે સામા વિંધ્યા. ધનુર્ધારી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને વિંધેલા તેઓમાંથી રથિઓમાં ઉત્તમ એવા એક એક જણાએ પાંચ પાંચ બાણોવડે ફરીને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને સંગ્રામ વિષે વિંધ્યો. હે રાજન્ ! પછી અતિ ક્રોધ પામેલા દ્રુમસેને એક બાણેકરીને અને તુરત "ઉભો રહે, ઉભો રહે" એમ કહી ત્રણ બાણોવડે વિંધ્યો. યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પ્રાણના નાશને કરનારાં, શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં, સુવર્ણ પુંખવાળાં, સીધાં જનારાં, સ્વભાવથી તીક્ષ્ણ એવાં ત્રણ બાણવડે સામો વિંધ્યો. વળી પરાક્રમવાન એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પછીથી બીજા ભલ્લ નામના બાણેકરી સુવર્ણ શોભિત કુંડળવાળા દ્રુમસેનના મસ્તકને કાયાથી ભિન્ન કરી નાંખ્યું. દાબેલા ઓઠવાળું તે મસ્તક જે રીતે મહાવાયુએ કંપાવેલું તાડનું પાકેલું ફળ પડે તે રીતે રણભૂમિપર પડ્યું. તે શૂર એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ફરીને યોદ્ધાઓને અતિ તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંધી વિચિત્ર યુદ્ધ કરનારા રાધાપુત્ર કર્ણના ધનુષને ભલ્લ બાણોવડે કાપી નાંખ્યું, જે પ્રમાણે મોટો સિંહ અતિ ઉગ્ર એવા પુંછડાના કાપને ન સહી શકે તે પ્રમાણે કર્ણે ધનુષના છેદનને સહ્યું નહિ. ક્રોધેકરી જેનાં નેત્ર રાતાં થયાં છે એવો શ્વાસ લેતો કર્ણ બીજા ધનુષને લેઇ બાણના સમૂહોવડે મહા બળવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્નને ઢાંકતો તેના સામો દોડયો. કર્ણને ક્રોધ પામેલો જોઇ દુર્યોધન, દુઃશાસન, દ્રોણ, કર્ણ, શલ્ય અને શકુનિ વગેરે શૂરા છ મહારથિઓ પંચાલ રાજાના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણવાની ઇચ્છાવડે ઉતાવળા ચોતરફથી વિંટી વળ્યા. તે વખતે તમારા યોદ્ધાઓમાં અતિ શૂર એવા છ પુરૂષોની આગળ રહેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મૃત્યુના મુખને પ્રાપ્ત થએલો એવો અમે માનવા લાગ્યા. તે જ સમયે બાણોને ફેંકતો દાશાર્હ એવો સાત્યકિ પરાક્રમી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આવી મળ્યો. સામે આવતા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્યકિને રાધાપુત્ર કર્ણે સીધાં જનારાં દશ બાણોએકરી વિંધ્યો હે મહારાજ ! તેને સર્વ શૂરાઓના જોતાં 'જઇશ માં ઉભો રહે' એમ કહી સાત્યકિએ દશ બાણોવડે વિંધ્યો. હે રાજન્ ! જેવી રીતે બલિરાજા અને ઇંદ્રનો સમાગમ થયો હતો તેવી રીતે બલવાન સાત્યકિનો અને મહાત્મા કર્ણનો સમાગમ થયો. રથના ઘોષેકરી ક્ષત્રિયોને ત્રાસ પમાડનો ક્ષત્રિયોમાં ઉત્તમ એવો સાત્યકિ કમળ સરખાં નેત્રવાળા કર્ણને સામો વિંધતો હતો. હે મહારાજ ! ધનુષના શબ્દવડે પૃથ્વીને કંપાવતો બળવાન એવો સૂતપુત્ર કર્ણ સાત્યકિને સામું યુદ્ધ કરાવતો હતો. વિપાટ-કર્ણિ, નારાચ, વત્સદંત અને ક્ષુર એવાં પણ હજારો હથિઆરોવડે કર્ણ શિનિપૌત્ર સાત્યકિને સામો વિંધતો હતો. તેવી રીતેજ યુદ્ધમાં વૃષ્ણિઓમાં ઉત્તમ એવો સાત્યકિ પણ યુદ્ધ કરતાં બાણોવડે કર્ણ પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરતો હતો અને તેઓનું યુદ્ધ સમાન થતું હતું. હે મહારાજ !

તમારા યોદ્ધાઓ અને કવચવાન એવો કર્ણપુત્ર એ સર્વ ચોતરફથી તીક્ષ્ણ બાણોવડે સાત્યકિને જલદી વિંધતા હતા. હે વિભો! અસ્ત્રોવડે તેઓનાં અને કર્ણનાં અસ્ત્રોને નિવારી ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ વૃષસેનને છાતી વિષે વિંધ્યો.

હે વિશાંપતે! તેણે બાણે વિંધેલો મોહ પામેલો બળવાન્ વૃષસેન ધનુષને તજી રથ વિષે બેઠો. તે પછી મહારથિ વૃષસેનને મરેલો સમજી પુત્રના શોકવડે સંતાપ પામેલો કર્ણ સાત્યકિ પ્રત્યે પીડા કરતો હતો. કર્ણથી પીડાતો એવો મહારથિ સાત્યકિ વારંવાર ઉતાવળો થઇ કર્ણને બહુ બાણોએકરી વિંધતો હતો. સાત્વત એવા સાત્યકિએ દશ બાણોવડે કર્ણને તથા સાત બાણવડે વૃષસેનને વિંધી તે બેના હાથના મોજા સહિત ધનુષને કાપ્યાં. તેઓ બીજા બે શત્રુના ભયને કરનારા ધનુષને સજ્જ કરી ચોતરફથી તીક્ષ્ણ બાણવડે સાત્યકિને વિંધતા હતા. હે રાજન્! ઉત્તમ શૂરાઓનો જેમાં નાશ છે એવો તે સંગ્રામ થતો હતો ત્યારે ગાંડિવ ધનુષનો અતિ મોટો શબ્દ સાંભળ્યો. હે રાજન્! રથના ઘોંઘાટને અને ગાંડિવ ધનુષના શબ્દને સાંભળી સૂતપુત્ર કર્ણ દુર્યોધન પ્રત્યે આવું વચન બોલ્યો કે, આ સર્વ સેનાને અને નરોમાં ઉત્તમ એવા મુખ્ય યોદ્ધાઓને તથા પૌરવ યોદ્ધાઓને હણી ઉત્તમ ધનુષને કંપાવતો એવો મહા ધનુર્ધારી કુંતિપુત્ર અર્જુન જ્યાં જય પામે છે ત્યાં ગાંડિવ ધનુષનો મોટો શબ્દ અને શબ્દ કરતા ઇન્દ્ર સરખા રથનો શબ્દ સંભળાય છે. હે રાજન્ દુર્યોધન! પાંડુપુત્ર અર્જુન પોતાને યોગ્ય એવું સ્પષ્ટ કર્મ કરે છે અને આ ભારતી સેના બહુ પ્રકારે કપાય છે. જે પ્રમાણે વાયુએ કંપાવેલો વાદળાંનો સમૂહ વિખરાઇ જાય તેમ આ સૈન્યો કોઇ ઠેકાણે ઉભાં રહેતાં નથી. જેવી રીતે સાગર વિષે નૌકા ભાગેલી હોય તેવી રીતે સવ્યસાચિ અર્જુનને પામી ભાગતાં ગાંડિવ ધનુષથી નાખેલાં બાણોવડે વિંધેલા અનેક મુખ્ય યોદ્ધાઓનો મોટો શોર સંભળાય છે. હે રાજશાર્દૂલ! આકાશ વિષે મેઘનો શબ્દ થાય તેમ અર્ધરાત્રિ વખતે અર્જુનના રથ પ્રત્યે થતા નગારાં સરખા શબ્દને સાંભળો અને હાહાકાર શબ્દોને તથા પુષ્કળ સિંહનાદને તેમ બહુ પ્રકારના અર્જુનના રથ પ્રત્યે થતા શબ્દોને પણ સાંભળો. આ આપણા મધ્યમાં રહેલો સાત્વતોમાં ઉત્તમ એવો સાત્યકિ જો અહિં મારા લક્ષને પ્રાપ્ત થાય તો સર્વ શત્રુઓને જીતીશું. આ પાંચાલ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્ય સાથે મળ્યો છે અને સર્વ તરફથી રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા શૂર યોદ્ધાઓએ વિંટેલો છે માટે હે મહારાજ! જો સાત્યકિને અને પાર્ષત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણીએ તો નિઃસંશય આપણો જય થાય. હે મહારાજ! સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુની પેઠે આ બે શૂર એવા મહારથિ સાત્યકિ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણવા માટે યત્ન કરીએ. હે ભારત! સવ્યસાચિ એવો અર્જુન કુરૂમાં ઉત્તમ એવા બહુ પુરૂષો સાથે સાત્યકિ આસક્ત થએલો જાણી અર્જુન સાત્યકિને ઘણા યોદ્ધાઓએ વિંટેલો ન જાણે તેટલા સમયમાં જ્યાં સાત્યકિ છે ત્યાં રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા ઘણા ઉત્તમ પુરૂષો જાય અને જેવી રીતે અર્જુન જાણે નહિ તેવી રીતે શૂરાઓ અત્યંત બાણો નાખવામાં ઉતાવળ કરે, અને હે મહારાજ! જે રીતે અહિં આ માધવ એવો સાત્યકિ પરલોક પ્રત્યે જાય તેમ સારા પ્રયોગવાળી સુનીતિ કર. હે રાજન્! સંગ્રામ વિષે કર્ણના મત પ્રત્યે રહી તમારો પુત્ર દુર્યોધન જે પ્રમાણે પૂર્વે ઇન્દ્ર, યશસ્વી એવા વિષ્ણુને કહેતો હતો, તે પ્રમાણે શકુનિને કહેવા લાગ્યો કે પાછા ન હઠનારા દશ હજાર હાથિઓવડે અને દશ હજાર રથવડે યુક્ત એવા તમે જલદી અર્જુન સામે જાઓ, ઘણા પાયદળોવડે યુક્ત એવા દુઃશાસન દુર્વિષહ સુબાહુ અને

દુઃપ્રધર્ષણ એઓ તમારી પાછળ આવશે. હે મહાબાહો ! માતુલ, કૃષ્ણ, અર્જુન, ધર્મરાજ એવા યુધિષ્ટિર, નકુળ, સહદેવ અને ભીમસેનને હણો, કેમકે જેવી રીતે દેવતાઓની જયની આશા ઇન્દ્ર વિષે રહી હતી તેવી રીતે મારી જયાશા તમારા વિષે રહી છે. હે માતુલ (મામા) ! જે પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામી અસુરોને હણે તે પ્રમાણે કુંતિના પુત્રોને તમે હણો. હે વિભો ! એવી રીતે તમારા પુત્રે કહેલો શકુનિ મોટી સેના સાથે તમારા પુત્રો સહિત તમારા પુત્ર દુર્યોધનના પ્રિય માટે પાંડુપુત્રોને ભસ્મ કરવા ઇચ્છતો કુંતિપુત્રો સામે ગયો. હે રાજન્ ! શકુનિ પાંડવોની સેના પ્રત્યે ગયો ત્યારે તમારા યોદ્ધાઓનું શત્રુઓ સાથે પાછું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું અને મોટાં સૈન્યવડે યુક્ત યુદ્ધમાં ઘણાં બાણોને ફેંકતો એવો સૂતપુત્ર કર્ણ ત્વરા સહિત સાત્યકિ પ્રત્યે ગયો ને તેવી રીતેજ સર્વ પાર્થિવો સાત્યકિને ચોતરફથી વિંટી વળ્યા. પછી હે ભારત ! જ્યારે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથ પ્રત્યે જઇ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, ત્યારે દ્રોણાચાર્યનું શૂરા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને પંચાલ યોદ્ધાઓ સાથે આશ્ચર્યકારક મોટું રાત્રિયુદ્ધ થયું.

भरद्वाजस्ततो गत्वा धृष्टद्युम्नरथंप्रति ।
महद्युद्धं तदासीत्तु द्रोणस्य निशि भारत ॥
धृष्टद्युम्नेनवीरेणपंचालैश्च सहाद्भुतं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

અધ્યાય ૧૭૧ મો. રાત્રિયુદ્ધની ઘોરતા.

संजय उवाच—ततस्ते प्राद्रवन्सर्वे त्वरितायुद्ध दुर्मदाः ।
अमृष्यमाणाःसंरब्धा युयुधान रथं प्रति ॥

સંજય કહે છે—પછી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા અમર્ષવાળા ક્રોધ પામેલા યોદ્ધાઓ ત્વરા સહિત સાત્યકિના રથ સામે દોડયા. વળી હે રાજન્ ! સુવર્ણ અને રૂપાથી શોભિત એવા કલ્પેલા રથો વડે તથા ઘોડેસ્વાર અને હાથિસ્વાર યોદ્ધાઓવડે તેને તેઓ ચોતરફથી વિંટી વળ્યા.એ પછી સાત્યકિને સર્વ તરફથી કોષ્ટકરૂપ કરી સર્વ મહારથિઓ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અને સાત્યકિને તરછોડવા લાગ્યા. મધુકુળમાં થએલા સાત્યકિના વધને ઇચ્છતા એવા મહાશૂરા તેઓ ત્વરા સહિત સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિને તીક્ષ્ણ બાણોવડે આચ્છાદિત કરવા લાગ્યા. સમીપ આવતા યોદ્ધાઓને જોઇ પરશૂરાઓને હણનાર ઘણાં બાણોને ફેંકતો એવો મહાબાહુ શિનિપૌત્ર સાત્યકિ તુર્ત સામો ગયો અને તે સમયે શૂર મહા ધનુર્ધારી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્યકિએ નમેલ પર્વવાળાં ઉગ્ર બાણોવડે કેટલાક યોદ્ધાઓનાં માથાં કાપી નાખ્યાં. તેમ મધુકુળમાં થએલા તેણે ક્ષુરપ્ર બાણોવડે હાથિઓની શુંડ, ઘોડાઓની સ્થૂલ ગરદનોને અને તમારા યોદ્ધાઓના બાહુને પણ ઢાંકી દીધા. હે સમર્થ ભારત ! જેવી રીતે અંતરિક્ષ નક્ષત્રોવડે પુરાએલું હોય તેવી રીતે પડેલાં ચામર અને શ્વેત છત્રોવડે પૃથ્વી પૂર્ણ થઇ. હે ભારત ! યુદ્ધમાં સાત્યકિ સાથે યુદ્ધ કરતા યોદ્ધાઓનો જે પ્રમાણે શબ્દ કરતા પ્રેતોનો શબ્દ થાય તે પ્રમાણે રણસંકુલ શબ્દ થયો. તે મોટા શબ્દવડે પૃથ્વી પૂરિત થઇ અને રાત્રિ તીવ્ર રૂપવાળી ભયંકર

થઈ. ફેવાંને હર્ષ પમાડનાર એવા અર્ધ રાત્રિ વખતે સાત્યકિનાં બાણોવડે હણાતાં તથા કપાતાં સૈન્યને જોઈ તેમ મોટા શબ્દને સાંભળી રથિ પુરૂષોના મધ્યમાં ઉત્તમ એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન, હે રાજન્! સારથિને વારંવાર કહેવા લાગ્યો કે જ્યાં આ શબ્દ થાય છે ત્યાં ઘોડાઓને ચલાવ. તેણે આમ કહેતાં સારથિ પછી તે ઉત્તમ ઘોડાઓને સાત્યકિના રથ પ્રત્યે લેઈ ગયો. પછી ક્રોધ પામેલો, દૃઢ ધનુષવાળો, યુદ્ધમાં કુશળ, જેણે ગ્લાનિ જીતેલ છે એવો વિચિત્ર યુદ્ધ કરનારો દુર્યોધન સાત્યકિ સામે દોડયો, તે સમયે માધવ એવા સાત્યકિએ પૂર્ણ વિસ્તારી ફેંકેલાં, શોણિતનું ભોજન કરનારાં દશ બાણોવડે દુર્યોધનને સામો વિંધ્યો. તે રીતે સાત્યકિએ પ્રથમજ બાણોવડે પીડા પમાડેલા, સહન ન કરતા દુર્યોધને દશ બાણોએકરી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને સામો વિંધ્યો. હે ભરતર્ષભ! તે પછી સર્વ પંચાલ અને ભરત યોદ્ધાઓનું દારૂણ અને રણસંકુલ યુદ્ધ થયું. હે ભારત! રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ મહારથિ તમારા પુત્ર દુર્યોધનને એંશી બાણોવડે વક્ષઃસ્થળ વિષે વિંધ્યો. પછી સંગ્રામ વિષે એના ઘોડાઓને બાણોએકરી યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યા અને બાણેકરી જલદી સારથિને રથ ઉપરથી પાડયો. તે વખતે હે વિશાંપતે! નાશ પામેલા ઘોડાવાળા રથ વિષે બેઠેલા તમારા પુત્રે શિનિપૌત્ર સાત્યકિના રથ પ્રત્યે તીક્ષ્ણ પચાસ બાણોને નાખ્યાં. હે રાજન્! યુદ્ધમાં તમારા પુત્રે નાખેલાં તે પચાસ બાણોને યુદ્ધકુશળ પુરૂષપેઠે શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ કાપી નાંખ્યાં. એ પછી યુદ્ધમાં વેગેકરી માધવ એવા સાત્યકિએ તમારા પુત્રના મુઠીના ભાગમાં રહેલા મોટા ધનુષને બીજા ભલ્લબાણેકરી કાપી નાંખ્યું. ત્યારે રથ અને ધનુષ રહિત થએલો સર્વ લોકનો પતિ અને સમર્થ એવો દુર્યોધન જલદી કૃતવર્માના શોભાયમાન રથ પ્રત્યે ચઢી ગયો. હે વિશાંપતે! દુર્યોધન પરાભવ પામવાથી શિનિપૌત્ર સાત્યકિ મધ્ય રાત્રિ વખતે તમારી સેનાને બાણોવડે નસાડવા લાગ્યો. હે રાજન્! શકુનિ સર્વ તરફથી હજારો રથ, હાથી અને ઘોડાઓવડે અર્જુનને વિંટાઇ વળી જૂદા જૂદા પ્રકારવાળાં શસ્ત્રોવડે, વૃષ્ટિ કરતો હતો. અને અર્જુન પ્રત્યે સર્વ મોટાં અસ્ત્રોને નાખતા અને કાળે પ્રેરેલા એવા તે ક્ષત્રિયો અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરતા હતા, મહા બળવાન અર્જુન ઘણા ક્ષયને કરતો હજારો રથ, હસ્તિ અને ઘોડાઓને નિવારતો હતો. પછી તે સમયે સંગ્રામમાં સુબલાનો પુત્ર શકુનિ હસતો હોય તેમ અર્જુનને તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંધવા લાગ્યો ફરીને પણ તેણે મહારથિ અર્જુનને સો બાણવડે વિંધ્યો. હે ભારત! તેને અર્જુને વીસ બાણવડે વિંધ્યો અને એ પછી બીજા મહા ધનુર્ધારી પુરૂષોને ત્રણ ત્રણ બાણોવડે વિંધ્યા. હે રાજન્! યુદ્ધમાં બાણોના સમૂહોવડે તેઓને નિવારી જે રીતે જેના હાથમાં વજ્ર છે એવો ઈંદ્ર અસુરોને હણે તે રીતે ધનંજય એવો અર્જુન તમારા યોદ્ધાઓને હણતો હતો. હે મહીપાળ! યુદ્ધમાં હસ્તિની શુંઢની ઉપમા અપાય એવા કપાઈ પડેલા ભુજવડે યુકત એવી પૃથ્વી જે પ્રમાણે પાંચ મુખવાળા સર્પોવડે શોભે તે પ્રમાણે શોભતી હતી. તેમજ મુકુટ સહિત સુંદર નાસિકા અને કુંડળવાળા, દબાવેલા ઓઠવાળા, ઉંચાં ચઢેલાં નેત્રવાળા, નિષ્ક અને ચૂડામણિને ધરનારા અને ક્ષત્રિયોને પ્રિય કહેનાર તેઓનાં મસ્તકોવડે જેમ પૃથ્વીપર નાખેલાં કમળોએકરી પર્વતોવડે શોભે તેમ શોભતી હતી. ઉગ્ર પરાક્રમવાળા અર્જુને ઉગ્ર કર્મ કરી ફરીને નમેલ પર્વવાળાં પાંચ બાણોએકરી શકુનિને વિંધ્યો. તેવીજ રીતે ત્રણ બાણોવડે ઉલૂકને વિંધ્યો. તે સમયે વિંધેલા ઉલૂકે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને પ્રહાર કર્યો અને પૃથ્વીને જેમ પૂરતો હોય તેમ તે મોટો શબ્દ કરવા લાગ્યો. રણભૂમિમાં અર્જુને બાણોવડે શકુનિના ધનુષને કાપ્યું અને ચાર ઘોડાઓને યમ રાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યા.

હે ભરતર્ષભ ! તે રથમાંથી ઉતરી શકુનિ જલદી ઉલૂકના રથ ઉપર પ્રત્યે ચઢી ગયો. તે વખતે હે વિશાંપતે ! એક રથ પ્રત્યે ચઢેલા મહારથિ તે બે પિતા અને પુત્ર, જે પ્રમાણે પર્વત પ્રત્યે પાણીવડે બે મેઘ વર્ષે તે પ્રમાણે કુંતિપુત્ર અર્જુનપર બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા. હે મહારાજ ! તે બેઉને પાંડુપુત્ર અર્જુન તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંધી તમારી સેનાને નસાડતો બાણોવડે હજારો યોદ્ધાને હણતો હતો. હે વિશાંપતે ! હે રાજન્ ! જે રીતે વાયુવડે વાદળાંઓ વિખરાઇ જાય તે પ્રમાણે ચોતરફ સૈન્યો વિચ્છિન્ન થતાં હતાં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે સમયે રાત્રિ વિષે વધ થતું સૈન્ય સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે જોતું ભયવડે પીડિત થઇ નાસતું હતું. સંગ્રામ વિષે કેટલાક ઘોડાઓને તજી જતા હતા અને કેટલાક સંભ્રાંત એવા તે દારૂણ અંધકાર વિષે ચોતરફ દોડતા હતા. હે ભરતર્ષભ ! સંગ્રામમાં તમારા યોદ્ધાઓને જીતી વસુદેવ એવા શ્રીકૃષ્ણ અને ધનંજય એવો અર્જુન, એ બેઉ હર્ષ પામતા શંખ વગાડવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ત્રણ બાણવડે દ્રોણાચાર્યને વિંધી જલ્દી તીક્ષ્ણ બાણેકરી ધનુષની પ્રત્યંચાને કાપી નાખી. ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડનારા શૂર એવા દ્રોણાચાર્યે તે ધહેષને પૃથ્વીપર રાખી અતિ વેગવાન અને બળવાન એવા ધનુષને લીધું. પછી દ્રોણાચાર્યે સાત બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધી હે રાજન્ ! પાંચ બાણોએકરી સંગ્રામ વિષે તેના સારથિને વિંધ્યો. દ્રોણાચાર્યને જલદી બાણોવડે નિવારી મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેવી રીતે ઇન્દ્ર અસુરની સેનાને નાશ પમાડે તેવી રીતે કૌરવોની સેનાને હણવા લાગ્યો. હે મારિષ ! જ્યારે તે તમારા પુત્રનું સૈન્ય વધ પામવા લાગ્યું ત્યારે બેઉ સેનાઓના મધ્યમાં, જે રીતે યમ રાજાના પુર પ્રત્યે વૈતરણી નદી ચાલે તે રીતે ભયંકર રૂધિરના પ્રવાહ અને તરંગવાળી મનુષ્ય, ઘોડા અને હાથિઓને વહેનારી નદી ચાલી. હે રાજન્ ! તે સમયે સૈન્યને નસાડી પ્રતાપવાન એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જે પ્રમાણે દેવતાઓના સમૂહોમાં તેજસ્વી ઈંદ્ર શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો. એ પછી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને શિખંડિ મોટા શંખ વગાડતા હતા. તેમજ તમારા હજારો રથિઓને જીતી નકુળ, સહદેવ, સાત્યકિ અને પાંડુપુત્ર ભીમસેન વગેરે મહારથિઓ શંખ વગાડવા લાગ્યા. વળી હે વિશાંપતે ! તમારા પુત્ર દુર્યોધનના, કર્ણના અને શૂર એવા દ્રોણાચાર્ય તથા દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાના જોતાં રણભૂમિ વિષે મત્ત એવા જયશાલી પાંડવો સિંહનાદ કરવા લાગ્યા.

सिंहनाद रवांश्चक्रुः पांडवाजितकाशिनः ॥
पश्यतस्तवपुत्रस्य कर्णस्य चरणोत्कटाः ॥
तथा द्रोणस्य शूरस्य द्रौणेश्चैव विशांपते ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायामेकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

અધ્યાય ૧૭૨ મો. દ્રોણ ને કર્ણે મચાવેલું યુદ્ધ.

संजय उवाच—विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा वध्यमानं महात्मभिः ।
क्रोधेनमहताविष्टः पुत्रस्तव विशांपते ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે ! મહાત્મા પુરૂષોથી વધ પામતા પોતાના સૈન્યને નાસી જતું જોઇ ઘણા ક્રોધ યુક્ત એવો તમારો પુત્ર અમર્ષને વશ થએલો વાક્યને જાણનાર દુર્યોધન તત્કાળ જીતનારા પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણની સમીપ જઇ કહેવા લાગ્યો કે ક્રોધ પામેલા તમોએ અહિં સંગ્રામ પ્રવર્તાવ્યો છે ને યુદ્ધમાં અર્જુને હણેલા સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથને તથા પાંડવોનાં સૈન્યે હણાતી એવી મારી સેનાને જોઇ તેઓના વિજય વિષે સમર્થ થઇને અશક્ત પુરૂષોની પેઠે જોયા કરો છો. જો તમોએ મને ત્યાગ કરવો યોગ્ય હોય તો હું બોલવા યોગ્ય નથી; પણ અમે બેઉ યુદ્ધમાં પાંડુપુત્રોને જીતીશું, એમ માનનારા તો તમેજ હતા તેથી સંગ્રામ કર્યો, નહિ તો ત્યારેજ હું તમારા અનુમતવાળું વચન સાંભળી આ જેમાં યોદ્ધાઓનો નાશ છે એવું કુંતિપુત્રો સાથે વૈર કરત નહિ. હે પુરૂષર્ષભો ! જો તમોએ ત્યાગ કરવા યોગ્ય હું ન હોઉં તો અતિ પરાક્રમવાળા તમે યોગ્ય પરાક્રમવડે યુદ્ધ કરો. પછી આ પ્રમાણે તમારા પુત્રે કહેલાં વચનરૂપી ચાબખાવડે પ્રેરાયેલા તે બે શૂરવીરો દબાએલા સર્પોની પેઠે સંગ્રામ પ્રવર્તાવવા લાગ્યા અને રણભૂમિમાં રથિ પુરૂષોના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ સર્વ લોકમાં ધનુર્ધારી એવા તે બે, શિનિપુત્ર સાત્યકિ જેમાં પ્રમુખ છે એવા કુંતિપુત્રો સમીપ દોડ્યા. તે સર્વ સૈન્યવડે યુક્ત ભેગા થએલા એવા કુંતિપુત્રો પણ શબ્દ કરતા એવા તે બે શૂરાઓની સમીપ વર્તવા લાગ્યા. એ પછી મહા ધનુર્ધારી દ્રોણાચાર્યે દશ બાણોએકરી શિનિકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિને વિંધ્યો. તેમ ક્રોધ પામેલા સર્વ શસ્ત્રધારી પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે દશ બાણોએ, તમારા પુત્ર દુર્યોધને સાત બાણે, વૃષસેને દશ બાણે અને શકુનિએ સાત બાણે ત્વરા સહિત તેને વિંધ્યો. હે કૌરવ ! યુદ્ધમાં એ સર્વ શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વિંધતા હતા અને સોમક યોદ્ધાઓ સંગ્રામ વિષે પાંડવની સેનાને હણતા એવા દ્રોણાચાર્યને જોઇ જલદી તે પ્રત્યે ચોતરફથી બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા. હે વિશાંપતે ! તે સમયે જે પ્રમાણે સૂર્ય કિરણોએકરી ચોતરફથી અંધકારને હરી લે તે પ્રમાણે હે રાજન્ ! દ્રોણાચાર્ય બાણોવડે ક્ષત્રિયોના પ્રાણને હરતા હતા. હે વિશાંપતે ! તે વખતે દ્રોણાચાર્યથી વધ પામતા અને પરસ્પર બોલાવતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓનો સંકુલ શબ્દ સંભળાતો હતો. કેટલાક યોદ્ધાઓ પુત્રોને, કેટલાક પિતાઓને, કેટલાક ભાઇઓને, કેટલાક મામાઓને, ભાણેજોને, સમાન વયવાળાઓને તથા સંબંધિ અને બાંધવોને તજીને જીવિતને ઇચ્છતા જલદી નાસી જતા હતા. કેટલાક મોહ પામેલા મોહથી તેનીજ સામે અને કેટલાક યોદ્ધાઓ રણભૂમિમાં પરલોક પ્રત્યે જતા હતા. હે રાજન્ ! એ રીતે મહાત્મા દ્રોણાચાર્યથી પીડાતી એવી પાંડવોની સેના રાત્રિ વિષે ભીમસેન, અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ, નકુળ, સહદેવ, ધર્મપુત્ર અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નના જોતાં હજારો ઉંબાડીઆંને તજી પલાયન કરી જતી હતી તથા અંધકારવડે યુક્ત એવા જગત વિષે કશું પણ જણાતું ન હતું અને કૌરવોના પરાક્રમે કરી શત્રુઓ નાસી જતા દેખાતા હતા.

હે રાજન્ ! ભાગતાં એવાં તે સૈન્યને પાછળથી ઘણાં બાણોને નાખતા એવા મહારથિ દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ હણતા હતા. જ્યારે સર્વ તરફથી પંચાલ યોદ્ધાઓ ભાગી ગયા અને ક્ષીણ થયા ત્યારે દીન મતવાળા જનાર્દન એવા કૃષ્ણ અર્જુન પ્રત્યે બોલ્યા કે—આ મળેલા મહા ધનુર્ધારી દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ બાણોએકરી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને સાત્યકિને તથા પંચાલ યોદ્ધાઓને હણે છે. તેમ હે કુંતિપુત્ર અર્જુન ! આ બેની ભયંકર બાણવૃષ્ટિએકરી આપણા મહારથિઓ ભાગી ગયા અને સેના વારવા છતાં પણ ઉભી રહેતી નથી. એ પ્રમાણે તેમના

કહેવા પછી નાસી જતી પોતાની સેનાને જોઇ કેશવ અને અર્જુન કહેવા લાગ્યા કે હે પાંડવના યોદ્ધાઓ! ત્રાસ પામેલા તમે ભાગો માં અને ભયને તજો. આ અમે બેકે સર્વ સૈન્યોવડે તથા જેમાં સારી રીતે ઉંચાં આયુધ કર્યાં છે એવા વ્યૂહોવડે દ્રોણાચાર્યને અને સૂતપુત્ર કર્ણને પીડવા માટે યત્ન કરીએ છીએ. આ બળવાન, અસ્ત્રકુશલ, જયશાલી, તમારાં સૈન્યોએ ઉપેક્ષા કરેલા એવા બે શૂરાઓને આ રાત્રિ પ્રત્યે યોદ્ધાઓ નાશ પમાડો, એ રીતે તે બે કહેતા હતા તે સમયે જેનું ભયંકર કર્મ છે એવો મહા બળવાન વૃકોદર ભીમસેન ફરીને જલદી સેના પ્રત્યે આવ્યો. હે રાજન્! એ પછી ત્યાં આવતા વૃકોદરને જોઇ જનાર્દન એવા શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોને હર્ષ પમાડતા હોય તે રીતે ફરીને કહેવા લાગ્યા કે આ રણભૂમિને વખાણનાર સોમક અને પાંડવ યોદ્ધાઓવડે યુક્ત એવો ભીમસેન વેગેકરી મહારથિ દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ સામે જાય છે માટે હે પાંડુપુત્ર અર્જુન! એ સહિત અને મહારથિ પંચાલ યોદ્ધાઓ સહિત સર્વ સૈન્યોની આશ્વાસના માટે યુદ્ધ કર. પછી તે બે પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા માધવ શ્રીકૃષ્ણ અને પાંડવ અર્જુન, દ્રોણાચાય અને કર્ણને પામી રણભૂમિના અગ્ર ભાગમાં ઉભા રહ્યા.

સંજય કહે છે.—તે વખતે ફરીને મોટું યુધિષ્ઠિરનું સૈન્ય પાછું વળ્યું અને પછી યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ શત્રુઓને પીડવા લાગ્યા. હે રાજન્! જે પ્રમાણે ચંદ્રના ઉદયવડે વૃદ્ધિ પામેલા બે સાગરોનું અથડાવું થાય તે પ્રમાણે રાત્રિ વિષે સંકુલ એવું તે મોટું યુદ્ધ થયું. તે પછી હાથમાંથી મશાલને મૂકી દેઇ તમારી સેના પાંડવો સાથે ઉન્મત્ત માણસની પેઠે યુદ્ધ કરવા લાગી. અત્યંત દારૂણ રજ અને અંધકારે વિંટેલા લોક વિષે કેવળ નામ અને ગોત્રવડે જયને ઇચ્છનારા પુરૂષો યુદ્ધ કરતા હતા. હે મહારાજ! યુદ્ધમાં જેવી રીતે સ્વયંવરમાં સંભળાય તેવી રીતે પ્રહાર કરતા એવા રાજાઓએ સંભળાતાં એવાં નામ સંભળાતાં હતાં. યુદ્ધ જલદી નિઃશબ્દ થતું હતું અને ફરીને ક્રોધ પામેલા તથા યુદ્ધ કરતા એવા જય પામતા પુરૂષોનો જય થાઓ, એ રીતે મોટો શબ્દ થતો હતો. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ! જે જે ઠેકાણે દિવાઓ દેખાતા હતા તે તે ઠેકાણે તે શૂરા પુરૂષો પતંગિઆઓની પેઠે પડતા હતા. તેમ હે રાજેંદ્ર! તેવી રીતે સર્વ પાંડવો અને કૌરવો જ્યારે યુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે મહા રાત્રિ અતિ ગાઢ થઇ હતી.

तथा संयुध्यमानानां विगाढासीन्महानिशा ।
पांडवानां च राजेंद्र कौरवाणां च सर्वशः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

અધ્યાય ૧૭૩ મો. ઘટોત્કચને કૃષ્ણે ઉત્તેજ્યો.

संजय उवाच—ततः कर्णो रणे दृष्ट्वा पार्षतं परवीरहा ॥
आजघानोरसि शरैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥

સંજય કહે છે—તે પછી રણભૂમિ વિષે પરવીરને હણનારા કર્ણે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઇ મર્મને ભેદનારાં દશ બાણોએકરી છાતી વિષે તેને પ્રહાર કર્યો. હે મારિષ! હર્ષ પામેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને

પણ તરત તેને દશ બાણોવડે વિંધ્યો અને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહ્યું. યુદ્ધમાં બળવાન મહારથિ એવા તે બેઉ એકબીજાને પૂર્ણ ખેંચેલા બાણોએ ઢાંકી પરસ્પર વિંધતા હતા. પછી સંગ્રામ વિષે કર્ણે પંચાલ યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સારથિને અને ચાર ઘોડાઓને વિંધ્યા અને તીક્ષ્ણ બાણોવડે એના ઉત્તમ ધનુષ્યને કાપ્યું તથા ભલ્લ બાણેકરી સારથિને રથના નીડ ભાગથી પાડી નાંખ્યો. તે સમયે જેના રથ, ઘોડા અને સારથિ નાશ પામેલા છે એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઘોર પરિઘને લેઇ કર્ણના ઘોડાઓને મારવા લાગ્યો. પછી કર્ણે સર્પની ઉપમા અપાય એવાં બહુ બાણોવડે વિંધેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પગે ચાલીનેજ યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય પાસે પહોંચ્યો અને હે મારિષ ! કર્ણ તરફ જવાની ઇચ્છાવાળો, ધર્મપુત્રે વારેલો એવો તે સહદેવના રથપર ચઢ્યો. ઘણા મોટા તેજવાળો કર્ણ સિંહનાદવડે મિશ્ર એવા ધનુષના શબ્દ કરવા લાગ્યો અને ઉંચા સ્વરે કરી શંખ ફુંકવા લાગ્યો. યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હારેલો જોઇ તે અમર્ષ વશ થએલા મહારથિ સોમક યોદ્ધાઓ સહિત પંચાલ યોદ્ધાઓ સૂતપુત્ર કર્ણના વધ માટે સર્વ અસ્ત્રોને લેઇ કર્ણને ઉદ્દેશી, મૃત્યુને નિવર્તન કરી તેની સામે ગયા. કર્ણના રથ વિષે પણ સારથિએ શંખ સમાન વર્ણવાળા, ઠીક વહન કરનારા, મહા વેગવાળા સિંધુ દેશના ઘોડાઓને જોડયા. તે વખતે પ્રાપ્ત થએલું છે નિશાન જેને એવો પ્રયત્નવાન રાધાપુત્ર કર્ણ જેવી રીતે મેઘ પર્વત પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરે તેવી રીતે પંચાલ યોદ્ધાઓના મહારથિઓને પીડતો હતો. કર્ણે પીડા પમાડેલી પંચાલ યોદ્ધાઓની તે મોટી સેના ભય પામતી, જે પ્રમાણે સિંહે પીડા પમાડેલી મૃગલી નાસે તે પ્રમાણે નાઠી. પછી જલદી તે તે ઠેકાણે હાથી, ઘોડા અને રથોથી પડેલા મનુષ્યો દેખાયા. મોટા યુદ્ધ વિષે દોડતા યોદ્ધાના બે બાહુને અને કુંડળ સહિત એવાં મસ્તકને ક્ષુરપ્ર નામના હથિયારોવડે કાપી નાખ્યાં. હે વિશાંપતે ! બીજા હાથી ઉપર બેઠેલા યોદ્ધાના બે સાથળને કાપ્યા અને હે મારિષ ! ઘોડાના પૃષ્ટ ઉપર રહેલા અતિ મોટા યોદ્ધાના પણ સાથળને કાપી નાખ્યા. દોડતા એવા ઘણા મહારથિઓ સંગ્રામ વિષે પડેલાં પોતાનાં શરીરોને તથા વાહનોને પણ જાણતા ન હતા. યુદ્ધમાં સૃંજય યોદ્ધાઓ સહિત વધ થતા વીર પંચાલ યોદ્ધાઓ ખડના હાલવાથી પણ સૂતપુત્ર કર્ણને આવ્યો માનતા હતા. તેમ યુદ્ધમાં દોડતા ચેતના રહિત એવા પોતાના યોદ્ધાને પણ કર્ણ છે, એમ માનતા હતા, અને તેથી બીતા એવા તેઓ નાસતા હતા. હે ભારત ! ભંગાણ પડેલાં અને નાસતાં તે સૈન્યોની પાછળ કર્ણ બાણોને નાખતો જલદી દોડતો હતો. મહાત્મા કર્ણે વધ કરેલાં, પરસ્પર જોતા, અતિ મોહ પામેલા અને ચેતના રહિત એવા યોદ્ધાઓ ઉભા રહેવાને સમર્થ થતા ન હતા. હે રાજન્ ! કર્ણે અને દ્રોણાચાર્યે મોટાં બાણોવડે હણેલા એવા યોદ્ધાઓ સર્વ દિશાઓને જોતા નાસી જતા હતા. પછી યુધિષ્ઠિર રાજા પોતાના સૈન્યને નાસતું જોઇ જરા ખિન્ન મન કરી અર્જુન પ્રત્યે વાકય બોલ્યા કે હે કુંતિપુત્ર અર્જુન ! દારૂણ અર્ધ રાત્રિ સમયે તપતા સૂર્યની પેઠે મહા ધનુર્ધારી, જેના હાથમાં ધનુષ છે એવા સામે ઉભા રહેલા કર્ણને જો, અનાથની પેઠે તું જેનો બંધુ છે એવા અને કર્ણનાં બાણોવડે નાસતા તથા બૂમ પાડતા યોદ્ધાઓનો આ શબ્દ વારંવાર સંભળાય છે. હે કુંતિપુત્ર ! જે રીતે બાણોને સાંધતો અને ફેંકતો એવો આ કર્ણ તેના અંતરને જોતો નથી, તે રીતે તો નિશ્ચે કર્ણ આપણને નાશ પમાડશે માટે હે ધનંજય ! હવે પછી અહિં જે સમયોચિત કાર્ય દેખતો હોઉં તે કર્ણના મર્દનરૂપ કાર્ય કર. હે મહારાજ ! એ રીતે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી કુંતિપુત્ર અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યો કે, આ કુંતિપુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિર રાધાપુત્ર કર્ણના પરાક્રમથી ભય પામ્યા છે,

માટે આ રીતે જ્યારે વારંવાર કર્ણનું સૈન્ય ઉચિત કાળને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તમે શીઘ્ર જવા નિશ્ચય કરો; કારણ કે સેના નાસે છે. હે મધુસૂદન કૃષ્ણ ! દ્રોણાચાર્યનાં બાણોવડે નાશ અને ભંગાણ પામતા તથા કર્ણે ત્રાસ પમાડેલા યોદ્ધાઓની સ્થિતિ રણમાં નથી. તેમજ તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી નાસતા મહારથિઓ પ્રત્યે તીક્ષ્ણ બાણવડે વર્ષતા કર્ણને અભીત પુરૂષની પેઠે હું ફરતો જોઉં છું. હે વૃષ્ણિવર્ય કૃષ્ણ ! જે પ્રમાણે પગના સ્પર્શને સર્પ સહન ન કરે તે પ્રમાણે રણના અગ્ર ભાગમાં ફરતા આ કર્ણને હું પ્રત્યક્ષ સહન કરવા સમર્થ થઇશ નહિ. હે મધુસૂદન કૃષ્ણ ! તમે જ્યાં મહારથિ કર્ણ છે ત્યાં જલદી મને લઇ જાઓ. હું એને હણીશ અથવા એ મને હણશે.

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે કુંતિપુત્ર અર્જુન ! સંગ્રામ વિષે, મનુષ્યના પરાક્રમને ઉલ્લંઘી જનાર જેનું પરાક્રમ છે એવા નરોમાં ઉત્તમ કર્ણને જે પ્રમાણે દેવતાઓના રાજા ઇન્દ્રને જોઉં તે પ્રમાણે હું ફરતો જોઉં છું. હે પુરૂષવ્યાઘ્ર ધનંજય ! તારા વગર અને રાક્ષસ ઘટોત્કચના વગર યુદ્ધમાં આ કર્ણની સામે જનાર બીજો પુરૂષ નથી. હે મહાબાહો પાપરહિત અર્જુન ! જ્યાં સૂધી સંગ્રામ વિષે તારે માટે મોટાં ઉંબાડીઆં પેઠે પ્રકાશવાળી ઇન્દ્રે આપેલી આ કર્ણની શક્તિ છે, અને સૂતપુત્ર કર્ણે યુદ્ધમાં રાખી છે, તથા આ શક્તિ ભયંકર રૂપને ધારણ કરે છે ત્યાં સૂધી સૂતપુત્ર કર્ણ સાથે તારા સમાગમને હું સમયોચિત માનતો નથી, માટે મહા બળવાન ઘટોત્કચ, રાધાપુત્ર કર્ણની સામો જાય, કેમકે તે બળવાન ભીમસેનથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને દેવતાની સમાન પરાક્રમવાળો છે. વળી તેને વિષે દિવ્ય રાક્ષસો સંબંધી અને અસુર સંબંધી અસ્ત્રો છે, તથા ઘટોત્કચ નિરંતર તમારા પ્રત્યે પ્રીતિવાળો અને હિત ઇચ્છનાર છે, માટે રણભૂમિમાં કર્ણને જીતશે, એ વિષે મને આ બાબતમાં સંશય નથી. આ પ્રમાણે કૃષ્ણે કહેતાં કમળ તુલ્ય નેત્રવાળા મહાબાહુ કુંતિપુત્ર અર્જુને તે રાક્ષસને બોલાવ્યો અને તરત તે પ્રગટ થયો. હે વિશાંપતે ! કવચ, બાણ, ખડ્ગ અને ધનુષ સહિત એવો તે કૃષ્ણને અને પાંડુપુત્ર ધનંજયને અભિવંદન કરી પછીથી કૃષ્ણ પ્રત્યે બોલ્યો—કે આ હું આવ્યો છું મને આજ્ઞા કરો. એવી રીતે તેના કહેવા પછી જે પ્રમાણે હસતા હોય તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ મેઘ તુલ્ય જેનું મુખ અને કુંડળ દીપ્ત છે એવા હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચ પ્રત્યે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

હે પુત્ર ઘટોત્કચ ! જે તને કહું છું તે સમજ. આ તારો પરાક્રમનો વખત છે, બીજા કોઇનો પણ નથી; માટે તે તું બૂડતા એવા બંધુજનોને વહાણરૂપ થા. કેમકે તારી પાસે જૂદા જૂદા પ્રકારનાં બાણો અને રાક્ષસી માયા છે. હે હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચ ! જે પ્રમાણે ગોપાળે હંકારાતી ગાયો હોય, તે પ્રમાણે કર્ણે નસાડેલી પાંડવોની સેનાને જો. આ મહા ધનુર્ધારી, મતિમાન, દૃઢ પરાક્રમવાળો કર્ણ, પાંડવોનાં સૈન્યો વિષે ઉત્તમ ક્ષત્રિયોને હણે છે. દૃઢ ધનુર્ધારી પુરૂષો બાણવૃષ્ટિઓ કરે છે, તોપણ કર્ણનાં બાણોના તેજ વડે પીડાતા એવા ઉભા રહેવા શક્તિમાન થતા નથી. અર્ધરાત્રિ વખતે સૂતપુત્ર કર્ણ બાણવૃષ્ટિવડે પીડેલા આ પાંચાલ યોદ્ધાઓ જે પ્રમાણે સિંહે પીડા કરેલા મૃગ નાસે તે પ્રમાણે નાસે છે. હે ભયંકર પરાક્રમવાળા ! આ પ્રમાણે યુદ્ધમાં વૃદ્ધિ પામેલા સૂતપુત્ર ગર્વ ઉતારવા કર્ણનો તારા વગર બીજો કોઇ સમર્થ નથી. તેથી હે મહાબાહો ! અહિં પોતાના મામાઓના તથા પિતૃઓના તેજને તથા અસ્ત્રબળને યોગ્ય એવું કર્મ કર. હે હિડિંબાના પુત્ર ! એટલાજ

માટે મનુષ્યો પુત્રોને ઇચ્છે છે ત્યારે પુત્ર કેમ દુઃખથી ન તારે ? તું પણ બાંધવોને દુઃખમાંથી તાર. હે ઘટોત્કચ ! હિતકારી પુત્રો આ લોકથી તારશે અને પરલોકમાં તારશે એવા સ્વાર્થના હેતુથી પિતાઓ પુત્રોને ઇચ્છે છે. વાસ્તે હે ભીમપુત્ર ! સંગ્રામ વિષે નિરંતર યુદ્ધ કરતો એવો જે તું તેનું આ ઠેકાણે ભયંકર સૈન્ય અને દુઃખેકરી તરાય એવી માયાઓ છે માટે હે પરંતપ ! રાત્રિ વિષે કર્ણે ભંગાણ પાડેલા અને ધૃતરાષ્ટ્રના સૈન્યો વિષે મગ્ન થતા પાંડવોને તું બચાવ, કેમકે બળવાન, અતિ દુઃખેકરી સહન થાય એવા પરાક્રમ કરનારા રાક્ષસો રાત્રિ વિષે અત્યંત ઘણા પરાક્રમવાળા થાય છે. તેથી તું અર્ધ રાત્રિ વખતે રણભૂમિમાં મહા ધનુર્ધારી કર્ણને માર અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેની આગળ ચાલનાર છે એવા કુંતિપુત્રો દ્રોણાચાર્યને મારશે.

સંજય કહે છે—હે કૌરવ્ય ! કેશવ એવા કૃષ્ણનું વચન સાંભળી બીભત્સુ એવો અર્જુન પણ શત્રુને દમનાર રાક્ષસ ઘટોત્કચને કહેવા લાગ્યો કે, હે ઘટોત્કચ ! મારા સર્વ સૈન્યો વિષે તું અને સાત્યકિ મહાબાહુ મનાયા છો તેથી પાંડુપુત્ર ભીમસેન માટે તું જા અને રાત્રિ વિષે કર્ણની સાથે બે રથવાળું યુદ્ધ કર ને મહારથિ સાત્યકિ તારી પાછળ રક્ષા કરનારો થશે. જે પ્રમાણે પૂર્વે ઇન્દ્રે કાર્તિક સ્વામીસાથે મળી તારકાસુરને હણ્યો હતો તે પ્રમાણે સાત્યકિવડે સહાયવાન એવો તું રણભૂમિમાં શૂરા કર્ણને હણ. ઘટોત્કચ કહે છે—હે ભારત ! હું એકજ કર્ણ, દ્રોણાચાર્ય અને મહાત્મા અસ્ત્ર કુશળ બીજા ક્ષત્રિયો માટે બસ છું. આજ રાત્રિ વિષે સૂતપુત્ર કર્ણને એવા યુદ્ધને આપીશ કે જે યુદ્ધને મનુષ્યો જ્યાં સુધી પૃથ્વી ધારણ કરશે ત્યાં સુધી સંભારશે. આ યુદ્ધ વિષે રાક્ષસના ધર્મ પ્રત્યે રહેલો એવો હું શૂરાઓને, ભય પામેલાઓને અને હાથ જોડનારાઓને પણ મૂકીશ નહિ; અને સર્વ યોદ્ધાઓને હણીશ. સંજય કહે છે—એવી રીતે કહી મહાબાહુ પરશૂરાઓને હણનારો હિડિંબાનો પુત્ર ઘટોત્કચ સંકુલ યુદ્ધમાં તમારા સૈન્યને બીવરાવતો કર્ણ સામે ધસ્યો. તેમ સમીપ આવતા એવા અતિ ક્રોધ પામેલા દીપ્તમુખ અને કેશવાળા ઘટોત્કચ પ્રત્યે હસતો એવો નરશ્રેષ્ઠ સૂતપુત્ર કર્ણ સામો થયો. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! સંગ્રામ વિષે ગર્જના કરતા તે બે કર્ણ અને રાક્ષસનું યુદ્ધ જે પ્રમાણે ઇંદ્ર અને પ્રલ્હાદનું યુદ્ધ થયું હતું તે પ્રમાણે ભયંકર યુદ્ધ થયું.

तयोः समभवद्युद्धं कर्ण राक्षसयोर्मृधे ।
गर्जतो राजशार्दूल शक्र प्रह्लादयोरिव ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे घटोत्कच प्रोत्साहने गुर्जरभाषायां त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

અધ્યાય ૧૭૪ મો. ઘટોત્કચ સામે અલંબુષ.

संजय उवाच—दृष्ट्वा घटोत्कचं राजन्सूतपुत्रं रथंप्रति ।
आयान्तं तु तथायुक्तं जिघांसुं कर्णमाहवे ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! યુદ્ધમાં તે પ્રમાણે ઉદ્યમવાળા કર્ણને હણવાને ઇચ્છતા ઘટોત્કચને કર્ણના રથ સામે આવતો જોઇ તે સમયે તમારો પુત્ર દુર્યોધન દુઃશાસન પ્રત્યે

આવું વચન બોલ્યો કે આ રાક્ષસ રણભૂમિમાં કર્ણના પરાક્રમને જોઇ જલદી કર્ણ સામે જાય છે, માટે હે માન આપનાર દુઃશાસન ! જે ઠેકાણે યુદ્ધમાં મહાબળવાન સૂર્યપુત્ર કર્ણ રાક્ષસની સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે ત્યાં મોટી સેનાવડે યુક્ત એવો તું તુરત જા, અને મહારથિ રાક્ષસને વાર, તથા સૈન્યવડે યુક્ત યત્નવાળો તું કર્ણનું રણભૂમિ વિષે રક્ષણ કર; જેથી ઘોર રાક્ષસ પ્રમાદથી કર્ણને નાશ ન પમાડે. હે રાજન્ ! દુર્યોધન એમ કહેતો હતો એટલા વખતમાં બળવાન પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ એવો જટાસુરનો પુત્ર, દુર્યોધન પ્રત્યે સમીપ આવી બોલ્યો કે હે દુર્યોધન ! પ્રખ્યાત, યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા તમારા શત્રુ પાંડવોને અને તેને અનુસરનારાઓને તમે આજ્ઞા આપેલો હું હણવાને ઇચ્છું છું; કારણ કે પૂર્વે રાક્ષસોનો અગ્રણી મારો પિતા જટાસુર હતો, તેને ક્ષુદ્ર એવા કુંતિપુત્રોએ રાક્ષસોને મારનારૂ કર્મ કરી નાશ પમાડયો હતો માટે શત્રુઓના રૂધિરરૂપી પૂજાવડે અને શત્રુઓના માંસોવડે તેનો બદલો વાળવા હું ઇચ્છું છું; તેથી હે રાજેન્દ્ર ! મને આજ્ઞા આપવા યોગ્ય છો. તે પછી વારંવાર પ્રસન્ન થતો એવો રાજા દુર્યોધન તે પ્રત્યે બોલ્યો કે—દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ આદિ યોદ્ધાઓ સહિત હું શત્રુઓના વધ વિષે પૂર્ણ છું તોપણ મેં આજ્ઞા કરેલો તું તે પ્રત્યે જા, અને યુદ્ધમાં ઘટોત્કચને માર, અને ક્રૂર કર્મવાળા રાક્ષસને મનુષ્યથી ઉત્પન્ન થએલા નિરંતર પાંડવોનાં હિતવાળા હાથી ઘોડા અને રથોનો ઘાત કરનારા યુદ્ધમાં આ કાળ માર્ગ પ્રત્યે ગએલા તે રાક્ષસને યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલી દે. ' તેમ કરીશ ' એ રીતે કહી મોટી કાયાવાળો જટાસુરનો પુત્ર, ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચને બોલાવી જૂદા જૂદા પ્રકારની શસ્ત્રવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તેમ એકલો હિડિંબાનો પુત્ર ઘટોત્કચ જેવી રીતે ઘણો વાયુ વાદળાંઓને વિખેરે તેવી રીતે અલંબુષને, કર્ણને અને દુસ્તર એવાં કુરૂસૈન્યને દુઃખ પમાડતો હતો. પછી માયાના બળને જોઇ જલદી રાક્ષસ અલંબુષ જૂદા જૂદા પ્રકારના બાણસમૂહોવડે પીડવા લાગ્યો અને મહાબળવાન તે બહુ બાણોએકરી ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચને વિંધી બાણોના સમૂહોવડે પાંડવોની સેનાને નસાડવા લાગ્યો. હે ભારત ! અર્ધ રાતે તેણે નસાડેલાં એવાં પાંડવોનાં સૈન્યો જે પ્રમાણે વાયુએકરી વાદળાંઓ વિખરાઇ જાય તે પ્રમાણે જુદાં જૂદાં થઇ જતાં હતાં. તેમજ હે રાજન ! અર્ધ રાતે ઘટોત્કચના બાણોવડે હણાતી એવી તમારી સેના હજારો ઉંબાડિઆંઓને તજી ભાગી જતી હતી. પછી મોટા યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા અલંબુષે ભીમસેનના પુત્રને જે પ્રમાણે મોટા હાથિને અંકુશોવડે પ્રહાર કરે તે પ્રમાણે દશ બાણોવડે પ્રહાર કર્યો, ત્યારે તેનાં વાહનને, સારથિને તથા સર્વ આયુધોના ઘટોત્કચે તલ જેવડા કડકા કરી કાપી નાંખ્યાં અને અતિ દારૂણ નાશ કરતો એવો તે હજારો બાણસમૂહોવડે કર્ણને, બીજા કૌરવોને અને અલંબુષને જે રીતે મેઘ મેરૂ પર્વત પ્રત્યે વર્ષે તે રીતે આચ્છાદિત કરવા લાગ્યો. તે પછી રાક્ષસે પીડેલું કૌરવોનું સૈન્ય ક્ષોભ પામવા લાગ્યું અને ઘટોત્કચ ઉપરાઉપરી ચાર અંગવાળાં સૈન્યને પરસ્પર પીડવા લાગ્યો. હે મહારાજ ! જેનો સારથિ અને રથ હણાએલો છે એવો જટાસુરનો પુત્ર રણભૂમિમાં ક્રોધ પામી મુઠીવડે ઘટોત્કચને દૃઢ પ્રહાર કરવા લાગ્યો. તે રાક્ષસે મુઠીવડે હણેલો ઘટોત્કચ જેવી રીતે પૃથ્વીકંપ થવાથી તૃણગુલ્મવાન એવો વૃક્ષ સહિત પર્વત ચલાયમાન થાય તેવી રીતે ચલિત થયો. પછી ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે શત્રુઓના સમૂહને હણતાં ભોગળ સરખા હાથની મુઠીવડે જટાસુરના પુત્રને અત્યંત પ્રહાર કર્યો ને તેને પીડી ક્રોધ પામેલા હિડિંબાના પુત્રે જલદી નીચે પછાડયો અને ઇન્દ્રના ધ્વજ સરખા હાથવડે ભૂતલ વિષે પીસ્યો. જટાસુરનો પુત્ર ઘટોત્કચથી આત્માને મૂકાવી ઉઠીને ફરી વેગવડે ઘટોત્કચ સામે દોડયો. અલંબુષ ક્રોધથી તેને

દૂર ફેંકી રાક્ષસ-ઘટોત્કચને રોષથી રણમાં પૃથ્વીતલ વિષે પછાડવા લાગ્યો. તે વખતે ગર્જના કરતા મોટી કાયાવાળા તે બે-ઘટોત્કચ અને અલંબુષનું રૂવાંને હર્ષ પમાડનારૂં સંકુલ યુદ્ધ થયું. અતિ માયાવાળા અને માયાઓવડે એક બીજાથી વધતા એવા તે રાક્ષસો જે પ્રમાણે પૂર્વે મોટા પરાક્રમવાળા ઇન્દ્ર ને બલિરાજા યુદ્ધ કરતા હતા, તે પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા હતા. અગ્નિ અને સમુદ્ર થઇને, ફરીને ગરૂડને તક્ષક, પછી મેઘને મહાવાયુ, પાછા વજ્ર અને મહા પર્વત, ફરીને હાથી અને સિંહ, તે પછી રાહુ અને સૂર્ય થઇને યુદ્ધ કરતા હતા. એ પ્રમાણે હજારો માયાને ઉત્પન્ન કરનાર પરસ્પર વધને ઇચ્છનાર એવા અલંબુષ અને ઘટોત્કચ અતિ વિચિત્ર યુદ્ધ કરતા હતા. પરસ્પર પરિઘ, ગદા, પ્રાસ, મુદ્દગર, પટ્ટિશ, મુસલ અને પર્વતના અગ્રભાગોવડે તે બેઉ પ્રહાર કરતા હતા. યુદ્ધમાં મહા માયાવી રાક્ષસોમાં ઉત્તમ એવા તેઓ ઘોડા હાથી, રથ, અને પાયદળોવડે યુદ્ધ કરતા હતા.

હે રાજન્! ત્યારપછી ઘટોત્કચ અલંબુષનો વધ કરવાની ઇચ્છાવડે અત્યંત ક્રોધવાન એવો બાજપક્ષિ જે પ્રમાણે ઉડે તે પ્રમાણે ઉંચે ઉડયો, અને પાછો પડયો તથા મોટી કાયાવાળા રાક્ષસેંદ્ર અલંબુષને પકડી જે રીતે યુદ્ધમાં વિષ્ણુએ મય નામના દૈત્યને હણ્યો હતો તે રીતે ઉંચો કરી પૃથ્વી પર પછાડયો; અને પછી ઘટોત્કચે અદ્દભુત દર્શનવાળા ખડ્ગને ખેંચી સંગ્રામં વિષે ફરતા અને અતિ ભયંકર શબ્દ કરતા ભયંકર એવા તે શત્રુના, ફરી ગયેલી નજરવાળા ભયંકર મસ્તકને કાયાથી જુદું પાડી નાખ્યું. હે મહારાજ! અમિત પરાક્રમવાળા ઘટોત્કચ રૂધિરવડે ભિંજાએલા તે મસ્તકને કેશ ભાગ વિષે પકડી જલદી દુર્યોધનના રથ પ્રત્યે ગયો. પછી તે સમીપ જઇ હસતા એવા મહાબાહુ રાક્ષસે ફરી ગયેલા મુખ અને વિકીર્ણ કેશવાળા મસ્તકને દુર્યોધનના રથમાં ફેંકી જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘ શબ્દ કરે તેમ ભયંકર શબ્દ કર્યો. હે રાજન્! પછી દુર્યોધન પ્રત્યે તે આવું વાક્ય બોલ્યો કે, આ તારો બંધુ હણાયો અને તેં આનું પરાક્રમ જોયું ? વળી ફરીને કર્ણના અને પોતાના નાશને દેખીશ. જે માણસ પોતાના ધર્મને, અર્થને તથા કામને એ ત્રણેને ઇચ્છે તે ઠાલા હાથવાળો, રાજાને બ્રાહ્મણને અને સ્ત્રીને જુવે નહિ. જયાં સુધી હું કર્ણને હણું ત્યાં સુધી અતિ પ્રીતિમાન એવો તું ઉભો રહે. એ પ્રમાણે કહી પછીથી હે નરેશ્વર! રણભૂમિના અગ્ર ભાગમાં તીક્ષ્ણ બાણસમૂહોને ફેંકતો એવો રોષ પામેલો તે કર્ણ પ્રત્યે ગયો. હે મહારાજ! તે સમયે રણભૂમિ વિષે નર અને રાક્ષસનું યુદ્ધ ઘોર રૂપવાળું ભયાનક અને વિસ્મય કરાવનારૂં થયું.

ततःसमभवद्युद्धं घोररूपं भयानकं ।
विस्मापनं महाराज नरराक्षसयोर्मृधे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे अलम्बुषवधे गुर्जरभाषायां चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

અધ્યાય ૧૭૫ મો. કર્ણ અને ઘટોત્કચ.

धृतराष्ट्र उवाच—यत्तद्वैकर्तनः कर्णो राक्षसश्च घटोत्कचः ।
निशीथेसमङ्जेतां तद्युद्धमभवत्कथं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! સૂર્યપુત્ર કર્ણ અને રાક્ષસ ઘટોત્કચ અર્ધ રાતે સામસામા સજ્જ થયા તે બેનું યુદ્ધ કેવી રીતે થયું ? ભયંકર તે રાક્ષસનું રૂપ કેવું થયું ? તેનો રથ કેવો હતો અને ઘોડાઓ તથા સર્વ આયુધો કેવાં હતાં ? તેના ઘોડાઓ કેવા પ્રમાણવાળા હતા અને રથ તથા ધ્વજ, ધનુષ, કવચ તથા એમનું મસ્તકત્રાણ કેવું હતું, તે તું કુશળ છે માટે કહે ? સંજય કહે છે—રાતાં નેત્રવાળો, મોટા શરીરવાળો, રાતા મુખવાળો, નમતા પેટવાળો, ઉભાં રૂંવાંવાળો, તીક્ષ્ણ કાળી દાઢવાળો, તથા ઉંચા ચાર દાંતવાળો, ખીલા સરખા કાનવાળો, મહા હનુ કાન પર્યંત લાંબા મુખવાળો, અતિ મોટી અને રાતી જીભ તથા ઓઠવાળો, લાંબી ભમરવાળો, જાડા નાકવાળો, કાળાં અંગવાળો, રાતી ડોકવાળો, પર્વત સરખા શરીરવાળો, ભયંકર મોટી કાયાવાળો, મોટા બાહુવાળો, મોટા માથાવાળો, ઘણા બળવાળો, વિકારવાળો, કઠણ સ્પર્શવાળો, વિસ્તારવાળું છે દઢ અંગ જેનું એવા મસ્તકવાળો, સ્થૂલ સ્પિક્ પ્રદેશવાળો, ઉંડી નાભિવાળો, સ્પિક્ પ્રદેશ વિષેજ શિથિલ અને વૃદ્ધિવાળો, હાથના ઘરેણાંવાળો, મહા માયાવાન, બાજુબંધવાળો, તથા પર્વત જેવી રીતે અગ્નિની પંક્તિને ધારણ કરે તેવી રીતે છાતીવડે નિષ્ક નામના આભૂષણથી અલંકૃત એવો તે રાક્ષસ હતો; તેનો સુવર્ણમય, વિચિત્ર, બહુ રૂપવાળાં અંગોએકરી શોભિત, તોરણ તુલ્ય શ્વેત મુકુટ મસ્તક વિષે શોભતો હતો, તેમ બાલસૂર્યની કાંતિ સમાન કાંતિવાળાં બે કુંડળ શોભતાં હતાં, સુવર્ણમય સુંદર માળાને, મોટાં કાંસ્યને અને ઘણી કાંતિવાળા કવચને ધારણ કરતો એવો તે હજારો ક્ષુદ્રઘંટિકાના શબ્દવાળા રાતા ધ્વજ અને પતાકાવાળા રીંછના ચર્મયુક્ત જેના ભાગ છે એવા ચારસો હાથ પ્રમાણવાળા, સર્વ ઉત્તમ આયુધોવડે યુક્ત ધ્વજની પંક્તિવાળા, આઠ ચક્રોવડે યુક્ત અને મેઘ સરખો ગંભીર જેનો શબ્દ છે એવા મોટા રથ પ્રત્યે બેઠો હતો, તે ઘોર રાક્ષસને ધારણ કરનારા મત્ત હસ્તિ સરખા, રાતાં નેત્રવાળા, બીહામણા, યથેચ્છ વર્ણ અને વેગયુક્ત, જેઓએ શ્રમ જીતેલો છે એવા અને મોટી કેશવાળીઓવાળા વારંવાર શબ્દ કરતા એવા તેને સો ઘોડા હતા. એનો સારથિ, દીપ્તમુખ અને કુંડળવાળો વિરૂપાક્ષ રાક્ષસ હતો અને તેણે રણભૂમિ વિષે સૂર્યનાં કિરણ તુલ્ય કાંતિવાળી રેનોવડે ઘોડાઓને પકડયા હતા, જે પ્રમાણે વરૂણ સહિત સૂર્ય અને મોટા મેઘવડે યુક્ત એવો મોટો પર્વત રહ્યો હોય તે પ્રમાણે તે સારથિ સહિત ઘટોત્કચ રહ્યો હતો. એના રથ વિષે ઉંચો અતિ મોટો એવો ગીધયુક્ત ધ્વજ આકાશને સ્પર્શ કરતો હતો. રક્ત મસ્તકવાળો, અતિ બીહામણો, ઇંદ્રના વજ્ર સરખા શબ્દવાળા, દઢ પ્રત્યંચાવાળા, સ્પષ્ટ, જેનો એક હાથ વિસ્તાર છે એવા મુઠી રહિત બાર હાથ જેવડા ધનુષને કંપાવતો અને દેહાનુકૂલ શક્તિવાળાં બાણોવડે સર્વ દિશાઓને ઢાંકતો એવો તે રાક્ષસ શૂરાઓને નાશ પમાડનારી રાત્રિ વિષે કર્ણ સામે ગયો. હે ભારત ! રથમાં સ્થિર થઈ રહેલા ધનુષને કંપાવતા તે રાક્ષસના ધનુષનો શબ્દ જે રીતે વજ્રનો શબ્દ સંભળાય તે રીતે સંભળાતો હતો. તેણે ત્રાસ પમાડેલાં તમારાં સર્વ સૈન્યો જે પ્રમાણે સમુદ્રનાં મોટાં મોજાંઓ કંપે તે પ્રમાણે સર્વત્ર કંપતાં હતાં. ખરાબ નેત્રવાળા, બીહામણા તે રાક્ષસને સમીપ આવતો જોઈ જેમ હસતો હોય તેમ રાધાપુત્ર કર્ણ ત્વરાવાન થઈ વારવા લાગ્યો અને પછી સમીપ બાણોને ફેંકતા તે રાક્ષસ પ્રત્યે બાણોને ફેંકતો એવો કર્ણ જેવી રીતે હાથી હાથી સામે જાય અને સાંઢ મોટા સાંઢ પ્રત્યે જાય તેવી રીતે ગયો. હે વિશાંપતે ! તે બે, કર્ણ અને રાક્ષસને તે સમાગમ જે પ્રમાણે ઇંદ્ર અને શંબરાસુરનો થયો હતો તે પ્રમાણે સંકુલ થયો. હે રાજન્ ! તે બે મહા વેગવાળાં ભયંકર શબ્દ કરનારાં ધનુષને લેઇ પરસ્પર મોઘાં બાણોવડે પ્રહાર

કરતા અને ઢાંકતા હતા. પછી પૂર્ણ ખેંચેલાં તથા નાખેલાં નમેલ પર્વવાળાં બાણોવડે કાંસ્યના કવચને ભેદી પરસ્પર નિવારણ કરતા હતા. તે બે જેવી રીતે નખોવડે બે સિંહ અને દાંતવડે બે હસ્તિઓ લડે તેવી રીતે દેહને અનુકૂળ એવી શક્તિઓવડે અને બાણોવડે પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. શરીરોને ભેદતા, બાણોને સાંધતા અને બાણરૂપ ઉંબાડીઆંઓવડે બાળતા એવા તે બેઉ દુઃખેકરી જોવાય તેવા થયા હતા અને સર્વ અંગે ઘાયલ થયેલા અને રૂધિરના વહેવાવડે ભીંજાએલા તે બેઉ જે રીતે પાણીને સ્ત્રવતા એવા બે ગેરૂના પર્વત શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. બાણના અગ્ર ભાગોવડે દુઃખ પામતાં અંગવાળા, પરસ્પર ભેદતા અને યત્ન કરતા એવા ઘણી કાંતિવાળા તે બેઉ એક બીજાથી કંપતા ન હતા. અને તેમના વચ્ચે થતું એવું રાત્રિ યુદ્ધ ઘણીવાર જે પ્રમાણે સમાન હોય તે પ્રમાણે થતું હતું.

હે રાજન્! પ્રાણને વેચતા એવા કર્ણ અને રાક્ષસમાંથી એક જ્યારે તીક્ષ્ણ બાણોને સાંધતો હતો અને ગાઢ બાણવૃષ્ટિ કરતો હતો ત્યારે ધનુષના શબ્દવડે પોતાના અને પરના યોદ્ધાઓ ત્રાસ પામતા હતા. હે નૃપ! જ્યારે કર્ણ ઘટોત્કચથી વધ્યો નહીં ત્યારે દિવ્ય અસ્ત્રોને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે દિવ્ય અસ્ત્ર પ્રકટ કર્યું. કર્ણે સાંધેલા દિવ્ય અસ્ત્રને જોઇ પાંડવપુત્ર ઘટોત્કચે રાક્ષસની મોટી માયાને ઉત્પન્ન કરી અને તે શલ મુદ્‌ગરને ધરનારી પર્વત અને ઝાડ જેના હાથમાં છે એવી ઘોર રૂપવાળા રાક્ષસોની મોટી સેનાવડે યુક્ત થયો. ઉગામેલા મોટા ધનુષવાળા તે રાક્ષસને જોઇ જે પ્રમાણે પ્રાણિઓનો નાશ કરનારા કાળના ઉગ્ર દંડને ધરનારા પુરૂષને આવતો જોઇ વ્યથા પામે તે પ્રમાણે તમારા રાજાઓ વ્યથા પામ્યા, અને ઘટોત્કચે કરેલા સિંહનાદવડે ભય પામેલ, હાથિઓ મૂત્ર સ્ત્રવવા લાગ્યા. તથા મનુષ્યો અત્યંત દુઃખ પામવા લાગ્યા. તે પછી અર્ધ રાતે અધિક બળવાળા રાક્ષસોનાં સૈન્યોએ ફેંકેલી અતિ ઉગ્ર ચોતરફ મોટી પાણાની વૃષ્ટિ થઇ. તેમજ લોઢાનાં ચક્ર, ભુશંડીઓ, શક્તિ, તોમર શલ, શતઘ્ની અને પટ્ટિશો અત્યંત પડવા લાગ્યાં. હે નૃપ! તે અતિ ઉગ્ર અને ભયંકર યુદ્ધને જોઇ તમારા પુત્રો અને યોદ્ધાઓ વ્યથા પામતા આમ તેમ ભાગવા લાગ્યા. તે સમયે એક અસ્ત્ર-બલ વિષે વખાણવા યોગ્ય એવો માનવાળો કર્ણ વ્યથા પામ્યો નહિ અને તેણે બાણોએકરી ઘટોત્કચે કરેલી માયાને મટાડી. જ્યારે માયા નાશ પામી, ત્યારે અમર્ષથી ઘટોત્કચ સૂતપુત્ર કર્ણ સામે ઘોર બાણો ફેંકવા લાગ્યો. તે બાણો તે પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યાં અને મહા સંગ્રામ વિષે કર્ણને ભેદી લોહીવડે ભિંજાએલાં તે બાણ જે રીતે ક્રોધ પામેલા સર્પ દરમાં પેસે તે પ્રમાણે પૃથ્વી પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યાં. પછી અતિ ક્રોધ પામેલા, હલકા હાથવાળા, પ્રતાપવાન કર્ણે ઘટોત્કચને અતિક્રમ કરી દશ બાણોવડે ભેદ્યો. સૂતપુત્ર કર્ણે ભેદેલા, અત્યંત વ્યથા પામેલા ઘટોત્કચે હજાર આરાવાળાં, ક્ષુર જેના મધ્યમાં છે એવાં બાલસૂર્યની કાંતિ સમાન કાંતિવાળા, મણિ અને રત્નવડે શોભિત દિવ્યચક્રને લીધું, ને ક્રોધ પામેલા તે ભીમસેનના પુત્રે અધિરથના પુત્ર કર્ણને હણવાની ઇચ્છાવડે ફેંક્યું. અતિ વેગેકરી ફેંકેલું ને કર્ણના બાણોએ વિંધેલું ચક્ર જે પ્રમાણે ભાગ્યહિન પુરૂષનો સંકલ્પ નિષ્ફળ થાય તે પ્રમાણે નિષ્ફળ એવું પૃથ્વી પર પડયું. કર્ણે પાડેલા ચક્રને જોઇ અતિ ક્રોધ પામેલો ઘટોત્કચ જેવી રીતે રાહુ સૂર્યને ઢાંકી દે તેવી રીતે બાણોવડે તેને ઢાંકવા લાગ્યો. તેમ અસંભ્રાંત, રૂદ્ર, વિષ્ણુ અને ઇન્દ્ર તુલ્ય પરાક્રમ-વાળો કર્ણ જલદી ઘટોત્કચના રથને બાણોવડે ઢાંકવા લાગ્યો. તે સમયે ક્રોધવાન ઘટોત્કચે સુવર્ણના બાજુબંધવાળી ગદા ફેરવીને ફેંકી, તે ગદા પણ કર્ણે બાણોવડે હણી અને તે પૃથ્વી

૫૨-૫૭. ત્યાર પછી અંતરિક્ષ પ્રત્યે ઊડી કાળમેઘનીપેઠે શબ્દ કરતો એવો મોટી કાયાવાળો તે આકાશતલમાંથી વૃક્ષોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે વખતે જેમ સૂર્ય કિરણોવડે મેઘને મટાડે તેમ કર્ણ માયાવી એવા ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચને અંતરિક્ષ વિષે બાણોવડે વિંધવા લાગ્યો તેના સર્વ ઘોડાઓને હણી સો પ્રકારે રથને કાપી કર્ણ જે રીતે મેઘ વર્ષે તે રીતે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે વખતે બાણોએકરી એ રાક્ષસના શરીર વિષે ન ભેદ પામેલ એવો બે આંગળ પણ માર્ગ રહ્યો ન હતો, અને જે પ્રમાણે સિસોળિઆંવડે શાહુડી દેખાય તે પ્રમાણે મુહૂર્તવારમાં તે દેખાવા લાગ્યો. સંગ્રામ વિષે બાણસમૂહોવડે યુક્ત એવા ઘોડાઓને, તેના રથને, ધ્વજને અને ઘટોત્કચને અમે દેખતા ન હતા. કર્ણના તે અસ્ત્રબલને અસ્ત્રેકરી શાંત કરતો એવો તે માયાવી રાક્ષસ સૂતપુત્ર કર્ણને માયાયુદ્ધવડે મોહ પમાડતો હતો, અને તેવખતે તે શીઘ્રતાવડે તથા માયાવડે કર્ણની સાથે યુદ્ધ કરતો હતો.

હે કુરૂશ્રેષ્ઠ! અંતરિક્ષમાં ન જણાતા એવા બાણસમૂહો પડતા હતા, અને હે ભારત! મહા માયાવાળો મોટી કાયાવાળો ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ માયાવડે મોહ પમાડતો હોય તે પ્રમાણે ફરતો હતો. કુરૂપવાળાં ખરાબ મુખ કરી માયાવડે સૂતપુત્ર કર્ણનાં દિવ્ય અસ્ત્રોને ગળી જતો હતો. ફરીને રણભૂમિ વિષે મોટી કાયાવાળો, સો પ્રકારે ભેદ પામેલો, નિઃસત્વ, ઉત્સાહ રહિત આકાશથી પડેલો તે દેખાતો હતો. તેને હણેલો માની કુરૂશ્રેષ્ઠ પુરૂષો શબ્દ કરતા હતા. એ પછી નવા બીજા દેહોવડે સર્વ દિશાઓમાં દેખાતો હતો. ફરીને મોટી કાયાવાળો, મહાબાહુ, સો મસ્તકવાળો અને સો પેટવાળો જેવી રીતે મૈનાક પર્વત દેખાય તેવી રીતે દેખાતો હતો. પછીથી અંગુષ્ટ જેવડો થઇ તે રાક્ષસ ઉછળતા એવા સાગરનાં મોજાંની પેઠે ઉંચો ને આડો થતો હતો. વળી ફરીને પૃથ્વીને ચીરી પાણી વિષે બુડતો હતો. તે વખતે પાછો બીજે ઠેકાણેથી બહાર નીકળતો દેખાતો હતો. ત્યાર પછી તે ઉતરીને સુવર્ણ શોભિત રથ વિષે બેઠો. કવચવાળો અને કુંડળ યુક્ત મુખવાળો તે માયાવડે પૃથ્વી, આકાશ ને દિશાઓને પામી કર્ણના રથ સમીપ ફરવા લાગ્યો અને હે વિશાંપતે! અસંભ્રાંત એવો સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે બોલ્યો—હે સૂતપુત્ર કર્ણ! હમણાં ઉભો રહે. મારાથી જીવતો કયાં જઈશ? આજે રણાંગણ વિષે હું તારી યુદ્ધશ્રદ્ધા મટાડીશ. એ રીતે કહી રોષવડે રાતાં જેનાં નેત્ર છે એવો ક્રૂર પરાક્રમવાળો રાક્ષસ અંતરિક્ષ પ્રત્યે ગયો અને બહુ હસવા લાગ્યો તથા જે પ્રમાણે કેશરીસિંહ મોટા હાથીને હણે તે પ્રમાણે કર્ણને પ્રહાર કરવા લાગ્યો; જેવી રીતે મેઘ ધારાવડે વર્ષે તેવી રીતે દેહ શકિતને અનુકૂળ બાણોએકરી ઘટોત્કચ રથિઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણ સામે વૃષ્ટિ કરતો હતો. તે પ્રાપ્ત થએલી બાણવૃષ્ટિને કર્ણ દૂરથીજ નાશ પમાડતો હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! પછી માયાને કર્ણે મટાડેલી જોઇ ઘટોત્કચ છાનો માયા કરવા લાગ્યો. તે શૂલ, પ્રાસ, તરવાર અને મુસલરૂપી જલયુકત ઝરણાંવાળો વૃક્ષોવડે સંકુલ એવાં શિખરોએકરી અતિ ઉંચો મોટો પર્વત થયો. તે અંજનના સમૂહ સરખા ઘોઘવડે ઉગ્ર પર્વતને આયુધોને ધારણ કરેલો જોઇ કર્ણ ક્ષોભ પામ્યો નહિ, પણ જેમ હસતો હોય તેમ કર્ણ દિવ્ય અસ્ત્રને ફેંકવા લાગ્યો. પછી અસ્ત્રેકરી તે મોટો પર્વત ભુકો થઇ નાશ પામ્યો. તે સમયે અત્યુગ્ર એવો તે રાક્ષસ આકાશ વિષે ઇન્દ્ર ધનુષ સહિત નીલ મેઘ થઇ સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે પાણાની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. એ પછી અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે વાવ્યાસ્ત્રને સાંધી કાળમેઘને નાશ પમાડચો. એ રીતે હે મહારાજ! સૂર્યપુત્ર શ્રેષ્ઠ એવો તે કર્ણ બાણોના

સમૂહોવડે સર્વ દિશાઓને ઢાંકી ઘટોત્કચનાં અસ્ત્રને નાશ પમાડતો હતો. ત્યાર પછી યુદ્ધમાં હસીને મહા બળવાન ભીમસેન પુત્ર ઘટોત્કચે મહારથિ કર્ણ પ્રત્યે મોટી માયા પ્રગટ કરી. ફરીને રથિઓમાં ઉત્તમ અસંભ્રાંત એવા, સિંહ ને શાર્દૂલ સરખા, મત્ત હસ્તિ સમાન પરાક્રમવાળા, હાથી ઉપર બેઠેલા, રથ ઉપર બેઠેલા, ઘોડાની પીઠ ઉપર બેઠેલા, જૂદા જૂદા શસ્ત્રોને ધરનારા, ભયંકર, જૂદાં જૂદાં કવચ અને આભૂષણવાળા, ઘણા રાક્ષસોએ વિંટેલા એવા ઘટોત્કચને, જે પ્રમાણે ક્રૂર દેવતાઓએ યુક્ત એવા ઇન્દ્રને જુએ તે પ્રમાણે કર્ણે સામો આવતો જોયો. તે જોઇ મહા ધનુર્ધારી કર્ણ, રાક્ષસની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પછી ઘટોત્કચ પાંચ બાણોવડે કર્ણને વિંધી સર્વ રાજાઓને બીવરાવનો એવો ભયંકર શબ્દ કરવા લાગ્યો અને ફરીને તેણે જલદી બાણેકરી બાણના સમૂહ સહિત કર્ણના હાથમાં રહેલા મોટા ધનુષને કાપી નાખ્યું. એ પછી કર્ણ દઢ ભારને સહેનારા મોટા ધનુષને ગ્રહી જે પ્રમાણે મોટા ઇંદ્રના આયુદ્ધને ખેંચે તે પ્રમાણે બળથી ખેંચવા લાગ્યો. ત્યાર પછી હે મહારાજ! કર્ણ સુવર્ણ પુંખવાળાં, શત્રુઓને હણનારાં, આકાશમાં જનારાં બાણોને આકાશમાં જનારા રાક્ષસો ઉપર નાખવા લાગ્યો. જે પ્રમાણે વનમાં જન્મેલા હસ્તિઓનું ટોળું સિંહેકરી આકુલ અને પીડિત થાય તે પ્રમાણે કર્ણનાં બાણોવડે મોટા વક્ષઃસ્થળવાળા રાક્ષસોનું યૂથ પીડિત થયું.

જે પ્રમાણે યુગના નાશ સમયે સર્વ પ્રાણિઓને ભગવાન—અગ્નિ બાળે તે પ્રમાણે ઘોડા, સારથિ ને રથ સહિત રાક્ષસોને નાશ પમાડી રાક્ષસોની સેનાને હણી સમર્થ એવો સૂતપુત્ર કર્ણ જેવી રીતે પૂર્વે ત્રિપુરાસુરને બાળી સ્વર્ગ વિષે દેવ એવા શંકર શોભતા હતા તેવી રીતે શોભતો હતો; તે સમયે હે મારિષ! પાર્થિવ પાંડવોના હજારો રાજાઓની વચ્ચે વીર કર્ણને જોવા માટે ક્રોધ પામેલા યમ સરખા ભીમસેનના પરાક્રમ અને બળવડે યુક્ત એવા રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચ વગર કોઇ પણ હે રાજન્! શક્તિમાન હતો નહિ. પછી હે રાજન્! ક્રોધ પામેલા તે ઘટોત્કચના નેત્રથી જેવી રીતે સર્જરસંમિશ્ર ઉંબાડીઆંથી જ્વાલા સહિત તેલનાં ટીપાં પડે તેવી રીતે અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો અને ક્રોધ પામેલો તે તાળીવડે તાળી પાડી ઓઠ પીસી ફરીને માયાવડે નિર્માણ કરેલા હાથી સરખા, પિશાચના મુખ સમાન મુખવાળા, ગધેડાઓવડે યુક્ત એવા રથ પ્રત્યે બેસી મને સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે લેઇ જા, એમ સારથિ પ્રત્યે બોલ્યો, ને હે વિશાંપતે! ફરીને રથિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવો તે ઘોર રૂપવાળા રથેકરી સૂતપુત્ર કર્ણ સાથે દ્વૈરથયુદ્ધ કરવા ગયો. ક્રોધ પામેલા તે રાક્ષસે ફરીને મહા ભયંકર, રૂદ્રે નિર્માણ કરેલા, આઠ ચક્રવાળા, બે યોજન ઉંચાઇવાળા, એક યોજન લંબાઇ અને પહોળાઇ વાળા, શૂલેકરી વ્યાપ્ત લોઢાના વજ્રને સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે જે પ્રમાણે કેસરવડે વ્યાપ્ત એવા કદંબને નાખે તે પ્રમાણે ફેંક્યું. તે વજ્રને કર્ણે મોટું ધનુષ રથ પ્રત્યે રાખી થેકડો મારીને પકડ્યું; અને તેને રાક્ષસ તરફ ફેંક્યું. તે રથમાંથી ઉતરી ગયો અને મહા કાંતિવાળું તે વજ્ર ઘોડા, સારથિ ને ધ્વજ સહિત રથને ભસ્મ કરી પૃથ્વી પ્રત્યે ભેદીને તેમાં પેસી ગયું. તે સમયે દેવતાઓ વિસ્મય પામ્યા અને સર્વ પ્રાણીઓ કર્ણને સ્પષ્ટ વખાણવા લાગ્યા કે થેકડો મારી દેવે કરેલા એવા વજ્રને ગ્રહણ કર્યું. એ પ્રમાણે રણભૂમિ વિષે કર્મ કરી કર્ણ રથ પ્રત્યે ફરીને બેઠો તથા પરંતપ એવો સૂતપુત્ર બાણોને ફેંકવા લાગ્યો. હે માનદ! બીજાએ કરવાને અશક્ય એવા ભયંકર દર્શનવાળાં કર્મને જ્યારે સંગ્રામ વિષે કર્ણે કર્યું, ત્યારે ધારાવડે જેમ પર્વત હણાતો હોય તેમ હણાતો એવો ગંધર્વનગર સરખા આકારવાળો તે ફરીને અંતર્ધ્યાન

થઇ ગયો. એવી રીતે મોટી કાયાવાળો શત્રુને હણનારો તે રાક્ષસ માયાવડે અને શીઘ્રતા વડે તે દિવ્ય અસ્ત્રોને નાશ પમાડતો હતો. તે રાક્ષસે જ્યારે માયાવડે અસ્ત્રોને હણવા માંડયાં ત્યારે પણ અસંભ્રાંત એવો કર્ણ તે રાક્ષસ પ્રત્યે યુદ્ધ કરતો હતો. હે મહારાજ! પછી ક્રોધ પામેલા મહા બળવાન મહારથિઓને ભય પમાડતા એવા ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે આત્માને બહુ પ્રકારનો કર્યો. તે સમયે દરેક દિશાઓથી સિંહ, વાઘ અને તરક્ષુ જનાવરો પડવા લાગ્યાં. અગ્નિ સરખી જીભ્હાવાળાં, સર્પ અને લોઢા સરખાં મુખવાળાં પક્ષીઓ પડવા લાગ્યાં. તે સમયે કર્ણના ધનુષથી પડેલાં વિશિખ-બાણોએકરી વ્યાપ્ત થતો એવો તે રાક્ષસ જે રીતે મોટો હાથી દુઃખે કરી જોઇ શકાય તેવો થાય તેમ દુઃખેકરી જોવાય એવો થએલો અંતર્ધ્યાન થઇ જતો હતો. રાક્ષસો, પિશાચો, યાતુધાનો, કુતરાંઓ અને ખરાબ મુખવાળાં ઘણાં વરૂઓ કર્ણને નાશ પમાડવા માટે સર્વ તરફથી દોડતાં હતાં. એ પછી કર્ણને તેઓ ઉગ્ર વાણીવડે, ઉગામેલાં ભયંકર અને લોહીવડે ભિંજાએલાં ઘણાં આયુધોવડે ત્રાસ પમાડતા હતા. તેઓના મધ્યમાં એક એકને કર્ણ અનેક બાણોવડે વિંધતો હતો, તેણે દિવ્ય અસ્ત્રોવડે તે રાક્ષસની માયાને હણી અને નમેલ પર્વવાળાં બાણોવડે એ રાક્ષસના ઘોડાઓને હણ્યા. ભંગ પામેલા તથા ઘાયલ થએલા અંગવાળા અને બાણોવડે ભાગી ગએલી પીઠવાળા તે ઘોડાઓ રાક્ષસના જોતાં પૃથ્વી પ્રત્યે પડયા. તે સમયે નાશ પામેલી માયાવાળો હિડિંબાનો પુત્ર ઘટોત્કચ સૂર્યપુત્ર કર્ણને આ તારા મૃત્યુને કરૂં છું એમ કહી અંતર્ધ્યાન થઇ ગયો.

सभग्नमाये हैडिम्बः कर्णं वैकर्तनं तदा ।
एपते विदधेमृत्युरित्युक्त्वान्तरधीयत ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कर्ण-घटोत्कचयुद्धे गुर्जरभाषायां पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

અધ્યાય ૧૭૬ મો. અલાયુધનું રણ ચઢવું.

संजय उवाच—तस्मिंस्तथा वर्तमाने कर्णराक्षसयोर्मृधे ।
अलायुधो राक्षसेन्द्रो वीर्यवानभ्यवर्त्तत ॥

સંજય કહે છે—તેવી રીતે કર્ણ અને રાક્ષસનું તે યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે બળવાન રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધ સમીપ વર્તવા લાગ્યો, અને જૂદા જૂદા રૂપને ધરનારા, શૂર, ખરાબ રૂપવાળા હજારો રાક્ષસોએ વિંટેલો મોટી સેનાવડે યુક્ત એવો, પૂર્વે પરાક્રમી, જ્ઞાતિના બ્રાહ્મણોને ભક્ષ કરનારો બકાસુર હણાયો અને મહા તેજસ્વી કિર્મિર અને સખા હિડિંબ રાક્ષસ પણ હણાયો હતો. ઘણા કાળથી રહેલા તથા રાખેલા પ્રથમના તે વૈરને સ્મરણ કરતો વળી સંગ્રામ વિષે રાત્રિના યુદ્ધને જાણી ભીમસેનને મારવાને ઇચ્છતો એવો તે જે પ્રમાણે મત્ત હાથી અને ક્રોધ પામેલો સર્પ જાય તે પ્રમાણે દુર્યોધન પાસે ગયો, અને યુદ્ધની ઇચ્છા કરતો દુર્યોધન પ્રત્યે આવું વાક્ય બોલ્યો કે, હે મહારાજ! તમારૂં જાણેલું છે કે જેવી રીતે ભીમસેને મારા ભાઇ હિડિંબ, બક અને કિર્મિર રાક્ષસોને હણેલા છે અને બીજા રાક્ષસોને તથા અમને પરાભવ પમાડી પૂર્વે કન્યા હિડિંબાનો સ્પર્શ કરેલો છે એથી બીજું શું? માટે હે

રાજન્! તે ભીમસેનને હાથી, રથ ને ઘોડાઓ સહિત ને તેમજ કુટુંબ સહિત તથા હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને સહાય સહિત હણવા માટે આવેલો પોતે હું આજે વસુદેવના પુત્ર જેઓમાં અગ્રેસર છે એવા સર્વ કુંતિપુત્રોને સર્વ અનુચરો સહિત હણી ભક્ષણ કરીશ, માટે તમારા સર્વ સૈન્યને નિવારો. અમે પાંડવો પ્રત્યે યુદ્ધ કરશું. તે રાક્ષસનાં વચનને સાંભળી તે સમયે પ્રસન્ન થએલો દુર્યોધન તેમને સ્વીકારી ભાઇઓવડે યુક્ત એવો આવું વાક્ય બોલ્યો કે, તને ગણસહિત અગ્રેસર કરી અમે શત્રુઓને યુદ્ધ કરાવશું અને વૈરના અંતવિષે મનવાળા એવા મારા સૈનિકો ઉભા રહેશે નહિ. દુર્યોધને એમ કહ્યું ત્યારે એમ હો. એ પ્રમાણે રાજા દુર્યોધનને કહી હે રાજેંદ્ર! રાક્ષસોમાં શ્રેષ્ઠ ત્વરાવાળો રાક્ષસો સહિત જેવા દેહવડે અને રથવડે યુક્ત ઘટોત્કચ હતો તેવા દીપ્ત શરીરે કરી અને સૂર્ય સમાન તેજવાળા રથેકરી યુક્ત એવો તે ભીમસેનના પુત્ર પાસે ગયો. તેનો મોટો રથ અતુલ શબ્દવાળો, બહુ તોરણોવડે વિચિત્ર, રીંછના ચર્મવડે યુક્ત જેના ભાગ છે એવો ચારસેં હાથ પ્રમાણવાળો હતો. તેના ઘોડાઓ પણ શીઘ્ર ચાલનારા અને હાથી જેવડી મોટી કાયાવાળા તથા કઠણ સ્વરવાળા અને માંસ તથા રૂધિરને ખાનારા સો હતા. તેના રથનો ઘોંઘાટ પણ મોટા મેઘના શબ્દની ઉપમા અપાય તેવો હતો. તેનું અતિ મોટું ધનુષ પણ દૃઢ પ્રત્યંચાવાળું સુવર્ણેકરી ઉજ્વલ હતું તેનાં બાણો પણ પોતાની શરીર શક્તિને અનુકૂલ તથા સુવર્ણ પુંખવાળાં શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં હતાં, અને તે શૂરો મહાબાહુ પણ જે પ્રમાણે ઘટોત્કચ હતો તે જ પ્રમાણે હતો. તેનો કેતુ પણ ગોમાયુના સૈન્યે સાચવેલો અગ્નિ અને સૂર્ય તુલ્ય હતો, તે રૂપે પણ ઘટોત્કચના રૂપયુક્ત વ્યાકુલ અને દીપ્ત મુખવાળો, દીપ્ત બાજુબંધવાળો, દીપ્ત મુકુટ અને માળાવાળો, બાંધેલા માળાવાળાં શિરસ્ત્રાણવાળો અને જેણે ખડ્ગ બાંધેલું હતું એવો, ગદા, ભુશંડી, મુસલ, હળ અને ધનુષયુક્ત હસ્તિ તુલ્ય શરીરવાળો હતો. યુદ્ધમાં ચોતરફ ફરતા અગ્નિ તુલ્ય કાંતિવાળા તે રથેકરી તે પાંડવોની સેનાને નસાડતો એવો રાક્ષસ જે પ્રમાણે અંતરિક્ષ વિષે રહેલો મેઘ શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો. હે રાજન્! મહાબળવાન કવચ અને ચર્મવાળા તે સર્વ ઉત્તમ મોટા રાજાઓ અને હર્ષયુક્ત એવા પાંડવોના યોદ્ધાઓ અને શૂરા પુરૂષો પણ તે રાક્ષસની ચોતરફ યુદ્ધ કરતા હતા.

ते चापि सर्वे प्रवरानरेन्द्रा महाबला वर्मिणश्चर्मिणश्च ॥
हर्षान्वितायुयुधुस्तस्य राजन् समंततः पांडवयोधवीराः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां षष्ठसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

અધ્યાય ૧૭૭ મો. અલાયુધ ને ભીમસેન.

संजय उवाच—तमागतमभिप्रेक्ष्य भीमकर्माणमाहवे ।
हर्षमहारव्यां चक्रुः कुरवः सर्व एव ते ॥

સંજય કહે છે—યુદ્ધમાં ભયંકર કર્મવાળા તે રાક્ષસને આવેલો જોઇ સર્વ કુરૂઓ હર્ષ કરવા લાગ્યા. તેમજ જેઓમાં દુર્યોધન અગ્રેસર છે એવા તમારા પુત્રો જેવી રીતે સમુદ્રને તરવા ઇચ્છનારા વહાણ રહિત પુરૂષો વહાણને પામી હર્ષ પામે તેની રીતે હર્ષ પામ્યા

અને આત્માને ફરીને ઉત્પન્ન થએલો માનતા હોય તેમ માનતા એવા પુરુષશ્રેષ્ઠ તેઓ સ્વ-ગતે કરી રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચને વખાણતા હતા. જ્યારે મહા ભયંકર દારૂણ દર્શનવાળું કર્ણ અને રાક્ષસનું તે અમાનુષ યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે હે રાજન્! રાજાઓ સહિત હાસ્ય કરતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓ અને તે તે ઠેકાણે નજર કરી રહેલા તમારા યોદ્ધાઓ જોયા કરતા હતા અને આ સૈન્ય છે નહિ, એ પ્રમાણે શોર કરતા હતા. રણાંગણ વિષે હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચનું તે કર્મ જોઇ દ્રોણાચાર્ય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય આદિ યોધ્ધાઓ સંભ્રાંત થયા હતા. હે મહારાજ! તમારૂં સર્વ સૈન્ય ઉદ્વેગ પામેલું હાહાકાર કરનારૂં ચેતના રહિત અને કર્ણના જીવિત વિષે નિરાશ થયું હતું, દુર્યોધન કર્ણને અતિ પીડા પામેલો જોઈ રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધને બોલાવી આવું કહેવા લાગ્યો કે, યુદ્ધમાં આ કર્ણ હિડિંબાના પુત્ર સાથે સમાગમ પામેલો એમને યોગ્ય અતિ મોટું કર્મ કરે છે. જે પ્રમાણે હસ્તિએ હણેલાં વૃક્ષો દેખાય તે પ્રમાણે ભીમસેનના પુત્રે હણેલા જૂદાં જૂદાં શસ્ત્રોવડે ઘાયલ થએલા આ શૂર રાજાઓને જો. હે શૂર! સંગ્રામ વિષે તારાજ મતથી મેં રાજાઓના મધ્યમાં આ તારો ભાગ કર્યો છે માટે પરાક્રમેકરી તે રાક્ષસને નાશ પમાડ. હે શત્રુઓને પીડનારાં! પાસે આ પાપી ઘટોત્કચ માયાબળનો આશ્રયકરી સૂર્યપુત્ર કર્ણને દુઃખ પમાડે છે, માટે તેને હણ. એવી રીતે રાજા દુર્યોધને કહેલા ભયંકર પરાક્રમવાળો મહાબાહુ તે રાક્ષસ 'તમે કહો છો તેમ કરીશ' એમ કહી ઘટોત્કચ પ્રત્યે દોડયો. પછી હે પ્રભો! ભીમસેન ઘટોત્કચ પણ કર્ણને તજી સમીપ આવતા શત્રુને બાણોવડે પીડવા લાગ્યો, જે પ્રમાણે વનમાં હાથણી માટે બે હાથિઓનું યુદ્ધ થાય, તે પ્રમાણે ક્રોધ પામેલા રાક્ષસેંદ્ર એવા તે બેનું યુદ્ધ થયું. રાક્ષસે તજેલો રથિઓમાં ઉત્તમ એવો કર્ણ પણ સૂર્ય સમાન કાંતિવાળા રથેકરી ભીમસેન પ્રત્યે દોડયો. આવતા કર્ણને ગણકાર્યા વગર જેમ સિંહ ગાયોના પતિ બળદને પીડે તેમ સંગ્રામમાં અલાયુધે પીડેલા ઘટોત્કચને જોઇને પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ એવો ભીમસેન સૂર્ય સરખા કાંતિમાન રથેકરી બાણોના સમૂહોને નાંખતો અલાયુધના રથ સામે ગયો. તે વખતે હે પ્રભો! ભીમસેનને આવતો જોઈ અલાયુધ ઘટોત્કચને મૂકી દેઇ ભીમસેનને બોલાવવા લાગ્યો. હે પ્રભો! રાક્ષસોના નાશને કરનારો ભીમસેન જલદી તેની સમીપ જઇ સૈન્ય સહિત એવા તે રાક્ષસેંદ્ર પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તે પ્રમાણેજ હે અરિંદમ રાજન્! અલાયુધ કુંતિપુત્ર ભીમસેન પ્રત્યે શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણોવડે વારંવાર વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તેમજ તમારા પુત્રોના જયને ઇચ્છનારા તે સર્વ ભયંકર જૂદાં જૂદાં હથિઆરવાળા રાક્ષસો ભીમસેન પ્રત્યે દોડયા. બહુ રાક્ષસોએ તાડન કરાતો મહાબળવાન ભીમસેન તે સર્વને તીક્ષ્ણ પાંચ પાંચ બાણોવડે વિંધવા લાગ્યો. ભીમસેનથી વધ થતા ક્રૂર બુદ્ધિવાળા તે રાક્ષસો સંકુલ શબ્દો કરવા લાગ્યા. અને દશ દિશાઓ પ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. ભીમે ભય પમાડેલાં રાક્ષસોનાં મોટાં સૈન્યને જોઇ તે રાક્ષસ વેગેકરી ભીમસેન પ્રત્યે દોડયો અને એ પ્રત્યે બાણોવડે વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તેમ તે રાક્ષસને યુદ્ધમાં ભીમસેન તીક્ષ્ણ અગ્રવાળાં બાણોવડે પીડવા લાગ્યો. તેમ રણભૂમિમાં ભીમસેને ફેંકેલા તે બાણોને તે રાક્ષસ કાપી નાખવા લાગ્યો. અને કેટલાકને વેગેકરી સંગ્રામ વિષે ગ્રહણ કરવા લાગ્યો. તે સમયે રાક્ષસેંદ્રને જોઇ ભયંકર પરાક્રમવાળા ભીમસેને વજ્રપાતની ઉપમા અપાય એવી ગદાને ફેંકી. સમીપ આવતી જ્વાલાવડે આકુલ એવી તે ગદાને ગદાવડે વેગેકરી રાક્ષસે હણી, તે ગદા ભીમ પ્રત્યે ગઇ. પછી કુંતિપુત્ર રાક્ષસેંદ્ર પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે એનાં બાણોને પણ રાક્ષસ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી નિષ્ફળ કરવા લાગ્યો. અને રાત્રિ વિષે ભયંકરરૂપ-

વાળા સર્વ તે રાક્ષસો પણ રાક્ષસેંદ્રની આજ્ઞાથી રથ અને હાથિઓને હણવા લાગ્યા. તે સમયે રાક્ષસોથી અંત્યત પીડાતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓ તથા સૃંજય યોદ્ધાઓ, ઘોડાઓ અને મોટા હાથિઓ શાંતિ પામતા ન હતા. મહા ભયંકર થતા તે યુદ્ધને જોઇ કમળ તુલ્ય નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ ધનંજય અર્જુન પ્રત્યે આવું વાક્ય બોલ્યા કે—મહાબાહુ ભીમસેનને રાક્ષસેંદ્રથી વશ પામેલો જો. હે પાંડવ અર્જુન ! વિચાર કર માં અને એના પદને અનુસર તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શિખંડિ સહિત એવા યુદ્ધામન્યુ અને ઉત્તમૌજા ને મહારથિ દ્રુપદરાજાના પુત્રો એટલા કર્ણ પ્રત્યે જાઓ તેમ હે પાંડવ ! નકુલ સહદેવને બળવાન સાત્યકિ તારી આજ્ઞાથી બીજા રાક્ષસોને હણે અને હે મહાબાહો ! નરશ્રેષ્ઠ તું પણ દ્રોણાચાર્યે આગળ કરેલી સેનાને વાર; કેમકે મોટો ભય પ્રાપ્ત થયો છે. એવી રીતે કૃષ્ણે કહ્યું ત્યારે જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરી હતી તે પ્રમાણે મહારથિઓ સૂર્યપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે અને તે રાક્ષસો પ્રત્યે રણભૂમિ વિષે ગયા. એ પછી પૂર્ણ વિસ્તારથી નાખેલાં, સર્પની ઉપમા અપાય એવાં બાણોવડે પ્રતાપવાન રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધે ભીમસેનના ધનુષને કાપી નાંખ્યું અને મહા બળવાન તે રાક્ષસે યુદ્ધમાં ભીમસેનના જોતાં તીક્ષ્ણ બાણોવડે એમના ઘોડાઓને અને સારથિને હણ્યા. રથના સારથિના સ્થાનથી ઉતરી, હણેલા ઘોડા અને સારથિવાળા ભીમસેને નાદ કરી ભયંકર મોટી ગદાને રાક્ષસ ઉપર ફેંકી. તે સમયે ભયંકર શબ્દવાળી, સમીપ આવતી તે મોટી ગદાને તે ઘોર રાક્ષસે ગદાવડે હણી નાખી. રાક્ષસેંદ્રના તે ભયંકર ઘોર કર્મને જોઇ પ્રસન્ન આત્માવાળા ભીમસેને જલદી ગદાને પકડી. ગદાના પડવાના શબ્દોવડે પૃથ્વીને અત્યંત કંપાવતા એવા તે બે નર અને રાક્ષસનું સંકુલ યુદ્ધ થયું ને ફરીને ગદાને નાખનારા તે બે પરસ્પર મળી વજ્ર સરખા જેના શબ્દ છે એવી મુઠીઓવડે એક બીજાને પ્રહાર કરવા લાગ્યા. રથનાં ચક્રોવડે, ધોસ, અક્ષ, અધિષ્ઠાન ને બીજા સામાનવડે તથા જે મળ્યું તેને ગ્રહણ કરી એક બીજાને પ્રહાર કરતા હતા. અમર્ષવાળા તે બેઉ પરસ્પર સમાગમ પામી રૂધિરને સ્રવતા, જે પ્રમાણે મત્ત મોટા હાથી લડે તે પ્રમાણે વારંવાર યુદ્ધ કરતા હતા. પાંડવોના હિત વિષે પ્રીતિવાળા ઋષિકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણે જોયું અને તેમણે ભીમસેનની રક્ષા માટે હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને પ્રેરણા કરી.

मत्ताविव महानागौ च कृषाते पुनः पुनः ॥
तदपश्य हृषिकेशः पांडवानां हिते रतः ॥
स भीमसेन रक्षार्थं हैडिम्बिपर्य्यचोदयत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

અધ્યાય ૧૭૮ મો. બે રાક્ષસોનું યુદ્ધ.

संजय उवाच—संदृश्य समरे भीमं रक्षसाग्रस्तमन्तिकात् ।
वासुदेवो ब्रवींद्राजन् घटोत्कचमिदं वचः ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! સંગ્રામ વિષે રાક્ષસે પીડેલા ભીમસેનને સમીપ જોઇ વાસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણે ઘટોત્કચને આવું વચન કહ્યું કે—હે મહાબાહો ! હે મહાદ્યુતે ! યુદ્ધમાં સર્વ સૈન્યોના

અને તારા જોતાં ભીમસેનને રાક્ષસે પીડેલો જો. હે મહાબાહો ! તું કર્ણને તજી જલદી રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધને માર અને પછી કર્ણને મારજે. એ રીતે વૃષ્ણિઓમાં ઉત્તમ એવા કૃષ્ણનું વચન સાંભળી કર્ણને મૂકી દેઇ બળવાન ઘટોત્કચ બક રાક્ષસના ભાઇ રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પછી હે ભારત ! રાત્રિ વિષે તે બે રાક્ષસ અલાયુધ અને હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચનું અતિ સંકુલ યુદ્ધ થયું, તે સમયે ભયંકર દેખાવવાળા વેગેકરી સમીપ આવતા, જેઓએ ધનુષ લીધેલું છે એવા શૂરા અલાયુધના યોદ્ધા રાક્ષસોને, જેણે આયુદ્ધ ગ્રહણ કરેલું છે એવો, અતિ ક્રોધ પામેલો સાત્યકિ અને મહારથિ નકુલ તથા સહદેવ તીક્ષ્ણ બાણોવડે પ્રહાર કરતા હતા. તેમ હે રાજન્! સંગ્રામ વિષે ચોતરફથી મુકુટવાન અર્જુન સર્વ શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિય પુરૂષો પ્રત્યે બાણ વૃષ્ટિ કરતો હતો; ને હે રાજન્! યુદ્ધમાં કર્ણ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને શિખંડિ આદિ પંચાલ યોદ્ધાઓના મહારથિ રાજાઓને નસાડતો હતો. એ રીતે રણભૂમિમાં તે રાજાઓને પ્રહાર કરતો જોઇ ભયંકર પરાક્રમવાળો ભીમસેન ત્વરા સહિત બાણોને ફેંકતો કર્ણ સામે ગયો. તે સમયે નકુલ, સહદેવ ને મહારથિ સાત્યકિ તેઓ પણ રાક્ષસોને હણી જ્યાં સૂતપુત્ર કર્ણ હતો ત્યાં આવ્યા અને તેઓ કર્ણની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેમ પંચાલ યોદ્ધાઓ તો દ્રોણાચાર્યની સાથેજ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. અતિ ક્રોધ પામેલા અલાયુધે તો શત્રુને દમનારા ઘટોત્કચને માથા વિષે મોટી ભોગળેકરી પ્રહાર કર્યો, તે પ્રહારે કરી મહાબળવાન પરાક્રમવાળો ભીમસેનનો પુત્ર જરા મૂર્ચ્છા પામતા આત્માને સ્થિર કરવા લાગ્યો. પછી તેણે દીપ્ત અગ્નિ સરખી સો ઘંટાવાળી, શોભિતી, સુવર્ણરૂપી આભૂષણવાળી ગદાને યુદ્ધમાં અલાયુધ ઉપર ફેંકી. ભયંકર પરાક્રમવાળા ઘટોત્કચે નાખેલી મોટા વેગ અને શબ્દવાળી તે ગદાએ એના ઘોડાને, રથને અને સારથિને ચૂર્ણ કરી નાખ્યા; પછી ચૂર્ણ થયેલા ઘોડા, ચક્ર, અક્ષ, ધ્વજ અને કુબડાવાળા રથમાંથી જલદી રાક્ષસી માયા કરી ઉડ્યો તથા તે માયા કરીને ઘણું રૂધિર વરસાવવા લાગ્યો. તે વખતે વિજળીઓવડે શોભિતું ને સંકુલ એવું મેઘવડે આકુલ આકાશ થયું તથા વજ્રપાત અને વજ્ર સહિત મેઘના શબ્દો થયા. તેમ યુદ્ધમાં તે સમયે મોટો ભયંકર શબ્દ થયો. તે મોટી રાક્ષસની માયા જોઇ ઉંચે ઉડી હિડિંબાના પુત્ર રાક્ષસ ઘટોત્કચે માયાવડે માયાને નાશ પમાડી. પછી માયાએ કરીનેજ માયાને હણેલી જોઇ તે માયાવી રાક્ષસ ઘટોત્કચ વિષે અતિ સંકુલ પાષાણની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે ભયંકર પાષાણની વૃષ્ટિને બળવાન ઘટોત્કચે બાણવૃષ્ટિ વડે દિશાઓ વિષે નાશ પમાડી તે ઘણુંજ આશ્ચર્ય સરખું થયું. પછી લોઢાના પરિઘ, શૂલ, ગદા, મુસલ, મુદ્‌ગર, પિનાક, ખડ્‌ગ, તોમર, પ્રાસ, કંપન, નારાચ, તીક્ષ્ણ ભલ્લશર, ચક્ર, પરશ્વધ, અયોગૂઢ, ભિંદિપાલ, ગોશીર્ષ ને ઉલૂખલ એવા પ્રહાર કરવાના પદાર્થોવડે તથા શમી, પીલુ કદંબ, ચંપક, ઇંગુદ, બોરડીઓ, પુષ્પવાળાં કોવિદાર, ખાખરા, અરિમેદ, પીપળા, વડ, અને પીંપર એવાં મોટી શાખાવાળાં, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં ઉખેડેલા મોટાં વૃક્ષોવડે યુદ્ધમાં પરસ્પર પ્રહાર કરતા હતા. હે ભારત ! તેમજ જૂદી જૂદી ધાતુઓથી વ્યાપ્ત એવા મોટા પર્વતોના અગ્ર ભાગવડે પ્રહાર કરતા હતા. હે નૃપ ! જેવી રીતે ભેદ પામતાં વજ્રોનો મોટો શબ્દ થાય તે પ્રમાણે તેઓનો શબ્દ થતો હતો; અને ભીમપુત્ર ઘટોત્કચ તથા અલાયુધનું ભયંકર યુદ્ધ જે પ્રમાણે પૂર્વે વાનરેંદ્ર વાલિ અને સુગ્રીવનું યુદ્ધ થયું હતું તે પ્રમાણે થતું હતું. તે બે વિવિધ ઘોર આયુધોવડે અને બાણોવડે યુદ્ધ કરીને તીક્ષ્ણ ખડ્‌ગો લેઇ એકબીજાની સામે થતા હતા તથા અતિ મોટાં બળવાળા તથા મોટી કાયાવાળા તે બે એક બીજા સામે દોડી હાથવડે કેશ પકડતા હતા. હે જનાધિપ ! જેવી રીતે મેઘ અતિ વૃષ્ટિ કરે તેવી રીતે

મહા બળવાન, મોટી કાયાવાળા અને પરસેવા યુક્ત શરીરવાળા તે બે, પરસેવાને તથા રૂધિરને સ્ત્રવતા હતા. એ પછી વેગવડે સમીપ જઇ હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચે બળેકરી રાક્ષસને ફેરવી તેને પછાડી એના મોટા મસ્તકને કાપી નાખ્યું ને તે સમયે અતિ મોટા બળવાળો તે કુંડળો વડે શોભિત તેના મસ્તકને હાથમાં લેઇ અતિ સંકુલ નાદ કરવા લાગ્યો. તેમજ મોટી કાયાવાળા શત્રુને દમનાર બક રાક્ષસના ભાઇ અલાયુધને હણેલો જોઇ પંચાલ અને પાંડવ યોદ્ધાઓ પણ સિંહનાદ કરવા લગ્યા; ત્યારપછી યુદ્ધમાં રાક્ષસના હણવાને લીધે પાંડવોના યોદ્ધાઓ હજારો ભેરી અને શંખનાદ કરવા લાગ્યા. તેઓને તે રાત્રિ અત્યંત વિજય કરનારી થઇ અને ચોતરફથી દીવાઓની પંક્તિવાળી પ્રકાશયુક્ત તે અત્યંત શોભવા લાગી. પછી મહા બળવાન ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે ચેતન રહિત અલાયુધના મસ્તકને દુર્યોધનની આગળ ફેંક્યું; હે ભારત! એ પછી રાજા દુર્યોધન અલાયુધને નાશ પામેલો જોઇ સૈન્ય સહિત અત્યંત ઉદ્વેગવાળો થયો; કારણ કે અત્યંત વૈરને સંભારતા એવા તે રાક્ષસે પોતે આવીને દુર્યોધનની આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે યુદ્ધમાં હું ભીમસેનને હણીશ. તેથી જરૂર તે રાક્ષસ તેને મારશે, એવી રીતે રાજા દુર્યોધન માનતો હતો અને ભાઇઓના જીવિતને ઘણા કાળવાળું ધારતો હતો, પણ તે અલાયુધ રાક્ષસને ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે હણેલો જોઇ પછી ભીમસેનની પ્રતિજ્ઞાનેજ પૂર્ણ માનવા લાગ્યો.

स तं दृष्ट्वा विनिहतं भीमसेनात्मजेनवै ।
प्रतिज्ञां भीमसेनस्य पूर्णा मेवाभ्यमन्यत ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे अलायुधवधे गुर्जरभाषायां सप्तषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

અધ્યાય ૧૭૯ મો. ઘટોત્કચનો વધ.

संजय उवाच—निहत्यालायुधं रक्षः प्रहृष्टात्मा घटोत्कचः ।
ननाद विविधान्नादान्वाहिन्याः प्रमुखे तव ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ! રાક્ષસ અલાયુધને હણી પ્રસન્ન મનવાળો ઘટોત્કચ તમારી સેના સમીપ વિવિધ પ્રકારે નાદ કરવા લાગ્યો. હસ્તિઓને કંપાવનારા તે રાક્ષસના સંકુલ શબ્દને સાંભળી તમારા યોદ્ધાઓને અતિ દારૂણ ભય થયો. અલાયુધ સાથે આસક્ત થએલા મહા બળવાન ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચને જોઇ મહાબાહુ કર્ણ પંચાલ યોદ્ધા સામે દોડ્યો અને દૃઢ પૂર્ણ વિસ્તારથી નાંખેલાં નમેલ પર્વવાળાં દશ બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને શિખંડિને બેધા, પછી નારાચ બાણોએકરી યુધામન્યુ, ઉત્તમૌજા અને મહારથિ સાત્યકિને કંપાવવા લાગ્યો. હે જનાધિપ! યુદ્ધમાં ઉત્તર દક્ષિણ બાણોને ફેંકતા તે યોદ્ધાઓનાં ધનુષ પણ મંડલાકાર દેખાતાં હતાં. તેઓનો પ્રત્યંચા શબ્દ, તલ શબ્દ અને રથ નેમિનો શબ્દ જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં મેઘનો શબ્દ થાય તેવી રીતે રાત્રિ વિષે સંકુલ થતો હતો. હે રાજન્! સંગ્રામરૂપી મેઘ પ્રત્યંચા શબ્દ અને નેમિશબ્દરૂપી ગર્જનાવાળો, ધનુષરૂપી વિજળીમંડળ અને કેતુરૂપી શિખરવાળો ને બાણવૃષ્ટિરૂપી આકુલ વૃષ્ટિવાળો થયો હતો. હે નરેંદ્ર! અદ્ભુત વૃષ્ટિને

પર્વતની પેઠે કંપ રહિત મોટા પર્વતની સમાન બળવાળો શત્રુસમૂહને પીડનારો સૂર્યપુત્ર કર્ણ રણભૂમિ વિષે નાશ પમાડતો હતો. ત્યાર પછી જેની સમાન બીજાં બાણ નથી એવા વજ્રપાત સરખાં, સુવર્ણવડે વિચિત્ર પુંખવાળાં તીક્ષ્ણ બાણોએકરી યુધ્ધમાં તમારા પુત્રના હિતમાં પ્રીતિવાળો મહાત્મા સૂર્યપુત્ર કર્ણ શત્રુઓને હણતો હતો. થોડી વારમાં સૂર્યપુત્ર કર્ણે કરેલા કેટલાક છિન્નભિન્ન ધ્વજવાળા, કેટલાક બાણોવરે પીડિત ને ભેદ પામેલ દેહવાળા, કેટલાક સારથિ રહિત અને કેટલાક ઘોડાઓ રહિત થયા. પછી યુધ્ધમાં સુખ ન પામતા એવા તેઓ યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય પ્રત્યે ગયા. તેઓને ભંગાણ પામેલા ને વિમુખ કરેલા જોઇ ઘટોત્કચે અતિ ક્રોધ કર્યો ને સુવર્ણ રત્નવડે વિચિત્ર ઉત્તમ રથ પ્રત્યે બેસી સિંહની પેઠે નાદ કર્યો તથા સૂર્યપુત્ર કર્ણ સમીપ જઇ વજ્ર સરખાં બાણવડે તેને વિંધવા લાગ્યો. તે બેઉ કર્ણિ, નારાચ, શિલીમુખ, નાલીક, દંડાસન, વત્સદંત, વરાહકર્ણ, વિપાઠ, શૃંગ ને ક્ષુરપ્ર નામનાં અસ્ત્રોની વૃષ્ટિવડે આકાશને શબ્દયુકત કરતા હતા. યુદ્ધમાં તેઓની બાણધારાઓવડે યુકત એવું અંતરિક્ષ, વક્ર જતાં સુવર્ણ પુંખવડે ઉજ્વળ કાંતિવાળી બાણપંકિતઓવડે જે રીતે વિચિત્ર પુષ્પવાળી ધ્વજાવડે શોભે તે રીતે શોભતું હતું, જ્યારે નિરૂપમ સામર્થ્યવાળા મળેલા તે બેઉ પરસ્પર ઉત્તમ અસ્ત્રોવડે પ્રહાર કરતા હતા ત્યારે યુદ્ધમાં કોઇપણ માણસ તે બેના મધ્યમાં એકને પણ વિશેષ દેખતો ન હતો. જેવી રીતે આકાશ વિષે રાહુ અને સૂર્યનું અતિમત્ત યુદ્ધ થાય તેવી રીતે સૂર્યપુત્ર કર્ણ અને ભીમસેનપુત્ર ઘટોત્કચનું અત્યંત વિચિત્ર અતુલ્ય રૂપવાળું શસ્ત્રોના પાતવડે ભયંકર અતિ સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું.

સંજય કહે છે—હે નૃપ! જ્યારે કર્ણ ઘટોત્કચ કરતાં વધ્યો નહિ ત્યારે અસ્ત્રોને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે ઉગ્ર અસ્ત્ર પ્રગટ કર્યું ને તે અસ્ત્રેકરી વીર રાક્ષસના ઘોડા ને સારથિ સહિત રથને હણ્યો. પછી રથ રહિત હિડિંબાનો પુત્ર જલદી અંતર્ધ્યાન થઈ ગયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! તે માયાયુદ્ધ કરનારો રાક્ષસ જલદી અંતર્ધ્યાન થઈ ગયો ત્યારે મારા યોદ્ધાઓએ શું જાણ્યું અને શું કર્યું તે મને કહે? સંજય કહે છે—રાક્ષસેંદ્રને અંતર્ધ્યાન થએલો જોઇ સર્વ કુરૂઓ શોર કરવા લાગ્યા કે માયાયુદ્ધ કરનારો ન દેખાતો એવો આ રાક્ષસ કર્ણને કેમ નથી મારતો? તે સમયે શીઘ્ર ગતિવાળાં અને વિચિત્ર બાણોવડે યુદ્ધ કરનારા કર્ણે બાણોના સમૂહોવડે સર્વ દિશાઓને ઢાંકી દીધી, તોપણ ત્યાં બાણોવડે અંધકારરૂપ આકાશ થવાથી કોઇ પ્રાણી નજરેપડયો નહિ. શીઘ્રતાથી સૂતપુત્ર કર્ણ હાથના અગ્ર ભાગવડે બાણોને ગ્રહણ કરતો સાંધતો અને સ્પર્શ કરતો દેખાતો ન હતો. ફક્ત બાણોવડે સર્વ અંતરિક્ષને ઢાંકતો એવો દેખાતો હતો. ત્યાર પછી અમે અંતરિક્ષ વિષે દારૂણ ઘોર ભયંકર રાતાં વાદળ સરખા પ્રકાશવાળી અતિ દીપ્ત રાક્ષસે કરેલી માયાને જે પ્રમાણે ઉગ્ર અગ્નિની જ્વાળાને જોઇએ તે પ્રમાણે જોઈ. હે કૌરવેંદ્ર! પછી તે માયા વિષે વિજળીઓ, બળતાં ઉંબાડીઆંઓ અને હજારો વાગતાં નગારાંઓના અતિ ઘોર શબ્દ પ્રગટ થયા. તે પછી સુવર્ણ પુંખવાળાં બાણ, શક્તિ, ઋષ્ટિ, પ્રાસ, મુસલ, આયુધો, પરશ્વધ, તેલેકરી સ્વચ્છ કરેલા અને પ્રદીપ્ત અગ્ર ભાગવાળા ખડ્ગ, તોમર ને પટ્ટિશો પડયા તથા પ્રકાશવાળા પરિઘ, લોહબદ્ધ ગદાઓ, વિચિત્ર ને તીક્ષ્ણ ધારવાળા શૂલ, હેમપટ્ટવડે યુક્ત એવી મોટી ગદાઓ ને શતઘ્નીઓ ચોતરફથી પ્રગટ થઇ. તે ઠેકાણે હજારો મોટી શિલાઓ પડી અને અશનિ સહિત વજ્રો પડયાં. તેમ અનેક ક્ષુરવાળાં અગ્નિ સમાન કાંતિવાળાં ચક્ર પ્રગટ થયાં. તે શક્તિ, પાષાણ, પરશ્વધ, પ્રાસ, અસિ, વજ્ર, અશનિ ને મુદ્ગરોની પડતી પ્રકાશ-

વાળી મોટી વૃષ્ટિને કર્ણ બાણોના સમૂહવડે મટાડવા સમર્થ ન થયો. બાણોવડે હણેલા અને પડતા ઘોડાઓનો, વજ્રોવડે હણેલા પડતા હાથિઓને તથા શિલાઓવડે હણેલા પડતા મહારથિઓનો મોટો શબ્દ થતો હતો. ઘટોત્કચે અતિ ભયંકર જૂદા જૂદા પ્રકારનાં શસ્ત્રો પાડવાવડે ચોતરફથી હણેલું પીડિત રૂપવાળું દુર્યોધનનું સૈન્ય ચોતરફ ભમતું હાહાકારવાળું ખિન્ન રૂપવાળું અને નાશ પામતું દેખાયું. તે સમયે પણ આર્યના ભાવથી પુરૂષોમાં શૂર એવા તે યોદ્ધાઓ વિમુખ ન થયા. તે રાક્ષસની ભયંકર રૂપવાળી અતિ ઘોર મહાશસ્ત્રમય એવી પડતી વૃષ્ટિને અને નાશ પામતા સૈન્યના સમૂહોને જોઇ તમારા પુત્રો પ્રત્યે ઘણો ભય પેઠો. હે નરેંદ્ર! અગ્નિ સરખી દીપ્ત જીહ્વાવાળી, અતિ ભયંકર શબ્દવાળી, હજારો બોલતી શાહુડીઓને અને શબ્દ કરતા રાક્ષસોના સમૂહોને પણ જોઇ યોદ્ધાઓ વ્યથા યુક્ત થયા. દીપ્ત જીહ્વા અને અગ્નિ સરખી તીક્ષ્ણ દાઢવાળા, બીહામણા, પર્વત સરખી કાયાવાળા, શક્તિયુક્ત હાથવાળા, આકાશમાં રહેલા તે રાક્ષસો જેવી રીતે મેઘ વૃષ્ટિ કરે તેવી રીતે ઉગ્ર વૃષ્ટિ કરતા હતા. તેઓએ શર, શક્તિ, શૂલ, ઉગ્ર ગદાઓ, દીપ્ત ભોગળ, વજ્ર, પિનાક, અશનિના પ્રહાર, શતઘ્ની તથા ચક્રોવડે પ્રહાર કરેલા અને નાશ પમાડેલા યોદ્ધાઓ રણમાં પડતા હતા. શૂલ, ભુશંડી, અસ્મગુડ ને સ્થૂલ દઢ લોહપટ્ટોવડે બાંધેલી શતઘ્ની તે રાક્ષસો તમારા પુત્રનાં સૈન્ય સામે નાખતા હતા, તેથી ભયંકર મોહ પ્રગટ થયો. તે સમયે હણેલા મસ્તકોવડે જેઓનાં આંતરડાં વિખરાયેલાં છે એવા ભાગી ગએલ અંગવાળા શૂરાઓ સુઇ જતા હતા. શિલાઓવડે ઘોડાઓ છિન્નભિન્ન થયા. હસ્તિઓ પણ ભગ્ન થયા અને રથો ચૂર્ણ થઇ ગયા. એવી રીતે મોટી શસ્ત્ર વૃષ્ટિને કરતા ઘોર રૂપવાળા જે રાક્ષસો ઘટોત્કચે ઉત્પન્ન કર્યા તેઓ તે વખતે યાચના કરનારને અને ભય પામેલાને પણ મૂકતા ન હતા. જ્યારે કુરૂવીર પુરૂષોનો જેમાં નાશ છે એવો ઘોર કાળે કરેલો ક્ષત્રિયોનો અભાવ થતો હતો ત્યારે ઘાયલ થયેલા તે સર્વ કૌરવો આ સૈન્ય નથી માટે હે કૌરવો! ભાગો, કેમકે પાંડવો માટે ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓ આપણને હણે છે; એમ બૂમ પાડતા જલદી ભાગતા હતા. તેવી રીતે યુદ્ધમાં ભગ્ન થતા તે ભારત યોદ્ધાઓને સૂતપુત્ર કર્ણ બેટરૂપ થયો. જ્યારે તે સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું, સૈન્ય ભંગાણ પામેલું હતું અને નાશ પામતું હતું તથા સૈન્યોનો વિભાગ પ્રકાશિત ન હતો ત્યારે કૌરવો અને શત્રુઓ જણાતા ન હતા. જ્યારે મર્યાદ રહિત ઘોર રૂપવાળું સૈન્ય નાસતું હતું ત્યારે સર્વ દિશાઓને શૂન્ય દેખતા હતા.

હે રાજન્! બાણવૃષ્ટિને છાતીવડે ગ્રહણ કરતા એવા તે એક કર્ણને તે સમયે અમે જોતા હતા, તે પછી રાક્ષસની દિવ્ય માયાને લજ્જાયુક્ત કરતા એવા કર્ણે બાણોવડે અંતરિક્ષને ઢાંકી દીધું. તે વખતે દુષ્કર આર્ય કર્મ કરતો એવો સૂતપુત્ર કર્ણ યુદ્ધમાં મોહ પામતો ન હતો. હે રાજન્! તે પછી ભય પામેલા સર્વ સૈંધવ અને બાલ્હિક યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં રાક્ષસના વિજયને જોતા એવા કર્ણના અસંમોહને વખાણતા હતા. તે રાક્ષસે નાખેલી ચક્રયુક્ત શતઘ્નીએ કર્ણના ચાર ઘોડાઓને સાથેજ નાશ પમાડયા ને તેઓ પ્રાણ રહિત તથા દાંત, નેત્ર અને જીહ્વા જેની ગએલી છે એવી ગોઠવણોવડે પૃથ્વી ઉપર પડયા. તે સમયે હણેલા ઘોડાવાળા રથમાંથી ઉતરી કૌરવોનો નાશ થવાથી તથા માયાવડે દિવ્ય અસ્ત્ર નાશ પામવાથી વ્યાકુળ મનવાળો કર્ણ ઉચિત વખતને વિચારતો એવો મોહ પામતો ન હતો. પછી સર્વ કૌરવો ઘોર રૂપવાળી માયાને જોઇ કર્ણને કહેવા લાગ્યા કે, હે કર્ણ! શક્તિવડે જલદી આજે રાક્ષસને હણ; કારણ કે આ ધૃતરાષ્ટ્રના યોદ્ધા કૌરવો નાશ પામે છે તે ભીમ-

સેન તથા કુંતિપુત્ર અર્જુન આપણને શું કરશે ? માટે અર્ધ રાત્રિ વખતે તપતા આ પાપી રાક્ષસને હણ, કેમકે જે માણસ ઘોર રૂપવાળા સંગ્રામથી અમને મુકત કરે તે સૈન્ય સહિત કુંતિપુત્રોને અને અમને પણ યુદ્ધ કરાવી શકે. માટે હે કર્ણ ! ઇંદ્રે આપેલી શક્તિવડે ઘોર રૂપવાળા આ રાક્ષસને માર, જેથી રાત્રિયુદ્ધમાં ઇંદ્ર સરખા યોદ્ધાઓ સહિત સર્વ કૌરવો નાશ ન પામે હે રાજન્! અર્ધ રાત્રિ વિષે રાક્ષસે પ્રહાર કરેલા કર્ણે, ત્રાસ પમાડેલાં સૈન્યને અને મોટા કૌરવોના શબ્દને સાંભળી શકિત ફેંકવા માટે તેણે બુદ્ધિ કરી, અને સિંહની પેઠે ક્રોધ પામેલા અમર્ષવાળા રણભૂમિમાં પ્રતિઘાતને ન સહેતા એવા કર્ણે તે રાક્ષસનો વધ કરવાની ઇચ્છાવડે સહન ન થાય એવી શ્રેષ્ઠ વૈજયંતી શકિતને લીધી. હે રાજન્! અમોઘ શકિત ઘણાં વર્ષ થયાં રાખી હતી અને યુદ્ધમાં અર્જુનના વધ માટે નિર્માણ થયેલી હતી તથા જે શ્રેષ્ઠ શકિતને કુંડળ સહિત નિર્માણ કરી ઇન્દ્રે સૂતપુત્ર કર્ણને આપી હતી તે મૃત્યુની બેનરૂપ પાશવડે યુક્ત દીપ્ત શકિતને જેવી રીતે અંતકની જીવ્હાને તથા બળતાં ઉંબાડીઆંને નાખે તેવી રીતે સૂર્યપુત્ર કર્ણે રાક્ષસ ઉપર ફેંકી. હે રાજન્! પારકાની કાયાને નાશ પમાડનારી હાથમાં રહેલી પ્રકાશવાળી તે ઉત્તમ શક્તિને જોઇ ભય પામેલો રાક્ષસ વિંધ્યાચળ તુલ્ય પ્રમાણવાળા આત્માને કરી ભાગ્યો. તેમ હે નરેંદ્ર! કર્ણના બાહુના મધ્યમાં રહેલી તે શકિતને જોઇ અંતરિક્ષમાં ભૂત પણ નાદ કરવા લાગ્યાં. અને હે રાજન્! વાયુ પણ સંકુલ વાવા લાગ્યો તથા શબ્દ સહિત વજ્ર પૃથ્વી પ્રત્યે પડયું. તે વખતે પ્રકાશવાળી તે શક્તિ માયાને ભસ્મ કરી રાક્ષસના દૃઢ હૃદયને ભેદી રાત્રિ વિષે શોભતી એવી ઉંચી ગઇ અને નક્ષત્રોના મધ્યમાં પ્રવેશ કરી ગઇ, જૂદા જૂદા પ્રકારના દિવ્ય અસ્ત્ર સમૂહવડે, હસ્તિઓવડે, મનુષ્યોવડે અને રાક્ષસોવડે ભિન્ન થએલા ભયંકર શબ્દ કરતા તે રાક્ષસને ઇંદ્રની શકિતએ પ્રિય પ્રાણને તજનાર કર્યો. હે રાજન્! તે સમયે શક્તિવડે જેનું મર્મસ્થાન ભેદ પામેલું છે એવો તે મેઘ અને પર્વત સરખો શોભતો હતો. તે પછી જેના પ્રાણ ગએલા છે, જેનું શરીર સ્તબ્ધ થયું છે, જેની જીવ્હા ગએલી છે, જેનો દેહ ભિન્ન થયો છે, એવો ઘટોત્કચ મોટું રૂપ કરી અંતરિક્ષમાંથી તરત નીચે પડયો. એણે શત્રુઓના નાશ માટે વિચિત્ર આશ્ચર્ય રૂપવાળું બીજું કર્મ કર્યું તે ભયંકર કર્મવાળો ભીમસેનનો પુત્ર ભયંકર રૂપ કરી પડયો, અને હે રાજન્! એવી રીતે હણેલા એવા પણ તે રાક્ષસે પોતાના દેહેકરી તમારા સૈન્યના એક ભાગને નાશ કર્યો. પાંડવોનું પ્રિય કરતાં જેના પ્રાણ ગએલા છે એવા પડતા તે રાક્ષસે અતિ પ્રમાણવાળી જલદી વધતી કાયાવડે તમારી અક્ષૌહિણી સેનાને તરત નાશ પમાડી. ત્યાર પછી સિંહનાદવડે મિશ્ર ભેરી, શંખ, મુરજ અને આનક નામનાં વાદિત્ર વાગ્યાં અને માયાને દગ્ધ થએલી તથા રાક્ષસને હણાએલો જોઇ હર્ષ પામેલા કૌરવો જયનાદ કરવા લાગ્યા. પછી જે પ્રમાણે વૃત્રાસુરના વધમાં દેવતાઓએ ઇંદ્રનો સત્કાર કર્યો હતો તે પ્રમાણે કુરૂઓએ સત્કાર કરેલો સૂર્યપુત્ર કર્ણ તમારા પુત્રના રથ પ્રત્યે બેઠેલો ને હર્ષ પણ પામેલો એવો પોતાનાં સૈન્ય પાસે ગયો.

ततः कर्णः कुरुभिः पूज्यमानो यथाशक्रो वृत्रवधे मरुद्भिः ।
अन्वारुढस्तव पुत्रस्यानं हृष्टश्चापि प्राविशत्तत्स्व सैन्यम्

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे घटोत्कच वधे गुर्जरभाषायामूनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

અધ્યાય ૧૮૦ મો. શ્રીકૃષ્ણને થયેલો હર્ષ.

संजय उवाच—हैडिम्बि निहतं दृष्ट्वा विशीर्णमिव पर्वतम् ॥
बभूवुः पांडवाः सर्वेशोकवाष्पा कुलेक्षणाः ॥

સંજય કહે છે—નાશ પામેલા મોટા પર્વતને જુએ તેમ હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને હણાએલો જોઇ સર્વ પાંડવો શોકાશ્રુવડે આકુલ નેત્રવાળા થયા, અને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ તો ઘણા આનંદેકરી યુક્ત એવા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા, અને અર્જુનને મળ્યા. તે મહા નાદ કરી રથની રાશને નિયમિત કરી હર્ષ યુકત એવા જેવી રીતે વાયુએ કંપાવેલું વૃક્ષ કંપે તેવી રીતે નૃત્ય કરવા લાગ્યા. તે પાછા ફરીને કુંતિપુત્ર અર્જુનને મળી તેને વારંવાર હલાવી રથના સારથિના સ્થાને ગએલા તે બુદ્ધિમાન અચ્યુત ભગવાન વળી ફરીને નાદ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને હર્ષ યુક્ત મનવાળા જાણી નથી અતિ પ્રસન્ન મન જેનું એવો હોય તેમ મહા બળવાન અર્જુન બોલ્યો કે, હે મધુસૂદન! હિડિંબાના પુત્રના વધેકરી શોકસ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે ત્યાં આજ તમારો આ અતિ હર્ષ છે તે અયોગ્ય છે. અમે તો આ સમયે સૈન્યોને વિમુખ દેખી અને ઘટોત્કચને હણાએલો જોઇ અત્યંત ઉદ્વેગવાળા છીએ માટે હે જનાર્દન! હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચના વધથી આ અલ્પ પણ હર્ષનું કારણ શું છે? હે સત્યયુકત પુરૂષોમાં ઉત્તમ માધવ! તમે આજ મને સત્ય વાત કહો. હે અરિંદમ! જો આ તમારૂં રહસ્ય ન હોય તો તમે કહેવાને યોગ્ય છો. હે મધુસૂદન! તમે આજ ધૈર્યના વિકારને કહો. હે જનાર્દન! જેમ સમુદ્રના શોષને અને મેરૂના ડગવાને ન માનું પણ આજ આ તમારાં કર્મને હું માનું છું. વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ કહે છે—હે ધનંજય! જલદી મનની અતિ પ્રસન્નતાને કરનાર ઉત્તમ પ્રાપ્ત થએલા મારા આ અતિ હર્ષને સાંભળ. હે મહાદ્યુતે ધનંજય! ઘટોત્કચેકરી એ શકિતને તજાવીને યુદ્ધમાં કર્ણને જલદી હણેલોજ સમજ. યુદ્ધમાં કાર્તિકસ્વામી સામે ઉભો રહે તેમ જેના હાથમાં શકિત છે એવા આ કર્ણની સામે ઉભો રહે એવો આ લોકમાં કયો પુરૂષ છે? બહુ સારૂં થયું કે જેનાં કવચ અને કુંડળ ગયાં છે એવો કર્ણ થયો. બહુ સારૂં થયું કે તે સફળ એવી એની શક્તિ ઘટોત્કચ વિષે ખતમ થઇ. જો કવચ અને કુંડળ સહિત કર્ણ હોય તો રણભૂમિમાં તે એકલો દેવતાઓ સહિત એવા ત્રણ લોકને પણ જીતે તથા ઇંદ્ર વા કુબેર કિંવા જલેશ્વર વરૂણ અથવા યમ પણ રણભૂમિમાં કર્ણનો સમાગમ કરવા ઉત્સાહ ન ધરે. માટે તેવી રીતે યુક્ત એવા નરશ્રેષ્ઠ કર્ણને, ગાંડિવ ધનુષ ઉગામી તું અને સુદર્શન ચક્રને ઉંચું કરી હું રણભૂમિમાં જીતવા શક્તિમાન નથી. તારા હિત માટે તો ઇંદ્રે માયાવડે હરી લીધેલા કુંડળવાળો અને કવચ રહિત પરપુરને જીતનારો આ કર્ણને કર્યો, જેથી કર્ણે કવચને અને નિર્મળ એવાં તે બે કુંડળને ઉતારી ઇંદ્રને આપ્યાં, તેથી તે વૈકર્તન કહેવાય છે. જે પ્રમાણે ક્રોધ પામેલો સર્પ મંત્રના તેજવડે સ્થિર થએલો ભાસે તથા જ્વાળા શમી ગએલો અગ્નિ ભાસે તે પ્રમાણે આજ મને કર્ણ હતસત્વ ભાસે છે. હે મહાબાહો! જ્યારથી બે કુંડળ અને દિવ્ય કવચવડે બદલો વાળી મહાત્મા ઇંદ્રે કર્ણને શક્તિ આપી કે જે આ ઘટોત્કચ વિષે તેણે ફેંકી તે શકિતને પામી ધર્મ જેને મુખ્ય છે એવો કર્ણ ત્યારથી રણભૂમિ વિષે તને હણેલો નિરંતર માનતો અને સમજતો હતો. હે પુરૂષવ્યાઘ્ર! હે અનઘ! સત્યવડે સમ ખાઉં છું કે આવી રીતે પ્રાપ્ત થએલો શૂરવીર કર્ણ તારા વગર બીજા કોઇથી પણ હણી શકાય તેમ નથી. વળી બ્રહ્મણ્ય, સત્યવાદી, તપસ્વી, નિય-

મિત વ્રતવાળો અને શત્રુઓને વિષે પણ દયાવાન છે તેથી કર્ણને વૃષ એમ કહેલો છે; યુદ્ધમાં કુશળ મહાબાહુ જેનું નિરંતર ઉંચું ધનુષ છે એવો, જેવી રીતે કેસરી સિંહ નાદ કરે તેવી રીતે નાદ કરતો જેમ હાથી બીજા હાથીઓને મદ રહિત કરે તેમ શ્રેષ્ઠ રથિ પુરૂષોને મદ રહિત કરે છે અને પુરૂષવ્યાઘ્ર, જેવી રીતે મધ્યાન્હનો સૂર્ય જોઇ શકાય નહિ તેવી રીતે રણભૂમિમાં યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય એવા તમારા મહાત્મા પુરૂષોએ જોઇ શકાતો નથી. શરદ્ ઋતુમાં જેવો સૂર્ય હોય તેવો બાણસમૂહરૂપી હજારો કિરણવાળો છે, જે રીતે વર્ષાકાળમાં વૃષ્ટિમાન મેઘ હોય તે રીતે વારંવાર બાણરૂપી ધારાઓને નાખનાર અને દિવ્ય અસ્ત્રરૂપી જળને આપનાર કર્ણ મેઘરૂપ છે; ચોતરફથી બાણવૃષ્ટિ કરતા અને માંસ શોણિતને સ્રવતા એવા દેવતાઓએ પણ આ કર્ણ જીતી શકાય તેમ નથી. હે પાંડવ! કવચ અને કુંડળોવડે હીન તથા ઇંદ્રે આપેલી શક્તિવડે રહિત એવો તે આજ મનુષ્યપણાને પ્રાપ્ત થયો. હવે આના વધ માટે એક ઉપાય થાય એમ છે, કે જ્યારે એનું રથચક્ર પૃથ્વી પ્રત્યે પેસે ત્યારે છિદ્ર વિષે બાવરા એવા કર્ણને તું પ્રથમ સંજ્ઞાને વિચારી પોતે ગફલતમાં નહિ રહેતાં હણજે, કેમકે યુદ્ધમાં ઉગામેલા અસ્ત્રવાળા ન જીતી શકાય એવા કર્ણને એક શૂર એવો વજ્ર સહિત ઇંદ્ર પણ હણે તેમ નથી; તારા હિત માટે મહાત્મા જરાસંધ, મહાબાહુ ચેદી દેશનો રાજા શિશુપાલ ને રાક્ષસ એકલવ્ય એ સર્વને મેંજ તે તે ઉપાયોવડે એક પછી એક હણેલા છે. એ પછી બીજાઓ હિડિંબા, કિર્મિર ને બક જેઓમાં મુખ્ય છે એવા રાક્ષસેંદ્રોને હણેલા છે. પરચક્રને નાશ પમાડનાર એવા અલાયુધને તથા ઉગ્ર કર્મવાળા બળવાન ઘટોત્કચને મેંજ હણેલા છે.

> एकैकशो निहताः सर्व एते योगैस्तैस्तैस्त्वद्धितार्थमयैव ।
> अथापरे निहता राक्षसेंद्रा हिडिम्बकिर्मीरबकप्रधानाः ॥
> अलायुधः परचक्रावमर्दी घटोत्कच श्चोग्रकर्मातरस्वी ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वाणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे घटोत्कचवधे श्रीकृष्णहर्षे गुर्जरभाषायामशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

અધ્યાય ૧૮૧ મો. શ્રીકૃષ્ણનું સાન્તવન.

अर्जुन उवाच—कथमस्मद्धितार्थं ते कैश्च योगैर्जनार्दन ।
जरासंध प्रभृतयो घातिताः पृथिवीश्वराः

અર્જુન પૂછે છે—હે જનાર્દન કૃષ્ણ! કેવી રીતે અમારા હિત માટે કયા કયા ઉપાયોવડે જરાસંધ આદિ રાજાઓને હણ્યા? હે વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ! જો પૂર્વે મહા બળવાન જરાસંધ ચેદીરાજ, શિશુપાલ અને રાક્ષસ એકલવ્ય ન હણાયા હોત તો હમણાં ભયંકર વિઘ્ન થાત અને દુર્યોધન રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેઓને અવશ્ય માગત ને આપણા વિષે નિરંતર દ્વેષવાળા તેઓ કૌરવોનેજ આશ્રય કરત. દેવતાઓની પેઠે તે મહા ધનુર્ધારી, અસ્ત્રકુશલ દઢ યુદ્ધ કરનાર શૂરાઓ સઘળી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનની સેનાને સાચવત. સૂતપુત્ર જરાસંધ, ચેદીરાજ, શિશુપાલ ને નિષાદ, એકલવ્ય દુર્યોધનનો આશ્રય કરી આ પૃથ્વીને જીતે તેમ હતા. હે ધનંજય! જે ઉપાયોવડે તેઓને મેં હણ્યા તે પણ સાંભળ. યુક્તિઓ વગર તેઓ યુદ્ધમાં દેવતા-

ઓએ પણ જીતી શકાય તેમ ન હતા. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન ! તેઓમાંનો એક એક જૂદો જૂદો, સંગ્રામ વિષે લોકપાળોએ રક્ષા કરેલી સઘળી દેવતાઓની સેના સાથે યુદ્ધ કરે તેવો બળવાન હતો. બળભદ્રે તિરસ્કાર કરેલા રોષ પામેલા જરાસંધે અમારા વધ માટે સર્વનો ઘાત કરનારી અગ્નિ સમાન કાંતિવાળી આકાશના સિમાડાને દીપ્ત કરતી હોય તેવી ઉગ્ર ગદાને ફેંકી; તે સમીપ આવતી ગદા જે પ્રમાણે ઇન્દ્રે નાખેલું વજ્ર દેખાય તે પ્રમાણે દેખાઇ; સમીપ આવતી તે ગદાને જોઇ બળભદ્રે તેના નાશ માટે સ્થૂણાકર્ણ નામના બાણને ફેંક્યું. અસ્ત્રના વેગેકરી હણેલી તે ગદા જેવી રીતે પૃથ્વીને ચીરતી હોય અને પર્વતને કંપાવતી હોય તેવી રીતે પૃથ્વી ઉપર પડી. તે સમયે ઘોર અતિ પરાક્રમવાળી જરા નામની રાક્ષસી હતી તે, ઉત્પન્ન થએલા શત્રુઓને દમનારા જરાસંધને સાંધતી હતી અને બે માતાઓથી જૂદા જૂદા અર્ધ દેહવાળો જરા નામની રાક્ષસીએ સાંધ્યો તેથી જરાસંધ કહેવાયો. હે કુંતિપુત્ર ! તે સ્થૂણાકર્ણ અસ્ત્રેકરી ભૂમિ પ્રત્યે રહેલી સુત અને બાંધવ સહિત તે રાક્ષસીને ગદા સાથે હણી અને હે ધનંજય ! તારા જોતાં ગદા સહિત રાક્ષસી રહિત થએલા જરાસંધને મહા યુદ્ધમાં ભીમસેને હણ્યો. હે નરોત્તમ ! ગદા જેના હાથમાં છે એવો પ્રતાપવાન જરાસંધ હોત તો રણભૂમિ વિષે તેને હણવા ઈન્દ્ર સહિત એવા પણ દેવતાઓ શક્તિમાન થાત નહિ. તારા હિત માટે કપટેકરી દ્રોણાચાર્યવડે આચાર્યપણુંકરી સત્ય પરાક્રમવાળા એકલવ્ય ભિલ્લને અંગુઠા રહિત મેંજ કરાવ્યો, તે જેણે અંગુલિત્રાણ બાંધેલું છે એવો દૃઢ પરાક્રમવાળો અતિ માનવાન વનમાં ફરનારો ભીલ બીજા રામ હોય તેમ શોભતો હતો. હે કુંતિપુત્ર ! જ્યારે અંગુઠા સહિત એવા એકલવ્યને યુદ્ધમાં ક્યારે પણ જીતવા માટે રાક્ષસ અને ઉરગ સહિત દેવ દાનવ પણ સમર્થ નથી ત્યારે રાત્રિ દિવસ અસ્ત્ર ફેંકતો કુશળ દૃઢ મુઠીવાળો તે, મનુષ્ય માત્રે તો શું જીતી શકાય ? તારા હિત માટે મેં સંગ્રામના અગ્ર ભાગમાં તેને હણ્યો ને તારી સામે પરાક્રમી ચેદિરાજ શિશુપાળને માર્યો, તે કર્ણ પણ સંગ્રામમાં સર્વ સુર અને અસુરોએ જીતી શકાય તેવો નથી, તેના વધ માટે અને બીજા દેવતાઓના દ્વેષિઓના વધ માટે તથા લોકોના હિતની ઇચ્છાવડે હે નરવ્યાઘ્ર ! તું જેનો સહાય છે એવો હું ઉત્પન્ન થયો છું, રાવણ સમાન બળવાળા તથા વેદ અને યજ્ઞનો વિનાશ કરનારા હિડિંબ, બક અને કિર્મીર રાક્ષસોને ભીમસેનવડે નાશ પમાડ્યા, તેમજ માયાવી અલાયુધને હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચવડે હણ્યો અને હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને કર્ણે ઉપાયવડે શક્તિએકરી હણ્યો; જો મહા યુદ્ધમાં એને કર્ણ શક્તિવડે ન હણત તો ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચને મારે મારવો પડત. મેં જે પૂર્વે ન હણ્યો એ તારા પ્રિયની ઇચ્છાવડે, એ બ્રાહ્મણ અને યજ્ઞોનો દ્વેષી, ધર્મનો લોપ કરનાર અને પાપાત્મા રાક્ષસ હતો તે માટે એને નાશ પમાડ્યો. હે અનઘ ! ઇન્દ્રે આપેલી શક્તિને પણ મેંજ ઉપાયેકરી વ્યર્થ કરી, કેમકે હે પાંડવ ! જે ધર્મનો લોપ કરનારા છે તેઓ મારે વધ કરવા યોગ્ય છે. ધર્મના સ્થાપન માટે તો અમારી નાશ રહિત પ્રતિજ્ઞા છે. તે તને સત્યેકરી સમ ખાઈ કહું છું કે કરૂં જ્યાં વેદ, સત્ય, દમ, પવિત્રતા, ધર્મ, લજ્જા, લક્ષ્મી, ધૃતિ અને ક્ષમા છે ત્યાં હું ક્રીડા છું માટે તારે વૈકર્તન એવા કર્ણ વધ માટે ખેદ ન કરવો અને તને ઉપાય બતાવું છું કે જેણેકરી તું તેને સહન કરીશ ને વૃકોદર એવો ભીમસેન પણ રણભૂમિ વિષે દુર્યોધનને હણશે. હે પાંડવ ! તેના પણ વધનો ઉપાય તને કહીશ. આ શત્રુઓની સેના પ્રત્યે સંકુલ શબ્દ વૃદ્ધિ પામે છે. તારાં સૈન્યો દશ દિશાઓ તરફ દોડે છે, કેમકે જેને નિશાન પ્રાપ્ત થએલું છે,

એવા કૌરવો તારી સેનાને હણે છે અને આ પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણાચાર્ય તમારાં સૈન્યને દહે છે.

> विद्रवन्ति च सैन्यानि त्वदीयानि दिशा दश ।
> लब्धलक्ष्याहि कौरव्या विधमन्ति चमूंतव ॥
> दहत्येषचवः सैन्यं द्रोणः प्रहरतांवर ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कृष्ण-वाक्ये गुर्जरभाषायामेकशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

અધ્યાય ૧૮૨ મો. ધૃતરાષ્ટ્રની શંકાનું નિરાકરણ.

धृतराष्ट्र उवाच—एकवीरवधे मोघाशक्तिः सूतात्मजे यदा ।
कस्मात्सर्वान्समुत्सृज्य सतां पार्थेन मुक्तवान् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—જ્યારે સૂતપુત્ર કર્ણ વિષે એક શૂર પુરૂષના વધ વિષે સફળ એવી શક્તિ હતી ત્યારે સર્વને તજી તેણે તે શકિતને કુંતિપુત્ર અર્જુન વિષે શા માટે ન મૂકી? કેમકે તેના હણવાથી સર્વ પાંડવ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ હણેલા થાત. એક શૂરના વધથી શા માટે યુદ્ધમાં જય ન કર્યો? વળી બોલાવેલો હું પાછો ન વળું એવી રીતે તેનું મહા વ્રત હતું. વાસ્તે જ્યારે સૂતપુત્ર કર્ણ પોતે અર્જુનને શોધવા યોગ્ય હતો ત્યારે બે રથવડે યુદ્ધ કરનાર અર્જુનને બચાવી ઇન્દ્રે આપેલી શકિતવડે કર્ણે ઘટોત્કચને કેમ માર્યો નહિ તે હે સંજય! મને કહે? નિશ્ચે બુદ્ધિ અને સહાય રહિત મારા પુત્રને શત્રુઓએ છેતર્યો હશે, ત્યારે તે પાપી કેવી રીતે શત્રુઓને જીતે? કેમકે એના જયના આશ્રયરૂપ જે પરમ શક્તિ હતી તે શકિત તો વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણે ઘટોત્કચ પર વ્યર્થ કરાવી અને જેવી રીતે ઠુંઠા પુરૂષના હાથમાં રહેલા ફુલને અતિ બળવાન પુરૂષે લેવાય તેવી રીતે સફળ એવી તે શકિત ઘટોત્કચ ઉપર વ્યર્થ થઇ માટે જે પ્રમાણે વરાહ કુતરાના યુદ્ધથી તે બેનો નાશ થાય અને કુતરાના ભક્ષકને લાભ થાય તે પ્રમાણે વિદ્વાન, વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને, અને કર્ણ અને હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને લાભ થયો, એમ માનું છું. જો ઘટોત્કચ કર્ણને મારે તો તે પાંડવોને પરમ લાભ થાય અને જો કર્ણ તેને હણે તોપણ શકિતના નાશથી કાર્ય સિદ્ધ થાય. એ રીતે બુદ્ધિવડે વિચારી બુદ્ધિમાન, પાંડવોના પ્રિય અને હિતને કરનાર એવા વસુદેવના પુત્ર મહાત્મા કૃષ્ણે યુદ્ધમાં કર્ણવડે ઘટોત્કચને નાશ પમાડ્યો. સંજય કહે છે—હે રાજન્! અર્જુનને શકિત-વડે હણવાની કર્ણની ઇચ્છાને જાણી મહા બુદ્ધિમાન, મધુદૈત્યને હણનારા, જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણે તમારા દુષ્ટ વિચારને લીધે રાક્ષસેશ્વર મહા બળવાન ઘટોત્કચને બે રથેકરી યુદ્ધ કરનારા કર્ણ સામે લગાડ્યો. હે કુરૂદ્દહ! જો મહારથિ કર્ણથી કુંતિપુત્ર અર્જુનની કૃષ્ણ રક્ષા ન કરત તો તે વખતેજ આપણે સિદ્ધ કાર્યવાળા થાત. હે ધૃતરાષ્ટ! યુદ્ધમાં યોગિના ઇશ્વર પ્રભુ જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ વગર ઘોડા, ધ્વજ અને રથ સહિત અર્જુન પૃથ્વી વિષે પડે? ન પડે. હે પાર્થિવ! ઘણાઓએ વિવિધ ઉપાયોવડે રક્ષા કરેલો અને કૃષ્ણે પાળેલો તે અર્જુન સન્મુખ રહ્યો શત્રુઓને

જીતેજ. જે રીતે વજ્ર વૃક્ષને હણે તે રીતે શક્તિ જલદી કુંતિપુત્ર અર્જુનને હણે તે માટે તો તે કૃષ્ણ, વિશેષ સફળ શક્તિથી અર્જુનની રક્ષા કરતા હતા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સૂત સંજય! મારો પુત્ર વિરોધી, ખરાબ વિચારવાળો અને આત્માને પંડિત માનનાર છે કે જેનો આ જય પ્રત્યે શત્રુના વધનો ઉપાય નષ્ટ થયો. હે સંજય! સર્વ શસ્ત્રધારી પુરૂષોમાં ઉત્તમ મહા બુદ્ધિમાન કર્ણે સફળ શક્તિને ધનંજય અર્જુન વિષે કેમ ફેંકી નહિ?

હે મહા બુદ્ધિવાળા સંજય! તારો પણ એ અન્યાય થયો કે જે તેં એ અર્થને જણાવ્યો નહિ. સંજય કહે છે—દુર્યોધનની, શકુનિની, મારી અને દુઃશાસનની નિરંતર મોટી રાત્રિ વિષે એજ માગણી હતી કે હે કર્ણ! કાલે સર્વ સૈનિકોને તજી ધનંજય અર્જુનનો નાશ કર. પછી દાસની પેઠે પાંડવ અને પંચાલ યોદ્ધાને આપણે ભોગવશું. અથવા કુંતિપુત્ર અર્જુનના હણાવાથી જો વૃષ્ણિઉત્તમ એવા કૃષ્ણ પાંડવોમાંથી એકને પણ રાજ્ય વિષે સ્થાપે તો તેને હણવા; કેમકે કૃષ્ણ પાંડવોનું મૂળ છે. જેમ થડ હોય તેમ કુંતિપુત્ર અર્જુન ઉત્પન્ન થયો છે, જેમ શાખાઓ હોય તેમ બીજા કુંતિપુત્રો છે અને પંચાલ યોદ્ધાઓ પર્ણ રૂપ છે, તેમ કૃષ્ણ જેના આશ્રય, બળ અને નાથ છે એવા પાંડવો છે તેથી જેવી રીતે નક્ષત્રોના પરમ આશ્રયરૂપ ચંદ્રમા છે, તેવી રીતે પાંડવોના પરમ આશ્રયરૂપ કૃષ્ણ છે; માટે હે સૂતપુત્ર! પાન, શાખા અને થડને તજી સર્વદા સર્વ ઠેકાણે પાંડવોના મૂળરૂપ એવા કૃષ્ણ છે એમ સમજ. હે રાજન્! જો કર્ણ યાદવના પુત્ર કૃષ્ણને હણે તો સઘળી પૃથ્વી તેના વંશમાં રહે એમાં સંશય નથી. હે નરેંદ્ર! જો યદુકુળ અને પાંડવોને આનંદ ઉપજાવનાર મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ નાશ પામીને પૃથ્વી વિષે શયન કરે તો નીચે પર્વત, સમુદ્ર ને વન સહિત પૃથ્વી તારી આધિનતાને પામે. દેવતાઓના ઈશ્વર, અપ્રમેય, ઋષિકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણના અસ્તિત્વમાં એવી રીતે તેણે બુદ્ધિ તો કરી પણ યુદ્ધના સમયમાં મોહ પામી અર્જુનની, રાધાપુત્ર કર્ણથી કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણ સદા રક્ષણ કરતા હતા, જેથી એને રણભૂમિમાં કર્ણ પાસે રહેવા દેવા ઇચ્છતા ન હતા. વળી હે પ્રભો ધૃતરાષ્ટ્ર! તે સફલ શક્તિને કેવી રીતે નિષ્ફળ કરૂં એવા હેતુથી અચ્યુત ભગવાન બીજા મહારથિઓને કર્ણ સમીપ રાખતા હતા. હે રાજન્! એવી રીતે કર્ણથી મોટા મનવાળા જે કૃષ્ણ કુંતિપુત્ર અર્જુનની રક્ષા કરે છે તે પુરૂષોત્તમ આત્માને કેમ ન સાચવે? હું વિચાર કરી જોઉં છું તો ત્રણ લોકમાં તેવો પુરૂષ નથી કે જે શત્રુઓને દમનારૂં ચક્ર જેનું આયુદ્ધ છે એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણને જીતે. સંજય કહે છે–તે સમયે મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણને રથશાર્દૂલ મહારથિ સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ કહ્યું કે, કર્ણનો અર્જુન ઉપર શક્તિ નાખવી એ નિશ્ચય હતો. તેમ કર્ણ પાસે ઘણા પરાક્રમવાળી શક્તિ હતી તે શા માટે સૂતપુત્ર કર્ણે ફાલ્ગુન અર્જુન ઉપર ન ફેંકી? વાસુદેવ એવા કૃષ્ણ કહે છે કે દુઃશાસન કર્ણ અને સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથ સહિત શકુનિ, એ નિરંતર વિચાર કરતા હતા અને દુર્યોધન જેમાં અગ્રેસર છે એવા તે કહેતા હતા કે હે મહા ધનુર્ધારી, અત્યંત પરાક્રમવાળા કર્ણ! હે જીતનારાઓમાં ઉત્તમ કર્ણ! તારે રણભૂમિ વિષે કુંતિપુત્ર ધનંજય વગર આ શક્તિને બીજા વિષે ફેંકવી નહિ, કારણ કે જે પ્રમાણે ઇન્દ્ર દેવતાઓમાં અતિ યશવાળો છે તે પ્રમાણે તેઓમાં તે અતિ યશવાળો છે; જેમ અગ્નિ રહિત દેવતાઓ થાય તેમ કુંતિપુત્ર અર્જુનના હણાવાથી પાંડવો સૃંજય યોદ્ધાઓ સહિત આત્મા રહિત થશે. હે શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ! એ રીતે કર્ણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે અને નિરંતર કર્ણના હૃદય વિષે ગાંડિવ ધનુષવાળા

અર્જુનનો વધ રમી રહ્યો છે, વાસ્તે હે યુદ્ધ કરનારાઓમાં ઉત્તમ! હુંજ રાધાપુત્ર કર્ણને મોહિત કરૂં છું. તેણે શ્વેત વાહનવાળા પાંડુપુત્ર અર્જુન વિષે શકિત ફેંકી નહિ. હે યોદ્ધાઓમાં ઉત્તમ! તે શક્તિ અર્જુનના મૃત્યુરૂપ છે એવી રીતે નિરંતર વિચાર કરતો એવો હું તેને નિંદ્રા નથી અને મનથી હર્ષ નથી. હે શિનિપુંગવ! આજ તે શકિતને ઘટોત્કચ વિષે વ્યર્થ ગયેલી જોઇ ધનંજય અર્જુનને મૃત્યુના મુખમાંથી મુકત થએલો જોઉં છું. જે પ્રમાણે યુદ્ધમાં મારે અર્જુન રક્ષા કરવા યોગ્ય છે તે પ્રમાણે પિતા, માતા, તમે ભાઇઓ અને પ્રાણ પણ રક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. હે સાત્વત સાત્યકિ! ત્રૈલોકયના રાજ્યથી જે કોઇ પણ બીજું અતિ દુર્લભ હોય તે પણ કુંતિપુત્ર ધનજંય વિના હું ન ઇચ્છું, એ માટે હે યુયુધાન! મર્યા પછી પાછા આવેલાને જેમ જોઇએ તેમ કુંતિપુત્ર અર્જુનને જોઇ આજ મને ઘણામાં ઘણો હર્ષ થયો અને એ માટે યુદ્ધમાં રાક્ષસને મેં કર્ણ તરફ મોકલ્યો; કારણ કે યુદ્ધમાં રાત્રિ વિષે કર્ણને પીડવા બીજો કોઇ સમર્થ નહોતો. સંજય કહે છે—તે સમયે ધનંજયના હિત વિષે યુકત તથા તેના પ્રિયમાં નિરંતર પ્રીતિવાળા દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણે એવી રીતે સાત્યકિને કહ્યું.

इतिसात्यकयेप्राहतदा देवकिनन्दनः ।
धनंजय हितेयुक्तस्तत्प्रियसततंरतः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायाद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

અધ્યાય ૧૮૩ મો. કર્ણ શકિતનું વ્યર્થ જવું.

धृतराष्ट्र उवाच—कर्ण दुर्योधनादीनां शकुनेः सौबलस्य च ।
अपनीतं महत्तात तव चैव विशेषतः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે તાત! કર્ણ અને દુર્યોધન આદિનો, સુબલાપુત્ર શકુનિનો તથા વિશેષેકરી તારો મોટો અન્યાય છે, જયારે નિરંતર રણભૂમિ વિષે ઇન્દ્ર સહિત એવા દેવતાઓએ પણ ન નિવારાય એવી અસહ્ય અને હણનારી તે શકિતને જાણો છો ત્યારે હે સંજય! યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું ત્યારે પ્રથમ શા માટે કર્ણે દેવકીપુત્ર કૃષ્ણ વિષે અથવા અર્જુન વિષે તેને ન ફેંકી? સંજય કહે છે–હે કુરૂકુળશ્રેષ્ઠ વિશાંપતે! સંગ્રામથી નિવૃત્ત થએલા અમારા સર્વનો નિરંતર રાત્રિ વિષે આ વિચાર થતો કે–હે કર્ણ! હે કર્ણ! કાલે પ્રાતઃકાલમાં આ શકિત કેશવ ભગવાન પર અથવા અર્જુન ઉપર નાખવી પણ પછીથી હે રાજન્! પ્રાતઃકાલ વિષે કર્ણની અને બીજા યોદ્ધાઓની તે બુદ્ધિ ફરી ને દેવતાઓએ નાશ કરાતી હતી. હું તો દૈવનેજ પરમ માનું છું કે હાથમાં રહેલી શક્તિવડે કર્ણે રણભૂમિ વિષે કુંતિપુત્ર અર્જુનને અથવા દેવકીપુત્ર કૃષ્ણને માર્યા નહિ. તેના હાથમાં રહેલી શકિત જેવી કાળરાત્રિ હોય તેવી ઉદય પામેલી હતી, પણ ભાગ્યેકરી નષ્ટ બુદ્ધિ થવાથી કર્ણે તેને નાખી નહિ. હે પ્રભો! દેવકીપુત્ર કૃષ્ણ વિષે અથવા ઇન્દ્ર તુલ્ય કુંતિપુત્ર અર્જુન વિષે વધ માટે ઇન્દ્રે આપેલી શકિત નાખવામાં દેવમાયાએ કર્ણને મોહિત કર્યો. ધૃતરાષ્ટ પૂછે છે–દૈવે કરીને અને કેશવ ભગવાનની બુદ્ધિ તથા પોતાની બુધ્ધિવડે તમે દુઃખી થયા. જેથી ઇંદ્રે આપેલી શકિત તૃણરૂપ ઘટોત્કચને

હણી ગઇ તથા તે જ ખરાબ અન્યાયવડે કર્ણ, મારા પુત્રો અને બીજા સર્વ રાજાઓ યમ રાજાના સ્થાન પ્રત્યે ગએલા હોય તેવા થયા. જ્યારે હિડિંબાનો પુત્ર ઘટોત્કચ હણાયો ત્યારે ફરીને જેવી રીતે કુરૂ અને પાંડવોનું યુધ્ધ થયું તે મને કહે? જે વ્યૂહયુક્ત સૈન્યવાળા પ્રહાર કરનારા પાંડવો ને સૃંજય યોદ્ધાઓ પણ પંચાલ યોદ્ધાઓ સાથે દ્રોણાચાર્ય સામે દોડતા હતા; તેઓ કેવી રીતે યુદ્ધ કરતા હતા? સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાના અને સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથના વધથી અમર્ષેકરી જીવિતને તજી આવતા તથા સેના પ્રત્યે પેસતા અને બાણોને ફેંકતા એવા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જેવી રીતે મોટા વ્યાઘ્ર પ્રત્યે અને ફાડેલા મુખવાળા કાળ પ્રત્યે જાય તેવી રીતે તેઓ કેમ જઇ શક્યા? હે તાત! દુર્યોધન જેઓમાં અગ્રેસર છે એવા જે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કર્ણ અને કૃપાચાર્ય તેઓ દ્રોણાચાર્યની રક્ષા કરતા હતા? તેઓ યુદ્ધમાં શું કરતા હતા? હે સંજય! ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યને હણવા ઇચ્છતા એવા અર્જુન અને ભીમસેનને મારા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં કેવી રીતે પીડતા હતા? અને સિંધુરાજ જયદ્રથના વધેકરી આ કૌરવો તથા ઘટોત્કચના વધે કરી પાંડવો અમર્ષવાળા અને અતિ ક્રોધ પામેલા થઇ રાત્રિ વિષે કેવી રીતે યુદ્ધ કરતા હતા તે કહે. સંજય કહે છે—હે રાજન્! જ્યારે કર્ણે રાત્રિ વિષે રાક્ષસ ઘટોત્કચને હણ્યો અને શબ્દ કરતા, હર્ષ પામેલા, યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા એવા તમારા યોદ્ધાઓ વેગવડે જલદી આવતા હતા તથા સૈન્ય નાશ પામતું હતું ને ઘોર રાત્રિ થઇ હતી ત્યારે અતિ દીનતાને પામેલા મહાબાહુ રાજા યુધિષ્ઠિર ભીમસેન પ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા કે, હે મહાબાહો! ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનની સેનાનું વારણ કર, કેમકે હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચના વધથી મને ઘણો મોહ થયો છે. એવી રીતે ભીમસેનને કહી તે પોતાના રથ પર બેઠા અને આંસુથી ભરેલા મુખવાળા, વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખતા એવા રાજા યુધિષ્ઠિર કર્ણના ભયંકર પરાક્રમને જોઇ અતિ મોહ પામ્યા. પછી તે વખતે તેમને વ્યથા યુક્ત જોઇ કૃષ્ણ આવું વચન બોલ્યા કે—હે કુંતિપુત્ર! વ્યથા કરો માં; કેમકે એ વિહ્વલપણું તમારે વિષે જેવી રીતે હલકા પુરૂષ વિષે હોય તેવી રીતે યોગ્ય નથી, માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ રાજન્! ઉઠો યુદ્ધ કરો અને મોટા કામના ભારને ધારણ કરો. કારણ કે તમે વિહ્વલપણાને પામવાથી વિજયમાં સંશય થશે. એવી રીતે કૃષ્ણનાં વચન સાંભળી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર હાથવડે નેત્રને લુંછીને કૃષ્ણ પ્રત્યે વચન બોલ્યા કે હે મહાબાહો! મેં ધર્મની ઉત્તમ ગતિ જાણેલી છે ને જે માણસ કરેલાંને નથી જાણતો તેને બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગે છે. હે જનાર્દન! બાળક એવા પણ મહાત્મા હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચે વનમાં રહેલા એવા જે અમે તેઓની અસ્ત્રના કારણથી શ્વેત વાહનવાળા પાંડુપુત્ર અર્જુનને ગએલો જાણી સહાયતા કરી હતી.

હે કૃષ્ણ! એ મહા ધનુર્ધારી મને કામવનમાં મળ્યો હતો તથા જ્યાં સુધી ધનંજય આવ્યો ન હતો ત્યાં સુધી અમારી સાથે રહ્યો હતો. તેણે ગંધમાદનની યાત્રામાં અમને દુઃખથી તાર્યા હતા અને તે મહાત્માએ થાકી ગએલી દ્રૌપદીને પીઠવડે ઉપાડી હતી. હે પ્રભો! આરંભથી યુધ્ધોમાં એણે જે કર્યું છે તે તેણે મહા યુધ્ધમાં મારા માટે દુઃખેકરી કરાય તેવું કર્મ કર્યું છે. હે જનાર્દન! સ્વભાવથી જે મારી સહદેવમાં પ્રીતિ છે તેજ મારી પરમ પ્રીતિ રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચ વિષે હતી. મહાબાહુ તે મારો ભક્ત છે અને હું એને પ્રિય છું તથા એ મારો પ્રિય છે; તેણેકરી હે વાર્ષ્ણેય! શોકવડે તાપ પામેલો હું મોહ પામું છું. હે વાર્ષ્ણેય! કૌરવોથી નાસતાં સૈન્યોને અને યુદ્ધમાં યત્નવાળા મહારથિ દ્રોણાચાર્ય તથા કર્ણને જુઓ, જેવી

રીતે બે મત્ત હસ્તિઓએ કમલવન છુંદાય તેવી રીતે અર્ધ રાત્રિ વિષે આ બેઉ સૈનિકોએ પાંડવોના સૈન્યને દુઃખી કર્યું. હે માધવ! ભીમસેનના બાહુબળનો તથા કુંતિપુત્ર અર્જુનના વિચિત્ર અસ્ત્રપણાનો અનાદર કરી કૌરવો પરાક્રમ કરતા હતા. રણભૂમિ વિષે આ દ્રોણાચાર્ય કર્ણ અને રાજા દુર્યોધન યુદ્ધમાં રાક્ષસને હણી નાદ કરે છે. હે જનાર્દન! અમારા અને તમારા જીવતાં સૂતપુત્ર કર્ણ સાથે મળેલો હિડિંબાનો પુત્ર ઘટોત્કચ કેમ મૃત્યુ પામ્યો? અર્જુનના જોતાં અમને સર્વને ગણ્યા વગર મહા બળવાન ભીમસેનના પુત્ર રાક્ષસને તેણે હણ્યો. જ્યારે દુરાત્મા ધૃતરાષ્ટ્રના યોદ્ધાએ અભિમન્યુને હણ્યો ત્યારે રણભૂમિમાં અર્જુન ન હતો અને દુરાત્મા સિંધુરાજ જયદ્રથે અમને સર્વને રોક્યા તથા તે કર્મ વિષે પુત્ર સહિત દ્રોણાચાર્ય નિમિત્તરૂપ થયા. વળી પોતે દ્રોણાચાર્યે પ્રયત્ન કરતા કર્ણને વધનો ઉપાય બતાવ્યો ને તેણે ખડ્ગે કરી ખડ્ગને બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું અને ઘાતકી પુરૂષની પેઠે કૃતવર્માએ દુઃખમાં રહેલા અભિમન્યુના ઘોડાને તથા જલદી બે પડખાના સારથિઓને હણ્યા. તેવી રીતેજ બીજા મહા ધનુર્ધારીએ યુદ્ધમાં સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુને હણતા હતા. હે યાદવશ્રેષ્ઠ કૃષ્ણ! થોડાં કારણને લીધે જે ગાંડિવ ધનુષવાળા અર્જુને સિંધુરાજ જયદ્રથને હણ્યો તે પણ મને અતિ પ્રિય નથી. કેમકે જો શત્રુનો વધ ન્યાયયુક્ત હોય તો પાંડવોએ કરવા યોગ્ય છે. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ! રણભૂમિ વિષે કર્ણ અને દ્રોણાચાર્યને પ્રથમ મારવા એવી મારી બુદ્ધિ હતી, કારણ કે એ બે આપણાં દુઃખોનું મૂળ છે. રણભૂમિમાં એ બેને પામી દુર્યોધન આશ્વાસનને પામ્યો છે, માટે જે ઠેકાણે દ્રોણાચાર્ય અને અનુચર સહિત સૂતપુત્ર કર્ણ હણવા યોગ્ય હતા તે ઠેકાણે મહાબાહુ અર્જુને દૂર વસનારા સિંધુરાજ જયદ્રથને હણ્યો. મારે તો અવશ્ય સૂતપુત્ર કર્ણને નાશ કરવો છે; તે માટે હે શૂર કૃષ્ણ! હું પોતે કર્ણને હણવાની ઇચ્છાવડે જઇશ. પછી દ્રોણાચાર્યના સૈન્ય સાથે મહાબાહુ ભીમસેન મળેલો છે એવી રીતે કહી ઉતાવળા એવા યુધિષ્ઠિર મોટા ધનુષને શબ્દાયમાન કરી તથા ભયંકર શંખને વગાડી જલદી ગયા. તે સમયે હજાર રથ, ત્રણ હજાર હાથી ને પાંચ હજાર ઘોડાઓવડે તથા પ્રભદ્રક યોદ્ધા સહિત એવા પંચાલ યોદ્ધાવડે યુક્ત ઉતાવળો શિખંડિ રાજાની પાછળ ગયો. તે વખતે જેમાં યુધિષ્ઠિર અગ્રેસર છે એવા કવચધારી પાંડવ અને પંચાલ યોદ્ધાઓ ભેરી અને શંખ વગાડવા લાગ્યા. તે સમયે મહાબાહુ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ધનંજયને કહેવા લાગ્યા કે આ ક્રોધયુક્ત યુધિષ્ઠિર ઉતાવળા સૂતપુત્ર કર્ણને હણવાની ઇચ્છાથી જાય છે તેની ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી. એ પ્રમાણે કહી ઋષિકેશ જનાર્દન ભગવાને જલદી ઘોડાઓને હાંકયા અને દૂર જતા રાજા યુધિષ્ઠિરને અનુસર્યા. સૂતપુત્ર કર્ણને હણવાની ઇચ્છાવડે જલદી જતા અને શોકવડે જેનો સંકલ્પ નાશ પામ્યો છે એવા અગ્નિવડે બળતા હોય નહિ તેમ ગરમ થયેલા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે આવી વ્યાસ કહે છે કે–સંગ્રામ વિષે કર્ણને પામી અર્જુન જીવે છે તે બહુ સારૂં થયું. કેમકે અર્જુનના વધને ઇચ્છતા એવા કર્ણે શક્તિ રાખી હતી અને તે કારણથી મહા યુદ્ધમાં બે રથવડે યુદ્ધ કરનાર કર્ણ પ્રત્યે અર્જુન ન ગયો તે ઠીક થયું. હે યુધિષ્ઠિર! સ્પર્ધાવાળા તે બે સર્વ દિવ્ય અસ્ત્રોને સજે અને અસ્ત્રો જ્યારે નાશ પામવા લાગે ત્યારે જરૂર પીડા પામેલો કર્ણ યુદ્ધમાં ઇન્દ્રે આપેલી શક્તિને ફેંકે તેથી હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તમને ભયંકર દુઃખ થાય. માટે હે માનદ! સૂતપુત્ર કર્ણે રાક્ષસને હણ્યો તે ઠીક થયું. એ રાક્ષસ કાળે કરીનેજ ઇન્દ્રની શકિતને નિમિત્તરૂપ કરી નાશ પામ્યો ને હે તાત! યુદ્ધમાં તો રાક્ષસ

તમારાજ કારણથી નાશ પામ્યો. માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ક્રોધ કરોમાં અને પુત્રના શોક વિષે મન કરો માં. હે યુધિષ્ઠિર! આ લોક વિષે સર્વ પ્રાણિઓની એ અવસ્થા થાય છે, માટે સર્વ ભાઇઓ અને મહાત્મા રાજાઓ સહિત સંગ્રામ વિષે કૌરવો સામે યુદ્ધ કરો. હે ભારત રાજન્! હે તાત ! આજથી પાંચમે દિવસે પૃથ્વી તારી થશે. હે પુરૂષવ્યાઘ્ર પાંડવ, નિરંતર ધર્મનું ચિંતન કર અને પરમ પ્રસન્ન એવાં ભલાઇ તપ, દાન, ક્ષમા અને સત્યને સેવ; કારણ કે જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં જય છે. એ રીતે વ્યાસ, પાંડવ યુધિષ્ઠિરને કહી ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા.

सेवेथाः परमप्रीतो यतो धर्मस्ततो जयः ।
इत्युक्त्वा पांडवं व्यासस्तत्रैवान्तरधीयत ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे व्यासवाक्ये गुर्जरभाषायां त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

અધ્યાય ૧૮૪ મો. દ્રોણવધની તૈયારી.

द्रोणवध पर्व.

**संजय उवाच—व्यासे नैवमथोक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
स्वयंकर्णं वधाद्वीरो निवृत्तो भरतर्षभ ॥ १ ॥**

સંજય કહે છે—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! વ્યાસે એવી રીતે કહેલા શૂરવીર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર તે પછી પોતે કર્ણના વધથી નિવૃત્ત થયા. તે રાત્રિ પ્રત્યે સૂતપુત્ર કર્ણે ઘટોત્કચને હણ્યો ત્યારે દુઃખેકરી અમર્ષને વશ થયેલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, ભીમસેને વારણ કરેલી તમારી મોટી સેનાને જોઇ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે—દ્રોણાચાર્યનું નિવારણ કર; કારણ કે દ્રોણાચાર્યના નાશ માટે તું અગ્નિથી બાણ, કવચ, ખડ્ગ અને ધનુષ સહિત શત્રુને તપાવનાર ઉત્પન્ન થયો છે. માટે રણભૂમિમાં પ્રસન્ન થએલાનો તને કોઈ પણ રીતે જરાએ ભય નથી. જનમેજય, શિખંડી, દુર્મુખપુત્ર, યશોધર, નકુલ, સહદેવ, દ્રુપદ રાજાના પુત્રો અને પ્રભદ્રક યોદ્ધાઓ પ્રસન્ન થએલા ચોતરફથી દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે દોડો. તેમજ પુત્ર ને ભાઇઓ સહિત દ્રુપદ રાજા ને વિરાટ રાજા તથા સાત્યકિ, કેકય યોદ્ધાઓ અને પાંડવ ધનંજય એ સર્વ વેગેકરી દ્રોણાચાર્યના વધની ઇચ્છાવડે દોડો. તેમ સર્વ રથિ પુરૂષો અને જે કાંઇ હાથી, ઘોડા તથા પાયદળ છે તેઓ મહારથિ દ્રોણાચાર્યને રણભૂમિ વિષે પાડો. પછી એ રીતે સર્વ જણ મહાત્મા પાંડવ યુધિષ્ઠિરે આજ્ઞા કરેલા વેગેકરી દ્રોણાચાર્યના વધની ઇચ્છાએ દોડ્યા. તે સમયે સંપૂર્ણ ઉદ્યોગેકરી જલદી આવતા પાંડવો સામે યુદ્ધમાં શસ્ત્રધારી ઓમાં ઉત્તમ દ્રોણાચાર્ય ગયા. પછી અતિ ક્રોધ પામેલા દ્રોણાચાર્યના જીવિતને ઇચ્છતો એવો રાજા દુર્યોધન સંપૂર્ણ ઉદ્યોગે કરી પાંડવો સામે દોડ્યો. હે મહારાજ ! પાછું તે વખતે જેમાં વાહન અને સૈનિકો થાકી ગએલા છે એવું યુદ્ધ પ્રવૃત્ત થયું અને પરસ્પર ગર્જના કરતા એવા પાંડવ અને કૌરવોના યુદ્ધમાં તેઓ નિંદ્રાવડે અંધ અને થાકી જવા લાગ્યા. સંગ્રામ વિષે મહારથિઓ લેશ પણ ચેષ્ટા પામી શકતા ન

હતા અને તેવી રીતે વધ કરતા યોદ્ધાઓને તથા વિશેષેકરી ઘાયલ થએલાઓને તો રાત્રિ ઘોર રૂપવાળી, ભયાનક ત્રણ પ્રહરવાળી એવી પણ હજાર પ્રહર સરખી અને પ્રાણને હરનારી થઇ પડી. તેમાં પણ નિંદ્રાવડે અંધ થએલાઓને તો અર્ધ રાત્રિ વિશેષેકરી ભયંકર જણાઇ. તે સમયે તમારા અને શત્રુઓના સર્વ ક્ષત્રિયો દીન મનવાળા તથા આ યુદ્ધમાં અસ્ત્રો અને જેઓની ઇચ્છા જતી રહી છે એવા ઉત્સાહ રહિત થયા; તોપણ તે સમયે જે પ્રમાણિક અને વિશેષે કરી લજ્જાવાળા અને પોતાના ધર્મને જોતા એવા હતા તે પોતાની સેનાને તજી જતા ન હતા. બીજા નિંદ્રાવડે અંધ થએલા મનુષ્યો અસ્ત્રોને મૂકી સુતા હતા. હે ભારત નરાધિપ! કેટલાક હસ્તિઓ વિષે અને કેટલાક ઘોડા વિષે નિંદ્રાવડે અંધ થયેલા કશી પણ ચેષ્ટાને સમજતા ન હતા. તેઓને યુદ્ધમાં બીજા યોદ્ધાઓ યમ રાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલતા હતા. તેમજ અતિ ચેતના રહિત અને સ્વપ્નની પેઠે આચરણ કરનારા શત્રુઓને બીજાઓ યમ-રાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલતા હતા. મહા યુદ્ધમાં તેઓ પોતાનાઓને અને શત્રુ પારકાઓને હણુતા હતા તથા નિંદ્રાવડે અંધ થએલા જૂદા જૂદા પ્રકારની વાણી પણ ઉચ્ચારતા હતા. હે મહારાજ! નિંદ્રાવડે જેનાં રાતાં નેત્ર થયાં છે એવા અમારા ઘણા મનુષ્યો શત્રુથી યુદ્ધ કરવું, એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી રહેલા હતા. કેટલાક નિંદ્રાવડે અંધ થએલા પણ રણભૂમિમાં ફરતા હતા, તેમ તે શૂરાઓ યુદ્ધમાં દારૂણ અંધકાર વિષે પણ શૂરા શત્રુઓને હણુતા હતા. યુદ્ધમાં અતિ નિંદ્રાવડે મોહ પામેલા ઘણા મનુષ્યો શત્રુઓથી નાશ પામતા આત્માને પણ જાણતા ન હતા. તે યોદ્ધાઓની એવી ચેષ્ટા જોઇને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો અર્જુન દિશાઓને ગજાવતો આવાં વચન કહેવા લાગ્યો કે–હે સૈનિકો! તમે સર્વ વાહનો સહિત અંધકારે અને ઘણી રજવડે યુક્તવાળા સૈન્ય વિષે થાકેલાજ છો તે તમે જો માનતા હો તો વિરામ પામો અને આ રણભૂમિ વિષેજ મુહૂર્તવાર નિદ્રા કરો અને પાછો જ્યારે ચંદ્રમા ઉગે ત્યારે નિદ્રા અને શ્રમ રહિત થઇ કૌરવ પાંડવ યોદ્ધાઓ તમે પરસ્પર યુદ્ધ કરજો. હે વિશાંપતે! ધાર્મિક એવા અર્જુનનાં તે વચનને સર્વ ધર્મજ્ઞ પુરૂષો ને સૈન્યો પસંદ કરવા લાગ્યાં અને પરસ્પર કહેવા લાગ્યાં કે હે કર્ણ! હે કર્ણ! હે દુર્યોધન! પાંડવોની સેના વિરામ પામી માટે વિરામ પામો, એ રીતે બોલવા લાગ્યા. જ્યારે તેવી રીતે તે તે ઠેકાણે અર્જુન બોલવા લાગ્યો ત્યારે હે ભારત! તમારી અને પાંડવોની સેના વિરામ પામી અને તેની તે ઉત્કૃષ્ટ વાણીને દેવતાઓ, ઋષિઓ, મહાત્મા અને સર્વ સૈન્યો પ્રસન્ન થઇ વખાણવા લાગ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તેના ક્રૂર નહિ એવાં વચનને વખાણી થાકેલાં સર્વ સૈન્યો મુહૂર્તવાર સુતાં. હે ભારત! તમારી સેના વિશ્રામને પામ્યા પછી સુખ પામેલી ટુકડીઓ શૂર એવા અર્જુનને વખાણવા લાગી.

હે મહાબાહો! હે અનઘ! તમારે વિષે વેદ, અસ્ત્રો, બુદ્ધિ, પરાક્રમ, ધર્મ અને પ્રાણિઓ વિષે દયા છે. હે શૂર કુંતિપુત્ર! જેથી તમે આશ્વાસના કરી તેથી અમે તમારાં સુખને ઇચ્છીએ અને તે સુખ તમારૂં થાઓ તથા જલ્દી તમે મનના પ્રિય અર્થોને પામો. હે વિશાંપતે! એ રીતે તેઓ નરશ્રેષ્ઠ એવા અર્જુનને વખાણતા સર્વ મહારથિઓ નિદ્રાવડે ડોલાં ખાતા મુંગા રહ્યા. કેટલાક ઘોડાઓની પીઠ ઉપર કેટલાક રથના સારથિના મ્યાનો વિષે, કેટલાક હાથીની કાંધ ઉપર અને કેટલાક પૃથ્વી વિષે સુતા, તેમ કેટલાક નરો આયુધ, ગદા ખડ્ગ, પરશ્વધ અને કવચ સહિત જૂદા જૂદા સુતા. નિંદ્રાવડે અંધ થએલા હસ્તિઓએ પૃથ્વીનાં રજયુક્ત

સર્પની ફેણ સરખી શુંડવડે લાંબાં નસકોરાંના નિઃશ્વાસ લેતા મોટા સર્પોવડે પર્વતો શોભે તેવી રીતે પૃથ્વીતલ ઉપર સુતેલા અને નિઃશ્વાસ લેતા હસ્તિઓ શોભવા લાગ્યા. વળી સુવર્ણની લગામવાળી કેશવાળી ઉપર રહેલાં ધોંસરાંવડે યુક્ત એવા કેટલાક ઘોડાઓ ખાડા ટેકરાવાળી પૃથ્વીને ખરીઓના અગ્ર ભાગવડે સરખી કરવા લાગ્યા. હે રાજેંદ્ર ! તે સમયે સર્વ વાહનો વિષે યુક્ત થઇ સુતા તેમ હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ઘણા શ્રમવડે યુક્ત એવા ઘોડા હાથી અને યોદ્ધાઓ પણ યુદ્ધથી વિરામ પામી સુતા. જે રીતે કુશળ શિલ્પશાસ્ત્રવેત્તા પુરૂષોએ વસ્ત્ર વિષે ચિત્ર રચેલું હોય તે રીતે અદ્ભુત એવું તે સૈન્ય નિંદ્રાવડે અતિ મગ્ન અને જ્ઞાન રહિત થઇ સુતું. કેટલાક કુંડળધારી તથા પરસ્પર જેઓનાં બાણોવડે અંગ ઘાયલ થએલાં છે એવા જુવાન ક્ષત્રિયો તો જે પ્રમાણે કામવાળી સ્ત્રીઓનાં સ્તનો સ્તનો વિષે આલિંગન કરી સુવે, તે પ્રમાણે હસ્તિઓના કુંભસ્થળો વિષે લીન થઇને સુતા હતા. ત્યાર પછી કામિની સ્ત્રીનાં ગંડસ્થળ સરખા શ્વેત નેત્રોને આનંદ આપનારા કુમુદનાથ ચંદ્રમાએ પણ પૂર્વ દિશાને શોભાવી. કિરણોરૂપી કેશવાળીવડે સુંદર તથા જરા પીળાશ અને રતાશ યુક્ત, અંધકારરૂપી હસ્તિઓના યૂથનો નાશ કરનાર, ઉદયાચળ પર્વતના કેસરીસિંહરૂપ એવા તે, પૂર્વ દિશારૂપી ગુફામાંથી નીકળ્યા. પછી મહાદેવના પોઠીઆના ઉત્તમ શરીર સરખી અને કામદેવનાં ધનુષ તુલ્ય સંપૂર્ણ કાંતિવાળા તથા નવીન સ્ત્રીનાં મંદ હાસ્યની પેઠે સુંદર દેખાતા અને મનને હરનાર કુમુદ બાંધવ ચંદ્રમા વિસ્તાર પામ્યા અને મુહૂર્ત પછી પ્રભુ એવા તે ભગવાન ચંદ્રમા ચાંદરણાંઓના ચળકાટને ઝાંખો કરનારા રક્ત તેજને મૃગાંકની પાસે દર્શાવવા લાગ્યા. અને તે રક્ત તેજની પાછળ પણ રૂપ સમાન કાંતિયુક્ત વિસ્તારવાળા કિરણ સમૂહને ધીરે ધીરે તેઓ વિસ્તારવા લાગ્યા. પછી કાંતિવડે અંધકારને દૂર કરતાં ચંદ્રમાના કિરણો ધીરેધીરે સર્વ દિશાઓ, આકાશને અને પૃથ્વી પ્રત્યે પ્રસર્યાં. એટલે મુહૂર્તવારમાં જગત તેજોરૂપ હોય તે પ્રમાણે થયું અને જલદી અંધારૂં નાશ રહિત તથા અદૃશ્ય થઇ ગયું. હે રાજન્ ! ચંદ્રમાને લીધે જગત પ્રકાશિત અને દિવસ તુલ્ય થવાથી તે સમયે કેટલાક નિશાચરો ફરતા હતા અને કેટલાક નહોતા પણ ફરતા. હે રાજન્ ! જે રીતે સૂર્યનાં કિરણોવડે કમળવન પ્રફુલ્લિત થાય, તે રીતે ચંદ્રમાનાં કિરણોએકરી તે સૈન્ય જાગૃત થયું, અને પછી જેમ ક્ષોભ પામેલો સમુદ્ર ચંદ્રના ઉદયવડે ઉછળતો થાય તેમ તે સૈન્યરૂપી સમુદ્ર ઉદયવડે ઉઠયો. પછી હે વિશાંપતે ! ઉત્તમ લોકને પામવા ઇચ્છનારા યોદ્ધાઓનું જગતમાં લોકોના નાશ માટે ફરીને પણ યુદ્ધ પ્રવૃત્ત થયું.

ततः प्रववृते युद्धं पुनरेव विशांपते ।
लोकेलोकविनाशायपरं लोकमभीप्सतां ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे सैन्यनिद्रायां चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

અધ્યાય ૧૮૫ મો. દ્રોણાચાર્યને પ્રોત્સાહન.

संजय उवाच—ततो दुर्योधनो द्रोणमभिगम्या ब्रवीदिदं ।
अमर्ष वशमापन्नो जनयन् हर्षतेजसी

સંજય કહે છે—તે વખતમાં અમર્ષને વશ પામેલો દુર્યોધન દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જઇ હર્ષ અને તેજને ઉત્પન્ન કરાવવા આવું વચન બોલ્યો. દુર્યોધન કહે છે–સંગ્રામ વિષે વિશ્રામ લેતા શ્રમેકરી યુક્ત્ એવા ગ્લાનિ યુક્ત મનવાળા અને વિશેષેકરી લોકમાં આવેલા શત્રુઓ સહન કરવા યોગ્ય નથી. તમારૂં પ્રિય કરનારી ઇચ્છાવડે અમોએ સહન કર્યું તો તે આ અતિ બળવાન પાંડવો વિશ્રામ પામ્યા. સર્વ પ્રકારે તેઓ તેજ અને બળવડે હીન છે પણ તમારાથી વારંવાર પાલન કરાતા એવા તે વૃદ્ધિ પામે છે. બ્રહ્માસ્ત્ર આદિ જે સર્વ દિવ્ય અસ્ત્રો છે તે સર્વ તમારામાંજ વિશેષ રહ્યાં છે. પાંડવો અમે અને બીજાઓ લોકમાં જેઓ ધનુર્ધારી છે તેઓ યુદ્ધ કરતા એવા જે તમે તેની બરોબર નથી, એ તમને સત્ય કહું છું. હે દ્વિજોત્તમ ! સર્વ અસ્ત્રોને જાણનાર તમે, સુર અસુર અને ગંધર્વ સહિત આ લોકોને દિવ્ય અસ્ત્રોવડે હણો તેમ છો, એમાં સંશય નથી, પણ તે તમે તમારાથી વિશેષ ભય પામનારા આ પાંડવોને, શિષ્યપણાને અથવા મારી મંદ ભાગ્યતાને આગળ કરી સહન કરો છો. સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! તમારા પુત્રે હર્ષ અને કોપ પમાડેલા દ્રોણાચાર્ય શોક સહિત દુર્યોધન પ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા કે–હે દુર્યોધન ! યુદ્ધમાં વૃદ્ધ એવો હું પણ પરમ શકિતવડે યુદ્ધ કરૂં છું, એથી બીજું હલકું વિજયને ઇચ્છનાર એવો હું તેણે શું કરવું ? શું અસ્ત્રોને જાણનાર એવો હું તેણે આ અસ્ત્રોને ન જાણનાર સર્વ લોકને મારવા ? હે કૌરવ્ય ! જે તમે શુભ વા અશુભ માનતા હો તે જ તમારાં વચનથી કરીશ અને બીજે પ્રકારે નહિ કરૂં. હે રાજન્ ! યુદ્ધમાં સર્વ પંચાલ યોદ્ધાને હણી પરાક્રમ કરીને કવચ ઉતારીશ, એ સત્ય કહી આયુધ લઉં છું. બીજું જે કુંતિપુત્ર અર્જુનને યુદ્ધમાં થાકી ગએલો માને છે તે હે મહાબાહો કૌરવ ! તેના પરાક્રમને સત્યવડે સાંભળ. યુદ્ધમાં કોપ પામેલા અર્જુનને જીતવા દેવતા, ગંધર્વ, યક્ષ અને રાક્ષસો પણ ઉત્સાહ પામતા નથી. જે મહાત્મા ખાંડવ વનમાં સુરેશ્વર સામા ગયા હતા અને બાણવૃષ્ટિઓવડે તેને વાર્યા હતા, બળેકરી ગર્વિષ્ટ એવા યક્ષ, નાગ અને જે બીજા દૈત્યો તેઓને પુરૂષેંદ્ર અર્જુને હણ્યા તે પણ તમારૂં જાણેલું છે. તેમ ગોષ યાત્રામાં ચિત્રસેન આદિ ગંધર્વોને જીત્યા અને તેઓએ પકડેલા તમોને દૃઢ ધનુર્ધારી અર્જુને મૂકાવ્યા. વળી દેવતાઓના શત્રુ સંગ્રામ વિષે દેવતાએ ન હણાય એવા નિવાત કવચોને તે શૂરે જીત્યા તથા હિરણ્યપુરવાસી હજારો દાનવોને જીત્યા તે પુરૂષશ્રેષ્ઠ મનુષ્યોએ કેવી રીતે જીતી શકાય ? અને હે વિશાંપતે ! જેવી રીતે આપણે ચેષ્ટા કરતા હતા ને પાંડુપુત્ર અર્જુને આ તમારા સૈન્યને હણ્યું તે સર્વ તમારૂં પ્રત્યક્ષ છે. સંજય કહે છે–હે રાજન્ ! તે વખતે અર્જુનને વખાણતાં દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે કોપ પામેલો તમારો પુત્ર ફરીને પણ આવી રીતે બોલ્યો કે–હું, દુઃશાસન, કર્ણ, મારો મામો શકુનિ અમે યુદ્ધમાં સેનાને બે પ્રકારે કરી આજ અર્જુનને હણીશું. તેનાં તે વચનને સાંભળી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય હસતા હોય તેમ રાજા દુર્યોધનને તમારૂં કલ્યાણ થાઓ એમ અનુસર્યા અને આ રીતે બોલ્યા કે તેજવડે પ્રકાશવાળો હોય તેમ રહેલા ક્ષય રહિત ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ગાંડિવ ધનુર્ધારી અર્જુનને કયો ક્ષત્રિય નાશ પમાડે તેમ છે ? આયુધ સહિત એવા તેને કુબેર, ઇન્દ્ર, યમ, વરૂણ, અસુર, ઉરગ અને રાક્ષસો પણ નાશ પમાડે તેમ નથી. હે ભારત ! તમે જે વચનોને કહો છો એ વચનોને મૂઢ પુરૂષો બોલે છે. યુધ્ધમાં અર્જુનને પામી કોણ કલ્યાણ યુકત ઘેર જાય તેમ છે ? તમે તો સર્વ વિષે સંકિતપણાથી કઠોર ભાષણ કરનાર અને પાપ નિશ્ચયવાળા છો તેથી તમારા હિતમાં રહેલા અને કલ્યાણકારી પુરૂષોને પણ અહિં તે તે વચન કહેવાને

ઇચ્છા કરો છો માટે તમે પણ કુંતિપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે જાઓ. ઘણીવાર કરો માં અને પોતા માટે તેને મારો, કારણ કે તમે પણ યુધ્ધ કરવા માટે કહો છો અને વળી ઉત્તમ કુળમાં થએલા ક્ષત્રિય છો. શા માટે આ નિરપરાધી સર્વ ક્ષત્રિયોનો નાશ કરશો ? તમે આ વૈરનું મૂળ છો માટે અર્જુન પ્રત્યે જાઓ અને હે દુર્યોધન ! આ તમારો મામો પંડિત ક્ષાત્ર ધર્મને અનુસરનાર ખરાબ જુગટાને રમનાર યુધ્ધમાં અર્જુન પ્રત્યે જાય, કેમકે આ પાસા નાખવામાં કુશળ અને અપ્રમાણિક દ્યૂત કરનારો, છેતરનારો, ધુતારો અને જુગાર તથા અપ્રમાણિકપણા વિષે બુધ્ધિવાળો પાંડવોને યુધ્ધમાં જીતશે. તમે કર્ણની સાથે પ્રસન્ન થએલા પુરૂષની પેઠે ધૃતરાષ્ટ્રના સાંભળતાં શલ્ય પુરૂષની પેઠે વારંવાર ઘણું કહ્યું છે કે હે તાત ! હું, કર્ણ તથા મારો ભાઇ દુઃશાસન એ ત્રણ અમે ભેગા થએલા પાંડુપુત્રોને હણીશું. એ રીતે તમે સભા વિષે બડાઇ કરતા તે સાંભળેલું છે માટે તેઓ સાથે તે પ્રતિજ્ઞાને અનુસરો અને સત્યવાણીવાળા થાઓ. આ તમારો શત્રુ પાંડવ શંકા રહિત આગળ ઉભો છે માટે ક્ષત્રિયોના ધર્મને જુઓ. જયથી તમારો વધ વખાણવા યોગ્ય છે. વળી દાન કર્યું છે, ભોગવ્યું છે, અધ્યયન કર્યું છે અને ઇચ્છિત ઐશ્વર્ય મળેલું છે, તેથી કૃતકૃત્ય અને ઋણ રહિત છો માટે બીઓ માં અને પાંડુપુત્ર પ્રત્યે યુદ્ધ કરો. એ રીતે કહી દ્રોણાચાર્ય જ્યાં શત્રુઓ હતા ત્યાં યુદ્ધમાં સેનાને બે ભાગવાળી કરીને ગયા અને ફરીને યુધ્ધ ચાલુ થયું.

कृतकृत्यो नृपश्चासिमाभैर्युध्यस्व पांडवे ॥
इत्युक्त्वा समरे द्रोणोन्यवर्त्ततयतः परं ॥
द्वैधीकृत्य ततः सेनां युद्धं समभवत्तदा ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणदुर्योधनभाषणे गुर्जरभाषायां पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

અધ્યાય ૧૮૬ મો. રાત્રીનું છેલ્લું યુદ્ધ.

संजय उवाच—त्रिभाग मात्रशेषायां रात्र्यां युद्धमवर्तत ।
कुरूणा पांडवानां च संहृष्टानां विशांपते ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે ! ત્રિભાગ શેષ રાત્રિ રહી ત્યારે હર્ષ પામેલા કૌરવો અને પાંડવોનું યુધ્ધ થયું. એ પછી ચંદ્રની પ્રભાને ચોરનાર સૂર્યની આગળ ચાલનાર અરૂણ આકાશને રાતું કરતો હોય નહિ તેમ ઉદય પામ્યો. તે સમયે પૂર્વ દિશામાં સૂર્યના સારથિ અરૂણે રક્ત કરેલું સૂર્યમંડળ જે પ્રમાણે સુવર્ણનું ચક્ર શોભે તે પ્રમાણે શોભવા લાગ્યું. તે પછી રથ, ઘોડા અને મ્યાનાઓને તજી સર્વ કુરૂ અને પાંડવ યોધ્ધાઓ સંધ્યા સારૂ ગએલા, સૂર્યની સામા જપ કરતા એવા હાથ જોડી ઉભા. પછી બે ભાગ કરેલાં બે સૈન્ય વિષે દુર્યોધન જેની આગળ ચાલનાર છે એવા દ્રોણાચાર્ય, પંચાલ યોધ્ધાઓ સહિત એવા સોમક અને પાંડવ યોધ્ધાઓ પ્રત્યે દોડયા. બે ભાગયુક્ત કરેલા કૌરવોને જોઈ માધવ એવા કૃષ્ણ અર્જુન પ્રત્યે બોલ્યા કે શત્રુઓને ડાબી તરફ કરી આ દ્રોણાચાર્યને જમણી

તરફ કર. પછી તેમનું એવું કહેવું સાંભળીને ધનંજય અર્જુને કૃષ્ણને કહ્યું કે તેમ કરો, એટલા વખતમાં મહા ધનુર્ધારી દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ ડાબી તરફ વર્તવા લાગ્યા. તે સમયે કૃષ્ણના અભિપ્રાયને જાણી પારકાના પુરને જીતનારો ભીમસેન યુધ્ધના અગ્ર ભાગમાં રહેલા કુંતિપુત્ર અર્જુનને કહેવા લાગ્યો કે હે અર્જુન ! હે અર્જુન ! હે બીભત્સો ! મારૂં આ વચન સાંભળ કે જે માટે રજપૂતાણી જે પુત્રોને જણે છે તેનો આ વખત આવ્યો છે, માટે જો આ આવેલા વખત વિષે કલ્યાણ ન પામી શકીશ તો અપ્રતિષ્ઠિત અયોગ્ય રૂપ-વાળો તું અતિ ઘાતકી કર્મ કરીશ (મતલબ કે ઘાતકી કર્મ કરનાર થઇશ.) તેથી હે યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! સત્ય, લક્ષ્મી, ધર્મ અને યશના બળવડે ઋણરહિતપણાને પ્રાપ્ત થા. સૈન્યને ભેદ અને આ યોદ્ધાઓને જમણી તરફ કર. સંજય કહે છે-ભીમસેન અને કેશવ ભગવાને પ્રેરેલો અર્જુન, કર્ણ અને દ્રોણાચાર્યનું ઉલ્લંઘન કરી તેઓને ચોતરફથી વારવા લાગ્યો. યુદ્ધના અગ્ર ભાગમાં રહેલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને દહન પમાડનારા પરાક્રમી અર્જુનને આવતો જોઇ તે સમયે પરાક્રમ કરી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો જે પ્રમાણે વૃધ્ધિ પામતા અગ્નિને વારવા સમર્થ ન થાય તે પ્રમાણે તેને વારવા સમર્થ ન થયા. એ પછી દુર્યોધન, કર્ણ અને સુબલાપુત્ર શકુનિ પણ બાણસમૂહોવડે કુંતિપુત્ર ધનંજયને ઢાંકવા લાગ્યા, તે સર્વનાં અસ્ત્રોને ઉત્તમ અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ગણકાર્યા શિવાય બાણવૃષ્ટિ કરતો હતો. હે રાજેન્દ્ર ! હલકા હાથવાળા જીતેંદ્રિય અર્જુને અસ્રોવડે શત્રુઓનાં અસ્ત્રોને વારી સર્વ યોદ્ધાઓને તીક્ષ્ણ દશ દશ બાણોવડે વિંધ્યા અને જેવી રીતે રજની, વૃષ્ટિને નાશ પમાડે તેવી રીતે બાણવૃષ્ટિને નાશ પમાડી. તે સમયે ઘોર અંધારૂં હતું, મોટો શબ્દ થતો હતો અને તેવી રીતે થએલાં જગત વિષે આકાશ ભૂમિ અને દિશાઓ જણાતાં હતાં તથા સૈન્ય અને રજવડે મોહ પામેલું સર્વ અંધ હોય તેમ થયું હતું. હે રાજન્ ! તેઓ અને અમે પરસ્પર કશુંએ દેખતા ન હતા પણ તે ઉદ્દેશેકરી રાજાઓ યુદ્ધ કરતા હતા. હે રાજન્ ! રથ રહિત અને રથવાળા પુરૂષો સામસામા આવી કેશ કવચ અને ભુજાઓ વિષે સજ્જ થતા હતા, તે ઠેકાણે નાશ પામેલા છે ઘોડા અને સારથિ જેઓના એવા ચેષ્ટા રહિત રથિઓ જેમ ઘાયલ થએલા તથા ભયવડે પીડિત એવા પુરૂષો જીવતા હોય તેમ દેખાતા હતા. પર્વતોની પેઠે હણેલા હસ્તિઓનું આલિંગન કરી રહેલા કેટલાક નિર્જીવ ઘોડાઓ પણ દેખાતા હતા, તેમજ કેટલાક ઘોડેસ્વારો સહિત એવા પણ દેખાતા હતા. પછી તે વખતે સંગ્રામથી દૂર જઇ ઉત્તર દિશા પ્રત્યે રણ-ભૂમિમાં દ્રોણાચાર્ય જે રીતે ધૂમરહિત બળતો અગ્નિ રહે તે રીતે ઉભા રહ્યા. યુદ્ધમાં અગ્ર-ભાગથી એકાંતમાં ગએલા તેમને જોઇ હે વિશાંપતે ! પાંડવોનાં સૈન્યો કંપવા લાગ્યાં અને હે ભારત ! લક્ષ્મીવડે યુક્ત શોભિત તેજેકરી પ્રકાશિત હોય તેવા દ્રોણાચાર્યને જોઇ શત્રુઓ ત્રાસ પામવા, ગ્લાનિ પામવા તથા ફરવા લાગ્યા. મત્ત હાથીની પેઠે વેગળા રહેલા શત્રુ-ઓના સૈન્યને બોલાવતા દ્રોણાચાર્યને જેવી રીતે દાનવો ઇંદ્રને જીતવા ઇચ્છતા ન હતા તેવી રીતે જીતવા પણ ઇચ્છતા ન હતા. કેટલાક ઉત્સાહ રહિત, કેટલાક મનસ્વી પુરૂષો ક્રોધ-યુક્ત કેટલાક વિસ્મય પામેલા અને કેટલાક અમર્ષવાન થયા. કેટલાક રાજાઓ હાથવડે હાથના અગ્ર ભાગને પીસવા લાગ્યા, કેટલાક ક્રોધ યુક્ત થયેલા દાંતવડે હોઠ પીસવા લાગ્યા, કેટલાક આયુધોને ફેંકવા લાગ્યા, કેટલાક ભુજાઓને ઠોકવા લાગ્યા, અને બીજાઓ મહા બળવાન આત્માને તજી દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જવા લાગ્યા. હે રાજેંદ્ર ! વિશેષેકરી દ્રોણાચાર્યનાં બાણોવડે

પીડા પામેલા અત્યંત વેદનાયુક્ત પંચાલ યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં સજ્જ થતા હતા. રણભૂમિ વિષે વિરાટ અને દ્રુપદરાજા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે ગયા.

હે વિશાંપતે! તેવી રીતે વળી સંગ્રામમાં ફરતા અત્યંત યુદ્ધમાં દુઃખેકરી જીતાય એવા તે દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે દ્રુપદ રાજાના ત્રણે પ્રપુત્રો અને મહા ધનુર્ધારી ચેદિદેશના યોદ્ધાઓ પણ ગયા. તે સમયે યુદ્ધમાં દ્રુપદ રાજાના ત્રણેય પુત્રોના પ્રાણને ત્રણ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી દ્રોણાચાર્યે હર્યા અને હણેલા તેઓ પૃથ્વી વિષે પડયા. ત્યાર પછી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યે ચેદિ, કેકય, સૃંજય અને સર્વ મહારથિ મત્સ્ય યોદ્ધાઓને જીત્યા. તે વખતે દ્રુપદ રાજા ક્રોધથી બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે મહારાજ! આ મહા યુદ્ધમાં વિરાટ રાજા પણ દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે બાણવૃષ્ટિને ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડનારા દ્રોણાચાર્યે હણી, બાણોવડે વિરાટ અને દ્રુપદ બેઉને ઢાંકી દીધા. સંગ્રામના અગ્ર ભાગમાં દ્રોણાચાર્યથી ઢંકાતા તેઓ ક્રોધ યુક્ત થઇ દ્રોણાચાર્યને બાણોવડે વિંધવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ! ક્રોધ અને અમર્ષ યુક્ત દ્રોણાચાર્યે અતિ તીક્ષ્ણ બે ભલ્લબાણોવડે પરમ ક્રોધ પામેલા તે બેનાં બે ધનુષને કાપ્યાં ત્યારે કોપ પામેલા વિરાટ રાજાએ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યના વધની ઇચ્છાવડે દશ તોમર અને દશ બાણ નાખ્યાં તથા ક્રોધ પામેલા દ્રુપદ રાજાએ મોટા સર્પ સમાન કાંતિવાળી, ભયંકર, સુવર્ણવડે શોભિત લોઢાની શક્તિને દ્રોણાચાર્યના રથ પ્રત્યે ફેંકી. તે સમયે દ્રોણાચાર્યે અતિ તીક્ષ્ણ ભાલાઓવડે તે દશ તોમરોને કાપી બાણોવડે સુવર્ણ અને વૈદૂર્ય મણિવાળી શક્તિને પણ કાપી નાંખી. પછી શત્રુને મારનાર તેમણે અત્યંત પાએલાં બે ભલ્લબાણોવડે દ્રુપદ અને વિરાટ રાજાને મૃત્યુ પાસે મોકલ્યા. તે વખતે વિરાટ, દ્રુપદરાજા, કેકય, ચેદિ, મત્સ્ય, પંચાલ યોદ્ધાઓ અને દ્રુપદ રાજાના શૂરા ત્રણ પૌત્રોના હણાવાથી તે દ્રોણાચાર્યના કર્મને જોઈ કોપ અને દુઃખયુક્ત મોટા મનવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને રથિ પુરુષોના મધ્યમાં સમ ખાધા કે, આજ જે હું, તેને દ્રોણાચાર્ય પરાભવ પમાડે અને હું તેનો શત્રુ દ્રોણાચાર્ય મુક્ત થાય તો ભલે તે હું ઇષ્ટાપૂર્તાદિ ક્ષત્રિયધર્મ અને બ્રાહ્મણ્યથી રહિત થાઉં. એવી રીતે તેણે સર્વ ધનુર્ધારિઓના મધ્યમાં પ્રતિજ્ઞા કરી. પછી પરશૂરને હણનારો પંચાલ દેશના રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જ્યારે સૈન્ય સહિત દ્રોણાચાર્ય સામે આવ્યો અને એક તરફથી પંચાલ યોદ્ધાઓ પાંડવો સહિત દ્રોણાચાર્યને પીડવા લાગ્યા ત્યારે બીજી તરફથી દુર્યોધન, કર્ણ, સુંબલાપુત્ર શકુનિ અને મુખ્ય મુખ્ય દુર્યોધનના સહોદર ભાઇઓ તે સર્વ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યની રક્ષા કરતા હતા. એ રીતે તે સર્વ મહારથિઓએ રક્ષેલા દ્રોણાચાર્યને યત્ન કરતા એવા પણ પંચાલ યોદ્ધાઓ સામું જોવા શક્તિમાન થતા ન હતા. હે મારિષ! તે સમયે પુરૂષશ્રેષ્ઠ ભીમસેન ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર ક્રોધ પામ્યો અને એને ઉગ્ર વાણીવડે દુઃખ દેવા લાગ્યો. ભીમસેન કહે છે-દ્રુપદના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલો સર્વ અસ્ત્રયુક્ત પુરૂષોમાં ઘણાં અસ્ત્રોને જાણનાર જ્ઞાનવાળો કયો ક્ષત્રિય પ્રાપ્ત થએલા શત્રુને જોયા કરે? અને કયો પુરૂષ પિતા અને પુત્રના વધને પામી શત્રુને પાળે? તેમાં પણ વિશેષે કરી રાજાઓની સભામાં સમ ખાઇ કોણજ પાળે? અગ્નિની પેઠે પોતાના તેજવડે વૃદ્ધિ પામેલા બાણ અને ધનુષરૂપી કાષ્ઠવાળા આ દ્રોણાચાર્ય તેજેકરી ક્ષત્રિયોને બાળે છે અને પાસે પાંડવોની સેનાને શેષ રહિત કરે છે માટે તમે ઉભા રહેલા મારાં કર્મને જુઓ અને હુંજ દ્રોણાચાર્ય સાથે જાઉં છું, એ રીતે કહી ક્રોધ પામેલો ભીમસેન પૂર્ણ વિસ્તારવાળાં નાંખેલાં બાણોવડે તમારી સેનાને

તરફ કર. પછી તેમનું એવું કહેવું સાંભળીને ધનંજય અર્જુને કૃષ્ણને કહ્યું કે તેમ કરો, એટલા વખતમાં મહા ધનુર્ધારી દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ ડાબી તરફ વર્તવા લાગ્યા. તે સમયે કૃષ્ણના અભિપ્રાયને જાણી પારકાના પુરને જીતનારો ભીમસેન યુધ્ધના અગ્ર ભાગમાં રહેલા કુંતિપુત્ર અર્જુનને કહેવા લાગ્યો કે હે અર્જુન ! હે અર્જુન ! હે બીભત્સો ! મારૂં આ વચન સાંભળ કે જે માટે રજપૂતાણી જે પુત્રોને જણે છે તેનો આ વખત આવ્યો છે, માટે જો આ આવેલા વખત વિષે કલ્યાણ ન પામી શકીશ તો અપ્રતિષ્ઠિત અયોગ્ય રૂપવાળો તું અતિ ઘાતકી કર્મ કરીશ (મતલબ કે ઘાતકી કર્મ કરનાર થઇશ.) તેથી હે યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! સત્ય, લક્ષ્મી, ધર્મ અને યશના બળવડે ઋણરહિતપણાને પ્રાપ્ત થા. સૈન્યને ભેદ અને આ યોદ્ધાઓને જમણી તરફ કર. સંજય કહે છે-ભીમસેન અને કેશવ ભગવાને પ્રેરેલો અર્જુન, કર્ણ અને દ્રોણાચાર્યનું ઉલ્લંઘન કરી તેઓને ચોતરફથી વારવા લાગ્યો. યુદ્ધના અગ્ર ભાગમાં રહેલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને દહન પમાડનારા પરાક્રમી અર્જુનને આવતો જોઇ તે સમયે પરાક્રમ કરી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો જે પ્રમાણે વૃધ્ધિ પામતા અગ્નિને વારવા સમર્થ ન થાય તે પ્રમાણે તેને વારવા સમર્થ ન થયા. એ પછી દુર્યોધન, કર્ણ અને સુબલાપુત્ર શકુનિ પણ બાણસમૂહોવડે કુંતિપુત્ર ધનંજયને ઢાંકવા લાગ્યા, તે સર્વનાં અસ્ત્રોને ઉત્તમ અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ગણકાર્યા શિવાય બાણવૃષ્ટિ કરતો હતો. હે રાજેન્દ્ર ! હલકા હાથવાળા જીતેંદ્રિય અર્જુને અસ્ત્રોવડે શત્રુઓનાં અસ્ત્રોને વારી સર્વ યોદ્ધાઓને તીક્ષ્ણ દશ દશ બાણોવડે વિંધ્યા અને જેવી રીતે રજની, વૃષ્ટિને નાશ પમાડે તેવી રીતે બાણવૃષ્ટિને નાશ પમાડી. તે સમયે ઘોર અંધારૂં હતું, મોટો શબ્દ થતો હતો અને તેવી રીતે થએલા જગત વિષે આકાશ ભૂમિ અને દિશાઓ જણાતાં હતાં તથા સૈન્ય અને રજવડે મોહ પામેલું સર્વ અંધ હોય તેમ થયું હતું. હે રાજન્ ! તેઓ અને અમે પરસ્પર કશુંએ દેખતા ન હતા પણ તે ઉદ્દેશેકરી રાજાઓ યુદ્ધ કરતા હતા. હે રાજન્ ! રથ રહિત અને રથવાળા પુરૂષો સામસામા આવી કેશ કવચ અને ભુજાઓ વિષે સજ્જ થતા હતા, તે ઠેકાણે નાશ પામેલા છે ઘોડા અને સારથિ જેઓના એવા ચેષ્ટા રહિત રથિઓ જેમ ઘાયલ થએલા તથા ભયવડે પીડિત એવા પુરૂષો જીવતા હોય તેમ દેખાતા હતા. પર્વતોની પેઠે હણેલા હસ્તિઓનું આલિંગન કરી રહેલા કેટલાક નિર્જીવ ઘોડાઓ પણ દેખાતા હતા, તેમજ કેટલાક ઘોડેસ્વારો સહિત એવા પણ દેખાતા હતા. પછી તે વખતે સંગ્રામથી દૂર જઇ ઉત્તર દિશા પ્રત્યે રણભૂમિમાં દ્રોણાચાર્ય જે રીતે ધૂમરહિત બળતો અગ્નિ રહે તે રીતે ઉભા રહ્યા. યુદ્ધમાં અગ્રભાગથી એકાંતમાં ગએલા તેમને જોઇ હે વિશાંપતે ! પાંડવોનાં સૈન્યો કંપવા લાગ્યાં અને હે ભારત ! લક્ષ્મીવડે યુક્ત શોભિત તેજેકરી પ્રકાશિત હોય તેવા દ્રોણાચાર્યને જોઇ શત્રુઓ ત્રાસ પામવા, ગ્લાનિ પામવા તથા ફરવા લાગ્યા. મત્ત હાથીની પેઠે વેગળા રહેલા શત્રુઓના સૈન્યને બોલાવતા દ્રોણાચાર્યને જેવી રીતે દાનવો ઇંદ્રને જીતવા ઇચ્છતા ન હતા તેવી રીતે જીતવા પણ ઇચ્છતા ન હતા. કેટલાક ઉત્સાહ રહિત, કેટલાક મનસ્વી પુરૂષો ક્રોધયુક્ત કેટલાક વિસ્મય પામેલા અને કેટલાક અમર્ષવાન થયા. કેટલાક રાજાઓ હાથવડે હાથના અગ્ર ભાગને પીસવા લાગ્યા, કેટલાક ક્રોધ યુક્ત થયેલા દાંતવડે ઓઠ પીસવા લાગ્યા, કેટલાક આયુધોને ફેંકવા લાગ્યા, કેટલાક ભુજાઓને ઠોકવા લાગ્યા, અને બીજાઓ મહા બળવાન આત્માને તજી દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જવા લાગ્યા. હે રાજેંદ્ર ! વિશેષેકરી દ્રોણાચાર્યનાં બાણોવડે

પીડા પામેલા અત્યંત વેદનાયુક્ત પંચાલ યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં સજ્જ થતા હતા. રણભૂમિ વિષે વિરાટ અને દ્રુપદરાજા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે ગયા.

હે વિશાંપતે! તેવી રીતે વળી સંગ્રામમાં ફરતા અત્યંત યુદ્ધમાં દુઃખેકરી જીતાય એવા તે દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે દ્રુપદ રાજાના ત્રણે પ્રપુત્રો અને મહા ધનુર્ધારી ચેદિદેશના યોદ્ધાઓ પણ ગયા. તે સમયે યુદ્ધમાં દ્રુપદ રાજાના ત્રણેય પુત્રોના પ્રાણને ત્રણ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી દ્રોણાચાર્યે હર્યા અને હણેલા તેઓ પૃથ્વી વિષે પડયા. ત્યાર પછી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યે ચેદિ, કેકય, સૃંજય અને સર્વ મહારથિ મત્સ્ય યોદ્ધાઓને જીત્યા. તે વખતે દ્રુપદ રાજા ક્રોધથી બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે મહારાજ! આ મહા યુદ્ધમાં વિરાટ રાજા પણ દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે બાણવૃષ્ટિને ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડનારા દ્રોણાચાર્યે હણી, બાણોવડે વિરાટ અને દ્રુપદ બેઉને ઢાંકી દીધા. સંગ્રામના અગ્ર ભાગમાં દ્રોણાચાર્યથી ઢંકાતા તેઓ ક્રોધ યુક્ત થઇ દ્રોણાચાર્યને બાણોવડે વિંધવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ! ક્રોધ અને અમર્ષ યુક્ત દ્રોણાચાર્યે અતિ તીક્ષ્ણ બે ભલ્લબાણોવડે પરમ ક્રોધ પામેલા તે બેનાં બે ધનુષને કાપ્યાં ત્યારે કોપ પામેલા વિરાટ રાજાએ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યના વધની ઇચ્છાવડે દશ તોમર અને દશ બાણ નાખ્યાં તથા ક્રોધ પામેલા દ્રુપદ રાજાએ મોટા સર્પ સમાન કાંતિવાળી, ભયંકર, સુવર્ણવડે શોભિત લોઢાની શકિતને દ્રોણાચાર્યના રથ પ્રત્યે ફેંકી. તે સમયે દ્રોણાચાર્યે અતિ તીક્ષ્ણ ભાલાઓવડે તે દશ તોમરોને કાપી બાણોવડે સુવર્ણ અને વૈદૂર્ય મણિવાળી શકિતને પણ કાપી નાંખી. પછી શત્રુને મારનાર તેમણે અત્યંત પાએલાં બે ભલ્લબાણોવડે દ્રુપદ અને વિરાટ રાજાને મૃત્યુ પાસે મોકલ્યા. તે વખતે વિરાટ, દ્રુપદરાજા, કેકય, ચેદિ, મત્સ્ય, પંચાલ યોદ્ધાઓ અને દ્રુપદ રાજાના શૂરા ત્રણ પૌત્રોના હણાવાથી તે દ્રોણાચાર્યના કર્મને જોઈ કોપ અને દુઃખયુક્ત મોટા મનવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને રથિ પુરૂષોના મધ્યમાં સમ ખાધા કે, આજ જે હું, તેને દ્રોણાચાર્ય પરાભવ પમાડે અને હું તેનો શત્રુ દ્રોણાચાર્ય મુકત થાય તો ભલે તે હું ઇષ્ટાપૂર્તાદિ ક્ષત્રિયધર્મ અને બ્રાહ્મણ્યથી રહિત થાઉં. એવી રીતે તેણે સર્વ ધનુર્ધારિઓના મધ્યમાં પ્રતિજ્ઞા કરી. પછી પરશૂરને હણનારો પંચાલ દેશના રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જ્યારે સૈન્ય સહિત દ્રોણાચાર્ય સામે આવ્યો અને એક તરફથી પંચાલ યોદ્ધાઓ પાંડવો સહિત દ્રોણાચાર્યને પીડવા લાગ્યા ત્યારે બીજી તરફથી દુર્યોધન, કર્ણ, સુંબલાપુત્ર શકુનિ અને મુખ્ય મુખ્ય દુર્યોધનના સહોદર ભાઇઓ તે સર્વ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યની રક્ષા કરતા હતા. એ રીતે તે સર્વ મહારથિઓએ રક્ષેલા દ્રોણાચાર્યને યત્ન કરતા એવા પણ પંચાલ યોદ્ધાઓ સામું જોવા શકિતમાન થતા ન હતા. હે મારિષ! તે સમયે પુરૂષશ્રેષ્ઠ ભીમસેન ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર ક્રોધ પામ્યો અને એને ઉગ્ર વાણીવડે દુઃખ દેવા લાગ્યો. ભીમસેન કહે છે-દ્રુપદના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલો સર્વ અસ્ત્રયુક્ત પુરૂષોમાં ઘણાં અસ્ત્રોને જાણનાર જ્ઞાનવાળો કયો ક્ષત્રિય પ્રાપ્ત થએલા શત્રુને જોયા કરે? અને કયો પુરૂષ પિતા અને પુત્રના વધને પામી શત્રુને પાળે? તેમાં પણ વિશેષે કરી રાજાઓની સભામાં સમ ખાઇ કોણજ પાળે? અગ્નિની પેઠે પોતાના તેજવડે વૃદ્ધિ પામેલા બાણ અને ધનુષરૂપી કાષ્ઠવાળા આ દ્રોણાચાર્ય તેજેકરી ક્ષત્રિયોને બાળે છે અને પાસે પાંડવોની સેનાને શેષ રહિત કરે છે માટે તમે ઉભા રહેલા મારાં કર્મને જુઓ અને હુંજ દ્રોણાચાર્ય સાથે જાઉં છું, એ રીતે કહી ક્રોધ પામેલો ભીમસેન પૂર્ણ વિસ્તારવાળાં નાંખેલાં બાણોવડે તમારી સેનાને

યુધ્ધ કરનારાઓનાં વિચિત્ર યુધ્ધને રથિ પુરૂષો જોતા હતા. યત્ન કરતા પરાક્રમી, પરસ્પર જીતવાને ઇચ્છતા સૂર્ય સરખા રથો પ્રત્યે બેઠેલા તે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો જેવી રીતે વર્ષાકાળે મેઘ વર્ષે તેવી રીતે બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા અને જે પ્રમાણે ચળકતી વિજળીવાળાં શરત્કાળનાં વાદળાંઓ શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. હે મહારાજ! ક્રોધ અને અમર્ષયુક્ત સ્પર્ધાવાળા મહા ધનુર્ધારી યત્ન કરનારા તે યોધ્ધાઓ જે રીતે મત્ત હાથી અને સાંઢ, મત્ત હાથી તથા સાંઢ સામા જાય તે રીતે એક બીજા સમીપ જતા હતા. તે સમયે કાપેલા હાથ, પગ, કુંડળ સહિત મસ્તક ધનુષ વિશિખ, પ્રાસ, ખડ્ગ, પરશુ, પટ્ટિશ, નાલીક હલકાં નારાચ, નખ, શક્તિ, તોમર અને જૂદા જૂદા પ્રકારવાળાં સાફ કરેલાં પ્રહાર કરવાનાં ઉત્તમ બીજાં હથિયારો, વિચિત્ર ભાગેલા રથ, હણેલા હાથી, ઘોડા પર્વતના સમાન આકારવાળા તથા જેઓના યોધ્ધા મે ધ્વજ નાશ પામેલા છે એવા ઠાલા રથો, ભય પામેલા, તે તે ઠેકાણે ખેંચતા વાયુપેઠે જનારા હણેલ શૂરાવડે શોભિત ઘોડા, વીંઝણા કવચ શત્રુઓએ પાડેલા ધ્વજ છત્ર આભૂષણ વસ્ત્ર, પુષ્પોવડે સુગંધીયુક્ત હાર કિરીટ મુકુટ ઉષ્ણીશ ઘુઘરીઓના સમૂહ, છાતી વિષે રહેલા મણિ નિષ્ક અને ચૂડામણિઓવડે યુધ્ધ થયું હતું. તે જેમ તારાગણે કરીને આકાશ શોભે તેમ શોભતું હતું. અને હે રાજન્! કાળ આવ્યા વગર મનુષ્યોના દેહનો ભેદ જરૂર કરી થતો નથી, તેથી એકી વખતે સર્વ મહારથિઓ તે યુધ્ધમાં નાશ પામતા ન હતા. તે પછી અ-મર્ષ અને ક્રોધવાળા નકુળ સાથે અમર્ષ અને ક્રોધયુક્ત એવા દુર્યોધનનો સમાગમ થયો. તે વખતે હજારો બાણને વર્ષાવનાર હર્ષયુક્ત માદ્રીપુત્ર નકુળે તમારા પુત્રને જમણી તરફ કર્યો. તે સમયે મોટો નાદ થયો. હે મહારાજ! યુધ્ધમાં તમારા ભત્રિજા અતિ અમર્ષવાળા નકુળે અપસવ્ય કર્યું. તે તમારા પુત્ર રાજા દુર્યોધને સહન કર્યું નહિ અને તેને પણ જમણી તરફ કર્યો. ફરીને જલદી અપસવ્ય સામું કરવાને ઇચ્છતા તમારા પુત્રને વિચિત્ર માર્ગને જાણનાર તેજસ્વી નકુળ વારવા લાગ્યો અને સર્વ તરફથી એને નિવારી બાણ સમૂહવડે પીડતાં તેને વિમુખ કર્યો. તે કર્મને સર્વ સૈનિકો વખાણવા લાગ્યા અને નકુળ સર્વ દુઃખોને તથા તમારા તે દુષ્ટ વિચારને સંભારી તમારા પુત્રને 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એમ કહેવા લાગ્યો.

विमुखं नकुलश्चक्रेतत्सैन्याः समपूजयन् ।
तिष्ठतिष्ठेति नकुलो बभाषेतनयं तव ॥
संस्मृत्य सर्वं दुःखानि तव दुर्मंत्रितं च तत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि नकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

અધ્યાય ૧૮૮ મો. સહદેવે કરેલું પરાક્રમ.

**संजय उवाच—ततो दुःशासनः क्रुद्धः सहदेवमुपाद्रवत् ।
रथवेगेन तीव्रेण कम्पयन्निवमेदिनीम् ॥ १ ॥**

સંજય કહે છે–તે વખતે ક્રોધ પામેલો દુઃશાસન ઉગ્ર એવા રથના વેગેકરી પૃથ્વીને કંપાવતો હોય નહિ તેમ સહદેવ પ્રત્યે દોડ્યો. સમીપ આવતા દુઃશાસનના સારથિના

મસ્તકને શિરસ્ત્રાણુ સહિત ભલ્લ બાણેકરી શત્રુને મારનારા માદ્રીપુત્ર સહદેવે જલદી કાપી નાખ્યું. સહદેવે શીઘ્રતાથી જેનું મસ્તક કાપેલું છે એવા સારથિને દુઃશાસન કે કોઇ પણુ સૈનિક જાણુતો ન હતો. જ્યારે ન ઝાલી રખાવાથી ઇચ્છા પ્રમાણે ઘોડા ચાલવા લાગ્યા, ત્યારે દુશાસને સારથિને ચેતના રહિત જાણ્યો. પછી ઘોડા હાંકવામાં કુશળ (ઘોડેસ્વાર) રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ પોતે યુધ્ધમાં ઘોડાઓને ઝાલી શીઘ્રતાથી વિચિત્ર અને સુંદર યુધ્ધ કરવા લાગ્યો. સંગ્રામ વિષે સારથિ રહિત રથવડે દુઃશાસન નિર્ભય પુરૂષની પેઠે ફરવા લાગ્યો તે એના કર્મને પોતાના અને પારકા પણ યુધ્ધમાં વખાણુવા લાગ્યા. સહદેવ ઘોડાઓ પ્રત્યે તીક્ષ્ણુ બાણુવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો ત્યારે બાણોવડે પીડા પામતા તે ઘોડાઓ જલદી તે તે ઠેકાણે દોડવા લાગ્યા. તે વખતે દુઃશાસન રશ્મિ વિષે આસકતપણાથી ધનુષને મૂકી દેવા લાગ્યો અને પાછો ધનુષવડે ફરતો એવો રશ્મિને (ઘોડાની રાશને) મૂકી દેવા લાગ્યો. તે છિદ્રો વિષે તે પ્રત્યે માદ્રીપુત્ર સહદેવ બાણુવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે વખતે તમારા પુત્રને ઇચ્છનારો કર્ણ તેઓના વચમાં પડયો. તેને સાવધાન ભીમસેને કાન સુધી ખેંચેલાં ત્રણુ ભલ્લ બાણોવડે બે બાહુ અને છાતી વિષે પ્રહાર કરી શબ્દ કર્યો, ત્યારે દબાયેલા સર્પની પેઠે તે પાછો વળ્યો અને તીક્ષ્ણુ બાણોને નાંખતા એવા ભીમસેનને વારવા લાગ્યો. તે સમયે ભીમસેન અને રાધાપુત્ર કર્ણનું સંકુલ યુદ્ધ થયું અને તે બેઉ સાંઢની પેઠે શબ્દ કરતા જેનાં નેત્રો ચઢેલાં છે એવા પરસ્પર ક્રોધ પામેલા ઘણા વેગેકરી સામા જતા હતા. સમીપ મળેલા યુદ્ધમાં કુશળ એવા તે બેનાં બાણો વિચ્છિન્ન થયાં ત્યારે ગદા યુદ્ધ થયું અને હે રાજન્ ! ભીમસેને ગદાવડે કર્ણના રથના કુબડાને સો પ્રકારે ભેદ્યો, તે જે પ્રમાણે આશ્ચર્ય હોય તેમ થયું. તે પછી બળવાન રાધાપુત્ર કર્ણે ભીમસેનની તે જ ગદાને લેઇ તેના રથ પ્રત્યે ફેંકી. તે ગદાને ગદાવડે ભીમસેને ભેદી, તે વખતે ફરી મોટી ગદાને અધિરથપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે ફેંકી. તેને કર્ણે સુંદર પુંખવાળાં, અતિ તીક્ષ્ણુ, ઘણાં બાણોવડે વિંધી પાછાં બીજાં બાણોવડે વિંધી, કર્ણના બાણોએ વિંધેલી તે ગદા મંત્રે કરી દુઃખ પામેલી નાગણીની પેઠે ભીમસેન તરફ પાછી ગઈ. તે ગદાના પડવાથી ભીમસેનનો મોટો ધ્વજ પડયો અને એનો સારથિ ગદાવડે હણેલો મોહ પામ્યો. પછી ક્રોધ પામેલા કર્ણે આઠ બાણુ નાખ્યાં તેને હે ભારત ! મહા બળવાન શત્રુના શૂરા પુરૂષોને મારનારા ભીમસેને તીક્ષ્ણુ કરેલાં ને સ્વભાવથી તીક્ષ્ણુ એવાં બાણોવડે કાપ્યાં, અને હે ભારત ! હસતો હોય તેમ રહેલો એવો ભીમસેન તેણે ધ્વજ, ધનુષ અને હાથના મોજાને કાપી નાખ્યાં. રાધાપુત્ર કર્ણે પણ સહન ન થાય તેવા સુવર્ણ પૃષ્ટવાળા બીજા ધનુષને લેઇ ફરીને પણુ રથના બાણોવડે ભીમસેનના કાબરચિત્રા ઘોડાને અને બે પડખાના સારથિને જલદી હણ્યા. જેનો રથ નાશ પામેલો છે એવો ભીમસેન જે રીતે સિંહ પર્વતના શિખર ઉપર ચઢી જાય તેમ નકુળના રથ ઉપર ચઢી ગયો. હે રાજેંદ્ર ! તેમજ મહારથિ ગુરૂ શિષ્ય, યુદ્ધમાં જેઓએ પ્રહાર કરેલો છે એવા દ્રોણાચાર્ય અને અર્જુન વિચિત્ર યુદ્ધ કરતા હતા, તથા બાણુના શીઘ્ર નાખવાવડે, સાંધવાવડે અને રથોના ચાલવાવડે મનુષ્યોનાં નેત્ર અને મનને મોહ પમાડતા હતા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે સર્વ યોદ્ધાઓ પૂર્વે ન જોયેલા ગુરૂ શિષ્યના તે યુદ્ધને જોતા એવા વિરામ પામ્યા હતા. સેનાના મધ્યમાં વિચિત્ર રથ માર્ગોએ કરી તે બે શૂરાઓ તે સમયે પરસ્પર અપસવ્ય કરવા ઇચ્છતા હતા. તે એના પરાક્રમને અતિ વિસ્મય પામેલા તે યોદ્ધાઓ જોતા હતા. હે મહારાજ ! જે પ્રમાણે ગગન વિષે માંસ માટે બે બાજ પક્ષિનું યુદ્ધ થાય તે પ્રમાણે દ્રોણાચાર્ય અને પાંડવ અર્જુનનું મોટું યુદ્ધ થતું હતું. કુંતિપુત્ર અર્જુ-

નને જીતવાની ઇચ્છાવડે જે જે કર્મ દ્રોણાચાર્ય કરતા હતા, તે તે તેમના કર્મને હસતો હોય તેમ પાંડુપુત્ર અર્જુન જલદી હણુતો હતો. જ્યારે દ્રોણાચાર્ય પાંડવ અર્જુનને ભેદવા સમર્થ ન થયા, ત્યારે અસ્ત્ર માર્ગ વિષે કુશળ દ્રોણાચાર્યે ઇન્દ્રનાં, શિવના, ત્વષ્ટાના, વાયુના અને વરૂણના અસ્ત્રને પ્રકટ કર્યું. દ્રોણાચાર્યના ધનુષથી જે બાણ પડતું હતું તેને ધનંજય નાશ પમાડતો હતો. જ્યારે તેના અસ્ત્રોને વિધિ પ્રમાણે પાંડુપુત્ર અર્જુન અસ્ત્રોવડે હણવા મંડયો, ત્યારે દ્રોણાચાર્ય ઉત્તમ દિવ્યઅસ્ત્રવડે વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. દ્રોણાચાર્ય જે જે અસ્ત્રને જીતવાની ઇચ્છાવડે કુંતિપુત્ર સામે નાખતા હતા તે તે અસ્ત્રના નાશ માટે અર્જુન તે તે નામવાળાં અસ્ત્રને નાખતો હતો, પછી વિધિ પ્રમાણે દિવ્ય અસ્ત્રોને પણ અર્જુને નાશ પમાડયાં ત્યારે દ્રોણાચાર્ય અર્જુનને મનવડેજ વખાણવા લાગ્યા અને હે ભારત! પૃથ્વી વિષે સર્વ શસ્ત્રોને જાણનારા પુરૂષોથી અધિક એવા તે શિષ્યવડે પરંતપ દ્રોણાચાર્ય આત્માને અધિક માનવા લાગ્યા. તેવી રીતે મહાત્માઓના મધ્યમાં અર્જુને વારણ કરેલા યત્ન કરતા એવા દ્રોણાચાર્ય હસતા હસતા પ્રીતિવડે અર્જુનને વારતા હતા. તે સમયે જોવાની ઇચ્છાવડે અંતરિક્ષમાં હજારો દેવ, ગંધર્વ, ઋષિઓ ને સિધ્ધ ચારણસમૂહો સ્થિર થઇ રહ્યા હતા, અને જેવી રીતે ઘણા મેઘવડે આકાશ શોભિત થાય તેવી રીતે અપ્સરાઓવડે યુક્ત અને યક્ષ ગંધર્વોવડે સંકુલ શોભાયમાન અંતરિક્ષ થયું હતું. હે નરાધિપ! તે વખતે દ્રોણાચાર્ય અને કુંતિપુત્ર અર્જુનની સ્તુતિ યુક્ત એવી આકાશવાણી વારંવાર થવા લાગી અને તે સાંભળી જ્યારે નાખેલાં અસ્ત્રો દશ દિશાઓને બાળવા લાગ્યાં ત્યારે આવેલા સિદ્ધ અને ઋષિયો બોલ્યા કે–જરૂર આ મનુષ્યનું, અસુરતું, દેવનું કે ગંધર્વનું યુદ્ધ નથી, પણ આ ઉત્તમ બ્રહ્મ યુધ્ધ છે. આ અચંબો ઉપજાવે એવું આશ્ચર્ય છે અને એ અમારૂં જોએલું અને સાંભળેલું પણ નથી. પાંડવ અર્જુનને ઉલ્લંઘન કરી દ્રોણાચાર્ય રહ્યા છે અને દ્રોણાચાર્યને ઉલ્લંઘન કરી પાંડુપુત્ર અર્જુન રહ્યો છે, આ બેનું અંતર જોવા બીજા કોઇએ પણ શકિતમાન થવાય તેમ નથી. જો શિવ આત્માવડે આત્માને બે પ્રકારે કરી યુધ્ધ કરે તો તેને વિષે આની ઉપમા કરી શકાય પણ બીજે ઠેકાણે તો કરી શકાય તેમ નથી. દ્રોણાચાર્ય વિષે જ્ઞાન અધિક રહ્યું છે અને પાંડુપુત્ર અર્જુન વિષે જ્ઞાન અને યોગ રહ્યો છે, તેમ દ્રોણાચાર્ય વિષે શૌર્ય અધિક રહ્યું છે અને પાંડવ અર્જુન વિષે બળ અને શૌર્ય રહ્યું છે (સારાંશ કે આચાર્ય, જ્ઞાન અને શૌર્યના અવધિરૂપ છે અને અર્જુન યોગ ને બળેકરી અધિક છે તેથી આચાર્યની તુલ્ય છે). યુધ્ધમાં શત્રુઓએ મહા ધનુર્ધારી આ બેઉને હણી શકાય તેમ નથી અને જો આ બે ઇચ્છે તો દેવ સહિત એવા જગતને પણ હણી શકે, હે મહારાજ! પુરૂષશ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉને જોઇ એવી રીતે અંતર્ધાન પામેલાં અને પ્રકાશ પામેલાં પ્રાણિઓ સર્વ તરફ કહેતાં હતાં. ત્યાર પછી મહા બુધ્ધિમાન રંણભૂમિમાં કુંતિપુત્ર અર્જુનને અને અંતર્ધ્યાન પામેલાં પ્રાણિઓને સંતાપ પમાડતા એવા દ્રોણાચાર્યે બ્રહ્માસ્ત્રને પ્રકટ કર્યું. તે સમયે પૃથ્વી, પર્વત, વન અને વૃક્ષો સહિત પૃથ્વી ચલિત થઇ વાયુ વિષમ વાવા લાગ્યો અને સમુદ્રો ક્ષોભ પામ્યા (ઉછળવા લાગ્યા). મહાત્મા દ્રોણાચાર્યે અસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું તેથી કુરૂ અને પાંડવની સેના વિષે અને સર્વ પ્રાણિઓ વિષે મોટો ભય ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે હે રાજેંદ્ર! સંભ્રમ રહિત એવા અર્જુને તે અસ્ત્રને બ્રહ્માસ્ત્રે કરીનેજ નાશ પમાડયું ત્યારેજ સર્વે શાંત થયું. જ્યારે તે બેઉમાંથી એકનો પણ પાર પામતો ન હતો ત્યારે તે યુધ્ધને સંકુલ યુધ્ધવડે વ્યાકુળ કર્યું. હે વિશાંપતે! ફરીને પણ સંગ્રામ વિષે દ્રોણાચાર્ય અને પાંડુપુત્ર અર્જુનનું સંકુલ યુધ્ધ થવાથી કશુંએ જણાતું ન હતું અને

તે સમયે મેઘના સમૂહોની પેઠે બાણોના સમૂહોવડે યુક્ત એવા આકાશ વિષે કોઇ પણ અંતરિક્ષમાં ફરનારો જંતુ કે પક્ષી ઉડતો ન હતો.

शरजालैः समाकीर्णैर्मेघजालैरिवाम्बरे ।
नापतच्चततः कश्चिदन्तरिक्षचरस्तदा ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

અધ્યાય ૧૮૯ મો. દુર્યોધન ને સાત્યકિ.

**संजय उवाच—तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने गजाश्वनरसंक्षये ।
दुःशासनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥**

સંજય કહે છે—હે મહારાજ ! જ્યારે હાથી, ઘોડા અને મનુષ્યોનો જેમાં નાશ છે એવું તે યુદ્ધ થતું હતું, ત્યારે દુઃશાસન ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. દુઃશાસનનાં બાણોવડે પીડિત, સુવર્ણમય રથ પ્રત્યે બેઠેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અમર્ષથી તમારા પુત્રના ઘોડા પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે સમયે હે મહારાજ ! ક્ષણ વારમાં તેનો તે રથ, ધ્વજ અને સારથિ સહિત ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બાણોવડે વ્યાપ્ત એવો અદૃશ્ય થયો. પછી હે રાજેંદ્ર ! મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બાણ સમૂહોથી પીડિત એવો દુઃશાસન તેની આગળ ઉભો રહેવા સમર્થ ન થયો અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તો બાણોવડે દુઃશાસનને વિમુખ કરી હજારો બાણોને નાખતો એવો યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેજ ગયો. એ પછી હ્રાદિકપુત્ર કૃતવર્મા આવ્યો તેને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને તેના બે સહોદર ભાઇઓ એ ત્રણ વારવા લાગ્યા. દીપ્ત અગ્નિની પેઠે પ્રકાશવાળા દ્રોણાચાર્યની સમીપ જતા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નની પછવાડે રક્ષા કરતા એવા પુરૂષશ્રેષ્ઠ નકુળ અને સહદેવ ગયા. તે વખતે હે રાજન્ ! તે અમર્ષવાળા, બળવાન, શુદ્ધ અંતઃકરણ અને વૃત્તવાળા, જેઓએ સ્વર્ગને આગળ કરેલું છે એવા સર્વ અતિ મોટા મહારથિઓ મરણને આગળ કરી યુદ્ધ કરતા હતા. વળી હે જનાધિપ ! પરસ્પર જીતવાને ઇચ્છતા, જેના વંશ અને કર્મ શુદ્ધ છે એવા, બુદ્ધિમાન, ઉત્તમ ગતિને ઇચ્છનારા યોદ્ધાઓ આર્યયુદ્ધ અને ધર્મયુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે અધર્મિષ્ઠ કે ન વખાણવા યોગ્ય એવું તો યુદ્ધ થતુંજ ન હતું. એ યુદ્ધમાં કર્ણી બાણ, નાલીક બાણ, વિષ યુક્ત એવું બસ્તિક બાણ, સૂચી બાણ, મર્કટાસ્થિમય બાણ, ગવાસ્થિજ બાણ, ગજાસ્થિજ બાણ, બે શલ્યવાળું મલિન અને વાંકું જનાર બાણ ન હતું. સારાં યુદ્ધવડે પરલોકને અને કીર્તિને ઇચ્છનારા સર્વ યોદ્ધાઓ સરળ અને શુદ્ધ એવાંજ અસ્ત્રો ધારણ કરતા હતા. તે સમયે હે રાજન્ ! તમારા ચાર યોદ્ધાઓનું ત્રણ પાંડવ યોદ્ધાઓ સાથે સર્વ દોષ રહિત એવું સંકુલ યુદ્ધ થયું. પછી તમારા તે શૂરા રથિશ્રેષ્ઠ પુરૂષોને નકુળ અને સહદેવ વારેલા જોઈ શીઘ્ર અસ્ત્રવાળો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તો દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે ગયો. જેવી રીતે બે પર્વતોમાં વાયુ આસક્ત થાય, તેવી રીતે નિવારેલા તે ચાર યોદ્ધાઓ પુરૂષશ્રેષ્ઠ એવા નકુળ અને સહદેવ વિષે સજ્જ થયા. બે બે રથિઓ સાથે રથિશ્રેષ્ઠ તે બે આસક્ત થયા. તે વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્યની સમીપ

વર્તવા લાગ્યો. હે મહારાજ! દ્રોણાચાર્ય તરફ જતા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને અને નકુળ સહદેવ સાથે આસક્ત થએલા મહારથિઓને જોઇ તરત દુર્યોધન રૂધિરને ખાનારાં બાણોને નાંખતો નાંખતો દોડયો. તે પ્રત્યે ઘણી શીઘ્રતાથી સાત્યકિ ફરીને ગયો. સર્વ બાલ્યાવસ્થાનાં આચરણને સંભારી પ્રસન્ન થતા, પરસ્પર જોતા, વારંવાર હસતા, ભય રહિત અને નરશ્રેષ્ઠ તે બે કુરૂ અને મધુકુળમાં થએલા દુર્યોધન અને સાત્યકિ પરસ્પર સમીપ આવી લડવા લાગ્યા. એ પછી પોતાનાં આચરણને સદા નિંદનાર એવો રાજા દુર્યોધન પ્રિયસખા સાત્યકિ પ્રત્યે બોલ્યો કે હે સખે! ક્રોધને, લોભને, મોહને, અમર્ષને ક્ષત્રિયોનાં આચરણને અને છાતીનાં બળને ધિક્ છે કે જે ઠેકાણે હે શિનિકુળમાં ઉત્તમ! તું મને પ્રહાર કરે છે, અને હું તને પ્રહાર કરૂં છું. તું પ્રાણવડે મારો અતિ પ્રિય છે અને હું તારો નિરંતર અતિ પ્રિય છું. જે આપણા બેનાં બાલ્યાવસ્થાનાં વૃત્તાંત હતાં તે સર્વને સંભારૂં છું તો હમણાં રણાંગણ વિષે આપણા બેનાં તે સર્વ આચરણ જુનાં થયાં છે. હે સાત્વત! જે આજ યુધ્ધ ચાલે છે તે ક્રોધને લોભ વગર શું છે? તેવી રીતે કહેનાર દુર્યોધન પ્રત્યે તે સમયે પરમ અસ્ત્ર જાણનારો હસતો એવો સાત્યકિ તીક્ષ્ણ બાણોને ઉગામી બોલ્યો કે–હે રાજપુત્ર! હે રાજન્! જે ઠેકાણે ભેગા થએલા આપણે ક્રીડા કરી હતી તે આ સભા કે આચાર્યનું ઘર નથી, અર્થાત્ યુદ્ધ છે. દુર્યોધન કહે છે—હે શિનિપુંગવ! આપણી બાળપણામાં ક્રીડા હતી તે કયાં ગઇ અને આ અતિ મોટું યુદ્ધ કયાં આવ્યું? માટે કાળ અતિ દુઃખેકરી ઉલંઘન કરાય એવો છે. ધનેકરીને અને ધનની ઇચ્છાવડે કરીને આપણું શું કામ થાય એમ છે? જે ઠેકાણે ધનના લોભથી મળેલા આપણે સર્વ યુદ્ધ કરીએ છીએ.

સંજય કહે છે—તેવી રીતે બોલનાર રાજા દુર્યોધનને માધવ એવો સાત્યકિ કહેવા લાગ્યો કે, આવી રીતે ક્ષત્રિયોનું નિરંતર આચરણ છે કે આ લોકમાં ગુરૂઓ પ્રત્યે પણ યુદ્ધ કરે છે; માટે હે રાજન્! જો હું તારો પ્રિય છું તો મને માર અને ઘણી વાર કર માં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તારે માટે પુણ્યકારી લોક પ્રત્યે જાઉં માટે જે તારી શક્તિ અને બળ હોય તે જલદી મારા પર દર્શાવ, કારણ કે હું મિત્રોનાં તે મોટાં દુઃખને જોવા ઇચ્છતો નથી. એ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કહી ઉત્તર આપી અવ્યગ્ર એવો સાત્યકિ જલદી સામો ગયો અને તેણે આત્મા વિષે દયા ન કરી. હે રાજન્! સામે આવતા મહાબાહુ શિનિપૌત્ર સાત્યકિ પ્રત્યે તમારો પુત્ર ગયો અને બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે પછી જેવી રીતે હાથી અને સિંહનું યુદ્ધ થાય તેવી રીતે પરસ્પર ક્રોધ પામેલા કુરૂશ્રેષ્ઠ અને માધવશ્રેષ્ઠ એવા તે બેનું ઘોર યુદ્ધ થયું. તેવામાં કોપ પામેલા દુર્યોધને પૂર્ણ વિસ્તારી નાખેલાં દશ બાણોએકરી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્યકિને વિંધ્યો. તેવી રીતેજ તેને બાણવૃષ્ટિ કરતા એવા સાત્યકિએ પચાસ બાણોવડે સામો વિંધ્યો અને ફરીને રણભૂમિમાં ચાળીસ બાણોવડે વિંધ્યો. હે રાજન્! યુદ્ધમાં હસતા એવા તમારા પુત્રે પણ સાત્યકિને કાન પર્યંત ખેંચેલાં એવાં તીક્ષ્ણ ત્રીસ બાણોવડે વિંધ્યો અને ક્ષુરપ્રેકરી એના બાણ સહિત ધનુષને બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું. તે સમયે હલકા હાથવાળો વીર સાત્યકિ બીજા દૃઢ ધનુષને લેઇ તમારા પુત્ર તરફ બાણ સમૂહને ફેંકવા લાગ્યો. હણવાની ઇચ્છાવડે જલદી સમીપ આવતી તે બાણોની પંક્તિને રાજા દુર્યોધને બહુ પ્રકારે કાપી નાખી. તે સમયે મનુષ્યો બૂમ પાડવા લાગ્યા. વેગવાળો દુર્યોધન સુવર્ણ પુંખવાળાં, શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં, કાન પર્યંત ખેંચી નાંખેલાં તોતેર બાણોવડે સાત્ય-

કિને પીડવા લાગ્યો. જ્યારે દુર્યોધન બાણ સાંધતો હતો ત્યારે સાંધેલા બાણવાળા તેના ધનુષને સાત્યકિએ બાણોવડે કાપ્યું અને જલદી તેને વિંધ્યો. હે મહારાજ! સાત્યકિએ અતિ વિંધેલો, વ્યથા પામેલો અને સાત્યકિનાં બાણોવડે પીડિત એવો તે દુર્યોધન બીજા રથ વિષે ગયો અને શ્વાસ ખાઈ તમારો તે પુત્ર ફરીને સાત્યકિના રથ પ્રત્યે બાણ સમૂહોને ફેંકતો તેની સામે ગયો. હે રાજન્! તેવી રીતે સાત્યકિ પણ દુર્યોધનના રથ સામે વારંવાર બાણોને ફેંકતો હતો તેથી તે યુદ્ધ સંકુલ થતું હતું. વળી જે પ્રમાણે વનમાં અગ્નિ લાગવાથી વાંસના મોટા શબ્દ થાય તે પ્રમાણે મનુષ્યો વિષે ફેંકાતાં અને પડતાં બાણોનો મોટો શબ્દ થતો હતો. તે વખતે તે બેઉનાં હજારો બાણોવડે પૃથ્વીતલ ઢંકાઇ ગયું હતું, તેમ આકાશ પણ અગમ્ય રૂપવાળું થયું હતું. વળી તે સમયે તે બેમાં પણ રથિશ્રેષ્ઠ સાત્યકિને અધિક જાણી તમારા પુત્રને ઇચ્છતો એવો કર્ણ જલદી સમીપ આવ્યો. તેને મહા બળવાન ભીમસેન સહન કરી શક્યો નહિ, તેથી ઘણાં બાણોને ફેંકતો તે ઉતાવળો કર્ણ સામે ગયો. તે સમયે તેનાં તીક્ષ્ણ બાણોને હણી હસતો હોય તેમ રહેલો એવો જે કર્ણ તેણે બાણોવડે ભીમના ધનુષને તથા બાણોને અને સારથિને કાપી નાખ્યો. પછી યુદ્ધમાં અતિ ક્રોધ પામેલા પાંડુપુત્ર ભીમસેને ગદા લેઇ શત્રુ એવા કર્ણના ધ્વજને, ધનુષને અને સારથિને હણ્યો તથા મહા બળવાન એવા તેણે કર્ણના રથચક્રને ભાગી નાખ્યું. ભાગી ગએલા ચક્રવાળા રથ વિષે પણ કર્ણ મોટા પર્વતની પેઠે કંપ રહિત રહ્યો. તે વખતે જેવી રીતે ચક્રવાળા સૂર્યના રથને સાત ઘોડાઓ ધારણ કરે છે તેવી રીતે તેના એક ચક્રવાળા રથને ઘોડાઓ ધારણ કરતા હતા. સંગ્રામમાં ભીમસેન પ્રત્યે અમર્ષવાળો કર્ણ જૂદાં જૂદાં શસ્ત્રોવડે અને ઘણા પ્રકારના બાણ સમૂહોવડે યુદ્ધ કરતો હતો. તેમ અતિ ક્રોધ પામેલો ભીમસેન પણ સૂતપુત્ર કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. જ્યારે તેવી રીતે યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે ક્રોધ પામેલા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે પંચાલ યોદ્ધાઓના શ્રેષ્ઠ પુરૂષોને અને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા મત્સ્ય યોદ્ધાઓને કહેવા લાગ્યા કે જે અમારા મહારથિ યોદ્ધાઓ અમારા પ્રાણ અને મસ્તકરૂપ છે તે આ ધૃતરાષ્ટ્રપુત્ર દુર્યોધનના યોદ્ધાઓમાં આસક્ત થયા છે માટે હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ! જેવી રીતે મોહ પામેલા ચેતના રહિત પુરૂષ હોય તેમ શું ઉભા રહ્યા છો? જ્યાં મારા આ રથિ પુરૂષો યુદ્ધ કરે છે ત્યાં ક્ષત્રિયના ધર્મને આગળ કરી જ્વર રહિત એવા તમે સર્વે જાઓ. જય અથવા વધ પામેલા પણ તમે ઉત્તમ ગતિને પામશો. જો જીતો તો જીતીને ઘણી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોવડે યજન કરજો, અને હણેલા થશો તો દેવાધિન એવા મોટા લોકને પામશો. એ રીતે રાજા યુધિષ્ઠિરે પ્રેરેલા તે યુદ્ધ કરનારા શૂરા મહારથિઓ ક્ષત્રિયના ધર્મને આગળ કરી ઉતાવળા દ્રોણાચાર્ય સામે ગયા. એક તરફથી પંચાલ યોધ્ધા તીક્ષ્ણ બાણોવડે દ્રોણાચાર્યને હણતા હતા અને એક તરફથી ભીમસેન જેઓમાં અગ્રેસર છે એવા યોધ્ધાઓ વારતા હતા. પાંડુપુત્રોના ત્રણ મદોન્મત્ત મહારથિઓ નકુળ, સહદેવ અને ભીમસેન હતા; તેઓ ધનંજય અર્જુનને બોલાવતા હતા કે—હે અર્જુન! જલદી દ્રોણાચાર્યથી દૂર જા અને કૌરવો પ્રત્યે દોડ, એટલે પંચાલ યોધ્ધાઓ રક્ષા રહિત એવા ગુરુ દ્રોણાચાર્યને હણશે. તેઓએ એમ કહ્યું તે પછી કુંતિપુત્ર અર્જુન જલદી કૌરવો પ્રત્યે દોડ્યો અને હે ભારત! દ્રોણાચાર્ય તો જેઓમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અગ્રેસર છે એવા પંચાલ યોધ્ધાઓ સામે ગયા અને પાંચમે દિવસે વેગવડે શૂરાઓને મર્દન કરવા લાગ્યા.

पञ्चालानेवतु द्रोणो धृष्टद्युम्न पुरोगमान् ॥
ममर्दुस्तरसावीरा: पंचमेहनि भारत ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषाया मूननवत्यधिकशततमोऽध्याय: ॥ १८९ ॥

અધ્યાય ૧૯૦ મો. 'નરો વા કુંજરો વા' વૃત્ત.

संजय उवाच—पञ्चालानां ततो द्रोणोव्यकरोत्कदनं महत् ।
यथा क्रुद्धोरणे शक्रो दानवानां क्षयं पुरा ॥

સંજય કહે છે—પૂર્વે જે પ્રમાણે રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા ઇન્દ્રે દાનવોનો ક્ષય કર્યો હતો તે પ્રમાણે તે સમયે દ્રોણાચાર્ય પંચાલ યોધ્ધાઓનો નાશ કરતા હતા. હે મહારાજ! યુધ્ધમાં દ્રોણાચાર્યના અસ્ત્રથી વધ થતા બળવાન મહારથિ શત્રુઓ રણભૂમિ વિષે દ્રોણાચાર્યથી ત્રાસ પામતા ન હતા, પણ હે મહારાજ! યુધ્ધ કરતા એવા મહારથિ પંચાલ અને સુંજય યોધ્ધાઓ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેજ જતા હતા. તે વખતે ચોતરફથી બાણવૃષ્ટિઓવડે ઢંકાતા અને વધ પામતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓનો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. જ્યારે સંગ્રામ વિષે મહાત્મા દ્રોણાચાર્યથી પંચાલ યોદ્ધાઓનો વધ થતો હતો અને દ્રોણાચાર્યનું અસ્ત્ર ઉંચું ખેંચાતું ત્યારે પાંડવો પ્રત્યે ભય ઉત્પન્ન થયો. હે મહારાજ! તે સમયે યુદ્ધના ઘોડા, મનુષ્ય અને યોદ્ધાઓનો ઘણો નાશ જોઇ પાંડવો જય પ્રત્યે નિરાશ થતા હતા. તેઓ બોલતા હતા કે, જે પ્રમાણે શિશિર ઋતુના અંત વિષે વૃદ્ધિ પામેલો અગ્નિ ખડને બાળે તે પ્રમાણે પરમ અસ્ત્રને જાણનાર દ્રોણાચાર્ય આપણા સર્વને તો નાશ નહિ પમાડે? સંગ્રામ વિષે આની સામું જોવા કોઇ પણ સમર્થ નથી, અને ધર્મને જાણનાર અર્જુન પણ ક્યારનો આની સામો યુદ્ધ કરતો નથી. એ રીતે ભય પામેલા અને દ્રોણાચાર્યનાં બાણોવડે પીડિત એવા કુંતિપુત્રોને જોઇ તેઓના કલ્યાણ માટે યુક્ત એવા બુદ્ધિમાન કેશવ ભગવાન બોલ્યા કે—સંગ્રામ વિષે સર્વ ધનુર્ધારી પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધવડે ઇન્દ્ર સહિત એવા દેવતાઓએ પણ જીતી શકાય તેમ નથી અને જો શસ્ત્રનો ત્યાગ કરે તો યુદ્ધમાં મનુષ્યોએ મારી શકાય; માટે હે પાંડવો! ધર્મને તજી જય વિષે એવી રીતે ઉપાય કરો કે જેથી કરી સુવર્ણમય વાહનવાળા દ્રોણાચાર્ય સર્વને ન હણે. મારી બુધ્ધિ એવી રીતે છે કે, અશ્વત્થામાના હણાવાથી એ યુધ્ધ નહિ કરે માટે કોઇ પણ માણસ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યની સમીપ જઇ અશ્વત્થામાને હણેલો કહો. પછી હે રાજન્! કૃષ્ણનું કહેલું કુંતિપુત્ર ધનંજયે પસંદ કર્યું નહિ પણ બીજા સર્વેએ પસંદ કર્યું; તેમ યુધિષ્ઠિરે તો દુઃખવડે પસંદ કર્યું. ત્યાર પછી હે રાજન્! મહાબાહુ ભીમસેને પોતાના સૈન્યમાં માળવ દેશના ઇન્દ્રવર્મા રાજાના શત્રુને નાશ પમાડનારા ભયંકર અશ્વત્થામા નામના મોટા હાથીને ગદાવડે હણ્યો અને ભીમસેન તો લજ્જા સહિત યુધ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જઇ ઉંચે પ્રકારે શબ્દ કરવા લાગ્યો કે અશ્વત્થામાને હણ્યો. અશ્વત્થામા એ રીતે નામવડે પ્રખ્યાત તે હાથી હણેલો હતો તેને મનમાં ધારી ભીમસેન તે સમયે ખોટું બોલ્યો. તે અતિ અપ્રિય એવું ભીમસેનનું વચન સાંભળી

દ્રોણાચાર્ય જે રીતે પાણીમાં રેતીના સમૂહ શિથિલ થાય તે રીતે મનવડે શિથિલ શરીરવાળા થયા, તોપણ પોતાના પુત્રના પરાક્રમને જાણનાર અને વાક્ય મિથ્યા હશે એમ શંકા કરનાર તે અશ્વત્થામા હણ્યો એ પ્રકારનું વચન સાંભળી ધૈર્યથી કંપ્યાજ નહિ. દ્રોણાચાર્ય શત્રુઓએ સહી શકાય નહિ એવા પોતાના પુત્રને વિચારી ચેતનાને પામી ક્ષણ વારમાંજ આશ્વાસના પામ્યા અને પોતાના મૃત્યુરૂપ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સામે દોડી, તેને હણવાની ઇચ્છાથી તેની સામે કંકપક્ષિનાં પિછવાળાં, હજારો તીક્ષ્ણ બાણોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે વખતે સંગ્રામમાં તેવી રીતે ફરતા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે વીસ હજાર પંચાલ યોદ્ધાઓ સર્વ તરફથી બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા. હે વિશાંપતે! જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘે રૂંધેલા સૂર્યને જોઇ શકીએ નહિ, તેમ અસંખ્ય બાણો-વડે વ્યાપ્ત એવા દ્રોણાચાર્યને અમે જોઈ શકતા નહોતા. તે પછી શત્રુઓને તપાવનારા અમ-ર્ષવાન મહારથિ દ્રોણાચાર્યે પંચાલ યોદ્ધાઓના બાણસમૂહોને નાશ પમાડી શૂર એવા તે પંચાલ યોદ્ધાઓના નાશ માટે ઉત્તમ બ્રહ્માસ્ત્રને પ્રગટ કર્યું. તે સમયે સર્વ સૈનિકોને હણતા એવા દ્રોણાચાર્ય અત્યંત શોભતા હતા. અને મહા યુદ્ધમાં પંચાલ યોદ્ધાઓનાં મસ્તકોને અને ભોગળ સરખા આકારવાળા સુવર્ણના આભૂષણયુકત બાહુને પાડતા હતા. જે પ્રકારે વાયુએ પાડેલાં વૃક્ષો પૃથ્વી ઉપર પડે તે પ્રકારે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યથી વધ પામતા રાજાઓ યુધ્ધમાં પડતા હતા. હે ભારત! પડતા એવા હાથિઓ અને ઘોડાઓના સમૂહોનાં માંસ અને લોહરૂપી કાદવવાળી પૃથ્વી અગમ્ય રૂપવાળી થઇ હતી. તે સમયે પંચાલ યોધ્ધાઓના વીસ હજાર રથિ સમૂહોને હણી દ્રોણાચાર્ય જે પ્રકારે ધૂમરહિત બળતો અગ્નિ સ્થિર રહે તે પ્રકારે યુદ્ધમાં ઉભા રહ્યા. વળી તેવી રીતેજ ફરીને ક્રોધ પામેલા પ્રતાપવાન ભરદ્વાજપુત્ર દ્રોણાચાર્યે ભલ્લ બાણવડે વસુદાન રાજાના મસ્તકને કાયાથી હરી લીધું. પછી પાંચસો મત્સ્ય યોદ્ધાઓને, છ હજાર સૃંજય યોદ્ધાઓને, દશ હજાર હસ્તિઓને અને દશ હજાર ઘોડાઓને હણ્યા. તે વખતે દ્રોણાચાર્યને ક્ષત્રિયોના વધ સારૂ નિશ્ચય કરી રહેલા જોઇ, જેઓમાં હવ્યવાહ અગ્રેસર છે એવા બ્રહ્મલોક પ્રત્યે દ્રોણાચાર્યને લેઇ જવા ઇચ્છનારા વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, વસિષ્ઠ, કશ્યપ અને અત્રિ એ સિવાય પ્રશ્નિઓ, ગર્ગો, વાલખિલ્યો, મરીચિયો, ભૃગુઓ, અંગિ-રાઓ અને બીજા સૂક્ષ્મ એવા મહર્ષિઓ તરત આવ્યા; અને તે સર્વ યુદ્ધમાં શોભનારા દ્રોણા-ચાર્ય પ્રત્યે બોલ્યા કે, અધર્મથી યુદ્ધ કર્યું માટે તમારા નાશનો સમય છે તેથી હે દ્રોણાચાર્ય! રણભૂમિ વિષે આયુધને નાખી ઉભા રહેલા અમોને જુઓ; અને હવે અહિંઆંથી વધારે ક્રૂર કર્મ ફરીને તમે કરવા યોગ્ય નથી; કેમકે વેદ અને વેદાંગને જાણનાર સત્યધર્મ વિષે પ્રીતિવાળા એવા જે તમે તેને આ કર્મ યોગ્ય નથી; અને વિશેષેકરી બ્રાહ્મણ એવા તમે તેને આ ઘટિતજ નથી. માટે હે સફળ બાણવાળા દ્રોણાચાર્ય! આયુધને તજો અને નાશ રહિત એવા માર્ગ વિષે ઉભા રહો; કારણ કે મનુષ્ય લોકમાં વસવાને તમારો કાળ આંજ પરિ-પૂર્ણ થયો છે. હે વિપ્ર! તમે બ્રહ્માસ્ત્રવડે પૃથ્વી વિષે અસ્ત્રને ન જાણનારા પુરૂષોને બાળ્યા એવું જે આ તમે કર્મ કર્યું તે ઠીક ન કર્યું; માટે હે વિપ્ર દ્રોણાચાર્ય! આયુધને રણભૂમિ વિષે નાખી તમે ઘણી વાર લગાડો માં. હે દ્વિજવર! ફરીને અતિ પાપિષ્ઠ કર્મ કરશો માં. એવી રીતે તેઓનાં વચનને અને ભીમસેનનાં તે વચનને સાંભળી તથા રણભૂમિ વિષે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ તે વ્યાકુળ મનવાળા થયા અને સંદેહ તથા વ્યથા યુક્ત એવા મારા પુત્રને હણેલો છે કે નથી હણેલો, એ રીતે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને પૂછવા લાગ્યા. કારણ કે દ્રોણાચા-ર્યની એવી સ્થિર બુદ્ધિ હતી કે, કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર ત્રણ લોકના પણ અધિપતિપણા માટે

કોઇ પ્રકારે પણ ખોટું કહે તેમ નથી, તેથી દ્વિજશ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય બીજા કોઇને નહિ પણ તેમને પૂછતા હતા; કારણ કે તે પાંડવ વિષે તેમની બાળપણાથીજ સત્ય વાણીની આશા હતી.

તે વખતે યોદ્ધાઓના પતિ એવા દ્રોણાચાર્ય પૃથ્વીને પાંડવ રહિત કરશે એમ જાણી વ્યથામાન એવા ગોવિંદ-ભગવાન ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે-જો દ્રોણાચાર્ય ક્રોધ યુક્ત એનો અર્ધ દિવસ યુદ્ધ કરશે તો સત્ય કહું છું કે તમારી સેના નાશ પામશે. માટે તમે દ્રોણાચાર્યથી અમારી રક્ષા કરો, કારણ કે સત્યથી ખોટું વચન શ્રેષ્ઠ છે અને જીવિતને અર્થે ખોટું બોલનાર ખોટાવડે યુક્ત નથી થતો. એ પ્રકારે તે બે બોલતા હતા ત્યારે ભીમ-સેન બોલ્યો કે હે મહારાજ! આ પ્રમાણે મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના વધને સાંભળી મેં તમારી સેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરતાં માલવ દેશના રાજા ઇંદ્રવર્માનો અશ્વત્થામા એ રીતે પ્રખ્યાત ઇંદ્રના હાથીની જેને ઉપમા અપાય એવા હાથીને યુદ્ધમાં પરાક્રમે કરી હણ્યો અને પછી દ્રોણાચા-ર્યને કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્! અશ્વત્થામાને હણ્યો માટે યુદ્ધથી નિવૃત્ત થાઓ; પણ એ રીતે મારાં વાક્ય વિષે એ પુરૂષશ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે શ્રદ્ધા રાખી નહિ તેથી હે રાજન્! તમે જયને ઇચ્છનારા ગોવિંદ ભગવાનનાં વચનોને માનો અને અશ્વત્થામાને હણેલો દ્રોણાચાર્યને કહો. હે જનાધિપ રાજન્! તમે કહેશો દ્વિજશ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય કદી પણ યુદ્ધ નહિજ કરે; કારણ કે આ ત્રણ લોકમાં તમે સત્યવાન એવા વિખ્યાત છો. પછી હે મહારાજ! ભીમસેનનાં તે વચનને સાંભળીને અને ભાવિપણાથી શ્રીકૃષ્ણે વાક્યવડે પ્રેરેલા યુધિષ્ઠિર કહેવાનો આરંભ કરવા લાગ્યા અને હે રાજન્! ખોટાના ભય વિષે ચિંતાવાન તથા જય વિષે આસક્ત એવા યુધિષ્ઠિર અસ્પષ્ટ બોલ્યા કે 'નરો વા કુંજરો વા' નર અથવા હાથી હણ્યો. જ્યારે તેમણે એવી રીતે કહ્યું ત્યારે પૂર્વે તેમનો રથ પૃથ્વીથી પાંચ આંગળ ઉંચો રહેતો તે તેમ નહિ રહેતાં તેમના ઘોડાઓ પૃથ્વીને સ્પર્શ કરવા લાગ્યા. તે સમયે યુધિષ્ઠિરનાં વચનને સાંભળી મહારથિ દ્રોણાચાર્ય પુત્રના દુઃખવડે સંતાપ પામેલા જીવિત વિષે નિરાશ થયા. હે રાજન્! પુત્રને હણેલો સાંભળી તથા ઋષિઓનાં વાક્યવડે આત્માને, મહાત્મા પાંડવોના અપરાધને કરનાર હોય નહિ તેમ માનતા, નાખુશ એવા, ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઇ પરમ ઉદ્વેગવાળા શત્રુને દમનાર તે જે પ્રમાણે પ્રથમ યુદ્ધ કરવાને શક્તિમાન હતા તે પ્રમાણે યુદ્ધ કરવા સમર્થ રહ્યા નહિ.

विचेताः परमोद्विग्नो धृष्टद्युम्नमवेक्ष्य च ।
योद्धुंनाशक्नुवद्राजन् यथा पूर्वमरिंदम ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि युधिष्ठिरासत्यकथने नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

અધ્યાય ૧૯૧ મો. શોકખિન્ન દ્રોણ.

संजय उवाच—तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नंशोकोपहतचेतसं ।
पञ्चाल राजस्य सुतो धृष्टद्युम्नः समाद्रवत् ॥

સંજય કહે છે—અતિ ઉદ્વેગ પામેલા શોક વડે દુઃખિત ચિત્તવાળા દ્રોણાચાર્યને જોઇ પંચાલ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તેમની સામે દોડયો, જેને મોટા યજ્ઞ વિષે યજન કરી દ્રુપદ રાજા

દ્રોણાચાર્યના વિનાશ માટે વૃદ્ધિ પામેલા અગ્નિથકી પામ્યાં હતા, તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યને હણવાની ઇચ્છાથી, જીતનારા, ભયંકર, મેઘ સરખા શબ્દવાળા, દઢ પ્રત્યંચા યુક્ત ધનુષને લેઇ, તે ધનુષને વિષે જેવી રીતે મોટી જ્વાળાવાળા અગ્નિને નાખે તે રીતે સર્પની અને અગ્નિની ઉપમા અપાય એવા દિવ્ય બાણને નાંખ્યું. તે વખતે ધનુષની પ્રત્યંચાના મંડળના મધ્ય ભાગમાં તે બાણનું રૂપ જેમ ગ્રીષ્મકાળમાં મંડળવાળા પ્રકાશિત સૂર્યનું રૂપ દેખાય તેમ દેખાયું. ધૃષ્ટદ્યુમ્ને લીધેલા તે ધનુષને પ્રકાશિત હોય તેમ જોઇ સૈનિકો અંતકાળને પ્રાપ્ત થએલો માનવા લાગ્યા. તેમ તેના સાંધેલા તે બાણને જોઇ પ્રતાપવાન ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય પણ દેહના છેવટ કાળને માનવા લાગ્યા. પછી હે રાજેંદ્ર! તે સમયે દ્રોણાચાર્ય તેને વારવા વિષે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પણ એ મહાત્માનાં અસ્ત્રો પ્રગટ થતાં ન હતાં. તેમને બાણ ફેંકતાં ચાર દિવસ અને એક રાત્રિ ગઈ, અને પાંચમા દિવસના ત્રીજા ભાગમાં તો તે બાણો ક્ષય પામ્યાં, તેથી તે દ્રોણાચાર્ય બાણોનો નાશ થવાથી અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં દિવ્ય અસ્ત્રોની અપ્રસન્નતાથી તથા પુત્રના શોકથી પીડિત એવા શસ્ત્રોને ફેંકવા ઇચ્છા તો કરતાં પણ ઋષિઓના વાક્યે પ્રેરેલા તે પ્રથમ પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા ન હતા. પછી બીજા દિવ્ય અંગિરાના ધનુષને તથા બ્રહ્મદંડ સરખાં બાણોને લેઇ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે યુદ્ધ કરતા હતા અને તે સમયે મોટી બાણવૃષ્ટિ વર્ષાવતા હતા, તથા ક્રોધાયમાન એવા અમર્ષવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પ્રહાર કરતા હતા. વળી તેનાં નાખેલાં બાણોને દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ બાણોવડે સો પ્રકારે કાપ્યાં તે તેના ધ્વજને, ધનુષને તથા સારથિને પણ પાડયો. તે વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હાસ્ય કરી ફરીને બીજું ધનુષ લીધું અને તીક્ષ્ણ બાણેકરી એ દ્રોણાચાર્યને છાતી વિષે સામા વિંધ્યા. પછી સંગ્રામ વિષે અતિ વિંધેલા, મહા ધનુર્ધારી, અસંભ્રાંત હોય નહિ તેમ રહેલા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ ધારવાળા ભાલાએકરી ફરી એના ધનુષને કાપ્યું. તે સમયે હે વિશાંપતે! જે જે બાણ ધૃષ્ટ-દ્યુમ્ને ધનુષ વિષે સાંધ્યું તે તે સર્વને ગદા ને ખડ્ગ વિના તેમણે કાપી નાંખ્યું. વળી હે પરંતપ! ક્રોધ પામેલા અને ક્રોધયુક્ત જેનું રૂપ છે એવા જીવિતના અંતને કરનારા તેમણે તીક્ષ્ણ નવ બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિધ્યો. એ પછી બ્રહ્માસ્ત્રને ઉત્પન્ન કરતા એવા અમેય આત્મા-વાળા મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તેમના ઘોડાઓ સાથે મિશ્ર કરી દીધા.

તે સમયે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! શીઘ્ર જનારા, વાયુ સમાન વેગવાળા અને કબૂતર પક્ષિના સરખા વર્ણવાળા ઘોડાઓ જેમ વર્ષાકાળમાં વીજળીઓ સહિત ગર્જના કરતો મેઘ શોભે તેમ રણભૂમિના અગ્ર ભાગમાં મિશ્ર થએલા તેઓ શોભતા હતા. જેનો આત્મા ન માપી શકાય એવા દ્વિજ દ્રોણાચાર્યે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના લાંગલદંડને, ચક્રને અને રથને નાશ પમાડયો, એટલે જેનું ધનુષ, ધ્વજ અને સારથિ નાશ પામેલો છે એવા શૂર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પરમ આપત્તિને પામી ગદાને ફેંકી. તે ફેંકલી ગદાને ક્રોધ પામેલા સત્યપરાક્રમવાળા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ વિશિખ–બાણોએકરી ભેદી નાખી. પછી તે ગદાને બાણોવડે હણેલી જોઇ નરશ્રેષ્ઠ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને શતચન્દ્ર ચિન્હવાળા નિર્મળ પ્રકાશિત ધનુષને લીધું અને નિઃસંશય થઇને આચાર્યોમાં મુખ્ય એવા મહાત્મા દ્રોણા-ચાર્યના વધને સમયોચિત માનવા લાગ્યા. પછી દ્રોણાચાર્યનો વધ કરવાની ઇચ્છાવડે તે શતચન્દ્ર નામના તેજસ્વી ખડ્ગને ઉગામી રથના નીડભાગ પ્રત્યે ગયો, અને દુઃખેકરી કરાય એવાં કર્મને કરવા ઇચ્છનાર મહારથિ તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યુદ્ધમાં ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યની છાતીને ભેદવા ઇચ્છા કરવા લાગ્યો. તે વખતે તે ધોંસરાના મધ્ય ભાગમાં અને ઘોડાઓની જાંઘોના

અર્ધ ભાગમાં ઉભો હતો. તે કર્મને સર્વ સૈનિકો વખાણતા હતા. વળી ઘોંસરાના રશ્મિની પંક્તિ વિષે અને શોણિત સરખા રંગવાળા ઘોડાઓ પ્રત્યે જે ઉભો રહેતો અને તેના અન્તરને દ્રોણાચાર્ય જે જોઇ શકતા ન હતા, તે જે રીતે આશ્ચર્ય હોય તે રીતે થતું હતું. જે પ્રમાણે માંસને ઇચ્છનારા બાજ પક્ષિનો ધસારો થાય તે પ્રમાણે રણભૂમિમાં દ્રોણાચાર્ય અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો સમીપ ધસારો થતો હતો. તેના કબૂતર તુલ્ય વર્ણવાળા સર્વ ઘોડાઓને એક પછી એક દ્રોણાચાર્યે રાતા ઘોડાઓને મૂકી દેઇને નાશ પમાડ્યા. હે વિશાંપતે! ધૃષ્ટદ્યુમ્નના તે ઘોડાઓ પૃથ્વી વિષે પડ્યા અને રાતા ઘોડાઓ રથના બંધનથી છૂટી ગયા. પછી દ્વિજશ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યે હણેલા તે ઘોડાઓને જોઇ યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સહન કરી શકયો નહિ; અને હે રાજન્! રથ રહિત એવા ખડ્ગધારી પુરૂષોમાં ઉત્તમ તે ખડ્ગને લેઇ જે પ્રમાણે ગરૂડ સર્પ પ્રત્યે જાય તે પ્રમાણે દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે ગયો. તે સમયે હે રાજન્! ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યને હણવાને ઇચ્છતો એવો જે તે, તેનું રૂપ જે રીતે પૂર્વે હિરણ્યકશ્યપુના વધ વિષે વિષ્ણુનું રૂપ શોભતું હતું તે રીતે શોભતું હતું. વળી હે કૌરવ્ય! ખડ્ગ અને ઢાલને ધારણ કરતો એવો તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન રણભૂમિ વિષે ફરતો હાથ ઉગામી મંડળાકાર ખડ્ગના ફેરવવાને, પોતાની ચોતરફ ખડ્ગના ફેરવવાને શત્રુને સપડાવવા જવું તેને, ખડ્ગના અગ્ર ભાગેકરી શત્રુના દેહનો સ્પર્શ કરવો તેને, શત્રુને છેતરી તેને વિષે શસ્ત્ર નાખવું તેને, શત્રુની જમણી અને ડાબી બાજુ ફરવું તેને, પાછું હઠવું તેને, પરસ્પર તાડન કરવું તેને, પોતાની અધિકતા બતાવવા તેને, જૂદા જૂદા અંગના ભાગ વિષે ફેરવવું તેને, વિચિત્ર એવી ખડ્ગની ગતિ દેખાડવી તેને, અને છુપાઇને ચર્મ વિષે ખડ્ગને દાખલ કરવું તેને, આ પ્રમાણે જૂદા જૂદા ઉત્તમ એવા એકવીસ માર્ગને દર્શાવતો હતો અને યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યનો નાશ કરવાની ઇચ્છાવડે ફરતો હતા. જ્યારે તે ખડ્ગ અને ઢાલવાળો વિચિત્ર માર્ગો પ્રત્યે ફરતો હતો, ત્યારે રણભૂમિમાં આવેલા યોદ્ધાઓ અને દેવતાઓ વિસ્મય પામતા હતા. તે સમયે યુદ્ધમાં દ્વિજ એવા તે દ્રોણાચાર્યે હજાર બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના શતચન્દ્ર એવા ખડ્ગને અને ચર્મને પાડ્યું. હે ભારત! વૈતસ્તિક નામનાં જે બાણો હતાં તે સમીપ યુદ્ધ કરનારા દ્રોણાચાર્યના ઉત્તમ યુદ્ધમાં હતાં અને તે બાણ કૃપાચાર્ય, અર્જુન, અશ્વત્થામા કર્ણ, પ્રદ્યુમ્ન, સાત્યકિ અને અભિમન્યુ વગર બીજાઓ પાસે ન હતા. એ પછી પુત્રની તુલ્ય એવા શિષ્યને હણવા ઇચ્છતા દ્રોણાચાર્યે અતિ ઉત્તમ દૃઢ બાણને નાખ્યું. તે બાણને તીક્ષ્ણ દશ બાણોવડે શિનિપુંગવ એવા સાત્યકિએ કાપ્યું અને તમારા પુત્ર દુર્યોધનના અને મહાત્મા કર્ણના જોતાં આચાર્યમાં મુખ્ય એવા દ્રોણે પીડેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તેથી મુક્ત કર્યો. તે સમયે હે ભારત! રથ માર્ગો વિષે ફરતા સત્ય પરાક્રમવાળા દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણના મધ્યમાં ગયેલા તથા કૃપાચાર્યના પણ મધ્યમાં ગએલા સાત્યકિને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન જોતા હતા અને 'ઠીક ઠીક' એ રીતે કહી તેને વખાણતા હતા. પછી યુદ્ધમાં કૃષ્ણ અને અર્જુન સેના પ્રત્યે સમીપ આવ્યા તે વખતે, સર્વ યોદ્ધાઓનાં દિવ્ય અસ્ત્રોને હણતા સાત્યકિને જોઇ ધનંજય એવો અર્જુન કૃષ્ણ પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે કેશવ! આચાર્યના મુખ્ય રથિઓના મધ્યમાં ક્રીડા કરતો પરવીરને મારનાર એવો સાત્યકિ મને વારંવાર આનંદ ઉપજાવે છે અને તેમજ માદ્રીપુત્ર નકુળ, સહદેવને, ભીમસેનને અને રાજા યુધિષ્ઠિરને પણ આનંદ પમાડે છે, કેમકે જેની શીખવણીવડે ઉદ્ધત નહિ એવો, વૃષ્ણિઓની કીર્તિને વધારનાર, મહારથિઓની સમીપ ક્રીડા કરતો એવો તે રણભૂમિમાં ફરે છે તેથી તે પ્રત્યે આ વિસ્મય પામેલા સૈનિકો અને દેવતાઓ હર્ષ પામે

છે. હે રાજન્! એ રીતે અર્જુન બોલ્યો તે સમયે યુદ્ધમાં જીતી ન શકાય એવા સાત્યકિને જોઇ બેઉ તરફના સર્વ યોધ્ધાઓ 'સારૂ સારૂ' એમ કહી તેના કર્મને વખાણવા લાગ્યા.

तमेते प्रतिनन्दन्ति सिद्धाः सैन्याश्च विस्मिताः ॥
अजय्यंसमरे दृष्ट्वा साधु साध्विति सात्यकिं ॥
योधाश्चोभयतः सर्वे कर्मभिः समपूजयन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषाया मेकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

અધ્યાય ૧૯૨ મો. દ્રોણાચાર્ય નિધન.

संजय उवाच—सात्वतस्य तु तत्कर्म दृष्ट्वा दुर्योधनादयः ॥
शैनेयं सर्वतः क्रुद्धावारयामासुरञ्जसा ॥

સંજય કહે છે—સાત્વત એવા સાત્યકિના તે કર્મને જોઇ ક્રોધ પામેલા દુર્યોધન આદિ યોદ્ધાઓ જલદી ચોતરફથી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વારવા લાગ્યા. હે મારિષ! સંગ્રામ વિષે તમારા પુત્રો, કૃપાચાર્ય અને કર્ણ એ ત્વરાવડે શિનિપૌત્ર સાત્યકિની સમીપ જઇ તીક્ષ્ણ બાણોવડે પ્રહાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે રાજા યુધિષ્ઠિર, પાંડવ એવા માદ્રીપુત્ર નકુલ, સહદેવ અને બળવાન ભીમસેન એ સાત્યકિને વિંટી વળ્યા અને કર્ણ મહારથિ કૃપાચાર્ય અને દુર્યોધન આદિ યોદ્ધાઓ બાણવૃષ્ટિવડે શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વારવા લાગ્યા. તે સમયે હે રાજન્! ઘોર રૂપવાળી ઉત્પન્ન થયેલી તે બાણવૃષ્ટિને મહારથિઓ સાથે યુદ્ધ કરતો એવો શિનિપૌત્ર સાત્યકિ વારવા લાગ્યો અને તેઓનાં દિવ્ય અસ્ત્રોને પણ મહા યુદ્ધમાં તે વિધિ પ્રમાણે દિવ્ય અસ્ત્રોવડે ભેદવા લાગ્યો. તે વખતે જેવી રીતે પૂર્વે પશુઓને હણતા રૂદ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવી રીતે ક્રૂર યુદ્ધ થયું. હે ભારત! રણભૂમિ વિષે ઠેકાણે ઠેકાણે હાથ, મસ્તક, ધનુષ, છત્ર અને ભાગેલાં ચામરોના સમૂહો દેખાતા હતા અને પૃથ્વી, ભાગી ગએલાં ચક્રવાળા રથોવડે, પાડેલા મોટા ધ્વજોવડે અને હણેલા શૂર ઘોડેસ્વારોવડે ઢંકાઇ ગઇ હતી. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ! બાણપાતથી હણેલા યોદ્ધાઓ મહા યુદ્ધવિષે જૂદા જૂદા પ્રકારની ચેષ્ટા કરતા દેખાતા હતા. જ્યારે તેવી રીતે દેવ અને અસુરના યુદ્ધની ઉપમા અપાય એવું ઘોર યુદ્ધ થયું હતું, ત્યારે ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર ક્ષત્રિયો પ્રત્યે બોલ્યા કે—હે મહારથિઓ! તૈયાર થઇ દ્રોણાચાર્ય સામે દોડો, કારણ કે આ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્ય સાથે મળ્યો છે અને શક્તિ પ્રમાણે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના નાશ વિષે યત્ન કરે છે તેથી જેવું એનું રૂપ મહા રણભૂમિ વિષે દેખાય છે, એ પ્રમાણે તો જરૂર આજ ક્રોધ પામેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યને હણશે. વાસ્તે તમે ભેગા થઇ દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે યુદ્ધ કરો. પછી એ રીતે યુધિષ્ઠિરે આજ્ઞા કરેલા સૃંજય યોદ્ધાઓના મહારથિઓ યત્ન કરતા એવા ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યને હણવાની ઇચ્છા કરીને દોડ્યા. સમીપ આવતા તે સર્વ પ્રત્યે મહારથિ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય મરવું એવો નિશ્ચય કરીને વેગવડે સામે ગયા. જ્યારે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા

દ્રોણાચાર્ય ગયા ત્યારે પૃથ્વી કંપવા લાગી; સેનાને ત્રાસ પમાડતા એવા નિર્ઘાત શબ્દ સહિત વાયુ વાવા લાગ્યો અને સૂર્યથી નીકળતી પ્રકાશવાળી બેઉ સેનાને મોટા ભયને સૂચવતી એવી મોટી ઉલ્કા પડી. ને સમયે હે મારિષ ! ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનાં શસ્ત્રો પ્રકાશ પામવા લાગ્યાં, રથો અતિશે શબ્દ કરવા લાગ્યા, ઘોડાઓ અશ્રુ પાડવા લાગ્યા અને મહારથિ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય નિર્બળ હોય એવા દેખાવા લાગ્યા, તથા એમનું ડાબું નેત્ર ફરક્યું અને ડાબો બાહુ પણ ફરકવા લાગ્યો. તેમજ યુદ્ધમાં નજીક ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઇ નાખુશ થયા અને વેદ તુલ્ય એવા ઋષિઓનાં વચનોને સાંભળી સારા યુદ્ધવડે પ્રાણને તજી દેઇ સ્વર્ગ તરફ જવા આરંભ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ચાર દિશાઓમાં દ્રુપદ રાજાના સૈન્યોએ વિંટેલા તે ક્ષત્રિયોના સમૂહોને બાળતા એવા રણભૂમિ વિષે ફરવા લાગ્યા અને શત્રુઓને હણનાર તેમણે વીસ હજાર ક્ષત્રિયોને હણી, તીક્ષ્ણ બાણોવડે એક લાખ હસ્તિઓને હણ્યા. પછી ક્ષત્રિયોના નાશ માટે બ્રહ્માસ્ત્રને સ્રજનાર યુદ્ધમાં યત્નવાળા ધૂમ રહિત બળતા અગ્નિની પેઠે ઉભા રહ્યા. તે સમયે રથ રહિત થએલા અને જેનાં સર્વ આયુધ નાશ પામેલાં છે એવા, અતિ ખેદ પામેલા મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પ્રત્યે બળવાન ભીમસેન આવ્યો અને શત્રુને હણનાર એવો તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પોતાના રથ પ્રત્યે બેસાડી સમીપ બાણ ફેંકતા દ્રોણાચાર્યને જોઇ કહેવા લાગ્યો કે–હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ! આ જગત વિષે તારા વિના બીજો પુરૂષ દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે યુદ્ધ કરવા ઉત્સાહ ધરાવે તેવો નથી, માટે પ્રથમ તેમના વધ માટે ઉતાવળ કર; કેમકે તે કામનો ભાર તારા વિષે રહ્યો છે. પછી તેવી રીતે ભીમસેનનાં વચન સાંભળી મહાબાહુ સર્વ ભારને સહેનારા આયુધોમાં ઉત્તમ એવા દૃઢ ધનુષને સમીપ જઇ લેવા લાગ્યો અને રણભૂમિ વિષે દુઃખેકરી વારણ કરાય એવા દ્રોણાચાર્યને વારવાને ઇચ્છતો બાણોને ફેંકતો એવો ક્રોધ પામેલો તે દ્રોણાચાર્ય સામે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. એ રીતે હે મહારાજ ! રણભૂમિમાં શોભનારા ક્રોધ પામેલા શ્રેષ્ઠ તે બે, નિવારણ કરતા હતા, તથા બ્રહ્માસ્ત્રોને અને અનેક દિવ્ય અસ્ત્રોને ઉત્પન્ન કરતા હતા. રણભૂમિ વિષે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનાં સર્વ અસ્ત્રોને હણી, તેમને મોટાં અસ્રોવડે ઢાંકી દીધાં, તેમજ સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યની રક્ષા કરવા ઉભેલા વસાતિ સહિત એવા શિબિ યોદ્ધાઓ, બાલ્હીક યોદ્ધાઓ અને કૌરવો તેઓને પણ સાત્યકિએ પીડિત કર્યા. હે રાજન્ ! તે વખતે ચોતરફથી બાણસમૂહોવડે દિશાઓને ઢાંકતો એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જે પ્રમાણે કિરણોવડે દિશાઓ પ્રત્યે વ્યાપ્ત થતો સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો. પછી દ્રોણાચાર્યે તેનું ધનુષ કાપી બાણોવડે એને વિંધી મર્મસ્થાન પ્રત્યે અતિ પ્રહાર કર્યો, તેથી તે અત્યંત વ્યથા પામ્યો. તે સમયે હે રાજેંદ્ર ! દૃઢ ક્રોધવાળો ભીમસેન દ્રોણાચાર્યના રથને અડી તેમના પ્રત્યે ધીરેથી વચન બોલ્યો કે–પોતાનાં કર્મોવડે નિંદિત એવા બ્રાહ્મણો જો યુદ્ધ ન કરત તો ક્ષત્રિયોનું કર્મ નાશ ન પામત; કેમકે, સર્વ પ્રાણિ વિષે અહિંસા ને અતિ શ્રેષ્ઠ ધર્મ કહેલો છે અને તે ધર્મનું બ્રાહ્મણ મૂળ છે ને તમે તો અતિશે બ્રહ્મજ્ઞ પુરૂષ છો, માટે હે બ્રહ્મન્ ! મૂઢ પુરૂષની પેઠે, પુત્ર, સ્ત્રી અને ધનની ઇચ્છાવડે ચંડાળની પેઠે મ્લેચ્છોના સમૂહોને અને બીજા ઘણી જાતના અજ્ઞ પુરૂષોને હણી તથા એક પુત્ર માટે અધર્મની વિદ્યાવડે, પોતાના કર્મ વિષે રહેલા ઘણાઓને મારી ખરાબ કર્મ વિષે રહેલા તમે કેમ લજ્જા પામતા નથી ? જેને અર્થે અને જેને ઇચ્છીને શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી તમે જીવો છો તે તમારો ન જાણેલો એવો પાછળ પડેલો સુવે છે, ધર્મરાજના તે વાક્ય પ્રત્યે તમે શંકા કરવા યોગ્ય

નથી. એ પ્રમાણે ભીમસેનનાં વચન સાંભળી ધર્માત્મા દ્રોણાચાર્ય ધનુષને તજી સર્વ અસ્ત્રોને છોડવા ઇચ્છતા ફરીને બોલ્યા કે–હે મહા ધનુર્ધારીન્ કર્ણ ! હે દુર્યોધન ! વારંવાર હું કહું છું કે સંગ્રામ વિષે યત્ન કરો અને પાંડવોથી તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. આ હું શસ્ત્રને તજું છું. એ રીતે કહી હે મહારાજ ! તે સમયે અશ્વત્થામાને બોલાવવા લાગ્યા અને રણભૂમિ વિષે શસ્ત્રને તજી રથના સારથિના સ્થાનકે બેસી સર્વ પ્રાણિઓના અભયને આપવા લાગ્યા અને યોગને પામ્યા. આ પ્રમાણે તેમને મૌન જોઇ પ્રતાપવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણ સહિત એવા ભયંકર ધનુષને રથ વિષે નાખી ખડ્ગ યુક્ત એવો રથથી ઉતરી જલદી દ્રોણાચાર્ય સામે દોડ્યો. એ રીતે દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે આવતા તેને અને તેની આધીનતાને પામેલા દ્રોણાચાર્યને જોઇ સર્વ મનુષ્યો અને બીજા પ્રાણીઓ અતિશે હાહાકાર કરવા લાગ્યા. તથા 'અહો ધિક્ છે 'એ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. દ્રોણાચાર્ય પણ શસ્ત્રોને તજી ઉત્તમ યોગને પ્રાપ્ત થયા. યોગને પામી જ્યોતિરૂપ થએલા મહા તપસ્વી તે મનવડે ઉત્તમ એવા પુરાણ પુરૂષ વિષ્ણુને પ્રાપ્ત થયા. મુખને જરા ઉંચું કરી, છાતીને આગળ સ્થિર કરી, હૃદય વિષે વિષયોના સ્મરણને કાઢી નાખી, સત્વગુણ વિષે રહેલા, જેણે નેત્રો મીંચેલાં છે એવા તેજરૂપ મહા તપસ્વી, તે એ પ્રકારે એક અક્ષર વિરૂપ એવા દેવ દેવના પણ ઇશ એવા ઉત્તમ પ્રભુને સંભારી સત્પુરૂષોએ પણ દુઃખેકરી પમાય એવા સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. જ્યારે તે પ્રમાણે તે ગયા ત્યારે બે સૂર્ય હોય એ રીતે અમારી બુદ્ધિ થઇ અને સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા ભરદ્વાજ પુત્ર દ્રોણાચાર્યને લીધે અંતરિક્ષ એકાગ્ર હોય નહિ શું તેમ તેજોવડે પૂર્ણ થયું. તે સમયે યોગયુક્ત એવા મહાત્મા દ્રોણાચાર્યને પરમ ગતિને પામતા મેં, કુંતિપુત્ર અર્જુને, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ, વસુદેવ પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અને ધર્મપુત્ર પાંડવ યુધિષ્ઠિરે આ અમે પાંચ જણાએજ જોયા. તે સમયે હે મહારાજ ! બુદ્ધિમાન યોગયુક્ત અને દેવતાઓવડે ગુહ્ય, જેમાં ઉત્તમ દેવતાઓ છે એવા મોટા દિવ્ય બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જતા ભરદ્વાજપુત્ર દ્રોણાચાર્યના મહિમાને બીજા બધા જોતા ન હતા; તેમ ઉત્તમ ગતિને પામેલા દ્રોણાચાર્યને પણ ન જાણતા એવા મનુષ્યો તેમને શ્રેષ્ઠ ઋષિઓની સાથે જતા જોતા ન હતા. યોગેકરી બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જતા શત્રુઓને દમનારા, બાણોના સમહોવડે અતિ દુઃખિત અંગવાળા, જેણે આયુધો તજેલાં છે એવા લોહીને સ્રવતા દ્રોણાચાર્યને સર્વ પ્રાણીઓએ ધિક્કાર કરેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પ્રહાર કરવા લાગ્યો; અને જીવ રહિત દેહવાળા કંઇ પણ ન બોલતા એવા દ્રોણાચાર્યના મસ્તકને પકડી ખડ્ગવડે કાયાથી જૂદું પાડી નાખ્યું. પછી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના નાશથી ઘણા હર્ષવડે યુક્ત તે, યુદ્ધમાં ખડ્ગને ફેરવતો એવો સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. તે સમયે હે રાજન્ ! તમારે માટે ઉમ્મરે પંચાસી વરસના અને જેને કાન પર્યંત શ્યામ પળિઆં છે એવા તે દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધમાં સોળ વરસના પુરૂષની પેઠે ફરતા હતા. તે વખતે સંગ્રામમાં મહાબાહુ કુંતિપુત્ર ધનંજય અર્જુને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહ્યું હતું કે–હે દ્રુપદ રાજાના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ! દ્રોણાચાર્યને જીવતા લાવ અને હણ માં. તેમ 'દ્રોણાચાર્ય હણવા યોગ્ય નથી, હણવા યોગ્ય નથી,' એ રીતે તે સૈનિકો પણ બૂમ પાડતા હતા અને અર્જુન દયાસહિત તે પ્રત્યે જતો હતો, તોપણ અર્જુન અને સર્વ રાજાઓના બોલતાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને નરશ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યને રથરૂપી શય્યાવિષે હણ્યા અને લોહી લુહાણ દ્રોણાચાર્ય રથમાંથી પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. તે વખતે રક્ત અંગવાળો સૂર્ય હોય તે પ્રમાણે લોહીવડે રક્ત અંગવાળા તે દુર્ધર્ષ થયા. એ રીતે યુદ્ધમાં તેમને હણેલા સેનાના મનુષ્યોએ જોયા. હે રાજન્ ! તે સમયે મહા ધનુર્ધારી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તો ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના મસ્તકને હર્યું અને વળી તેને તમારા યોદ્ધાઓની

આગળ ફેંક્યું. તે વખતે હે રાજન્! ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના મસ્તકને જોઈ પલાયન વિષે કરેલો છે ઉત્સાહ જેમણે એવા તમારા સૈનિકો ચોતરફ દિશાઓ પ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. હે નૃપ! દ્રોણાચાર્ય તો અંતરીક્ષ પ્રત્યે જઇ નક્ષત્ર માર્ગ પ્રત્યે પેઠા. દ્રોણાચાર્યના નાશને તો કૃષ્ણ અને ઋષિ એવા સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસના અનુગ્રહથી હું જ જોતો હતો. જે પ્રમાણે ધૂમ રહિત બળતાં ઉંબાડીઆંને જતા જોઇએ તે પ્રમાણે ઘણી કાંતિવાળા આકાશને સ્થિર કરી જતા એવા દ્રોણાચાર્યને અમે જોતા હતા. જ્યારે દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યારે ઉત્સાહ રહિત એવા કુરૂ, પાંડવ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ ઘણા વેગ સહિત દોડ્યા; તેથી સૈન્ય ભંગાણ યુક્ત થયું તથા સંગ્રામ વિષે તીક્ષ્ણ બાણોવડે બહુ હણેલા યોદ્ધાઓ નાશ પામ્યા. તેમ દ્રોણાચાર્યના હણાવાથી તમારા યોદ્ધાઓ આલોક વિષે પરાજયને અને પરલોકના મોટા ભયને પામીને પ્રાણ રહિત હોય તેવા થયા. બેઉ લોકવડે હીન એવા તે યોદ્ધાઓ આત્માની ધૃતિને પામતા ન હતા. હે મહારાજ! ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના શરીરને ઇચ્છતા એવા રાજાઓ હજારો ધડવડે સંકુલ એવાં યુદ્ધ વિષે જતા ન હતા. પાંડવો તો આલોક વિષે જયને અને પરલોક વિષે મોટા યશને પામી બાણ અને શંખના શબ્દો તથા ઘણા સિંહનાદ કરતા હતા. હે રાજન્! તે સમયે ભીમસેન અને દ્રુપદ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એ બે સેના વિષે પરસ્પર મળી નૃત્ય કરતા હતા; અને તે વખતે ભીમસેન શત્રુને તપાવનારા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહેતો હતો કે–હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન! જ્યારે સંગ્રામ વિષે સૂતપુત્ર કર્ણ અને પાપી ધૃતરાષ્ટ પુત્ર દુર્યોધન હણાશે ત્યારે વિજયવાળો એવો જે તું તેને ફરીને હું વધાવીશ. એ રીતે કહી ઘણા હર્ષવડે યુક્ત એવો પાંડુપુત્ર ભીમસેન બહુ શબ્દવડે પૃથ્વીને કંપાવતો હતો, તેના શબ્દેકરી ત્રાસ પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયોના ધર્મને તજી પલાયન વિષે તત્પર એવા નાસી જતા હતા, અને હે વિશાંપતે! પાંડવ યોદ્ધાઓ તો સંગ્રામ વિષે જયને પામી પ્રસન્ન થતા હતા તથા શત્રુઓના નાશને પામી તે વડે સુખ પામતા હતા.

पांडवास्तु जयं लब्ध्वा हृष्टाह्यासन् विशांपते।
अरिक्षयं च संग्रामे तेनं ते सुखमाप्नुवन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि गुर्जरभाषायां द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

અધ્યાય ૧૯૩ મો. સૈન્યમાં ભંગાણ ને અશ્વત્થામાને વધ કથન.

नारायणास्त्रमोक्षपर्व.

संजय उवाच— ततो द्रोणे हते राजन्कुरवः शस्त्रपीडिताः ॥
हतप्रवीराविध्वस्ताभृशं शोक परायणाः

સંજય કહે છે—હે રાજન્! દ્રોણાચાર્ય નાશ પામ્યા ત્યારે જેઓનો મોટો શૂર પુરૂષ નાશ પામેલો છે એવા ઘાયલ થએલા યોદ્ધાઓ અતિશે શોક મગ્ન થયા; અને હે વિશાંપતે! શત્રુઓને ઉદય પામેલા જોઇ વારંવાર કંપતા એવા આંસુવડે ભરેલા નેત્રવાળા, ત્રાસ પામેલા

અને દીન થયા. તેમ ચેતના રહિત, જેનો ઉત્સાહ નાશ પામેલો છે એવા, મોહવડે જેનું બળ જતું રહ્યું છે એવા, તેઓ ઘણા પીડિત સ્વરે કરી તમારા પુત્રને, જે રીતે પૂર્વે હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને હણ્યો ત્યારે અશ્રુ યુક્ત કંઠવાળી કંપતી એવી દશ દિશાઓને જોતી રજસ્વલા દૈત્યની સ્ત્રી વિંટી વળી હતી તે રીતે વિંટી વળ્યા. તે સમયે ક્ષુદ્ર મૃગોની પેઠે ભય પામેલા તે યોદ્ધાઓએ યુક્ત એવો તે તમારો પુત્ર ઉભો રહેવા સમર્થ ન થયો અને દૂર ગયો. તેમ હે ભારત! ભૂખ અને તૃષાવડે ગ્લાનિ પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ સૂર્યવડે સંતાપ પામેલા હોય તેમ અત્યંત વ્યાકુળ થયા. હે રાજન્! જે પ્રમાણે સૂર્યના પતનને, સમુદ્રના શોષણને, મેરૂ પર્વતના ફરી જવાને, અને ઇંદ્રના પરાજયને જૂવે તે પ્રમાણે સહન ન થાય તેવા ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના નાશને જોઈ જેઓનું અતિ ભય પામેલું રૂપ છે એવા કૌરવો ભયથી ભાગતા હતા. ગાંધાર દેશનો રાજા શકુનિ સુવર્ણ રથવાળા દ્રોણાચાર્યને હણેલા સાંભળી રથિઓ સહિત એવો અતિ ત્રાસ પામેલા યોદ્ધાઓ સાથે નાસતો હતો. પતાકા સહિત સેનાને વેગ યુક્ત ભાગતી જોઇ સૂતપુત્ર કર્ણ મોટી સેનાને લેઇ દૂર જતો રહ્યો. રથ, હાથી અને ઘોડાઓવડે મિશ્ર એવી સેનાને આગળ કરી મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય જોતો ભયથી દૂર જતો રહ્યો. ઘણા ઘાયલ થએલા શૂરાઓ અને પતાકાવાળા ધ્વજોવડે યુક્ત એવા કૃપાચાર્ય 'કષ્ટ છે, કષ્ટ છે,' એ રીતે બોલતા જતા હતા. હે રાજન્! શેષ રહેલાં ભોજનાં સૈન્યવડે અનેક લિંગ આરટ્ટ તથા બાલ્હીક યોદ્ધાએ વિંટેલો કૃતવર્મા અતિ વેગવાળા ઘોડાઓવડે જતો રહ્યો. હે રાજન્! પાયદળોના સમૂહવડે યુક્ત ત્રાસ પામેલો અને ભયવડે પીડિત એવો ઉલૂક દ્રોણાચાર્યને નાશ પામેલા જોઈ ભાગી ગયો. દર્શનીય જૂવાન શૌર્યવડે પ્રખ્યાત દુઃશાસન બહુ ઉદ્વેગ પામેલો હસ્તિઓવડે યુકત ભાગ્યો. દ્રોણાચાર્યને પાડેલા જોઇ વૃષસેન દશ હજાર રથોને અને ત્રણ હજાર હસ્તિઓને લેઇ જલદી ચાલતો થયો. હે મહારાજ! હાથી, ઘોડા અને રથોવડે યુકત પાયદળોએ વિંટેલો મહારથિ દુર્યોધન તે સમયે જતો રહ્યો. હે રાજન્! દ્રોણાચાર્યને પાડેલા જોઇ સુશર્મા મુકુટવાળા અર્જુને હણેલાઓથી શેષ રહેલા સંશપ્તક યોદ્ધાઓના સમૂહોને લેઇ ભાગી ગયો. યુદ્ધમાં સુવર્ણ રથવાળા દ્રોણાચાર્યને હણેલા જોઇ હાથી અને રથ ઉપર બેસી તથા ઘોડાઓને તજી સર્વ ચોતરફ નાસી જતા હતા. તે સમયે કેટલાક કૌરવો ઉતાવળા પિતાઓ પ્રત્યે, કેટલાક ભાઇઓ પ્રત્યે, કેટલાક મામાઓ પ્રત્યે, કેટલાક પુત્ર પ્રત્યે, અને કેટલાક સમાન વયવાળા મિત્રો પ્રત્યે ભાગી જતા હતા. કેટલાક સૈન્યોને પ્રેરતા એવા ભાણેજો પ્રત્યે અને કેટલાક સંબંધિઓ પ્રત્યે દશ દિશાઓ વિષે નાસી જતા હતા. હે વિભો! એ યોદ્ધાઓ એક ઠેકાણે દોડતા ન હતા અને વિખરાઇ ગએલા કેશવાળા ઘાયલ થએલા એ સૈન્ય છે નહિં એ રીતે માનતા એવા ઉત્સાહ અને બળ રહિત તમારા યોદ્ધાઓ બખ્તરોને તજી નાસી જતા હતા; અને હે ભરતશ્રેષ્ઠ! પરસ્પર તેઓ 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એ રીતે બોલતા હતા અને પોતે તે ઠેકાણે ઉભા રહેતા ન હતા. કેટલાક યોદ્ધાઓ જેનો સારથિ નાશ પામેલો છે એવા રથચકી અતિ શણગારેલા ઘોડાઓને છોડી ઘોડાઓ ઉપર બેસી જલદી પગવડે પ્રેરણા કરતા હતા. એ રીતે જે વખતે ત્રાસ પામેલા રૂપવાળું અને હણેલા બળવાળું સૈન્ય નાસતું હતું તે વખતે જે પ્રમાણે મગર પ્રવાહ પ્રત્યે જાય તે પ્રમાણે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા શત્રુઓ તરફ ગયા. તે સમયે તેમનું અતિ મોટું યુદ્ધ શિખંડિ છે મુખ્ય જેમાં એવા સૈનિકો પ્રભદ્રક, પંચાલ અને કેકય સહિત એવા ચેદિ યોદ્ધાઓ સાથે થયું. તે સમયે યુદ્ધમાં દુર્મદ

આગળ ફેંક્યું. તે વખતે હે રાજન્! ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના મસ્તકને જોઈ પલાયન વિષે કરેલો છે ઉત્સાહ જેમણે એવા તમારા સૈનિકો ચોતરફ દિશાઓ પ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. હે નૃપ! દ્રોણાચાર્ય તો અંતરીક્ષ પ્રત્યે જઈ નક્ષત્ર માર્ગ પ્રત્યે પેઠા. દ્રોણાચાર્યના નાશને તો કૃષ્ણ અને ઋષિ એવા સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસના અનુગ્રહથી હું જ જોતો હતો. જે પ્રમાણે ધૂમ રહિત બળતાં ઉંબાડીઆંને જતા જોઇએ તે પ્રમાણે ઘણી કાંતિવાળા આકાશને સ્થિર કરી જતા એવા દ્રોણાચાર્યને અમે જોતા હતા. જ્યારે દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યારે ઉત્સાહ રહિત એવા કુરૂ, પાંડવ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ ઘણા વેગ સહિત દોડયા; તેથી સૈન્ય ભંગાણ યુક્ત થયું તથા સંગ્રામ વિષે તીક્ષ્ણ બાણોવડે બહુ હણેલા યોદ્ધાઓ નાશ પામ્યા. તેમ દ્રોણાચાર્યના હણાવાથી તમારા યોદ્ધાઓ આલોક વિષે પરાજયને અને પરલોકના મોટા ભયને પામીને પ્રાણ રહિત હોય તેવા થયા. બેઉ લોકવડે હીન એવા તે યોદ્ધાઓ આત્માની ધૃતિને પામતા ન હતા. હે મહારાજ! ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના શરીરને ઇચ્છતા એવા રાજાઓ હજારો ધડવડે સંકુલ એવાં યુદ્ધ વિષે જતા ન હતા. પાંડવો તો આલોક વિષે જયને અને પરલોક વિષે મોટા યશને પામી બાણ અને શંખના શબ્દો તથા ઘણા સિંહનાદ કરતા હતા. હે રાજન્! તે સમયે ભીમસેન અને દ્રુપદ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એ બે સેના વિષે પરસ્પર મળી નૃત્ય કરતા હતા; અને તે વખતે ભીમસેન શત્રુને તપાવનારા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહેતો હતો કે–હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન! જ્યારે સંગ્રામ વિષે સૂતપુત્ર કર્ણ અને પાપી ધૃતરાષ્ટ પુત્ર દુર્યોધન હણાશે ત્યારે વિજયવાળો એવો જે તું તેને ફરીને હું વધાવીશ. એ રીતે કહી ઘણા હર્ષવડે યુક્ત એવો પાંડુપુત્ર ભીમસેન બહુ શબ્દવડે પૃથ્વીને કંપાવતો હતો, તેના શબ્દેકરી ત્રાસ પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયોના ધર્મને તજી પલાયન વિષે તત્પર એવા નાસી જતા હતા, અને હે વિશાંપતે! પાંડવ યોદ્ધાઓ તો સંગ્રામ વિષે જયને પામી પ્રસન્ન થતા હતા તથા શત્રુઓના નાશને પામી તે વડે સુખ પામતા હતા.

पांडवास्तु जयं लब्ध्वा हृष्टाह्यासन् विशांपते ।
अरिक्षयं च संग्रामे तेनं ते सुखमाप्नुवन् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि गुर्जरभाषायां द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

અધ્યાય ૧૯૩ મો. સૈન્યમાં ભંગાણ ને અશ્વત્થામાને વધ કથન.

नारायणास्त्रमोक्षपर्व.

संजय उवाच— ततो द्रोणे हते राजन्कुरवः शस्त्रपीडिताः ॥
हतप्रवीराविध्वस्ताभृशं शोक परायणाः

સંજય કહે છે—હે રાજન્! દ્રોણાચાર્ય નાશ પામ્યા ત્યારે જેઓનો મોટો શૂર પુરૂષ નાશ પામેલો છે એવા ઘાયલ થએલા યોદ્ધાઓ અતિશે શોક મગ્ન થયા; અને હે વિશાંપતે! શત્રુઓને ઉદય પામેલા જોઇ વારંવાર કંપતા એવા આંસુવડે ભરેલા નેત્રવાળા, ત્રાસ પામેલા

અને દીન થયા. તેમ ચેતના રહિત, જેનો ઉત્સાહ નાશ પામેલો છે એવા, મોહવડે જેનું બળ જતું રહ્યું છે એવા, તેઓ ઘણા પીડિત સ્વરે કરી તમારા પુત્રને, જે રીતે પૂર્વે હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને હણ્યો ત્યારે અશ્રુ યુક્ત કંઠવાળી કંપતી એવી દશ દિશાઓને જોતી રજસ્વલા દૈત્યની સ્ત્રી વિંટી વળી હતી તે રીતે વિંટી વળ્યા. તે સમયે ક્ષુદ્ર મૃગોની પેઠે ભય પામેલા તે યોદ્ધાઓએ યુક્ત એવો તે તમારો પુત્ર ઉભો રહેવા સમર્થ ન થયો અને દૂર ગયો. તેમ હે ભારત ! ભૂખ અને તૃષાવડે ગ્લાનિ પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ સૂર્યવડે સંતાપ પામેલા હોય તેમ અત્યંત વ્યાકુળ થયા. હે રાજન્ ! જે પ્રમાણે સૂર્યના પતનને, સમુદ્રના શોષણને, મેરૂ પર્વતના ફરી જવાને, અને ઇંદ્રના પરાજયને જૂવે તે પ્રમાણે સહન ન થાય તેવા ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના નાશને જોઈ જેઓનું અતિ ભય પામેલું રૂપ છે એવા કૌરવો ભયથી ભાગતા હતા. ગાંધાર દેશનો રાજા શકુનિ સુવર્ણ રથવાળા દ્રોણાચાર્યને હણેલા સાંભળી રથિઓ સહિત એવો અતિ ત્રાસ પામેલા યોદ્ધાઓ સાથે નાસતો હતો. પતાકા સહિત સેનાને વેગ યુક્ત ભાગતી જોઇ સૂતપુત્ર કર્ણ મોટી સેનાને લેઇ દૂર જતો રહ્યો. રથ, હાથી અને ઘોડાઓવડે મિશ્ર એવી સેનાને આગળ કરી મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય જોતો ભયથી દૂર જતો રહ્યો. ઘણા ઘાયલ થએલા શૂરાઓ અને પતાકાવાળા ધ્વજોવડે યુક્ત એવા કૃપાચાર્ય 'કષ્ટ છે, કષ્ટ છે,' એ રીતે બોલતા જતા હતા. હે રાજન્ ! શેષ રહેલાં ભોજનાં સૈન્યવડે અનેક લિંગ આરટ્ટ તથા બાલ્હીક યોદ્ધાએ વિંટેલો કૃતવર્મા અતિ વેગવાળા ઘોડાઓવડે જતો રહ્યો. હે રાજન્ ! પાયદળોના સમૂહવડે યુક્ત ત્રાસ પામેલો અને ભયવડે પીડિત એવો ઉલૂક દ્રોણાચાર્યને નાશ પામેલા જોઈ ભાગી ગયો. દર્શનીય જૂવાન શૌર્યવડે પ્રખ્યાત દુઃશાસન બહુ ઉદ્વેગ પામેલો હસ્તિઓવડે યુક્ત ભાગ્યો. દ્રોણાચાર્યને પાડેલા જોઇ વૃષસેન દશ હજાર રથોને અને ત્રણ હજાર હસ્તિઓને લેઇ જલદી ચાલતો થયો. હે મહારાજ ! હાથી, ઘોડા અને રથોવડે યુક્ત પાયદળોએ વિંટેલો મહારથિ દુર્યોધન તે સમયે જતો રહ્યો. હે રાજન્ ! દ્રોણાચાર્યને પાડેલા જોઇ સુશર્મા મુકુટવાળા અર્જુને હણેલાઓથી શેષ રહેલા સંશપ્તક યોદ્ધાઓના સમૂહોને લેઇ ભાગી ગયો. યુદ્ધમાં સુવર્ણ રથવાળા દ્રોણાચાર્યને હણેલા જોઇ હાથી અને રથ ઉપર બેસી તથા ઘોડાઓને તજી સર્વ ચોતરફ નાસી જતા હતા. તે સમયે કેટલાક કૌરવો ઉતાવળા પિતાઓ પ્રત્યે, કેટલાક ભાઇઓ પ્રત્યે, કેટલાક મામાઓ પ્રત્યે, કેટલાક પુત્ર પ્રત્યે, અને કેટલાક સમાન વયવાળા મિત્રો પ્રત્યે ભાગી જતા હતા. કેટલાક સૈન્યોને પ્રેરતા એવા ભાણેજો પ્રત્યે અને કેટલાક સંબંધિઓ પ્રત્યે દશ દિશાઓ વિષે નાસી જતા હતા. હે વિભો ! બે યોદ્ધાઓ એક ઠેકાણે દોડતા ન હતા અને વિખરાઇ ગએલા કેશવાળા ઘાયલ થએલા એ સૈન્ય છે નહિં એ રીતે માનતા એવા ઉત્સાહ અને બળ રહિત તમારા યોદ્ધાઓ બખ્તરોને તજી નાસી જતા હતા; અને હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! પરસ્પર તેઓ 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એ રીતે બોલતા હતા અને પોતે તે ઠેકાણે ઉભા રહેતા ન હતા. કેટલાક યોદ્ધાઓ જેનો સારથિ નાશ પામેલો છે એવા રથથકી અતિ શણગારેલા ઘોડાઓને છોડી ઘોડાઓ ઉપર બેસી જલદી પગવડે પ્રેરણા કરતા હતા. એ રીતે જે વખતે ત્રાસ પામેલા રૂપવાળું અને હણેલા બળવાળું સૈન્ય નાસતું હતું તે વખતે જે પ્રમાણે મગર પ્રવાહ પ્રત્યે જાય તે પ્રમાણે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા શત્રુઓ તરફ ગયા. તે સમયે તેમનું અતિ મોટું યુદ્ધ શિખંડિ છે મુખ્ય જેમાં એવા સૈનિકો પ્રભદ્રક, પંચાલ અને કેકય સહિત એવા ચેદિ યોદ્ધાઓ સાથે થયું. તે સમયે યુદ્ધમાં દુર્મદ

અને મત્ત હાથી સરખી ગતિવાળા પાંડવ યોદ્ધાઓની બહુ પ્રકારની સેનાઓને તેમણે હણી. કોઇ રીતે પણ સંકટ થકી મુક્ત થયા પછી જેણે પલાયન વિષે ઉત્સાહ કરેલો છે એવા સૈન્યને ભાગવું જોઈ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા દુર્યોધન સામે જઈ આવું કહેવા લાગ્યા કે– હે ભારત ! જેમ ભય પામેલા રૂપવાળી હોય તેમ આ સેના કેમ ભાગે છે ? અને હે રાજેંદ્ર ! ભાગી જતી સેનાને રણભૂમિ વિષે કેમ, ઉભી રાખતો નથી ? હે નરાધિપ ! તમે પણ જેવી રીતે પ્રથમ પ્રકૃતિ વિષે રહેલા હતા તેવી રીતે હાલ નથી અને હે પાર્થિવ ! કર્ણ જેઓમાં આદિ છે એવા આ યોદ્ધાઓ ઉભા રહેતા નથી. હે મહાબાહો ! તે સમયે બીજા યુદ્ધ વિષે પણ સેના ભાગતી ન હતી, માટે હે ભારત ! તમારાં સૈન્યનું તો કુશળ છે કે ? હે કૌરવ રાજન્ ! કયા રથિશ્રેષ્ઠના હણાવાથી આ તમારૂં સૈન્ય આ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયું છે તે મને કહો. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના વચનને સાંભળી પાર્થિવશ્રેષ્ઠ એવો દુર્યોધન ભયંકર અપ્રિયને કહેવા સમર્થ ન થયો અને જે રીતે ભાગેલું વહાણ સમુદ્ર વિષે બૂડે તે રીતે શોકરૂપી સમુદ્રમાં બૂડેલો તમારો પુત્ર રથમાં બેઠેલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જોઇ અશ્રુવડે આચ્છાદિત થયો. પછી કૃપાચાર્યને રાજા દુર્યોધન લજ્જા સહિત આવું કહેવા લાગ્યો કે એમને તમારૂં કુશળ અને જે રીતે સૈન્ય ભાગ્યું તે કહો. હે રાજન્ ! એ પછી વારંવાર પીડા પામતા એવા કૃપાચાર્ય જેવી રીતે દ્રોણાચાર્યને હણ્યા તેવી રીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને કહેવા લાગ્યા.

કૃપાચાર્ય કહે છે–અમે પૃથ્વી ઉપર અતિ ઉત્તમ એવા દ્રોણાચાર્યને આગળ કરી કેવળ પંચાલ યોદ્ધાઓ સાથેજ યુદ્ધ કરતા હતા, ત્યાર પછી જ્યારે સંગ્રામ પ્રવૃત્ત થયો ત્યારે મિશ્ર થયેલા કુરૂ અને સોમક યોદ્ધાઓ પરસ્પર ગર્જના કરતા એવા શસ્ત્રોવડે દેહને નાશ પમાડતા હતા. તેવી રીતે યુદ્ધ થવાથી જ્યારે દુર્યોધનના યોદ્ધાઓ સંગ્રામ વિષે ક્ષય પામવા લાગ્યા ત્યારે ક્રોધ પામેલા તમારા પિતાએ બ્રહ્માસ્ત્રને ઉત્પન્ન કર્યું અને બ્રહ્માસ્ત્રને ફેરવતા એવા નરશ્રેષ્ઠ તેમણે ભલ્લોવડે હજારો અને લાખો શત્રુઓને માર્યા. વિશેષે કરીને કાળે પ્રેરેલા પાંડવ યોદ્ધાઓ, કેકય યોદ્ધાઓ, મત્સ્ય યોદ્ધાઓ અને પંચાલ યોદ્ધાઓ તેમના રથની સામેજ નાશ પામતા હતા. અને તેમણે બ્રહ્માસ્ત્રના યોગેકરી હજાર નરશ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને અને બે હજાર હસ્તિઓને મૃત્યુ પ્રત્યે મોકલ્યા. તે વખતે કાન સુધી શ્યામ પળિઆંવાળા પંચાશી વર્ષના વૃદ્ધ તેઓ યુદ્ધમાં સોળ વર્ષના પુરૂષની પેઠે ફરતા હતા. જ્યારે સૈન્યો કલેશ પામવા લાગ્યાં અને રાજાઓ વધ પામવા લાગ્યા ત્યારે અમર્ષ વશ પામેલા પંચાલ યોદ્ધાઓ વિમુખ થયા. તે સમયે બાણરૂપી કિરણવાળા પ્રતાપવાન તમારા પિતા જેમ મધ્ય દિવસને પામેલો સૂર્ય દુઃખેકરી જોવાય તેમ તે પાંડવોના યોદ્ધાઓ મધ્ય ભાગને પામી થયા હતા. ભગવાન સૂર્યની પેઠે શોભતા તેમણે દહન કરેલા તે યોદ્ધાઓ દગ્ધ પરાક્રમવાળા તથા ઉત્સાહ અને ચેતના રહિત થયા હતા. પછી તેમણે પીડેલા તે યોદ્ધાઓને જોઇ પાંડુપુત્રોના જયને ઇચ્છનારા કૃષ્ણ આ વચન કહેવા લાગ્યા કે–શસ્ત્રધારીઓમાં ઉત્તમ રથિના યૂથની રક્ષા કરનારાઓના સમૂહની પણ રક્ષા કરનારા આ દ્રોણાચાર્ય મનુષ્યોએ કયારે પણ જીતી શકાય એમ નથી, અને યુદ્ધમાં ઈંદ્રે પણ જીતાય તેમ નથી, માટે હે પાંડવો ! જે રીતે સુવર્ણમય વાહનવાળા દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધમાં તમો સર્વને ન હણે તે રીતે તમે ધર્મને તજી જયને પાળો. મારી બુદ્ધિ તો અશ્વત્થામાના હણાવાથી આ યુદ્ધ નહિ કરે એમ છે માટે કોઇ પણ માણસ યુદ્ધમાં

અશ્વત્થામાને હણેલો દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે મિથ્યા કહો. કૃષ્ણનાં વાક્યને કુંતિપુત્ર અર્જુન પસંદ કરતો ન હતો પણ બીજાઓ પસંદ કરવા લાગ્યા અને યુધિષ્ઠિર દુઃખેકરી પસંદ કરનાર થયા. પછી ભીમ તમારા પિતાને અશ્વત્થામા નાશ પામ્યો એ રીતે લજ્જા સહિત કહેવા લાગ્યો, પણ તેને તમારા પિતા માનતા ન હતા. પછી તે ખોટું માનતા એવા પુત્ર-વત્સલ તમારા પિતા તમને હણેલા છે કે નથી હણેલા એ રીતે યુદ્ધમાં ધર્મરાજને પૂછવા લાગ્યા, ત્યારે ખોટાના ભય વિષે બૂડેલા યુધિષ્ઠિર યુદ્ધમાં પર્વત સરખા દેહવાળા અશ્વત્થામા નામના માલવ દેશના ઇંદ્રવર્માના મોટા હાથીને ભીમસેને હણેલો જોઇ જય વિષે આ-સક્ત થયા. તે સમયે ભીમસેન તમારા પિતા પાસે જઇ ઉંચે સ્વરે આવી રીતે બોલ્યો કે– "જેને અર્થે તમે શસ્ત્રને લ્યો છો અને જેને ઇચ્છીને જીવો છો તે તમારો નિરંતર પ્રિય પુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે વનમાં સિંહનો શિશુ સુતો હોય તેવી રીતે ભૂમિ વિષે નાશ પામીને સુતો છે." પછી એમ તેના કહેવા ઉપરથી તમારા પિતાએ રાજા યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું તો અસત્યના દોષોને જાણતા એવા તેમણે પણ દ્વિજશ્રેષ્ઠ તમારા પિતા પ્રત્યે 'કુંજર અથવા નર હણ્યો' એ રીતે તેમનાથી તમને યુદ્ધમાં હણેલા સાંભળી સંતાપવડે દુઃખ પામેલા તેઓ દિવ્ય અસ્ત્રોને નિયમમાં રાખી જે પ્રમાણે પ્રથમ યુદ્ધ કરતા હતા તે પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા બંધ થયા. પછી તેમને અતિ ઉદ્વેગ પામેલા અને શોકાતુર ચિત્તવાળા જોઇ જેનું કર્મ ક્રૂર છે એવો દ્રુપદ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તેમની સમીપ દોડ્યો. પોતાના મૃત્યુરૂપ કહેલા તે ધૃષ્ટ-દ્યુમ્નને જોઇ લોકતત્વને જાણનારા તમારા પિતા દિવ્ય અસ્ત્રોને તજી રણભૂમિ વિષે અન્ન, જલ આદિનો ત્યાગ કરી મરણ પર્યંત ઇશ્વર સ્મરણ કરવા એક આસને બેસી રહેવાના નિયમને ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. પછી તે સમયે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ડાબા હાથવડે એમના કેશ પકડી દ્રોણાચાર્ય હણવા યોગ્ય નથી, એ રીતે વારંવાર શૂરાઓ બોલતા હતા તથા તેઓ સર્વ તરફથી કહેતા હતા અને તેમજ ધર્મજ્ઞ અર્જુન વાહનથી ઉતરી એ પ્રત્યે દોડ્યો હતો અને ઉતાવળો બાહુને ઉંચા કરી દ્રોણાચાર્યને જીવતા લાવ અને વધ કર માં, એ રીતે વારંવાર કહેતો હતો; તે છતાં તેણે મસ્તક કાપ્યું. હે નરશ્રેષ્ઠ ! તેવી રીતે કૌરવોએ અને અર્જુને વાર્યા છતાં પણ તે ઘાતકી કર્મ કરનારે તમારા પિતાને હણ્યા. તે સમયે હે પાપરહિત ! તમારા પિતાના હણાવાથી ભયવડે પીડા પામેલા સર્વ સૈનિકો અને ઉત્સાહ રહિત એવા અમે પણ નાઠા. સંજય કહે છે–હે મારિષ ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા યુદ્ધમાં પિતાના તે નાશને સાંભળી જે પ્રમાણે પગવડે પ્રહારેલો સર્પ ક્રોધ કરે તે પ્રમાણે તીવ્ર ક્રોધ કરવા લાગ્યો અને પછી જે રીતે ઘણા બળતણને પામી અગ્નિ જ્વલિત થાય તે રીતે રણભૂમિ વિષે ક્રોધ પામેલા તે અત્યંત બળવા લાગ્યો. વળી જે પ્રમાણે ફૂંફાડા નાખતો રાતાં નેત્રવાળો સર્પ થાય તે પ્રમા-ણે શ્વાસ લેતા લાલચોળ નેત્રયુક્ત થયા અને તાળીવડે તાળીને પીસી તથા દાંતવડે દાંતને પીસવા લાગ્યા.

तलंतलेन निष्पिष्य दन्तैर्दन्तानुपास्पृशन् ।
निःश्वसन्नुरगोयद्वल्लोहिताक्षोऽभवत्तदा ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वण्यश्वत्थामक्रोधे गुर्जरभाषायांत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

અને મત્ત હાથી...

અધ્યાય ૧૯૪ મો. અશ્વત્થામાએ શું કર્યું.

धृतराष्ट्र उवाच—अधर्मेण हतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन संजय ।
ब्राह्मणं पितरं वृद्धमश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! વૃધ્ધ એવા બ્રાહ્મણ પિતાને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અધર્મવડે હણેલા સાંભળી અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? જેને વિષે માનવ, વારૂણ, આગ્નેય, ઐંદ્ર અને નારાયણ અસ્ત્ર નિરંતર રહેલું હતું તથા ગુણોને ઇચ્છનાર એવા જે મહાત્માએ રામથકી ધનુર્વેદને જાણી પુત્રને દિવ્ય અસ્ત્રો આપ્યાં હતાં તે ધર્મિષ્ઠ આચાર્યને યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હણેલા સાંભળી બળવાન અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? આલોક વિષે પુરૂષો પોતાથી અતિ ગુણવાન એવા એકજ પુત્રને ઇચ્છે છે અને કોઇ રીતે પણ બીજાને ઇચ્છતા નથી. વળી મહાત્મા આચાર્યોનાં રહસ્ય હોય છે અને તે રહસ્યોને, પુત્રને અથવા પોતાને અનુસરતા શિષ્યને આપે છે, તે પ્રમાણે હે સંજય! શિષ્ય એવા તે શૂર શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામા સવિશેષ એવાં સર્વ રહસ્યને પામી યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યથી ઉતરતા ન હતા, જે શસ્ત્ર વિષે રામની સમાન હતા, યુદ્ધમાં ઈંદ્રની સમાન હતા, પરાક્રમમાં સહસ્રાર્જુન સમાન અને બુદ્ધિમાં બૃહસ્પતિ બરોબર, સ્થિરતામાં પર્વતની તુલ્ય, તેજવડે અગ્નિની તુલ્ય, જુવાન, ગાંભીર્યમાં સમુદ્ર તુલ્ય, ક્રોધમાં સર્પની ઉપમા અપાય એવા, લોકમાં મુખ્ય રથિ, દૃઢ ધનુર્ધારી, ગ્લાનિ રહિત, યુદ્ધમાં વાયુની પેઠે શીઘ્ર જનારા તથા ક્રોધ પામેલા કાળની પેઠે ફરનારા હતા. યુધ્ધમાં અસ્ત્રોને ફેંકતા એવા જેણે પૃથ્વીને પીડિત કરી હતી. સત્ય પરાક્રમવાળા, શૂર, જે સંગ્રામ વિષે વ્યથા ન પામતા, જે વેદમાં કુશળ, વ્રતમાં કુશળ અને ધનુર્વેદના પારને પામનાર હતા. જે પ્રમાણે દશરથના પુત્ર રામ હતા તે પ્રમાણે જે સમુદ્રની પેઠે ક્ષોભ ન પમાડાય તેવા હતા તે ધર્મિષ્ઠ દ્રોણાચાર્યને યુધ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અધર્મવડે હણેલા સાંભળી અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? જે રીતે દ્રોણાચાર્યનો મૃત્યુરૂપ દ્રુપદ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન થયો તે પ્રમાણે તે મહાત્માએ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના મૃત્યુરૂપ જેને ઉત્પન્ન કર્યો હતો તે અશ્વત્થામા ઘાતકી, પાપી, ક્રૂર અને જેની દીર્ઘદૃષ્ટિ નથી એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને યુદ્ધમાં તે દ્રોણાચાર્યને હણેલા સાંભળી શું બોલ્યા?

तं नृशंसेन पापेन क्रूरेणा दीर्घदर्शिना ।
श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षवधपर्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने गुर्जरभाषाया चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

અધ્યાય ૧૯૫ મો. નારાયણાસ્ત્ર છોડવું.

संजय उवाच—छद्मनानिहतं श्रुत्वा पितरं पापकर्मणा ।
बाष्पेणा पूर्यत द्रौणीरोषेण च नरर्षभ ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે નરશ્રેષ્ઠ! પિતાને પાપ કર્મવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કપટેકરી હણેલા સાંભળી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અશ્રુવડે અને રોષવડે પૂર્ણ થયા. હે રાજેંદ્ર! ક્રોધ પામેલા તે અશ્વત્થા-

માનું રૂપ જેવી રીતે કાળના અંતમાં પ્રાણિઓને હરણ કરવાને ઇચ્છતા એવા અંતકનું શરીર દેખાય તેવી રીતે દીપ્ત દેખાતું હતું. પછી અશ્રુવડે ભરેલાં નેત્રોને વારંવાર શુદ્ધ કરી કોપથી નિઃશ્વાસ નાખી અશ્વત્થામા દુર્યોધન પ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા કે—જે રીતે ધર્મધ્વજવાળા યુધિષ્ઠિરે તજેલા શસ્ત્રવાળા મારા પિતાને ક્ષુદ્ર પુરૂષોવડે નાશ પમાડયા ને પાપ કર્યું, તે મારૂં જાણેલું છે અને આર્યને યોગ્ય નહિ એવું જે અતિ ઘાતકી કર્મ ધર્મપુત્રનું છે. તે મેં સાંભળ્યું. હે રાજન્! યુધ્ધો વિષે પ્રવર્તેલા પુરૂષોનો જરૂર જય અને પરાજય એ બે થાય તેમાં પણ વધ વખણાય છે તથા સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરનારાનો જે ન્યાયયુકત વધ થાય છે તે દુઃખ માટે નથી. તેમ બ્રાહ્મણો સહિત તેણે જોવા માટે તે મારા પિતા વીરલોક પ્રત્યે ગયા, એમાં સંશય નથી, માટે હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ! તે સમયે જે મારા પિતા નાશ પામ્યા તે શોક કરવા યોગ્ય નથી, પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત એવા જે તે કેશના ગ્રહણને સર્વ સૈન્યોના જોતાં પામ્યા તે, અને વળી મારા જીવતાં પિતા, જે કેશ ગ્રહણને પ્રાપ્ત થયા તે મારાં મર્મસ્થાનોને ભેદે છે; કારણ કે પુત્રવાળા બીજાઓ પુત્રોથકી કેવી રીતે ઇચ્છા કરશે? જે રીતે પુરૂષો કામથી, ક્રોધથી, અજ્ઞાનથી, હર્ષથી અને બાળપણાથી, જે ધર્મ વિરૂદ્ધ કર્મ કરે છે તે આ મોટું અધર્મનું કર્મ મને ગણ્યા વગર પાપી દુરાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કર્યું, તેનું ફળ જરૂર એ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અતિ દારૂણ જોશે અને તે સમયે મિથ્યાવાદી આ પાંડવ, પરમ ન કરવા યોગ્ય એવાં કર્મને કરી કપટવડે આચાર્યને શસ્ત્ર તજાવતો હતો, તે ધર્મરાજનું લોહી આજ પૃથ્વી વિષે જોશે. હે કૌરવ્ય! સત્ય અને ઇષ્ટાપૂર્તવડે હું સમ ખાઉં છું કે, સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓને હણ્યા વગર કોઇ રીતે પણ જીવીશ નહિ અને સર્વ ઉપાયોવડે પંચાલ યોદ્ધાઓના વધ વિષે યત્ન કરીશ તથા મૃદુ અથવા દારૂણ એવાં જે તે કર્મવડે યુદ્ધમાં હું પાપ કરનારા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણીશ. અને હે કૌરવ! પંચાલ યોદ્ધાઓનો વધ કરી હું શાંતિ પામીશ. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ! મનુષ્યો તે માટે પુત્રોને ઇચ્છે છે કે જે માટે અહિં અને નાશ પામી પરલોકમાં પ્રાપ્ત થએલાઓને મોટા ભયથી રક્ષા કરે પણ મારા પિતાએ તો પર્વત તુલ્ય એવો હું અને શિષ્યના જીવતાં જેવી બંધુ રહિત એવા માણસે અવસ્થા પમાય તેવી અવસ્થા પમાઇ, માટે મારાં દિવ્ય અસ્ત્રોને, બાહુને અને પરાક્રમને ધિક્ છે કે જે પુત્રને પામી મારા પિતા કેશ ગ્રહણને પામ્યા, તે માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! હું તેવી રીતે કરીશ કે જે રીતે પરલોકમાં ગએલ એવા પણ પિતાના ઋણ રહિત થઇશ. સજ્જન માણસે કદી પણ પોતાની સ્તુતિ કહેવા યોગ્ય નથી, તોપણ આજ પિતાના વધને સહન ન કરતો એવો હું અહિં પરાક્રમને કહું છું. યુગોના અંતને કરતો હોઉં તેમ સર્વ સૈન્યોને પીડતો એવો જે હું તેના પરાક્રમને આજ, શ્રીકૃષ્ણ સહિત પાંડવો જૂઓ. આજ રથમાં બેઠેલો એવો જે હું તેને દેવ, ગંધર્વ, અસુર, રાક્ષસ અને શ્રેષ્ઠ મનુષ્યો રણભૂમિ વિષે જીતવા શક્તિમાન નથી. આલોક વિષે કોઇ પણ ઠેકાણે મારાથી અને અર્જુનથી બીજો અસ્ત્ર જાણનાર નથી. જે પ્રમાણે પ્રકાશવાળા કિરણોના મધ્યમાં સૂર્ય હોય તે પ્રમાણે સેના પ્રત્યે ગએલો હું દેવતાઓએ સરજેલાં અસ્ત્રોને જોડનાર છું. આજે યુદ્ધમાં ધનુષથકી મેં જોડેલાં બાણો બળને દર્શાવતા એવા પાંડવોને પીડશે.

હે રાજન્! આજ અહિં પાંડવો મારાં તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંટેલી સર્વ દિશાઓને ધારાઓવડે સંકુલ હોય તેમ દેખશે. જેવી રીતે મહાવાયુ વૃક્ષોને પાડે તેવી રીતે બાણ સમૂહોને ફેંકતો એવો હું સર્વ તરફથી ભયંકર શબ્દવાળા શત્રુઓને પાડીશ. હે કૌરવ્ય! મારા વિષે

અધ્યાય ૧૯૪ મો. અશ્વત્થામાએ શું કર્યું.

धृतराष्ट्र उवाच—अधर्मेण हतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन संजय ।
ब्राह्मणपितरं वृद्धमश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! વૃધ્ધ એવા બ્રાહ્મણ પિતાને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અધર્મવડે હણેલા સાંભળી અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? જેને વિષે માનવ, વારૂણ, આગ્નેય, ઐંદ્ર અને નારાયણ અસ્ત્ર નિરંતર રહેલું હતું તથા ગુણોને ઇચ્છનાર એવા જે મહાત્માએ રામથકી ધનુર્વેદને જાણી પુત્રને દિવ્ય અસ્ત્રો આપ્યાં હતાં તે ધર્મિષ્ઠ આચાર્યને યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હણેલા સાંભળી બળવાન અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? આલોક વિષે પુરૂષો પોતાથી અતિ ગુણવાન એવા એકજ પુત્રને ઇચ્છે છે અને કોઇ રીતે પણ બીજાને ઇચ્છતા નથી. વળી મહાત્મા આચાર્યોનાં રહસ્ય હોય છે અને તે રહસ્યોને, પુત્રને અથવા પોતાને અનુસરતા શિષ્યને આપે છે, તે પ્રમાણે હે સંજય! શિષ્ય એવા તે શૂર શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામા સવિશેષ એવાં સર્વ રહસ્યને પામી યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યથી ઉતરતા ન હતા, જે શસ્ત્ર વિષે રામની સમાન હતા, યુદ્ધમાં ઇંદ્રની સમાન હતા, પરાક્રમમાં સહસ્રાર્જુન સમાન અને બુદ્ધિમાં બૃહસ્પતિ બરોબર, સ્થિરતામાં પર્વતની તુલ્ય, તેજવડે અગ્નિની તુલ્ય, જુવાન, ગાંભીર્યમાં સમુદ્ર તુલ્ય, ક્રોધમાં સર્પની ઉપમા અપાય એવા, લોકમાં મુખ્ય રથિ, દૃઢ ધનુર્ધારી, ગ્લાનિ રહિત, યુદ્ધમાં વાયુની પેઠે શીઘ્ર જનારા તથા ક્રોધ પામેલા કાળની પેઠે ફરનારા હતા. યુધ્ધમાં અસ્ત્રોને ફેંકતા એવા જેણે પૃથ્વીને પીડિત કરી હતી. સત્ય પરાક્રમવાળા, શૂર, જે સંગ્રામ વિષે વ્યથા ન પામતા, જે વેદમાં કુશળ, વ્રતમાં કુશળ અને ધનુર્વેદના પારને પામનાર હતા. જે પ્રમાણે દશરથના પુત્ર રામ હતા તે પ્રમાણે જે સમુદ્રની પેઠે ક્ષોભ ન પમાડાય તેવા હતા તે ધર્મિષ્ઠ દ્રોણાચાર્યને યુધ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અધર્મવડે હણેલા સાંભળી અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? જે રીતે દ્રોણાચાર્યનો મૃત્યુરૂપ દ્રુપદ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન થયો તે પ્રમાણે તે મહાત્માએ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના મૃત્યુરૂપ જેને ઉત્પન્ન કર્યો હતો તે અશ્વત્થામા ઘાતકી, પાપી, ક્રૂર અને જેની દીર્ઘદૃષ્ટિ નથી એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને યુદ્ધમાં તે દ્રોણાચાર્યને હણેલા સાંભળી શું બોલ્યા?

तं नृशंसेन पापेन क्रूरेणा दीर्घदर्शिना ।
श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षवधपर्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने गुर्जरभाषाया चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

અધ્યાય ૧૯૫ મો. નારાયણાસ્ત્ર છોડવું.

संजय उवाच—छद्मनानिहतं श्रुत्वा पितरं पापकर्मणा ।
वाष्पेणा पूर्यत द्रौणीरोषेण च नरर्षभ ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે નરશ્રેષ્ઠ! પિતાને પાપ કર્મવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કપટેકરી હણેલા સાંભળી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અશ્રુવડે અને રોષવડે પૂર્ણ થયા. હે રાજેંદ્ર! ક્રોધ પામેલા તે અશ્વત્થા-

માનું રૂપ જેવી રીતે કાળના અંતમાં પ્રાણિઓને હરણ કરવાને ઇચ્છતા એવા અંતકનું શરીર દેખાય તેની રીતે દીપ્ત દેખાતું હતું. પછી અશ્રુવડે ભરેલાં નેત્રોને વારંવાર શુદ્ધ કરી ક્રોધથી નિઃશ્વાસ નાખી અશ્વત્થામા દુર્યોધન પ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા કે—જે રીતે ધર્મધ્વજવાળા યુધિષ્ઠિરે તજેલા શસ્ત્રવાળા મારા પિતાને ક્ષુદ્ર પુરૂષોવડે નાશ પમાડયા ને પાપ કર્યું, તે મારૂં જાણેલું છે અને આર્યને યોગ્ય નહિ એવું જે અતિ ઘાતકી કર્મ ધર્મપુત્રનું છે તે મેં સાંભળ્યું. હે રાજન્! યુધ્ધો વિષે પ્રવર્તેલા પુરૂષોનો જરૂર જય અને પરાજય એ બે થાય તેમાં પણ વધ વખણાય છે તથા સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરનારાનો જે ન્યાયયુક્ત વધ થાય છે તે દુઃખ માટે નથી. તેમ બ્રાહ્મણો સહિત તેણે જોયા માટે તે મારા પિતા વીરલોક પ્રત્યે ગયા, એમાં સંશય નથી, માટે હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ! તે સમયે જે મારા પિતા નાશ પામ્યા તે શોક કરવા યોગ્ય નથી, પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત એવા જે તે કેશના ગ્રહણને સર્વ સૈન્યોના જોતાં પામ્યા તે, અને વળી મારા જીવતાં પિતા, જે કેશ ગ્રહણને પ્રાપ્ત થયા તે મારાં મર્મસ્થાનોને ભેદે છે; કારણ કે પુત્રવાળા બીજાઓ પુત્રોથકી કેવી રીતે ઇચ્છા કરશે? જે રીતે પુરૂષો કામથી, ક્રોધથી, અજ્ઞાનથી, હર્ષથી અને બાળપણાથી, જે ધર્મ વિરૂદ્ધ કર્મ કરે છે તે આ મોટું અધર્મનું કર્મ મને ગણ્યા વગર પાપી દુરાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કર્યું, તેનું ફળ જરૂર એ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અતિ દારૂણ જોશે અને તે સમયે મિથ્યાવાદી આ પાંડવ, પરમ ન કરવા યોગ્ય એવાં કર્મને કરી કપટવડે આચાર્યને શસ્ત્ર તજાવતો હતો, તે ધર્મરાજનું લોહી આજ પૃથ્વી વિષે જોશે. હે કૌરવ્ય! સત્ય અને ઇષ્ટાપૂર્તવડે હું સમ ખાઉં છું કે, સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓને હણ્યા વગર કોઇ રીતે પણ જીવીશ નહિ અને સર્વ ઉપાયોવડે પંચાલ યોદ્ધાઓના વધ વિષે યત્ન કરીશ તથા મૃદુ અથવા દારૂણ એવાં જે તે કર્મવડે યુદ્ધમાં હું પાપ કરનારા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણીશ. અને હે કૌરવ! પંચાલ યોદ્ધાઓનો વધ કરી હું શાંતિ પામીશ. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ! મનુષ્યો તે માટે પુત્રોને ઇચ્છે છે કે જે માટે અહિં અને નાશ પામી પરલોકમાં પ્રાપ્ત થએલાઓને મોટા ભયથી રક્ષા કરે પણ મારા પિતાએ તો પર્વત તુલ્ય એવો હું અને શિષ્યના જીવતાં જેવી બંધુ રહિત એવા માણસે અવસ્થા પમાય તેવી અવસ્થા પમાઇ, માટે મારાં દિવ્ય અસ્ત્રોને, બાહુને અને પરાક્રમને ધિક્ છે કે જે પુત્રને પામી મારા પિતા કેશ ગ્રહણને પામ્યા, તે માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! હું તેવી રીતે કરીશ કે જે રીતે પરલોકમાં ગએલ એવા પણ પિતાના ઋણ રહિત થઇશ. સજ્જન માણસે કદી પણ પોતાની સ્તુતિ કહેવા યોગ્ય નથી, તોપણ આજ પિતાના વધને સહન ન કરતો એવો હું અહિં પરાક્રમને કહું છું. યુગોના અંતને કરતો હોઉં તેમ સર્વ સૈન્યોને પીડતો એવો જે હું તેના પરાક્રમને આજ, શ્રીકૃષ્ણ સહિત પાંડવો જૂઓ. આજ રથમાં બેઠેલો એવો જે હું તેને દેવ, ગંધર્વ, અસુર, રાક્ષસ અને શ્રેષ્ઠ મનુષ્યો રણભૂમિ વિષે જીતવા શક્તિમાન નથી. આલોક વિષે કોઇ પણ ઠેકાણે મારાથી અને અર્જુનથી બીજો અસ્ત્ર જાણનાર નથી. જે પ્રમાણે પ્રકાશવાળા કિરણોના મધ્યમાં સૂર્ય હોય તે પ્રમાણે સેના પ્રત્યે ગએલો હું દેવતાઓએ સરજેલાં અસ્ત્રોને જોડનાર છું. આજે યુદ્ધમાં ધનુષથકી મેં જોડેલાં બાણો બળને દર્શાવતા એવા પાંડવોને પીડશે.

હે રાજન્! આજ અહિં પાંડવો મારાં તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંટેલી સર્વ દિશાઓને ધારાઓવડે સંકુલ હોય તેમ દેખશે. જેવી રીતે મહાવાયુ વૃક્ષોને પાડે તેવી રીતે બાણ સમૂહોને ફેંકતો એવો હું સર્વ તરફથી ભયંકર શબ્દવાળા શત્રુઓને પાડીશ. હે કૌરવ્ય! મારા વિષે

પ્રયોગ અને ઉપસંહાર રહિત જે આ અસ્ત્ર છે તેને નથી જાણતો અર્જુન કે નથી જાણતા શ્રીકૃષ્ણ, નથી જાણતો ભીમસેન કે નકુળ સહદેવ, નથી જાણતા યુધિષ્ઠિર કે નથી જાણતો દુરાત્મા આ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તેને નથી જાણતો શિખંડિ કે નથી જાણતો સાત્યકિ. પૂર્વે નારાયણને પ્રણામ કરી મારા પિતાએ વિધિપૂર્વક વેદરૂપ ઉપહાર તેમને આપ્યો હતો અને તે ઉપહારને પોતે ભગવાને ગ્રહણ કર્યો અને તેમણે વરદાન આપ્યું. તે સમયે મારા પિતાએ ઉત્તમ એવા નારાયણ અસ્ત્રને માગ્યું. હે રાજન્! એ પછી દેવશ્રેષ્ઠ ભગવાન મારા પિતા પ્રત્યે બોલ્યા કે યુદ્ધમાં કોઇ ઠેકાણે તમારી બરોબર કોઇપણ બીજો પુરૂષ થશે નહિં. હે બ્રહ્મન્! જલદી તમારે આ અસ્ત્રને કોઇ પણ ઠેકાણે જોડવું નહિ; કારણ કે આ અસ્ત્ર શત્રુના વધ વગર નિવૃત્ત થતું નથી. હે પ્રભો! આ નાશ કરે એ રીતે કોઇએ જાણી શકાય તેમ નથી અને ન હણી શકાય એવા માણસને પણ આ હણે છે માટે આ અસ્ત્રને જોડવું નહિં. હે પરંતપ! આ મહાસ્ત્રની શાંતિ વિષે યુદ્ધમાં રથનો ત્યાગ, શસ્ત્રોનો ત્યાગ અને શરણ પામેલા શત્રુઓના શરણનો નાશ એ ઉપાયો છે માટે રણભૂમિ વિષે સર્વ પ્રકારે પીડાવાળો પુરૂષ અવધ્ય શત્રુઓને પીડા કરી મારે એમ કહી ભગવાન પ્રભુ સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા અને તે અસ્ત્રને મારા પિતાએ ગ્રહણ કર્યું અને સમર્થ એવા તેમણે મને કહ્યું કે તું આ અસ્ત્રવડે અને તેજવડે સંગ્રામ વિષે પ્રકાશ પામીશ અને ઘણીવાર સર્વ શસ્ત્રવૃષ્ટિઓને નાશ પમાડીશ. તે આ નારાયણ અસ્ત્રથકી પિતા જેના બંધુ છે એવો હું તેણે પમાયું છે માટે તે અસ્ત્રેકરી હું જે રીતે રણભૂમિમાં ઇન્દ્ર અસુરોને નસાડે તે રીતે પાંડવ, પંચાલ, મત્સ્ય અને કેકય યોદ્ધાઓને નસાડીશ. હે ભારત! જેવી જેવી રીતે હું ઇચ્છા કરૂં તેવી તેવી રીતે થઇ મારાં બાણો પરાક્રમ કરતા એવા પણ શત્રુઓ વિષે પડે તેમ છે. માટે રણભૂમિ વિષે રહેલો હું ઇચ્છા પ્રમાણે પાષાણવૃષ્ટિવડે પ્રવર્તિશ અને આકાશમાં જનારાં બાણોવડે મહારથિઓને નસાડીશ તથા સંશય વગર તીક્ષ્ણ પરશ્વધોને ફેંકીશ. શત્રુઓને તપાવનાર એવો હું પાંડવોને ગણકાર્યા વગર મોટા નારાયણ અસ્ત્રવડે શત્રુઓને નાશ પમાડીશ અને મિત્ર, બ્રાહ્મણ અને ગુરૂનો દ્રોહી મૂર્ખ અને અતિ નિંદિત એવો પાંચાલ નીચ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન આજ મારાથી જીવતો મૂકાશે નહિ. તે સાંભળી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સેના ફરવા લાગી અને સર્વ શ્રેષ્ઠ પુરૂષો મોટા શંખો ફુંકવા લાગ્યા તથા પ્રસન્ન થએલા હજારો ભરી અને ડિંડિમ વાદિત્ર વગાડવા લાગ્યા તથા ખરી અને નેમિવડે પીડિત એવી પૃથ્વી શબ્દ કરવા લાગી અને સંકુલ એવો તે શબ્દ આકાશ, સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને ગજાવવા લાગ્યો. તે મેઘ શબ્દની ઉપમા અપાય એવા શબ્દને સાંભળી ભેગા થએલા રથિ શ્રેષ્ઠ પુરૂષો મળીને વિચાર કરવા લાગ્યા. અને હે ભારત! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તો તેમ કહી જળને લેઇ તે સમયે તે દિવ્ય એવા નારાયણ અસ્ત્રને પ્રગટ કરવા લાગ્યા.

समेत्यरथिनां श्रेष्ठाः सहिताश्चाप्यमंत्रयत् ॥
तथोक्त्वा द्रोणपुत्रस्तु वार्युपस्पृश्य भारत ॥
प्रादुश्चकारतद्दिव्यमस्त्रं नारायणं तदा ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अश्वत्थामक्रोधे गुर्जरभाषायांपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

અધ્યાય ૧૯૬ મો. દ્રોણવધનો શોક.

संजय उवाच—प्रादुर्भूतेततस्तस्मिन्नस्त्रे नारायणे प्रभो।
प्रावात्सपृषतोवायुरनभ्रेस्तनयित्नुमान्

સંજય કહે છે—હે પ્રભો! જ્યારે નારાયણ અસ્ત્ર પ્રગટ ગયું. ત્યારે મેઘનો કાળ ન હતો ને તે વખતે વાયુ, જળબિંદુ સહિત અને મેઘ ગર્જના યુક્ત વાવા લાગ્યો; પૃથ્વી કંપવા લાગી, મહાસાગર ક્ષોભ પામવા લાગ્યો; સમુદ્રમાં જનારી નદીઓ પ્રવાહો સામે ચાલવા લાગી; અને હે ભારત! તે સમયે પર્વતોનાં શિખરો ભેદાવા લાગ્યાં તથા મૃગો પાંડવોની સેનાને ડાબી તરફ ફરવા લાગ્યા. સૂર્ય અંધકારવડે યુક્ત અને મલિન થયા તથા હર્ષ પામેલાની પેઠે ભૂત અને રાક્ષસો પડવા લાગ્યા. હે વિશાંપતે! દેવ, દાનવ અને ગંધર્વો પણ ત્રાસ પામેલા થયા અને કેમ કરવું? એ રીતે તે મોટું સૈન્ય આકુલવ્યાકુળ થયું, તથા હે વિશાંપતે! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના ઘોર રૂપવાળા ભયંકર તે અસ્ત્રને જોઈ સર્વ રાજાઓ ત્રાસ પામેલા થયા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! સંગ્રામ વિષે અતિ શોકવડે તાપ પામેલા અને પિતાના વધને સહન ન કરતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સૈન્યોને નિવૃત્ત કર્યાં, ત્યારે કૌરવોને સમીપ આવતા જોઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રક્ષણ વિષે પાંડવોમાં શો વિચાર થયો તે મને કહે? સંજય કહે છે કે—પ્રથમજ તમારા પુત્રના યોદ્ધાઓને નાસેલા જોઈને યુધિષ્ઠિર પાછા સંકુલ શબ્દ સાંભળી અર્જુન પ્રત્યે આ રીતે બોલ્યા. યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે ધનંજય! જે રીતે વજ્ર જેના હાથમાં છે એવા ઈંદ્રે મોટા વૃત્રાસુરને હણ્યો હતો, તે રીતે યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યારે યુદ્ધમાં જયને ન ઇચ્છતા એવા દીન મનવાળા કુરુઓ આત્માના રક્ષણ વિષે બુદ્ધિ કરી રણભૂમિથી ભાગતા હતા. તેમાં કેટલાક રાજાઓ જલદી પતાકા, ધ્વજ અને છત્ર રહિત જેઓનાં કૂબર ભાગી ગએલાં છે, જેઓના સારથિના બેસવાના ભાગ ભાગી ગએલા છે અને જેઓના આકુલ ઘોડાઓ છે એવા ફરતા રથોને લીધે બીજા રથોમાં બેસી નાસતા હતા, કેટલાક ચેતના રહિત ભય પામેલા ઘોડાઓ પર બેસી પગવડે ઉતાવળ કરતા હતા, કેટલાક પોતે રથોને, ભાગી ગએલા અક્ષ, ધોંસરાં અને ચક્રોવડે ચોતરફથી ખેંચતા હતા કેટલાક ભાગી ગએલા રથોને તજી પગવડે ચાલી નાસી જતા હતા, કેટલાક ઘોડાની પીઠ ઉપર બેઠેલા અર્ધ ખસી ગએલા આસનવાળાને ઘોડાઓ ખેંચી જતા હતા; કેટલાક નારાચ બાણોવડે જેઓનાં આસન ખસી ગયાં છે એવા હાથીઓની કાંધ ઉપર પડેલા હતા, કેટલાકને બાણવડે પીડા પામેલા ભાગેલા હસ્તિઓએ ગ્રહણ કર્યા હતા, કેટલાક શસ્ત્ર અને કવચ રહિત એવા વાહનો થકી પૃથ્વી ઉપર પડયા હતા, કેટલાક નેમિઓવડે કચરાએલા અને કેટલાક ઘોડા અને હસ્તિઓએ કચરેલા હતા. કેટલાક હે તાત! હે પુત્ર! એ રીતે બોલતા, ભયથી ભાગી જતા હતા. કેટલાક મોહવડે જેઓનું બળ નાશ પામેલું છે એવા એક બીજાને જાણતા ન હતા. કેટલાક દૃઢ ઘાયલ થએલા એવા પુત્રોને, પિતાઓને, સખાઓને અને ભાઇઓને બેસાડી કવચોને પણ મૂકી જળવડે સિંચન કરતા હતા. માટે દ્રોણાચાર્યના હણાવાથી તેવી અવસ્થાને પામી ભાગેલું સૈન્ય હમણાં ફરીને કોણે પાછું વાળ્યું? તે જો જાણતો હોઉં તો મને કહે. કેમકે, હણહણાટ કરતા ઘોડાઓનો અને હસ્તિઓનો મોટો શબ્દ, રથ નેમિના શબ્દોવડે મિશ્ર સંભળાય છે અને કુરુરૂપી સાગર વિષે આ અતિ તીવ્ર શબ્દો થાય છે. વળી વારંવાર ઉત્પન્ન થાય છે અને મારા સૈનિકોને પણ કંપાવે છે અને જે આ

સંકુલ શબ્દ સંભળાય છે તે રૂંવાંને હર્ષ પમાડનાર થાય છે અને આ શબ્દ ઈંદ્ર સહિત એવા પણ ત્રણ લોકોને નાશ પમાડે એમ છે. એ રીતે મારી બુદ્ધિ છે તથા હું માનું છું કે વજ્રને ધારણ કરનારા ઈંદ્રનો આ ભયંકર સ્વરવાળો નાદ છે. અને દ્રોણાચાર્યના હણાવાથી કૌરવો માટે સ્પષ્ટ આ ઈંદ્ર આવે છે અને તેથી રથિશ્રેષ્ઠ પુરૂષો હર્ષિત રોમકૂપવાળા અને વેગવાળા થયા છે. હે ધનંજય! જેવી રીતે દેવેશ્વર ઈંદ્ર યુદ્ધને માટે દેવતાઓને નિવૃત્ત કરે તેવી રીતે આ કયો મહારથિ ભાગેલા કૌરવોને પાછા વાળે છે? તે અતિ ભયંકર મોટા શબ્દને સાંભળી કહે.

અર્જુન કહે છે—હે રાજન્! જેણે શસ્ત્ર તજેલાં છે એવા ગુરૂના હણાવાથી એક આ, જે, દુર્યોધનના યોદ્ધાઓને ઉભા રાખી નાદ કરે છે જેને વિષે તમારો સંશય છે અને જેના પરાક્રમના આશ્રયવાળા બળ પ્રત્યે રહેલા કૌરવો ઉગ્ર કર્મને માટે આત્માને ઉદ્યમવાળો કરી શંખ વગાડે છે તેને લજ્જાવાન મહાબાહુ મત્ત હસ્તિની પેઠે ચાલનાર વ્યાઘ્ર સરખા મુખવાળા, ઉગ્ર કર્મવાળા અને કુરૂઓના અભયને કરનાર સમજો. જેના ઉત્પન્ન થવાથી દ્રોણાચાર્યે અતિ પૂજ્ય એવા બ્રાહ્મણોને દશ હજાર ગાયોનાં ધણને આપ્યું હતું, તે આ અશ્વત્થામા ગર્જના કરે છે. શબ્દ કરતા ઉચ્ચૈઃશ્રવા ઘોડાની પેઠે ઉત્પન્ન થએલા, માત્ર જે શૂરે ભૂમિને અને ત્રણ લોકોને કંપાવ્યા હતા, અને તે સમયે તેને સાંભળી અંતર્ધ્યાન થએલાં પ્રાણિએ તેનું અશ્વત્થામા એવી રીતે નામ પાડ્યું હતું, હે પાંડવ! તે આ અશ્વત્થામા આજ આવી રીતે ગર્જના કરે છે તથા અનાથની પેઠે જેને દબાવી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અતિ ઘાતકી કર્મવડે હણ્યા તેનો નાથ ઉભો થયો છે. જે ઠેકાણે મારા ગુરૂને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કેશસમૂહ વિષે સ્પર્શ કર્યો હતો તે કદી પણ પોતાના પરાક્રમને જાણનાર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સહન નહિ કરે. તમે રાજ્યના કારણથી ગુરૂને મિથ્યા ઉપચારવાળા કર્યા અને પ્રસિદ્ધ, સારા તથા ધર્મજ્ઞ એવા તમે તેણે અતિ મોટો તે અધર્મ કર્યો, માટે જેવી રીતે વાલીના વધથી રામચંદ્ર વિષે અપકીર્ત્તિ રહી છે તેવી રીતે દ્રોણાચાર્યના હણાવાથી સ્થાવર જંગમ સહિત એવા ત્રણ લોક વિષે તમારી અપકીર્ત્તિ ઘણો વખત રહેશે; કારણ કે સર્વ ધર્મવડે યુક્ત આ, તે, મારો શિષ્ય પાંડવ છે અને આ મિથ્યા બોલતો નથી એવો તમારે વિષે જે દ્રોણાચાર્યે વિશ્વાસ કર્યો હતો તે આચાર્યને સત્યરૂપી કંચુકને પ્રાપ્ત એવા જે તમે તેણે તે સમયે 'કુંજર અથવા નર હણ્યો' એ રીતે અસત્ય કહ્યું. તે પછી હે રાજન્! જેવી રીતે સમર્થ તે, શસ્ત્રને તજી મમતા અને ચેતના રહિત અતિ વિહ્વલ થયા. શોકવડે યુક્ત ત્રિમુખને પુત્રવત્સલ એવા તે ગુરૂને નિત્ય એવા ધર્મને તજી શસ્ત્રવડે તમે નાશ કરાવ્યા. જેણે નાખી દીધેલાં શસ્ત્ર છે એવા ગુરૂનો અધર્મવડે ઘાત કરાવી હવે જો સામાન્ય એવા તમે સમર્થ હો તો જેના બંધુ નાશ પામેલા છે એવા ક્રોધ પામેલા આચાર્ય પુત્ર અશ્વત્થામાએ પીડેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બચાવો. આજ સર્વ અમે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બચાવવા સમર્થ થઇશું નહીં. મનુષ્યોને ઉલંઘન કરી રહેલા જે સર્વ પ્રાણિઓ વિષે સ્નેહ રાખે છે તે આજ રણભૂમિ વિષે પિતાના કેશ ગ્રહણ કર્યા તેને સહન કરશે નહિં. આચાર્યને ઇચ્છનાર એવો જે હું તેણે ઘણીના કહ્યા છતાં શિષ્ય એવા પોતે ધર્મને તજી ગુરૂને હણ્યા માટે આપણું ઘણું વય ગયું અને હવે અતિ ઓછું શેષ રહ્યું છે, તેનો આ વિકારરૂપ મોટો અધર્મ હમણાં કર્યો. જે સ્નેહથી અને ધર્મથી નિરંતર પિતા તુલ્ય હતા તે ગુરૂને થોડા વખતવાળા રાજ્યના કારણથી નાશ કરાવ્યા. હે વિશાંપતે! ધૃત-

રાષ્ટ્રે ભીષ્મ અને દ્રોણાચાર્યને, તત્પર એવા પુત્રો સહિત સર્વ પૃથ્વી આપી હતી અને તેવી વૃત્તિને આપીને શત્રુઓએ નિરંતર સત્કાર કર્યો હતો તોપણ ગુરૂ જે દ્રોણાચાર્ય હમેશાં પુત્ર થકી પણ મનેજ અધિક ઇચ્છતા હતા તે જેણે શસ્ત્ર તજેલાં છે અને તમને અને મને જોતા એવા ગુરૂને યુદ્ધમાં હણ્યા. યુદ્ધ કરતા એવા એમને ઇંદ્ર પણ હણી શકે નહિ, તે નિત્ય ઉપકાર કરનાર વૃદ્ધ આચાર્યનો દ્રોહ રાજ્યને માટે લોભી બુદ્ધિવાળા અને અનાર્ય એવા આપણે કર્યો. અહો ! ખેદ છે કે, આપણે અતિ દારૂણ મોટું પાપરૂપ કર્મ કર્યું કે જે રાજ્યસુખના લોભેકરી આ દ્રોણાચાર્યનો અતિઘાત કરાવ્યો. મારા પ્રેમેકરી પુત્રોને, ભાઇઓને, પિતાઓને, સ્ત્રિઓને અને સર્વને, તેમ જીવિતને પણ ઇંદ્રપુત્ર અર્જુન તજે, એવી રીતે મારા જે ગુરૂ માનતા તે નાશ પામેલાની હે રાજન્ ! રાજ્યની કામનાવાળો એવો હું તેણે ઉપેક્ષા કરી, માટે હે પ્રભો ! નીચું જેનું મસ્તક છે એવો હું નરકને પ્રાપ્ત થયો છું. જેણે શસ્ત્ર તજેલાં છે એવા મહામુનિ બ્રાહ્મણ વૃદ્ધ આચાર્યનો રાજ્ય માટે ઘાત કરાવી આજ મરવું તે શ્રેયરૂપ છે પણ જીવવું તે કલ્યાણરૂપ નથી.

> ब्राह्मणं वृद्धमाचार्यंन्यस्तशस्त्रं महामुनिं ।
> घातयित्वद्याराज्यार्थे मृतं श्रेयो न जीवितं ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अर्जुनवाक्ये गुर्जरभाषायां षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

અધ્યાય ૧૯૭ મો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને અર્જુનનો સંવાદ.

संजय उवाच—अर्जुनस्यवचः श्रुत्वा नोचुस्तत्र महारथाः ।
अप्रियं वा प्रियं वापि महाराज धनंजयं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે–હે મહારાજ ! અર્જુનનું વચન સાંભળી તે સમયે મહારથિઓ ધનંજય અર્જુન પ્રત્યે પ્રિય અથવા અપ્રિય બોલ્યા નહિ. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે પછી ક્રોધ પામેલો મહાબાહુ ભીમસેન કુંતિપુત્ર અર્જુનને નિંદતો હોય તેમ બોલ્યો કે–હે કુંતિપુત્ર અર્જુન ! જેવી રીતે અરણ્યમાં ગએલા મુનિ અને તજેલા દંડવાળો જેણે વ્રત સંપૂર્ણ કરેલાં હોય એવો બ્રાહ્મણ ધર્મ યુક્ત કહે છે તેવી રીતે, નાશથકી રક્ષા કરનાર, ઘા થકી જીવનાર, સત્પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ વિષે પણ ક્ષમાવાન એવો જે ક્ષત્રિય તે જલદી પૃથ્વીને, ધર્મને, યશને, અને લક્ષ્મીને પામે છે. તે તું, સર્વ ક્ષત્રિયોના ગુણોવડે યુક્ત અને સત્કુલવાન એવો અવિદ્વાનની પેઠે વાણીને કહેતો આજ શોભતો નથી. હે કુંતિપુત્ર ! શચીનાપતિ ઇન્દ્રની પેઠે તારૂં પરાક્રમ જે રીતે મહાસાગર કિનારાને ઉલંઘન કરે તે રીતે ધર્મને ઉલંઘન કરી વર્તતું નથી માટે તમે તેર વર્ષના અમર્ષને પાછળ ફરી ધર્મનેજ ઇચ્છો છો, તે તમને આજ કોણ ન વખાણે ? હે તાત ! હર્ષની વાત છે, કે આજ તારૂં મન ધર્મને અનુસરે છે. હે અચ્યુત ! તમારી બુદ્ધિ નિરંતર ભલાપણા વિષે વર્તે છે તે હર્ષની વાત છે, પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત એવો જે તું તેના રાજ્યને અધર્મથી શત્રુઓએ હર્યું. સભા પ્રત્યે આણી દ્રૌપદીનો સ્પર્શ કર્યો અને તે ભાવને યોગ્ય નહિ એવા આપ-

ણુંને વલ્કલ અને ચર્મના વસ્ત્રવાળા એવા કરી વન પ્રત્યે મોકલ્યા. હે અનઘ! એ અમર્ષના સ્થાનોને મેં તેર વર્ષલગી સહન કર્યાં અને ક્ષત્રિયના ધર્મ વિષે આસક્ત એવો હું તેણે એ સર્વ કર્યું માટે દૂર કરેલા તે અધર્મને આજ સંભારી તું સહિત હું ક્ષુદ્ર એવા રાજ્ય હરનારા શત્રુઓને સગાં વહાલાં સહિત હણીશ. યુદ્ધ માટે આપણે શક્તિ પ્રમાણે ઉદ્યમ કરીશું એમ તેં પ્રથમ કહેલું હતું અને હવે આજ તો તું અમને નિંદે છે અને ધર્મને જાણવા ઇચ્છે છે તે તારૂં વચનજ મિથ્યા છે. અને તું વાણીવડે ભયંકરી પીડિત એવા જે અમે તેઓનાં મર્મોને ભેદે છે. હે શત્રુકર્શન! વ્રણવાળા પુરૂષોના વ્રણ વિષે ક્ષાર નાખનારા પુરૂષની પેઠે તમે વાણીરૂપી બાણવડે પીડેલું મારૂં હૃદય ભેદાય છે. આ મોટા અધર્મને તું ધાર્મિક થઇ જાણતો નથી કે જે તું, આત્માને વખાણવા યોગ્ય એવા અમોને વખાણતો નથી. હે ધનંજય! વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ઉભા છે તે છતાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વખાણે છે કે જે, તારી પુરી સોળમી કળાને પણ યોગ્ય નથી; માટે તું પોને પોતાના દોષોને કહેતો એવો કેમ લજ્જા નથી પામતો? આ મોટી ભયંકર સુવર્ણ માળાવાળી ગદાને લેઇ ક્રોધથી હું પૃથ્વીને ચીરૂં, પર્વતોને પાડું, વાયુની પેઠે પર્વત સરખાં વૃક્ષોને ભાગું અને ઇંદ્રિ સહિત એવા પણ સમાગમ પામેલા દેવતાઓને, રાક્ષસ સમૂહ, અસુર, ઉરગ અને મનુષ્યોં સહિત બાણોવડે નસાડું તેમ છું. હે નરશ્રેષ્ઠ કુંતિપુત્ર અર્જુન! એ પ્રકારનો મને અતુલ પરાક્રમી જાણતો એવો તું દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાથી ભય પામવા યોગ્ય નથી. કાં તો હે અર્જુન! સર્વ સહોદર ભાઈઓ સાથે ઉભો રહે એટલે હું એકલો ગદા જેના હાથમાં છે એવો મોટો યુદ્ધમાં એમને જીતીશ. એ પછી તે સમયે જે પ્રમાણે હિરણ્યકશિપુ વિષ્ણુને કહે તે પ્રમાણે ક્રોધ પામેલાની પેઠે શબ્દ કરતા કુંતિપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે પાંચાલ રાજાનો પુત્ર બોલ્યો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કહે છે–હે અર્જુન! વિદ્વાન બ્રાહ્મણોનાં યજન, અધ્યાપન, દાન, યજ્ઞ, પ્રતિગ્રહ અને છઠ્ઠું અધ્યયન એવાં છે બ્રહ્મકર્મ છે તે તમારાં જાણેલાં છે. એ કર્મોના મધ્યમાં કયા કર્મ વિષે દ્રોણાચાર્ય રહ્યા હતા અને મેં તેમને હણ્યા? હે કુંતિપુત્ર! મને આવી રીતે કેમ નિંદો છો? પોતાના ધર્મથી ખસેલા, ક્ષત્રિયના ધર્મનો આશ્રય કરનારા અને ક્ષુદ્ર કર્મને કરનારા તે, દિવ્ય અસ્ત્રવડે આપણને હણતા હતા તથા માયાને કરતા, અસહ્ય બ્રાહ્મણોમાં નિંદ્ય એવા તેમને જે માયાવડેજ મારે તેમાં હે કુંતિપુત્ર! શું યોગ્ય નથી? તેવી રીતે દ્રોણાચાર્ય માટે ક્રોધ રહિત એવો હું તેણે તેમને માર્યા તેથી જે અશ્વત્થામા ભયંકર શબ્દ કરે છે તેમાં શું મારૂં ઓછું થાય છે? જે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા યુદ્ધના નામવડે કૌરવોને બચાવવા અસમર્થ એવો ઘાત યુક્ત કરાવશે એમાં હું આશ્ચર્ય માનતો નથી. ધાર્મિક તમે જે, મને ગુરૂનો ઘાત કરનારો કહો છો તો તેને માટે તો હું દ્રુપદ રાજાનો પુત્ર અગ્નિ થકી ઉત્પન્ન થયો છું. હે ધનંજય! યુદ્ધ કરતા એવા જે માણસનું કાર્ય અથવા અકાર્ય રણભૂમિ વિષે બરોબર થાય તેને તું, કેમ બ્રાહ્મણ કહે છે કે ક્ષત્રિય કહે છે? ક્રોધ યુકત એવો જે, બ્રહ્માસ્ત્રોવડે અસ્ત્રોને ન જાણનારા પુરૂષોને હણે તે પુરૂષશ્રેષ્ઠ કેમ મારવા યોગ્ય નથી? હે ધર્માર્થ તત્વજ્ઞ અર્જુન! ધર્મને જાણનારા પુરૂષોએ ધર્મ રહિત કહેલા અને ધર્મને જાણનારાઓમાં વિષની ઉપમા અપાય એવા તેમને જાણતો એવો તું મને કેમ નિંદે છે? હે અર્જુન! ક્રૂર એવા તેમને રથને વિષેજ મેં જે નાશ પમાડયા તે અનિંદ્ય એવો હું તેને તમે વખાણતા શા માટે નથી? હે કુંતિપુત્ર! કાળના અગ્નિ સરખા અગ્નિ અને સૂર્યની ઉપમા અપાય એવા ભયંકર દ્રોણાચાર્યના મસ્તકને મેં જે કાપ્યું તે મને વખાણતા કેમ નથી? જે, આ યુદ્ધમાં મારાજ બાંધવોને હણતા હતા

અને શત્રુ આને હણતા ન હતા તેના મસ્તકને કાપીને પણ હું જ્વર રહિત થયો નથી, અને જેવી રીતે રાક્ષસના વિષયમાં જયદ્રથના મસ્તકને ફેંક્યું હતું તેની રીતે મેં તેમના મસ્તકને જે ન ફેંક્યું, તે મારા મર્મને ભેદે છે. હે અર્જુન ! શત્રુઓનો વધ ન કરવો એ ક્ષત્રિયનો અધર્મ સંભળાય છે અને હણે અથવા હણાવે એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ સંભળાય છે, માટે હે પાંડવ ! જેવી રીતે તમે પિતાના મિત્ર શૂરવીર ભગદત્તને માર્યો તેની રીતે મેં યુદ્ધમાં તે શત્રુને ધર્મ વડે માર્યો. જ્યારે તમે રણભૂમિ વિષે પોતાના પિતાના પિતામહને મારી ધર્મ ગણો છો ત્યારે મેં શત્રુને હણ્યો તે પાપમાં શા માટે ધર્મ નથી માનતા ? હે કુંતિપુત્ર ! જેવી રીતે પોતાના શરીર વિષે પગથિઆં કરેલાં છે એવા બેઠેલા હસ્તિને કહેવા યોગ્ય ન હો તેવી રીતે સંબંધવડે નમ્ર એવો હું તેને તમે કહેવા યોગ્ય નથી. હે અર્જુન ! દ્રૌપદી અને દ્રૌપદીના પુત્રો માટે અને બીજા હેતુવડે તમારા સર્વ એવા અમર્યાદપણાને માફ કરૂં છું. વળી આચાર્યની સાથે કુલક્રમથી આવેલું મારૂં વૈર જેવી રીતે પ્રસિદ્ધ છે, તેવી રીતે પાંડુપુત્ર એવા તમેજ જાણો છો એમ નથી પણ આ સર્વ લોક જાણે છે. હે અર્જુન ! જ્યેષ્ઠ પાંડવ અસત્યવાન નથી, અને હું અધર્મવાન નથી તથા શિષ્યનો દ્રોહી પાપી નાશ પામ્યો અને તમારો જય છે, માટે યુદ્ધ કરો.

नानृती पांडवो ज्येष्ठो नाहंवाऽधार्मिकोऽर्जुन ।
शिष्यद्रोहीहतः पापो युध्यस्व विजयस्तव ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि धृष्टद्युम्नवाक्ये गुर्जरभाषायां सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

અધ્યાય ૧૯૮ મો. સાત્યકિ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વચ્ચે કજિયો.

धृतराष्ट्र उवाच—साङ्गा वेदा यथान्यायं येनाधीता महात्मना ।
यस्मिन्साक्षाद्धनुर्वेदो ह्रीनिषेवे प्रतिष्ठितः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—જે મહાત્મા ન્યાય પ્રમાણે અંગ સહિત વેદ ભણેલા હતા અને જેના વિષે ધનુર્વેદ સાક્ષાત લજ્જાના સેવનમાં રહ્યા હતા, અને જેના અનુગ્રહથી શ્રેષ્ઠ પુરૂષો, દેવતાઓએ સહેલાઇથી ન કરાય તેવાં દિવ્યકર્મોને સંગ્રામ વિષે કરે છે, તે દ્રોણાચાર્ય વિષે વીર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બકવાદ કરવા છતાં પાપ કર્મવાળા, નીચ મનવાળા, ઘાતકી, ક્ષુદ્ર અને ગુરૂનો ઘાત કરનાર એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સાથે જે અમર્ષ નથી કરતા તે ક્ષત્રિયોના ધર્મને અને અમર્ષવાનપણાને ધિક્ છે. હે સંજય ! પૃથ્વી વિષે જે સર્વ ધનુર્ધારી રાજાઓ છે તે અને સર્વ કુંતિપુત્રો ધૃષ્ટદ્યુમ્નને શું કહેતા હતા તે, મને કહે. સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે ! ક્રૂર કર્મવાળા દ્રુપદ રાજાના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નની વાણી સાંભળી સર્વ રાજાઓ તો મૂગા રહ્યા અને અર્જુન તો કટાક્ષવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પ્રત્યે વક્ર જોઇ અશ્રુ સહિત અતિ નિઃશ્વાસ નાખી 'ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે' એ રીતે બોલવા લાગ્યો; અને હે રાજન્ ! યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, નકુલ, સહદેવ, શ્રીકૃષ્ણ અને બીજાઓ અતિ લજ્જાવાન થયા તથા સાત્યકિ તો આવું બોલ્યો કે આ ઠેકાણે

કોઇ પણ પુરૂષ નથી કે જે, આ પાપી પુરૂષ અકલ્યાણ બોલનારા અધમ નરને શીઘ્ર હણે. આ સર્વ પાંડવો જાણવાની ઇચ્છાવડે તને, જેવી રીતે બ્રાહ્મણો પાપીકર્મવડે ચંડાળને નિંદે તેવી રીતે તે ક્રમે કરી નિંદે છે. આ મોટાં પાપને કરી સર્વ સત્ય પુરૂષોએ નિંદેલો તું શોભાયમાન સભાને પામી બોલતાં કેમ લજ્જા નથી પામતો ? અને તારી જીહ્વા તથા મસ્તક સો પ્રકારે કેમ ભેદાતું નથી ? હે ક્ષુદ્ર ! તું ગુરૂ પ્રત્યે બકવાદ કરે છે તે છતાં અધર્મ કેમ તને નાશ નથી પમાડતો ? તું સર્વ કુંતિપુત્રોએ અને અંધક તથા વૃષ્ણિકુળમાં થએલા પુરૂષોએ નિંદા કરવા યોગ્ય છે; કારણ કે મલિન કર્મ કરી જે મનુષ્યોની સભામાં બડાઇ કરે છે અને વળી તેવાં ન કરવા યોગ્ય કામને કરી પાછો ગુરૂનેજ નિંદે છે, માટે તું વધને યોગ્ય છે. મુહૂર્તવાર પણ તારા જીવવાવડે અર્થ નથી. હે પુરૂષાધમ ! તારા વગર બીજો કોણ આર્યધર્માત્મા સદ્ગુરૂના કેશ વિષે સ્પર્શ કરી આ વધરૂપી કર્મ કરે ? તેં સાત પેઢી પૂર્વેની અને સાત પેઢી પછીની બોળી અને કુળમાં નીચ એવો તું તેને પામી તેઓ યશ રહિત થયા. વળી નરશ્રેષ્ઠ ભીષ્મ પિતામહની સમીપ જે કુંતિપુત્ર વિષે કહેલું હતું તે પ્રમાણે તે પોતેજ મહાત્માએ પોતાનો નાશ કર્યો. તે ભીષ્મ પિતામહનો પણ હણનાર અતિ પાપકારી તારો સહોદર ભાઇ છે. પૃથ્વી વિષે પંચાલ એવા દ્રુપદ રાજાના પુત્રો સિવાય બીજો પાપ કરનાર નથી. ભીષ્મપિતામહના નાશને કરનાર જે છે તેને પણ તારા પિતાએજ ઉત્પન્ન કરેલો છે. તે મહાત્માના મૃત્યુરૂપ શિખંડિને તેણે બચાવ્યો, અને સર્વ સારા પુરૂષોએ ધિક્કારેલો એવો તું તેને પામી તારી સાથે ક્ષુદ્ર મિત્ર તથા ગુરૂના દ્રોહી એવા પંચાલ રાજાઓ ધર્મથી ચલિત થયા માટે ફરી જો મારી સમીપમાં આવી વાણી બોલીશ તો વજ્ર સરખી ગદાવડે તારા મસ્તકને પાડી નાખીશ. બ્રાહ્મણને હણનાર એવો તું તેને જોઇ તારૂં બ્રહ્મહત્યારૂપી પાપ છે તે તારા પોતાના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે સૂર્યને જુવે છે, માટે હે અતિ દુષ્ટ વૃત્તવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ! મારા ગુરૂ અર્જુનની આગળ ગુરૂના ગુરૂ દ્રોણાચાર્યને વારંવાર નિંદતો એવો તું કેમ લજ્જા પામતો નથી ? 'ઉભો રહે ઉભો રહે,' અને આ એક મારા ગદાપાતને સહન કર તથા હું પણ તારા અનેક ગદાપાતને સહન કરીશ. આ પ્રમાણે સાત્વત સાત્યકિએ કઠણ વચનવડે સારી રીતે નિંદેલો, ક્રોધ પામેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હસતો હોય તેમ ક્રોધ પામેલા સાત્યકિને કહેવા લાગ્યો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કહે છે–હે માધવ ! સંભળાય છે સંભળાય છે અને ક્ષમા કરાય છે અને સદા અશુભ તથા દુર્જન, સારા પુરૂષને નિંદવા ઇચ્છે છે અને લોકમાં ક્ષમા વખણાય છે પણ પાપી પુરૂષ ક્ષમાને યોગ્ય નથી; કારણ કે ક્ષમાવાન પુરૂષને, 'આને જીત્યો,' એવી રીતે પાપ મનવાળો પુરૂષ જાણે છે. વાસ્તે તેવો તું પણ નીચ પુરૂષ સરખા આચરણવાળો નીચ મનવાળો અને પાપ વિષે નિશ્ચયવાળો છે અને નિંદ્ય એવો કેશથી માંડી નખના અગ્ર ભાગ પર્યંત કહેવાને ઇચ્છે છે. વારણ કરાતા એવા તું તેણે પ્રાયવૃત્તને પામેલા, કપાઇ પડેલા હાથવાળા શૂરવીર ભૂરિશ્રવાને હણ્યો તેથી શું વધારે પાપ છે ? અને હે ક્રૂર ! યુદ્ધમાં દિવ્ય અસ્ત્રવડે પ્રવેશ કરતા એવા તજેલા શસ્ત્રવાળા દ્રોણાચાર્યને હણ્યા તેમાં શું પાપ છે ? હે સાત્યકે ! રણભૂમિ વિષે યુદ્ધ ન કરતા અને તેવી રીતે પ્રાયવૃત્ત પામેલા, શત્રુઓએ જેનો બાહુ કાપેલો છે એવા મુનિને જે હણે તે કેમ બોલે ? જ્યારે પરાક્રમી એવો ભૂરિશ્રવા પગવડે તને પ્રહાર કરી પૃથ્વી વિષે ખેંચતો હતો ત્યારે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ થઇ એને કેમ મારી શક્યો નહિ ? ફરીને જ્યારે પ્રથમ કુંતિપુત્ર અર્જુને જીત્યો ત્યારે અનાર્ય એવો તું તેણે શૂર પ્રતાપવાન સોતદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાને હણ્યો, અને હું તો જે જે ઠેકાણે દ્રોણાચાર્ય પાંડવોની સેનાને નસાડતા હતા તે તે ઠેકાણે હજારો

બાણોને નાખતો જતો હતો. ચંડાળની પેઠે તું પોતે એવા પ્રકારનું કર્મ કરી નિંદા કરવા યોગ્ય છતાં મને કઠણ વચન કહેવા બીલકુલ યોગ્ય છે? હે વૃષ્ણિકુલાધમ! તે કર્મનો કરનાર તો તું છે, હું નથી, અને પાપનો તથા પાપવાળાં કર્મોનો તું નિવાસરૂપ છે, માટે ફરીને બોલ માં. શાંતિ પામ, અને આથી બીજું અતિ વધારે મને કહેવા યોગ્ય નથી. આ અતિ ખરાબ મને જે તું કહેવાને યોગ્ય થાય છે અને હવે પછી ફરીને મૂર્ખપણાથી આવું કઠણ કહીશ તો યુદ્ધમાં બાણોવડે તને યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યેજ વળાવીશ. હે મૂર્ખ! એક ધર્મે કરીનેજ આ પ્રકારે થવું શકય નથી? તેઓનું પણ અધર્મેકરી જેવું ચેષ્ટિત છે તે તું સાંભળ. પ્રથમ અધર્મે કરી પાંડવ યુધિષ્ઠિરને છેતર્યા તથા અધર્મે કરી દ્રૌપદીને ક્લેશવાળી કરી; અને હે સાત્યકે! સર્વ પાંડવોને દ્રૌપદી સહિત વન પ્રત્યે મોકલ્યા. હે મૂર્ખ! અધર્મ-વડે સર્વસ્વ લેઇ લીધું અને અધર્મે કરી પરવડે પ્રેરિત એવા મદ્રરાજ શલ્યને ખેંચી લીધો, તથા અધર્મે કરી બાળક એવા સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુને હણ્યો, એથી પણ અધર્મવડે પરપૂરને જીતનારા ભીષ્મપિતામહને હણ્યા અને ધર્મને જાણનાર એવા તું તેણે અધર્મે કરી ભૂરિશ્રવાને હણ્યો. એવી રીતે હે સાત્વત! જયને સાચવતા એવા શૂરા, ધર્મને જાણનારા એવા પણ શત્રુઓ અને પાંડવોએ યુદ્ધમાં આચરણ કર્યું માટે તે ઉત્તમ એવો ધર્મ છે તે દુઃખેકરી જણાય એવો છે તથા અધર્મ છે તે પણ દુઃખેકરી જણાય એવો છે. તેથી કૌરવો સાથે યુદ્ધ કર અને પિતાના સ્થાન પ્રત્યે જા માં.

સંજય કહે છે કે, આવા પ્રકારનાં ક્રૂર અને પરૂષ વાક્યોને સંભળાવેલો શ્રીમાન સાત્યકિ જરા કંપિત હોય તેમ થયો અને તે સાંભળી ક્રોધવડે જેનાં લાલચોળ નેત્ર થયાં છે એવો તે ગદાને ગ્રહણ કરવા લાગ્યો અને સર્પની પેઠે નિઃશ્વાસ લેતો એવો ધનુષને રથમાં રાખી પછીથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સમીપ જઇ ક્રોધવડે આ વચન બોલ્યો કે—તને કઠણ કહીશ નહિ પણ વધને યોગ્ય એવો જે તું તેને હણીશ. તેમ કહી જલદી સમીપ જતા મહા બળવાન, અમર્ષવાળા, અંતને સારૂ અંતક જાય તેમ જતા તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સારૂ કોપેલા, અંતકની ઉપમા અપાય એવા, તે સાત્યકિ પ્રત્યે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે પ્રેરેલો મહા બળવાન ભીમસેન રથમાંથી જલદી ઉતરી ગયો અને બે બાહુવડે તેને વારવા લાગ્યો તથા તેવી રીતે દોડતા, ક્રોધ પામેલા, સ્થાનથી જરા ચલિત થયેલા, સમર્થ તેને, બળવાન પાંડવ ભીમસેન બળથકી ઝાલી રાખવા લાગ્યો. એ સમયે ઉભા રહી પગને સ્થિર કરી, બળ-વાન પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા શિનિપુંગવ સાત્યકિને અતિ બળવાન એવા તેણે રથમાંથી જલદી ઉતરી છઠ્ઠા પગલામાં ગ્રહણ કર્યો. હે વિશાંપતે! ગ્રહણ કરેલા વીર સાત્યકિને સ્નેહવાળી વાણીવડે સહદેવ કહેવા લાગ્યા કે હે પુરૂષવ્યાઘ્ર! અંધક, વૃષ્ણિ અને પંચાલ રાજા-ઓથી ઉત્તમ અમારો બીજો મિત્ર અને હે મારિષ! તેવી રીતેજ અંધક તથા વૃષ્ણિઓને અને વિશેષેકરી કૃષ્ણનો અમારાથી બીજો મિત્ર નથી. હે વાર્ષ્ણેય! પૃથ્વીને ઇચ્છતા એવા પંચાલ રાજાઓના ઉત્તમ મિત્ર જેવી રીતે પાંડવ અને વૃષ્ણિઓ છે તેવી રીતે બીજા નથી; અને જેવી રીતે તમે માનો છો તે તમે એવા મિત્ર છો. હે સર્વ ધર્મજ્ઞ! જે પ્રમાણે અમારા તમે છો તે પ્રમાણે તમારા અમે છીએ માટે એવી રીતે મિત્રના ધર્મને સંભારતા એવા તમે ધૃષ્ટદ્યુમ્નથી શાંત થઇ ક્રોધને નિયમમાં રાખો અને હે શિનિપુંગવ! તેને તમે ક્ષમા કરો અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તમને ક્ષમા કરે તથા અમે ક્ષમા કરાવનારા છીએ અને શાંતિ વગર

બીજું શું થાય ? હે મારિપ ! સહદેવે શિનિપુત્ર સાત્યકિને શાંત કરવાથી પાંચાલ પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હસતો એવો આ રીતે બોલ્યો કે-હે ભીમ ! યુદ્ધના મદેકરી યુક્ત એવ પૌત્રને છોડી દે, છોડી દે, અને જેવી રીતે વાયુ પર્વતને પામે તેવી રીતે એ ભલે આવે કે, તેટલા વખતમાં હું તીક્ષ્ણ બાણોવડે એના ક્રોધને મટાડું અને યુદ્ધની પમાડું; તથા યુદ્ધમાં જીવિતને હરૂં. આ કૌરવો આવે છે તે પાંડુપુત્રોનું અ થએલું આ કાર્ય મારાથી કરી શકાય એમ છે ? અર્થાત્ નથી, અથવા મારા તેમ હોય તોપણ અર્જુન યુદ્ધમાં સર્વને વારશે અને હું પણ શું મને યુદ્ધમાં કપાઇ પડેલા હાથવાળો ભૂરિશ્રવારૂપ માને છે એને હણીશ, અથવા એ મને હણશે. આવી રીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્નન પેઠે શ્વાસ લેતો એવો બળવાન સાત્યકિ ભીમસેનના બે બાહુ વારંવાર ઉછળતો હતો. હે મારિપ ! તે સમયે બે સાંઢની બાહુવડે શોભનાર એવા તે બેઉને ત્વરાવડે વસુદેવના પુત્ર એ બે ઘણા યત્નવડે વારતા હતા; અને કોપવડે જેન ધનુર્ધારી તે બેઉને નિવારી તેઓ તથા ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ એ શત્રુઓ પ્રત્યે સંગ્રામ વિષે ગયા.

निवार्य परमेष्वासौ कोपसंरक्तलोच
युयुत्सूनपरान्संख्ये प्रतीयुः क्षत्रिय

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायण
किक्रोधे गुर्जरभाषायामष्टनवत्यधिकशततमोऽध्या

અધ્યાય ૧૯૯ મો. અશ્વત્થામાએ :

संजय उवाच—ततः सकदनं चक्रे रिपूणां द्रोणनन्दन।
युगान्ते सर्वभूतानां कालसृष्ट इवान्तकः

સંજય કહે છે—તે સમયે જે રીતે યુગના નાશના વખતમાં કરનારો અગ્નિ, પ્રાણિઓનો નાશ કરે. તે રીતે દ્રોણપુત્ર મહાત્મા અ કરતા હતા; અને ભલ્લબાણોવડે શત્રુઓને હણી ધ્વજરૂપી વૃક્ષવાળા નાશ પામેલા હસ્તિઓરૂપી મોટી શિલાઓવાળા, ઘોડાઓરૂપી કિન્નર વડે યુક્ત, રાક્ષસરૂપી પક્ષિઓએ ગજાવેલા અને ભૂત તથા યક્ષોના દેહરૂપી પર્વતને એકઠો કરતા હતા. તે પછી ઘણા વેગવડે નાદ કરી રા પુત્રને પ્રતિજ્ઞા સંભળાવા લાગ્યા; કે જે માટે યુદ્ધ [illegible] એવા ધરનાર એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર "અસ્ત્રને તજો" એ રીત જોતાં તેમની સેનાને નસાડીશ અને સર્વને નસાડી નીચ એવા જો રણભૂમિ વિષે યુદ્ધ કરશે તો એ સર્વને હણીશ. આ રી માટે સેનાને ચલાવો. તે વચન સાંભળી તમારો પુત્ર મોટા

તજી સેનાને ચલાવતો હતો. હે રાજન્! ત્યાર પછી ફરી પણ કુરૂ અને પાંડવ સેનાનો સમાગમ જેવી રીતે પૂર્ણ એવા બે સાગરનો થાય તેવી રીતે તીવ્ર થયો. એક તરફ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા વડે સ્થિર થએલા ક્રોધ પામેલા કૌરવો હતા અને બીજી તરફ દ્રોણાચાર્યના વધવડે પાંડુ અને પંચાલ યોદ્ધાઓ ઉગ્ર થયેલા હતા. હે વિશાંપતે! પરમ હર્ષ પામેલા આત્મા વિષે જયને જોતા અને ક્રોધ પામેલા એવા તે યોદ્ધાઓનો મોટો વેગ પ્રગટ થયો હતો. હે રાજેંદ્ર! જે પ્રમાણે પર્વત વિષે પર્વત અથડાય અને સાગરો સાથે સાગર અથડાય તે પ્રમાણે કુરૂ અને પાંડવો અથડાતા હતા. તે સમયે હર્ષ પામેલા કુરૂ અને પાંડવ સૈનિકો હજારો શંખ અને દશ હજાર ભેરીઓને વગાડતા હતા અને જે રીતે મંથન કરાતા સમુદ્રનો શબ્દ પૂર્વે થયો હતો, તે રીતે તમારાં સૈન્યનો અદ્દભુત ઉપમાવાળો અતિ મોટો શબ્દ થયો હતો. પછી તે વખતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પાંડવ અને પંચાલ યોદ્ધાઓની સેનાને તાકી નારાયણ અસ્ત્રને પ્રગટ કર્યું. તે અસ્ત્રથી પાંડવોને નાશ પમાડનારા જે પ્રમાણે દીપ્ત મુખવાળા સર્પ હોય તે પ્રમાણે દીપ્ત અગ્ર ભાગવાળાં હજારો બાણો આકાશ વિષે પ્રગટ થયાં. અને હે રાજન્! આકાશને મુહૂર્તવારમાં લોક વિષે સૂર્યનાં કિરણોની પેઠે તે બાણો મહા યુદ્ધમાં દિશાઓને અને સૈન્યને વિંટી વળ્યાં. તે સમયે હે મહારાજ! નિર્મળ આકાશ વિષે તારાઓની પેઠે શોભતી એવી દૃઢ લોહમય ગૂઢ બે ચક્રવાળી અને ચાર ચક્રવાળી શતઘ્નીઓ, ઘણી ગદાઓ અને જેવી રીતે સૂર્યનાં મંડળ હોય તેવી રીતે ચક્રો અને ક્ષુરાંત નામનાં શસ્ત્રો પ્રગટ થયાં, હે પુરૂષર્ષભ! શસ્ત્રોના આકારોવડે અત્યંત યુક્ત એવા અંતરીક્ષને જોઇ પાંડવ પંચાલ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ ઉદ્વેગવાળા થયા, અને હે જનાધિપ! જેમ જેમ પાંડવોના મહારથીઓ યુદ્ધ કરતા હતા તેમ તેમ તે અસ્ત્ર અતિ વૃદ્ધિ પામતું હતું. તે સમયે નારાયણ અસ્ત્રેકરી વધ પામતા તેઓ જેમ અગ્નિએકરી દહન થતા હોય તેમ સર્વ તરફથી રણભૂમિ વિષે પીડિત થયા હતા અને જે પ્રકારે શિશિર કાળના અંતમાં અગ્નિ ખડને બાળે તે પ્રકારે તે અસ્ત્ર, પાંડવોની સેનાને બાળતું હતું. હે પ્રભો! જ્યારે ચોતરફથી પડતાં એવાં અસ્ત્રે કરી સૈન્ય નાશ પામવા માંડ્યું ત્યારે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પરમ ત્રાસ પામ્યા, તથા નાસતા અને ચેતના રહિત એવા સૈન્યને અને કુંતિપુત્ર અર્જુનના મધ્યસ્થપણાને જોઈ આવી રીતે બોલ્યા કે—હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન! તું પાંચાલ યોદ્ધાઓની સેના સહિત નાસી જા. અને હે સાત્યકે! મહાન એવો તું વૃષ્ણિ અને અંધક યોદ્ધાઓ સહિત જતો રહે, અને ધર્માત્મા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ પણ જે આત્માને યોગ્ય હશે તે કરશે કારણ કે એ લોકના કલ્યાણને કરે છે ત્યારે આત્માના કલ્યાણને કરે તેમાં શું? તમને સર્વ સૈનિકોને હું કહું છું કે, તમારે સંગ્રામ ન કરવો; કારણ કે હું સહોદર ભાઈઓ સહિત અગ્નિ પ્રત્યે પ્રવેશ કરીશ. ભીરૂ પુરૂષોએ દુઃખેકરી તરાય એવા સંગ્રામ વિષે ભીષ્મ અને દ્રોણાચાર્યરૂપી સાગરને તરી હવે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામારૂપી ગોષ્પદવાળા પાણીમાં બૂડીશ. અર્જુનનો મનોરથ મારા પ્રત્યે જલદી સિદ્ધ થાઓ, કેમકે કલ્યાણ વિષે વૃત્તિવાળા આચાર્યને મેં યુદ્ધમાં માર્યા છે, જેણે યુદ્ધોના જ્ઞાન રહિત બાળક સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુનો ક્રૂર એવા સમર્થ ઘણા યોદ્ધાઓવડે ઘાત કરાવ્યો હતો. પ્રશ્ન ન કહેતા એવા પુત્ર સહિત જેણે સભા પ્રત્યે ગયેલી દાસભાવને પામતી એવી દ્રોપદીની ઉપેક્ષા કરી હતી, જેણે થાકેલા ઘોડાઓ વિષે અર્જુનની જેવી રક્ષા કરી હતી તેવી સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા માટે હણવાને ઇચ્છતા એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રની કવચવડે રક્ષા કરી હતી. બ્રહ્માસ્ત્રને જાણનાર એવા જેણે મારા જય વિષે યત્ન કરતા, સત્યજીત છે મુખ્ય જેઓમાં

બીજું શું થાય ? હે મારિષ ! સહદેવે શિનિપુત્ર સાત્યકિને શાંત કરવાથી પાંચાલ રાજનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હસતો એવો આ રીતે બોલ્યો કે–હે ભીમ ! યુદ્ધના મદેકરી યુક્ત એવા શિનિના પૌત્રને છોડી દે, છોડી દે, અને જેવી રીતે વાયુ પર્વતને પામે તેવી રીતે એ ભલે મારા પ્રત્યે આવે કે, તેટલા વખતમાં હું તીક્ષ્ણ બાણોવડે એના ક્રોધને મટાડું અને યુદ્ધની શ્રદ્ધાને નાશ પમાડું; તથા યુદ્ધમાં જીવિતને હરૂં. આ કૌરવો આવે છે તે પાંડુપુત્રોનું અતિ મોટું પ્રાપ્ત થએલું આ કાર્ય મારાથી કરી શકાય એમ છે ? અર્થાત્ નથી, અથવા મારાથી કરી શકાય તેમ હોય તોપણ અર્જુન યુદ્ધમાં સર્વને વારશે અને હું પણ બાણોવડે એના મસ્તકને પાડીશ. શું મને યુદ્ધમાં કપાઇ પડેલા હાથવાળો ભૂરિશ્રવારૂપ માને છે ? એને છોડી દે એટલે હું એને હણીશ, અથવા એ મને હણશે. આવી રીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્નનાં વાક્યોને સાંભળતો અને સર્પની પેઠે શ્વાસ લેતો એવો બળવાન સાત્યકિ ભીમસેનના બે બાહુના મધ્યમાં રહેલો એવો પણ વારંવાર ઉછળતો હતો. હે મારિષ ! તે સમયે બે સાંઢની પેઠે શબ્દ કરતા બળવાન અને બાહુવડે શોભનાર એવા તે બેઉને ત્વરાવડે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અને ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર એ બે ઘણા યત્નવડે વારતા હતા; અને કોપવડે જેનાં લાલ નેત્ર થયાં છે એવા મહા ધનુર્ધારી તે બેઉને નિવારી તેઓ તથા ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ એવા યોદ્ધાઓ યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા શત્રુઓ પ્રત્યે સંગ્રામ વિષે ગયા.

निवार्यपरमेष्वासौ कोपसंरक्तलोचनौ ।
युयुत्सूनपरान्संख्येप्रतीयुः क्षत्रियर्षभाः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि धृष्टद्युम्नसात्यकिक्रोधे गुर्जरभाषायामष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

અધ્યાય ૧૯૯ મો. અશ્વત્થામાએ માંડેલું ઘોર યુદ્ધ.

संजय उवाच—ततः सकदनं चक्रे रिपूणां द्रोणनन्दनः ।
युगान्ते सर्वभूतानां कालसृष्ट इवान्तकः ॥

સંજય કહે છે—તે સમયે જે રીતે યુગના નાશના વખતમાં રૂદ્રે ઉત્પન્ન કરેલો નાશ કરનારો અગ્નિ, પ્રાણિઓનો નાશ કરે. તે રીતે દ્રોણપુત્ર મહાત્મા અશ્વત્થામા શત્રુઓના નાશને કરતા હતા; અને ભલ્લબાણોવડે શત્રુઓને હણી ધ્વજરૂપી વૃક્ષવાળા, શસ્ત્રરૂપી શિખરવાળા, નાશ પામેલા હસ્તિઓરૂપી મોટી શિલાઓવાળા, ઘોડાઓરૂપી કિન્નરવાળા, ધનુષરૂપી લતાઓવડે યુક્ત, રાક્ષસરૂપી પક્ષિઓએ ગજાવેલા અને ભૂત તથા યક્ષોના સમૂહવડે આકુલ એવા દેહરૂપી પર્વતને એકઠો કરતા હતા. તે પછી ઘણા વેગવડે નાદ કરી નરશ્રેષ્ઠ તે ફરીને તમારા પુત્રને પ્રતિજ્ઞા સંભળાવા લાગ્યા; કે જે માટે યુદ્ધ કરતા એવા આચાર્યને, ધર્મરૂપી કંચુકને ધરનાર એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર "અસ્ત્રને તજો" એ રીતે બોલ્યા હતા. તે માટે તેમના જોતાં તેમની સેનાને નસાડીશ અને સર્વને નસાડી નીચ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નનેજ હણીશ; અને જો રણભૂમિ વિષે યુદ્ધ કરશે તો એ સર્વને હણીશ. આ રીતે તમારી પાસે સત્ય પ્રતિજ્ઞા માટે સેનાને ચલાવો. તે વચન સાંભળી તમારો પુત્ર મોટા સિંહનાદ વડે ઘણા ભયને

તજી સેનાને ચલાવતો હતો. હે રાજન્! ત્યાર પછી ફરી પણ કુરૂ અને પાંડવ સેનાનો સમાગમ જેવી રીતે પૂર્ણ એવા બે સાગરનો થાય તેવી રીતે તીવ્ર થયો. એક તરફ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા વડે સ્થિર થએલા ક્રોધ પામેલા કૌરવો હતા અને બીજી તરફ દ્રોણાચાર્યના વધવડે પાંડુ અને પંચાલ યોદ્ધાઓ ઉગ્ર થયેલા હતા. હે વિશાંપતે! પરમ હર્ષ પામેલા આત્મા વિષે જયને જોતા અને ક્રોધ પામેલા એવા તે યોદ્ધાઓનો મોટો વેગ પ્રગટ થયો હતો. હે રાજેંદ્ર! જે પ્રમાણે પર્વત વિષે પર્વત અથડાય અને સાગરે સાથે સાગર અથડાય તે પ્રમાણે કુરૂ અને પાંડવો અથડાતા હતા. તે સમયે હર્ષ પામેલા કુરૂ અને પાંડવ સૈનિકો હજારો શંખ અને દશ હજાર ભેરીઓને વગાડતા હતા અને જે રીતે મંથન કરાતા સમુદ્રનો શબ્દ પૂર્વે થયો હતો, તે રીતે તમારાં સૈન્યનો અદ્‌ભુત ઉપમાવાળો અતિ મોટો શબ્દ થતો હતો. પછી તે વખતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પાંડવ અને પંચાલ યોદ્ધાઓની સેનાને તાકી નારાયણ અસ્ત્રને પ્રગટ કર્યું. તે અસ્ત્રથી પાંડવોને નાશ પમાડનારા જે પ્રમાણે દીપ્ત મુખવાળા સર્પ હોય તે પ્રમાણે દીપ્ત અગ્ર આગવાળાં હજારો બાણો આકાશ વિષે પ્રગટ થયાં. અને હે રાજન્! આકાશને મુહૂર્તવારમાં લોક વિષે સૂર્યનાં કિરણોની પેઠે તે બાણો મહા યુદ્ધમાં દિશાઓને અને સૈન્યને વિંટી વળ્યાં. તે સમયે હે મહારાજ! નિર્મળ આકાશ વિષે તારાઓની પેઠે શોભતી એવી દૃઢ લોહમય ગૂઢ બે ચક્રવાળી અને ચાર ચક્રવાળી શતઘ્નીઓ, ઘણી ગદાઓ અને જેવી રીતે સૂર્યનાં મંડળ હોય તેવી રીતે ચક્રો અને ક્ષુરાંત નામનાં શસ્ત્રો પ્રગટ થયાં, હે પુરૂષર્ષભ! શસ્ત્રોના આકારોવડે અત્યંત યુક્ત એવા અંતરીક્ષને જોઇ પાંડવ પંચાલ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ ઉદ્વેગવાળા થયા, અને હે જનાધિપ! જેમ જેમ પાંડવોના મહારથીઓ યુદ્ધ કરતા હતા તેમ તેમ તે અસ્ત્ર અતિ વૃદ્ધિ પામતું હતું. તે સમયે નારાયણ અસ્ત્રેકરી વધ પામતા તેઓ જેમ અગ્નિએકરી દહન થતા હોય તેમ સર્વ તરફથી રણભૂમિ વિષે પીડિત થયા હતા અને જે પ્રકારે શિશિર કાળના અંતમાં અગ્નિ ખડને બાળે તે પ્રકારે તે અસ્ત્ર, પાંડવોની સેનાને બાળતું હતું. હે પ્રભો! જ્યારે ચોતરફથી પડતાં એવાં અસ્ત્રે કરી સૈન્ય નાશ પામવા માંડયું ત્યારે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પરમ ત્રાસ પામ્યા, તથા નાસતા અને ચેતના રહિત એવા સૈન્યને અને કુંતિપુત્ર અર્જુનના મધ્યસ્થપણાને જોઈ આવી રીતે બોલ્યા કે–હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન! તું પાંચાલ યોદ્ધાઓની સેના સહિત નાસી જા. અને હે સાત્યકે! મહાન એવો તું વૃષ્ણિ અને અંધક યોદ્ધાઓ સહિત જતો રહે, અને ધર્માત્મા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ પણ જે આત્માને યોગ્ય હશે તે કરશે કારણ કે એ લોકના કલ્યાણને કરે છે ત્યારે આત્માના કલ્યાણને કરે તેમાં શું? તમને સર્વ સૈનિકોને હું કહું છું કે, તમારે સંગ્રામ ન કરવો; કારણ કે હું સહોદર ભાઈઓ સહિત અગ્નિ પ્રત્યે પ્રવેશ કરીશ. ભીરૂ પુરૂષોએ દુઃખેકરી તરાય એવા સંગ્રામ વિષે ભીષ્મ અને દ્રોણાચાર્યરૂપી સાગરને તરી હવે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામારૂપી ગોષ્પદવાળા પાણીમાં બૂડીશ. અર્જુનનો મનોરથ મારા પ્રત્યે જલદી સિદ્ધ થાઓ, કેમકે કલ્યાણ વિષે વૃત્તિવાળા આચાર્યને મેં યુદ્ધમાં માર્યા છે, જેણે યુદ્ધોના જ્ઞાન રહિત બાળક સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુનો ક્રૂર એવા સમર્થ ઘણા યોદ્ધાઓવડે ઘાત કરાવ્યો હતો. પ્રશ્ન ન કહેતા એવા પુત્ર સહિત જેણે સભા પ્રત્યે ગયેલી દાસભાવને પામતી એવી દ્રૌપદીની ઉપેક્ષા કરી હતી, જેણે થાકેલા ઘોડાઓ વિષે અર્જુનની જેવી રક્ષા કરી હતી તેવી સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા માટે હણવાને ઇચ્છતા એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રની કવચવડે રક્ષા કરી હતી. બ્રહ્માસ્ત્રને જાણનાર એવા જેણે મારા જય વિષે યત્ન કરતા, સત્યજીત છે મુખ્ય જેઓમાં

એવા પંચાલ રાજાઓને મૂળ સહિત નાશ પમાડયા હતા. જ્યારે અધર્મેકરી રાજ્યથી અમને કાઢી મૂક્યા હતા, ત્યારે અમે નિવારણ કરેલા એવા જેણે અમને અનુસરવાની ઇચ્છા કરી હતી અને અમારે વિષે જે અત્યંત સ્નેહ રાખતા હતા તે નાશ પામ્યા તેને માટે હું બાંધવો સહિત મરણ પામીશ.

પછી જ્યારે એવી રીતે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર કહેતા હતા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ત્વરા સહિત બાહુવડે સેનાને નિવારી આ વચન બોલ્યા કે—હે યોદ્ધાઓ! જલદી શસ્ત્રોને તજો અને વાહનોથી ઉતરો; કારણ કે આ અસ્ત્રના નિષેધમાં મહાત્માએ આ ઉપાય કહ્યો છે માટે સર્વ તમે હાથી, ઘોડા અને રથોમાંથી પૃથ્વી પ્રત્યે ઉતરો. એ પ્રમાણે ભૂમિ વિષે આયુધ રહિત એવા તમોને આ અસ્ત્ર નહિ હણે, કેમકે જેમ જેમ આ યોદ્ધાઓ આ અસ્ત્ર પ્રત્યે યુદ્ધ કરે છે તેમ આ કૌરવો અતિ બળવાન થાય છે, તેથી જે માણસો વાહનોથી ઉતરી શસ્ત્રોને નાખી દેશે તે માણસોને યુદ્ધમાં આ અસ્ત્ર હણશે નહિ અને જે કોઇ પણ અહિં મને કરીને પણ આ અસ્ત્ર પ્રત્યે યુદ્ધ કરશે તે સર્વ રસાતળ પ્રત્યે ગએલા એવાને પણ હણશે. હે ભારત! તે સર્વ યોદ્ધાઓ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણનાં વચનને સાંભળી મન ઇંદ્રિયવડે અસ્ત્રોને તજવા ઇચ્છા કરવા લાગ્યા. તે વખતે હે રાજન્! તેઓને અસ્ત્રોને તજવાની ઇચ્છાવાળા જાણી પાંડુપુત્ર ભીમસેન હર્ષ પમાડતો આવી રીતે વચન બોલ્યો કે—આ ઠેકાણે કોઇ રીતે પણ કોઇએ શસ્ત્રો તજવાં નહિ. હું બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રને વારીશ અને રણભૂમિ વિષે આ મોટી ગદાવડે પણ કાળની પેઠે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રને મંદ કરતો એવો પ્રહાર કરીશ. જેવી રીતે સૂર્ય સરખું બીજું તેજ નથી તેવી રીતે આ લોકમાં પરાક્રમવિષે મારી તુલ્ય કોઇપણ પુરૂષ નથી. હસ્તિરાજની ઉપમા અપાય એવા અને શિશિર કાળનાં વૃક્ષને પણ પાડવામાં સમર્થ એવા મારા આ બે બાહુને જુઓ. જે પ્રમાણે સ્વર્ગ દેવતાઓ વિષે શત્રુ રહિત એવો ઇંદ્ર પ્રખ્યાત છે તે પ્રમાણે આ લોકમાં મનુષ્યો વિષે હું એકલો દશ હજાર હાથીની સમાન બળવાળો છું. આજ યુદ્ધમાં દીપ્ત એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રને વારવામાં પ્રકાશમાન એવો જે હું તેના સ્થૂલ ખભાવાળા એ બાહુના બળને જુઓ. જો નારાયણ અસ્ત્રની સામો યુદ્ધ કરનારો કોઇ નથી તો આજ હું આ સર્વ પાંડવોના જોતાં એ અસ્ત્ર સામું યુદ્ધ કરીશ. હે અર્જુન! હે અર્જુન! હે બીભત્સો! તારે ગાંડિવ ધનુષને તજવું નહિ; કેમકે ચંદ્રમાના નિર્મળપણાને જેમ મલિનતા મટાડે છે તેમ તે તારા નિર્મળપણાને મટાડશે. આવું સાંભળી અર્જુન કહે છે—હે ભીમસેન! નારાયણ અસ્ત્ર ગાયો અને બ્રાહ્મણો એઓ વિષે મારે ગાંડિવ ધનુષ તજવા યોગ્ય છે, કારણ કે મારૂં ઉત્તમ વ્રત છે. એવી રીતે અર્જુને કહેલો ભીમસેન તે સમયે મેઘ સરખા શબ્દવાળા અને સૂર્ય સરખા તેજવાળા રથવડે શત્રુને દમનાર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સામે ગયો. શીઘ્ર ગતિવાળો તે કુંતિપુત્ર ભીમસેન નિમિષમાત્ર વખતમાં અશ્વત્થામાને શીઘ્રપણાથી બાણોના સમૂહવડે ઢાંકવા લાગ્યો. તે પછી જતા એવા ભીમસેનને હસી તથા બોલાવી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રદીપ્ત અગ્ર ભાગવાળાં, મંત્રેલાં મોટાં બાણોવડે રણભૂમિ વિષે અગ્નિને વિંટતાં, દીપ્ત મુખવાળા સર્પોની પેઠે વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે કાંચનમય બાણોવડે તણખાઓની પેઠે કુંતિપુત્ર ભીમસેન વ્યાપ્ત થયો. તે સમયે હે રાજન્! યુદ્ધમાં ભીમસેનનું રૂપ જે રીતે દિવસના અંતભાગમાં પતંગિઆઓએ વિંટેલા પર્વતનું રૂપ થાય તે રીતે

થયું હતું, અને હે મહારાજ ! જે પ્રમાણે અગ્નિ વાયુવડે વૃદ્ધિ પામેલો થાય તે પ્રમાણે તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું અસ્ત્ર, સામો થતો એવો જે ભીમસેન તેને વિષે વૃદ્ધિ પમાતું હતું. તે અસ્ત્રને વૃદ્ધિ પમાતું જોઇ ભયંકર પરાક્રમવાળા ભીમસેન વગર, પાંડવોનાં સૈન્ય પ્રત્યે અતિ મોટો ભય પેઠો. તે સમયે તે સર્વ યોદ્ધાઓ શસ્ત્રોને પૃથ્વીતલ વિષે ફેંકી સર્વ રથ અને હાથી ઘોડાઓથી નીચે ઉતર્યા. જ્યારે તેઓએ અસ્ત્રો નાખી દીધાં અને વાહનોથી ઉતર્યાં ત્યારે ઘણું એવું તે અસ્ત્રનું બળ ભીમસેનના મસ્તક ઉપર પડયું. એ વખતે હાહાકાર યુક્ત એવા પ્રાણિઓ અને વિશેષેકરી પાંડવોજ તેવી રીતે તેજવડે યુક્ત ભીમસેનને દેખતા હતા.

हाहाकृतानि भूतानि पांडवाश्च विशेषत:
भीमसेनमपश्यंत तेजसा सम्वृतं तथा ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पांडवसैन्यास्त्रत्यागे गुर्जरभाषायांनवनवत्योधकशततमोऽध्याय: ॥ १९९ ॥

અધ્યાય ૨૦૦ મો. ભીમે શસ્ત્ર મૂકવાં.

संजय उवाच—भीमसेनं समाकीर्णं दृष्ट्वास्त्रेण धनंजयः ।
तेजस: प्रतिघातार्थं वारुणेन समावृणोत् ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્ ! ભીમસેનને અસ્ત્રે વિંટેલો જોઇ ધનંજય અર્જુન તેજના પ્રતિઘાત માટે વારૂણાસ્ત્રવડે ભીમસેનને ઢાંકવા લાગ્યો. અને અર્જુનની શીઘ્રતાથી અને તેજના સંવૃતપણાથી વારૂણાસ્ત્રે વિંટેલા ભીમસેનને કોઇ પણ માણસ જોઇ શકતો ન હતો. જે રીતે જ્વાળારૂપી માળાવાળા અગ્નિ વિષે નાખેલો અગ્નિ અતિ દુઃખેકરી જોવાય તે રીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રવડે યુક્ત ઘોડા, સારથિ ને રથ સહિત એવો ભીમસેન અતિ દુઃખવડે જોવાય તેમ નહતો. જે પ્રમાણે રાત્રિના નાશ વખતે તારાઓ અસ્તાચલ તરફ જાય છે, તે પ્રમાણે બાણો ભીમસેનના રથ ઉપર પડતાં હતાં. હે મારિષ ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ વિંટેલો તે ભીમસેન, એનો રથ, ઘોડાઓ અને સારથિ તે સર્વ અગ્નિના મધ્ય ભાગને પામેલા થયા હતા. જેવી રીતે યુગના નાશ વખતે અગ્નિ સ્થાવર ને જંગમ સહિત એવા સર્વ જગતને બાળી પ્રભુના મુખ પ્રત્યે જાય તેવી રીતે તે અસ્ત્ર ભીમસેનને વિંટતું હતું. જેમ સૂર્ય પ્રત્યે પેઠેલો અગ્નિ અને અગ્નિ પ્રત્યે પેઠેલો સૂર્ય ન જણાય, તેમ પાંડવ ભીમસેન પ્રત્યે પેઠેલું તે તેજ જણાતું ન હતું. વળી તેવી રીતે ભીમસેનના રથ ઉપર વિંટી વળેલાં અસ્ત્રને અને યુદ્ધમાં ઉદય પામતા તથા જેની સામો યુદ્ધ કરનાર બીજો નથી એવો તેને જોઇ તેમજ તજેલા શસ્ત્રવાળાં પાંડવોનાં સર્વ સૈન્યને ચેતના રહિત જોઇ અને યુધિષ્ઠિર આદિ મહારથિઓને વિમુખ જોઇ ત્વરા સહિત એવી ઘણી કાંતિવાળા અર્જુન અને વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ એ બે શૂરા રથમાંથી ઉતરી તે સમયે ભીમસેન પ્રત્યે દોડયા અને તે પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્ર બળથી થએલા તેજ પ્રત્યે પ્રવેશ કરી અતિ બળવાન તે બે ઉભા રહ્યા. તે સમયે તજેલા શસ્ત્રવાળા તે બેને અસ્ત્રથી થએલો તે અગ્નિ વારૂણાસ્ત્રના પ્રયોગથી અને કૃષ્ણના પરા-

ક્રમીપણાથી બાળતો ન હતો. ત્યાર પછી નર અને નારાયણ એવા અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ, નારાયણ અસ્ત્રની શાંતિ માટે ભીમસેનને અને સર્વ શસ્ત્ર તથા આયુધોને બળથી ખેંચતા હતા. ખેંચાતો એવો કુંતિપુત્ર ભીમસેન મોટો શબ્દ કરતો હતો અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું અતિ દુઃખેકરી જીતાય એવું તે ભયંકર અસ્ત્ર વૃદ્ધિ પામતું હતું. તે વખતે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ, તેને કહેવા લાગ્યા કે–હે પાંડુપુત્ર ! આ શું ? જે વારણ કરતાં પણ યુદ્ધથી નિવૃત્ત થતો નથી. હે કુંતિપુત્ર ! જો યુદ્ધવડે એ કૌરવો જીતાતા હોય, તો અમે પણ અહિં યુદ્ધ કરીએ અને આ નરશ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ પણ યુદ્ધ કરે. હે કૌંતેય ભીમસેન ! તારા સર્વ એવા અમે રથોમાંથી ઉતર્યા છીએ માટે તું પણ જલદી રથમાંથી ઉતર. એવી રીતે કહી શ્રીકૃષ્ણ તેને જે રીતે નિઃશ્વાસ નાખતા તથા ક્રોધવડે જેનાં લાલ નેત્ર થએલાં છે એવા નાગને ઉતારે તે રીતે રથમાંથી પૃથ્વી પ્રત્યે ઉતાર્યો; જે વખતે ભીમસેનને રથમાંથી ખેંચી ઉતાર્યો અને પૃથ્વી વિષે આયુધને નંખાવ્યું તે વખતે શત્રુને તપાવનારૂં નારાયણ અસ્ત્ર શાંત થયું.

સંજય કહે છે–તે વિધિવડે દુઃસહ એવું તે તેજ શાંત થયું ત્યારે સર્વ દિશાઓના ખુણા નિર્મલ થયા, વાયુ સુખરૂપ વાવા લાગ્યો, મૃગ અને પક્ષિઓ શાંત થયા, અને અતિ દુર્જય એવું તે અસ્ત્ર શાંત થવાથી વાહનો પ્રસન્ન થયાં. હે ભારત ! પછી જ્યારે તે ઘોર તેજ નાશ પામ્યું ત્યારે જેવી રીતે પ્રાતઃકાલમાં ઉદય પામેલો સૂર્ય શોભે તેવી રીતે બુદ્ધિમાન ભીમસેન શોભતો હતો અને હણવાથી શેષ રહેલું પાંડવોનું સૈન્ય અસ્ત્રના વિરામથી તમારા પુત્રને હણવાની ઇચ્છાવડે હર્ષ પામેલું ઉભું હતું. હે મહારાજ ! જ્યારે તે સૈન્ય ઉભું હતું અને અસ્ત્ર શાંત થઇ ગયું હતું. ત્યારે દુર્યોધન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે બોલ્યો કે–હે અશ્વત્થામન્ ! ફરીને જલદી એ અસ્ત્રોનો પ્રયોગ કરો, કારણ કે પાછા જયને ઇચ્છનારા આ પંચાલ યોદ્ધાઓ તૈયાર થઇ રહ્યા છે. હે મારિષ ! તમારા પુત્રે તેવી રીતે કહેલા અશ્વત્થામા અતિ દીન નિઃશ્વાસ નાખી રાજા દુર્યોધન પ્રત્યે આ વચન બોલ્યા કે–હે રાજન્ ! આ અસ્ત્ર પાછું નથી વળતું અને બે વાર પ્રાપ્ત નથી થતું તથા પ્રયોગ કરનારાને વિંટીવળી નિવૃત્ત થાય છે. હે જનાધિપ ! વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અસ્ત્રનો પ્રતિઘાત કર્યો, નિકર યુદ્ધમાં શત્રુનો વધ કરત. મૃત્યુ અને પરાજયમાં મૃત્યુ છે એ શ્રેષ્ઠ છે પણ પરાજય શ્રેષ્ઠ નથી. શસ્ત્રોના ત્યાગથી મરેલાની ઉપમા અપાય એવા આ શત્રુઓનો આપણે અવશ્ય જીત્યા છે. દુર્યોધન કહે છે–હે અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ આચાર્યપુત્ર ! જો આ અસ્ત્ર બીજી વાર ન જોડાતું હોય તો તમારે વિષે અને અતુલ બળવાળા ત્ર્યંબક એવા મહાદેવ વિષે દિવ્ય અસ્ત્રો છે માટે હણવાને ઇચ્છતા એવા તમથકી ક્રોધ પામેલો ઇંદ્ર પણ મુક્ત થાય નહિં માટે બીજાં અસ્ત્રોવડે ગુરૂને હણનારાઓને હણો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે–છે કપટેકરી દ્રોણાચાર્યને હણ્યા અને તે અસ્ત્રને નાશ પમાડ્યું ત્યારે તેવી રીતે દુર્યોધને કહેલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સંગ્રામ વિષે યુદ્ધ માટે ઉભેલા નારાયણ અસ્ત્રથી મુક્ત થએલા અને સેનાના અગ્ર ભાગમાં ફરતા એવા કુંતિપુત્રોને જોઇ શું કરવા લાગ્યા ?

સંજય કહે છે–સિંહપુચ્છ જેના ધ્વજમાં છે એવા પિતાના નાશને જાણતા એવા અશ્વત્થામા ક્રોધ સહિત ભયને તજી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તરફ દોડ્યા. અને હે નરશ્રેષ્ઠ ! વીર તેમણે હંમેશ ક્ષુદ્ર બાણોવડે અને વેગેકરી પાંચ બીજાં બાણોવડે તેને વિંધ્યો. પછી હે રાજન્ ! તે સમયે બળતા એવા અગ્નિને જેમ વિંધે તેમ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પણ સાઠ બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વ-

ત્થામાને વિંધ્યા. સુવર્ણ પુંખવાળાં શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં વીસ બાણોએકરી એમના સારથિને અને તીક્ષ્ણ એવાં ચાર બાણોવડે ચાર ઘોડાઓને વિંધ્યા. આ મ્હા યુદ્ધમાં જેમ પૃથ્વીને કંપાવતો હોય અને સર્વ લોકના પ્રાણને હરતો હોય તેમ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વારંવાર વિંધી નાદ કરતો હતો. હે રાજન્! બળવાન અસ્ત્ર કુશળ નિશ્ચયવાળો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મૃત્યુને નિવૃત્ત કરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યેજ દોડયો. તે સમયે અમેય જેનો આત્મા છે એવો રથિઓમાં ઉત્તમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના મસ્તક વિષે બાણમય વૃષ્ટિને કરતો હતો. પછી ક્રોધ પામેલા યુદ્ધમાં પિતાના વધને સંભારતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તેને બાણોવડે ઢાંકી દીધો અને દશ બાણોવડે એને વિંધ્યો. તેમ ફેંકેલાં બે ક્ષુરપ્ર બાણોએકરી પાંચાલરાજ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ધ્વજ અને ધનુષને કાપી તેને પીડિત કર્યો. વળી ક્રોધ પામેલા તેઓએ એને ઘોડા, સારથિ ને રથ રહિત કર્યો. અને બાણોએકરી તેના સર્વ અનુચરોને નસાડયા. હે વિશાંપતે! તે સમયે સંભ્રમ યુક્ત રૂપવાળું પીડિત એવું પંચાલ યોદ્ધાઓનું સૈન્ય ભાગ્યું તે પરસ્પર જોઇ શકાતું પણ ન હતું. યોદ્ધાઓને વિમુખ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પીડિત જોઇ શિનિપૌત્ર સાત્યકિ જલદી પોતાના રથને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના રથ સામે પ્રેરવા લાગ્યો અને અમર્ષવાળા સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ એવાં આઠ બાણોવડે અશ્વત્થામાને પીડયા. જૂદા જૂદા આકાર રૂપવાળાં બાણોવડે ફરીને પ્રહાર કરી તેમના સારથિને વિંધ્યો. અસ્ત્ર કુશળ પુરૂષની પેઠે યત્નવાન એવા તેણે ચાર બાણોએકરી અશ્વત્થામાના ચાર ઘોડાઓને વિંધી, ધનુષને અને ધ્વજને કાપ્યો. વળી તેણે સુવર્ણવડે શોભિત એવા રથને ઘોડાઓ સહિત ભાગી નાખ્યો. તેમ સંગ્રામ વિષે ત્રીસ બાણોવડે તેમને હૃદય વિષે અત્યંત વિંધ્યા. હે રાજન્! એવી રીતે પીડા પામેલા મહા બળવાન તે, બાણ સમૂહોવડે યુક્ત એવા કર્તવ્યને પિછાણતા ન હતા. અને એ પ્રમાણે જ્યારે ગુરૂના પુત્રથી તે પીડા પામ્યા ત્યારે મહારથિ તમારો પુત્ર કૃપાચાર્ય અને કર્ણ આદિ યોદ્ધાઓ સાથે બાણોએકરી સાત્વત સાત્યકિને ઢાંકવા લાગ્યો. પછી દુર્યોધને વીસ બાણોવડે, શારદ્વત એવા કૃપાચાર્યે ત્રણ બાણોવડે, કૃતવર્માએ દશ બાણોવડે, કર્ણે પચાસ બાણોવડે, દુઃશાસને સો બાણોવડે, અને વૃષસેને સાત બાણોવડે, ચોતરફથી જલદી સાત્યકિને વિંધ્યો. હે નૃપ! હે રાજન્! ત્યાર પછી સાત્યકિએ અત્યંત તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ક્ષણ વારમાં સર્વ મહારથિઓને રથ રહિત અને વિમુખ કર્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! અશ્વત્થામા તો ચેતનાને પામી દુઃખવડે પીડિત એવા વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખતા વિચાર કરતા હતા અને એ પછી પરંતપ એવા તે બીજા રથ પ્રત્યે ચઢી હજારો બાણોને ફેંકતા સાત્યકિને વારવા લાગ્યા. રણભૂમિમાં આવતા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જોઈ મહારથિ સાત્યકિએ ફરીને તેમને રથ રહિત અને વિમુખ કર્યા. હે રાજન્! તે વખતે સાત્યકિના પરાક્રમને જોઇ પાંડવો અત્યંત શંખનાદ અને સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. એવી રીતે સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ અશ્વત્થામાને રથ રહિત કરી વૃષસેનના ત્રણ હજાર મહારથિઓને હણ્યા અને તેની સાથેજ તેણે કૃપાચાર્યના દસ હજાર હાથીને અને શકુનિના પચાસ હજાર ઘોડાઓને નાશ પમાડયા. હે મહારાજ! તે સમયે સાત્યકિ પ્રત્યે ક્રોધ પામેલા બળવાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા રથ પ્રત્યે ચઢી તેના વધની ઇચ્છાવડે ગયા. હે અરિંદમ! ફરીને તેમને આવેલા જોઇ શિનિપૌત્ર સાત્યકિ અતિ ક્રૂર એવો તીક્ષ્ણ બાણોવડે વારંવાર પ્રહાર કરવા લાગ્યો. સાત્યકિએ જૂદાં જૂદાં બાણોવડે અતિ વિંધેલા મહા ધનુર્ધારી અમર્ષવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા હસતા હસતા આ રીતે વચન બોલ્યા.—હે શિનિપૌત્ર! આચાર્યને હણનારા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વિષે તારા અનુગ્રહને

જાણું છું, પણ મેં પીડેલા આત્માને અને એને બચાવી શકીશ નહિં. હે શૈનેય ! હું આત્મા વડે સત્યે કરી અને તપે કરી સમ ખાઉં છું કે સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓને હણ્યા વગર શાંતિ નહિ પામું. જે પાંડવોનું સૈન્ય છે તેને અને વૃષ્ણિઓનું જે સૈન્ય છે તે સર્વને અહિં રાખો તોપણ સોમક યોદ્ધાઓને હું હણીશ. એમ કહી જેવી રીતે પૂર્વે ઈંદ્ર વૃત્રાસુર પ્રત્યે વજ્રને ફેંક્યો હતો તેવી રીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સૂર્યના કિરણ સરખી કાંતિવાળું અતિ તીક્ષ્ણ એવા ઉત્તમ બાણને તે પ્રત્યે ફેંક્યું. તેમણે ફેંકેલું તે ઉત્તમ બાણ સાત્યકિને કવચ સહિત ભેદી જેવી રીતે ફૂંફવાડા નાખતો સર્પ રાફડા પ્રત્યે પેસે તેવી રીતે પૃથ્વીને ભેદી તે પ્રત્યે પેઠું. જે રીતે અંકુશવડે પીડિત હાથી હોય તે રીતે જેનું કવચ ભિન્ન થએલું છે એવો બહુ વ્રણને સ્રવતો દુઃખ પામતો અને રૂધિરવડે ભીંજાએલો એવો શૂર સાત્યકિ રથના સારથિને ઠેકાણે બેઠો; અને સારથિ તેને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાથી બીજા રથ પ્રત્યે દૂર લેઇ ગયો. એ પછી સારા પુંખવાળાં અને નમેલ પર્વવાળાં બીજાં બાણેકરી પરંતપ અશ્વત્થામાએ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બે ભમરના મધ્યમાં પ્રહાર કર્યો. તે સમયે પ્રથમ અતિ વિંધેલો અને પછી પણ પીડેલો વીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દુઃખ પામવા લાગ્યો અને ધ્વજનો આશ્રય કરી ગયો. તે સમયે હે રાજન્ ! જેમ સિંહે પીડેલા હાથીને જુવે તેમ બાણોવડે પીડેલા તેને જોઇ પાંડવોના પાંચ શૂરા મહારથિઓ મુકુટવાન અર્જુન, ભીમસેન, પૌરવ એવો વૃદ્ધક્ષત્ર, ચેદી યોદ્ધાઓનો યુવરાજ, અને માલવ એવો સુદર્શન, એ સર્વ હાહાકાર કરતા અને જેઓએ ધનુષ બાણ ગ્રહણ કરેલાં છે એવા વેગવડે દોડ્યા. અને શૂર દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ચોતરફથી વારવા લાગ્યા. વીસમે પગલે યત્નવાળા એવા તેઓએ અમર્ષવાળા ગુરૂપુત્ર અશ્વત્થામાને પાંચ પાંચ બાણોવડે સર્વ તરફથી સરખો પ્રહાર કર્યો. તે જ સમયે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સર્પ સમાન કાંતિવાળાં તીક્ષ્ણ એવાં પચ્ચીસ બાણોને કાપ્યાં. વળી તેઓએ તીક્ષ્ણ સાત બાણોએકરી પૌરવ એવા વૃદ્ધક્ષત્રને, ત્રણ બાણોવડે માલવને, એક બાણે કુંતિપુત્ર અર્જુનને, અને ૭ બાણોવડે ભીમસેનને પીડ્યો.

હે રાજન્ ! તે સમયે સર્વ મહારથિઓએ એક વખતે જૂદા જૂદા સુવર્ણ પુંખવાળાં શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણોએકરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. યુવરાજે વીસ બાણોવડે અને કુંતિપુત્ર અર્જુને ફરીને આઠ બાણોવડે તથા બીજા સર્વેએ ત્રણ ત્રણ બાણોવડે વિંધ્યા. તે પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ ૭ બાણોએ અર્જુનને, દશ બાણોએ વસુદેવપુત્ર શ્રીકૃષ્ણને, પાંચ બાણોએ ભીમસેનને, ચાર બાણોએ યુવરાજને, બે બે બાણોએ માલવ અને પૌરવ રાજાને વિંધ્યો. વળી ભીમસેનના સારથિને ૭ બાણોવડે વિંધી પછીથી ધનુષને ધ્વજને અને ફરીને કુંતિપુત્ર અર્જુનને બાણ વૃષ્ટિવડે વિંધી તેમણે ભયંકર સિંહ નાદ કર્યો. જ્યારે પાએલા ધારાવાળા અતિ તીક્ષ્ણ બાણોને તે ફેંક્તા હતા ત્યારે તેમના ઘોર રૂપવાળાં બાણોએકરી પૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ, દિશાઓ અને દિશાઓના ખુણાઓ ઢંકાઇ ગયા હતા. તે વખતે તીવ્ર તેજવાળા અને ઈન્દ્રની સમાન પરાક્રમવાળા તેમણે પોતાના રથ સમીપ રહેલા સુદર્શન રાજાના, ઇન્દ્રના ધ્વજ સરખા પ્રકાશવાળા બે બાહુને અને મસ્તકને એક વખતે બાણોવડે કાપ્યું. તેમજ તેમણે રથશક્તિવડે પૌરવ વૃદ્ધક્ષત્રને હણી, બાણોવડે એના રથને ચૂર્ણ કરી, ઉત્તમ ચંદન યુક્ત એવા બે બાહુને કાપી, ભાલાએકરી કાયાથી એના મસ્તકને જુદું પાડી નાખ્યું. કાપી વળી ત્વરાવાન એવા તેઓએ કમળની માળા સરખાં વર્ણવાળા યુવાન ચેદિ દેશના ધણી યુવરાજને બે બળતા અગ્નિ સરખા બાણોવડે હડાવી, વિંધી, ઘોડા અને સારથિ સહિત મૃત્યુ પ્રત્યે

મોકલ્યા. તે વખતે તેમણે સમક્ષ હણેલા એવા માલવ, પૌરવ યુવરાજ અને ચેદિ દેશના પતિને જોઇ મહાબાહુ પાંડુપુત્ર ભીમસેન અતિ ક્રોધ પામ્યા, તેથી શત્રુઓને તપાવનાર એવો તે, ક્રોધ પામેલા સર્પની ઉપમા અપાય એવાં તીક્ષ્ણ હજારો બાણોવડે યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકવા લાગ્યો. તે સમયે મહા તેજસ્વી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તે બાણવૃષ્ટિને તીક્ષ્ણ બાણોવડે હણી ભીમસેનને વિંધ્યો. તે સમયે યુદ્ધમાં અમર્ષવાન મહાબાહુ મહા બળવાન એવા ભીમસેને પણ ક્ષુરપ્રે કરી ધનુષને કાપી બાણવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. મોટા મનવાળા. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તે ધનુષને તજી બીજા ધનુષને લેઇ બાણોવડે વળી ભીમસેનને વિંધ્યો. તે સમયે વૃષ્ટિવાળા બે મેઘની પેઠે યુદ્ધમાં પરાક્રમી અને મહા બળવાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તથા ભીમસેન બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા અને જેવી રીતે મેઘના સમૂહો સૂર્યને ઢાંકી દે તેવી રીતે સુવર્ણ પુંખવાળાં, શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલાં નામાંકિત ભીમસેનના બાણો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકતાં હતાં, તેવી રીતેજ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નાખેલા નમેલ પર્વવાળાં અસંખ્ય બાણોએકરી ભીમસેન પણ જલદી ઢંકતો હતો. તે વખતે હે મહારાજ! રણભૂમિમં શોભનાર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નાંખેલાં બાણોવડે ઢાંકાતો એવો ભીમસેન વ્યથા પામતો ન હતો તે આશ્ચર્ય હોય તેમ થતું હતું. ત્યારપછી મહાબાહુ ભીમસેને સુવર્ણવડે શોભિત એવા યમદંડ સરખાં તીક્ષ્ણ નારાચ બાણોને ફેંકર્યા. હે મારિષ! તે બાણો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના જત્રુ દેશને (બાહુ અને કંઠના સાંધાના ભાગને) પામી જેવી રીતે સર્પ રાફડામાં પેસી જાય તેવી રીતે જલદી તેને ભેદી પૃથ્વીમાં પેસી ગયાં. મહાત્મા પાંડવ ભીમસેને અતિ વિંધેલા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ધ્વજયષ્ટિને પામી નેત્ર મીંચી ગયા અને હે નરાધિપ! મુહૂર્ત વારમાં પાછા સંજ્ઞા પામી અત્યંત ક્રોધ કરવા લાગ્યા, અને સંગ્રામ વિષે લોહીલુહાણ અને મહાત્મા પાંડુપુત્રે દઢ પ્રહાર કરેલા મહાબાહુ તેઓ ભીમસેનના રથ પ્રત્યે જવા અતિ વેગ કરવા લાગ્યા. તે વખતે હે ભારત! તેમણે કાન પર્યંત ખેંચેલાં, મોટા સર્પ સરખી કાંતિવાળાં ને તીવ્ર તેજવાળાં સો બાણોને ફેંક્યાં. તેમ તેના બળને વિચાર ન કરતાં યુદ્ધમાં વખાણવા યોગ્ય એવા પાંડવ ભીમસેને પણ જલદી ઉગ્ર એ બાણવૃષ્ટિ કરી. હે મહારાજ! તે સમયે ક્રોધ પામેલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ વિશિખ નામનાં બાણોએકરી એના ધનુષને કાપી પાંડવ ભીમસેનને છાતી વિષે પ્રહાર કર્યો. તે સમયે અમર્ષવાન એવા ભીમસેને બીજા ધનુષને લઇ તીક્ષ્ણ એવાં પાંચ બાણોવડે યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. જે રીતે વર્ષાકાળમાં મેઘ હોય તે રીતે બાણના સમૂહને વર્ષાવનારા, ક્રોધે કરી જેનાં નેત્ર લાલ છે એવા તે બે, યુદ્ધમાં એક બીજાને ઢાંકતા હતા. અને તે સમયે ઘોર શબ્દોએકરી પરસ્પર ત્રાસ પમાડતા અતિ ક્રોધ પામેલા સામસામી અનેક ક્રિયા કરવાને ઇચ્છતા એવા તે બે યુદ્ધ કરતા હતા. તે પછી સુવર્ણ શોભિત અતિ મોટા ધનુષનો ટંકારવ કરી તે દ્રોણપુત્ર, સમીપ બાણ ફેંકતા એવા ભીમસેનને જેવી રીતે શરત્કાળમાં દિવસના મધ્ય ભાગને પામેલા દીપ્ત કાંતિમાન સૂર્ય જુવે તેવી રીતે જોતા હતા. જલદી જનારાં બાણોને ગ્રહણ કરતા, સાંધતા, ખેંચતા, અને ફેંકતા એવા અશ્વત્થામાના અંતરને મનુષ્યો જોઈ શકતા ન હતા. હે મહારાજ! સમયે બાણોને ફેંકતા એવા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું મંડળાકાર આયુધ ઉંબાડીઆના ચક્ર સરખું થયું હતું; અને તેમના ધનુષથી નીકળેલાં હજારો અને લાખો બાણ આકાશ વિષે જેવી રીતે પતંગિઆઓની પંક્તિઓ દેખાય તેવી રીતે દેખાતાં હતાં.

હે ભારત ! તે વખતે અમે ભીમસેનના પરાક્રમને, બળને શૌર્યને, મહત્તાને, અનેનિશ્ચયને અદ્‌ભુત રીતે જોતા હતા. કે, જેવી રીતે ગ્રીષ્મકાળમાં મેઘ થકી ઉત્પન્ન થએલી જલવૃષ્ટિને વિચારે તેવી રીતે અશ્વત્થામાથી સર્વ તરફ ઉત્પન્ન થએલી મહા ભયંકર બાણવૃષ્ટિને વિચારતો તે ભયંકર પરાક્રમવાળો ભીમસેન દ્રોણપુત્રના વધની ઇચ્છાથી જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘ વર્ષે તેમ બાણવૃષ્ટિઓને કરતો હતો. મહારણમાં ભીમસેનનું સુવર્ણ પૃષ્ઠવાળું ખેંચાતું એવું ભયંકર ધનુષ બીજું ઇન્દ્ર ધનુષ હોય તેમ શોભતું હતું અને તે ધનુષથી સંગ્રામમાં મોટા યુદ્ધ વિષે શોભનાર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકતાં એવાં હજારો અને લાખો બાણ પ્રકટ થતાં હતાં. હે સભ્ય રાજન્ ! એવી રીતે બાણસમૂહોને ફેંકતા એવા તે બેના મધ્યમાં વાયુ પણ ગતિ કરવા સમર્થ ન હતો. વળી હે મહારાજ ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સુવર્ણ શોભિત તૈલવડે સ્વચ્છ કરેલાં અને જેના અગ્ર ભાગ સાફ છે એવાં જે બાણોને ભીમસેનના વધની ઇચ્છાવડે નાખતા હતા તે બાણોને એક એક બાણના ત્રણ ત્રણ કકડા કરી ભીમસેન નાશ પમાડતો હતો. તેમ વિશેષ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એ રીતે તે કહેતો હતો. પાછો ફરીને પણ બળવાન તે ઘોર એવી ઉગ્ર બાણવૃષ્ટિઓને દ્રોણપુત્રના વધની ઇચ્છા સારૂ કરવા લાગ્યો. તે સમયે મહાસ્ત્રને જાણનારા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મોટી બાણવૃષ્ટિને અસ્ત્રમાયાવડે નિવારી ભીમસેનના ધનુષને કાપ્યું અને યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા તેમણે બહુ બાણોવડે તેને ભેદ્યો. તે વખતે જેનું ધનુષ કાપેલું છે એવા બળવાન ભીમસેને અતિ દારૂણ એવી રથશક્તિને લીધી અને વેગવડે દ્રોણપુત્રના રથ પ્રત્યે ફેંકી. સમીપ આવતી એવી મોટાં ઉંબાડીઆં સરખી તે શક્તિને યુદ્ધમાં હાથની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ બાણોવડે કાપી નાખી, એટલે હસતા એવા વૃકોદર ભીમસેને દૃઢ ધનુષને લેઇ બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. પછી હે મહારાજ ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નમેલ પર્વવાળાં બાણેકરી ભીમસેનના સારથિને કપાળ વિષે વિંધ્યો. તે સમયે હે રાજન્ ! બળવાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અતિ વિંધેલો તે સારથિ ઘોડાઓની રાશને તજી અતિ મોહ પામ્યો. તે સમયે તે રથનો સારથિ મોહ પામવાથી ઘોડાઓ જલદી ભીમસેનના અને સર્વ ધનુર્ધારીઓના જોતાં ભાગવા લાગ્યા. તે વખતે હે રાજેંદ્ર ! ભાગેલા ઘોડાઓએ રણાંગણથી ખેંચેલા ભીમસેનને જોઇ હર્ષ પામેલા અને પરાજય રહિત એવા અશ્વત્થામા મોટા શંખને વગાડવા લાગ્યા. તે સમયે ભય પામેલા એવા સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓ અને પાંડવ ભીમસેન એ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથને તજી દિશાઓ પ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. તે સમયે નાસી જતા એવા તેઓ પ્રત્યે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પાછળથી બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા અને વેગેકરી પાંડવોની સેનાને હણતા તેની સમીપ જતા હતા. તે સમયે હે રાજન્ ! યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્રે વધ કરેલા એવા રાજાઓ દ્રોણ-પુત્રના ભયથી સર્વ દિશાઓને સેવવા લાગ્યા.

अभ्यवर्त्तत वगेन कालयन्पाण्डुवाहिनीं ।
ते वध्यमानाः समरे द्रोणपुत्रेण पार्थिवाः ॥
द्रोणपुत्र भयाद्राजन्दिशः सर्वाश्चभेजिरे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वण्यश्वत्थामपराक्रमे गुर्जरभाषायांद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

અધ્યાય ૨૦૧ મો. અશ્વત્થામાની રુદ્રસ્તુતિ.

संजय उवाच—तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कुंतीपुत्रो धनंजयः ।
न्यवारयदमेयात्मा द्रोणपुत्रं जयेप्सया ॥

સંજય કહે છે—ભાગેલાં તે સૈન્યને જોઇ જેનો આત્મા ન મપાય એવો હતો તે કુંતિપુત્ર ધનંજય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જયની ઇચ્છાવડે વારવા લાગ્યો. તે સમયે હે રાજન્! ગોવિંદ ભગવાને અને અર્જુને યત્નેકરી ઉભા રાખવા માંડયા પણ તે ઉભા રહેતા ન હતા. અને એકજ અર્જુન, સોમક રાજા, મત્સ્ય રાજા અને બીજાઓની સાથે મળી કૌરવો તરફ જતો હતો. તે પછી અર્જુન જેના ધ્વજમાં સિંહ પુચ્છ છે એવા મહા ધનુર્ધારી અશ્વત્થામાને ઉલ્લંઘન કરી કહેવા લાગ્યો કે—જે શક્તિ, જે જ્ઞાન, જે શૌર્ય, જે પરાક્રમવાળી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો વિષે તમારી પ્રીતિ, અને અમારે વિષે જે તમારો દ્વેષ, તમે તમારૂં જે ઘણું તેજ છે, તે બધું મારે વિષે દર્શાવો, એટલે દ્રોણાચાર્યનો હણનાર જે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે તેજ તમારા ગર્વને મટાડશે, માટે કાળાગ્નિ સરખી કાંતિવાળા શત્રુઓના કાળની ઉપમા અપાય એવા તેને અને કેશવ ભગવાન સહિત એવા મને પણ તમે પામો. પોતાના વૃત્તથી ચલિત એવા જે તમે તેના ગર્વને આજ હું સંગ્રામ વિષે નાશ પમાડીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય ! આચાર્યપુત્ર અશ્વત્થામા માનવા યોગ્ય છે અને બળવાન પણ છે. વળી ધનંજય અર્જુન વિષે એની પ્રીતિ છે અને મહાત્મા અર્જુનના એ પ્રિય છે તેથી આવું કઠણ વાકય અર્જુનથી કયારે પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થએલું નથી અને એ સમયે શા માટે કુંતિપુત્ર અર્જુને સખાપ્રત્યે રૂક્ષ વચન કહ્યું ?

સંજય કહે છે કે—હે પ્રભો! યુવરાજ પૌરવ એવો વૃદ્ધક્ષત્ર અને અસ્ત્ર વિધિવડે સંપન્ન એવો માલવરાજ સુદર્શન નાશ પામ્યો તેને લીધે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાત્યકિ અને ભીમસેન પરાજય પામ્યા તેને લીધે યુધિષ્ઠિરનાં તે વાકયોએ મર્મસ્થાન વિષે પ્રહાર કર્યો તેને લીધે, અને દુ:ખ સંભારી અંતઃકરણની વિહ્વલતા થઇ તેને લીધે દુઃખથી પૂર્વે ન થએલો એવો અર્જુનથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેથી જેવી રીતે નિંદિત પુરૂષ રૂક્ષ બોલે તેવી રીતે માન્ય એવા દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે અયોગ્ય તથા નિંદિત અને અપ્રિય તેણે કહ્યું. પછી હે નૃપ ! એવી રીતે કુંતિપુત્ર અર્જુને સર્વ મર્મને ભેદનારી વાણીવડે કઠણ વચન કહેલા ક્રોધથી શ્વાસ લેતા એવા અતિ મોટા ધનુર્ધારી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તેના પ્રત્યે અને વિશેષેકરી શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે ક્રોધ કરવા લાગ્યા અને બળવાન તથા યત્નવાન એવા તેમણે રથ વિષે બેસી જળનો સ્પર્શ કરી દેવતાઓએ પણ દુઃખેકરી સહન થાય એવા આગ્નેય અસ્ત્રને ચઢાવ્યું. પરશત્રુને હણનાર એવા તે આચાર્યપુત્રે દૃશ્ય અને અદૃશ્ય એવા શત્રુ સમૂહને ટેવી જે રીતે ધુમ રહિત એવા અગ્નિને મંત્રે તે રીતે પ્રકાશવાન એવા બાણને મંત્રી ક્રોધ કરી સર્વ તરફથી ફેંકવા લાગ્યા. તે સમયે આકાશ વિષે સંકુલ એવી બાણવૃષ્ટિ થઈ અને અગ્નિની જ્વાળા યુક્ત એવી તે બાણવૃષ્ટિ કુંતિપુત્ર અર્જુન પ્રત્યેજ ગઇ. આકાશમાંથી ઉંબાડીઆં પડવા લાગ્યાં, દિશાઓ શોભા રહિત થવા લાગી અને ભયંકર એવું અંધારૂં જલદી તે એના પ્રત્યે થવા લાગ્યું. ભેગા થએલા પિશાચ અને રાક્ષસો અતિ શબ્દ કરવા લાગ્યા. વાયુ શીતળ વાવા લાગ્યો. સૂર્ય તાપ રહિત થવા લાગ્યો, અને કાગડાઓ પણ સર્વ દિશાઓમાં ભયંકર શબ્દ

હે ભારત ! તે વખતે અમે ભીમસેનના પરાક્રમને, બળને શૌર્યને, મહત્તાને, અનેનિશ્ચયને અદ્‌ભુત રીતે જોતા હતા, કે, જેવી રીતે ગ્રીષ્મકાળમાં મેઘ થકી ઉત્પન્ન થએલી જલવૃષ્ટિને વિચારે તેવી રીતે અશ્વત્થામાથી સર્વ તરફ ઉત્પન્ન થએલી મહા ભયંકર બાણવૃષ્ટિને વિચારતો તે ભયંકર પરાક્રમ જોઈ ભીમસેન દ્રોણપુત્રના વધની ઇચ્છાથી જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘ વર્ષે તેમ બાણવૃષ્ટિઓને કરતો હતો. મરણમાં ભીમસેનનું સુવર્ણ પૃષ્ઠવાળું ખેંચાતું એવું ભયંકર ધનુષ બીજું ઇન્દ્ર ધનુષ હોય તેમ શોભતું હતું અને તે ધનુષથી સંગ્રામમાં મોટા યુદ્ધ વિષે શોભનાર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકતાં એવાં હજારો અને લાખો બાણ પ્રકટ થતાં હતાં. હે સભ્ય રાજન્ ! એવી રીતે બાણસમૂહોને ફેંકતા એવા તે બેના મધ્યમાં વાયુ પણ ગતિ કરવા સમર્થ ન હતો. વળી હે મહારાજ ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સુવર્ણ શોભિત તૈલવડે સ્વચ્છ કરેલાં અને જેના અગ્ર ભાગ સાફ છે એવાં જે બાણોને ભીમસેનના વધની ઇચ્છાવડે નાખતા હતા તે બાણોને એક એક બાણના ત્રણ ત્રણ કકડા કરી ભીમસેન નાશ પમાડતો હતો. તેમ વિશેષ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એ રીતે તે કહેતો હતો. પાછો ફરીને પણ બળવાન તે ઘોર એવી ઉગ્ર બાણવૃષ્ટિઓને દ્રોણપુત્રના વધની ઇચ્છા સારૂ કરવા લાગ્યો. તે સમયે મહાસ્ત્રને જાણનારા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મોટી બાણવૃષ્ટિને અસ્ત્રમાયાવડે નિવારી ભીમસેનના ધનુષને કાપ્યું અને યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા તેમણે બહુ બાણોવડે તેને ભેદ્યો. તે વખતે જેનું ધનુષ કાપેલું છે એવા બળવાન ભીમસેને અતિ દારૂણ એવી રથશક્તિને લીધી અને વેગવડે દ્રોણપુત્રના રથ પ્રત્યે ફેંકી. સમીપ આવતી એવી મોટાં ઉંબાડીઆં સરખી તે શક્તિને યુદ્ધમાં હાથની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ બાણોવડે કાપી નાખી, એટલે હસતા એવા વૃકોદર ભીમસેને દઢ ધનુષને લેઇ બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. પછી હે મહારાજ ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નમેલ પર્વવાળાં બાણેકરી ભીમસેનના સારથિને કપાળ વિષે વિંધ્યો. તે સમયે હે રાજન્ ! બળવાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અતિ વિંધેલો તે સારથિ ઘોડાઓની રાશને તજી અતિ મોહ પામ્યો. તે સમયે તે રથનો સારથિ મોહ પામવાથી ઘોડાઓ જલદી ભીમસેનના અને સર્વ ધનુર્ધારીઓના જોતાં ભાગવા લાગ્યા. તે વખતે હે રાજેંદ્ર ! ભાગેલા ઘોડાઓએ રણાંગણથી ખેંચેલા ભીમસેનને જોઇ હર્ષ પામેલા અને પરાજય રહિત એવા અશ્વત્થામા મોટા શંખને વગાડવા લાગ્યા. તે સમયે ભય પામેલા એવા સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓ અને પાંડવ ભીમસેન એ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથને તજી દિશાઓ પ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. તે સમયે નાસી જતા એવા તેઓ પ્રત્યે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પાછળથી બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા અને વેગેકરી પાંડવોની સેનાને હણતા તેની સમીપ જતા હતા. તે સમયે હે રાજન્ ! યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્રે વધ કરેલા એવા રાજાઓ દ્રોણપુત્રના ભયથી સર્વ દિશાઓને સેવવા લાગ્યા.

अभ्यवर्त्तत वेगेन कालयन्पाण्डुवाहिनीं ।
ते वध्यमानाः समरे द्रोणपुत्रेण पार्थिवाः ॥
द्रोणपुत्र भयाद्राजन्दिशः सर्वाश्चभेजिरे ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वण्यश्वत्थामपराक्रमे गुर्जरभाषायांद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

અધ્યાય ૨૦૧ મો. અશ્વત્થામાની રુદ્રસ્તુતિ.

संजय उवाच—तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कुंतीपुत्रो धनंजयः।
न्यवारयदमेयात्मा द्रोणपुत्रं जयेप्सया॥

સંજય કહે છે—ભાગેલાં તે સૈન્યને જોઇ જેનો આત્મા ન મપાય એવો હતો તે કુંતિપુત્ર ધનંજય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જયની ઇચ્છાવડે વારવા લાગ્યો. તે સમયે હે રાજન્! ગોવિંદ ભગવાને અને અર્જુને યત્નેકરી ઉભા રાખવા માંડયા પણ તે ઉભા રહેતા ન હતા. અને એકજ અર્જુન, સોમક રાજા, મત્સ્ય રાજા અને બીજાઓની સાથે મળી કૌરવો તરફ જતો હતો. તે પછી અર્જુન જેના ધ્વજમાં સિંહ પુચ્છ છે એવા મહા ધનુર્ધારી અશ્વત્થામાને ઉલ્લંઘન કરી કહેવા લાગ્યો કે-જે શક્તિ, જે જ્ઞાન, જે શૌર્ય, જે પરાક્રમવાળી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો વિષે તમારી પ્રીતિ, અને અમારે વિષે જે તમારો દ્વેષ, તમે તમારૂં જે ઘણું તેજ છે, તે બધું મારે વિષે દર્શાવો, એટલે દ્રોણાચાર્યનો હણનાર જે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે તેજ તમારા ગર્વને મટાડશે, માટે કાળાગ્નિ સરખી કાંતિવાળા શત્રુઓના કાળની ઉપમા અપાય એવા તેને અને કેશવ ભગવાન સહિત એવા મને પણ તમે પામો. પોતાના વૃત્તથી ચલિત એવા જે તમે તેના ગર્વને આજ હું સંગ્રામ વિષે નાશ પમાડીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે-હે સંજય! આચાર્યપુત્ર અશ્વત્થામા માનવા યોગ્ય છે અને બળવાન પણ છે. વળી ધનંજય અર્જુન વિષે એની પ્રીતિ છે અને મહાત્મા અર્જુનના એ પ્રિય છે તેથી આવું કઠણ વાકય અર્જુનથી ક્યારે પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થએલું નથી અને એ સમયે શા માટે કુંતિપુત્ર અર્જુને સખાપ્રત્યે રૂક્ષ વચન કહ્યું?

સંજય કહે છે કે-હે પ્રભો! યુવરાજ પૌરવ એવો વૃદ્ધક્ષત્ર અને અસ્ત્ર વિધિવડે સંપન્ન એવો માલવરાજ સુદર્શન નાશ પામ્યો તેને લીધે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાત્યકિ અને ભીમસેન પરાજય પામ્યા તેને લીધે યુધિષ્ઠિરનાં તે વાકયોએ મર્મસ્થાન વિષે પ્રહાર કર્યો તેને લીધે, અને દુ:ખ સંભારી અંતઃકરણની વિહ્વલતા થઇ તેને લીધે દુઃખથી પૂર્વે ન થએલો એવો અર્જુનથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેથી જેવી રીતે નિંદિત પુરૂષ રૂક્ષ બોલે તેવી રીતે માન્ય એવા દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે અયોગ્ય તથા નિંદિત અને અપ્રિય તેણે કહ્યું. પછી હે નૃપ! એવી રીતે કુંતિપુત્ર અર્જુને સર્વ મર્મને ભેદનારી વાણીવડે કઠણ વચન કહેલા ક્રોધથી શ્વાસ લેતા એવા અતિ મોટા ધનુર્ધારી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તેના પ્રત્યે અને વિશેષેકરી શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે ક્રોધ કરવા લાગ્યા અને બળવાન તથા યત્નવાન એવા તેમણે રથ વિષે બેસી જળનો સ્પર્શ કરી દેવતાઓએ પણ દુઃખેકરી સહન થાય એવા આગ્નેય અસ્ત્રને ચઢાવ્યું. પરશૂરને હણનાર એવા તે આચાર્યપુત્રે દશ્ય અને અદશ્ય એવા શત્રુ સમૂહને ટેવી જે રીતે ધુમ રહિત એવા અગ્નિને મંત્રે તે રીતે પ્રકાશવાન એવા બાણને મંત્રી ક્રોધ કરી સર્વ તરફથી ફેંકવા લાગ્યા. તે સમયે આકાશ વિષે સંકુલ એવી બાણવૃષ્ટિ થઈ અને અગ્નિની જ્વાળા યુક્ત એવી તે બાણવૃષ્ટિ કુંતિપુત્ર અર્જુન પ્રત્યેજ ગઇ. આકાશમાંથી ઉબાડીઆં પડવા લાગ્યાં, દિશાઓ શોભા રહિત થવા લાગી અને ભયંકર એવું અંધારૂં જલદી તે એના પ્રત્યે થવા લાગ્યું. ભેગા થએલા પિશાચ અને રાક્ષસો અતિ શબ્દ કરવા લાગ્યા. વાયુ શીતળ વાવા લાગ્યો. સૂર્ય તાપ રહિત થવા લાગ્યો, અને કાગડાઓ પણ સર્વ દિશાઓમાં ભયંકર શબ્દ

કરવા લાગ્યા તથા રૂધિરને વર્ષતા એવા મેઘ અંતરિક્ષ વિષે ગર્જના કરવા લાગ્યા. પક્ષી પશુઓ અને સારા વ્રતવાળી એવી ગાયો પણ શબ્દ કરવા લાગી અને પરમ યત્નવાળા એવા યોગીઓ પણ શાંતિ પામતા ન હતા. જેમાં સર્વ મહાભૂત ભ્રાંતિ પામેલું છે અને સૂર્ય ફરતા જણાય છે એવા સંતાપ પામેલા ત્રણ લોક જ્વરવડે યુક્ત હોય તેમ થયા. અસ્ત્ર-તેજવડે સંતાપ પામેલા ભૂમિ વિષે સુનારા તથા નિશ્વાસ નાખતા તથા ઘોર તેજને તજી જવા ઇચ્છતા એવા નાગ પડવા લાગ્યા. હે ભારત! જળમાં થએલા જંતુઓ તપતાં એવાં જળનાં સ્થાનકોમાં બળતા હતા અને શાંતિ પામતા ન હતા. દિશાઓથી, દિશાઓના ખૂણા-ઓથી, આકાશથી, પૃથ્વીથી, અને સર્વ તરફથી ગરૂડ અને વાયુની સમાન વેગવાળી જૂદા જૂદા પ્રકારની બાણવૃષ્ટિ પડવા લાગી અને વજ્ર સમાન વેગવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનાં બાણોવડે દગ્ધ થએલા શત્રુઓ અગ્નિવડે બળેલા વૃક્ષોની પેઠે ભૂમિપર પડતા હતા નાશ પામતા હતા. બળતા અને મેઘની ઉપમા અપાય એવા સાદવાળા ભયંકર શબ્દો બોલતા એવા મોટા હસ્તિઓ ચોતરફથી પૃથ્વી વિષે પડતા હતા. હે વિશાંપતે! કેટલાક હસ્તિઓ જે રીતે વનમાં દાવાગ્નિએ વિંટેલા અને ત્રાસ પામેલા હોય તે રીતે ભયવડે બીનેલા દિશાઓ પ્રત્યે ભાગતા હતા. હે મારિષ! હે ભારત! જેવી રીતે અગ્નિવડે બળેલા વૃક્ષોના અગ્રભાગ દેખાતા હોય તેવી રીતે ઘોડાઓના સમૂહો અને રથોના સમૂહો દેખાતા હતા. વળી હે ભારત! તે તે ઠેકાણે હજારો રથોના સમૂહો પડતા હતા. અને ભયવડે ઉદ્વેગ પામેલાં તે સૈન્યને યુદ્ધમાં અશ્વત્થામા જે પ્રમાણે યુગના નાશ વખતે સર્વ પ્રાણિઓને સંહાર કરનાર એવો અગ્નિ બાળે તે પ્રમાણે બાળતા હતા. હે રાજન્! મહા યુદ્ધમાં પાંડવોની સેનાને બળતી જોઇ હર્ષ પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ સિંહનાદ કરતા હતા અને હે ભારત! તે સમયે હર્ષ પામેલા જયશાળી તમારા સૈનિકો જલદી જૂદા જૂદા પ્રકારનાં હજારો તૂર્યને વગાડતા હતા. હે રાજ-ન્! અંધકારવડે લોક વિંટાવાથી સઘળી અક્ષૌહિણી સેના અને પાંડવ અર્જુન મહા યુદ્ધમાં દેખાતો ન હતો. હે રાજન્! જેવું અમર્ષવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું તેવું અમે પૂર્વે જોએલું અને સાંભળેલું પણ નથી. હે મહારાજ! પછી અર્જુને બ્રહ્માએ સર્વ અસ્ત્રોના પ્રતિઘાત માટે કરેલા બ્રહ્માસ્ત્રને ઉત્પન્ન કર્યું ત્યારે મુહૂર્ત વારમાં જેમ શાંત થાય તેમ તે અંધારૂં શાંત થયું, વાયુ શીતળ વાવા લાગ્યો અને દિશાઓ નિર્મળ થઇ. તે સમયે અમે આશ્ચર્ય જોયું કે સઘળી અક્ષૌહિણી સેનાને હણેલી ન જણાય એવાં રૂપવાળી અને અસ્ત્રનાં તેજવડે બળેલી જોઇ. તે પછી જે રીતે આકાશમાં સૂર્ય તથા ચંદ્રમા દેખાય તે રીતે મુક્ત થએલા મહા ધનુર્ધારી કેશવ ભગવાન અને અર્જુન એ બે ભેગા દેખાવા લાગ્યા. અને તે વળી ગાંડિવ ધનુર્ધારી અર્જુન અને કેશવ ભગવાન એ બેઉ વ્રણ રહિત એવા દેખાયા. તેમ પતાકા, ધ્વજ, ઘોડા, અને રથનો એક ભાગ દેખાયો. તે પછી ઉત્તમ આયુધ રહિત તમારા યોદ્ધાઓના ભયને કરનાર એવો જોડેલો તેમનો રથ શોભવા લાગ્યો. તે સમયે હર્ષ પામેલા પાંડવોનો ક્ષણ વારમાં શંખ ભેરીઓના શબ્દો સહિત કિલકિલા શબ્દ થયો. પછી તે બેઉ સેનાની જે પ્રથમ એવી બુદ્ધિ થઇ હતી કે તે બે નાશ પામ્યા; તે બુદ્ધિ વેગવડે આવેલા કેશવ ભગવાન અને અર્જુનને સાથે જોઇને મટી. જ્યારે ઘાયલ ન થયેલા તથા હર્ષ પામેલા એવા તે બે ઉત્તમ શંખ વગાડવા લાગ્યા ત્યારે કુંતિપુત્રોને હર્ષ પામેલા જોઇ તમારા યોદ્ધાઓ અતિ વ્યથા પામ્યા.

હે મારિષ! મહાત્મા બેને મુક્ત થએલા જોઇ અતિ દુઃખિત એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા 'આ શું' એ રીતે મુહૂર્તવાર ચિંતા કરવા લાગ્યા. હે રાજેંદ્ર! વિચાર કરીને ધ્યાનવડે શોકાધીન એવો મોટો ઉષ્ણ નિઃશ્વાસ નાખી ઉદ્વેગવાન થયા. તે સમયે તેઓ રથમાંથી ઉતરી ધનુષને 'ધિક્ છે ધિક્ છે, આ સર્વ મિથ્યા થયું,' એમ કહી વેગ સહિત રણભૂમિથી નાઠા. તે સમયે નીલમેઘ સમા કાંતિવાળા, વેદના વિભાગને કરનાર, સરસ્વતીના નિવાસરૂપ એવા વેદવ્યાસને તેમણે દીઠા. કુરૂકુળને ધારણ કરનારા વ્યાસજીને આગળ ઉભેલા જોઇ જેનો કંઠ રૂંધાએલો છે એવા અશ્વત્થામા અતિ દનની પેઠે આ વચન બોલ્યા: હે ભગવન! હે ભગવન! માયા છે કે ઇશ્વર ઇચ્છા છે? આ તે શું થાય છે? એ અમે જાણતા નથી. આ મારૂં અસ્ત્ર કેમ વૃથા થાય છે મારો કાંઇ અન્યાય છે અથવા આ અતિ નીચ કામ છે? કિંવા લોકોનો પરાભવ છે કે જે આ શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન જીવતા છે? કાંતો આ કાળજ અતિ દુઃખેકરી ઉલ્લંઘન કરાય એવો છે. મેં કરેલા આ અસ્ત્રને અસુર, ગંધર્વ, પિશાચ, રાક્ષસ, સર્પ, યક્ષ, પક્ષિઓ અને મનુષ્યો કોઇ રીતે પણ વ્યર્થ કરવા ઉત્સાહ નથી પામતા, તે આ બળતું એવું કેવળ અક્ષૌહિણી સેનાને હણી શાંત થયું. મેં સર્વને હણનારા અને અતિ દારૂણ એવા અસ્ત્રને નાખ્યું અને મહાત્મા એવા આ કેશવ ભગવાન અને અર્જુનને તેણે કયા કારણે હણ્યા નહિ? હે મહા મુને! આ સર્વ કારણને હું તત્વેકરી સાંભળવા ઇચ્છું છું માટે મારાથી પુછાયલા તમે એ યથાયોગ્ય કહો. વ્યાસ કહે છે—વિસ્મય પામી તમે મને જે પૂછો છો તે મોટાજ અર્થને પૂછો છો, તે સર્વ અર્થ તમને કહું છું તે મનને ઠીક રાખી સાંભળો. આ પૂર્વજોના પૂર્વજ વિશ્વને કરનાર કાર્ય માટે ધર્મના પુત્ર થઇ, નારાયણ ઉત્પન્ન થયા હતા તે શિશિર પર્વત પ્રત્યે રહેલા જેના ઉંચા હાથ છે એવા મહા તેજસ્વી અગ્નિ અને સૂર્ય સરખા સાઠ હજાર વર્ષ તીવ્ર તપ કરતા હતા અને તેટલા હજાર વર્ષ કમળ સરખાં નેત્રવાળા તે વાયુને ભક્ષણ કરતા એવા આત્માને શોષણ પમાડતા હતા. એ પછી બીજું બે વાર તપ કરી ફરીને મોટું તપ કરી તેજવડે આકાશ અને પૃથ્વીના વિવર (છિદ્રને) પૂરતા હતા. તે જ્યારે હે તાત! તપેકરી બ્રહ્મરૂપ થયા ત્યારે તેમણે વિશ્વના ઇશ્વર, વિશ્વના કારણરૂપ, જગતના પતિ, અતિ દુર્ધર્ષ, સર્વ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા, અણુઓથકી પણ અતિ અણુ, મોટાઓ થકી અતિ મોટા, રૂદ્ર, બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ હર, શંભુ જટાજૂટવાન, પરમ સ્થાનમાં રહેલા, સ્થાવર અને જંગમના ચેતાવનાર, દુઃખેકરી વારણ થાય એવા, દુર્દર્શ, દુષ્ટો વિષે તીવ્ર કોપવાળા, મહાત્મા, સર્વને હરનાર, સારા પુરૂષો વિષે ઉદાર ચિત્તવાળા, દિવ્ય ધનુષ અને ભાથાને ગ્રહણ કરનાર, હિરણ્યવર્મા, અનંત વીર્યવાળા, પિનાકવાન, વજ્રવાન, દીપ્ત શૂલવાળા, પરશ્વધયુક્ત ગદાવાળા, મોટા ખડ્ગવાળા, શુભ્ર જટાવાન, મુસલયુકત, જેના મુકુટમાં ચંદ્ર છે એવા, વ્યાઘ્રના ચર્મવડે યુકત પરિઘ યુકત જેના હાથમાં દંડ છે એવા, શુભ બાજુબંધવાળા, નાગ તે યજ્ઞોપવિત યુકત, સર્વ ગણોએ અને ભૂતના સમૂહોવડે શોભિત, એક થએલા તપોના સમૂહરૂપ, વૃદ્ધોએ પ્રિય વાણીવડે સારી રીતે સ્તુતિ કરેલા અને જળ, દિશા, આકાશ, પૃથ્વી, ચંદ્ર, સૂર્ય, વાયુ, અગ્નિ તથા જગતને માપતા એવા દેવને દીઠા. બ્રાહ્મણના દ્વેષિઓને હણનાર અને મોક્ષના કારણરૂપ એવા જેને દુરાચારવાળા મનુષ્યો જોવા સમર્થ નથી અને જેને સારાં આચરણવાળા ને પાપ ક્ષીણ થવાથી મનવડે શોક રહિત એવા બ્રાહ્મણો જૂવે છે

તેમને, તપવડે અને તેમની ભક્તિવડે આવતા એવા ધર્મરૂપ, સ્તુત કરવા યોગ્ય વિશ્વરૂપ ભગવાનને જોયા. એમને જોઈ વાણી, મન, બુદ્ધિ અને દેહવડે જેનો આત્મા પ્રસન્ન છે એવા વાસુદેવ નારાયણ હર્ષ પામ્યા; અને અક્ષમાળા યુક્ત તેજના પરમ નિધિરૂપ અને જેનાથી વિશ્વની ઉત્પત્તિ છે એવા તે ઈશ્વરનું દર્શન કરી વંદન કર્યું. અંધકાસુરને મારનારા રૂદ્રનું વંદન કર્યા પછી ભક્તિમાન કમળ સરખાં નેત્રવાળા નારાયણ વરદાનને આપનાર મોટાં સુંદર અંગવાળાં પાર્વતીવડે યુક્ત ક્રીડા કરતા પ્રભુ મહાત્મા ભૂતના સમૂહ અને ગણોવડે યુક્ત અજ (ઉત્પત્તિ રહિત) ઈશાન અવ્યક્ત કારણાત્મા અચ્યુત અને વિરૂપાક્ષ એવા દેવ પ્રત્યે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. શ્રીનારાયણ કહે છે–હે વરેણ્ય આદિ દેવ ! પૂર્વે આ જગતની રક્ષા કરનારા પ્રાણિઓને બનાવનારા પ્રજાપતિઓ તમારાથી ઉત્પન્ન થએલા હતા કે જેઓ આ પૃથ્વીપર રહી પ્રાચીન એવી તમારી સૃષ્ટિનું રક્ષણ કરતા હતા; હે દેવ ! તેમજ સુર, અસુર, નાગ, રાક્ષસ, પિશાચ, સુપર્ણ, ગંધર્વ, યક્ષ અને જૂદા જૂદા પ્રકારના પ્રાણીઓના સમૂહો વિશ્વ વિષે રહેલા તે સર્વને તમારાથી ઉત્પન્ન થએલા જાણીએ છીએ અને ઇંદ્ર, યમ, વરૂણ, કુબેર, પિતૃ, ત્વષ્ટા અને ચંદ્રમાનું જે કર્મ છે તે તમારે માટેજ છે. રૂપ, તેજ, શબ્દ, આકાશ, વાયુ. સ્પર્શ, રસ, પાણી, ગંધ, પૃથ્વી, કાલ, બ્રહ્મા, બ્રહ્મ, બ્રાહ્મણ, સ્થાવર અને જંગમ, આ જગત તમારાથી થયું છે. જેની રીતે સમુદ્રના જળથી અલ્પ એવા વૃષ્ટિના બિંદુઓ જુદાપણાને પામે છે, અને પ્રલય વખતે ફરીને તે જળ સાથે એકપણાને પામે છે તેવી રીતે પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ અને નાશને માની વિદ્વાન પુરૂષ તમારા એકપણાને પામે છે, જે હૃદયરૂપી આકાશ વિષે રહેલા અને મનવિષે સ્પષ્ટ થએલા એવા ઈશ્વર અને જીવરૂપી બે ગરૂડપક્ષીઓ છે, જે મહત્વ, અહંકાર, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ એ રૂપી વાણીમાત્રેકરી સાત પીપળાઓની શાખા છે અને જે દેહને ધારણ કરે છે એવી દશ ઇંદ્રિય છે તેને તમે ઉત્પન્ન કરેલી છે અને તમે તેઓથી પર છો. ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એ અને આ સર્વ જગત તમારાથી થએલું છે એવા તમે, ભક્ત અને તમને ભજતો એવો હું તેને અનુસરો, અને મને કામ આદિ અહિતની પ્રાપ્તિવડે મારશો માં. હે દેવવર્ય ! જીવના આત્મારૂપ અને જેને વિષે બીજો અહંકાર આદિ બોધ નથી એવા જે તમે તેને જાણનારો પુરૂષ અનિંદ્ય એવા બ્રહ્મને પામે છે, અને હું તો તમારા અર્ચનને ઇચ્છતો એવો અને સ્તુતિને યોગ્ય એવા તમને શોધતો એવી સ્તુતિ કરતો હતો. માટે મેં સ્તુતિ કરેલા એવા તમે અતિ દુર્લભ અને મને પ્રિય એવાં વરદાન આપો, અને મને ઉદ્દેશી, માયા કરશો માં. વ્યાસ કહે છે કે–નારાયણ ઋષિએ સ્તુતિ કરેલા પિનાકધારી નીલકંઠ ભગવાને દેવોમાં મુખ્ય એવા નારાયણને પછી વરદાન આપ્યાં.

શ્રીભગવાન કહે છે–હે નારાયણ ! મારા અનુગ્રહથી તમે મનુષ્ય, દેવ અને ગંધર્વો વિષે ન માપી શકાય એવું જેનું બળ અને આત્મા છે એવા થશો અને તમને દેવ, અસુર, મોટા ઉરગ, પિશાચ, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, સુપર્ણ, નાગ અને બીજા સર્વ પ્રાણીઓ સહન કરશે નહિં. આ યુદ્ધમાં કોઇ દેવતા પણ તમને જીતશે નહિં, અને શસ્ત્રે કરીને, વજ્રે કરીને, વાયુએ કરીને, ભીનાએકરી, સુકાએકરી, જંગમેકરી કે સ્થાવરેકરી તમને પીડા કરનારો કોઈ પણ મારા અનુગ્રહથી કોઇ રીતે થશે નહિં, અને યુદ્ધને પામીને પણ તમે અધિક થશો. એવી રીતે પૂર્વે કૃષ્ણરૂપ એવા નારાયણે આ વરદાન મેળવ્યાં હતાં એમ જાણ અને તે,

આ, દેવ માયાવડે જગતને મોહ પમાડતા ફરે છે. તેનાજ તપેકરી ઉત્પન્ન થએલા નર નામના મહા મુનિને નારાયણ દેવ તુલ્ય અને તેને અર્જુનરૂપ જાણો. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રૂદ્ર તેઓના મધ્યમાં વિષ્ણુરૂપ, અત્યંત તપવડે યુક્ત, ઋષિ એવા તે બે નરનારાયણ લોકયાત્રા કરવા માટે યુગયુગમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે મહામતે! તેમજ તમે સંકુલ કર્મેકરી અને મોટાં તપથી તેજ અને ક્રોધને ધારણ કરનાર એવા રૂદ્ર ઉત્પન્ન થયા છો; તે તમે દેવની પેઠે પ્રાજ્ઞ એવા જગતને શિવમય જાણી તેનાં પ્રિયની ઇચ્છાવડે પૂર્વે નિયમોવડે આત્માને કૃશ કરતા હતા અને હે માનદ! અહિં તમે કાંતિમાન ચરૂને કરી મહા પુરૂષની મૂર્ત્તિને જપ, હોમ, અને ઉપહારોવડે યજતા હતા. હે વિદ્વાન્! તેવી રીતે તમે પૂજેલા દેવ તમારા પૂર્વ દેહ વિષે પ્રસન્ન થયા હતા અને તમારા હૃદય વિષે રહેલાં એવાં ઘણાં વરદાનને આપ્યાં હતાં. તમારા અને તેઓના જન્મ, કર્મ અને તપના યોગો ઘણા થયા છે તથા તેઓએ અને તમે સૂક્ષ્મ શરીર વિષે પ્રતિમામાં તે દેવનું યુગ, યુગમાં અર્ચન કરેલું છે. જે પ્રભુ એવા રૂદ્રને સર્વરૂપ જાણી તેમના લિંગ વિષે અર્ચન કરે છે તેને વિષે આત્મયોગ અને શાસ્ત્રયોગ નિત્ય રહેલા છે. એવી રીતે યજન કરતા એવા દેવ, સિદ્ધ અને મોટા ઋષિઓ લોકમાં શિવની પ્રાર્થના કરે છે; કારણ કે તે સર્વને કરનાર છે. રૂદ્રથી થએલા તે આ રૂદ્રના ભક્ત પુરાતન એવા કેશવ શ્રીકૃષ્ણ યજ્ઞોવડેજ યજન કરવા યોગ્ય છે. જે પ્રભુના લિંગને સર્વ પ્રાણીઓની જેથી ઉત્પત્તિ છે એવું જાણી અર્ચન કરે છે તેને વિષે પોઠીઓ જેના ધ્વજમાં છે એવા શિવ અધિક પ્રીતિ કરે છે. સંજય કહે છે કે-તેનાં તે વચનને સાંભળી મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ રૂદ્રને નમસ્કાર કર્યા અને કેશવ ભગવાનને બહુ માનવા લાગ્યા અને જેનાં રૂંવાં હર્ષિત થયાં છે તથા જેનો આત્મા વશ છે એવા તે મહર્ષિ વ્યાસ તરફ વંદન કરી સેનાને જોઇ અવહાર કરાવવા લાગ્યા. હે વિશાંપતે! તે સમયે પાંડવો અને યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યનો નાશ થવાથી દીન એવા કૌરવોનો અવહાર થયો અને હે રાજન્! વેદના પારને પામનાર એવા બ્રાહ્મણ દ્રોણાચાર્ય પાંચ દિવસ યુદ્ધ કરી સેનાને હણી બ્રહ્મલોક પ્રત્યે ગયા.

युद्धं कृत्वा दिनान्पञ्च द्रोणोहत्वा वरूथिनीं ।
ब्रह्मलोकं गतो राजन् ब्राह्मणो वेदपारगः ॥

इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि व्यासवाक्ये शतरुद्रीये गुर्जरभाषायामेकाधिकाद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

અધ્યાય ૨૦૨ મો. શિવસ્તુતિ ને મહિમા.

**धृतराष्ट्र उवाच—तस्मिन्नतिरथे द्रोणेनिहिते पार्षतेन वै ।
मामकाः पांडवाश्चैवकिमकुर्वंस्ततः परं ॥**

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અતિરથ દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યાર પછી મારા યોદ્ધા કૌરવો અને પાંડવો શું કરતા હતા? સંજય કહે છે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અતિરથ એવા

દ્રોણાચાર્યને હણ્યા અને કૌરવો નાઠા ત્યારે કુંતિપુત્ર ધનંજય અર્જુન પોતાના જયને કરનાર અતિ મોટા આશ્ચર્યરૂપ ભાગ્યેકરી આવેલા વ્યાસને જોઇ આમ પૂછવા લાગ્યો. અર્જુન કહે છે-હે મહામુને ! જ્યારે હું નિર્મળ બાણોના સમૂહોવડે શત્રુઓને હણું છું ત્યારે મારી આગળ અગ્નિ સમાન કાંતિવાળા પુરૂષને જતા જોઉં છું અને તે પુરૂષ પ્રકાશવાળાં શસ્ત્રને ઉગામી જે દિશા તરફ જાય છે, તે દિશામાં મારા શત્રુઓ નાશ પામે છે અને તેણે હણેલા સર્વ શત્રુઓને મેં હણેલા મનુષ્ય માને છે તથા તેણે હણેલા સૈન્યોની પાછળ હું જાઉં છું. હે ભગવન્ ! મેં જેને સૂર્ય સરખા અને શસ્ત્ર જેના હાથમાં છે એવા જોયા અને જે પગવડે પૃથ્વીનો સ્પર્શ નથી કરતા ને શસ્ત્રને મૂકતા નથી અને જેના તેજે કરી શસ્ત્રથકી હજારો શસ્ત્ર પડતાં હતાં તે પુરૂષોત્તમ કોણ તે મને કહો. વ્યાસ કહે છે-હે કુંતિપુત્ર અર્જુન ! તે પ્રજાપતિઓના મધ્યમાં પ્રથમ ચિન્માત્રરૂપ પુરૂષ, ભુવનરૂપ, પૃથ્વીરૂપ, અંતરિક્ષરૂપ, દેવ, સર્વ લોકના ઇશ્વર પ્રભુ, બીજો જેનો અધિપતિ નથી એવા વરદાનને આપનારા શંકરને દીઠા. તે શ્રેષ્ઠોના પણ નાશને કરનાર ભુવનના ઇશ્વર મહાદેવ મહાત્મા ઇશાન, જટાવાન, વિભુ, ત્રિનેત્ર, મહાભુજ, રૂદ્ર, શિખાવાન, ચીર વસ્ત્રવાન. મહાદેવ, હર. સ્થાણુ, વરદ, ભુવનેશ્વર, જગત પ્રધાન, અજીત, જગતની પ્રીતિને કરનાર, અધીશ્વર, જગતના કારણરૂપ, જગતના માતપિતા રૂપ, જયવાન, જગતની ગતિરૂપ, વિશ્વના આત્મારૂપ, વિશ્વને સ્રજનાર, વિશ્વની મૂર્તિરૂપ, યશસ્વી, વિશ્વના ઇશ્વર, વિશ્વના નિયંતા, કર્મના નિયંતા, પ્રભુ, શંભુ, સ્વયંભુ, ભૂતેશ, જેનાથી ભૂત, ભવિષ્ય ને વર્તમાન થએલાં છે એવા યોગ રૂપ, યોગીઓના ઇશ્વર, સર્વરૂપ, સર્વ લોકના ઇશ્વરના ઇશ્વર, સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, જગતમાં શ્રેષ્ઠ, વરિષ્ઠ, પરમેષ્ઠિ, ત્રણ લોકના કરનાર, ત્રણ લોકના આશ્રયરૂપ, શુદ્ધ આત્માવાળા, ભવ, ભીમ, જેણે ચંદ્રમાને મુકુટમાં ધરેલા છે એવા, નિત્ય પૃથ્વીને ધરનાર, પ્રકાશવાળા, સર્વ વાગીશ્વરોના ઇશ્વર, અતિ દુર્જય, જગતના નાથ, જન્મ, મૃત્યુ અને જરાને ઓળંગી જનાર, જ્ઞાનસ્વરૂપ, જ્ઞાનવડે પમાય એવા, જ્ઞાનવડે શ્રેષ્ઠ, અતિ દુઃખેકરી જણાય એવા, ભકતોના અનુગ્રહે કરી કરેલાં વરદાનને આપનાર એવા, દેવને શરણ જા. તે પ્રભુના દિવ્ય ગણો જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રૂપોવડે યુક્ત વામન, જટાવાળા, મોટા મસ્તકવાળા, નાની ડોકવાળા, મોટા પેટવાળા, મોટા શરીરવાળા, મોટા ઉત્સાહવાળા અને મોટા કાળવાળા છે. કેટલાક ફરી ગએલા મુખોએ કરી, પગોએકરી અને વેષોવડે યુકત છે, એવા ગણોએ પૂજાતા મહેશ્વર એવા તે મહાદેવ છે. હે તાત કુંતિપુત્ર ! તે તેજસ્વી શિવ અનુગ્રહથી ઘોર રૂંવાંને હર્ષ પમાડનારા યુદ્ધમાં તારી આગળ ચાલે છે. હે કુંતિપુત્ર ! મહા ધનુર્ધારી પ્રહાર કરનારા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કર્ણ અને કૃપાચાર્યે રક્ષા કરેલી સેનાને મહા ધનુર્ધારી બહુ રૂપવાળા મહેશ્વર દેવ સિવાય બીજો કોણ મને કરીને પણ પીડી શકે ? તે જ્યારે આગળ ઉભા રહે છે ત્યારે કોઇ પણ ઉભો રહેવા ઉત્સાહ પામતો નથી; કારણ કે, ત્રણ લોકમાં તેની બરોબર કોઇ પ્રાણી નથી. યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા એવા તેમના ગંધેકરીને પણ શત્રુઓ સંજ્ઞા રહિત, જેઓમાં ઘણા નાશ પામેલા છે એવા થાય છે, કંપે છે અને પડે છે. તે દેવને નમસ્કાર કરતા એવા દેવતાઓ સ્વર્ગમાં રહેલા છે. લોકમાં બીજા જે મનુષ્યો, જે સ્વર્ગને જીતનારા પુરૂષો અને જે ભકતો છે તે વરદાનને આપનાર સર્વના ઇશ્વર, રૂદ્ર, પાર્વતીના પતિ એવા દેવ શિવને અનન્ય ભાવેકરી નિરંતર ભજે છે. તેઓ આ લોકમાં સુખ પામી પરમ ગતિને પામે છે. માટે હે કુંતિપુત્ર ! નિરંતર શાંત, રૂદ્ર, નીલકંઠ, સૂક્ષ્મ, અતિ [illegible] નુગ્રહવાન, કરાલ, કુબેરના વરદાનને આપનાર,

કાળરૂપ, અવ્યક્ત, કેશવાળા, સારા વૃત્તવાળા, ભક્ત વિષે સુખને કરનાર, કામના કરવા યોગ્ય, પિંગલ નેત્રવાળા, સ્થાણુ પુરૂષ શ્યામ કેશવાળા, મુંડ, કૃશ, તારનાર, સૂર્યરૂપ, ઉત્તમ તીર્થરૂપ, દેવના દેવ, વેગવાન, બહુ રૂપવાન, સર્વ શુભકારી વિધિ જેને પ્રિય છે એવા, સોમરૂપ, ઉષ્ણીષવાન, સુંદર મુખવાળા, હજાર નેત્રવાળા, વૃષ્ટિને કરનાર, પર્વતમાં શયન કરનાર, પ્રશાંતપતિ, ચીર વસ્ત્રધારી, સુવર્ણવડે શોભિત જેના બાહુ છે એવા, ઉગ્ર અને દિશાઓના પતિ એવા તે દેવને નમસ્કાર કર.

હે રાજન્! મેઘના પતિ, ભૂતોના પતિ, વૃક્ષોના પતિ અને ગાયોના પતિરૂપ એવા તેને નમસ્કાર કર. દેહવડે જેનું સ્વરૂપ આચ્છાદિત છે એવા કાર્તિકસ્વામિરૂપ, અંતર્યામિ અધ્વર્યુરૂપ, ધનુર્ધારી, પરશુરામરૂપ, બહુરૂપવાળા, વિશ્વના પતિ, વલ્કલ વસ્ત્ર યુક્ત, હજારો મસ્તકવાળા, હજારો નેત્રવાળા, સહસ્ર બાહુવાળા અને સહસ્ર ચરણવાળા, દેવને નમસ્કાર કર. હે કુંતિપુત્ર! વરદ, ભુવનેશ્વર, ઉમાના પતિ, વિરૂપાક્ષ. દક્ષના યજ્ઞને હણનાર, પ્રજાના પતિ, અવ્યગ્ર, ભૂત માત્રના પતિ. નાશ રહિત. જટાજૂટવાન, ઉત્તમ એવા બ્રહ્માદિને પણ ભ્રમાવનાર, વૃષનાભ, નંદિ જેનું વાહન છે એવા, ત્રણ લોકના સંહારમાં સમર્થ એવો જેનો ગર્વ છે એવા, ધર્મના પતિ, ધર્મના શિખરરૂપ, ઇંદ્રઆદિ દેવોમાં શ્રેષ્ઠ, પોઠિઓ જેના ધ્વજમાં છે એવા, ધર્મવાળા પુરૂષોમાં ઉદાર ધર્મવાન વૃષભ સમાન નેત્રવાળા, ઉત્તમ આયુધવાળા, ઉત્તમ વિષ્ણુરૂપ, બાણવાળા, ધર્મરૂપ દક્ષના યજ્ઞના નિયંતા, મોટા ઉદરવાળા, મોટી કાયાવાળા, હસ્તિના ચર્મને ધારણ કરનાર, લોકના ઈશ્વર, વરદ, મુંડ, બ્રહ્મણ્ય, બ્રાહ્મણો જેને પ્રિય છે એવા, ત્રિશૂલ જેના હાથમાં છે એવા, વરદ, ખડ્ગ, ચર્મને ધરનાર, પ્રભુ, પિનાકિ ખડ્ગ માત્રને ધરનાર, લોકોના પતિ એવા ઈશ્વરને શરણ જા. હું પણ ચીરવસ્ત્રયુક્ત રક્ષણ કરવામાં ઉત્તમ એવા દેવને શરણ પામું છું. જેના કુબેર સખા છે, તે દેવતાના ઈશ્વરને માટે નમસ્કાર હો. હે દેવ! સુંદર વસ્ત્ર ધરનાર, સુંદર વ્રતવાળા, જેના શોભિત ધનુર્ધારી પાર્ષદો છે એવા, ધનુર્ધારી જેને ધનુષ પ્રિય છે એવા, બાણરૂપ, પ્રત્યંચારૂપ, ધનુષરૂપ અને ધનુર્વેદના ગુરૂ એવા જે તમે તેને નમસ્કાર હો. ઉગ્ર આયુધવાળા, દેવતાઓમાં ઉત્તમ એવા દેવને અર્થે નમસ્કાર હો. બહુ રૂપવાળા, બહુ ધન્વિ, સ્થાણુ, તપસ્વી એવા તે દેવ પ્રત્યે નિત્ય નમસ્કાર હો. ત્રણ પૂર હણનાર, ભગનાં નેત્ર ભેદનાર, વનસ્પતિઓના પતિ, મનુષ્યોના પતિ, માતાઓના પતિ, ગણોના પતિ, ગાયોના પતિ, અને યજ્ઞોના પતિ એવા દેવને નમસ્કાર હો. સમુદ્રરૂપ દેવોના પતિ, પૂષાના દાંતને પાડનાર, વરદાનને આપનાર, ત્રિનેત્રવાળા, પિંગ, સુવર્ણ સમાન કેશવાળા અને જેનો કંઠ નીલ છે એવા દેવ પ્રત્યે નમસ્કાર હો. બુદ્ધિમાન મહાદેવનાં જે દિવ્ય કર્મો છે તેને યથામતિ અને જે પ્રમાણે સાંભળેલાં છે તે પ્રમાણે તને કહીશ. તે દેવ જ્યારે કોપ પામે છે ત્યારે લોકમાં સુર, અસુર, ગંધર્વ ને રાક્ષસો ગુહા પ્રત્યે ગએલા એવા પણ સુખ પામતા નથી. પૂર્વે કોપ પામેલા મહાદેવે યજમાન એવા દક્ષના વિધી પ્રમાણે કરેલા યજ્ઞને નાશ પમાડ્યો હતો અને તે સમયે નિર્દય થયા હતા. વળી ધનુષવડે બાણ નાખી મોટો શબ્દ કરતા હતા. તે સમયે જલદી યજ્ઞના ભાગથી અને મહેશ્વરના કોપવાથી દેવતાઓ ક્યાંય પણ શાંતિ પામતા ન હતા. હે પાર્થ અર્જુન! તે પ્રત્યંચાના તલશબ્દેકરી સર્વ લોકો આકુલ થએલા હતા અને વશ થયેલા સુર, અસુરો પડતા હતા. સર્વ પ્રાણી ક્ષોભ પામતું હતું. પૃથ્વી કંપતી હતી, પર્વતો ફાટતા હતા અને દિશાના હસ્તિઓ મોહ પામેલા

હતા. ગાઢા અંધકારવડે વિંટાએલા લોક પ્રકાશતા ન હતા અને તે સૂર્યસહિત સર્વ તેજોની કાંતિને મટાડતા હતા. ઋષિઓ ક્ષોભ પામતા હતા અને આત્માના સુખને ઇચ્છતા એવા સર્વ પ્રાણિઓ શાંતિને પામતા ન હતા. તે વખતે શંકર હસતા હોય તેમ પૂષા પ્રત્યે દોડયા અને પુરોડાશને ભક્ષણ કરતા એવા પૂષાના દાંત પાડી નાખ્યા, ત્યારે કંપતા અને છપાએલા એવા તે દેવતાઓ યજ્ઞના સ્થાનથી નાઠા. દેવતાઓના વધ માટે ફરીને તેમણે દીપ્ત, તીક્ષ્ણ અને ધુમ તથા તણખા સહિત મેઘ અને વિજળી સરખાં બાણોને સાંધ્યાં. તે મહેશ્વર એવા શંકરને બાણ ફેંકતા જોઈ સર્વ દેવતાઓ તે પ્રત્યે પ્રણામ કરી રૂદ્રના યજ્ઞભાગને વિશેષ કલ્પવા લાગ્યા. વળી હે રાજન્! ભયવડે દેવતાઓ શરણ થયા ત્યારે કોપ રહિત થએલા એવા તેમણે તે યજ્ઞને સાંધ્યો. પૂર્વે જે ઘાયલ થએલા અને ભય પામેલા દેવતાઓ થયા હતા તે આજ પણ શંકર પ્રત્યે ભય પામેલા છે. બળવાન અસુરોનાં સ્વર્ગમાં ત્રણ પૂર હતાં. એક લોઢાનું, એક રૂપાનું અને એક અતિ મોટું સોનાનું પૂર હતું. સોનાનું કમળાક્ષાસુરનું, રૂપાનું તારકાસુરનું અને લોઢાનું વિદ્યુન્માલિ અસુરનું હતું. તેઓનાં પૂરોને ઇંદ્ર સર્વ આયુધેકરીને પણ ભેદવા સમર્થ ન થયો ત્યારે પીડા પામેલા સર્વ દેવતાઓ રૂદ્રને શરણે ગયા હતા. ઇન્દ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓ તે મહાત્મા શંકર પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે દેવ દેવેશ! બ્રહ્માએ જેઓને વરદાન આપેલું છે એવા આ ઘોર ત્રણ પૂર વિષે વસનારા દૈત્ય લોકને અધિક પીડે છે અને તેઓ વરદાનથી ગર્વ યુક્ત થયા છે અને તમારા વગર બીજો કોઇ રીતે પણ દૈત્યોને મારવા શકિતમાન નથી માટે હે મહાદેવ! તમે દેવતાઓના દ્વેષિઓને હણો.

હે રૂદ્ર! સર્વ કર્મ વિષે પશુઓ ભયંકર થશે તથા હે ભુવનેશ્વર! તમે એ અસુરોને મારશો. તેવી રીતે દેવતાઓએ કહેલા શિવ 'તેમજ કરીશ' એ રીતે કહી દેવતાઓના હિતની ઇચ્છાવડે ગંધમાદન અને વિંધ્યાચળને વચ્ચેના દેશને ધ્વજરૂપ કરી સાગર સહિત એવી પૃથ્વીને રથરૂપ કરી, નાગેંદ્ર શેષને અક્ષરૂપ કરી, હર, ત્રિલોચન, પિનાકધૃત, દેવના દેવ એવા શંકર ઐલપત્રને પુષ્પદંત અણિરૂપ કરી, મલાયાચલને ધોંસરારૂપ કરી, તક્ષકને ધોંસરૂં બાંધવાની રજ્જુરૂપ કરી, સરિસૃપ અને પર્વત આદિને જોતરા આદિરૂપ કરી, ચાર વેદને ચાર ઘોડાઓરૂપ કરી, ઉપવેદને ચોખડાંઓરૂપ કરી, ગાયત્રીને રાશરૂપ કરી ૐકારને પ્રતોદરૂપ કરી બ્રહ્માને સારથિરૂપ કરી, મંદરાચલને ગાંડિવરૂપ કરી, વાસુકિને દોરડારૂપ કરી, વિષ્ણુને ઉત્તમ બાણરૂપ કરી, અગ્નિને શલ્યરૂપ કરી, અને વૈવસ્વત એવા યમને તથા વાયુને બે પક્ષના પુંખરૂપ કરી વિજળીને નિશ્રાણરૂપ કરી, મેરૂ પર્વતને ધ્વજરૂપ કરી, સર્વ દેવમય દિવ્ય એવા રથ પ્રત્યે ચઢી ત્ર્યંબક સર્વ પ્રતાપવાન, મહેશ્વર, સ્થાણુ, પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ, અસુરોના નાશને કરનાર, અતુલ પરાક્રમવાળા, દેવતાઓ અને તપોધન એવા ઋષિઓએ સ્તુતિ કરેલા, પ્રભુ શ્રીમાન એવા શિવ, નિરૂપમ દિવ્ય એવા મહેશ્વરના સ્થાનને કરી, જ્યારે હજાર વર્ષ થાંભલારૂપ થઇ રહ્યા ત્યારે, તેમણે અંતરિક્ષમાં ભેગાં એવાં ત્રણ શહેરોને ત્રણ એવાં વિષ્ણુ, વાયુ ને યમરૂપ બાણ, દક્ષ અને પંખરૂપ જેનાં પર્વ છે એવાં ગાર્હપત્ય, દક્ષિણાગ્નિ અને આહવનીયાગ્નિરૂપ ત્રિશલ્યે કરી ભેદ્યાં. તેને દાનવો જોવાને શક્તિમાન થતા ન હતા. કાળાગ્નિવડે યુક્ત વિષ્ણુ અને સોમ રહિત એવાં બાણને અને પૂરોને બાળનાર એવા શંકરને જોવા, દેવી પાર્વતી પોતે પાંચ શિખાવાળા બાળકને ખોળા પ્રત્યે રાખી ત્યાં ગયાં અને જાણવાની ઇચ્છા કરતાં એવાં આ કોણ છે? એવી રીતે દેવતાઓ પ્રત્યે બોલ્યાં. તે સમયે વજ્રવડે પ્રહાર

કરવાને ઇચ્છતા ક્રોધ પામેલા ઇન્દ્રના વજ્ર સહિત એવા બાહુને પ્રભુ, સર્વ લોકના ઇશ્વર વ્યાપક એવા ભગવાને સ્થિર કરી રાખ્યો. ત્યારે જેનો હાથ સ્થિર થએલો છે એવો દેવોએ વિંટાએલો તે ઇન્દ્ર દેવતાઓ સહિત જલદી પ્રભુ અને નાશ રહિત એવા બ્રહ્મા પાસે ગયો અને તે વખતે તે સર્વ બ્રહ્માને મસ્તકવડે નમન કરી હાથ જોડી બોલ્યા. હે બ્રહ્મન્ ! પાર્વતીના ખોળા પ્રત્યે રહેલા આશ્ચર્યકારી બાળકના રૂપને ધરનારા કોઇ પણ પ્રાણિને તમેજોયો તેને અમે જાણ્યો નહિ, માટે તમને પૂછવાને ઇચ્છિએ છીએ કે ન યુદ્ધ કરતા એવા જે બાળકો લીલાવડે ઇન્દ્ર સહિત એવા અમને જીત્યા તે કોણ ? પછી તેઓનાં વચનને સાંભળી બ્રહ્મને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા બ્રહ્મા બાળરૂપ અમિત તેજવાળા શંભુનું ધ્યાન કરી ભગવાન બ્રહ્મા ઇન્દ્ર આદિ સુરોત્તમ પ્રત્યે બોલ્યા કે–તે ચર અચર એવા જગતના પ્રભુ ભગવાન હર હતા. તે મહેશ્વરથી બીજું કાંઇ પણ અતિ ઉત્તમ નથી અને અમિત કાંતિવાળા જેને પાર્વતી સાથે તમોએ જોયા તે સર્વ એવા મહાદેવે પાર્વતી માટે બાળકના રૂપને કર્યું હતું; માટે મારા સહિત તમે તે પ્રત્યેજ ચાલો. તે આ દેવ ભગવાન સર્વ લોકના ઇશ્વર અને પ્રભુ એવા છે, અને આ ભુવનના ઇશ્વર એવા તે દેવને દેવતાઓ પણ જાણતા નથી. પછી બ્રહ્મા સહિત એવા સર્વ દેવતાઓ બાળસૂર્ય સમાન કાંતિવાળા મહેશ્વર દેવને પામી તેઓમાંથી પિતામહ બ્રહ્મા આ શ્રેષ્ઠ છે એમ જાણી તે પ્રત્યે વંદન કરવા લાગ્યા.

બ્રહ્મા કહે છે–હે ભૂતભવ્યેશ ! લોકનાથ ! જગત્પતે ભગવાન ! તમે યજ્ઞરૂપ છો; આ જગતની ગતિરૂપ છો; તમે પરમ આશ્રયરૂપ છો; તમે ભગવાન, તમે મહાદેવ, તપ ધામરૂપ ને પરમપદરૂપ છો; અને તમારા વડે સ્થાવર જંગમ એવું આ જગત વ્યાપેલું છે; માટે તમે ક્રોધવડે પીડેલા એવા જે ઇન્દ્ર તેના અનુગ્રહને કરો. વ્યાસ કહે છે કે–પદ્મયોનિ એવા બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી પછીથી પ્રસન્ન એવા મહેશ્વર શંકર, અનુગ્રહ જેની આગળ એવા થઇ અટ્ટહાસ્ય કરવા લાગ્યા. તે સમયે દેવતાઓ રૂદ્ર અને પાર્વતીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને ફરીને ઇન્દ્રનો હાથ જે પ્રમાણે હતો તે પ્રમાણે થયો. અને તે દેવતાઓને, વૃષધ્વજ દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કરનાર એવા ભગવાન પોતાની પત્ની પાર્વતી સહિત પ્રસન્ન થયા. તે જ દેવ રૂદ્ર છે, તે શિવ છે, તે અગ્નિ છે, તે સર્વ રૂપ છે, તે સર્વને જાણનાર છે, તે ઇંદ્ર છે, વાયુ છે, તે અશ્વિનિકુમારરૂપ છે, તે વીજળીઓરૂપ છે, તે ભવ છે, તે પર્જન્યરૂપ છે, મહાદેવ છે, પુરાતન છે, તે ચંદ્રમારૂપ છે, તે ઇશ્વર છે, તે સૂર્ય છે, તે વરૂણ છે તે કાળ છે, તે નાશને કરનાર મૃત્યુરૂપ છે, તે યમરૂપ છે, રાત્રિ અને દિવસરૂપ છે, તે માસ, અર્ધ માસ, ઋતુ, સંધ્યા અને સંવત્સરરૂપ છે. તે ધાતા, વિધાતા, વિશ્વાત્મા અને વિશ્વને કરનાર છે, શરીર રહિત એવા તે સર્વ દેવતાઓનાં શરીરને ધારણ કરે છે. સર્વ દેવતાઓએ સ્તુતિ કરેલા તે દેવ એક પ્રકારે છે અને તે અનેક પ્રકારે છે, સો પ્રકારે, હજાર પ્રકારે, ઘણા સો અને ઘણા હજાર પ્રકારે છે. વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણો તે દેવનાં બે શરીરને જાણે છે. તે એક ઘોરરૂપ અને બીજું શિવરૂપ છે અને ઘણીવાર તે શરીર બહુ પ્રકારે થાય છે. ઘોર શરીર છે તે યાતુધાનના રૂપ છે ને તે અગ્નિ, વિષ્ણુ અને સૂર્યરૂપ છે. વળી બીજું જે એમનું શિવરૂપ શરીર છે તે જળ, તારાઓ અને ચંદ્રમારૂપ છે. સાંગોપનિષદ એવા વેદ અને પુરાણમાં અધ્યાત્મ નિશ્ચયો છે. એમાં જે અતિ ગુહ્ય છે તે મહેશ્વર દેવ છે. એવા ઉત્પત્તિ રહિત ભગવાન બહુરૂપ મહાદેવ છે તથા હે પાંડુપુત્ર ! ભગવાન એવા મહા-

હતા. ગાઢા અંધકારવડે વિંટાએલા લોક પ્રકાશતા ન હતા અને તે સૂર્યસહિત સર્વ તેજોની કાંતિને મટાડતા હતા. ઋષિઓ ક્ષોભ પામતા હતા અને આત્માના સુખને ઇચ્છતા એવા સર્વ પ્રાણિઓ શાંતિને પામતા ન હતા. તે વખતે શંકર હસતા હોય તેમ પૂષા પ્રત્યે દોડયા અને પુરોડાશને ભક્ષણ કરતા એવા પૂષાના દાંત પાડી નાખ્યા, ત્યારે કંપતા અને છપાએલા એવા તે દેવતાઓ યજ્ઞના સ્થાનથી નાઠા. દેવતાઓના વધ માટે ફરીને તેમણે દીપ્ત, તીક્ષ્ણ અને ધુમ તથા તણખા સહિત મેઘ અને વિજળી સરખાં બાણોને સાંધ્યાં. તે મહેશ્વર એવા શંકરને બાણ ફેંકતા જોઈ સર્વ દેવતાઓ તે પ્રત્યે પ્રણામ કરી રૂદ્રના યજ્ઞભાગને વિશેષ કલ્પવા લાગ્યા. વળી હે રાજન્! ભયવડે દેવતાઓ શરણ થયા ત્યારે કોપ રહિત થએલા એવા તેમણે તે યજ્ઞને સાંધ્યો. પૂર્વે જે ઘાયલ થએલા અને ભય પામેલા દેવતાઓ થયા હતા તે આજ પણ શંકર પ્રત્યે ભય પામેલા છે. બળવાન અસુરોનાં સ્વર્ગમાં ત્રણ પૂર હતાં. એક લોઢાનું, એક રૂપાનું અને એક અતિ મોટું સોનાનું પૂર હતું. સોનાનું કમળાક્ષાસુરનું, રૂપાનું તારકાસુરનું અને લોઢાનું વિદ્યુન્માલિ અસુરનું હતું. તેઓનાં પૂરોને ઇંદ્ર સર્વ આયુધેકરીને પણ ભેદવા સમર્થ ન થયો ત્યારે પીડા પામેલા સર્વ દેવતાઓ રૂદ્રને શરણે ગયા હતા. ઇન્દ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓ તે મહાત્મા શંકર પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે દેવ દેવેશ! બ્રહ્માએ જેઓને વરદાન આપેલું છે એવા આ ઘોર ત્રણ પૂર વિષે વસનારા દૈત્ય લોકને અધિક પીડે છે અને તેઓ વરદાનથી ગર્વ યુક્ત થયા છે અને તમારા વગર બીજો કોઇ રીતે પણ દૈત્યોને મારવા શકિતમાન નથી માટે હે મહાદેવ! તમે દેવતાઓના દ્વેષિઓને હણો.

હે રૂદ્ર! સર્વ કર્મ વિષે પશુઓ ભયંકર થશે તથા હે ભુવનેશ્વર! તમે એ અસુરોને મારશો. તેવી રીતે દેવતાઓએ કહેલા શિવ 'તેમજ કરીશ' એ રીતે કહી દેવતાઓના હિતની ઇચ્છાવડે ગંધમાદન અને વિંધ્યાચળને વચ્ચેના દેશને ધ્વજરૂપ કરી સાગર સહિત એવી પૃથ્વીને રથરૂપ કરી, નાગેંદ્ર શેષને અક્ષરૂપ કરી, હર, ત્રિલોચન, પિનાકધૃત, દેવના દેવ એવા શંકર ઐલપત્રને પુષ્પદંત અણિરૂપ કરી, મલાયાચલને ધોંસરારૂપ કરી, તક્ષકને ધોંસરૂં બાંધવાની રજ્જુરૂપ કરી, સરિસૃપ અને પર્વત આદિને જોતરા આદિરૂપ કરી, ચાર વેદને ચાર ઘોડાઓરૂપ કરી, ઉપવેદને ચોખડાંઓરૂપ કરી, ગાયત્રીને રાશરૂપ કરી ૐકારને પ્રતોદરૂપ કરી બ્રહ્માને સારથિરૂપ કરી, મંદરાચલને ગાંડિવરૂપ કરી, વાસુકિને દોરડારૂપ કરી, વિષ્ણુને ઉત્તમ બાણરૂપ કરી, અગ્નિને શલ્યરૂપ કરી, અને વૈવસ્વત એવા યમને તથા વાયુને બે પક્ષના પુંખરૂપ કરી વિજળીને નિશ્રાણરૂપ કરી, મેરૂ પર્વતને ધ્વજરૂપ કરી, સર્વ દેવમય દિવ્ય એવા રથ પ્રત્યે ચઢી ત્ર્યંબક સર્વ પ્રતાપવાન, મહેશ્વર, સ્થાણુ, પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ, અસુરોના નાશને કરનાર, અતુલ પરાક્રમવાળા, દેવતાઓ અને તપોધન એવા ઋષિઓએ સ્તુતિ કરેલા, પ્રભુ શ્રીમાન એવા શિવ, નિરૂપમ દિવ્ય એવા મહેશ્વરના સ્થાનને કરી, જ્યારે હજાર વર્ષ થાંભલારૂપ થઇ રહ્યા ત્યારે, તેમણે અંતરિક્ષમાં ભેગાં એવાં ત્રણ શહેરોને ત્રણ એવાં વિષ્ણુ, વાયુ ને યમરૂપ બાણ, દક્ષ અને પંખરૂપ જેનાં પર્વ છે એવાં ગાર્હપત્ય, દક્ષિણાગ્નિ અને આહવનીયાગ્નિરૂપ ત્રિશલ્યે કરી ભેદ્યાં. તેને દાનવો જોવાને શક્તિમાન થતા ન હતા. કાળાગ્નિવડે યુકત વિષ્ણુ અને સોમ રહિત એવાં બાણને અને પૂરોને બાળનાર એવા શંકરને જોવા, દેવી પાર્વતી પોતે પાંચ શિખાવાળા બાળકને ખોળા પ્રત્યે રાખી ત્યાં ગયાં અને જાણવાની ઇચ્છા કરતાં એવાં આ કોણ છે? એવી રીતે દેવતાઓ પ્રત્યે બોલ્યાં. તે સમયે વજ્રવડે પ્રહાર

કરવાને ઇચ્છતા ક્રોધ પામેલા ઇન્દ્રના વજ્ર સહિત એવા બાહુને પ્રભુ, સર્વ લોકના ઇશ્વર વ્યાપક એવા ભગવાને સ્થિર કરી રાખ્યો. ત્યારે જેનો હાથ સ્થિર થએલો છે એવો દેવોએ વિંટાએલો તે ઇન્દ્ર દેવતાઓ સહિત જલદી પ્રભુ અને નાશ રહિત એવા બ્રહ્મા પાસે ગયો અને તે વખતે તે સર્વ બ્રહ્માને મસ્તકવડે નમન કરી હાથ જોડી બોલ્યા. હે બ્રહ્મન્! પાર્વતીના ખોળા પ્રત્યે રહેલા આશ્ચર્યકારી બાળકના રૂપને ધરનારા કોઇ પણ પ્રાણિને તમેજોયો તેને અમે જાણ્યો નહિ, માટે તમને પૂછવાને ઇચ્છિએ છીએ કે ન યુદ્ધ કરતા એવા જે બાળકો લીલાવડે ઇન્દ્ર સહિત એવા અમને જીત્યા તે કોણ? પછી તેઓનાં વચનને સાંભળી બ્રહ્મને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા બ્રહ્મા બાળરૂપ અમિત તેજવાળા શંભુનું ધ્યાન કરી ભગવાન બ્રહ્મા ઇન્દ્ર આદિ સુરોત્તમ પ્રત્યે બોલ્યા કે–તે ચર અચર એવા જગતના પ્રભુ ભગવાન હર હતા. તે મહેશ્વરથી બીજું કાંઇ પણ અતિ ઉત્તમ નથી અને અમિત કાંતિવાળા જેને પાર્વતી સાથે તમોએ જોયા તે સર્વ એવા મહાદેવે પાર્વતી માટે બાળકના રૂપને કર્યું હતું; માટે મારા સહિત તમે તે પ્રત્યેજ ચાલો. તે આ દેવ ભગવાન સર્વ લોકના ઇશ્વર અને પ્રભુ એવા છે, અને આ ભુવનના ઇશ્વર એવા તે દેવને દેવતાઓ પણ જાણતા નથી. પછી બ્રહ્મા સહિત એવા સર્વ દેવતાઓ બાળસૂર્ય સમાન કાંતિવાળા મહેશ્વર દેવને પામી તેઓમાંથી પિતામહ બ્રહ્મા આ શ્રેષ્ઠ છે એમ જાણી તે પ્રત્યે વંદન કરવા લાગ્યા.

બ્રહ્મા કહે છે–હે ભૂતભવ્યેશ! લોકનાથ! જગત્પતે ભગવાન! તમે યજ્ઞરૂપ છો; આ જગતની ગતિરૂપ છો; તમે પરમ આશ્રયરૂપ છો; તમે ભગવાન, તમે મહાદેવ, તપ ધામરૂપ ને પરમપદરૂપ છો; અને તમારા વડે સ્થાવર જંગમ એવું આ જગત વ્યાપેલું છે; માટે તમે ક્રોધવડે પીડેલા એવા જે ઇન્દ્ર તેના અનુગ્રહને કરો. વ્યાસ કહે છે કે–પદ્મયોનિ એવા બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી પછીથી પ્રસન્ન એવા મહેશ્વર શંકર, અનુગ્રહ જેની આગળ એવા થઇ અટ્ટહાસ્ય કરવા લાગ્યા. તે સમયે દેવતાઓ રૂદ્ર અને પાર્વતીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને ફરીને ઇન્દ્રનો હાથ જે પ્રમાણે હતો તે પ્રમાણે થયો. અને તે દેવતાઓને, વૃષધ્વજ દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કરનાર એવા ભગવાન પોતાની પત્ની પાર્વતી સહિત પ્રસન્ન થયા. તે જ દેવ રૂદ્ર છે, તે શિવ છે, તે અગ્નિ છે, તે સર્વ રૂપ છે, તે સર્વને જાણનાર છે, તે ઇંદ્ર છે, વાયુ છે, તે અશ્વિનિકુમારરૂપ છે, તે વીજળીઓરૂપ છે, તે ભવ છે, તે પર્જન્યરૂપ છે, મહાદેવ છે, પુરાતન છે, તે ચંદ્રમારૂપ છે, તે ઇશ્વર છે, તે સૂર્ય છે, તે વરૂણ છે તે કાળ છે, તે નાશને કરનાર મૃત્યુરૂપ છે, તે યમરૂપ છે, રાત્રિ અને દિવસરૂપ છે, તે માસ, અર્ધ માસ, ઋતુ, સંધ્યા અને સંવત્સરરૂપ છે. તે ધાતા, વિધાતા, વિશ્વાત્મા અને વિશ્વને કરનાર છે, શરીર રહિત એવા તે સર્વ દેવતાઓનાં શરીરને ધારણ કરે છે. સર્વ દેવતાઓએ સ્તુતિ કરેલા તે દેવ એક પ્રકારે છે અને તે અનેક પ્રકારે છે, સો પ્રકારે, હજાર પ્રકારે, ઘણા સો અને ઘણા હજાર પ્રકારે છે. વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણો તે દેવનાં બે શરીરને જાણે છે. તે એક ઘોરરૂપ અને બીજું શિવરૂપ છે અને ઘણીવાર તે શરીર બહુ પ્રકારે થાય છે. ઘોર શરીર છે તે યાતુધાનના રૂપ છે ને તે અગ્નિ, વિષ્ણુ અને સૂર્યરૂપ છે. વળી બીજું જે એમનું શિવરૂપ શરીર છે તે જળ, તારાઓ અને ચંદ્રમારૂપ છે. સાંગોપનિષદ એના વેદ અને પુરાણમાં અધ્યાત્મ નિશ્ચયો છે. એમાં જે અતિ ગુહ્ય છે તે મહેશ્વર દેવ છે. એવા ઉત્પત્તિ રહિત ભગવાન બહુરૂપ મહાદેવ છે તથા હે પાંડુપુત્ર! ભગવાન એવા મહા-

દેવના સર્વ ગુણો મેં પૂરાં હજાર વર્ષે કરીને પણ કહી શકાય તેમ નથી. અતિ પ્રસન્ન રક્ષણ કરનાર એવા તે દેવ સર્વ ગ્રહોએ ગ્રહણ કરેલા અને સર્વ પાપવડે મુક્ત એવા પણ શરણ પામેલા પુરૂષોને મુક્ત કરે છે, અને તે આયુષને, આરોગ્યને, ઐશ્વર્યને, વિત્તને, અને પુષ્કળ મનોરથોને મનુષ્યો પ્રત્યે અર્પે છે, અને પાછા તે જ નાશ પમાડે છે. ઇંદ્ર સહિત એવા દેવ આદિ દેવતાઓ વિષે તેમનું ઇશ્વરપણું કહેવાય છે. તે જ લોકોમાં વ્યાવૃત છે અને મનુષ્યોનાં શુભ અશુભ જે કર્મ છે તેઓના નિયંતાપણાથી અને કામનાઓના નિયંતા છે તેથી તે ઇશ્વર કહેવાય છે. મહાભૂતના તે ઇશ્વર છે તેથી મહેશ્વર કહેવાય છે અને તે બહુ પ્રકારે બહુ રૂપવડે સર્વ જગત પ્રત્યે વ્યાપે છે. તે દેવનું જે મુખ છે તે સમુદ્રમાં રહ્યું છે અને જળમય એવાં હવિ ને પિતુ એવું તે વડવામુખ એ રીતે પ્રસિદ્ધ છે. આ દેવ નિરંતર શ્મશાનો વિષે વસે છે અને તે સંન્યાસીનાં સ્થાન વિષે આ ઇશ્વરને મનુષ્યો યજે છે. આ દેવનાં દીપ્ત અઘોર અને ઘોર ઘણાં રૂપ છે કે જે એમનાં રૂપ લોકમાં પૂજાય છે તથા જેને મનુષ્યો બોલે છે. લોકમાં એ દેવનાં ઘણાં નામ તે કર્મના મોટાપણાથી અને વ્યાપકતાથી અર્થ પ્રમાણે કહેવાય છે. વેદમાં આ મહાત્માનું શતરૂદ્રિય કહેલું છે અને રૂદ્રના ઉપસ્થાન મંત્રરૂપ નામેકરી અનંત રૂદ્ર એ રીતે કહેવાય છે. વ્યાપક અને સમર્થ એવા તે દેવ, આ લોકના જે દિવ્ય મનોરથો છે તેને આપનાર છે તથા તે દેવ મોટા એવા વિશ્વ પ્રત્યે વ્યાપે છે. બ્રાહ્મણો તથા મુનિઓ આ દેવને જ્યેષ્ઠભૂત કહે છે. આ દેવતાઓનામાં પ્રથમ છે અને એમના મુખથી અગ્નિ થયો હતો. તેઓ સર્વે પ્રકારના જીવોને પાળે છે અને પાછા તેઓ સાથે પીડા કરે છે અને તેઓના અધિપતિ છે માટે તે પશુપતિ કહેવાય છે. આ દેવનું લિંગ દિવ્ય અને બ્રહ્મચર્યવડે યથાસ્થિત છે અને લોકો પૂજે છે માટે મહેશ્વર કહેલા છે. ઋષિઓ, દેવતાઓ, ગંધર્વો અને અપ્સરાઓ એમના લિંગને પૂજે છે અને તે પણ ઉંચું રહ્યું છે. તેમના પૂજનથી તે મહેશ્વર શંકર હર્ષ પામે છે, સુખી થાય છે, પ્રીતિમાન થાય છે અને પ્રસન્ન થાય છે. એમનું જે સ્થાવર અને જંગમ એવું બહુ પ્રકારે રૂપ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળમાં રહ્યું છે તેથી તે બહુરૂપ કહેલા છે. એક નેત્રવાળા અથવા સર્વ તરફથી નેત્રમય એવા પ્રકાશિત રહે છે અને જે ક્રોધથી લોક પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે તે માટે તે શર્વ એ રીતે કહેવાય છે તે દેવનું જે ક્રોધવાળું સ્વરૂપ છે તેણેકરી ધૂર્જટિ કહેવાય છે અને તેમને વિષે સર્વ દેવતાઓ રહ્યા છે તેથી વિશ્વરૂપ પણ કહેલા છે. ભુવનના ઇશ્વર એવા તે ત્રણ દેવરૂપ એવા આકાશ, જળ અને પૃથ્વીને પાળે છે તેથી ત્ર્યંબક કહેલા છે. મનુષ્યોના કલ્યાણને ઇચ્છતા એવા નિરંતર સર્વ કર્મ વિષે સર્વ અર્થોને વધારે છે તેથી એમને શિવ કહેલા છે. હજાર નેત્રવાળા, દશ હજાર નેત્રવાળા અને સર્વ તરફ નેત્રમય એવા, મોટા વિશ્વને પાળે છે તેથી મહાદેવ કહેલા છે. ઇશ્વરથકી પૂર્વે રહેલા છે તોપણ પ્રાણની ઉત્પત્તિ વિષે રહેલા છે અને નિત્ય અવિક્રિય સ્વરૂપવાળા છે તેથી સ્થાણું એ રીતે કહેલા છે. જેથી ભૂત, વર્તમાન, ભવિષ્ય અને સર્વ જગત થાય છે તેથી ભવ કહેલા છે. કપિશ્રેષ્ઠ એ રીતે કહેલા છે અને વૃષધર્મ એ રીતે કહેલા છે એ માટે તે દેવના દેવ ભગવાન વૃષાકપિ કહેવાય છે. બ્રહ્માને, ઈંદ્રને, વરૂણને, યમને અને કુબેરને જેથી દંડ દેઇ હરે છે તેથી હર એ રીતે કહેલા છે. મહેશ્વર દેવે મિંચેલાં બે નેત્રોવડે બળથી કપાળ વિષે નેત્રને સરજ્યું હતું તેણેકરી તે ચક્ષ કહેવાય છે. મનુષ્યોમાં દશ પ્રકારનાં રૂપોવડે રહ્યા છે અને પ્રાણીયો વિષે સમ છે તથા વિષમસ્થ કહેતાં પુણ્ય પાપવાળા જીવો વિષે તે પ્રાણ અને અપાન વાયુરૂપ છે. જે મહા-

ત્મા તે દેવની પ્રતિમાને અને લિંગને પૂજે છે તે નિરંતર લિંગને પૂજનારો માણસ ઘણી લક્ષ્મીને પામે છે. આ કલ્યાણકારી શંકરનું સાથળોથકી નીચેનું અર્ધ શરીર અગ્નિ સંબંધી છે, અને અર્ધચંદ્રમારૂપ છે, અને સાથળોથકી ઉપલા ભાગનું પણ અર્ધ શરીર અગ્નિરૂપ છે અને અર્ધ ચંદ્રમારૂપ છે. એ શંકરનું પ્રકાશવાળું કલ્યાણકારી મોટું તૈજસ શરીર દેવતાઓ માટે છે અને મનુષ્યો વિષે પ્રકાશવાળું એવું ઘોર અગ્નિરૂપ શરીર છે. આ જે કલ્યાણકારી શરીર છે તેણેકરી બ્રહ્મચર્યને આચરે છે અને જે અતિ ઘોર મૂર્તિ છે તેણેકરી ઇશ્વર એવા તે સર્વને હણે છે. જેથી તીક્ષ્ણ, ઉગ્ર અને પ્રતાપવાન એવા તે દહન કરે છે અને માંસ શોણિત અને મજ્જાનું ભક્ષણ કરે છે તેથી રૂદ્ર કહેવાય છે.

હે કુંતિપુત્ર અર્જુન! આ તારી આગળ સંગ્રામ વિષે શત્રુઓને હણતા એવા પિનાકધારી દેવ તેં જોયા હતા તે આ મહાદેવ છે. હે પાપરહિત! જ્યારે તેં સિંધુરાજ જય-દ્રથના વધ માટે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે પર્વતના શિખર વિષે સ્વપ્નમાં શ્રીકૃષ્ણે જેને દર્શા-વ્યા હતા તે આ દેવ ભગવાન સંગ્રામ વિષે તારી આગળ ચાલે છે કે જેણે તને અસ્ત્રો આપેલાં હતાં અને જે અસ્ત્રોએકરી દાનવોને હણતા હતા. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન! વનને આપ-નાર, આયુષને આપનાર પુણ્યરૂપ અને વેદેકરી તુલ્ય એવું શતરૂદ્રિય તને કહ્યું. સર્વને અર્થને કરનાર પુણ્યરૂપ, સર્વ પાપને નાશ પમાડનાર સર્વ પાપને શમાવનાર, સર્વ દુઃખ અને ભ-યને મટાડનાર એવાં ચાર પ્રકારવાળાં આ સ્તોત્રને જે મનુષ્ય નિરંતર સાંભળે છે તે સર્વ શત્રુઓને જીતી રૂદ્ર લોકમાં પૂજાય છે. સંગ્રામ વિષે કહેલા મહાત્માનાં ચરિતરૂપ એવાં આ શતરૂદ્રિયને નિરંતર સવારે ઉઠેલો એવો મનુષ્યોમાં જે ભણનાર અને સાંભળનાર તથા વિ-શ્વના ઇશ્વર એવા દેવને ભજનાર છે તે માણસ ત્ર્યંબક એવા શંકર પ્રસન્ન થવાથી ઇચ્છિત મનોરથોને પામે છે. હે કુંતિપુત્ર! જા અને યુદ્ધ કર; તારો પરાજય નથી; કારણ કે જેના મંત્રી રક્ષા કરનાર અને પડખામાં રહેનાર જનાર્દન ભગવાન છે.

સંજય કહે છે–હે શત્રુને દમનાર ભરતશ્રેષ્ઠ! તે સમયે એવી રીતે યુદ્ધમાં અર્જુનને કહી પરાશરના પુત્ર વેદવ્યાસ જે પ્રમાણે આવ્યા હતા તે પ્રમાણે પાછા ગયા. હે રાજન્! મહા-બળવાન હણેલા એવા બ્રાહ્મણ દ્રોણાચાર્ય પાંચ દિવસ મોટું ઘોર યુદ્ધ કરી બ્રહ્મલોકને પામ્યા. વેદ સારી રીતે ભણવાથી જે ફળ થાય છે તે આ પર્વ વિષે ફળ થાય છે અને આ પર્વમાં નિર્ભય એવા ક્ષત્રિયોનો મોટો યશ રહેલો છે. જે માણસ નિરંતર આ પર્વને કહે છે અથવા સાંભળે છે, તેનાં કરેલાં મહા પાપો અને ઘોર કર્મો સર્વ છુટી જાય છે આ પર્વ વિષે નિત્ય બ્રાહ્મણોને યજ્ઞની પ્રાપ્તિ થાય છે, ક્ષત્રિયોનો ઘોર યુદ્ધમાં યશ થાય છે અને શેષવર્ણ એવા જે વૈશ્ય અને શૂદ્ર છે તે બે ઇચ્છિત મનોરથને તેમજ પ્રિય એવા પુત્ર અને પૌત્રોને પામે છે.

यज्ञावाप्तिर्ब्राह्मणस्येह नित्यं घोरेयुद्धे क्षत्रियाणां यशश्च ।
शेषौ वर्णौ काममिष्टं लभेते पुत्रान्पौत्रान्नित्यमिष्टांस्तथैव ॥

इति श्री महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासक्यां द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि गुर्जरभाषायां द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

॥ द्रोणपर्व समाप्तं ॥

દેવના સર્વ ગુણો મેં પૂરાં હજાર વર્ષે કરીને પણ કહી શકાય તેમ નથી. અતિ પ્રસન્ન રક્ષણ કરનાર એવા તે દેવ સર્વ ગ્રહોએ ગ્રહણ કરેલા અને સર્વ પાપવડે મુકત એવા પણ શરણ પામેલા પુરૂષોને મુકત કરે છે, અને તે આયુષને, આરોગ્યને, ઐશ્વર્યને, વિત્તને, અને પુષ્કળ મનોરથોને મનુષ્યો પ્રત્યે અર્પે છે, અને પાછા તે જ નાશ પમાડે છે. ઈંદ્ર સહિત એવા દેવ આદિ દેવતાઓ વિષે તેમનું ઇશ્વરપણું કહેવાય છે. તે જ લોકોમાં વ્યાવૃત છે અને મનુષ્યોનાં શુભ અશુભ જે કર્મ છે તેઓના નિયંતાપણાથી અને કામનાઓના નિયંતા છે તેથી તે ઈશ્વર કહેવાય છે. મહાભૂતના તે ઇશ્વર છે તેથી મહેશ્વર કહેવાય છે અને તે બહુ પ્રકારે બહુ રૂપવડે સર્વ જગત પ્રત્યે વ્યાપે છે. તે દેવનું જે મુખ છે તે સમુદ્રમાં રહ્યું છે અને જળમય એવાં હવિ ને પિતુ એવું તે વડવામુખ એ રીતે પ્રસિદ્ધ છે. આ દેવ નિરંતર શ્મશાનો વિષે વસે છે અને તે સંન્યાસીનાં સ્થાન વિષે આ ઇશ્વરને મનુષ્યો યજે છે. આ દેવનાં દીપ્ત અઘોર અને ઘોર ઘણાં રૂપ છે કે જે એમનાં રૂપ લોકમાં પૂજાય છે તથા જેને મનુષ્યો બોલે છે. લોકમાં એ દેવનાં ઘણાં નામ તે કર્મના મોટાપણાથી અને વ્યાપકતાથી અર્થ પ્રમાણે કહેવાય છે. વેદમાં આ મહાત્માનું શતરૂદ્રિય કહેલું છે અને રૂદ્રના ઉપસ્થાન મંત્રરૂપ નામેકરી અનંત રૂદ્ર એ રીતે કહેવાય છે. વ્યાપક અને સમર્થ એવા તે દેવ, આ લોકના જે દિવ્ય મનોરથો છે તેને આપનાર છે તથા તે દેવ મોટા એવા વિશ્વ પ્રત્યે વ્યાપે છે. બ્રાહ્મણો તથા મુનિઓ આ દેવને જયેષ્ઠભૂત કહે છે. આ દેવતાઓનામાં પ્રથમ છે અને એમના મુખથી અગ્નિ થયો હતો. તેઓ સર્વે પ્રકારના જીવોને પાળે છે અને પાછા તેઓ સાથે પીડા કરે છે અને તેઓના અધિપતિ છે માટે તે પશુપતિ કહેવાય છે. આ દેવનું લિંગ દિવ્ય અને બ્રહ્મચર્યવડે યથાસ્થિત છે અને લોકો પૂજે છે માટે મહેશ્વર કહેલા છે. ઋષિઓ, દેવતાઓ, ગંધર્વો અને અપ્સરાઓ એમના લિંગને પૂજે છે અને તે પણ ઉંચું રહ્યું છે. તેમના પૂજનથી તે મહેશ્વર શંકર હર્ષ પામે છે, સુખી થાય છે, પ્રીતિમાન થાય છે અને પ્રસન્ન થાય છે. એમનું જે સ્થાવર અને જંગમ એવું બહુ પ્રકારે રૂપ ભૂત. ભવિષ્ય અને વર્ત્તમાન કાળમાં રહ્યું છે તેથી તે બહુરૂપ કહેલા છે. એક નેત્રવાળા અથવા સર્વ તરફથી નેત્રમય એવા પ્રકાશિત રહે છે અને જે ક્રોધથી લોક પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે તે માટે તે શર્વ એ રીતે કહેવાય છે તે દેવનું જે ક્રોધવાળું સ્વરૂપ છે તેણેકરી ધૂર્જટિ કહેવાય છે અને તેમને વિષે સર્વે દેવતાઓ રહ્યા છે તેથી વિશ્વરૂપ પણ કહેલા છે. ભુવનના ઇશ્વર એવા તે ત્રણ દેવરૂપ એવા આકાશ, જળ અને પૃથ્વીને પાળે છે તેથી ત્ર્યંબક કહેલા છે. મનુષ્યોના કલ્યાણને ઇચ્છતા એવા નિરંતર સર્વ કર્મ વિષે સર્વ અર્થોને વધારે છે તેથી એમને શિવ કહેલા છે. હજાર નેત્રવાળા, દશ હજાર નેત્રવાળા અને સર્વ તરફ નેત્રમય એવા, મોટા વિશ્વને પાળે છે તેથી મહાદેવ કહેલા છે. ઇશ્વરથકી પૂર્વે રહેલા છે તોપણ પ્રાણની ઉત્પત્તિ વિષે રહેલા છે અને નિત્ય અવિક્રિય સ્વરૂપવાળા છે તેથી સ્થાણું એ રીતે કહેલા છે. જેથી ભૂત, વર્ત્તમાન, ભવિષ્ય અને સર્વ જગત થાય છે તેથી ભવ કહેલા છે. કપિશ્રેષ્ઠ એ રીતે કહેલા છે અને વૃષધર્મ એ રીતે કહેલા છે એ માટે તે દેવના દેવ ભગવાન વૃષાકપિ કહેવાય છે. બ્રહ્માને, ઈંદ્રને, વરૂણને, યમને અને કુબેરને જેથી દંડ દેઇ હરે છે તેથી હર એ રીતે કહેલા છે. મહેશ્વર દેવે મિંચેલાં બે નેત્રોવડે બળથી કપાળ વિષે નેત્રને સર્જ્યું હતું તેણેકરી તે યક્ષ કહેવાય છે. મનુષ્યોમાં દશ પ્રકારનાં રૂપોવડે રહ્યા છે અને પ્રાણીયો વિષે સમ છે તથા વિષમસ્થ કહેતાં પુણ્ય પાપવાળા જીવો વિષે તે પ્રાણ અને અપાન વાયુરૂપ છે. જે મહા-

ત્મા તે દેવની પ્રતિમાને અને લિંગને પૂજે છે તે નિરંતર લિંગને પૂજનારો માણસ ઘણી લક્ષ્મીને પામે છે. આ કલ્યાણકારી શંકરનું સાથળોથકી નીચેનું અર્ધ શરીર અગ્નિ સંબંધી છે, અને અર્ધચંદ્રમારૂપ છે, અને સાથળોથકી ઉપલા ભાગનું પણ અર્ધ શરીર અગ્નિરૂપ છે અને અર્ધ ચંદ્રમારૂપ છે. એ શંકરનું પ્રકાશવાળું કલ્યાણકારી મોટું તૈજસ શરીર દેવતાઓ માટે છે અને મનુષ્યો વિષે પ્રકાશવાળું એવું ઘોર અગ્નિરૂપ શરીર છે. આ જે કલ્યાણકારી શરીર છે તેણેકરી બ્રહ્મચર્યને આચરે છે અને જે અતિ ઘોર મૂર્તિ છે તેણેકરી ઇશ્વર એવા તે સર્વને હણે છે. જેથી તીક્ષ્ણ, ઉગ્ર અને પ્રતાપવાન એવા તે દહન કરે છે અને માંસ શોણિત અને મજ્જાનું ભક્ષણ કરે છે તેથી રૂદ્ર કહેવાય છે.

હે કુંતિપુત્ર અર્જુન! આ તારી આગળ સંગ્રામ વિષે શત્રુઓને હણતા એવા પિનાકધારી દેવ તેં જોયા હતા તે આ મહાદેવ છે. હે પાપરહિત! જ્યારે તેં સિંધુરાજ જયદ્રથના વધ માટે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે પર્વતના શિખર વિષે સ્વપ્નમાં શ્રીકૃષ્ણે જેને દર્શાવ્યા હતા તે આ દેવ ભગવાન સંગ્રામ વિષે તારી આગળ ચાલે છે કે જેણે તને અસ્ત્રો આપેલાં હતાં અને જે અસ્ત્રોએકરી દાનવોને હણતા હતા. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન! ધનને આપનાર, આયુષને આપનાર પુણ્યરૂપ અને વેદેકરી તુલ્ય એવું શતરૂદ્રિય તને કહ્યું. સર્વને અર્થને કરનાર પુણ્યરૂપ, સર્વ પાપને નાશ પમાડનાર સર્વ પાપને શમાવનાર, સર્વ દુઃખ અને ભયને મટાડનાર એવાં ચાર પ્રકારવાળાં આ સ્તોત્રને જે મનુષ્ય નિરંતર સાંભળે છે તે સર્વ શત્રુઓને જીતી રૂદ્ર લોકમાં પૂજાય છે. સંગ્રામ વિષે કહેલા મહાત્માનાં ચરિતરૂપ એવાં આ શતરૂદ્રિયને નિરંતર સવારે ઉઠેલો એવો મનુષ્યોમાં જે ભણનાર અને સાંભળનાર તથા વિશ્વના ઇશ્વર એવા દેવને ભજનાર છે તે માણસ ત્ર્યંબક એવા શંકર પ્રસન્ન થવાથી ઇચ્છિત મનોરથોને પામે છે. હે કુંતિપુત્ર! જા અને યુદ્ધ કર; તારો પરાજય નથી; કારણ કે જેના મંત્રી રક્ષા કરનાર અને પડખામાં રહેનાર જનાર્દન ભગવાન છે.

સંજય કહે છે–હે શત્રુને દમનાર ભરતશ્રેષ્ઠ! તે સમયે એવી રીતે યુદ્ધમાં અર્જુનને કહી પરાશરના પુત્ર વેદવ્યાસ જે પ્રમાણે આવ્યા હતા તે પ્રમાણે પાછા ગયા. હે રાજન્! મહાબળવાન હણેલા એવા બ્રાહ્મણ દ્રોણાચાર્ય પાંચ દિવસ મોટું ઘોર યુદ્ધ કરી બ્રહ્મલોકને પામ્યા. વેદ સારી રીતે ભણવાથી જે ફળ થાય છે તે આ પર્વ વિષે ફળ થાય છે અને આ પર્વમાં નિર્ભય એવા ક્ષત્રિયોનો મોટો યશ રહેલો છે. જે માણસ નિરંતર આ પર્વને કહે છે અથવા સાંભળે છે, તેનાં કરેલાં મહા પાપો અને ઘોર કર્મો સર્વ છુટી જાય છે આ પર્વ વિષે નિત્ય બ્રાહ્મણોને યજ્ઞની પ્રાપ્તિ થાય છે, ક્ષત્રિયોનો ઘોર યુદ્ધમાં યશ થાય છે અને શેષવર્ણ એવા જે વૈશ્ય અને શૂદ્ર છે તે બે ઇચ્છિત મનોરથને તેમજ પ્રિય એવા પુત્ર અને પૌત્રોને પામે છે.

यज्ञावाप्तिर्ब्राह्मणस्येह नित्यं घोरेयुद्धे क्षत्रियाणां यशश्च ।
शेषौ वर्णौ काममिष्टं लभेते पुत्रान्पौत्रान्नित्यमिष्टांस्तथैव ॥

इति श्री महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासक्यां द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि गुर्जरभाषायां द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

॥ द्रोणपर्व समाप्तं ॥